

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (31) 2024

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2024

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 30 квітня 2024 року),*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джу́жа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Смельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмаш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 1 (31) 2024

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2024

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 5 dated from April 30, 2024),*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **H. Valkova** – Prof., JUDr, CSc a cofounder and Vice-Chairperson of the Czech Criminological Society and a member of the European Society of Criminology; **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. Pavlykivsky** – Doctor of Law, Professor (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (Probation Center State Institution, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine” dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the “B” category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКТИМОГЕННИХ ФАКТОРІВ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....15

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРАВА

КОБЗИНА Альона Сергіївна

НЕКАРАЛЬНІ ПРИМУСОВІ САНКЦІЇ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ В НОРМАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ.....32

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович

НЕЗАКОННА ТОРГІВЛЯ АНАТОМІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЛЮДИНИ (ч. 4 ст.143 КК УКРАЇНИ): ДЕЯКІ ПИТАННЯ АНАЛІЗУ ПРЕДМЕТУ ЗЛОЧИНУ.....45

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович,

ОРЛОВ Юрій Володимирович

НЕЗАКОННА ТОРГІВЛЯ КРОВ'Ю ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....55

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА СТАТЕВУ СВОБОДУ ТА СТАТЕВУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ОСОБИ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС).....67

ТЕРНАВСЬКА Анастасія Андріївна

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....80

ТУР Ірина Юріївна

МАЙНОВА ШКОДА ЯК ПОХІДНИЙ НАСЛІДОК УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....92

ФЕДОРИЩЕВ Іван Петрович

ПОТЕРПІЛІ ВІД ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПЕРЕЛІКУ ОСІБ.....102

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович,

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ (WAR NEXUS): ПРОПОЗИЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ.....	116

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

БАХМАЧ Андрій Олександрович

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ, ЯК ОКРЕМА СОЦІАЛЬНА ГРУПА У КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	130

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	142

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович

СТРАТЕГІЯ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ.....	153

МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ.....	167

ОРЛОВ Юрій Володимирович

КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЛЮСТРАЦІЇ В КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	190

ПАШНЄВ Дмитро Валентинович,

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович

КІБЕРАТАКИ НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ.....	209

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович,

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	220

ХОРВАТОВА Оксана Олегівна

ДЕЯКІ ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ОСОБАМИ З ПСИХІЧНИМИ АНОМАЛІЯМИ.....	230

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

БЕРШОВ Геннадій Євгенович ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	239
ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.....	246
КЛЕПКА Дар'я Ігорівна, НОВІКОВ Олег Володимирович ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	253
ПЧЕЛІНА Оксана Василівна, ПЧЕЛІН Віталій Борисович ТАКТИКА ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СЕКУСАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ.....	264
САЛЬНІКОВА Ангеліна Олександрівна ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХІАТРИЧНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	276
СТЕЦЕНКО Сергій Володимирович ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИПРАВНОГО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ.....	288
ТВЕРДОХЛІБ Володимир Миколайович ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ.....	297
ТИМОШКО Володимир Володимирович ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	307
ТЮЛЕНЄВ Сергій Анатолійович ЗАСТОСУВАННЯ ФОТОЗЙОМКИ ТА ВІДЕОЗАПИСУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ.....	315
ШАЙТУРО Ольга Павлівна, ХАНЬ Олександр Олександрович КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	325

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

**БАНДУРКА Олександр Маркович,
НАУМЕНКО Сергій Миколайович,
ШЕВЧЕНКО Тихін Віталійович**

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ
БЕЗПІЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ ПРИ ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....336

БАТРИН Олеся Василівна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЄДИНОГО
МЕДИЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ.....354

ВОСКОБОЙНИКОВ Вадим Володимирович

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ.....367

ЗІНКЕВИЧ Владислав Костянтинович

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ
АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....376

КОБКО Євген Васильович

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ.....384

БАНДУРКА Олександр Маркович,

КРИЩАК Іван Васильович

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ КРІЗЬ КРИМІНОТЕОЛОГІЧНУ ТА
ДУХОВНО-ЦІННІСНУ (КУЛЬТУРОЛОГІЧНУ) ПАРАДИГМУ: ДІАЛОГІЧНА
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ.....392

МАГДАЛЮК Віталій Іванович

ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА НАПРЯМКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....402

МАРТИНЮК Андрій Васильович

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
ЯКЕ РЕГЛАМЕНТУЄ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
НАЦІОНАЛЬНОЮ ГВАРДІЄЮ УКРАЇНИ.....410

МУЗИЧУК Едуард Олександрович

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ.....419

МУЗИЧУК Олександр Миколайович

ПЕРСПЕКТИВНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ.....429

НАЙДА Віталій Олегович

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....437

ПОПОВА Світлана Миколаївна,

ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович

ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....449

СТАРОСТІН Олексій Юрійович

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....466

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович,

АВРАМОВА Ольга Євгенівна

МЕДІАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ЖИТЛОВИХ СПОРІВ.....475

УСИК Олександр Олександрович

ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ 489

ФІЛАТОВА Євгенія Василівна

ВПЛИВ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗГОДИ АБО НЕЗГОДИ НА РОЗВИТОК ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ. ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПИ.....497

HUMBATOV Elnur Akif

THE IMPACT OF THE PROBLEMS OF DETERMINING JURISDICTION IN THE VIRTUAL SPACE ON THE PROVISION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS.....509

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ДЕНИСОВ Сергій Федорович, СЕРДЮК Павло Павлович

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЕНТОНІ УОЛША «СЕКСУАЛЬНІСТЬ І ЗЛОЧИН: НЕОДАРВІНІСТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА».....519

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна, ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ НЕЗАКОННОГО ПОЛЮВАННЯ.....	530
АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович ПРЕДСТАВНИК ЦИВІЛЬНОГО ПОЗИВАЧА ТА ВІДПОВІДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ БАЛАНСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ.....	540
БІЛЕНЬКИЙ Денис Владиславович ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ДІЗНАВАЧЕМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВА.....	552
ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА, ВИДИ ТА ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМУ	560
ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна, ГРІДІНА Наталія Юріївна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ.....	577
МЕЛЬНИК Таїсія Миколаївна ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	586
ОРЛОВ Юрій Володимирович, СТУПНИК Ярослав Валерійович «ЛІСОВА ЗЛОЧИННІСТЬ» ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ.....	597
ОСТАП'ЮК Андрій Юрійович ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	619
ЦЕРКУНИК Людмила Василівна ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗУПИНЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	627
САЛМАНОВА Олена Юріївна, КОМЗЮК Анатолій Трохимович, БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ	

КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ 637

КОВАЛЬЧУК Ольга ЯрославівнаЦИФРОВІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА: ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДЛЯ
ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ
УВ'ЯЗНЕНИХ.....646**КОЛЕСНИКОВ Андрій Павлович,****ДОВГОПОЛИЙ Єгор Ігорович,****НАЗАРКЕВИЧ Сергій Петрович**ІНСТРУМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ:
ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА ІТАЛІЇ.....657**ІВАНЦОВ Володимир Олександрович,****ЧИШКО Катерина Олександрівна,****АВДЄЄВ Олександр Олександрович**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ,
ОБЛІКУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ, ДСНС, ДБР).....671**БОГДАНОВ Роман Ігорович**ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ
ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....683**ІВАХНЕНКО Олександр Анатолійович**

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ.....691

КОСІНЦЕВ Костянтин ВікторовичТРУДОВИЙ ДОГОВІР В УМОВАХ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ
РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН.....703**ЛЕПЕЙ Михайло Васильович,****ЛЕПЕЙ Олена Володимирівна**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ.....712**ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ
АДМІНІСТРАЦІЯМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ.....721**БЕСПАЛИЙ Ігор Володимирович**СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІСЦЕ В НІЙ
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....731

ІЛЬЧИШИН Надія Василівна

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....740

ЛЕОНОВ Олексій Олександрович

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....748

СОКОЛОВСЬКИЙ Антон Сергійович

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ 757

СТРІЛЬЧУК Микола Миколайович

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ПРИВАТНОЮ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ.....766

СМАГЛЮК Сергій Васильович

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....775

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ У СТРУКТУРІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....783

КОНДРАЦЬКИЙ Юрій Миколайович

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ОРГАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ 791

НАУМЕНКО Іван Сергійович

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА БЕЗПЕКИ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....802

ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Юлія Юріївна

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ.....810

ГРОХОЛЬСЬКИЙ Вадим Петрович

ЛАТЕНТНІСТЬ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ.....820

МІНАКОВА Євгенія Валеріївна

ПОЛІТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПРАВОВІ ОСНОВИ.....826

СТОРОЖЕНКО Володимир Володимирович

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ 836

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович

РОЛЬ ПОЛІЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 844

ЮР'ЄВ Володимир Васильович

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В ДЕРЖАВІ ТА МІСЦЕ І ОСОБЛИВОСТІ У НІЙ ВІЙСЬКОВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ.....852

ПАХНІН Микола Леонідович

РОСІЙСЬКА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....860

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна

ПЕРСПЕКТИВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ.....869

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович

ТИПОВІ СПОСОБИ ШАХРАЙСТВ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ.....876

МАРЧУК Микола Іванович

ІНСТИТУТ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ ЯК ПРИКЛАД «РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ» ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....889

ЯЗАН Наталія Сергіївна

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ.....898

ПЛАХТІЙ Віктор Миколайович

ПРИНЦИП ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ....911

ЛЕВИЦЬКИЙ Олег Олексійович

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАРАНТИННИХ ТА ПРОТИЕПІДЕМІЧНИХ ЗАХОДІВ.....920

ЯШАН Наталія Леонідівна

ПРЕДМЕТ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОТРИМАННЯМ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....928

ВАЦ Олексій Іванович

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ.....937

ЛУКАШ Сергій Станіславович, ПНАСЮК Оксана Володимирівна,

ВАЩЕНКО Світлана Сергіївна

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ І ПІДРОЗДІЛАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....946

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна, ЯЩЕНКО Андрій Миколайович

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ Й
НЕДОТОРКАНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВІД
СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ДО ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....954

ОНИСКОВЕЦЬ Микола Юрійович

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....964

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА РОЗКРИТТЯ ЗНАЧЕННЯ
«ПРАВОСУДДЯ» ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ.....970

ХРИСТИНЧЕНКО Євгеній Олександрович

ПРАВОВІ ФОРМИ ТА ФУНКЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ.....978

БУРБИКА Віталій Олександрович

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 988

ЧИЖ Сергій Анатолійович

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ.....996

ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ
ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....1007

ГУСЕВА Влада Олександрівна,

ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна

МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....1015

ДАНИЛО Сергій Михайлович

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД
ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ.....1026

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.01>

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, м. Одеса)

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКТИМОГЕННИХ ФАКТОРІВ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу віктимогенних факторів злочину агресії проти України. Встановлено, надано опис та пояснення зовнішньо-колоніальному (історично та географічно зумовлених взаєминах між росією та Україною) та внутрішньому контуру факторів віктимізації. В структурі останніх наголошено на деструктивній ролі стратегічних недоліків в системі управління озброєнням: надмірний та неконтрольований розпродаж озброєння, необґрунтоване списання, розкрадання; антидержавницькі дії з мобілізаційним резервом; злочинність в оборонно-промисловому комплексі; олігархізація. Надано характеристику зовнішньому (міжнародному) контуру віктимогенних факторів: стратегічна недооцінка масштабів експансіоністських претензій російської федерації та ступеню військових загроз; недоліки коаліційних дій після 2014 р. й більшою мірою – після 24.02.2022 р.

Ключові слова: агресія, злочин агресії, детермінація, віктимність, віктимогенні фактори, сектор безпеки та оборони, перехідне правосуддя, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Детермінаційний комплекс злочину агресії проти України є вельми розгалуженим. Певна річ, що ключові фактори

пов'язуються з існуванням та інституціоналізацією в російській федерації недемократичного, фашистського політичного режиму¹. Водночас варто звернути увагу й на групу віктимогенних факторів детермінації злочину агресії. Незважаючи на те, що за загальним консенсусом Україна є жертвою неспровокованої збройної агресії з боку російської федерації, тим не менш з кримінологічної точки зору було б великим перебільшенням говорити про те, що жертва не має жодного відношення до детермінації вчиненого щодо неї злочину. Жертва, її поведінка в будь-якому разі вмонтована в механізм криміногенної детермінації. І це – універсальне теза, застосовувана щодо будь-якого кримінального правопорушення, в якому є жертва. Навіть сама присутність у єдиному часопросторі зі злочинцем вже створює підґрунтя, передумову для розгортання кримінальної активності та відповідної віктимізації. Вивчення факторів цієї природи має слугувати підґрунтям для інституціональних реформ, спрямованих на унеможливлення (мінімізацію) повторення збройного конфлікту у майбутньому як складової перехідного правосуддя.

Проблеми детермінації злочину агресії в тому чи іншому аспекті досліджувалися у роботах Д. Арчера (*D. Archer*), В. С. Батиргарєвої, Р. Гартнера (*R. Gartner*), Р. Джеймсона (*R. Jamieson*), В. М. Дрьоміна, Дж. Кляйна (*J. Klein*), О. М. Литвинова, Р. Макгеррі (*R. McGarry*), Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова, А. Уайта (*A. White*), С. Уолклейта (*S. Walklate*) та інших науковців. Втім, фіксується очевидний дефіцит уваги віктимологічному виміру цієї проблематики, що й зумовлює актуальність та можливість провадження дослідження за заданим напрямом.

Мета статті – надати характеристику віктимогенним факторам триваючого злочину агресії проти України, структурувати їх комплекс та визначити зміст.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що під «жертвою» у класичній віктимології розуміють людину, яка постраждала від неправомірних дій інших осіб, власної поведінки, негативних життєвих обставин або нещасного випадку. Водночас слід мати на увазі, що одні й ті самі неправомірні дії, події, нещасні випадки, залежно від умов, місця і часу, можуть завдати шкоди як окремій людині, так і групі людей, як фізичній, так і юридичній особі².

Г. Гентіг (*H. Hentig*) розробив учення про жертву злочину з такою повнотою, що жоден наступний дослідник цієї проблеми не міг оминати увагою посилання на його основоположні ідеї, зокрема, думку про те, що стосунки жертва-злочинець тісно пов'язані зі злочиним. Це дає можливість не тільки комплексно підійти до даного феномена, а й робити прогнози стосовно осіб, які в майбутньому можуть стати жертвами злочинів, а також

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 119–173.

² Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. С. 95.

точніше визначати рівень латентної злочинності¹. Винятковою значущістю ці положення набувають в контексті вивчення групової віктимності, а надто крізь призму положень політичної кримінології, що є найбільш дотичною до предмету нашого дослідження, принаймні у сегменті злочину агресії проти України.

Вперше у вітчизняній кримінологічній науці про віктимність держав і народів заговорив Ю. В. Орлов. Так, у своїй монографії «Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності», обґрунтовуючи доцільність розвитку такого напрямку як політико-кримінологічна віктимологія, він надає опис окремим факторам, які впливають на масову віктимність. Для активізації політико-віктимологічних досліджень, визначальними, на думку дослідника, є загрози щодо визначених соціальних груп та й народів в цілому стати жертвами політичних злочинів. Недарма в зарубіжній науковій літературі акцентується увага на вивченні віктимогенності політичних режимів, як їх властивості спричиняти масові жертви серед свого ж населення. Тож рекомендації, які потенційно можуть бути сформовані в межах зазначеного напрямку віктимології головним чином повинні спрямовуватись на формування розвинених форм громадського контролю за органами державної влади, реальне розгортання демократичних інституцій, наукове кримінологічне забезпечення державотворчих процесів, зокрема, законотворчості, в тому числі й через запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів².

Разом з тим, небезпідставно наголошує Ю. В. Орлов віктимогенність політичних режимів, як засвідчує історія, може поширюватись не лише на власне населення певної держави, а й охоплювати інші держави, цілі регіони, континенти. У зв'язку з цим, віктимологічні рекомендації мають виходити на рівень міжнародної безпеки. Події останніх років наочно демонструють недостатню ефективність багатьох з традиційних структур, покликаних забезпечувати міжнародний правопорядок. Вони виявляються неготовими реагувати на новітні виклики кримінальних геополітичних, регіональних загроз. Існує гостра необхідність у перегляді засадничих положень їх функціонування, чільне місце в яких має зайняти доробок політико-віктимологічних досліджень³.

Цілком підтримуючи висловлені зауваги щодо змісту та принципового розуміння широти варіацій факторів групової, масової віктимізації держав і народів, додамо, що останні виявляють себе як на національному, так і на міждержавному міжнародному рівнях. Саме у відповідних контурах взаємодій, комунікацій, аутогенетичних процесів і станів розвитку української державності, російської політичної системи, практик

¹ Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal of Criminal Law. Criminology and Policy Science*. 1944. № 31. Р. 303–309; Джу́жа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. С. 95.

² Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 26.

³ Там само. С. 27.

міжнародного характеру формується віктимогенне осереддя відповідного значення. Всього таких контурів можна представити три: зовнішньо-колоніальний, внутрішній та міжнародний. Ці назви, зрозуміла річ, є умовними, а їх використання має на меті підсвітити не тільки рівневу, а й змістовну специфіку факторів віктимізації. Надамо їм стислий опис і пояснення.

I. Зовнішньо-колоніальний контур факторів віктимізації

виявляється в історично та географічно зумовлених взаєминах між росією та Україною. Не потребує, вочевидь, додаткової аргументації теза про те, що Україна завжди сприймалася росією як колонія. Починаючи з Переяславської ради, незмінним є відношення до України як до провінції російської, а в подальшому й радянської імперії. Так само не є таємницею і та обставина, що й серед українських політичних діячів, діячів культури така розстановка акцентів у взаєминах між народами і країнами знаходила позитивний відгук. Так, наприклад, один з найвідоміших українських шістдесятників Микола Бажан у статті «Дружба народів – дружба літератур» наголошував, що «на чолі радянських народів йде російський народ: він по праву займає передове місце як найбільш видатна нація серед усіх націй та народів, що входять до радянської держави. Любов та відданість російському народові, відчуття найбільш глибокої вдячності – ці світлі животворні почуття сповнюють серця усіх братніх народів, мають глибоке історичне коріння»¹.

Цілком зрозумілим є суспільно-політичний контекст написання цих строк. Так само зрозумілою є і та обставина, що існували й альтернативні осередки української культури, що відчували огиду до подібного советського пафосу й презентували інакші концепти авангарду, конструктивізму, українського націоналізму тощо. Але факт лишається фактом: колонізаторство України відбувалося широким фронтом із залученням не тільки політичного, економічного, а й культурного, мистецького арсеналу засобів, значною мірою творилося руками самих же українців. Наслідки цього тривалого й глибокого процесу даються взнаки й сьогодні. Проте головне – це не те, яким чином себе ідентифікують сьогодні українці (а надто після повномасштабної агресії росії проти України, після 24.02.2022 р. це питання не виглядає вже таким актуальним та неоднозначним), а те, яким чином сприймають Україну в російському політичному істеблїшменті та так званих «широких масах». А воно, це сприйняття, якщо й змінилося від імперських часів, то лише у бік зростання емоційної претензійності (з розряду фантомних болей) щодо територій України, на демонтаж української державності. І це не просто експансіоністське психологічне ставлення. Це – значно більше: йдеться про цілеспрямовану агресивну політику реколонізації, відновлення імперії (у тих чи інших дискурсивних, символічних конотаціях) щонайменше у межах

¹ Бажан М. Дружба народів – дружба літератур // ЦДАМЛМУ. Ф. 535, спр. 1; Мокрик Р. Бунт проти імперії : українські шістдесятники. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 101.

кордонів колишнього СРСР. Мета вийти на кордони 1991 р. – не тільки мета Українського опору агресорові, а й мета агресора.

До речі, це стосується не тільки України. Всі без виключення колишні республіки СРСР перебувають у зоні ризику, характеризуються підвищеною статусною віктимністю. Так, саме про статусну віктимність народів і держав в цьому аспекті доречно, на нашу думку, вести мову. Цей статус пов'язується, як ми вже наголошували, зі становищем колишніх радянських республік. І прикметник «колишній» аж ніяк не влаштовує агресора.

Й для України стало трагедією те, що тільки тепер (принаймні на рівні вищих органів державної влади) стало зрозумілим, що від 24 серпня 1991 р. було розпочато зворотній відлік до початку війни. Уся передісторія взаємин України та росії не давала жодних приводів для оптимізму й надії на уникнення збройного конфлікту. І тільки відсутність належного стратегування, стратегічного мислення як такого у державному управлінні не дали змоги усвідомити цю обставину як даність та починати готуватися до війни з моменту проголошення незалежності. Натомість відбулися геть іншого значення події, що можливо об'єднати у деяку родову категорію віктимогенних факторів злочину агресії внутрішнього штибу, внутрішньодержавного контуру відтворення.

II. Внутрішній контур віктимогенних факторів представлений декількома умовно однорідними групами чинників деструктивної природи.

1. Стратегічні недоліки в системі управління озброєнням: надмірний та неконтрольований розпродаж озброєння, необґрунтоване списання, розкрадання.

У 1991 році Україна була ядерною державою, здобувши третій після США та РФ ядерний арсенал. Його основу становило 5 дивізій 43-ї ракетної армії ЗС СРСР, на її озброєнні стояли стратегічні комплекси стаціонарного базування в шахтах, мобільні ракетні комплекси. Загалом Україна мала 176 міжконтинентальних балістичних ракет (130 міжконтинентальних ракет РС-18 на рідкому паливі з шістьма ядерними боеголовками кожна і 46 ракет РС-22 на твердому паливі з десятьма боеголовками) і близько 2,5 тис. одиниць тактичної ядерної зброї, а на озброєнні військово-повітряних сил на той час перебувало 44 стратегічні бомбардувальники (ТУ-95мс та ТУ-160) з боекомплектom до 500 крилатих ядерних ракет. Таким чином, 29 років тому Україна теоретично могла мати одну з найсильніших армій світу і стати активним гравцем на міжнародній арені, претендуючи на 3 місце в світі за військовою потужністю¹.

Проте Україна, як молода незалежна держава, що прагнула продемонструвати непохитну відданість обраного курсу на демократизацію та утвердження ліберального устрою, взяла на себе міжнародні зобов'язання із роззброєння, які впливали з положень Договору про

¹ Рябих В. 29 років безпеки та оборони України: від спадщини СРСР до НАТО. *Defense Express*. 2020. 4 серпня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html (дата звернення: 15.02.2024).

звичайні збройні сили в Європі¹, який встановлював обмеження на рівень та характер озброєння для країн Європи. Процес почався...

І якщо на середину 1991 року ЗСУ мали в розпорядженні 9 тисяч танків, то за умовами підписаного договору, їх кількість потрібно було скоротити більш ніж на половину - на 5,3 тисяч штук. Також Україна зобов'язана була позбутися близько третини (477 одиниць) своїх бойових літаків. І ці зобов'язання були виконані і «перевиконані», оскільки велика кількість озброєння пішло на експорт або було просто списано і знищено. За орієнтовними оцінками, тільки за 2005–2014 роки було розпродано військового майна на майже 3 млрд гривень. Зокрема, «з молотка» пішли 832 танки, 202 літаки, 232 вертольоти і близько 28,5 тисяч одиниць ракетно-артилерійського озброєння².

Пізніше Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України, що була створена для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки дійшла висновку, що «...в результаті приєднання України до цього договору розпочався неконтрольований процес розпродажу військової техніки та майна Збройних Сил України з баз, складів і арсеналів, реалізації техніки за межі України, а так само вилучення, передачі в оренду та продажу нерухомого майна колишнього Міністерства оборони СРСР, що у свою чергу створило умови для поступового системного зниження рівня боєздатності Збройних Сил України»³.

Отже, отримані нами з різних відкритих джерел цифри (аналітичні звіти органів державної влади, експертні оцінки незалежних аналітиків) кажуть самі за себе. Якщо станом на кінець 1991 Збройні Сили України мали у своєму розпорядженні біля 9 тис. танків, то на кінець 2021 – трохи більш 2 тис.; бойових броньованих машин – 11 тис. у 1991 р. та 3 тис. у 2021 р.; літаків – 1,5 тис. у 1991 р. та біля 120 (всіх типів) у 2021 р. тощо. Якби на рівні стратегічного управління відбулось утримання установки на збереження оборонного потенціалу України це могло б послугувати істотною умовою щодо запобігання прямого збройного конфлікту з росією у майбутньому або ж, принаймні, суттєвого зниження віктимності українського народу та держави.

Окремо в цьому є ключі слід наголосити на обставинах стратегічного та ядерного роззброєння. Так зокрема, Тимчасова слідча комісія

¹ Договір про звичайні збройні сили в Європі : Договір. Міжнародний документ (ОБСЄ) від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 26.02.2024).

² Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. РБК-Україна. 2021. 10 серпня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

³ Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

небезпідставно констатувала, що суспільство не знає ціну домовленостям, що зафіксовані у Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештському меморандумі) від 1994 року, який, згідно Віденської конвенції про право міжнародних договорів є повноцінним міжнародним договором, яким державами-гарантами надані Україні гарантії територіальної цілісності та недоторканість, виконання якого має домагатися Україна¹. Однак очевидним є те, що наслідком реалізації таких домовленостей стала добровільна відмова України від третього за розмірами у світі ядерного потенціалу, від найбільш ефективного засобу стримування агресії. Та ж доля спіткала й стратегічну авіацію, крилаті ракети, частина з яких була продана, передана за борги (ті ж такі російській федерації), а частина – утилізована. Певна річ, критик може апелювати до того, що у України не було іншого вибору, і до того, що нероззброєння України закрили б перед нею двері Міжнародного валютного фонду, інших кредиторів з числа країн Західного світу, а так само і росії. І може він буде правий. А може і ні, адже історія, як відомо, не знає умовного способу зміни диспозицій. Але сценарний метод, тим не менш цілком застосовуваний. І його застосування до ситуації з оборонними спроможностями України засвідчує таке: без роззброєння постсоціалістичний транзит був би, вочевидь, набагато більш болючим. Але економічні складнощі врівноважувались би безпековою складовою, що у *довгій перспективі*, у *глобальному контексті* (компоненти стратегічного мислення) забезпечила б Україні суб'єктність та захищеність від агресора.

2. Не менш вражаючими є й *антидержавницькі дії з мобілізаційним резервом*. До мобілізаційного резерву було закладено неймовірну кількість запасів матеріально-технічних та сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт по відновленню залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, подання медичної допомоги. Мобілізаційні резерви створювалися на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності відповідно до мобілізаційних завдань, визначених Урядом міністерствам, іншими центральним і місцевим органам виконавчої влади, Радою міністрів АР Крим на основі пропозицій Міністерства економіки України, Міністерства оборони України за погодженням із центральним

¹Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

органом виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом, іншими зацікавленими органами виконавчої влади¹.

Симптоматичним є те, що у 1994 прийнято рішення про ліквідацію Державного комітету України з матеріальних ресурсів, але згодом відновити, при цьому в 1999 році Комітет, як центральний орган, реорганізований в Агентство, а через два роки в Комітет, при цьому через вісім років в Агентство. Такі організаційні зміни ніби не суттєві і жодним чином не мали впливати на зміст діяльності органу управління державним матеріальним резервом. Однак, саме під час цих реорганізацій відбувалися дивні речі з перепідпорядкування підприємств та установ Держкомрезерву, а також відбуваються дивні речі з матеріальними цінностями державного мобілізаційного резерву, а так само з обліком матеріальних цінностей, що ніби постачалися РФ на початку 90-х на підприємства, установи, організації Держкомрезерву².

Прикладом таких фактів може бути інформація про незаконне вилучення з мобілізаційного резерву технологічної лінії для виробництва патронів та її подальша незаконна реалізація. Так, згідно матеріалів розслідування вбачається, що протягом 1998-2002 рр. на околицях Багдаду (Ірак), на території підприємства по виробництву різних боєприпасів був побудований новий цех, який за наявною інформацією був оснащений українським обладнанням, що забезпечувало повний цикл виготовлення патронів для автоматичної стрілецької зброї, зокрема калібру 7,62 мм. з продуктивністю виробництва 200 патронів за хвилину. При цьому, за наявною інформацією, поставку до Іраку технологічного обладнання по виробництву патронів для автоматичної стрілецької зброї здійснювалось ДП «Луганський верстатобудівельний завод», однак для поставки були використана технологічна лінія для виробництва патронів, яка була закладена у державний мобілізаційний резерв і зберігалася на вказаному підприємстві. Однак, така лінія в порушення відповідних процедур вибракувана, з верстатів та обладнання були зняті розпізнавальні клейма (збиті, зрізані чи спіяні: номери, інформація про виробника, країну походження, рік виготовлення, тощо), зняті з обліку та експортовані до Іраку³.

І таких прикладів – безліч. Як наслідок: на початок повномасштабного збройного вторгнення росії на територію України мобілізаційні резерви перебували у такому стані, що унеможливили навіть випуск патронів на тих зразків стрілецької зброї, яка перебувала на озброєнні ще з радянських часів. І це при тому, що держава втратила власні спроможності з

¹ Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень, вчинення діянь, щодо матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що суперечили національним інтересам України і завдало збитків державі в особливо великих розмірах, а також шкоди обороноздатності держави / Додаток 7 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok7.html> (дата звернення: 26.02.2024).

² Там само

³ Там само

виробництва патронів ще у 2014 р., коли росія окремі райони Луганської області, зокрема й «Луганський патронний завод».

За вісім років, до 24.02.2022 р. не було вжито адекватних заходів щодо відновлення власного виробництва. І тільки на початку 2024 р., наприкінці другого року повномасштабної війни, йдеться про виділення з державного бюджету необхідної суми коштів для освоєння такого виробництва¹. І ця ситуація також вельми симптоматична, свідчить однозначно не на користь якості стратегування оборонним сектором України, як і державотворчим процесом в цілому.

Таким чином, можемо стверджувати, що України, від кінця 1991 р. стабільно утримувалась у десятці найбільших експортерів озброєння у світі, і жодного разу не увійшла навіть у перші п'ятдесят країн – найбільших виробників зброї та озброєння. І це не могло не позначитись на ступені віктимності українського народу перед обличчям агресора. Самостійне роззброєння є потужним провокуючим фактором.

3. *Злочинність в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК)* є ще одним вкрай деструктивним віктимогенним фактором, що істотно послаблював й продовжує послаблювати оборонні спроможності України. Феномен злочинності в ОПК незадовго до повномасштабної війни став предметом ґрунтовного дослідження С. С. Кожушка. Вчений дійшов низки цікавих висновків, які й сьогодні не втрачають своєї актуальності. Так, фіксується збереження високого рівня, несприятливої динаміки, значної латентності злочинності в ОПК, структурним переважанням організованого корупційного сегменту (поруч зі службово нігілістичними та галузево неспецифічними кримінальними правопорушеннями), що відтворюється у сфері оборонних закупівель та оперативного управління майном підприємств ОПК, охоплює системні інституціоналізовані, ситуативні корупційні та акцесорні кримінальні практики; екзофеноменом злочинності в ОПК є економіко-кримінальні диверсії, що підривають складові економічної безпеки й обороноздатності країни (ст. ст. 330 та 333 КК України)².

Протягом п'ятирічного періоду (2016–2020 рр.) було зареєстровано 264 839 кримінальних правопорушень економічної спрямованості загалом, з яких 5285 – у сфері оборони, що складає близько 2 % від загального обсягу економічної злочинності. Динаміка економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони у 2018 р. засвідчила найнижчі показники ряду (за виключенням базисного 2016 р.). Темп приросту, розрахований ланцюговим способом у 2018 р. склав -15,9 %. Водночас найвищим цей показник був у 2017 р. – 32,6 %. Загалом для динаміки відтворення

¹ У 2024 році Україна інвестує у виробництво патронів. *MILITARNYI*. 2023. 6 листопада. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-2024-rotsi-ukrayina-investuye-u-vyrobnytstvo-patroniv/#:~:text=%D0%A3%202024%20%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96%20%D0%A3%D1%96%D0%BD> (дата звернення: 12.03.2024).

² Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. С. 186.

економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони характерні щорічні коливання позитивних і негативних значень темпів зростання і приросту відповідно із генеральною тенденцією до зростання рівня¹.

Серед іншого С. С. Кожушко переконливо доводить переважання групового характеру злочинної діяльності та можливість і доцільність віднести злочинність в ОПК в цілому до розряду організованої злочинності у сфері економіки. Зокрема, функціональним осердям злочинності в ОПК є корупційні кримінальні практики. Основними видами механізмів реалізації корупційних схем в ОПК є: 1) розтрата ввіреного або такого, що перебуває у віданні майна – обладнання, іншого майна підприємств ОПК; 2) незаконний експорт товарів військового та подвійного призначення; 3) привласнення виділених за оборонним замовленням коштів на закупівлю товарів і послуг у фіктивних підприємств, неіснуючих товарів і послуг; 4) закупівлі товарів і послуг за завищеними цінами (зазвичай використовується декілька фірм-посередників), в тому числі й за операціями імпорту².

Також варто акцентувати увагу й на тому, що корупційна злочинність в ОПК відтворюється на нижчому, середньому та вищому рівнях управління, останній з яких характеризується суб'єктною стійкістю, розгалуженістю, залученістю представників вищих, центральних органів державної влади, наявністю політичного прикриття, що спирається на історично зумовлені фактори зрощення загальнокримінальної, економічної та політичної злочинності, впливовістю олігархату³. І це, на нашу думку, є дуже цінною заувагою, що змушує поглянути на феномен злочинності в ОПК як на метасистемний, в якому у надскладних запльотах взаємообумовлюють одне одного політична корупція, ординарна корупція, економічні та класичні диверсії.

В цьому ж контексті варто згадати й прикрі та ганебні для української державності періоди, коли Міністерство оборони України та ДК «Укроборонпром» очолювали громадяни російської федерації. Це, відповідно, Павло Лебедев (Міністр оборони України у 2012–2014 рр.) та Дмитро Саламатін (директор ДК «Укроборонпром» у 2010–2012 рр.; крім того у 2012 р. обіймав посаду Міністра оборони України, а з 2012 по 2014 – був членом РНБО). І звісна річ, краще пізно, аніж ніколи. Тому позитивно варто оцінити те, що Державне бюро розслідувань вважає, що вказані особи під керівництвом колишнього глави держави Віктора Януковича свідомо скорочував чисельність армії і знижували її боєздатність⁴. І це не тільки ганебні факти, а й небезпечні, наслідки яких українська армія відчуває й до сьогоднішнього дня.

¹ Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. С. 187.

² Там само. С. 187–188.

³ Там само. С. 188.

⁴ Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. *РБК-Україна*. 2021. 10 серпня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

4. *Олігархізація* як чинник послаблення обороноздатності країни так само варто визнати фактором віктимізації у контексті детермінації злочину агресії. Відомо, що особливості становлення вітчизняної економічної та політичної систем було зрощування первинно накопиченого кримінального капіталу з органами державної влади, формування політичного представництва організованих злочинних угруповань. І це не могло не позначитись на всіх без виключення сферах публічного адміністрування. В тому числі постраждала й система забезпечення національної безпеки, що сповна відчула на собі ефекти вульгарної та надмірної комерціалізації державного управління. Ідея національної, незалежної держави України виявилася для вітчизняного олігархату важливою тільки тоді, коли вона співпала з установкою на максимізацію прибутку, збереження виробничих потужностей. До того моменту, олігархат був абсолютно дисфункційним явищем, що паразитував на тілі народного господарства й політичної системи, забезпечив її симулятивність та значною мірою – прихід до влади громадянина В. Ф. Януковича як персони, у президентстві якої був зацікавлений агресор – російська федерація. Втім, марно було сподіватися на те, що олігархат міг спричинити інакший, окрім деструктивного, ефект (системна архізація політики, економіки, регіональної суспільної моралі) від свого існування.

В цьому контексті безумовно правою є О. Ю. Бусол, яка стверджує, що олігархізація політичної влади в Україні є однією зі специфічних форм організованої корупційної злочинності. Після президентських виборів 1999 р. і референдуму 2000 р. основними впливовими політичними фігурами стають олігархічні групи. Типовим для олігархічного угруповання є наявність політичного синдикату, що поєднує в собі друковані видання, контроль над телеканалами, має прямий вплив на відповідні політичні структури, партії, блоки. За 24 роки Україна досягла критичного рівня олігархізації, яка становить одну зі специфічних форм організованої, і за своєю суттю та наслідками, економічної злочинності та корупції. Специфіка олігархізації в Україні полягає в тому, що для неї характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію керівництва масами в державі завдяки пасивності, недосконалості соціальної культури громадян. Наявна проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва держави сприяє поширенню корупційної злочинності. Специфіка полягає в тому, що для олігархізації характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію управління масами в державі завдяки пасивності, недосконалості правової свідомості та культури громадян. Існуюча проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва України, унеможливорює розвиток демократії та сприяє поширенню корупційної злочинності¹.

Більше того, додає Ю. В. Орлов, для олігархізації як феномену

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. С. 24.

комерціалізованого істеблішменту властиве не тільки і не стільки наявність відповідної еліти, скільки спрямованість її діяльності у сфері політичних відносин. Така діяльність, націлена на отримання прибутку у його фінансовому вимірі, викривляє природу самих політичних відносин. Останні набувають аморального, маніпулятивного характеру із предикторами-популістами. Хоча, заради об'єктивності, і варто зауважити на тому, що висловлені позиції в жодному разі не можна сприймати абсолютистські. Звісно ж в українському політикумі є відповідальні актори, що прагнуть конструктивних перетворень та мають в цілому позитивне як з етичної, так і з праксеологічної точок зору реноме, ліберальні досягнення. Втім, це суттєво не впливає на загальну картину комерціалізації політики, тенденцій розвитку політичної комерції¹.

Не стала виключенням із загальної тенденції й сфера безпеки та оборони, на яку повною мірою екстраполювалися закономірності й недоліки державного управління означеного штибу. В результаті – правовий нігілізм, знедержавлення легітимності, здирництво й системна корупція, що додатково й суттєво послабила обороноздатність країни. Виходячи з цього цілком виправданим та обґрунтованим слід вважати визначену у Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» мету спеціального інноваційного правового механізму завдяки якому має бути створено юридичне підґрунтя для подолання конфлікту інтересів, викликаного злиттям політиків, медіа та великого бізнесу, унеможливлення використання політичної влади для збільшення власних капіталів, забезпечення національної безпеки України в економічній, політичній та інформаційній сферах, захист конституційних прав та свобод громадянина, захист демократії, забезпечення державного суверенітету та уникнення випадків маніпулювання свідомістю громадян шляхом умисного спотворення інформації задля отримання доступу до ресурсів, що належать на праві власності Українському народові². На жаль початок повномасштабної війни росії проти України вніс свої корективи й не дозволив здійснити повноцінне розгортання відповідної інституційної системи деолігархізації. Гадаємо, цей елемент кримінологічної політики має бути інтегрований у майбутню стратегію перехідного правосуддя для України.

5. Тактичні недоліки забезпечення національної безпеки, зокрема у регіональному зрізі:

1) допущення значної присутності російської агентури в правоохоронних структурах, оборонному відомстві;

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 524.

² Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

2) безперешкодна діяльність інформаційно-пропагандистських мереж, винятково активних щодо населення південних та східних областей України;

3) несвоєчасне запровадження правового режиму воєнного стану (тільки після того, як повномасштабне вторгнення, збройна агресія веже почалася, а не задля запобігання їй), що не дозволило належним чином розгорнути підрозділи Збройних Сил України, вчасно вивести їх на необхідні рубежі оборони (зокрема, у Київській, Чернігівській, Харківській, Херсонській областях), розгорнути територіальну оборону. І це при тому, що розвідувальних даних було вдосталь, починаючи ще з жовтня 2021 р. Слід також визнати і те, що цей же фактор (некомпетентність, нерішучість, саботаж?) відіграв неостанню роль у детермінації масових порушень законів і звичаїв війни (Буча, Ірпінь, Гостомель, Херсон, Ізюм, Маріуполь), що потягла за собою окупація росією відповідних територій України. Переконані, що ці події і дії керівництва держави, органів сектору безпеки та оборони неодмінно мають стати предметом діяльності Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України та розслідування у межах кримінального провадження;

4) несформованість державної політики у сфері формування й зміцнення національної, культурної ідентичності Українців. Відповідний Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» був прийнятий лише 13.12.2022 р.¹, тобто в апогеї (як видається) повномасштабної війни росії проти України.

III. Зовнішній (міжнародний) контур віктимогенних факторів, виділення якого ґрунтується на афіліації України з країнами, що входять до розряду цивілізованих народів світу, європейську сім'ю народів.

1. Стратегічна недооцінка масштабів експансіоністських претензій російської федерації та ступеню військових загроз.

Жодна держава, справедливо наголошував В. Гавел, не живу у вакуумі, тобто на її політику так чи інакше впливає політика інших держав². Тож не варто вважати, що феномен Путіна та сучасного російського фашизму могли відбутися без участі у цьому процесі низки держав світу. Як так вийшло, що у XXI ст, після пережитих жахів фашизму, тоталітаризму XX ст. світові лідери проґавили народження (чи переродження й нове проявлення) сучасного російського фашизму? Значна номінальність зусиль й намагань повернути росію на шлях правового розвитку, примат економізму у відносинах з росією над питаннями захисту прав людини істотно вплинули на таку можливість.

Проблема була і в тому, що люди не сприймали Путіна серйозно, тому

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20> (дата звернення: 18.12.2023).

² Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

що він виклав багато з того, у що він вірив, знає, в тій довгій статті, яку він опублікував у 2021 році, в різних промовах, які він виголошував. Як, наприклад, промова від 21 лютого, де він, по суті, виклав все своє бачення майбутнього Росії, яке було імперським. Але люди якимось чином примудрилися не звернути на це уваги. Частина проблеми полягає в тому, що якщо люди не хочуть приймати наслідки того, що знаходиться прямо перед ними, вони придумують всілякі причини і пояснення, чому це не є реальністю і чому реальність — це щось інше¹.

Крім того, Ф. Фукуяма небезпідставно вважає, що я вважаю, що Сполучені Штати і Захід загалом не сприйняли серйозно спочатку агресію в Грузії в 2008 році, а потім в Криму і на Донбасі. І зараз ми бачимо, що якби Захід вжив набагато сильніших санкцій і контрзаходів і почав серйозніше озброювати Україну після 2014 року, цього вторгнення могло б і не статися. Це була гігантська стратегічна помилка з боку Заходу². З цими судженнями неможна не погодитись. Але також варто підкреслити й те, що навіть на початку третього року триваючої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України зберігається згаданий політичний інфантилізм, утилітарний прагматизм у позиції низки провідних країн світу, зокрема США, ФРН та інших.

2. Недоліки коаліційних дій після 2014 р. й більшою мірою – після 24.02.2022 р.

Ф. Фукуяма наголошує, що на початку конфлікту Вашингтон, адміністрація Байдена були стурбовані ядерною ескалацією. І саме тому вони не поспішали надавати Україні певні види озброєнь. І, можливо, вони все ще перебувають під цим обмеженням, що, на мою думку, є помилкою. Ніхто в НАТО насправді не хоче, щоб це перетворилося на війну між НАТО і Росією, тому що для цього просто немає підтримки в жодній з країн НАТО. Але я думаю, що це судження не є правильним. Якби ми надали швидку і кращу військову підтримку, війна закінчилася б швидше і на кращих умовах. Цей тривалий страх перед ескалацією утримує, принаймні, деяких американців і деяких європейців від того, щоб дійсно сформулювати реальне рішення війни, яке призвело б до перемоги України³.

На превеликий жаль майже цілковито бездіяльною та неефективною в контексті впливу на перебіг і завершення збройного конфлікту лишається ООН. Чимало країн світу, в тому числі й окремі країни-члени ЄС прямо чи побіжно виражають консолідацію з агресором у шляхах завершення конфлікту, себто через демонтаж української державності. І це прикро та небезпечно. Й небезпека ця має проєкцію на глобальному рівні, адже якщо демократії програють, автократії створять принципову нову архітектуру світоустрою, що лише наблизить світ до найгірших сценаріїв завершення

¹ Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ — про те, як Захід програвив можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).

² Там само.

³ Там само.

його існування. Саме тому Україна, разом зі всіма прогресивними політичними силами, інтелектуальними елітами, має докладати максимум зусиль до того, аби відбулося переосмислення характеру і значення російсько-української війни, аби нарешті відбулось витверезіння лідерів цивілізованих держав і народів світу, що забезпечить ефективну міжнародну коаліцію проти країни-агресора. Лише за такої умови є шанс остаточно на збереження цивілізації.

Висновки. Виділені та описані у цій роботі віктимогенні фактори є не стільки діагнозом (хоча і ним також) державотворчому процесу в Україні, від проголошення у 1991 р. незалежності й принаймні до 2014 р., що характеризується відсутністю адекватного бачення загроз національній безпеці, належного стратегування розвитку сектору безпеки і оборони країни, скільки намаганням підсвітити найбільш проблемні зони майбутнього існування, розвитку нашої держави. Виявлені недоліки у державному управлінні й міжнародній безпековій архітектурі мають потрапити до фокусу уваги на етапі постконфліктного транзиту України. Перехідне правосуддя повинно охопити як сферу інституціональних трансформацій в Україні, так і міжнародної системи забезпечення правопорядку, аби у майбутньому мінімізувати ризики збройної агресії як з боку росії, так і інших країн з нерозвиненою політичною системою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан М. Дружба народів – дружба літератур // ЦДАМЛМУ. Ф. 535, спр. 1.
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 42 с.
3. Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 7–49.
4. Джу́жа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. 522 с.
5. Договір про звичайні збройні сили в Європі : Договір. Міжнародний документ (ОБСЄ) від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 26.02.2024).
6. Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ — про те, як Захід прогавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).
7. Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. РБК-Україна. 2021. 10 серпня. URL:

<https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

8. Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

9. Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень, вчинення діянь, щодо матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що суперечили національним інтересам України і завдало збитків державі в особливо великих розмірах, а також шкоди обороноздатності держави / Додаток 7 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok7.html> (дата звернення: 26.02.2024).

10. Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 212 с.

11. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

12. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.

13. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20> (дата звернення: 18.12.2023).

15. Рябих В. 29 років безпеки та оборони України: від спадщини СРСР до НАТО. *Defense Express*. 2020. 4 серпня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html (дата звернення: 15.02.2024).

16. У 2024 році Україна інвестує у виробництво патронів. *MILITARNYI*. 2023. 6 листопада. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-2024-rotsi-ukrayina-investuye-u-vyrobnystvo->

patroniv/#:~:text=%D0%A3%202024%20%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96%20%D0%A3% D1%96%D0%BD (дата звернення: 12.03.2024).

17. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal of Criminal Law. Criminology and Policy Science*. 1944. № 31. P. 303–309.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2024

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF VICTIMOGENEOUS FACTORS OF THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The article is devoted to the analysis of victimogenic factors of the crime of aggression against Ukraine. The external-colonial (historically and geographically determined relations between Russia and Ukraine) and the internal contour of victimization factors have been established, given a description and explanation. In the structure of the latter, the destructive role of strategic deficiencies in the arms control system is emphasized: excessive and uncontrolled sale of arms, unjustified write-offs, embezzlement; anti-state actions with a mobilization reserve; crime in the defense-industrial complex; oligarchization The description of the external (international) contour of victimogenic factors is provided: strategic underestimation of the scale of expansionist claims of the Russian Federation and the degree of military threats; shortcomings of coalition actions after 2014 and, to a greater extent, after February 24, 2022.

Key words: *aggression, crime of aggression, determination, victimhood, victimogenic factors, security and defense sector, transitional justice, combating crime.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.02>

Альона Сергіївна КОБЗИНА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

НЕКАРАЛЬНІ ПРИМУСОВІ САНКЦІЇ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ОСОБЛИВОСТІ НОРМТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ В НОРМАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню санкцій кримінально-правових норм в контексті їх поділу на примусові та заохочувальні з огляду на наявність в таких санкціях різних видів кримінально-правових заходів. В процесі наукового пошуку робиться акцент саме на примусових некаральних санкціях та з'ясовується їх місце в чинному кримінальному законі, можливість їх застосування за вчинення кримінальних проступків. Також здійснено розмежування видів примусових некаральних санкцій залежно від загрози призначення виду заходів кримінально-правового характеру, що містяться в таких санкціях. У статті досліджуються такі види некаральних примусових санкцій як примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.

Ключові слова: некаральна примусова кримінально-правова санкція, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, заходи кримінально-правового характеру, кримінально-правові наслідки, кримінальний проступок.

Постановка проблеми. Питання щодо місця санкції в структурі кримінально-правової норми неодноразово було предметом дискусій у фаховому науковому середовищі. Це пов'язано з тим, що немає єдності

думок з приводу самої структури кримінально-правової норми. Скажімо, є група дослідників, на думку яких окремі кримінально-правові норми взагалі не мають санкції як структурного елемента правової норми. Також наразі серед науковців немає єдиного бачення поняття кримінально-правової санкції, її змістовних ознак та видів таких санкцій, зважаючи на положення Загальної та Особливої частини КК України. Це обумовлює необхідність здійснення подальших наукових пошуків у напрямі розв'язання вказаних питань, чи, принаймні, приближення до їх розв'язання. Окрім того, з введенням в систему кримінального законодавства України такого виду кримінальних правопорушень як кримінальні проступки, питання щодо поняття, видів та проблем індивідуалізації різних видів заходів кримінально-правового характеру, визначених у відповідних санкціях норм Загальної та Особливої частини КК України, у випадку вчинення кримінальних проступків, як окремої категорії кримінального правопорушення, набуває нової актуальності.

Проблеми кримінально-правових санкцій як каральних, так і некаральних, але примусових або заохочувальних, в різні часи висвітлювали такі науковці як: Ю. В. Баулін, Є. М. Вечерова, О. О. Книженко, В. М. Куц, Н. А. Орловська, П. П. Сердюк, О. Сопронюк, В. В. Шпіляревич, П. В. Хряпінський, Ю. Я. Коцан-Олинець, Ю. В. Філей, А. М. Ященко та багато інших. Попри значну кількість досліджень проблем кримінально-правових санкцій, низка питань нормативно-правового визначення, зокрема некаральних, але примусових санкцій в нормах Загальної частини КК України, за вчинення кримінальних проступків, особливостей індивідуалізації кримінально-правового обтяження, визначеного у цьому структурному елементі кримінально-правової норми, у процесі правозастосування залишається до кінця не вирішеними, а вирішення окремих з них є доволі спірним.

Метою статті є дослідження різних видів некаральних примусових санкцій, передбачених в нормах Загальної частини КК України, за вчинення кримінальних проступків як окремої категорії кримінального правопорушення, аналіз проблем застосування таких санкцій та формулювання пропозицій щодо удосконалення норм, в яких містяться приписи щодо їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено на початку цієї публікації, у питанні поділу санкцій кримінально-правових норм на види єдності думок немає, якщо взагалі така єдність може бути у науковому пошуку. Найпоширенішою є позиція розділяти такі санкції на примусові та заохочувальні, хоча окремі дослідники категорично заперечують виокремлення останньої групи,¹ оскільки на їх думку змістом кримінально-правової санкції може бути лише покарання².

¹ Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7). С. 234–240.

² Філей Ю. В. Класифікація кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4(2). С. 262–269.

На наше переконання позиція поділу кримінально-правових санкцій на примусові та заохочувальні заслуговує на підтримку. Водночас щодо такої позиції слід зробити певні застереження. Так, зважаючи на те, що примусові санкції за своїм змістом можуть бути як каральними, так і некаральними, то краще виокремлювати примусові каральні та примусові некаральні кримінально-правові санкції. На це, до речі, вже зверталася увага у фаховому науковому середовищі¹. Зокрема, до примусових каральних санкцій належать виключно ті санкції, в яких визначається загроза призначення певного виду та розміру покарання за діяння, ознаки, якого передбачені в диспозиції відповідної статті кримінального закону. Розуміння примусових каральних санкцій у запропонованому варіанті виключає їх ототожнення з покаранням, що є майже традиційним у навчальній і спеціальній літературі з кримінального права. Насправді ж покарання та примусова каральна санкція – це різні правові явища. Покарання – це примусовий захід кримінально-правового характеру, сутністю якого є кара. Натомість примусова каральна санкція – це загроза потенційно можливого призначення певного виду і розміру карального заходу кримінально-правового характеру за вчинення чітко визначеного за своїми ознаками протиправного посягання. До примусових некаральних санкцій належать санкції, в яких визначається загроза призначення певного виду іншого заходу кримінально-правового характеру, сутністю якого є не кара, а, скажімо, лікування, забезпечення безпеки як особи, яка вчинила посягання, так і потерпілого, поновлення доконфліктного стану після вчинення певного виду протиправного або суспільно небезпечного діяння.

Заохочувальні кримінально-правові санкції представлені тими структурними елементами кримінально-правових норм Загальної та Особливої частини КК України, в яких визначається потенційна можливість або імперативність пом'якшення правового положення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обумовленого позитивною посткримінальною поведінкою такої особи.

Отже, некаральні примусові кримінально-правові санкції за вчинення кримінальних проступків можна визначити як складові елементи кримінально-правових норм Загальної частини КК України, що містять у собі загрозу призначення індивідуалізованого виду відмінного від покарання іншого заходу кримінально-правового характеру (певного різновиду обмежувальних заходів, примусових заходів медичного та виховного характеру, примусового лікування, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо), у випадку вчинення певного виду протиправного або суспільно небезпечного діяння, зовні приналежного до кримінального проступку.

¹ Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст та сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783; Вечерова Є. М. Кримінально-правові санкції крізь призму основних векторів сучасної кримінальної політики України (критичний аналіз деяких новел Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 13. Том 2. С. 64–66.

За наявною статистичною інформацією у 2022 році було розглянуто 82 397 кримінальних проваджень. При чому відмінні від покарання інші примусові заходи кримінально-правового характеру, нормативно визначені у примусових некаральних санкціях як загрози їх застосування за вчинення кримінальних правопорушень, були реалізовані у наступному відсотковому відношенні: 1) у 0,87 % справ була реалізована загроза застосування примусових заходів медичного характеру (720 справ); 2) у 0,22 % справ – була реалізована загроза застосування примусових заходів виховного характеру (183 справи); 3) у 0,14 % кримінальних проваджень була реалізована загроза застосування обмежувальних заходів (116 кримінальних проваджень); 4) 1 раз була реалізована загроза застосування примусового лікування; 5) нарешті, нажаль, жодного разу не була реалізована загроза застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб¹.

Розглянемо далі більш детально окремі види таких санкцій за вчинення кримінальних проступків.

Некаральні примусові санкції, в яких нормативно визначена загроза індивідуалізації примусових заходів медичного характеру та примусового лікування.

Норми КК України, які регламентують застосування примусових заходів медичного характеру, містяться в ст. 92–95 КК України. При виокремленні із вказаних норм гіпотез, диспозицій та санкцій як складових елементів кримінально-правових норми можна виділити два види гіпотез таких норм: загальну, яка міститься в ст. 93 КК України, та спеціальну, яка міститься в окремих частинах ст. 94 КК України.

Аналіз положень ст. 94 КК України дозволяє виокремити, принаймні, чотири види некаральних примусових санкцій, в яких нормативно визначена загроза індивідуалізації певних видів примусових заходів медичного характеру. Так, згідно з ч. 2 ст. 94 КК України, першим різновидом таких санкцій є загроза покладання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Згідно з приписами цієї частини статті гіпотезою цієї кримінально-правової норми є вчинення суспільно-небезпечного діяння, а диспозицією є ознаки стану особи, які проявляються в наявності психічних розладів, однак в той же час така особа не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги.

Наступна санкція, що містить загрозу індивідуалізації такого виду заходів медичного характеру як госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом міститься в ч. 3 ст. 94 КК України. Гіпотезою такої норми є вчинення суспільно-небезпечного діяння. Диспозицією в свою чергу є наявність в особи психічної хвороби, у зв'язку з чим враховуючи психічний стан особи та характер вчиненого нею діяння ця особа потребує застосування саме такого виду заходу.

¹ Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

Санкція, що міститься в ч. 4 ст. 94 КК України, містить загрозу індивідуалізації примусових заходів медичного характеру у виді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом. Гіпотезою зазначеної норми є вчинення суспільно-небезпечного діяння, не пов'язаного з посяганням на життя інших осіб. Диспозиція визначена як наявність психічної хвороби в особи, яка з своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду.

Нарешті санкція, що міститься в ч. 5 ст. 94 КК України містить загрозу індивідуалізації такого виду заходу як госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом. Гіпотезою такої норми визначено вчинення суспільно-небезпечного діяння, пов'язаного з посяганням на життя інших осіб. Натомість диспозицією є наявність психічної хвороби, у зв'язку з наявністю якої особа становить особливу небезпеку для суспільства.

Варто зазначити, що особливістю нормативно-правового визначення некаральних примусових санкцій, в яких нормативно визначена загроза індивідуалізації певних видів примусових заходів медичного характеру є те, що в таких санкціях визначається лише загроза індивідуалізації конкретного примусового заходу медичного характеру, без конкретизації строку на який він може бути встановлений. У загальному вигляді такий строк пов'язаний зі строком фактичного лікування особи. В той же час ч. 2 ст. 95 КК України встановлює необхідність огляду осіб, стосовно яких встановлені примусові заходи медичного характеру, комісією лікарів-психіатрів не рідше як один раз на шість місяців, після чого за відсутності підстав для припинення чи зміни такого заходу представник медичного закладу направляє до суду клопотання про продовження застосування відповідних заходів.

Враховуючи мету нашого дослідження, необхідно з'ясувати, чи всі санкції, передбачені ст. 94 КК України, містять загрозу їх застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить об'єктивну сторону кримінального проступку.

Так, як вже було зазначено, санкція, передбачена в ч. 2 зазначеної статті у виді загрози індивідуалізації заходів у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги особі в примусовому порядку, може бути застосована до особи з психічними розладами в разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, якщо така особа не потребує госпіталізації до спеціалізованого закладу з надання психіатричної допомоги. Така санкція може бути застосована і за вчинення особою діяння, ззовні схожого на кримінальний проступок, оскільки жодних винятків щодо можливості застосування такої санкції законом не визначено.

Окрім того за вчинення ззовні схожого на кримінальний проступок діяння загрозу індивідуалізації примусових заходів медичного характеру містить санкція, що має місце в ч. 3 ст. 94 КК України (госпіталізація до

закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом).

Можливість застосування санкції, визначеної в ч. 4 ст. 94 КК України (госпіталізація психічно хворого до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом), залежить від характеру вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке в даному випадку не повинно бути пов'язане з посяганням на життя інших осіб. У зв'язку з чим такий вид санкції також може бути застосовано в тому числі за вчинення ззовні схожого з кримінальним проступком діяння.

Останній вид таких санкцій закріплено в ч. 5 ст. 94 КК України, відповідно до якої передбачається загроза індивідуалізації примусових заходів у виді госпіталізації психічно хворого до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

З аналізу змісту диспозиції, що міститься в ч. 5 ст. 94 КК України слідує, що для можливості госпіталізації психічно хворого до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом необхідним є наявність наступних умов: 1) вчинення суспільно-небезпечного, пов'язаного з посяганням на життя діяння, 2) наявність особливого психічного стану хворого, у зв'язку з чим така особа становить особливу небезпеку для суспільства.

Щодо вчинення діяння з посягання на життя, на перший погляд видається, що така умова застосування заходів медичного характеру уже сама по собі виключає загрозу індивідуалізації такої санкції за вчинення діяння з ознаками кримінального проступку (оскільки більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганням на життя, є злочинами). Однак слушною буде думка науковців, які визначають злочини з посягання на життя за критерієм форми вини, відносячи до таких кримінальні правопорушення, суб'єктивна сторона яких визначається умисним ставленням до наслідку у виді смерті іншої особи¹. У зв'язку з чим до категорії кримінальних правопорушень з посягання на життя в науковій спільноті також відносять склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 129 КК України (погроза вбивством)². Оскільки кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 129 КК України за своєю тяжкістю є кримінальним проступком, при вчиненні психічно хворою особою діянь, що містять об'єктивну сторону ч. 1 ст. 129 КК України, також виникає загроза індивідуалізації такого виду заходів як госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Інша умова безпосередньо пов'язана із становленням особою загрози для суспільства, враховуючи психічний стан такої особи та характер вчиненого нею діяння. При чому оцінка ступеня небезпечності особи визначається судом із врахуванням позиції з даного приводу експертів-

¹ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : [монографія] / Л.П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 555.

² Тацій В. Я., Борисов В. І. Злочини проти життя. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. №1 (6). С. 419–421; Новікова К. А. Деякі питання караності злочинів проти життя та здоров'я особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. №2 (7). С. 187–201.

психіатрів, які висловлюють свою думку щодо виду відповідних заходів медичного характеру, які мають бути призначені особі¹. Характер суспільно-небезпечного діяння в свою чергу знаходиться в залежності від виду та значимості відносин, на які спрямовано посягання (об'єкта посягання)². А сам ступінь суспільної небезпечності психічно хворої особи науковці визначають як можливість вчинення такою особою нового суспільно-небезпечного діяння при відсутності змін у психіці такої особи³.

У той же час для можливості застосування санкції, визначеної в ч. 5 ст. 94 КК України, спірним залишається питання необхідності одночасної наявності двох таких умов як вчинення діяння з посягання на життя та становлення особою небезпеки для суспільства внаслідок її психічного стану. Адже сполучник «а також» по своїй природі відноситься до єднальних сполучників. Натомість деякі науковці наголошують на традиційній помилці законодавця, який в нормативно-правових актах в багатьох випадках замість розділового сполучника вживає єднальний сполучник «а також»⁴. Різні позиції щодо необхідності застосування двох зазначених умов одночасно в свою чергу призводять до різного застосування судами Закону про кримінальну відповідальність. Так, враховуючи судову практику, в більшості випадків санкцію, передбачену ч. 5 ст. 94 КК України, застосовують при одночасній наявності двох зазначених умов. Однак трапляються випадки застосування такої санкції лише враховуючи психічний стан особи, яка становить особливу суспільну небезпеку для суспільства⁵.

На наше переконання санкція, в якій нормативно визначена загроза індивідуалізації такого заходу як госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом, може бути застосована за наявності одночасно двох зазначених вище умов. Таким чином використання в ч. 5 ст. 94 КК України сполучника «а також» конкретно в даному випадку вважаємо доречним, оскільки нелогічним видається застосування такої санкції за вчинення кримінального проступку до особи, яка за своїм психічним станом значної суспільної небезпеки для суспільства не становить.

Новим є підхід до застосування примусових заходів медичного характеру в проекті нового КК України. Хоча деякі автори переконані в тому, що кримінальний закон не повинен займатися лікуванням та

¹Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 року №7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>.

² Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів] / П. С. Матишевський. Київ : А.С.К. 2019. С. 108.

³ Беклеміщев С. О. Примусові заходи медичного характеру: кримінально-правовий аспект : дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя. 2017. С. 165.

⁴ Микола Хавронюк. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

⁵ Ухвала Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 22 грудня 2023 року у справі № 695/2247/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115844387>.

вихованням осіб¹, в проекті нового КК України також передбачено застосування примусової психіатричної допомоги. Варто зауважити, що перелік видів примусової психіатричної допомоги в проекті нового Закону в порівнянні з чинним КК України є дещо звуженим, та передбачає лише надання амбулаторної психіатричної допомоги та поміщення до спеціального закладу з надання стаціонарної психіатричної допомоги. Окрім того загроза застосування примусової психіатричної допомоги в проекті нового КК України ставиться в залежність лише від психічного стану особи, незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння².

Далі розглянемо санкцію, в якій визначена загроза індивідуалізації примусового лікування. Норма кримінального закону, яка передбачає примусове лікування, міститься в ст. 96 КК України та містить тричленну структуру. Гіпотезою зазначеної норми є вчинення особою кримінального правопорушення (в контексті нашого дослідження – вчинення кримінального проступку), диспозицією – наявність в особи хвороби, що становить небезпеку для інших осіб. Санкцією вказаної норми є загроза індивідуалізації заходу у виді примусового лікування.

Доцільно згадати, що загроза застосування примусового лікування знаходиться в межах судової дискреції, у зв'язку з чим суд вирішує на власний розсуд питання щодо застосування таких заходів, що сприяє забезпеченню принципу індивідуалізації.

Законодавче жодного обмеження щодо застосування вказаної санкції за вчинення кримінальних проступків не встановлено. Єдиний критерій, за наявності якого може бути застосована зазначена санкція до особи, що вчинила кримінальний проступок, є наявність в такої особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Окремі автори наголошують на неефективності закріплених наразі в кримінальному законі положень щодо застосування примусового лікування³. Зазначене підтверджує і судова статистика, відповідно до якої санкція з примусового лікування протягом 2022 року на території України була застосована лише 1 раз (за вчинення кримінального правопорушення у виді злочину)⁴. Неефективність застосування вказаної санкції зумовлено серед іншого недосконалим формулюванням диспозиції норми, яка не передбачає чіткого переліку хвороб, що становлять небезпеку для здоров'я

¹ У новому КК обмежать можливість змін, а також припинять «лікувати та виховувати» // Багатоколійна відповідальність / Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/154721.html>.

²Текст проекту нового кримінального Кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>.

³ Наконечна В. І. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України / Захист прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України : II Всеукраїнська науково-практична конференція (7 червня 2016 р., м. Вінниця) : збірник матеріалів / Уклад : А. М. Безносок, С. М. Ваколюк, О. І. Мисак. Вінниця : Вінницький соціально-економічний інститут університету «Україна», 2016. С. 205–209.

⁴ Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 06 вересня 2022 року у справі №496/3266/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106077238>.

інших осіб, та критеріїв для їх визначення.

Станом на сьогодні ст. 96 КК України надає можливість застосувати примусове лікування осіб, які хворіють на хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Більш детально особливості застосування вказаної санкції тлумачиться в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»¹. Однак переліку хвороб, що є небезпечними для здоров'я інших осіб, вказана Постанова також не надає, та не вказує критеріїв для визначення таких хвороб. Натомість зазначено, що наркоманія та алкоголізм не відносяться до хвороб, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, оскільки зважаючи на соціальну значущість, в науковій спільноті також часто висловлюють думки щодо необхідності включення до зазначеного переліку таких хвороб².

Окрема категорія науковців пропонує сформулювати норму щодо примусового лікування не шляхом безпосереднього зазначення в санкції хвороб, а закріпивши у вказаній санкції положення щодо примусового лікування в тому числі хвороб, що становлять суспільну небезпеку (включаючи до таких наркоманію та алкоголізм)³.

Питання впровадження примусового лікування від наркоманії уже неодноразово було предметом дискусій⁴, оскільки наркоманія у світі та в Україні зокрема невпинно поширюється, що підтверджують соціологічні дослідження, зокрема це стосується молодих людей (найуразливішою верствою населення є люди віком 14–25 років не беручи до уваги країну їх знаходження). Такий ріст наркоманії супроводжується збільшенням рівня злочинності, оскільки між темпами поширення зазначеної хвороби та рівнем злочинності існує зв'язок⁵. Враховуючи наведене, на переконання прихильників такої позиції, запровадження примусового лікування від наркоманії призведе до зниження кількості наркозалежних осіб, що в свою чергу сприятиме позитивній динаміці зменшення кількості вчинення кримінальних правопорушень. Адже саме лише призначення покарання особам за незаконне зберігання та вживання наркотичних речовин не сприяє ні виправленню зазначених осіб, ні недопущенню вчинення ними нових кримінальних правопорушень в майбутньому.

¹ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 року №7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>.

² Яценко А. М. Застосування примусового лікування: теоретико-прикладний аспекти. *Форум права*. 2013. № 4. С. 489–496.

³ Верещак В. М. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB).

⁴ Пушкар Г. М. Примусове лікування від наркоманії як інший кримінально-правовий захід: ефективність та необхідність застосування. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права» . Миколаїв : Іліон. 2016. С. 345–360.

⁵ Калімбет І. Л. Злочини неповнолітніх, скоєні під впливом наркотичних засобів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 38. С. 131–135.

Однак ми критично ставимося до таких пропозицій з огляду на положення чинного та текст проекту нового КК України. Так наразі ст. 76 КК України, яка містить перелік обов'язків, які суд може покласти на особу у зв'язку зі звільненням її від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України, передбачає також обов'язок пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин.

Окрім того в проекті нового КК України проходження курсу лікування від розладу психіки або поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин закріплено в якості корекційного засобу пробації.

У зв'язку з чим, на нашу думку, внесення до ст. 96 КК України змін в частині доповнення переліку хвороб наркоманією та алкоголізмом є недоцільним, оскільки обов'язок такого лікування дублюватиме уже наявні в КК України положення.

З урахуванням наведеного можна зробити наступні **висновки**. Некаральні примусові кримінально-правові санкції за вчинення кримінальних проступків можна визначити як складові елементи кримінально-правових норм Загальної частини КК України, що містять у собі загрозу призначення індивідуалізованого виду відмінного від покарання іншого заходу кримінально-правового характеру (певного різновиду обмежувальних заходів, примусових заходів медичного та виховного характеру, примусового лікування, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо), у випадку вчинення певного виду протиправного або суспільно небезпечного діяння, зовні приналежного до кримінального проступку.

За вчинення особою діянь, зовні приналежних до кримінальних проступків, можуть бути застосовані санкції, які містять загрозу індивідуалізації примусових заходів медичного характеру. Види таких санкцій містяться в ст. 94 КК України та передбачають загрозу надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку (ч. 2 статті), загрозу госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом (ч. 3 статті), загрозу госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом (ч. 4 статті) та загрозу госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом (ч. 5 статті).

Особливістю нормативно-правового визначення некаральних примусових санкцій, в яких нормативно визначена загроза індивідуалізації певних видів примусових заходів медичного характеру є те, що в таких санкціях визначається лише загроза індивідуалізації конкретного примусового заходу медичного характеру, без конкретизації строку на який він може бути встановлений.

Окрім того за вчинення кримінальних проступків може бути застосовано некаральну примусову санкцію у виді примусового лікування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беклеміщев С. О. Примусові заходи медичного характеру: кримінально-правовий аспект : дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя. 2017. 241 с.
2. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
3. Верещак В. М. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB).
4. Вечерова Є. М. Кримінально-правові санкції крізь призму основних векторів сучасної кримінальної політики України (критичний аналіз деяких новел Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 13. Том 2. С. 64–66.
5. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 06 вересня 2022 року у справі №496/3266/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106077238>.
6. Калімбет І. Л. Злочини неповнолітніх, скоєні під впливом наркотичних засобів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 38. С. 131–135.
7. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів] / П. С. Матишевський. Київ : А.С.К. 2019. 352 с.
8. Наконечна В. І. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України / Захист прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України : II Всеукраїнська науково-практична конференція (7 червня 2016 р., м. Вінниця) : збірник матеріалів / Уклад : А. М. Безносюк, С. М. Ваколюк, О. І. Мисак. Вінниця : Вінницький соціально-економічний інститут університету «Україна», 2016. С. 205–209.
9. Новікова К. А. Деякі питання караності злочинів проти життя та здоров'я особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. №2 (7). С. 187–201.
10. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 року №7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>.
11. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 року №7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>.
12. Пушкарь Г. М. Примусове лікування від наркоманії як інший кримінально-правовий захід: ефективність та необхідність застосування. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим.

права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон. 2016. С. 345–360.

13. Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7). С. 234–240.

14. Судова статистика / Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

15. Тацій В. Я., Борисов В. І. Злочини проти життя. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. №1 (6). С. 419–421.

16. Текст проекту нового Кримінального кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>.

17. У новому КК обмежать можливість змін, а також припинять «лікувати та виховувати» // Багатоколійна відповідальність / Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/154721.html>.

18. Ухвала Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 22 грудня 2023 року у справі № 695/2247/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115844387>.

19. Філей Ю. В. Класифікація кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (2). С. 262–269.

20. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>.

21. Яценко А. М. Застосування примусового лікування: теоретико-прикладний аспекти. *Форум права*. 2013. № 4. С. 489–496.

22. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст та сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Alyona S. KOBZINA,

Post-graduate student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

NON-PUNISHMENT FORCED SANCTIONS FOR COMMITMENT OF CRIMINAL OFFENSES: CONCEPTS AND TYPES

The article is devoted to the study of the sanctions of criminal law norms in the context of their division into coercive and encouraging, given the presence of various types of criminal law measures in such sanctions. In the process of scientific research, the emphasis is placed on coercive non-punitive sanctions and their place in the current criminal law, the possibility of their application for criminal offenses and possible ways of improving the norms regarding the application of such sanctions are clarified. The types of coercive non-punitive sanctions were also distinguished by the nature of the influence measures, depending on the type of criminal-legal measures contained in such sanctions.

The author also analyzed the statistical information regarding the percentage of the use of non-punitive coercive sanctions during the consideration of criminal proceedings.

Key words: *non-punitive coercive criminal sanction, coercive measures of a medical nature, coercive treatment, criminal-legal consequences, criminal misdemeanor.*

Ярослав Григорович ЛИЗОГУБ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ,
м. Харків)

НЕЗАКОННА ТОРГІВЛЯ АНАТОМІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЛЮДИНИ (ч. 4 ст. 143 КК УКРАЇНИ): ДЕЯКІ ПИТАННЯ АНАЛІЗУ ПРЕДМЕТУ ЗЛОЧИНУ

Статтю присвячено проблемі розуміння місця крові та її компонентів як складових предмета кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України. Проведене дослідження безпосередньо зачіпає як ознаки зазначеної норми, так і аналіз відповідних положень іншого вітчизняного спеціального законодавства. Певне місце в роботі відведено й розумінню крові та її компонентів у загальних та фахових довідникових джерелах.

За результатами дослідження сформульовано висновок про нагальну необхідність належного визначення місця крові та її компонентів в системі правового забезпечення її обігу.

Ключові слова: трансплантація, анатомічні матеріали, тканини, кров, компоненти крові, незаконна торгівля анатомічними матеріалами.

Постановка проблеми. З самої своєї появи серед суспільно небезпечних посягань, визначених у вітчизняному КК як кримінальні правопорушення певного виду, незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини зазнала чимало уваги з боку різного кола дослідників. Причому це стосується і діяння в попередній редакції ч. 4 ст. 143, де воно називалось *незаконною торгівлею органами або тканинами людини*, і, власне, – сучасній, яка утворилась за наслідками уведення в дію з 01 січня 2019 року окремих положень Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII.

Подібну увагу можна вважати цілком зрозумілою й доречною, оскільки розглядуване явище до 2001 року взагалі не визнавалося в Україні як кримінально протиправне. І, маючи в такий спосіб лише обмежений науковий інтерес, вимагало глибокого та ретельного теоретичного аналізу, насамперед задля забезпечення якісної кваліфікації відповідних дій, належного кримінального переслідування винуватих осіб, а також виключення випадків необґрунтованого притягнення до відповідальності.

Серед вітчизняних криміналістів, які включились у дослідження питання, що є під увагою, можна відзначити, зокрема, С. В. Гринчака, Л. В. Дорош, Л. Г. Дунаєвську, Н. А. Жерж, Ю. О. Лісіцину, О. О. Мисливу, А. В. Мусієнка, В. М. Слупко, Ю. О. Ткач, Г. В. Чеботарьову, К. С. Шалупню. Окремі аспекти незаконної торгівлі органами та тканинами людини піддавались обговоренню й у роботах автора цієї публікації*.

Проте, попри наявну в нашій країні кількість публікації, проблема предмета розглядуваного кримінального правопорушення, досліджена, як видається, все ще недостатньо глибоко. А існуючі напрацювання подекуди або не відтворюють взагалі, або відтворюють принципово неоднакові висновки щодо змісту такого предмета. При цьому в останньому варіанті спостерігається відсутність відповідного обґрунтування логіки, що висвітлюється. Відтак, на поверхні наукової дискусії залишається відкритою можливість віднесення крові та її компонентів до числа анатомічних матеріалів людини, про які йдеться в ч. 4 ст. 143 КК України.

Бажаючи вирішити таку проблему на шпальтах цієї роботи, автором визначено відповідне завдання, логіка якого полягає в проведенні ґрунтовного аналізу місця крові та її компонентів в структурі предмета аналізованого кримінального правопорушення; а також *мету*, що втілює спробу визначення чи заслуговує на схвалення і чи може, у такий спосіб, використовуватись у практиці концепція включення зазначених матеріалів до числа тих, що насправді утворюють зазначений вище елемент юридичного складу.

Наукова новизна дослідження полягає в поточній ілюстрації окремого, незалежного, самостійного та оригінального доктринального монологу щодо питання, яке є під увагою.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 4 ст. 143 КК України, законодавцем передбачено кримінальну відповідальність за такі дії як *незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини*. При цьому чинний кримінальний закон не містить автентичного визначення змісту предмета цієї діяльності, а, як наслідок, – стає не зовсім зрозумілим, що саме треба розуміти під анатомічними матеріалами в контексті зазначеного в розглядуваній нормі формулювання. Наявність подібного стану речей, як видається, не лише позбавляє таку норму належної прозорості, але й

* Лизогуб Я.Г. Щодо юридичної узгодженості окремих приписів ст. 143 КК України. *Прокуратура, людина, держава*. 2005. № 2. С. 49–53; Лизогуб Я.Г. Вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації як ознака особливо кваліфікованого складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. *Адвокат*. 2005. № 3. С. 6–7.

створює підґрунтя для виникнення інших, більш гострих запитань, зокрема про те, а чи охоплюється змістом поняття «анатомічні матеріали» кров людини та її компоненти, які очевидно є біологічними сполуками людського організму; і чи можна за існуючого стану речей обґрунтовано вважати їх складовими предмета кримінального правопорушення, сформульованого вищезазначеною нормою.

З'ясовуючи це, доречно зауважити, що правовою основою регулювання питання визначення змісту поняття «анатомічні матеріали людини» певно є Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII, назва та відповідні положення якого чітко демонструють безпосереднє закріплення такого словосполучення. Так, будучи частиною найменування зазначеного нормативного акта, досліджувана дефініція текстуально розкривається в абз.1 ст.1 цього закону, де анатомічні матеріали детерміновано як органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини¹.

Водночас, маючи власне розуміння, поняття анатомічних матеріалів активно використовується й для розкриття змісту інших, виписаних у законі формулювань, що безпосередньо ним оперують, і мають пряме відношення до характеристики його змісту. Так, утіленням першого з них можна вважати дефініцію «тканина», котра законодавчо визначається як *анатомічний матеріал, сформований з груп подібних за будовою і функціями клітин та міжклітинної речовини* (абзац 26)². Прояв же другого можна побачити в абз.8 ст.1 розглядуваного закону, присвяченому *гемопоетичним стовбуровим клітинам*, де останні детермінуються як анатомічні матеріали людини у вигляді клітин, що містяться у крові та кістковому мозку людини і використовуються для трансплантації³. При цьому Законом № 2427-VIII не розкривається ані поняття крові, ані поняття її компонентів.

Утім, це не говорить, що такі дефініції не мають законодавчого визначення. Одним з офіційних нормативних джерел, де вони набули відповідного відбиття, є Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30 вересня 2020 року № 931-IX. Згідно з п.16 ч.1 ст.1 цього документу, кров детермінована як цільна кров, заготовлена від донора, оброблена та призначена для трансфузії або подальшого використання як вихідного матеріалу (сировини) у виробничих цілях⁴. Стосовно ж компоненту крові, то, як виписано в п. 14 цієї ж частини норми, це терапевтична складова крові (еритроцити, лейкоцити, тромбоцити, плазма), що може бути приготована різними методами.

Водночас, ілюструючи поняття крові, закон не детермінує

¹ База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 10.04.2024)

² Там самп.

³ Там само.

⁴ База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 10.04.2024)

словосполучення «цільна кров», що вживається у ньому для розкриття змісту зазначеної матерії. А це, у свою чергу, необхідно обумовлює пошук іншого компетентного джерела, і насамперед нормативного характеру, де подібна інформації знаходила б відповідне відбиття.

Проаналізувавши низку вітчизняних правових актів, пропонуємо зупинитись на наступних двох: Порядку дотримання безпеки та якості донорської крові та компонентів крові, затвердженому наказом МОЗ України від 09 березня 2010 року № 211 (у редакції наказу МОЗ України від 02 травня 2023 року № 818) (далі – Порядок 1), а також Порядку створення та підтримки системи в суб'єктах системи крові, затвердженому наказом МОЗ України від 02 травня 2023 року № 818 (далі – Порядок 2). На відміну від інших документальних джерел, вони принаймні містять безпосереднє визначення цільної крові, хоча й спираються при цьому на не зовсім однакові формулювання. Так, у Порядку 1 цільна кров визначається як *одна доза крові з консервуючим розчином, отримана від однієї донації крові* (п. 3 Розділу I)¹. Водночас, згідно з Порядком 2 шукана дефініція має інший текстуальний виклад, значною мірою подібний до визначення, сформульованого у вищенаведеному законі, хоча й з незначними особливостями. Її буквальний виклад демонструється наступним текстом – *одна доза крові, заготовлена від донора, оброблена та призначена для трансфузії або подальшого використання як вихідного матеріалу (сировини) у виробничих цілях* (п. 3 Розділу I)². При цьому жоден з таких Порядків не передбачає формулювання компоненту або компонентів крові.

Коротко підсумовуючи, можна зауважити, що поняття крові та її компонентів у чинному законодавстві України має нормативне походження. Водночас, якщо зміст компоненту крові, з огляду на представлене в законі формулювання, є зрозумілим, то представлена в Законі № 931-IX, а також двох вищенаведених Порядках дефініція крові, нехай навіть і з урахуванням її певного тлумачення, уособлює не стільки визначення останньої за змістом, скільки констатацію за формою отримання. Тобто вона не демонструє того, чим саме є кров (її внутрішню сутність), фактично ілюструючи натомість лише зовнішню характеристику крові, що отримується. А відтак для з'ясування цього питання вважаємо за слушне звернутись до певних довідникових джерел.

Доречно, як видається, відкриватиме наступний перелік відповідної літератури Велика українська енциклопедія як одна з найбільших системних інформаційних збірок. Гортаючи її численні сторінки, знаходимо й тлумачення шуканого формулювання. Так, згідно з цією енциклопедією «кров – це рідка тканина кровоносної системи хребетних»³.

¹ База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1108-23#n4> (дата звернення: 10.04.2024)

² База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1107-23#Text> (дата звернення: 10.04.2024)

³ Електронна версія «Великої української енциклопедії»: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» за участі Інституту програмних систем НАН України. Е-BYE. URL: <https://vue.gov.ua/Кров> (дата звернення: 10.04.2024)

Більш детально, але практично подібне за суттю, розуміння крові представлено в наступному джерелі, котре, без жодних сумнівів, можна розглядати як фахове. Мова йде про Електронну медичну енциклопедію, де кров детермінується як «рідка тканина, що безперервно рухається по судинах, проникає в усі тканини організму і зв'язує їх між собою»¹.

Саме з рідкою тканиною пов'язується визначення крові й у двох інших джерелах – Медичній енциклопедії П. І. Червяка² та Вікіпедії³. Тобто, як бачимо, кров у її біологічному (внутрішньому) розумінні є нічим іншим як тканиною. Принаймні з огляду на її семантичне формулювання в літературі довідкового змісту. І саме під таким кутом зору, її цілком можна вважати частиною поняття «анатомічні матеріали людини», представленого в спеціалізованому нормативно-правовому джерелі – Законі № 2427-VIII, адже тканини, за текстом такого закону, утворюють складову подібних матеріалів.

Здавалося б, проблему вирішено й відповідь на питання, що цікавить знайдено. Однак, забігаючи трохи наперед, зауважимо, що насправді це не так, оскільки зазначений закон містить припис, відповідно до якого його дія не поширюється на донорство крові та її компонентів і діяльність, пов'язану з їх використанням (абз. 1 ч. 2 ст. 3). А це, крім іншого, означає, що поняття, котрі в ньому використовуються, у тому числі й ті, що висвітлюють чи характеризують анатомічні матеріали, або якимось іншим чином пов'язані з текстуальною чи смисловою їх ідентифікацією, апріорі виключають кров та її компоненти як складові свого змістовного наповнення.

Зважаючи на те, що в Україні наразі не існує іншого закону, присвяченого питанням трансплантації, а також діяльності, що з нею пов'язується (до якої, як вище зазначалося, входить і торгівля анатомічних матеріалів), розуміння крові та її компонентів під кутом зору положень такого закону, принаймні як матерії, що є предметом його регулювання, виглядатиме безпідставно. У свою чергу, і насамперед ураховуючи, що норма, якою передбачено кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини, є логічним втіленням заборони такої торгівлі, встановленої саме Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII (ст. 20), і є структурним елементом статті КК, що репрезентує формулювання, юридична природа яких послідовно обумовлена відповідними приписами зазначеного закону, розуміння крові та її компонентів як складових предмета кримінального правопорушення, виписаного у такій нормі, навіть попри їх семантичну релевантність з дефініціями, що визначають анатомічні матеріали в законі № 2427-VIII, виглядатиме принаймні юридично нікчемним.

¹ Електронна медична енциклопедія. Medical-Enc. URL: <https://medical-enc.com.ua/blood.htm> (дата звернення: 10.04.2024)

² Червяк П. І. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене. Київ. Вид. центр «Просвіта». 2012. С. 492.

³ Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кров#Склад_крові (дата звернення: 10.04.2024)

Підтримку такому підходові знаходимо й у роботах багатьох вітчизняних криміналістів. Так, досліджуючи безпосередньо питання відповідальності за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами, О.О. Мислива зазначає: «Предметом передбаченого ст. 143 КК України складу злочинів є анатомічні матеріали живої чи померлої людини, крім крові...»¹. На її думку, незаконна торгівля іншим, крім органів або тканин людини анатомічним матеріалом, який виключено зі сфери дії Закону про трансплантацію, у тому числі кров'ю, не належить до об'єктивної сторони ч. 4 ст. 143 КК України².

Майже подібну точку зору реалізовано й колективом авторів у складі Н.А. Жорж, Л.А. Жерж і А.О. Мельниченко. Вони підкреслюють, що відповідальність, передбачена ст. 143 КК України, не застосовується у випадках, якщо предметом злочину є кров людини³.

Виключається розуміння крові як предмету розглядуваного кримінального правопорушення й у спільній роботі Л.В. Дорош та І.В. Потапенко, а також у дослідженні С.В. Гринчака. Такі криміналісти зауважують, що предметом тут є тільки такі анатомічні матеріали людини як органи й тканини. При цьому констатують, що ними не є, зокрема кров та її компоненти⁴.

І на цьому перелік прихильників подібної логіки розуміння анатомічних матеріалів не закінчується. У тій чи іншій формі узагальнення вона також демонструється в роботах О.М. Джужи (у співавторстві з А.В. Савченком)⁵, В.І. Касинюка⁶, О.Ю. Лісіциної⁷, М.І. Хавронюка⁸ та ін. Різниця лише в тому, що одні з таких авторів прямо наголошують на неможливості включення крові та її компонентів до числа складових зазначених матеріалів, а з напрацювань інших науковців, приміром, В.І. Касинюка та О.Ю. Лісіциної це стає очевидним, з огляду на зроблені висновки з такого приводу.

¹ Мислива О.О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації: монограф. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 36.

² Там само. С. 55-56.

³ Жерж Н.А., Жерж Л.А., Мельниченко А.О. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів людини. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 53.

⁴ Дорош Л.В., Потапенко І.В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 107; Гринчак С.В. Науково-практичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 143 КК України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 44.

⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст]: станом на 5 берез. 2018 р. / [Азаров Д.С. та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея; Нац. акад. внутр. справ. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 328.

⁶ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. С. 100.

⁷ Лісіцина Ю.О. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук (12.00.08). Львів. 2016. С. 67.

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 434.

У такий спосіб, фактично можна резюмувати, що за чинним законодавством України, незаконна торгівля кров'ю та її компонентами наразі взагалі не утворює підстав для кримінального переслідування. Не вирішує подібне питання й існуюча у вітчизняному КК України норма про відповідальність за насильницьке донорство – ст. 144, оскільки її приписи не віддзеркалюють відповідного діяння, характеризуючи інші, не пов'язані з торгівлею прояви суспільно небезпечної поведінки. І за таких підстав можна з упевненістю констатувати, що незаконна торгівля кров'ю (і лише за певних обставин) може утворювати хіба що адміністративне правопорушення в рамках ст. 45-1 КУпАП.

Висновки. Підсумовуючи, слід зауважити, що існуючий на сьогодні в нашій державі законодавчий підхід до визначення місця крові та її компонентів в системі правового забезпечення їх обігу (особливо в разі торгівлі ними), має не зовсім послідовне практичне втілення, що, у свою чергу, може призводити до певної плутанини в кваліфікації діяння, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України. Бо виходить, що матерія (кров та її компоненти), яка за семантичним змістом є цілком релевантною нормативно виписаному в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII поняттю анатомічних матеріалів, по суті юридично виключається з нього через наявність у такому законі відповідного застерігального припису.

І питання тут не стільки в тому, чому саме такі біологічні складові людського організму законодавчо залишено поза увагою «закону про трансплантацію», а в тому, чому це не набуло належного закріплення. Думається, що доповнення наразі існуючого в законі формулювання, що розкриває зміст поняття «анатомічні матеріали», словами «крім крові та її компонентів» не лише суттєво поліпшило би його загальне сприйняття, але й напевно виступило запорукою запобігання вірогідним помилкам у майбутньому правозастосуванні, унеможлививши віднесення крові та її компонентів до числа складових предмету кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, яка оперує поняттям анатомічних матеріалів.

При цьому використання вже існуючих інструментів задля подолання наявної прогалини, тобто без відповідного уточнення представленої в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII редакції поняття анатомічних матеріалів, виглядало б, на нашу думку, прикладом штучного створення непотрібних аналогій і, у такий спосіб, проявом відвертого порушення принципу верховенства права в частині недотримання вимоги визначеності правової норми, про недопущення чого неодноразово підкреслювалось як у рішеннях Конституційного Суду України¹, так і в практиці ЄСПЛ¹, і

¹ Конституційний Суд України: Рішення від 26.02.2019 №1-п/2019. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення: 09.03.2024); Конституційний Суд України: Рішення від 22.09.2005 №5-рп/2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата

втілювало б ніщо інше, вибачаємось за публіцистику, як гарну ілюстрацію широко відомої сентенції про натягування тіні на плетінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринчак С. В. Науково-практичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 143 КК України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 43–53.
2. Дорош Л. В., Потапенко І. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 99–111.
3. Електронна версія «Великої української енциклопедії» : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» за участі Інституту програмних систем НАН України. Е-BYE. URL: <https://vue.gov.ua/Кров> (дата звернення: 10.04.2024)
4. Електронна медична енциклопедія. Medical-Enc. URL: <https://medical-enc.com.ua/blood.htm> (дата звернення: 10.04.2024)
5. Жерж Н. А., Жерж Л. А., Мельниченко А. О. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією органів та інших анатомічних матеріалів людини. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 50–56.
6. Конституційний Суд України: Рішення від 22.09.2005 №5-рп/2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 19.04.2024)
7. Конституційний Суд України: Рішення від 26.02.2019 №1-р/2019. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (дата звернення: 10.03.2024)
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. 1039 с.
9. Лісіцина Ю. О. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук (12.00.08). Львів. 2016. 250 с.
10. Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монограф. / О. О. Мислива. Дніпро: ДДУВС, 2019. 220 с.

звернення: 10.04.2024)

¹Sunday times v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1979, Application no. 6538/74). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584> (дата звернення: 09.03.2024); S.W. v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1995, Application no. 20166/92). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57965> (дата звернення: 10.04.2024)

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] : станом на 5 берез. 2018 р. / [Азаров Д. С. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея ; Нац. акад. внутр. справ. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1101 с.
13. Порядок дотримання безпеки та якості донорської крові та компонентів крові, затверджений Наказом МОЗ України від 09 березня 2010 року № 211 (у редакції Наказу МОЗ України від 02 травня 2023 року № 818). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1108-23#n4> (дата звернення: 10.04.2024)
14. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30 вересня 2020 року № 931-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 18.04.2024)
15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 10.04.2024)
16. Про затвердження Порядку створення та підтримки системи в суб'єктах системи крові : наказ МОЗ України від 02 травня 2023 року № 818. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1107-23#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
17. Склад крові / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кров#Склад_крові (дата звернення: 10.04.2024)
18. Червяк П. І. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене. Київ. Вид. центр «Просвіта». 2012. 1504 с.
19. S.W. v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1995, Application no. 20166/92). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57965> (дата звернення: 10.04.2024).
20. Sunday times v. The United Kingdom, Judgement of the European Court of Human Rights (1979, Application no. 6538/74). HUDOC / European Court of Human right. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584> (дата звернення: 09.03.2024).

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2024

Yaroslav H. LYZHUB,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ILLEGAL TRADE IN HUMAN ANATOMICAL MATERIALS (PART. 4 OF ARTICLE 143 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): SOME ISSUES OF ANALYSIS OF THE SUBJECT OF CRIME

The article is devoted to the problem of understanding the place of blood and its components as a part of the subject of a criminal offence provided for in Part 4 of Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine. The conducted research directly affects both the features of the specified norm and the analysis of relevant provisions of other domestic special legislation. A certain place in the work is given to the understanding of blood and its components in general and specialised reference sources.

According to the results of the study, a conclusion was formulated about the urgent need to properly determining the place of blood and its components in the system of legal support for its circulation.

Key words: *transplantation, anatomical materials, tissues, blood, blood components, illegal trade in anatomical materials.*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

НЕЗАКОННА ТОРГІВЛЯ КРОВ'Ю ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблем правової кваліфікації незаконної торгівлі кров'ю. Кров та її компоненти є анатомічними матеріалами, можуть визнаватися предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України. Суб'єкт цього злочину – загальний. Торгівля кров'ю неспеціалізованим суб'єктом – кримінально протиправне діяння. У випадку порушення встановленого законом порядку реалізації крові спеціальним суб'єктом – посадовою особою суб'єкту системи крові або закладу охорони здоров'я, такі дії підлягають кваліфікації за ст. 45-1 КУпАП. Незаконна торгівля кров'ю є суспільно небезпечним діянням, створює ризики для здоров'я населення (через неконтрольований обіг цього анатомічного матеріалу й неможливість вжиття достатніх заходів щодо запобігання передачі інфекційних захворювань). Протидія цим діянням відповідає міжнародним зобов'язанням України.

Ключові слова: кров, анатомічні матеріали, трансплантація, незаконна торгівля, кваліфікація, відмежування, торгівля людьми, війна,

протидія.

Постановка проблеми. Кримінально-правовий захист життя і здоров'я людини не втрачають своєї важливості, значущості, актуальності за будь-яких умов. І хоча війна й зумовлює феномен так званого «звикання» до насильства, тим не менш чуйна совість має пручатися цьому відлунню духу війни й зберігати відданість гуманістичним ідеалам, практичному утвердженню цінності людини, кожної людської особистості. На фоні онтологічних та метафізичних протистоянь ця обставина видається особливо актуальною. Вона ж бо є тим семіотичним та смисловим містком, що єднає Україну з цивілізованим світом, хоча б скільки небудь дає гарантію того, що перемога у війні проти росії не означатиме ментальної, моральної поразки українців.

При тому складно, мабуть, звинуватити криміналістів, кримінологів у дефіциті уваги до питань удосконалення кримінально-правових засобів захисту життя і здоров'я людини, в тому числі й від незаконної трансплантації анатомічних матеріалів. Численними й широковідомими є праці В. І. Борисова, В. О. Глушкова, С. В. Гринчака, І. І. Крилової, О. О. Мисливої, А. В. Мусієнка, С. С. Тихоновой та інших. Разом з тим широкомасштабна війна в Україні, значні людські втрати зумовили до життя деякі нові прояви кримінальної активності, пов'язаної з прагненням «конвертувати» підвищений попит на донорську кров. Правоохоронці, зокрема представники Департаменту міграційної поліції, зіткнулися з деякими нерозв'язаними остаточно питаннями матеріально-правового плану щодо розуміння юридичного статусу крові, можливості її визнання предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України взагалі та ч. 4 цієї статті, зокрема.

Тож *метою цієї статті* є формування наукового визначення крові у контексті кримінально-правової охорони людини від незаконної трнсплантації анатомічних матеріалів, надання та пояснення опису способу вирішення проблем кваліфікації незаконної торгівлі кров'ю.

Виклад основного матеріалу. За законодавством переважної більшості країн торгівля органами та тканинами людини є забороненою, проте, як зазначають дослідники, «зафіксовано випадки експорту людських органів з використанням підроблених документів і підтверджені факти продажу людських органів з Аргентини, Бразилії, Гондурасу, Мексики і Перу покупцям з Німеччини, Італії і Швейцарії»¹. Чинне законодавство України досить детально регламентує порядок трансплантації анатомічних матеріалів. Водночас цього не можна сказати про торгівлю. Варто визнати слушність зауваження щодо того, що «порушення порядку трансплантації» і «незаконна торгівля анатомічними матеріалами» є зовсім різними за суттю

¹ Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). Вінниця: ДП ДКФ, 2006. С. 58; Дорош Л. В., Потапенко І. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 103.

правовими явищами, що мають самостійний статус¹.

У науці кримінально-правовій науці прийнято вважати, що торгівля анатомічними органами людини означає укладання угод, що передбачають їх купівлю-продаж, у тому числі зовнішньоторговельних. Згідно з законодавством України укладання таких угод є незаконним у всіх випадках. Злочин у цій формі вважається закінченим з моменту фактичного укладення вказаної угоди. Незаконна торгівля анатомічними органами людини, вчинена особою, яка їх попередньо вилучила шляхом примушування або обману з метою їх наступної трансплантації, кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених частинами 2 або 3 і 4 ст. 143 КК².

Ці положення відображають загальний підхід до визначення протиправності торгівлі анатомічними матеріалами, який ґрунтується на положеннях цивільно-правової науки щодо нематеріальності вказаних матеріалів, що унеможлиблює їх залучення до цивільного обігу. Так, наприклад, О. Р. Шишка в цілому аргументовано відстоює думку, яка спирається на положення ст. 4 Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», відповідно до якої одним з основних принципів трансплантації є безоплатність³ чи, як зазначають розробники цього Закону, – принцип безкорисності⁴ або альтруїзму. Принцип безкорисності передбачає залучення ресурсів не для власного збагачення, а для вирішення громадських проблем⁵. При цьому безкорисність – це акт доброї та добровільної волі, який не заснований на отриманні користі у будь-якій формі, прагненні до особистої вигоди, наживі. Відповідно, концепт трансплантації у своїй основі зводиться до того, що все, що пов'язано з нею, за логікою речей не може підлягати грошовій оцінці у тому числі і самі анатомічні матеріали. А відповідно, цим закладена основа, що такі предмети матеріального світу не можуть оцінюватися в грошах, бути товаром, крім безумовно випадків, установлених законом⁶.

Неутилітарна концепція обігу анатомічних матеріалів втілена також й у Конвенції про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р., у ст. 21 якої

¹ Гринчак С. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини: проблеми об'єкта злочину // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 квіт. 2004 р.) / Редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2004. С. 104.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника та М. І. Хавронюка ; вид. 11-те, доп. та перероб. К. : Дакор, 2019. С. 118; Дорош Л. В., Потопенко І. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 107–108.

³ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України від 27.02.2019 № 9461-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини» / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=65572&pf354_01=477770.

⁵ Роголін Я. Ф. Стало-успішний фандрейзинг тут і зараз: можливість, доведена справою. *Правова Країна*, 2012. URL: <http://www.dobrota.donetsk.ua/articles/pravova-kraina.pdf>.

⁶ Шишка Р. Б. Правовий режим анатомічних матеріалів людини : деякі напрями рекодифікації цивільного законодавства України // Теоретичні питання юриспруденції і проблемиправозастосування : виклики XXI століття : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2019. С. 68.

передбачено, що тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди¹. Заборону використовувати людське тіло та його частини як джерело фінансового прибутку міститься також і в ст. 3 Хартії основних прав Європейського Союзу².

Тож щодо місця анатомічних матеріалів людини, які є немайновими в системі об'єктів цивільних прав, то за відсутності насьогодні правових умов їх коммодифікації вони не можуть за жодних умов розглядатися як річ в юридичному значенні цього слова. Стосовно правового режиму, який здатний забезпечити правове регулювання відносин з приводу таких благ, то варто допустити можливість або поширення правового режиму речей, але за умов, що він не суперечитиме закону, моральним засадам суспільства, суті правовідносин, які виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, та суті таких благ, або перегляду концепції «речі» у цивільному праві, за рахунок охоплення терміну «речі» не лише матеріальними майновими благами, але, у тому числі, і матеріальними немайновими благами³.

Погоджуючись із такою логікою міркувань, не можна, тим не менш, не помітити, що нею не охоплюються деякі винятки із загального правила. І ці винятки стосуються особливого предмету – крові людини. Загалом, як засвідчили зібрані нами експертні оцінки працівників Міграційної поліції, щодо крові немає єдності навіть стосовно її приналежності до анатомічних матеріалів, як предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України. Відповіді на питання «Чи є кров та її компоненти анатомічними матеріалами людини?» та «Чи можуть вони вважатись предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, якщо суб'єкт злочину займається їх незаконною торгівлею?» вимагають попереднього з'ясування нормативного та доктринального змісту відповідних вихідних категорій.

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» анатомічні матеріали – органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини⁴.

У біологічній, медичній науках прийнято вважати, що кров – рідка сполучна тканина організму. *Кров одночасно є і тканиною, і рідиною*. Компоненти крові: клітинні (еритроцитарна маса, розморожена і відмита еритроцитарна маса, збіднена лейкоцитами і тромбоцитами еритроцитарна

¹ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція 04.04.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text.

² The Charter of Fundamental Rights (2000/C 364/1) / Official Journal of the European Communities. 2000. Dec 18. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

³ Шишка Р. Б. Правовий режим анатомічних матеріалів людини : деякі напрями рекодифікації цивільного законодавства України // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування : виклики XXI століття : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2019. С. 72.

⁴ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>

маса, відмиті еритроцити, лейкоцитарна маса, тромбоцитарна маса), плазмові (плазма нативна, свіжозаморожена, антигемофільна, імунна, ліофілізована)¹. Кров також визначається як рідка регенеративна тканина².

Те, що кров є тканиною також впливає із логіко-семантичного тлумачення положень деяких нормативно-правових актів. Так, відповідно до абз. 6 ч. 2 ст. 3 Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» його дія не поширюється на «...діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я»³ (курсив наш – Ю.О.). Згідно з п. 1 Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 № 1366) дія цього Положення не поширюється на діяльність, пов'язану з донорством крові та її компонентів, діяльність, пов'язану з використанням крові та її компонентів, діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин згідно з переліком, затвердженим МОЗ⁴ (...).

Отже, на законодавчому рівні кров поставлена в один логічний ряд з іншими тканинами та клітинами. Зіставлення такого розуміння із визначенням анатомічних матеріалів, наданим у абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», а також враховуючи доктринальне (біологічне, медичне) визначення крові, можна дійти висновку: кров є анатомічним матеріалом людини.

Компоненти крові так само є анатомічними матеріалами за розрядом «клітини» (еритроцитарна маса, розморожена і відмита еритроцитарна маса, збіднена лейкоцитами і тромбоцитами еритроцитарна маса, відмиті еритроцити, лейкоцитарна маса, тромбоцитарна маса) або самостійним можуть бути визнані як самостійним анатомічним матеріалом (лімфа), так і клітинами

Та обставина, що дія Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» не поширюється на донорство крові та її компонентів і діяльність, пов'язану з їх використанням

¹ Blood. Biochemistry / Britannica (Last Updated: Feb 22, 2024). URL: <https://www.britannica.com/science/blood-biochemistry>; Біологічний словник за редакцією академіка АН УРСР К. М. Ситника, члена-кореспондента АН УРСР В. О. Топачевського / 2-е видання. К. : Головна редакція УРЕ, 1986. С. 216; Ковешніков О. В. Вчення про кров. Проби при переливанні крові. Переливання крові, препаратів крові, кровозамінників. ускладнення при гемотрансфузії : Методичні вказівки затверджені на засіданні Центральної методичної комісії з хірургічних дисциплін Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького № 70 від 07.12.2018 р (видання друге, доповнене). Львів, 2019. С. 13.

² Мороз І. В., Мороз Л. І. Словник-довідник з біології / за ред. К. М. Ситника. Київ: Генеза, 2001. С. 123, 132–133, 279.

³ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

⁴ Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин : постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text>.

(абз. 6 ч. 2 ст. 3)¹ не означає того, що кров не може бути визнана у правозастосовній діяльності як анатомічний матеріал людини. Це особливого роду анатомічний матеріал, обіг якого, дійсно регулюється спеціальним законодавством. Але було б явним перебільшенням, посиляючись на ст. 3 вказаного закону, стверджувати, що кров не може бути предметом складу злочину, передбаченого ст. 143 КК України взагалі². Справа у тому, що ч. 4 цієї статті змістовно виходить за логічні межі поняття «трансплантація», передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю анатомічними матеріалами. Й оскільки йдеться про торгівлю, а не про трансплантацію, то посилання на положення Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» для тлумачення змісту об'єктивних знак юридичного складу (за виключенням родового поняття «анатомічні матеріали») є недоречним. Таким чином, слід дійти висновку, що кров людини може вважатися *предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України*.

Також варто наголосити, що кров та/або її компоненти як *самостійний* предмет злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, має бути: а) диференційованою, себто відділеною від інших анатомічних матеріалів, утворень, не бути їх супутньою речовиною; б) не входити до складу визначених документально препаратів, тобто не бути видозміненою. В цьому контексті не зайвим буде звернути увагу на те, що вказані обставини були враховані при прийнятті рішення про закриття справи, «...порушеної 27.03.2006 року за ознаками ч. 4 ст. 143 КК України з обвинуваченням громадянина З. у торгівлі кріоконсервованим фетальним матеріалом. Із висновків судово-медичної експертизи № 24/ц-20-28/г від 25.04.2006 року, наявних у матеріалах справи відомо, що дослідження зразків вилучених під час обшуку місця злочину органічної субстанції виявлені морфологічно недиференціюємі клітини крові ембріона (плода) людини, елементи плаценти, а також елементи хрящової, м'язової та з'єднувальної тканини людини. При цьому кількість життєздатних клітин досягала показника 15–90 %»³. Незважаючи на наявність у препараті клітин і тканин людини, на цей препарат у матеріалах справи є сертифікат Міністерства охорони здоров'я України як на імунобіологічний препарат⁴. Таким чином, перетворена, видозмінена кров та її компоненти навіть за наявності у визначеній речовині, однак на яку є відповідні офіційні підтверджувальні документи як на медичний препарат (лікарський засіб тощо, наприклад, інтерферон людський лейкоцитарний), не може

¹ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>

² Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. С. 36.

³ Кримінальне справа № 10677020035 від 27.03.2006 р. / Архів Центрального районного суду м. Сімферополя АРК Крим; Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. С. 37.

⁴ Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. С. 37.

розглядатися як предмет незаконної торгівлі у контексті ч. 4 ст. 143 КК України.

Дотичним до цього є питання визначення *законності чи незаконності* торгівлі кров'ю людини, а також відмежування злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 45-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) («Порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів»). З цього приводу зауважимо, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30.09.2020 р. № 931-IX кров – це цільна кров, заготовлена від донора, оброблена та призначена для трансфузії або подальшого використання як вихідного матеріалу (сировини) у виробничих цілях¹. Відтак кров стає анатомічним матеріалом з моменту її відділення від тіла людини в результаті донорства. В подальшому обіг крові людини як і інших анатомічних матеріалів в Україні здійснюється на загальних засадах (принципі) альтруїстичності, безоплатності за окремими виключеннями, пов'язаними з оплатою донації крові, а також реалізацією крові спеціалізованими суб'єктами. Кров може бути предметом розподілу та реалізації.

Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» оперує категорією «розподіл» крові та компонентів крові, під яким розуміється постачання крові та компонентів крові іншим суб'єктам системи крові, лікарняним банкам крові та виробникам препаратів крові (крім видачі крові та компонентів крові для трансфузії². Розподіл є безоплатним та здійснюється у визначеному законодавством порядку суб'єктами зі складу закладів служби крові.

Реалізація крові здійснюється на підставі:

1) Закону України «Про лікарські засоби» (регламентація діяльності із переробки та використання донорської крові та компонентів крові для виробництва препаратів крові, їх виробництво та обіг);

2) наказів Міністерства охорони здоров'я України:

- № 920 від 16.06.1998 р. «Про затвердження Порядку переробки і зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх і виготовлення з них препаратів». Зокрема, відповідно до п. 2 вказаного Порядку юридичним та фізичним особам відпуск компонентів крові та виготовлених з них препаратів проводиться за готівку або безготівково³;

- № 1427 від 14.09.1998 р. «Про затвердження Порядку реалізації за межі України компонентів донорської крові і препаратів, виготовлених з

¹ Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020 р. № 931-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text>.

² Там само.

³ Про затвердження Порядку переробки і зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх і виготовлення з них препаратів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.06.1998 р. № 920 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-98-%D0%BF#Text>.

донорської крові та її компонентів, а також вивезення з України донорської крові та її компонентів». Серед іншого визначено, що компоненти донорської крові і препарати, виготовлені з донорської крові та її компонентів, можуть реалізовуватися за межами України спеціалізованими установами і закладами переливання крові, відповідними підрозділами закладів охорони здоров'я, зазначеними у частині першій статті 15 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові», а препарати, виготовлені з донорської крові та її компонентів, також і суб'єктами підприємницької діяльності¹;

- № 211 від 09 березня 2010 року «Про затвердження Порядку контролю за дотриманням показників безпеки та якості донорської крові та її компонентів».

Тож законності чи незаконності торгівлі кров'ю людини чи її компонентами має визначатися із врахуванням зазначених нормативно-правових актів, що регулюють діяльність спеціалізованих суб'єктів господарювання у сфері переробки, зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації (в тому числі за межі України) їх і виготовлення з них препаратів, а обґрунтування незаконності повинно супроводжуватись посиленням на конкретні їх пункти.

При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ст. 45-1 КУпАП порушення встановленого порядку реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів є *адміністративним, а не кримінальним правопорушенням*. Суб'єкт цього правопорушення – спеціальний (що безпосередньо впливає з положень ст. 14 КУпАП), службова (посадова) особа суб'єкту системи крові або закладу охорони здоров'я, на якого покладено обов'язки дотримуватись визначеного порядку реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів.

Звідси впливає, що базовим критерієм для відмежування кримінально караної торгівлі кров'ю як анатомічним матеріалом (ч. 4 ст. 143 КК України) та адміністративним деліктом – порушенням порядку реалізації крові (ст. 45-1 КК України), є *суб'єкт правопорушення*. На відміну від адміністративного правопорушення, *суб'єкт кримінального – загальний*, фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла 16-річного віку.

Водночас, варто взяти до уваги дві додаткові важливі обставини:

1) оскільки суб'єкт забезпечення реалізації крові та її компонентів є спеціальним (у кримінально-правовому розумінні в більшості випадків – службова особа), то у разі притягнення його до адміністративної відповідальності за ст. 45-1 КК України необхідно додатково з'ясовувати наявність чи відсутність ознак кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності (наприклад, службове підроблення);

2) визначений законом порядок реалізації крові та її компонентів

¹ Про затвердження Порядку реалізації за межі України компонентів донорської крові і препаратів, виготовлених з донорської крові та її компонентів, а також вивезення з України донорської крові та її компонентів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.09.1998 р. № 1427 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-98-%D0%BF#Text>.

застосовується в тих випадках, коли є підстави для такої реалізації й відповідна посадова (у адміністративно-правовому розумінні) особа допускає порушення такого порядку, реалізуючи свої повноваження. Натомість в тих випадках, коли підстави для реалізації відсутні й посадова особа здійснює збут крові, використовуючи виключно можливість фактичного доступу до банків (інших місць) зберігання крові, він не може розглядатися як спеціальний суб'єкт і його дії належить кваліфікувати за ч. 4 ст. 143 КК України.

Висновки. Кров та її компоненти є анатомічними матеріалами, можуть визнаватися предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України. Суб'єкт цього злочину – загальний. Торгівля кров'ю неспеціалізованим суб'єктом – кримінально протиправне діяння. У випадку порушення встановленого законом порядку реалізації крові спеціальним суб'єктом – посадовою особою суб'єкту системи крові або закладу охорони здоров'я, такі дії підлягають кваліфікації за ст. 45-1 КУпАП.

Незаконна торгівля кров'ю є суспільно небезпечним діянням, створює ризики для здоров'я населення (через неконтрольований обіг цього анатомічного матеріалу й неможливість вжиття достатніх заходів щодо запобігання передачі інфекційних захворювань). Протидія цим діянням відповідає міжнародним зобов'язанням України. Відповідно до п. 17 Директиви Європейського парламенту і Ради 2002/98/ЄС від 27 січня 2003 року про встановлення стандартів якості та безпечності для заготівлі, тестування, переробки, зберігання і розподілу крові людини та її компонентів та внесення змін і доповнень до Директиви 2001/83/ЄС необхідно запровадити належну систему для забезпечення простежуваності цільної крові та її компонентів. Простежуваність необхідно забезпечувати за допомогою чітких процедур ідентифікації донора, пацієнта та лабораторії, шляхом ведення обліку та за допомогою відповідної системи ідентифікації та маркування. Бажано розробити систему для забезпечення єдиної та безпомилкової ідентифікації донатів крові та її компонентів у Співтоваристві. У випадку імпортування крові та її компонентів з третіх країн, важливо, щоб заклади служби крові забезпечували рівнозначний рівень простежуваності на етапах, що передують імпорту до Співтовариства. Аналогічні вимоги до простежуваності, що застосовуються до заготовлених у Співтоваристві крові та її компонентів, необхідно забезпечити на етапах після імпортування¹. Невиконання Україною вимог цієї Директиви, в тому числі й внаслідок поширення безконтрольної торгівлі кров'ю та її компонентами, серед іншого підриває авторитет країни на міжнародній арені, не відповідає взятим Україною євроінтеграційним зобов'язанням. Відтак, діяльність щодо незаконної торгівлі кров'ю загальним суб'єктом слід вважати кримінально

¹ Директива Європейського парламенту і Ради 2002/98/ЄС від 27 січня 2003 року про встановлення стандартів якості та безпечності для заготівлі, тестування, переробки, зберігання і розподілу крові людини та її компонентів та внесення змін і доповнень до Директиви 2001/83/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-03#Text.

протиправною, передбаченою ч. 4 ст. 143 КК України, вживати всіх необхідних заходів щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). Вінниця: ДП ДКФ, 2006. 1049 с.
2. Біологічний словник за редакцією академіка АН УРСР К. М. Ситника, члена-кореспондента АН УРСР В. О. Топачевського / 2-е видання. К. : Головна редакція УРЕ, 1986. 526 с.
3. Гринчак С. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини: проблеми об'єкта злочину // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 квіт. 2004 р.) / Редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2004. С. 104–105.
4. Дорош Л. В., Потапенко І. В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 99–111.
5. Ковешніков О. В. Вчення про кров. Проби при переливанні крові. Переливання крові, препаратів крові, кровозамінників, ускладнення при гемотрансфузії : Методичні вказівки затверджені на засіданні Центральної методичної комісії з хірургічних дисциплін Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького № 70 від 07.12.2018 р (видання друге, доповнене). Львів, 2019. 29 с.
6. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція 04.04.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text.
7. Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. 220 с.
8. Мороз І. В., Мороз Л. І. Словник-довідник з біології / за ред. К. М. Ситника. Київ: Генеза, 2001. 416 с
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника та М. І. Хавронюка ; вид. 11-те, доп. та перероб. К. : Дакор, 2019. 1387 с.
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 27.02.2019 № 9461-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=65572&pf35401=477770>.

11. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020 р. № 931-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text>
12. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>
13. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин : постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text>
14. Про затвердження Порядку переробки і зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх і виготовлення з них препаратів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.06.1998 р. № 920 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-98-%D0%BF#Text>
15. Про затвердження Порядку реалізації за межі України компонентів донорської крові і препаратів, виготовлених з донорської крові та її компонентів, а також вивезення з України донорської крові та її компонентів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.09.1998 р. № 1427 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-98-%D0%BF#Text>
16. Рогалін Я. Ф. Стало-успішний фандрейзинг тут і зараз: можливість, доведена справою. *Правова Країна*, 2012. URL: <http://www.dobrota.donetsk.ua/articles/pravova-kraina.pdf>.
17. Шишка Р. Б. Правовий режим анатомічних матеріалів людини : деякі напрями рекодифікації цивільного законодавства України // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування : виклики XXI століття : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2019. С. 66–73.
18. Blood. Biochemistry / Britanica (Last Updated: Feb 22, 2024). URL: <https://www.britannica.com/science/blood-biochemistry>.
19. The Charter of Fundamental Rights (2000/C 364/1) / Official Journal of the European Communities. 2000. Dec 18. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024

Oleksii M. LYTVYNOV,
 Doctor in Law, Professor,
 Honored Worker of Education of Ukraine
 (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation
 Institute», Kharkiv, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ILLEGAL TRADE IN HUMAN BLOOD: PROBLEMS OF LEGAL QUALIFICATION

The article is devoted to the study of the problems of legal qualification of illegal blood trade. Blood and its components are anatomical materials and can be recognized as the subject of the crime provided for in Part 4 of Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine. The subject of this crime is general. Trafficking in blood by a non-specialist subject is a criminal offense. In the case of a violation of the procedure established by law for the sale of blood by a special subject - an official of a subject of the blood system or a health care institution, such actions are subject to qualification under Art. 45-1 of the Code of Administrative Offenses. Illegal blood trade is a socially dangerous act, it creates risks for public health (due to the uncontrolled circulation of this anatomical material and the impossibility of taking sufficient measures to prevent the transmission of infectious diseases). Countering these actions is in line with Ukraine's international obligations.

Key words: *blood, anatomical materials, transplantation, illegal trade, qualification, demarcation, counteraction.*

Юлія Сергіївна МИТРОФАНОВА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА СТАТЕВУ СВОБОДУ ТА СТАТЕВУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ОСОБИ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

В статті розглянуто історію становлення кримінальної відповідальності за статеву свободу та статеву недоторканість особи. Історія виникнення статевих злочинів, відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи дає підстави зробити висновок, що їх значущість зростала поступово. Розглянуто зміни, які відбувалися у законодавстві на протязі століть, що дають підґрунтя для розробки пропозицій стосовно вдосконалення цих законоположень, спрямованих на збереження моральних цінностей та відношення до особи як особистості, захист її статевої свободи та статевої недоторканості.

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, статеві свобода, статеві недоторканість, зґвалтування, потерпіла особа, винна особа.

Постановка проблеми. Посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи існують ще з давніх часів. З розвитком суспільства розвивалася і удосконалювалась кримінальна відповідальність за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість. Проведений історичний аналіз показує важкий шлях до справедливого встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Кожний історичний період і різні народи характеризуються своїми особливостями щодо цього питання. Для правильного розуміння та встановлення кримінальної відповідальності необхідно детально

проаналізувати історичний аспект виникнення заборон, які охороняли статеву свободу та недоторканість осіб.

Метою цієї статті – є науковий аналіз історії становлення кримінальної відповідальності посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи, необхідно зазначити, що кримінальне законодавство не закріплює саме поняття статевої свободи та статевої недоторканості, а різні варіанти цього поняття лише пропонуються окремими авторами.

Історія розвитку законодавства про діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості особи сягає далекого минулого, у найдавніших пам'ятках права мова йшла про перелюбство. Закони Хаммурапі містять параграф 129, в якому йдеться, що якщо дружина людини буде захоплена лежачою з іншим чоловіком, то їх мають зв'язати і кинути у воду. В даному випадку, мова йде, тільки про статеві зносини, без застосування насильства. В параграфі 130 була передбачена відповідальність вже за статеві зносини, з застосуванням насильства (зґвалтування), в якому зазначається, що якщо чоловік зґвалтує жінку, яка не пізнала чоловіка і живе у будинку свого батька, і ляже на лоно її, а його схоплять, то цього чоловіка треба вбити¹.

Закони Ману містили низку статей про зґвалтування та перелюбство, а саме у главі 8 ст. 352 Законів Ману зазначалося, що людей, які домагаються чужих жінок, царю варто проганяти, піддавши покарання, що вселяють трепіт. Ст. 359 зазначала, що небрахман, який винний у перелюбстві, заслуговує страти. Ст. 364 визначає відповідальність за зґвалтування, а саме: «Хто збезчестить дівчину проти її волі, той негайно підлягає тілесному покаранню»².

На території Київської Русі відповідальність за діяння проти статевої свободи та недоторканості регулювалася церковним законодавством. Воно кардинально змінило ставлення суспільства до шлюбу. У дохристиянську епоху шлюби створювалися через викрадення нареченої або через придбання нареченої. Законодавчі акти Київської Русі були спрямовані на поширення християнства та намагалися зруйнувати стародавні традиції та звичаї.

Церковний Статут Великих Князів мав величезний вплив на релігійний, родинний і моральний уклад тогочасного суспільства. У Статуті Святого князя Володимира, хрестителя земель Київської Русі, в ст. 9 до предмету церковної юрисдикції відносилися справи порушення заборони статевих зносин у колі близьких родичів – «що у племені та у сватавстві поимуться»³.

Статут князя Ярослава про церковні суди, початок створення якого

¹ Закони Хаммурапі, Царя Вавилону (витяги) // Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб.; Запорізький юрид. ін-т. – Київ : Центр навч. літ., 2008. С. 66–70.

² Там само. С. 31.

³ Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олексій Олексійович Світличний. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. С. 34.

був покладений статутом князя Володимира Київського, передбачав не лише церковно-правову, але й кримінальну та цивільну відповідальність, яка диференціювалася залежно від соціального статусу потерпілої особи¹. Вважалося злочинами: зґвалтування (ст. 3), «блуд» з монахиною (ст. 20) та скотолозтво (ст. 21), статеві зносини між родичами і свояками (ст. 15, 16, 22-28), а також з мусульманкою чи єврейкою (ст. 51)².

Статут Великого князівства Литовського 1529 р. містив у сьомому розділі окрему статтю (ст. 6) про зґвалтування жінки чи дівчини. Незважаючи на соціальний статус гвалтівника повинні були засудити до смертної кари³. Довести зґвалтування можна було за допомогою свідків, які з'явилися на допомогу або чули крики потерпілої, які були підтверджені її особистою присягою. Вже тоді статева свобода та статева недоторканість визнавалися важливою цінністю. Щодо відповідальності, особа могла уникнути кримінальної відповідальності за зґвалтування, якщо потерпіла погоджувалася вийти заміж за гвалтівника⁴.

Артикул військовий Петра I 1715 р. містив главу 20 «Про содомський гріх, про насилля та блуд», в якій містилися артикули від 165 до 177 включно. Глава передбачала відповідальність за зваблювання незаміжньої жінки обіцянкою одружитися на ній, деяких видах добровільного і недобровільного статевих зносин, його протиправних формах (скотолозтво, педофілії, мужолозтво). Відповідальність за зґвалтування була смертна кара, відсіч голови, за перелюбство та блуд судили за церковними правилами. Здебільшого питання відповідальності за статеві злочини вирішувалося не світським, а церковним законодавством⁵.

Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., вміщали в себе главу 23 «Про страту і покарання перелюбників, блудників, насильників жінок і дівчат, а також мужеложників і скололожників». Глава містила чотирнадцять артиклів⁶.

Існував Проект кримінального уложення 1767 р., який не набрав чинності, але він розділяв всі злочини на чотири категорії, однією з яких були злочини проти моралі. До них належали такі суспільно-небезпечні діяння: блудіство, розбещення дівчат, перелюбодійство, содомство й інші схожі протиприродні гріхи, багатоженство та лихоїмство. Покараннями за ці

¹Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 396–401.

²Хрестоматія з історії держави і права України, В 2 т. Т. 1. З найдавніших часів до початку 20 ст. / За ред. В.Д. Гончаренка К. : Ін Юре, 1997. С. 41–45.

³Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. С. 44.

⁴Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 396–401.

⁵Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олексій Олексійович Світличний. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. С. 35.

⁶Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корещького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. К., 1997. С. 33.

злочини були виселка, грошовий штраф та відлучення від суспільства¹.

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. містило в собі спеціальну главу IV «О оскорбленіяхъ чести», яка має так зване «Отделение I», говорячи інакше «розділ перший», який містив статті з 1998 до 2007 включно і мав назву «О преступленіяхъ противъ чести и целомудрія женщинъ». В цьому розділі встановлені норми, які передбачають відповідальність залежно: 1) від віку потерпілої та способу вчинення – насильство (ст. 1998); 2) відносно «девицы», що не досягла 14 років, яке вчинене «безъ насилія, но по употребленію во зло ея невинности и неведения» (ст. 1999); 3) вчинення зґвалтування «девицы» або «женщины», яка досягла 14 років (ст. 2000); 4) зґвалтування «девицы» або «женщины», яка досягла 14 років (ст. 2000) за кваліфікуючими ознаками, такими як: а) зґвалтована «женщина, состоящая въ замужестве» (1); б) зґвалтована була «для сего против воли или обманом уведена или увезена» (2); в) зґвалтування супроводжувалося побоями аби «иными истязаніями» (3); г) зґвалтування стосовно особи доведеної «въ состояние безпамятства или неестественного сна самим насилующимъ или по его распоряженію» (4); г) зґвалтування, вчинене опікуном, піклувальником або наставником зґвалтованої «девицы» або «женщины», або «Смотрителемъ тюрьмы или другого заведения, въ коем она содержалась, или вообще лицом, имевшимъ какую-либо по званию его или особымъ обстоятельствамъ надъ нею власть, или врачомъ, въ то время ее пользовавшимъ» (5); д) зґвалтування вчинене «крепостнымъ» або «наемнымъ служителемъ самой изнасилованной», або «мужа ея», або батьків, або піклувальників і вихователів її (6); е) життя зґвалтованої було під загрозою або наражалось на небезпеку (7), (ст. 2001); 5) якщо наслідком зґвалтування була смерть (ст. 2002); 6) в усіх випадках, «в коихъ изнасілованіе было содеяно съ растленіемъ» (ст. 2003); 7) викрадення «девицы» або «женщины» для зґвалтування, «и только по обстоятельствамъ, отъ него независевшимъ» не встигне здійснити цей злочин» (ст. 2004); 8) викрадення «девицы» або «женщины» не з наміром зґвалтування, а «в надежде воспользоваться ея слабостію и обольстить ее», або «только гласнотію такового происшествія повредитъ ея чести» (ст. 2005); 9) «за обольщеніе несостоявшей въ замужестве торжественнымъ обещаніемъ» одруження (ст. 2006); 10) неповнолітня, якій вipoанилося 14 років «девица обольщена та обезчещена» своїм опікуном, або вчителем або «инымъ лицомъ, имеющимъ по званию за нею и большую или меньшую степень надъ нею власти» (ст. 2007)².

Отже, передбачалася самостійна норма про відповідальність за розтління дівчини, яка не досягла 14 років, а також за зґвалтування особи жіночої статі, якій більше 14 років. Наведений приклад диференціації відповідальності характеризував визнання на законодавчому рівні

¹ Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 398.

² Полное собрание законов Российской Империи повелением государя императора Николая Павловича составленное. Собрание второе. Том XX. Отделение первое. 1845. СПб., 1846. С. 955–957.

кримінально-правової охорони, як самостійного об'єкта злочину, що визначається сучасним правом, як статева недоторканість особи. Насильство при «розтління дівиці» розцінювалося як кваліфікований вид розтління, що також вказує на законодавче визнання статевої недоторканності, як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, відмінного від статевої свободи особистості, що охоронялася діючими нормативами про відповідальність за «згвалтування особи жіночої статі, має понад чотирнадцять років від роду». Також, до кваліфікованих видів, крім насилля, відносилася залежність потерпілої від винного.

Відповідальність та караність згвалтування знаходилася в залежності від відносин підлеглості, службовій залежності потерпілої від винного (що в сучасному кримінальному праві винесено за рамки згвалтування). Такі ознаки, як побої або катування, використання безпорадного стану («стану безпам'ятства або неприродного сну»), спряженість згвалтування з насильством небезпечним для життя потерпілої, з викраденням потерпілої, а також наступила в результаті згвалтування смерть потерпілої утворювали кваліфіковані види згвалтування.

Самостійну кримінально-правову регламентацію отримали і інші, які визнавалися злочинними, діяння, що виражалися в особливих видах сексуальних відносин (мужолозтво і скотолозтво), а також діяння, що об'єктивно не виражаються, але сприяють виникненню засуджених мораллю і правом того періоду статевих відносин: звідництво малолітніх або неповнолітніх з боку їх опікуна, вчителя або батьків, дружин і чоловіками, співжиття неодруженого з незаміжньою.

Слід звернути увагу, що, незважаючи на досить докладну регламентацію відповідальності за статеві злочини та наявність великої кількості законодавчо визначених обтяжуючих обставин, Укладення 1845 року характеризується пом'якшенням покарання за статеві злочини. У порівнянні з раніше діючими правовими актами, що передбачали за статеве насилля найсуворіші заходи покарання, аж страти, при цьому в найбільш жорстких способах її виконання, Укладення 1845 року вже не передбачало смертну кару за статеві злочини.

У XVIII-XIX століттях у Російській імперії поширення набули філософські ідеї щодо свободи особи, суспільне завдання кримінальної юстиції. Під їхнім впливом відбувся значний поворот у поглядах на сутність статевих злочинів. У законодавстві стає помітним прагнення до більш змістовної охорони статевої недоторканості малолітніх, законодавець бере до уваги значущість шкоди вчиненої щодо неповнолітніх¹. Укладення про покарання кримінальні і виправні 1885р. розрізняє згвалтування та розтління дівчини, яка не досягла віку 14 років. Посягання щодо «жінки чи дівчини більше 14 років від роду проти її волі» розглядається як згвалтування, а злягання з дівцею, яка не досягла віку 14 років «шляхом

¹ Історія держави і права України. У 2-х томах / За ред. В.Я. Тація, А.Й.Рогожина. Том 1. К. : Видавничий Дім «Шн Юре», 2000. С. 206.

використання на зло її невинності і незнання» вважалося розтлінням (ст. ст. 1524, 1525 Укладання)¹. Визначення розтління в зазначеному законі не наводилося, однак у ст. 1524 Уложення про покарання карні і виправні розтління поділялося на види: 1) просте, без застосування насильства, яке каралося каторгою від 4 до 10 років; 2) кваліфіковане за ознаками: – застосування насильства, або – винний для вчинення злочину використовував своє становище, владу, надану йому за званням чи особливим дорученням батьків, опікунів, родичів малолітньої. Діяння особи, яка вчинила насильницьке злягання з дівцею, яка уже позбавлена невинності, але не досягла чотирнадцятирічного віку, підпадало під дію ст. 1525 Укладання, тобто розглядалося як зґвалтування².

Кримінальне укладення 1903 року в частині регламентації відповідальності за злочини проти статеві недоторканості та статеві свободи особистості, істотно відрізнялося від Уложення 1845 року, зокрема більш широким переліком діянь, що визнаються злочинними, а також їх розмежуванням і класифікації на дві самостійні групи, аналогами яких в сучасному кримінальному праві є злочином проти статеві недоторканості і статеві свободи особистості, а також злочини проти здоров'я населення і суспільної моральності. До першої групи належали статеві злочини, пов'язані із задоволенням винним статеві пристрасті: «любодеяние», «любострастних дій», мужолозтво (в сучасному кримінальному праві, іменовані, відповідно, як зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру і мужолозтво). Другу групу утворювали склади, безпосередньо з осуджуваними суспільством статевими стосунками не зв'язані, але створюють для них умови: звідництво, притонуотримання, потурання, схиляння до «непотребства».

Укладення 1903 р. в своїх нормах про статеві злочини зберегло відповідні ознаки, які утворюють склад злочину і кваліфікуючі ознаки, що дозволяють в процесі кваліфікації відобразити спричинену шкоду не тільки статевій свободі, але і статевій недоторканості особи, а також спричинення шкоди нормальному фізичному, психічному і моральному розвитку неповнолітніх.

Таким чином, вже в кримінальному праві кінця XVIII-XIX століття були сформовані, а в Укладенні 1903 р. були законодавчо регламентовані такі об'єкти кримінально правової охорони, як статева свобода та статева недоторканість особи, а також нормальний психічний і моральний розвиток неповнолітніх, як складова останнього. Крім того, відповідну правову регламентацію отримали і аналоги сучасних кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти здоров'я населення і суспільної моралі.

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Императорского Училища Правоведения... Н. С. Таганцевым 5-е изд., доп. СПб.: тип. М. Стасюлевича, 1886. С. 543–551.

² Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх: дис. На здобуття наукового ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Олексій Олексійович Світличний; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. С. 35–36.

До першої групи злочинів відносять посягання на статеву моральність, що ототожнюється, в свою чергу, виключно з статевими стосунками. Так, Ф. Ліст визначав статеву моральність як «дотримання меж, встановлених пануючими звичаями для статевих відносин»¹. Видається, що дане визначення зазначеного об'єкта кримінально-правової охорони з одного боку, надмірно звужує межі кримінально-правового регулювання статевих відносин, з іншого боку - не охоплюють діянь, які, не характеризуються статевими стосунками у вузькому сенсі, очевидно, заподіюють шкоду статевої моральності, як частини суспільної моралі.

Кримінальне право раннього радянського періоду використовувало термін «Злочини в області статевих відносин». Перший Кримінальний кодекс УСРР² 1922 р. встановив відповідальність за злочини, які пов'язані із сексуальним насильством. До таких злочинів КК УСРР 1922 р. відносив як насильницькі злочини проти статевої недоторканності і статевої свободи особистості (зґвалтування), так і ненасильницькі посягання на статеву недоторканість (статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, розбещення малолітніх шляхом здійснення розпусних дій). Крім того, в розряд злочинів в області статевих відносин входили звідництво, утримання місць розпусти, вербування жінок для проституції. В розділі V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості» законодавцем було виділено розділ 4, іменованій «Злочини в області статевих відносин».

Відповідальність передбачалась не тільки за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість, а й за злочини проти сексуальної моралі. Сам розділ передбачав шість статей. Так, ст. 166 КК УСРР 1922 р. встановлювала відповідальність за статеві зносини з особами, що не досягли статевої зрілості; ст. 167 – за статеві зносини з особами, що не досягли статевої зрілості, які були поєднані з розтлінням або задоволенням статевої пристрасті в збочених формах; ст. 168 – розбещення малолітніх або неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій щодо них; ст. 169 містила дві частини: ч. 1 – зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного або психічного насильства або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи, ч. 2 – зґвалтування, що потягнуло за собою самогубство або тяжку хворобу потерпілої особи; ст. 170 – примус, з корисливих чи інших особистих видів, до заняття проституцією, вчинений за допомогою фізичного чи психологічного впливу; ст. 171 містила дві частини: 1 – звідництво, утримання місць розпусти, а також вербування жінок для проституції, ч. 2 – якщо залучені до проституції перебували під опікою або у підпорядкуванні обвинуваченого, або не досягли повноліття³.

¹ Лист Ф. Учебник уголовного права: Особенная часть / Франц фон-Лист, профессор Берлинского университета; Разрешенный автором перевод с 12 и 13 переработанного издания Ф. Ельшевич. М.: Товарищество типографии А.И. Мамонтова, 1905. С. 70.

² Слід зазначити, що до 1936 року в усіх офіційних документах радянського періоду Україна мала назву «Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)», пізніше – «Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)».

³ Уголовный кодекс УССР 1922 г. : Издание 2 (официальное), Типография Вукопспілки. № 1230,

З вищезазначеного бачимо, що КК УСРР 1922 р., виділивши в розділі «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості» розділ, іменований «Злочини в області статевих відносин», також виходив з обґрунтованості включення в нього посягань, пов'язаних і не пов'язаних із задоволенням сексуальних потреб самим винним. При цьому перший різновид утворювали склади ненасильницького (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, а в більш пізній редакції додатково – статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, поєднане з розбещенням або з задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; розбещення малолітніх або неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій) і насильницького задоволення статевої пристрасті (зґвалтування, основними ознаками якого розумілося «статеві зносини із застосуванням фізичного або психічного насильства або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи», а кваліфікованими – «якщо зґвалтування мало своїм наслідком самогубство потерпілої особи»). В другому різновиді посягань виділялися: примус до заняття проституцією, вчинене шляхом фізичного або психічного впливу; звідництво, утримання місць розпусти, а також вербування жінок для заняття проституцією. Що стосується відповідальності за мужолозтво, КК УСРР 1922 р. складу мужолозтва не передбачав.

З прийняттям КК УСРР 1927 р., були внесені зміни, кодекс вже не передбачав спеціального розділу, де містилися б норми про відповідальність за злочини у сфері статевих відносин. Вказані злочини були передбачені в розділі VI «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи». Так, ст. 162 КК УСРР 1927 р. містила дві частини: ч. 1 передбачала відповідальність за статеві зносини з особами, що не досягли статевої зрілості, які поєднані з розтлінням або задоволенням статевої пристрасті неприродним способом чи зґвалтуванням, ч. 2 – статеві зносини з особами, що не досягли статевої зрілості, які вчинені без вказаних обтяжуючих обставин; ст. 163 – розбещення малолітніх або неповнолітніх, вчинене розпусними діями щодо них; ст. 164 містила дві частини: ч. 1 – за зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного або психічного насильства або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи, ч. 2 – за зґвалтування, що потягло за собою самогубство або тяжку хворобу потерпілої особи або вчинене декількома особами; ст. 165 – спонукання жінки до статевого зв'язку з особою, від якої жінка матеріального чи службово залежить.

Слід зазначити, що з прийняттям постанови Президії ЦВК СРСР «Про кримінальну відповідальність за мужолозтво» від 7 березня 1934 року¹, постановою ВЦВК і РНК УСРР від 11 січня 1934 р. КК УСРР 1927 р. був доповнений ст. 165¹, де передбачалася в основному складі відповідальність

Харьков, 1922. С. 54.

¹ Об уголовной ответственности за мужеложство: Постановление Президиума Центрального Исполнительного Комитета СССР от 7 марта 1934 г. // Собрание узаконений правительства РСФСР. 1934. № 15. Ст. 153

за мужолозтво, тобто статеві зносини чоловіка з чоловіком; кваліфікований склад передбачав учинення цього злочину з використанням залежного стану потерпілого чи з насильством, за оплату, по професії або прилюдно¹.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., не передбачивши розділу про злочини у сфері статевої свободи та статевої недоторканості, містив склади цих злочинів в главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи». Кодекс 1960 р., як і Кримінальний кодекс УСРР 1927 р., визначав відповідальність за зґвалтування (ст. 117), примушування жінки до вступу в статевий зв'язок (ст. 119), статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (ст. 120), розбещення неповнолітніх (ст. 121), мужолозтво (ст. 122). Стаття передбачала відповідальність за статеві зносини, вчинені за взаємною згодою осіб чоловічої статі, а кваліфікований склад, із застосуванням насильства або щодо неповнолітнього. Проіснувала стаття понад 30 років і була змінена Законом України від 12 грудня 1991 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР», після розпаду Радянського Союзу. Добровільне мужолозтво було декриміналізоване, а ст. 122 КК стала передбачати відповідальність за мужолозтво, вчинене з застосуванням фізичного насильства, погрози або використанням безпорадного стану потерпілого та як кваліфікований склад передбачалися ознаки того самого діяння, вчиненого групою осіб, або щодо неповнолітнього, або особою, яка раніше вчинила такий злочин. Крім того, ст. 118 КК містила склад злочину примушування до вступу в статевий зв'язок неприродним способом. А ч. 2, 3, 4 ст. 117 передбачали також низку нових кваліфікуючих обставин: зґвалтування, вчинене особою, що раніше скоїла такий злочин, вчинене групою осіб, особливо небезпечним рецидивістом та таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки².

Серйозні зміни були запроваджені в нині чинний Кримінальний кодекс України 2001 р. По-перше було створено окремий розділ «Злочини проти статевої свободи та недоторканості особи», який на момент прийняття вмщував п'ять статей: зґвалтування (ст.152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст.156). За логікою Кримінального кодексу 2001 р., як відправної, системоутворювальної ознаки при конструюванні цього розділу став насильницький чи ненасильницький характер відповідних посягань, з огляду на що, на перше місці стоять склади насильницьких дій, передбачені ст. ст. 152, 153, 154 КК, а на другому – ненасильницьких, передбачені ст. ст.

¹ Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки : затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР від 8 червня 1927 року : 3. У УРСР 1927 р. № 26–27. // Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами та додатками. 1949. Ст. 49.

² Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки : ухвалений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року : набув чинності з 1 квітня 1961 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

155, 156 КК. КК України 2001 р. запровадив чимало змін порівняно з попереднім кримінальним законодавством у відповідні склади злочинів, які, здавалося би, вже стали традиційними для розуміння не лише у теорії кримінального права, але й у повсякденній правосвідомості. Пом'якшуючи державний контроль над сферою сексуального життя, законодавець декриміналізував добровільні статеві зносини осіб чоловічої статі.

Виникли дискусії з позиції законодавця щодо розширення кола потерпілих від зґвалтування за рахунок осіб чоловічої статі, чого ніколи не було в історії вітчизняного кримінального законодавства. Суттєво звужено коло способів впливу на волю потерпілої особи у вчиненні зґвалтування, що також з огляду на історію розвитку кримінального законодавства неоднозначно сприймається у науковій літературі¹.

З метою реалізації положень «Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»² було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України» від 6 грудня 2017 року, яким до Кримінального кодексу (далі – КК) України було внесені деякі зміни. Стамбульська Конвенція передбачає криміналізацію трьох форм «Сексуального насильства, у тому числі зґвалтування»: 1) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; 2) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; 3) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.

Нова редакція частини 1 ст. 152 КК «Зґвалтування» встановлює кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування). Частина 1 ст. 153 «Сексуальне насильство» – КК встановлює кримінальну відповідальність вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство). Частина 1 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» – примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою³.

Законом України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX «Про внесення

¹ Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 396–401.

² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Довідник для членів парламенту). URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення: 15.03.2024).

³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63> (дата звернення: 15.03.2024).

змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» до Кримінального кодексу України були внесені такі зміни та доповнення: стаття 155 КК викладена у новій редакції, а також Кодекс був доповнений новими статтями – 156¹ («Домагання дитини для сексуальних цілей»)¹.

Висновок. Історія виникнення статевих злочинів, відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи дає підстави зробити висновок, що їх значущість зростала поступово. Зміни, які відбувалися у законодавстві протягом століть були спрямовані на збереження моральних цінностей та відношення до особи як особистості, захист її статевої свободи та статевої недоторканості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закони Хаммурапі, Царя Вавилону (витяги) // Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб.; Запорізький юрид. ін-т. – Київ : Центр навч. літ., 2008. 587 с.
2. Історія держави і права України. У 2-х томах / За ред. В.Я. Тація, А.Й.Рогожина. Том 1. К. : Видавничий Дім «Шн Юре», 2000. 387 с.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Довідник для членів парламенту). URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки : затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР від 8 червня 1927 року : 3. У УРСР 1927 р. № 26–27. // Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами та додатками. 1949. Ст. 49.
5. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки : ухвалений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року : набув чинності з 1 квітня 1961 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.
6. Лист Ф. Учебник уголовного права: Особенная часть / Франц фон-Лист, профессор Берлинского университета; Разрешенный автором перевод с 12 и 13 переработанного издания Ф. Ельяшевич. М.: Товарищество типографии А.И. Мамонтова, 1905. 412 с.
7. Об уголовной ответственности за мужеложство: Постановление Президиума Центрального Исполнительного Комитета СССР от 7 марта 1934 г. // *Собрание узаконений правительства РСФСР*. 1934. № 15. Ст. 153.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL:<http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2024).

8. Полное собрание законов Российской Империи повелением государя императора Николая Павловича составленное. Собрание второе. Том XX. Отделение первое. 1845. СПб., 1846. 1120 с.

9. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. К., 1997. 226 с.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL:<http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2024).

11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63> (дата звернення: 15.03.2024).

12. Світличний О. О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олексій Олексійович Світличний. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. 243 с.

13. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 287 с.

14. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения... Н. С. Таганцевым 5-е изд., доп. .СПб : тип. М. Стасюлевича , 1886. 643 с.

15. Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 396–401.

16. Хрестоматія з історії держави і права України, В 2 т. Т. 1. 3 найдавніших часів до початку 20 ст. / За ред. В.Д. Гончаренка К. : Ін Юре, 1997. 618 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2024

Yuliia S. MYTROFANOVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ESTABLISHMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOABILITY OF A PERSON (HISTORICAL ESSAY)

The article analyzes the history of criminal liability for sexual freedom and sexual inviolability of a person. The rules on criminal liability for crimes against sexual freedom and sexual inviolability have a very long history of development. The oldest legal monuments referred to adultery. The Laws of Hammurabi

contained provisions on a woman's infidelity to a man, without violence against her. The Laws of Manu contained a number of articles on rape and adultery.

On the territory of Kievan Rus, responsibility for sexual crimes was regulated by church law. The Church Statute of the Great Princes had a huge impact on the religious, family, and moral system of the society of that time. The Statute of Prince Yaroslav on Church Courts provided not only for church law liability for sexual crimes, but also criminal and civil liability, which depended on social status. The Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1529 provided for the death penalty for rape, but a person could avoid it if the victim agreed to marry the rapist. The 1649 Sobornoe Ustozhdenie (Council Statute) included the death penalty for military personnel who committed violence against a woman while on duty. Peter the Great's 1715 military article contained Chapter 20, "On Sodomy, Violence and Fornication." The article contained such crimes as seduction of a woman, rape, and illegal forms of sexual relations (bestiality, pedophilia, and sodomy). For the most part, the issue of liability was resolved by church law.

Criminal law of the early Soviet period used the term "crimes in the field of sexual relations". The first Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1922 established liability for crimes related to sexual violence. In Chapter V, "Crimes against Life, Health, Freedom and Dignity of the Individual," the legislator singled out Chapter 4, entitled "Crimes in the Field of Sexual Relations." The Criminal Code of 1960 did not include a section on crimes in the field of sexual freedom and sexual inviolability, these crimes were referred to as "Crimes against life, health, freedom and dignity of the person".

The current Criminal Code of Ukraine of 2001 contains six articles in the section "Crimes against sexual freedom and inviolability of the person": 152 ("Rape"), 153 ("Sexual Violence"), 154 ("Coercion to have sexual intercourse"), 155 ("Sexual intercourse with a person under the age of sixteen"), 156 ("Corruption of minors"), 1561 ("Solicitation of a child for sexual purposes").

The history of sexual crimes and liability for crimes against sexual freedom and sexual inviolability has changed gradually. These changes were aimed at preserving moral values and decent treatment of a person, protecting sexual freedom and inviolability of the person.

Key words: *crime, criminal offense, sexual freedom, sexual inviolability, rape, victim, perpetrator.*

Анастасія Андріївна ТЕРНАВСЬКА,
кандидат юридичних наук
(Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України, м. Київ)

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті подано опис і пояснення кримінально-правового змісту та системи кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки. Стверджується, що зазначена система є не простою сумативною сукупністю елементів, а цілісною системою, функціонування якої має сприяти забезпеченню кримінально-правовими засобами узагальненого суспільно-корисного результату – радіоекологічної безпеки. Спільність об'єкту посягання, а саме суспільних відносин у сфері радіоекологічної безпеки, під якою варто розуміти стан захищеності довкілля та людини у процесі використання ядерних установок і поводження з радіоактивними матеріалами, який не допускає заподіяння ядерної шкоди та можливого негативного радіаційного впливу, а також ряд загальних ознак і рис дають підставу для виділення даних правопорушень у відносно самостійну групу, що зумовлює потребу їх систематизацію з метою подальшого вдосконалення відповідних кримінально-правових норм та практики їх застосування. Проведений елементно-структурний аналіз дозволив окреслити коло кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, а також здійснити їх класифікацію за об'єктивними (особливостями об'єкту, способом вчинення) та суб'єктивними ознаками (суб'єктом вчинення, суб'єктивною стороною).

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, ядерна та радіаційна безпека, система, класифікація, кримінально-правові норми.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес, особливо у другій половині ХХ ст., привів до створення таких технічних засобів і можливостей, що істотно впливають на ті умови природи, в яких відбувалась еволюція

людини як біологічного виду. Були порушені об'єктивні закономірності взаємодії суспільства і природи. Негативні наслідки цього процесу вийшли з-під контролю. Природа досить швидко перетворилася у навколишнє середовище, забруднене й отруєне відходами виробництва. Одна зі складових такого процесу пов'язана з використанням ядерної енергії та радіоактивних матеріалів.

Конституційно визначений обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки, а, відтак, і радіоекологічної (ядерної та радіаційної) безпеки як її складової, зумовлює актуальність протидії правопорушенням вказаної категорії, особливо найбільш небезпечній їх частині – кримінальним правопорушенням. Однією зі складових протидії кримінальним правопорушенням у сфері радіоекологічної безпеки є заходи кримінально-правового характеру, що мають відповідну регулюючу функцію та запобіжний потенціал і забезпечують охорону визначених законом найбільш значущих об'єктів охорони. Проблема протидії кримінальним правопорушенням у сфері радіоекологічної безпеки кримінально-правовими засобами є актуальною з огляду на потенційні масштаби наслідків, надзвичайно високий ступінь суспільної небезпечності, багатооб'єктність і незворотність заподіяної шкоди та глобальний характер ядерної небезпеки, а також латентністю певних категорій таких правопорушень і складнощами, що виникають при їх кваліфікації та розслідуванні. Ефективність такої протидії неможлива зокрема й без розробки та осмислення основних кримінально-правових понять, що відображають сутнісні властивості, взаємозв'язок відносин предметів і явищ, виділення ознак, що дозволяють точно встановити зміст і значення різних термінів, і, відтак, дають змогу пізнати досліджувані кримінально-правові явища. Одним із таких часто використовуваних кримінально-правових понять є система кримінальних правопорушень, зокрема й у сфері радіоекологічної безпеки.

Науковий інтерес до проблем радіоекологічної (ядерної та радіаційної) безпеки та її забезпечення кримінально-правовими засобами зумовлений як колосальними та беззаперечними позитивними результатами застосування ядерних і радіаційних технологій, так і ризиками заподіяння не менш масштабної шкоди. Дана проблематика має міждисциплінарний характер, окремі аспекти якої висвітлюються в різних предметних сферах наукового знання. У вітчизняній кримінально-правовій літературі вивченню проблем відповідальності за вчинення злочинів у сфері ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки приділялась увага у дисертаційних роботах таких вітчизняних науковців як О. О. Пашенко «Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину» (2004 р.) та К. В. Плева («Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів» (2005 р.)). Окремим аспектам кримінально-правової характеристики злочинів у сфері незаконного поводження з радіоактивними матеріалами також приділялась у

дисертація О. М. Сарнавського «Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (2009 р.) та К. Ю. Гаврилової «Кримінальна відповідальність за порушення правил поведінки з вибуховими легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» (2011 р.), роботах О. П. Литвина, Ю. А. Турлової, а також окремих публікаціях І. В. Манжула, О. В. Таран. Віддаючи належне напрацюванням вказаних науковців, зазначимо, що питання систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки досліджені поверхнево.

Мета цієї статті полягає у наданні наукового опису й пояснення системи кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право та кримінальне законодавство, як складові системи вітчизняного права і законодавства, являють собою систему єдиних, взаємозалежних нормативних розпоряджень і характеризуються відповідними системними властивостями, зокрема наявністю елементів та зв'язку між ними. Водночас, як і будь-яка функціональна система, система кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки є не простою сумативною сукупністю елементів, а цілісною системою, функціонування якої має сприяти забезпеченню кримінально-правовими засобами узагальненого суспільно-корисного результату – радіоекологічної безпеки. Цілісність такої системи визначається новими якостями, які виникають у результаті взаємодії та взаємозв'язку складових елементів – окремих кримінально-правових норм, що мають розв'язувати індивідуальні та специфічні спеціальні завдання щодо правового забезпечення радіоекологічної безпеки.

Як справедливо зауважує Є. М. Вечерова, «системний аналіз кримінального законодавства передбачає з'ясування статусу кримінального закону в правовій площині: його «extra» зв'язки із Конституцією, міжнародним публічним правом та галузевим національним законодавством»¹.

Розробляючи нові нормативно-правові акти (зокрема й кримінально-правового характеру), Україна імплементує положення, які наближають їх до вимог і рекомендацій міжнародних організацій, з якими співпрацює. Так, Україна ратифікувала низку міжнародних угод: Конвенцію про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної ситуації (1987), Конвенцію про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (1993), Конвенцію про ядерну безпеку (1997) та Об'єднану конвенцію про безпеку поведінки з відпрацьованим паливом та про безпеку поведінки з радіоактивними відходами (2000). Ці конвенції стали частиною національного законодавства, а отже держава зобов'язується їх

¹ Вечерова Є. М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 170.

додержуватися та узгоджувати з їх вимогами свої нормативно-правові акти щодо безпеки використання ядерної енергії. Крім того, Угода про асоціацію України з Європейським Союзом 2014 року передбачала водночас і угоду з Європейським Співтовариством з атомної енергії (Євратом). Відповідно, в Угоді зафіксовано зобов'язання України виконати кілька директив Ради Європи/Євратом: № 117/2006 – про нагляд та контроль за перевезеннями радіоактивних відходів і відпрацьованого ядерного палива; № 70/2011 – про запровадження рамок Співтовариства для відповідального та безпечного управління відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами; № 59/2013 – про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання; № 87/2014 – про встановлення рамок Співтовариства для ядерної безпеки ядерних установок¹.

Так, частина посягань даної категорії була криміналізована, а існуючі норми були змінені й доповнені з огляду на міжнародно-правові зобов'язання України унаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» № 1071-V від 24.05.2007². Уведення до Кримінального кодексу України (далі – КК України)³ зазначених статей було зумовлене необхідністю узгодження положень національного законодавства з зазначеними вище міжнародними документами, які, зокрема, передбачають застосування заходів кримінально-правового впливу у разі відповідних порушень. З огляду на зазначене, а також відповідно до положень ч.1 ст.3 КК України «Законодавство України про кримінальну відповідальність» складовою системи кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки є також і відповідні універсальні міжнародні договори у цій сфері.

Крім того, з огляду на бланкетний характер побудови диспозицій кримінально-правових норм даної категорії до їх системи також варто віднести відповідні еколого-правові інститути (нормативно-правові акти у сфері радіоекологічної безпеки), до яких відсилають диспозиції зазначених норм. Так, наприклад, положення Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року № 2064-III⁴

¹ Ядерне законодавство України: гармонізація з міжнародними стандартами: офіційний сайт з питань ядерної безпеки, радіаційного захисту та нерозповсюдження ядерної зброї. URL: <https://www.uatom.org/2021/03/01/yaderne-zakonodavstvo-ukrayini-garmonizatsiya-z-mizhnarodnimi-standartami.html>.

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму: Закон України від 24.05.2007 № 1071-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-16#Text>.

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁴ Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19.10.2000 № 2064-III. URL:

розкривають зміст (у контексті радіоекологічної безпеки) диспозицій ст. 113 КК України «Диверсія» через відповідну дефініцію: «диверсія – будь-які навмисні дії окремої особи або групи осіб щодо ядерних установок, ядерних матеріалів, інших джерел іонізуючого випромінювання у процесі їх використання, зберігання або перевезення та радіоактивних відходів у процесі поводження з ними, які прямо чи опосередковано можуть створити загрозу для здоров'я та безпеки персоналу, населення та довкілля внаслідок впливу іонізуючого випромінювання або викиду радіоактивних речовин» (ст. 1). Відтак, бланкетність диспозицій кримінально-правових норм у сфері радіоекологічної безпеки означає те, що вони знаходяться в органічній єдності з відповідними еколого-правовими інститутами, утворюючи єдине ціле у кримінально-правовому значенні.

Проведене авторкою дослідження дозволило з'ясувати ідентифікуючі ознаки, наявність яких дозволяє виокремити кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки у відносно самостійну групу. Визначальною з таких ознак є спільний об'єкт посягання, а саме суспільні відносини у сфері радіоекологічної безпеки, під якою у науковій і навчальній літературі розуміється стан захищеності довкілля та людини у процесі використання ядерних установок і поводження з радіоактивними матеріалами, який не допускає заподіяння ядерної шкоди та можливого негативного радіаційного впливу^{1 2 3}. Варто зауважити, що термін «радіоекологічна безпека» є синонімом іншого, більш поширеного у еколого-правовій науці терміну «ядерна та радіаційна безпека».

Відмінність даних сфер правового регулювання полягає в тому, що головною метою забезпечення радіаційної безпеки є захист людей та довкілля від іонізуючого випромінювання, яке може завдати шкоди їхньому здоров'ю персоналу, а також здоров'ю населення, яке проживає на відповідній території, тоді як ядерна безпека має на меті забезпечення належного функціонування об'єктів ядерно-енергетичного комплексу задля недопущення виникнення радіаційної небезпеки. Можна сказати, що радіаційна безпека виступає показником стану забезпечення ядерної безпеки. Взаємозв'язок даних сфер правового регулювання полягає в тому, що норми забезпечення ядерної безпеки опосередковують норми радіаційної безпеки, оскільки вимоги до об'єктів ядерно-енергетичного комплексу є базовими для забезпечення радіаційної безпеки населення та територій. За словами Г. І. Балюк, саме дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів становить основу забезпечення радіаційної безпеки, яку авторка визначає як стан захищеності прав і життєво важливих інтересів людини, зокрема життя й здоров'я, в

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14#Text>.

¹ Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 13.

² Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2000. С. 24.

³ Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 153.

потенційно радіоекологічно небезпечному середовищі, захист навколишнього середовища, окремих природних об'єктів, екосистем від іонізуючого випромінювання при здійсненні діяльності у сфері використання ядерної енергії. Відтак, без дотримання і забезпечення ядерної безпеки не можна вести мову і сподіватися на забезпечення радіаційної безпеки¹.

Крім того, вживання нами саме терміну «радіоекологічна безпека» зумовлюється як його лаконічністю, так і тим, що його застосування акцентує увагу на її ієрархічний зв'язок з екологічною безпекою.

Отже, радіоекологічна безпека, як спільний об'єкт кримінально-правової охорони, виступає визначальною ознакою кримінальних правопорушень даної категорії та критерієм формування їх системи.

Варто зауважити, що систематизація кримінальних правопорушень передбачає вирішення двох послідовних і взаємозалежних завдань: на першому етапі – з'ясування того, з яких елементів (підсистем, груп) складається досліджувана система; на другому етапі – визначення характеру взаємозв'язків як окремих елементів, так і груп цих елементів, що виокремлені за значущими класифікаційними критеріями. Відтак, основним методом проведення систематизації є елементно-структурний аналіз об'єкта дослідження.

З'ясовуючи елементний склад системи кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, зауважимо, що КК України містить ряд статей, у яких ядерні та радіоактивні матеріали зазначені як предмет вчинення злочину. Також в окремих диспозиціях йдеться про «радіоактивне забруднення», «радіаційний стан» (у контексті забруднення довкілля), «радіоактивно забруднені продукти» або ж прямо вказується на порушення ядерної або радіаційної безпеки.

Крім того, тлумачення диспозиції ст. 268 КК України «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини», а також аналіз положень законів, до яких вона відсилає (закони України «Про управління відходами», «Про поводження з радіоактивними відходами»), дозволяє дійти висновку, що предметом цього кримінального правопорушення є зокрема й радіоактивні відходи.

Також до кримінальних правопорушень даної категорії варто віднести ст. 333 КК України «Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю», адже відповідно до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року № 549-IV «до предметів даного злочину належать, зокрема, ядерні матеріали, технології, обладнання, установки, спеціальні неядерні матеріали, а також товари та технології подвійного використання, що належать до ядерної діяльності і можуть бути використані у створенні

¹ Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2000. С. 20.

ядерної зброї»¹.

Варто також зауважити, що оскільки радіоекологічна безпека є складовою феномена ієрархічно більш високого рівня – екологічної безпеки, остільки ж вона має мислитися саме у категоріях діалектичного співвідношення частини й цілого. Відтак, з огляду на те, що поняття екологічної безпеки є ширшим за поняття радіоекологічної безпеки, яка є передумовою забезпечення екологічної безпеки та її складовим елементом, у ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки» закріплений загальний склад кримінального правопорушення у сфері екологічної безпеки, що полягає у порушенні правил екологічної безпеки, які включають у себе і правила радіоекологічної (ядерної та радіаційної) безпеки. Дана стаття є кримінально-правовою нормою загального характеру, що передбачає відповідальність зокрема й за вчинення кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки у випадку якщо диспозицією ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» (норми якої є спеціальними щодо ст. 236 КК України) та інших норм даної категорії вчинене діяння не охоплюється. Думається, існування цієї норми зумовлено прагненням законодавця уникнути можливої пробільності кримінально-правового забезпечення екологічної безпеки.

Отже, проведений елементно-структурний аналіз дав змогу окреслити коло кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, до яких варто віднести: ст. 113 КК України «Диверсія», ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї», ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», ст. 261 КК України «Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення», ст. 262 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 265 КК України «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ст. 265¹ КК України «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію», ст. 266 КК України «Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали», ст. 267 КК України «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», ст. 267¹ КК України «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», ст. 268 КК України «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини», ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки», ст. 327 КК України «Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів

¹ Плева К. В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 67.

харчування чи іншої продукції», ст. 333 КК України «Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю», ст. 414 КК України «Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення»¹.

Як бачимо, статті, що встановлюють відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, розподілені по різних розділах Особливої частини КК України: ст. 113 КК України – у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України», ст. 201 КК України – у розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», ст. 236, 238 КК України – у розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля», статті 261, 262, 265, 265¹, 266, 267, 267¹ КК України – розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», ст. 274 КК України – у розділі X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва», ст. 327 КК України – у розділі XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення», ст. 333 КК України – у розділі XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», ст. 414 КК України – у розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Отже, у чинному кримінальному законодавстві України склади кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, розміщені у різних розділах Особливої частини КК України, водночас, спільність об'єкту посягання, ряд загальних ознак і рис, дають підставу для виділення даних кримінальних правопорушень у відносно самостійну групу, що дозволяє провести їх систематизацію, класифікацію з метою подальшого вдосконалення відповідних кримінально-правових норм та практики їх застосування.

Системність кримінально-правових норм передбачає їх структурованість, що полягає у їх дискретності та впорядкованості. Одним зі способів такого впорядкування є класифікація досліджуваних норм, тобто їх розподіл на відносно однорідні групи залежно від того чи іншого значущого критерію. Вивчення різних варіантів класифікаційних систем дозволяє дійти висновку, що вони побудовані головним чином за особливостями об'єкта посягання. За цим критерієм досліджувані норми можна поділити на ті, що мають безпосереднім основним об'єктом суспільні відносини у сфері радіоекологічної безпеки, та на ті, в яких радіоекологічна безпека виступає як додатковий об'єкт посягання. До першої категорії варто віднести такі статті як 265, 265¹, 266, 267, 267¹, 274, 327 КК України, решта статей відноситься до другої категорії. Отже, кримінально-правові норми

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

першої категорії являють собою спеціальні норми, єдиним призначенням яких є забезпечення кримінально-правовими засобами радіоекологічної безпеки. Норми ж другої категорії забезпечують радіоекологічну безпеку поряд з іншими (або в межах інших) об'єктами кримінально-правової охорони, а саме національної, екологічної, громадської безпеки, безпеки господарської діяльності, виробництва тощо.

Сфера досліджуваних кримінальних правопорушень (радіоекологічна безпека) як системотворчий критерій, що виокремлює ці правопорушення із загального масиву, одночасно зумовлює й специфічні об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів цих правопорушень, які також можуть виступати як класифікаційні критерії.

М. О. Торбєєв пропонує й інші «класифікації цих злочинів залежно від суб'єкта посягання, характеру об'єктивної (спосіб, місце) або суб'єктивної сторони тощо»¹.

Так, за способом вчинення кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки можна розподілити на такі, що поєднані з: насильством або погрозою його застосування (ст. ст. 113, 261, 262, 265, 265¹, 266 КК України); порушенням спеціальних правил (ст. 201, 236, 238, 267, 267¹, 268, 274, 327, 333, 414 КК України).

За суб'єктним складом правопорушення даної категорії поділяються на такі, склад яких містить ознаки загального суб'єкта (ч. 1 ст. 201, ст. ст. 261, 265, 265¹, 266, 268, 327, 333 КК України), та спеціального суб'єкта (ч. 2 ст. 201, ст. ст. 113, 236, 238, 262, 267, 268, 274, 414 КК України). Останню категорію також можна розподілити на правопорушення, суб'єктом яких є: відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України особи зі зниженим віком кримінальної відповідальності (ст. ст. 113, 262 КК України); службові особи (ч. 2 ст. 201, ст. 238, ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 267¹ КК України); спеціально-зобов'язані особи (ст. ст. 236, 267, 274 КК України), військовослужбовці (ст. 414 КК України).

За ознаками суб'єктивної сторони складу ці кримінальні правопорушення можна поділити: 1) за формою вини – на умисні (ст. ст. 113, 201, 238, 261, 262, 265, 265¹, 266, 267¹, 268, 333 КК України) та необережні (ст. ст. 236, 267, 274, 327, 414 КК України); 2) за ознакою мети – на ті, в яких мета є обов'язковою ознакою та прямо вказується у диспозиції: ослаблення держави (ст. 113 КК України), захоплення, пошкодження або знищення об'єктів (ст. 261 КК України), викрадення радіоактивних матеріалів (ч. 3 ст. 262 КК України), спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля (ч. 2 ст. 265, ч. 2 ст. 265¹ КК України), примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї (ч. 1 ст. 266 КК України), спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 266 КК України), використання або збуту об'єктів (ч. 2, 3 ст. 267¹ КК України), збуту або збут продуктів харчування чи іншої

¹ Торбєєв М. О. Класифікація злочинів проти радіаційної безпеки. *Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 14–15 жовт. 2013 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 305.

продукції (ст. 327 КК України) та на ті, що вчиняються без такої мети (ст. ст. 201, 236, 238, ч. 1 ст. 265, ч. 1 ст. 265¹, ч. 1 ст. 267¹, ст. ст. 268, 274, 333, 414 КК України).

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що система кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки є не простою сумативною сукупністю елементів, а цілісною системою, функціонування якої має сприяти забезпеченню кримінально-правовими засобами узагальненого суспільно-корисного результату – радіоекологічної безпеки. Цілісність такої системи (у кримінально-правовому значенні) та її органічна єдність визначається новими якостями, що виникають у результаті взаємодії та взаємозв'язку складових елементів: окремих кримінально-правових норм, що мають розв'язувати індивідуальні та специфічні спеціальні завдання щодо правового забезпечення радіоекологічної безпеки; універсальних міжнародних договорів у цій сфері; нормативно-правових актів у сфері радіоекологічної безпеки, до яких відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм даної категорії.

Проведене дослідження дозволило з'ясувати ідентифікуючі ознаки, оперування якими дало змогу виокремити кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки у відносно самостійну групу. Визначальною з таких ознак є спільний об'єкт посягання, а саме суспільні відносини у сфері радіоекологічної безпеки. Елементно-структурний аналіз відповідних кримінально-правових норм дозволив окреслити коло кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, а також здійснити їх класифікацію за особливостями об'єкту, способом вчинення, суб'єктивним складом, ознаками суб'єктивної сторони. З'ясовано, що у чинному кримінальному законодавстві України склади досліджуваних у сфері радіоекологічної безпеки, розміщені у восьми розділах Особливої частини КК України, однак спільність об'єкту посягання, ряд загальних ознак і рис дали підставу для розгляду даних кримінальних правопорушень у певній системній єдності як окремих об'єктів кримінально-правового аналізу та дозволили провести систематизацію кримінальних правопорушень даної категорії, їх класифікацію з метою подальшого вдосконалення відповідних кримінально-правових норм та практики їх застосування. Водночас запропоноване авторкою розуміння системи кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки не претендує на вичерпність і повноту, та, крім того, передбачає необхідність застосування у подальших дослідженнях й інших підходів до структурування системоутворюючих факторів і класифікаційних критеріїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2000. 33 с.
2. Вечерова Є. М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2015. № 2. С. 168–171.

3. Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 16 с.

4. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.04.2024).

6. Плева К. В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 218 с.

7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму: Закон України від 24.05.2007 № 1071-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-16#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

8. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19.10.2000 № 2064-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

9. Торбєєв М. О. Класифікація злочинів проти радіаційної безпеки. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 жовт. 2013 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 304–307.

10. Ядерне законодавство України: гармонізація з міжнародними стандартами: офіційний сайт з питань ядерної безпеки, радіаційного захисту та нерозповсюдження ядерної зброї. URL: <https://www.iaea.org/2021/03/01/yadernye-zakonodavstvo-ukrayini-garmonizatsiya-z-mizhnarodnimi-standartami.html> (дата звернення: 12.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024

Anastasiia An. TERNAVSKA,

PhD in Law

(V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

DOCTRINAL APPROACHES TO THE SYSTEMATIZATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF RADIOECOLOGICAL SAFETY

The article describes and clarifies the essence and system of criminal

offenses in the field of radioecological safety under criminal law. The author argues that this system is not merely a summative set of elements but an integrated system, with its functioning intended to ensure a generalized socially beneficial result - radioecological safety - by means of criminal law. The common nature of the target of the offense, particularly, social relations in the field of radioecological safety, which should be understood as the situation wherein the environment and humans are protected while utilizing nuclear facilities and handling radioactive materials, and nuclear damage and possible negative radiation impact is prevented, and also a number of shared features and characteristics give the ground to categorize these offenses into a relatively independent group necessitating their systematization with a view to further improvement of the relevant criminal law provisions and regulations. After the relevant elemental and structural analysis, the article outlines the range of criminal offenses in the field of radioecological safety and classifies them on the basis of objective signs (such as special features of the offence target, manner of committing the offence) and subjective signs (perpetrator, mental elements of the offence).

Key words: *criminal offenses in the field of radioecological safety, nuclear and radiation safety, system, classification, criminal law norms.*

Ірина Юріївна ТУР

(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

МАЙНОВА ШКОДА ЯК ПОХІДНИЙ НАСЛІДОК УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Робота присвячена дослідженню суспільно небезпечних наслідків умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1 КК України). Встановлено наявність цілої низки суспільно небезпечних наслідків як обов'язкових ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину, основні - знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, проміжні - неможливість експлуатації чи порушення нормального функціонування таких об'єктів, похідні - небезпека для життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі. Наголошується на неможливості ототожнення у ст. 270-1 КК України суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення або пошкодження майна з суспільно небезпечними діями. Лише крізь призму суспільно небезпечних наслідків можна розмежувати категорії знищення та пошкодження, оскільки одні й ті ж діяння в одних умовах можуть спричинити знищення певного майна, а в інших - лише його пошкодження. Таким чином, знищення або пошкодження майна є основним суспільно небезпечним наслідком складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

Похідні наслідки у вигляді майнової шкоди певного розміру виступають основною відмежувальною ознакою злочинного знищення об'єктів житлово-комунального господарства від незлочинного. Доведено, що розрахунок майнової шкоди внаслідок знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, на відміну від викрадення майна, здійснюється з урахуванням не тільки вартості того чи іншого майна чи його частини, а й витрат необхідних для відновлення роботи відповідного об'єкта права власності.

Ключові слова. злочин, знищення, пошкодження, об'єкт житлово-комунального господарства, суспільно небезпечні наслідки, майнова шкода у

великому розмірі.

Постановка проблеми. Єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним кодексом України. Чітке і точне визначення відповідних ознак складу кримінального правопорушення дозволяє не лише забезпечити законність застосування кримінального законодавства, а й виробити узагальнену практику застосування судами норм кримінального закону, зменшуючи рівень судових помилок при розгляді конкретних судових справ. У вищезначеному контексті важливе значення для судової практики мають критерії визначення та встановлення суспільно небезпечних наслідків умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, з'ясування їхнього змісту та юридичного значення.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства дослідити кримінально-правовий зміст суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та розробити відповідні рекомендації, спрямовані на вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність, що регламентує відповідальність за вказаний злочин та усунення окремих помилок, які виникають у судовій і слідчій практиці під час застосування положень ст. 270-1 КК України.

Завдання статті: проаналізувати ознаки об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства на предмет особливостей суспільно небезпечних наслідків досліджуваного складу злочину, їх встановлення та порядку розрахунку матеріальної шкоди відповідно до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Питанням кримінально-правового аналізу складу умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у вітчизняній юридичній літературі приділено увагу в роботах В. В. Антипова, А. В. Байлова, А. В. Вознюка, І. Б. Газдайки-Василишин, А. О. Данилевського, О. О. Дудорова, О. П. Дячкіна, І. Б. Медицького, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музики, В. О. Навроцького, С. В. Незнайко, С. І. Полякова, Н. О. Сербіни, О. В. Смаглюка, В. П. Тихого та ін. Однак, незважаючи на той факт, що за останні роки захищено декілька дисертаційних робіт, зокрема дисертацію Сербіни Н. О. «Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» (2015 р.) та дисертацію Незнайко С. В. «Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» (2016 р.), окремі питання виду, змісту та сутності суспільно небезпечних наслідків складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270-1 КК України, а також питання призначення покарання та звільнення від його

відбування залишаються до цього часу невирішеними або дискусійними.

Історія прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві»¹ пов'язана з численними змінами та уточненнями змісту кримінально-правової норми про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства під час двох обговорень у Верховній Раді України². Результатом усіх цих змін та доповнень стала поява в одному складі кримінального правопорушення трьох видів суспільно небезпечних наслідків – основного, проміжного та похідного³.

Так, згідно закону, кримінально караним є умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі. Аналіз кримінально-правової норми дозволяє стверджувати, що передбачений ч. 1 ст. 270-1 КК України склад досліджуваного злочину є поліоб'єктним, якому притаманна низка самостійних суспільно небезпечних наслідків. І хоча в більшості наукових досліджень мова йде про наявність у даному складі кримінального правопорушення лише двох суспільно небезпечних наслідків (проміжного та похідного), вважаємо за потрібне зробити певні уточнення. Як влучно зауважив В. Маркін, поняття «знищення» та «пошкодження» у кримінальному законі відображає суспільно небезпечні наслідки, однак і судова практика, і теоретики-криміналісти припускаються помилки, відносячи зазначені категорії до суспільно небезпечного діяння⁴. Зокрема, в авторефераті дисертації Н. О. Сербіни зазначається, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 270-1 КК України має два наслідки: проміжний – неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства,

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : Закон України від 13.01.2011 р. № 2924-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2924_-17#Text (дата звернення 08.12.2023).

² Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» від 27.12.2010 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6505&skl=7 (дата звернення 08.12.2023 р.).

³ Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 11; Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2016. С. 11.

⁴ Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2016. С. 11; Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду. Справа № 1-8/2012 від 27.03.2019 р. URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=80889416&red=100003ef742280e169686a008570e48f2d164c&d=5> (дата звернення 08.01.2024); Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2016. С. 116; Маркін В. Пошкодження майна: окремі нотатки щодо судової практики ВС. *Юридична Газета online*. 2019. № 41-42. С. 695–696. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/poishkodzhennya-mayna-okremi-notatki-shchodo-sudovoyi-praktiki-vs.html> (дата звернення 08.01.2024).

порушення їх нормального функціонування; та похідний – небезпека для життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі¹. До аналогічних висновків дійшов Верховний Суд при розгляді питання про умисне знищення та пошкодження чужого майна². Беззаперечно, інтерпретація вжитих у кримінальному законодавстві понять «знищення» та «пошкодження» лише як текстуального вираження суспільно небезпечних діянь є не лише недоречною, адже обидва поняття відображають глибину (масштабність) заподіяння шкоди предмета злочину (чужому майну), але й такою, що в цілому призводить до судових помилок під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із знищенням та пошкодженням чужого майна, в тому числі об'єктів житлово-комунального господарства. Підтверджуючи свої висновки, В. Маркін зазначає - різницю між даними поняттями можна встановити, розглядаючи їх виключно крізь призму суспільно небезпечних наслідків злочину, оскільки одні й ті ж діяння в одних умовах спричиняють знищення певного майна, а в інших - лише його пошкодження³. Таке одночасне поєднання в одному понятті діяння та наслідків може призводити не лише до плутанини у розумінні змісту та ознак конкретного складу кримінального правопорушення, але й до неправильного застосування відповідної кримінально-правової норми на практиці.

Таким чином, склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 270-1 КК України налічує три самостійні види суспільно небезпечних наслідків – 1) знищення або пошкодження майна (основний наслідок); 2) неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, порушення нормального їхнього функціонування або загроза настання таких наслідків (проміжний наслідок); 3) небезпека життю чи здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі (похідний наслідок).

Безперечно, наявна множина суспільно небезпечних наслідків в одному складі кримінального правопорушення не є типовою ситуацією для кримінального законодавства України. Більше того, на думку окремих науковців такого стану речей у вітчизняному кримінальному законодавству слід уникати, забезпечуючи точність, ясність та зрозумілість законодавчих норм. Так, С. В. Незнайко вважає знищення та пошкодження тотожним порушенню функціонування об'єкту, а тому вказівку у законі на останні шкідливі наслідки слід виключити як зайву⁴. Погоджуючись в цілому з

¹ Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 11.

² Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду. Справа № 1-8/2012 від 27.03.2019 URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=80889416&red=100003ef742280e169686a008570e48f2d164c&d=5> (дата звернення 08.01.2024)

³ Маркін В. Пошкодження майна: окремі нотатки щодо судової практики ВС. *Юридична Газета online*. 2019. № 41-42. С. 695–696. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/poshkodzhennya-mayna-okremi-notatki-shchodo-sudovoyi-praktiki-vs.html> (дата звернення 08.01.2024).

⁴ Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження

такою постановкою питання зауважимо, що не завжди пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства призводить до порушення його функціонування, наприклад в ситуації викрадення люку колодця комунікаційних систем¹.

Також важливою, у контексті вирішення питання кримінальної відповідальності залишається проблема визначення та встановлення майнової шкоди у великому та особливо великому розмірах. Згідно з приміткою 2 до ст. 270-1 КК України майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах - якщо прямі збитки становлять суму, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Враховуючи той факт, що законодавець у статті 270-1 КК України конкретизував великий та особливо великий розмір майнової шкоди, складнощі на практиці може викликати визначення не самого розміру таких збитків, а безпосередньо їхній зміст, тобто з яких елементів повинна складатися зазначена шкода. Звернення до судової практики у справах про умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства підтверджує той факт, що правоохоронні та судові органи обмежуються лише фіксацією вартості викраденої частини об'єкту житлово-комунального господарства, залишаючи поза увагою визначення відповідних збитків такому об'єкту та їхнього розміру. Так, рішенням Корольовського районного суду м. Житомира встановлено, що Особа_1, систематично займаючись розукомплектацією ліфтового обладнання протягом 2019 року вчинив крадіжки ліфтових гальмівних катушок на загальну суму 5100 грн. Однак, кваліфікуючі дії винного за сукупністю злочинів як крадіжку гальмівних катушок та пошкодження цілісної системи ліфтового обладнання поза увагою досудового слідства і суду залишилося питання визначення та розрахунку матеріальних збитків, зазначених у ст. 270-1 КК України².

Коментарний підхід щодо визначення розміру збитку, передбаченого ст. 270-1 КК України та його розрахунку спостерігається також на рівні наукових досліджень з питань кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства³. У роботі Н. О. Сербіни наведений детальний порядок обрахунку розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян на відповідний рік, без

об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2016. С. 198.

¹ Вирок Пролетарського районного суду м. Донецька. Справа № 1-324/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 08.12.2023 р.).

² Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 24 березня 2021. Справа № 296/6613/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 08.12.2023 р.).

³ Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2016. 251 с.; Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 249 с.

однозначного висновку з яких складових повинна складатися зазначена шкода¹.

Таким чином, попередньо констатуємо, що у слідчій та судовій практиці при кваліфікації діянь, пов'язаних із умисним знищенням чи пошкодженням майна виникає низка питань з визначення порядку та механізму розрахунку майнової шкоди. У юридичній літературі практично відсутні теоретичні дослідження стосовно обґрунтованості такого розрахунку, що, в свою чергу, потребує самостійного дослідження.

Варто зазначати, що майнова шкода як обов'язкова ознака низки складів кримінальних правопорушень має свої відмінності в залежності від характеру злочинного діяння та виду суспільно небезпечних наслідків, які визначені відповідною кримінально-правовою нормою. Наприклад, на перший погляд у ст. 185 КК України та ст. 194 КК України йде мова про одні й ті ж самі суспільно небезпечні наслідки у вигляді майнових збитків у великому розмірі. До того ж, примітка 3 до ст. 185 КК України вказує на однакову величину розрахунку матеріального збитку в вищезазначених статтях.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України розмір майна, яким заволоділа винна особа в результаті вчинення відповідного злочину, визначається лише вартістю цього майна, яка виражається у грошовій оцінці². Тобто, при оцінці заподіяної майнової шкоди власнику майна достатньо встановити вартість цього майна на момент викрадення враховуючи роздрібні (закупівельні) ціни. За необхідності, в межах кримінального провадження, для точного встановлення вартості викраденого майна може бути проведена відповідна експертиза. За такою логікою та враховуючи примітку 3 ст. 185 КК України повинна б визначатися сума збитків і для умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України). Однак, згідно зі ст. 22 Цивільного кодексу України «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди» збитками визнаються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Аналогічний підхід до визначення збитків при знищенні або пошкодженні майна закріплений у ст. 225 Господарського кодексу України. Відповідно до ч. 1 згадуваної статті до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим

¹ Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. С. 130–131.

² Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text> (дата звернення 08.12.2023 р.).

суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; 3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

З урахуванням наведеного, визначення шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі знищенням або пошкодженням чужого майна повинно узгоджуватися з положеннями цивільного законодавства. На відміну від викрадення майна, оцінка збитків під час кваліфікації таких злочинних діянь повинна враховувати не лише вартість такого майна, а й інші прямі збитки, зокрема вартість матеріалів та робіт на відновлення пошкодженого майна. Частково такі висновки підтверджуються безпосереднім аналізом чинного кримінального законодавства. На відміну від ст. ст. 185-191 КК України, у ст. 194 та ст. 270-1 КК України мова йде не про вартість майна, а заподіяння шкоди у великому розмірі. Крім цього, у примітці 2 до ст. 270-1 КК України прямо вказується на необхідність розрахунку саме прямих збитків від злочинного посягання. До речі, розрахунок прямих збитків від розкрадання, нестачі, знищення, псування майна, згідно п. п. 85-86 "Про затвердження Методики оцінки майна" повинен проводитися з урахуванням вимог статті 22 Цивільного кодексу України. Таким чином, незважаючи на неузгодженість цивільно-правової та кримінально-правової термінології стосовно понять прямі та реальні збитки, безперечно мова йде про фактичні витрати, вже зроблені потерпілим, або які мають бути ним зроблені для відновлення пошкодженого майна (наприклад, при знищенні шахтно-ліфтового обладнання у майнові збитки слід включати не лише ринкову вартість самого об'єкта, але й відповідні витрати на його встановлення, підключення та запуск)¹. Враховуючи викладене, слід звернути увагу на той факт, що під час розрахунку майнової шкоди у великому розмірі при пошкодженні чи знищенні об'єкту житлово-комунального господарства необхідно враховувати не тільки вартість того чи іншого майна чи його частини, а й витрати необхідні для відновлення роботи відповідного об'єкта права власності.

Висновки. На підставі аналізу чинного законодавства слід констатувати, що за способом опису ознак складу кримінального правопорушення склад умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства відноситься до складних, з наявністю у цьому складі трьох самостійних видів суспільно небезпечних наслідків: основного - знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, проміжного - неможливості експлуатації чи порушення нормального функціонування таких об'єктів, похідного - небезпеки для

¹ Крім терміну "реальні збитки" в законодавстві зустрічається поняття "фактична шкода" (напр., ч. 3 ст. 13 Закону України "Про транспорт") та "прямий збиток" (наприклад, ст. 7 Закону України "Про страхування", п. 85 Постанови КМ України "Про затвердження Методики оцінки майна").

життя чи здоров'я людей або майнова шкода у великому розмірі.

Підтверджено тезу про неможливість ототожнення у ст. 270-1 КК України суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення або пошкодження майна з суспільно небезпечними діями. Саме за допомогою суспільно небезпечних наслідків можливе розмежування тотожних за своїм змістом дій, що призводять в одних випадках до знищення, а в інших пошкодження майна.

Розрахунок майнової шкоди внаслідок пошкодження чи знищення об'єктів житлово-комунального господарства, на відміну від викрадення майна, здійснюється з урахуванням не тільки вартості того чи іншого майна чи його частини, а й витрат необхідних для відновлення роботи відповідного об'єкта права власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Пролетарського районного суду м. Донецька. Справа № 1-324/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 08.12.2023 р.).
2. Маркін В. Пошкодження майна: окремі нотатки щодо судової практики ВС. *Юридична Газета online*. 2019. № 41-42. С. 695–696. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/poshkodzhennya-mayna-okremi-notatki-shchodo-sudovoyi-praktiki-vs.html> (дата звернення 08.01.2024).
3. Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : авторефер. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2016. 22 с.
4. Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2016. 251 с.
5. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві» від 27.12.2010 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6505&skl=7 (дата звернення 08.12.2023 р.).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві : Закон України від 13.01.2011 р. № 2924-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2924_-17#Text (дата звернення 08.12.2023).
7. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text> (дата звернення 08.12.2023 р.).

8. Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 22 с.

9. Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 249 с.

10. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду. Справа № 1-8/2012 від 27.03.2019 р. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=80889416&red=100003ef742280e169686a008570e48f2d164c&d=5> (дата звернення 08.01.2024).

11. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 24 березня 2021. Справа № 296/6613/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 08.12.2023 р.).

Стаття надійшла до редакції 10.02.2024

Iryna Yu. TUR

(M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

PROPERTY DAMAGE AS A DERIVATIVE CONSEQUENCE OF INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE OF HOUSING AND COMMUNAL OBJECTS

The work is devoted to the study of socially dangerous consequences of intentional destruction or damage to housing and communal facilities (Article 270-1 of the Criminal Code of Ukraine). The presence of a whole series of socially dangerous consequences was established as a mandatory feature of the objective side of the analyzed crime, the main ones - destruction or damage of housing and communal facilities, intermediate ones - impossibility of operation or violation of the normal functioning of such objects, derivatives - danger to life or health of people or property damage in a large amount. Emphasis is placed on the impossibility of identification in Art. 270-1 of the Criminal Code of Ukraine of socially dangerous consequences in the form of destruction or damage to property with socially dangerous actions. It is through the prism of socially dangerous consequences that the categories of destruction and damage can be distinguished, since the same actions in some conditions can cause the destruction of certain property, and in others - only its damage. Thus, the destruction or damage of property is the main socially dangerous consequence of the composition of the criminal offense provided for in Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine.

Derivative consequences in the form of property damage of a certain size are the main distinguishing feature of criminal destruction of housing and communal facilities from non-criminal ones. It has been proven that the calculation of property damage as a result of damage or destruction of an object of housing and communal services, in contrast to the theft of property, is carried out

taking into account not only the value of this or that property or its part, but also the costs necessary to restore the operation of the corresponding object of law property

Keywords: *crime, destruction, damage, housing and communal facilities, socially dangerous consequences, large property damage.*

Іван Петрович ФЕДОРИЩЕВ

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОТЕРПІЛІ ВІД ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПЕРЕЛІКУ ОСІБ

Стаття присвячена аналізу категорії «близькі особи», окресленню перспектив її імплементації в Кримінальний кодекс України, зокрема, задля доповнення переліку потерпілих осіб від злочинів проти авторитету органів державної влади в сфері правоохоронної діяльності, а саме: погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) та низки інших статей. Обґрунтовано, що це вирішить низку проблем, пов'язаних із правовою кваліфікацією вчиненого особою діяння, а також забезпечить ефективне розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345 КК України. Також визначено, що окреслені зміни забезпечать належний захист державними інституціями працівників правоохоронних органів та військовослужбовців, особливо в період повномасштабного вторгнення на територію нашої держави, коли це набула надзвичайної актуальності.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, погроза, насильство, працівник правоохоронного органу, близькі родичі, близька особа.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення ворожої армії РФ перед державою дедалі гостріше стає питання належного захисту осіб, які виконують свій службовий обов'язок у правоохоронній сфері та сфері оборони. Особливо важливим постає питання нівелювання впливу на правоохоронців через вплив на їх близьких осіб. Однак, термін «близькі родичі» застосований у диспозиції норми ст. 345 КК України, в низці інших статей Кримінального кодексу України, що стосуються злочинів проти авторитету органів державної влади в сфері правоохоронної

діяльності, злочину передбаченого ст. 435-1 КК України, в ряді інших складів злочину Кримінального кодексу де застосовується вказаний термін, потребує. Однак, у вітчизняному законодавстві відсутнє уніфіковане визначення близьких осіб, яке могло бути застосоване для правильної кваліфікації та подальшого якісного доказування при документуванні злочинів за ст. 345 КК України та інших суспільно важливих складах правопорушень. Питання дослідження кола осіб, які повинні увійти до поняття «близькі особи» необхідно дослідити через призму криміналістичної характеристики та її елементу - «особа потерпілого», оскільки тільки вказана категорія може включити всі міждисциплінарні особливості різних наук, які зможуть сформувати вказане визначення.

Проблемами висвітлення проблематики занадто вузького поняття «близькі родичі» в різні часи переймалися В. К. Антошкіна, І. І. Давидович, В. П. Ємельянов, В. І. Осадчий, В. О. Навроцький, питаннями дослідження особи потерпілого, як елементу криміналістичної характеристики злочину передбаченого ст. 345 КК України займалися В. О. Гусєва, С. В. Кобець, однак питання визначення уніфікованого поняття «близька особа» для завдань, які стоять перед криміналістичною методикою ще не досліджувались.

Метою цієї статті є визначення уніфікованого терміну «близька особа» для його подальшої імплементації в національне законодавство із розширення цього поняття та впровадження змін в методиці розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу у разі заміни поняття «близький родич» на розширений аналог поняття «близька особа».

Виклад основного матеріалу. Для об'єктивного і повного занурення у вказану тему та ґрунтовного її вивчення, спочатку пропонується звернутись до визначення терміну «близький родич». У «Словнику української мови», одним зі значень слова «близький» є:

- який перебуває у прямих родинних стосунках з ким-небудь;
- зв'язаний почуттям симпатії, дружби, спільністю ідей, інтересів¹.

До близьких взаємин відноситься: а) товариські, дружні, приятельські взаємини; б) інтимні, любовні стосунки, зв'язок.

У 2004 році М. І. Хавронюк та М. І. Мельник зазначали, що прямим спорідненням є зв'язком між людьми, заснований на походженні однієї людини від іншої².

Поняття «прямі родинні стосунки» відсутнє у національному законодавстві, проте в главі 86 Цивільного кодексу України згадуються висхідна (ч. 2 ст. 1260 ЦК України) та пряма низхідна лінії споріднення (ч. 6 ст. 1266 ЦК України).

У своїй роботі В. І. Крат (2016) виокремлює пряму лінію споріднення,

¹ Словник Української мови / Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=близький>. (дата звернення: 29.04.2023).

² Близькі родичі / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35507> (дата звернення: 29.04.2023).

до якої як складові входять висхідна (від нащадків до предків) та низхідна (від предків до нащадків) лінії, які різняться тільки порядком встановлення родичів. Таким чином, можна дійти висновку що сутність понять «прямі родинні стосунки» та «пряма лінія споріднення» є тотожними та віднести до «прямих» родичів – нащадків (ч. 1 ст. 1260 ЦК України), дітей, батьків (ст. 1261 ЦКУ), бабу та діда з боку батька, бабу та діда з боку матері (ст. 1262 ЦКУ), внуків, правнуків, матір, батька, бабу, діда (ч. 1 ст. 1266 ЦКУ), прабабу, прадіда, дітей (ч. 2 ст. 1266 ЦКУ) ¹.

Зі значенням слова «близький» та його імплементацією в національне законодавство стає трохи зрозуміло, а от щодо значення слову «родич» «Словник української мови» дає наступне визначення – це той, хто перебуває у спорідненості з ким-небудь².

Тепер невизначеним перед нами стає питання щодо поняття «спорідненості». Відповідно до «Словнику української мови» слово «спорідненість»³ є абстрактним іменником жіночого роду до слова «споріднений», яке в свою чергу означає «пов'язаний спільністю походження»⁴.

Тобто за значеннями слів у словосполученні «близький родич» до таких осіб можна віднести: всіх нащадків та прашурів, відносно конкретної особи, проте загалом до цього поняття можна включити всіх родичів «по крові», не лише по прямій лінії споріднення, а й по боковій (брат/сестра, дядько/тітка, племінники і т.д.).

Питання спорідненості та її визначення почало виникати ще на час дії римського права. У Стародавньому Римі спорідненість визначалася за двома формами споріднення. Так зване, агнатське споріднення, як згадують у своїй роботі Р. А. Калюжний та В. М. Вовк (2014), базувалося не за кров'ю і походженням, а на факті спільного проживання і підпорядкуванні владі домовладки. При чому, до терміну «сім'я» (familia) входили не тільки люди (дружина, діти, інші родичі), а й інші матеріальні ресурси – сукупність майна, рабів. худоби. На зміну агнату прийшла когнатська сім'я, яка незалежно від факту спільного проживання була союзом кровних родичів, що походить від спільного предка. Агнати також згадуються у Законах дванадцяти таблиць, але тільки в аспекті опіки та спадкового права⁵.

Термін «споріднення» неодноразово згадується в книзі шостій Цивільного кодексу України при нормуванні відносин спадкування. Так, у ЦК України споріднення розрізняють за лініями (ч. 2 ст. 1260, 6 ст. 1266 ЦК

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

² «Словник Української мови» // Сайт Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=родич>. (дата звернення: 29.04.2023).

³ «Словник Української мови» // Сайт Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=спорідненість>. (дата звернення: 29.04.2023).

⁴ «Словник Української мови» // Сайт Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=споріднений>. (дата звернення: 29.04.2023).

⁵ Римське приватне право : підруч. для вищ навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк – К. : «МП Леся», 2014. – 240 с.

України) та за ступенями (ч. 1 ст. 1265, ч. 6 ст. 1266 ЦК України).

У Сімейному кодексі (далі – СК) України також неодноразово згадується термін «спорідненість» (ч. 4 ст. 3, ч. 1 ст. 26, ч. 2 ст. 29, ч. 2 ст. 136, п. 6 ч. 1 ст. 166 СК України). Також СК України розрізняє поняття «кровне споріднення» (ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 136 СК України) та «родичі прямої лінії споріднення» (ч. 2 ст. 39 СК України).

Крім того, термін «родич» згадується у Житловому кодексі України (ст. 71 ЖК України).

Як зазначає І. І. Давидович (2007) найбільш вдалим та таким, які можна поширити на близьких родичів працівника правоохоронного органу в розумінні делікту, передбаченого ст. 345 КК України, є положення викладенні у пункті 2 статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹, зокрема, до них відносяться батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки².

Отже, число осіб, що входить до поняття «близький родич», хоч і підходить до тих понять і в тих випадках, де вичерпний перелік таких осіб зберігає права при спірних правовідносинах (спадкове право, сімейне право, пенсійні правовідносини тощо), однак перелік таких осіб є достатньо вузьким для цілей і завдань, на захист яких спрямоване досліджуване нами кримінальне правопорушення.

Більш широким, на нашу думку, є поняття «член сім'ї». Вказане поняття охоплює більш чисельне коло осіб, які є близькими для правоохоронця.

У «Словнику української мови» «сім'я» означає групу людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом³, а «член» - це особа, яка входить до складу певної групи людей, до якої-небудь організації, товариства, об'єднання⁴. На підставі вищевказаного, можна сформулювати загальне семантичне поняття цього визначення. «Членом сім'ї» є особа, яка проживає спільно з чоловіком/жінкою, дітьми та іншими близькими родичами, які живуть разом.

Проте, на відміну від семантичного значення поняття «член сім'ї», його правовий аналог у національному законодавстві чітко не визначений та вичерпний перелік осіб, яких можна віднести до членів сім'ї відсутній. Але у вітчизняному законодавстві представлені декілька визначень сім'ї з переліком осіб, яких можна віднести до її членів, що пропонується розглянути.

Найперший нормативний акт, який спадає на думку при пошуку

¹ Давидович І.І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.

² Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

³ Словник Української мови / Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=сім%27я>

⁴ Словник Української мови / Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=член>

поняття сім'ї та визначення осіб, які входять до цього поняття, звичайно, є Сімейний кодекс України. Згідно п. 1 ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки¹. Попри вказане, абзац другий та третій ч. 2 ст. 3 СК України вказує на винятки до цього поняття щодо необов'язковості спільного проживання дружини, чоловіка та дітей. Також, ч. 4 ст. 2 СК України визначені форми створення сім'ї, а саме сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Поняття «член сім'ї» також має місце в житловому праві, а саме ст. 64 Житлового кодексу України до членів сім'ї наймача відносить дружину наймача, їхніх дітей і батьків; також членами сім'ї наймача можуть бути визнані й інші особи, якщо вони постійно проживають разом із наймачем і ведуть із ним спільне господарство².

Підпункт 14.1.263 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України визначає членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення її батьків, чоловіка або дружину, дітей, у тому числі усиновлених, членами сім'ї другого ступеня споріднення братів та сестер, бабу та діда з боку матері і з боку батька, онуків³.

Поняття «члени сім'ї» також було представлене в нині уже не чинному Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року, як особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання⁴. Наразі вказаний Закон втратив чинність, однак його «наступник» - Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» також використовує поняття «член сім'ї», проте сфера дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на наступних осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7)

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

² Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 № 5464-X// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

³ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n777> (дата звернення: 29.04.2023).

⁴ Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя¹.

Абзацом шістнадцятим частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» також визначено поняття «члени сім'ї». До них, зокрема, належить особа, яка перебуває у шлюбі із суб'єктом вказаного Закону, та діти зазначеного суб'єкта до досягнення ними повноліття - незалежно від спільного проживання із суб'єктом та будь-які особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі². Тобто, Законом України «Про запобігання корупції» віднесено до членів сім'ї дружину/чоловіка, дітей та осіб, які спільно проживають із центральним суб'єктом цього Закону, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки, які мають характер сімейних, незалежно від перебування у шлюбі. Друга частина визначення щодо «будь-яких осіб, які спільно проживають із суб'єктом» дає можливість віднести до членів сім'ї будь-яких осіб, крім тих, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом Закону не мають характеру сімейних.

Хоча визначення «членів сім'ї», викладене у Законі України «Про запобігання корупції», є досить широким і може охопити всіх родичів, як самого суб'єкта, родичів дружини/чоловіка суб'єкта, так і осіб, які не пов'язані з суб'єктом родинними або сімейними, у пересічному значенні цього слова, відносинами, однак у вказаному визначенні міститься застереження, яке не дає змогу використати його як уніфіковану формулу, яку можна застосовувати при розслідуванні кримінальних та адміністративних правопорушень у дефініціях статей яких йдеться про «членів сімей». Це застереження щодо спільного проживання із суб'єктом. Але не завжди близькі родичі або взагалі близькі нам люди проживають разом із нами. До прикладу, наразі у громадянському суспільстві все більшої популяризації набуває така форма взаємовідносин чоловіка та жінки, як

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

«гостьовий шлюб»¹. При вказаній формі шлюбу особи можуть не тільки не перебувати у офіційно зареєстрованому шлюбі, не мати взаємного побуту, взаємних прав та обов'язків, але треба погодитись, що вони є близькими людьми один для одного. У зв'язку з чим, поняття «членів сім'ї», передбачене у Законі України «Про запобігання корупції», на нашу думку, не є вичерпним і потребує розширення, хоча б задля здійснення, таких основоположних принципів права, як невідворотність покарання (наприклад, у разі прийняття рішення в умовах наявного реального конфлікту інтересів щодо тітки/дядька дружини/чоловіка) та захист прав викривачів (при застосуванні норм щодо здійснення захисту відносно близьких осіб викривачів, хоча поняття «близька особа» ширше за поняття «члени сім'ї», у значенні Закону України «Про запобігання корупції» та все ж воно не включає в себе, наприклад, таку близьку особу викривача як баба/дід дружини, якщо вони не проживають разом із викривачем). А у разі імплементації терміну «член сім'ї» в розумінні Закону України «Про запобігання корупції» в бланкетну норму ст. 345 КК України та в ряд інших статей Кримінального кодексу України, які також потребують розширення вказаного поняття, це б значно підвищило профілактичну функцію правосуддя та сприяло б правильній кваліфікації та розслідуванню злочинів вказаної категорії.

Конституційний суд України (далі – КСУ), реалізуючи своє повноваження щодо розгляду відповідним клопотань на підставі практичної необхідності у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України видав правовий акт, який дав визначення поняттю «члени сім'ї».

Рішенням у справі № 5-рп/99 від 03.06.1999 КСУ вирішив питання щодо, зокрема, роз'яснення переліку осіб, які є членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони. До вказаних осіб КСУ, відповідно до абз. 2 резолютивної частини рішення № 5-рп/99 від 03.06.1999, відніс його (її) дружину (чоловіка), їхніх дітей і батьків. Але, в абзаці п'ятому пункту 6 мотивувальної частини рішення КСУ від 3 червня 1999 року № 5-рп/99, надано розширене визначення «членів сім'ї», до яких віднесено осіб, які постійно з ним мешкають і ведуть спільне господарство, тобто не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з особою у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки й інші), тобто перелік, у даному випадку, не є вичерпним. Також цим Рішенням КСУ визначив обов'язкові умови для визнання зазначених осіб членами сім'ї, крім спільного проживання, до них належать: ведення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування,

¹ Гостьовий шлюб // Вікіпедія - вільна енциклопедія.: сайт. 12.08.2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%88%D0%BB%D1%8E%D0%B1 (дата звернення: 12.08.2023).

купівля майна для спільного користування, участь у витратах та утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин¹. Цей перелік осіб, які належать до членів сім'ї, зокрема, те що він не вичерпний та конкретизація обов'язкових умов для визнання осіб членами сім'ї доволі сильно переплітається з визначенням членів сім'ї, яке вказане в пп. «б» абз. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції».

Однак, вказане рішення КСУ можливо застосувати тільки до правовідносин, які виникають у сфері надання пільг на оплату комунальних послуг членам сім'ї працівника поліції, СБУ, ДСНС та інших правоохоронних органів.

Із висновками вказаними у рішенні КСУ кореспондуються і рішення Верховного суду України у постанові КЦС ВС від 31 березня 2020 року у справі № 205/4245/17² та у постанові КЦС ВС від 23 квітня 2020 року у справі №686/8440/16-ц³ у яких судді ВСУ також висловилися щодо визначення переліку осіб, які є членам сім'ї. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Таким чином, ВСУ у своїй постанові зазначив, що законодавством не передбачено вичерпного переліку членів сім'ї та визначає критерії, за якими відносить до кола членів однієї сім'ї. До таких критеріїв належить - спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання.

Тобто наведені у національному законодавстві визначення поняттю «член сім'ї» охоплюють тільки осіб, які пов'язані родинними зв'язками або спільно проживають, ведуть спільний побут і мають взаємні права та обов'язки.

Законодавцем також не наведений перелік близьких родичів у тій сфері права, яка регулює вказані відносини. Пункт 1 ч. 1 ст. 3 КПК України

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України "Про міліцію" та частини шостої статті 22 Закону України "Про пожежну безпеку" : Рішення КСУ від 03.06.1999 № 5-рп/99 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

² Постанова Верховного Суду України від 31.03.2020 у справі № 205/4245/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення: 30.04.2023).

³ Постанова Верховного Суду України від 23.04.2020 у справі № 686/8440/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення: 30.04.2023).

визначає коло близьких родичів і членів сім'ї, до якого належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі¹.

Але, оскільки у вказаній нормі близькі родичи вказані в одному ряду з членами сім'ї, це хоча і розширює коло осіб, аніж ці поняття були б використані окремо, однак це визначення можна поширити тільки на правовідносини кримінально-процесуального права, а саме, як зазначає А. М. Удод (2013), щодо нормативного закріплення певних обмежень на здійснення окремих процесуальних дій чи кримінального провадження в цілому при наявності родинних, сімейних зв'язків з відповідними особами, які фігурують у провадженні². У матеріальному праві це визначення можна поширити хіба що на положення статей 155, 156 КК України, про що прямо прописано в примітках до цих статей.

На нашу думку, на теперішній час, найбільш широким та таким, що охоплює детальний перелік осіб з якими у потерпілого можуть бути «близькі» взаємовідносини є поняття «близькі особи» викладене у абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». До близьких осіб суб'єкта, на якого поширюється дія вказаного Закону, відносяться члени сім'ї, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений. Це поняття є найбільш вдалим, але і воно не включає усіх осіб, які можуть небайдужими особі відносно якої точиться дискусія.

Однак, слід зауважити, що коло родичів, які є близькими, на нашу думку, не є вичерпним уніфікованим переліком осіб, в легальному полі зору, на який можна посилатись в нормативних актах при кваліфікації та розслідуванні адміністративних і кримінальних правопорушень, зокрема, при розслідуванні погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Законодавцю вкрай необхідно вносити зміни до статті 345 КК України та приводити, як мінімум, диспозицію цієї статті до реалій сьогодення. А реалії сьогодення нам диктують, що в умовах правового режиму воєнного стану правоохоронці повинні бути захищенні

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

² Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. С. 96

не менше ніж військові. Але зробити це проблематично, через прогалини у конструкції статті 345 КК України, а саме через вузьке поняття «близькі родичі» працівника правоохоронного органу, яке там вказано. У зв'язку з чим, нами пропонується внесення змін в ст. 345 КК України, шляхом заміни поняття «близькі родичі» на поняття «близькі особи» та доповнення вказаної статті приміткою з найбільш розширеним переліком осіб, які до них відносяться і з урахуванням розглянутих в цій статті норм з переліком осіб, яких можна віднести до близьких.

Також нашою національною особливістю є придання, подекуди, великої важливості свояцтву. У розрізі імплементації свояцтва в усі сфери життєдіяльності країни, ця тема потребує окремої наукової праці, а сам термін «свояцтво», на нашу думку, вже набув інституційного масштабу, через його поширеність в нашій державі. Хоча свояцтво досить поширений вид відносин, який значним чином впливає на правовідносини, у вітчизняному законодавстві наявне тільки одне визначення, яке дає нам уявлення про категорії осіб, яких можна віднести до свояків, а саме відповідно до ст. 25¹ КЗпП, до свояків відносяться батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя.

Розглядаючи інститут свояцтва стає зрозуміло, що його вивчення і легалізація через визначення поняття «близькі особи» потрібне, як запобіжник вчинення правопорушень проти правоохоронців та їх близьких осіб. Розглядаючи свояцтво в призмі розширення поняття «близькі родичі» для статті 345 КК України, тлумачення цього терміну нівелює і зводить нанівець можливість впливу на рішення правоохоронця та взагалі на нормальну роботу всієї правоохоронної системи. Оскільки, правопорушники, зі своїх злочинних мотивів, можуть погрожувати або чинити насильство щодо кровних родичів дружини/чоловіка правоохоронця, які, своєю чергою, не будуть достатнім чином захищені.

Не визначений і не закріплений у понятті «близькі особи» статус наречених. Тобто осіб, які ще не стали дружиною і чоловіком, але вже подали заяву до органу державної реєстрації актів цивільного стану щодо одруження або освідчились. Закріпити на юридичному рівні освідчення досить складно, але, за аналогією права, засвідчити наміри щодо одруження осіб можуть, наприклад, свідки, про що у разі потреби в межах кримінального провадження може бути закріплено протоколом допиту свідка.

Наречені не можуть бути родичами прямої лінії споріднення, відповідно до статті 26 СК України, і, в той же час, можуть не жити разом та, таким чином, не мати спільного побуту, взаємних прав та обов'язків. Однак, попри все це вказані особи вже не є безпристрасними одне до одного, і у випадку застосування погроз або насильства щодо нареченої/нареченого правоохоронця, нормальне виконання обов'язків останнім стає неможливим. Тому вкрай важко сперечатися з тим фактом, що вказані особи не є близькими і що вкрай необхідні зміни в законодавстві щодо визначення вказаних осіб, як близьких щодо працівника правоохоронного органу.

Слушною, на нашу думку, є теза В. А. Горбунова (2011) щодо визначення характеру близьких стосунків із правоохоронцем не ступенем спорідненості і не родинними стосунками, а характером стосунків¹. Вказаний підхід не тільки би значним чином підвищив правову захищеність правоохоронців та їх близьких осіб, а й став би в нагоді слідчим для конкретизації кваліфікації, правильного документування, необхідного процесуального закріплення та вибору необхідної тактики проведення окремих слідчих дій при розслідування злочину за ст. 345 КК України.

Висновки. До переліку близьких осіб, які мають із працівником правоохоронного органу родинні або сімейні відносини, необхідно додати осіб, які перебувають із ним в інших близьких відносинах та у чийй долі працівники правоохоронних органів зацікавлені в силу того, що підтримують із ними тісне особисте спілкування або особи, благополуччя яких в силу обставин, що склалися становить цінність для працівника правоохоронного органу².

Термін, який найбільш повно відображає перелік осіб, які є близькими, приведений в Законі України «Про запобігання корупції», отже, він і повинен лягти і в основу запропонованого уніфікованого поняття «близькі особи».

Отже, запропоноване нами поняття, яке має бути впроваджене в чинне законодавство з метою здійснення повного, неупередженого, об'єктивного досудового розслідування та виконання завдань, покладених на правничу науку, на наш погляд, повинно мати наступну конструкцію. Близькі особи – це члени сім'ї, родичі (в тому числі, родичі чоловіка, дружини) вітчим, мачуха, пасинок, падчерка, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, наречений, наречена, особи, які перебувають в інших близьких відносинах та у чийй долі зацікавлені в силу того, що підтримують із ними тісне особисте спілкування або особи благополуччя яких в силу обставин, що склалися має особливе значення. Вважаємо, що окреслена дефініція має бути закріплена у примітці до ст. 345 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник : сайт. 29.04.2023. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 29.04.2023).

2. Близькі родичі / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН

¹ Горбунов В. А. Проблеми кримінально-правової характеристики потерпілого від умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України). *Форум права*. 2011. № 3. С. 171.

² Там само. С. 171.

України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-35507> (дата звернення: 29.04.2023).

3. Горбунов В. А. Проблеми кримінально-правової характеристики потерпілого від умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України). *Форум права*. 2011. № 3. С. 168–173.

4. Гостьовий шлюб // Вікіпедія - вільна енциклопедія.: сайт. 12.08.2023.

URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%88%D0%BB%D1%8E%D0%B1 (дата звернення: 12.08.2023).

5. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадскості, які охороняють правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.

6. Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 № 5464-X// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

8. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

9. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

10. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

11. Крат В.І. Підстави набуття права на спадкування за законом // Мала енциклопедія нотаріуса. 2016. № 6 (90). С. 12–27.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

13. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n777> (дата звернення: 29.04.2023).

14. Постанова Верховного Суду України від 23.04.2020 у справі № 686/8440/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення: 30.04.2023).

15. Постанова Верховного Суду України від 31.03.2020 у справі № 205/4245/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення: 30.04.2023).

16. Римське приватне право : підруч. для вищ навч. закл. / Р. А. Калюжний, В. М. Вовк. Київ : «МП Леся», 2014. 240 с.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» : Рішення КСУ від 03.06.1999 № 5-рп/99 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 30.04.2023).

18. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

19. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 220 с.

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

Ivan P. FEDORISHCHEV,

Post-graduate student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

VICTIMS OF THREAT OR VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER: PROSPECTS OF EXPANDING THE LIST OF PERSONS

The article is devoted to the analysis of the "relatives" category, the outline of the prospects for its implementation in the Criminal Code of Ukraine, in particular, to supplement the list of victims of crimes against the authority of state authorities in the field of law enforcement, namely: threats or violence against a

law enforcement officer (art. 345 of the Criminal Code of Ukraine) and several other articles. It is substantiated that this will solve some problems related to the legal qualification of an act committed by a person and ensure an effective investigation of criminal offenses provided for in Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine. It is also determined that the outlined changes will ensure proper protection by state institutions of law enforcement officers and military personnel, especially during a full-scale invasion of the territory of our state, when this has become extremely urgent.

Key words: *criminal offense, threat, violence, law enforcement officer, close relatives, close person.*

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ (WAR NEXUS): ПРОПОЗИЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ¹

У статті розглядаються особливості покладання та реалізації на національному та міжнародному рівнях конкретних різновидів примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана з вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України. Пропонуються варіанти усунення наявних у КК України законодавчих перешкод, що можуть виникати в процесі покладання (індивідуалізації) окремих примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність

¹ Статтю підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, а також обґрунтовується необхідність удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства України в частині нормативно-правової визначеності порядку виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Ключові слова: збройний конфлікт, війна, закони та звичаї війни, воєнні злочини, геноцид, пропаганда війни, планування агресивної війни, колабораційна діяльність, примус, заходи кримінально-правового характеру, юридичні особи, уповноважені особи, конфіскація майна юридичної особи, спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну наша держава була змушена реагувати на нові виклики, обумовлені збройною агресією, шляхом використання як наявних, так і нових або певною мірою удосконалених положень національного кримінального законодавства. Як відомо, було прийнято низку нормативно-правових актів, які з нових позицій встановлювали або ж посилювали кримінальну відповідальність за вчинення передбачених в Особливій частині КК України окремих кримінальних правопорушень в умовах дії режиму воєнного стану зокрема проти основ національної безпеки України, проти власності, у сфері господарської діяльності та інших сферах життєдіяльності людини¹. Серед іншого, у фаховому середовищі особливої актуальності набули питання, пов'язані з кваліфікацією окремих нормативно-визначених в Особливій частині КК України кримінально протиправних заборон, що з урахуванням сучасних реалій безпосередньо пов'язані зі збройною агресією рф проти України. До них, зокрема, належать різні форми колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), пропаганда війни (ст. 436 КК України), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), злочин геноциду (ст. 442 КК України), а також злочини проти людяності, які хоча ще й не імплементовані у національне кримінальне законодавство, але, вочевидь, що незабаром знайдуть своє впровадження завдяки криміналізації відповідних кримінальних протиправних форм згідно з проєктом закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану»: закон України № 2113-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> ; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text_ ; Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : закон України № 2117-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6> ; Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : закон України № 2155-IX від 24.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5> .

кодексу України» від 15.04.2022 № 7290¹.

Крім того, окремої уваги фахового середовища викликала й проблематика покладання (індивідуалізації) кримінально-правового реагування на згадані прояви кримінально протиправної активності. Звісно, що досягнення завдань національного кримінального законодавства має здійснюватися не лише через закріплення відповідного переліку кримінально-правових заборон в його Особливій частині, але й завдяки неминучій практиці застосування (покладання та реалізації) у разі їх вчинення різних за ступенем суворості покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, причому не лише стосовно винних фізичних осіб, але й щодо юридичних осіб, причетних до вчинення їх уповноваженими особами відповідних протиправних посягань, у тому числі й тих, що пов'язані зі збройним конфліктом. Вочевидь, що покладання та наступна практична реалізація кримінально-правового обтяження щодо юридичних осіб у зв'язку з їх причетністю до такої кримінально протиправної діяльності їх уповноважених осіб на підставі норм національного кримінального законодавства, має певні особливості. Ба більше, оскільки поява у Загальній частині чинного КК України розділу XIV-I «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» обумовлена виконанням зобов'язань України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, вільну зону наукового пошуку становлять особливості правової відповідальності юридичних осіб, причетних саме до кримінальної активності, пов'язаної зі збройним конфліктом, в межах сфери дії норм не лише національного, але й міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права, що зумовлює необхідність проведення окремого наукового дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження проблем правової природи, нормативно-правової визначеності та особливостей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб складають роботи таких українських вчених та практиків, як: Н. О. Антонюк, О. О. Дудоров, В. К. Грищук, О. В. Козаченко, М. В. Крижановський, В. М. Куц, М. І. Панов, О. Ф. Пасека, В. С. Сотніченко, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та ін. Здобутки згаданих авторів стали вагомим внеском у вивчення питань пов'язаних із застосуванням заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та, безперечно, мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим, слід констатувати, що вказаними авторами дослідження питань, пов'язаних як з покладанням в межах кримінально-правових відносин, так і з наступною реалізацією в межах кримінально-виконавчих відносин заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, на підставі

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України : проект закону України № 7290 від 15.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

кримінально-правових норм національного, а також міжнародного кримінального або гуманітарного права не здійснювалося. У зв'язку з цим, теоретичні доробки і всебічний аналіз проблем застосування (покладання та реалізації) кримінально-правових заходів реагування на причетність юридичних осіб до вчинення вказаних кримінально протиправних посягань на національному та міжнародному рівнях лише започатковується. Вказане, власне, й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Метою цієї публікації є аналіз особливостей індивідуалізації (покладання) та реалізації на національному та міжнародному рівнях конкретних різновидів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана з вчиненням злочинів, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, та на цій підставі висунення пропозицій з метою удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Особиста давня зацікавленість питаннями, пов'язаними із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, дає підстави стверджувати, що у національному кримінальному законодавстві під такими заходами слід розуміти передбачені КК України примусові або такі, що засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу, причетну до вчинення будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання у зв'язку з закінченням строків давності. За своєю суттю ті з цих заходів, які є примусовими, не є покаранням юридичної особи та не можуть вважатись проявом (формою) кримінальної відповідальності. Сучасні наукові розробки проблем кримінальної відповідальності дозволяють сфокусувати увагу фахівців на тому, що кримінальна відповідальність за своєю суттю є осудом (засудженням) в обвинувальному вирокі суду фізичної особи та вчиненого нею кримінального правопорушення, що іманентно породжує покладання на засуджену особу обмежень, позбавлень або заборон, обумовлених судимістю, і лише після цього, додатково, за наявності до того відповідних підстав різних за ступенем суворості покарань та інших засобів кримінально-правового характеру¹. З об'єктивних причин юридична особа не може органічно відчувати як морального аспекту засудження, так і покарання. У зв'язку з цим суд від імені держави не може ані засудити юридичну особу, ані призначити їй покарання, що обумовлює застосування щодо юридичної особи заходів (засобів) кримінально-правового характеру, тобто не кримінальної, а квазікримінальної відповідальності².

¹ Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. С. 32–35.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова,

З огляду на мету наукової публікації, доречно зазначити, що, по-перше, застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, зумовлює констатацію передбаченої законом передумови, підстави та умов, на чому наполягають окремі вітчизняні дослідники, вкладаючи хоча у їх зміст різні акценти¹. По-друге, відповідно до ч. 2 ст. 96-4 КК України у випадках вчинення кримінальних правопорушень, безпосередньо передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, примусові заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом: 1) щодо юридичних осіб суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України; 2) міжнародних організацій; 3) інших юридичних осіб, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права. По-третє, системний аналіз положень розділу XIV-I Загальної частини КК України дає підстави для висновку, що констатація вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, створює потенційну можливість для застосування щодо згаданих категорій юридичних осіб лише такого одного з передбачених кримінальним законом основних примусових заходів кримінально-правового характеру як ліквідація (ст. 96-9 КК України) та одночасно такого додаткового до нього заходу кримінально-правового характеру як конфіскація майна (ст. 96-8 КК України).

У зв'язку з цим, зазначимо, що на національному рівні потенційна можливість покладання на юридичну особу такого основного та додаткового заходу кримінально-правового характеру як ліквідація та конфіскація майна юридичної особи, зумовлює констатацію: 1) *передумови*, якою є вчинення її уповноваженою особою будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України; 2) *підстави (причини)* покладання цих заходів кримінально-правового характеру на юридичну особу, під якою слід розуміти безпосередню причетність згаданих категорій юридичних осіб до вчинення їх уповноваженими особами цих кримінальних правопорушень. На цьому наполягають окремі вітчизняні дослідники, з якими не можна не погодитися. Зокрема, безпосередньо про таку причетність свідчить те, що, наприклад, різні прояви колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, вчиняються *від імені* згаданих категорій юридичних осіб, а інші зі вказаних кримінальних правопорушень, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, – *від імені та в інтересах* юридичної особи²; 3) *умов* застосування ліквідації та конфіскації майна

О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 365; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 388–393.

¹ Крижановський М. В., Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: монографія. Харків: Право, 2020. С. 102.

² Алексеева-Даниленко Ю. В. Правові наслідки вчинення кримінальних проступків: дисер. ... докт. філософ. 081 Право / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. С. 160; Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична

юридичних осіб за вчинення згаданих кримінальних правопорушень, тобто певних обставин, якими є: а) ухвалення обвинувального вироку суду щодо уповноваженої особи відповідної категорії юридичної особи з призначенням їй конкретного виду покарання та/або іншого засобу кримінально-правового характеру; б) відсутність обставин, що виключають можливість ухвалення рішення про застосування цих заходів щодо юридичної особи, а також в) підстав для звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України).

Зокрема, не слід виключати випадки, коли регулятивним національним законодавством може бути й не передбачена можливість ліквідації, а, відтак, і конфіскації майна певної категорії юридичної особи, насамперед резидента України, у разі її причетності до кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, на підставі обвинувального вироку суду. У такому разі, за справедливим зауваженням окремих вітчизняних дослідників ці заходи кримінально-правового характеру навіть за умови їх покладення обвинувальним вирок суду застосовані щодо юридичної особи не можуть бути, що вимагає їх виключну заміну на *штраф* як інший основний примусовий захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Водночас це скоріше виключення із загального правила, визначеного у ст. ст. 96-9 і 96-8 КК України, оскільки *штраф* (ст. 96-7 КК України) не може бути застосований до будь-яких категорій юридичних осіб у випадках вчинення їх уповноваженими особами саме згаданих кримінальних правопорушень¹.

Таким чином, лише наявність вказаного причинно-факторного комплексу, необхідного для застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, теоретично може дозволити суб'єкту правозастосовної діяльності реалізувати відповідні положення кримінального закону задля своєчасного кримінально-правового реагування на кримінально протиправні посягання, пов'язані зі збройним конфліктом з боку юридичних осіб. Водночас з позиції практичного аспекту їх реалізації у випадках вчинення більшості вказаних кримінальних правопорушень в площині національного кримінального законодавства виникають певні сумніви.

У першу чергу, хотілося би звернути увагу на те, що причетність загаданих категорій юридичних осіб, скажімо, до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, полягає у тому, що ці кримінальні правопорушення мають бути вчинені одночасно і *від імені*, і *в інтересах* таких юридичних осіб. «Уповноважена

особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокур. України, 2017. С. 187, 190, 219–220.

¹ Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. С. 102; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 303.

особа має право діяти від імені юридичної особи у випадках, коли вона безпосередньо здійснює наявні в юридичної особи цивільні права й обов'язки, виражаючи тим самим волю юридичної особи. Право виражати таку волю виникає у фізичній особі на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, установлених актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 237 ЦК України). Вчинення вказаних кримінальних правопорушень в інтересах юридичної особи, означає, що кримінальна активність відповідних уповноважених осіб призвела до отримання юридичною особою неправомірної вигоди або були створені умови для отримання такої вигоди, або така кримінальна активність була спрямована на ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності¹. Отже, якщо і можна гіпотетично уявити вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, *від імені* юридичних осіб, то іноді вкрай складно уявити їх вчинення *в інтересах* відповідних юридичних осіб. Наприклад, яким чином різні порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), за виключенням можливо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, направлених проти майна (скажімо, присвоєння майна у великих розмірах), можуть призвести до отримання будь-якою юридичною особою неправомірної вигоди або їх вчинення створить умови для отримання такої вигоди? У зв'язку з цим, уявляється, що причетність юридичних осіб до вчинення їх уповноваженими особами вказаних кримінальних правопорушень, принаймні, має полягати в альтернативній можливості констатації причетності до їх вчинення такими особами: або від імені, або в інтересах відповідної юридичної особи. У зв'язку з цим, словосполучник «та» між словами «від імені та в інтересах» у п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України доцільно замінити на «або».

По-друге, ознайомлення з дослідженням І. В. Гловюк, яке присвячене аналізу вироків за ст. 438 КК України (з 24 лютого 2024 р.), засвідчує, що суб'єктами вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, є переважно фізичні особи (військовослужбовці РФ), які не належать до уповноважених осіб будь-яких категорій юридичних осіб, з огляду на приписи ч. 2 ст. 96-4 КК України. Водночас ті з них, які все ж таки певною мірою можуть бути ідентифіковані як представники уповноважених осіб юридичних осіб, вчиняючи окремі різновиди серйозних порушень законів та звичаїв війни, чомусь не розглядаються в аспекті можливої реалізації державно-владного реагування на порушення закону з боку юридичних осіб. Показовим з цього приводу є такий приклад судової практики, що був предметом наукового аналізу І. В. Гловюк. Так, обвинувачений, перебуваючи з 24.10.2018 на посаді «воєнного комісара Симферопольського району и города Алушта Республики Крым» на час проведення призовних кампаній, усвідомлюючи тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 369.

та м. Севастополя, керуючись у своїй діяльності нормативно-правовими актами країни окупанта – рф, здійснював примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України – АР Крим та м. Севастополь на строкову військову службу до Збройних сил рф. В період весняного та осіннього призиву 2015 року з тимчасово окупованої території України – Автономної Республіки Крим та м. Севастополь до збройних сил рф для проходження військової служби було призвано 1400 осіб; 2016 року – 2722 особи; 2017 року – 4100 осіб; 2018 року – 6100 осіб; 2019 року – 4578 осіб, а також, в ході призову 2020 року – 6300 осіб. Таким чином, загальна кількість становила понад 25000 осіб¹.

Відсутність кримінально-правового реагування на протиправні діяння з боку юридичних осіб у цьому конкретному випадку можливо пов'язана знову ж таки з тим, що окремі різновиди серйозних порушень законів та звичаїв війни вчиняються переважно уповноваженими особами від імені, а не від імені та в інтересах відповідних юридичних осіб, що є вимогою чинного кримінального закону. Крім того, не можна не враховувати і те, що в умовах збройного конфлікту такі уповноважені особи є переважно представниками юридичних осіб – *суб'єктів публічного права нерезидентів України*. У зв'язку з цим, вкрай складно не лише здійснювати досудове розслідування кримінально протиправної діяльності таких юридичних осіб, але й уявити можливість практичної реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру щодо таких осіб у вигляді, насамперед, ліквідації, особливо у випадках, коли ці юридичні особи знаходяться на окупованій території або взагалі за межами України. Це вочевидь обумовлює переосмислення можливостей державно-владного реагування на кримінально протиправні діяння уповноважених осіб юридичних осіб, що пов'язані зі збройним конфліктом, засобами чинного кримінального законодавства України. Зокрема, у подібних випадках зразу спадає на думку виключна необхідність заміни ліквідації як примусового заходу кримінально-правового характеру на штраф на, що ми вже звертали увагу. До речі, аналіз положень ч. 2 ст. 96-4 КК України дає підстави зробити висновок, що законодавець дозволяє здійснювати таку заміну, оскільки з її тексту випливає, що у випадках вчинення кримінальних правопорушень, безпосередньо передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, до різних категорій юридичних осіб (суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України) можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Інакше кажучи, законодавець не обмежує можливість кримінально-правового обтяження щодо таких юридичних осіб у разі їх причетності до вказаних кримінальних правопорушень лише виключним покладанням ліквідації, про що, напроти, прямо зазначено у ст. 96-9 КК України. З цього приводу положення ст. 96-4

¹ Гловюк І. В. Дослідження: вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) / HSA. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porushennia-zakoniv-ta-zvichayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku>.

та 96-9 КК України можна оцінювати з позиції колізії кримінально-правових норм, але зважаючи на те, що приписи ст. 96-4 КК України є загальними щодо положень, викладених у ст. 96-9 КК України, принаймні, у подібних випадках застосуванню мають підлягати саме положення ст. 96-4 КК України. В умовах воєнного стану та сучасних реаліях нормативно-правової визначеності примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, це можливо один з найбільш оптимальних варіантів розв'язання подібної проблемної ситуації, пов'язаної з покладанням примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – суб'єктів публічного права нерезидентів України.

Крім того, не можна не звернути увагу й на те, що у подібних випадках, але не виключно завдяки використанню процедури з удосконалення чинного кримінального законодавства уявляється не менш ефективним засобом кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб може стати саме конфіскації майна юридичної особи, а не її ліквідація. Отже, принаймні, конфіскація майна юридичної особи, що нормативно-визначена у ст. 96-8 КК України, має перейти до групи, якщо не основних, то змішаних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, тобто таких, які можуть бути застосовані і як основні, і як додаткові. До речі, у проєкті нового КК України його авторами обґрунтована доцільність регламентування конфіскації майна чи вилучення речі юридичної особи саме як одного з основних засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, у ст. 3.11.7. декларовано, що «1. Конфіскація майна та вилучення речі юридичної особи полягають у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим грошей, майнових прав та іншого майна, яке перебуває у власності чи фактичному володінні юридичної особи або її асоційованої особи, в інтересах яких було вчинено злочин уповноваженою особою».¹

Водночас ми свідомі того, що дієва практична реалізація конфіскації майна юридичних осіб-суб'єктів приватного або публічного права нерезидентів України, до речі, як і штрафу в випадках заміни ліквідації, у зазначених випадках можлива лише за умови тісного співробітництва національної кримінальної юстиції з міжнародними правовими інституціями у сфері протидії воєнним злочинам, оскільки без такого тісного співробітництва примусове безоплатне вилучення майна юридичної особи у власність держави як і примусове стягнення певних грошових сум з поточних рахунків таких юридичних осіб може мати малоефективний характер. Крім того, доречно звернути увагу й на те, що порядок такої конфіскації майна щодо юридичної особи, до речі, як і інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, зокрема штрафу, в межах кримінально-виконавчих відносин натепер не врегульований, що не може не ускладнювати реальне виконання цих заходів кримінально-

¹ Новий Кримінальний кодекс України : проєкт тексту станом на 25.02.2024 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

правового характеру. Положення Закону України «Про виконавче провадження» також не містять чітких критеріїв реалізації конфіскації майна за обвинувальним вироком суду щодо юридичних осіб. На це ми вже звертали увагу у своїх попередніх наукових розвідках¹. Отже, державна політика у сфері виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб вимагає удосконалення в аспекті формування чіткого уявлення про процедуру виконання цих заходів кримінально-правового характеру, особливо щодо тих категорій юридичних осіб, які належать до юридичних осіб приватного і публічного права нерезидентів України.

Вочевидь, що вказані проблемні питання, є предметом подальших наукових розвідок. У межах цієї публікації водночас додатково хотілося би звернути увагу на окремі аспекти кримінальної або квазікримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення згаданих кримінальних правопорушень на міжнародному рівні.

Згідно з міжнародним правом держави несуть відповідальність за поведінку осіб чи суб'єктів, які діють від їх імені, або з їх дозволу або схвалення. При чому, це стосується не лише державних службовців, таких як представники збройних сил, поліції чи органів розвідки (*de jure* державні представники), а й осіб, уповноважених національним правом здійснювати елементи державної влади, або осіб, які діють за дорученням або під контролем держави, таких як учасники приватних військових або охоронних компаній (*de facto* державні представники)².

Отже, держава несе відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені усіма гілками влади, – законодавчої, виконавчої, судової, фізичними і юридичними особами, що знаходяться під її владою чи контролем, а тому повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Водночас правова відповідальність держав, у силу їх суверенного характеру, має свої особливості, які зводяться, з одного боку, лише до того, що на держави, як сторони збройного конфлікту, нормами міжнародного гуманітарного права покладається обов'язок на національному рівні притягати винних у порушеннях міжнародного гуманітарного права осіб до відповідальності, зокрема до кримінальної фізичних осіб. У зв'язку з цим, національне законодавство України й містить в обов'язковому порядку норму, передбачену ст. 438 КК України³. З іншого боку, слід наголосити на тому, що за міжнародним кримінальним правом можлива лише міжнародна кримінальна відповідальність індивіда, а не кримінальна відповідальність

¹ Ященко А. М., Крижановський М. В. Застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 27–34.

² Міжнародне гуманітарне право : загальний курс : довідкове видання / заг. ред. Н. Мельцер ; коорд. Е. Кюстер. МКЧХ, 2020. С. 316.

³ Міжнародне гуманітарне право : посібник / О. О. Войтенко, М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. С. 20.

або квазікримінальна відповідальність держави в особі юридичних осіб публічного права за вчинення її громадянами від їх імені або з їх дозволу чи схвалення міжнародних злочинів. Зміст системи індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності полягає в тому, що спеціальний міжнародний судовий орган призначає певні види покарань виключно фізичним особам, які є винними у вчиненні злочинів агресії, геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людства. Фізична особа підлягає кримінальній відповідальності за згадані злочини у випадках їх вчинення індивідуально або у співучасті з іншими особами¹.

Таким чином, на держави, як сторони збройного конфлікту, нормами міжнародного гуманітарного права покладається обов'язок на національному рівні притягати до індивідуальної кримінальної відповідальності винних у порушеннях міжнародного гуманітарного права фізичних осіб. Це означає, що не виключається й обов'язок держав притягати до індивідуальної кримінальної відповідальності тих фізичних осіб, які вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права від імені або в інтересах певних категорій юридичних осіб, а, відтак, і обов'язок до застосування квазікримінальної відповідальності щодо таких юридичних осіб. Водночас, якщо покладання (індивідуалізація) квазікримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, у цілому ґрунтується лише на нормах національного, а не міжнародного кримінального законодавства, її практична реалізація все ж таки багато в чому залежить від використання інструментів міжнародно-правового співробітництва.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що покладання та реалізація на національному рівні конкретних різновидів примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, ускладнене сьогодні недосконалістю нормативно-правової визначеності причинно-факторного комплексу, необхідного для застосування відповідних заходів кримінально-правового характеру. Подолання наявних законодавчих перешкод у сфері протидії кримінальній активності з боку юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, можливе: по-перше, або шляхом уточнення окремих законодавчих приписів, визначених у розділі XIV-I Загальної частини КК України та розроблення на сьогодні непередбачених у кримінально-виконавчому законодавстві України положень, покликаних врегулювати процедуру практичної реалізації (виконання) покладених судом на юридичну особу примусових заходів кримінально-правового характеру, або на підставі згаданої у

¹ Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник / К. В. Громовенко, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.

публікації рекомендації здійснювати заміну ліквідації юридичної особи як заходу кримінально-правового характеру штрафом у разі унеможливлення його покладання на окремі категорії юридичних осіб, переважно суб'єктів публічного та приватного права нерезидентів України; по-друге, використанням тісної взаємодії національної кримінальної юстиції з міжнародними правовими інституціями у сфері протидії міжнародним злочинам, без допомоги яких протидія кримінальній активності з боку юридичних осіб у випадках вчинення вказаних протиправних посягань їх уповноваженими особами може мати малоефективний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева-Даниленко Ю. В. Правові наслідки вчинення кримінальних проступків : дисер. ... докт. філософ. 081 Право / Харк. нац. ун.-т внутр. справ. Харків, 2023. 228 с.
2. Гловюк І. В. Дослідження: вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) / HSA. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakoniv-ta-zvichayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku> .
3. Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник / К. В. Громовенко, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
5. Крижановський М. В., Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. 264 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. . Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
7. Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. 118 с.
8. Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокур. України, 2017. 250 с.
9. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс : довідкове видання / заг. ред. Н. Мельцер ; коорд. Е. Кюстер. МКЧХ, 2020. 398 с.
10. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О. О. Войтенко, М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /т за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те втд., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

12. Новий Кримінальний кодекс України : проект тексту станом на 25.02.2024 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

14. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України : проект закону України № 7290 від 15.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

15. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : закон України № 2155-IX від 24.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>.

16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» : закон України № 2113-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : закон України № 2117-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6>.

18. Яценко А. М., Крижановський М. В. Застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 27–34.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2024

Andrii M. IASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Vitaliy Iv. PAVLYKIVSKYI,

Doctor of Science in Law, Professor

(National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL LAW MEASURES AGAINST LEGAL ENTITIES WHOSE AUTHORISED PERSONS' CRIMINAL ACTIVITY IS RELATED TO THE ARMED CONFLICT (WAR NEXUS): PROPOSALS FOR IMPROVING UKRAINIAN

LEGISLATION AND ITS APPLICATION¹

The article examines the peculiarities of imposing and implementing at the national and international levels specific types of coercive criminal law measures with regard to legal entities whose authorized persons' criminal activity is related to the commission of criminal offences under Articles 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 of the Criminal Code of Ukraine. The author suggests the options for eliminating the legislative obstacles existing in the Criminal Code of Ukraine which may arise in the process of imposing (individualisation) of certain coercive criminal law measures on legal entities whose authorised persons' criminal activity is related to the armed conflict, and also substantiates the need to improve the current criminal executive legislation of Ukraine in terms of regulatory and legal certainty of the procedure for enforcement of coercive criminal law measures on legal entities.

Keywords: *armed conflict, war, laws and customs of war, war crimes, genocide, war propaganda, planning of an aggressive war, collaboration, coercion, criminal law measures, legal entities, authorised persons, confiscation of property of a legal entity, special confiscation.*

¹ The article was prepared within the framework of the project «Protection of Human Rights in the Concept of Transitional Justice: Ukrainian Model» (registration number 2022.01/0204), supported by the National Research Foundation of Ukraine.

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.10>

Андрій Олександрович БАХМАЧ

(Національний авіаційний університет, м. Київ)

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ, ЯК ОКРЕМА СОЦІАЛЬНА ГРУПА У КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Стаття присвячена дослідженню проблем запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. На підставі наукових досліджень закордонних та вітчизняних вчених, а також статистичних даних, визначені особливості військовослужбовців як окремої соціальної групи. Доведено, що військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, мають унікальні поведінкові характеристики, які дозволяють виділити їх в окрему соціальну підгрупу серед загальної групи військовослужбовців. Визначено, що військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, після демобілізації мають різний ступінь ризику вчинення кримінальних правопорушень в залежності від індивідуальних особливостей, зокрема, стану психічного та фізичного здоров'я.

Ключові слова: *військовослужбовець, бойові дії, посттравматичний стресовий розлад, агресія, кримінальне правопорушення, детермінація запобігання.*

Постановка проблеми. Запобігання кримінальним правопорушенням є одним із головних завдань держави та суспільства. На різних етапах розвитку суспільства державні інституції, науковці та фахівці в різних галузях соціальних наук намагалися віднайти рецепти яким чином

гармонізувати відносини між соціальними та професійними групами, які мають між собою конфлікти, що ґрунтуються на різних ціннісних та економічних базисах, які, в свою чергу, формують різні моделі соціальної поведінки. Навіть у економічно високорозвинених країнах існують радикально налаштовані соціальні групи, об'єднані політично або ідеологічно, які поводять себе агресивно до інших категорій населення. Тому співіснування у соціальному житті між представниками різних соціальних груп не завжди відбувається мирно, особливо в періоди, коли відчуваються значні впливи зовнішніх факторів на соціально-економічне життя. Такими факторами можуть бути політична нестабільність в країні, міграція населення, економічні складнощі, тощо. Вказані фактори мають особливо значний вплив на більш радикалізовані соціальні групи, стримувати протиправну поведінку яких є важким завданням особливо в зазначені періоди. Однак окрім радикалізованих соціальних груп, які завжди складають групи ризику в аспекті протиправної поведінки, в суспільстві є соціальні групи, які внаслідок стану недостатньої економічної та соціальної зрілості такого суспільства, можуть становити такі ж, якщо не більші, ризики для нього, як і радикалізовані соціальні групи. Наприклад, державні службовці, які за низького стану розвитку суспільної моралі та системи державного управління вчиняють значну кількість кримінальних правопорушень корупційного характеру. Таким же чином це може стосуватись і такої соціальної групи, як військовослужбовці. У воєнний час члени цієї соціальної груп, особливо ті військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, протягом тривалого часу знаходяться під впливом особливо несприятливих зовнішніх факторів, зазнають фізичних та психічних травм, що впливає на ризики вчинення ними кримінальних правопорушень після демобілізації. Тому для розробки та впровадження дієвих заходів запобігання кримінальним правопорушенням серед цієї соціальної групи необхідно виділити її особливості та ключові характеристики, враховуючи також ту важливу роль, яку військовослужбовців відіграють у захисті країни.

Мета статті – на підставі окремих біологічно зумовлених характеристик, стану психічного, фізичного здоров'я та інших зовнішніх і внутрішніх факторів визначити вірність припущення, що військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, складають окрему соціальну підгрупу серед військовослужбовців, на підставі підвищеного ризику вчинення кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Наслідками війни є негативний вплив не лише на матеріальну базу, а і на людські ресурси. Поруч з втратою людських життів, економічними, екологічними та іншими наслідками, війна має також тяжкі соціальні та психологічні наслідки. Соціальні та психологічні наслідки війни можуть бути глибокими і тривалими, і впливати на різні аспекти життя суспільства та психіку людей. Ось деякі з основних аспектів цих наслідків:

– травми та стрес: військові конфлікти часто супроводжуються травмами та пораненнями. Як військовослужбовці, так і цивільне населення, отримують серйозні фізичні травми, що вимагають довготривалого лікування та реабілітації. Свідчення від жахливих подій, втрата близьких, власні переживання страху та загроз призводять до психологічних травм та психічних захворювань;

– втрата віри в майбутнє: військові конфлікти часто порушують нормальне функціонування суспільства та державних інституцій. Люди можуть втратити віру в правову систему, соціальні структури та можливість покращення свого життя;

– міжособистісні відносини: спільноти можуть поділитися на групи, що підтримують різні сторони конфлікту. Це може призводити до розбрату між різними етнічними, релігійними або соціокультурними групами;

– біженці та втрата дому: війна може призводити до масового переміщення населення, що стають біженцями внутрішньої чи зовнішньої міграції. Втрата дому та невпевненість у майбутньому може викликати почуття безпорадності та втрати ідентичності;

– соціальна дезінтеграція: військові конфлікти, як зазвичай, призводять до руйнування соціальних структур та втрати довіри між людьми. Послаблення родинних та соціальних зв'язків може суттєво вплинути на стабільність суспільства.

Всі ці аспекти довгий час залишаються в суспільстві після закінчення війни, створюючи виклики для відновлення стабільності в країні.

Найбільш вразливою категорією людей, які отримують особливо тяжкі фізичні та психологічні травми внаслідок війни, є військовослужбовці, які брали безпосередню участь у бойових діях. Ця категорія людей, внаслідок отриманих фізичних та психічних травм, потребують особливої уваги з боку держави та суспільства. При цьому, військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, після їх мобілізації проходять складний процес адаптації до мирного життя, під час якої їхня соціальна роль в суспільстві змінюється. І такі зміни, як демонструє світовий досвід, нажаль часто супроводжуються підвищенням ризиків антисоціальної поведінки з їхнього боку, які можуть проявлятися, зокрема, у вчиненні кримінальних правопорушень.

Щодо впливу досвіду участі у бойових діях на стан психічного здоров'я військовослужбовців, та впливу такого стану на ризики вчинення ними кримінальних правопорушень, слід зазначити таке. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає «психічне здоров'я людини» як: «стан благополуччя, в якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, може продуктивно та плідно працювати і мати можливості робити внесок у життя своєї спільноти»¹. В свою чергу, психічно нездорова людина – це людина із психічними аномаліями - відхиленнями та/або психічними захворюваннями. Слід зазначити, що детальну класифікацію психічних аномалій було здійснено німецьким психіатром Емілем Крепеліном ще

наприкінці 19 сторіччя (перше видання Крепеліна, що містить запропоновану ним класифікацію психічних хвороб, було опубліковано у 1883 році)¹.

На даний час діагностування проблем із психічним здоров'ям людини здійснюється у медичній практиці згідно Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям Цей документ затверджується та переглядається ВООЗ, та використовується як провідна статистична та класифікаційна основа в світовій системі охорони здоров'я. Міжнародна статистична класифікація хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям (далі – «МКХ»), є нормативним документом, який забезпечує єдність методичних підходів та міжнародну верифікацію матеріалів^{*1}.

Міністерство охорони здоров'я України на своєму офіційному сайті зазначає, що посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це хронічне порушення психічного стану, що може розвинути після травматичної події. Близько 8% чоловіків та 20% жінок, що пережили травматичні події, мають ПТСР². Наказом Міністерства охорони здоров'я України 23.02.2016 № 121 затверджено Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги: «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад». Виокремлюючи військовослужбовців серед інших осіб, у яких може бути діагностовано ПТСР, Науково-дослідним центром гуманітарних проблем збройних сил України Міністерства оборони України в 2016 році було видано збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців³, який містить набір різноманітних методик, як українського так і закордонного авторства, які дозволяють визначити наявність чи відсутність у особи ПТСР шляхом проведення тестування.

За оцінками вітчизняних психологів⁴ очікується, що серед військовослужбовців, які будуть демобілізовані після закінчення повномасштабної агресії російської федерації, у 15–20 % буде діагностовано таке психічне захворювання, як ПТСР. Разом з тим, до цих прогнозів ми маємо відноситись критично, оскільки вони ризнують з фактичними

¹ Крепелін Е. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. Здоров'я. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/health>; Медицина світу. 2015. Березень. URL: <http://msvitu.com/archive/2015/march>; International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD). URL: [https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases#:~:text=International%20Statistical%20Classification%20of%20Diseases%20and%20Related%20Health%20Problems%20\(ICD\)&text=ICD%20serves%20a%20broad%20range,and%20coded%20with%20the%20ICD](https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases#:~:text=International%20Statistical%20Classification%20of%20Diseases%20and%20Related%20Health%20Problems%20(ICD)&text=ICD%20serves%20a%20broad%20range,and%20coded%20with%20the%20ICD).

^{*} Складовою частиною МКХ є розділ, який містить перелік розладів психіки людини ((F00-F99) Клас V. Розлади психіки та поведінки). Серед них є, зокрема, Постконтузійний [посттравматичний] синдром (F07.2) та Посттравматичний стресовий розлад (F43.1).

² Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad>.

³ Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. С. 81.

⁴ ПТСР не буде у всіх: інтерв'ю директорки центру реабілітації «Лісова поляна» Ксенії Возніціної. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_QK9LI0P4rI.

даними, що зафіксовані в країнах, збройні сили яких мають досвід участі у бойових діях, та в яких були проведені фактичні статистичні дослідження щодо кількості психічних розладів у демобілізованих військовослужбовців. Наприклад, статистичні дані уряду США фіксують, що серед ветеранів - військовослужбовців відсоток осіб, у яких діагностовано ПТСР, складає більше третини, тобто більше 33 %. А серед загальної групи військових-ветеранів, у демобілізованих осіб, які брали участь у бойових діях у В'єтнамі, Іраку, Афганістану, кількість таких діагнозів може взагалі бути втричі більшою, тобто доходити до 90–95 %¹, що явно різниться з очікуваннями вітчизняних науковців, наведеними вище.

Окрім цього психічного захворювання, значна кількість демобілізованих буде мати і вже має також черепно-мозкові травми (ЧМТ), отримані внаслідок контузії (за згаданими оцінками уряду США ЧМТ діагностовано у близько 20 % військових, які брали участь у бойових діях), та ще більш тяжкі психічні захворювання.

Зважаючи на очікувану кількість військовослужбовців, які будуть демобілізовані в Україні після закінчення повномасштабної агресії російської федерації, кількість тих серед них, які будуть мати психічні захворювання внаслідок участі у бойових діях, може скласти сотні тисяч осіб виходячи з підрахунків, наведених на прикладі згаданих досліджень уряду США.

При цьому слід звернути особливу увагу на ту обставину, що в Україні існує високий ризик приховування реальної статистики психічних захворювань серед демобілізованих військовослужбовців. Частина випадків психічних захворювань демобілізованих військовослужбовців буде носити латентний характер зважаючи на той факт, що в Україні чинним законодавством не передбачено обов'язковий медичний огляд та, відповідно, діагностування всіх військовослужбовців, які демобілізуються після участі у бойових діях, на предмет наявності психічних захворювань. Тобто, може мати місце значна кількість недиагностованих, та, відповідно, не відображених у статистичних даних, випадків психічних захворювань серед даної категорії осіб.

Ця обставина, а саме відсутність належного нормативно-правового регулювання питання проходження медичного огляду військовослужбовцями після демобілізації, створює додаткові ризики щодо можливості своєчасного виявлення ризиків вчинення антисоціальних дій, зокрема кримінальних правопорушень, серед даної соціальної підгрупи.

Дослідження ризиків вчинення кримінальних правопорушень особами, які мають психофізичні особливості та, зокрема, психічні захворювання має велику історію та здійснювалось в основному дослідниками, яких в кримінології віднесено до послідовників біологічних та психологічних теорій злочинності.

¹ From Service through Reentry. A Preliminary Assessment of Veterans in the Criminal Justice System: report of Council on Criminal Justice. C - 3. URL: <https://counciloncj.org/vjc-preliminary-assessment>

Нагадаємо, що кримінологічні теорії вітчизняні та зарубіжні вчені-кримінологи, зазвичай, поділяють на три основні групи¹:

- біологічні (антропологічні) теорії;
- психологічні теорії;
- соціологічні теорії.

Основним припущенням біологічних теорій є гіпотеза, що люди вчиняють антисоціальні вчинки внаслідок дії біологічних (фізіологічних) чинників. І такі

чинники існують та впливають на людину незалежно від її волі. Тобто, дослідники таких теорій стверджували, що моделі поведінки та особисті якості людини зумовлені виключно біологічними процесами, які відбуваються в тілі та мозку людини.

Серед сучасних біологічних теорій найбільш поширеними є теорії, які ґрунтуються на дослідженнях функцій головного мозку людини (будови тих чи інших ділянок головного мозку), а також нейрологічні теорії (дослідження впливу стану центральної нервової системи на схильність до вчинення антисоціальних дій) та дослідження впливу процесів синтезу тих чи інших гормонів, зокрема дофаміну та серотоніну, на поведінку людини.

Психологічні теорії в кримінології ґрунтуються на тому, що наявність у людини аномалій психіки є основним фактором ризику вчинення кримінальних правопорушень. Такі аномалії психіки можуть виникати у людей як з фізіологічними особливостями роботи головного мозку (біологічно – генетичні та антропологічні особливості), так і внаслідок накопиченого за життя емпіричному досвіду, а саме, в значній мірі, внаслідок отриманих за життя фізичних та психологічних травм. Не всі аномалії психіки можуть діагностуватися як психічні захворювання. І не всі психічні захворювання підвищують ризики антисоціальної поведінки. Але деякі з них, наприклад ПТСР, безпосередньо збільшують такі ризики, оскільки їх симптомами є, зокрема, підвищена агресивність та інші негативні прояви, які можуть бути спрямовані як в соціум (девіантна поведінка), так і на самого хворого (аутоагресія).

Девіантна (лат. *deviatio* – відхилення) поведінка є дуже дотичним терміном до протиправної поведінки та визначається як дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві чи неофіційні в певній соціальній групі моральні та правові норми, що призводять до її покарання, ізоляції, виправлення або лікування². Тобто, термін девіантна поведінка є більш широким порівняно з протиправною поведінкою, оскільки охоплює вчинення не тільки правопорушень, але й проступків, які порушують норми моралі. Але за своєю сутністю обидва ці терміни характеризують прояви антисоціальної поведінки людини.

Разом з тим, підвищена агресивність як прояв девіантної поведінки, призводить до вчинення не всіх видів кримінальних правопорушень, а в

¹ Heidt J. M. The evolution of criminological theories. Fall : Simon Fraser University, 2011. P. 241–316.

² Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. С. 6.

більшій мірі тих, які так чи інакше пов'язані з насиллям, зокрема, предметом яких є життя та здоров'я людини.

Слід зазначити, що вивченню феномену агресивності присвячено значну кількість наукових праць у різних галузях соціальних наук (філософії, соціології, психології, правових), а також медицини та біології. Найвідомішими науковими дослідження феномену агресивності методами неправових соціальних наук є, зокрема, дослідження американського психолога Леонарда Берковіца «Агресія: причини, наслідки та контроль» та німецького соціолога, філософа, соціального психолога Еріха Фромма «Анатомія людської деструктивності», а також багатьох інших.

Леонард Берковіц у вказаній науковій праці визначає агресію як *будь-яку форму поведінки, яка націлена на те, щоб заподіяти комусь фізичну або психологічну шкоду*. Він виокремлює емоційну та інструментальну агресію. Емоційна агресія - це агресія, яка не має явної мети на відміну від інструментальної, де агресивна поведінка є інструментом для досягнення бажаної цілі. Емоційна агресія може бути, зокрема, наслідком фрустрації, як впливу зовнішніх обставин, які заважають реалізації очікувань людини (невиправдані очікування).

Застосувавши висновки Леонарда Берковіца та ґрунтуючись на кримінологічних дослідженнях, проведених у США, у випадку з демобілізованими військовослужбовцями, є всі підстави припустити, що їхні прояви агресії можуть бути викликані в значній мірі саме невиправданими очікуваннями. Такими очікуваннями можуть стати, зокрема, очікування поваги в суспільстві та кращих матеріальних умов життя. Коли військові не отримують очікуваного, у них може виникати емоційна агресія. Проявом же емоційної агресії, як зазначено вище, є фізичні та/або психологічні насильницькі дії, які в своїх крайній проявах класифікуються кримінальним законом як кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини. Саме такі кримінальні правопорушення переважають серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, та є, переважно, наслідками отриманих внаслідок участі у бойових діях психічних розладів та психічних захворювань¹.

Запобігання кримінальним правопорушенням є одним з важливих завдань як держави, так і суспільства, оскільки рівень криміналізації суспільства безпосередньо впливає не лише на безпечність проживання чи перебування в тій чи іншій країні, а й на її економіку, інвестиційний клімат, соціо-культурне, політичне життя.

З метою запобігання кримінальним правопорушенням державою та суспільством вживаються певні заходи, які знаходяться між собою у системному зв'язку та складають систему запобіжних заходів. Запобіжні заходи, спрямовані на протидію злочинності, в свою чергу поділяють залежно від рівнів запобіжної діяльності, на яких вони здійснюються, на:

¹ Скільки добровольців АТО за ґратами? URL : https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160804_military_volunteers_criminal_prosecution_tornado_sd.

- загальносоціальні;
- спеціальні, або спрямовані на профілактику у соціальних групах;
- індивідуальні¹.

Рівні запобіжної діяльності, які визначаються таким чином, мають, відповідно, різний масштаб охоплення кола осіб, тобто різний обсяг суб'єктів, на яких вони спрямовуються.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності охоплюють всіх громадян, спеціальні – певні соціальні групи, індивідуальні - спрямовані впливати на окремих осіб.

При цьому, загальносоціальні заходи запобігання злочинності носять переважно профілактичний характер, спеціальні та індивідуальні поєднують в собі як профілактичні заходи, так і заходи стримування, які мають, переважно, каральний характер, оскільки спрямовані на запобігання злочинності в основному серед осіб, яких відносять до груп ризику внаслідок притаманним їм особистим ознакам (учасники радикальних угруповань, спортивні фанати, особи, залежні від наркотичних засобів, особи, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, інші).

Разом з тим, і в межах окремих соціальних груп, існують суб'єкти з різним рівнем ризику вчинення кримінальних правопорушень, на що впливають декілька факторів:

- біологічні, генетичні, антропологічні (отримуються при народженні);
- індивідуальний біографічний шлях (індивідуальні здібності, виховання (в сім'ї, в навчальних закладах), соціальне середовище та оточення, як в період формування особистості, так і в наступному житті, наявність досвіду вчинення кримінальних правопорушень, отримані фізичні та психічні травми);
- стан психічного та фізичного здоров'я, ментально-ціннісна орієнтація, які знаходяться у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з двома попередніми групами факторів.

Тому є підстави в межах певної соціальної групи суб'єктів, спираючись на сукупність вказаних вище індивідуальних факторів, виділяти три основні категорії за рівнем ризику вчинення кримінальних правопорушень в певний момент життя людини: з низьким рівнем ризику; з середнім рівнем ризику; з високим рівнем ризику.

В результаті склад (наповнення) спеціальних заходів запобігання кримінальних правопорушень будуть відрізнятися в залежності від того, до якої підгрупи за рівнем ризику відноситься та чи інша особа в межах однієї соціальної групи. Особливо це стосується соціальних груп, в яких є додаткові спільні колективні риси, що впливають на ступінь ризику вчинення кримінальних правопорушень, які формуються під час перебування в певних виняткових зовнішніх умовах, що безпосередньо впливають як на фізичний, так і на психоемоційний стан таких осіб.

¹ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. К. : «Освіта України», 2020. С. 198.

До соціальних груп, які мають особливі спільні колективні риси, що додатково впливають на ступінь ризику вчинення кримінальних правопорушень, ми відносимо військовослужбовців. Серед військових ми виділяємо в окрему підгрупу військових, які брали участь у бойових діях, оскільки перебування в зоні бойових дій, особливо протягом тривалого часу, чинить значний вплив на психоемоційний стан військовослужбовців, стан їхнього фізичного та психічного здоров'я. Такі військовослужбовці знаходячись в постійних умовах небезпеки (перебування під обстрілами, бойові зіткнення), отримують внаслідок цього важкі психоемоційні травми, які впливають, перш за все, на стан їхньої психіки, включаючи в достатньо поширених випадках психічні розлади та захворювання.

В той же час, перебування в екстремальних умовах бойових дій впливає також на характер взаємодії між собою членів такої соціальної підгрупи (військових, які беруть участь у бойових діях). Військовослужбовці, які перебувають у зоні бойових дій, стають стійко пов'язаними між собою психоемоційними, а згодом, після демобілізації, і соціальними зв'язками, оскільки взаємодопомога та тісний взаємозв'язок між собою під час участі у бойових діях дає можливість зберегти своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я своїх побратимів.

Таким чином, підставою відносити категорію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, до окремої соціальної підгрупи, є наявність унікальних характеристик, які виокремлюють військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, із загальної соціальної групи військовослужбовців.

Такими унікальними характеристиками ми вважаємо:

- наявність досвіду перебування у зоні бойових дій;
- досвід застосування зброї проти людини;
- наявність психічної травми внаслідок перебування у зоні бойових дій (втрата друзів, вбивство ворогів, підсвідомі реакції на обстріли);
- самоідентифікація в окрему соціальну підгрупу (ми воювали, вони не воювали);
- особливості поведінкових реакцій, обумовлені участю у бойових діях (швидка фізична реакція на зовнішню небезпеку без стадії аналізу – впасти на землю під час обстрілу, миттєва фізична відповідь на слова чи дії третіх осіб, які сприймаються як небезпечні чи образливі);
- знижений рівень страху фізичних конфліктів з людьми;
- знижений рівень страху перед покаранням з боку держави, зокрема перед позбавленням волі;
- високий рівень очікування та недовіри до держави та суспільства, які можуть не відповідати очікуванням військовослужбовців після їхньої демобілізації (очікування матеріальної підтримки від держави за участь у бойових діях, визнання, поваги від суспільства).

Зазначимо, що наявність вказаних характеристик у військових з даної соціальної підгрупи безпосередньо впливає на їхню поведінку в соціумі, і тому участь військовослужбовців у бойових діях є важливим фактором,

який збільшує, зокрема, ступінь ризику вчинення ними кримінальних правопорушень, що дає підстави відносити цю соціальну підгрупу до категорій осіб з середнім та високим рівнем ризику вчинення кримінальних правопорушень.

Як вже вказувалося в Україні очікується, що кількість військовослужбовців, які будуть демобілізовані після закінчення повномасштабної агресії російської федерації, сягатиме 1,5–1,8 млн. осіб, тому створення системи заходів запобігання злочинності, які дозволять зменшити можливе зростання рівня злочинності в суспільстві, є надважливим завдання вітчизняної кримінологічної науки. Така система заходів має враховувати всі особливості військовослужбовців, перш за все, їхні заслуги перед державою, а також той факт, що отримані ними психоемоційні травми та психічні захворювання під час участі у бойових діях, які можуть збільшити ризик вчинення ними кримінальних правопорушень, є негативними наслідками їхніх соціально відповідальних дій по захисту держави та суспільства. Тому, заходи запобігання злочинності щодо таких осіб мають носити максимально профілактичний характер та застосовуватись з максимальною повагою до таких військових та членів їх родин.

При обранні спеціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням щодо військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, слід також мати на увазі, що окрім зазначених вище спеціальних характеристик, ця соціальна підгрупа буде мати також додаткові групові характеристики, притаманні всій соціальній групі військовослужбовців, а також особам, які проходили службу у воєнізованих формуваннях та правоохоронних органах, такі як: високий рівень дисциплінованості; чітка субординація; неоспорюваність наказів старшого за військовим званням.

Ці особливості військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, як окремої соціальної підгрупи, мають бути обов'язково враховані при обранні заходів запобіжної діяльності та їх практичному застосуванні. І важливу роль буде відігравати не тільки зміст запобіжних заходів, які будуть вживатися, а й коло суб'єктів, які будуть безпосередньо вживати такі запобіжні заходи до військовослужбовців. Особливо важливу роль в даному аспекті буде відігравати ступінь довіри з боку військовослужбовців до зазначених суб'єктів запобіжної діяльності. Тому долучення самих військовослужбовців до складу суб'єктів запобіжної діяльності, а також осіб, ступінь довіри до яких з боку військовослужбовців є високим, зокрема військових волонтерів, військових лікарів, капеланів, буде мати суттєве значення, та дозволить значно підвищити ефективність заходів запобіжної діяльності.

Висновки. Військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, можна вважати окремою соціальною підгрупою в межах соціальної групи військовослужбовців зважаючи на особливі соціальні та психоемоційні характеристики, притаманні саме даній соціальній підгрупі.

Застосування запобіжних заходів щодо військовослужбовців, які брали

участь у бойових діях, є вкрай важливим завданням для держави та суспільства зважаючи на високі ризики вчинення кримінальних правопорушень серед даної соціальної підгрупи. Разом з тим, такі запобіжні заходи мають застосовуватись системно та до питання вибору конкретних запобіжних заходів держава та суспільство мають підходити вкрай відповідально. Серед запобіжних заходів, які застосовуються до таких осіб, переважаючи роль відіграють саме профілактичні заходи, зважаючи на особливості даної соціальної групи, а також зобов'язань держави та суспільства перед такою соціальною групою, учасники якої, захищаючи державні та суспільні інтереси, отримали важкі фізичні та психічні травми, внаслідок чого набули індивідуальних особливостей, які можуть значно збільшувати рівень ризику вчинення ними кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н. А., Кокур О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В., Ткаченко В. В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
2. Крепелін Е. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. Здоров'я. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/health>; Медицина світу. 2015. Березень. URL: <http://msvitu.com/archive/2015/march>.
3. Кримінологія: Підручник / За заг. Ред. В. В. Чернея ; за наук. Ред. О. М. Джужі. К. : «Освіта України», 2020. 612 с.
4. ПТСР не буде у всіх: інтерв'ю директорки центру реабілітації «Лісова поляна» Ксенії Вознічиної. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_QK9LI0P4rI.
5. Скільки добровольців АТО за ґратами? URL : https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160804_military_volunteers_criminal_prosecution_tornado_sd.
6. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
7. From Service through Reentry. A Preliminary Assessment of Veterans in the Criminal Justice System: report of Council on Criminal Justice. С – 3. URL: <https://counciloncj.org/vjc-preliminary-assessment>.
8. Heidt J. M. The evolution of criminological theories. Fall : Simon Fraser University, 2011. P. 241–316.
9. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD). URL: [https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases#:~:text=International%20Statistical%20Classification%20of%20Diseases%20and%20Related%20Health%20Problems%20\(ICD\)&text=ICD%20serves%20a%20broad%20range,and%20coded%20with%20the%20ICD](https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases#:~:text=International%20Statistical%20Classification%20of%20Diseases%20and%20Related%20Health%20Problems%20(ICD)&text=ICD%20serves%20a%20broad%20range,and%20coded%20with%20the%20ICD).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

Andriy O. BAKHMACH,
Post-graduate Student
(National Aviation University, Kyiv, Ukraine)

**MILITARISTS WHO HAVE PARTICIPATED IN COMBAT OPERATIONS
REPRESENT A DISTINCT SOCIAL GROUP IN THE CONTEXT OF PREVENTING
CRIMINAL OFFENSES**

The article is dedicated to the study of preventing crime among military personnel who have been involved in combat operations. Based on scientific research by both foreign and domestic scholars, as well as statistical data, the characteristics of military personnel as a separate social group have been identified. It is proven that military personnel involved in combat operations have unique behavioral characteristics that distinguish them as a separate social subgroup within the general group of military personnel. It has been determined that military personnel who have participated in combat operations have varying degrees of risk of committing criminal offenses after demobilization, depending on individual characteristics, including mental and physical health status.

Keywords: *combat operations, post-traumatic stress disorder, aggression.*

Вікторія Ігорівна БОНДАРЕНКО

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена формуванню кримінологічного уявлення про феномен, прояви торгівлі людьми в умовах російсько-української війни. Встановлено узалежнення інтенсивності відтворення цих кримінальних практик від фактору міграції та посилення вразливості осіб, які переміщуються всередині країни та закордон. Виділено та надано характеристику двом функціональним сегментам торгівлі людьми в умовах війни: ординарному та воєнно-контекстуальному. Наголошено, що нагальною лишається потреба в удосконаленні чинного законодавства про кримінальну відповідальність і практику його застосування щодо правильної кваліфікації і розслідування відповідних діянь як злочинів проти людяності (de legeferenda) та геноциду. Актуальною є проблема виявлення та розслідування фактів торгівлі людьми та тимчасово окупованих територіях України, а також військовополоненими.

Ключові слова: торгівля людьми, війна, злочинність, протидія злочинності, воєнний злочин, злочин проти людяності, геноцид, міграція.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹.

Водночас розв'язана росією агресивна війна проти України постала

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.03.2024).

справжнім викликом для нашої держави у збереженні свого суверенітету, територіальної цілісності, засад демократичності, правового, соціального, ліберально-гуманістичного вектору розвитку. Справжнім потрясінням для ціннісного фундаменту європейської цивілізації стали агресивні дії одного із суб'єктів міжнародного права, поєднані з ними численні, масові порушення прав і свобод людини, вчинення воєнних і пов'язаних з ними злочинів. Війна вплинула на всю конфігурацію життєустрою в Україні, а також істотним чином змінила криміногенну обстановку й на Європейському континенті загалом. Однією з проблем, яка традиційно вважалася ординарною, однак вельми гострою для транзитивних суспільств, в тому числі й українського, і контури якої було видозмінено під впливом війни є торгівля людьми. Огидні та вкрай небезпечні та організовані кримінальні практики уречевлення людей, поводження з ними як з предметами мінової вартості, в умовах війни зберегли свою стійкість, живучість. Розширилась географія цієї злочинності. Мільйони громадян України, переважно жінок та дітей, які, рятуючись від війни, змушені були вдатися до внутрішньої і зовнішньої (закордонної) міграції, опинившись у вразливому, віктимному становищі¹.

Кримінально-правові та кримінологічні проблеми протидії торгівлі людьми потрапляли до фокусу уваги О. М. Бандурки, В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, Я. Г. Лизогуба, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, М. І. Мельника, А. М. Орлеана, Ю. В. Орлова, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, О. Ю. Шостко та ін. Разом з тим, визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення низки теоретичних і прикладних задач протидії торгівлі людьми, не можна не звернути увагу, що абсолютна більшість з них не поширювались на дослідження особливого воєнного контексту відтворення цих кримінальних правопорушень і на відповідну специфіку кримінологічної діяльності органів та підрозділів Національної поліції. Тому варто констатувати наявність вільних зон наукового пошуку, які потребують заповнення.

Мета статті – сформулювати кримінологічне розуміння феномену торгівлі людьми в Україні в умовах війни, визначити його виміри, що вимагають специфікації кримінально-превентивних заходів.

Виклад основного матеріалу. Торговля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до КК України визнаються злочином (ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі

¹ Бондаренко В. І. Торговля людьми в умовах війни в Україні як об'єкт кримінологічного аналізу // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14-15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 107.

людьми¹). Торгівля людьми – глобальна проблема, яка охоплює всі країни світу. Для її подолання держави-члени ООН та неурядові організації щороку докладають значних зусиль в різних напрямках запобігання та протидії злочинності².

Разом з тим, війна накладає істотний відбиток на всю соціальну матерію, на весь соціальний устрій, інститути, усталені інституціональні практики. Не є виключенням й торгівля людьми, яка окремі ординарних своїх форм і проявів, набуває яскраво вираженого контекстуального характеру. Останній зумовлений підвищенням вразливості громадян як через міграцію (і внутрішню, і зовнішню), так і через потрапляння під окупацію.

За оцінками Агентства ООН у справах біженців, з початку війни 24 лютого понад 5,5 млн осіб втекли з України, шукаючи притулку в сусідніх країнах, переважно в Польщі, Угорщині, Молдові, Румунії та Словаччині, і понад 7,7 мільйона були внутрішньо переміщені. Масштаби руйнувань і жертв серед цивільного населення, спричинені війною, призвели до однієї з найбільших європейських гуманітарних криз останнім часом. За оцінками ЮНІСЕФ, від війни в Україні постраждали не менше ніж 7,5 млн дітей. Оскільки чоловікам у віці від 18 до 60 років не дозволяється виїжджати з країни, за кордоном шукають захисту переважно жінки та діти. Завдяки активізації Директиви про тимчасовий захист, яка надає негайний захист та права тим, хто прибуває до Європейського Союзу (ЄС) з України, в українців практично немає стимулів звертатися за допомогою до незаконних перевізників мігрантів. Однак жінки й діти, особливо без супроводу, все ще піддаються великому ризику насильства і зловживань, включно з торгівлею людьми, контрабандою та незаконним усиновленням³. Фактично ще до війни українці при перевезеннях в ЄС часто ставали жертвами торгівлі людьми, здійсненої злочинними мережами, що діяли між Україною, країнами Європи та Центральної Азії. Крім того, велика кількість дітей-сиріт та дітей, народжених від сурогатних матерів в Україні, яких не забрали батьки, також стикаються з підвищеним ризиком викрадення або примусового усиновлення. Через масове переміщення й хаос також очікується збільшення кількості зниклих дітей, торгівлі людьми⁴.

Окрім того контекст збройного конфлікту специфікував феномен торгівлі людьми, додавши до нього політичне забарвлення. Зокрема, за даними Департаменту міграційної поліції з тимчасово окупованих територій до російської федерації представниками країни-агресора

¹ Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 17.03.2024).

² Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 321.

³ Бондаренко В. І. Торгівля людьми в умовах війни в Україні як об'єкт кримінологічного аналізу // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14-15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 108.

⁴ Менцелопулу М. Віна Росії проти України : ризик торгівлі людьми / Дослідницька служба Європарламенту. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATA\(2022\)729410_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATA(2022)729410_XL.pdf).

вивезено близько 20 тис. дітей. Достеменно ж кількість дорослих, незаконно переміщених (в тому числі й з установ виконання покарань, які опинилися в окупації) наразі невідома, але є значною. Певна річ, вказаний контекст змушує ставити питання про кваліфікацію подібних дій як воєнних злочинів, порушень законів і звичаїв війни. Однак навіть побіжного аналізу міжнародної гуманітарної конвенційної бази достатньо, аби виявити істотні прогалини у вітчизняному кримінальному законодавстві, які унеможливають адекватну кваліфікацію відповідної категорії діянь. Останні далеко не завжди відповідають змісту воєнного злочину, підпадають під категорію «злочини проти людяності» (за міжнародним кримінальним правом), які наразі не мають спеціального кримінально-правового регулювання в Україні. Існуючі прогалини, а також недоліки у правозастосовній практиці слід усувати задля забезпечення ефективного захисту прав людей, запобігання вчиненню щодо них злочинів торгівлі людьми.

Задля розгортання системного, стратегічно обґрунтованого, цілісного комплексу цілеспрямованої протидії торгівлі людьми в Україні в умовах війни, пропонуємо до наукового обігу, а також використання у практичній кримінологічній, юрисдикційній діяльності *широке розуміння феномену торгівлі людьми в умовах війни*, що включає в себе:

1) **ординарний сегмент торгівлі людьми**, ознаки складів яких передбачені ст. 149 КК України. В тому числі він охоплюється і тими діяннями, які вчиняються щодо громадян України, які виїжджають закордон, рятуючись від війни. Звернімо увагу, що за офіційними статистичними даними Офіса Генерального прокурора тільки за 2022 рік було зареєстровано 133 кримінальні правопорушення, передбачених ст. 149 КК України (з них: ч. 1 – 9 кримінальних правопорушень; ч. 2 – 76; ч. 3 – 48). У 2023 році – вже 147 випадків: ч. 1 – 22 кримінальних правопорушень; ч. 2 – 100; ч. 3 – 25. Як можна пересвідчитись, динаміка є несприятливою. Ба більше: заважаючи на підвищену латентність цих кримінальних правопорушень, є підстави вважати, що дійсний їх стан набагато більш гострий з тенденцією до ускладнення.

Окрім цього у наукових дослідженнях небезпідставно звертається увага на те, що особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, також нерідко стають жертвами торгівлі людьми¹. Найуразливішою категорією осіб, котрі більш всього підвернені даному правопорушенню є: незаміжні жінки, самотні матері, розлучені особи, молодь, діти вулиці, дітси-сироти, вихідці з неблагополучних сімей, сільське населення, внутрішньо переміщені особи, іноземні громадяни трудові мігранти, особи, які зазнали насильства, у тому числі сексуального, бідні, малозабезпечені особи, особи з

¹ Прібиткова Н. О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці // Modern Problems of Science, Education and Society : Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference (Kyiv, Ukraine; 19-21 June 2023). Kyiv, 2023. С. 1220. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/MODERN-PROBLEMS-OF-SCIENCE-EDUCATION-AND-SOCIETY-19-21.06.23.pdf>.

проблемами психічного здоров'я¹;

2) **воєнно-контекстуальний сегмент** торгівлі людьми, який з функціональної та юридико-догматичної точок зору є бінарним та у свою розпадається на два види кримінальних практик:

а) *конвенційно-протиправна торгівля людьми* як порушення законів і звичаїв війни (*міжнародний злочин*, передбачений ст. 438 КК України).

Принагідно зауважимо, що одним з компонентів реалізації злочинної політики країни-агресора на тимчасово окупованих територіях України є, вочевидь, зміна їх демографічного складу. Реалізація цієї політики, відтак, супроводжується переміщенням населення як на добровільній основі, під різними, в тому числі й маніпулятивними, пропагандистськими приводами, так і шляхом обману, примусу. У категоріях міжнародного гуманітарного права йдеться щонайменше про відповідні воєнні злочини або ж про злочини проти людяності (адже можна стверджувати про наявність такого контекстуального елементу як систематичність діянь).

Для злочинів же проти людяності, наголошує Ю. В. Орлов, притаманні такі контекстуальні елементи: а) контекст широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення; б) наявність відповідної політики держави чи організації, в межах якої реалізується відповідна систематичність. Систематичність нападів на цивільне населення властива тільки для злочинів проти людяності. В ситуації ж збройного конфлікту в Україні маємо місце численні докази саме систематичності умисних вбивств, катувань, незаконних позбавлення волі, переміщень цивільного населення в низці населених пунктів, що потрапляли та потрапляють під окупацію².

Водночас злочини проти людяності для вітчизняного законодавства поки що лишається невизначеною категорією. Однак це не означає, що Україна не має на них реагувати. По-перше, проєкт нового КК вже вміщує відповідні статті (і це дає надію на належну синхронізацію кримінального законодавства України та міжнародного кримінального права у найближчому майбутньому). По-друге, наявна правова база, хоча й не в повній мірі адекватно, проте надає можливість надавати правову оцінку відповідним діянням як воєнним злочинам (ст. 438 КК України), а в низці випадків і як геноциду³.

Отже, до складу кримінологічного феномену торгівлі людьми, не зважаючи на особливу кримінально-правову оцінку відповідних проявів, мусимо включити й факти незаконного вивозу громадян України з тимчасово окупованих територій на територію росії та використання як

¹ Макарова О. П. Теоретичні проблеми оперативно-пошукової психології // Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 103.

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 92.

³ Бондаренко В. І. Незаконні переміщення осіб як прояв торгівлі людьми в контексті російсько-української війни // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 234.

самого факту вивозу, так і подальшого розміщення й утримання таких людей і центрах соціальної допомоги з політичною, пропагандистською метою, а також зміни соціально-демографічної структури окупованих територій України. Тобто, з точки зору кримінально-правової оцінки – це типове порушення законів і звичаїв війни, а саме: інше порушення законів і звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України) за ознакою переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення статті 49 Четвертої конвенції (абз. «а» п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.¹). З функціональної ж, кримінологічної, що виходить з оцінки уречевлення людини, використання її переміщень, передачі іншим суб'єктам з визначеною метою, далекого від гуманітарних прагнень та устремлінь, – такі дії, на наше переконання, можуть бути описані як торгівля людьми у широкому, кримінологічному, значенні².

В цьому контексті не зайвим буде звернути увагу на те, що 27.04.2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи одностайно ухвалила Резолюцію 2495 (2023) «Депортації та насильницькі переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до російської федерації або на тимчасово окуповані території України: створення умов для їхнього безпечного повернення, припинення цих злочинів та покарання винних». У резолюції наголошено, що насильницьке переміщення дітей з однієї групи в іншу з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу вважається злочином геноциду відповідно до пункту (е) статті 2 Конвенції про геноцид 1948 року, що збігається з задокументованими доказами депортації та насильницького переміщення українських дітей в російську федерацію або на території, що тимчасово перебувають під російською окупацією³.

У рекомендації Асамблея підкреслює що репатріація дітей, їхня реабілітація та створення умов для возз'єднання сімей задля збереження ідентичності дітей України має стати пріоритетом для держав-членів Ради Європи. Асамблея вітає ініціативи Комітету міністрів щодо встановлення відповідальності за агресію російської федерації проти України,

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.02.2024).

² Бондаренко В. І. Торгівля людьми в умовах війни в Україні як об'єкт кримінологічного аналізу // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14-15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 110.

³ Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. Resolution 2495 (2023) / *Assembly debate* on 27 April 2023 (13th sitting) (see [Doc. 15748](#), report of the Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons, rapporteur: Mr Paolo Pisco; and oral opinion of the Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, rapporteur: Ms Carmen Leyte). *Text adopted by the Assembly* on 27 April 2023 (13th sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html> (дата звернення: 15.02.2024).

притягнення до відповідальності всіх винних у депортаціях та примусових переміщеннях, а також забезпечення правосуддя для жертв, зокрема через створення реєстру для фіксації та документування заяв і доказів про шкоду, втрати або поранення в результаті російської агресії проти України. Крім того, Асамблея підтримує рекомендації Комісара Ради Європи з прав людини щодо невідкладного пошуку та впровадження конкретних рішень і механізмів, які б дозволили всім дітям, переміщеним з України до росії та на тимчасово окуповані росією території, возз'єднатися зі своїми сім'ями, зокрема шляхом ідентифікації та реєстрації несупроводжуваних і розлучених з батьками українських дітей та сприяння процедурам розшуку та возз'єднання сімей¹.

Сфокусувавши увагу на аналізі випадків незаконного, в тому числі й насильницького переміщення цивільних осіб на тимчасово окупованих територіях (а так само з тимчасово окупованих територій), можна виявити декілька кримінологічно значущих обставин, а саме:

1) незаконне вивезення дітей має виключно або переважно політичну мету, пов'язану з атакою на українську національну та культурну ідентичність, переривання механізмів передачі її складових майбутнім поколінням. Сам тому слід визнати правильним рішення Міжнародного кримінального суду щодо видачі ордеру на арешт президента російської федерації як воєнного злочинця на тій підставі, що він підозрюється у вчиненні депортації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту)²;

2) незаконне вивезення людей, використовуючи обман та маніпуляцію щодо наявних для них небезпек з боку української влади, з метою зміни демографічного складу територій;

3) незаконне позбавлення волі та вивезення цивільних осіб з подальшим їх використанням як «обмінного фонду» для звільнення з полону в Україні військовослужбовців російської федерації;

4) укладання оплатних угод (купівлі-продажу) щодо українських військовополонених для подальшого їх цільового використання для обміну на конкретних військовополонених з числа військовослужбовців російської федерації. Так, наприклад, за даними різних джерел траплялися випадки, коли українських військовополонених викупували у російській армії та

¹ Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. Resolution 2495 (2023) / *Assembly debate* on 27 April 2023 (13th sitting) (see [Doc. 15748](#), report of the Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons, rapporteur: Mr Paolo Pisco; and oral opinion of the Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, rapporteur: Ms Carmen Leyte). *Text adopted by the Assembly* on 27 April 2023 (13th sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html> (дата звернення: 15.02.2024); Україна і Парламентська асамблея Ради Європи / Постійне представництво України при Раді Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-v-parue> (дата звернення: 20.01.2024);

² Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova / International Criminal Court. Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 15.02.2024).

вивозили до столиці чеченської республіки Грозний та обмінювали на своїх¹;

5) укладання оплатних угод (купівлі-продажу) щодо українських військовополонених для подальшого їх повернення в рабство².

Як можна помітити у всіх (за виключенням четвертого і п'ятого пункту) описаних випадках йдеться про уречевлення людей, про ставлення до них як до засобу досягнення віддалених цілей. Певна річ, у розумінні ст. 149 КК України, подібні діяння не вміщуються у юридичний склад торгівлі людьми. Проте зміна оптики наукового аналізу, застосування розширеного, інтегративного бачення проблематики на основі використання методології структурного функціоналізму та інституціоналізму у кримінологічній їх специфікації дозволяє стверджувати про наявність умовно однорідних кримінальних практик, що об'єднується феноменом торгівлі людьми його широкому соціально-правовому розумінні. Останнє пов'язується з кримінальною експлуатацією людей задля досягнення політичних, військових чи інших, не поєднуваних із повагою до гідності людини, цілей. Йдеться про інструментальну дегуманізацію людей, а, відтак, й про торгівлю ними. Використання такого широкого підходу до дослідження торгівлі людьми в контексті збройного конфлікту здатне в перспективі створити необхідну доктринальну та юридичну платформи для успішного запобігання та протидії цим проявам;

б) конвенційно-індиферентна (щодо міжнародного гуманітарного права) торгівля людьми – оплата передача осіб, які утримуються як військовополонені, або незаконно позбавлених волі цивільних осіб (*злочин міжнародного характеру*, передбачений ст. 149 КК України). На жаль, такі випадки не є поодинокими. Кримінальний бізнес на торгівлі військовополоненими й незаконно утримуваними цивільними особами не є, при тому, ганебним явищем, притаманним виключно ситуації російсько-української війни. Воно спостерігалось й спостерігається повсюдно, де спалахують збройні конфлікти. Тим не менш, враховуючи масштаби міжнародного збройного конфлікту саме на території України, може стверджувати про безпрецедентний за своїм обсягом та ступенем латентності характер цієї проблеми. Її вирішення – справа вкрай делікатна та залежить від ефективності діяльності легальних, відкритих каналів обміну військовополоненими, повернення цивільних осіб. Чимала роль у цій справі відводиться Міжнародному комітету Червоного хреста, очікування від діяльності якого, на жаль, нерідко виявляються завищеними.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що в результаті проведеного дослідження встановлено узалежнення інтенсивності

¹ Росія продає українських полонених на чорному ринку — The Times. Суспільне. Новини. 2023. 5 березня. URL: <https://suspilne.media/698454-rosia-prodae-ukrainskih-polonениh-na-cornomu-rinku-the-times/> (дата звернення: 09.03.2024).

² Бондаренко В. І. Незаконні переміщення осіб як прояв торгівлі людьми в контексті російсько-української війни // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 234–236.

відтворення цих кримінальних практик від фактору міграції та посилення вразливості осіб, які переміщуються всередині країни та закордон. Виділено та надано характеристику двом групам торгівлі людьми в умовах війни: ординарному та воєнно-контекстуальному.

У зв'язку з цим на сьогоднішній день гострим є завдання у науковій розробці проблем системної протидії Національною поліцією торгівлі людьми як комплексного кримінального феномену, що охоплює як ординарні злочини, так і ті злочини, які вчиняються в контексті збройного конфлікту в пов'язанні з торгівлею людьми. Актуальність цієї задачі серед іншого обумовлюється й відповідальністю України по своїм євроінтеграційним зобов'язанням. Відповідно до статті 83(1) Договору про функціонування ЄС, Парламент та Рада ЄС можуть встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій у сферах особливо тяжких злочинів, що мають транскордонний вимір, Єврокомісія уперше розширяє перелік «європейських» злочинів¹. Наразі сферами злочинності, переліченими у цій є в тому числі й торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей. Тож Національна поліція України має синхронізувати свої зусилля з поліцейськими відомствами країн-членів ЄС задля підвищення ефективності протидії транскордонним злочинам².

Крім того, нагальною лишається потреба в удосконаленні чинного законодавства про кримінальну відповідальність і практику його застосування щодо правильної кваліфікації і розслідування відповідних діянь як злочинів проти людяності (*de lege ferenda*) та геноциду. Актуальною є й проблема виявлення та розслідування фактів торгівлі людьми та тимчасово окупованих територіях України, а також військовополоненими. Ці питання складатимуть пріоритетний напрям подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 320–325.
2. Бондаренко В. І. Незаконні переміщення осіб як прояв торгівлі людьми в контексті російсько-української війни // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 234–237.

¹ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу : Договір, Міжнародний документ від 07.02.1992 р. та 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06 (дата звернення: 05.02.2024).

² Бондаренко В. І. Торговля людьми в умовах війни в Україні як об'єкт кримінологічного аналізу // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14-15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 111.

3. Бондаренко В. І. Торгівля людьми в умовах війни в Україні як об'єкт кримінологічного аналізу // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. круглого столу (14-15 березня 2024 року, м. Київ). Київ : Алерта, 2024. С. 107–111.

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.02.2024).

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу : Договір, Міжнародний документ від 07.02.1992 р. та 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06 (дата звернення: 05.02.2024).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.03.2024)

7. Макарова О. П. Теоретичні проблеми оперативно-пошукової психології // Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад. внтурт. справ. Київ, 2023. С. 102–104.

8. Менцелопулу М. Віна Росії проти України : ризик торгівлі людьми / Дослідницька служба Європарламенту. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATAG\(2022\)729410_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATAG(2022)729410_XL.pdf) (дата звернення: 05.02.2024)..

9. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

10. Прібіткова Н. О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці // Modern Problems of Science, Education and Society : Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference (Kyiv, Ukraine; 19-21 June 2023). Kyiv, 2023. С. 1217–1222. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/MODERN-PROBLEMS-OF-SCIENCE-EDUCATION-AND-SOCIETY-19-21.06.23.pdf>.

11. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 17.03.2024).

12. Росія продає українських полонених на чорному ринку — The Times. Суспільне. Новини. 2023. 5 березня. URL: <https://suspilne.media/698454-rosia-prodae-ukrainskih-polonenih-na-cornomu-rinku-the-times/> (дата звернення: 09.03.2024).

13. Україна і Парламентська асамблея Ради Європи / Постійне представництво України при Раді Європи. URL:

<https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-v-parye> (дата звернення: 20.01.2024).

14. Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. Resolution 2495 (2023) / *Assembly debate* on 27 April 2023 (13th sitting) (see Doc. 15748, report of the Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons, rapporteur: Mr Paolo Pisco; and oral opinion of the Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, rapporteur: Ms Carmen Leyte). *Text adopted by the Assembly* on 27 April 2023 (13th sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html> (дата звернення: 15.02.2024).

15. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova / International Criminal Court. Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 15.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2024

Victoria Ih. BONDARENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS DURING WAR IN UKRAINE AS A CRIMINOLOGICAL PHENOMENON

The article is devoted to the formation of a criminological understanding of the phenomenon of human trafficking in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The dependence of the intensity of reproduction of these criminal practices on the factor of migration and increased vulnerability of persons moving within the country and abroad has been established. Two groups of human trafficking in war conditions are identified and characterized: ordinary and war-contextual. It was emphasized that there is an urgent need to improve the current legislation on criminal liability and the practice of its application regarding the correct qualification and investigation of the relevant acts as crimes against humanity (*de lege ferenda*) and genocide. The problem of identifying and investigating the facts of trafficking in people and the temporarily occupied territories of Ukraine, as well as prisoners of war, is also relevant.

Key words: *human trafficking, war, crime, combating crime, war crime, crime against humanity, genocide, migration.*

Максим Геннадійович КОЛОДЯЖНИЙ,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України, м. Харків)

СТРАТЕГІЯ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

У статті з урахуванням прогресивного європейського досвіду запропоновані деякі нові орієнтири та окремі нестандартні рішення для визначення сучасної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні як на концептуальному, так й на правовому рівнях. Висловлено низку суджень критичного характеру, які стосуються існуючої державної політики України у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також нормативно-правових актів стратегічного характеру. Надано низку аргументів на користь більшої ефективності концепції соціального реалізму порівняно із концепцією правового ідеалізму, на яку спирається існуюча державна політика у цій царині. Зазначені ключові повноваження підрозділів патрульної поліції та основні методи їх діяльності, які мають на практиці складати базис забезпечення дорожнього руху з боку цього суб'єкта. Окреслено низку актуальних напрямів, які мають бути враховані у новій Національній стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні на період до 2030 р.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, стратегія, Vision Zero, репресія, профілактика, злочинність, правопорушення, дорожньо-транспортна смертність і травматизм.

Постановка проблеми. На сьогодні протиправність у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР) й, відповідно, дорожньо-транспортна смертність й травматизм, які є результатом першої, уявляють собою надзвичайно актуальну соціальну проблему, яка торкається, без перебільшення, кожної країни світу. І чим економічно уразливішою й

¹ Примітка. Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

організаційно розбалансованішою є та чи інша держава, тим більш гострішою стає анонсована проблема.

Про відносно масову поширеність, підвищений ступінь суспільної небезпечності, вагому соціальну та економічну шкоду різних незаконних проявів у царині БДР наочно свідчать статистичні дані, узагальнені Департаментом патрульної поліції України. Зокрема, у 2023 р. порівняно із 2022 р. збільшилась кількість ДТП із загиблими та травмованими на 26,9 % (23 642 проти 18 628 відповідно), чисельність загиблих учасників дорожнього руху на 9,4 % (3 053 проти 2 791 відповідно), чисельність травмованих під час ДТП осіб на 27,5 % (29 502 проти 23 145 відповідно)¹. Звідси шанси померти на українських дорогах є вдвічі більшими, ніж в ЄС, та аж уп'ятеро - порівняно із Норвегією², яка має найвищий рівень БДР у світі. З урахуванням вищевикладеного недарма дорожньо-транспортну смертність і травматизм називають «дорожньою війною». Остання, на жаль, матиме місце після закінчення російсько-української війни, що триває.

Думка про те, що вимушена міграція мільйонів українців за кордон, зменшення індексу автомобілізації, скорочення інтенсивності дорожнього руху у 2022-2024 рр. позитивно й істотно відбилися на БДР, є хибною. На це впливає поява неіснуючих до війни нових негативних соціальних чинників: спорудження на дорогах держави фортифікаційних загороджень; вимкнення вуличного освітлення; знищення та пошкодження доріг, мостів та інших об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури; залучення патрульної поліції до виконання неспецифічних оборонних завдань; відключення системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху (далі - ПДР) тощо³.

З розумінням неможливості якісних та системних перетворень у формуванні та подальшій реалізації державної політики у царині БДР без істотного підвищення рівня БДР в Україні та зменшення дорожньо-транспортної смертності й травматизму виникає необхідність у виробленні сучасної стратегії, яка була б покладена в основу забезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні на період до 2030 р. Актуальність цього питання підвищується також з урахуванням того, що Стратегія підвищення рівня БДР в Україні, що була розрахована до 2024 р.⁴, уже втратила свою чинність. А це означає, що МВС України, Департамент патрульної поліції у тісній взаємодії із науковою спільнотою та громадським сектором мають розробити новий подібний нормативно-правовий акт. У ньому має бути закладена нова довгострокова проєвропейська прогресивна

¹ Статистика ДТП в Україні за 2023 рік. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

² Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. С. 78-81.

³ Batyrgareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 9. № 5. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 48-56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-48-56>.

⁴ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. №1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

парадигма забезпечення дорожнього руху в Україні, як кандидата на вступ до ЄС.

Різні правові та кримінологічні аспекти забезпечення БДР в Україні вивчали такі вчені, як: К. К. Бенца, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, М. Ю. Веселов, С. В. Гізімчук, Т. О. Гуржій, Є. І. Гусева, Н. В. Давидова, Ю. Б. Данильченко, Р. Я. Демків, Є. Ю. Жученко, В. М. Когут, Ю. С. Коллер, С. Я. Лихова, В. А. Мисливий, В. І. Осадчий, О. В. Острогляд, В. М. Парасюк, В. І. Приходько, І. І. Риндюк, М. М. Рудик, А. О. Собакарь, А. О. Стрижак, М. І. Хавронюк, А. О. Чанцева та ін.

Плідно і послідовно дотичні питання досліджують фахівці відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головін, А. В. Калініна, О. В. Новіков, І. О. Христич, С. С. Шрамко. Водночас у літературі бракує кримінологічних праць, де б на підставі емпіричного базису, з урахуванням прогресивної європейської практики пізнавалась ця важлива соціальна проблематика з огляду на вироблення перспективних напрямів діяльності, які б могли лягти в основу нової стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні як на теоретико-концептуальному, так й на практико-правовому рівнях.

Мета статті – визначення стратегічних напрямів діяльності державної політики України у сфері БДР.

Виклад основного матеріалу. Варто підтримати висловлену науковцями думку, що без розробки доктринальної моделі кримінологічної стратегії забезпечення БДР та без уявлення щодо структури останньої майже неможливо ефективно протидіяти тим загрозам, що мають місце зараз у вказаній царині¹. У цьому зв'язку обстоюється позиція, що оновлення існуючих та створення нових та більш досконалих стратегічних рамок забезпечення дорожнього руху в Україні неможливе без критичного переосмислення теперішньої державної політики України у сфері БДР та стратегії, на якій вона базується.

Має місце тверде переконання, в основі якого перебувають результати здійсненого ґрунтовного кримінологічного дослідження², щодо потреби в об'єктивній відмові від архаїчних поглядів на вирішення проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму в Україні. Це передбачає відкидання концепції правового ідеалізму, яка наразі, на жаль, є ядром державної політики України у сфері БДР. Ця концепція ґрунтується на ідеї, що умовно штрафами можна «перемогти» смертність на дорогах взагалі та протиправність у цій царині, зокрема. Доказом цьому є не лише відповідні заяви керівництва МВС України та Департаменту патрульної поліції³, а й

¹ Данильченко Ю. Б. Доктринальна модель кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.05>.

² Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

³ Брифінг в МВС України щодо посилення відповідальності за порушення ПДР. URL: [https://mvs.gov.ua/uk/press-center/video/brifing-v-mvs-ukrayini-shhodo-posilennya-vidpovidalnosti-za-](https://mvs.gov.ua/uk/press-center/video/brifing-v-mvs-ukrayini-shhodo-posilennya-vidpovidalnosti-za)

проекти десятків законів України, які знаходяться на теперішній час на розгляді у Верховній Раді України та передбачають посилення відповідальності за ті або інші порушення ПДР, наприклад:

- № 6463 (за перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів більше, як на 80 км/год)¹;
- № 6502 (уведення системи нарахування штрафних балів за порушення ПДР)²;
- № 7026-1 (збільшення штрафів за систематичні порушення ПДР)³;
- № 7382 (щодо конфіскації транспортних засобів за керування ними в стані сп'яніння в умовах воєнного часу)⁴;
- № 9076 (за керування транспортним засобом у стані сп'яніння)⁵;
- № 9564 (за керування транспортним засобом із перевищенням допустимого рівня шуму в населених пунктах)⁶;
- № 11029 (запровадження нових методів автофіксації перевищень швидкості транспортних засобів)⁷;
- № 11111 (за ненадання права безперешкодного проїзду транспортним засобам зі спецсигналами)⁸ та ін.

Крім цього, протягом останніх трьох років було розглянуто й згодом прийнято й інші проекти законів, якими було реально посилено юридичну відповідальність у сфері БДР: № 2695 (істотно посилено у 2021 р. відповідальність за низку поширених порушень ПДР, а також криміналізовано окремі діяння)⁹; № 5050-1 (щодо захисту честі та гідності

porusennya-pdr.

¹ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38674>.

² Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо впровадження обліку штрафних балів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38729>.

³ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо підвищення відповідальності за систематичні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39028>.

⁴ Проект Закону про внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортним засобом в стані сп'яніння в умовах воєнного часу. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39627>.

⁵ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41467>.

⁶ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>.

⁷ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України "Про дорожній рух" щодо посилення відповідальності в сфері безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43734>.

⁸ Проект Закону про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобом, які мають на це право. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43892>.

⁹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/92>.

громадян та працівників правоохоронних органів)¹; № 7354 (щодо підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами)².

Яскраво виражена каральна спрямованість норм чинного законодавства України у сфері БДР є, окрім іншого, результатом помилковості стратегії, яка перебуває в основі існуючої державної політики України у сфері БДР. Нагадаємо, що у Стратегії підвищення рівня БДР в Україні на період до 2024 р. одним із основних напрямів її реалізації було «удосконалення законодавства з питань БДР...», у тому числі в частині посилення відповідальності громадян та посадових осіб за вчинення правопорушень у сфері забезпечення БДР»³. Річ у тім, що національні стратегії убезпечення дорожнього руху західних країн (США, Канади, Австралії, ФРН) не наголошують взагалі на репресії у будь-яких її проявах⁴. Правова охорона суспільних відносин у сфері БДР у цих та багатьох інших європейських країнах здійснюється паралельно й у цілому не охоплюється такою стратегією.

Яскравим прикладом у цьому зв'язку є Польща, якій протягом 2012–2022 рр. удалось зменшити смертність на дорогах аж на 47 %. У зв'язку із цим Польща отримала від Європейської ради з безпеки на транспорті (ETSC) престижну нагороду PIN-2023 (Індекс ефективності дорожнього руху). За оцінками фахівців, в основі такого успіху перебуває поєднання декількох напрямів проактивної діяльності щодо: розроблення Національної програми БДР на 2021–2030 рр. та Програми Польщі з безпеки дорожньої інфраструктури; розширення мережі камер контролю швидкості руху транспортних засобів; примусових перевірок водіїв на стан сп'яніння; упровадження системи «аварійних коридорів» щодо безперешкодного та оперативного під'їзду машин екстрених служб до місць ДТП⁵. Ураховуючи, що Польща за багатьма напрямками державної політики є своєрідним орієнтиром для України як кандидата на вступ до ЄС, цей досвід заслуговує на те, щоб він був використаний під час розробки нової стратегії убезпечення дорожнього руху в Україні.

В основу подібних нормативно-правових актів стратегічного характеру, що мають місце у зарубіжних країнах, закладена інша некаральна (кримінологічна) парадигма, закріплена у стратегії Vision Zero (Мета: Нуль).

¹ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25717>.

² Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39567>.

³ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

⁴ Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: зб. норм. актів: електрон. вид. / уклад. М. Г. Колодяжний; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 162 с.

⁵ ETSC awards its 2023 Road Safety Performance Index Award to Poland for the first time. URL: https://urban-mobility-observatory.transport.ec.europa.eu/news-events/news/etsc-awards-its-2023-road-safety-performance-index-award-poland-first-time-2023-06-30_en?prefLang=de.

Остання була уперше прийнята ще у 1997 р. парламентом Швеції. Ця стратегія спрямована на зведення загибелі або серйозного травмування внаслідок ДТП до нульового значення. Філософія цього документу виходить з неприйнятності того, що людські помилки призводять до фатальних наслідків. Адже ідеальних людей не існує і помилятися є природним для них. Тому така поведінка не має коштувати для інших людей їх життя чи здоров'я. Остаточна відповідальність за БДР відповідно до Vision Zero, умовно кажучи, перекладається з особи, яка керує транспортним засобом, на тих, хто: проектує транспортну систему, управляє транспортними потоками, виробляє транспортні засоби, приймає законодавство у цій сфері. При цьому за такого підходу ніхто не знімає відповідальності з водія та не звільняє його від обов'язків дотримувались ПДР¹. Тобто указаним документом фактично була змінена стратегія запобігання автотранспортним правопорушенням і трансформована вся система БДР у Швеції.

Сучасними стандартами згідно зі стратегією Vision Zero, є: а) управління БДР; б) безпека пересування по дорогах; в) безпека транспортних засобів; г) безпека учасників дорожнього руху; д) поставарійна діяльність². На теперішній час шведський досвід забезпечення дорожнього руху покладений в основу європейської системи транспортної безпеки. Стратегії, програми та відповідні плани, які стосуються питань БДР на національному рівні, аналогічно спираються на апробовану роками у Швеції нестандартну (асиметричну) концепцію зменшення дорожньо-транспортної смертності й травматизму. Є глибоке переконання, що цим шляхом має піти й Україна.

Критика переважання карального спрямування у діяльності суб'єктів, задіяних у процесі формування (парламент, МВС України) та реалізації (Департамент патрульної поліції) державної політики України у сфері БДР жодним чином не заперечує можливості, а в окремих випадках навіть необхідності, посилення юридичної відповідальності за порушення відповідних ПДР, особливо відповідальності за які є набагато меншою порівняно з країнами ЄС. При цьому не має бути місця невинуватому перекося у бік посилення репресії у такій політиці. Адже з аналізу діяльності зазначених вище суб'єктів стає очевидним, що правова охорона суспільних відносин у сфері БДР є на сьогодні центральною складовою чинної політики у вказаній царині. У цьому зв'язку діяльність основного суб'єкта, який реалізує державну політику у сфері БДР, у виді підрозділів патрульної поліції має здійснюватись крізь призму ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». У ній до головних повноважень поліції віднесено здійснення превентивної та профілактичної діяльності щодо запобігання

¹ Vision Zero – no fatalities or serious injuries through road accidents. URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>.

² About program We live Vision Zero. URL: <https://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>.

правопорушенням (п. 1 ч. 1), а також виявлення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень, й вжиття заходів для їх усунення (п. 2 ч. 1)¹.

В одному з останніх дисертаційних досліджень, яке стосується адміністративно-правових засад діяльності патрульної поліції і, що головне, підготовлене А. О. Стрижак, яка кілька років очолювала Управління патрульної поліції Харківської області, розкривається зміст превентивної діяльності. На переконання цього правоохоронця-науковця, превенція зводиться не лише до примусу, а включає широкий набір соціально-правових заходів: профілактику правопорушень, встановлення їх причин та умов, підвищення правової культури громадян тощо². Іншими словами, навіть керівники регіональних підрозділів патрульної поліції визнають помилковість вузького трактування превенції як виключно реагування на правопорушення.

Анонсована позиція цілком узгоджується з результатами інших адміністративно-правових та кримінологічних досліджень, здійснених в Україні останнім часом. Так, М. М. Рудик наголошує на необхідності переходу від реагування на автотранспортні правопорушення та їх наслідки до усунення вразливостей середовища, що уможливають учинення цих правопорушень (управління ризиками безпеки) з відповідною зміною порядку оцінювання результатів правоохоронної діяльності³. К. К. Бенца, здійснивши глибокий аналіз сучасного зарубіжного досвіду забезпечення дорожнього руху, аналогічно наполягає на доречності розширення меж профілактики протиправності у сфері БДР, головним чином, шляхом формування в учасників дорожнього руху культури правомірності⁴. В основі останньої перебувають саме некаральні засоби її реалізації. Навіть ті науковці, які виступають за жорсткий варіант дисциплінування учасників дорожнього руху переважно шляхом притягнення їх до юридичної відповідальності за порушення ПДР⁵, не виключають можливості забезпечення дорожнього руху іншими, некаральними, заходами.

Для того, щоб національна політика України щодо забезпечення дорожнього руху відповідала принципам адекватності, наукової обґрунтованості й соціальної справедливості, вона має формуватись й, відповідно, реалізовуватись крізь призму економічного фактору. Це означає,

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 2.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

² Стрижак А. О. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції як суб'єкта реалізації державної регіональної політики у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... д-ра філософії: 081 / Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2024. С. 3, 4.

³ Рудик М. М. Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: реферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 29.

⁴ Бенца К. К. Профілактика адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху: світовий досвід та перспективи його використання в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2023. С. 173.

⁵ Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія / В. В. Голіна, С. С. Шрамко; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: 2023. 184 с.

що в основі ініціатив щодо збільшення штрафів за порушення ПДР будь-якими його учасниками має перебувати показник ВВП на душу населення, який в Україні є одним з найнижчих серед усіх країн ЄС (наприклад, у 2020 р. 3,5 тис. євро в Україні проти 68,5 тис. євро - у Норвегії (держава з найвищим рівнем БДР у світі); 60,8 тис. євро - у Швейцарії; 42,5 тис. євро - у Швеції¹). Протягом 2022-2024 рр. цей показник істотно зменшився в Україні через економічні наслідки війни. Тобто перед тим, як приймати рішення щодо збільшення штрафів, необхідно, як мінімум, оцінити реальну можливість його сплати переважною більшістю водіїв, а також сприйняття подібних ініціатив суспільством. В іншому разі такі рішення є нічим іншим, як державницьким цинізмом, адже не враховують соціально-економічний стан в Україні.

Стратегія забезпечення дорожнього руху в Україні має ґрунтуватись на так званій концепції соціального реалізму. Вона зводиться до усвідомлення неможливості підвищити рівень БДР без урахування усіх елементів складної соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дороги - правове середовище», а не лише з акцентуацією уваги на останній її складовій, як це має місце на теперішній час. Більше того, елемент «правове середовище» цієї системи не слід зводити виключно до правової охорони відповідних суспільних відносин. Тут акцент має здійснюватись саме на вдосконаленні правового регулювання системи БДР (унормування нової і більш досконалої методики статистичного обліку загиблих та травмованих під час ДТП осіб, яка зараз паралельно здійснюється кількома суб'єктами; формування у країні політики мікромобільності; створення додаткових стимулів для учасників дорожнього руху щодо відмови або обмеження використання автомобілів; упорядкування експлуатації легкого персонального електричного транспорту; вдосконалення технічного огляду транспортних засобів відповідно до європейських стандартів; прив'язка вартості щорічної плати за обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів до дисциплінованості водіїв та дотримання ними ПДР тощо).

Якщо розглядати штраф як загальнопревентивний засіб впливу на поведінку учасників дорожнього руху, то слід більше акцентувати увагу на невідворотності юридичної відповідальності порушників. Остання може забезпечуватись, окрім іншого, посиленням ефективності діяльності органів та підрозділів патрульної поліції, а також розширенням національної мережі автоматичної фіксації порушень ПДР. Зрозуміло, що 265 подібних автоматичних засобів, які мають місце у 2024 р. в Україні, вкрай мало для держави з однією із найрозгалуженіших дорожніх мереж у Європі (419,7 тис. км).

Більше того, думка про те, що достатньо обмежити негативну дію основного («людського») фактору вчинення більшості ДТП в Україні правовими засобами, є хибною. Підтвердженням цього є хоча б той факт, що

¹ Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. С. 78-84.

навіть передбачення у КНР, Таїланді, Малайзії смертної кари за вчинення окремих правопорушень у сфері БДР не вирішує остаточно проблему дорожньо-транспортної смертності й травматизму. Обмежений соціальний ефект таких заходів не виключається. Однак з розумілих причин такий «дикий» досвід інших держав не підходить Україні. Звідси у питанні підвищення правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху, як підґрунтя «людського» фактору автотранспортних правопорушень, акцент рекомендується перенести з репресії у всіх її проявах на довгострокові культурно-просвітницькі програми. Саме вони мають перебувати в основі державної інформаційної політики України щодо забезпечення дорожнього руху.

Подібні заходи неможливі без: широкого суспільного дискурсу навколо проблеми смертності й травматизму на дорогах; доведення до громадян сумної інформації про чисельність загиблих та травмованих учасників дорожнього руху; оголошення в Україні року управління швидкістю, боротьби з дитячою смертністю на дорогах, року велосипедиста; запровадження в навчальних закладах обов'язкових занять з БДР; виступів керівництва МВС та Департаменту патрульної поліції у ЗМІ; активізації діяльності профільних громадських організацій та сприйняття Національною поліцією їх ініціатив; розміщення на рекламних щитах соціальної реклами із зображенням загиблих учасників дорожнього руху та ін.

Потужна інформаційна політика держави у сфері БДР має доповнюватись низкою інших, не менш важливих, напрямів діяльності щодо: будівництва та реконструкції, особливо після завершення війни в Україні, дорожньо-транспортної інфраструктури, поєднаної з усуненням багатьох корупційних ризиків у цій галузі; удосконалення управління дорожнім рухом; істотного розширення мережі засобів автоматичної фіксації порушень ПДР; лібералізації чинного законодавства, яке б сприяло розширенню наявного національного автопарку сучасними та безпечними, бажано електричними та гібридними, транспортними засобами; запровадження нових стандартів та збільшення фінансування медицини катастроф (навчання медичного персоналу європейським протоколам надання невідкладної медичної допомоги постраждалим у ДТП, закупівля нових карет швидкої медичної допомоги) тощо.

Реалізація комплексу зазначених вище напрямів профілактичної діяльності, що охоплюються стратегією Vision Zero, має поєднуватись із вжиттям заходів, спрямованих на усунення викликів і ризиків, що мають наразі місце в Україні та які повинні у свою чергу визначатись шляхом: цілеспрямованого державного та регіонального моніторингу сфери БДР; результатами щорічного аудиту БДР; ревізії ефективності нормативно-правового регулювання та охорони суспільних відносин у цій галузі.

Запорукою успіху у справі забезпечення дорожнього руху в Україні з дотриманням стратегічного підходу є розроблення Білої книги БДР. Вона має бути результатом щорічної діяльності державних і недержавних суб'єктів щодо: визначення актуальних загроз у цій царині; установлення

корупційних ризиків у роботі органів, залучених до сфери БДР; визначення основних причин ДТП в Україні; стану функціонування цієї галузі; щорічних обсягів соціально-економічної шкоди від дорожньо-транспортної смертності й травматизму (у % ВВП), який дозволить більш чітко усвідомити ступінь суспільної небезпечності автотранспортних правопорушень та ефективність діяльності різних суб'єктів.

Основні індикатори та показники, що містяться у такій Білій книзі БДР, мають у графічно-текстовому наочному виді бути презентовані у тексті Національної стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні на період до 2030 р. Ця корисна інформація буде корисною при визначенні мети, принципів, очікуваних результатів та пріоритетних напрямів реалізації положень представленого нормативно-правового акту. Саме такий підхід застосований при розробці та оформленні зарубіжних стратегій забезпечення БДР.

Висновки. Кримінологічне пізнання представленої наукової проблеми дає підстави для формулювання таких суджень:

1. Рівень БДР в Україні є незадовільним – тому вимагає застосування стратегічного підходу для вирішення соціальної проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму.

2. Сучасна державна політика України у сфері БДР є неефективною, не відповідає прогресивним європейським стандартам та не здатна у цілому вирішити завдання щодо істотного підвищення рівня БДР у нашій країні.

3. Головним недоліком чинної державної політики України у царині БДР є помилкове визначення головних стратегічних векторів у вирішенні зазначеної соціальної проблеми щодо її тяжіння до розширення застосування репресії у всіх її правових та організаційних проявах. Це природньо призводить до необґрунтованого переважання у діяльності підрозділів патрульної поліції карально-превентивної складової, що спирається на метод примусу, замість здійснення профілактичних, сервісних та обслуговуючих функцій, які у свою чергу ґрунтуються на методах переконання і служіння.

4. Основу стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні як у концептуальному, так й у нормативно-правовому її розумінні, мають становити напрями діяльності, що охоплюються європейською стратегією Vision Zero. Вона має доповнитись низкою напрямів профілактичної діяльності, актуальність реалізації яких в Україні зумовлюється комплексом специфічних для нашої країни ризиків і загроз, що мають місце у сфері БДР.

5. Формування на теоретичному та прикладному рівнях майбутньої стратегії підвищення рівня БДР в Україні має здійснюватись з усвідомленням необхідності удосконалення усіх складових соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дороги - правове середовище».

6. Майбутня Стратегія забезпечення БДР, яка має бути розрахована у нашій державі до 2030 р., повинна змінити своє концептуальне підґрунтя: з правового ідеалізму – на соціальний реалізм. Тому основу цієї Стратегії

повинен становити комплекс проактивних заходів культурно-виховного, правового, організаційного, інформаційного, технічного та ін. характеру. Саме така модель здатна забезпечити реальний позитивний ефект як у зменшенні рівня протиправності у царині БДР, так й, відповідно, у поліпшенні стану дорожньо-транспортної смертності й травматизму.

7. З урахуванням триваючої війни в Україні нова стратегія убезпечення дорожнього руху повинна враховувати ті криміногенні та інші несприятливі соціальні чинники, які мають місце у період правового режиму воєнного стану, а також ті з них, що існуватимуть у повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенца К. К. Профілактика адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху: світовий досвід та перспективи його використання в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2023. 216 с.

2. Брифінг в МВС України щодо посилення відповідальності за порушення ПДР. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/video/brifing-v-mvs-ukrayini-shhodo-posilennya-vidpovidalnosti-za-porusennya-pdr>.

3. Данильченко Ю. Б. Доктринальна модель кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.05>.

4. Колодязний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

5. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія / В. В. Голіна, С. С. Шрамко; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: 2023. 184 с.

6. Про Національну поліцію: Закон України від 2.07.2015 р. № 580–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

7. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/92>.

9. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38674>.

10. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про

адміністративні правопорушення та інших законів України щодо впровадження обліку штрафних балів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38729>.

11. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо підвищення відповідальності за систематичні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39028>.

12. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41467>.

13. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>.

14. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про дорожній рух» щодо посилення відповідальності в сфері безпеки дорожнього руху. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43734>.

15. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25717>.

16. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39567>.

17. Проект Закону про внесення змін до статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за ненадання переваги в русі транспортним засобам, які мають на це право. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43892>.

18. Проект Закону про внесення зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортним засобом в стані сп'яніння в умовах воєнного часу. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39627>.

19. Рудик М. М. Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: реф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. 33 с.

20. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік. URL:

<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

21. Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: зб. норм. актів: електрон. вид. / уклад. М. Г. Колодяжний; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 162 с.

22. Стрижак А. О. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції як суб'єкта реалізації державної регіональної політики у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... д-ра філософії: 081 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024.

23. About program We live Vision Zero. URL: <https://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>.

24. Batorygareieva V., Kolodyazhny M., Netesa N. War as a Challenge to Road Safety: Damage to Society and the Economy of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 9. № 5. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 48-56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-48-56>.

25. ETSC awards its 2023 Road Safety Performance Index Award to Poland for the first time. URL: https://urban-mobility-observatory.transport.ec.europa.eu/news-events/news/etsc-awards-its-2023-road-safety-performance-index-award-poland-first-time-2023-06-30_en?prefLang=de.

26. Vision Zero – no fatalities or serious injuries through road accidents. URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2024

Maxim G. KOLODYAZHNY,

PhD, Senior Researcher

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

ROAD TRAFFIC SAFETY STRATEGY IN UKRAINE

The article proposes some new benchmarks and certain unconventional solutions for defining a contemporary road safety strategy in Ukraine at both conceptual and legal levels, taking into account progressive European experience. Several critical judgments are expressed regarding Ukraine's existing state policy in the field of road safety and transport operation, as well as the strategic normative acts. A series of arguments are provided in favor of the greater effectiveness of the concept of social realism compared to the concept of legal idealism, upon which the existing state policy in this area is based. The key responsibilities of patrol police units and the main methods of their activities, which are supposed to form the basis for ensuring road safety by this entity in practice, are outlined. A range of relevant directions that should be considered in the new National Road Safety Strategy in Ukraine for the period up to 2030 are

highlighted.

Key words: *road safety, strategy, Vision Zero, repression, prevention, crime, violations, road traffic fatalities and injuries.*

Олександр Ельбрусович МАРЧЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. На підставі комплексного аналізу розуміння ненависті у психології та філософії, лінгвістиці запропоновано визначення цих кримінальних правопорушень як передбачених законом про кримінальну відповідальність агресивно-насильницьких проявів дискримінації, обумовлених гостро емоційним, негативним, афілійованим груповою приналежністю почуттям ворожості до представників певних соціальних груп, опозиційністю до них й нестерпністю співіснування з ними. У широкому значенні кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті – персоніфіковані та/або афілійовані чи змішані (персоніфіковано-афілійованих) агресивні та/або аутоагресивні кримінальні практики дискримінації чи саморуйнації, детерміновані контрідентичністю, ресентиментом, страхом та/або комплексом вини. Вони мають складну феноменологічну, екзистенціальну природу, вмонтовані в механізм самодетермінації злочинності, а тому вимагають системної реакції з боку громад, держави та міжнародних організацій.

Ключові слова: *ненависть, кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті, злочинність, протидія злочинності, ресентимент, війна, перехідне правосуддя, феномен.*

Постановка проблеми. Загальна декларація прав людини у ст. 1 проголошує: «Ві люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства¹. Ст. 2 декларації розширює це положення:

¹ Загальна декларація прав людини : Декларація Міжнародний документ ООН: Резолюція 217 А

«Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоурядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті»¹.

На рівні європейської регіональної міжнародно-правової бази Ради Європи принцип рівноправності громадян зафіксований у ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (Європейської конвенції з прав людини) від 04.11.1950 р.: «Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин»². Тож принцип недискримінації й рівності у правах людей слід віднести до одного з фундаментальних у сучасній правовій архітектоніці цивілізованих народів світу. Повага до прав людини незалежно від її походження, національності, раси, кольору шкіри, мови, майнового чи стану, політичних або інших переконань, поглядів – без перебільшення варто віднести до сучасного етичного мінімуму цивілізованості.

Тому не випадково прийнято вважати, що злочинність на ґрунті ненависті являє собою найбільш небезпечні прояви нетерпимості та дискримінації³. Зважаючи на це, боротьба із ксенофобією та дискримінацією визнана невід'ємною частиною комплексної концепції безпеки, яку прийнято в ОБСЄ. Так, на 11-й зустрічі Ради міністрів країн-членів ОБСЄ, що пройшла у м. Маастріхті у грудні 2003 р., міністри закордонних справ 55 держав-учасниць підтвердили своє зобов'язання заохочувати толерантність і боротися з дискримінацією, в тому числі з проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, антисемітизму та іншими проявами ксенофобії та нетерпимості. Рішення щодо толерантності та недискримінації спонукає всі держави-учасниці збирати та зберігати достовірно зібрану інформацію та статистичні дані про злочини* на ґрунті

(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.04.2024).

¹ Там само.

² Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 04.11.1950 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2024).

³ Горбачова О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 71.

* Тут і надалі категорія «злочин на ґрунті ненависті» використовується як синонімічна до категорії «кримінальне правопорушення на ґрунті ненависті» з огляду на міжнародно-правову базу та стандарти реагування на ці правопорушення, що англійською іменуються «hate crimes».

ненависті. На наступних конференціях у Берліні, Парижі, Брюсселі, Кордові, окрім взятих раніше зобов'язань, держави-учасниці також зобов'язались робити таку інформацію доступною громадськості¹.

Принагідно зауважимо, що кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті неодноразово потрапляли до фокусу наукової уваги таких дослідників як А. Б. Блага, О. В. Горбачова, Є. Ю. Захаров, К. Б. Левченко, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, Д. О. Назаренко, Ю. В. Орлов, В. І. Поклад, Н. О. Прібиткова та інші. Однак ситуація неспровокованої війни росії проти України змушує по-новому подивитися на феномен цих злочинів.

Мета цієї статті – надати поняття та визначити зміст кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, надати кримінологічно-феноменологічний їх опис і пояснення.

Виклад основного матеріалу. Рухаючись на напрямі спроб виявити, зафіксувати сутність кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, вже на перших етапах аналітичної роботи вже доводиться констатувати: ненависть – антропологічна константа. Вона присутня у людській природі й давала про себе знати протягом всього періоду розвитку людства. Повсякчас же в умовах війни (і у повоєнній перспективі, напевно) ненависть виявляє себе як фонові буденність, як притаманне травмованому суспільству, особистостям почуття до ворога, до того, від кого надходить загроза, хто спричиняє страждання. Дійсно, мораль навчає стриманості і навіть любові до ворогів. Проте, коли йде війна, стають зрозумілими слова М. Вебера у доповіді «Політика як покликання» (Politik als Beruf, 1919) про те, що виконати настанови Нагорної Проповіді можуть лише святі, лише мучеництвом буде збережена гідність непротивлення злу². Слідувати їхньому прикладу – це вибір і подвиг особистості, але неприпустимо вимагати святості й мучеництва від інших³.

Нормальна людина – людина, яка повністю ніколи не відповідає високим вимогам моралі. І це, за відкриттям З. Фрейда⁴, є одним з укорінених в самій людській природі агресивності щодо культури, моралі. Нездатність відповідати високим ідеалам зумовлює почуття вини й атаку на об'єкт її стимуляції. Так атакується культура. Тож чи не логічно припустити, що ненависть як така «зашита» у натурі *homo sapiens*? І з розвитком культури це почуття лише наростатиме? І чи не є постмодернівські вольності, толеративні екзальтації свідченням саме того, що спрацьовують самозахисні механізми культури, яка намагається «відкрити шлюзи», сублімувати деструктивну енергетику, знизити рівень вимогливості?

¹ Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/180146.pdf> (дата звернення: 15.03.2024); Горбачова О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 71.

² Вебер М. Покликання до політики // М. Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з німецької та коментарі О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 179.

³ Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 99. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.098>.

⁴ Фрейд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Юрко Прохасько. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 120 с.

Питання риторичні.

Втім, цілком конкретними є ненависть і наслідки її дії. При тому, що любов і ненависть, як фройдівські ерос й тонатос відсилають до архетипіки та міфології, виявляють себе повсякчас при зверненні до аналізу історії... Люди можуть ненавидіти (й ненавидять) буквально усе: свободу (що розлого довів Е. Фромм у своїй відомій праці «Втеча від свободи»), рабство чи інше узалежнення, окремих людей і спільноти, тварин, власне тіло, зовнішність, пору року, погоду тощо. І загалом неможливо уявити людину, вільну від емоції ненависті, роздратування, відповідної агресії, сублімованої чи ні, але агресії. Іншими словами: ненависть хоча не є явищем позитивним, але є цілком нормальним. У тому сенсі, що без накопичення та розрядки, реалізації енергетики ненависті не відбувається жодне суспільство. Певна річ, у розвинених культурах існує чимало маршрутів сублімації цієї енергії, перенаправлення її в інакше, соціально позитивне або ж принаймні прийнятне русло. Водночас існує й та частина ненависті, що геть (або переважно) не піддається сублімації у соціально прийнятних межах і формах. І саме цей сегмент, чи-то-пак вимір руху соціальної матерії репрезентує найбільш деструктивну, небезпечну проблему для існування суспільств – кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті.

З цього випливає те, що, по-перше, ненависть, повторимо, є антропологічною константною. По-друге, кримінальні правопорушення, а так само будь-який інший соціально оцінений, визначений вид поведінки на ґрунті (мотивований, зумовлений) ненависті є соціальним конструктом, тобто не передзаданим наперед й однозначним феноменом, а *соціально контекстуальним*. Ненависть, втілена у поведінці, може коливатися між полюсами від «святості» (saint anger як соціально прийнятний або ж, принаймні, допустимий її вияв), до «чорноти» й абсолютної деструкції. До конструктивістської природи кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті ми ще повернемося. Тут же зауважимо на тому, що для ясності справи, чіткості наукового розуміння на поглиблене дослідження заслуговує вихідна категорія «ненависть». Необхідно внести ясність у розуміння її змісту, видів аби надалі сформулювати адекватне уявлення про кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу.

Принагідно зауважимо, що концепція злочину на ґрунті ненависті з'явилася в США наприкінці 1970-х років. До кінця ХХ-го століття федеральний уряд і більшість штатів США прийняли закони, що передбачають додаткові покарання за злочини, вмотивовані упередженням (на відміну від багатьох ширших законів штату, федеральний закон дозволяв переслідувати злочини на ґрунті ненависті лише через колір шкіри, расу, релігію чи національне походження жертви). Дедалі частіше злочинну поведінку, мотивовану фанатизмом, почали розглядати як суттєво відмінну від інших і в деяких аспектах більш згубну, ніж інші види злочинів. Відображаючи політику проблеми, а також фактичну кількість злочинів, мотивованих упередженням, расові та релігійні меншини та жінки

були визнані в багатьох статутах потенційними жертвами злочинів на ґрунті ненависті, тоді як інші групи, такі як люди похилого віку та діти, не визнавали цього¹.

В американській академічній та правовій традиції, в контексті дослідження кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, слово «ненависть» не означає люті, гніву чи загальної неприязні. Натомість «ненависть» означає упереджене ставлення до людей або груп із певними характеристиками, визначеними законом. У США, країні, яка традиційно є мультинаціональною, історично фронтірною, правовому урегулюванню питань протидії злочинам на ґрунті ненависті приділяється багато увагу. Тож на федеральному рівні закони про злочини на ґрунті ненависті включають злочини, вчинені на основі уявної або фактичної раси, кольору шкіри, релігії, національного походження, сексуальної орієнтації, статі, гендерної ідентичності чи інвалідності жертви. Злочини на ґрунті ненависті мають ширший вплив, ніж більшість інших видів злочинів. Жертви злочинів на ґрунті ненависті включають не лише безпосередню ціль злочину, але й інших подібних. Злочини на ґрунті ненависті впливають на родини, громади, а часом і на всю націю².

Певна річ, таке розуміння є операційним, придатним для вирішення конкретних аналітичних та правозастосовних задач. Однак з суто наукової точки зору воно видається неповним, обмеженим. Адже якщо під ненавистю не розуміти власне ненависті, а синонімізувати її з упередженням, дискримінацією тощо, то який сенс використовувати саме таке поняття. На наше переконання варто дотримуватись установки на семантичну чистоту категоріального апарату, яким послуговуються наукові дослідження. Варто уникати змішування, підміни понять. Інакше є ризик наразитися на некоректність висновків, неправильне розуміння природи, мотивації відповідних вчинків, типів поведінки та, як наслідок, неефективності чи навіть шкідливості, небезпечності заходів, спрямованих на запобігання відповідним практикам.

У «Трактаті про людську природу» Г'юм (*Hume*, 1739–1740) розглядає у парі з любов'ю і вважає їх почуттями (*passions*), які поєднуються з різними емоціями (часто, але не обов'язково, це доброзичливість та гнів («*benevolence and anger*», Т 2.2.6.6, SBN 368)). На відміну від «чистих емоцій в душі» («*pure emotions in the soul*», Т 2.2.6.3, SBN 367), що зумовлені лише задоволенням або болем (*pain*) і зникають разом із цими відчуттями, любов і ненависть супроводжуються бажанням (*attended with desire*) і спонукають до дії. Г'юм пише: «любов і ненависть не завершуються у самих собі, не обмежуються емоцією, ними викликаную, а ведуть свідомість до чогось іще» («*love and hatred are not compleated within themselves, nor rest in that emotion, which they produce, but carry the mind to something farther*», Т 2.2.6.3, SBN 367).

¹ Hate crime / Britannica. URL: [https://www.britannica.com/topic/hate-crime_\(дата звернення: 20.03.2024\)](https://www.britannica.com/topic/hate-crime_(дата звернення: 20.03.2024)).

² Learn About Hate Crimes / U.S. Department of Justice. 2023. July 21. URL: [https://www.justice.gov/hatecrimes/learn-about-hate-crimes_\(дата звернення: 18.03.2024\)](https://www.justice.gov/hatecrimes/learn-about-hate-crimes_(дата звернення: 18.03.2024)).

Зокрема, у стані ненависті людина бажає страждання іншому або відчуває відразу до його щастя («hatred produces a desire of the misery and an aversion to the happiness of the person hated», Т 2.2.6.3, SBN 367)¹.

Зауважимо також, що Г'юм убачає у таких складних і глибоких почуттях, як любов і ненависть, феноменологічний факт зв'язку з іншою особою, пізнання її самості (*self*) «внаслідок тривалих зв'язків між інтенціями та відповідними почуттями» («*through continuous connections between intentions and corresponding feelings*»)². Зафіксуймо: *ненависть проявляється у співвідношенні, здебільшого (але не виключно) як результуюча здатності до емпатії у її негативному відображенні*. До цієї ідеї ми ще повернемося, адже вона важлива для розуміння того, чи є ненависть діалогічним, а чи монологічним феноменом. І чи здатен опонент впливати на заряд ненависті, послаблюючи його, запобігаючи проявам деструктивних акцій щодо себе.

Наразі ж звернімо увагу на те, що в сучасних англomовних словниках термін «*hate*» (відповідник вітчизняному «ненависть») визначається як «*feel intense dislike for; to dislike someone or something very much*»³ або: «ненавидіти означає *відчувати* сильну неприязнь, нелюбов до чогось; дуже сильно не любити когось або щось». Поруч з цим в інших джерелах фігурує таке розуміння: «Extreme dislike or disgust; intense hostility and aversion usually deriving from fear, anger, or sense of injury»⁴ або «крайня неприязнь чи відраза; інтенсивна ворожість і антипатія, які зазвичай виникають через страх, гнів або відчуття образи».

Змістовно схожим чином термін «ненависть» визначається й у вітчизняних тлумачних словниках: «Почуття великої неприхильності, ворожості до кого-, чого-небудь»⁵; «Почуття ворожості, сильної злості до кого-, чого-небудь»⁶. Отже, ненависть – це, перш за все, почуття.

Водночас у сучасні психологічній літературі спостерігається деяка плутанина таксономічного штибу. Немає, наразі, єдності у тому, чи відносити ненависть до почуття, а чи до емоції. Так, наприклад, в одному з психологічних довідкових джерел зазначається, що ненависть – це одна з

¹ Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 99–100. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.098>.

² Falceto C. Love and Hatred in Hum(e)an Nature. *Women in Philosophy Annual Journal of Papers*. 2019. № 10. URL: https://www.academia.edu/39187924/Love_and_Hatred_in_Hum_e_an_Nature (дата звернення: 10.04.2024); Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 101. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.098>

³ Hate / Oxford Language Dictionary. URL: <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/> (дата звернення: 20.01.2024); Hate / Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hate> (дата звернення: 20.01.2024).

⁴ Hate / Merriam-Webster Dictionary URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hate> (дата звернення: 20.01.2024)

⁵ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. С. 341; Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. С. 393.

⁶ Ненависть / Горох : тлумачний словник онлайн. URL: <https://goroh.pp.ua/%D1%82%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 03.02.2024).

найскладніших *емоцій*, яка може виникати від особистих образ, негативних досвідів або нераціональних уявлень про інших людей. За персоналістським або чисто психологічним підходом, ненависть розглядається як особистісна реакція на зовнішні подразники. Вона може бути пов'язана зі страхом, образами, які ми створюємо про інших людей або незадоволенням своїм життям. Важливим аспектом цього підходу є розбирання причин і наслідків ненависті, а також розвиток навичок саморефлексії та емоційного інтелекту для керування цією емоцією¹.

Соціальний підхід розглядає ненависть як результат соціального впливу та взаємодії. Він досліджує, як оточення, включаючи культурні, соціальні та економічні чинники, можуть впливати на формування ненависті. Цей підхід наголошує на важливості розуміння соціального контексту, в якому існує ненависть, а також на розвитку соціальних навичок та емпатії, які допоможуть зменшити конфлікти та ворожість у взаєминах між людьми².

В інших дослідженнях, які видаються нам більш обґрунтованими, адже методологічно поєднують в собі і феноменологічну, і біхевіористську, і інстинктивістську оптику аналізу, зауважується, що ненависть, все ж є почуттям, але надскладної природи. На феноменологічному рівні воно komponує в собі низку емоцій, таких як гнів, помста, депресія, «інтенсивна ворожість і відраза». На відміну від гніву, проте подібно до ревності, ненависть уключає відчуття некомпетентності, слабкості і дискомфорту. Ненависть розглядається також як готовність випробовувати всі ці емоції. всі згадані вище емоції подібні за своїм предметом і невіддільні від його сприйняття і розуміння³. Іноді ненависть розуміють як сукупність різномірних явищ, що включають не тільки емоції і тенденцію до ворожої дії, але і світогляд⁴.

Не позбавленим наукового інтересу видається й підхід К. Дозьє, яка обґрунтовувала, що ненависть еволюціонує від стародавнього інстинкту виживання. Вона включає у себе інтенсивну відразу, гнів і стереотипи. У цьому сенсі ненависть в агресивній формі – це неприязнь, що відображає крайню форму страху. Проте при переживанні ненависті реакцією індивіда є боротися, а не бігти, втікати, як зазвичай буває при переживанні страху. Дослідниця зауважує, що ненависть – це свого роду гіпертрофований гнів, страх; переживання, яке у колишні часи допомагало людству запобігати небезпечним ситуаціям. Утім сьогодні є дещо застарілим для громадського

¹ Ненависть // Психологічна енциклопедія ; Український психологічний ХАБ. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%86%D0%B5> (дата звернення: 05.04.2024).

² Там само.

³ Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 183–184.

⁴ Sternberg R. J. A duplex theory of hate: Development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review of General Psychology*. 2003. № 7. Р. 299–328; Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 184.

порядку. Таким чином, ненависть – це розлад, який порушує соціальне функціонування у сучасному світі¹. Відтак ненависть є антропологічною константою, що дисонує з вимогами культури та цивілізації. Останні повсякчас накладають обмеження й високі вимоги щодо вгамування первинних гонів. Саме тому, гадаємо, і з'явилося почуття терпимості (толерантності), коли емоції несприйняття лишаються, але їх можливо вгамувати і не давати їм волю, не проявляти їх. Це і є терпимість, від слова терпіння, тобто вимушеного (на протигагу любові) підкорення порядку.

Таким чином, правим є О. Кернберг, коли говорить, що ненависть не є патологією (хіба може бути антропологічно постійна величина патологією?). Але не завжди. Коли вона з'являється як відповідь на реальні й об'єктивні небезпеки, то це – нормальна форма гніву, спрямована на ліквідацію загрозливого об'єкта. Крім того, почуття ненависті часто буває змінене і посилене іншими, більшою мірою несвідомими, емоціями, такими як жага помсти. Таким чином, ненависть являє собою складний агресивний афект, що є хронічним і стабільним, на відміну від люті чи гніву. Його основною метою є знищення об'єкту ненависті².

Ненависть уключає у себе як емоції, так і пізнання. Емоції, пов'язані з ненавистю, включають неприязнь, гнів, страх і ворожнечу. Пізнання може включати у себе девальвацію і сприйняття загрози. За припущеннями Е. Стауба, існує кілька коренів ненависті, які можуть сприяти її розвитку³. Однією з важливих умов розвитку *афілійованої* ненависті є розмежування між власною групою та іншими групами. Розмежовувати ці групи можна декількома способами: на підставі політичних поглядів, етнічного походження, національності чи соціального класу. Різниця між власною групою й іншими групами часто призводить до того, що члени інших груп розглядаються у негативному контексті. Вони можуть, навіть, розглядатися як загроза для своєї групи чи можуть бути девальвовані на основі їхньої «відмінності». Таку девальвацію можна побачити в антагонізмі між молоддю, яка групується у банди у містах. Члени своєї групи цінують себе і свої атрибути набагато вище, ніж атрибути суперника. Суперники часто сприймаються як ледачі, дурні, брехливі або ще якимось. Девальвація сама по собі не є головною причиною, проте на її основі може розвинутиися ненависть: вона може слугувати основою для експлуатації та переслідування поза групою⁴.

¹ Dozier K. *Breathing the Fire: Fighting to Survive, and Get Back to the Fight* / Revised and Updated Edition. Mount Joy: Fox Chapel Publishing, 2011. 288 p.; Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 182.

² Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 182–183.

³ Staub E. The origins and evolution of hate, with notes on prevention. *The psychology of hate*. 2005. P. 54. DOI: <https://doi.org/10.1037/10930-003>

⁴ Staub E. The origins and evolution of hate, with notes on prevention. *The psychology of hate*. 2005. P. 54. DOI: <https://doi.org/10.1037/10930-003>; Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О.*

Як наслідок І. М. Куманич та С. В. Селіванова пропонують деякі значущі і для кримінологічного дослідження критерії ненависті, які характеризують його як почуття, емоцію і дещо розкривають його феноменологію, а саме: 1) почуття ненависті – спотворена та гіпертрофована потреба індивіда у безпеці; 2) почуття ненависті завжди супроводжується відчуженістю; 3) ненависть, як правило, має узагальнений об'єкт, тому є соціально значущим почуттям; 4) ключовим наміром і дією особи, що ненавидить, є знищення об'єкта ненависті чи нанесення йому максимальних збитків; 5) схильність особистості переживати ненависть та вчиняти певні руйнівні дії пов'язана насамперед із рисою особистості – ненависництвом; 6) поява та прояв ненависті як деструктивного почуття завжди пов'язані з взаємодією людей; 7) ненависть пов'язана з відсутністю моральності, людяності у стосунках. Сутність переживання окресленого почуття криється у відмові у праві на існування тих, хто будь-чим не влаштовує особистість, яка ненавидить¹.

Узагальнивши викладені та низку інших позицій щодо розуміння ненависті, які наразі побутують у психології, філософії, вважаємо, що не помилимося, якщо визначимо *ненависть як гостро емоційне, негативно забарвлене почуття до будь-якого онтологічного (матеріально визначеного) чи метафізичного (мислимого, позірного), дійсного чи уявного об'єкта, для якого (почуття) характерна нестерпність співіснування та прагнення до заподіяння шкоди відповідному об'єкту*. Підкреслимо декілька методологічно значущих обставин.

По-перше, ненависть пов'язується з нестерпністю *співіснування*. Логіко-семантичний аналіз досліджуваної категорії відсилає до дієслова «ненавидіти», що буквально визначає неможливість мати в полі зору відповідний об'єкт. Певна річ «поле зору» – це умовність, яка в жодному разі не означає безпосереднє сприйняття, власне бачення в конкретний момент часу деякого об'єкту. Людська психіка влаштована набагато більш складно, аби реагувати виключно на те, що безпосередньо, у даний момент часу і місці спостерігається, сприймається органами чуття. Пам'ять, уява, підсвідоме формують метакомплекси суб'єктивного всесвіту, в якому і розгортаються картини буття, існування, почуттів, любові й ненависті.

До певної міри правий в цьому контексті Є. Мулярчук, який зауважує, що саме слово «ненависть» вказує на заперечення буття іншої людини або істоти. Ми ненавидимо, отже, воліємо не бачити когось поряд із собою, віддалити, екстермінувати його з нашого світу, або відмежуватися самим. Причиною цього несприйняття і бажання небуття іншого є та чи та його об'єктивна властивість, яку ми розуміємо як загрозу для власного фізичного існування або збереження ідентичності й ціннісного порядку власного буття. В її феноменологічній даності ненависть — це змістовне інтенційне переживання, об'єкт якого має негативну цінність, а тому сприймається як

Сухомлинського. Психологічні науки. 2013. № 2. С. 184.

¹ Куманич І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 185.

такий, що не повинен існувати в спільному з суб'єктом життєвому просторі¹. Отже, ненависть є проявом і породженням нестерпності співіснування.

По-друге, з цієї ж причини ненависть є феноменом монологічним. Дійсний діалог може бути тільки на екзистенційному рівні, себто при емпатії до іншого суб'єкту. Ключовими тут є два моменти: 1) в діалозі має бути принципово інший; 2) цей інший неодмінно має бути суб'єктом, тобто володіти особистісними характеристиками, свідомістю, волею, зрештою антропністю. Як перше, так і друге не є обов'язковими критеріями для опрорядження ненависті. Ба більше: оскільки фіксується нестерпність співіснування із суб'єктом, про жодну емпатію, про співпереживання, поділ почуттів, сприйняття їх як власних, проєкція на свою особистість, є неможливим. Відтак ми констатуємо, що ненависть – феномен не діалогічний, а монологічний. Між тим хто ненавидить і тим, кого ненавидять діалог рішуче неможливий. За загальним правилом (звісна річ, не без виключень. Прощення й проходження визначеного шляху духовного розвитку звільняють як від ненависті, так і від монологічності).

Крім того, ненависть не є суб'єктною за визначенням, тобто абсолютно й жорстко пов'язаною з іншим суб'єктом, спрямованим на нею. Ненависть може бути спрямована і на об'єкт, мислимий образ, соціальний конструкт, скажімо, на державу. Надалі вона екстраполюється на все, що з нею пов'язано: символіку, громадян, продукцію (транспортні засоби конкретних марок тощо), мову і т.д.

Окрім того, ненависть в окремих випадках може бути аутоагресивною, тобто спрямованою на самого носія ненависті. Прояви пекучого почуття вини (приводи і причини принципово не важливі) є предикатним станом до ненависті щодо самого себе. Але це радше виняток, аніж правило. Люди воліють ненавидіти інших, аніж самих себе.

Таким чином, в залежності від об'єкту спрямування ненависті, об'єкту її ув'язування, можливо виділити три її умовні **види**:

1) *персоніфікована ненависть*, заточена на конкретну особистість (так звана особистісна неприязнь вищої міри);

2) *афілійована ненависть*. Як правило, йдеться про афіліацію з певною групою; ненависть до особи за ознакою її групової ідентичності, приналежності, що може визначатися як символічно, об'єктивно, так і бути цілком уявною, удаваною.

3) *гібридна ненависть*, у якій сполучається особистісна неприязнь із факторами групової приналежності конкретної особи (наприклад, за етнічною ознакою).

Виходячи з такого, комплексного розуміння ненависті, має виводитись і поняття про кримінальні правопорушення на її ґрунті. Як правило, у кримінально-правовій, кримінологічній доктрині визначення останніх пов'язується виключно з афілійованою ненавистю. І хоча цей підхід

¹ Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 99. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.098>.

є неповним, однак до певною міри зрозумілим. Справа в тому, що з функціональної точки зору кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті (афілійовані з груповою ідентичністю) мають кумулятивну властивість, проникаючи вглиб соціальної матерії, порушуючи її емоційні компоненти, зв'язність, довіру та консолідацію. Це відбувається як на діяльнісному, так і на символічному рівнях.

Злочини на ґрунті ненависті впливають на жертв на набагато глибшому та емоційному рівні, і вплив є ширшим, породжуючи страх і хвилювання в суспільстві серед тих, хто поділяє характеристики жертви. За законодавством США існує багато типів основних злочинів, які в поєднанні з упередженим наміром можна вважати злочинами на ґрунті ненависті, включаючи фізичні напади, словесні погрози, пограбування та крадіжки зі зломом, а також пошкодження майна, наприклад шляхом нанесення графіті. Тобто ненависть виражається в тому числі у символічних діях. Закон Нью-Йорка, наприклад, конкретно передбачає, що будь-кого, хто розміщує свастику або «петлю» – обидва історичні вираження ненависті – з наміром турбувати, дратувати, погрожувати або насторожити, також можна звинуватити у агресивних діях при обтяжуючих обставинах ненависті¹.

Отже, у правовій системі США злочин на ґрунті ненависті – це традиційний злочин, як-от вбивство, підпал або вандалізм із додатковим елементом упередженості. З метою збору статистичних даних ФБР визначило злочин на ґрунті ненависті як «злочин проти особи або власності, мотивований повністю або частково упередженням правопорушника щодо раси, релігії, інвалідності, сексуальної орієнтації, етнічного походження, статі чи гендерної ідентичності»². Як можна бачити, це визначення є обмеженим, не передбачає упередженості за іншими ознаками, скажімо за політичними переконаннями. І це відрізняє американський підхід від європейського.

Окрім родового правового поняття «злочин на ґрунті ненависті» законодавство США, як, власне, інших країн англосаксонської правової сім'ї, для яких характерним є деталізований казуальний підхід, існує низка законів про кримінальну відповідальність за окремі види зі злочинів досліджуваної категорії. До прикладу, відповідно до Закону Метью Шепарда (*Matthew Shepard*) та Джеймса Бірда молодшого (*James Byrd Jr.*) про запобігання злочинам на ґрунті ненависті 2009 року (федеральний кримінальний закон) було криміналізовано умисне заподіяння тілесних ушкоджень (або спробу зробити це) за допомогою вогню, вогнепальної чи іншої небезпечної зброї, коли:

(1) злочин було вчинено через фактичну або передбачувану расу, колір шкіри, релігію, національне походження будь-якої особи або

¹ What is hate crime? / New York Office for the Prevention of Hate Crimes. URL: https://www.nyc.gov/assets/cchr/downloads/pdf/materials/OPHC_WhatIsAHateCrime_FINAL.pdf (дата звернення: 18.03.2024).

² What we investigate : Hate crimes / Federal Bureau of Investigations. URL: <https://www.fbi.gov/investigate/civil-rights/hate-crimes> (дата звернення: 18.03.2024).

(2) злочин було вчинено через фактичну або передбачувану релігію, національне походження, стать, сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність, або інвалідності будь-якої особи, і злочин вплинув на міждержавну чи зовнішню торгівлю або стався в межах федеральної спеціальної морської та територіальної юрисдикції¹.

При цьому дуже влучними є й ремарки Президента США Барака Обами щодо згаданого Закону про запобігання злочинам на ґрунті ненависті: «...Ми маємо протистояти злочинам, які мають на меті *не лише зламати кістки, а й зламати дух, не лише завдати шкоди, але й навіяти страх*. Ми розумієте, що права, надані кожному громадянину, нічого не означають, якщо ми не захищаємо ці права – як від несправедливих законів, так і від насильницьких дій... Загалом, це стосується не лише наших законів; це про те, ким ми є як люди. Це стосується того, чи цінуємо ми один одного, чи ми приймаємо наші розбіжності, а не дозволяємо їм стати джерелом ворожнечі. Будь-кому з нас важко уявити склад думок людини, яка б викрала молодого чоловіка й вбила його, після чого прив'язала до паркану й залишила мертвим. Будь-кому з нас важко уявити спотворений менталітет тих, хто запропонував би сусіду підвезти додому, напав на нього, прикував до кузова вантажівки та тягнув за милі, поки він нарешті не помер... Але ми відчуваємо, звідки починається така жорстокість: у той момент, коли ми не можемо побачити в іншій нашу звичайну людяність – у той самий момент, коли ми не можемо розпізнати в людині ті самі страхи й надії, ті самі пристрасті й недосконалості, ті самі мрії, що маємо й усі ми. Століттями ми намагалися жити відповідно до нашого основоположного ідеалу – нації, де всі вільні та рівні й мають змогу шукати власну версію щастя. І на кожному кроці ми досягали прогресу не лише шляхом зміни законів, але й завдяки зміні сердець, завдяки нашій готовності стати на місце іншого, завдяки нашій здатності любити та приймати іншого навіть перед обличчям гніву та фанатизму...»² (*курсив наш – О. М.*).

Вважаємо ці ремарки, не науковця, але політика, вартими, тим не менш, на увагу. Адже в них дуже тонко підмічено та підсвічено смисл та окремі контури детермінації злочинів на ґрунті ненависті – розрив соціальної дистанції, знелюднення, дегуманізація, ресентимент, відмова у визнанні рівності, у визнанні гідності. Перелічені фактори, феномени мають бути і будуть піддані відносно самостійному аналізу. Наразі ж важливо підкреслити, що так зване «упереджене ставлення» (*bias*) відображає лише зовнішній, комунікативний аспект відношення людини до представника *іншої* соціальної групи. Глибинною ж є саме ненависть. Тому ми не погоджуємось із тією точкою зору, що злочини на ґрунті ненависті

¹ The Matthew Shepard And James Byrd, Jr., Hate Crimes Prevention Act Of 2009 / Civil Rights Division U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/crt/matthew-shepard-and-james-byrd-jr-hate-crimes-prevention-act-2009-0> [дата звернення: 24.03.2024].

² Remarks by the President at Reception Commemorating the Enactment of the Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act / The White House. President Barack Obama. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-reception-commemorating-enactment-matthew-shepard-and-james-byrd> [дата звернення: 24.03.2024].

називаються такими вельми умовно, адже не ненависть у сенсі емоції, а упередження лежить у їх основі та визначають їх сенс.

Так, наприклад, аналітики ОБСЄ зазначають, що злочин на ґрунті ненависті не обов'язково означає, що особа, яка вчиняє такий злочин, відчуває ненависть до жертви. Упередження означає *наявність у людини викривлених уявлень* про якусь особу або групу осіб. Такі упереджені уявлення особи, яка вчиняє злочин, знаходять відображення у виборі жертви або інакшим чином проявляються під час нападу. Від злочинів на ґрунті ненависті можуть потерпати особи, яких зловмисники пов'язують з групами, проти яких щось мають, – наприклад, активісти-правозахисники. Оскільки злочини на ґрунті ненависті мають місце через те, як сприймаються особа, особи або майно, котрі стають мішенями злочинів, той, хто вчиняє такий злочин, може взагалі не мати власних почуттів щодо конкретної фактичної жертви¹ (*курсив наш – О. М.*).

Принагідно також зауважимо, що згідно підходу, використовуваному ОБСЄ, злочини на ґрунті ненависті є злочинами, в основі яких лежать упередження. Такі злочини трапляються скрізь; жодне суспільство не застраховане від наслідків забобонів і нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті посилають сигнал неприйняття цілим громадам і несуть у собі зерно потенційних конфліктів, оскільки вони можуть зрости як кількісно, так і з огляду на рівень насильства. Злочинами на ґрунті ненависті, таким чином, вважають ті злочини, причиною яких стала нетерпимість щодо певних груп у суспільстві².

У такому ж руслі пропонує розуміти сутність і значення злочинів на ґрунті ненависті О. В. Горбачова. При тому вона зазначає, що у *широкому значенні* (*курсив наш – О. М.*) «злочини ненависті» (англ. *hate crimes*) – це злочини, в яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею (група може бути заснована на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення). У свою чергу, злочини цієї групи виявляються у найрізноманітнішому спектрі дій: від вербальних закликів, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті, приниження честі та гідності, до насильницьких дій, включаючи пошкодження майна та вбивство. Таким чином, злочини даної групи можуть докорінно різнитись елементами: суб'єктом та об'єктом посягань, проявом злочинних дій та їх наслідками, способами та засобами вчинення протиправних дій, структурою в цілому, але об'єднуються у групу «злочини ненависті» саме завдяки мотиву – ненависті, неприязні, нетерпимості до людей як реальних чи уявних членів відповідної групи. Це дозволяє розглядати дані злочини як окремі прояви

¹ Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»: посібник для України / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. С. 7 URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/208186.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

² Там само. С. 6–7.

більш загального – ксенофобії¹.

У викладеному баченні, зафіксованому як у спеціалізованому посібнику для України, розробленому Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини, так і численних доктринальних джерелах, пропонується, як видається, змішане та до певної міри неадекватне розуміння цієї категорії кримінальних правопорушень. Упередження зводиться до «наявності у людини викривлених уявлень про якусь особу або групу осіб». Зауважимо, що викривлені уявлення ще ні про що не кажуть. Через викривлені, такі, які не відповідають дійсності, уявлення можна так само відчувати й симпатію, любов. Тобто саме по собі викривлення є індиферентним щодо механізму формування та реалізації у злочині почуття ненависті. А от вже пов'язування цієї категорії злочинів із нетерпимістю є, на нашу думку, вже ближчим до дійсного їх суб'єктивного, психологічного змісту.

Ненависть це особливе, *емоційно забарвлене опозиціонування*, співвіднесення себе з представником іншої групи чи просто іншим, співіснування із яким на визначених умовах, що зберігаються на момент ненависті, є суб'єктивно неприйнятним. Конкретні умови, фактори неприйнятності цілком можуть (переважно так і стається) перебувати поза межами свідомого, раціонального, сягати рівня фобій безсвідомого походження. Важливо зафіксувати: ворожість є констелятивною страху. Констелятивність означає відсутність прямого зв'язку, опосередкована співвідносність. Її опосередкованість ця визначається як ресентиментом, перенесенням, генералізацією агресії із фальсифікованими причинами (скажімо ненависть росіян щодо українців на підставі фальсифікованих причин, колективних травм і ресентименту), так і більш релевантними обставинами із чіткішими контурами раціональності (помста).

Так чи інакше, але абсолютно неприпустимим є ототожнення ненависті та упередження. Ненависть – це почуття, в якому комбінуються складні емоції, упередження – їх прояв. При тому дуже важливо зафіксувати: *ненависть може бути як первинною щодо об'єкту, так й узалежненою від нього*. Відтак ненависть за своєю етіологією є амбівалентною. У цьому аспекті цілком правим був Кейлін, який визначав ненависть як інтенсивну й ірраціональну емоцію, розлад сприйняття, тому що вона вводить в оману думки і потребує об'єктів, до яких можна прикріпитись. Ненависть можлива, тільки якщо є хтось чи щось, що можна ненавидіти. Проте можна стверджувати, що ненависть не завжди ірраціональна. Якщо ворог прагне знищити вас, ваших близьких чи вашу країну, ненависть може бути адаптивною і раціональною відповіддю, яка допомагає вижити. Таким чином, учений підкреслював двоїсту сутність окресленого почуття: з одного боку, ірраціональність, а з іншого – раціональність та необхідність переживання ненависті².

¹ Горбачова О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 69.

² Кучманіч І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник*

С. С. Ковальов пропонує доволі цікавий підхід бінарного бачення змісту досліджуваної нами категорії. Так у вузькому розумінні кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті він пропонує розуміти як суспільно небезпечні, кримінально протиправні прояви дискримінації, що виражають нетерпимість, упереджене ставлення до інших людей за ознаками національності, раси, релігійних, політичних поглядів, гендерної приналежності, сексуальної орієнтації чи будь-яких інших рис (індикаторі) індивідуальної або групової ідентичності. У широкому ж – як культурно-психологічний та соціально-правовий феномен, який полягає в екзистенціальній ресентиментарності, агресивній несвободі, сублімованій в агресивно-насиленницьких, дискурсивно специфічних соціальних практиках негативного домінування¹.

Визнаючи висловлене бачення цікавим, в цілому науково обґрунтованим, все ж додамо, що лишається відкритою можливість для його подальшого удосконалення. І ця можливість пов'язується нами зі зміщенням фокусу уваги на виділені нами види ненависті та їх врахування при визначенні відповідного сегменту кримінальної активності.

Отже, у **вузькому значенні** кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті пропонуємо розуміти як передбачені законом про кримінальну відповідальність агресивно-насиленницькі прояви дискримінації, обумовлені гостро емоційним, негативним, афілійованим групою приналежністю почуттям ворожості до представників певних соціальних груп, опозиційністю до них й нестерпністю співіснування з ними. Як можна помітити, така кримінологічна дефініція повністю відповідає кримінальним проявам афілійованої ненависті. Водночас, вона не охоплює інші її прояви. З урахуванням же останніх можна запропонувати **широке значення** кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті як персоніфікованих та/або афілійованих чи змінаних (персоніфіковано-афілійованих) агресивних та/або аутоагресивних кримінальних практик дискримінації чи саморуйнації, детермінованих контрідентичністю, ресентиментом, страхом та/або комплексом вини.

Щодо нормативно визначеної системи кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, то в науковій літературі домінуючим є уявлення, що кримінально-правова охорона рівноправності громадян забезпечується у ст. 161 КК України (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками), ст. 300 КК України (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію), стаття 442 КК України (Геноцид) та кваліфікуючими ознаками, що містяться у ч. 2 ст. 110 КК України (Посягання на

наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. 2013. № 2. С. 182.

¹ Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2022. № 2 (27). С. 179.

територіальну цілісність і недоторканність України, поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі), п. 14, ч. 2 ст. 115 КК України (Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), ч. 2 ст. 121 КК України (Умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), ч. 2 ст. 122 КК України (Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), ч. 2 ст. 126 КК України (Побої і мордування, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), ч. 2 ст. 127 КК України (Катування, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), ч. 2 ст. 129 КК України (Погроза вбивством, вчинена з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості)¹.

С. С. Ковальов пропонує більш складну і, на нашу думку, значно більш повну та адекватну структуру цих кримінальних правопорушень, виділивши в ній три групи відповідних діянь:

I. Традиційні кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті: чимало кримінальних правопорушень, передбачених ст. 296 КК України, особлива зухвалість яких спирається на прагнення домінування: (знущання, приниження) над іншою особою через приналежність останньої до певної соціальної групи, через її групову ідентичність; п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 122 КК України – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 126 КК України – побої або мордування, вчинені з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 127 КК України – катування, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 129 КК України – погроза вбивством, вчинена з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; ст. 161 КК України – Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками².

II. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті за політичною ознакою: вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, викрадення, незаконне позбавлення волі, катування, мордування у зв'язку зі світоглядно-політичною позицією, попереднім досвідом участі у відсічі збройній агресії (наприклад катування колишніх учасників АТО, ООС, інших військовослужбовців, а також поліцейських на тимчасово окупованих територіях). В умовах ведення війни такі злочини, як правило, кваліфікуються за ст. 438 КК України, тобто як воєнні злочини; ст. 434 КК

¹ Панькевич В. М., Сухоребра Т. І. До питання кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені з мотиву ненависті. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 9. С. 322–323. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/58.pdf> (дата звернення: 19.03.2024).

² Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 179–180.

України – погане поводження з військовополоненими. Виносячи «за дужки» труднощі у розмежуванні ст. ст. 434 та 438 КК України, дискусійність закріплення окремих юридичних ознак, можна стверджувати, що злочин, передбачений ст. 434 КК України репрезентує спеціальний склад воєнного злочину за ознакою його вчинення військовослужбовцем України; ст. 436 КК України – пропаганда війни; ч. 1 ст. 111-1 КК України – колабораційна діяльність в частині публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; ст. 436-2 КК України – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників; ст. 437 КК України – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; ст. 111-2 КК України – пособництво державі-агресору (якщо війна злочин ненависті, пособництво війні – досить часто теж виражає дискримінацію); ст. 442 КК України – геноцид – явно виражений та найбільш небезпечний злочин ненависті, концентрований до крайнощі танатофільний прояв дискримінації¹.

III. Кримінальні правопорушення, дотичні до ворожо-політично мотивованих злочинів ненависті: ст. 112 КК України – посягання на життя державного чи громадського діяча – в частині тих кримінальних правопорушень, що мотивовані несприйняттям політичних поглядів державного чи громадського діяча; ст. 114-1 КК України – перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; ст. 114-2 КК України – несанкціоноване поширення військово значущої інформації².

Загалом із цієї видовою диференціацією цілком можна погодитись й прийняти її за основу для подальших досліджень. Але це не виключає можливість окремої критики та додаткового структурування феномену кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті за критерієм виду останньої. Так, зокрема, навряд чи можна вважати несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України) кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті. Справа в тому, що особливістю складу цього злочину є те, що надання відповідної інформації має за визначенням відбуватися з метою її передачі державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням. Тобто має йтися про ч. 3 ст. 114-2. Разом з тим у цій же статті передбачено, що відповідний склад злочину матиме місце тільки за відсутності ознак державної зради або шпигунства³.

¹ Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 180–181.

² Там само. С. 181.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

З цього можна зробити висновок, що йдеться радше про інші, аніж про упередження, ненависть, ворожість до України, мотиви. Можливо користь, кар'єрне зростання, легкодухість, негативізм тощо. Інакше слід було б кваліфікувати за ч. 2 ст. 110 КК України.

Враховуючи викладені зауваги, можемо запропонувати до наукового обігу таку класифікацію вказаних кримінальних правопорушень:

I. Персоніфіковані кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті. Вони, власне, не охоплюються класичним розумінням злочинів на ґрунті ненависті, яким оперує міжнародна нормативно-правова база, законодавство і правозастосовна практика низки іноземних країн, ОБСЄ. Нагадаймо, що в останніх мова йде тільки про афілійовану ненависть, тобто використовується вузьке (згідно з наданим нами визначенням) розуміння аналізованої категорії кримінальних правопорушень. Ми ж стоїмо на позиціях, що хоча б на рівні збереження адекватності наукового мислення, ненавистю слід називати те, що нею є, а не те, що було б зручно використовувати у правозастосовній діяльності. Саме тому ми наполягаємо, що особиста неприязнь, персоніфікована ненависть також має складати корпус кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Їх спектр – вельми широкий: від простих (у юридичному сенсі, основний склад злочину) вбивств, тілесних ушкоджень, до посягань на життя державного діяча. Як, припустимо, описати відчуття багатьох українців до персони президента росії В. В. Путіна? Питання риторичне. До речі, почуття помсти, вельми потужний детермінаційний чинник, є вторинним у етіології злочинної поведінки. Первинним фактором постає ненависть.

II. Кримінальні правопорушення на ґрунті афілійованої ненависті. Це той вид кримінальних правопорушень, які визначенні нами у вузькому розумінні, яким й оперує майже вся світова практика цивілізованих країн світу. Особа, яка скоює злочин на ґрунті ненависті, обирає жертву за ознакою її приналежності або припустимої приналежності до певної групи. Якщо злочин передбачає нанесення шкоди майну, то таке майно обирається через його приналежність певній групі, проти якої безпосередньо спрямований злочин, та може включати такі об'єкти, як місця релігійного поклоніння, приміщення для проведення культурних заходів громади, транспортні засоби або приватні помешкання¹.

Також прийнято вважати, що в Україні від злочинів на ґрунті ненависті найчастіше потерпають: іноземці та члени різних етнічних громад; члени релігійних меншин та їхнє майно (церкви, синагоги, мечеті, кладовища), а також приватна власність; роми; геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери; члени цих спільнот вкрай уразливі для злочинів на ґрунті ненависті, особливо за відсутності статей закону, які надають відповідний захист. Напади на таких осіб часто відбуваються в громадських місцях, а

¹ Злочини на ґрунті ненависті : попередження та реагування : інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. 92 с. URL: [https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf_\(дата_звернення:24.03.2024\)](https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf_(дата_звернення:24.03.2024)).

мішенями нападників часто стають активісти¹. Водночас триваюча війна обумовлює у перспективі зростання частоти вчинення злочинів на ґрунті ненависті за політичною ознакою, за ознакою політичних переконань. Як видається, ця проблема буде однією з найбільш гострих після деокупації всіх територій України в межах міжнародно визнаних її кордонів, в тому числі й Автономної Республіки Крим. А тому відповідні положення, які визначають розуміння сутності, особливостей мотивації, детермінації кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті мають бути вмонтовані в механізм концептуалізації та реалізації перехідного правосуддя. Втім, це окремий і вельми широкий пласт теоретико-прикладних проблем, що потребують циклу окремих монографічних досліджень.

III. Персоніфіковано-афілійовані дискримінаційні кримінальні правопорушення репрезентують синтез персоніфікованої та афілійованої ненависті, поєднання у фокусі агресії особистісних та ідентичнісних рис жертви. При цьому особистісна неприязнь може використовуватись як тригер, первинний привід для розрядки агресивного потенціалу, зумовленого ксенофобією, ненавистю до певної соціальної групи, що виокремлюється за ознакою національності, кольору шкіри, раси, майнового чи соціального стану, політичних поглядів, регіону проживання тощо.

Зауважимо, що друга і третя з виділених нами груп характеризуються, як вже згадувалося вище, кумулятивним травматичним ефектом для жертв, у зв'язку з чим набувають значення й в механізмі самодетермінації злочинності. Невипадкова у аналітичних документах ОБСЄ констатується, що злочини та інциденти на ґрунті ненависті мають більший вплив на жертв, ніж «звичайні» злочини – вони посиляють усій спільноті сигнал про те, що така спільнота має бути позбавлена права бути частиною суспільства. Злочини на ґрунті ненависті породжують страх за межами окремого міста або держави, тому можуть переростати в широкомасштабні конфлікти².

Ці злочини та інциденти часто залишають у жертви страх наступних нападів та ще більшого насильства. Цей страх викликаний відмовою сприймати особистість жертви, яка неявно присутня в злочинах на ґрунті ненависті. Крім цього, злочини на ґрунті ненависті посиляють сигнал, що жертва не признається частиною суспільства, в якому живе. Таким чином, постраждалі можуть відчувати надзвичайну ізольованість, а також більший та триваліший страх порівняно з жертвами інших злочинів. Як показують дослідження, постраждалі від злочинів на ґрунті ненависті відчують більше негативних емоцій, ніж жертви інших злочинів.¹⁰ Бездіяльність або реакція, що принижує гідність жертви злочину на ґрунті ненависті, може

¹ Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»: посібник для України / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. С. 7. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/208186.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

² Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування: інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. С. 9. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

завдати ще більшої шкоди вже травмованій людині. Така вторинна віктимізація може мати місце, зокрема, коли представники суспільства (правоохоронці, працівники соціальних служб, лікарі чи судді) заперечують або применшують серйозність скоєного злочину. Для багатьох жертв злочинів на ґрунті ненависті вторинна віктимізація призводить до навіть більшого приниження, деградації та ізоляції¹.

Висновки. Таким чином, кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті – це передбачені законом про кримінальну відповідальність агресивно-насилені прояви дискримінації, обумовлені гостро емоційним, негативним, афілійованим груповою приналежністю почуттям ворожості до представників певних соціальних груп, опозиційністю до них й нестерпністю співіснування з ними. У широкому значенні кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті – персоніфіковані та/або афілійовані чи змішані (персоніфіковано-афілійованих) агресивні та/або аутоагресивні кримінальні практики дискримінації чи саморуйнації, детерміновані контрідентичністю, ресентиментом, страхом та/або комплексом вини. Вони мають складну феноменологічну, екзистенціальну природу, вмонтовані в механізм самодетермінації злочинності, а тому вимагають системної реакції з боку громад, держави та міжнародних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Покликання до політики // М. Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з німецької та коментарі О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 173–191.
2. Горбачова О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 68–74.
3. Добко Т. Апологія цінності за твором Макса Шелера «Формалізм в етиці і матеріальна етика цінності». *Філософська думка*. 2014. № 4. С. 67–79.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
5. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ. Декларація : Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.04.2024).
6. Злочини на ґрунті ненависті : попередження та реагування : інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. 92 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

¹ Там само. С. 11.

7. Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 173–182.

8. Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 04.11.1950 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2024).

9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

10. Кучманич І. М., Селіванова С. В. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. № 2. С. 182–185.

11. Мирошніченко А. К. Кримінологічна характеристика помсти як мотиву вчинення злочинів щодо працівників правоохоронних органів та суду : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2018. 232 с.

12. Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 98–110. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.098>.

13. Ненависть / Горох : тлумачний словник онлайн. URL: <https://goroh.pp.ua/%D1%82%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 03.02.2024).

14. Ненависть // Психологічна енциклопедія ; Український психологічний ХАБ. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%86%D0%B5> (дата звернення: 05.04.2024).

15. Панькевич В. М., Сухоребра Т. І. До питання кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені з мотиву ненависті. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 9. С. 320–325. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/58.pdf> (дата звернення: 19.03.2024).

16. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/180146.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).

17. Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті» : посібник для України / Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR), 2015. 28 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/208186.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

18. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 712 с.

19. Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 120 с.
20. Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 120 с.
21. Dozier K. Breathing the Fire: Fighting to Survive, and Get Back to the Fight / Revised and Updated Edition. Mount Joy: Fox Chapel Publishing, 2011. 288 p.
22. Falceto C. Love and Hatred in Hum(e)an Nature. *Women in Philosophy Annual Journal of Papers*. 2019. № 10. URL: https://www.academia.edu/39187924/Love_and_Hatred_in_Hum_e_an_Nature (дата звернення: 10.04.2024).
23. Hate / Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hate> (дата звернення: 20.01.2024).
24. Hate / Merriam-Webster Dictionary URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hate> (дата звернення: 20.01.2024).
25. Hate / Oxford Language Dictionary. URL: <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/> (дата звернення: 20.01.2024)/
26. Hate crime / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/hate-crime> (дата звернення: 20.03.2024).
27. Learn About Hate Crimes / U.S. Department of Justice. 2023. July 21. URL: <https://www.justice.gov/hatecrimes/learn-about-hate-crimes> (дата звернення: 18.03.2024).
28. Remarks by the President at Reception Commemorating the Enactment of the Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act / The White House. President Barack Obama. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-reception-commemorating-enactment-matthew-shepard-and-james-byrd-> (дата звернення: 24.03.2024).
29. Staub E. The origins and evolution of hate, with notes on prevention. *The psychology of hate*. 2005. P. 51–66. DOI: <https://doi.org/10.1037/10930-003>.
30. Sternberg R. J. A duplex theory of hate: Development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review of General Psychology*. 2003. № 7. P. 299–328.
31. The Matthew Shepard And James Byrd, Jr., Hate Crimes Prevention Act Of 2009 / Civil Rights Division U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/crt/matthew-shepard-and-james-byrd-jr-hate-crimes-prevention-act-2009-0> (дата звернення: 24.03.2024).
32. What is hate crime? / New York Office for the Prevention of Hate Crimes. URL: https://www.nyc.gov/assets/cchr/downloads/pdf/materials/OPHC_WhatIsAHateCrime_FINAL.pdf (дата звернення: 18.03.2024).

33. What we investigate : Hate crimes / Federal Bureau of Investigations. URL: <https://www.fbi.gov/investigate/civil-rights/hate-crimes>_(дата звернення: 18.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.04.2024

Oleksandr El. MARCHENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

HATE CRIMES: CONCEPTS AND CRIMINOLOGICAL PHENOMENOLOGY

The article is devoted to the study of the phenomenon of hate crimes. On the basis of a complex analysis of the understanding of hatred in psychology and philosophy, linguistics proposed the definition of these criminal offenses as aggressive-violent manifestations of discrimination provided for by the law on criminal liability, caused by a strongly emotional, negative, group affiliation-affiliated feeling of hostility towards representatives of certain social groups, opposition to them and unbearable coexistence with them. In the broadest sense, hate crimes are personified and/or affiliated or mixed (personified-affiliated) aggressive and/or self-aggressive criminal practices of discrimination or self-destruction, determined by contradiction, resentment, fear and/or guilt complex. They have a complex phenomenological, existential nature, are embedded in the mechanism of self-determination of crime, and therefore require a systemic response from communities, the state, and international organizations.

Key words: *hate, hate crimes, crime, crime prevention, resentment, war, transitional justice, phenomenon.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЛЮСТРАЦІЇ В КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ*

Стаття присвячена кримінологічному моделюванню концепту люстрації як елементу перехідного правосуддя. Виявлено та емпірично засвідчено наявність соціального запиту на люстрацію в контексті інституціональних перетворень при реалізації перехідного правосуддя. З предметної точки кримінологічна модель люстрації перебуває на порубіжжі конституційного, адміністративного, трудового, кримінального права, міжнародного права прав людини. Люстрація в контексті перехідного правосуддя для України постає триплексним феноменом, поєднує у собі кримінально-правовий, політико-правовий та політичний сегменти. Надається характеристика кожному з них.

Ключові слова: люстрація, перехідне правосуддя, права людини, деокупація, кримінологічна модель, злочинність, протидія злочинності, криміногенний ризик, запобігання, кримінологічне забезпечення.

Постановка проблеми. Триваюче перебування у стані війни, спроби осмислення її феноменології, продукованих нею особистісних, колективних (групових) екзистенцій, намагання сконструювати образ майбутнього, того, що «після», спрогнозувати і спроектувати більш-менш організовану, керовану діяльність з відновлення правопорядку на деокупованих територіях неодмінно нашоухується на настільки широкий спектр невідомих змінних, що навіть приблизні обриси майбутнього України виявляються у діапазоні радше бажаного, аніж дійсного. Надто складно будь-якому досліднику, який включений у розвиток подій війни,

* Стаття підготовлена на виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що реалізується за підтримки Національного фонду досліджень України.

узалежнений від них, зберігати виключну об'єктивність у питаннях щодо майбутнього держави і суспільства. Підвищується ризик скочування в афектації, дистанціювання від раціональності, що обтяжується офіційно-патріотичним порядком денним. Останній, втім, і має бути, як фактор стимулювання духу. Втім, питання не в ньому. Невблаганність поточної реальності повсякчас засвідчує перманентну присутність імовірності у розбіжностях між устремліннями та фактом.

А факт, станом на квітень 2024 р., у тому, що сили оборони України перебувають у стратегічній, власне, обороні, концентруючись на недопущенні окупації російською федерацією нових територій. Тож, виходячи з поточного моменту, було б до певної міри необґрунтованим передбачати уявні програми деокупації території. Такі передбачення будуються на вірі, а не на емпіриці. І це правда. Як є правдою і те, що всі війни закінчуються. Питання лише у тому, коли і як? В подібних ситуаціях у дослідницькому середовищі (зокрема і в кримінології, як засвідчують праці О. М. Литвинова, О. О. Титаренка та інших науковців) прийнято застосовувати сценарний метод. І, вважаємо, що не помилимося, коли і в цьому дослідженні скористаємося тими можливостями, які впливають зі сценування майбутнього, зіпершись на апіорні передумовки мислення у сфері соціального, що сягають найглибших пластів залягання особистісного та колективного несвідомого й спонукають до віри у збереження української державності та деокупацію всієї території України у межах міжнародно визнаних кордонів.

Кожен, хто стане на позицію такого розвитку подій, змушений буде визнати й необхідність реалізації перехідного правосуддя на засадах верховенства права. Будучи цілком свідомими тієї обставини, що перехідне правосуддя – вельми широкий феномен, менше з тим, на особливу увагу (з кримінологічної перспективи) у його структурах заслуговують ті акції, які спрямовані на неповторення конфлікту досвіду у майбутньому. Чільне місце серед них, і за функціоналом, і за ступенем суперечливості, дискусійності посідає люстрація.

Питання сутності, правових підстав, кримінологічного потенціалу та криміногенності люстрації у різних час ставали предметом дослідження у працях Є. Захарова, К. Котельової, І. Лавриненка, М. Мельника, Я. Романюка, А. Мелешевич, О. Овчаренко, В. Онопенко, Д. Свиридової й деяких інших. Розроблений теоретичний фундамент люстрації слід визнати ґрунтовним, практично корисним. Однак, поруч з цим, не можна не визнати і того, що в більшості своїй вказаний доробок стосується так званої «постмайданівської» люстрації, що була спробою «очищення влади» від тих, хто сприяв її узурпації з боку В. Ф. Януковича та, з огляду на особливості кар'єрного зростання, був запідозрений у причетності до такої узурпації. Саме такою є логіка Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2024 № 1682-VII¹, на підставі якого й реалізовувались люстраційні процедури. І це є

¹ Про очищення влади : Закон України від 16.09.2024 № 1682-VII. URL:

ключовою обставиною, яка вимагає подальших, адаптованих під умови російсько-української війни наукових розробок механізму можливої майбутньої люстрації у контексті перехідного правосуддя для України.

Мета статті – здійснити кримінологічне моделювання люстрації як елементу перехідного правосуддя через визначення її природи, задач, параметрів соціального запиту, параметрів криміногенного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчує вже більш ніж дворічний досвід протистояння збройній агресії російської федерації, певна частина населення, яка опиняється під окупацією (хоча окупація і не є ключовим фактором) стає на шлях добровільної співпраці з представниками країни-агресора, в тому числі й у кримінально протиправних формах (державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору тощо). І така співпраця не тільки певним чином сприяє утвердженню окупаційної адміністрації, полегшення ведення агресивної війни в цілому, а й створює загрози грубого порушення прав і свобод громадян України, які в силу тих чи інших обставин лишилися «під окупацією». Спектр ризиків широкий: від неможливості реалізації трудових, громадянських прав й до кримінальної віктимізації (за сприянням колаборантів) на дискримінаційних засадах, зокрема за критерієм політичних поглядів та/або попереднього досвіду участі у захисті суверенітету і територіальної цілісності України. Відтак питання виставлення функціональних блоків в засобах люстрації для відповідної категорії осіб є важливим чинником і відновлення довіри до влади на деокупованих територіях, і запобігання подальшому порушенню прав, дискримінації за політичними ознаками, і додаткового гарантування неповторення сценаріїв сприяння агресії та окупації у майбутньому.

У зв'язку з цим люстрація правомірно та за загальним визнанням вважається інструментом правосуддя перехідного періоду. В контексті післявоєнного правосуддя її можна розглядати як захід відновлення миру, як гарантію неповернення до збройного конфлікту¹. Висловлюється думка (В. Андреевський), що люстрація – це низка політичних і юридичних заходів, метою яких є ліквідація наслідків попереднього, ворожого до людини і народу, режиму. Люстрація відбувається при повній зміні політичної системи суспільства². Таким чином, люстрація – це засіб програмування окремого сегменту образу майбутнього за рахунок запобігання участі у його формуванні дискредитованої бюрократії та інших соціальних акторів, які солідаризувалися з недемократичними силами, агресором, сприяли утвердженню окупаційної влади, реалізації агресивної політики.

Втім, наведене розуміння є радше функціональним, аніж юридичним. Крім того, воно є надто узагальненим; з нього зостається незрозумілими

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

¹ Котельова К. О. Як провести люстрацію і не порушити права людини? / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-provesty-liustratsiiu-i-ne-porushyty-prava-liudynu/> (дата звернення: 10.04.2024).

² Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. К. : «РУМЕС», 2017. С. 428.

конкретна конфігурація як соціального запиту, так люстраційної моделі трансформації публічної адміністрації, органів влади. Водночас саме ці питання є одними з ключових, від вирішення яких залежатиме ступінь конфліктогенності, криміногенності процесу «очищення влади», сприйняття останньої населенням як справедливого, необхідного, гарантії дотримання прав і свобод громадян, недопущення дискримінації. Хиби, помилки, неадекватні рішення у сфері люстрації здатні загострити соціальні протиріччя на деокупованих територіях, зумовити додаткові ефекти знедержавлення легітимності, посилити правовий нігілізм, реваншистські настрої, детермінувати у майбутньому відповідні політичні злочини, включаючи злочини на ґрунті ненависті, терористичної спрямованості, злочинну колаборацію. Як влучно зауважує професор К. Сіккінк, за найгіршим сценарієм, погано проведена люстрація може підірвати демократію в країні та призвести до нової нестабільності, або навіть закласти підґрунтя до наступних конфліктів¹.

Відтак, розробка кримінологічної моделі люстрації спирається на два фактори:

а) конструювання та розкриття інституціонально-перетворювального потенціалу люстрації в контексті відновлення правопорядку на деокупованих територіях, формування довіри до органів публічної адміністрації як одного із засобів запобігання повторенню збройного конфлікту, окремих його компонентів, пов'язаних з діяльністю місцевих органів влади в контексті збройного конфлікту та супутніх йому злочинів (люстрація як інструмент кримінальної превенції);

б) упередження, запобігання можливим криміногенним наслідкам люстраційного процесу (люстрація як джерело криміногенності, потенційний аттрактор порушень прав людини, як фактор детермінації окремого сегменту політичної злочинності).

Як перший, так і другий фактор виявляють узалежнення від характеру соціального запиту на люстрації. Досить чітко, на нашу думку, цей запит сформулювала К. О. Котельова: «...Особливе обурення викликають випадки співпраці з ворогом та підтримка дій країни-агресора з боку представників української влади. Сьогодні очищення влади від службовців з антидержавницькими поглядами та потенційних зрадників – це питання майбутнього нашої держави. Наразі в Парламенті зареєстровано три законопроекти щодо обмеження участі осіб, пов'язаних з певними політичними партіями, в управлінні державою: номери реєстрації 9081, 9081-1 та 9081-2. По суті ідеться про нову люстрацію².

Не позбавленими логіки виглядають і міркування Д. Свиридової: «У суспільстві гостро постає питання, як збалансувати та вирішити дві важливі

¹ Сіккінк К. Добровільні колаборанти Росії. Українська правда. 2023. 4 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/4/7414230/> (дата звернення 20.02.2024).

² Котельова К. О. Люстрація в Україні: ЄСПЛ побачив порушення прав людини / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/liustratsiia-v-ukraini-yespl-pobachyv-porushennia-prav-liudyny/> (дата звернення: 10.04.2024).

задачі: по-перше, не допустити до органів влади громадян, які співпрацювали з окупантом, та уникнути конфліктів на ґрунті засудження таких випадків; а по-друге, створювати умови для реінтеграції населення звільнених територій, усунути численні страхи людей щодо покарання кожного просто за те, що залишились жити в окупації¹. Все так, цілком можна визнати обґрунтованими ці судження. Водночас у них бракує одного суттєвого елементу, що відрізняє люстрацію саме як засіб інституціональної трансформації в контексті постконфліктного правосуддя від інструменту реалізації політики дискримінації. У своєму рекомендаційному документі «Інструменти забезпечення панування права у постконфліктних державах. Перевірка: основа для практичної діяльності» (2006 р.) Управління Верховного комісару з прав людини ООН наголошує, що реформування установ сприяє досягненню головної мети ефективної та законної політики у сфері правосуддя перехідного періоду: *запобігання подальшим порушенням прав людини (курсив наш – Ю. О.)*. Одним із важливих аспектів інституційної реформи у країнах, що переживають перехідний період, є процес перевірки з метою виключення з державних установ несумлінних осіб².

Отже, першочерговою метою комплексу перевірочних та «фільтраційних» заходів, що можуть охоплюватись поняттям «люстрація» є саме *захист прав людини, запобігання можливим їх порушенням на ґрунті упередженого ставлення*. Причому таке ставлення за відсутності необхідних перевірочних заходів можливе як щодо громадян з боку недобросовісних, упереджених (на ґрунті політичних поглядів) представників органів публічної адміністрації, так і щодо останніх з боку громадян. Відсутність інституціональних трансформацій вказаних органів у повоєнний період, зокрема на деокупованих територіях, безконтрольний процес комплектування органів публічного адміністрування, «ручний режим» кадрової політики щодо них підриватиме авторитет держави, муніципалітету, формуватиме недовіру до цих політико-управлінських утворень, детермінуватиме правовий нігілізм з подальшим поширенням правопорушень.

Недарма у згаданому документі Верховного Комісара з прав людини ООН підкреслюється та обставина, що процеси перевірки (як компонент кадрової реформи в країнах, що переживають перехідний період) спрямовані на видалення з державної служби нечесних осіб, щоб встановити (відновити) довіру з боку суспільства та надати (відновити) законність державним інститутам³. В цьому ж контексті варто розглядати згадану

¹ Свиридова Д. Страшне слово «люстрація» на шляху до справедливості. *LD.ua*. 2024. 13 лютого. URL: https://lb.ua/blog/daria_svyrydova/598208_strashne_slovo_lyustratsiya_shlyahu.html. (дата звернення: 10.04.2024).

² Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2006. P. 4. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMonitoring.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

³ Там само.

перевірку (по суті люстрацію) як засіб запобігання повторенню конфлікту, на що вказує правозастосовна практика на рівні інститутів ООН¹.

Також важливо наголосити і на прагматичній складовій люстрації, функціонал якої поєднує як економію ресурсів, так і сприяння утвердженню справедливості та захисту прав людини. Йдеться, зокрема про те, що нестача коштів, інших ресурсів у постконфліктних умовах, а також правові перепони, кадровий дефіцит та велика кількість порушників найчастіше перешкоджають кримінальному переслідуванню всіх правопорушників та залишають так звану «прогалину безкарності». Хоча процеси перевірки також потребують суттєвих ресурсів, ці процедури є менш складними, ніж кримінальне переслідування. В умовах обмеженого або відстроченого кримінального переслідування виключення порушників прав людини зі сфери державної служби може допомогти заповнити «прогалину безкарності» за допомогою часткового заходу – «некримінальної відповідальності»².

Таким чином, запит на люстрацію як елемент інституціональних перетворень в контексті реалізації концепції перехідного правосуддя виявляється передусім у сфері захисту прав людини, повноцінного відновлення функціоналу органів публічної адміністрації на засадах нормального рівня довіри до них з боку громади, а також запобігання вчиненню політично мотивованих кримінальних правопорушень. Втім цей запит виводиться аналітично, впливає з узагальнень світового досвіду реалізації концепцій перехідного правосуддя. Поруч з цим, як відомо, кожен конфлікт є унікальним у своїй етіології, причинах, характері перебігу та, відповідно, наслідками, частина з яких може бути усунена, нейтралізована або послаблена через люстрацію. Не є виключенням й російсько-українська війна, яка вимагає враховувати низку особливостей, передісторію повномасштабної війни, що пов'язується з тривалою, починаючи з 2014 року, окупацією (з подальшою анексією) окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, глибокою інституціоналізацією діяльності окупаційних адміністрацій.

У аналітичних документах Верховного Комісара з прав людини ООН та інших інституцій ООН, присвячених перехідному правосуддю, небезпідставно акцентується увага на тому, що для встановлення (відновлення) громадянської довіри та легітимізації (відновлення легітимності) державних інститутів громадськість має бути поінформована про інституційну реформу та відчувати довіру до дій щодо її проведення³. В

¹ Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity / Economic and Social Council ; Commission on Human Rights : E/CN.4/2005/102/Add. 18 February 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/541829?v=pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

² Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2006. P. 5. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMonitoringen.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

³ Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High

цьому контексті звернімо увагу на проведене нами в межах проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204) опитування декількох категорій респондентів (внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, поліцейські та широка громадськість), результати якого серед іншого здатні підсвітити й окремі складові проблеми люстрації. Перш за все йдеться про підтвердження соціального запиту люстрації. А окрім цього й про зв'язок цього напрямку інституціональних реформ, спрямованих на неповторення конфлікту, із інститутом амністії.

Передусім інтерес викликає позиція внутрішньо переміщених осіб (1527 респондентів) з приводу підтримки ідеї люстрації, адже саме ця категорія респондентів у перспективі вірогідно (згідно з результатами їх опитування – близько 65 %) планує повернутися на деокуповані та інші території України, які були залишені ними у зв'язку із небезпекою для життя і здоров'я в контексті збройного конфлікту. Абсолютна більшість (83,2 %) підтримують необхідність люстрації (див. діаграму 1).

Діаграма 1

Чи вважаєте Ви за необхідне у майбутньому люстрацію щодо тих, хто співпрацював з окупаційним режимом, Російською Федерацією (колаборанти, державні зрадники)?

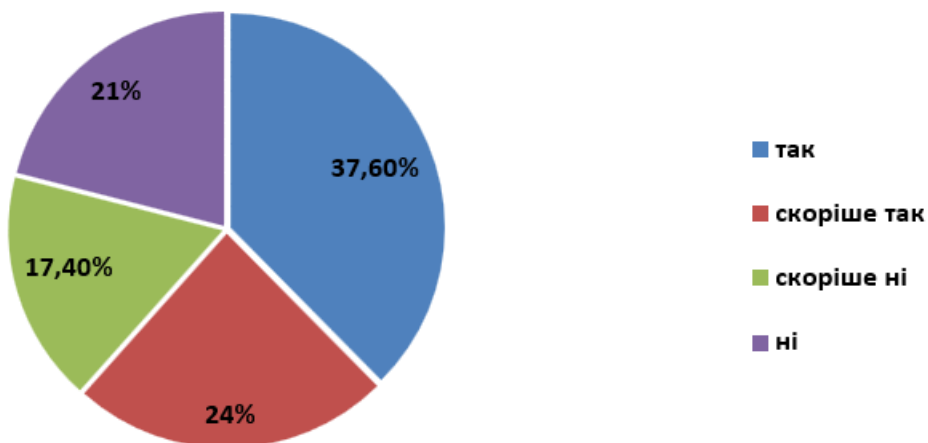
Симптоматичною також видається і та обставина, що близько 2 %

респондентів дотримуються радикальних поглядів щодо умовно політичних санкцій до осіб, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією, аж до їх депортації на територію російської федерації. Це питання, ясна річ провокативне, було свідомо нами включене в опитувальник, аби виявити, хоча б і непрямо, але менше з тим підсвітити окремі індикатори ненависті за політичною ознакою¹. Втім, це вже інша площина проблематики перехідного правосуддя, увага до якої потребує окремого дослідження. Тут же наголосимо, що йдеться про підтвердження соціального запиту люстрації. А окрім цього й про зв'язок цього напряму інституціональних реформ, спрямованих на неповторення конфлікту, із інститутом амністії.

Менш радикальними у своїх оцінках виявилися опитані поліцейські (7209 респондентів) – діаграма 2.

Діаграма 2

Чи підтримуєте Ви ідею люстрації щодо тих осіб, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією країни-агресора, але не вчинили кримінально караної колаборації?

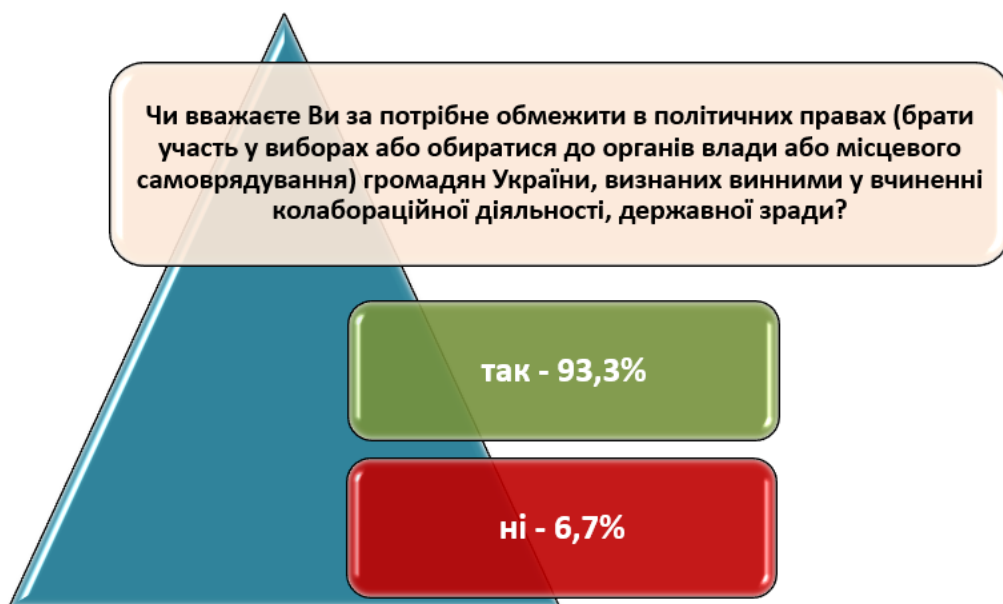
Тільки 37,6 % поліцейських однозначно підтримують ідею люстрації. 24 % скоріше підтримують, чим ні, але очевидної потреби у ній не вбачають. Загалом близько 38 % опитаних правоохоронців не вважають за потрібне

¹ Орлов Ю. В. Люстрація в концепції перехідного правосуддя для України: обґрунтування соціального запиту // Злочинність і протидія їй в умовах війни та повоєнній перспективі : міждисциплінарна панорама : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квітня 2024, м. Харків) / МВС України ; Харківський національний університет внутрішніх справ ; Кримінологічна асоціація України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 346.

проводити люстрацію. Це може свідчити про загальну низьку поінформованість працівників поліції про концепцію перехідного правосуддя взагалі та про призначення й механізм реалізації люстрації, зокрема. Так, близько 57 % з опитаних нами поліцейських не мають жодного уявлення про перехідне правосуддя. Ще біля 40 % не обізнані зі змістом категорії «кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті». І ця обставина не може на викликати стурбованість: після 10 років збройного конфлікту більше половини поліцейських не обізнані про інструменти правосуддя перехідного періоду, ролі Національної поліції у їх реалізації. Це ж стосується і кримінальних правопорушень, детермінованих упередженим ставленням, зокрема за політичною ознакою (переконання, досвід діяльності тощо). Таку ситуацію не можна вважати задовільною. Нагальною є потреба у відповідному корегуванні освітніх програм, розробці і впровадженні короткострокових курсів підвищення кваліфікації для різних категорій поліцейських.

Не менш цікавими видаються й результати опитування, які виражають ставлення громадян (1723 респонденти) до ширшого аспекту обмежувальних, *фактично люстраційних (але у широкому розумінні)* заходів як у зв'язку із фактом співпраці з окупантами (діаграма 3), так і через сам факт проживання в окупації (експертне опитування (23 експерти) фахівців у галузі кримінального і цивільного права, кримінології – діаграми 4, 5).

Діаграма 3

Діаграми 4, 5

Чи повинні бути обмежені громадянські права осіб, які проживали на тимчасово окупованих територіях в період окупації?

- **обмеження у правах в жодному разі неприпустиме (14,3%)**
- **можуть бути обмежені, але тільки в індивідуальному порядку на підставі рішення суду, в якому констатовано вчинення конкретного правопорушення (71,4%)**
- **мають бути обмежені у виборчих правах (14,3%)**

Чи вважаєте Ви за потрібне запровадження обмежень політичних прав (зокрема, виборчих) громадян України, засуджених за державну зраду, колабораціонізм та інші злочини проти держави України та її громадян?

- **50%** - застосування зазначених обмежень є обов'язковим;
- **14,3%** - застосування зазначених обмежень вважаю не потрібним;
- **35,7%** - зазначені обмеження повинні поширюватися не лише на засуджених осіб, а на всіх осіб, які будь-яким чином сприяли окупації або діяльності окупаційної влади на території України.

Не складе надмірних зусиль виявити, що в результатах вказаних опитувань відобразились елементи так званої репресивної свідомості. Травма війни детермінує прагнення до помсти. Її вектор звернений не тільки назовні, на, власне, представників російської держави, а й всередину, на тих, хто так чи інакше, за тими чи іншими ознаками може бути афілійований з агресором. Звернімо увагу: більше 14 % громадян за те, аби обмежити громадян України у їх виборчих правах на підставі самого лише факту проживання в окупації. Більше 70 % вважають за можливе таке обмеження, але не за об'єктивним критерієм, а суб'єктивним, себто в індивідуальному, судовому порядку. Сукупно 85,7 % (діаграма 5) вважають за потрібне обмежувати у виборчих правах тих, хто визнаний винним у

державній зраді, колабораційній діяльності, інших злочинах проти держави та громадян в контексті збройного конфлікту (50 %), а також тих, хто так чи інакше виявився причетним до окупації (сприяли їй або діяльності окупаційної адміністрації у некримінальний спосіб – 35,7 %).

І це є станом суспільної свідомості (чи-то-пак безсвідомого, підсвідомого), з яким не можна не рахуватися. Цей стан характеризується емоційною зарядженістю, яку слід сублімувати у прийнятному з точки зору прав людини напрямі. Тому й необхідно визнати за громадянами України право здійснення широкої, раніше не застосовуваної у світовій практиці, люстрації, що поширюється на громадянські права, безвідносно займаної посади в контексті збройного конфлікту тимчасової окупації. Але при цьому стоїть задача напрацювати механізм реалізації такого права, здійснення такого аспекту люстрації, фактично вивільнення електорального поля за рахунок недопуску до нього осіб, які себе дискредитували в контексті збройного конфлікту, який би забезпечив необхідні гарантії дотримання прав і свобод людини, баланс між запитом на помсту та національною безпекою в частині функціонування політичної системи країни.

В цьому аспекті, звертає на себе увагу позиція професора С. Карштедта, який наголошує на двох типах «публічного провадження»: по-перше, це кримінальне переслідування представників еліти та посадових осіб органів влади, що становили вище керівництво у системі державного управління минулого режиму і, по-друге, це процедури масових розслідувань щодо тих, хто добровільно співпрацював із минулим режимом, членів партії або службовців державних організацій (наприклад, поліції, служби безпеки) серед нього та нижчого рангів у бюрократичній ієрархії¹. Погоджуючись в цілому із такою логікою мислення, що репрезентує бінарну природу люстрації, варто ще раз наголосити зазначити, що в контексті задач та особливостей перехідного правосуддя для України, цей інструмент має ширший функціонал та, як впливає з результатів опитування, сягає рівня обмеження громадянських, зокрема виборчих прав. Іншими словами: слід виділяти принаймні три аспекти люстрації в українській моделі перехідного правосуддя: кримінально-правовий, політико-правовий та політичний.

Менше з тим, третій, політичний, компонент люстрації так само має відповідати принципам індивідуалізації. Неодмінно слід не допустити оперування концептом колективної відповідальності, об'єктивного ставлення в вину. І тут варто нагадати про підходи Європейського суду з прав людини щодо засад здійснення люстрації (крізь призму ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини²), а саме¹:

¹ Karstedt S. Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgements on Procedures and Justice. *Law and Policy*. 1998. № 20. Р. 16; Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К. : «РУМЕС», 2017. С. 428–429.

² Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини : Міжнародний договір. Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення

1) люстрація не становить порушення прав людини як така, тому що демократична держава вправі вимагати від держслужбовців бути лояльними до конституційних принципів, на яких вона заснована; демократія здатна захистити себе й має бути здатною вжити заходів з упередження поверненню тоталітарного режиму (Вогт проти Германії (*Vogt v. Germany*), № 17851/91, 26 вересня 1995 р.)².

2) якщо держава вдається до люстраційних заходів, вона повинна забезпечити для осіб, до яких вони застосовуються, дотримання усіх процесуальних гарантій Конвенції (Расмуссен проти Польщі (*Rasmussen v. Poland*), № 38886/05, 28 липня 2009 р.)³;

3) обмеження, які вводяться законами про люстрацію, мають бути обґрунтованими, в допустимих рамках та відповідати певним умовам, а саме: законності, наявності легітимної мети та пропорційності заходів (курсив наш – Ю. О.) (Адамсонс проти Литви (*Adamsons v. Lithuania*), № 3669/03, 01 грудня 2008 р.)⁴;

4) люстраційні заходи відповідатимуть принципу недискримінації, який заперечує насамперед позбавлення особи можливостей, наданих іншим, на підставі особистого вибору, що має поважатися як елемент, що формує людську особистість (наприклад, віросповідання, політичні погляди), або на підставі особистісної характеристики, яка не може бути змінена (приміром, стать, раса, фізичні вади, вік) (Матйек проти Польщі (*Matyjek v. Poland*), № 38886/05, від 24 квітня 2007 р.)⁵;

5) строки давності застосування люстраційних заходів можуть вважатися прийнятними з огляду на специфічний історико-політичний контекст. При цьому національному парламенту слід розглянути можливість встановити термін давності для застосування обмежень (Жданок проти Латвії (*Zhdanoka v. Latvia*), № 58278/00, 16 березня 2006 р.)⁶.

Тут також не зайвим буде наголосити на тому, що оскільки характер люстраційних процедур має в окремій своїй частині кримінально-правові ознаки, вони можуть підпадати під сферу дії кримінального процесуального

20.03.2024).

¹ Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. С. 433/

² *Vogt vs Germany* / European Commission of Human Rights. Application № 17851/91. Report (adopted on 30 November 1993). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-45631> Text (дата звернення 20.03.2024).

³ *Rasmussen v. Poland* / European Commission of Human Rights. Application № 38886/05. Report (adopted on 28 July 2009). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-92429> (дата звернення 20.03.2024).

⁴ *Adamsons v. Lithuania* / European Commission of Human Rights. Application № 3669/03. Report (adopted on 1 December 2008). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2089> (дата звернення 20.03.2024).

⁵ *Matyjek v. Poland* / European Commission of Human Rights. Application № 38886/05. Report (adopted on 24 April 2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=003-1703354-1785487> (дата звернення 20.03.2024).

⁶ *Zhdanoka v. Latvia* / European Commission of Human Rights. Application № 58278/00. Report (adopted on 16 March 2006). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-185937> (дата звернення 20.03.2024); Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. С. 433.

аспекту статті 6 Європейської конвенції з прав людини з усіма стандартами та гарантіями права на справедливий суд. Ця стаття захищає право на судовий перегляд протягом розумного строку рішення люстраційного органу. При цьому необхідно враховувати, що такі спори вимагають швидкого вирішення з огляду на важливість предмета спору для людини, яка через звільнення втрачає засоби до існування¹.

Люстрація завжди є втручанням в приватне життя людини, тобто в право, гарантоване статтею 8 ЄКПЛ. Перевірка дотримання під час люстрації стандартів статті 8 ЄКПЛ здійснюється шляхом застосування до конкретної ситуації трискладового тесту правомірності втручання. Люстраційні заходи повинні бути розроблені і проведені тільки юридичними засобами, згідно з законом, з метою досягнення своїх законних цілей і бути необхідними у демократичному суспільстві².

Щодо предметного поля люстрації, то у публікаціях спостерігається цілковита плутанина, змішування кримінально-правового, політико-правового та політичного аспектів люстрації. Зокрема, висловлюється бачення щодо таких критеріїв її застосування:

- факти обіймання визначених посад або виконання видів діяльності на окупованій території України чи в РФ (як-то “судді”, “прокурори”, керівні посади “державної служби”, члени політичних партій країни-агресора, педагоги та викладачі історії РФ та інших дисциплін, які передбачали пропаганду війни та розпалювання ненависті до України, українців, представників корінних народів тощо);
- факти добровільної публічної підтримки дій РФ щодо окупації територій України, добровільній співпраці з ФСБ РФ;
- факти сплати суб'єктами господарювання (зокрема, з якими є належно встановлений зв'язок відповідної особи) податків, володіння та ведення бізнесу, отримання доходів на території РФ тощо³.

Неважко пересвідчитись: викладений перелік критеріїв люстрації цілком охоплюється кримінально караними проявами колабораційної діяльності та фактично має реалізовуватись у формі кримінальної відповідальності, застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (втім, і з цього правила також є винятки, про які детальніше – трохи далі). Іншими словами: немає необхідності застосовувати особливу процедуру обмеження прав, яка б дублювала відповідні кримінально-правові засоби. Останніх цілком достатньо, аби сформулювати належний, функціональний блок щодо

¹ Котельова К. О. Люстрація в Україні: ЄСПЛ побачив порушення прав людини / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/liustratsiia-v-ukraini-yespl-pobachyv-porushennia-prav-liudyny/> (дата звернення: 10.04.2024); Котельова К. О. Як провести люстрацію і не порушити права людини? / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-provesty-liustratsiia-i-ne-porushyty-prava-liudyny/> (дата звернення: 10.04.2024).

² Там само.

³ Свиридова Д. Страшне слово «люстрація» на шляху до справедливості. *LD.ua*. 2024. 13 лютого. URL: https://lb.ua/blog/daria_svyrydova/598208_strashne_slovo_lyustratsiya_shlyahu.html. (дата звернення: 10.04.2024).

доступу конкретної особи до публічної служби. Всі необхідні правові засади для цього створені. Справа лише за якісним правозастосуванням.

Інша річ – позаюрисдикційна люстрація, позначена нами як політико-правова. Це встановлені обмеження щодо громадян, які:

а) не зазнали кримінального переслідування у виді відбуття покарання через відсутність достатніх підстав вважати, що у їх діях містився склад відповідного кримінального правопорушення, проте щодо яких існує аргументована підозра вважати їх причетними (на добровільних засадах) до впровадження, зміцнення, забезпечення окупаційного режиму, цілей агресії росії проти України;

б) звільнені від відбуття покарання на підставі амністії (в тому числі, імовірно, й за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки – ч. 4 ст. 86 КК України *de lege ferenda*).

Отже, можна стверджувати узалежнення політико-правової люстрації від амністії, параметри якої в контексті задач перехідного правосуддя для України ще мають бути розроблені. Водночас вже зараз є підстави для припущення, що оскільки така амністія можлива, остільки ж щодо відповідної категорії осіб можливим і доцільним є застосування люстрації як заборони на обіймання відповідної категорії посад.

Крім того, доречним видається врахування й базових засади люстрації, які визначені ПАРЕ у резолюції № 1096 (1996) «Про заходи щодо позбавлення від спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем»¹:

– люстрація відповідатиме принципу верховенства права, якщо її основною метою буде усунення загроз щодо основних прав і свобод людини і процесів демократизації. Помста не може бути метою люстрації. Також неприпустимими є політичні чи соціальні зловживання в результаті процесу люстрації (п. 12);

– учинені кримінальні діяння мають піддаватися переслідуванню й покаранню відповідно до чинного кримінального кодексу (п. 7);

– адміністрування люстраційного процесу має здійснюватися спеціально утвореною комісією у складі шанованих суспільством осіб, які пропонуються главою держави і затверджуються парламентом (п. 1);

– люстрація має бути обмежена лише такими посадами, щодо яких існують підстави вважати, що особа, яка їх обіймає, може їх використати з метою спричинення суттєвих загроз правам людини або демократії (п. 4);

– люстрація не може застосовуватися до виборних посад: виборці мають право обирати на власний розсуд (п. 5);

– люстрація повинна мати суворі обмеження часу як щодо періоду її виконання, так і щодо періоду, який підлягає перевірці (п. 6);

¹ Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems : Resolution 1096 (1996) / Parliamentary Assembly. Assembly debate on 27 June 1996 (22nd Sitting) (see Doc. 7568, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Severin). Text adopted by the Assembly on 27 June 1996 (23rd Sitting). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507> (дата звернення 27.03.2024).

– дискваліфікація особи на зайняття певної посади внаслідок люстрації не повинна перевищувати п'яти років, оскільки не слід недооцінювати можливість позитивних змін у ставленні та звичках особи (п. 7);

– лише особи, які наказували, вчиняли або суттєво допомагали вчиненню серйозних порушень прав людини можуть бути дискваліфіковані для зайняття певних посад (п. 8);

– принцип вини має бути індивідуальним, а не колективним, і повинен бути встановлений у кожному конкретному випадку (п. 12);

– у жодному випадку особу не можна піддавати люстрації без надання всіх гарантій належної правової процедури, включаючи право на захисника (який має призначатися, якщо суб'єкт люстрації не може найняти такого захисника), право бути обізнаним із доказами обвинувачення, право на доступ до всіх наявних обвинувальних та виправдувальних доказів, право надавати свої докази, право на відкритий процес, якщо цього вимагає суб'єкт, право на оскарження до незалежного судового органу тощо) (п. 13)¹.

Необхідність доведеності вини кожної особи, яка піддається люстраційним процедурам, європейськими стандартами визначено як один із ключових критеріїв, що стосуються процедури люстрації, на чому наголошує Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у висновку від 14–15 грудня 2012 року № CDL-AD(2012)028 щодо «Закону про люстрацію» колишньої югославської республіки Македонія (п. 7)².

Відтак, не можна також погодитись і з пропозицією проводити люстрацію щодо виборних посад (наприклад, можливість застосування обмежень до громадян – кандидатів на пост Президента, кандидатів в народні депутати України тощо, щодо яких наявні кримінальні провадження за підозрою у вчиненні міжнародних злочинів, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду) та представників критично важливих для розвитку суспільства професійних спільнот (керівництво банківських структур, нотаріат, адвокатура, медіа тощо) з урахуванням відповідних стандартів та залученням до вирішення цих питань самих професійних спільнот³. Вибірні посади мають лишатися недоторканими й формуватися на засадах вільного волевиявлення громадян.

В решті – при організації люстраційних заходів має бути забезпечено дотримання трискладового тесту, прийнятому у практиці ЄСПЛ, задля визначення правомірності і втручання в особисте життя, і суттєвого обмеження прав людини, а саме: 1) законність процедури; 2) обумовленість

¹ Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. К.: «РУМЕС», 2017. С. 432

² Там само.

³ Свиридова Д. Страшне слово «люстрація» на шляху до справедливості. *LD.ua*. 2024. 13 лютого. URL: https://lb.ua/blog/daria_svyrydova/598208_strashne_slovo_lyustratsiya_shlyahu.html. (дата звернення: 10.04.2024).

правомірною метою; 3) необхідні у демократичному суспільстві, неможливість досягнення мети іншими засобами.

Ще раз підкреслимо: слід уникнути втілення у постконфліктній люстрації концепції колективної відповідальності. Венеційська комісія однозначно вказує, що громадянин повинен відповідати тільки за свої дії, якщо вони були протиправними, тобто того, що людина просто займав посаду при певній владі, мало для звільнення¹. Важливо, аби його поведінка була протиправною. Якщо обіймання посади є само по собі протиправним (колабораційна діяльність), то ця підстава має вважатися достатньою для люстраційних заходів в межах кримінального провадження.

Висновки. Цілком можна вважати, що запит на люстрацію як елемент інституціональних перетворень в контексті реалізації концепції перехідного правосуддя існує, є багатоскладовим та має, відтак, бути задоволений за попередньої ґрунтовної розробки моделі відповідної діяльності. З предметної точки зору ця модель перебуває на порубіжжі конституційного, адміністративного, трудового, кримінального права та може бути об'єднана кримінологічною оптикою аналізу та узагальнення, адже саме кримінологія є міждисциплінарною наукою гуманітарного, соціального профілю. Кримінологічна модель люстрації в контексті перехідного правосуддя для України постає триплексним феноменом, поєднує у собі кримінально-правовий, політико-правовий та політичний сегменти. Останній у виді обмежень у виборчих правах є, на нашу думку, заходом надмірним і таким, що не відповідає принципу індивідуалізації відповідальності, а також паритетності у забороні на люстрацію щодо виборних посад. Якщо щодо кандидатів на такі посади люстрація застосовна бути не може, то абсолютно не логічним виглядає зворотний бік цього процесу – люстрація виборців. Такий крок містить значний криміногенний потенціал, що здатен бути реалізований в тому числі й з використанням росією засобів політичної пропаганди, стимуляції ресентименту, ненависті серед громадян, які проживають на нині окупованих територіях та в перспективі будуть позбавлені російського контролю, квазіюрисдикції внаслідок деокупації. Вирішення питання щодо зниження ризиків для національної безпеки у зв'язку з реалізацією виборчого права на деокупованих територіях може пов'язуватись не із люстрацією, а із тимчасовими особливими правовими режимами управління згаданими територіями. При цьому слід пам'ятати: демократія здатна себе захистити.

Доцільним і безальтернативним видається перспективний повний демонтаж системи окупаційної адміністрації, ліквідації всіх квазісудових та квазіправоохоронних органів, а так само інших органів фактичної публічної

¹ Final Opinion № CDL-REF(2015)015 on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhavna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (дата звернення 30.03.2024); Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. К. : «РУМЕС», 2017. С. 444.

адміністрації. Такі кроки цілком природно можуть паралізувати судову та правоохоронну систему, інші сфери публічного управління на деокупованих територіях. Не є виключенням й заклади освіти. Люстрація працівників цих закладів є необхідним засобом переривання ретрансляції російських, ворожих українській державності, пропагандистських наративів. Забезпечення ж права на освіти вимагає від України вже зараз розгортання діяльності щодо формування кадрового резерву для закладів дошкільної, середньої, професійної, фахової передвищої та вищої освіти. Це ж стосується й судових та правоохоронних органів.

Викладені міркування навряд чи можуть претендувати на статус доктринально завершених. По своїй суті вони є лише вступом до масштабної проблеми люстрації та мають розглядатися як запрошення до дискусії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Котельова К. О. Люстрація в Україні: ЄСПЛ побачив порушення прав людини / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/liustratsiia-v-ukraini-yespl-pobachyv-porushennia-prav-liudyny/> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Котельова К. О. Як провести люстрацію і не порушити права людини? / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-provesty-liustratsiiu-i-ne-porushyty-prava-liudyny/> (дата звернення: 10.04.2024).
3. Овчаренко О. Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні // Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К. : «РУМЕС», 2017. С. 428–454.
4. Орлов Ю. В. Люстрація в концепції перехідного правосуддя для України: обґрунтування соціального запиту // Злочинність і протидія їй в умовах війни та повоєнній перспективі : міждисциплінарна панорама : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квітня 2024, м. Харків) / МВС України ; Харківський національний університет внутрішніх справ ; Кримінологічна асоціація України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 343–345.
5. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2024 № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
6. Свиридова Д. Страшне слово «люстрація» на шляху до справедливості. *LD.ua*. 2024. 13 лютого. URL: https://lb.ua/blog/daria_svyrydova/598208_strashne_slovo_lyustratsiya_shlyahu.html. (дата звернення: 10.04.2024).
7. Сіккінк К. Добровільні колаборанти Росії. Українська правда. 2023. 4 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/4/7414230/> (дата звернення 20.02.2024).

8. Adamsons v. Lithuania / European Commission of Human Rights. Application № 3669/03. Report (adopted on 1 December 2008). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2089> (дата звернення 20.03.2024).

9. Final Opinion № CDL-REF(2015)015 on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhavna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (дата звернення 30.03.2024).

10. Karstedt S. Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgements on Procedures and Justice. *Law and Policy*. 1998. № 20. P. 15–56.

11. Matyjek v. Poland / European Commission of Human Rights. Application № 38886/05. Report (adopted on 24 April 2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=003-1703354-1785487> (дата звернення 20.03.2024).

12. Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems : Resolution 1096 (1996) / Parliamentary Assembly. Assembly debate on 27 June 1996 (22nd Sitting) (see Doc. 7568, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Severin). Text adopted by the Assembly on 27 June 1996 (23rd Sitting). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507> (дата звернення 27.03.2024).

13. Rasmussen v. Poland / European Commission of Human Rights. Application № 38886/05. Report (adopted on 28 July 2009). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-92429> (дата звернення 20.03.2024).

14. Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity / Economic and Social Council ; Commission on Human Rights : E/CN.4/2005/102/Add. 18 February 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/541829?v=pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

15. Rule-of-Law Tools for Post-conflict States : Monitoring legal systems / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2006. 62 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawMonitoringen.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

16. Vogt v. Germany / European Commission of Human Rights. Application № 17851/91. Report (adopted on 30 November 1993). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-45631> Text (дата звернення 20.03.2024).

17. Zhdanoka v. Latvia / European Commission of Human Rights. Application № 58278/00. Report (adopted on 16 March 2006). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-185937> (дата звернення 20.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.04.2024

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CRIMINOLOGY MODEL OF LUSTRATION IN THE CONCEPT OF TRANSITIONAL JUSTICE FOR UKRAINE

The article is devoted to criminological modeling of the concept of lustration as an element of transitional justice. The existence of a social demand for lustration in the context of institutional transformations in the implementation of transitional justice has been identified and empirically proven. From the objective point of view, the criminological model of lustration is on the border of constitutional, administrative, labor, criminal law, and international human rights law. Lustration in the context of transitional justice for Ukraine appears as a triplex phenomenon, combining criminal-legal, political-legal and political segments. Each of them is characterized.

Key words: *lustration, transitional justice, human rights, de-occupation, criminological model, crime, combating crime, criminogenic risk, prevention, criminological support.*

Дмитро Валентинович ПАШНЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КІБЕРАТАКИ НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ

В ході військової агресії проти України ворог широко використовує комп'ютерні технології для вчинення воєнних злочинів шляхом здійснення кібератак на об'єкти критичної інфраструктури. Отже актуальним є вивчення питань кваліфікації таких кримінальних діянь, починаючи із основних понять з технічної сфери, розуміння яких є критичним для вирішення питання щодо достатності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності. Стаття присвячена визначенню та вивченню понять, що є визначними для складу даного виду кримінальних правопорушень: поняття «критичної інфраструктури» та віднесення певного об'єкту до критичної інфраструктури, а також поняття «кібератака».

Ключові слова: критична інфраструктура, інформаційна інфраструктура, кібератака, інформаційна система, ведення війни, війна, кримінальне правопорушення, злочинність, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Сучасний світ розвивається в умовах процесів діджиталізації всіх сфер нашого суспільства. Інноваційні технології стають невід’ємною частиною життя і вже відіграють ключову роль в організації нашої роботи та відпочинку. Проте більшість усіх технологій базується виключно на використанні даних, інформації різного типу, яка опрацьовується відповідними програмними продуктами, новітніми технологіями. Інформація на сьогодні вже є не лише одним із базових ресурсів, від якого залежить існування, функціонування тих, або інших об’єктів, явищ, систем, але це й ресурс їх оновлення, трансформації та розвитку. Відповідно, така важлива роль інформації в нашому житті, в організації ефективного функціонування окремих економічних об’єктів зумовлює постійний пошук учених у створенні найбільш досконалих методів та механізмів роботи з даними, які дозволяли б максимально спростити ті процеси, які доцільно автоматизувати, уніфікувати. Інформація – це ресурс також змін та управління, оскільки саме її обіг усередині окремих систем дозволяє їм розвиватися, удосконалюватися, адаптуватися під зміни зовнішнього світу й постійно забезпечувати власний розвиток, виконувати необхідні функції.

В ході військової агресії проти України ворог широко використовує комп’ютерні технології для вчинення воєнних злочинів шляхом здійснення кібератак на об’єкти критичної інфраструктури. Отже актуальним є вивчення питань кваліфікації таких кримінальних діянь, починаючи із основних понять з технічної сфери, розуміння яких є критичним для вирішення питання щодо достатності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності.

На різному рівні проблеми кібератак на критичну інфраструктуру, зокрема, інформаційну, розглядалися в працях таких вітчизняних науковців, як О. Ю. Козлова, В. Г. Кононович, І. В. Кононович, М. Г. Романюков, Л. М. Тимошенко та ін. Втім, лишаються вільні зони наукового пошуку, пов’язані з дослідженням означеної проблематики в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. За даними Держспецзв’язку¹, кількість кібератак у першому півріччі 2023 року зросла на 123% — із 342 за аналогічний період минулого року. Так, 28 серпня 2023 року, згідно повідомлення Держспецзв’язку, в Україні зафіксували нову хакерську атаку на органи юстиції та нотаріату. Хакери розповсюджують електронні листи зі шкідливою програмою «AsyncRAT». За даними відомства хакери надсилають електронні листи із вкладеннями у вигляді BZIP, GZIP чи RAR-архіву. Відкриття файлу призводить до ураження комп’ютера шкідливою програмою «AsyncRAT», яка надає віддалений доступ до пристрою. Небезпечні листи мають специфічні теми та назви файлів. Наприклад: Лист відділу з питань нотаріату у Дніпропетровській області – «.rag». Лист до

¹ Офіційний сайт Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua>.

відома та виконання – «.cmd». Лист МЮУ для доведення до відома та врахування в роботі – «.exe; .bzip».

Для повного та всебічного розуміння та з'ясування основних понять, пов'язаних з кібератаками на об'єкти критичної інфраструктури, очевидно слід почати із поняття «інформаційна інфраструктура», складові частини якої найчастіше є безпосередніми об'єктами вказаних атак.

Так, **«інформаційна інфраструктура» / «інформаційна система»** – це сукупність різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційних ресурсів, телекомунікаційних мереж і каналів передачі даних, засобів комунікацій і управління інформаційними потоками, а також організаційно-технічних структур, механізмів, що забезпечують їх функціонування¹.

Крім технічних, **цінність «інформаційної інфраструктури» / «інформаційної системи» визначається такими її компонентами, як:**

5 інформація, яка може приймати вигляд наукових або ділових баз даних, записів звуків, бібліотечних архівів і т. п.;

6 програмне забезпечення, яке дозволяє користувачам маніпулювати даними, отримувати доступ і переглядати великі масиви інформації;

7 стандартні мережі і коди передач, які полегшують встановлення взаємозв'язків між мережами, забезпечують захист інформації і надійність мереж.

Виходячи з цього, **інформаційну інфраструктуру / інформаційну систему** можна умовно розділити на наступні складові:

8 адміністративно-господарська складова – це набір правил і інструкцій для користувачів інформаційної системи, а також адміністративні заходи обмеження доступу службовців до тієї або іншої інформації; це сукупність інформаційних служб і обчислювальних підрозділів. До цієї складової можна також відноситись підрозділи, що здійснюють управління підприємством та її координацію проектів, що виконуються відділами організації, в т. ч. інформаційними.

9 системотехнічна складова – це сукупність засобів обчислювальної техніки, комунікаційного обладнання, технічних пристроїв, призначених для збору, реєстрації, зберігання, обробки, передачі і відображення інформації, а також сукупність програмного забезпечення необхідного для роботи ІС: сукупність територіально розподілених та локальних мереж, баз даних і баз знань і т. ін.

Отже, роблячи висновок можна сказати, що до «інформаційної інфраструктури» можна віднести механізми створення, передачі, обробки, збереження та використання будь якої інформації різної природи (в тому числі критичної інфраструктури), що формується та передається за допомогою програмного забезпечення, технічних засобів, правил та законів.

¹ Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>.

В ході кібератаки об'єкт інформаційної інфраструктури може бути безпосереднім об'єктом завдання шкоди або виступати системою керування іншим **об'єктом критичної інфраструктури**, що є наступним поняттям, яке слід з'ясувати. До об'єктів критичної інфраструктури відносимо системи, їх частини та їх сукупність, які є **важливими для економіки, національної безпеки та оборони**, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам¹.

Категорія **критичності** об'єкта інфраструктури визначається на основі аналізу рівня негативного впливу, якого особа, суспільство, навколишнє природне середовище, економіка, національна безпека та обороноздатність країни можуть зазнати внаслідок порушення або припинення функціонування об'єкта інфраструктури відповідно до критеріїв.

Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України існує 25 секторів, які віднесені до критичної інфраструктури: паливно-енергетичний сектор; цифрові технології; захист інформації; системи життєзабезпечення; харчова промисловість та агропромисловий комплекс; державний матеріальний резерв; охорона здоров'я; ринки капіталу та організовані товарні ринки; фінансовий сектор; транспорт і пошта; промисловість; сектор громадської безпеки; цивільний захист населення і територій; міграція (імміграція та еміграція); охорона навколишнього природного середовища; сектор оборони; національна безпека; правосуддя; тримання під вартою; наукові дослідження та розробки; фінансовий сектор; вибори та референдуми; соціальний захист; інформаційні послуги; державна влада та місцеве самоврядування².

В свою чергу виділяються наступні типи основних послуг в цих сферах: виробництво електричної енергії, забезпечення функціонування ринку електричної енергії, організація купівлі-продажу електричної енергії на ринку, управління системами передачі та енергопостачання, розподіл електричної енергії, видобуток вугілля для генерації електроенергії на теплоелектростанціях та теплоелектро-централях, зберігання та постачання вугілля, розробка родовищ торфу, видобування корисних копалин, видобуток нафти, передача (транзит) нафти та нафтопродуктів, очищення, переробка та обробка нафти, експлуатація нафтопроводів, зберігання та постачання нафти та нафтопродуктів, видобуток газу, переробка та очищення газу, передача (транзит) газу, розподіл газу, забезпечення роботи систем зрідження природного газу, експлуатація газотранспортної системи, зберігання природного газу, забезпечення роботи систем зрідження природного газу, виробництво ядерного палива, експлуатація ядерних підкритичних установок, ядерних реакторів, які включають критичні та підкритичні збірки дослідницьких реакторів, експлуатація атомних електростанцій, підприємств і установок по

¹ Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.

² Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>.

збагаченню та переробці палива, а також сховищ відпрацьованого палива, надання електронних довірчих послуг, електронної ідентифікації та автентифікації, забезпечення функцій центрального засвідчувального органу, адміністрування адресного простору українського сегмента Інтернету, забезпечення функціонування системи електронної взаємодії органів виконавчої влади, забезпечення функціонування системи міжвідомчої взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, надання електронних публічних послуг, автоматизація процесів надання адміністративних послуг, забезпечення функціонування правового режиму Дія Сіті, надання послуг (сервісів) кіберзахисту, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізоване питне водопостачання, централізоване водовідведення, поводження з побутовими відходами, виробництво та переробка сільськогосподарської та/або харчової продукції, виробництво ветеринарних препаратів, експлуатація елеваторів, експлуатація зрошувальних систем, каналів, забезпечення зберігання запасів державного матеріального резерву, забезпечення надання екстреної медичної допомоги, забезпечення надання первинної медичної допомоги, забезпечення надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, забезпечення надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, забезпечення надання паліативної медичної допомоги, забезпечення надання реабілітації у сфері охорони здоров'я, заготівля і тестування донорської крові та компонентів крові, контроль за інфекційними захворюваннями та/або епідеміями, оплата згідно з тарифом за надані пацієнтам медичні послуги (включаючи медичні вироби) та лікарські засоби за договорами про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, функціонування електронної системи охорони здоров'я, виробництво та постачання лікарських засобів і медичних виробів, наукові дослідження в медичній галузі, забезпечення функціонування ринків капіталів та організованих товарних ринків, планування, виконання та моніторинг виконання бюджетів, розрахунково-касове обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, управління повітряним рухом, авіап перевезення (робота авіаційного транспорту), забезпечення роботи аеропортів та допоміжного обладнання, що розташоване в аеропортах, автобусні перевезення (міжміські, міжнародні), міські перевезення (автобуси, трамваї, тролейбуси, метрополітен), технічне обслуговування транспортної інфраструктури (доріг, мостів, тунелів, шляхопроводів), служби контролю трафіку, функціонування інтелектуальних транспортних систем (управління рухом, мобільністю, взаємодія з іншими видами транспорту), пасажирські залізничні перевезення, вантажні залізничні перевезення, експлуатація та технічне обслуговування залізниць, забезпечення роботи вокзалів та вузлових станцій, контроль і управління судноплавством, операції на внутрішньому, морському або прибережному

пасажирському та вантажному транспорті, функціонування керуючих органів портів або суб'єктів експлуатації портового обладнання, експлуатація та обслуговування інфраструктури (каналів, дамб, фарватерів тощо), регулювання руху суден, лоцманське проведення суден, надання послуг поштового зв'язку, виробництво промислового газу, виробництво добрив або азотистих сполук, виробництво пестицидів або інших агрохімічних продуктів, виробництво вибухових речовин, виробництво основних органічних хімічних речовин, виробництво основних неорганічних речовин, гірничо-металургійний комплекс (металургійне виробництво та добування залізних руд), виробництво коксу та коксопродуктів, розробка, виробництво, модернізація та утилізація продукції військового призначення (оборонно-промисловий комплекс), виробництво та постачання космічної техніки, космічна діяльність, космічні технології та послуги, виробництво та постачання продукції авіаційної промисловості, суднобудування та постачання продукції суднобудування, охорона публічного (громадського) порядку, фізичний захист критичної інфраструктури, надання екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112, реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надання допомоги постраждалим, оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, забезпечення задоволення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах, проектування, будівництво і реконструкція систем захисту від шкідливої дії вод, групових і локальних водопроводів, систем водопостачання та каналізації у сільській місцевості, гідротехнічних споруд, водогосподарських об'єктів багатоцільового використання, захист від підтоплення захисних масивів, протипаводковий і протиповеневий захист, довгострокове зберігання і захоронення радіоактивних відходів, охорона, раціональне використання земель та надр, охорона, раціональне використання і відтворення об'єктів природно-заповідного фонду, ведення лісового і мисливського господарства, поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, створення, дослідження та практичне використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі, оборона, забезпечення зберігання боєприпасів, вибухових речовин, виробництво ракет, боєприпасів, вибухових речовин, захист національної державності, охорона державної таємниці, боротьба з тероризмом, здійснення правосуддя, тримання засуджених та осіб, взятих під варту, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, наукова діяльність, надання послуг з використання наукового обладнання (у тому числі інструментів, приладів, інвентарю), дослідницька діяльність, надання банківських послуг, зберігання банками запасів готівки Національного банку та проведення операцій із ними, надання електронних довірчих послуг у банківській системі, надання небанківських фінансових послуг, надання платіжних послуг, організація підготовки та проведення

виборів та референдумів, забезпечення пенсійних виплат, надання матеріального забезпечення і страхових виплат, забезпечення соціальних виплат та надання соціальних послуг, надання адміністративних послуг соціального характеру в електронній формі, надання послуг у сфері телебачення та радіомовлення, надання послуг в інформаційній та видавничій сферах, виконання функцій держави, виконання функцій місцевого самоврядування¹.

Це вичерпний перелік всіх сфер, об'єкти у яких відповідно до нашого законодавства відносяться до критичної інфраструктури і будь-який зовнішній вплив на них може привести до незворотних негативних наслідків, особливо під час повномасштабного вторгнення російської федерації у нашу країну.

Наступним важливим терміном для розуміння є **«кібератака»** (кібернетична атака, хакерська атака) – це цілеспрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту².

Пов'язаним поняттям зі сфери кібербезпеки є **«кіберзагроза»** – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на її стан³. Хакерська атака (кібератака) – це фактично спроба реалізації кіберзагрози. Тобто, це дії кібер-зловмисників (хакерів) або шкідливих програм, які спрямовані на захоплення інформаційних даних віддаленого комп'ютера, отримання повного контролю над ресурсами комп'ютера або на виведення системи з ладу.

Отже, під **«кібератакою»** слід розуміти атаку на інформаційну інфраструктуру, як сукупність (систему) зв'язаних між собою дій порушника (ініційованих ним процесів), які приводять до реалізації загроз інформаційним ресурсам шляхом використання вразливостей певної інформаційної системи як частини інформаційної інфраструктури.

Умовно можна виділити два типи кібератак в залежності від

¹ Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>

² Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

³ Там само.

місцезнаходження зловмисника в момент атаки, що суттєво для визначення кола винних осіб та ступеня їх вини:

10 локальне проникнення (local penetration) – зловмисник знаходиться всередині об'єкта і використовує прямий доступ до інформаційної системи;

11 віддалене проникнення (remote penetration) – зловмисник знаходиться зовні об'єкта і використовує віддалений доступ до інформаційної системи¹.

Найбільш розповсюдженими видами віддалених (зовнішніх) кібератак є наступні.

Атака на відмову в обслуговуванні (denial of service або DoS) – це атака, що має своєю метою змусити сервер не відповідати на запити. Такий вид атаки не передбачає отримання деякої секретної інформації, але іноді буває підмогою в ініціалізації інших атак. Наприклад, деякі програми через помилки в своєму коді можуть викликати виняткові ситуації, і при відключенні сервісів здатні виконувати код, наданий зловмисником або атаки лавинного типу, коли сервер не може обробити величезну кількість вхідних пакетів. DDoS (від англ. Distributed Denial of Service - Розподілена DoS) – підтип DoS-атаки, що має ту ж мету що і DoS, але що проводяться не з одного комп'ютера, а з декількох комп'ютерів в мережі. У даних типах атак використовується або виникнення помилок, що призводять до відмови сервісу, або спрацьовування захисту, що приводить до блокування роботи сервісу, а в результаті також до відмови в обслуговуванні. DDoS використовується там, де звичайний DoS неефективний. Для цього кілька комп'ютерів об'єднуються, і кожен виробляє DoS-атаку на систему жертви. Разом це називається DDoS-атака. Будь-яка атака являє собою не що інше, як спробу використовувати недосконалість системи безпеки жертви або для отримання інформації, або для нанесення шкоди системі, тому причиною будь-якої вдалої атаки є професіоналізм крєкерів і цінність інформації, а також недостатня компетенція адміністратора системи безпеки зокрема, недосконалість програмного забезпечення та недостатня увага до питань безпеки в компанії в цілому².

Спам e-mail (Mailbombing) – вважається найстарішим методом атак, хоча суть його проста і примітивна: велика кількість поштових повідомлень роблять неможливими роботу з поштовими скриньками, а іноді і з цілими поштовими серверами. Для цієї мети було розроблено безліч програм, і навіть недосвідчений користувач може зробити атаку, вказавши всього лише e-mail жертви, текст повідомлення, і кількість необхідних повідомлень. Такі програми дозволяють ховати реальний IP-адрес відправника, використовуючи для розсилки анонімний поштовий сервер. Цій атаці складно запобігти, так як навіть поштові фільтри провайдерів не

¹ Інформаційна безпека в комп'ютерних мережах : навч. посіб. / О. А. Смірнов, О. К. Коноплицька-Слободенюк, С. А. Смірнов та ін. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2020. С. 87.

² Хакерська атака / Новини в світі IT-технологій. URL: http://kompnews.at.ua/index/ataka_na_vidmovu_v_obsługuvuvanni/0-28

можуть визначити реального відправника спаму. Провайдер може обмежити кількість листів від одного відправника, але адреса відправника і тема часто генеруються випадковим чином¹.

Перехоплення каналу зв'язку (Man-in-the-Middle) – вид атаки, коли зловмисник перехоплює канал зв'язку між двома системами, і отримує доступ до всієї інформації, що передається. При отриманні доступу на такому рівні зловмисник може модифікувати інформацію потрібним йому чином, щоб досягти своєї цілі. Мета такої атаки – незаконне отримання, крадіжка або фальсифікування переданої інформації, або ж отримання доступу до ресурсів мережі. Такі атаки вкрай складно відстежити, оскільки зазвичай зловмисник знаходиться всередині організації².

Фішинг – це надсилання шахрайських електронних листів від імені авторитетних компаній або інших надійних джерел. Зловмисники використовують фішинг, щоб отримувати доступ до даних у персональній або корпоративній мережі³.

SQL-ін'єкції – це спосіб поширення шкідливого ПЗ через програми, як-от LinkedIn і Target, який дає змогу кіберзлочинцям викрадати або видаляти дані, а також керувати ними⁴.

Міжсайтові сценарії (XSS) – міжсайтові сценарії полягають у тому, що кіберзлочинець надсилає запам'ятовані або вражені сценаріями посилання на вашу електронну пошту. Щойно ви їх відкриваєте, зловмисник отримує ваші персональні дані⁵.

Для пошуку способів проникнення у інформаційну систему широко використовуються спеціальні програмно-технічні засоби: мережні сканери (network scanners), сканери уразливостей (vulnerability scanners), зламувачі паролів (password crackers), аналізатори протоколів (sniffers) тощо⁶.

Зокрема, аналізатори протоколів (sniffers) – досить поширений спосіб отримання інформації, заснований на роботі мережевої карти в режимі promiscuous mode, а також monitor mode для мереж Wi-Fi. В такому режимі всі пакети, отримані мережевою картою, пересилаються на обробку спеціальному додатку, званому сніффером. В результаті зловмисник може отримати велику кількість службової інформації: хто, звідки і куди передавав пакети, через які адреси ці пакети проходили. Найбільшою небезпекою такої атаки є отримання самої інформації, наприклад логінів і паролів співробітників, які можна використовувати для незаконного

¹ Управління інформаційною та/або кібербезпекою / Основи кібербезпеки. URL: https://e-tk.lntu.edu.ua/pluginfile.php/25378/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90%2019.pdf.

² Управління інформаційною та/або кібербезпекою / Основи кібербезпеки. URL: https://e-tk.lntu.edu.ua/pluginfile.php/25378/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90%2019.pdf.

³ Що таке кібератака? / Microsoft. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/security/business/security-101/what-is-a-cyberattack>.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Безпека інформації : конспект лекцій / укладач О. С. Кушнерьов. Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 24.

проникнення в систему під виглядом звичайного співробітника компанії¹.

Висновки. До «інформаційної інфраструктури» слід відносити механізми створення, передачі, обробки, збереження та використання будь якої інформації різної природи (в тому числі критичної інфраструктури), що формується та передається за допомогою програмного забезпечення, технічних засобів, правил та законів. В ході кібератаки об'єкт інформаційної інфраструктури може бути безпосереднім об'єктом критичної інфраструктури, якому завдається шкода, або виступати системою керування іншим об'єктом критичної інфраструктури, вичерпний перелік яких надається в законодавстві.

Щодо поняття «кібератака» (хакерська атака) можна сказати, що це – атака спрямованої (навмисної) дії в кіберпросторі, яка здійснюється за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямована на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші захищені об'єкти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпека інформації : конспект лекцій / укладач О. С. Кушнерьов. Суми : Сумський державний університет, 2021. 99 с.
2. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>.
3. Інформаційна безпека в комп'ютерних мережах : навч. посіб. / О. А. Смірнов, О. К. Коноплицька-Слободенюк, С. А. Смірнов та ін. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2020. 295 с.
4. Офіційний сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua>.
5. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

¹ Безпека інформації : конспект лекцій / укладач О. С. Кушнерьов. Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 25.

7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577>.

8. Управління інформаційною та/або кібербезпекою / Основи кібербезпеки. URL: https://e-tk.intu.edu.ua/pluginfile.php/25378/mod_resource/content/1/%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90%2019.pdf.

9. Хакерська атака / Новини в світі IT-технологій. URL: http://kompnews.at.ua/index/ataka_na_vidmovu_v_obsługovuvanni/0-28.

10. Що таке кібератака? / Microsoft. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/security/business/security-101/what-is-a-cyberattack>.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024

Dmytro V. PASHNIEV,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kyrylo O. CHEREVKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CYBER ATTACKS ON CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES IN WARFARE: KEY CONCEPTS

In the course of military aggression against Ukraine, the enemy widely uses computer technologies to commit war crimes by carrying out cyber attacks on critical infrastructure objects. Therefore, it is relevant to study the issues of qualification of such criminal acts, starting with the basic concepts from the technical field, the understanding of which is critical for solving the question of the sufficiency of the grounds for bringing criminal responsibility. The article is devoted to the definition and study of concepts that are significant for the composition of this type of criminal offense: the concept of «critical infrastructure» and the problems of assigning a certain object to critical infrastructure, as well as the concept of «cyber attack».

Keywords: *critical infrastructure, information infrastructure, cyberattack, information system, warfare, war, criminal offence.*

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Юлія Вікторівна ШВЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Адвокат, м. Київ)

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Стаття присвячена дослідженню корупційної злочинності у секторі безпеки та оборони як об'єкту кримінологічного аналізу. Надано характеристику сектору безпеки та оборони, його складу відповідно до чинного законодавства. Виявлено недоліки останнього, запропоновано шляхи їх усунення. Встановлено, що корупційна злочинність у секторі безпеки і оборони є специфічним різновидом організованої злочинності політико-кримінального рівня інституціоналізації, що відтворюється у діяльності сил безпеки та оборони, пов'язується з розкраданням (привласненням, розтратою) бюджетних коштів та іншого майна як в межах оборонних закупівель, так і поза ними, у сфері управління майном. Цей вид злочинності є амбівалентним політико-економічним кримінальним феноменом. З одного боку він є втіленням іманентних вад і криміногенних ефектів функціонування політичної системи країни, з іншого ж, засобами зворотного зв'язку підживлює, стимулює ці самі вади і дисфункції, консервуючи усталені корупційні схеми розкрадання бюджетних коштів. Корупційні схеми становлять осердя корупційної злочинності у секторі безпеки і оборони.

Ключові слова: війна, сектор безпеки і оборони, правове регулювання,

корупція, корупційна злочинність, організована злочинність, політика, економіка.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (ст. 17 Конституції України)¹. Водночас, повномасштабна війна росії проти України стала справжнім викликом не тільки для нашої державності, а й для всього цивілізованого світу. Маємо проходити іспит на дієвість, ефективність ліберально-демократичних конструкцій спільного співжиття у критичних умовах, коли слід застосовувати жорстку силу. При цьому не потребує додаткової аргументації теза про те, що саме Збройні Сили та інші складові сектору безпеки і оборони України несуть на собі основний тягар цієї війни. Війни, підкреслимо, глобального виміру, між автократіями та демократіями, між знелюдненою архаїкою минулого та гуманістичними устремліннями швидкого часу майбутнього. Відтак дисфункції сектору безпеки і оборони України не мають недооцінюватись. Будь-які їх прояви здатні відіграти вирішальну роль у напрямі розвитку цивілізації, аж до її руїни. Саме тому настільки прикре й ганебне явище як корупційна злочинність у вказаному секторі мислиться не тільки як аморальне явище, а й як вкрай небезпечний феномен, відтворення якого здатне не лише підірвати обороноздатність країни, а й зумовити негативні зміни у політико-правовій, етичній конструкції солідаризації цивілізованих народів світу у глобальному масштабі. Відтак, протидії цьому різновиду кримінальних практик має бути приділена найпильніша увага.

Цілком зрозуміло, що для України проблема корупції не є ані новою, ані вирішеною до кінця. Періодично вона потрапляє до фокусу уваги дослідників. Широковідомими є праці О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, С. М. Гусарова, І. М. Даньшина, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, А. Т. Комзюка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Д. С. Машлякевича, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, А. В. Носача, Ю. В. Орлова, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, В. К. Шкарупи, О. Н. Ярмиш, А. М. Яценка та ін. Разом з тим, визнаючи значущість наявних напрацювань, не можна не відмітити і того, що всі вони стосувалися, по-перше, загальних питань протидії корупції, не специфікованих під особливості функціонування сектору безпеки і оборони України та, по-друге, ординарних умов діяльності, які, вочевидь, істотно відрізняються від умов воєнного стану. І це визначає відповідних

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

соціальний, наукових запит, зорієнтований на формування стратегічних засад протидії корупційній злочинності у секторі безпеки і оборони України.

Метою цієї статті є визначення корупційної злочинності у секторі безпеки і оборони як об'єкту кримінологічного аналізу, конструювання відповідного поняття.

Виклад основного матеріалу. Аналітична схема формування адекватного розуміння й визначення феномену злочинності у секторі безпеки і оборони держави передбачає почерговий опис змісту і параметрів самого цього сектору, його складників з подальшою характеристикою (у найбільш значущих, концептуальних контурах) корупційної злочинності як такої та інтеграцією виведених конструктів з урахуванням критеріїв кримінологічної специфікації (мети, функцій, інституційних ознак тощо).

Принагідно зазначимо, що під сектором безпеки і оборони розуміється система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України (п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»)¹. Функціонування цього сектору є критично важливим для держави, воно забезпечується значними обсягами бюджетного фінансування, визначається особливостями реалізації владних, контролюючих повноважень, пов'язане з необхідністю управляти, розпоряджатися державним майном. Більше того: в умовах війни значно розширилися межі співпраці суб'єктів цього сектору із зарубіжними партнерами. Україна отримує майнові, фінансові ресурси, зброю, озброєння від іноземних держав, міжнародних організації для забезпечення успішної відсічі збройній агресії. І, як не прикро це визнавати, й ця допомога також потрапляє до фокусу корупційної уваги, піддається розкраданню (привласнення, розтраті тощо).

Першочергово, виходячи з логіки Закону України «Про національну безпеку» і його прямих нормативних положень (ч. 1 ст. 12) можливо здійснити первинну структурування досліджуваного сектору на два чотири блоки: 1) сили безпеки; 2) сили оборони; 3) оборонно-промисловий комплекс; 4) громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону *сили безпеки* – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України¹. Під силами ж оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави (п. 18 ч. 1 ст. 1)².

При цьому у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» надається вичерпний перелік суб'єктів, що складають сектор безпеки і оборони, а саме: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику³. Неважко помітити існуючі протиріччя між положеннями пп. 17, 18 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 12 та ч. 2 ст. 12 аналізованого Закону.

По-перше, судячи з наведеного вичерпного переліку суб'єктів сектору безпеки і оборони (ч. 2 ст. 12) із вказаного сектору майже повністю випадає оборонно-промисловий комплекс. До нормативного переліку потрапив тільки центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Але ж це тільки адміністративний орган, який безпосередньо не залучений до виробничого процесу, на стадіях, ланках і об'єктах організації якого й розгортаються наймасштабніші корупційні схеми. Гадаємо, є потреба в усуненні вказаного протиріччя через включення до переліку відповідних суб'єктів підприємства та установи оборонно-промислового комплексу всіх форм власності, а також інші суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують оборонні закупівлі, надають послуги оборонного призначення або виконують роботи оборонного призначення.

Для більшої ясності зазначимо, що відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» оборонні закупівлі – здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

² Там само.

³ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони¹.

При цьому під послугами оборонного призначення слід розуміти послуги, пов'язані із забезпеченням життєвого циклу об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення, товарів оборонного призначення у тому числі:

- розробкою та впровадженням інформаційних, інформаційно-аналітичних та інших телекомунікаційних систем, систем кібербезпеки та кіберзахисту;
- розробленням стандартів та технічних специфікацій, закупівля стандартів для задоволення потреб із забезпечення національної безпеки і оборони;
- формуванням та веденням страхового фонду документації на озброєння, військову та спеціальну техніку, інше військове майно, об'єкти і споруди оборонного та спеціального призначення;
- послуги, необхідні для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони².

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» до робіт оборонного призначення відносяться:

- фундаментальні наукові, прикладні дослідження та експериментальні розробки для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони;
- науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи або їх окремі етапи із розроблення, виробництва, використання, підтримки, вилучення товарів оборонного призначення та спеціальної техніки, розроблення спеціальних технологій, матеріалів та стандартів;
- будівництво, капітальний ремонт, реконструкція об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення;
- створення нових та модернізація, ремонт, реконструкція, розширення та переобладнання існуючих виробничих потужностей для виготовлення товарів оборонного призначення;
- роботи, необхідні для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони³.

Очевидно, що виконання вказаних робіт та надання послуг безпосередньо пов'язано з оборонними закупівлями, розподілом та використанням бюджетних коштів. А це – сфера підвищеного корупційного ризику, що безпосередньо впливає на матеріально-фінансове забезпечення сектору безпеки і оборони, зрештою, – на його функціональну спроможність. Відповідно суб'єкти виконання таких робіт і надання відповідних послуг мають вважатися складовими сектору, на яких, відтак,

¹ Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/808-20> (дата звернення: 18.03.2024).

² Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/808-20> (дата звернення: 18.03.2024).

³ Там само.

слід поширити і обсяг наукової, дослідницької уваги, і відповідну сферу спеціального правового регулювання, оперативного супроводження діяльності.

По-друге, до визначеного у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» вичерпного переліку суб'єктів, що складають сектор безпеки і оборони, не потрапив значний сегмент *сил цивільного захисту*, які прямо визначені у п. 17 ч. 1 ст. 1 зазначеного закону як такі, що забезпечують національну безпеку і входять до складають сектор безпеки. Мова, перш за все, йде про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Гадаємо, це також є суттєвим недоліком, прогалиною, яка має бути усунена.

Щодо сутнісних ознак корупційної злочинності як такої, то варто наголосити на тому, що вона, як правило, у кримінологічній науці небезпідставно розглядається у блоці економічної злочинності. Кримінальні практики у сфері економіки є окремим, злочинним, сегментом тіньової економіки. Остання, як слушно акцентує В. М. Попович, є сукупністю соціально нейтральних чи соціально позитивних, не обкладених податком джерел доходів громадян, отриманих від не облікованих та неоподаткованих видів економічної діяльності, а також конгломерат соціально негативних джерел тіньових доходів та антисоціальних джерел тіньових капіталів, отриманих за рахунок вчинення протиправних криміналізованих та криміногенних, але не криміналізованих тіньових діянь в тих чи інших галузях соціально-економічних, фінансових, цивільно-правових відносин у сфері цивільного обороту речей, прав, країни в цілому¹.

Можна стверджувати, наголошує М. Г. Максименцев, що економічні актори, в тому числі й у гірничій промисловості, у сфері надрокористування в цілому, на сьогоднішній день є потужними політичними гравцями. А враховуючи апріорні телеологічні установки їх діяльності, що візуалізуються у спектрі цілей максимізації прибутку, здійснюваний з їхнього боку вплив на політичну систему держави виявляється вкрай деструктивним, характеризується широким спектром криміногенних наслідків (зокрема, для загальної злочинності загалом), чинником стагнації соціального розвитку². В цьому контексті цілком обґрунтованими видаються судження О. Г. Кальмана, який стверджував, що рівень економічної злочинності протягом ХХ століття з року в рік зростав у всіх країнах світу незалежно від ступеня економічного розвитку, а в кінці його досяг транснаціональних масштабів і почав загрожувати національній та міжнародній безпеці³.

Кримінальна економіка діалектично розвинулась до рівня специфічного соціального інституту, який представляє реальну загрозу для безпеки нації і її легітимної інституційної системи. Маючи власну

¹ Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. С. 101.

² Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. С. 56.

³ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. С. 10.

інституційну структуру, вона почала генерувати й масово відтворювати сукупність специфічних норм, зв'язків, відносин. Іншими словами, кримінальна економіка почала виконувати певну соціальну функцію, «заміщуючи» інститути неефективної держави, як у національному господарстві, так і поза його межами¹.

Дійсно, корупційна злочинність у сфері безпеки і оборони без сумніву є одним з найбільш істотних складових тіньової економіки України, а надто в умовах війни, коли витрати, бюджетні асигнування на оборону зростають багаторазово. При тому не втратили своєї актуальності й міркування О. Ю. Бусол щодо того, що сучасна корупційна злочинність в Україні характеризується олігархічною моделлю корупційних відносин².

У цьому сенсі варто також звернути увагу й на те, що організована економічна злочинність як правило має свою проєкцію на політичні площину, тобто виражається у політичних кримінальних практиках. Правим був академік А. П. Закалюк, який підкреслював, що вершиною організації забезпечення діяльності злочинних об'єднань є їх «хождение во власть» та захоплення кінцевої влади³. Тож варто погодитись із В. М. Дрьомінін, який небезпідставно вважає, що економічна злочинність щільно пов'язана з соціально-політичними умовами функціонування економіки⁴. Ця думка виявляється справедливою і щодо корупційної злочинності у секторі безпеки і оборони. Є підстави констатувати симбіотичні форми існування політико-економічних кримінальних практик у зазначеному секторі, розгалуженість яких сягає рівня політичних рішень при призначенні керівного складу відповідних органів, що складають сектор безпеки та оборони, пронизуючи майже всю структуру вказаного сектору.

Так само можливо зафіксувати й зворотні зв'язки, коли корупціонізовані адміністратори суб'єктів сектору безпеки і оборони через розгалужену мережу кримінальних фасилітаторів намагається впливати на корпус вищих органів державної влади, конкретних службових осіб, в тому числі й депутатських корпус інструментами тіньового лобізму, інших проявів політичної й ординарно-кримінальної корупції.

У. Бек в аналогічному контексті висуває таку тезу: економічна влада трансформується у політичну метавладу у формі побічних наслідків: світові економічні актори здійснюють переворот у світовому устрої за зразком політики як побічного наслідку. Власність служить не тільки індикатором можливості розпоряджатися капіталом, а й індикатором політичної влади⁵. Суб'єкти такої власності знаходяться поза зоною досяжності правових

¹ Максiменцев М. Г. Кримiнологiчнi засади протидiї злочинностi у сферi надрокористування : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харкiвський нацiональний унiверситет внутрiшнiх справ. Харкiв, 2019. С. 58.

² Бусол О. Ю. Протидiя корупцiйнiй злочинностi в Украiнi у контекстi сучасної антикорупцiйної стратегiї : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. С. 5.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 294.

⁴ Дрьомiн В. М. Інституцiональна теорiя злочинностi та кримiналізацiї суспiльства : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нацiональна юридична академiя. Одеса, 2010. С. 387.

⁵ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Пер. з нім. О. С. Юдіна. К. : «Ніка-Центр», 2011. С. 170–171.

заходів протидії корупції, по суті формується субполітика. Саме таке використання функції власності вочевидь набуває дедалі більшого значення¹. Небезпечність такої ситуації на думку Ю. В. Орлова криється у тому, що впливові економічні гравці не потребують їх суспільно-політичної легітимізації задля отримання можливостей у сфері публічного адміністрування. Вони не перебувають на авансцені політичних баталій, але позиціонуються з авангардом рушійних сил всього суспільного розвитку, який в тому числі й неодмінно користується політичним арсеналом засобів².

Таким чином, корупційна злочинність у секторі безпеки і оборони є специфічним різновидом організованої злочинності політико-кримінального рівня інституціоналізації, що відтворюється у діяльності сил безпеки та оборони, пов'язується з розкраданням (привласненням, розтратою) бюджетних коштів та іншого майна (як в межах оборонного замовлення, так і поза ним, у сфері управління майном). Цей вид злочинності є амбівалентним політико-економічним кримінальним феноменом. З одного боку вона є втіленням іманентних вад і криміногенних ефектів функціонування політичної системи країни, з іншого ж, засобами зворотного зв'язку підживлює, стимулює ці самі вад і дисфункції, консервуючи усталені корупційні схеми розкрадання бюджетних коштів. Саме корупційні схеми становлять осердя корупційної злочинності у секторі безпеки і оборони.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, корупційна злочинність у секторі безпеки і оборони набула інституціонального характеру. Коли кримінальні практики інституціоналізуються, набувають стійких функціональних контурів, відповідний соціальний інститут зазнає дисфункції, знижується його соціальна ефективність. Це – відома кримінологічна закономірність. Констатація її наявності в умовах повномасштабної війни саме по собі є обставиною виняткової значущості, що вимагає негайного системного реагування у напрямі декриміналізації (у кримінологічному розумінні цієї категорії) сектору, що має реалізуватись на розлогому науковому підґрунті, бути доктринально виваженим та стратегічно зорієнтованим.

Виявлено прогалини у правових засадах функціонування сектору безпеки і оборони. Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку»: а) після слів «розвідувальні органи України,...» додати слова «Державна служба України з надзвичайних ситуацій»; б) після слів «...що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику», додати «підприємства та установи оборонно-промислового комплексу всіх форм власності, а також інші суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують оборонні закупівлі, надають послуги оборонного призначення або виконують роботи оборонного призначення».

¹ Там само. С. 171–172.

² Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Х. : Діса Плюс, 2016. С. 332.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. 495 с.
2. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 523 с.
3. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. 352 с.
4. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 39 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
6. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 422 с.
7. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Пер. з нім. О. С. Юдіна. К. : «Ніка-Центр», 2011. 407 с.
8. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Х. : Діса Плюс, 2016. 656 с.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2024).
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/808-20> (дата звернення: 18.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.03.2024

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yuliya V. SHVETS,

PhD in Law

(Lawyer, Kyiv, Ukraine)

CORRUPTION CRIMINALITY IN THE SECTOR OF SECURITY AND

DEFENSE OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY ANALYSIS

The article is devoted to the investigation of corruption crimes in the security and defense sector as an object of criminological analysis. A description of the security and defense sector, its composition in accordance with current legislation, is given. The shortcomings of the latter have been identified, ways to eliminate them have been proposed. It has been established that corruption crime in the security and defense sector is a specific type of organized crime of the political-criminal level of institutionalization, which is reproduced in the activities of the security and defense forces, is associated with embezzlement (appropriation, embezzlement) of budget funds and other property as part of defense procurement, as well as outside them, in the field of property management. This type of crime is an ambivalent political and economic criminal phenomenon. On the one hand, it is the embodiment of immanent defects and criminogenic effects of the functioning of the country's political system, on the other hand, by means of feedback, it feeds and stimulates these same defects and dysfunctions, preserving established corruption schemes of embezzlement of budget funds. Corruption schemes are the heart of corruption crimes in the security and defense sector.

Keywords: *war, security and defense sector, legal regulation, corruption, corruption crime, organized crime, politics, economy.*

Оксана Олегівна ХОРВАТОВА,

кандидат юридичних наук, доцент

(Київського університету права Національної академії наук України, м. Київ)

ДЕЯКІ ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ОСОБАМИ З ПСИХІЧНИМИ АНОМАЛІЯМИ

У статті представлено результати власного дослідження категорії насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями в межах осудності та аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню даних кримінальних правопорушень. Наголошено на тому, психічні аномалії можуть мати криміногенне і соціальне значення, проте вони не можуть бути безпосередньою причиною злочинної поведінки. Акцентовано увагу на тому факті, що психічні аномалії є внутрішніми, суб'єктивними умовами, тобто ґрунтом, на якому за несприятливих соціальних обставинах легше виникають і реалізуються антисуспільні наміри. Зроблено висновок про те, що самі по собі психічні аномалії не можуть цілком пояснити деякі причини вчинення злочинів. Доведено, що причинами та умовами насильницьких злочинів, вчинених особами з психічними аномаліями, є сукупність існуючих сьогодні в нашому суспільстві матеріальних, ідеологічних, соціально-демографічних та інших факторів, під впливом яких у певної категорії осіб, і особливо у тих, які мають психічні аномалії, затверджуються антисуспільні погляди, звички і на цій підставі формується та реалізується злочинний намір.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, насильницька злочинність, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне uszkodження, статеві злочини, особа злочинця, потерпілий, причини та умови насильницьких злочинів, психічні аномалії, осудність, неосудність, обмежена осудність.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми кримінологічної та кримінально-правової характеристики насильницьких злочинів, вчинених особами з психічними аномаліями в межах осудності в сучасних умовах не викликає сумнівів, адже існує низка юридичних питань в сфері професійної діяльності правоохоронних органів при здійсненні ними запобіжної діяльності. З іншого боку, особи з психічними аномаліями в межах осудності,

за даними останніх вітчизняних досліджень становлять 36,9% серед винних у вчиненні кримінальних правопорушень саме насильницького характеру.

Питання про особливості вчинення злочинів особами з психічними аномаліями порушували відомі як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. М. Корчовий, Л. М. Кригіна, В. Р. Ілейко, В. Г. Лихолоб, О. Є. Михайлов, В. Б. Первомайський, Т. М. Приходько, О. О. Ходимчук, О. І. Цубера та ін. *Вказані вчені* на теоретичному та подекуди на практичному обґрунтували особливу роль психічних аномалій у генезисі злочинної поведінки, визначили розповсюдженість психічних аномалій серед різних категорій злочинців, дослідили особливості особи злочинця. Однак вплив психічних аномалій на вчинення кримінальних правопорушень насильницького спрямування залишає поле для вивчення. Сьогодні нашої державі не так багато кримінально-правових та кримінологічних досліджень, які б комплексно висвітлювали саме проблеми насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями. В той же час в сучасній кримінології часом існують кардинально протилежні та мало аргументовані відомості щодо розповсюдженості психічних аномалій серед осіб, які вчинили насильницькі злочини. Та й в практичній діяльності правоохоронних органів в контексті діяльності щодо запобігання та профілактики насильницьких злочинів, по суті, не враховуються наявність у суб'єкта кримінального правопорушення психічних аномалій, а самі психічні аномалії не є об'єктом виявлення, що значно впливає на результати запобігання даному виду злочинності. Тому актуальність висвітлення теоретичних наукових та практичних аспектів причин та умов вчинення особами з психічними аномаліями саме насильники злочинів не викликає сумніву.

Метою статті є аналіз деяких причин та умов вчинення насильницьких злочинів особами з психічними аномаліями.

Виклад основного матеріалу. Питання про конкретні причини та умови, як детермінанти насильницьких злочинів, неможливо правильно розкрити без вирішення теоретичного питання про кримінологічне співвідношення причин та умов злочинності в цілому. Попри все те, що найчастіше буває складно розмежувати причини та умови, вимога такого розмежування при аналізі детермінації соціальних явищ має важливе методологічне значення. Ототожнення причин та умов в кримінології, а також не виявлення головних факторів, що детермінують конкретний вид злочинності, уявляється нам невірним не тільки в теоретичному, але й у практичному плані, оскільки ускладнює орієнтування практичної діяльності на встановлення та усунення найбільш криміногенних обставин. От чому так необхідно з'ясувати місце причин та умов вчинення конкретного злочину, особливо, якщо мова йде про насильницькі злочини, де суб'єктом вчинення є особа з психічними аномаліями в межах осудності.

Доктрина сучасної кримінологічної науки під причинами вчинення кримінальних правопорушень розуміє такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок, а умови – це явища, які хоч

безпосередньо і не породжують злочинність, але так би мовити полегшують настання суспільно небезпечних наслідків¹. Причина, як відомо, завжди необхідна для дії, але не завжди достатня. Такою вона стає при наявності відповідних умов. Детермінанти злочинної поведінки завжди взаємодіють із сукупністю зовнішніх, притаманних середовищу, і внутрішніх умов, властивих людині. Такі умови ж можуть або сприяти або перешкоджати причині.

Як свідчать результати тривалих досліджень вчених різних галузей, зокрема, психіатрів, кримінологів², – психічні аномалії здатні мати криміногенне та соціальне значення. Проте вони ні в якому разі не можуть бути безпосередньою причиною злочинної поведінки, а особи, які на них страждають, зовсім не приречені вчиняти злочину. Психічні аномалії є внутрішніми, суб'єктивними умовами, тобто ґрунтом, на якому за несприятливих соціальних обставин легше виникають і реалізуються антисуспільні наміри. Вчені-психологи³ стверджують, що головними причинами злочинів, за наявності патологій у психіці, є соціальні, а патології - своєрідний каталізатор, що має криміногенне значення.

Проведені нами не так давно дослідження через ґрунтовне вивчення матеріалів кримінальних проваджень, висновків судово-психіатричних, судово-наркологічних, судово-психологічних експертиз та обвинувальних вироків суду свідчать про те, що у випадках, коли психічні аномалії стали безпосередньою причиною суспільно-небезпечного діяння, - особа, яка вчинила такі діяння, визнається неосудною. В такому випадку діяння не є кримінально караними, відсутній склад кримінального правопорушення, оскільки суб'єктом злочину згідно ст. ст. 18–19 КК «...може бути тільки осудна особа», тобто та, «яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними»⁴. Іншими словами, як стверджують вчені⁵, «якщо хвороба або інший розлад психічної діяльності являє собою причину суспільно небезпечних дій, то особа не може бути визнана осудною, тому що причиною цих дій є не антисуспільні особливості особи, а сама хвороба або зазначений розлад». З цього робиться висновок про те, для поведінки осудної особи, в тому числі особи з психічними аномаліями, патологічні особливості не є визначальними, вони опосередковуються соціальним змістом її свідомості. І саме тому детермінанти насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями заслуговують на особливу увагу науковців - кримінологів.

¹ Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. С. 139.

² Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. С. 139–140.

³ Логачев М. Г. Психічні аномалії та злочинність // Бочаровські читання : матеріали наук.-практ. конф. [з міжнар. участю], присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 18 берез. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 198.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131.

⁵ Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. С. 140.

В рамках проведених в Україні досліджень проблем вчинення насильницьких злочинів, що вчиняються особами з різного розу психічними аномаліями в межах осудності, більш доцільно наразі проаналізувати злочинну поведінку на особистому рівні, адже знання об'єктивних факторів, що обумовлюють даний вид злочинності, дозволить глибше зрозуміти його природу, розібратися в його генезисі і на цій основі правильно визначити комплекс заходів, спрямованих на забезпечення суспільного порядку, попередження правопорушень, своєчасне і повне розкриття злочинів даної категорії.

Як показали результати проведеного нами¹ нещодавно одного з небагатьох в ХХІ столітті кримінально-правових досліджень насильницьких злочинів, що вчиняються особами з психічними аномаліями, домінуючими є умисні вбивства – 48,8%, умисні тяжкі тілесні ушкодження – 16%, поєднане з насильством хуліганство – 16,7% та статеві злочини – 17,8%. Потерпілими (жертвами) насильницьких злочинів, вчинених особами з психічними аномаліями є: чоловіки – 56,1%; жінки – 31,7% злочинів; неповнолітні – 12,6%.

Причинами та умовами насильницьких злочинів, що вчиняються особами з психічними аномаліями, є сукупність існуючих сьогодні в нашому суспільстві факторів - матеріальних, ідеологічних, соціально-демографічних та інших, - під впливом яких у певної категорії осіб, і особливо у тих, які мають психічні аномалії, затверджуються антисуспільні погляди, звички і на цій підставі формується та реалізується злочинний намір. Тому взявши за основу традиційний підхід до визначення чинників насильницьких злочинів і спираючись на емпіричну базу проведеного нами дослідження, спробуємо з'ясувати причини вчинення насильницьких злочинів особами, які мають аномалії психічного розвитку та вплив недоліків у слідчо-судовій практики на стан боротьби з даною категорією злочинів.

Серед причин існування насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями, на перше місце, на нашу думку, необхідно поставити низький освітній рівень, недоліки у виховній роботі закладів освіти та недоліки у діяльності виправно-трудових закладів системи виконання покарання, наслідком яких є рецидив. Також вчиненню насильницьких злочинів саме особами з психічними аномаліями часто сприяють серйозні недоліки у виховній роботі закладів освіти. Мова насамперед йде про недоліки і недогляди у виховній роботі серед молоді з боку вчителів та їх небажання перейматися проблемами підлітків. Як результат подекуди в школах трапляються випадки азартних ігор, безкультур'я, приниження однолітків, що в наступному приводить до вчинення учнями злочинів, як показало дослідження – переважно статевих та хуліганства.

Наступною причиною вчинення насильницьких злочинів особами з психічними аномаліями є рецидив: серед осіб, які мають психічні аномалії і

¹ Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. С. 167–168.

вчинили насильницькі злочини, дуже велика кількість раніше суджених - майже 48,7% осіб є рецидивістами. Це свідчить про серйозні недоліки в діяльності кримінально-виконавчої системи та слабку роботу правоохоронних органів.

Що ж стосується умови вчинення насильницьких злочинів особами з психічними аномаліями, то слід звернути увагу на наступне. В природі людської поведінки не існує фатальної схильності до злочинної поведінки, і не може існувати однозначний комплекс зовнішніх (соціальних) чинників, що приводять до вчинення кримінального правопорушення або виключають його. У даному випадку мова йде саме про взаємодію соціального і біологічного в особі злочинця в їх нерозривній єдності, інакше неможливо пояснити, чому мають місце факти не вчинення злочину особами, які хоча і мають психічні аномалії в межах осудності і до того ж тривалий час знаходяться під впливом негативного мікросередовища, або навпаки, вчинення злочинів у несприятливо сформованій ситуації особами зі здоровою психікою, чия поведінка завжди відповідала нормам права. Справа не лише в тім, що вплив криміногенного середовища компенсується впливом іншого, позитивного, або переважає над ним. Очевидно, тут мають бути сформовані такі якості особи, що безпосередньо визначали б зміст поведінки як в одному, так і в іншому напрямку.

Умовно можна виділити два аспекти детермінації поведінки: зовнішній і внутрішній (особистісний). Загальноприйнятої точкою зору в психології є те, що зовнішні фактори переломлюються через внутрішні умови. У наборі якостей, що характеризують особу, визначене місце займають такі, що відносяться до сфери біології. Найчастіше саме ці якості здобувають соціальну значимість, адже середовище, хоча і формує особистість, але не прямо, а в залежності від її біологічних особливостей. Соціальний же розвиток обумовлюється системою різних суспільних відносин, де ведучими є соціальні зв'язки та відносини. Але формування тих чи інших моральних якостей конкретної особи можливо лише за умови визначення рівня її нервово-психічного розвитку. І лише такі якості можуть розглядатися як необхідна умова становлення і формування особи під впливом мікросередовища минулого і сьогодення.

Як відомо, особа та її світогляд формуються насамперед під впливом соціальних факторів. Зміст поведінки людини, її направленість витоками завжди виходять із соціуму. З іншого боку динаміка поведінки людини, в тому числі й злочинної, часто характеризуються біологічними властивостями та особливостями психічного (ментального) здоров'я чи нездоров'я. Так влаштована нервова система людини, що за певних несприятливих соціально-економічних чи суспільних умов, акти людської поведінки стають злочинними саме під впливом психічних аномалій. Якщо говорити про біопсихологічні властивості особи, то особливого значення вони набувають саме у поведінці неповнолітніх. Це пояснюється віковими особливостями неповнолітніх, а саме нестійкістю їх емоційно-вольової сфери, критичними фазами розвитку, які відіграють роль умов, що

сприяють вчиненню саме насильницьких злочинів. Неповнолітні, за своїми психологічними та психічними якостями не здатні правильно оцінювати соціальну значимість своїх вчинків. Але вирішальним фактором, який впливає на вчинення підлітками насильницьких злочинів, є не вікові особливості, а відхилення у формуванні та розвитку їх як особистості. Такі відхилення обумовлюються різними причинами.

Окрему увагу вчених-кримінологів та психіатрів завжди викликає питання співвідношення соціального та біологічного в особі злочинця¹. І тим більше важливим є це питання по відношенню до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення насильницького характеру і мають психічні аномалії. В такому випадку, як визначають вчені², «важливо з'ясувати як саме біологічне і соціальне виступають або в якості необхідної умови, або керівний фактор поведінки». Проте сучасні вчені³, наголошують на тому, що «самі по собі психічні аномалії не є безпосередніми причинами злочину. Як психічне здоров'я (і нездоров'я) населення являють собою соціальний фактор, так і психічні аномалії відносяться до детермінант злочинності, хоча їм належить другорядна роль. Психічні аномалії є результатом взаємодії соціально набутих особистісних якостей та біологічних особливостей». А тому за наявності у особи розладів психіки в межах осудності головними чинниками злочинної поведінки все ж таки будуть її моральні особливості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Інакше особа не може бути визнана винною, а її вчинки злочинними. Розлади психіки можуть сприяти формуванню особи злочинця лише за наявності визначених несприятливих соціальних умов. Моральне виховання, створення сприятливих життєвих умов, позитивний вплив, що поєднується в потрібних випадках з медичною допомогою, здатні нейтралізувати криміногенність психічних аномалій, які в інших умовах могли би мати суспільно небезпечний характер.

З іншого боку, як визначають вчені⁴, «несприятливе середовище, відсутність суспільно корисних контактів, антисуспільний спосіб життя і негативні особистісні якості, можуть призводити до виникнення кримінологічно значимих психічних аномалій». Причини багатьох психічних відхилень носять біологічний характер. Так, проведене нами дослідження показало, що понад 6,2% насильницьких злочинів вчиняються особами з діагнозом «шизофренія» і за результатами судово-психіатричних експертиз ці особи однозначно визнаються неосудними. Головною причиною виникнення даної хвороби безсумнівно є несприятлива спадковість, а сама хвороба «шизофренія» в такому випадку стає безпосередньою причиною вчинення цими особами насильницьких

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – Кн. 1. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 241.

² Кримінологія. Підручник. Практикум. / В.С. Ковальський, О.М. Костенко, Г.С. Семаков [та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2017. С. 79–80.

³ Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. С. 134–135.

⁴ Там само. С. 135.

злочинів. І все ж таки, навіть при наслідуванні психічних аномалій, в тому числі хвороби, ступінь їх враженості в значній мірі залежить від соціальних умов. А тому біологічні показники можуть бути лише частиною в системі характеристики особи злочинця, проте не включають в себе такі кримінологічні показники як стать, вік, і абсолютно виключають фізичні особливості особи, наприклад, будову тіла та стан здоров'я.

Наявність психічних аномалій допомагає пояснити вчинення лише деяких видів злочинів, в першу чергу, насильницьких. З іншого боку, окремі злочини можуть вчинятися особами, які хоча і мають розлади психічної діяльності в межах осудності, однак ці розлади не мати ніякого відношення до вчиненого злочину, наприклад, вчинення розкрадання психопатом, оскільки прослідити співвідношення між таким злочином та наявними аномаліями психічного розвитку майже неможливо через відсутність в слідчо-судовій практиці випадків проведення судово-психіатричних експертиз по корисливим злочинам.

Таким чином, наявні у суб'єкта кримінального правопорушення психічні аномалії, як вроджені, так і соціально набуті, можуть мати криміногенний характер. Проте вирішальна роль, на думку більшості вчених-кримінологів¹, належить не психічним аномаліям, а антисуспільним особистісним якостям, що, як відомо, не передаються генетичним шляхом.

Висновки. На підставі вище викладеного, можна констатувати факт того, що наявність психічних аномалій у суб'єкта кримінального правопорушення насильницького характеру не слід розглядати як безпосередню та безумовну причину злочинної поведінки. Особи з розладами психіки в межах осудності за наявності такого стану здоров'я не приречені вчиняти кримінальні правопорушення, оскільки психічні аномалії можуть розглядатися виключно як внутрішні суб'єктивні умови, тобто ґрунт, на якому за несприятливих соціальних обставинах частіше виникають та реалізуються злочинні наміри.

До основних причин та умов насильницьких злочинів, що вчиняються особами з психічними аномаліями, відноситься сукупність соціально-демографічних, ідеологічних та інших факторів, під впливом яких виникають та утверджуються антисуспільні погляди, звички, і згодом на цій підставі вчиняється кримінальне правопорушення. До основних причин існування насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями необхідно віднести низький освітній рівень, недоліки у виховній роботі закладів освіти, недоліки у діяльності правоохоронної та кримінально-виконавчої системи. Умовами вчинення насильницьких злочинів особами з психічними аномаліями є співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця в їх нерозривній єдності та взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – Кн. 1. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 263.

1. Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: Київ, НАВСУ МВС України. 2005. 245 с.
2. Ходимчук О. О. (Хорватова О.О.) Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; НАВС ; МВС України. К. 2005. 244 с.
3. Логачев М. Г. Психічні аномалії та злочинність // Бочаровські читання : матеріали наук.-практ. конф. [з міжнар. участю], присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 18 берез. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 197–200.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – Кн. 1. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
6. Кримінологія. Підручник. Практикум. / В. С. Ковальський, О. М. Костенко, Г. С. Семаков [та ін.]. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2024

Oksana O. KHORVATOVA,

PhD in Law, Associate Professor

(Kyiv University of Law National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

SOME REASONS AND CONDITIONS FOR COMMITTING VIOLENT CRIMES BY PERSONS WITH PSYCHICAL ANOMALIES

The article presents the results of its own research into the category of violent crime of persons with psychical anomalies within the limits of sanity and an analysis of the reasons and conditions that contribute to the commission of these criminal offenses.

It was determined that clarifying the reasons and conditions for committing violent crimes, where the subject of the commission is a person with psychical anomalies within the limits of sanity, is important for further activities related to their prevention and prevention. It is emphasized that psychical anomalies can have criminogenic and social significance, but they can't be a direct cause of criminal behavior. Attention is focused on the fact that mental anomalies are internal, subjective conditions, that is, the ground on which, under unfavorable social circumstances, antisocial intentions more easily arise and are realized. It was concluded that psychical anomalies alone can't fully explain some reasons for committing crimes. It has been proven that the causes and conditions of violent crimes committed by persons with psychical anomalies are set of material, ideological, socio-demographic and other factors existing in our society today, under the influence of which a certain category of persons, and especially those

with psychical anomalies, antisocial views and habits are approved, and on this basis, a criminal intention is formed and implemented.

Key words: *criminal offense, violent crime, premeditated murder, premeditated grievous bodily harm, sexual crimes, the identity of the criminal, the victim, causes and conditions of violent crimes, psychical anomalies, sanity, insanity, limited sanity.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.18>**Геннадій Євгенович БЕРШОВ,**

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті зазначено, що під час досудового розслідування військових злочинів слідчий стикається з необхідністю встановлення обставин, які, своєю чергою, потребують знання багатьох аспектів урегулювання порядку проходження військової служби та особливостей несення такої служби. Встановлено, що під час розслідування військових злочинів з метою встановлення обставин застосування та дій військових формувань, відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів використовуються спеціальні знання у формі залучення експерта для проведення військової експертизи. З'ясовано, що у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень не визначається та не наводиться об'єкт військової експертизи. Наведено завдання військової експертизи. Вказано, що перелік питань, що підлягають вирішенню під час проведення військової експертизи, визначається у кожному конкретному кримінальному провадженні з урахуванням наявних вихідних даних, тактичних завдань розслідування та орієнтовного переліку питань, що вирішується під час проведення вказаної експертизи. Підкреслено, що військова експертиза є відносно новим видом судової експертизи. Зазначено, що у зв'язку з цим науково-методичне забезпечення військової експертизи є недостатнім. Наголошено, що з метою вдосконалення науково-методичного забезпечення військової експертизи та методики її проведення необхідно покращити рівень нормативно-правового врегулювання судово-експертної діяльності в цій сфері.

Ключові слова: військові злочини, спеціальні знання, форми використання, залучення експерта, військова експертиза.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування військових злочинів слідчий стикається з необхідністю встановлення обставин, які, своєю чергою, потребують знання багатьох аспектів урегулювання порядку

проходження військової служби та особливостей несення такої служби. У результаті виникає потреба у використанні спеціальних знань під час планування, організації та здійснення досудового розслідування військових злочинів. Зокрема, під час розслідування військових злочинів з метою встановлення «обставин застосування та дій військових формувань», «відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів»¹ використовуються спеціальні знання у формі залучення експерта для проведення військової експертизи. Наведені обставини обґрунтовують актуальність питання про особливості призначення окресленого різновиду судової експертизи під час розслідування військових злочинів.

Проблематика, пов'язана з визначенням поняття, ознак, значення спеціальних знань у кримінальному провадженні та тактико-криміналістичного забезпечення їх використання під час досудового розслідування постійно є предметом наукових пошуків, зокрема, таких науковців як І. В. Гора, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. М. Шрамко, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов та ін. Але, незважаючи на велику кількість корисних напрацювань в окресленій царині, залишаються малодосліджені питання. Зокрема, одним із таких питань є підстави та порядок підготовки, призначення та проведення військової експертизи.

Метою цієї статті є визначення сутності, об'єкту, завдань і предмета військової експертизи.

Виклад основного матеріалу. Залучення експерта для проведення військової експертизи є процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема під час розслідування військових злочинів. Зокрема, як показує аналіз положень Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, експертом є особа, «яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань»². Підстави та процесуальний порядок залучення експерта передбачені в ст. ст. 242–244 КПК України. З наведеного вбачається, що експерт залучається до кримінального провадження на стадії досудового розслідування тільки для проведення відповідної судової експертизи.

При цьому в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що судова експертиза – це «дослідженнями на основі

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»¹. Судові експертизи можуть бути різних видів. Поділ на останні здійснюється за різними критеріями та з урахуванням низки чинників, як то: вид спеціальних знань, які використовуються під час проведення експертного дослідження; об'єкт і предмет такого дослідження. Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень «основними видами (підвидами) експертизи є криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна, військова, судово-ветеринарна, гемологічна, історико-археологічна»². З наведеного переліку помітно, що одним із видів судових експертиз є військова експертиза.

Як зазначає П. Є. Антонюк, «інтенсифікація процесу утворення самостійних стратифікаційних одиниць судової експертизи в Україні, що спостерігається останнім часом, не може залишатися поза увагою науковців, особливо з огляду на важливість сфери регулювання судово-експертної діяльності та задекларовані принципи. Так, 2015 р. з'являється військова експертиза»³. При цьому на переконання В. Т. Чупруна, І. В. Богданюка, «на сьогодні в цій галузі судово-експертної діяльності існує комплекс невирішених наукових і практичних проблем. Найбільш суттєвою є проблема дефіциту науково-методичного забезпечення (НМЗ). Необхідно констатувати, що в науковій літературі у зв'язку з відсутністю до недавнього часу такого виду судових експертиз як судова військова експертиза (СВЕ) зустрічаються лише поодинокі публікації з досліджень питань НМЗ судово-експертної діяльності у військовій сфері»⁴. Разом із тим, як стверджують науковці, «за останній період суттєво збільшилася кількість призначень СВЕ. Слід зазначити, що ця тенденція має прогресуючий характер. Левова частка висновків СВЕ на практиці ґрунтується на результатах комплексної форми досліджень, тобто в її проведенні беруть участь фахівці за різними експертними спеціальностями. Результати їх досліджень у сукупності дають підставу для формування загального висновку експертизи»⁵.

«Останнім часом до державних установ судової експертизи України надходять постанови (ухвали) про призначення експертиз, пов'язаних з дослідженням рівня обороноздатності держави, оцінки дій посадових осіб (керівників, командирів, начальників) – суб'єктів боротьби з тероризмом, в

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

³ Антонюк П. Є. Методологічний аналіз військової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 23. С. 388. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.30>.

⁴ Чупрун В. Т., Богданюк І. В. Особливості процесу прийняття рішення у військовій сфері. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 543. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.63>

⁵ Там само. С. 543–544. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.63>

ході проведення антитерористичної та військової операцій, застосування та дій Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів військових формувань сектору безпеки і оборони тощо»¹. З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 році зросла кількість учинених і облікованих військових злочинів, через що необхідність використання спеціальних знань у формі залучення експерта для проведення військової експертизи зросла в рази.

Зупинимось детальніше на визначенні військової експертизи, а також з'ясуванні особливостей її призначення. Насамперед, зазначимо, що у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень² не визначається та не наводиться об'єкт військової експертизи. При цьому окремі науковці здійснюють спроби «заповнити цей пробіл». Зокрема, В.Т. Чупрун вважає, що «об'єктами судової військової експертизи можуть бути текстові та графічні документи (стандартні на паперових носіях і електронні), відео- й аудіозаписи, фотознімки та інші носії інформації різної природи»³. Це, своєю чергою, як відзначає П. Є. Антонюк, «не дає змоги сформулювати об'єктивне уявлення про предмет судової військової експертизи як певну інформацію (закономірності) про подію (фактичні дані), що можуть бути отримані експертом у результаті дослідження, на основі спеціальних знань, окремих властивостей наданих на експертизу об'єктів, який би, власне, відокремлював військову експертизу від інших видів (родів) судових експертиз»⁴.

Разом із тим, завдання, які вирішуються під час проведення військової експертизи, визначені та полягають у: «встановленні обставин застосування та дій військових формувань; встановленні обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановленні відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)»⁵.

¹ Козлов О. В., Савечко В. О. До питання актуалізації нормативних актів, що регламентують проведення судових військових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 63. С. 256.

² Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.

³ Чупрун В. Т. Щодо введення нового виду судової експертизи – «військова». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 216.

⁴ Антонюк П. Є. Методологічний аналіз військової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 23. С. 393. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.30>.

⁵ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5,

При цьому перелік питань, що підлягають вирішенню під час проведення військової експертизи, визначається у кожному конкретному кримінальному провадженні з урахуванням наявних вихідних даних і тактичних завдань розслідування. Орієнтовний перелік питань, що вирішується під час проведення вказаної експертизи, визначений у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень¹. Разом із тим П. Є. Антонюк за результатами аналізу запропонованих орієнтовних питань формулює «такі сентенції:

- деякі запитання виходять за межі заявлених основних завдань експертизи;

- відповіді на деякі запитання не потребують спеціальних знань, зокрема з галузі військового мистецтва, а передбачають лише аналіз відповідної організаційно-управлінської документації;

- надання відповіді на окремі запитання потребує залучення знань не лише з однієї галузі (зокрема, військового мистецтва), а й з галузі економіки, політики, права тощо, тобто передбачають комплексний характер спеціальних знань;

- надання відповідей на більшість запитань підміняє собою процес доказування за його пізнавальною сутністю та перекладає обов'язок доказування із суб'єкта розслідування на судового експерта;

- окремі запитання мають суто правовий характер, для надання відповідей на які згідно зі ст. 242 КПК України не допускається проведення експертизи»².

Крім того, панує думка, що «з'являються нові об'єкти дослідження та завдання при проведенні військової судової експертизи, які вимагають більш фахової підготовки експертів та детального регламентування проведення судових військових експертиз». Тому, на думку О.В. Козлова, В.О. Савечко, «у зв'язку із наростаючою складністю проведення військової експертизи, виникає необхідність вид судових експертиз «Військова» (індекс експертних спеціальностей 16.1) виділити у два підвиди:

1. Військові дослідження дій (бездіяльності) органів військового управління.

2. Військові дослідження дій (бездіяльності) посадових осіб»³.

Висновки. Отже, з наведеного помітно, що військова експертиза є відносно новим видом судової експертизи. У зв'язку з цим науково-

зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.

² Антонюк П. Є. Методологічний аналіз військової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 23. С. 392–393. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.30>

³ Козлов О. В., Савечко В. О. До питання актуалізації нормативних актів, що регламентують проведення судових військових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 63. С. 257.

методичне забезпечення військової експертизи є недостатнім. З метою вдосконалення науково-методичного забезпечення військової експертизи та методики її проведення необхідно покращити рівень нормативно-правового врегулювання судово-експертної діяльності в цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П. Є. Методологічний аналіз військової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 23. С. 388–399. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.30>.
2. Козлов О. В., Савечко В. О. До питання актуалізації нормативних актів, що регламентують проведення судових військових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 63. С. 256–262.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Стор. 172. Ст. 1715.
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
6. Чупрун В. Т. Щодо введення нового виду судової експертизи – «військова». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 208–220.
7. Чупрун В. Т., Богданюк І. В. Особливості процесу прийняття рішення у військовій сфері. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 543–551. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.63>.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2023

Hennady Ye. BERSHOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

MILITARY EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article it has been stated that during the pre-trial investigation of military crimes, the investigator is faced with the need to establish the circumstances, which, in turn, require knowledge of many aspects of the regulation of military service and the specifics of such service. It has been established that during the investigation of military crimes in order to establish the circumstances of the use and actions of military formations, compliance of the

actions (inaction) of officials with the requirements of the governing documents, special knowledge is used in the form of engaging an expert to conduct a military examination. It has been found that the Scientific and Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Examinations and Expert Studies do not define and specify the object of military examination. The task of military expertise has been given. It has been indicated that the list of issues to be resolved during the military examination is determined in each specific criminal proceeding, taking into account the available initial data, the tactical tasks of the investigation, and an approximate list of issues to be resolved during the specified examination. It has been emphasized that military expertise is a relatively new type of forensic expertise. It has been noted that, in this connection, the scientific and methodological provision of military expertise is insufficient. It has been emphasized that in order to improve the scientific and methodological support of military expertise and the methodology of its conduct, it is necessary to improve the level of regulatory and legal regulation of forensic expert activity in this area.

Keywords: *military crimes, special knowledge, forms of use, involvement of an expert, military expertise.*

Катерина Костянтинівна ГОВОРУЩАК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

У статті підкреслено, що неможливо вести мову про розвиток тактико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування без з'ясування загальних положень криміналістичної тактики. Особливо, враховуючи той факт, що на сьогодні дискусійним є питання щодо її юридичної природи, що, своєю чергою, зумовлено відсутністю єдиних і чітких поглядів щодо предмета криміналістичної тактики. Здійснено аналіз наукових підходів до трактування криміналістичної тактики. З'ясовано, що в змісті поняття «криміналістична тактика», в більшості випадків, закладається й її предмет. Під останнім розглядають набір прийомів і рекомендацій практичних дій щодо протидії злочинності. Запропоновано під предметом криміналістичної тактики розуміти визначену в приписах кримінального процесуального законодавства сукупність науково обґрунтованих прийомів і рекомендацій, а також практичних дій уповноважених суб'єктів спрямованих на забезпечення виконання завдань кримінального провадження, попередження та протидії кримінальних правопорушень. Під криміналістичною тактикою пропонується розуміти самостійну частину науки криміналістики, що встановлює сукупність визначених у положеннях кримінального процесуального законодавства науково обґрунтованих прийомів, рекомендацій і практичних дій, спрямованих збирання, накопичення, опрацювання, дослідження та використання доказової інформації, здійснення впливу на поведінку особи, з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, попередження та протидії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістична тактика, криміналістика, поняття, предмет, сутність, прийоми, рекомендації.

Постановка проблеми. Неможливо вести мову про розвиток тактико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування без уясування загальних положень криміналістичної тактики. Особливо, враховуючи той факт, що на сьогодні дискусійним є питання щодо її юридичної природи, що, своєю чергою, зумовлено відсутністю єдиних і чітких поглядів щодо предмета криміналістичної тактики. Як цілком слушно із цього приводу зауважує О. В. Батюк: «Проблема дослідження предмета, сутності криміналістичної тактики складна й дискусійна. Від перших спроб визначити її предмет і до сьогодні не припиняються суперечки про те, яким має бути точне визначення криміналістичної тактики як галузі науки

криміналістики та в якому напрямку належить його вдосконалювати»¹. Також слід відмітити й позицію, відповідно до якої «у науковій літературі наявні різні думки стосовно визначення поняття криміналістичної тактики, і це негативно впливає на розробку теоретичних засад тактико-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів, захисника та суду, тому необхідно дослідити наукові погляди на визначення поняття криміналістичної тактики та сформулювати окреме бачення цього питання»². У цьому контексті актуальним є питання про визначення предмета криміналістичної тактики.

Загальнотеоретичні положення криміналістики та такого його структурного елементу як криміналістична тактика є предметом дослідження у наукових працях багатьох учених, наприклад, В. П. Біленчука, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, І. І. Когутича, Р. В. Комісарчука, В. О. Коновалової, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька й інших. Однак, незважаючи на вагомий доробок, значна кількість питань досі залишається дискусійною та/чи малодослідженою.

Метою статті є визначення предмета ознак криміналістичної тактики.

Виклад основного матеріалу. На сторінках фахової літератури, розглядаючи предмет криміналістичної тактики, вказують на її зв'язок із власне криміналістикою. Зокрема, досліджуючи особливості організації та тактики слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі, В. А. Сас виділяє наступні ознаки криміналістичної тактики:

- «це галузь науки криміналістики;
- повністю відповідає засадам і загальним положенням науки криміналістики;
- ґрунтується на досягненнях наукового розвитку, передової практики правоохоронної діяльності;
- є системою положень про наукові, законні та етичні прийоми збирання і використання доказів з метою розслідування та попередження злочинів»³.

Дещо схожу, але більш лаконічну позицію висловлює П. О. Кудлай, вказуючи на те, що «криміналістична тактика це:

- складова частина криміналістики;
- система наукових положень;
- сукупність рекомендацій»⁴.

¹ Батюк О. В. Історичний аспект розвитку криміналістичної тактики. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 244.

² Осипенко І. П., Кравченко В. Я. Окремі аспекти криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 194.

³ Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Суми, 2004. С. 63–64.

⁴ Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 151.

Відмітимо, що сутність поняття криміналістичної тактики як складової або ж розділу науки криміналістики доволі часто розкривають на сторінках фахових джерел, зокрема підручниках з криміналістики. Так, наприклад, авторський колектив підручника «Криміналістика» вказує на те, що «криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій під час судового провадження, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання й оцінку доказів»¹.

Автори іншого підручника «Криміналістика» наводять схожу позицію, вказуючи при цьому, що «криміналістична тактика – це розділ криміналістики, що являє собою систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, організації та проведення слідчих, судових дій та операцій (комбінацій), спрямованих на збирання та дослідження доказів і встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів»².

На думку В. М. Шевчука, криміналістична тактика являє собою «розділ криміналістики, що включає в себе систему теоретичних наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації та планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, а також тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини й ефективного вирішення завдань кримінального судочинства»³.

Як впливає з аналізу підходів учених-правознавців щодо розуміння сутності поняття «криміналістична тактика», в його змісті, в більшості випадків, закладається й її предмет. При цьому в якості предмета криміналістичної тактики розглядають набір прийомів і рекомендацій практичних дій щодо протидії злочинності. Так, наприклад автори підручника «Криміналістика» відмічають, що «предмет криміналістичної тактики знаходить відображення в її змісті, який являє собою сукупність наукових положень і практичних рекомендацій про планування

¹ Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. С. 26.

² Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 242.

³ Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference* (Washington, USA, 26-28.05.2020), Washington. 2020. С. 218.

розслідування злочинів, прийоми провадження слідчих дій. У змісті криміналістичної тактики виділяються дві частини:

- 1) загальні положення;
- 2) тактика провадження окремих слідчих дій»¹.

Авторський колектив підручника «Криміналістика: криміналістична тактика і методика розслідування злочинів» вважають, що ... «криміналістична тактика – це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів»².

Така позиція, на нашу думку, здається вкрай вузькою, оскільки предмет криміналістичної тактики охоплює набагато більше складових аніж прийоми практичної діяльності. У цьому контексті слушно виглядає позиція О. В. Батюка, який вказує на причини неоднозначного сприйняття предмета криміналістичної тактики. Зокрема, на думку вченого, ... «по-перше, в період формування криміналістичної тактики, який пов'язаний з накопиченням емпіричного матеріалу, її предмет ще не був чітко визначений; по-друге, різні вчені формулювали предмет криміналістичної тактики на власний розсуд, проте аналіз їх висловлювань дає змогу говорити про деяку тенденцію — до її предмета завжди відносили прийоми розслідування; по-третє, узагальнення великого емпіричного матеріалу послужило базою для подальшої розробки наукових основ криміналістичної тактики та сприяло поглибленню наукових досліджень тактико-криміналістичних проблем, зокрема стосовно тактики слідчих дій»³.

Відмітимо, що предмет криміналістичної тактики не може бути чітко визначений і сформований остаточно, оскільки він є явищем динамічним, що особливо з огляду на сьогоденні реалії, зокрема дією правового режиму воєнного стану, появою нових різновидів злочинності, є вкрай актуальним питанням. У зв'язку з чим слід підтримати позицію В. Ю. Шепітька, який зауважує, що ... «криміналістична тактика охоплює не лише проблеми оптимізації слідчих (розшукових) дій. За своїм обсягом вона набагато ширша, її рекомендації не обмежуються тактикою розслідування злочинів. Тактика також не може бути обмежена алгоритмами і програмами. Тактика не завжди є готовою схемою, вона динамічна, ситуаційно залежна, індивідуальна в кожному конкретному випадку. Тактика не повинна бути зведена тільки до шаблонів. Існує багато прийомів, способів, методів за їх видами, формами і внутрішнім змістом»⁴.

¹ Криміналістика : Підручник. / За ред. А. Ф. Волобуєва. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. С. 273.

² Криміналістика: криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. С. 6.

³ Батюк О. В. Історичний аспект розвитку криміналістичної тактики. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 245.

⁴ Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції.

Мало того, відмічає В. М. Шевчук, у широкому розумінні криміналістична тактика охоплює не лише комплекс тактичних прийомів, рекомендацій та інших засобів, які спрямовані на подолання прямої або опосередкованої протидії, але й таких, що пов'язані з визначенням лінії поведінки слідчого, корегуванням ходу слідчої (розшукової) дії, актуалізацією в пам'яті допитуваної особи забутої інформації, яка пов'язана зі злочинною подією або тим, що передувало їй тощо. Тобто в широкому розумінні тактика охоплює не лише суто тактичний аспект, але й інші, зокрема організаційний, технологічний, психологічний, процесуальний, етичний тощо»¹.

Окремо слід навести позицію Р. Б. Єзерського, який досліджуючи роль криміналістичної техніки в розкритті та розслідуванні злочинів наголошує на тому, що «в кримінальному процесі відсутній сам термін «тактичний прийом». Однак безперечний і той факт, що тактичні прийоми утворюють хоча і важливу, але не єдину сторону кожної слідчої дії, що є засобом збирання, дослідження й оцінки доказів. Планування такої дії і планування всього розслідування загалом входять у предмет криміналістичної тактики, хоча ніхто поки не відніс їх до тактичних прийомів. Тим часом важливість планування для реалізації зв'язку «техніка-тактика» безсумнівна»².

Також у цьому контексті доречною виглядає позиція авторів підручника криміналістика за загальною редакцією А. Ф. Волобуєва, «...криміналістична тактика – це не тільки прийоми практичних дій, але і розв'язання безлічі розумових задач, що вимагають напруження всіх інтелектуальних сил працівника дізнання, слідчого, використання ними різних спеціальних знань. Тому предметом вивчення криміналістичної тактики є не прийоми самі по собі, як вказується в окремих літературних джерелах, а складний процес вибору і застосування прийомів (засобів) вирішення проміжних завдань розслідування злочинів»³.

Висновки. Отже, під предметом криміналістичної тактики необхідно розуміти визначену в приписах кримінального процесуального законодавства сукупність науково обґрунтованих прийомів і рекомендацій, а також практичних дій уповноважених суб'єктів спрямованих на забезпечення виконання завдань кримінального провадження, попередження та протидії кримінальних правопорушень. З урахуванням чого під криміналістичною тактикою ми розуміємо самостійну частину науки криміналістики, що встановлює сукупність визначених у положеннях кримінального процесуального законодавства науково обґрунтованих прийомів, рекомендацій і практичних дій, спрямованих збирання,

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2019. Вип. 19. С. 14.

¹ Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays.* Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (Washington, USA, 26-28.05.2020), Washington. 2020. С. 214.

² Єзерський Р. Б. Криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Львів, 2005. С. 123–124.

³ Криміналістика : Підручник. / За ред. А. Ф. Волобуєва. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. С. 270.

накопичення, опрацювання, дослідження та використання доказової інформації, здійснення впливу на поведінку особи, з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, попередження та протидії кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюк О. В. Історичний аспект розвитку криміналістичної тактики. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 244–249.
2. Єзерський Р. Б. Криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Львів, 2005. 254 с.
3. Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
4. Криміналістика : Підручник. / За ред. А. Ф. Волобуєва. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 682 с.
5. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров [та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
6. Криміналістика: криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
7. Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 253 с.
8. Осипенко І. П., Кравченко В. Я. Окремі аспекти криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 194–197.
9. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Суми, 2004. 219 с.
10. Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (Washington, USA, 26-28.05.2020)*, Washington. 2020. С. 211–221.
11. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 8–20.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2024

Kateryna K. HOVORUSCHAK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SUBJECT OF FORENSIC TACTICS

In this article, it has been emphasized that it is impossible to talk about the development of tactical and forensic support for pre-trial investigation without clarifying the general provisions of forensic tactics. Especially, taking into account the fact that today the question of its legal nature is debatable, which, in turn, is due to the lack of unified and clear views on the subject of forensic tactics. An analysis of scientific approaches to the interpretation of forensic tactics has been carried out. It has been found that in the content of the concept of “forensic tactics”, in most cases, its subject is also laid down. It has been noted that as a subject of forensic tactics, a set of methods and recommendations of practical actions to combat crime is considered. It has been proposed to understand the subject of forensic tactics as a set of scientifically based techniques and recommendations, as well as practical actions of authorized subjects, aimed at ensuring the fulfillment of the tasks of criminal proceedings, prevention and countermeasures of criminal offenses defined in the prescriptions of the criminal procedural legislation. With this in mind, forensic tactics has been proposed to be understood as an independent part of the science of forensics, which establishes a set of scientifically based methods, recommendations and practical actions defined in the provisions of the criminal procedural legislation, aimed at collecting, accumulating, processing, researching and using evidentiary information, influencing the behavior of a person, in order to ensure the fulfillment of the tasks of criminal proceedings, prevention and counteraction of criminal offenses.

Key words: *forensic tactics, forensics, concept, subject, essence, techniques, recommendations.*

Дар'я Ігорівна КЛЕПКА,
кандидатка юридичних наук
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН,
м. Харків)

Олег Володимирович НОВІКОВ,
кандидат юридичних наук
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В.
Сташиса НАПрН України, м. Харків)

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ¹

Стаття присвячена питанням забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. Автори наголошують на необхідності запровадження в Україні у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень принципів «потерпіло-орієнтованого» підходу. Орієнтований на потерпілого підхід в кримінальному процесі означає, що система правосуддя приділяє особливу увагу потребам та інтересам жертв злочинів. Цей підхід ставить жертву у центр уваги, а не обмежується лише

¹ Примітка. Стаття підготовлена на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

покаранням винуватців. Таким чином, «потерпіло-орієнтований» підхід спрямований на створення більш справедливого та людського середовища в кримінальному правосудді, де увага не обмежується лише правами обвинувачених, а також приділяється увага потребам та правам жертв злочинів. Основні аспекти вказаного підходу в кримінальному правосудді включають: забезпечення жертв інформацією про стан справи, розслідування та судовий процес та їх активне залучення під час кримінального провадження; надання всебічної підтримки (психологічної, соціальної тощо) жертвам та вжиття заходів для їх безпосереднього захисту; забезпечення можливості для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної жертві внаслідок злочину; створення можливості для участі жертв у прийнятті рішень, пов'язаних зі справою, таких як угода про визнання вини або вибір покарання; забезпечення справедливого покарання злочинцям з урахуванням потреби відновлення прав жертви злочину.

Ключові слова: воєнні злочини, досудове розслідування, захист прав потерпілих, потерпіло-орієнтований підхід.

Постановка проблеми. За даними Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з 24 лютого 2022 р. по 24 лютого 2024 р. внаслідок пов'язаного з конфліктом насильства в Україні жертвами війни стали понад 30 тисяч цивільних осіб, з яких 10,6 тисячі загинуло та 19,9 тисячі зазнали поранень¹. За офіційними даними, наприкінці 2023 р. загальне число порушених в Україні справ щодо російських воєнних злочинів сягає 115 тисяч. Щодня українська влада фіксує близько 160 воєнних злочинів, вчинених російськими військами на території України².

Як зазначають експерти, у кримінальних провадженнях щодо воєнних та інших видів міжнародних злочинів саме жертва є однією з центральних категорій, а захист жертв є також ключовим завданням сучасного міжнародного гуманітарного права³. Це пояснюється тим, що більшість воєнних злочинів мають насильницький характер, їх наслідки є найбільш руйнівними для потерпілого, його близьких родичів та членів сім'ї, а отже основним завданням кримінального правосуддя в зазначених кримінальних провадженнях стає максимальне запобігання можливим негативним наслідкам застосування до потерпілого кримінальної процедури.

Саме тому у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень в Україні необхідним є запровадження принципів «потерпіло-орієнтованого»

¹ Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних з 24 лютого 2022 р.: дворічний звіт / Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf.

² «Тисячі нових справ про воєнні злочини». Що за рік вдалося зробити у досягненні справедливості? / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/voyenni-zlochyny-rik-dosyahnenni-spravedlivosti/32749456.html>.

³ Особливості підходів, орієнтованих на потерпілого, в судових процесах, пов'язаних із воєнними злочинами / Національна школа суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/osoblivosti-pidhodiv-orientovanih-na-poterpilogo-v-sudovih-protsesah-povyazanih-iz-voennimi-zlochinami>.

підходу (*victimoriented approach*). Підхід, орієнтований на потерпілого, передбачає, що саме потерпілий, його права та законні інтереси мають посідати пріоритетне місце у кримінальному процесі. Вищевикладене набуває особливо значення й з огляду на те, що в Україні, як і більшості пострадянських країн, досі діє так звана «ретрибутивна система», основною метою якої є покарання особи, що скоїла злочин. Натомість мало уваги приділяється захисту потерпілих, які потребують фізичної, фінансової, юридичної підтримки, а також психологічної реабілітації¹.

Враховуючи Євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави необхідно зауважити, що однією з вимог до кримінального процесуального законодавства є його функціональна спроможність бути реальним процедурним механізмом попередження негативних наслідків кримінальної процедури для потерпілого². Зазначене положення набуває нового змісту й в аспекті майбутньої реалізації в Україні концепції перехідного правосуддя.

На дисертаційному рівні питання забезпечення прав потерпілих у кримінальному провадженні висвітлені у таких роботах: «Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні» (С. Є. Абламський), «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» (М. І. Демура), «Потерпілий у кримінальному процесі України» (М. І. Гошовський), «Реалізація прав потерпілого в кримінальному процесі України» (О. П. Кучинська) та ін.

Питання щодо попередження вторинної віктимізації досліджене у роботі О. Г. Шило, Н. В. Глинської, О. В. Верхогляд-Герасименко «Проблеми імплементації стандартів попередження вторинної віктимізації потерпілого в кримінальне процесуальне законодавство України». Особливу увагу варто звернути на публікацію І. В. Гловюк «Європейський охоронний ордер: питання прогностичного інструментарію для захисту жертв кримінальних правопорушень», у якій досліджено ключові аспекти Директиви 2011/99/EU та прогнозовано перспективи апроксимації українського законодавства до її положень.

Водночас попри те, що різні аспекти захисту прав потерпілих ґрунтовно висвітлені в багатьох наукових працях, питанням забезпеченню прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів майже не приділялась увага в науковій літературі.

Метою цієї статті є формування уявлення про правила та принципи «потерпіло-орієнтованого» підходу як моделі забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів у концепції перехідного правосуддя на підставі аналізу міжнародних нормативних документів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо окремі рекомендації, розроблені міжнародними та національними інституціями, науковцями,

¹ Не помста злочинцеві, а підтримка жертви. Як в Україні захищають потерпілих від насильницьких злочинів? / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prava-poterpilyh-vid-nasylnytskykh-zlochyniv/31171524.html>.

² Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : моногр. / за заг. ред. О. Г. Шило ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2022. С. 69.

юристами, які є цінними дороговказами у формуванні «потерпіло-орієнтованого» підходу в розслідуванні воєнних злочинів.

Так, при дослідженні інструментів забезпечення верховенства права в постконфліктних ситуаціях ООН розробило рекомендації, які покликані допомогти потерпілим при відправленні правосуддя, зокрема, такі: чуйне ставлення до очікувань потерпілих; контакти; інформаційно-просвітницька робота; роз'яснювальна робота з персоналом; інформування потерпілих перед початком судового слухання¹.

У статті «Перехідне правосуддя в Україні: рекомендації для полісмейкерів» Ребекка Гамільтон (Rebecca Hamilton) щодо застосування «потерпіло-орієнтованого» підходу зазначає, що, по-перше, потрібна координація діяльності щодо документування воєнних злочинів не лише серед юристів, а й серед журналістів та академічних ініціатив, адже «нескоординовані зусилля незмінно призведуть до неефективності. Ще більш небезпечним наслідком браку координації є ретравматизація – якої можна було б уникнути – постраждалих, адже різні слідчі, та правозахисники опитують одних і тих самих потерпілих і свідків». По-друге, авторка вказує, що документування має бути чутливими до потерпілих і ґрунтуватись на принципі «не нашкодь». «Нечутливе опитування або багаторазове опитування, проведене з одним і тим самим потерпілим, може бути травмуючим і вплинути на цілісність доказів. Перед бесідою з потерпілим завжди слід звіритись з основними передовими практиками. Наприклад, Кодекс Мурад і Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства під час конфлікту»².

Щодо останнього, то варто звернути увагу, що схожий документ розроблений й Офісом Генерального прокурора спільно з національними та міжнародними експертами у сфері міжнародного гуманітарного права – «Стратегія забезпечення підходу, орієнтованого на постраждалих та свідків, для ведення справ щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом». До задекларованих напрямів Стратегії віднесено, зокрема: надання комплексної допомоги постраждалим від воєнних злочинів, злочинів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (психологічної, медичної, юридичної); забезпечення конфіденційності та безпеки (охорона, зміна місця проживання тощо); впровадження у національне законодавство найкращих практик та світових стандартів кримінального переслідування за воєнні злочини сексуального характеру щодо захисту приватного життя, закритих судових засідань, запобігання контакту потерпілих із правопорушником, можливості допиту потерпілих і свідків особою тієї ж статі, запровадження офіційної ролі особи, яка забезпечує захист і підтримку потерпілих і свідків, обмеження допустимої кількості допитів та

¹ Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах. Меры судебного преследования / Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк и Женева, 2006. С. 23–24.

² Перехідне правосуддя в Україні: рекомендації для полісмейкерів. URL: <https://www.justsecurity.org/81719/transitional-justice-in-ukraine-guidance-to-policymakers>.

інше; зміна робочих процесів, не очікуючи на зміни законодавства¹; компенсації постраждалим від насильницьких злочинів до постановлення вироку коштом державного бюджету².

Крім того, цінними у взаємодії з потерпілими під час розслідування воєнних злочинів є положення, сформульовані у Рекомендації CM/Rec(2023)2 Комітету міністрів державам-членам щодо прав, послуг і підтримки жертв злочинів, яку було прийнято Комітетом міністрів 15 березня 2023 р. на 1460-му засіданні заступників міністрів (далі – Рекомендація)³. Рекомендація спрямована на забезпечення цілісного підходу до прав потерпілих в контексті подальшого розвитку та розширення прав потерпілих та послуг для них поза межами кримінального провадження шляхом заохочення реалізації прав потерпілих не лише в кримінальному провадженні, а й до, після або незалежно від такого провадження. Рекомендація акцентує на необхідності усунення перешкод для доступу до правосуддя (ст. 3); важливості забезпечення індивідуальної оцінки жертв злочинів, яка повинна, зокрема, враховувати: особисті характеристики потерпілого, вид або характер злочину та обставини його вчинення, з метою визначення конкретних потреб у захисті та питань ефективності процесуальних засобів щодо конкретного потерпілого (ст. 4)⁴ тощо.

Також у Рекомендації визначено фундаментальні права жертв кримінальних правопорушень, серед яких: право розуміти та бути зрозумілим (ст. 5), право на отримання інформації (ст. 6), право подати офіційну скаргу та повідомити органи влади (ст. 7), право жертв на інформацію щодо їхньої справи (ст. 8), право на усний та письмовий переклад (ст. 9), право бути почутим (ст. 10), право на відшкодування витрат і повернення майна (ст. 11), право на правову допомогу (ст. 12), право на компенсацію від правопорушника (ст. 13) та право на державну компенсацію (ст. 14), право на захист (ст.ст. 15, 16), а також право жертв на підтримку (ст. 19), яке включає право на безплатну емоційну та, за

¹ *Примітка.* Зокрема на реалізацію останнього, стороною обвинувачення у ході досудового розслідування в одному з кримінальних проваджень, пов'язаного із вчиненням військовослужбовцем РФ акту сексуального насильства проти цивільної, враховуючи знання міжнародних експертів, змінено підходи як до проведення безпосередньо слідчих дій, так і до складання самого тексту повідомлення про підозру, яке слугуватиме відповідним новим стандартом. Так, у тексті були змінені анкетні дані постраждалої особи, знеособлені анкетні дані членів її сім'ї, щоб не допустити розголошення їхніх даних та уникнути загрози їхньому життю та здоров'ю.

² Костін А. Захист, повага, справедливість. Нові підходи до розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/10/13/7371795>.

³ Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa8263&fbclid=IwAR2eBQnK11N0BUVfH5qGRjYWncFuUM9ACqKQnGmDV9s5Vi_XQNpRy88sXCw.

⁴ Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa8263&fbclid=IwAR2eBQnK11N0BUVfH5qGRjYWncFuUM9ACqKQnGmDV9s5Vi_XQNpRy88sXCw.

можливості, психологічну підтримку, право на інформацію та консультації щодо їхніх прав, доступних послуг, ролі у кримінальному провадженні, фінансових та інших практичних питань, пов'язаних зі злочином, та право на конфіденційність під час такої підтримки¹. Зазначені права потерпілих мають бути забезпечені й під час досудового розслідування та судового розгляду воєнних злочинів.

Рекомендація встановлює важливе правило щодо відбору і навчання посадових осіб, які можуть контактувати з жертвами (поліція, прокуратура, працівники суду, екстрені служби тощо). Держава повинна забезпечити, щоб такі особи пройшли загальну та спеціалізовану підготовку для підвищення обізнаності щодо потреб потерпілих, на рівні, що відповідає характеру та обсягу їхнього контакту з жертвами, а також відповідно до посадових обов'язків (ст. 23). Загальна підготовка повинна, як мінімум, включати: усвідомлення негативних наслідків злочину для жертв, навички та знання, необхідні для надання допомоги або професійної взаємодії з жертвами, усвідомлення ризику спричинення вторинної віктимізації та навичок мінімізації цього ризику (ч. 6 ст. 23). Спеціалізовану підготовку має проходити принаймні весь персонал, який працює з дітьми-жертвами та жертвами певних категорій злочинів, наприклад домашнього чи сексуального насильства, тероризму, злочинів, вчинених на расових, релігійних чи інших упередженнях (ч. 8 ст. 23). На наш погляд, в контексті запровадження перехідного правосуддя державі слід забезпечити також спеціалізовану підготовку посадових осіб, які займаються розслідуванням воєнних злочинів.

Більшість вищенаведених положень Рекомендації містяться й у Директиві 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та заміна Рамкового рішення Ради 2001/220/ЮВС (далі – Директива)². Додатково Директива закріплює права у разі прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи (ст. 11), право на гарантії в контексті послуг відновного правосуддя (ст. 12), право на уникнення контакту між жертвою та правопорушником (ст. 19), а також низку прав, спрямованих на захист потерпілих, які потребують особливого захисту під час кримінального провадження (ст.ст. 23, 24). При розслідуванні воєнних злочинів, на наш погляд, правоохоронним органам слід чітко дотримуватися правил щодо захисту потерпілих, передбачених ст. 20 Директиви: опитування потерпілих повинні проводитися без

¹ Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa8263&fbclid=IwAR2eBQNk11N0BUVfH5qGRjYWncFuUM9ACqKQnGmDV9s5Vi_XQNpRy88sXCw

² Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA // OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.

невиправданої затримки після подання до компетентного органу заяви про кримінальне правопорушення; кількість допитів потерпілих має бути зведена до мінімуму, а самі допити повинні проводитися лише тоді, коли це вкрай необхідно для цілей кримінального розслідування; медичні огляди мають бути зведені до мінімуму і повинні проводитися лише у випадках, коли це вкрай необхідно для цілей кримінального провадження.

Враховуючи, що більшість воєнних злочинів є насильницькими злочинами, зокрема пов'язаними з вбивствами чи катуваннями, то актуальним є застосування при досудовому розслідуванні правил та принципів закріплених у таких посібниках ООН як: «Міннесотський протокол про розслідування потенційно незаконної смерті» (2016) (далі – Міннесотський протокол)¹ та «Стамбульський протокол з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання» (2022) (далі – Стамбульський протокол)².

Міннесотський протокол спрямований на захист права на життя шляхом сприяння ефективному розслідуванню потенційно незаконної смерті або підозри в насильницькому зникненні. Він встановлює загальні стандарти діяльності та спільний набір принципів і вказівок для держав, а також для установ і осіб, які відіграють певну роль у розслідуваннях. У Міннесотському протоколі міститься особлива примітка щодо обов'язку проводити розслідування під час ведення військових дій, що підкреслюється як контекст, який може створити практичні труднощі для застосування більшої частини його змісту. Також наголошується, що якщо під час ведення бойових дій з'ясовується, що внаслідок нападу є жертви, слід провести післяопераційну оцінку для встановлення фактів, включаючи точність націлювання.

Пункти 41-43 Міннесотського протоколу закріплюють важливі правила, що особи, які беруть участь у розслідуванні, несуть етичну відповідальність перед жертвами, членами їхніх сімей та іншими особами, яких стосується розслідування, і повинні поважати безпеку, недоторканність приватного життя, благополуччя, гідність і права людини кожного, кого це стосується, працюючи відповідно до застосовних гуманітарних принципів, зокрема гуманності та неупередженості. При спілкуванні з членами сім'ї, потенційними свідками та іншими особами, з якими контактують під час розслідування, слідчі повинні подбати про те, щоб мінімізувати шкоду, яку може спричинити процес розслідування, особливо щодо фізичного та психічного благополуччя тих, хто бере участь у розслідуванні. Особи, які проводять розслідування, повинні діяти

¹ The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.

² Istanbul Protocol. Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York and Geneva, 2022. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/2022-06-29/Istanbul-Protocol_Rev2_EN.pdf.

відповідно до національного та міжнародного права та уникати свавільного або надмірного втручання у слідчі дії. Вони повинні намагатися поважати культуру та звичаї всіх осіб, яких стосується розслідування, а також бажання членів сім'ї, виконуючи при цьому свій обов'язок щодо проведення ефективного розслідування¹.

Своєю чергою, Стамбульський протокол містить міжнародно визнані стандарти та процедури щодо того, як розпізнавати та документувати симптоми катувань, щоб документація могла служити дійсним доказом у суді. Між іншим, у Стамбульському протоколі закріплені права жертв катувань або жорстокого поводження. Так, параграфи 196 та 197 передбачають такі права як: право скаржитися на жорстокого поводження, право на швидкий і неупереджений розгляд таких скарг, а також право на ефективний засіб правового захисту. В Протоколі вказано, що держави повинні забезпечити можливість ефективного здійснення права на скаргу, яке включає поінформованість про наявні засоби правового захисту та процедури подання скарг; доступ до адвоката, лікаря, членів сім'ї та дипломатичних і консульських представників; можливість подання скарг вчасно і конфіденційно; доступ до зовнішніх судових і моніторингових органів. Передбачувані жертви катувань або жорстокого поводження та їхні законні представники повинні бути поінформовані про будь-які слухання та мати доступ до них, а також до всієї інформації, що має відношення до розслідування, і повинні мати право надавати інші докази. Крім того, вони повинні мати можливість оскаржити слідчі заходи або їх відсутність у незалежному органі та, за необхідності, отримати правову допомогу. Органи влади повинні забезпечувати права жертв на безпеку, недоторканність приватного життя та фізичну і психічну недоторканність, а також вживати заходів для мінімізації ризику травмування під час розслідування та інших відповідних судових процедур. У випадках розслідування сексуального насильства або жорстокого поводження з дітьми чи іншими вразливими особами органи влади повинні застосовувати підхід, який повністю враховує особливості жертв та вплив конкретної форми катувань².

Висновки. Орієнтований на жертву підхід в кримінальному процесі означає, що система правосуддя приділяє особливу увагу потребам та інтересам жертв злочинів. Цей підхід ставить жертву у центр уваги, а не обмежується лише покаранням винуватців. Таким чином, «потерпіло-орієнтований» підхід спрямований на створення більш справедливого та людського середовища в кримінальному правосудді, де увага не обмежується лише правами обвинувачених, а також приділяється увага потребам та правам жертв злочинів.

¹ The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>

² Istanbul Protocol. Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York and Geneva, 2022. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/2022-06-29/Istanbul-Protocol_Rev2_EN.pdf

Основні аспекти вказаного підходу в кримінальному правосудді включають: забезпечення жертв інформацією про стан справи, розслідування та судовий процес та їх активне залучення під час кримінального провадження; надання всебічної підтримки (психологічної, соціальної тощо) жертвам та вжиття заходів для їх безпосереднього захисту; забезпечення можливості для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної жертві внаслідок злочину; створення можливості для участі жертв у прийнятті рішень, пов'язаних зі справою, таких як угода про визнання вини або вибір покарання; забезпечення справедливого покарання злочинцям з урахуванням потреби відновлення прав жертви злочину.

На підставі аналізу наявних рекомендацій можна зробити висновок, що «потерпіло-орієнтований» підхід передбачає комплекс заходів як кримінального процесуального характеру (спеціальна тактика допиту потерпілого, мінімізація таких допитів, розширення гарантій щодо доступу потерпілого до правосуддя, механізм компенсації шкоди потерпілому до постановлення вироку тощо), так і заходів іншого характеру (надання медичної, психологічної допомоги, інформування та роз'яснення прав потерпілого, освітньо-просвітницька робота з потерпілим тощо). При цьому для ефективного забезпечення прав потерпілого під час розслідування воєнних злочинів такі заходи мають корелюватися між собою, бути узгодженими, що передбачає необхідність розробки єдиної концепції застосування потерпіло-орієнтованого підходу під час розслідування воєнних злочинів. Водночас навіть за відсутності конкретних нормативних механізмів в процесі розслідування стороною обвинувачення мають дотримуватися релевантні положення міжнародних правових актів у царині фізичного та психологічного захисту потерпілих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : моногр. / за заг. ред. О. Г. Шило ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2022. 352 с.
2. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних з 24 лютого 2022 р.: дворічний звіт / Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf.
3. Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах. Меры судебного преследования / Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк и Женева, 2006. С. 23–24.
4. Костін А. Захист, повага, справедливість. Нові підходи до розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством

URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/10/13/7371795/> (дата звернення: 10.04.2024).

5. Не помста злочинцеві, а підтримка жертви. Як в Україні захищають потерпілих від насильницьких злочинів? / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prava-poterpilyh-vid-nasylnytskykh-zlochyniv/31171524.html> (дата звернення: 10.04.2024).

6. Особливості підходів, орієнтованих на потерпілого, в судових процесах, пов'язаних із воєнними злочинами / Національна школа суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/osoblivosti-pidhodiv-orientovanih-na-poterpilogo-v-sudovih-protseah-povyazanih-iz-voennimi-zlochynami> (дата звернення: 16.04.2024).

7. Перехідне правосуддя в Україні: рекомендації для поліцейкерів. URL: <https://www.justsecurity.org/81719/transitional-justice-in-ukraine-guidance-to-policymakers> (дата звернення: 10.04.2024).

8. «Тисячі нових справ про воєнні злочини». Що за рік вдалося зробити у досягненні справедливості? / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/voyenni-zlochyny-rik-dosyahnenni-spravedlyvosti/32749456.html>.

9. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA // OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> (last access: 10.04.2024).

10. Istanbul Protocol. Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York and Geneva, 2002. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/2022-06-29/Istanbul-Protocol_Rev2_EN.pdf (last access: 10.04.2024).

11. Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa8263&fbclid=IwAR2eBQNk1IN0BUVfH5qGRjYWncFuUM9ACqKQnGmDV9s5Vi_XQNpRy88sXCw (last access: 10.04.2024).

12. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva, 2017. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf> (last access: 10.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.04.2024

Daria I. KLEPKA,

PhD in Law

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

Oleg V. NOVIKOV,

PhD in Law

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

ENSURING THE RIGHTS OF VICTIMS DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES

The article is devoted to the issues of ensuring the rights of victims during the investigation of war crimes. The authors emphasize the need to introduce the principles of the "victim-oriented" approach in the investigation of war criminal offenses in Ukraine. The victim-oriented approach in criminal proceedings means that the justice system pays special attention to the needs and interests of victims of crime. This approach puts the victim at the center of attention and is not limited to punishing perpetrators. Thus, the victim-oriented approach aims to create a fairer and more human environment in criminal justice, where attention is not limited to the rights of the accused, but also pays attention to the needs and rights of victims of crime. The main aspects of this approach in criminal justice include: providing victims with information about the status of the case, investigation and trial and their active involvement in criminal proceedings; providing comprehensive support (psychological, social, etc.) to victims and taking measures for their direct protection; providing opportunities for compensation for material and moral damage caused to the victim as a result of the crime; creating opportunities for victims to participate in decision-making related to the case, such as plea bargaining or sentencing; ensuring that criminals are punished fairly, taking into account the need to restore the rights of the victim of a crime.

Keywords: *war crimes, pre-trial investigation, protection of victims' rights, victim-oriented approach.*

Оксана Василівна ПЧЕЛІНА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Віталій Борисович ПЧЕЛІН,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ТАКТИКА ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ

Наголошено, що під час формування методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, обов'язково потрібно висвітлювати процесуальні та тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано необхідність виокремлення й характеристики особливостей проведення допиту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. Розкрито значення допиту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. Зазначено, що процесуальний порядок проведення допиту під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень визначений у ст. ст. 223–227, 232, 615 КПК України. З'ясовано, що основною метою проведення допиту є отримання детальних і правдивих показань від допитуваної особи, в мірі її обізнаності. З цією ціллю особа, яка проводить допит, повинна встановити психологічний контакт з

допитуваним. Сформовано криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення допиту з урахуванням процесуального порядку проведення допиту; властивих досліджуваних категорії протиправних діянь закономірностей їх учинення та слідоутворення; процесуального статусу допитуваної особи; займаної допитуваним позиції; обсягу обізнаності допитуваної особи з приводу предмета допиту.

Ключові слова: досудове розслідуванням, кримінальні правопорушення, сексуальне насильство, слідча (розшукова) дія, допит, тактика допиту, криміналістичні рекомендації.

Постановка проблеми. Велика кількість інформації як доказового, так і орієнтовного характеру під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі пов'язаних із сексуальним насильством, отримується при проведенні такої вербальної слідчої (розшукової) дії як допит. Названа процесуальна дія є одним із способів отримання такого важливого джерела доказів як показання, в результаті якої фіксуються ідеальні сліди (такі, що збереглися у пам'яті) людини. Крім того, доказове значення отриманих під час допиту відомостей полягає в тому, що такі фактичні дані є підставою для прийняття процесуального рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею (у разі долучення копії протоколу до певного клопотання)¹. У зв'язку з чим не можливо уявити жодну криміналістичну методику, в тому числі методику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, без виокремлення в її структурі тактичних особливостей допиту. Наведене підкреслює актуальність питання про визначення особливостей тактики підготовки, проведення та фіксації допиту під час досудового розслідування виокремленої категорії протиправних діянь.

Питання про формування методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, організацію та здійснення досудового розслідування вказаних правопорушень узагалі та тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій зокрема досліджуються на сторінках фахової наукової літератури. Наприклад, вирішенню вказаної проблематики приділяють увагу такі вчені, як: Д.П. Біленчук, Л.В. Дмитрієва, А.В. Журавель, О.В. Задоя, В.О. Лазарєв, В.О. Малярова, Т.І. Мальована, Т.П. Матюшкова, К.Ю. Назаренко, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, В. Нуджейдат, Д.Г. Паляничко, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, Є.Є. Шмерецький й інші. Втім, незважаючи на цінний з теоретичного та практичного аспектів внесок названих учених у вирішення важливих теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, велика кількість питань залишається не вирішеними чи малодослідженими. Приміром, під впливом видозміни механізмів учинення вказаних

¹ Лазарєв В.О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 3 (79). С. 243.

протиправних діянь, а також інноваційних процесів, своєю чергою, зазнають змін і усталені підходи до визначення тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту.

Метою статті є визначення тактичних особливостей проведення допиту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, з урахуванням специфіки механізму вчинення цих діянь, вимог кримінального процесуального законодавства і криміналістичних рекомендацій до тактики допиту.

Виклад основного матеріалу. Процесуальні вимоги до порядку проведення допиту визначені в ст.ст. 223–227, 232, 615 КПК України. Зокрема, загальними правилами проведення вказаної слідчої (розшукової) дії є: тривалість допиту не може перевищувати 8 годин на день, при цьому безперервність його проведення не може бути більше 2 годин, а у випадку допиту малолітньої або неповнолітньої особи – відповідно 2 і 1 години; перед допитом допитуваній особі роз'яснюються її права та порядок проведення допиту; свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань; особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання; за потреби до проведення допиту залучаються спеціалісти, перекладач; у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви; фіксація допиту може здійснюватися за допомогою технічних засобів, а в умовах воєнного стану фіксування допиту свідка, потерпілого, підозрюваного за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації є обов'язковим; допитувана особа вправі користуватися власними документами та нотатками у випадку, коли її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті; допитуваній особі пропонується за її бажанням викласти свої показання власноручно; в умовах воєнного стану участь захисника під час допиту підозрюваного є обов'язковою; допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, яким до початку допиту роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання; коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або

усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника¹.

Основною метою проведення допиту є отримання детальних і правдивих показань від допитуваної особи, в мірі її обізнаності. З цією ціллю особа, яка проводить допит, повинна встановити психологічний контакт з допитуваним. Предмет і тактичні прийоми допиту залежать від багатьох чинників: особливостей механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, кримінально-правової та криміналістичної характеристик окремих різновидів протиправних діянь, процесуального статусу допитуваної особи, займаної допитуваним позиції й обсягу обізнаності.

Зокрема, слід дотримуватися таких правил для успішного проведення допиту:

1) потерпілого: належно підготуватися та ретельно спланувати, які саме запитання ставити під час допиту; чітко усвідомлювати всі фактори, які можуть мати окремий або загальний вплив на потерпілих; від початку мають бути встановлені взаєморозуміння та довіра між слідчим і потерпілою особою; виявляти повагу до потерпілого, яка має супроводжуватися співчуттям, але не жалістю; використовувати оптимальні підходи для мінімізації переживань, які потерпіла особа неминуче відчуватиме під час проведення допиту, дотримуватися принципу щодо запобігання ще більшої шкоди; надавати потерпілій особі вичерпну інформацію щодо її прав та перебігу кримінального провадження; атмосфера в приміщенні, яке використовується для проведення допиту, має бути сприятливою для встановлення контакту з потерпілою особою, без зовнішніх подразників та ізолюваною від присутності сторонніх осіб;

2) підозрюваного: однією з умов якісного проведення допиту підозрюваного є його ретельна підготовка; ефективність допиту значно зростає, якщо його проводити негайно після затримання; щодо послідовності проведення допитів підозрюваних, то спочатку необхідно допитувати тих осіб, які, на думку слідчого, будуть давати правдиві показання; якщо кримінальне правопорушення вчинене групою осіб, то, проводячи допит, слідчому доцільно використовувати протиріччя і конфліктні стосунки між окремими учасниками групи; постановка питань повинна бути чіткою і зрозумілою; за необхідності запросити спеціаліста в галузі психології; за допомогою тактичних прийомів установити психологічний контакт з підозрюваним, створити атмосферу взаєморозуміння².

У кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальним насильством, під час допиту потерпілого потрібно встановити такі психологічні аспекти: обставини її знайомства та

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054> (дата звернення: 23.01.2024).

² Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Є.В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 63–64, 73–74, 76.

попередніх стосунків з особою правопорушника, частоти зустрічей, наявності спроб схилити майбутню жертву до добровільного статевого акту чи інших дій сексуального характеру, розпусних дій, виготовлення порнографічної продукції, участі у видовищному заході сексуального характеру; місце зустрічі з правопорушником, як вони провели час до вчинення правопорушення, хто був разом із ними або бачив їх разом, як і чому потерпіла опинилася на місці вчинення кримінального правопорушення; чи чинила потерпіла опір і в чому він полягав, чи могли залишитися на місці події, тілі й одягу підозрюваного сліди опору; особливі прикмети, зовнішність і поведінка правопорушника (якщо особа злочинця невідома)¹. Проводячи допит потерпілих осіб, варто пам'ятати, що жертви таких правопорушень часто соромляться і важко переживають події, що з ними трапилися. Тому потрібно коректно формулювати питання; обирати темп допиту з урахуванням емоційно-психологічного стану допитуваної особи; робити відволікаючі ремарки; своєю поведінкою й інтонацією виражати розуміння до допитуваної особи; задавати деталізуючі питання; використовувати тактичні прийоми, спрямовані на актуалізацію забутого; залучати в якості спеціаліста психолога. Крім того, рекомендується проводити допит потерпілих від зґвалтування та сексуального насильства особами тієї ж статі, що й потерпіла особа.

Під час допиту підозрюваного важливо встановити, коли, де і в який спосіб він реалізував умисел на вчинення кримінального правопорушення; чи використовував насильство/погрозу його застосування; за яким критерієм обрав жертву; наявність і характер відносин між ним і потерпілою особою; усвідомлення ним віку, стану здоров'я та розвитку потерпілої особи; якою була поведінка потерпілої особи напередодні, під час і після вчинення кримінального правопорушення; чи використовувалися засоби фіксації та розповсюдження своїх протиправних діянь; хто був поінформований про вчинення кримінального правопорушення; чи були співучасники й які функції вони виконували; як часто вчиняв протиправні діяння щодо однієї жертви; скільки епізодів кримінальної протиправної діяльності; який стан його здоров'я; т. п.

Під час допиту свідка також слід налагодити сприятливу атмосферу допиту, встановити з ним контакт, роз'яснити його права та обов'язки, тактичні прийоми допиту обирати з урахуванням його позиції й емоційно-психологічного стану, тощо. В якості свідків рекомендовано допитувати очевидців протиправного діяння; осіб, які надавали медичну та/чи психологічну допомогу жертві; осіб з оточення підозрюваного та потерпілого задля отримання відомостей про передумови й обставини вчинення кримінального правопорушення, особистість правопорушника та потерпілого. Наприклад, у кримінальному провадженні

¹ Шмерецький Є.Є. Психологічні особливості допиту потерпілих від зґвалтувань. *Юридична психологія*. 2016. № 2. С. 122; Кушніт В.П., Малиновська А.В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 321–322. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/81>.

№ 12021041610000173 в якості свідка була допитана ОСОБА_5, яка працює практичним психологом у КЗ «Апостолівський центр соціально-психологічної реабілітації дітей «Надія». «ОСОБА_5 дала наступні показання. В травні 2021 року з Карпівської територіальної громади до центру прибули малолітні діти ОСОБА_9 та ОСОБА_10, як діти які опинилися в складних життєвих обставинах та відібрані у біологічного батька ОСОБА_3, мати дітей померла. Діти на час прибуття перебували в пригніченому емоційному стані, в стані депресії, були некоммунікбельні, в емоційній ізоляції від оточуючих. При проведенні психолого-корекційні роботи діти почали розкриватися та стало відомо про наявність в родині економічного насилля, оскільки діти часто залишалися вдома самі, часто голодували. Через декілька місяців ОСОБА_11 розповіла про факти сексуального насилля, яке вчиняв над нею батько, повідомила, що батько почав домагатися її після смерті матері, торкався її статевому органу та змушував торкатися його статевому органу, що відбувалося постійно, коли батько хотів задовольнити свої сексуальні потреби. При цьому її брата ОСОБА_12 він просив вийти на вулицю, зачиняв двері. Також ОСОБА_11 повідомила, що одного разу на сіннику, який знаходиться на подвір'ї їхнього будинку, батько проник пальцем до її статевому органу, під час чого вона відчувала сильний біль та потім відчувала дискомфорт, про що розповіла своєму брату. Під час психолого-корекційної роботи з ОСОБА_13, останній зайняв позицію відсторонення, вказав, що не бачив таких дій батька, однак іноді чув вночі якісь стогони. Про виявлені під час роботи обставини сексуального насилля вона повідомила директора центру та ними було прийняте рішення звернутися до органів поліції із заявою про злочин. Також вказала, що як психолог та законний представник малолітньої потерпілої вона була присутня на всіх допитах ОСОБА_7, яка добровільно без будь-якого примусу розповідала про вищевказані обставини»¹.

Кримінально-правова та криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, а також слідча практика з їх виявлення та досудового розслідування вказує, що вказані протиправні діяння часто вчиняються по відношенню до неповнолітніх/малолітніх осіб чи за їх присутності. Відповідно працівники органу досудового розслідування стикаються з необхідністю проведення допиту вказаної категорії осіб. У зв'язку з чим важливо виокремити особливості допиту неповнолітніх/малолітніх осіб. При цьому «особливої уваги потребують не тільки процесуальні вимоги до проведення допиту малолітньої та/чи неповнолітньої особи, а й тактичні особливості. Зокрема, мова йде про необхідність урахування поряд із емоційно-психологічним станом особи внаслідок потрясіння, отриманого під час учинення протиправного діяння, ще й фізіологічних і психологічних особливостей

¹ Справа № 197/161/22. Судове провадження № 1-кп/177/69/22. Кримінальне провадження № 12021041610000173. Матеріали Криворізького районного суду Дніпропетровської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105259770> (дата звернення: 23.01.2024).

розвитку особи на кожному з етапів її дорослішання»¹.

Зокрема, «в умовах посилення тенденцій «турботливого ставлення» до неповнолітніх учасників, врахування їх найкращих інтересів, а також прагнення широкої імплементації міжнародного стандарту ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, суттєво зростає вага питання диференційованого інформування дитини про її права та можливості, розробка різних каналів доступу інформації про завдання та процедурні питання ювенальної юстиції. Ба більше, вони стають одними із ключових, оскільки створюють передумови для реалізації дитиною всіх її прав»². Проте, як засвідчує практика, органи, що зобов'язані забезпечувати права неповнолітніх під час досудового розслідування, не повною мірою виконують покладені на них обов'язки та нехтують вимогами закону, що в подальшому негативно відображається на психології особи неповнолітнього³. Тому важливим є дотримання в кримінальному провадженні правил і процедур, спрямованих на захист дітей-жертв злочинів і дітей-свідків злочинів. Зокрема, мова йде про процесуальні правила, що убезпечують від прямого контакту між дитиною-жертвою та дитиною в конфлікті із законом на всіх стадіях кримінального провадження. Ще одним важливим інструментом для захисту дітей-жертв злочинів і дітей-свідків злочинів є запровадження фіксування показань дитини на відеозаписі з подальшим використанням такого відео як доказу для уникнення повторних допитів дитини, які можуть її ретравматизувати. Для того, щоб відповідні процесуальні дії проводилися в дружній до дитини атмосфері, існує практика «зелених кімнат» і центрів «Барнахус», які вже почали створювати в Україні⁴.

Допит має будуватись з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що обумовлено індивідуальністю кожної особи, а тим паче неповнолітньої. Слід додати ще й не сформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявності негативних ключових факторів, які сприяють розвитку злочинності серед молоді⁵. Зокрема, з метою

¹ Пчеліна О.В., Іванова А.В. Особливості допиту неповнолітніх під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевій свободи та статевій недоторканості особи. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. Конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», ф-т № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 367.

² Червінко М.В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та спосіб реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/110>.

³ Гошовська Ю.В. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5 (32). С. 141.

⁴ Грищенко К. Реабілітація замість покарання: як має працювати ювенальна юстиція? *JustTalk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/reabilitatsiya-zamist-pokarannya-yak-mae-pratsyuvati-yuvenalna-yustitsiya> (дата звернення: 23.01.2024); Economic and Social Council Resolution 1997/30, Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System (the Vienna Guidelines), adopted by the Economic and Social Council on 21 July 1997, p. III. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-action-children-criminal-justice-system> (дата звернення: 23.01.2024).

⁵ Задоя О.В. Особливості допиту неповнолітнього злочинця. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). К.: «Хай-Тек

«зменшення травматизації дитини» пропонується використовувати методiku «зеленої кімнати», оскільки в такому разі опитування проводиться за спеціальними методиками та у комфортній атмосфері, а завдяки технічному оснащенню забезпечується можливість вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для проведення досудового розслідування без проведення повторних допитів¹. Як приклад, проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті» дає можливість опитати дитину мінімального віку. Спостерігаючи за тим, як дитина грає з іграшками, можна зробити висновок, що, наприклад, дитина зазнала сексуального насильства, адже дитина за допомогою іграшок може імітувати статевий акт не розуміючи в силу свого віку і розвитку, що це таке, а просто відтворює те, що вона систематично бачила. Для дитини такий допит є найменш травматичним, оскільки він відбувається у комфортній та дружній атмосфері, оточення не нагадує про пережиті негативні відчуття. Дитина повністю зосереджена на допиті, навіть якщо сам допит є грою (у випадку допиту досить маленьких дітей)².

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» поліцейськими є: встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею; отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини; мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час її допиту; сприяння у отриманні доказу у справі та прийняття справедливого рішення, що відповідатиме найкращим інтересам дитини. Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу. При цьому важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є: проведення допиту/опитування дитини із дотриманням «формули ефективної взаємодії з дитиною»: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»; проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів проведення допиту/опитування)³.

Однією з основних криміналістичних рекомендацій до проведення результативного допиту неповнолітнього є встановлення психологічного контакту за допомогою проведення бесіди на загальні теми, приміром, про спорт, навчання, фільми, книги, ігри тощо, демонстрації знань про його потреби й інтереси. Крім того, слідчому варто під час допиту неповнолітнього/малолітнього триматися спокійно, доброзичливо, але

Прес», 2013. С. 93–94.

¹ Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178.

² Мальована Т.І. Склад та роль осіб, які беруть участь під час допиту дитини у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 307; Іванова А.В., Пчеліна О.В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю*. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.

³ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. С. 20.

разом із тим достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштовує його на відверту розмову¹.

Під час проведення допиту, враховуючи саму особу неповнолітнього, можна застосувати наступні тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме перспективу все життя провести за ґратами не досягнувши нічого в житті;

- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язанні з роз'ясненням про те, що не пізно стати на шлях виправлення і що ви як слідчий бажаєте допомогти;

- демонструвати поінформованість, яка в свою чергу змусить розповісти неповнолітнього всі обставини справи;

- роз'яснення що сприяння слідству дасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках уникнути кримінальної відповідальності та ін.²

Проаналізувавши рекомендації стосовно проведення допиту дітей, зокрема способу формулювання питань, пропонуємо використовувати наступний алгоритм дій під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії: звертатися до дитини спокійним тоном, уникаючи емоцій, незалежно від змісту питання; говорити повільно; спостерігати за тим, чи дитина вас розуміє; починати з легших, необтяжливих питань, поступово підвищуючи їх складність; звертати увагу на те, щоб одне питання містило в собі лише одну тему, яка вимагає пояснення; давати дитині час замислитися над відповіддю; використовувати прості граматичні конструкції; ставити короткі питання, максимально на два-три слова довші за речення, яке вживає дитина; використовувати в питаннях активний стан дієслова, уникайте пасивного стану; використовувати власні назви та імена, уникайте займенників; з'ясовувати з дитиною значення використовуваних нею виразів; у питаннях використовувати вирази, які вживала дитина (пара фраз з використанням ключових слів); перед тим як поставити дитині питання, яке вимагає особливих знань, переконатися, чи ці знання є достатніми для того, щоб дати відповідь³. Також важливо: контактувати з дитиною, опускаючись на рівень зросту дитини та не спілкуватись «зверху – донизу»; не підвищувати голос, не робити різких рухів, не тиснути, не пришвидшувати дитину, не критикувати та бути обережним з тактильними дотиками; якнайчастіше звертайтеся до дитини на її ім'я; створити

¹ Криміналістика: підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. С. 208.

² Задою О.В. Особливості допиту неповнолітнього злочинця. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року)*. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. С. 95.

³ Іванова А.В., Пчеліна О.В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.*

безпечну атмосферу, виражаючи своє добре ставлення до дитини; говорити повільно, чітко, спокійним голосом; використовувати просту, зрозумілу для дитини мову; часто проявляти свою зацікавленість до дитини жестом (хитання голови) або інтонацією; переконати дитину, що вона є партнером у розмові, скажіть, що те, що вона розповідає, є важливим; підтримувати відповідний зоровий контакт без надмірного, безперервного спостереження за дитиною; переривати розповідь дитини лише тоді, коли це є вкрай необхідно; перепитати дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань; якщо дитина довгий час не відповідатиме на запитання, спробувати сформулювати його інакше; гідно оцінити зусилля дитини, яка дає показання, але не хвалити за конкретні відповіді, не обіцяти винагороди; сказати дитині, якщо виникає така потреба, що ви усвідомлюєте, що вона відчуває занепокоєння, і підкресліть небезпідставність її почуття; коли ви намагаєтеся, щоб дитина розповіла про себе, показати готовність відкрити частину свого особистого життя (що любите, чим захоплюєтеся, тощо), щоб стати для дитини реальною, ближчою людиною¹.

Разом із тим, щоб допит дитини за правилами «зеленої кімнати» був продуктивним, варто звернути увагу на поширені помилки, які допускають працівники органів досудового розслідування та яких варто уникати, а саме: не переходити з теми на тему; не ставити одночасно більше одного питання; уникати жестикуляції та інтенсивної міміки; не вживати заперечень; уникати незрозумілих багатозначних виразів («ці речі», «така поведінка»); уникати абстрактних, узагальнюючих термінів та назв на користь більш конкретних виразів (замість «тварина або зброя», скажіть «собака або пістолет»); уникати виразів, які замінюють своє значення залежно від місця й часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»); працюючи з маленькими дітьми, уникати термінів, які описують співвідношення («більше», «менше», «швидше»). Крім того, потрібно не забувати наприкінці допиту запитати дитину, чи хоче вона щось додати². Також слід уникати таких помилок: не порушувати фізичного простору дитини, залишайтеся на безпечній для неї відстані; не підганяти дитину, дати їй час на те, щоб обдумати свої відповіді; не оцінювати дитину та її висловлювання; не реагувати здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони вас шокують; не коментувати описаних дитиною ситуацій згідно з уявленнями дорослих; не змушувати дитину до відповіді, кажучи, що вона повинна щось знати чи пам'ятати; не давати дитині обіцянок, яких ви не можете виконати;

¹ Бугаєць Т., Ковальова О., Пашко Н. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій: інформація для спеціалістів. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Німеччини. С. 21; Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Тактика допиту неповнолітніх. *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану*: матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора Колмакова В.П. (м. Одеса, 20 жовтня 2023 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 124–128.

² Іванова А.В., Пчеліна О.В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.

не питати у скривдженої дитини, чи злочинець повинен бути покараним і яким чином; не оцінювати близьких дитині осіб; не впадати в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції, в такому випадку не варто казати «не плач», «не нервуй»¹.

Окремо варто зазначити, що не рекомендується! залучати до проведення допиту неповнолітньої/малолітньої особи психолога, який здійснював роботу із дитиною та батьками, оскільки поєднання функціональних ролей психолога може ускладнити або надання свідчень, або подальшу психологічну роботу з дитиною. Також важливо розуміти, що у процесі проведення слідчих (розшукових) дій із дитиною психолог, за згодою батьків, може надати інформацію про стан дитини, протокол здійснених консультацій іншому психологу, який буде проводити опитування/допит. Якщо батьки не дають згоду про надання інформації про дитину, то, у випадках запиту правоохоронних органів, психолог буде зобов'язаний її надати (ст. 93 КПК України)².

Висновки. Отже, тактичні особливості допиту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, зумовлюються: процесуальним порядком проведення допиту, визначеним у ст.ст. 223–227, 232, 615 КПК України; властивими досліджуваній категорії протиправних діянь закономірностями їх вчинення та слідоутворення; процесуальним статусом допитуваної особи; займаною допитуваним позицією; обсягом обізнаності допитуваної особи з приводу предмета допиту.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2024

Oksana V. PCHELINA,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Vitaly B. PCHELIN,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

INTERROGATION TACTICS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO SEXUAL VIOLENCE

It has been emphasized that during the formation of the methodology of the investigation of criminal offenses related to sexual violence, it is necessary to highlight the procedural and tactical features of conducting individual

¹ Бугаєць Т., Ковальова О., Пашко Н. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій: інформація для спеціалістів. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Німеччини. С. 22.

² Пашко Н., Козлова А. Організація роботи психолога із випадками сексуального насильства щодо дитини. Unicef. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». С. 4.

investigative (search) actions. The necessity of distinguishing and characterizing the features of interrogation during pre-trial investigation of criminal offenses related to sexual violence has been substantiated. The importance of interrogation during the pre-trial investigation of criminal offenses related to sexual violence has been revealed. It has been noted that the procedural procedure for conducting an interrogation during a pre-trial investigation of the investigated category of criminal offenses is defined in Art. Art. 223–227, 232, 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has been found that the main purpose of the interrogation is to obtain detailed and truthful statements from the interrogated person, to the best of his knowledge. For this purpose, the person conducting the interrogation must establish psychological contact with the interrogated. Forensic recommendations on the tactics of interrogation have been formed, taking into account the procedural order of interrogation; patterns of their commission and trace formation characteristic of the studied category of illegal acts; the procedural status of the interrogated person; the position taken by the interrogated person; the scope of the interrogated person's knowledge about the subject of the interrogation.

Key words: *pre-trial investigation, criminal offenses, sexual violence, investigative (search) action, interrogation, interrogation tactics, forensic recommendations.*

Ангеліна Олександрівна САЛЬНІКОВА
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
м. Харків)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХІАТРИЧНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті обґрунтовано, що розслідування кримінальних правопорушень, учинення яких пов'язане із домашнім насильством, передбачає використання спеціальних знань у різних формах. Такі процесуальні їх форми як залучення експерта для проведення експертизи реалізуються на етапі досудового розслідування з метою збирання процесуальних джерел доказів у формі висновку експерта. Непоодинокими є факти залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, що також визначається як процесуальна форма використання спеціальних знань. Це зумовлено, по-перше, нормативними засадами участі спеціалістів у тих процесуальних заходах, учасниками яких є неповнолітні особи, зокрема педагога або психолога, по-друге, потребою підвищення результативності цих дій, по-третє, потребою надання, зокрема, психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства. Установлено, що практика призначення судово-психіатричних експертиз і судово-психологічних експертиз потребує вдосконалення, адже наразі органи досудового розслідування не використовують їх можливості в повній мірі, що інколи суттєво позначається на результативності досудового розслідування. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень у контексті досліджуваної проблематики.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, домашнє насильство, спеціаліст, експерт, експертиза, слідча (розшукова) дія, психолог, психіатр.

Постановка проблеми. Уже тривалий час в юридичній літературі

вагому увагу приділяють проблематиці, пов'язаній із протидією кримінальним правопорушенням, учинення яких зумовлено насильством у сім'ї. Такий фокус уваги вчених свого часу був зумовлений прийняттям Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001). Наступним визначальним кроком у цьому контексті стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII, що запровадив в обіг на законодавчому рівні поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», а також криміналізовано таке діяння як «Домашнє насильство» (ст. 126-1 Кримінального кодексу України)¹. Наприкінці червня 2022 р. Україною ратифіковано «Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», набрання чинності якої відбулося 01 листопада цього ж року. Окреслені законодавчі новели закономірно зумовили та скоординували у відповідному напрямі і наукові пошуки, котрі охарактеризовані тенденцією до вивчення правозастосовної практики задля формулювання апробованих та науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення результативності досудового розслідування, та в цілому забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

Вагомий внесок у з'ясування особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а також сформулювали пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, практики його застосування, Т. В. Іщенко² та В. П. Гонтаренко³. Розробкою методики розслідування домашнього насильства займався Ю. М. Слухаєнко⁴, а умисних вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством К. А. Шаповал⁵. Деякі аспекти окресленої проблематики також висвітлено в роботах І. В. Гловюк^{6,7} Р. Л. Степанюка,

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 13.03.2024).

² Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 247 с.

³ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 251 с.

⁴ Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 213 с.

⁵ Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

⁶ Гловюк І. В. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: кваліфікація та доказування // Higher School of Advocacy : сайт. 13.09.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/kriminalni-pravoporushennia-poviazani-z-domasnim-nasilstvom-kvalifikaciia-ta-dokazuvannia> (дата звернення: 14.03.2024).

⁷ Гловюк І. В. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 14 груд. 2020 р.). Київ :

В. О. Гусевої та В. В. Кікінчука¹, С. С. Чернявського², О. В. Пчеліної³, О. І. Мотляха⁴, Ю. Б. Комаринської⁵ та багатьох інших. З огляду на таку публікаційну активність, слід відмітити, що вчені досить активно взялися за теоретичну розробку цієї проблематики, та попри це, окремі її аспекти досі, на нашу думку, залишаються малодослідженими. Недостатньою розробленістю характеризується проблематика використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. З огляду на те, що в спеціальній літературі вказують про її специфічність залежно від галузі знань, у якій вона застосовується⁶, виду кримінальних правопорушень, що розслідуються⁷, вважаємо, що вона також потребує окремого комплексного дослідження. Так, одним із її ключових аспектів є використання спеціальних психіатричних і психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Мета статті – надати характеристику використанню спеціальних психіатричних і психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство – це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» (ст. 1 Розділу I Закону)⁸. За формою домашнє насильство класифіковано законодавцем на психологічне, фізичне, сексуальне й економічне. Небезпідставно зауважимо, що в разі реалізації будь-якої із форм насильства цього виду, особа може переживати психо-емоційні страждання, що супроводжуються відповідними

Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 122–125.

¹ Степанюк Р. Л., Гусева В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 157–168.

² Чернявський С. С., Гусева В. О. Процесуальні дії та рішення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: проблеми та особливості прийняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 141–148.

³ Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329–332.

⁴ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.

⁵ Комаринська Ю. Б. Мотиви вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2022. Т. 30. № 1. С. 94–102.

⁶ Проценко А. М. Процесуальні, тактичні та організаційні засади проведення експертизи в суді: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 131.

⁷ Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 43.

⁸ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.03.2024).

переживаннями, високою тривожністю, або ж спровоковано депресію, викликати психосоматичні порушення. З огляду на це Всесвітня організація охорони здоров'я вказує, що оцінка психотравмуючої ситуації і моральних страждань передбачає надання комплексної оцінки:

- фізичних страждань, яких зазнала особа, зокрема болю та дискомфорту, порушення енергії і втоми, сну та відпочинку;
- психологічних страждань, що можуть полягати в неможливості відчутті позитивних почуттів, порушень мислення, неможливості навчатися, порушень пам'яті та концентрації, зниження рівня самооцінки, погіршення зовнішнього вигляду, отриманні негативних почуттів;
- ступеню незалежності (мобільності, щоденних справ, залежності від ліків чи лікування, працездатності);
- соціальних відносин (особистих взаємовідносини, соціальної підтримки тощо);
- особливостей навколишнього середовища (фізичної безпеки і захисту, домашнього середовища, фінансових ресурсів, медицини та соціальної допомоги, можливостей отримання нової інформації та навичок, можливостей відпочинку та дозвілля, фізичного середовища, транспорту);
- «залученості» до духовності, релігії, особистих переконань¹. Якщо окремі з них будуть оцінюватися пересічними громадянами, то безумовно не виключається застосування суб'єктивного підходу, а тому виконання таких завдань та інших, необхідно доручати фахівцям, які в кримінальному провадженні можуть набувати статусу експерта або спеціаліста.

Кримінальне процесуальне законодавство визначає обов'язкові підстави для залучення експерта та спеціаліста під час досудового розслідування, з огляду на те, що окремі питання апріорі не можуть бути вирішені під час досудового розслідування стороною обвинувачення та стороною захисту, адже пов'язані з використання тих знань, що не є для них професійними. Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, типовим є використання спеціальних знань у галузях психології та судової психіатрії. Про формування такої практики вказують і в юридичній літературі². Чільне місце серед форм використання спеціальних знань цієї категорії відведено судово-психіатричній експертизі, котра дозволяє встановити психічний стан особи як на момент, так і після вчинення кримінального правопорушення. Предметом її дослідження є психічний стан особи в юридично значущі проміжки часу³.

Для досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень типовим є призначення судово-психіатричної експертизи як стосовно підозрюваного, так і щодо потерпілого. Водночас щодо її призначення

¹ Programme on mental health. WHOQOL User Manual. URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77932/WHO_HIS_HSI_Rev.2012.03_eng.pdf;jsessionid=167F2038ABD8A1D8E8151741D70C865C?sequence=1 (дата звернення: 10.03.2024).

² Мотлях, О. І., Іщенко Т. В. Указана праця. С. 212-215.

³ Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 10.03.2024).

стосовно підозрюваного, то тут важливо наголосити, що згідно із положеннями кримінального процесуального законодавства, на сторону обвинувачення покладено обов'язок забезпечити проведення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, що викликають сумніви в його осудності, обмеженій осудності¹. Тобто за умови наявності будь-яких сумнівів в осудності особи проведення цього виду дослідження стає обов'язковим. Вважаємо за потрібне наголосити, що в разі відсутності підстав, які б свідчили про наявність в особи будь-яких розладів психіки або поведінки, то призначення щодо такої особи психіатричної експертизи може розглядатися як обмеження її прав та порушення презумпції психічного здоров'я, а тому прийняттю рішення про призначення судово-психіатричної експертизи, має передувати ґрунтовна оцінка обставин, що можуть визнаватися достатніми підставами для її призначення^{2, 3}. Разом із тим, на підставі аналізу слідчої та судової практики, можемо зауважити, що стосовно потерпілих від домашнього насильства не вимагається наявності в них означених критеріїв для призначення судово-психіатричної експертизи, адже в цьому разі сумніву піддається не психічне здоров'я й осудність особи, а потреба з'ясування психічного стану особи та його взаємозв'язок із психотравмуючою подією – ситуацією, в якій щодо потерпілої особи вчинено домашнє насильство. Згідно із проаналізованими нами вироками, типовим за результатами проведення психіатричної експертизи щодо потерпілих від домашнього насильства було отримання таких висновків:

- наявність ознак затяжної особистісної фрустрації та сформованої життєвої кризи, які пов'язані з перманентним відчуттям зневіри у власній силі, зневіри у майбутньому, безпорадності, що є наслідком тривалого переживання подій, які досліджуються в кримінальному провадженні⁴;

- констатація в потерпілої особи психічного розладу «у формі розладу адаптації, який виник внаслідок систематичного вчинення домашнього насильства у вигляді систематичних сварок, погроз застосуванням насильства»^{5, 6, 7};

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.03.2024).

² Вуйма А. Г. Указана праця. С. 193-194.

³ Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109-110.

⁴ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 19 червня 2020 р., у справі № 359/9602/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89949530> (дата звернення: 13.03.2024).

⁵ Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 31 травня 2021 р., у справі № 722/443/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97312419> (дата звернення: 13.03.2024).

⁶ Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 14 березня 2022 р., у справі № 725/4737/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103650728> (дата звернення: 15.03.2024).

⁷ Вирок Заставнівського районного суду Чернівецької області від 16 червня 2022 р., у справі № 716/611/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104801187> (дата звернення: 15.03.2024).

- проблемна ситуація – домашнє насильство, є «тривалою психотравмуючою подією, що викликала формування та фіксацію негативних психоемоційних змін у вигляді сталої психоемоційної напруги з підвищеною тривожністю, погіршеним настроєм, страхом за свою безпеку та супроводжується істотним погіршенням його соціального функціонування та суттєвим зниженням якості життя»¹ та ін.

Зауважимо, що у науковій літературі на підставі аналізу судово-психіатричної експертизи, що проводилася стосовно потерпілих, науковцями класифіковано такі експертизи на декілька груп, серед яких:

1) експертизи щодо визначення психічних розладів, які обумовлюють безпорадний стан особи;

2) експертизи щодо визначення психічних розладів, які порушують здатність потерпілого давати показання;

3) експертизи щодо визначення психічних розладів, які порушують кримінально-процесуальну дієздатність потерпілого;

4) експертизи щодо визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, які спричинили психічні розлади², ³. Водночас у контексті нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що тактичні завдання, на вирішення яких спрямована дія, що полягає в залученні експерта для проведення психіатричної експертизи все ж таки передбачає діагностику стану психіки потерпілої особи, зумовленість наявності окремих психічних станів особи подією кримінального правопорушення. Не призначення для цього психологічної експертизи зумовлено виключно тим фактом, що сторона обвинувачення мала підстави вважати, що психотравмуюча подія могла зумовити розвиток психічних розладів і психічних захворювань в особи. Отож повністю погодитися із позицією О. І. Мотлях та Т. В. Іщенко, які вказують про те, що психіатрична експертиза не дає очікуваного результату в багатьох випадках, а тому доцільно призначати судово-психологічну, або ж комплексну психолого-психіатричну експертизу⁴, ми в повній мірі погодитися не можемо. Інколи, такого висновку експерта цілком достатньо для підтвердження деяких обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Щодо судово-психологічної експертизи, то її може бути призначено виключно щодо психічно здорової особи, а за наявності будь-яких сумнівів – можливість її призначення виключається. Типовим для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є її призначення щодо потерпілих у кримінальних провадженнях. Це підтверджується також і даними експертної практики. Зокрема, судові

¹ Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 05 вересня 2023 р. у справі № 752/9824/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113454873> (дата звернення: 15.03.2024).

² Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / І. М. Григус та ін. Львів, 2019. С. 47.

³ Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 242.

⁴ Мотлях, О. І., Іщенко Т. В. Указана праця. С. 212-215.

експерти Сумського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» зазначають, що такий предметний вид судової психологічної експертизи, як судову психологічну експертизу потерпілої особи від домашнього насильства, призначають судово-слідчі органи щодо:

- подружнього насильства (60 %);
- насильства синів щодо матерів (40 %). За всього розмаїття видів насильства саме таке насильство характеризується тим, що набуває загального, генералізованого характеру¹.

Разом із тим, зауважимо, що нами піддавалися аналізу висновки експертів, складені за результатами проведення судово-психологічних експертиз, котрі проводилися у кримінальних провадженнях за фактом розслідування домашнього насильства. Згідно із проведеним аналізом найбільш поширеною є констатація висновків про:

- психологічний стан потерпілих, зокрема встановлення факту, що існують підстави для констатації надлишкових перешкод, які сформувалися у її звичайному процесі життєдіяльності внаслідок дій обвинуваченого, що зумовили порушення звичного стереотипу її життєдіяльності, завдали утиску фундаментальним особистим цінностям і потребам підекспертної в особистому та фізичному благополуччі, в активній і продуктивній життєдіяльності^{2, 3};

- ситуацію, котра склалась, а саме з'ясування факту, що вона є психотравмальною для потерпілого та в останнього наявні негативні зміни в емоційному стані, що виражаються в зниженому настрої, у боязкості, тривозі, неспокої, підвищеній тривожності, ранимості, замкнутості, стурбованості, депресивних реакціях, чутливості, нестачі мотивації та втраті життєвої енергії, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню його як особистості і виникли внаслідок насилля в сім'ї, тобто вчинив психологічне насильство щодо особи, з якою перебуває у близьких відносинах⁴. З огляду на це, можемо зауважити, що всі запитання слідчих, котрі винесені на розв'язання судового експерта-психолога щодо потерпілого від домашнього насильства зведені до того чи вплинула на нього подія кримінального правопорушення, яким чином це позначилося на його психіці та психо-емоційному стані. Водночас вважаємо за потрібне наголосити на тому, що слідчі не виносять на вирішення експерта ще одне

¹ Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 546.

² Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 29 листопада 2021 р. у справі № 229/5535/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101430265> (дата звернення: 17.03.2024).

³ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 05 лютого 2021 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94712220> (дата звернення: 17.03.2024).

⁴ Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 07 грудня 2022 р. № 712/6822/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107724907> (дата звернення: 17.03.2024).

важливе питання, зокрема про те, чи спричинено потерпілому моральну шкоду та в якому грошовому еквіваленті її може бути виражено. Вважаємо, що це питання є досить актуальним, адже в разі засвідчення подібного факту, це є належною підставою для звернення потерпілого із цивільним позовом до сторони захисту.

Окрім цього, нехтує сторона обвинувачення під час здійснення досудового розслідування ще й можливостями судово-психологічної експертизи в контексті визначення типологічних особливостей особистості підозрюваного. Як зазначають у спеціальній літературі, юридичне значення психологічної експертизи типологічних особливостей особистості впливає з принципів винної відповідальності, справедливості та індивідуалізації покарання. Адже встановлення елементів суб'єктивного складу злочину прерогатива органів слідства та суду, проте наявність у них психологічного змісту – це достатня підстава для застосування спеціальних знань, зокрема в галузі психології¹, що може бути вирішене шляхом проведення відповідної експертизи. Так, на підставі її проведення, можна з'ясувати індивідуально-психологічні (типологічні) особливості обвинуваченого (підозрюваного), з'ясувати чи здійснили вони суттєвий вплив на його поведінку, юридичну значимість ситуації, чи притаманна особі підвищена підвладність впливу з боку інших осіб, підвищена схильність до фантазування, підвищена жорстокість тощо².

Ще однією формою використання спеціальних знань у галузі психології та судової психіатрії є залучення фахівців цього фаху до проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких найбільш поширеною є допит. У широкому сенсі участь спеціаліста-психолога, як вказує Ю. Ю. Ковальов, відкриває широкі можливості у вирішенні низки завдань, які мають значення для розслідування, зокрема тих, що пов'язані з визначенням або оперативним коригуванням загальної тактики проведення допиту, обранням більш ефективних методів психологічного впливу (переконання, навіювання, викриття, емоційного впливу тощо), особливо у ситуаціях, коли допитуваний відмовляється від дачі показань, а також прогнозуванням динаміки можливих змін обраної допитуваним лінії поведінки, подальшого ходу та ймовірних результатів цієї слідчої (розшукової) дії³. Окрім цього, спеціаліст-психолог під час допиту може зробити висновок про масштаби психотравмуючої дії події злочину на психіку потерпілого⁴.

Спеціаліст у галузі психіатрії найчастіше залучається до допитів, що проводяться за участю осіб, які мають розлади психіки, психічні захворювання або з інших причин перебувають на обліку лікаря-психіатра. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, обізнана особа може

¹ Сліпеч О. О. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 508.

² Там само. С. 516.

³ Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. ...докт. філ. : 081 «Право». Харків, 2021. С. 95–96.

⁴ Вуйма А. Г. Указана праця. С. 154.

звернути увагу слідства на те, що проведення цієї дії не буде результативним з огляду на перебування особи у специфічному стані, що може виключати усвідомлення нею характеру своїх дій, об'єктивності повідомленої нею інформації тощо.

Висновки. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством апробованим є використання спеціальних знань у процесуальній формі, типовими формами яких є: залучення експертів для проведення судово-психіатричної експертизи, судово-психологічної експертизи, а також участь психолога та психіатра в допитах.

За результатами аналізу судової, слідчої, а також експертної практики, з'ясовано, що органами досудового розслідування недостатньо використовуються можливості судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз. Так, досі нетиповим, попри вагому актуальність, є вирішення шляхом проведення судово-психологічної експертизи питання про заподіяння особі моральної шкоди та встановлення її вираження в грошовому еквіваленті. Не використовуються можливості означених експертиз у контексті з'ясування індивідуально-психологічних особливостей особи підозрюваного, що має достатньо важливе значення, зокрема, у разі вчинення домашнього насильства шляхом скоєння такого виду як психологічне. Потребують впровадження у слідчу практику ще й рекомендації щодо залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, адже наразі подібна практика ще недостатньо закріплена в правозастосовній діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. Таким чином, окреслена проблематика потребує подальших комплексних досліджень, а за результатами формування науково обґрунтованих рекомендацій, слід вживати належних заходів щодо їх упровадження у діяльність правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 19 червня 2020 р., у справі № 359/9602/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89949530> (дата звернення: 13.03.2024).
2. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 05 вересня 2023 р. у справі № 752/9824/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113454873> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 29 листопада 2021 р. у справі № 229/5535/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101430265> (дата звернення: 17.03.2024).
4. Вирок Заставнівського районного суду Чернівецької області від 16 червня 2022 р., у справі № 716/611/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104801187> (дата звернення: 15.03.2024).

5. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 14 березня 2022 р., у справі №725/4737/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103650728> (дата звернення: 15.03.2024).

6. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 05 лютого 2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94712220> (дата звернення: 17.03.2024).

7. Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 31 травня 2021 р., у справі № 722/443/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97312419> (дата звернення: 13.03.2024).

8. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 07 грудня 2022 р. № 712/6822/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107724907> (дата звернення: 17.03.2024).

9. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

10. Гловюк І. В. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 14 грудня 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 122–125.

11. Гловюк І. В. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: кваліфікація та доказування // Higher School of Advocacy : сайт. 13.09.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/kriminalni-pravoporushennia-poviazani-z-domasnim-nasilstvom-kvalifikaciia-ta-dokazuvannia> (дата звернення: 14.03.2024).

12. Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 251 с.

13. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 247 с.

14. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ...докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.

15. Комаринська Ю. Б. Мотиви вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2022. Т. 30. №. 1. С. 94–102.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.03.2024).

17. Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.

18. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 10.03.2024).

19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 13.03.2024).

20. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.03.2024).

21. Проценко А. М. Процесуальні, тактичні та організаційні засади проведення експертизи в суді: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 251 с.

22. Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329–332.

23. Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 538–554.

24. Сліпець О. О. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 505–521.

25. Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 213 с.

26. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 157–168.

27. Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / І. М. Григус та ін. Львів, 2019. 119 с.

28. Цимбалюк В. І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 240–244.

29. Чернявський С. С., Гусєва В. О. Процесуальні дії та рішення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: проблеми та особливості прийняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 141–148.

30. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

31. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2024

Anhelina O. SALNIKOVA,

Postgraduate Student

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

USE OF SPECIAL PSYCHIATRIC AND PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article substantiates that the investigation of criminal offenses, the commission of which is connected with domestic violence, involves the use of special knowledge in various forms. Their procedural forms, such as involving an expert to conduct an examination, are implemented at the stage of a pre-trial investigation to collect procedural sources of evidence in the form of an expert's opinion. The facts of the involvement of specialists in investigative (research) actions, which is also defined as a procedural form of using special knowledge, are not unique. This is caused, firstly, by the normative principles of the participation of specialists in those procedural measures, the participants of which are minors, in particular, a teacher or a psychologist, secondly, by the need to increase the effectiveness of these actions, thirdly, by the need to provide, in particular, psychological assistance to victims of domestic violence. It was established that appointing forensic psychiatric examinations and forensic psychological examinations needs improvement because currently, the pre-trial investigation bodies do not use their capabilities fully, which sometimes significantly affects the effectiveness of the pre-trial investigation. Prospects for further scientific research in the context of the investigated issues are outlined.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, domestic violence, specialist, expert, expertise, psychologist, forensic medical expert.*

Сергій Володимирович СТЕЦЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИПРАВНОГО ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню питань пов'язаних із встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Проведено аналіз стану наукової розробленості методичних рекомендацій розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Проаналізовано позиції науковців, що стосуються співвідношення «предмета доказування» та «обставин, які підлягають з'ясуванню» під час розслідування кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК України. З'ясовано критерії систематизації обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Визначено орієнтовний перелік необхідних обставин, що підлягають з'ясуванню в ході досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень. Наведено стислий опис визначених обставин. Наголошено, що даний перелік не є сталим, а обставини визначені керуючись принципом повноти та всебічності розслідування, але разом з тим враховуючі економію сил і засобів органів досудового розслідування та швидкість розслідування.

Ключові слова: обставини, протиправне заволодіння, майно, установа, організація, підприємство, доказування, з'ясування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації є одним з факторів економічної загрози для країни, оскільки мають комплексний вплив на різні сфери як зовнішньої, так і внутрішньої діяльності. Зокрема, підривають рівень інвестицій в країну, зменшують

рівень довіри міжнародних партнерів, призводять до внутрішніх конфліктів, зниження рівня виробництва, зменшення кількості робочих місць, зупинці виробництва та інше.

Аналіз емпіричних даних з Єдиного державного реєстру судових рішень, свідчить, що за ст. 206-2 КК України в судовій практиці є мінімальна кількість вироків. Зокрема, останні ухвалені в силу направлення до суду угод про визнання винуватості. Це свідчить про складнощі під час доведення вини особи у вчиненні даного виду кримінального правопорушення. Останні, своєю чергою, виникають у зв'язку з відсутністю методичних рекомендацій по розслідуванню, належної комунікації із спеціалістами, недостатності досвіду розслідування таких складів кримінальних правопорушень.

Протягом останніх років дослідженню кримінальних правопорушень за ст. 206-2 КК України присвятили свої праці наступні науковці: В. С. Бахуринський¹, Н. М. Грищенко², І. М. Федулова³, В. О. Коломійчук⁴, С. С. Титаренко⁵, С. С. Чернявський⁶, В. В. Кікінчук⁷, В. О. Гусева⁸ та інші. Проте, ураховуючи зміни в законодавстві, комп'ютеризації та цифровізації, а також високий рівень освіченості та ерудиції злочинців кримінальні правопорушення за ст. 206-2 КК України потребують постійного вдосконалення розслідування та виявлення нових шляхів їхньої протидії.

З'ясування переліку необхідних обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, у нашому випадку, протиправного заволодіння майном суб'єкта господарювання, є важливою підставою для обрання ефективних прийомів та засобів на кожному етапі розслідування кримінального правопорушення.

Метою статті є виявлення, опис, пояснення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням обставин, які

¹ Бахуринський В.С. Кримінально-правова відповідальність за вчинення рейдерства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 213 с.

² Грищенко Н.М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. кан. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2019. 216 с.

³ Федулова І.М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 216 с.

⁴ Коломійчук В. О. Окремі аспекти розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 та 206-2 Кримінального кодексу України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.33>

⁵ Титаренко С.С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро. 2018. 262 с.

⁶ Чернявський С. С. Поняття та сутність рейдерства. Стан і перспективи поширення цього явища в Україні // Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: зб. метод. рек / С. С.Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський; за заг ред. П. В. Коляди. К. : УВПД ГШ МВС України, 2010. С. 96–144.

⁷ Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, В. О. Гусева. Харків: ХНУВС, 2020. 58 с.

⁸ Там само.

підлягають встановленню під час розслідування кримінальних проваджень займалися О. В. Пчеліна¹, В. А. Журавель², В. О. Гусева³, Р. Л. Степанюк⁴ та інші. Беззаперечно всі напрацювання відіграють важливу роль в науці та практичній діяльності, але багато питань потребують роз'яснення та є дискусійними. Зокрема, питання пов'язані з визначенням обставин під час розслідування кримінальних правопорушень за ст. 206-2 КК України залишаються поза увагою вчених.

У криміналістичній літературі тривають дискусії щодо визначення та співвідношення «предмета доказування» й «обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального провадження». З цього приводу висловлюються різні пропозиції. О. В. Пчеліна, наприклад, зазначає, що вчення про предмет доказування у кримінальних справах як сукупності обставин (фактів), що має істотне значення для правильного, повного та всебічного вирішення справи, є спільним для наук кримінального процесу та криміналістики і розвивається зусиллями цих наук. Також, авторка наголошує, що у криміналістичній методиці на основі обставин, які підлягають доказуванню, формуються тактичні завдання розслідування на різних його етапах і надається інформаційне забезпечення їх вирішення (криміналістична характеристика злочинів)⁵.

В. А. Журавель слушно зауважує, що «предмет доказування, наповнюючись змістом конкретної кримінально-правової норми, трансформується в обставини, що підлягають з'ясуванню, тобто в таку структуру, яка відображується в окремій криміналістичній методиці, утворює систему правових цілей і стратегічних завдань розслідування»⁶.

Своєю чергою І. В. Загородній зазначає, що «категорія «обставини, що підлягають встановленню» є значно ширшою за предмет доказування в розумінні кримінально-процесуального законодавства, і більш прийнятною для розробки окремої криміналістичної методики. Обставини, що підлягають встановленню, під час розробки окремої криміналістичної методики необхідно визначати у вигляді систематизованого, максимально детального переліку, що відображає специфічні особливості розслідування

¹ Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 19 с.

² Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12-20.

³ Гусева В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню при посяганні на життя працівника правоохоронного органу. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 208-209.

⁴ Сілко В. В., Степанюк Р. Л. Обставини, що підлягають з'ясуванню, в методиці розслідування незаконного обігу бурштину. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 29 жовтня 2021 р. Міністерство внутрішніх справ України; Харківський національний університет внутрішніх справ; Ташкентський державний юридичний університет. Харків: ХНУВС, 2021. С. 337-339.

⁵ Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. С. 15.

⁶ Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 18.

відповідної категорії злочинів»¹. Отже, виходячи з позиції автора, яку ми підтримуємо, перелік обставин, що підлягають встановленню у методиці розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації має бути більш широким порівняно із описом предмету доказування.

На підтвердження вищезазначеного, слушною є думка В. В. Демідової про те, що крім тих обставин, зазначених у ст. 91 КПК України, під час розслідування кримінальних правопорушень часто встановлюються такі обставини, які правового значення не мають і тому не потребують доведення, але необхідні в криміналістичному сенсі для успішного розслідування. Наприклад, не маючи даних про особу свідка і його взаємин з підозрюваним, украй важко визначити тактику допиту цього свідка².

Отже, виходячи з вище викладено, з'ясовано, що криміналістичне поняття «обставин, які підлягають встановленню» включає не тільки ті обставини, які визначені у кримінальному процесуальному законі, як обов'язкові для доказування, а й суто криміналістичні завдання, які мають значення для вибору тактики розслідування. Тому, на основі проаналізованих поглядів науковців³ та авторської позиції вважаємо, що формування обставин, які підлягають встановленню, зумовлено трьома чинниками:

- предметом доказування (ст. 91 КПК України);
- кримінально-правовою характеристикою кримінального правопорушення;
- криміналістичною характеристикою певного різновиду злочинного прояву.

Так, проведений аналіз наукових підходів до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень показує, що найбільш доречно здійснити групування обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації з урахуванням змішаного критерію, а саме – кримінального, кримінально процесуального та криміналістичного. Відповідно під час здійснення досудового розслідування за ст. 206-2 КК України підлягають з'ясуванню наступні групи обставин.

1. Обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення:

¹ Загородній І. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні нанесення тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №1. С. 103–105.

² Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо жорстокого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 1. Том 1. 2019. С. 197.

³ Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. с. 12–13; Антошак А. Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 97; Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Харків, 2021. С. 95–96.

– об’єкт кримінального правопорушення. Він відіграє вирішальну роль для правильної кваліфікації злочинного діяння, саме завдяки правильному визначенню об’єкта посягання є вибір подальшої методики розслідування. Безпосереднім об’єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206-2 КК України, є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері реалізації суб’єктами господарювання права володіння своїм майном для провадження діяльності, яка була метою їх створення, а також у сфері реалізації їх учасниками своїх прав, пов’язаних з участю у зазначених суб’єктах господарювання в межах частки у статутному капіталі¹. Водночас, аналіз диспозиції статті ст. 206-2 КК України вказує, що об’єкти можуть бути обов’язкові та факультативні. Так, наприклад: ч. 1 ст. 206-2 КК України засвідчує, що додатковим необхідним об’єктом є суспільні відносини у сфері власності; в ч. 2 ст. 206-2 КК України зазначається, що додатковим факультативним об’єктом є суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров’я людини, власності;

– спосіб вчинення кримінального правопорушення, а саме шляхом учинення правочинів з використанням визначених законом засобів;

– засіб учинення, а саме з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації;

– причинно-наслідковий зв’язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком;

– суспільно небезпечний наслідок – матеріальна шкода внаслідок вилучення майна з його правомірного володіння. Майнова шкода визначається за допомогою витребування довідки про вартість захопленого майна, розрахунку вартості пошкодженого майна і калькуляції щодо відновлення пошкодженого майна. Іншими матеріалами розслідування також повинно бути відповідно доведено, що саме зазначене у перелічених документах майно стало предметом злочинного посягання, його вартість, індивідуальні ознаки, призначення майна, в якому стані воно перебувало у момент протиправного заволодіння ним, чим підтверджується наявність вказаного майна у конкретний час і в конкретному місці²;

– інші обставини про подію кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК України (час, місце тощо).

2. Обставини, що характеризують особу правопорушника:

– дані, що індивідуалізують злочинця; його статус; службове положення;

– ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення; коли і у зв’язку із чим у неї виник умисел на вчинення

¹ Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. С. 140.

² Розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін.. Дніпро: Видавництво, 2021. 72 с.

кримінального правопорушення; які мотиви та мета скоєння злочину; наслідки та форма вини стосовно їх настання;

- чи вчиняла раніше особа кримінальні правопорушення, якщо так, то які саме; наявність судимості за їх вчинення та ступінь покарання;

- встановлення кількості учасників причетних до вчинення протиправного заволодіння майном суб'єкта господарювання, так як вони нерідко вчиняються злочинними групами, в тому числі організованими, до складу яких разом із матеріально відповідальними (службовими) особами можуть входити й інші особи, зокрема: підприємці, працівники банків, нотаріусів, чиновники та ін.; ступінь участі кожного зі співучасників; чи була узгодженість у їхніх діях; чи стійка ця група; чи не вчиняли вони раніше аналогічні або інші злочини, якщо так, то які саме тощо.

Зокрема, з'ясування вчинення кримінального правопорушення службовою особою, яка використовувала своє службове становище матиме кваліфікуючий склад злочину за ч. 3 ст. 206-2 КК України.

3. Обставини, що характеризують особу потерпілого. Останніми можуть бути як безпосередньо юридична особа у формі господарської організації, так і фізичні особи – засновники, учасники, акціонери, члени цієї господарської організації. Такі обставини включають також відомості про загальну характеристика діяльності суб'єкта господарювання в якому вчинено протиправне заволодіння майном; який документообіг ведеться в установі, організації чи на підприємстві, де відбулося незаконне захоплення майна, хто відповідальний за складання, реєстрацію та зберігання документів тощо.

4. Інші обставини:

- розмір процесуальних витрат: які саме витрати на забезпечення даного кримінального провадження та в якому розмірі підлягають відшкодуванню, їх документальне підтвердження. Наприклад, згідно з вироком суду по кримінальному провадженню № 12018110030003713 від 13.09.2018 за ч. 3 ст. 206-2 КК України, з засудженого ухвалено стягнути на користь держави: витрати на проведення судових експертиз, у розмірі: 4004,00 гривень¹;

- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання;

- обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

- джерела отримання інформації про вчинення кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК України;

¹ Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 14.05.2019 по справі № 357/2093/19 за ч.3 ст. 206-2 КК України / Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81763915> (дата звернення 29.01.24).

- причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення;
- коло осіб, яким може бути відома інформація про вчинення протиправного захоплення майна;
- сфера спеціальних знань у якій відбувалися незаконні операції у зв'язку з учиненням протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, настання наслідків тощо.

Вищезазначений перелік обставин, що підлягають встановленню не є сталим, він носить орієнтуючий характер, адже кожне кримінальне правопорушення є унікальним, тому неможливо передбачити всі обставини, що підлягають з'ясуванню у кожному конкретному випадку, однак будь-яка окрема криміналістична методика повинна передбачати специфічні обставини, які підлягають установленню, що вирізняють певний вид кримінального правопорушення з-поміж інших та підлягають встановленню під час їх розслідування¹.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок наукового дослідження, слід узагальнити, що обставини, які необхідно встановити під час розслідування кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК України «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи організації» враховуючи кримінальні, кримінально-процесуальні та криміналістичні критерії слід розподілити на чотири групи: обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення; обставини, що характеризують особу правопорушника; обставини, що характеризують особу потерпілого та інші обставини. Такий розподіл на нашу думку сприятиме ефективному вибору та використанню необхідних методів, прийомів та засобів розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антощак А. Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 95–98.
2. Бахуринський В. С. Кримінально-правова відповідальність за вчинення рейдерства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 213 с.
3. Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості: дис. ... докт. філософії : 081 Право. Харків, 2021. 246 с.
4. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 14.05.2019 по справі № 357/2093/19 за ч.3 ст. 206-2 КК України // Єдиний

¹ Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. С. 184.

державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81763915> (дата звернення 29.01.24).

5. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. кан. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2019. 216 с.

6. Гусева В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню при посяганні на життя працівника правоохоронного органу. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 208–209.

7. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... док-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

8. Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо жорстокого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 1. Том 1. 2019. С. 195–199.

9. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.

10. Загородній І. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні нанесення тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 102–105.

11. Коломійчук В. О. Окремі аспекти розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 та 206-2 Кримінального кодексу України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.33>

12. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): науково-методичні рекомендації. В. В. Кікінчук, В. О. Гусева. Харків : ХНУВС. 2020. 58 с

13. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 19 с.

14. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін. Дніпро: Видавництво, 2021. 72 с.

15. Сілко В. В., Степанюк Р. Л. Обставини, що підлягають з'ясуванню, в методиці розслідування незаконного обігу бурштину // Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : Зб. мат. Міжнар. наук.-практ. Конф., (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.) / Міністерство внутрішніх справ

України ; Харківський національний університет внутрішніх справ; Ташкентський державний юридичний університет. Харків: ХНУВС, 2021. С. 337–339.

16. Титаренко С. С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2018. 262 с.

17. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 216 с.

18. Чернявський С. С. Поняття та сутність рейдерства. Стан і перспективи поширення цього явища в Україні. Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: зб. метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський; за заг ред. П. В. Коляди. К.: УВПД ГШ МВС України, 2010. С. 96–144.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2024

Serhii V. STETSENKO,

Post-graduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CIRCUMSTANCES TO BE DETERMINED DURING THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF ILLEGAL POSSESSION OF THE PROPERTY OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, ORGANIZATION

The article is devoted to the study of issues related to the establishment of circumstances to be ascertained during the investigation of illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization. An analysis of the state of scientific development of methodical recommendations for the investigation of illegal appropriation of property of an enterprise, institution, or organization was carried out. The positions of scientists regarding the ratio of "subject of proof" and "circumstances to be ascertained" during the investigation of a criminal offense under Art. 206-2 of the Criminal Code of Ukraine. The criteria for the systematization of the circumstances to be established during the pre-trial investigation of illegal appropriation of the property of an enterprise, institution, or organization have been clarified. An approximate list of the necessary circumstances to be ascertained during the pre-trial investigation of the specified criminal offenses has been determined. A brief description of the specified circumstances is provided. It is emphasized that this list is not permanent, and the circumstances are determined based on the principle of completeness and comprehensiveness of the investigation, but at the same time taking into account the economy of forces and means of the pre-trial investigation bodies and the speed of the investigation.

Key words: *circumstances, illegal possession, property, institution, organization, enterprise, proof, investigation, criminal proceedings.*

Володимир Миколайович ТВЕРДОХЛІБ

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

З урахуванням реалій, у яких відбувається сучасний розвиток нашої держави, актуалізоване питання забезпечення ефективного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, зокрема тих, що є найчисельнішими серед облікованих злочинів і кримінальних проступків. До таких належать і кримінальні правопорушення, що пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв. На підставі текстуального аналізу теоретичних розробок українських учених, у статті наголошено на тому, що така важлива складова практичної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень окресленої категорії як використання спеціальних знань, допоки залишається малодослідженою. На підставі вивчення матеріалів слідчої та судової практики визначено типові форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, окреслено особливості їх реалізації.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, досудове розслідування, вибух, вибуховий пристрій, боєприпас, зброя, спеціальні знання, форма використання.

Постановка проблеми. З повномасштабним вторгненням на територію України значно зросла кількість облікованих кримінальних правопорушень, учинення яких пов'язане з застосуванням вибухових пристроїв. Так, згідно з офіційними даними звіту Національної поліції за 2022 р., кількість виявлених кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами зросла на 13 % (до 4,5 тис). Окрім цього, за вказаний період підрозділами вибухотехнічної служби Національної поліції України здійснено майже 25,5 тис. виїздів, оглянуто понад 16,6 тис. гектарів території, виявлено та вилучено понад 185,6 тис. боєприпасів (гранати, постріли до гранатометів, артилерійські боєприпаси, протипіхотні та протитанкові міни, реактивні системи залпового вогню, некеровані та керовані ракети, авіабомби тощо), понад 4,9 тони вибухових речовин¹. При

¹ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. *Урядовий портал*. URL : https://kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf. (дата звернення: 11.03.2024).

тому, загалом за цей період обліковано 7 003 кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням зброї та боєприпасів, а за 2023 р. їх кількість сягнула 30 843 випадків¹. Це актуалізувало потребу організації їм належної протидії кримінальними процесуальними методами, а також удосконалення вже розроблених науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розслідування.

До групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами ми відносимо чисельну кількість злочинів і кримінальних проступків. Це не лише в яких вибухові пристрої є знаряддями вчинення, а й ті кримінальні правопорушення, що пов'язані з їх незаконним обігом, а також у яких вибух став наслідком порушення певних правил безпеки, визначених відповідними законодавчими актами або встановлених режимними обмеженнями окремих об'єктів тощо. Під час розслідування усіх цих груп кримінальних правопорушень, обов'язковим є використання наукових, технічних та інших видів спеціальних знань, у зв'язку з чим, окреслена проблематика потребує ретельного дослідження.

Мета статті – надати характеристики формам використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв.

Виклад основного матеріалу. Під спеціальними знаннями в юридичній літературі пропонують розуміти знання в галузі конкретної науки, техніки, мистецтва або ремесла, що засвоєні за результатами здобуття особою відповідної освіти та під час здійснення професійної практичної діяльності, котрі є підставою для надання суб'єктами застосування цих знань – обізнаними особами, котрі наділяються в кримінальному провадженні статусами експерта або спеціаліста, консультацій, довідок чи висновків щодо обставин учинення кримінального правопорушення та які можуть зумовити настання юридично значущих наслідків для кримінального провадження, загалом для вирішення завдань кримінального провадження^{2, 3, 4}.

Комплексному дослідженню проблематики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні постійно приділяють увагу вчені. Окремим аспектам цієї проблематики присвячено праці В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, Ф. Е. Давудова, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Костицького, О. І. Мотляха, Г. М. Надгорного, В. Л. Ортинського, І. А. Петрової, І. В. Пирого, В. М. Реваки, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая,

¹ Статистична інформація за 2011–2024 роки. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення: 11.03.2024).

² Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 42.

³ Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 57. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.54-62>.

⁴ Гайдар О.В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: ТОВ «У справі», 2023. С. 152.

В. В. Семенова, З. М. Соколовського, Е. Б. Сімакової-Єфремян,
А. М. Тимчишина, В. М. Шерстюка, М. Г. Щербаковського та ін.

Особливості їх використання спеціальних знань під час розслідування певних категорій кримінальних проваджень проаналізовані в роботах Г. С. Бідняк, В. С. Бондара, А. Г. Вуйми, О. В. Гайдар, І. Г. Галдецької, Є. В. Ковалевської, Ю. Ю. Ковальова, Н. М. Косміної, П. Ю. Кравчука, І. Р. Куриліна, А. М. Лазебного, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мировської, Я. В. Новака, А. М. Таранової, Н. В. Тимофєєвої, С. О. Торопова, Д. О. Хомича, О. В. Шевченка, О. М. Шрамка, А. В. Шульженко, В. О. Яшука та ін. Водночас попри це окремі аспекти використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв досі не знаходили свого ґрунтового дослідження в теорії вітчизняної криміналістики та судової експертології.

З огляду на специфіку типових слідчих ситуацій, котрі мають місце у разі скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, то першочергово слід наголосити, що в тих із них, де стався вибух перш за все виникає потреба в забезпеченні огляду місця події. До участі в цій слідчій (розшуковій) дії залучаються обізнані особи різних фахів, що також зумовлено багатьма чинниками.

Так, у разі якщо на місці події виявлено «чорну групу» потерпілих, то безумовно до їх огляду, за загальним правилом слід залучати судово-медичного експерта, а у разі неможливості – лікаря. Реалізація такої форми є обов'язковою, що, зокрема, забезпечено положеннями чинного законодавства, а саме: окремими нормами Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України (ст.ст. 238, 239, 242), Закону України від 19.11.1992 № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, котрий затверджено Спільним наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 №807/1193/279 (далі – Спільний наказ), а також урегульовано Постановами Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» та від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» та іншими нормативно-правовими актами.

Водночас важливо зауважити, що на період дії в державі воєнного стану дію Спільного наказу призупинено Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затвердженим Спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 №177/450/46 (далі – Порядок). Його положеннями визначено, що «Огляд трупа на місці його виявлення проводиться слідчим із залученням судово-медичного експерта або лікаря. У разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення (обстріли, проведення бойових дій тощо) огляд трупа

здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа»¹. З-поміж іншого ним також визначено, що «за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним, лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем судово-медичним експертом на підставі зовнішнього огляду. Умовою для використання подібного алгоритму є обов'язкове фотографування трупа із достатнім цифровим документуванням, обов'язковий відбір матеріалу для судово-імунологічного та можливого молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності), а також за можливості збереження елементів, що стали причиною травмування»².

Після з'ясування обставин смерті та за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку, працівники Національної поліції України за результатами огляду трупа, повідомляють територіальний заклад охорони здоров'я про необхідність оформлення лікарського свідоцтва про смерть³. Таким чином у разі раптової смерті чи її невстановлення, це не є обов'язковими підставами для призначення судово-медичної експертизи. В юридичній літературі з цього приводу зауважують, що окремі з окреслених положень Порядку не узгоджуються з нормами кримінального процесуального законодавства⁴, зокрема щодо обов'язкового призначення судово-медичної експертизи задля встановлення причини смерті, а також проведення судово-медичного дослідження (зовнішнього огляду). При цьому зрозуміло, що подібні ситуації є винятком, аніж правилом, адже як засвідчує практика, працівники органи прокуратури допускають застосування подібного підходу лише в тих регіонах, де ведуться активні бойові дії та існує загроза життю та здоров'ю співробітників Національної поліції та судово-медичних експертів. Отже, у разі смерті потерпілих через вибух виникає потреба в реалізації ще однієї форми використання спеціальних знань як залучення експерта до проведення судово-медичної експертизи.

Не менш поширеною під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосування вибухових пристроїв стає

¹ Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: затв. спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text> (дата звернення 01.04.2023).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Вуйма А. Г. Окремі аспекти використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств в умовах дії правового режиму воєнного стану // *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 138.

потреба у використанні спеціальних знань у галузі криміналістичної вибухотехніки. Окремі форми використання спеціальних знань ініціюються стороною обвинувачення ще на етапі проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. Так, під час огляду місця події обізнані особи займаються пошуком і виявленням вибухонебезпечних речовин, вибухових пристроїв, їх фрагментів і знешкодженням таких об'єктів. Також при плануванні такого огляду слід зважати на те, що вони є тривалими та трудомісткими, адже обстановка на місці події характеризується великою кількістю розрізнених фрагментів різних матеріалів, предметів, деталей тощо. Це вчергове засвідчує актуальність залучення до огляду місця вибуху або місця вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв обізнаних осіб у галузі криміналістичної вибухотехніки та ін.

Слушно зауважують у юридичній літературі про те, що огляд місця вибуху, зокрема і кримінального, спрямований на оцінку потужності заряду вибухового пристрою, котрий спрацював, визначення напрямку дії ударної хвилі, виду вибухової речовини, якою був оснащений вибуховий пристрій, окреслення зони пошуку речових доказів, висунення обґрунтованих припущень про місцеперебування підричника під час вибуху керованого вибухового пристрою, встановлення осіб, причетних до вибухів, на початковому етапі розслідування, у тому числі й по гарячих слідах¹.

Таким чином, актуальними тактичними завданнями, що підлягають вирішенню під час проведення огляду є виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події, визначення обсягу руйнувань і можливої належності окремих уламків, деталей, предметів до вибухового пристрою², їх опис, іноді попереднє криміналістичне дослідження залученою обізнаною особою та вилучення.

У межах попередніх вибухотехнічних досліджень, що також проводяться на місці події, можуть бути вирішені питання про природу вибуху, з'ясування центру вибуху, встановлення виду підірваної вибухової речовини, її маси, форми та розмірів вибухового пристрою, місця його закладення, а також типу засобів ініціювання та способу підриву вибухового пристрою, способу його виготовлення та застосованих для цього інструментів, обладнання, матеріалів, речовин³.

Компетентний опис вилучених під час огляду місця події фрагментів, котрі можуть складати вибуховий пристрій, у тексті протоколу також можливо здійснити за допомогою залученої обізнаної особи, яка є фахівцем у галузі криміналістичної вибухотехніки. Усі повідомлені спеціалістом відомості під час проведення слідчої (розшукової) дії, слід заносити до

¹ Приходько Ю. П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальними вибухами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 11.

² Арешонков В. В., Кофанов А. В. Криміналістична вибухотехніка // Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. [Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 227.

³ Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. С. 118.

протоколу огляду місця події або ж долучати у вигляді довідки чи пояснень до протоколу як додатку, а в подальшому вони мають бути обов'язково направлені на дослідження судового експерта.

Якщо під час огляду проведено знешкодження вибухового пристрою або вибухонебезпечних предметів, то залучений вибухотехнік має скласти відповідний акт, який також має бути обов'язково долучено до протоколу як додаток.

Поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, є також залучення обізнаної особи у галузі криміналістичної вибухотехніки до обшуку та слідчого експерименту. Завданнями обшуку в таких кримінальних провадженнях є:

- виявлення складових фрагментів вибухового пристрою, а також вибухових речовин, засобів підризу, подібних до тих, що застосовані під час вчинення кримінального правопорушення;

- виявлення та вилучення матеріалів, подібних до використаних для виготовлення корпусу, упаковки вибухового пристрою, інструментів, використаних при виготовленні цього пристрою, книг, конспектів¹, комп'ютерної техніки, мобільних пристроїв та інших об'єктів, де можуть міститися записи про вибухову справу, особливості конструювання вибухових пристроїв.

Вагому підготовку слід здійснити до проведення слідчого експерименту у досліджуваній нами категорії кримінальних проваджень. По-перше слід визначитися, разом із судовим експертом про доцільність і безпеку його проведення в певних умовах. Якщо існують сумніви про те, що свідок, наприклад, у певній обстановці дійсно міг бачити або чути вибух, важливо з'ясувати чи можливо забезпечити проведення слідчого експерименту в умовах, що виключають небезпеку для життя й здоров'я людей, а також чи не буде завдано оточуючій матеріальній обстановці на місці проведення слідчої (розшукової) дії матеріальний збиток чи завдано іншу шкоду. Попри те, що експерименти для перевірки відомостей, котрі стосуються вибухових пристроїв, можуть бути ефективно проведені й без використання вибухових речовин, як зауважують у спеціальній літературі², ми вважаємо, що вони здебільшого не представляють вагомego значення для вирішення тактичних завдань розслідування, а тому їх проведення має становити скоріше виняток і лише за умови достатності обставин, що свідчать про можливість досягнення цілей цієї слідчої (розшукової) дії.

Щодо залучення експертів до проведення експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, то за результатами узагальнення слідчої, судової та експертної практики (емпіричних даних), доходимо висновку, що типовими є: вибухотехнічні експертизи, судово-медичні, пожежно-технічні,

¹ Приходько Ю. П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальними вибухами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 11-12.

² Там само. С. 11-12.

трасологічні, судово-психіатричні та ін.

Проведення вибухотехнічних експертиз, як правило, доручається Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центру МВС України, експертним установам Служби безпеки України та Міністерства юстиції України. Саме вони оснащені всім необхідним обладнанням для проведення кваліфікованих досліджень. Під час їх проведення вирішується низка завдань ідентифікаційного, діагностичного, класифікаційного і навіть реконструкційного характеру. Для вирішення багатьох із них, може виникнути потреба в залученні фахівців таких галузей науки як хіміки, медики, криміналісти, спеціальних знань у галузі металознавства, трасології тощо, у зв'язку з чим, експертиза може набути характеру комплексної. У зв'язку з цим, за відсутності в слідчого необхідних спеціальних знань, рекомендовано попередньо консультуватися в експертів як про вид експертного дослідження, котрий має бути призначено в конкретній слідчій ситуації, так і про перелік запитань, які слід поставити на його вирішення або розв'язання групи експертів.

До основних завдань вибухотехнічної експертизи належать:

- установлення належності об'єкта до вибухових пристроїв чи речовин, що використовуються як складові для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів чи піротехнічних засобів;
- з'ясування способу виготовлення вибухових речовин;
- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;
- визначення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, що застосовувалася для вибуху (пострілу);
- з'ясування спільної родової (групової) належності вибухових речовин^{1, 2}.

З огляду на аналіз слідчої та експертної практики важливо зауважити про вагоме значення комплексної судової вибухотехнічної та матеріалознавчої експертизи, об'єктами якої є:

- вибухові пристрої, боєприпаси, засоби підризу та їх фрагменти;
- вибухові речовини, їх залишки та продукти вибуху;
- сліди вибуху, виявлені на місті події;
- предмети, що імітують вибухові речовини й вибухові пристрої; інструменти, матеріали та оснащення, які використовувалися при їх виготовленні;
- матеріали кримінального провадження про обставини підготовки та вчинення вибуху. Таким чином, вид судової експертизи, характер вирішуваних нею завдань завжди зумовлений особливостями слідчої ситуації, що сформувалася на відповідному етапі розслідування, а також

¹ Каткова Т. В. Судові експертизи (підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань): навчальний посібник. 3-тє вид. Харків: «Рубікон», 2003. 192 с.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.04.2024).

слідчими версіями, які слід перевірити чи спростувати.

Висновки. Об'єктивне, кваліфіковане та повне досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами, а також учинення яких супроводжувалося застосуванням вибухових пристроїв передбачає обов'язкове застосування спеціальних знань у різних формах. Потреба в їх використанні виникає вже після отримання повідомлення про вибух або виявлення предметів, схожих на вибухові пристрої чи підозрілі предмети, адже за таких умов виникає потреба спростування факту небезпеки для оточуючих осіб.

Типовими процесуальними формами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами категорії є залучення обізнаної особи в статусі спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, а також залучення експерта до проведення експертизи. Менш поширеним, але також використовується така форма спеціальних знань як проведення попередніх криміналістичних (вибухотехнічних) досліджень, що здійснюється під час огляду місця події або обшуку.

Найпоширенішими видами судових експертиз, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами, а також учинення яких супроводжувалося застосуванням вибухових пристроїв є: вибухотехнічні, судово-медичні, пожежно-технічні, трасологічні, судово-психіатричні, комплексні судові вибухотехнічні та матеріалознавчі експертизи та ін. Як засвідчує проведений нами аналіз слідчої та судової практики, вид судової експертизи, характер вирішуваних нею завдань здебільшого зумовлений особливостями слідчої ситуації, котра сформувалася на відповідному етапі розслідування, а також слідчими версіями, які слід перевірити чи спростувати.

Окреслена нами проблематика є складною, а тому потребує комплексних ґрунтовних досліджень. Це також зумовлено і особливостями сучасного державного розвитку України, а також вирішенням і мінімізацією складнощів, котрі виникають у практичній діяльності органів досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арешонков В. В., Кофанов А. В. Криміналістична вибухотехніка // Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. [Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

2. Вуйма А. Г. Окремі аспекти використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств в умовах дії правового режиму воєнного стану // *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 136–139.

3. Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 54–62. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.54-62>.

4. Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: ТОВ «У справі», 2023. 185 с.

5. Каткова Т. В. Судові експертизи (підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань): навчальний посібник. 3-тє вид. Харків: «Рубікон», 2003. 192 с.

6. Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення 01.04.2024).

8. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.04.2024).

9. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: затв. Спільним наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 №807/1193/279 // БД 269 «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> (дата звернення 01.04.2024).

10. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: затв. спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text> (дата звернення 01.04.2024).

11. Приходько Ю. П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальними вибухами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.

12. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвипуск. С. 38–42.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024

Volodymyr M. TVERDOKHLIB,

Postgraduate Student

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

FORMS OF USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF EXPLOSIVE DEVICES

Taking into account the realities in which the modern development of our state takes place, the issue of ensuring an effective and impartial investigation of criminal offenses, in particular those that are the most numerous among recorded crimes and criminal misdemeanors, has been updated. These include criminal offenses related to the use of explosive devices. Based on the textual analysis of theoretical developments of Ukrainian scientists, the article emphasizes that such an important component of practical activity in the investigation of criminal offenses of the defined category as the use of special knowledge remains understudied. Based on the study of investigative and judicial practice materials, typical forms of special knowledge used during the investigation of criminal offenses related to the use of explosive devices are determined, and the specifics of their implementation are outlined.

Key words: *criminal offense, pre-trial investigation, explosion, explosive device, ammunition, weapon, special knowledge, form of use.*

Володимир Володимирович ТИМОШКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ**

У статті підкреслено, що документування воєнних злочинів повинно здійснюватися відповідно до міжнародних правових стандартів, щоб забезпечити в майбутньому притягнення винних до кримінальної відповідальності не тільки на національному, а й міжнародному рівнях. Зазначено, що, враховуючи складність і специфіку механізму вчинення воєнних злочинів, правоохоронцям доводиться використовувати спеціальні знання під час збирання та дослідження слідів воєнних злочинів та іншої доказової інформації. Встановлено, що спеціальними знаннями є знання з різних галузей науки, техніки та мистецтва, які: не є професійними для працівника органу досудового розслідування; отримані внаслідок фахової освіти та/чи практичного досвіду; необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню та/чи мають важливе значення в кримінальному провадженні. З'ясовано, що спеціальні знання під час фіксування та досудового розслідування воєнних злочинів використовуються як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. Акцентовано, що використання спеціальних знань під час досудового розслідування воєнних злочинів спрямоване на виявлення, фіксацію та вилучення всіх можливих і важливих слідів, які містять доказову інформацію про обставини вчиненого правопорушення та його наслідки; забезпечення безпеки учасників слідчих (розшукових) дій; фіксування за допомогою технічних засобів ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій; отримання консультативної допомоги під час підготовки до проведення окремих процесуальних дій, під час прийняття певних процесуальних рішень; визначення алгоритму дій за конкретної слідчої ситуації; організації та здійснення взаємодії; отримання відомостей за допомогою інформаційно-пошукових, телекомунікаційних і комп'ютерних систем тощо.

Ключові слова: *воєнні злочини, спеціальні знання, форми використання, досудове розслідування, збирання доказів.*

Постановка проблеми. Сумні реалії нашої держави змусили правоохоронні органи зіткнутися з тими проявами злочинної діяльності, з якими раніше не доводилося стикатися взагалі або хоча б у такій кількості та трансформації. Зокрема, як показує статистична звітність Офісу Генерального прокурора, до повномасштабного вторгнення РФ на території України кількість облікованих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку була мізерної і становила 253, з яких 172 – це порушення законів та звичаїв війни, передбачені ст. 438

КК України, за якою у вітчизняному кримінальному законодавстві кваліфікують воєнні злочини. Питома вага названих правопорушень у структурі кримінальної протиправної діяльності відповідно становила 0,079 % і 0,054 %. При цьому відзначимо, що з 2014 років Україна перебуває у стані війни, починаючи з анексії Криму та окупації Донбасу. Проте з огляду на не розповсюдженість указаної категорії кримінальних правопорушень у науці замало уваги приділялося питанням кримінально-правової кваліфікації цих протиправних діянь, організації та здійснення їх досудового розслідування.

Разом із тим, структура воєнної злочинності кардинально змінилася, що підтверджується статистичними показниками. Так, у 2022 році кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку становила 62128, з яких 60387 – порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини), у 2023 році відповідно 62667 і 60944, у січні–березні 2024 – 6941 і 6464. Питома вага названих правопорушень у структурі кримінальної протиправної діяльності відповідно становила у 2022 році 17,13 % і 16,65 %, у 2023 році – 13,18 % і 12,81 %, у січні–березні 2024 – 5,02 % і 4,68 %. Наведені підкреслюють не тільки зростання кількості облікованих воєнних злочинів, але й існування труднощів під час їх досудового розслідування. Зокрема, у 2022 році повідомлення про підозру було вручено в 135 кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, у 2023 році – 88, а у січні–березні 2024 – 23¹. Тобто із усього масиву кримінальних проваджень стосовно воєнних злочинів у 2022 році вдалося повідомити про підозру тільки в 0,22 % випадків, у 2023 році – 0,14 %, у січні–березні 2024 – 0,36 %. Наведені показники є дуже низькими та вчергове демонструють нагальність комплексного дослідження проблематики досудового розслідування воєнних злочинів. Одним із важливих аспектів окресленої проблематики є особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Воєнні злочини, їх кримінально-правова характеристика, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти їх досудового розслідування в останні роки все частіше є предметом наукових досліджень. Наприклад, указаним питанням приділяють увагу в своїх наукових напрацюваннях такі вчені та практики як Ю. Л. Белоусов, І. В. Гловюк, Г. І. Глобенко, О. М. Дуфенюк, В. В. Кікінчук, В. В. Корнієнко, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, М. І. Пашковський, О. В. Пчеліна, В. В. Романюк, Т. І. Савчук, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, М. С. Цуцкірідзе та інші. Проте чимало питань досі залишається невирішеними чи малодослідженими.

Метою статті є визначення особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Українські поліцейські вже понад два роки щодня стикаються з фактами вчинення воєнних злочинів і їх

¹ Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

наслідками. При цьому перед ними стоїть важливе завдання, яке полягає у своєчасному та повному фіксуванні вказаних кримінальних правопорушень, а згодом – ефективному їх досудовому розслідуванні. Більше за все, документування воєнних злочинів повинно здійснюватися відповідно до міжнародних правових стандартів, щоб забезпечити в майбутньому притягнення винних до кримінальної відповідальності не тільки на національному, а й міжнародному рівнях. Зокрема, мова йде про збирання доказів для розгляду справ про воєнні злочини рф в Україні в Міжнародному кримінальному суді. Крім того, «Україна виступає за створення спеціального трибуналу, який притягне до кримінальної відповідальності керівників росії за скоєння злочину агресії»¹. У цьому контексті важлива роль відводиться діяльності національних правоохоронних органів зі збирання доказів учинення воєнних злочинів рф в Україні.

Проте, враховуючи складність і специфіку механізму вчинення воєнних злочинів, правоохоронцям доводиться використовувати спеціальні знання під час збирання та дослідження слідів воєнних злочинів та іншої доказової інформації. Адже «за допомогою таких знань органи досудового розслідування та судді у ході кримінального судочинства мають змогу вирішити різного роду питання, що виходять за межі їх професійних знань. Суттєву допомогу дізнавачу, слідчому, прокурору та судді у встановленні обставин кримінального провадження надають особи, які володіють спеціальними знаннями»². З огляду на що важливо визначити форми та способи використання вказаних знань під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Насамперед зазначимо, що під спеціальними знаннями прийнято розуміти: «неодноразово апробовані наукові знання, практичні уміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань»³; «сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального провадження»⁴; «знання в різних галузях, що отримані в результаті спеціальної підготовки чи досвіду та використовуються з метою отримання доказової інформації»⁵.

¹ Міжнародний трибунал для росії: Україна має здійснити мінімум два кроки. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/mizhnarodnyy-trybunal-dlia-rosii-ukraina-maie-zdiysnyty-minimum-dva-kroky/>.

² Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 254. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.38>.

³ Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. С. 20.

⁴ Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 212–213.

⁵ Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*.

З наведеного помітно, що спеціальні знання – це знання з різних галузей науки, техніки та мистецтва, які: не є професійними для працівника органу досудового розслідування; отримані внаслідок фахової освіти та/чи практичного досвіду; необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню та/чи мають важливе значення в кримінальному провадженні.

Враховуючи специфіку механізму вчинення воєнних злочинів, наголошуємо, що спеціальні знання під час їх фіксування та досудового розслідування використовуються як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. При цьому використання спеціальних знань в окреслених кримінальних провадженнях спрямоване на виявлення, фіксацію та вилучення всіх можливих і важливих слідів, які містять доказову інформацію про обставини вчиненого правопорушення та його наслідки; забезпечення безпеки учасників слідчих (розшукових) дій; фіксування за допомогою технічних засобів ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій; отримання консультативної допомоги під час підготовки до проведення окремих процесуальних дій, під час прийняття певних процесуальних рішень; визначення алгоритму дій за конкретної слідчої ситуації; організації та здійснення взаємодії; отримання відомостей за допомогою інформаційно-пошукових, телекомунікаційних і комп'ютерних систем і т. п.

Українські поліцейські, зокрема працівники органу досудового розслідування, з метою оптимізації досудового розслідування воєнних злочинів та підвищення продуктивності збирання доказів «під час активної фази війни» виробили прийоми та алгоритми дій, які пов'язані «з використанням усіх новітніх можливостей та технологій». Зокрема, «з метою ідентифікації осіб, які вчиняють воєнні злочини в Україні, Національною поліцією здійснюється:

- розпізнавання злочинців за допомогою систем, які включають в себе мережу з понад 30 мільярдів зображень облич, отриманих з відкритих джерел в мережі інтернет;
- верифікація воєнних злочинців у соціальних мережах, в тому числі – за допомогою інструментів пошуку аккаунтів соцмереж по фото Clearview та інструменту ідентифікації в соцмережах Artelligence;
- використання можливостей супутникового зв'язку та аналізу відео-фото матеріалів, отриманих з вилучених мобільних терміналів, камер відеоспостережень, камер відеоспостережень системи «Безпечне місто» тощо;
- проведення OSINT досліджень (фото-відео матеріали, отримані в глобальній мережі);
- використання міжвідомчої бази даних «Воєнний злочин», що містить відомості про 550 000 воєнних злочинців, факти скоєння воєнних злочинів та докази, виявлені під час військової агресії рф. При цьому підсистему «Воєнний злочин» створили фахівці Національної поліції України <...>

надали доступ до її даних всім Силам безпеки та оборони країни. Це безпрецедентний випадок: всі силові відомства країни об'єднались не тільки для знищення ворога на полі бою, а й для здійснення над ними правосуддя в національних й міжнародних судах»¹.

Особливу роль у фіксуванні воєнних злочинів відіграють спеціалісти-криміналісти, котрі залучаються до проведення окремих процесуальних дій під час досудового розслідування вказаних правопорушень. Наприклад, «на сьогоднішній день спеціалісти-криміналісти:

- залучені як оператори сучасних БПЛА, що є одним з пріоритетних напрямків фіксації зруйнованих внаслідок російських ракетних атак житлових будинків та об'єктів критичної інфраструктури;

- створюють детальні 3-D моделі об'єктів й обставин внаслідок скоєних рф воєнних злочинів за допомогою сучасного сканера Z+F Imager 5016. Прилад дозволяє зробити це не тільки швидко, але й на відстані від зони потенційної небезпеки, адже нерідко росіяни свідомо обстрілюють місця скоєння злочинів повторно, коли поліцейські та медики прибувають туди для порятунку людей;

- встановлюють ДНК-профіль людини за півтори години за допомогою мобільних приладів «ANDE RAPID DNA 6C», нерідко – із стовідсотковою ефективністю. Всього поліцейські мають 32 таких прилади: по одному в кожній області країни, а в прифронтових – по декілька»².

Крім того, під час розслідування воєнних злочинів використовуються спеціальні знання:

1) в галузі військової справи. Зокрема, «спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації. Вказані фахівці запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління та залучаються до огляду місця події за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, що призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, що використовувалося для здійснення обстрілів»³;

¹ Поліцейські представили результати розслідування воєнних злочинів в Україні на щорічному засіданні експертів в Гаазі. *Національна поліція України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavlyly-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>.

² Поліцейські представили результати розслідування воєнних злочинів в Україні на щорічному засіданні експертів в Гаазі. *Національна поліція України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavlyly-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>

³ Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. С. 3; Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ: Офіс Ген. прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. С. 3; Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України: [практ. посіб.] / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; упоряд.: В. О. Невядовський; за заг. ред. В.В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. С. 23–24; Пчеліна О., Фоміна Т. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною

2) в галузі вибухотехніки з метою проведення заходів «з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкта) огляду»¹;

3) в галузі судової медицини для встановлення причини і часу настання смерті, механізму заподіяння смерті чи ушкоджень, характеру заподіяних особі ушкоджень, давності їх завдання та ознак, якими характеризується ймовірне знаряддя заподіяння смерті/ушкодження тощо.

Безперечно, під час досудового розслідування воєнних злочинів спеціальні знання можуть використовуватися й із інших галузей знань, окрім вищенаведених. Усе залежить від виду вчиненого воєнного злочину, його механізму та конкретної слідчої ситуації розслідування. Як приклад, під час розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, катуванням, жорстоким чи іншим нелюдським поводженням із цивільними особами та військовополоненими, рекомендовано використовувати допомогу психолога з метою отримання максимально повних і достовірних показань від опитуваної/допитуваної особи з урахуванням її психолого-емоційного стану та недопущення при цьому повторної «віктимізації».

Висновки. Отже, враховуючи складність і специфіку механізму вчинення воєнних злочинів, правоохоронцям доводиться використовувати спеціальні знання під час збирання та дослідження слідів воєнних злочинів та іншої доказової інформації. При цьому спеціальними знаннями є знання з різних галузей науки, техніки та мистецтва, які: не є професійними для працівника органу досудового розслідування; отримані внаслідок фахової освіти та/чи практичного досвіду; необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню та/чи мають важливе значення в кримінальному провадженні.

Спеціальні знання під час фіксування та досудового розслідування воєнних злочинів використовуються як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. Використання спеціальних знань в окреслених кримінальних провадженнях спрямоване на виявлення, фіксацію та вилучення всіх можливих і важливих слідів, які містять доказову інформацію про обставини вчиненого правопорушення та його наслідки; забезпечення безпеки учасників слідчих (розшукових) дій; фіксування за допомогою технічних засобів ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій; отримання консультативної допомоги під час підготовки до проведення окремих процесуальних дій, під час прийняття певних процесуальних рішень; визначення алгоритму дій за конкретної слідчої ситуації; організації та здійснення взаємодії; отримання відомостей за

агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 255. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

¹ Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. С. 3; Пчеліна О., Фоміна Т. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 254. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

допомогою інформаційно-пошукових, телекомунікаційних і комп'ютерних систем і т. п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. 14 с.

2. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 209–215.

3. Міжнародний трибунал для росії: Україна має здійснити мінімум два кроки. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/mizhnarodnyy-trybunal-dlia-rosii-ukraina-maie-zdiysnyty-minimum-dva-kroky/>.

4. Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України: [практ. посіб.] / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; упоряд.: В. О. Невядовський; за заг. ред. В.В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 42 с.

5. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ: Офіс Ген. прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 9 с.

6. Поліцейські представили результати розслідування воєнних злочинів в Україні на щорічному засіданні експертів в Гаазі. *Національна поліція України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavyly-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>.

7. Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 251–259. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259

8. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.

9. Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 253–260. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.38>.

10. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2024

Volodymyr V. TYMOSHKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

USE OF SPECIALIZED KNOWLEDGE DURING DOCUMENTATION AND INVESTIGATION OF WAR CRIMES

The article is devoted to the problems of documentation of war crimes. It should be carried out in accordance with international legal standards in order to ensure that in the future the perpetrators are brought to criminal responsibility not only at the national, but also at the international level. It has been noted that, taking into account the complexity and specificity of the mechanism of committing war crimes, law enforcement officers have to use special knowledge during the collection and research of traces of war crimes and other evidentiary information. It has been established that special knowledge is knowledge from various fields of science, technology and art, which: are not professional for an employee of a pre-trial investigation body; obtained as a result of professional education and/or practical experience; necessary to establish circumstances that are subject to proof and/or are important in criminal proceedings. It has been found that special knowledge during the recording and pre-trial investigation of war crimes is used in both procedural and non-procedural forms. It has been emphasized that the use of special knowledge during the pre-trial investigation of war crimes is aimed at identifying, recording and extracting all possible and important traces that contain evidentiary information about the circumstances of the committed offense and its consequences; ensuring the safety of participants in investigative (search) actions; recording with the help of technical means the progress and results of investigative (search) actions; obtaining advisory assistance during preparation for carrying out certain procedural actions, during the adoption of certain procedural decisions; determination of the action algorithm for a specific investigative situation; organization and implementation of interaction; obtaining information using information and search, telecommunication and computer systems, etc.

Key words: *war crimes, special knowledge, forms of use, pretrial investigation, collection of evidence.*

Сергій Анатолійович ТЮЛЕНЄВ,
кандидат економічних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції
України, м. Харків)

ЗАСТОСУВАННЯ ФОТОЗЙОМКИ ТА ВІДЕОЗАПИСУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування певною мірою зумовлено криміналістичним забезпеченням цієї діяльності. Однією зі складових такого забезпечення є техніко-криміналістичне, яке традиційно пов'язують із фотозйомкою, звукозаписом і відеозаписом, а також використанням можливостей інформаційних систем та інших технічних засобів, використання яких пристосовано до потреб кримінального судочинства. В юридичній літературі вагому увагу приділяють визначенню правових і організаційних засад здійснення слідчої фотозйомки, звуко- та відеозапису, та попри наукову розробленість окресленої проблематики, слід констатувати, що їм притаманна певна специфіка, що зумовлена категорією кримінальних правопорушень щодо яких відкрито провадження. Так і особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством доки не знаходили свого висвітлення в юридичній літературі. Ураховуючи те, що протидія кримінальним правопорушенням цього виду є одним із пріоритетних завдань діяльності багатьох державних органів, мету статті сформульовано як визначення особливостей застосування слідчої фотозйомки, звуко- та відеозапису під час проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо розслідування рейдерства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, досудове розслідування, рейдерство, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування, фотозйомка, відеозапис, звукозапис, слідча (розшукова) дія, процесуальна дія.

Постановка проблеми. Створення та впровадження належних

механізмів охорони і забезпечення гармонійного функціонування суб'єктів господарювання вже тривалий час визнаються пріоритетними напрямками діяльності багатьох виконавчих органів різної відомчої належності. Це, зокрема, пов'язано з потребою унеможливлення протиправних посягань на права та законні інтереси, а також активи та власність приватних підприємців, власників земель сільськогосподарського призначення, фермерських господарств, агрохолдингів та інших суб'єктів господарювання.

На шляху забезпечення ефективної протидії кримінальними процесуальними методами кримінальним правопорушенням, у яких вбачаються ознаки рейдерства, важливо забезпечити, щоб практичні проблеми завжди знаходили своє наукове осмислення, тобто забезпечувалася б теоретико-експериментальна розробленість окремих аспектів правозастосовної діяльності. Неабияку роль в ефективному провадженні діяльності щодо протидії злочинності рейдерської спрямованості, відіграє техніко-криміналістичне забезпечення.

Висвітленню та вирішенню проблем техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів присвячено роботи багатьох українських вчених. Загальнотеоретичні аспекти техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування розкрито в наукових працях В. А. Журавля¹, М. В. Капустіної², В. В. Коваленка³, С. П. Лапти⁴, О. В. Лисенка⁵, Н. В. Павлюк⁶, Ю. М. Черноус⁷, В. Ю. Шепітька⁸ та багатьох інших. Особливості криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень певного виду або групи, розкрито у наукових доробках А. Ф. Волобуєва⁹, В. О. Гусевої¹⁰, Б. О. Павлишина¹¹, Р. Л. Степанюка¹, О. В. Таран² та ін. Ґрунтовні

¹ Журавель В. А. Автоматизовані інформаційні системи як засіб забезпечення ефективності досудового розслідування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / редкол.: А. І. Лозовий, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2015. № 15. С. 13–21.

² Капустіна М. В. Поняття техніко-криміналістичних засобів забезпечення протидії злочинам. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фак. вид. Харків: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2014. Вип. 2 (6). С. 24–34.

³ Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами під час проведення слідчих дій: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.

⁴ Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Новітні зарубіжні розробки та перспективні дослідження у галузі техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 96–101.

⁵ Лисенко О. В. Криміналістичне забезпечення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.

⁶ Павлюк Н. В. Поняття та інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. № 15. С. 96–104.

⁷ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.

⁸ Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності // *Вибрані твори = Избранные труды*. Харків: Апостіль, 2010. С. 82–85.

⁹ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

¹⁰ Гусева В. О. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів: поняття та складові. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (94). С. 243–253. <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.22>.

¹¹ Павлишин Б. О. Поняття «техніко-криміналістичного забезпечення» розслідування злочинів

напрацювання вчених створили належне підґрунтя для розуміння сутності, напрямів розвитку окремих аспектів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень на сучасному етапі. Та попри ґрунтовність наукових розробок, усе ж таки слід констатувати, що ця проблематика в контексті досліджуваних нами кримінальних правопорушень відрізняється власне притаманною їй специфікою, тому відсутність комплексних досліджень питань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, негативно позначається на практичній діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Під «техніко-криміналістичним забезпеченням розслідування» розуміють окрему складову криміналістичного забезпечення, що передбачає створення наукового підґрунтя застосовування засобів і методів, а також прийомів діяльності щодо залучення до вирішення практичних завдань спеціальних знань і технічних засобів, розробку відповідних криміналістичних рекомендацій³. Саме тому деякими вченими-криміналістами в юридичній літературі висловлено пропозиції щодо розкриття цієї проблематики в межах такого структурного компоненту криміналістичної методики як особливості використання спеціальних знань. На нашу думку, усе ж таки це питання потребує додаткового ґрунтового дослідження, зокрема, зважаючи на те, що застосування техніко-криміналістичних засобів не завжди вимагає залучення спеціаліста або експерта, оскільки самостійно застосовуються стороною обвинувачення. Концептуально це не цілком узгоджується з теоретико-праксеологічними засадами використання спеціальних знань, де обов'язковим є залучення компетентного фахівця у галузях науки та техніки, мистецтва і ремесла. Тому вважаємо за потрібне визначити особливості застосування традиційних технічних засобів, якими вважаються засоби фотозйомки, звуко- та відеозапису під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Особливості застосування фотозйомки, звуко- та відеозапису в кримінальному провадженні визначаються положеннями чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема, які визначають порядок фіксування кримінального провадження й особливості проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Матеріали фотозйомки, звуко- та відеозапису за певних умов можуть визнаватися документами, а отже, набувати статусу доказів у кримінальному провадженні. Проте, як слушно зауважує Н. В. Павлова, суд може не брати до уваги подібні

проти життя і здоров'я особи *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. № 3 (31). Т. 11. С. 116-123.

¹ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків: НікаНова, 2012. 382 с.

² Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 34 с.

³ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 318.

матеріали, у тому числі, якщо вони здобуті з порушенням визначеної законом правової процедури, із порушенням прав, свобод і законних інтересів учасників відповідної процесуальної дії тощо¹. Водночас разом із дотриманням ряду правових вимог, важливо враховувати ще й організаційні засади провадження відповідної діяльності.

Слідча фотографія застосовується представниками органів досудового розслідування під час проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів для фіксації їх перебігу та результатів. Основне її призначення полягає у закріпленні обстановки на місці проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, присутності під час їх проведення окремих осіб, зовнішнього вигляду та стану об'єктів і процесів матеріального світу, їх окремих ознак, зокрема і з відображенням невидимих або слабовидимих деталей, елементів, реквізитів тощо².

Під час розслідування рейдерства, у випадку фактичного блокування роботи підприємства, виникає потреба у фіксації осіб, які, наприклад, перешкоджають вільному пересуванню його працівників та техніки. Зафільмовані матеріали в подальшому можуть бути скеровані на експертне дослідження задля ідентифікації особи, яка могла бути причетна до вчинення рейдерського захоплення підприємства. Тому важливо застосовувати сучасні технічні засоби, задля забезпечення виготовлення порівняльних зразків належної якості. Якщо було захоплено земельну ділянку сільськогосподарського призначення, то застосування фотозйомки стане принагідним ще й під час фіксації техніки, що застосовується для оброблення землі, а також фіксації слідів рілля, збору врожаю та інших дій, що засвідчують протиправність поведінки окремих осіб.

При застосуванні фотозйомки (як слідчої, так і експертної) важливим є дотримання ряду правил і вимог, що стосуються порядку виготовлення й оформлення фотознімків (складення фототаблиць). Це, зокрема, стосується коректних роз'яснювальних написів із зазначенням застосованих технічних засобів, підписів осіб, причетних до їх виготовлення й оформлення, засвідчення їх відтиском печаток відповідних органів тощо. При цьому відомості щодо кожного із застосованих технічних засобів підлягають ще й обов'язковому внесенню до тексту протоколу. Рекомендовано, щоб ті засоби, що застосовуються перебували на балансі відповідного правоохоронного органу, адже під час судового розгляду може виникнути потреба у додатковому дослідженні технічного засобу та носія інформації, що застосовувалися. За результатами аналізу матеріалів судової практики щодо розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із рейдерством, доходимо висновку, що саме такі клопотання заявляє сторона захисту у 13% справ. В обґрунтування своїх вимог вони покладають доводи щодо потреби

¹ Павлова Н.В. Оцінка на предмет допустимості як доказів матеріалів фотозйомки, звуковідеозапису події злочину. Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 264.

² Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 61.

ознайомлення з останніми, а за неможливості задоволення подібних клопотань стороною обвинувачення, вказують про невідповідність цих доказів критеріям, що висуваються до них. Окрім цього, у разі застосування учасниками слідчої (розшукової) дії особистих технічних засобів, виготовлені фотознімки або інші матеріали, неможливо гарантувати дотримання засади таємниці досудового розслідування. Адже неодноразово окрема матеріали без надання дозволу сторони обвинувачення поширювалися в медіа або передаються зацікавленим та упередженим особам, що своєю чергою може зумовити настання негативних наслідків. Ураховуючи апробованість криміналістичної рекомендації щодо невідкладності огляду місця події¹, важливо забезпечувати підтримання технічних засобів у належному стані, адже подекуди повідомлення про вчинення дій рейдерського характеру є неочікуваним і вимагає негайної реакції.

Ураховуючи, що реалізація злочинного умислу, спрямованого на вчинення рейдерства, досить часто пов'язана з підробленням офіційних документів, їх використанням та ін., типовим під час розслідування подібних протиправних діянь, є проведення на підставі ухвали слідчого судді тимчасового доступу до речей і документів, а також обшуку з метою відшукування та вилучення документів, що використовувалися як знаряддя вчинення кримінального правопорушення або ж які підтверджують протиправність набуття права власності на активи підприємства, установи, організації тощо. Під час реалізації останніх часто виникає потреба у вилученні правостановлюючих документів суб'єктів господарювання, документів фінансової звітності, тобто тих, які можуть позначитися на подальшому функціонуванні підприємства. Тому проведення останніх може відбуватися в умовах протистояння, тобто конфлікту обумовленого вимогою вилучення таких документів.

Як слушно наголошують в юридичній літературі, адвокати, представляючи інтереси підзахисних та інших учасників обшуку, з якими укладено договір про надання відповідних послуг, нерідко зловживають своїми правами, тим самим створюючи перешкоди у проведенні слідчої (розшукової) дії. Тим паче, що під час проведення обшуку іноді раптово виникає необхідність вилучення предметів та документів, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку, але під час проведення пошукових дій, з'ясувалося, що вони також мають доказове значення у кримінальному провадженні². Ба більше, у випадку проведення обшуку, тимчасово вилучене майно потребуватиме додаткового звернення з клопотанням про накладення арешту на нього, що буде проводитися із залучення власників, розпорядників цього майна, зокрема і документів. У

¹ Корнієнко В., Савчук Т. Тактичні особливості проведення огляду місця події в умовах ведення бойових дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 29 (2). С. 169. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.12>

² Венгерова Ю. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії з вилучення документальних джерел доказів під час розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 252. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.43>.

випадку відсутності належних доводів на підтвердження потреби збереження вилучених документів у сторони обвинувачення, слідчий суддя відмовить у накладенні арешту, через що ознайомлення з фактичним змістом останніх стане неможливим. Тому на нашу думку, важливим є проведення детальної фотозйомки майна та документів, що виявлені або вилучаються під час обшуку, а також під час отримання доступу до них у порядку, передбаченому ст. ст. 159–166 КПК України¹. З цією метою також можуть застосовуватися сканери або засоби копіювальної техніки. При цьому якщо виготовлення копій здійснюватиметься одразу ж під час проведення слідчої (розшукової) або процесуальної дії, важливо залучати до цього процесу та ознайомлювати з ними всіх учасників такої дії. Щодо документів, відносно яких планується ініціювання почеркознавчої експертизи або технічної експертизи документу, то оригінали останніх підлягають вилученню, а тому виготовлення їх копій є недоцільним.

Більш інформативним аніж фотозйомка, може бути застосування відеозапису. Під час розслідування кримінальних правопорушень він може використовуватися з метою фіксації: 1) статичної та динамічної інформації; 2) звукової та візуальної інформації (наприклад, вербальної і невербальної поведінки допитуваних). Це забезпечує наочне сприйняття зафіксованих відомостей, а також можливість їх аналізу під час кваліфікованого експертного дослідження з метою спростування факту тиску на підозрюваного, свідків і потерпілого слідчим, оперативними працівниками або іншими учасниками кримінального провадження та ін.

Щодо правових підстав здійснення відеозапису, то стороні обвинувачення гарантується можливість його застосування майже під час проведення всіх процесуальних дій. Відомості про їх застосування підлягають обов'язковому внесенню до протоколу, а учасники слідчої дії повідомляються про це. За таких умов відеозапис процесуальної дії стає обов'язковим додатком до протоколу. У разі використання відеозапису під час проведення допиту текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому (ч. 2 ст. 104 КПК України). Підготовлений цифровий носій із виготовленим відеозаписом підлягає пакуванню та надійному збереженню. Важливо, що за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів є обов'язковим (ч. 1 ст. 107 КПК України)². Винятки становить лише освідування, що пов'язане із оголенням особи, за участю якої проводиться слідча (розшукова) дія.

Також обов'язковим є застосування аудіо-, відеозапису під час

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 13.12.2023).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 13.12.2023).

проведення обшуку житла чи іншого володіння особи¹. При цьому тактично раціональною вважаємо пропозицію щодо одночасного застосування і фотозйомки, і відеозапису під час проведення обшуку, проведення якої правильніше доручати залученому інспектору-криміналісту², що зумовлено складністю цієї дії, зумовленої зокрема потребою реалізації комплексу заходів пошукового характеру.

Окрему увагу слід приділити застосуванню безпілотних літальних апаратів, потреба в яких є обґрунтованою під час проведення оглядів або обшуків території, площа якої є занадто великою, наприклад, земельних ділянок або територій виробництв тощо. Ця ж система може використовуватися для виявлення та контролю пересування транспорту або певних осіб, здійснення покадрової зйомки, тобто здійснення серії знімків за певний час польоту та ін³. Інтеграція дронів у криміналістичну картографію забезпечує швидкий збір даних, скорочуючи витрати, заощаджуючи час і перетворюючи отримані дані на цифрову інформацію, що забезпечує наочне сприйняття обстановки на місці проведення слідчої (розшукової) дії⁴.

Для ідентифікації особи за голосом та/або мовленням, виникає потреба в наданні судовому експерту відповідних експериментальних зразків. Порядок отримання останніх врегульовано положеннями ст. 245 КПК України. Водночас важливо брати до уваги, що під час підготовки порівняльного матеріалу застосуванню підлягають сучасні мікрофони та засоби фіксації голосу, адже технічні параметри апаратури фіксації звуку впливають на якість відібраного зразка. При цьому, бажано отримати зразки голосу та мовлення особи належної якості загальною тривалістю не менше 20-25 хвилин.

Висновки. Застосування технічних засобів фотозйомки, звуко- та відеозапису слід здійснювати з дотриманням правових та організаційних засад, а також за наявності достатніх підстав, що зумовлені тактичними завданнями розслідування. Важливим є також дотримання ряду вимог і під час виготовлення відповідних матеріалів, зокрема у разі наданню матеріальної форми підготовленим цифровим матеріалам. На підставі ретельної об'єктивної оцінки виготовлених матеріалів, зокрема встановлення їх відповідності критеріям інформативності, належної якості, достатності, точним і неухильним дотриманням правових засад під час їх виготовлення та оформлення, останнім може бути надано статус доказів під час судового розгляду. Недотримання науково обґрунтованих положень

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 13.12.2023).

² Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 259.

³ Husieva V., Avdieiev O., Kornienko V., Kryvoruchko L. Innovative technologies as alternative means of improving the efficiency of criminal justice in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(52). Pp. 265-266. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.28>.

⁴ Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час огляду місця події. *Juris Europensis Scientia*. 2023. №1. С. 150. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.28>.

суттєво позначається на можливості виконання завдань кримінального провадження. У зв'язку з тим, що окреслена проблематика є актуальною, складною та багатоаспектною, вона потребує теоретичного узагальнення та подальшого наукового осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

13. Венгерова Ю. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії з вилучення документальних джерел доказів під час розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №12. С. 250–255. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.43>.

14. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

15. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256–265. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.22>.

16. Гусева В. О. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів: поняття та складові. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (94). С. 243–253. <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.22>.

17. Журавель В. А. Автоматизовані інформаційні системи як засіб забезпечення ефективності досудового розслідування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / редкол.: А. І. Лозовий, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2015. № 15. С. 13–21.

18. Капустіна М. В. Поняття техніко-криміналістичних засобів забезпечення протидії злочинам. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 24–34.

19. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами під час проведення слідчих дій: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.

20. Корнієнко В., Савчук Т. Тактичні особливості проведення огляду місця події в умовах ведення бойових дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 29 (2). С. 167–179. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.12>.

21. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 13.12.2023).

23. Лисенко О. В. Криміналістичне забезпечення розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.
24. Павлишин Б. О. Поняття «техніко-криміналістичного забезпечення» розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. № 3 (31). Т. 11. С. 116–123.
25. Павлова Н. В. Оцінка на предмет допустимості як доказів матеріалів фотозйомки, звуковідеозапису події злочину. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 262–271.
26. Павлюк Н. В. Поняття та інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. № 15. С. 96–104.
27. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків: НікаНова, 2012. 382 с.
28. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Новітні зарубіжні розробки та перспективні дослідження у галузі техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 96–101.
29. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 34 с.
30. Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час огляду місця події. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.28>.
31. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.
32. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
33. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності // *Вибрані твори*. Харків : Апостіль, 2010. С. 82–85.
34. Husieva V., Avdieiev O., Kornienko V., Kryvoruchko L. Innovative technologies as alternative means of improving the efficiency of criminal justice in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (52). P. 260-268. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.28>.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Serhii A. TIULIENIEV,
PhD in Economy
(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine))

USE OF PHOTOGRAPHY AND VIDEO RECORDING DURING THE

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO RAIDING

Ensuring a quick, complete, and impartial investigation is to some extent determined by the appropriate level of forensic support, one of the components of which is technical forensic support. Despite the scientific development of this problem, such components of technical and forensic support as features of photography, sound recording, and video recording during the investigation of criminal offenses related to raiding have not yet been covered in legal literature. Taking into account the fact that combating raiding is one of the priority tasks of many state bodies, the purpose of the article is defined as defining the features of the use of investigative photography, sound, and video recording during investigative (search) and procedural actions in criminal proceedings regarding the investigation of raiding.

Key words: *criminal offense, pre-trial investigation, raiding, technical and forensic investigation support, photography, video recording, sound recording, investigative (search) action, procedural action.*

Ольга Павлівна ШАЙТУРО,
доктор юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

Олександр Олександрович ХАНЬ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто сучасні підходи до розуміння поняття корупційних ризиків у сфері публічного управління та їх причин. На підставі цього сформульовано розуміння корупційних ризиків, що виникають під час кримінального провадження та виокремлено деякі із них. Щодо кожного визначеного корупційного ризику сформульовано можливі заходи з його усунення.

Ключові слова: кримінальне провадження, корупційні ризики, заявник, потерпілий, перекладач, свідок, підозрюваний, угода про примирення, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза

Постановка проблеми. Оцінка корупційних ризиків, рівня їх поширеності в різних сферах суспільних відносин, встановлення причин і умов, мотивів відтворення корупційних відносин, як вірно зазначається у науці, сприяє виявленню прогалин у законодавчому регулюванні протидії

корупції, проблем, що виникають на практиці їх реалізації, а також недоліків в організаційному, ресурсному, ідеологічному забезпеченні цієї діяльності і відповідно вироблення заходів, адекватних існуючим можливостям і потребам сучасного суспільства¹. Не може стояти осторонь цих процесів й сфера кримінального судочинства, де вплив корупції на процеси, що відбуваються в її рамках несуть вкрай негативні наслідки для ефективності протидії злочинності та відновлення справедливості.

Досліджень корупційних ризиків під час кримінального провадження у фаховій літературі увага майже не приділялась, незважаючи на актуальність предмета дослідження. Наразі відома лише одна аналітична робота, яка було опублікована у 2009 році, тобто на момент дії Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, – «Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі» (М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін.)². У жодному разі не применшуючи високий рівень якості та значення проведеного дослідження, яке не втрачає своєї актуальності і сьогодні, слід наголосити на тому, що зміна процесуальної моделі кримінального судочинства вимагає активізації нових досліджень власне нової моделі на предмет наявності можливих корупційних ризиків у діяльності учасників кримінального провадження. Дослідженню корупційних ризиків під час кримінального провадження спряють існуючі численні наукові розробки цієї категорії в цілому, та які пов'язані з іменами таких науковців як: К. Л. Бугайчук, Т. А. Головач, Ю. В. Дмитрієв, Л. М. Доля, Л. О. Завгородня, К. П. Заїка, О. В. Казаченкова, Н. С. Краснокутська, С. В. Куренда, В. М. Лачкова, Р. В. Мельничук, І. Н. Пустовалова, К. М. Ташина та ін.

Мета статті – виявити та охарактеризувати корупційні ризики, що виникають під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Поява у сфері публічного управління та права категорії «корупційний ризик» пов'язана із прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII³, де це поняття згадується, але не визначається. Нормативне та досить лаконічне визначення цієї категорії міститься у Методології управління корупційними ризиками, що затверджені Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 28 грудня 2021 року № 830/21. Згідно положень згаданого нормативно-правового акту, корупційний ризик – це імовірність вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, що негативно вплине на діяльність організації. Джерелом корупційного ризику, в свою чергу, визнається обставина або їх сукупність, що може спричинити

¹ Содомора Р.О.. Корупційні ризики: адміністративно-правові засади протидії : дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 : Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль. С. 24.

² 2. Буроменський М.В. Сердюк О.В., Осика І.М. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Харк. ін-т прикладних гуманіт. досліджень, МА Консалтинг. Київ: Москаленко О.М., 2009. 220 с.

³ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

або допустити виникнення корупційного ризику¹.

Слід відзначити, що у фаховій літературі вказане поняття також піддавалась опису, а отже відомі й спроби надати йому характеристики. В експертному середовищі під корупційними ризиками пропонується розуміти правові, організаційні та інші фактори та причини, які породжують, заохочують (стимулюють) корупцію у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності держави².

Науковці І. М. Погрібний та М. М. Новіков розглядають корупційний ризик як фактор, що поєднує умови і обставини, активізує корупційну ситуацію до корупційно-психологічного стану, спрямованого на корупційну угоду потенційних суб'єктів корупційного правопорушення³. І. І. Яцків відзначає, що корупційний ризик – це ймовірність учинення корупційних діянь і їх наслідки за конкретний проміжок часу⁴. А. В. Волошенко визначає корупційний ризик в якості «імовірного відхилення фінансових параметрів й економічного процесу від загальнодержавних інтересів⁵. К. Л. Бугайчук розглядає ризик корупції як «відповідний факт, який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на здійснення таких функцій, як управління державою та місцеве самоврядування»⁶. На думку Ю. В. Дмитрієва під корупційними ризиками слід розуміти умови, які сприяють зростанню, розвитку, впровадженню та розповсюдженню корупційних практик в офіційній та професійній публічній діяльності, що склалися в результаті зазначених процедур у відповідних процесуальних законах та інших нормативних актах, включаючи статuti, відомчі нормативні акти для уповноважених органів⁷. К. П. Заїка під корупційним ризиком розуміє систему явищ і обставин, які виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення⁸.

Хоча згадані науковці застосовують відмінні підходи до

¹ Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 № 830/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

² Технічний документ – аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні/підгот. Центр політико-прав. реформ 2009. // Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/21894>

³ Погрібний І.М., Новіков М.М. Щодо ознак корупційних ризиків у законопроектній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2.Ч. 3. С. 150.

⁴ Яцків І.І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 - Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. С. 13.

⁵ Волошенко А.В. Шляхи до своєчасного виявлення і нейтралізації корупційних ризиків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 12(174). С. 314.

⁶ Бугайчук К.Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 39.

⁷ Дмитрієв Ю.В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 93.

⁸ Заїка К.П. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 2 (14). 2018. С. 37.

формулювання поняття корупційного ризику, слід відзначити на двох його основних властивостях. По-перше, корупційний ризик – це певна обставина або фактор, який може мати різну природу (правовий, організаційний, економічний, політичний тощо). По-друге, ця обставина зумовлює можливість або підвищує вірогідність вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення.

Серед причин виникнення корупційних ризиків виокремлюють:

- відсутність дієвого контролю з боку керівництва та громадськості;
- відсутність необхідного рівня автоматизації та цифровізації внутрішніх організаційних процесів в органах державної влади;
- дублювання функцій різними органами публічної влади;
- наявність правових колізій норм нормативних та регуляторних актів вітчизняної законодавчої бази, неоднозначність законодавства;
- неефективність взаємодії та координації уповноважених органів державної влади;
- неналежне реагування (або його відсутність) на скарги та відгуки громадян щодо неправомірної корупційної поведінки працівників органів публічної влади
- низький рівень профілактичної роботи серед працівників служб органів державної влади;
- проблеми технічного та методологічного характеру тощо¹.

Виходячи із зазначеного, корупційні ризики у кримінальному провадженні можна визначити як фактори, які зумовлюють або підвищують вірогідність вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення учасниками кримінального провадження. Це стосується тих учасників кримінального провадження, які є суб'єктами владних повноважень: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд.

Корупційні ризики під час кримінального провадження, як зазначається у літературі, першочергово пов'язані із недосконалістю положень КПК України з огляду на надмірне розширення дискреційних повноважень суб'єктів правозастосування унаслідок перенасиченості його норм оціночними поняттями, неоднозначними термінами². Поряд із цим, слід також вести мову про фактори неналежної організаційно-управлінської структури окремих органів або інституцій, що залучені до сфери кримінального процесу та відсутність ефективного контролю за прийняттям рішень або вчиненням дій суб'єктів кримінально процесуальної діяльності. Наголосимо на окремих із них.

Корупційні ризики, пов'язані з участю у кримінальному провадженні потерпілого та заявника.

Ризик відмови від прийняття заяви про вчинення кримінального

¹ Там само. С. 35–38.

² Буроменський М.В. Сердюк О.В., Осика І.М. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Харк. ін-т прикладних гуманіт. досліджень, МА Консалтинг. Київ: Москаленко О.М., 2009. С. 10.

правопорушення або відмови від визнання особи потерпілим. Хоча, за загальним правилом ч. 4 ст. 214 КПК України відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається, така можливість у слідчого чи прокурора є. Згідно ч. 5 ст. 55 КПК України, за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді¹. Цьому можуть сприяти наступні фактори:

а) наявність конфлікту інтересів у посадової особи, яка приймає заяву чи повідомлення або у його колеги. Можуть бути ситуації, коли у заяві як суб'єкт злочину вказується родич, знайомий такої особи або ж така поведінка є формою вимагання хабаря у потерпілої особи за початок процедури кримінального переслідування винної особи (особливо коли кримінальним правопорушенням потерпілому завдано шкоду у значному розмірі та для нього важливим постає питання її відшкодування). Ці обставини можуть стати підставою і для відмови слідчим або прокурором у визнанні особи потерпілим у кримінальному провадженні.

б) існуюча обліково-статистична система щодо розкриття кримінальних правопорушень. Безперспективність розкриття кримінального правопорушення та доведення обставин справи призведе до «погіршення» такої статистики органу досудового розслідування, невиконання плану та негативних дисциплінарних наслідків з боку керівництва;

в) недосконалість нормативно-правового регулювання процедури прийняття та реєстрації заяв про вчинені кримінальні правопорушення. На сьогодні немає єдиного нормативно-правового акту, який регулював би дану процедуру. Отже, кожне відомство самостійно визначає для себе правила у цій сфері. Це дає змогу запровадити додаткові вимоги до змісту та форми заяв про вчинені кримінальні правопорушення, додаткові підстави для їх неприйняття. Наприклад, Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті ДБР (п. 5 розділу 2 містить положення яке дає право не приймати заяву, у якій текст викладений нерозбірливим почерком або містить некоректне звернення до посадових осіб ДБР². Це положення є оціночним, а тому несе в собі ризик необґрунтованої відмови потерпілому (заявнику) при реалізації його процесуальних прав. Поряд із цим, абсолютно усі діючі інструкції у цій сфері: МВС, ДБР, НАБУ, СБУ, БЕБ містять положення,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Про затвердження інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань: Наказ Державного бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>

згідно яким за заявами або повідомленнями, у яких відсутні відомості про вчинене кримінальне правопорушення досудове розслідування не розпочинається. Наявність або відсутність таких відомостей є суб'єктивним, тобто оціночним поняттям, що може бути також використано як підстава для відмови у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Заходами із усунення зазначених корупційних ризиків може бути: удосконалення чинного законодавства, зміна підходу до планування та статистично звітності органів досудового розслідування, запровадження централізованої електронної системи подачі заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення.

Недосконалий механізм реалізації угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим. Відповідно до ч. 1 ст. 474 КПК України прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди¹. Право прокурора відкласти направлення угоди про примирення на її затвердження до суду може бути ним використано з корупційною метою, як засіб провокації сторін угоди на надання неправомірної вигоди. Такий поведінці сприяє наявність у нього таких повноважень, в основі реалізації яких лежить оціночне поняття щодо необхідності отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів. Наявність зазначених підстав визначається на розсуд самого прокурора.

Заходами із усунення зазначених корупційних ризиків: удосконалення чинного законодавства в частині позбавлення прокурора права відкладати направлення угоди про примирення до суду або ж запровадження ефективного контролю за прийняттям ним таких рішень.

Корупційні ризики, пов'язані з участю у кримінальному провадженні інших учасників (свідки, експерти, перекладачі).

Існує ризик необґрунтованого надання особі процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні. Мова йде про ситуації, коли особі умисно деякий час не пред'являється підозра у вчиненні кримінального правопорушення і така особа залучається до кримінального провадження у статусі свідка. З нею проводиться ряд процесуальних дій. Слід зазначити, що у такому статусі особа не має права на захист, тобто не може залучати адвоката для свого захисту та участі нього у процесуальних діях (ч. 1 ст. 45 КПК України)².

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

За даними досліджень існують випадки підкупу свідками прокурорів та слідчих з метою «виведення зі справи». Аби уникнути обвинувачення або вийти зі справи взагалі свідки пропонують корупційні винагороди слідчим та прокурорам. Досить часто, як засвідчують глибинні інтерв'ю та фокус групи, залучення до справи певних осіб у якості свідків відбувається з метою тиску на них (зокрема, і для отримання корупційних винагород від них)¹.

Сприяє виникненню корупційних відносин при проведенні судових експертиз недосконала організаційно-управлінська структура експертних установ, що негативно впливає на незалежність експертів у кримінальному провадженні. Мова йде про те, що правоохоронні у свої структурі мають експертні установи, які і проводять дослідження по тим чи іншим питанням. Зокрема, відповідно ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» в Україні працюють експертні служби Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, які і здійснюють дослідження у кримінальних провадженнях за дорученням слідчих цих органів². У такому разі виникає ризик використання службових відносин, відносин підпорядкування для схилення експерта щодо надання завідомо необґрунтованих висновків на користь сторони обвинувачення.

Заходи із усунення зазначених корупційних ризиків: виведення експертних установ із підпорядкування правоохоронних органів

На сьогодні у національному кримінальному судочинстві відсутній механізм залучення до кримінального провадження незалежного перекладача. Зазначається (ст. 68 КПК), що у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача)³. Наприклад, відсутні правові гарантії неупередженості перекладача, залученого стороною обвинувачення. Не встановлено й безумовного обов'язку слідчого судді, суду, прокурора, слідчого самостійно (за відсутності відповідного клопотання з боку учасника провадження) залучати перекладача. Отже, є, наприклад, ризик залучення до кримінального провадження перекладача на корупційній основі, який буде упередженим по відношенню до протилежної сторони.

Заходи із усунення зазначених корупційних ризиків: запровадити службу незалежних перекладачів. Наприклад, у Великобританії послуги з перекладу під час кримінального провадження компанією, з якою укладено контракт Міністерство юстиції. Перекладачі, що працюють у системі кримінального правосуддя, мають бути зареєстровані в Національному

¹ Буроменський М.В. Сердюк О.В., Осика І.М. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Харк. ін-т прикладних гуманіт. досліджень, МА Консалтинг. Київ: Москаленко О.М., 2009. С. 56.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

реєстрі державних перекладачів (NRPSI). NRPSI - є незалежним, добровільним органом, його головна функція - забезпечення підтримки стандартів у професії на користь громадськості та перекладачів. NRPSI є неприбутковою організацією, яка повністю фінансується за рахунок реєстраційних зборів, що сплачують перекладачі за реєстрацію та присутність у реєстрі. Власне, реєстр є джерелом, де можна знайти відповідного перекладача¹.

Корупційні ризики, які можуть виникнути під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Законодавчо закріплене право сторони обвинувачення проводити ряд слідчих (розшукових) дій та негласних (слідчих) розшукових дій без дозволу слідчого судді, там де це необхідно. За загальним правилом, проникнення до житла та іншого володіння особи здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. Однак, у окремих випадках закон дозволяє реалізацію таких дій без отримання попереднього дозволу суду. Так, згідно ч. 3 ст. 233 КПК України «Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення»². У таких ситуаціях існує ризик фальсифікації обставин, які слугують підставою для реалізації даного права сторони обвинувачення. Це може бути використано для проведення необґрунтованих обшуків, наприклад, на підприємствах із метою схиляння власника приміщення до корупційних дій.

Аналогічне зловживання процесуальними правами може бути і при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Адже, відповідно до ч. 1 ст. 250 КПК України «...У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора»³.

Законом передбачається, що негайно після початку реалізації таких процесуальних дій, сторона обвинувачення зобов'язана звернутись до слідчого судді із метою легалізації своїх дій. Проте, на практиці це може і не відбутись.

Маючи доступ до технічних засобів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, останні можуть реалізовуватись працівниками правоохоронних органів для збирання інформації у власних цілях.

¹ Залучення перекладачів у практиці кримінального правосуддя Британії. Огляд. Експертний центр з прав людини. URL: <https://ecpl.com.ua/news/20896/>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

³ Там само.

Заходи із усунення зазначених корупційних ризиків: для усунення цього ризику повинен існувати дієвий механізм контролю (відомчий) та нагляду (прокурорський) за дотриманням вимоги щодо звернення до слідчого судді та за використанням технічних засобів проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Прогалиною у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, яка може породжувати корупційні ризики є відсутність чіткої процедури проведення освідування особи у примусовому порядку (ст. 241 КПК України) та відібрання зразків для експертизи, наприклад, біологічних зразків особи, у примусовому порядку (ст. 245 КПК України)¹. Це породжує поле для можливого необґрунтованого застосування сили, спеціальних засобів, може бути засобом необґрунтованого утримання особи у приміщенні правоохоронного органу, його катування та залякування, зокрема, із корупційною метою.

Заходи із усунення зазначених корупційних ризиків: удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства шляхом визначення чіткої процедури проведення освідування та відібрання зразків для експертизи у примусовому порядку

Також під час проведення слідчих дій може порушуватися порядок оформлення вилучених під час проведення обшуків, виїмок, оглядів місць події грошей, коштовностей та інших цінностей. Наприклад, може здійснюватися фіксація не усієї суми знайдених і фактично вилучених грошових коштів, коли приховані кошти присвоюються слідчим. Інколи це робиться за згодою тих людей, у яких ці речі були знайдені. Таким чином це приймає характер неправомірної вигоди². Також, оскільки існує вільний доступ сторони обвинувачення до таких цінностей, наявний ризик незаконного привласнення майна із використанням службового становища.

Заходи із усунення зазначених корупційних ризиків: забезпечення прокурорського нагляду шляхом залучення процесуального керівника до участі у огляді чи обшуку з метою попередження та виявлення можливих фактів.

Крім того, дізнавач, слідчий або прокурор можуть умисно не проводити ті чи інші слідчі (розшукові дії) із метою затягування досудового розслідування або ж умисне знищувати докази вчиненого кримінального правопорушення з подальшим закриттям кримінального провадження на підставі п. п. 3, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України³. Із цим пов'язаний ризик відсутності належного контролю за їх діяльністю під час кримінального провадження.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід відзначити, що

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Буроменський М.В. Сердюк О.В., Осика І.М. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Харк. ін-т прикладних гуманіт. досліджень, МА Консалтинг. Київ: Москаленко О.М., 2009. С. 102.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

попередження та усунення можливих корупційних ризиків, що мають місце під час кримінального провадження повинно носити системний характер та передбачає запровадження ряду як законотворчих, так і організаційно-управлінських заходів, визначених у статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугайчук К. Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 39-40.
2. Буроменський М. В., Сердюк О. В., Осика І. М. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Харк. ін-т прикладних гуманіт. досліджень, МА Консалтинг. Київ: Москаленко О.М., 2009. 220 с.
3. Волошенко А. В. Шляхи до своєчасного виявлення і нейтралізації корупційних ризиків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 12 (174). С. 312–321.
4. Дмитрієв Ю. В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 92–95.
5. Заїка К. П. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 35–38.
6. Залучення перекладачів у практиці кримінального правосуддя Британії. Огляд. Експертний центр з прав людини. URL: <https://ecpl.com.ua/news/20896/>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Погрібний І. М., Новіков М. М. Щодо ознак корупційних ризиків у законопроектній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Ч. 3. С. 146–154.
9. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 № 830/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
11. Про затвердження інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань : Наказ Державного бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>.
12. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
13. Содомора Р. О. Корупційні ризики: адміністративно-правові засади протидії : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 - Адміністративне право і

процес; фінансове право; інформаційне право. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль. 215 с.

14. Технічний документ – аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні/підгот. Центр політико-прав. реформ 2009. // Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/21894>

15. Яцків І. І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 - Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 16 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2024

Olha. P. SHAITURO,

Doctor of Sciences in Law, Associate Professor,
(V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr. O. KHAN,

PhD in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CORRUPTION RISKS ARISING DURING CRIMINAL PROCEEDINGS

Assessment of corruption risks, the level of their prevalence in various spheres of social relations, establishing the causes and conditions, motives for the reproduction of corrupt relations, contributes to the identification of gaps in the legislative regulation of anti-corruption, problems arising in the practice of their implementation, as well as deficiencies in the organizational and resource provision of this activities, development of measures to eliminate the specified problems. The article examines modern approaches to understanding the concept of corruption risks in the field of public administration and their causes. Based on this, an understanding of corruption risks arising during criminal proceedings is formulated and some of them are highlighted. For each identified corruption risk, possible measures for its elimination are formulated.

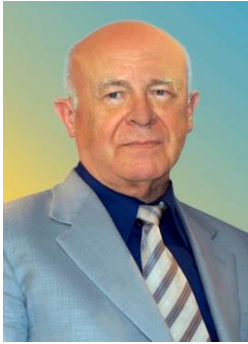
Key words: *criminal proceedings, corruption risks, applicant, victim, translator, witness, suspect, reconciliation agreement, investigative (search) actions, forensic examination.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 342.95+351.741]:629.73

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.28>

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
(Національна академія правових наук України,
м. Київ)

Сергій Миколайович НАУМЕНКО
(Департамент авіаційної безпеки
Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ)

Тихін Віталійович ШЕВЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ ПРИ ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті наданий аналіз нормативно-правової бази, що регламентує застосування та використання безпілотних повітряних суден, безпілотних

літальних апаратів та безпілотних авіаційних комплексів та надана оцінка правового забезпечення експлуатації безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань, що покладені на Національну поліцію України. Наведені статистичні дані зростання галузі використання безпілотних авіаційних комплексів у світі, опрацьовані сучасні тенденції та вектори розвитку даної галузі в Україні. У статті окреслена ретроспектива державного регулювання нових галузей та, на їх прикладі, окреслені перспективи нормативно-правового регулювання застосування та використання безпілотних авіаційних комплексів в Україні в цілому, та при виконанні завдань Національної поліції України – безпосередньо. Розглянуто сучасний стан нормативно-правового забезпечення та способи державного регулювання експлуатації безпілотних авіаційних комплексів, порядок реєстрації безпілотних повітряних суден та отримання документів, що дають право пілотувати безпілотні літальні апарати. Окремо проаналізовані нормативні акти, що регламентують застосування та використання безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань Національної поліції. Розглянуті вимоги до зовнішніх пілотів безпілотних авіаційних комплексів, надана оцінка комплексу вмінь та навичок, якими повинен володіти зовнішній пілот, а також способам отримання документів, що підтверджують статус зовнішнього пілота та вимоги державної авіації щодо організації та проведення польотів, а також підготовки відповідної документації та надані відповідні висновки. Розглянутий порядок бронювання повітряного простору та отримання дозволу на проведення польоту. Надані змістовні висновки, сформовані рекомендації та напрямки подальших досліджень та нормативно-правового забезпечення використання БПАК Національною поліцією України.

Ключові слова. БПЛА, Національна поліція, нормативно-правове регулювання, експлуатація, безпілотна авіація.

Постановка проблеми. Використання безпілотних повітряних суден (БПС) та безпілотних авіаційних комплексів (БПАК) в сучасному світі набуває стрімко зростаючої популярності. Зростаючий попит на БПС обумовлений їхньою універсальністю, високою точністю збору даних та різноманітністю застосувань, що відкриває нові можливості для вирішення завдань різної складності. Нормативно-правове регулювання стає стратегічним фактором у підтримці цього технологічного розвитку в Україні, забезпечуючи пріоритетні напрямки розвитку та доступність цих інновацій для різних сфер діяльності людини.

Широкомасштабна агресія росії проти України прискорила процеси інтеграції БПС, надавши можливість практикам застосувати усі надбання в сфері використання та застосування БПС, а теоретичній науці – аналізувати та опрацьовувати отримані результати. Таким чином, понад двох років ведення активних бойових дій можна спостерігати появу, адаптацію та зміну векторів застосування та використання БПАК на підставі чого можна

провести певний аналіз як усієї галузі, так і окремих результатів та тенденцій.

Констатуємо очевидне – сфера використання та застосування безпілотних повітряних суден довела свою ефективність у кожному із аспектів та сфер застосування, без винятків. Доступна ціна, розгалужена система виробництва, постачання, адаптивна система програмного забезпечення, зробили застосування БПАК, у будь-якій сфері економіки України, доступними та ефективними, а особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану, в якому знаходиться Україна.

Зі зростанням попиту на безпілотні повітряні судна та їх повсякденним використанням в різних галузях господарства, виникає необхідність в державному регулюванні цих процесів для забезпечення ефективного та безпечного впровадження сучасних технологій у сфері безпіотної авіації. Зокрема, враховуючи ризики правопорушень та можливості нанесення шкоди при використанні БПЛА, важливо встановлювати чіткі правила та стандарти використання цих апаратів. Державне регулювання має спрямовуватися на швидке реагування щодо порушення, упорядкування правил експлуатації, а також реагування на події, що можуть виникнути під час використання та застосування БПС. Такий підхід дозволяє збалансувати потреби галузей, що користуються БПС, та забезпечити адекватний контроль за діяльністю всіх суб'єктів безпіотної авіації для запобігання можливих правопорушень чи негативних наслідків.

Національна поліція України як центральний орган виконавчої влади застосовує та використовує безпілотні повітряні судна при виконанні завдань, визначених у законі про Національну поліцію. Варто зауважити, що законодавець визначив порядок використання БПС, БПЛА та БПАК та закріпив їх у відповідних документах. У даній статті нами розглянуто, проаналізовано та надано висновки що до даного порядку, проаналізовані норми, що регламентують порядок застосування БПС, БПЛА та БПАК які забезпечують законне використання та застосування даних апаратів та легалізацію, у тому числі і у судовому порядку, отриманих за допомогою них даних.

З метою якісного викладення матеріалу та використання і розуміння нормативної бази необхідно визначити термінологічні поняття. Законодавець надає декілька трактувань безпілотних літальних авіаційних систем. В даній статті роботі та далі буде використовуватися визначення, зазначене у наказі Міністерства оборони № 401 від 10.08.2018. **Безпілотний авіаційний комплекс** (безпілотна авіаційна система) (далі – БпАК) – безпілотне повітряне судно, пов'язані з ним пункти дистанційного пілотування (станції наземного керування), необхідні лінії керування і контролю та інші елементи, зазначені у затвердженому проекті типу БпАК. БпАК може включати декілька безпілотних ПС.¹ Дане визначення, на думку

¹ Про затвердження Правил технічної експлуатації безпілотних авіаційних комплексів I класу

авторів, є таким, що максимально розкриває мету, завдання, принципи застосування зазначеної техніки, а також описує способи використання та надає максимально широку характеристику.

Законодавець в нормативних актах закріпив та визначив умови та межі застосування, використання, а також окреслив порядок допуску до експлуатації БПАК та межі законності такої експлуатації. Відповідно до положень Повітряного кодексу України державним регулятором у сфері використання безпілотників виступає Міністерство оборони України та його підрозділи, а нормативно-правове забезпечення експлуатації БПАК орієнтовано на підрозділи Міністерства оборони України без урахування будь-якої специфіки роботи Національної поліції.

Поліцейські, які мають необхідність застосувати БПАК які є частиною державної авіації, повинні чітко дотримуватись вимог визначеного законодавства. Порядок та процедура експлуатації безпілотних систем, від проходження навчання до отримання дозволу на безпосередній виліт, має значну кількість вимог, що передбачені наказами МО, та не враховують взагалі особливості завдань, що покладені на Національну поліцію України, методи та способи їх виконання, особливості проведення слідчих розшукових дій, особливості використання та застосування малої безпіотної авіації в Національній поліції України, тощо. У свою чергу, Національна поліція у своєму активі має лише один нормативно правовий акт, наказ МВС від 18.12.2018 № 1026, який, нажаль, окреслює лише окреме питання застосування БПАК у Національній поліції¹, яке стосується фото-, кінозйомки і відеозапису.

Відповідно до визначеної парадигми отримання законного для поліції способу експлуатації БПАК ускладнює, а інколи і унеможлиблює, застосування чи використання поліцейськими відповідних технічних засобів, що зводить, фактично, нанівець усі переваги застосування безпілотних авіаційних комплексів під час виконання завдань поліції.

Слід виділити наступні, найбільш актуальні, проблеми:

По-перше, відкриття допуску до польотів БПАК ідентичне з допуском до керування, наприклад, гелікоптером. Відповідно у такому випадку взагалі не враховується специфіка застосування та використання безпілотних авіаційних комплексів, зокрема способи зльоту-посадки, керування, відсутність пілота на борту, тощо, а визначений законодавством набір знань, якими повинен володіти пілот значно виходить за рамки необхідного мінімуму для БПАК та більше характеризується необхідністю для екіпажів пілотованої авіації.

По-друге, способи отримання дозволу на польоти, що визначає законодавець, зокрема необхідність бронювання повітряного простору за 7

державної авіації України, Наказ міністерства Оборони України від 10.08.2018 № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1062-18#Text>.

¹ Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18.12.2018 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>.

днів унеможлиблює оперативне застосування БПАК у випадках оперативної необхідності, наприклад, огляду місця події або використання БПАК при проведенні поліцейських чи поліцейських-спеціальних операцій.

Відповідний порядок речей потребує детального аналізу та формування пропозицій до чинного законодавства з метою оптимізації сфери експлуатації БПАК Національною поліцією України.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному та всебічному аналізі існуючої нормативно-правової бази, яка регламентує експлуатацію БПАК Національної поліції України станом на 2024 рік.

Питанню застосування БПАК при виконанні завдань Національною поліцією України у науковій спільноті приділяється недостатня увага. Розглядалися лише загально-теоретичні питання застосування та використання безпілотників в роботі правоохоронних органів України та світу (Мовчан А.В., Мовчан М.А.), перспективи розвитку та використання (Бакутін Є.І.), так і аналітичні праці з аналізу використання БПЛА у роботі Національної поліції України (Шевченко Т.В., Власенко І.В., Котелюх М.О.). Надавалися методичні рекомендації із застосування БПЛА у роботі Національної поліції України (Шатрава С.О., Джафарова О.В., Кріцак І.В., Денищук Д. Є., Погорілець О.В., Яковлев Р.П.).

Практична значимість характеризується:

- у правозастосовній сфері – комплексним аналізом нормативно-правової бази, що регламентує експлуатацію БПАК Національною поліцією України та надання висновку щодо фактичного стану та наявних прогалин у чинному законодавстві.

- у сфері діяльності підрозділів поліції – аналізом ефективного застосування норм права з метою забезпечення законності застосування та використання БПАК при виконанні завдань Національної поліції України.

- у науковій сфері – визначенням векторів подальшого розвитку нормативно-правового забезпечення експлуатації БПАК Національною поліцією України.

- у навчальній сфері – аналізом нормативно правової бази на відповідність завданням Національної поліції України та вимогам до пілотів БПАК.

Виклад основного матеріалу. За даними щорічної доповіді від міжнародної організації DRONE INDUSTRY INSIGHTS, яка збирає, оброблює та формує статистику із застосування БПЛА, зазначено, що капіталізація ринку БПАК у світі станом на 2023 рік складає 1,676 мільярди доларів, та буде зростати не менш ніж на 14,5% відсотків до 2025 року, у всіх регіонах світу без виключень. Варто зазначити, що серед напрямків застосування та використання БПАК сформована та обґрунтована окрема категорія – БПАК сил правопорядку¹.

¹ Drone industry insights. URL: <https://droneii.com>.

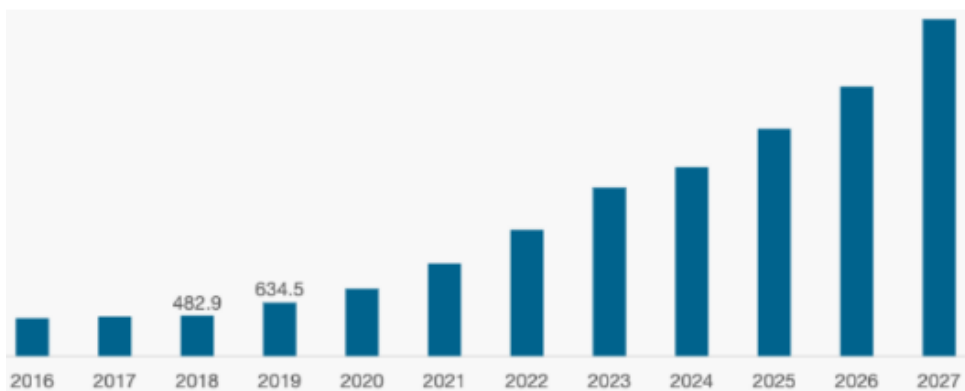

Рисунок 1. Прогноз зростання ринку БПЛА у США, що повинен зрости з 634.5 млн доларів США у 2019 до 7.11 млрд у 2027 році.
(Fortune Business Insight, 2023).

Використання та застосування БПАК стрімко входить до цивільного життя українців та все помітніше стає в трансформації суспільства. Так, в Полтавській області, в рамках викладання дисципліни «Захист України» у закладах освіти учні навчатимуться тактичній медицині, мінній безпеці, орієнтуватися на місцевості та керувати БПЛА¹. У свою чергу, міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров у своєму телеграм-каналі заявив, що у професійно-технічних училищах України можна буде вивчитись на оператора цивільних дронів. «Цього року в 7 профтехах у Львівській, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській і Чернігівській областях можна буде вивчитись на оператора цивільних дронів» - зазначив Міністр².

Застосуванню БПАК в умовах ведення бойових дій приділена центральна увага. У своєму інтерв'ю журналу The Economist колишній очільник Генерального Штабу Збройних сил України Валерій Залужний зазначав, що використання БПЛА з обох сторін призвело до патової ситуації. «Справа в тому, що ми бачимо все, що робить ворог, і вони бачать все, що робимо ми. Щоб вийти з глухого кута, нам потрібне щось нове, як-от порох, який винайшли китайці і яким ми досі вбиваємо один одного», – зазначив Залужний³.

В інтерв'ю французькому журналу Le Monde очільник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирило Буданов зазначив, що «через інтенсивне застосування безпілотників з обох сторін неможливе проведення як російських, так і українських наступальних

¹ Полтавський обласний ТЦК та СП. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=1334566864031408&id=100024343221052&mibextid=WC7FNe.

² Федоров М. Допис у Telegram. URL: <https://t.me/zedigital/4318>

³ Ukraine's commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia. THE ECONOMIST. URL: <https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia>.

операцій»¹.

Варто зазначити, що застосуванням та використанням БПАК в державі опікуються на самому вищому рівні. Президент України Володимир Зеленський під час підсумкової прес-конференції висловився на підтримку «збільшення виробництва вітчизняних дронів, розвитку інфраструктури для підготовки операторів БпЛА та спеціальних підрозділів в українському війську» та заявив, що «наступного року в Україні заплановане нарощення виробництва БпЛА, зокрема виготовлення 1 мільйона FPV-дронів»².

Необхідно зазначити, що за появою та стрімким зростанням будь-якої галузі економіки чи господарства неухильно йде статистика з кількістю травмованих та загиблих людей. Варто згадати, що 17 серпня 1896 року в Лондоні автомобіль, керований Артуром Едселлом, збив Бріджит Дрісколл, що стало першою у світі ДТП з летальним випадком. За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України в наслідок ДТП у світі гинуть приблизно 1,35 млн людей на рік, або в середньому близько 3 700 летальних випадків щодня (Центр громадського здоров'я в Україні, 2019), а кількість автомобілів в 2021 році перевищила 1 млрд. 180 млн. одиниць. Питання безпеки дорожнього руху вже давно стали проблемними питаннями державного та міжнародного рівня, але вони набувають особливої актуальності в повітряному просторі.

Із зростанням кількості БПЛА у повітрі збільшується необхідність у державному регулюванні даної галузі. Так, Alliance For System Safety Of UAS Through Research Excellence (ASSURE), альянс 29 науково-дослідних установ, що досліджують застосування та використання БПЛА, провели широкі експериментальні дослідження що до можливих травм у наслідок зіткнень різних видів БПЛА із людиною та опублікували у відкритому доступі результати своїх досліджень. Результати невтішні – більшість БПЛА здатні нанести середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, а у виняткових випадках – завдати смерті людині. Більшість виробників цивільних БПЛА почали корегувати свої пріоритети у виробництві³.

¹ Le Monde. Kyrylo Boudanov, chef du renseignement militaire ukrainien: «Les prisonniers russes nous disent qu'ils viennent faire la guerre contre l'OTAN» URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2024/01/11/kyrylo-boudanov-chef-du-renseignement-militaire-ukrainien-les-prisonniers-russes-nous-disent-qu-ils-viennent-faire-la-guerre-contre-l-otan_6210277_3210.html

² Президент: Ми підтримуємо виробництво БпЛА для війська і наступного року виготовимо 1 млн FPV-дронів. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ. Офіційне Інтернет – представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-mi-pidtrimuyemo-virobnictvo-bpla-dlya-vijska-i-nas-87865>.

³ UAS Ground Collision Severity Evaluation Phase II (A14_A11L.UAS.7) URL: <https://www.assureuas.org/projects/uas-ground-collision-severity-evaluation-2>

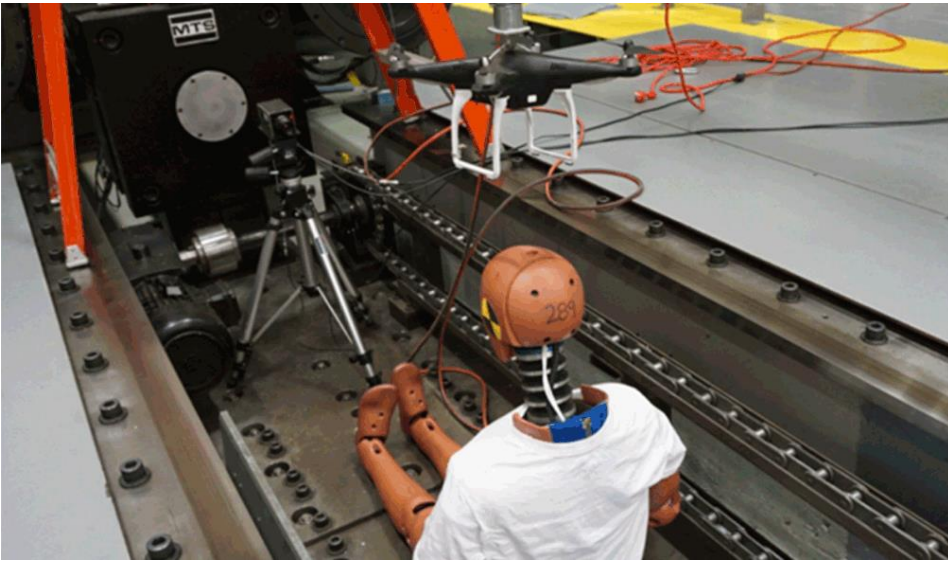

Рисунок 2. Моделювання результатів зіткнення БПЛА з головою людини¹.

Проводячи ретроспективу у законодавчій сфері України слід зазначити, що наша держава вже мала подібний досвід. Після стрімкого збільшення на дорогах загального керування мопедів та скутерів, об'єм двигунів яких був не більше за 49 см³, а, отже, і ДТП з ними, особливо звертаючи увагу, що переважна більшість водіїв були неповнолітні особи, Верховною Радою України були внесені зміни та у 2013 році з'явилась у водійських посвідченнях категорія А1². Аналогічна ситуація чекає й електросамокати, які все частіше стають учасниками ДТП. Верховна Рада теж почала регуляцію їх використання³.

Застосування БПАК – також абсолютно нова сфера діяльності суспільства загалом та правоохоронних органів безпосередньо, яка потребує державного регулювання. З метою організації державного регулювання необхідно надати аналіз існуючої нормативно-правової бази з даного питання.

Відповідно до положень розділу № 1 Повітряного кодексу України законодавець надає визначення поняттям «безпілотне повітряне судно», «безпілотна авіаційна система», «дистанційний пілот» та «державна авіація». Підрозділи Національної поліції, у сфері виконання покладених на нею завдань, що пов'язані з використанням повітряних суден, відносяться

¹ Там само.

² Посвідчення водія категорії А і А1. URL: utodriver.od.ua/blog/posvidchennya-vodiya-kategoriyi-a-i-a1

³ Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електророзрядної інфраструктури та електричних транспортних засобів, Закон України від 24.02.2023 № 2956-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-IX#Text>.

до державної авіації¹. Таким чином, що б забезпечити законність використання повітряного простору в цілому та експлуатацію БПАК безпосередньо, необхідно відповідати вимогам державної авіації.

Уповноваженим органом виконавчої влади в галузі державної авіації законодавець визначає Міністерство оборони України (далі – МО). У свою чергу, відповідно до статті № 7 Повітряного кодексу України МО безпосередньо регулює питання державної авіації в частині реєстрації та допуску державних повітряних суден та літальних апаратів, аеродромів та злітно-посадкових майданчиків, підтримання льотної придатності державних повітряних суден, допуску авіаційного персоналу до виконання польотів та проведення робіт із забезпечення польотів, охорони повітряних суден, виконання та забезпечення польотів, пошуку та рятування, випробування та прийняття в експлуатацію нових типів повітряних суден, призначених для використання в державній авіації, та здійснює нормативно-правове регулювання зазначених питань за погодженням із заінтересованими центральними органами виконавчої влади, які експлуатують державні повітряні судна.

У складі МО функціонує Головне управління державної авіації України (далі – ГУДАУ), що створено для реалізації державної політики в галузі державної авіації України та забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики з оборонних питань, що пов'язані з використанням повітряного простору України (далі - використання повітряного простору України) та захистом суверенітету держави у мирний час та особливий період та керується наказом МО від 04.02.2023 № 59 «Про затвердження Положення про Головне управління державної авіації України»².

Таким чином законодавець визначив, що державне регулювання роботи усієї державної авіації виконує Міністерство оборони України відповідно вже до своїх внутрішніх нормативних актів.

У свою чергу експлуатацію безпілотної авіації регламентує наказ МО № 661 від 08.12.2016 «Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України»³, що визначає порядок організації та проведення польотів безпілотних авіаційних комплексів державної авіації України, та є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами авіаційної діяльності який керується вимогами, а також керується безпосередньо Повітряного кодексу України, а також вимогами наказів МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної

¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

² Про затвердження Положення про Головне управління державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 04.02.2023 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0059322-23#Text>.

³ Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 № 661. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text>.

авіації України»¹ та № 700 від 09.12.2015 про «Правила польотів державної авіації в повітряному просторі України»².

Окремо варто зазначити, що наказ МО № 661 від 08.12.2016 дає розширені визначення що є безпілотним повітряним судном, визначає хто є зовнішнім пілотом та регламентує його (їх) діяльність, визначає специфіку роботи дистанційних пунктів пілотування та видів пілотування, роботу зовнішніх пілотів, та інші концептуальні питання використання безпіотної авіації, однак, у контексти проведення польотів, напряду відсилає до наказу МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної авіації України», який, у свою чергу, не враховує у своєму змісті специфіки проведення польотів безпіотної авіації, а також малої безпіотної авіації, зокрема Національної поліції України.

Слід підсумувати, що нормативна база, яка регламентує виконання польотів безпіотною державною авіацією розроблена, переважно орієнтована та задовольняє у першу чергу вимоги підрозділів Міністерства оборони України, а вимоги Національної поліції – лише частково. Специфіка роботи Національної поліції, а також особливості виконання покладених на нею завдань у даних наказах взагалі не враховані.

Єдиний нормативно-правовий акт, що згадує БПАК (БПЛА) – наказ МВС від 18.12.2018 № 1026. Однак, даний наказ регламентує лише реалізацію відеозапису, що записано на камери БПАК (БПЛА), як вже зазначалося.

За ініціатики керівництва Департаменту авіації МВС Верховною Радою України був розглянутий та прийнятий Закон України № 3232 від 13.07.2023³ який вносить зміни до деяких нормативно-правових актів, зокрема Повітряного кодексу України, Закону про Національну гвардію України та Національну поліцію. Даний закон надає визначення безпілотним повітряним суднам та окреслює окремі концептуальні питання їх застосування та використання силами безпеки та оборони, у тому числі в контексти відбиття збройної агресії проти України. Варто зауважити, що прийняття даного закону свідчить про те, що законодавець має зацікавленість в урегулюванні сфери використання та застосування безпіотної авіації. Однак, варто зауважити, що закон визначає лише концептуальні питання напрямків та сфер застосування і не задовольняє усіх потреб Національної поліції у сфері використання та застосування безпілотних систем.

З метою законної експлуатації БПАК літальний апарат та його екіпаж повинні бути підготовлені відповідно до чинного законодавства.

Щоб БПАК (БПС) відповідав вимогам державної авіації він повинен

¹ Правила виконання польотів державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 05.01.2015 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text>.

² Правила польотів державної авіації в повітряному просторі України, Наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-15>.

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню, Закон України від 13.07.2023 № 3232-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3232-20#Text>.

відповідати наступним вимогам:

1. Бути зареєстрованим відповідно до вимог наказу МО «Про затвердження Правил реєстрації державних повітряних суден України та Правил сертифікації екземпляра державного повітряного судна України» від 07.02.2012 № 63¹. Варто зауважити, що в таблиці № 3 пункту 3.9. даного наказу передбачені літерні скорочення для визначення належності борту, однак літерне скорочення для Національної поліції у наказі **не передбачено**.

2. Мати «на борту» відомість про безпілотний авіаційний комплекс, відповідно до наказу МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної авіації України».

3. На БПАК повинні бути нанесені розпізнавальні знаки України, відповідно до наказу МО від 20.07.2015 № 347 «Про затвердження Положення про розпізнавальні знаки, які наносяться на повітряні судна державної авіації України»². Варто зазначити, що додатки до наказу передбачають розміщення розпізнавальних знаків на визначеній техніці. Зразків розміщення розпізнавальних знаків на БПАК не надано.

Аналізуючи дані нормативні акти можна дійти висновку, що дані вимоги взагалі не враховують технічні та льотні характеристики тих БПАК, що використовують підрозділи Національної поліції.

Міністерство Оборони не відокремлює різницю між екіпажем літака або вертольота та екіпажем БПЛА, визначаючи його лише «зовнішнім» екіпажем.

Що б зовнішній екіпаж був допущений до керування БПАК він повинен відповідати наступним вимогам:

1. Рівень знань, навичок та умінь зовнішніх пілотів повинен відповідати базовому кваліфікаційному рівню (BUQ Level - basic UAS qualification level), який є базовим для роботи зовнішнього пілота БпАК та охоплює базові знання щодо авіаційної метеорології, аеродинаміки, впливу людського фактора, БзП, правил польотів у різних типах повітряного простору під час використання БпАК. Вимоги до базового класифікаційного рівня зовнішнього пілота (оператора) безпілотного авіаційного комплексу (додаток № 3 до наказу МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної авіації України»).

2. Кожен пілот повинен мати висновок медичної експертизи про допуск до польотів. Без такого висновку або із закінченим строком дії допуск особи до польотів заборонено.

Відповідні вимоги також характерні і для пілотів «великої авіації». Різниця в специфіці роботи, особливостях використання малих безпілотних систем та їх технічних характеристиках не враховується взагалі.

Для проведення польоту необхідно мати:

¹ Про затвердження Правил реєстрації державних повітряних суден України та Правил сертифікації екземпляра державного повітряного судна України : наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-12#Text>.

² Про затвердження Положення про розпізнавальні знаки, які наносяться на повітряні судна державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 20.07.2015 № 347. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0935-15#Text>.

1. Планову таблицю польотів (Додаток № 6 до наказу МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної авіації України»).

2. Пройти загальну передпольотну підготовку відповідно до вимог глави 4 розділу IV Правил виконання польотів державної авіації України.

3. Під час виконання польотів БпАК на робочому місті ПДП (пункт дистанційного керування) зовнішнього пілота обов'язково мають бути: польотна карта (електронний планшет); схеми польотів у районі аеродрому (ЗПМ, НЗПМ); дані про роботу засобів зв'язку і РТЗ польотів (за наявності); документи аеронавігаційної інформації (далі - АНІ) (виписки з них); штурманський план польоту (далі - ШПП); інженерно-штурманський розрахунок (далі - ІШР); завірена копія реєстраційного посвідчення БпАК (БпЛА, ПДП); завірена копія сертифіката льотної придатності державного ПС; план (схема) зв'язку (при перельотах); інші документи та довідкові дані, необхідні для успішного виконання польоту.

4. Відповідно додатку № 5 до Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України не мати перерв у польотах, визначених цим пунктом. Таким чином, від зовнішніх пілотів вимагається постійної проводити систематичні польоти за для підтримання кваліфікації та дотримання вимог чинного законодавства.

Варто зауважити, що бланки документів розроблені та орієнтовані на застосування підрозділами Міністерства оборони без урахування специфіки роботи Національної поліції. Так, наприклад, за виліт повітряного судна відповідає 19 спеціалістів, відповідно до додатку № 6 до наказу МО № 2 від 05.01.2015, зокрема такі як «Відповідальний з радіолокаційного забезпечення» чи «Начальник рятувальної парашутно-десантної групи». Таких спеціалістів та напрямків роботи в Національній поліції не існує, а також немає фактичної необхідності у їх залученні. У свою чергу Додаток 3 до Правил виконання польотів державної авіації України (підпункт 1 пункту 14 глави 1 розділу I) передбачає затвердження плану польотів керівником авіаційної частини, що подається керівником повітряного судна. Відповідних посадових осіб у штатному розкладі Національної поліції не передбачено.

Вважаємо за необхідне адаптації відповідних документів до штатної структури, специфіки виконання завдань Національної поліції України, які необхідно відобразити у власних нормативно-правових документах.

У разі проведення навчальних польотів або польотів декількома зовнішніми екіпажами передбачається наявність пункту керування польотами та посадова особа – Керівник польотами.

Під час керівництва польотами БпАК Керівник польотами повинен мати таку документацію: планова таблиця польотів на льотну зміну; ІВП (схема району виконання польотів); КЛЕ БпАК, які виконують польоти в цю зміну; Повітряний кодекс України; Положення про ВППУ; Правила ВППУ; Правила ПДА; Правила ВП ДА; наказ МО № 661 від 08.12.2016 «Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України»; документи АНІ; пам'ятка персоналу ГКрП щодо дій під час

ОВП; витяг з плану взаємодії частини (установи) зі структурним підрозділом району (області) Державної служби України з надзвичайних ситуацій під час спільних дій у разі виникнення надзвичайної ситуації; схема повітряного руху в районі польотів; схема розміщення засобів зв'язку і РТЗ польотів у районі польотів (за їх наявності); схема орієнтирів для визначення дальності горизонтальної видимості вдень та вночі; бюлетень погоди на період польотів; дані про фактичну погоду в районі польотів (за необхідності - в районі запасного аеродрому, ЗПМ, НЗПМ); дані радіолокаційної розвідки погоди (за наявності радіолокаційних засобів); таблиця критичних значень метеорологічних елементів та умов, за яких польоти обмежуються або припиняються; таблиця природного освітлення; таблиця максимально допустимої швидкості руху під час зльоту і посадки за типами БпАК, а також графік для визначення бокової складової вітру; витяг з інструкції щодо первинних дій посадових осіб у разі виникнення авіаційної події.

Відповідно до правил польотів вони здійснюються із злітних майданчиків чи аеродромів. Сучасні безпілотні системи можуть злітати та сідати на руку, злітати з «рогатки» чи за допомогою катапульт, що зовсім не враховано у відповідних нормативно-правових актах.

Вимоги до польотів регламентують та орієнтовані на польоти «великої» авіації та взагалі не враховують наявність, специфіку та технічні характеристики роботи безпіотної авіації.

Для того, що б БпАК безпосередньо виконав політ, відповідно до наказу Державіаслужби України та Міністерства Оборони України від 11.05.2018

№ 430/210 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»¹:

1. Подати заявку за 7 днів про використання повітряного простору України та отримати дозвіл.
2. Проінформувати органи управління Повітряних сил ЗСУ та\або органів управління Державної прикордонної служби України.
3. Проінформувати компетентний орган об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України (ОЦВС).
4. Проінформувати органи організації повіреного простору та обслуговування повітряного простору.

Безпосередньо у день польоту, відповідно до вимог наказу Державіаслужби України та Міністерства Оборони України від 11.05.2018 № 430/210 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України», відповідальна за польоти особа повинна:

¹ Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: наказ Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України від 11.05.2018 № 430/210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text>.

1. Повідомити ASM (ASM - Airspace Management, менеджмент повітряного простору) та органи управління Повітряних Сил Збройних Сил України не пізніше ніж за 1 годину до початку заходу.

2. За 10 хвилин повідомити ASM (ASM - Airspace Management, менеджмент повітряного простору) та органам управління Повітряних Сил Збройних Сил України про початок діяльності і не пізніше ніж через 5 хв - про її закінчення.

Відповідний порядок надання дозволу на використання повітряного простору ставить під загрозу експлуатацію БПАК поліцейськими при виконанні завдань поліції, зокрема, наприклад, огляду місця події, оскільки терміни отримання дозволу явно конфліктують із термінами реагування на заяви та повідомлення про злочини та правопорушення, а також унеможливорює законне використання БПАК у випадках виникнення раптової необхідності застосування БПАК, у випадках переслідування злочинців чи пошуку зниклих осіб, що є одним із основних завдань поліції, надання інших послуг при евакуації, проведенні рятувальних робіт, тощо.

Висновки. Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує експлуатацію безпілотної авіації свідчить про те, що:

1. Нормативно-правова база регулюється Міністерством оборони, орієнтована та задовольняє потреби, у першу чергу, авіації МО в контексті концептуального напрямку застосування авіації для виконання завдань сил оборони України та для забезпечення ведення бойових дій, а в другу чергу – «великої» авіації у контексті підходу до обслуговування, супроводу та забезпечення безпеки авіаційних систем і безпеки польотів. Зворотною стороною даної проблеми є те, що в даній парадигмі інтереси Національної поліції в контексті специфіки виконання нею своїх завдань не враховуються. У свою чергу специфіці роботи малої безпілотної авіації увага приділена недостатньо, а використання та застосування малої безпілотної авіації потребує спеціального нормативно-правового регулювання.

2. Безпілотна авіація при виконанні польотів регулюється загальними правилами проведення польотів державної авіації, які не враховують специфіку роботи, технічні можливості та вимоги для проведення польотів, якими характеризується мала безпілотна авіація. Накази МО, зокрема № 661 визначає ознаки, принципи та особливості використання безпілотної авіації, однак, у контексті проведення польотів – відсилає до наказу МО № 2 від 05.01.2015 про «Правила виконання польотів державної авіації України», який не враховує особливості роботи безпілотної авіації.

3. Вимоги до кваліфікації екіпажів БПАК, а також до допуску зовнішніх екіпажів до виконання польотів відповідають вимогам «великої» авіації, та мають високі критерії без урахування технічних показників сучасних БПАК, які мають на «борту» різноманітні системи, які максимально спрощені та розраховані на цивільних осіб, які навчені базовим навичкам, яких, зазвичай, вистачає для експлуатації.

4. Вимоги до експлуатації БПАК ідентичні вимогам до експлуатації військової авіаційної техніки та не враховують особливості експлуатації малої безпілотної авіації в інтересах Національної поліції. Зокрема використання цивільних зразків безпілотних авіаційних систем саме Національною поліцією України неможливе із урахуванням вимог Міністерства оборони, регламентується лише мінімальними зовнішніми вимогами, а втручання у програмне забезпечення або внутрішню систему потребує спеціаліста та захищене законодавством.

5. Організаційно-документальне забезпечення польотів орієнтоване на військовослужбовців та потребує адаптації до вимог діловодства Національної поліції України.

6. Відсутність будь-якої нормативно-правової бази МВС або Національної поліції, яка регулює питання експлуатації БПАК негативно впливає на розширення сфери використання в охороні правопорядку.

7. Проведений аналіз нормативно-правової бази свідчить про те, що для експлуатації БПАК необхідно, по-перше, наявність кваліфікованих спеціалістів, а по-друге, зовнішній екіпаж передбачає наявність декількох осіб, які будуть забезпечувати виконання польотів. У такому випадку на поліцейських покладається, по-перше, додаткова відповідальність та необхідність отримувати крім основної спеціальності – додаткову та таку, що потребує високої кваліфікації. По-друге, необхідність залучення декількох спеціалістів стає проблемним питанням з огляду на систематичну недостатність кадрів у поліції, відсутність штатних посад спеціалістів з застосування БПАК, тощо.

Варто зауважити, що існуючий порядок експлуатації БПАК при виконанні завдань Національної поліції України ігнорує потреби, умови та специфіку завдань поліції, не відповідає характеристикам тих БПАК, діяльність яких регламентує та унеможливорює оперативний доступ поліцейських до законної експлуатації БПАК.

Напрямами подальших досліджень вбачаємо оптимізацію нормативно-правової бази з метою вирішення проблемних питань, висвітлених у даній статті та пошуку оптимальних шляхів отримання доступу до повітряного простору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загибель Бріджит Дрісколл / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Загибель_Бріджит_Дрісколл.

2. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

3. Полтавський обласний ТЦК та СП. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=1334566864031408&id=100024343221052&mibextid=WC7FNe.

4. Посвідчення водія категорії А і А1. URL: utodriver.od.ua/blog/posvidchennya-vodiya-kategoriyi-a-i-a1.

5. Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 № 661. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text>.

6. Правила виконання польотів державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 05.01.2015 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text>.

7. Правила польотів державної авіації в повітряному просторі України, Наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-15>.

8. Президент: Ми підтримуємо виробництво БпЛА для війська і наступного року виготовимо 1 млн FPV-дронів. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ. Офіційне Інтернет – представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-mi-pidtrimuyemo-virobnictvo-bpla-dlya-vijska-i-nas-87865>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню, Закон України від 13.07.2023 № 3232-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3232-20#Text>.

10. Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів, Закон України від 24.02.2023 № 2956-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-IX#Text>.

11. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України» : наказ Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України від 11.05.2018 № 430/210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text>.

12. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18.12.2018 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>.

13. Про затвердження Положення про Головне управління державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 04.02.2023 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0059322-23#Text>.

14. Про затвердження Положення про розпізнавальні знаки, які наносяться на повітряні судна державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 20.07.2015 № 347. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0935-15#Text>.

15. Про затвердження Правил реєстрації державних повітряних суден України та Правил сертифікації екземпляра державного повітряного судна України : наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-12#Text>.

16. Про затвердження Правил технічної експлуатації безпілотних авіаційних комплексів I класу державної авіації України, Наказ міністерства Оборони України від 10.08.2018 № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1062-18#Text>
17. Федоров М. Допис у Telegram. URL: <https://t.me/zedigital/4318>.
18. Центр громадського здоров'я в Україні. КІЛЬКІСТЬ ДТП У СВІТІ ЗРОСТАЄ — ВООЗ. URL: <https://phc.org.ua/news/kilkist-dtp-u-sviti-zrostaе-vooz>.
19. Drone industry insights. URL: <https://droneii.com>.
20. Fortune Business Insight. URL: <https://www.fortunebusinessinsights.com/commercial-drone-market-102171>
21. Investory news. Дослідження: Скільки загалом автомобілів у світі/ URL: <https://investory.news/doslidzhennya-skilki-zagalom-avtomobiliv-u-sviti/>
22. Le Monde. Kyrylo Boudanov, chef du renseignement militaire ukrainien: «Les prisonniers russes nous disent qu'ils viennent faire la guerre contre l'OTAN» URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2024/01/11/kyrylo-boudanov-chef-du-renseignement-militaire-ukrainien-les-prisonniers-russes-nous-disent-qu-ils-viennent-faire-la-guerre-contre-l-otan_6210277_3210.html.
23. UAS Ground Collision Severity Evaluation Phase II (A14_A11L.UAS.7) URL: <https://www.assureuas.org/projects/uas-ground-collision-severity-evaluation-2>.
24. Ukraine's commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia. *THE ECONOMIST*. URL: <https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia>.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2024

Oleksandr M. BANDURKA,

Doctor of Science in Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
(*National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*)

Serhiy M. NAUMENKO

(*Department of Aviation Security of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine*)

Tykhin V. SHEVCHENKO,

PhD in Law, Associate, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

LEGAL REGULATION OF THE OPERATION OF UNMANNED AVIATION COMPLEXES IN PERFORMING THE TASKS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article provides an analysis of the regulatory framework that regulates the application and use of unmanned aircraft, unmanned aerial vehicles and unmanned aircraft systems, and provides an assessment of the regulatory support for the operation of unmanned aircraft systems in the performance of tasks assigned to the National Police of Ukraine. The authors provide statistical data on the growth of the field of use of unmanned aircraft systems in the world, elaborate modern trends and vectors of development of this field in Ukraine, provide comments of the military and political leadership of Ukraine on this issue. The authors present the results of international research on the possible injury of people in the event of accidents involving unmanned aircraft. The article outlines the retrospective of state regulation of new industries and, on their example, outlines the prospects for regulatory and legal regulation of the application and use of unmanned aircraft systems in Ukraine as a whole, and when performing the tasks of the National Police of Ukraine - directly. The authors analyzed the current state of regulatory and legal support and methods of state regulation of the operation of unmanned aircraft complexes, the procedure for registering unmanned aircraft and obtaining documents giving the right to pilot unmanned aerial vehicles. Separately analyzed regulatory acts regulating the application and use of unmanned aircraft systems in the performance of tasks of the National Police. The requirements for external pilots of unmanned aircraft complexes are analyzed, an assessment of the set of skills and abilities that an external pilot must possess, as well as methods of obtaining documents confirming the status of an external pilot, are provided. The requirements of state aviation regarding the organization and conduct of flights, as well as the preparation of relevant documentation, were analyzed and relevant conclusions were provided.

Keywords: UAV, National Police, regulatory, operation, unmanned aviation.

Олеся Василівна БАТРИН,
кандидат юридичних наук
(Печерський районний суд міста Києва)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Наукова стаття присвячена проблемі правового регулювання створення і діяльності єдиного медичного інформаційного простору. Досліджено законодавство, яке регулюють діяльність електронної системи охорони здоров'я. Вивчено праці науковців у сфері медицини, державного управління та права, присвячені створенню єдиного медичного інформаційного простору. Визначено правові засади діяльності електронної системи охорони здоров'я. Запропоновано визначити єдиний інформаційний медичний простір як систему обміну медичною інформацією між органами управління системою охорони здоров'я та окремими закладами охорони здоров'я за допомогою засобів електронного зв'язку.

Проаналізовано законодавчі та підзаконні акти, які регулюють правовий статус електронної системи охорони здоров'я, перелік реєстрів, що складають центральну базу даних системи, умови підключення, зупинення та відключення медичних інформаційних систем кожного закладу охорони здоров'я до центральної бази даних, порядок доступу до відомостей окремих реєстрів та умови захисту персональних даних пацієнтів у системі. Запропоновано передбачити низку доповнень до умов правового регулювання діяльності електронної системи охорони здоров'я. Наголошено на необхідності встановлення умов обміну медичною інформацією між окремими закладами охорони здоров'я за допомогою електронної системи охорони здоров'я.

Ключові слова: *медичний простір, медична інформація, електронна система, база даних, правове регулювання, реєстр, е-медицина.*

Постановка проблеми. Технічний розвиток та інформаційні технології сприяють розвитку різних галузей промисловості. Використання

інформаційних технологій під час медичного обслуговування може покращити обмін медичною інформацією між різними закладами охорони здоров'я та окремими лікарями. Водночас відомості, що становлять медичну таємницю, мають бути належним чином захищені від стороннього доступу. Наведені аргументи обґрунтовують актуальність дослідження проблем правового регулювання створення і діяльності єдиного медичного інформаційного простору.

Проблеми управління в галузі охорони здоров'я привертали увагу дослідників достатньо давно. Водночас наукові праці, присвячені єдиному медичному простору, підготовлені, як правило, фахівцями у сфері державного управління або медицини, а не юристами. Наприклад, проблеми створення єдиного медичного простору досліджували С. П. Кошова, В. М. Михальчук, Я. Ф. Радиш, В. Л. Савицький, О. Л. Сіделковський, М. В. Співак. Використання медичних інформаційних систем досліджували О. В. Іващук та Д. О. Іващук, І. С. Пономаренко та А. М. Гуз. Перспективи запровадження електронної системи охорони здоров'я як важливий напрям трансформації медичної галузі вивчали Н. О. Васюк та М. Г. Кузюк. Особливості захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я знайшли відображення у праці Т. М. Ямненка та І. Ф. Літвінової. Серед фахівців з правничих наук, які вивчали засади створення та діяльності єдиного медичного інформаційного простору варто назвати С. Г. Стеценка, В. І. Теремецького, Б. О. Логвиненка та інших дослідників. Водночас окремі аспекти правового регулювання створення та діяльності єдиного медичного інформаційного простору в юридичній науці залишаються ще недостатньо вивченими.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей правового регулювання створення та діяльності єдиного медичного інформаційного простору в Україні. Завдання дослідження охоплюють: визначення нормативно-правової бази, яка регулює діяльність єдиного медичного інформаційного простору; розроблення рекомендацій щодо внесення змін до законодавства для вдосконалення правового регулювання єдиного медичного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні проблема створення єдиного медичного простору (забезпечення рівного доступу до медичних послуг та медикаментів) є актуальною не лише для країн, що розвиваються, а й для розвинених європейських країн¹. Адже подолання нерівності у доступі до медичних послуг є наріжним каменем реформи національних систем охорони здоров'я більшості країн світу. Не є виключенням і Україна.

Поняття єдиного медичного простору та єдиного медичного інформаційного простору все частіше стають предметом наукового дискурсу на сторінках періодичних видань. Зокрема, С. П. Кошова, В. М.

¹ Чеховська І.В., Теремецький В.І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підрозділ 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>

Михальчук, Я. Ф. Радиш стверджують, що єдиний медичний простір України можна визначити як загальнодержавну функціональну структуру ресурсів цивільної (державної та приватної) та відомчої медицини, діяльність якої спрямована на реалізацію державної політики в галузі охорони здоров'я¹. Виходячи з цього визначення, можна зробити висновок, що єдиний медичний простір охоплює заклади охорони здоров'я державної, комунальної та приватної власності.

В. Л. Савицький та його співавтори пропонують розуміти єдиний медичний простір як всебічну збалансовану систему охорони здоров'я, яка на основі впровадження передового світового досвіду, спрямованого на оптимальне використання сил і засобів, спроможна виконувати завдання у мирний і воєнний час². У цьому визначенні поняття «єдиний медичний простір» визначено через термін «система охорони здоров'я» та вказано на потребу у використанні передового світового досвіду. При цьому зміст терміну «система охорони здоров'я» потребує подальшого визначення.

О. В. Сіделковський розуміє єдиний медичний простір як функціональне об'єднання сил та засобів державної, комунальної, приватної та відомчої медицини, з метою якомога повнішої реалізації прав пацієнтів на отримання доступної та якісної медичної допомоги. Однією зі складових частин єдиного медичного простору дослідник вважає інформаційний простір як засіб обміну інформацією про медичних спеціалістів та заклади охорони здоров'я, в яких можна отримати медичну допомогу³. Наведене визначення вказує на основну мету створення медичного простору – отримання доступної та якісної медичної допомоги. Привертає увагу, що автор згадує про існування інформаційної складової у медичному просторі.

М. В. Співак визначає єдиний медичний інформаційний простір як засіб для координації та інтеграції між рівнями медичної допомоги, а також для запровадження нової системи управління якістю послуг⁴. Наведене визначення не відображає сутності медичного інформаційного простору, а лише вказує на те, що він є засобом координації та інтеграції процесу надання медичної допомоги. Дослідник також наголошує, що єдиний медичний інформаційний простір повинен сприяти ухваленню ефективних управлінських рішень.

С. Г. Стеценко розуміє єдиний медичний простір як варіант уніфікації існуючих систем охорони здоров'я: державної, комунальної, відомчої та приватної⁵. В. І. Теремецький та група дослідників звертають увагу, що

¹ Кошова С. П., Михальчук В. М., Радиш Я. Ф. Єдиний медичний простір України – нова парадигма розвитку національної системи охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. С. 131–138.

² Савицький В. Л., Тодуров І. М., Якимець В. М. Єдиний медичний простір в реаліях сьогодення. *Україна. Здоров'я нації*. 2020. № 4 (62). С. 34–40.

³ Сіделковський О. Л. Єдиний медичний простір у парадигмі розвитку медичного права України. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 113–119.

⁴ Співак М. В. Єдиний медичний інформаційний простір як засіб для прийняття управлінських рішень. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 136–142.

⁵ Стеценко С. Г. Єдиний медичний простір України : правовий вимір : монографія. Харків : Право, 2022. С. 14.

єдиний медичний простір є засобом обміну медичною інформацією між закладами охорони здоров'я та окремими медичними працівниками¹. Натомість Б.О. Логвиненко називає метою його функціонування, оперативний обмін інформацією між закладами охорони здоров'я всіх рівнів медичної допомоги та відомчої належності, включаючи фармацевтичні та психіатричні заклади². Дійсно, важливою функцією єдиного медичного інформаційного простору є покращення обміну медичною інформацією між окремими закладами охорони здоров'я. Утім при цьому гостро постає питання необхідності захисту такої інформації, забезпечення її цілісності, доступності та конфіденційності³. Однак реальне вирішення цієї проблеми можливе лише за наявності суспільного розуміння цінності отриманої інформації у сфері охорони здоров'я та належного законодавчого врегулювання захисту її конфіденційності⁴.

О. В. Івашук та Д. О. Івашук використовують термін «медична інформаційна система» для позначення комплексу математичного, програмного забезпечення та технічних засобів, призначений для збору та аналізу медико-біологічної інформації та подачі її у зручному вигляді для користувача⁵. Наведене визначення розкриває сутність цієї системи як засобу для накопичення медико-біологічної інформації. Водночас для власного розуміння сутності єдиного медичного інформаційного простору необхідно звернутися до законодавчих засад визначення цього поняття.

Правові засади єдиного медичного інформаційного простору встановлені законодавчими та підзаконними актами, хоча саме такий термін у нормативно-правових актах не застосовується. При цьому в Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, схваленій урядом України у 2016 році, вживається термін «загальнонаціональний інформаційний медичний простір». Концепція передбачала запровадження інструментів електронної охорони здоров'я, таких як електронні реєстри, протоколи обміну даними, системи кодування діагнозів та процедур тощо. На МОЗ України було покладено завдання забезпечити створення загальних стандартів обміну інформацією між усіма сторонами-учасниками процесу

¹ Teremetskyi V., Batryn O., Zhuravlov D., Predmestnikov O., Knysh S., Knysh Z., Shirshikova R. Unity of Case-Law as an Indicator for the Development of Single Medical Space. *Brazilian Journal of Law*. V. 19, No. 1 (2023): RBD. Jan.-April./2023. P. 5. URL: <https://doi.org/10.18256/2238-0604.2023.v19i1.4925>. <https://seer.atitus.edu.br/index.php/revistadedireito/article/view/4925/3219>

² Логвиненко Б. О. Окремі питання формування єдиного медичного простору України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 285.

³ Teremetskyi V., Batryn O., Zhuravlov D., Predmestnikov O., Knysh S., Knysh Z., Shirshikova R. Unity of Case-Law as an Indicator for the Development of Single Medical Space. *Brazilian Journal of Law*. V. 19, No. 1 (2023): RBD. Jan.-April./2023. P. 6. URL: <https://doi.org/10.18256/2238-0604.2023.v19i1.4925>. <https://seer.atitus.edu.br/index.php/revistadedireito/article/view/4925/3219>

⁴ Балинская О.М., Теремецкий В.И., Жаровская И.М., Щирба М.Ю., Новицкая Н.Б. Право пациента на конфиденциальность в сфере здравоохранения. *Georgian Medical News*. 2021. № 12 (321). С. 147. https://www.geomednews.com/s/480918712df344a4a77508d4cd7815ab/files/uploaded/V321_N12_Decembe r_2021-1.pdf?Expires=1651996546&Signature.

⁵ Івашук О. В., Івашук Д. О. Використання медичних інформаційних систем у фаховій підготовці майбутніх лікарів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2021. № 1 (48). С. 166–169.

надання та фінансування медичної допомоги¹. В Основах законодавства про охорону здоров'я України (далі – Основи) вживається термін «електронна система охорони здоров'я». Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 3 Основ йдеться про інформаційно-комунікаційну систему, яка забезпечує автоматизацію ведення обліку медичних послуг та управління інформацією про охорону здоров'я, у тому числі медичною інформацією, шляхом створення, розміщення, оприлюднення та обміну інформацією, даними і документами в електронному вигляді, до складу якої входять центральна база даних та електронні медичні інформаційні системи, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією, даними та документами через відкритий програмний інтерфейс². Отже, вказана система об'єднує інформацію про медичні послуги та іншу медичну інформацію, яка зберігається в електронному вигляді, для обміну цими відомостями між закладами охорони здоров'я. Виходячи із законодавчого визначення, електронна система охорони здоров'я складається із центральної бази даних та електронних медичних інформаційних систем.

Визначення медичної інформації закріплено у абз. 11 ч. 1 ст. 3 Основ. Під такою інформацією розуміється інформація про медичне обслуговування особи або його результати, викладена в уніфікованій формі відповідно до вимог, встановлених законодавством, у тому числі інформація про стан здоров'я, діагнози та будь-які документи, що стосуються здоров'я та обмеження повсякденного функціонування і життєдіяльності людини³. Таким чином, в електронній системі охорони здоров'я містяться відомості про медичне обслуговування особи, встановлені діагнози і загальний стан здоров'я.

Відповідно до ст. 24-2 Основ забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я покладено на Національну службу здоров'я України⁴. Згідно з пп. 7 п. 4 Положення про названу службу до її повноважень належить забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я, визначення напрямів її розвитку, проведення верифікації даних у системі, а також затвердження технічних вимог до електронних медичних інформаційних систем⁵. Отже, законодавчі і підзаконні акти визначають орган влади, який уповноважений обслуговувати електронну систему охорони здоров'я.

¹ Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p> (дата звернення: 20.01.2024 року)

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року).

⁴ Там само

⁵ Положення про Національну службу здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2017 № 1101. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-p> (дата звернення: 20.01.2024 року).

Порядок функціонування електронної системи охорони здоров'я встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 (далі – Порядок). В цьому Порядку закріплені поняття «центрально база даних» та «електронна медична інформаційна система». Зауважимо, що відповідно до визначення, закріпленого в абз. 3 ч. 1 ст. 3 Основ, електронна система охорони здоров'я поєднує центральну базу даних та медичні інформаційні системи. Згідно з п. 5 і п. 6 Порядку власником центральної бази даних є держава у особі НСЗ України. Водночас адміністратором центральної бази даних є державне підприємство «Електронне здоров'я»¹.

Слід розкрити зміст термінів «центрально база даних» та «електронна медична інформаційна система». Так, згідно із пп. 14 п. 2 Порядку центральна база даних становить собою інформаційно-телекомунікаційну систему, що складається з реєстрів, програмних модулів та інформаційних систем, і забезпечує обмін інформацією між медичними інформаційними системами. Відповідно до п. 5 і п. 20 Порядку центральна база даних об'єднує реєстр медичних спеціалістів, реєстр медичних працівників, реєстр суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я, реєстр медичних висновків, реєстр пацієнтів, реєстр декларацій про вибір лікаря, а також реєстр медичних записів та записів про направлення та рецептів². Підзаконний акт визначає перелік відомостей, що включаються до кожного окремого із зазначених реєстрів. При цьому забезпечення функціонування центральної бази даних покладається на НСЗ України.

Визначення «електронної медичної інформаційної системи закріплено» у пп. 4 п. 2 Порядку. Зазначена система становить інформаційно-комунікаційну систему, яка дає змогу автоматизувати роботу суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я, створювати, переглядати, обмінюватися інформацією в електронній формі, зокрема з центральною базою даних³. Тобто вона є засобом для обміну медичною інформацією між НСЗ України та окремими закладами охорони здоров'я. За допомогою цієї системи окремі лікарні або поліклініки можуть отримати інформацію з реєстрів пацієнтів, декларацій про вибір лікаря, медичних записів та інших реєстрів.

Дослідники у сфері медицини та державного управління неодноразово висловлювали свою думку про перспективи розвитку електронної системи охорони здоров'я. Зокрема, І. С. Пономаренко та А. М. Гуз визначають медичну інформаційну систему як спеціалізоване програмне забезпечення, розроблене для автоматизації документообігу у закладах охорони здоров'я, запровадження електронних медичних карток, моніторингу стану пацієнта, збереження фінансової та адміністративної інформації⁴. Отже, головним

¹ Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

² Там само

³ Там само

⁴ Пономаренко І. С., Гуз А. М. Міжнародна та вітчизняна практика впровадження медичних інформаційних систем. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 36. С. 26–30.

призначенням вказаної системи є вдосконалення документообігу у закладі охорони здоров'я.

Н. О. Васюк та М. Г. Кузюк серед проблем розвитку цієї системи визначають недостатньо розвинуту структуру медичної інформатизації, низький рівень цифрової компетентності медичних працівників, стан комп'ютеризації закладів охорони здоров'я та потребу у належному правовому регулюванні її роботи¹. Погоджуючись із можливими проблемами щодо недостатньої комп'ютеризації поліклінік, варто зазначити, що належна правова основа для роботи електронної системи охорони здоров'я вже створена.

О. Л. Сіделковський наголошує на потребі у діджиталізації медичного документообігу, запровадженні електронного документообігу в межах єдиного медичного інформаційного простору, потребу у поступовій відмові від паперових носіїв медичної інформації². Дійсно, однією із позитивних рис створення єдиного медичного інформаційного простору є відмова від оформлення паперових документів і обмін медичною інформацією в електронному вигляді.

О. В. Іващук та Д. О. Іващук наводять різні приклади медичних інформаційних систем, які використовуються закладами охорони здоров'я для покращення електронного документообігу. Зокрема, Medods, MedElement, Doctor Eleks, EMCiMED та інші. Зазначені системи можуть використовуватися для ведення електронних медичних карток пацієнтів, електронного запису на прийом до лікаря, розсилки рахунків на електронну пошту, здійснення обліку медичних послуг, формування звітів³. Перелічені дослідниками можливості медичних інформаційних систем можуть суттєво спростити ведення документації у закладі охорони здоров'я.

М. В. Співак наводить такі приклади медичних інформаційних систем, як Дорадо, МедІнфоСервіс, Електронна лікарня 2.0, Каштан, Medics, ClinicaWeb та інші. Вони дозволяють забезпечити запис на прийом пацієнта, рух пацієнта в клініці, оформлення фінансових документів, ведення електронних медичних карток. Окремі медичні інформаційні системи дозволяють знайти відповідний заклад охорони здоров'я та необхідного медичного працівника. Інші системи призначені для місцевих управлінь охорони здоров'я та відділів медичної статистики⁴. Використання у роботі закладу охорони здоров'я перелічених інформаційних систем дозволяє покращити організацію роботи закладу і вдосконалити документообіг.

Важливо розуміти, що кожна медична інформаційна система, яка

¹ Васюк Н. О., Кузюк М. Г. Запровадження електронної системи охорони здоров'я як важливий напрям трансформації медичної галузі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 1. С. 30–35.

² Сіделковський О. Л. Адміністративно-правові принципи створення єдиного медичного простору. *Форум права*. 2019. № 5 (58). С. 64–71.

³ Іващук О. В., Іващук Д. О. Використання медичних інформаційних систем у фаховій підготовці майбутніх лікарів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2021. № 1 (48). С. 166–169.

⁴ Співак М. В. Єдиний медичний інформаційний простір як засіб для прийняття управлінських рішень. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 136–142.

використовується у певному закладі охорони здоров'я, повинна мати зв'язок із центральною базою даних, функціонування якої забезпечує НСЗ України. Згідно із пп. 13 п. 8 Порядку одним із завдань електронної системи охорони здоров'я визначено забезпечення електронної взаємодії суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я¹. Отже, завдяки підключенню кожного закладу охорони здоров'я до електронної інформаційної системи може бути налагоджено обмін інформацією між медичними інформаційними системами різних закладів. Можливість такої взаємодії суттєво полегшує організацію роботи закладів охорони здоров'я.

Характеризуючи норми Порядку, варто зазначити, що цей підзаконний акт регулює вимоги до інформації та документів в електронній системі охорони здоров'я, права доступу користувачів до інформації, яка міститься у системі, права й обов'язки адміністратора системи. Окремі розділи Порядку присвячені правовому регулюванню підключення певних медичних інформаційних систем до центральної бази даних. Умови для зупинення доступу або відключення медичної інформаційної системи від центральної бази даних також передбачені у Порядку.

Зауважимо, що відповідно до пп. 14 п. 8 Порядку електронна інформаційна система здійснює взаємодію із різними державними інформаційними ресурсами. Зокрема, передбачено можливість обміну інформацією із демографічним реєстром, реєстрами фізичних осіб-платників податків, актів цивільного стану, інформаційними системами Мінсоцполітики, базою даних з питань освіти, реєстром лікарських засобів². Порядок та умови обміну інформацією між переліченими державними інформаційними ресурсами встановлені окремою постановою уряду України про затвердження порядку електронної взаємодії. Обмін відомостями між різними державними інформаційними ресурсами оформлюється договором про інформаційну взаємодію³. Така взаємодія між різними державними інформаційними ресурсами дозволяє закладам охорони здоров'я отримати необхідні відомості в електронній формі у максимально короткі строки.

І. С. Пономаренко та А. М. Гуз звертають увагу на потребу в технічному захисті інформації в електронній системі охорони здоров'я та в захисті персональних даних пацієнтів під час доступу користувачів у систему⁴. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про інформацію» до персональних даних

¹ Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п> (дата звернення: 20.01.2024 року)

² Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п> (дата звернення: 20.01.2024 року)

³ Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 № 606. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-п> (дата звернення: 20.01.2024 року)

⁴ Пономаренко І. С., Гуз А. М. Міжнародна та вітчизняна практика впровадження медичних інформаційних систем. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 36. С. 26–30.

особи належить і конфіденційна інформація, зокрема відомості про стан здоров'я. Збирання, зберігання, використання та поширення інформації про стан здоров'я особи без її згоди не допускається¹. Т. М. Ямненко та І. Ф. Літвінова стверджують, що персональними даними у сфері охорони здоров'я слід вважати сукупність відомостей про пацієнта, які дозволяють його ідентифікувати та відображають інформацію про стан здоров'я, медичні обстеження, лікувальні заходи, прогноз розвитку захворювання². Відповідно до ст. 10 Закону України «Про захист персональних даних» використання персональних даних володільцем здійснюється лише у разі створення ним умов для захисту цих даних, забороняється розголошувати відомості стосовно суб'єктів персональних даних³. Таким чином, в електронній системі охорони здоров'я повинні бути створені умови для захисту інформації про стан здоров'я особи, оскільки вона належить до конфіденційної.

Під час аналізу Порядку можна знайти такі норми, спрямовані на захист персональних даних пацієнтів. Зокрема, згідно з п. 45 Порядку медичний працівник має право отримувати доступ до даних про пацієнта, що містяться у центральній базі даних, лише у цілях охорони здоров'я, встановлення медичного діагнозу, забезпечення лікування або надання медичних послуг, і тільки за умови, що пацієнт надав згоду на обробку персональних даних. Також у п. 47 Порядку передбачено, що уповноважені посадові особи МОЗ України мають право створювати і переглядати інформацію в реєстрах з урахуванням вимог Закону України «Про захист персональних даних»⁴. Окрім того, варто пам'ятати, що на медичних працівників поширюються правила про охорону лікарської таємниці. Згідно з ч. 1 ст. 40 Основ лікарі не мають права розголошувати відомості про хворобу пацієнта, медичне обстеження, огляд та його результати, інтимну і сімейну сторону життя людини⁵. Отже, законодавчі й підзаконні акти встановлюють правові засади захисту персональних даних пацієнтів, що відображені в електронній системі охорони здоров'я.

Висновки. Єдиний інформаційний медичний простір можна визначити як систему обміну медичною інформацією між органами управління системою охорони здоров'я та окремими закладами охорони здоров'я за допомогою засобів електронного зв'язку. Адміністративно-

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 265-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

² Ямненко Т. М., Літвінова І. Ф. Захист персональних даних у сфері охорони здоров'я (кримінально-правовий аспект). *Юридичний вісник*. 2019. № 1 (50). С. 185–191.

³ Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 229-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

⁴ Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-p> (дата звернення: 20.01.2024 року)

⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

правове забезпечення єдиного медичного інформаційного простору включає законодавчі та підзаконні акти: Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закони України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», постанови Кабінету Міністрів України про електронну систему охорони здоров'я, порядок електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

Нормативно-правові акти регулюють такі умови існування єдиного медичного інформаційного простору:

1. Правовий статус електронної системи охорони здоров'я.
2. Перелік реєстрів, що складають центральну базу даних електронної системи охорони здоров'я.
3. Умови підключення, зупинення та відключення медичних інформаційних систем кожного закладу охорони здоров'я до центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я.
4. Порядок доступу до відомостей окремих реєстрів.
5. Умови захисту персональних даних пацієнтів у системі.

Для вдосконалення правового регулювання роботи єдиного медичного інформаційного простору в Україні варто внести такі доповнення до Порядку функціонування електронної системи охорони здоров'я:

1. Передбачити, що кожен заклад охорони здоров'я незалежно від форми власності та організаційно-правової форми може використовувати будь-яку медичну інформаційну систему, яка може бути інтегрована до центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я.
2. Встановити умови обміну медичною інформацією між окремими закладами охорони здоров'я за допомогою електронної системи охорони здоров'я.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення правового регулювання роботи електронної системи охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>
2. Кошова С. П., Михальчук В. М., Радиш Я. Ф. Єдиний медичний простір України – нова парадигма розвитку національної системи охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. С. 131–138.
3. Савицький В. Л., Тодуров І. М., Якимець В. М. Єдиний медичний простір в реаліях сьогодення. *Україна. Здоров'я нації*. 2020. № 4 (62). С. 34–40.

4. Сіделковський О. Л. Єдиний медичний простір у парадигмі розвитку медичного права України. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 113–119.
5. Сіделковський О. Л. Адміністративно-правові принципи створення єдиного медичного простору. *Форум права*. 2019. № 5 (58). С. 64–71.
6. Співак М. В. Єдиний медичний інформаційний простір як засіб для прийняття управлінських рішень. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 136–142.
7. Стеценко С. Г. Єдиний медичний простір України : правовий вимір : монографія. Харків : Право, 2022. 672 с.
8. Логвиненко Б. О. Окремі питання формування єдиного медичного простору України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 283–285.
9. Балинская О. М., Теремецкий В. И., Жаровская И. М., Щирба М. Ю., Новицкая Н.Б. Право пациента на конфиденциальность в сфере здравоохранения. *Georgian Medical News*. 2021. № 12 (321). С. 147–153. https://www.geomednews.com/s/480918712df344a4a77508d4cd7815ab/files/uploaded/V321_N12_December_2021-1.pdf?Expires=1651996546&Signature.
10. Іващук О. В., Іващук Д. О. Використання медичних інформаційних систем у фаховій підготовці майбутніх лікарів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2021. № 1 (48). С. 166–169.
11. Пономаренко І. С., Гуз А. М. Міжнародна та вітчизняна практика впровадження медичних інформаційних систем. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 36. С. 26–30.
12. Васюк Н. О., Кузюк М. Г. Запровадження електронної системи охорони здоров'я як важливий напрям трансформації медичної галузі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 1. С. 30–35.
13. Ямненко Т. М., Літвінова І. Ф. Захист персональних даних у сфері охорони здоров'я (кримінально-правовий аспект). *Юридичний вісник*. 2019. № 1 (50). С. 185–191.
14. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p> (дата звернення: 20.01.2024 року)
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)
16. Положення про Національну службу здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2017 № 1101. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-p> (дата звернення: 20.01.2024 року)
17. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. *Верховна Рада України*.

Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п> (дата звернення: 20.01.2024 року)

18. Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 № 606. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-п> (дата звернення: 20.01.2024 року)

19. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 265-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

20. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 229-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.01.2024 року)

21. Teremetskyi V., Batryn O., Zhuravlov D., Predmestnikov O., Knysh S., Knysh Z., Shirshikova R. Unity of Case-Law as an Indicator for the Development of Single Medical Space. *Brazilian Journal of Law*. V. 19, No. 1 (2023): RBD. Jan.-April./2023. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.18256/2238-0604.2023.v19i1.4925>. URL: <https://seer.atitus.edu.br/index.php/revistadereito/article/view/4925/3219>.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2024

Olesya V. BATRYN,

PhD in Law

(*Pechersk District Court of the City of Kyiv, Kyiv, Ukraine*)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE UNIFORM MEDICAL INFORMATION SPACE

The scientific article is devoted to the problem of legal regulation of the creation and operation of a single medical information space. The legislation regulating the operation of the electronic health care system was studied. The works of scientists in the field of medicine, public administration and law dedicated to the creation of a single medical information space were studied. The legal principles of the electronic health care system have been defined. It is proposed to define a unified medical information space as a system of exchange of medical information between the management bodies of the health care system and individual health care institutions using electronic means of communication.

The legislative and by-laws that regulate the legal status of the electronic health care system, the list of registers that make up the central database of the system, the conditions for connecting, stopping and disconnecting the medical information systems of each health care institution to the central database, the procedure for accessing information of individual registers and conditions for protecting personal data of patients in the system. It is proposed to provide for a number of additions to the conditions of legal regulation of the electronic health

care system. The need to establish conditions for the exchange of medical information between individual health care institutions using the electronic health care system is emphasized.

Keywords: *medical space, medical information, electronic system, database, legal regulation, register, e-medicine.*

Вадим Володимирович ВОСКОБОЙНИКОВ*(Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків)*

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, виокремлено коло суб'єктів, до повноважень яких входить розвиток та підтримка бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. Запропоновано авторське визначення поняття системи суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Наведено класифікацію відповідних суб'єктів. Акцентовано увагу на тому, що система суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану являє собою узгоджену за рівнем компетенції структуровану сукупність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, діяльність яких сприяє створенню нових бізнес-проектів, а також ефективному функціонуванню існуючих. Підкреслено, що кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим набором повноважень, дослідженню яких і буде присвячено представлене наукове дослідження

Констатовано, що суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану слід поділити на три великі групи: 1) органи державної влади, які діяли та продовжують діяти в межах повноважень, які стосуються розвитку бізнесу поза прив'язки до воєнного стану; 2) державні інституції, котрі набули додаткових повноважень у зв'язку з введенням воєнного стану; 3) спеціально утворені суб'єкти, повноваження яких обумовлені саме необхідністю подолання негативних наслідків щодо бізнесу України, в результаті повномасштабного вторгнення країни-агресора.

Ключові слова: суб'єкт, підтримка, розвиток, бізнесу, правовий статус, повноваження.

Постановка проблеми. Підтримка та розвиток бізнесу в складних умовах сьогодення вимагає докладання значних зусиль різними суб'єктами. Відмітимо, що система суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану являє собою узгоджену за рівнем компетенції структуровану сукупність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, діяльність яких сприяє створенню нових бізнес-проектів, а також ефективному функціонуванню існуючих. Кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим набором повноважень, дослідженню яких і буде присвячено представлене наукове дослідження

В умовах сьогодення питання підтримки та розвитку бізнесу неодноразово потрапляло у поле зору різних науковців. Зокрема, йому приділяли увагу М. С. Бондарчук, Т. Т. Гачек, О. В. Гук, Л. М. Карпенко,

С. Я. Король, Т. В. Лобунець, В. В. Могильська, В. В. Резнікова, О. Д. Стефанюк, К. В. Шкурупій та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці системи суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику системі суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого встановити коло відповідних суб'єктів; розкрити повноваження, як ключового елементу правового статусу відповідних суб'єктів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання узагальнення переліку суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану, а також характеристика їх повноважень.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, насамперед, доцільно назвати тих суб'єктів, дії яких спрямовані на нормативно-правове забезпечення підтримки та розвитку бізнесу, – це Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган. Важливість законів як актів вищої юридичної сили для підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану не викликає жодних сумнівів. Згідно ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються такі засадничі питання, які мають безпосереднє відношення до розвитку бізнесу: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України¹.

Президент України також відіграє важливу роль у підтримці та розвитку бізнесу, серед його повноважень в цій сфері на основі аналізу норм Конституції слід виділити: загальнопредставницькі, які дозволяють у тому числі лобювати інтереси вітчизняного бізнесу з закордонними (представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає

¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

міжнародні договори України¹); повноваження в сфері національної безпеки (забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань)²; організаційні (створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби)³ та інші.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, серед своїх завдань має: «забезпечення економічної самостійності України; забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного розвитку; забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи та ін.»⁴. Відповідно до своїх завдань Кабінет міністрів реалізує повноваження, що пов'язані з підтримкою та розвитком бізнесу, зокрема: «вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; тощо»⁵.

Міністерство цифрової трансформації України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: «у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та

¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

⁵ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг»¹.

Міністерство економіки України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує: «формування та реалізує державну політику економічного розвитку і торгівлі, державну цінову політику; формування та реалізує державну інвестиційну політику, державну інноваційну політику в реальному секторі економіки, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства та в інших сферах, зокрема у сфері державного експортного контролю захисту прав споживачів, контролю за цінами, контролю за виготовленням цінних паперів тощо»². Міністерство має значний обсяг повноважень для реалізації державної політики, яка безпосередньо пов'язана зі сферою бізнесу.

Державна регуляторна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності. Її повноваження спрямовані на дерегуляцію господарської діяльності на засадах економічної доцільності та ефективності дії регуляторних актів, зниження рівня втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності³.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку серед завдань, які визначають її повноваження, має: «формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів та похідних (деривативів) на території України; захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень; сприяння розвитку

¹ Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

² Питання Міністерства економіки : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

³ Деякі питання Державної регуляторної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2014 р. № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-%D0%BF#n7> (дата звернення: 17.03.2024).

ринку цінних паперів та похідних (деривативів); здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування та інші. Задля виконання поставлених завдань вона виконує нормотворчі, представницькі, контрольні та інші повноваження. Зокрема: встановлює відповідно до закону особливості порядку реорганізації і ліквідації професійних учасників ринку цінних паперів (за винятком банків); встановлює критерії професійної діяльності на ринку цінних паперів; встановлює порядок здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів іноземними юридичними особами та підприємствами з іноземними інвестиціями; погоджує в установленому нею порядку набуття юридичною чи фізичною особою істотної участі у професійному учаснику фондового ринку або збільшення її таким чином, що зазначена особа буде прямо чи опосередковано володіти або контролювати 10, 25, 50 і 75 відсотків статутного (складеного) капіталу такого учасника чи права голосу придбаних акцій (часток) в органах управління професійного учасника фондового ринку; роз'яснює порядок застосування законодавства про цінні папери та акціонерні товариства, здійснює офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів тощо»¹.

Президентом України було утворено Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану як консультативно-дорадчий орган. Її основними завданнями є: «системний аналіз ситуації щодо забезпечення в умовах воєнного стану права на підприємницьку діяльність, практики формування та реалізації державної політики щодо додержання гарантій права на підприємництво, напрацювання за результатами такого аналізу та внесення на розгляд Президентів України пропозицій про можливі шляхи та механізми вирішення проблемних питань; розгляд законопроектів з питань підприємництва, напрацювання пропозицій з удосконалення законодавства України щодо провадження діяльності суб'єктів господарювання» тощо².

Національний проект із розвитку підприємництва Дія.Бізнес, ініційований Міністерством цифрової трансформації України, офіційно відкрив свій перший Центр підтримки підприємців разом із консалтинговою зоною для представників мікро-, малого та середнього бізнесу 1 липня 2020 року в Харкові³. Центри підтримки підприємців Дія.Бізнес вже відкриті у Харкові, Миколаєві, центр для студентів на базі КНУ імені Тараса Шевченка, пілотний формат консультаційного стенда у Черкасах, центри підтримки підприємців в Одесі, Полтаві, Ужгороді, Бучі,

¹ Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

² Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану : Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565> (дата звернення: 18.03.2024).

³ Перший в Україні Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес запрацював у Харкові. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pershyy-v-ukrayini-tsentr-pidtrymky-pidpryyemtsiv-diya-biznes-zapratsyuvav-u-kharkovi> (дата звернення: 15.03.2024).

Тернополі, Кривому Розі, Кременчуці, Луцьку, Рівному. А також консультаційний центр для українців Дія.Бізнес у Варшаві. Метою цього проекту є: допомогти бізнесу зростати та розвиватись, виходити на нові ринки, змінювати бізнес-моделі та створювати додаткові лінії продуктів, враховуючи макроекономічну ситуацію; популяризувати підприємництво; збільшити рівень зареєстрованого бізнесу в регіонах; стати діалоговою платформою між владою та представниками малого і середнього бізнесу¹.

Названий проект посилив свою діяльність саме під час повномасштабного вторгнення, окрім відкриття нових центрів підтримки бізнесу також було запроваджено програму «Підтримка під час війни: Віртуальний центр Дія.Бізнес 2.0», який надає консультації релокованому бізнесу та ВПО. Українці, які через повномасштабну війну покинули власні домівки чи повернулися в деокуповані регіони, мають змогу знову отримувати консультації через гарячу лінію Віртуального центру Дія.Бізнес. Фахівці центру надають консультації за трьома напрямками: бізнес-питання (заснування чи релокейт бізнесу); загальні юридичні питання внутрішньо переміщених осіб (ВПО); працевлаштування².

Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» утворена відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. «Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України»»³. Метою діяльності Установи є сприяння розвитку та підтримка малого і середнього підприємництва, підтримка та просування експорту товарів, робіт та послуг українських виробників відповідно до програмних документів Кабінету Міністрів України, інших документів державного планування⁴.

Також доцільно виокремити тих суб'єктів, діяльність яких розповсюджується на певну територію. Мова йде про військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Військово-цивільні адміністрації утворюються як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії російської федерації, що не має на меті зміни та/або скасування конституційно закріпленого права територіальних громад на місцеве самоврядування⁵. Фактично вони виконують роль місцевих державних адміністрацій з

¹ Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес. URL: <https://business.diaa.gov.ua/hubs> (дата звернення: 15.03.2024).

² Підтримка під час війни: Віртуальний центр Дія.Бізнес 2.0 надає консультації релокованому бізнесу та ВПО. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pidtrimka-pid-chas-viyni-virtualniy-tsentr-diyabiznes-20-nadae-konsultatsii-relokovanomu-biznesu-ta-vpo> (дата звернення: 20.03.2024).

³ Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

⁴ Положення про Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» : наказ Державного секретаря Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2023 року. № 120. URL: <https://epo.org.ua/downloads/docs/polozhennya.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).

⁵ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

додаванням виконання завдань в сфері національної безпеки та оборони.

О. Чепель підкреслює той факт, що обласні та районні військові адміністрації утворюються на базі місцевих державних адміністрацій, а також на базі існуючих в Донецькій та Луганській областях – ВЦА, а військові адміністрації населених пунктів утворюються тоді, коли органи місцевого самоврядування не здійснюють або не мають можливості здійснювати свої повноваження. У день набрання чинності актом Президента України про утворення районних, обласних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів на території України, де функціонували ВЦА, припиняються повноваження відповідних районних, обласних ВЦА та ВЦА населених пунктів. У цілому, військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування¹.

Щодо підтримки та розвитку бізнесу на відповідних підконтрольних їм територіях військово-цивільні адміністрації населених пунктів здійснюють повноваження із: «підготовки та затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування; забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до участі у комплексному соціально-економічному розвитку сіл, селищ, міст, координації цієї роботи на відповідній території; розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях; складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; забезпечення виконання відповідного бюджету; тощо»².

Висновки. У підсумку вважаємо за необхідне констатувати, що суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану слід поділити на три великі групи: 1) органи державної влади, які діяли та продовжують діяти в межах повноважень, які стосуються розвитку бізнесу поза прив'язки до воєнного стану; 2) державні інституції, котрі набули додаткових повноважень у зв'язку з введенням воєнного стану; 3) спеціально утворені суб'єкти, повноваження яких обумовлені саме необхідністю подолання негативних наслідків щодо бізнесу України, в результаті повномасштабного вторгнення країни-агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Чепель О. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii/> (дата звернення: 02.04.2024).

² Там само.

1. Деякі питання Державної регуляторної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2014 р. № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-%D0%BF#n7> (дата звернення: 17.03.2024).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Перший в Україні Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес запрацював у Харкові. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pershyu-v-ukrayini-tsentr-pidtrymky-pidpryyemtsiv-diya-biznes-zapratsyuvav-u-kharkovi> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Питання Міністерства економіки : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
5. Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
6. Підтримка під час війни: Віртуальний центр Дія.Бізнес 2.0 надає консультації релокованому бізнесу та ВПО. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pidtrimka-pid-chas-viyni-virtualniy-tsentr-diyabiznes-20-nadae-konsultatsii-relokovanomu-biznesu-ta-vpo> (дата звернення: 20.03.2024).
7. Положення про Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» : наказ Державного секретаря Кабінету міністрів України від 13 листопада 2023 року. № 120. URL: <https://epo.org.ua/downloads/docs/polozhennya.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
8. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
10. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану : Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565> (дата звернення: 18.03.2024).
12. Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р.

№ 199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

13. Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/hubs> (дата звернення: 15.03.2024).

14. Чепель О. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii/> (дата звернення: 02.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 22.03.2024

Vadim V. VOSKOBOYNIKOV,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SYSTEM OF SUBJECTS OF BUSINESS SUPPORT AND DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Attention is focused on the fact that the system of business support and development entities under martial law is a structured set of state authorities, local self-government bodies, as well as public organizations whose activities contribute to the creation of new business projects, as well as effective functioning of existing ones. It is emphasized that each of the indicated subjects has its own, special set of powers, the research of which will be devoted to the presented scientific research

It was established that the subjects of business support and development under martial law conditions should be divided into three large groups: 1) state authorities that acted and continue to act within the scope of powers related to business development outside of the context of martial law; 2) state institutions that acquired additional powers in connection with the introduction of martial law; 3) specially formed entities whose powers are determined precisely by the need to overcome the negative consequences for Ukrainian business as a result of the full-scale invasion of the aggressor country.

Keywords: *subject, support, development, business, legal status, powers.*

Владислав Костянтинович ЗІНКЕВИЧ*(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та практики його реалізації, окреслено проблемні аспекти взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Виділено п'ять ключових напрямів вдосконалення відповідної взаємодії: нормативно-правовий; організаційно-управлінський; кадровий; фінансовий. Виділено нормативно-правовий напрямок покращення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, в рамках якого вбачається необхідним гармонізувати положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні». Акцентовано увагу на необхідності створити належні умови для правової підтримки діяльності обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Акцентовано увагу на тому, що координація взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями є критично важливою, особливо в умовах воєнного стану.

Встановлено, що в межах кадрового напрямку покращення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану необхідним є: а) спрощення бюрократичних процедури працевлаштування працівників військових адміністрацій населених пунктів, зокрема колишніх службовців ОМС; б) проведення спільних тренінгів та навчань для працівників місцевих державних адміністрацій та представників органів місцевого самоврядування з метою підвищення їхньої готовності до дії в умовах воєнного стану та надання їм необхідних знань і навичок; в) забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування необхідними матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами для ефективного виконання своїх обов'язків під час воєнного стану.

Ключові слова: *вдосконалення, взаємодія, воєнний стан, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна знаходиться на надскладному етапі свого існування, що обумовлено, перш за все, повномасштабною війною із російською федерацією. За таких умов в Україні було введено особливий правовий режим – режим воєнного стану. Так, відповідно до пункту 20 статті 106 Конституції України Президент

«приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України»¹. Запровадження режиму воєнного надає владі додаткові повноваження та інструменти у сфері забезпечення національної та державної безпеки, які в тому числі включають можливість обмеження ряду прав, свобод та інтересів людини і громадянина, передбачених Основним Законом нашої країни.

Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, у своїх наукових працях розглядали Н. Т. Гончарук, І. О. Дробот, А. Т. Комзюк, В. М. Михайлов, Н. М. Оніщенко, О. П. Струневич, В. В. Чумак, Т. В. Яценко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в умовах сьогодення вчені фактично поза своєю увагою залишили питання взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування саме в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та практики його реалізації, окреслити перспективні напрями взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; узагальнити наукові погляд вчених, які займались відповідною проблематикою.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній вперше дістали комплексного опрацювання перспективні напрями вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що режим воєнного стану прямо впливає на функціонування всіх державних інституцій, в тому числі й місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Так, що стосується місцевих державних адміністрацій, то їх статус зазнав досить суттєвих змін із введенням в Україні режиму воєнного стану. Так, «на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації»². А відтак, військові

¹ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

² Про правовий режим воєнного стану / Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL:

адміністрації, на відміну від місцевих державних адміністрацій є явищем тимчасовим, які функціонують до закінчення режиму воєнного стану. «Військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених цим Законом. Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова»¹. У разі набуття районною, обласною державною адміністрацією статусу відповідно районної, обласної військової адміністрації посади державних службовців у таких адміністраціях можуть заміщатися військовослужбовцями військових формувань, утворених відповідно до законів України, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах, органах та підрозділах цивільного захисту без виключення зі списків особового складу»².

Розглядаючи військові адміністрації виключно з практичної реалізації функцій в умовах воєнного стану, можна стверджувати беззаперечно важливість і необхідність таких локальних органів влади. Оскільки вони наділені повноваженнями, якісна реалізація яких дозволить рятувати життя і здоров'я людей. Йдеться про евакуацію мешканців, комендантську годину, вплив на об'єкти цивільного захисту, оборонну інфраструктуру регіону або окремих громад. Поміж тим невизначеним залишається функціонування органів місцевого самоврядування під час воєнного стану як і межі відповідальності, взаємодії з військовими адміністраціями, підстави припинення їхніх повноважень. Тому слід розмежувати повноваження тих військових адміністрацій, які функціонують спільно з органами місцевого самоврядування на одній території, а також тих військових адміністрацій, яким Верховна Рада за поданням Президента надала усю повноту влади на території, задля уникнення двовладдя та різного трактування законодавства на різних територіях України³.

Що ж стосується органів місцевого самоврядування, то в умовах воєнного стану воно показало себе з позитивного боку. «В умовах воєнного

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

¹ Там само.

² Про правовий режим воєнного стану / Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

³ Зінкевич В. К. Проблеми правового статусу військових адміністрацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 65.

стану місцева влада працює, надає послуги населенню та допомагає армії. Базовою ланкою, що забезпечує стійкість тилу, в умовах війни стали територіальні громади. Громади своєю спільною роботою не тільки зміцнюють власний потенціал, але й відіграють важливу роль у зміцненні економічного потенціалу країни. На початковому етапі широкомасштабної російської агресії територіальні громади узяли на себе підтримку ЗСУ та частину їхніх функцій, забезпечення життєдіяльності громади (часто в умовах бойових дій); сприяли евакуації та розміщенню населення у відносно безпечних громадах; сприяли релокації підприємств, а головне – підтриманню стабільності в суспільстві»¹.

Втім, не можна не відмітити той факт, що «з початком воєнного стану державна влада законодавчо ввела ряд обмежень щодо повноважень місцевої влади, необхідні для забезпечення оборони і військового спротиву. Але деякі з цих обмежень не відповідали закону. Наприклад, уряд своєю постановою позбавив бюджетних повноважень не тільки обласні і районні ради, які опинилися під окупацією чи в зоні військових дій, але і усі інші ради цих щаблів на територіях, які знаходяться в тилу. Обласними та районними бюджетами по всій Україні безконтрольно розпоряджаються місцеві державні адміністрації»². Окрім того, уряд також забрав у громад місцеві податки, які надходять до їхніх бюджетів від податку на доходи фізичних осіб від військових та інших силовиків. Уряд вирішив, що ці кошти, починаючи з листопада 2023 року і до завершення дії воєнного стану, мають повертатись до держбюджету і використовуватись на потреби оборони тому, що громади позбавлені права закуповувати зброю. Законопроект про повернення у держбюджет 2024 року місцевих податків військових лише з третьої спроби був ухвалений парламентом. Народні депутати, перед усім ті, які були обрані у мажоритарних округах, розуміли його непопулярність, адже громади ефективно і оперативно допомагають армії, закриваючи більшість потреб військових частин, на які не вистачає державних коштів. Попри передбачені цим законопроектом компенсаційні виплати для громад з держбюджету, варто очікувати, що наступного року відбудеться різке скорочення поступлень до місцевих бюджетів, і, відповідно, зменшення активності громад у питаннях допомоги не лише ЗСУ, але й у вирішенні інших проблем, пов'язаних з війною.

Разом із тим, слід погодитись із точкою зору В. О. Мороз, яка у своєму науковому дослідженні цілком слушно відзначає, «що незважаючи на важкі умови воєнного стану у країні, інститут місцевого самоврядування не лише продовжує функціонувати, але й розвивається. В свою чергу це свідчить про ефективність такої форми реалізації публічної влади. Також, що не менш важливо, триває підвищення взаємодії між органами державної влади,

¹ Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. Вип. 77. Ч. 1. 2023. С. 117–123. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283029/277209> (дата звернення: 05.03.2024).

² Одарченко К. Місцеве самоврядування в умовах війни з Росією. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistseve_samovryaduvannya_umovah.html (дата звернення: 19.03.2024).

представниками громад та інститутами громадянського суспільства, зокрема: між очільниками громад та органами виконавчої влади на місцях, представниками громадських й волонтерських організацій. Саме це сприяє ефективному вирішенню проблем, котрі виникають в громадах. Звичайно, влада досить оперативно відреагувала на події, законодавчо врегулювавши діяльність органів місцевого самоврядування, зважаючи на умови воєнного стану. Однак, доволі очікуваним є те, що в процесі виконання органами місцевого самоврядування покладених на них завдань виник ряд проблем, зокрема: наповнення бюджетів громад, які створені під час процесу децентралізації та належне законодавче врегулювання їх функціонування. Безперечно, зазначені питання потребують поступового вирішення, одним з шляхів вирішення може бути залучення міжнародних коштів та грантів»¹.

Тож, наведені вище законодавчі положення дають можливість із впевненістю говорити про те, що правовий режим воєнного стану значно вплинув на правовий статус органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Зазначене, безумовно, суттєво вплинуло на сутність та зміст взаємодії між цими інституціями. А відтак, на нашу думку, вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану має здійснюватись у наступних напрямках:

1) нормативно-правовий напрямок. В даному контексті слід: а) гармонізувати положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні». Зазначене пояснюється тим, що в останніх двох нормативно-правових актах недостатньо якісно та повно розкрито та деталізовано повноваження, компетенцію, а також завдання та функції місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування саме в умовах воєнного стану. Окрім того, відповідними нормативними документами не врегульовано особливості взаємодії між вказаними суб'єктами саме в умовах воєнного стану.

2) організаційно-управлінський напрямок, в межах якого вбачається необхідним: а) створити механізми координації діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Взагалі, координація – означає встановлення взаємозв'язків та співпраці в різних аспектах та справах. Це процес, який дозволяє глибоко та всебічно аналізувати події, виявляти негативні тенденції та проблеми, які потребують негайного увімкнення, розробляти спільні оцінки та підходи, і здійснювати узгоджені дії²;

б) розробити систему планування спільної діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Планування,

¹ Мороз В. О. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 398. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/97.pdf (дата звернення: 24.03.2024).

² Дерещ В. А. Управлінські відносини в системі органів виконавчої влади та їх правове регулювання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Дерещ Вікторія Анатоліївна. К., 2006. С. 69–70.

пише В. Я. Малиновський, – «це стержнева частина всіх систем управління, процес, за допомогою якого система пристосовує свої ресурси до змін зовнішніх і внутрішніх умов. Планування є найпершою функцією управління, яка передує всім іншим, визначаючи їх природу. Планування залежить від ефективного аналізу зовнішнього середовища, об'єктивної оцінки власних ресурсів, вимагає спільних зусиль і участі всіх складових частин організації. Особливо важливою ця функція є для органів державного управління, коли під впливом зовнішніх чинників перед ними ставляться невизначені до кінця завдання, а подекуди - нездійсненні цілі, поставлені політиками. Планування - найбільш динамічна функція, а тому вона повинна виконуватися професійно й постійно для забезпечення надійної основи здійснення інших видів управлінської діяльності»¹. Тож, в рамках представленої проблематики ефективне планування дозволить: по-перше, ефективно розподілити людські, фінансові, економічні та інші ресурси, які наявні в місцевих державних адміністраціях та органів місцевого самоврядування; по-друге, заздалегідь розробити «сценарії» реакції на можливі загрози; по-третє, ідентифікувати потенційні ризики та помилки, на основі чого розробляти стратегії їхнього уникнення або зменшення ризиків, що дозволяє забезпечити більш ефективне управління ситуацією; по-четверте, встановити чіткі ролі кожного органу в умовах воєнного стану, що допомагає уникнути непорозумінь, конфліктів та хаосу в процесі управління;

3) кадровий напрямок, в межах якого необхідним є: а) спрощення бюрократичних процедури працевлаштування працівників військових адміністрацій населених пунктів, зокрема колишніх службовців ОМС; б) проведення спільних тренінгів та навчань для працівників місцевих державних адміністрацій та представників органів місцевого самоврядування з метою підвищення їхньої готовності до дії в умовах воєнного стану та надання їм необхідних знань і навичок; в) забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування необхідними матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами для ефективного виконання своїх обов'язків під час воєнного стану.

4) фінансовий напрямок. Сутність останнього полягає у тому, щоб надати сторонам взаємодії всі необхідні ресурси для того, належним чином реалізовувати завдання та функції у відповідному напрямку.

Висновки. Тож, удосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану взаємодії передбачає здійснення низки кроків. Втім, в умовах сьогодення вони повинні реалізовуватись максимально оперативно, що дозволить досліджуваним інституціям діяти більш ефективно в тих складних умовах, в яких їм сьогодні доводиться працювати.

¹ Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. С. 255.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зінкевич В. К. Проблеми правового статусу військових адміністрацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 64–68.
2. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. Вип. 77. Ч. 1. 2023. С. 117–123. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283029/277209> (дата звернення: 05.03.2024).
3. Одарченко К. Місцеве самоврядування в умовах війни з Росією. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistseve_samovryaduvannya_u_movah.html (дата звернення: 19.03.2024).
4. Мороз В. О. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/97.pdf (дата звернення: 24.03.2024).
5. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у період дії воєнного стану № 8056 від 19.09.2022. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74938 (дата звернення: 11.03.2024).
6. Дерещ В. А. Управлінські відносини в системі органів виконавчої влади та їх правове регулювання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Дерещ Вікторія Анатоліївна. К., 2006. 190 с.
7. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб.. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/conv#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Про правовий режим воєнного стану / Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 27.03.2024

Vladyslav K. ZINKEVYCH,

Postgraduate Student

(Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine)

WAYS OF IMPROVING THE INTERACTION BETWEEN LOCAL STATE ADMINISTRATIONS AND LOCAL GOVERNMENT BODIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

A normative-legal direction for improving the interaction of local state administrations and local self-government bodies under martial law has been identified, within the framework of which it is considered necessary to harmonize the provisions of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and the Laws of Ukraine "On Local State Administrations" and "On Local Self-Government in Ukraine". Attention was focused on the need to create appropriate conditions for legal support of the activities of regional state administrations and local self-government bodies.

Attention is focused on the fact that the coordination of interaction between local self-government bodies and local state administrations is critically important, especially in the conditions of martial law.

It was established that within the framework of the personnel direction of improving the interaction of local state administrations and local self-government bodies in the conditions of martial law, it is necessary to: a) simplify the bureaucratic procedures for employment of employees of military administrations of settlements, in particular, former employees of local government; b) conducting joint trainings and exercises for employees of local state administrations and representatives of local self-government bodies in order to increase their readiness to act in martial law conditions and provide them with the necessary knowledge and skills; c) providing local state administrations and local self-government bodies with the necessary material, financial and human resources for the effective performance of their duties during martial law.

Key words: *improvement, interaction, martial law, local state administrations, local self-government bodies.*

Євген Васильович КОБКО,
доктор юридичних наук, професор
(Національної академії внутрішніх справ, м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті наголошено на тому, що до структурних елементів адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави належать нормативно-правові елементи, інституційні елементи: суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні; організаційно-функціональні елементи. Реалізація запропонованих у дослідженні напрямків вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави дозволять якісно покращити ефективність та результативність взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення національної безпеки держави, що, в свою чергу, сприятиме комплексному вдосконаленню відповідної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, держава, національна безпека, напрямки вдосконалення, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Сучасна Україна – це демократична, соціально спрямована держава, яка активно розвивається у напрямі європейської та євроатлантичної інтеграції. Разом із тим успішному протіканню вказаних процесів заважає ціла низка загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, зокрема: збройна агресія російської федерації; наявність окупованих територій; міжнародні та інші види терористичних загроз; пандемія (COVID-19); економічна криза; нераціональне використання природних, матеріально-технічних, фінансових, людських ресурсів; демографічна криза та зростання рівня безробіття тощо. На жаль, в останні роки перелік цих загроз тільки збільшується. З огляду на зазначене важливим завданням законодавця та правників є створення ефективного і дієвого адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки

України. Саме від ефективної діяльності держави та всіх її інституцій щодо забезпечення національної безпеки прогресивним буде подальший економічний, політичний та соціальний розвиток України, її конкурентоспроможність на світовій геополітичній та економічній аренах.

Проблема забезпечення національної безпеки України неодноразово ставала предметом наукових пошуків фахівців із галузі адміністративного права. Зокрема, їй приділяли увагу О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, І. В. Кременовська, А. М. Куліш, В. А. Ліпкан, О. М. Музичук, А. М. Мурашко, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурєнко, В. І. Теремецький, Т. Ю. Ткачук та інші вчені. Проте в умовах збройної агресії російської федерації питання адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави набувають принципово нового значення та змісту.

Мета статті полягає в тому, щоб спираючись на аналіз поглядів учених та норм чинного законодавства, запропонувати нове вирішення наукової проблеми, визначити сутність та розкрити особливості адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави, запропонувати на цій основі науково обґрунтовану концепцію, а також пропозиції та рекомендації з удосконалення чинного законодавства з урахуванням досвіду розвинених країн світу.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати наявні у науці погляди на сутність механізму адміністративно-правового регулювання; надати авторське визначення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України та його елементів; проаналізувати зарубіжний досвід; визначити перспективні напрямки вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Будь-який механізм – це сукупність взаємодіючих, взаємодоповнюючих та взаємозалежних елементів, які функціонують задля досягнення єдиної мети. Поняття механізму використовується у багатьох сферах суспільного життя. У технічних науках розуміння механізму зводиться до злагодженого функціонування окремих технічних інструментів задля виконання певної функції, приведення в дію певного процесу. Проте в адміністративно-правовій доктрині у ролі таких технічних інструментів виступають окремі підрозділи, органи публічної влади, посадові особи, безперервна діяльність яких можлива за умови належного організаційно-управлінського, нормативно-правового забезпечення та врахування передового зарубіжного досвіду.

С. І. Хом'яченко під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміє «систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини, і це поняття дає змогу не тільки зібрати разом явища правової дійсності (норми, правовідносини, юридичні акти тощо), окреслити їхню цілісність, а й подати

їх у вигляді, що працює та системно впливає»¹.

С. В. Сірко механізм адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності тлумачить як «процес упорядкування суспільних відносин, що складаються у сфері волонтерської діяльності, і система певних правових засобів, за допомогою яких держава визначає поведінку суб'єктів цих відносин, таким способом виконуючи регулятивну та охоронну функції для гарантування їхніх прав, свобод і законних інтересів»².

О. І. Остапенко до елементів механізму адміністративно-правового регулювання відносить: «1) норми адміністративного права; 2) акти тлумачення норм адміністративного права; 3) акти застосування норм адміністративного права; 4) адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються та припиняються під час застосування норм адміністративного права; 5) державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання»³.

На наш погляд, що адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України являє собою систему нормативно-правових, організаційно-управлінських, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою забезпечення належного функціонування суспільних відносин, що мають принципове значення для національної безпеки держави. З огляду на сформоване визначення можна виокремити такі структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави, а саме нормативно-правові елементи, інституційні елементи: суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні; організаційно-функціональні елементи.

У контексті вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави, особливо в сучасних умовах глобальної взаємозалежності держав світу, необхідним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері. Загалом, в іноземних державах одними із найважливіших документів сфери забезпечення національної безпеки, зокрема в питаннях процесу прийняття рішень та управління, є концептуальні засадничі документи політичного характеру: в США це Стратегія національної безпеки США, у ФРН це «Біла книга» про безпеку, в Туреччині – «Політичний документ про національну безпеку»⁴⁵.

А. Г. Мосейко та В. О. Негодченко зазначають, що «в основі забезпечення національної безпеки США для досягнення національних інтересів знаходяться національні цінності, національна ідея. В Україні пошук «національної ідеї» поки що триває. У США інформація, якою

¹ Хом'яченко С. І. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання цивільної авіації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2 (31). С. 11.

² Сірко В. С. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 112.

³ Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 148.

⁴ Забезпечення безперервності процесу управління у сфері національної безпеки. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3257>

⁵ Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 87. С. 172–178.

розвідувальне співтовариство США забезпечує всі зацікавлені структури, відповідальні за прийняття рішень, а також для підтримання правопорядку і захисту навколишнього середовища, має адресну спрямованість. В Україні інформація в сфері безпеки не завжди має адресну спрямованість, що свідчить про відсутність системного підходу в оцінці і аналізі інформації і слабку координацію між відомствами. Стратегія національної безпеки США містить розділи, присвячені окремим регіонам світу, але віддає перевагу забезпеченню своїх національних інтересів в Європі і Євразії»¹.

Ключовим суб'єктом забезпечення національної безпеки у Великобританії є «Рада національної безпеки, яка є комітетом кабінету міністрів, який координує політичні рішення між департаментами, включаючи: національну безпеку, зовнішню політику, оборону, міжнародні відносини та розвиток, стійкість, енергетичну та ресурсну безпеку. Рада національної безпеки підтримується секретаріатом національної безпеки. Секретаріат в даний час очолює радник з національної безпеки та координує підготовку до щотижневих засідань Ради національної безпеки та виконання рішень в Уайтхоллі. Це включає роботу з прем'єр-міністром та урядовими відомствами щодо визначення порядку денного зустрічі, надання рекомендацій для інформування обговорення та протоколювання прийнятих рішень»².

8 вересня 2021 року Федеральний уряд Німеччини прийняв Стратегію кібербезпеки Німеччини до 2021 року, яка «формує стратегічні рамки для дій Федерального уряду у сфері кібербезпеки наступні п'ять років. Понад 70 зацікавлених сторін із бізнесу, науки, суспільства та держави взяли активну участь у процесі оцінки та оновлення (з червня 2020 р. до серпня 2021 р.). Стратегія визначає основну довгострокову орієнтацію політики федерального уряду у сфері кібербезпеки як керівних принципів, напрямів діяльності та стратегічних цілей. Вона носить активно-творчий характер і покликана забезпечити та сприяти цілеспрямованій та скоординованій взаємодії між усіма дійовими особами. Стратегія кібербезпеки Німеччини та стратегії кібербезпеки федеральних земель доповнюють одна одну і, таким чином, посилюють федеральну співпрацю»³.

В. Заболоцький звертає увагу на те, що «Стратегія національної безпеки Польщі робить наголос на міжнародну співпрацю як в рамках НАТО, так і ЄС, вступ до яких свого часу змінив становище Польщі у сфері безпеки. Також йдеться про роботу з іншими країнами в рамках ООН, ОБСЄ, передусім на двосторонній основі. Остання має розвиватися з метою посилення позицій Польщі в якості важливого елементу системи міжнародної безпеки. Насамперед йдеться про співпрацю із США у сферах безпеки і оборони

¹ Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323–329.

² National security adviser. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/national-security-adviser>.

³ Кобко Є. В. Досвід Польської республіки щодо забезпечення національної безпеки держави. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. учасників. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2020 р.), С. 41–43.

технології, торгівлі і енергетики. Має бути поглиблена двох- і багатостороння співпраця в рамках Бухарестської Дев'ятки, Вишеградської Групи, Веймарського Трикутника тощо. Польща має сприяти зміцненню країн на сході Молдови, Грузії і України, які слід підтримати на шляху до реалізації європейських та євроатлантичних цілей»¹.

Отже, з огляду на сформоване вище розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави та його елементів, а також з урахуванням відповідного зарубіжного досвіду провідних держав світу до кола перспективних напрямків вдосконалення можемо віднести наступні:

- вдосконалення законодавства, що регулює зовнішню діяльність держави у сфері забезпечення національної безпеки, а саме розробка єдиної Національної програми адаптації вітчизняного законодавства до вимог та стандартів ЄС та НАТО; здійснення активної нормотворчої діяльності, яка буде заснована на змістовних теоретичних розробках;

- створення міжнародної програми взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки з іншими відомствами ЄС та НАТО, а також іншими світовими державами;

- доцільно створити окрему посаду Уповноваженого Президента України, до повноважень якого буде входити контроль за реалізацією заходів передбачених Стратегії національної безпеки України, а також іншими стратегічними документами, що були прийняті у відповідності до вказаного нормативно-правового акту;

- покращення ефективності функціонування трудових правовідносин безпосередньо в межах окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні. В даному контексті вбачається доцільною розробка та прийняття Кодексу України про публічну службу, в межах якого слід визначити специфіку службових правовідносин в межах цивільної, та мілітаризованої служб. Окрема увага має бути присвячена встановленню особливостей та порядку відбору на службу до спеціальних суб'єктів забезпечення національної безпеки, зміни та припинення трудових правовідносин із службовцями тощо;

- вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки;

- робота із системою кадрового забезпечення у представленому контексті передбачає: по-перше, ефективну розстановку кадрів, як в межах кожного окремого відомства, так і в рамках взаємодії останніх; по-друге, професійну підготовку працівників уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення національної безпеки; по-третє, обмін практичним досвідом між працівниками різних відомств;

- покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення;

- перспективними напрямами вдосконалення інформаційного

¹ Заболоцький В. Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 2. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitsva_rf_ch2-1069.html

забезпечення взаємодії та координації суб'єктів забезпечення національної безпеки є: по-перше, створення дієвих та ефективних систем обміну інформацією між суб'єктами взаємодії; по-друге, розширення інформаційного співробітництва між органами державної влади, які формують та реалізують державну політику у відповідній сфері; по-третє, розширення інформаційної взаємодії з населенням та громадськими об'єднаннями.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що поняття механізму використовується у багатьох сферах суспільного життя. У технічних науках розуміння механізму зводиться до злагодженого функціонування окремих технічних інструментів задля виконання певної функції, приведення в дію певного процесу. Проте в адміністративно-правовій доктрині у ролі таких технічних інструментів виступають окремі підрозділи, органи публічної влади, посадові особи, безперебійна діяльність яких можлива за умови належного організаційно-управлінського, нормативно-правового забезпечення та врахування передового зарубіжного досвіду.

Механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України являє собою систему нормативно-правових, організаційно-управлінських, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою забезпечення належного функціонування суспільних відносин, що мають принципове значення для національної безпеки держави. До структурних елементів адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави належать нормативно-правові елементи, інституційні елементи: суб'єкт та об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні; організаційно-функціональні елементи. Водночас у контексті вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави необхідним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері.

На основі викладеного нами розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави та його елементів, а також з урахуванням відповідного зарубіжного досвіду провідних держав світу до кола перспективних напрямків вдосконалення віднесено такі, як вдосконалення законодавства, що регулює зовнішню діяльність держави у сфері забезпечення національної безпеки; створення міжнародної програми взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки з іншими відомствами; покращення ефективності функціонування трудових правовідносин безпосередньо в межах окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні; вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки; робота із системою кадрового забезпечення у представленому контексті; покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення тощо.

Реалізація вищевказаних напрямків удосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави дозволять якісно покращити ефективність та результативність взаємодії та

координації між суб'єктами забезпечення національної безпеки держави, що, в свою чергу, сприятиме комплексному вдосконаленню відповідної сфери суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забезпечення безперервності процесу управління у сфері національної безпеки. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3257>.
2. Заболоцький В. Нова Стратегія нацбезпеки Польщі: головна загроза – неоімперська політика керівництва РФ. Ч. 2. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_zagroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch2-1069.html.
3. Кобко Є.В. Досвід Польської республіки щодо забезпечення національної безпеки держави. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. учасників. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2020 р.), С. 41-43. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210a/article/view/kobko.
4. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323–329. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-48>.
5. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 142–149.
6. Сірко В.С. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 109–112.
7. Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 87. С. 172–178.
8. Хом'яченко С. І. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання цивільної авіації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2 (31). С. 11–13.
9. National security adviser. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/national-security-adviser>.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2024

Yevhen V. KOBKO,

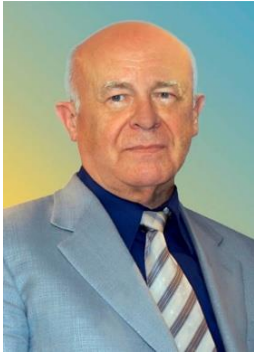
Doctor of Science in Law, Professor

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

ON THE ISSUE OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

The article emphasizes that the structural elements of the administrative-legal mechanism for ensuring the national security of the state include regulatory and legal elements, institutional elements: the subject and object of ensuring national security in Ukraine; organizational and functional elements. The implementation of the areas proposed in the study to improve the administrative and legal mechanism for ensuring the national security of the state will allow to qualitatively improve the efficiency and effectiveness of interaction and coordination between the subjects of ensuring the national security of the state, which, in turn, will contribute to the comprehensive improvement of the relevant sphere of public relations.

Key words: *administrative and legal mechanism, state, national security, areas of improvement, foreign experience.*

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ КРІЗЬ КРИМІНОТЕОЛОГІЧНУ ТА ДУХОВНО-ЦІННІСНУ (КУЛЬТУРОЛОГІЧНУ) ПАРАДИГМУ: ДІАЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню феноменології злочинності крізь кримінотеологічну та духовно-ціннісну (культурологічну) парадигму із застосуванням методу діалогічної репрезентації. Феноменологія злочинності, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно являється вченням про форми прояву злочинності. Метод діалогічної репрезентації, який позначений нами у назві статті, полягає у відтворенні сократівського прийому запитань, у позірному, ідеальному моделюванні діалогу дослідника, через постановку взаємопов'язаних запитань і наданні зв'язних відповідей. Це – свого роду інтелектуальний перформанс, екзистенціальний експеримент. В результаті його застосування сформовано особливе уявлення про природу злочинності і задач у сфері протидії її відтворенню.

Ключові слова: злочинність, феноменологія, кримінотеологія, дух, цінності, діалог, діалогічна репрезентація, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Забезпечення розвитку питань загальної частини кримінології, продовження реалізації саме фундаментальних досліджень є умовою збереження інтелектуального потенціалу нації, що в умовах війни набуває неабиякого значення. В цьому сенсі не втрачає своєї актуальності проблема визначення сутності та феномену злочинності як такої.

Правий, на нашу думку, В. В. Сокурєнко, який наголошує, що значущими є розробки феномену злочинності як такої і дотичної до неї проблематики криміногенного потенціалу. Фундаментальне значення в цьому аспекті мають праці В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича в яких розвивається інституціональний, діяльнісний, конструктивістський, дискурсивний підходи до визначення злочинності й криміногенного потенціалу¹. Як наслідок сучасна українська кримінологія послуговується складним розумінням злочинності, що на противагу спрощеному статистичному підходу, узвичаєному у радянській кримінологічній традиції, формує пізнавальну багатовимірність цього феномену як інституціоналізованого, дискурсивного різновиду соціальної практики².

В цьому контексті звертає на себе увагу й розроблена Ю. В. Орловим матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу, що є спробою структурування та поглиблення уявлень про буття злочинності визначених вимірах людських переживань, що включають не лише мислення, а й афекції. Мотиви і мотивація кримінально протиправної поведінки при застосуванні екзистенціального аналізу постають більш багатограними, глибинними особистісними феноменами, що принципово не зводяться до відображення зовнішніх умов життєдіяльності, особистісної проекції суспільних протиріч. У зв'язку з цим для виявлення дійсного змісту суб'єктивних факторів злочину екзистенціальний аналіз на окремому науковому рівні спирається на методи і підходи психоаналізу, трансперсональної психології (С. Гроф), теорії травми (Й. Брейер, З. Фрейд) й колективного безсвідомого (К. Г. Юнг). Актуалізуються проблеми дослідження колективної травми (*trauma studies*), що мислиться як специфічна, умовно сукупна, спільна екзистенція індивідів, з властивостями

¹ Дрємин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. 616 с.; Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : НВЦ АДПСУ, 2001. 524 с.; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.; Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. 352 с.; Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 126–136.

² Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. С. 338. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-336>.

міжпоколінної ретрансляції й джерела соціальних страхів, істерії, неврозів нав'язливих станів¹.

Однак, попри наявність потужної теоретичної бази, не можна не звернути увагу на те, що феномен злочинності лишається серед тих предметів кримінологічного пізнання, щодо якого й досі немає єдності у розумінні його природи, походження. Це спонукає до продовження подальших досліджень.

Метою цієї статті є феноменологія злочинності крізь кримінологічну та духовно-ціннісну (культурологічну) парадигму із застосуванням методу діалогічної репрезентації.

Виклад основного матеріалу. Феноменологія (походить від грецького *phainomenon* – явище і *logos* – слово, вчення) є галуззю філософії, яка розглядає якості і ознаки об'єктів і відносини між ними як необхідність, як явища природи. Завданнями феноменології є формалізація відносин між об'єктами і представлення їх у формі законів і взаємозалежності. Феноменологія суспільства вивчає формальними засобами структуру суспільних систем, груп, інших складових елементів, їх розвиток і взаємодію та залежності. Як наука, феноменологія спирається на явища, факти, події (феномени) і представляє собою самостійну наукову галузь в системі теоретичного суспільствознавства – науки про суспільство і його закони. Феноменологія ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ – феноменів у реальній дійсності, вивчення їх природи та соціальних відносин, які виникають у зв'язку з їх сприйняттям².

Основним інструментом феноменології є аналіз фактів, явищ, подій. Класичною феноменологічною теорією є вчення І. Ньютона про механіку тіл, яка формальними методами вивчає фізичні якості об'єкта дослідження: вагу тіла, об'єм маси, їх рух і взаємозалежність, але не намагається дати пояснення чому закони механіки саме такі, а не інші. Суть факторного аналізу системи суспільства, чи інших систем полягає в тому, що формальна система розглядається як множина величин, кожна з яких впливає на деякі інші і зазнає на собі впливу інших. Кожна величина складається як результат діяльності інших величин (факторів), і через їх взаємодію реалізуються, проявляються факторні взаємозалежності³.

Е. Гуссель (1859–1938), німецький філософ, який вважається засновником феноменології, вважав, що кожне явище «само себе розкриває, трактує, експлікує раціонально зрозумілим способом»⁴. Право, як об'єкт феноменологічних досліджень, постає як «особливий світ існування понять і норм, як складний процес відображення соціальних відносин, інтересів,

¹ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 104; Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. С. 339. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-336>.

² Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 81.

³ Там само. С. 82.

⁴ Hamrick W.S. An Existential Penomenology of Law: Maurice Merleau – Ponty. *Dorolrecht*. 1987. st. 74.

цілей у правових нормах у результаті свідомої цілеспрямованої діяльності правотворчих органів». Феноменологія права є комплексною науковою галуззю, що знаходиться на стику філософії і правознавства. З феноменологією права тісно пов'язана феноменологія злочинності. Феноменологія злочинності, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно являється вченням про форми прояву злочинності, а відтак є окремою дисципліною кримінології, яка займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер¹.

Злочинність і окремі злочини є кримінально-правовими питаннями. Чимало питань, що належать до сфери кримінології, передусім розуміння суспільного феномену злочинності, а також злочинних вчинків людини потребують теоретичних та прикладних знань з правової, соціологічної, психологічної, педагогічної наук та, певною мірою, з наук біологічного напрямку: психофізіології, генетики, психіатрії, сексології тощо². Феноменологія злочинності, як наука, вивчаючи злочинність у конкретних формах прояву, використовує й економічну теорію і демографічну ситуацію і проблеми міграції та питання ідеологічної роботи в певних кримінальних сферах, на певних територіях і в реальних умовах. Злочинність, яка є головним предметом кримінології, за своєю формою є різновидом соціального відхилення (девіації), що є наслідком різних причин і умов суспільного життя. Тому феноменологія злочинності вимагає для свого дослідження комплексного підходу. Для ефективної боротьби з будь-чим треба, насамперед, знати якомога більше про протидіючу сторону. В даному випадку суспільству і державі протистоять злочинність – соціальний феномен з досить активним біологічним і психологічними компонентами і широким спектром продукуючих факторів. Упродовж багатьох років вчені – кримінологи ведуть мову про необхідність їх усунення³. Феноменологія злочинності не тільки досліджує злочинність у конкретних формах, а й виробляє заходи протидії саме конкретній злочинності⁴.

Метод діалогічної репрезентації, який позначений нами у назві статті, полягає у відтворенні сократівського прийому запитань, у позірному, ідеальному моделюванні діалогу дослідника, через постановку взаємопов'язаних запитань і наданні зв'язних відповідей. Це – свого роду інтелектуальний перформанс, екзистенціальний експеримент. Далі пропонується, власне, результати цього діалогу.

¹ Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. Європейські перспективи. 2014. № 4. С. 83.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 14.

³ Бандурка О. М., Литвинов О. М.. Протидія злочинності та профілактики злочинів : монографія. Харків: ХНУВС, 2011. С. 5.

⁴ Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. Європейські перспективи. 2014. № 4. С. 83.

Як можна винайти нове раціональне зерно у протидії/боротьбі зі злочинністю? Злочинність споконвіків була центральною проблемою/началом благополучного/благодатного/безнапального суспільного розвитку. Важливо постійно віднаходити її причини, детермінанти/фактори, особливо зараз, у XXI столітті, шляхом здійснення/реалізації описової/пояснювальної аналітичної функції, коли в процесі багатьох філософувань неодмінно можна виробити/викристалізувати/сконструювати раціональне зерно, щоб системно здійснювати наступ на все złe/злочинне, тобто вміти управляти/керувати процесами злочинності з допомогою найрізноманітніших підходів/методик.

Наскільки важливо сьогодні об'єднувати суспільство у протидії/боротьбі зі злочинністю? Природа злочинності надзвичайно багатогранна/багатовимірна/багатоманітна. Вона відображає реальний стан розвитку суспільства, виявляє його хвороби, приховані індиферентні/деформаційні стани/проблеми. Однак злочинність не завжди може бути таким мірилом, коли у державі – зовнішній комфорт і благополуччя/добробут, а на духовному рівні відбувається розлад/занепад/запустіння. Звідси треба здійснювати постійний і щоденний вплив на кожну конкретну особу/ситуацію задля відповідної єдності у суспільстві. На цьому шляху варто залучити/задіяти найрізноманітніші верстви суспільства, теоретиків і практиків, коли в умовах свободи інформації, багатоманітності думок, емоцій станів та почуттів, ідеологічного плюралізму визначається єдине прийнятне начало/бачення для всіх, що буде закладеним в основу антикримінальної/антикриміногенної політики й практики – всього, що спрямоване на розлад нормального функціонування соціальної дійсності та несе в собі загрози, небезпеки. Для нас такою є православна ідеологія з обов'язковою повагою до усіх націй та народностей, коли вона розцінюється як торжество/перемогу над єрессю, неправдою, лжевченням тощо.

Наскільки важливі божественні начала у боротьбі зі злочинністю? Поділ суспільства на багатих і бідних завжди викликає каїнову заздрість, злобу та жорстокість у результаті поневолення одним багатим класом іншого – бідного кластеру населення. Саме тому важливою є золота середина. Треба присікти усілякий гніт/поневолення окремої людини, як це було в історичній дійсності, адже вона створена за образом і подобою Божою і найцінніший дар – це свобода у її божественному, не гріховному значенні, тобто свобода без гріха. Подібні трансформації суспільства можуть дати справжні плоди і результати для усунення протиріч/суперечностей/розбіжностей. В цьому сенсі слід вибудовувати державну/кримінологічну політику, що може набувати різноманітного/варіативного значення з ухилами від репресій та протистоянь в нутрі суспільства з боку панівного класу до опозиційних структур.

Яку сьогодні кримінологічну/криміотеологічну політику держави слід виробляти? Вироблення кримінологічної політики держави щодо прогресивної протидії/боротьби зі злочинністю може дати справжній державно-правовий розвиток у тому, коли принцип верховенства права не суперечитиме божественним началам, моральності, внутрішньому закону Совісті. Зменшення вчинення злочинів ще не означає зменшення криміногенного потенціалу у суспільстві/державі. Тобто статистика не може відобразити в принципі реального стану злочинності, слід заглиблюватись у найтонші процеси всього соціального шляхом розвитку кримінології як міждисциплінарної, міжгалузевої, наукометричної науки й парадигми. Цей підхід дасть справжнє бачення, репрезентацію злочинності як соціального явища і феномену, щоб боротись з різного роду деструкціями. Розглядати злочинність за класичним підходом як кількість вчинення злочинів на певній території за певний проміжок часу є недоречно. Злочинність має велике/істинне генне коріння, начало і потенціал через формулу «гріхів роду», причини війн у результаті поневолень одних народів іншими, що суттєво впливає на нинішні умови і тенденційні процеси. Територіальний і часовий потенціал – це лише невеликий прояв злочинності, вона не може засновуватись лише на статистичних показниках сукупності вчинених злочинів. Нинішній час ставить своїм завданням вироблення основних перцептив та запровадження викладання криміотеології, коли навіть лихий помисел є гріховним.

Яка основна суть криміотеологічного підходу? Позитивними рисами криміотеологічного підходу є оперативність втручання у внутрішньо-вольові та емоційні стани шляхом проведення мисленнєвих операцій та застановлень ухилу від зла/злочинності, адже лихий помисел, якщо його не присікати, він має властивість втілюватися/реалізовуватися в життя, як і думки мають здатність матеріалізуватися. Тобто це швидкісна/оперативна миттєва операція завдяки установкам ідеології/релігії, де можна побачити найтонші рівні усього лихого/злого. Це методика монахів, великого Афону, коли навіть помисли кожного дня сповідуєш старцю, власній совісті й відразу ж борешся з нападками, які повстали впродовж дня, різноманітними засобами/способами. Лише так можна побачити сфери й прояви злочинності, задівши найтонші струни душі. Церква Христова вже дві тисячі років готує ідеальних громадян для Царства Небесного, то невже вони не будуть ідеальними громадянами для держави земної.

Чому духовно-ціннісна концепція/парадигма праворозуміння повинна замінити людиноцентричну? Кількісні і якісні прояви й показники злочинності не можуть дати справжній орієнтир у формуванні криміотеологічної інформаційної політики держави. Ми застановляємо/ухиляємося від зла, адже розуміємо наскільки гріх має руйнівну силу в справжній організації, об'єднанні суспільства на засадах істинних начал. Тому подальша криміно-превентивна діяльність у цьому

аспекті є надзвичайно важливою, адже є необхідною умовою справжності кримінологічного мислення шляхом ступорів/застановлень від злого у спрямованості вибудовування відносин/поведінки/почуттів/прагнень/виразу емоцій. Кримінологічне моделювання відповідних протидій повинно засновуватись не на людиноцентричній, а духовно-ціннісній концепції праворозуміння, якщо хочемо зробити справжній поступ на шляху благочестя у XXI столітті.

Що найперше слід зробити на цьому шляху? На цій основі можна здійснити справжні прогнози, тобто визначити хвороби, діагноз суспільства та окремої людини, а вже згодом його/їх лікувати через висвітлення негативного історичного/біблейського досвіду, вплив генних начал на соціальну структуру суспільства у її цивілізаційному розвитку. На цих параметрах можна давати настанови, вибудовувати правовий, економічний потенціал країни, здійснювати високий технологічний прогрес задля утвердження безпеки та захисту територіальної цілісності, свого/національного/етнокультурного. Ставлячи людину, а не Бога в основу розвитку Вселенної, тим самим ми підриваємо великі духовні/природні начала, вироблені тисячами/тисяч років, починаючи з тих пір, коли людині треба було протидіяти ворожим силам природи й вона зверталась до вищої сили за допомогою. Тому в основу розвитку духовно-ціннісних переконань та концепції праворозуміння вже самою суттю приходить закладена людина як образ Божий, коли до останнього вона повинна мати право на покаєння, щоб увійти у Царство Небесне подібно благорозумному розбійникові, куди насамперед потрапляють не просто добрі люди, а грішники, що каються, досягаючи високих станів смирення/мудрості. Головне – розвинути почуття в собі, що людина є немічним кришталевим посудом. «Без Бога – ані до порога», – говорить народна мудрість.

Невже серцевиною злочинності є гріх? Треба і слід поглянути на злочинність в іншому/справжньому/істинному/істотному значенні. Такий підхід спонукає фокусуванню уваги на соціально-правовому явищі та феномені з урахуванням усіх зовнішніх проявів та обставин. Лише так можна уявити справжню природу злочинності, що відображає її гріховну сутність і зміст, феноменологічний характер/натуру/норов/темперамент, що постійно генералізується. Тобто серцевиною злочинності є гріх, що диктує нам внутрішній розлад, руйнівний потенціал якого надзвичайно великий. Зважаючи на те, що людство вступило в апокаліптичну епоху, якщо ми не хочемо втрати рід людський, людина повинна адаптуватися до благочестя кращих рис і здобутків свого генеалогічного древа, родоводу людського, де повинні народжуватись праведники, щоб спокутувати гріхи свого роду аж до прабатька нашого Адама. Звідси актуалізація таких наукових підходів є надзвичайно важливою та виходить з самого організму держави, щоб він функціонував добре, якісно та ефективно.

Висновки. Підсумовуючи результату розгортання діалогової репрезентації, сформулюємо деякі висновки у цій же системі координат і стилістиці.

Як саме відбувається протистояння зла Добру?

Традиціоналізм/фундаменталізм розвитку нинішнього суспільства в аспекті ухилів від зла є надзвичайно важливим у контексті діалектики протистояння зла Добру, у контексті єдності Бога, як загального Блага/єдиної незаперечної Істини та боротьби двох протилежностей – доброго і злого, де, за словами класика, заручником є людська Душа як найцінніший дар. Тому надзвичайно важливо заглиблюватись у саму сутність процесів всього духовного/душевного/просторового шляхом щоденної мисленнєвої операції, особливо науковою спільнотою. У цьому аспекті природа злочинності набагато глибша, ніж саме явище, тобто статистичні показники чи зовнішні прояви злочинності. Тут вимагається певна дихотомія явищ, станів і процесів, ідеологій, ідей, смислів. Нам важливо зрозуміти саму сутність, пронизану божественним началом, що Господь вимагає, хоче від нас.

Той чи інший підхід до розуміння злочинності вимагає визначення/приналежності до певної кримінологічної школи, а також концепції праворозуміння. Досі превалюючими були позитивістська, природно-правова, а сьогодні на такі передові рубежі вийшла духовно-ціннісна. У світі йде боротьба смислів, ідеологій, ідей, концепцій, планів, політик, що повинні найефективніше протидіяти забороненим законом діям. Це базисна функція й орієнтир суспільства, нації, що розглядається крізь призму соціальних процесів через ухилення від девіантних форм поведінки, ухилу від протиправності, засновування на фундаменталізмі політики держави, щоб вказаний ідеологічний підхід нашаровувався на законодавчу базу країни та визначав правовий закон у справжніх, істинних його сенсах. Кримінологічна політика держави повинна спиратися на самодостатність, конструктивізм.

Як саме реалізується сутнісна протидія злочинності? Ми бачимо, що все у цьому світі взаємопов'язане між собою, складає певну універсальну космополітичну систему/картину. Однак людина наділена універсальною здатністю Словом, молитвою, духом животворити, а з Божою силою навіть мертвих воскрешати, бісів виганяти, витягувати з тенет зла/злочинності найзакоренішого розбійника/злочинця. Головне, щоб зовнішні процеси не суперечили сутності речей, їхньому призначенню. Це ж стосується і долі людини, коли ми відчуваємо свої потенціали у професії, але повинні розвинути ще багато нових талантів за євангельською притчею про таланти (Мф. 25:14-30). Тому, міркуючи у ключі протидії злочинності, треба робити все для опису її тактичних проявів і стратегічних цілей/пріоритетів, тим самим узагальнюючи негативні риси й прояви злочинності, у спрямованості спротиву злій природі мислення людини, що дасть орієнтир оперувати інформацією у різних благочестивих спектрах, відриваючись від конкретної життєвої дійсності. Тобто науковець повинен постійно мислити про

небесне, розсікати простори науки. В процесі таких мисленневих операцій неодмінно вироблятимуться конкретні елементи конструктивізму, що закладатимуться в основу державних політик через кримінологічну сферу. Лише так можна пізнати феномен злочинності у контурах універсальних дискурсивних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М.. Протидія злочинності та профілактики злочинів : монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.
2. Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. Європейські перспективи. 2014. № 4. С. 81–85.
3. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. 616 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. 352 с.
7. Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 126–136.
8. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.
9. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : НВЦ АДПСУ, 2001. 524 с.
10. Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. С. 336–356. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-336>.
11. Hamrick W.S. An Existential Penomenology of Law: Maurice Merleau – Ponty. *Dorolrecht*. 1987. 382 s.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PHENOMENOLOGY OF CRIMINALITY THROUGH CRIMINOTEOLOGICAL AND SPIRITUAL-VALUE (CULTURAL) PARADIGM: DIALOGICAL REPRESENTATION

The article is devoted to the study of the phenomenology of crime through the criminological and spiritual-value (cultural) paradigm using the method of dialogical representation. The phenomenology of crime, being one of the aspects of the general phenomenology of society, is at the same time a study of the forms of manifestation of crime. The method of dialogic representation, which we indicated in the title of the article, consists in reproducing the Socratic method of questioning, in the apparent, ideal modeling of the researcher's dialogue, by asking interrelated questions and providing coherent answers. This is a kind of intellectual performance, an existential experiment. As a result of its application, a special idea of the nature of crime and tasks in the field of combating its reproduction was formed.

Key words: *crime, phenomenology, criminology, spirit, values, dialogue, dialogic representation, combating crime.*

Віталій Іванович МАГДАЛЮК
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА НАПРЯМКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність напрямків адміністративної діяльності міграційної поліції. Пріоритетними завданнями підрозділу є забезпечення дотримання законів про міграцію, контроль за переміщенням апатридів та іноземців, а також протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції. Для підвищення ефективності функціонування міграційної поліції напрацьовано ряд рекомендацій практичного характеру щодо розширення технічних можливостей даного підрозділу та поглиблення співпраці з міграційними службами Євросоюзу та інших країн. Як наслідок, логічним і зрозумілим є факт того, що покращення технічної бази, на основі впровадження в діяльність міграційної поліції України міжнародного досвіду розвинених країн світу є ключовими компонентами стратегії підвищення ефективності роботи даного органу.

Ключові слова: міграція, міграційна поліція, імміграція, еміграція, іноземці, особи без громадянства, торгівля людьми, штучний інтелект, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми. В умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі населення України в таких процесах зростає необхідність ефективного державного регулювання в зазначеній сфері, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та усього населення. Внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, забезпечення державного регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу,

належного фінансування, кадрового та наукового забезпечення¹.

В реаліях сьогодення виникають питання щодо забезпечення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині держави уповноваженими правоохоронними органами. Департамент міграційної поліції Національної поліції України уповноважений на забезпечення контролю за дотриманням міграційного законодавства в Україні. В той же час, питання діяльності даного підрозділу не є достатньо глибоко і всебічно дослідженим українськими вченими, саме тому існують певні аспекти та напрямки його функціонування, що потребують більш детального вивчення.

Дослідження засад, методів, алгоритмів роботи та завдань, що виконуються поліцейськими даного підрозділу в ході їх адміністративної діяльності, спрямованої на дотримання міграційного законодавства є важливим аспектом даного дослідження, й як результати його практичної діяльності мають істотний вплив на безпекове середовище в середині країни.

Аналіз адміністративної діяльності Департаменту міграційної поліції Національної поліції України говорить про те, що рівень дослідженості функціонування даного підрозділу не достатньо глибокий і деякі його аспекти потребують більш докладного опрацювання. Вивченням діяльності правоохоронного органу щодо боротьби з правопорушеннями в сфері міграції займалися вчені, як Н. П. Бортник, Ю. Б. Василик, О. В. Джафарова, Д. В. Голобородько, В. В. Зуй, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Ю. Б. Курилюк, С. О. Мосьондз, В. І. Олефір, В. І. Палько, О. І. Піскун, В. В. Половніков, Ю. І. Римаренко, О. І. Савченко, С. Б. Чехович та ін.

Необхідність більш глибокого дослідження адміністративної діяльності даного підрозділу Національної поліції України обумовлена потребами і викликами сьогодення та спрямована на розробку ефективних алгоритмів вирішення проблем у міграційній сфері.

Метою статті є аналіз методів та напрямків адміністративної діяльності міграційної поліції, ідентифікація проблемних аспектів, що мають місце у сфері протидії порушенням міграційного законодавства та створення рекомендацій практичного спрямування щодо їх вирішення.

З метою вирішення поставленої мети наукової праці полягає в необхідності з'ясування основних аспектів діяльності міграційної поліції, що мають місце в ході виконання завдань, спрямованих на забезпечення безпеки в країні та протидії правопорушенням в сфері міграції. Крім того, ідентифікувати базові нормативно-правові засади діяльності даного підрозділу, згідно з якими він функціонує, і до того ж встановити їх відповідність сучасним викликам і потребам. Розкрити основні проблемні аспекти та виклики з якими стикаються працівники міграційної поліції в ході виконання своїх службових завдань та створити рекомендації

¹ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/482-2017-%D1%80>.

практичного спрямування щодо їх вирішення, спираючись на сучасні реалії і тенденції, а також на міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. В реаліях сьогодення зростає кількість міграційних процесів, вони пришвидшуються та несуть із собою значний вплив на стан функціонування органів державної влади, економіку, соціальні сфери. Тому їх контроль є пріоритетним для всіх без виключення держав. Міграційна політика часто зазнає змін в залежності від ситуації у світі. В Україні уповноваженим на забезпечення моніторингу та контролю міграційних процесів є Департамент міграційної поліції Національної поліції України. Особовим складом даного підрозділу вживаються заходи щодо протидії нелегальній міграції.

Як зазначає І. К. Василенко, міграція є нелегальною, поки її не виявлять, після виявлення її нелегальність зникає. В дійсності, нелегальна міграція становить собою добровільне переміщення іноземців, осіб без громадянства, громадян України через державний кордон України, що відбувається з порушенням правових норм, які регулюють правовий статус особи, її в'їзд на територію України, наступне проживання, працевлаштування або виїзд¹. У свою чергу, А. П. Мозоль акцентує увагу, що нелегальна міграція має стійку тенденцію до зростання, що негативно позначається і на криміногенній ситуації в державі. Це стосується, насамперед, діяльності злочинних угруповань щодо нелегального перевезення іноземців через територію України, контрабанди наркотиків, зброї, підробки документів для в'їзду, виїзду з України та перебування на її території. У зв'язку з чим відмічається активізація кримінальних структур у налагодженні каналів транспортування нелегалів із Південно-Східної Азії до Західноєвропейських держав через наші кордони². Слушним є також те, що вчений наголошує на тому, що боротьба із незаконною міграцією є актуальною проблемою для будь-якої держави, це обумовлено тим, що: нелегальна міграція (контрабанда людей): тісно пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю; негативно позначається на стані злочинності в країні призначення, а також у міжрегіональному плані; підриває довіру до інститутів державної влади, покликаних забезпечувати правопорядок та захист національних інтересів; у громадян держави транзиту і призначення виникає ворожість до іноземців, що супроводжується проявами мігрантофобії і расизму³. С. О. Мосьондз доречно відмічає, що одним з пріоритетних завдань нашої держави є перенесення основних акцентів протидії нелегальній міграції із зосередження головних зусиль безпосередньо на своїй території на роботу на «дальніх підступах», тобто на опанування ситуації навколо неї, з метою зниження інтенсивності

¹ Василенко І.К. Протидія незаконній міграції населення країн Азії в Європу через територію України (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2006. С. 32.

² Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. С. 153.

³ Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. С. 153.

міграційних потоків та їх переорієнтації з українського на інші напрями¹. І.І. Серова також звертає увагу, що останнім часом існує проблема взаємозв'язку між організованою злочинністю та нелегальною міграцією, які мають двобічний характер: вертикальний та горизонтальний. По-перше, нелегальна міграція складається з низки тісно пов'язаних між собою окремих злочинів. По-друге, поміж різними типами злочинної діяльності в межах однієї організації існують і горизонтальні зв'язки. Таким чином, явища нелегальної міграції є не лише проблемою міграції населення, але й проблемою організованої злочинності, тому слід зосередити увагу на ліквідації організованих злочинних формувань на рівні їх керівництва².

Аналіз позицій вчених засвідчує факт необхідності діяльності уповноважених органів державної влади спрямований на протидію нелегальній міграції в цілому. Отже, Департамент міграційної поліції України функціонує як центральний орган управління діє складі кримінальної поліції України на підставі наказу Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52 «Про затвердження Положення про Департамент міграційної поліції Національної поліції України». У свою чергу Департамент міграційної поліції Національної керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства внутрішніх справ та іншими актами законодавства України, дорученнями Президента України та Міністра.

В основі засад функціонування міграційної поліції України лежать загальновизнані принципи міжнародного права та кращі правоохоронні практики європейських країн. Свою практичну реалізацію діяльність вищезазначеного підрозділу поліції знаходить у вигляді протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми, що здійснюється на основі принципів законності, прозорості та справедливості.

Основні завдання Департаменту міграційної поліції Національної поліції України конкретизовані у наказі Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52, а саме: дотримання законодавства у сфері міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів; застосовує заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; готує пропозиції про скорочення строку перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні, їх примусового повернення, примусового видворення, а також заборони в'їзду в Україну; забезпечує охорону пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; готує інформаційно-аналітичні матеріали та інші документи з питань, що належать до його компетенції, для подання в установленому порядку на розгляд відповідних органів; бере участь у формуванні інших даних, що необхідні для виконання

¹ Мосьондз С.О. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. С. 117.

² Серова І.І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. С. 186-187.

покладених на Управління завдань; взаємодіє з відповідними підрозділами центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування; виступає координатором контактного аналітичного центру обміну статистичною та аналітичною інформацією, щодо якої законодавством не встановлено обмежень стосовно її створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення, з питань протидії нелегальній міграції; здійснює відповідно до закону заходи щодо запобігання протидії нелегальній міграції, іншим порушенням міграційного законодавства; забезпечує та здійснює контроль за додержанням державної таємниці в Управлінні, а також у його територіальних підрозділах; здійснює розгляд запитів і звернень громадян з питань, що належать до його компетенції; забезпечує в межах повноважень здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх проведенням у територіальних підрозділах¹.

Аналізуючи вищевикладені завдання Департаменту міграційної поліції НПУ доцільно зробити висновок, що його діяльність є об'ємною та багатовекторною. Департамент задля успішного виконання покладених на нього завдань співпрацює з міжнародними партнерами такими як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції, Агентство Європейського Союзу з питань прикордонної та берегової охорони, яке здійснює співпрацю з Україною в рамках вирішення питань, дотичних до прикордонного контролю та боротьби з нелегальною міграцією.

Також вищезазначене відомство співпрацює з Інтерполом у питаннях розшуку злочинців які здійснили злочини, що відносяться до компетенції міграційної поліції, а також їх екстрадиції. В рамках міжвідомчої взаємодії і з метою протидії правопорушенням у сфері міграції співробітники даного підрозділу проводять рейди спільно з працівниками СБУ та УДМС на ринках, вокзалах, місцях не завершеного будівництва, де імовірно можуть знаходитися особи, причетні до порушень міграційного законодавства України. В рамках подібних відпрацювань здійснюється перевірка документів іноземців, що дають право на їх законне перебування на території України. Кооперація з СБУ та УДМС дає можливість ефективно перевіряти осіб через бази та реєстри доступні вищезазначеним органам державної влади. У разі виявлення нелегальних мігрантів, працівники міграційної поліції спільно з працівниками УДМС притягають їх до юридичної відповідальності у встановленої у відповідності до норм чинного законодавства, а також здійснюють процедуру примусового їх видворення з території України, в разі, якщо вони відмовляються добровільно покинути її територію².

¹ Про затвердження Положення про Департамент міграційної поліції Національної поліції України: наказ Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52. URL : <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-migracijnoyi-policiyi-u-skladi-kriminalnoyi-policiyi>.

² Про затвердження Положення про Департамент міграційної поліції Національної поліції України: наказ Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52. URL : <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-migracijnoyi-policiyi-u-skladi-kriminalnoyi-policiyi>.

Такі спеціальні операції проводяться в тісній взаємодії з посольствами та консульствами інших країн. Також міграційна поліція протидіє торгівлі людьми, ідентифікуючи, документуючи та затримуючи осіб причетних до вчинення правопорушень подібного типу. В рамках даної боротьби з торгівлею людьми поліція співпрацює з міжнародними організаціями, з протидії даному виду злочинів, такими як Глобальна ініціатива ООН з боротьби з торгівлею людьми, Управління ООН з наркотиків і злочинності, Міжнародний фонд допомоги дітям, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародна організація з міграції¹. До прикладу в продовж 2023 року міграційна поліція затримала понад 10000 нелегальних мігрантів, з яких депортувала понад 5000, викрила діяльність низки злочинних груп, що здійснювали торгівлю людьми².

Враховуючи невпинний розвиток технологій та сучасні тенденції, спираючись на прогресивний досвід найбільш розвинених країн світу, таких як США, Сінгапур та країни Європейського союзу доцільно було б розглянути можливість впровадження в діяльність міграційної поліції штучного інтелекту, з метою покращення міжнародної кооперації та взаємодії даного відомства, пришвидшення обробки даних, автоматизації рутинної діяльності, що здійснюють працівники даного підрозділу. Створити посади операторів з забезпечення функціонування ШІ, які були б відповідальні за діяльність системи на базі ШІ, та здійснювали б її контроль і обслуговування. Це зменшило б навантаження на особовий склад даного підрозділу а також підвищило б ефективність його діяльності. Створення баз даних на основі штучного інтелекту та синхронізація їх з відеокамерами та засобами ідентифікації осіб за допомогою біометрії могли б стати новим кроком вперед в напрямку забезпечення безпеки та превенції різного роду правопорушень в сфері міграції. До прикладу в Сінгапурі органи державної влади використовують ШІ для автоматизованої перевірки документів, таких як паспорти та візи³. В США прогресивна система ШІ функціонує з метою виявлення осіб, що можуть бути причетні до терористичної діяльності, чим забезпечує превентивну складову в протидії міжнародній злочинності⁴. Країни Європейського союзу працюють над створенням системи на базі ШІ для швидкого та автоматичного перекладу документів мігрантів⁵. Технічний прогрес невпинно рухається вперед, а це значить, що цей фактор знаходить своє відображення в діяльності злочинних угруповань, підвищуючи рівень їх загрози. Саме тому органам державної влади необхідно рухатися синхронно з розвитком технологій.

У цілому, Департамент міграційної поліції НПУ здійснює свою

¹ Про затвердження Положення про Департамент міграційної поліції Національної поліції України: наказ Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52. URL : <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-migracijnoyi-policiyi-u-skladi-kriminalnoyi-policiyi>.

² Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: <https://dmsu.gov.ua/>

³ Використання штучного інтелекту в міграційній поліції: досвід Сінгапуру. Journal of International Migration and Integration, 2022. <https://link.springer.com/journal/12132/volumes-and-issues>

⁴ Сайт департаменту внутрішньої безпеки США URL: <https://www.dhs.gov/>.

⁵ Сайт Європейської комісії URL: <https://ec.europa.eu/>.

діяльність у напрямку забезпечення правопорядку та захисту інтересів держави, громадян та іноземців, що перебувають на території країни. Він відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки та індивідуальної безпеки громадян.

Висновки. В ході дослідження деяких аспектів діяльності міграційної поліції встановлено, що даний підрозділ Національної поліції України функціонує з метою протидії правопорушенням в сфері міграційного законодавства. В ході дослідження визначено основні завдання даного підрозділу поліції, а саме: забезпечення дотримання міграційного законодавства, контроль за в'їздом, перебуванням та виїздом іноземців та осіб без громадянства, а також протидія та запобігання нелегальній міграції та торгівлі людьми. Засади, методи та напрямки адміністративної діяльності міграційної поліції спрямовані на забезпечення ефективного виконання службових задач, які ґрунтуються на законності, правомірності, об'єктивності та відкритості.

Для покращення роботи міграційної поліції постає необхідним розширити спектр технічних засобів та синхронізувати діяльність з міграційними службами Євросоюзу та інших країн. Крім того, доречним є впровадження баз обліків, чат ботів та інших засобів ідентифікації та перевірки осіб, на базі штучного інтелекту було б вагомим кроком вперед в напрямку протидії злочинам в сфері міграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко І.К. Протидія незаконній міграції населення країн Азії в Європу через територію України (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2006. 229 с.
2. Використання штучного інтелекту в міграційній поліції: досвід Сінгапуру. Journal of International Migration and Integration, 2022. <https://link.springer.com/journal/12132/volumes-and-issues>
3. Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 211 с.
4. Мосьондз С. О. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 199 с.
5. Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: <https://dmsu.gov.ua/>
6. Про затвердження Положення про Департамент міграційної поліції Національної поліції України: наказ Національної поліції від 22 січня 2021 року № 52. URL : <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/strukturalnacionalnnoyi-policiyi/departament-migracijnoyi-policiyi-u-skladi-kriminalnoyi-policiyi>.
7. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/482-2017-%D1%80>.

8. Сайт департаменту внутрішньої безпеки США URL: <https://www.dhs.gov/>.
9. Сайт Європейської комісії URL: <https://ec.europa.eu/>.
10. Серова І.І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 203 с. с. 186-187.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2024

Vitalii Iv. MAGDALIUK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TASKS, PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE MIGRATION POLICE DEPARTMENT OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article examines the essence of the areas of administrative activity of the migration police. The priority tasks of the unit are to ensure compliance with migration laws, control the movement of stateless persons and foreigners, and counteract human trafficking and illegal migration. In order to improve the efficiency of the Migration Police, a number of practical recommendations have been developed to expand the technical capabilities of this unit and deepen cooperation with the migration services of the European Union and other countries. As a result, it is logical and understandable that improving the technical base, based on the introduction of international experience of developed countries into the activities of the Migration Police of Ukraine, is a key component of the strategy for improving the efficiency of this body.

Key words: *migration, migration police, immigration, emigration, foreigners, stateless persons, human trafficking, artificial intelligence, international cooperation.*

Андрій Васильович МАРТИНЮК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГЛАМЕНТУЄ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ГВАРДІЄЮ УКРАЇНИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених було аргументовано, що наукова спільнота, принаймні значна частина її представників, переконані у тому, законодавчі засади національної безпеки в цілому, і територіальної оборони зокрема потребують відповідного доопрацювання, як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях. Спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, запропоновано власний підхід щодо напрямів удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України. З'ясовано, що концептуальні засади забезпечення територіальної оборони НГ України – це система найбільш важливих, основоположних ідей та принципів, світоглядних позицій і переконань, що відображають консолідовану позицію влади і громадянського суспільства щодо того, яку місію здійснює НГ України у галузі забезпечення територіальної оборони, які виклики і проблемні питання існують у цій сфері, які напрямки і перспективи їх подолання, а також удосконалення та розвитку механізму досліджуваного забезпечення.

Встановлено, що важливим напрямком удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України, є визначення матеріально-правових і процедурних засад організації та реалізації механізму взаємодії НГ України з іншими суб'єктами публічної влади щодо забезпечення територіальної оборони.

Узагальнено, що сучасний стан адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони НГ України слід охарактеризувати як такий, що потребує подальшого доопрацювання і вдосконалення, з метою забезпечення його актуальності та відповідності нагальним потребам здійснення територіальної оборони. Підкреслено, що запропоновані вище кроки не вирішують усіх існуючих проблем і недоліків, що існують у адміністративно-правовому підґрунті механізму забезпечення НГ України територіальної оборони, втім їх належна реалізація має значним чином підвищити якість та результативність зазначеного забезпечення.

Ключові слова: адміністративне законодавство, вдосконалення, територіальна оборона, Національна гвардія України.

Постановка проблеми. Досліджуючи організаційно-правові питання

забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України, вчені неодноразово відмічали той факт, що чинне законодавство з цього приводу далеко не доскональне і має цілий ряд прогалин та інших проблемних аспектів. Така ситуація, звісно ж, не сприяє високій ефективності функціонування механізму забезпечення досліджуваної оборони, і потребує відповідного реагування з боку компетентних органів і посадових осіб публічної влади. Завдання ж наукової спільноти та громадськості допомогти владі побачити проблемні моменти у системі забезпечення територіальної оборони, вірно зрозуміти їх сутнісний зміст і віднайти вірні рішення щодо належного вирішення цих проблем. А відтак, перспективним напрямом наукових досліджень є вивчення напрямів удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України, адже нормативно-правовий базис є одним із ключових та обов'язкових елементів механізму адміністративно-правового забезпечення тривіальної оборони вище зазначеним суб'єктом.

Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю Національної гвардії України у напрямку забезпечення територіальної оборони, у своїх наукових працях розглядали О.І. Безпалова, Д.О. Горбач, М.О. Єрмошин, М.В. Корнієнко, М.В. Руденко, Д.О. Савочкіна, Л.Г. Чистоклетов, Р.Я. Шай та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблемних питань, пов'язаних із недосконалістю адміністративного законодавства у відповідній сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати шляхи вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України. Задля досягнення вказаної мети у статті вирішуються такі завдання: розкривають наукові погляди вчених, які досліджували окремі проблемні аспекти забезпечення територіальної оборони; розкрити концептуальні та стратегічні засади вдосконалення адміністративного законодавства у відповідній сфері.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у роботі дістали подальшого опрацювання шляхи удосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України.

Виклад основного матеріалу. Наукова спільнота, принаймні значна частина її представників, переконані у тому, що законодавчі засади забезпечення національної безпеки в цілому, і територіальної оборони зокрема, потребують відповідного доопрацювання, як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях. Теж саме стосується й нормативно-правових та організаційно-управлінських засад діяльності Національної гвардії України, в тому числі у розрізі забезпечення нею територіальної оборони. Враховуючи і підтримуючи позиції вище згаданих правників, вважаємо, що для вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України необхідно:

1. Формування чітких та актуальних концептуальних засад здійснення територіальної оборони НГ України. О. Дніпров зазначає, що під концептуальними засадами розуміється основоположне, фундаментальне розуміння кого-, чого-небудь, тобто сукупність поглядів на певний процес, діяльність, явище. Звідси, аналізуючи концептуальні засади діяльності органів виконавчої влади, дослідник їх визначає як систему поглядів, які в своїй сукупності формують фундаментальні уявлення про діяльність органів виконавчої влади в Україні, що розкриваються шляхом висвітлення правової природи, сутності, поняття та ознак виконавчої влади¹. Дослідник стверджує, що концептуальні засади виконавчої влади розкриваються крізь призму основоположних складових елементів, до яких ми відносимо правову природу, сутність поняття та ознаки виконавчої влади. Розгляд та аналіз цих елементів, наголошує О. Дніпрова, дозволяє повною мірою висвітлити вище згадувані концептуальні засади². Отже, враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що концептуальні засади забезпечення територіальної оборони НГ України – це система найбільш важливих, основоположних ідей та принципів, світоглядних позицій і переконань, що відображають консолідовану позицію влади і громадянського суспільства щодо того, яку місію здійснює НГ України у галузі забезпечення територіальної оборони, які виклики і проблемні питання існують у цій сфері, які напрямки і перспективи їх подолання, а також удосконалення та розвитку механізму досліджуваного забезпечення. Наразі в нашій державі існує декілька правових актів, які визначають концептуальні та стратегічні засади організації та здійснення національної та воєнної безпеки України, а також діяльності та розвитку Національної гвардії України. Такими правовими актами зокрема є:

- Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, в якій зазначається, що пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція³;

- Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президентом України від 25 березня 2021 року № 121/2021, реалізація якої передбачає досягнення таких цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва: достатні оборонні спроможності держави, які в поєднанні з консолідованим міжнародним тиском на Російську Федерацію можуть забезпечити стримування подальшої ескалації

¹ Дніпров О. Концептуальні засади діяльності виконавчої влади в Україні. *Вісник АПСВТ*, № 30-4, 2020, С.35–40. DOI: 10.33287/11212.

² Там само.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

збройної агресії проти України та відновлення її територіальної цілісності в межах державного кордону України; потужна територіальна оборона, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави та ін.¹. У Стратегії воєнної безпеки України доволі багато уваги відводиться питанням зміцнення і розвитку механізму забезпечення територіальної оборони. При цьому досить багато уваги приділяється питанням організації та діяльності сил оборони, до яких належить і НГ України, однак у зазначеній стратегії немає конкретизації проблем, місця і перспектив розвитку цього військового формування з правоохоронними функціями у межах системи забезпечення територіальної оборони;

- Концепція розвитку Національної гвардії на період до 2020 року, затверджена розпорядженням КМУ від 1 лютого 2017 р. № 100-р. В якості мети зазначеної Концепції визначено розбудову Національної гвардії як мобільного, боєздатного військового формування з правоохоронними функціями, здатного у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони виконувати визначені правоохоронні і оборонні завдання з протидії загрозам національній безпеці². Важливо відмітити, що у зазначеному концептуальному документі наведене коло проблем, що притаманні організації та діяльності НГ України, більшість з яких не втратили своєї актуальності й сьогодні. Зокрема основними причинами виникнення проблеми є: незавершеність процесу переоснащення Національної гвардії спеціальною технікою, сучасним озброєнням, спеціальними засобами, засобами зв'язку для ефективного виконання покладених завдань; недосконалість системи логістики, медичного забезпечення та реабілітації; незавершеність переходу на контрактний принцип комплектування Національної гвардії з дотриманням прийнятих НАТО принципів реалізації кадрової політики; незавершеність формування військових частин (підрозділів) оперативного призначення, загонів спеціального призначення Національної гвардії; неналежний рівень бойової та спеціальної підготовки військовослужбовців для виконання завдань в умовах суттєвих змін у безпековому середовищі, низький рівень підготовки військовозобов'язаних та резервістів унаслідок непроходження ними протягом тривалого часу зборів; незавершеність процесу побудови ефективної системи оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження відповідно до прийнятих стандартів держав - членів ЄС та НАТО; тощо³. У концепції викладені можливі та перспективні кроки щодо вирішення зазначених проблем, однак, знову ж таки, у ній не

¹ Про затвердження Стратегії воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

² Про затвердження Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 р. № 100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

³ Там само.

виокремлюються концептуальні, засадничі питання забезпечення НГ України безпосередньо територіальної оборони.

У контексті вище наведеного також доцільно відзначити Доктрину діяльності Національної гвардії України, затверджену наказом командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. Це документ Національної гвардії України, в якому відображені основи розвитку та підґрунтя для розроблення всіх ключових доктрин за напрямками діяльності Національної гвардії України. Доктрина описує основні функції, ключові повноваження Національної гвардії України та загальні основи порядку їх реалізації згідно з положеннями Конституції України, Закону України «Про Національну гвардію України», Закону України «Про національну безпеку України» та інших нормативних актів України, Доктрини застосування сил оборони держави¹. Дана доктрина містить цілу низку важливих положень з питань діяльності НГ України як суб'єкта правоохоронної та оборонної діяльності. Однак, розкриваючи місію НГ України, зміст її завдань та функцій, розробники доктрини лише фрагментарно викладають концептуальні засади здійснення територіальної оборони зазначеним суб'єктом.

Отже, зазначені правові документи, хоча і визначають концептуальні та стратегічні засади здійснення територіальної оборони та діяльності НГ України, втім не формують цілісного та змістовного ідейного політико-правового підґрунтя для належного забезпечення зазначеним суб'єктом досліджуваної оборони, що обумовлює необхідність та доцільність розробки вище зазначених концептуальних засад, спрямованих безпосередньо на визначення проблем, пріоритетів і перспектив забезпечення НГ України територіальної оборони;

2. Визначення матеріально-правових і процедурних засад організації та реалізації механізму взаємодії НГ України з іншими суб'єктами публічної влади щодо забезпечення територіальної оборони. Важливість взаємодії у контексті досліджуваної проблематики важко заперечувати, адже для ефективного та дієвого забезпечення територіальної оборони усі елементи цього забезпечення повинні працювати злагоджено та узгоджено, як єдиний, цілісний та гармонійний механізм. Це досягається завдяки різним умовам, факторам та засобам, однак, в першу чергу, за допомогою налагодження системної, систематичної, ефективної та змістовної взаємодії між усіма складовими адміністративно-правового механізму забезпечення територіальної оборони. Забезпечення високих показників якості та ефективності зазначеної взаємодії потребує запровадження цілого комплексу заходів різного характеру, одну із основних ролей серед яких виконує нормативно-правове підґрунтя, значення якого важко переоцінити, адже саме воно визначає ключові принципи та інші засадничі питання організації співробітництва, регламентує напрямки, форми та процедури

¹ Доктрина діяльності Національної гвардії України : наказ командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).

його реалізації.

Юридичною основою взаємодії НГ України з іншими суб'єктами забезпечення територіальної оборони, в тому числі з органами публічної влади і посадовими особами, виступають Закони України: «Про національну гвардію України», в якому прямо зазначається, що НГ України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Також, згідно зазначеного закону Національна гвардія України виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами, Збройними Силами України, Управлінням державної охорони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, органами державної влади, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями, а також спільно з адміністрацією та режимними органами об'єктів, що охороняються, та населенням¹; «Про основи національного спротиву», відповідно до положень якого безперервна взаємодія є одним із ключових принципів організації та функціонування сил національного спротиву, а забезпечення цієї взаємодії покладається на командування сил територіальної оборони. Деякі положення з приводу взаємодії також містяться в Законах України «Про оборону України» та «Про національну безпеку України». Однак зазначених, доволі загальних нормативно-правових вказівок, недостатньо для гарантування належної взаємодії. Тому, для того щоб закріплені у зазначених Законах засадничі положення не лишилися лише деклараціями про наміри, мають бути визначені конкретні інструменти і механізми здійснення взаємодії НГ України з іншими суб'єктами (органи публічної влади, інститути громадянського суспільства, міжнародні інституції та ін.) з питань забезпечення територіальної оборони. Слід відмітити, що на сьогодні є декілька підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок співпраці НГ України з органами публічної влади (центральної та муніципальної) у межах протидії окремим загрозам та викликам, наприклад під час протидії масовим заворушенням (Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень» від 20.08.2021 р. № 894²), однак такий підхід не забезпечує комплексного підходу до формування порядку здійснення досліджуваної взаємодії.

3. Врегулювання основних засад координації забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України. Координація є

¹ Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

² Про затвердження Порядку організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 894 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894-2021-%D0%BF#n8> (дата звернення: 20.02.2024).

одним із ключових елементів суспільного управління, в тому числі державного та муніципального. Серед дослідників немає єдиної позиції з приводу того, як слід розглядати координацію (як інструмент, принцип, метод чи функцію тощо), однак більшість дослідників одностайні у тому, що її призначення – це узгодження та спрямування спільних зусиль різних суб'єктів задля послідовного та ефективного виконання спільних чи тісно пов'язаних між собою завдань і досягнення відповідних цілей. Координація, на відміну від вище згаданої взаємодії не є необхідною умовою існування системи, зокрема такої як адміністративно-правовий механізм забезпечення територіальної оборони, однак вона (тобто координація) є дієвим інструментом впливу на цю взаємодію, управління нею, забезпечення її конструктивності, дієвості та результативності. Саме тому, доцільно на підзаконному рівні визначити найбільш важливі засади координації діяльності НГ України та інших сил національного спротиву щодо здійснення територіальної оборони. Зокрема, необхідно врегулювати суб'єктний склад, мету та завдання цієї координації, принципи, напрямки та форми її здійснення, врегулювати механізми відстежування та оцінки стану виконання рішень суб'єкта координації, а також інструменти забезпечення виконання цих рішень, задля того, щоб вони мали належний рівень дієвості, а не були звичайними рекомендаціями.

4. Ще одним важливим і перспективним напрямком удосконалення адміністративно законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони НГ України, є врегулювання засад державної кадрової політики у цій сфері. Ефективність діяльності НГ України напряму залежать від професіоналізму його кадрового складу, який власне і здійснює безпосередню реалізацію завдань, функцій і повноважень НГ України. Тому держава повинна постійно піклуватися про забезпечення досліджуваного суб'єкта найбільш кваліфікованими і вмотивованими кадрами, а для цього необхідно сформулювати якісну систему підготовки, перепідготовки, добору, відбору, розміщення, просування та підвищення кваліфікації кадрів. Окрема увага при цьому має бути приділена питанням стимулювання та мотивації кадрового складу НГ України до законного, якісного та ефективного виконання своїх завдань, функцій і повноважень у сфері забезпечення територіальної оборони. Задля цього необхідно перш за все сформулювати концептуальні засади та стратегічний курс щодо здійснення державної політики у системі НГ України, визначити специфіку кадрової роботи у розрізі виконання підрозділами цього військового формування завдань із забезпечення територіальної оборони. А вже наступним кроком має бути оновлення існуючих організаційно-правових засад здійснення кадрової політики у НГ України з урахуванням потреб і реалій забезпечення територіальної оборони.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище викладене, можемо говорити про те, що сучасний стан адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення територіальної оборони НГ України слід охарактеризувати як такий, що потребує подальшого доопрацювання і вдосконалення, з метою

забезпечення його актуальності та відповідності нагальним потребам здійснення територіальної оборони. Запропоновані вище кроки звісно ж не вирішують усіх існуючих проблем і недоліків, що існують у адміністративно-правовому підґрунті механізму забезпечення НГ України територіальної оборони, втім їх належна реалізація має значним чином підвищити якість та результативність зазначеного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дніпров О. Концептуальні засади діяльності виконавчої влади в Україні. *Вісник АПСУ*, № 30-4, 2020, С.35–40. DOI: 10.33287/11212.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
3. Про затвердження Стратегії воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Про затвердження Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 р. № 100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
5. Доктрина діяльності Національної гвардії України : наказ командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Про затвердження Порядку організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 894 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894-2021-%D0%BF#n8> (дата звернення: 20.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 05.04.2024

Andriy V. MARTYNYUK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

WAYS OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION REGULATING THE PROVISION OF TERRITORIAL DEFENSE BY THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

It was found that the conceptual principles of ensuring the territorial defense of the National Defense of Ukraine are a system of the most important, fundamental ideas and principles, worldview positions and beliefs that reflect the consolidated position of the authorities and civil society regarding the mission of the National Defense of Ukraine in the field of providing territorial defense, what challenges and problematic issues exist in this area, what are the directions and prospects for overcoming them, as well as improving and developing the mechanism of the researched support.

It has been established that an important direction of improving the administrative legislation, which regulates the provision of territorial defense by the National Guard of Ukraine, is the determination of the material, legal and procedural principles of the organization and implementation of the mechanism of interaction of the National Guard of Ukraine with other subjects of public power in the provision of territorial defense.

In general, the current state of administrative legislation, which regulates the provision of territorial defense of the NG of Ukraine, should be characterized as requiring further refinement and improvement, in order to ensure its relevance and compliance with the urgent needs of territorial defense. It is emphasized that the steps proposed above do not solve all the existing problems and shortcomings that exist in the administrative and legal basis of the mechanism for providing territorial defense to the National Defense of Ukraine, however, their proper implementation should significantly improve the quality and effectiveness of the mentioned provision.

Keywords: *administrative legislation, improvement, territorial defense, National Guard of Ukraine.*

Едуард Олександрович МУЗИЧУК
(Академія праці, соціальних відносин і
туризму, м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИХ НОРМ

У статті зазначено, що адміністративно-правові норми відіграють важливу роль у протидії корупції у публічній службі в Україні. Ці норми встановлюють правила поведінки, процедури та відповідальність публічних службовців у сфері протидії корупційним правопорушенням. Наголошено, що правовий статус публічних службовців визначається саме в адміністративній галузі права. Це охоплює такі аспекти, як статус посадових осіб, регулювання процедур звільнення, пенсійного забезпечення, соціального захисту та інших питань, пов'язаних із їх професійною діяльністю.

Наведено та проаналізовано низку нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правовий регулюючий вплив у межах протидії корупційним проявам у публічній службі. Водночас висвітлено думки, тези, твердження та наукові погляди вчених у сфері права на проблематику даної статті. Сформовано та надано авторські судження щодо можливих напрямків удосконалення адміністративно-правового регулювання досліджуваної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: правові засади, публічна служба, адміністративно-правові норми, протидія, корупційні прояви, державна політика, правове регулювання, законодавче забезпечення.

Постановка проблеми. За останні десятиліття проблема корупції стала однією з найбільш актуальних у багатьох країнах світу. Корупційні прояви серед публічних службовців мають серйозний негативний вплив на соціально-економічний розвиток, порушують принципи справедливості та

рівності перед законом, підривають довіру громадян до владних структур.

У контексті боротьби з цим явищем особливе значення мають правові засади протидії корупції, які включають в себе як кримінально-правові, так і адміністративно-правові норми. Однак відсутність чіткого механізму їх реалізації та ефективного контролю за їх дотриманням часто призводить до обходу встановлених вимог.

Тому важливим напрямком сучасних правових досліджень є аналіз адміністративно-правових норм, які регулюють протидію корупційним проявам у публічній службі. Це дозволить виявити прогалини та недоліки в чинному законодавстві, запропонувати шляхи його вдосконалення та розробити ефективні механізми запобігання та протидії корупції в державних структурах.

В українській правовій доктрині різноманітні аспекти проблеми протидії корупційним проявам у публічній службі розглядали такі вчені, як С. Рівченко, О. Шимон, І. Берестова, М. Ковалів, І. Басанцов, Р. Гречанюк, Ю. Дем'янчук та інші. Водночас питання правових засад протидії корупційним проявам у публічній службі з огляду на його комплексний характер потребує новітнього наукового осмислення з урахуванням трансформації та перебудови вітчизняного законодавства в умовах воєнного стану.

Метою статті є ретельний аналіз правових засад протидії корупційним проявам у публічній службі з фокусом на адміністративно-правових нормах. Досягненню вказаної мети сприяє вирішення таких завдань, як вивчення сучасного законодавства, що регулює питання боротьби з корупцією в публічній службі, аналіз ефективності реалізації адміністративно-правових механізмів протидії корупції в державних структурах, виявлення прогалин та недоліків у чинному законодавстві, надання пропозицій щодо його вдосконалення, розгляд можливостей впровадження нових адміністративно-правових інструментів для більш ефективної протидії корупційним проявам у публічній службі, а також надання рекомендацій щодо підвищення ефективності контролю за додержанням адміністративно-правових норм, спрямованих на протидію корупції в публічній службі.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові норми відіграють важливу роль у протидії корупції у публічній службі в Україні. Ці норми встановлюють правила поведінки, процедури та відповідальність публічних службовців у сфері протидії корупційним правопорушенням.

Як зазначає С. Рівченко, адміністративне право встановлює правила та процедури, які визначають умови, за яких можна бути прийнятим на державну службу. Це включає вимоги до кваліфікації, конкурсні процедури, порядок оголошення вакансій та інші аспекти, пов'язані з вступом на державну службу¹.

¹ Рівченко С. Система суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції. *Юридичний Вісник*. № 1. 2017. С. 276.

Окрім цього, саме адміністративно-правовими нормами визначається правовий статус публічних службовців. Це охоплює такі аспекти, як статус посадових осіб, регулювання процедур звільнення, пенсійного забезпечення, соціального захисту та інших питань, пов'язаних із їх професійною діяльністю.

Конституція України містить положення, що гарантують право громадян на чесне та прозоре управління та інші конституційні принципи, що стосуються протидії корупції. Фундаментальне значення в процесі публічного управління набувають положення статті 3 Конституції України щодо того, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави¹.

В Україні діє ряд законів, що формують нормативно-правову основу протидії корупції у публічній службі. Один із основних нормативно-правових актів у цій сфері – Закон України «Про запобігання корупції». Цей закон визначає етичні засади діяльності державних службовців, встановлює процедури декларування доходів, контроль за можливими конфліктами інтересів та механізми перевірки діяльності посадових осіб на наявність ознак корупції. Даний нормативно-правовий акт також передбачає створення Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) для ефективного розслідування корупційних злочинів².

Згідно з цим законом, як наголошує О. Нестеренко, адміністративно-правові норми встановлюють такі вимоги для державних службовців, як, зокрема, декларування доходів, витрат, активів та зобов'язань. Закон вимагає, щоб державні службовці регулярно подавали декларації про свої доходи, витрати, активи та зобов'язання. Це допомагає контролювати можливість незаконного збагачення та виявляти конфлікти інтересів³.

Також, даний закон забороняє державним службовцям приймати подарунки, які можуть вплинути на їхнє рішення або виконання службових обов'язків. Це сприяє запобіганню виникненню корупційних схем, де подарунки використовуються для отримання неправомірних переваг.

У вказаному нормативно-правовому акті передбачається створення спеціалізованого органу – Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), який має здійснювати контроль за деклараціями державних службовців, а також розслідувати конфлікти інтересів.

Також згадаємо Закон України «Про державну службу», який містить адміністративно-правові норми, спрямовані на забезпечення прозорості та ефективності публічної служби. Цей закон встановлює вимоги до процедури прийняття на роботу державних службовців, принципи їх діяльності,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

³ Науково-практичний коментар законодавства України про захист викривачів корупції / за заг. ред. О. Нестеренко. Київ, 2021. С. 93.

вимоги до професійної компетентності, а також відповідальність за порушення антикорупційних норм¹.

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначає правову основу діяльності провідного національного центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових².

Адміністративно-правові основи протидії корупції в сфері спорту закладаються у Законі України від 03 листопада 2015 р. «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», який регулює відносини щодо запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань на рівні організації діяльності спеціально уповноважених суб'єктів протидії, які реалізують повноваження у межах і в порядку, визначених Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами та нормативними актами національних і міжнародних спортивних організацій³.

На рівні підзаконних нормативно-правових актів у сфері протидії корупції варто виокремити розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 жовтня 2016 р. № 803-р «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади», яким забезпечується прозорість в процесі аналізу, планування та здійснення заходів щодо запобігання корупції у Міноборони, Мін'юсті, Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Мінсоцполітики, інших міністерствах та центральних органах виконавчої влади⁴.

Постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 р. № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» формує стратегічне бачення процесу протидії корупції в контексті викликів воєнного стану, формулюючи як мету досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України⁵.

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 15.02.2024).

² Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 15.02.2024).

³ Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 51. Ст. 472 (дата звернення: 15.02.2024).

⁴ Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 № 803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

⁵ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

На рівні підзаконних нормативно-правових актів особлива роль відводиться актам НАЗК, до числа яких входить, зокрема, Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, затверджене Рішенням НАЗК від 09 лютого 2018 р. № 166, що визначає порядок формування, ведення, а також заходи щодо забезпечення ведення відповідного реєстру, надання відомостей з нього¹.

Окремо варто виділити і Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджені наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05 серпня 2016 р. № 158, які являють собою узагальнене зібрання професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на служіння народу України і територіальній громаді шляхом забезпечення охорони та сприяння у реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина².

На рівні міжнародно-правових стандартів у сфері протидії корупції Україна є стороною таких міжнародних угод, як Конвенція ООН проти корупції, преамбула якої засвідчує стурбованість держав – учасниць Конвенції щодо серйозності породжуваних корупцією проблеми загроз для стабільності й безпеки суспільств, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливність та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права³.

Окремої уваги заслуговує Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, яка орієнтує національне законодавство держав – учасниць Конвенції на запровадження кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди національними державними посадовими особами, хабарництво членів національних представницьких органів, іноземних державних посадових осіб, іноземних представницьких органів, посадових осіб міжнародних організацій, членів міжнародних парламентських асамблей, суддів і посадових осіб міжнародних судів тощо⁴.

Таким чином, адміністративно-правові норми займають центральне місце у правових актах, спрямованих на протидію корупції на публічній службі в Україні. Вони визначають правила поведінки публічних службовців, контрольні механізми та відповідальність за порушення антикорупційних норм, сприяючи побудові чесної та прозорої системи

¹ Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

² Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 15.02.2024).

⁴ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 15.02.2024).

публічної служби.

Проте відразу наголосимо на недоліках нормативно-правового регулювання протидії корупції в Україні. Зокрема, такі недоліки розкриваються на рівні Закону України «Про запобігання корупції» як ключового нормативно-правового акту в сфері протидії корупції.

Як зазначає І. Басанцов, хоча Закон України «Про запобігання корупції» і є важливим інструментом у боротьбі з корупцією, однак даний нормативно-правовий акт також має певні недоліки, які потребують уваги та глибокого, системного вдосконалення¹.

Насамперед, при дослідженні та встановленні недоліків даного нормативно-правового необхідно відзначити те, що вказаний Закон не завжди забезпечує ефективність механізмів контролю та нагляду. Так, М. Ковалів наголошує на тому, що Закон не передбачає чіткі процедури та механізми конфіскації незаконно набутих активів, що є однією з ключових складових боротьби з корупцією. Дослідник наголошує на необхідності вдосконалення законодавства щодо конфіскації активів та створення ефективних процедур їх вилучення².

Даному нормативно-правовому акту, на наше глибоке переконання, властива обмежена сфера застосування, адже цей закон не охоплює всі можливі сфери корупції. Він стосується переважно публічної служби, але не враховує проблеми корупції у сфері медичного забезпечення та інших сферах громадського життя.

Також даний закон не забезпечує достатній рівень захисту осіб, які повідомляють про корупційні правопорушення. Ми наголошуємо на необхідності зміцнення механізмів захисту викривачів, зокрема шляхом створення ефективних програм захисту свідків, викривачів та унеможливлення будь-якого тиску на таких осіб.

У даному дослідженні нами зроблена спроба екстраполяції думок провідних вітчизняних дослідників на положення уявного потенційно можливого нормативно-правового акту, що регулює протидію корупції, який має містити ряд обов'язкових елементів задля забезпечення ефективності закладених у ньому положень.

Перш за все такий правовий акт повинен містити розгорнуте визначення корупції, яке охоплює різні форми цього явища, включаючи активну і пасивну корупцію, незаконне збагачення, конфлікт інтересів та інші пов'язані діяння. Це допоможе уникнути двозначності та непорозуміння при застосуванні такого акту.

Ми також глибоко переконані, що нормативно-правовий акт, який регулює протидію корупції, повинен передбачати широкий спектр превентивних заходів. Це можуть бути положення щодо етичних стандартів поведінки, декларування майнових інтересів, прозорості та доступності

¹ Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. Суми : Сумський державний університет, 2016. С. 52.

² Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Вид. 2-е, доп. Львів: СПОЛЮМ, 2021. С. 291.

інформації, ефективного фінансового контролю, регулювання конфлікту інтересів та інших механізмів. Так, *B. Swanepoel* та *J. Meiring* підтверджують необхідність здорових моральних цінностей у суспільстві чи спільноті. Мораль, зазначають науковці, не є чимось, що може регулюватися законодавством, і жодним урядом чи законодавцем вона не може бути нав'язана суспільству. Дослідники наголошують, що «будівельними блоками» моралі є справедливість, принципи, честь, доброта, порядність, ввічливість та справедливість. Ці «будівельні блоки» мають передаватися від батьків до їхніх дітей і постійно зміцнюватися суспільством/громадою. Школи, заклади вищої освіти, церкви, громадські лідери, особи, які займають ключові ролі в громаді, і роботодавці можуть відігравати важливу роль у встановленні та вдосконаленні моральної поведінки членів громади в їхній взаємодії з іншими людьми, урядом, торгівлею та промисловістю¹.

Такий нормативно-правовий акт повинен встановлювати процедури розслідування корупційних правопорушень, включаючи надання компетентним органам відповідних повноважень щодо процедури збору доказів, розгляду скарг та притягнення винних осіб до відповідальності, у тому числі ефективні санкції за корупційні діяння, включаючи адміністративні, кримінальні та дисциплінарні санкції.

Цей потенційний закон має включати положення про захист осіб, які повідомляють про корупційні діяння (викривачів або журналістів), від репресій, помсти або інших негативних наслідків. Так, румунський дослідник *R. Dimitriu* зазначає, що у Румунії окремим нормативним актом у сфері захисту викривачів є Закон № 571/2004 щодо захисту персоналу органів державної влади, державних установ та інших підрозділів, який повідомляє про порушення закону².

У даному потенційному нормативно-правовому акті також має бути визначена і забезпечена прозорість та доступ до інформації про корупцію. Це включає в себе право громадськості на інформацію, обов'язкову публікацію декларацій про майно посадових осіб, створення механізмів звернень та скарг громадян тощо.

У такому нормативно-правовому акті може передбачатися створення механізмів моніторингу та оцінки ефективності заходів із запобігання корупції. Це можуть бути періодичні аудити, оцінки ризиків, звіти про стан боротьби з корупцією та інші інструменти.

Окрім того, такий нормативно-правовий акт може передбачати міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції, обмін інформацією та досвідом з іншими країнами, участь у міжнародних конвенціях та програмах боротьби з корупцією.

Ю. Дем'янчук зазначає, що хоча для ефективної протидії корупції на публічній службі необхідно використовувати усю наявну сукупність

¹ Swanepoel B., Meiring J. Morality associated with fraud, corruption and tax evasion in South Africa. *Ejournal of Tax Research*. 2017. № 15/2. P. 352.

² Dimitriu R. Romania: First Steps to Whistleblowers' Protection. *Whistleblowing – A Comparative Study*. 2016. № 16. P. 251.

правових засобів, проте центральне місце у механізмі протидії корупції в системі публічної служби має бути відведено саме адміністративно-правовим нормам¹.

Удосконалення адміністративно-правових засобів передбачає посилення механізмів виявлення та розслідування корупційних правопорушень. Це може включати створення незалежних антикорупційних органів, розвиток системи звітності та контролю. Також акцентуємо увагу на важливості зміцнення системи обліку та прозорості у діяльності державних службовців. Це може включати вимогу до щоденного звітування про фінансові операції, декларування майна та доходів, а також публічний доступ до цієї інформації.

Висновки. Отже, у даній статті автором було встановлено, що адміністративно-правові норми відіграють важливу роль у правових актах, спрямованих на протидію корупції у публічній службі в Україні. Ці норми встановлюють правила поведінки, процедури та відповідальність публічних службовців у сфері протидії корупції.

Зокрема, було визначено, що норми адміністративного права визначають режим публічної служби, регулюють процеси надання публічних послуг фізичним і юридичним особам та встановлюють порядок взаємовідносин між державними органами.

Було наголошено на тому, що ефективні адміністративно-правові норми дозволяють вживати превентивні заходи для запобігання корупції. Це може включати проведення тренінгів та навчання публічних службовців з питань антикорупційної культури та підвищення свідомості щодо наслідків корупції.

Також було зазначено, що вдосконалення адміністративно-правових засобів передбачає зміцнення системи обліку та прозорості у діяльності публічних службовців. Це може включати вимогу щоденного звітування про фінансові операції, декларування майна та доходів, а також публічного доступу до цієї інформації.

Усі ці заходи сприяють створенню прозорого, ефективного та відповідального державного апарату, який своєчасно виявляє корупційні прояви, забезпечує відповідальність за корупційні дії та відновлює довіру громадян до державних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Вид. 2-е, доп. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
2. Дем'янчук Ю. Адміністративно-правові засоби в теорії та практиці запобігання корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4.

¹ Дем'янчук Ю. Адміністративно-правові засоби в теорії та практиці запобігання корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 140. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/35.pdf (дата звернення: 18.03.2024)

С. 138–141. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/35.pdf (дата звернення: 18.03.2024).

3. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 № 803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 15.02.2024).

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

6. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. Суми : Сумський державний університет, 2016. 113 с.

7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 15.02.2024).

8. Науково-практичний коментар законодавства України про захист викривачів корупції / за заг. ред. О. Нестеренко. Київ, 2021. 140 с.

9. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 15.02.2024).

10. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 51. Ст. 472 (дата звернення: 15.02.2024).

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

12. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

13. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

14. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

15. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 15.02.2024).

16. Рівченко С. Система суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції. *Юридичний Вісник*. № 1. 2017. С. 274–279.

17. Dimitriu R. Romania: First Steps to Whistleblowers' Protection. *Whistleblowing – A Comparative Study*. 2016. № 16. P. 243–262.

18. Swanepoel B., Meiring J. Morality associated with fraud, corruption and tax evasion in South Africa. *Ejournal of Tax Research*. 2017. № 15/2. P. 333–358.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024

Eduard OI. MUZYCHUK,

Postgraduate Student

(Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF COMBATING CORRUPTION IN THE PUBLIC SERVICE AND THE PLACE AMONG THEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL NORMS

The article states that administrative and legal norms play an important role in combating corruption in the public service in Ukraine. These norms establish rules of conduct, procedures and responsibilities of public officials in the field of combating corruption offenses. It is emphasized that the legal status of public servants is determined precisely in the administrative field of law. This covers aspects such as the status of officials, regulation of dismissal procedures, pensions, social security and other matters related to their professional activities.

A number of normative legal acts are given and analyzed, with the help of which legal regulatory influence is exercised within the framework of countering corruption manifestations in the public service. At the same time, the opinions, theses, statements and scientific views of scientists in the field of law on the issues of this article are highlighted. The author's judgments regarding the possible directions of improvement of the administrative and legal regulation of the researched sphere of social relations have been formed and provided.

Key words: *legal principles, public service, administrative and legal norms, opposition, corruption manifestations, state policy, legal regulation, legislative support.*

Олександр Миколайович МУЗИЧУК,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПЕРСПЕКТИВНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

У статті наголошено на тому, що задля ефективної взаємодії з європейським соціальним, правовим і культурним простором необхідно спершу вдосконалити взаємодію між вітчизняними органами публічної влади, громадськістю і засобами масової інформації в ході здійснення нагляду та контролю.

Зазначено, що під формами взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі розуміється сукупність організаційно-управлінських інструментів реалізації контрольної-наглядової діяльності.

Акцентовано увагу на тому, що першою такою формою є спільна науково-дослідна діяльність. Водночас взаємодія в науковій сфері суб'єктів нагляду та контролю має охоплювати як вдосконалення нормативно-правового забезпечення та організаційно-управлінських рішень, так і технічних засобів, програмного забезпечення та технологій застосування штучного інтелекту, що можуть спростити відповідну взаємодію та підвищити її ефективність.

Встановлено, що наступною перспективною формою окресленої взаємодії у сучасній державі є здійснення спільного міжсвідомчого нагляду та контролю у сфері обігу криптовалют з боку спеціально уповноважених органів публічної влади та громадськості. Водночас важливу роль в ході здійснення нагляду та контролю в сфері обігу криптовалют може здійснювати громадськість, реалізуючи відповідні просвітницькі ініціативи з підвищення фінансової грамотності населення.

Визначено, що ще однією перспективною формою взаємодії між

суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі є спільне висвітлення інформації у засобах масової інформації, взаємна комунікація з віртуальною спільнотою з використанням найбільш популярних серед населення соціальних мереж.

Наголошено, що надзвичайно важливою в умовах воєнного стану є така форма взаємодії між вітчизняними суб'єктами нагляду та контролю, як створення науково-технічних, інформаційних, безпекових та кадрових умов для безперебійного функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні, визначення відповідності діючих інструментів забезпечення безпеки провідним міжнародним і національним стандартам та перспектив їх розвитку в динамічно змінюваних умовах війни.

Ключові слова: форми, взаємодія, суб'єкти, нагляд, контроль, криптовалюта, інформація, критична інфраструктура.

Постановка проблеми. Сьогодні євроінтеграція є стратегічним курсом України, швидкість її розвитку зростає. Європейська інтеграція, тобто формування та подальше зміцнення зв'язків з європейськими країнами, має комплексний характер (економічний, політичний, соціальний, культурний тощо) на всіх рівнях – транснаціональному, міжрегіональному, між окремими суб'єктами господарювання¹. Водночас задля ефективної взаємодії з європейським соціальним, правовим і культурним простором необхідно спершу вдосконалити взаємодію між вітчизняними органами публічної влади, громадськістю і засобами масової інформації в ході здійснення нагляду та контролю. Окремі науковці наголошують, що взаємодія органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є передумовою становлення України як правової демократичної держави. Така взаємодія має сприяти сталому розвитку країни шляхом вдосконалення публічного управління шляхом залучення громадськості до розробки та реалізації ефективних державних програм вирішення політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем, а також здійснення контролю за діяльністю органів публічної влади на усіх рівнях з метою створення правової держави².

В українській правовій доктрині окремим проблемам нагляду та контролю у сучасній державі присвячували дослідження такі провідні вітчизняні науковці, як О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Л. В. Борець, С. Г. Братель, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. Ф. Денисюк, І. М. Доронін, В. Ю. Кобринський, Т. О. Коломoeць, Ю. Ф. Кравченко, А. М. Куліш, О. М. Куракін, В. І. Курило, К. Б. Левченко, О. М. Литвак, О. А. Мартиненко, В. В. Пахомов, В. М. Плiшкін, О. Ю. Синявська, О. М. Тараненко та ін. Водночас питання перспективних форм нагляду та

¹ Podorozhnyi Y., Boldizhar S., Sofilkanich O. Formation of european integration development strategy of Ukraine. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (1). P. 283.

² Tikhonova O. V., Holdovskyi A. H., Bratasyuk O. B., Chornohor N. S., Herbut N. A., Serohina N. K. The efficiency of tools for social interaction between public authorities and civil society. *Amazonia investiga*. 2022. № 11 (51). P. 162.

контролю з огляду на тісний взаємозв'язок з науково-технічними інноваціями, новими економічними та безпековими викликами постає як «terra incognita» для вітчизняної правової доктрини.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати перспективні форми взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити сутність контролю та нагляду в сучасній державі; проаналізувати підходи до розуміння феномену взаємодії; з'ясувати сутність окремих форм взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому розглянуті новітні форми взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі, що постають у світлі актуальних економічних, правових та соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Слово «контроль» використовується у назві більше однієї тисячі нормативно-правових актів та у тексті кожного третього правового акту, проте сутність, значення та особливості контролю як одного із найпоширеніших способів забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні нез'ясовані й понині¹.

Водночас контроль та нагляд у сучасній державі можуть здійснюватися виключно за рахунок діяльності спеціально уповноважених суб'єктів. С. В. Шестак у своєму науковому дослідженні зазначає, що «суб'єктом контролю є особа, соціальна спільнота, організація або орган держави, який має повноваження (право) здійснювати контрольну діяльність. В умовах демократизації суспільства коло суб'єктів контролю розширюється за рахунок інституцій громадянського суспільства, які мають реальні можливості спостерігати за державою та її органами»².

Варто відзначити, що сучасне постмодерне суспільство характеризується глобальною взаємозалежністю, що знаходить свій вияв і у діяльності вітчизняних органів публічної влади, втілюючись у відповідних формах взаємодії. Так, В. Корж розглядає взаємодію правоохоронних та державних органів як «передбачену законами та іншими підзаконними актами, узгоджену за цілями, завданнями, силами, засобами, місцем і часом їх спільну діяльність, яка сприяє розкриттю, розслідуванню злочинів, запобіганню їм та об'єднує зусилля у вирішенні загальних питань протидії злочинності; їх діловий контакт, який може виникнути при розслідуванні обставин, що підлягають встановленню й доказуванню»³.

Щодо конкретних форм взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі, під якими ми розуміємо сукупність організаційно-управлінських інструментів реалізації контрольно-наглядової діяльності, то

¹ Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. С. 49–50.

² Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. С. 27.

³ Корж В. П. Деякі проблеми взаємодії слідчого з учасниками розкриття та розслідування економічних організованих злочинів. *Вісник прокуратури*. 2000. № 1 (13). С. 61.

першою такою формою є спільна науково-дослідна діяльність. Ю. Легеза, М. Савельєва, О. Джафарова зазначають, що досвід розвинутих країн доводить, що досягти високого рівня конкурентоспроможності на глобалізованому ринку можна лише використовуючи досягнення науково-технічного прогресу¹. До першочергових пріоритетів розвитку науково-технічної діяльності в Україні дослідники відносять: недопущення надходження неефективних технологій; сприяння застосуванню найсучасніших високоефективних технологій, розвитку наукового потенціалу та відповідного кадрового забезпечення; створення умов для розширення кількості інноваційних структур (технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів, інноваційних центрів, інноваційних біржових ринків)².

Водночас взаємодія в науковій сфері суб'єктів нагляду та контролю має охоплювати як вдосконалення нормативно-правового забезпечення та організаційно-управлінських рішень, так і технічних засобів, програмного забезпечення та технологій застосування штучного інтелекту, що можуть спростити відповідну взаємодію та підвищити її ефективність. Так, Z. Li наголошує на необхідності розробки програмного забезпечення для нагляду та контролю в режимі реального часу за підземними тунелями. Інтегрована система реагування на надзвичайні ситуації цього програмного забезпечення має можливість скоординувати всі підрозділи реагування на надзвичайні ситуації для спільної роботи з подолання наслідків надзвичайної ситуації. Завдяки вбудованій експертній підсистемі інтегрована система реагування на надзвичайні ситуації може надавати операторам допомогу в режимі онлайн для прийняття інтелектуальних рішень і підготовки планів реагування, що може значно зменшити робоче навантаження операторів, вчасно врятувати життя і мінімізувати втрати у випадку надзвичайної ситуації³. Адже технологічні рішення у сучасній державі – це основа вдосконалення повсякденних процесів, економії коштів та злагодженої та високопродуктивної діяльності.

Наступна перспективна форма окресленої нами взаємодії у сучасній державі зводиться до здійснення спільного міжвідомчого нагляду та контролю у сфері обігу криптовалют з боку спеціально уповноважених органів публічної влади та громадськості. Як зазначають В. Россіхін, М. Бурдін, О. Михальський, відсутність правового регулювання криптовалют ускладнює захист прав власників криптовалют в судах. Згідно з деякими судовими рішеннями, біткойн не визнано товаром або майновим правом на записи у відкритій базі Blockchain і визначено об'єктом, який взагалі не може бути предметом правової охорони та не може бути витребуваний у примусовому порядку. В умовах економічного розвитку в Україні актуальною є легалізація обігу криптовалют на

¹ Leheza, Y., Savielieva, M., Dzhafarova, O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 147.

² Там само. P. 148.

³ Li Z. A software-based emergency cooperative response system for Tunnel Supervision and Control. *6th International Conference on ITS Telecommunications Proceedings*. Chengdu, 21–23 June 2006. P. 210.

внутрішньому ринку та створення правової бази для державного регулювання економічних відносин¹.

Інші ж вітчизняні дослідники в контексті осмислення даної форми взаємодії стверджують, що зараз Україна нейтральна в питанні використання та регулювання криптовалюти, а отже, втрачає дорогоцінний час, оскільки: по-перше, потенційно втрачає кошти, які можуть надійти до державного бюджету від фізичних осіб, які отримують доходи від операцій на криптовалютних ринках; по-друге, держава ризикує порушити права громадян, оскільки немає реальних інструментів їх захисту. Що стосується досвіду інших країн у правовому регулюванні криптовалюти, то в Україні можна використати такі позитивні моменти: запровадити систему жорсткого контролю за брокерськими компаніями, що працюють з криптовалютою (досвід Японії); зайняти жорстку позицію щодо статусу криптовалюти в Україні; запровадити ліцензування криптовалютних бірж (Німеччина, Японія); визначити криптовалюту як власність для цілей оподаткування (досвід США та Німеччини)².

Водночас важливу роль в ході здійснення нагляду та контролю в сфері обігу криптовалют може здійснювати громадськість, реалізуючи відповідні просвітницькі ініціативи з підвищення фінансової грамотності населення. Спільна та злагоджена діяльність вищевказаних суб'єктів сприятиме економічному розвитку держави.

Ще однією перспективною формою взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі є спільне висвітлення інформації у засобах масової інформації, взаємна комунікація з віртуальною спільнотою з використанням найбільш популярних серед населення соціальних мереж. К. Юртаєва, Є. Гладкова та А. Щербаківа наголошують на необхідності реалізації у межах даної форми взаємодії добре спланованої кампанії, що включає не лише ретельну підготовку інформації, але й вибір найбільш ефективних каналів поширення та встановлення зворотного зв'язку з метою її об'єктивної оцінки. Дослідники також наголошують на важливості ретельного відбору партнерів у засобах масової інформації, щоб обидві сторони партнерства глибоко розуміли проблему, з якою вони працюють³.

Водночас неможливо оминати увагою і таку надзвичайно важливу в умовах воєнного стану форму взаємодії між вітчизняними суб'єктами нагляду та контролю, як створення науково-технічних, інформаційних, безпекових та кадрових умов для безперебійного функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні. Як зазначають дослідники даного напрямку, для недопущення будь-якого несанкціонованого доступу та пом'якшення загрози до того, як вона досягне основних об'єктів критичної інфраструктури, багаторівневий підхід може включати наступне:

¹ Rossikhin V., Burdin M., Mykhalskyi O. Legal regulation issues of cryptocurrency circulation in Ukraine. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 257.

² Inshyn M., Mohilevskyi L., Drozd O. The issue of cryptocurrency legal regulation in Ukraine and all over the world: a comparative analysis. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (1). P. 173.

³ Yurtayeva K., Hladkova Y., Shcherbakova A. Role of mass media in combating drugrelated crime. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 366.

окреслення периметру зони об'єкта критичної інфраструктури та захист фізичними бар'єрами; патрулювання та достатній нагляд; контроль із додатковими функціями безпеки, що використовуються для підвищення його продуктивності або ефективності; заходи фізичної безпеки повинні забезпечуватися належним чином навченим персоналом, надійним і комплексним плануванням на випадок надзвичайних ситуацій¹.

Ми вважаємо, що в умовах російсько-української війни питання забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури має розглядатися виключно як комплексне, багатоаспектне і таке, що безпосередньо пов'язане з ефективною взаємодією суб'єктів нагляду та контролю в ході визначення відповідності діючих інструментів забезпечення безпеки провідним міжнародним і національним стандартам та перспектив їх розвитку в динамічно змінюваних умовах війни.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що задля ефективної взаємодії з європейським соціальним, правовим і культурним простором необхідно спершу вдосконалити взаємодію між вітчизняними органами публічної влади, громадськістю і засобами масової інформації в ході здійснення нагляду та контролю.

Щодо конкретних форм взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі, під якими ми розуміємо сукупність організаційно-управлінських інструментів реалізації контрольної-наглядової діяльності, то першою такою формою є спільна науково-дослідна діяльність. Водночас взаємодія в науковій сфері суб'єктів нагляду та контролю має охоплювати як вдосконалення нормативно-правового забезпечення та організаційно-управлінських рішень, так і технічних засобів, програмного забезпечення та технологій застосування штучного інтелекту, що можуть спростити відповідну взаємодію та підвищити її ефективність.

Наступна перспективна форма окресленої нами взаємодії у сучасній державі зводиться до здійснення спільного міжвідомчого нагляду та контролю у сфері обігу криптовалют з боку спеціально уповноважених органів публічної влади та громадськості. Водночас важливу роль в ході здійснення нагляду та контролю в сфері обігу криптовалют може здійснювати громадськість, реалізуючи відповідні просвітницькі ініціативи з підвищення фінансової грамотності населення.

Ще однією перспективною формою взаємодії між суб'єктами нагляду та контролю у сучасній державі є спільне висвітлення інформації у засобах масової інформації, взаємна комунікація з віртуальною спільнотою з використанням найбільш популярних серед населення соціальних мереж.

Також надзвичайно важливою в умовах воєнного стану є така форма взаємодії між вітчизняними суб'єктами нагляду та контролю, як створення науково-технічних, інформаційних, безпекових та кадрових умов для

¹ Dementiuk H., Iasechko M., Pogrebytskyi M., Gradetskyi A., Tolstonosov D., Chernykh I., Manzhai O. Development of a generalized model for the protection of a critical infrastructure object from the destructive impact of air attack means. *Revista de Gestao Social e Ambiental*. 2023. № 17 (6). URL: <https://rgsa.emnuvens.com.br/rgsa/article/view/3566>.

безперебійного функціонування об'єктів критичної інфраструктури в Україні, визначення відповідності діючих інструментів забезпечення безпеки провідним міжнародним і національним стандартам та перспектив їх розвитку в динамічно змінюваних умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корж В. П. Деякі проблеми взаємодії слідчого з учасниками розкриття та розслідування економічних організованих злочинів. *Вісник прокуратури*. 2000. № 1 (13). С. 60–65.
2. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 481 с.
3. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 199 с.
4. Dementiuk H., Iasechko M., Pogrebytskyi M., Gradetskyi A., Tolstonosov D., Chernykh I., Manzhai O. Development of a generalized model for the protection of a critical infrastructure object from the destructive impact of air attack means. *Revista de Gestao Social e Ambiental*. 2023. № 17 (6). URL: <https://rgsa.emnuvens.com.br/rgsa/article/view/3566>.
5. Inshyn M., Mohilevskyi L., Drozd O. The issue of cryptocurrency legal regulation in Ukraine and all over the world: a comparative analysis. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (1). P. 169–174.
6. Leheza, Y., Savielieva, M., Dzhafarova, O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 147–157.
7. Li Z. A software-based emergency cooperative response system for Tunnel Supervision and Control. *6th International Conference on ITS Telecommunications Proceedings*. Chengdu, 21–23 June 2006. P. 210–213.
8. Podorozhnii Y., Boldizhar S., Sofilkanich O. Formation of european integration development strategy of Ukraine. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (1). P. 283–292.
9. Rossikhin V., Burdin M., Mykhalskyi O. Legal regulation issues of cryptocurrency circulation in Ukraine. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 254–258.
10. Tikhonova O. V., Holdovskyi A. H., Bratasyuk O. B., Chornohor N. S., Herbut N. A., Serohina N. K. The efficiency of tools for social interaction between public authorities and civil society. *Amazonia investiga*. 2022. № 11 (51). P. 161–170.
11. Yurtayeva K., Hladkova Y., Shcherbakova A. Role of mass media in combating drugrelated crime. *Baltic journal of economic studies*. 2018. № 4 (3). P. 366–371.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2023

Oleksandr M. MUZYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PROSPECTIVE FORMS OF INTERACTION BETWEEN SUBJECTS OF SUPERVISION AND CONTROL IN THE MODERN STATE

The article emphasizes that in order to effectively interact with the European social, legal and cultural space, it is first necessary to improve the interaction between domestic public authorities, the public and mass media in the course of supervision and control.

It is noted that forms of interaction between the subjects of supervision and control in the modern state mean a set of organizational and management tools for the implementation of control and supervision activities.

Attention is focused on the fact that joint research activities are the first such form. At the same time, the interaction in the scientific field of the subjects of supervision and control should include both the improvement of regulatory and legal support and organizational and management solutions, as well as technical means, software and technologies for the application of artificial intelligence, which can simplify the relevant interaction and increase its effectiveness.

It has been established that the next promising form of outlined interaction in the modern state is the implementation of joint interagency supervision and control in the sphere of circulation of cryptocurrencies by specially authorized public authorities and the public. At the same time, the public can play an important role in supervision and control in the field of cryptocurrency circulation by implementing appropriate educational initiatives to increase the financial literacy of the population.

It was determined that another promising form of interaction between subjects of supervision and control in the modern state is the joint coverage of information in the mass media, mutual communication with the virtual community using the most popular social networks among the population.

It was emphasized that such a form of interaction between domestic subjects of supervision and control is extremely important in the conditions of martial law, such as the creation of scientific and technical, informational, security and personnel conditions for the uninterrupted functioning of critical infrastructure objects in Ukraine, determining the compliance of existing security tools security by leading international and national standards and prospects for their development in dynamically changing conditions of war.

Key words: *forms, interaction, subjects, surveillance, control, cryptocurrency, information, critical infrastructure.*

Віталій Олегович НАЙДА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено на тому, що до загально-правових принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану відносно принципи верховенства права, законності, рівності, системності, високої етичної та естетичної культури, ефективності та плановості.

Зазначено, що до системи спеціально-правових принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану включено принципи врахування бойової ситуації, бойової обстановки та бойового режиму функціонування підрозділу поліції в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану, гнучкості діяльності як органів та підрозділів поліції, так і громадськості в умовах воєнного стану, постійної комунікації та обміну інформацією між поліцією та громадськістю, компенсаторності, підвищеної відповідальності поліції в умовах воєнного стану, широкого врахування потреб внутрішньо переміщених осіб, підтримки інтелектуального капіталу, виховної та правопросвітницької роботи в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану.

Ключові слова: взаємодія, правоохоронна діяльність, адміністративно-правові засади, принципи, поліція, громадськість, воєнний стан, зарубіжний досвід, удосконалення, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. З перших днів запровадження в Україні режиму воєнного стану підрозділи Національної поліції України були активно задіяні у вирішенні цілого комплексу завдань, пов'язаних із протидією мародерству, доставленням гуманітарної допомоги населенню, розслідуванням проявів колабораційної діяльності. Зазнала змін і організація служби в підрозділах поліції на місцях, режим роботи в підрозділах, що потребувало налагодження ефективної взаємодії поліції з громадськістю. Водночас інститути громадянського суспільства у таких

умовах спрямовують спільні зусилля на забезпечення потреб сил безпеки та оборони України в ході виконання бойових завдань, що актуалізує необхідність осмислення принципів такої діяльності.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам принципів взаємодії поліції з громадськістю приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, О. М. Джу́жа, М. М. Дивак, О. С. Доценко, О. Ю. Дрозд, Д. Г. Забрoда, С. С. Засу́нко, І. В. Зо́зуля, Т. Є. Кагановська, П. М. Каркач, О. М. Ключев, Ю. В. Ковбасюк, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константинов, С. І. Корсун, А. М. Куліш, Ю. Д. Кунев, К. Б. Левченко, О. І. Миколенко, Р. В. Миронюк, Т. П. Мінка, О. М. Музичук, Є. К. Паніотов та багато інших. Водночас принципи взаємодії поліції з громадськістю потребують наразі комплексного переосмислення з урахуванням новітніх викликів воєнного стану.

Мета статті полягає в тому, щоб сформувати систему принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати сутність принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану; виокремити та детально розглянути загально-правові та спеціально-правові принципи взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому крізь призму глибокого осмислення організаційно-управлінських та правових викликів воєнного стану вперше сформовано систему загально-правових та спеціально-правових принципів взаємодії поліції з громадськістю.

Виклад основного матеріалу. А. Колодій під категорією «принцип» розуміє «основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, котрі визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості»¹.

І. Л. Невзоров, розмірковуючи над сутністю принципів права, розуміє останні як «відправні ідеї його існування, які виражають найважливіші закономірності й основи відповідного типу держави і права. Вони є однопорядкові з сутністю права і становлять його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та вдосконалення певного суспільного ладу»².

В. В. Копейчиков наголошує, що «принципи права варто визначати як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права, за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, людства в цілому»³.

¹ Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 17.

² Невзоров І. Л. Принцип законності правозастосовчої діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. С. 41, 44.

³ Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ:

Ми глибоко поділяємо бачення науковцем сутності принципів як відображення закономірностей розвитку суспільства, що є важливим в ході осмислення принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану. При цьому в умовах даного правового режиму постають принципово нові закономірності, викликані перебудовою безпекових реалій, які мають знаходити своє відображення в новітньому розумінні сутності принципів.

Водночас питання взаємодії поліції з громадськістю, у тому числі й на рівні принципів, багато в чому пов'язане з публічним (державним) управлінням. Один із фундаторів вітчизняної адміністративно-правової доктрини В. Б. Авер'янов наголошує, що «під принципами державного управління слід розуміти основоположні начала, керівні настанови, що визначають найважливіші правила, за якими управління здійснюється і організується»¹.

Щодо власне принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану, то варто зазначити, що сама подібна взаємодія також розглядається у науці та закріплена в окремих нормативно-правових актах як самостійний принцип діяльності органів публічної влади.

Так, окремі дослідники розглядають взаємодію оперативно-розшукових органів з громадою як самостійний принцип, що передбачає «не тільки налагодження взаємодії з агентурною мережею, з органами публічної влади, проведення опитувань громадян, але і цілий комплекс напрямків»².

Водночас на рівні нормативно-правових актів принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства закріплений у Законі України «Про Національну поліцію»³. Така увага законодавця та наукової спільноти до процесу взаємодії поліції з громадськістю як до самостійного принципу свідчить про його виключну важливість у процесі державотворення.

Щодо осмислення системи принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану, то розгляд даного питання вважаємо доречним почати з аналізу принципів діяльності як поліції, так і громадськості, закріплених у вітчизняних нормативно-правових актах. Так, Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII до системи принципів діяльності поліції відносить верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політичну нейтральність, взаємодію з населенням на засадах партнерства, безперервність⁴.

Юрінком Інтер, 1998. С. 108.

¹ Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. *Право України*. 2010. № 3. С. 74.

² Найда В. О., Даль А. Л. Становлення принципу взаємодії оперативно-розшукових органів і громади в Україні // *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 147–148.*

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379

Варто наголосити, що на нормативно-правовому рівні закріплено і принципи діяльності громадськості, зокрема громадських об'єднань. Визначення законодавцем подібної системи принципів покликане не встановити жорсткі рамки чи применшити значення діяльності громадських об'єднань, а закріпити основні засади розвитку громадськості в демократичному та соціально орієнтованому суспільстві. Так, Законом України «Про громадські об'єднання» встановлено, що «громадські об'єднання утворюються і діють на принципах: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності»¹.

Ми глибоко переконані, що в основі більш глибокого розуміння будь-якої категорії є її ґрунтовна та актуальна класифікація. У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині є усталеним поділ принципів на загально-правові та спеціально-правові. Такий підхід втілений у десятках вітчизняних дисертаційних дослідженнях. Ми також вважаємо даний підхід найбільш доречним. Водночас ми глибоко переконані, що сфера принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану все ще є «terra incognita» для вітчизняної доктрини, особливо на рівні спеціально-правових принципів.

Так, до загально-правових принципів ми відносимо наступні.

1. Принцип верховенства права. Як зауважує R. Stein, даний принцип являє собою ідеал, мету, те, до чого треба прагнути. Як ідеал, він ніколи не досягається повністю. Таким чином, його наявність або відсутність слід оцінювати відносно; те, що можливо у високорозвинених західних демократіях, може бути просто недосяжним у країні, що розвивається. Жодна країна не може стверджувати, що повністю дотримується цього принципу. Таким чином, верховенство права є путівною зіркою, до якої ми можемо звернутися за керівництвом зараз і в майбутньому. Це наша найкраща надія на свободу та справедливість².

T. Merrill стоїть на тому, що значення верховенства права полягає в тому, що уряд утримується від примусу відносно окремих осіб. Передбачуваність щодо примусу відкриває людям простір для реалізації власних прагнень, тобто сприяє свободі. Така передбачуваність вимагає, щоб суди визнали в своїх інтересах дотримання встановлених принципів права. Якщо суди виносять передбачувані рішення, виконавча влада загалом виконуватиме судові рішення, а це означає, що система значною мірою відповідатиме ідеалу верховенства права. Верховенство права – не єдина бажана цінність, яку має прагнути реалізувати система державного управління. Але важливо, щоб принцип верховенства права визнавався

¹ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

² Stein R. What Exactly Is the Rule of Law? 57 *HOUS.* 2019. № 185. P. 201. URL: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1711&context=faculty_articles.

благом сам по собі, відмінним від інших важливих цінностей¹.

2. Принцип законності. А. Stoian та Т. Draghici переконані, що принцип законності є одним із найважливіших принципів правової держави, який суттєво сприяє захисту правопорядку та соціальної рівноваги. Принцип законності був вперше закріплений як принцип організації та функціонування державної влади в під час революції 1789 року у Франції. Це ознаменувало момент заснування держави, заснованої на принципах права і представляло собою передумову створення сучасного публічного управління. Принцип присутній на рівні кожної гілки влади². Як стверджує В. В. Копейчиков, «принцип законності є здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадянського суспільства, громадян на основі й у відповідності з нормами права, природними правами та обов'язками людини»³.

3. Принцип рівності є особливо важливим у ході забезпечення ефективної взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану. Адже рівність є наскрізною рисою процесу партнерства. При цьому процес досягнення рівності завжди перебуває на стику організаційно-управлінських начал та відповідного правового базису. В умовах ринкової економіки рівність є досить складною категорією, адже існування економічної конкуренції, майнової нерівності, накопичення капіталу супроводжується невідворотною майновою нерівністю. Проте саме покликання держави за таких умов зводиться до створення справедливої податкової системи, антимонопольних та антикорупційних інструментів, спрямованих на забезпечення рівності у суспільстві.

4. Принцип системності. О. М. Бандурка зазначає, що принцип системності передбачає, що суб'єкт управління при виборі методів, форм, засобів впливу на об'єкт мусить враховувати ті зміни, які відбуваються в середовищі, в межах якого функціонує й розвивається система⁴. Погоджуючись з думкою провідного вітчизняного вченого, ми вважаємо, що принцип системності також передбачає поступовість проведених у межах певної діяльності заходів, їх тісний взаємозв'язок на рівні різних підрозділів та рівнів управління.

5. Принцип високої етичної та естетичної культури. Даний принцип охоплює такі дві важливі складові, як «поліцейська культура» та «культура активного громадянства». Багато авторів, зокрема і D. Gutschmidt та A. Vera, описують поліцейську культуру як важливу детермінанту здоров'я поліцейських, їх поведінки та реакцій на зміни, пропонуючи чотирьохфакторну модель поліцейської культури, що включає (1) культуру консервативності, (2) культуру інституційної гордості, (3) культуру

¹ Merrill T. The Essential Meaning of the Rule of Law. *Economic & Policy*. 2022. № 673. P. 705. URL: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/3897

² Stoian A., Draghici T. The principle of legality, principle of public law. In: 21st International Scientific Conference on The Knowledge-Based Organization. Sibiu: Nicolae Bălcescu Land Forces Academy. P. 512.

³ Теорія держави і права / За ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ, 2003. С. 135.

⁴ Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : монографія. Харків: Основа, 1996. С. 34.

команди та (4) культуру старанності. Так, поліцейська культура є вимірюваною багатовимірною структурою, яка суттєво залежить від складу та сфери діяльності робочої групи¹.

Поліцейська культура є досить складним феноменом, адже органи і підрозділи поліції здійснюють досить різнопланову діяльність, проте саме визначення основних складових морально-етичної культури поліцейського є надзвичайно важливим в умовах постмодерного суспільства. Чесність, порядність, гідність, ввічливість, відданість службі та державі, культура носіння однострою поліцейських та повсякденного спілкування є тими світоглядними початками, які мають знаходити свій вияв на рівні нормативно-правових актів. В умовах воєнного стану саме високі морально-етичні якості визначали підходи до організації діяльності органів та підрозділів поліції у ситуаціях правової невизначеності, виступаючи ідейною основою участі поліцейських у бойових діях, особливо у перші дні повномасштабного вторгнення. Водночас культура активного громадянства визначає комплекс морально-етичних та естетичних якостей волонтерської діяльності, проведення зборів коштів на потреби Збройних Сил України. Адже в основі такої діяльності має бути свідомою ідея, а не ситуаційна доцільність в умовах воєнного стану.

6. Принцип ефективності. Н. Подольчак розуміє ефективність як «явище, яке характеризує оптимальність цілеспрямованої дії, способу, механізму реалізації або стану суб'єкту за наявності альтернатив. Вона проявляється через різницю (відмінність): між метою та отриманими результатами, враховуючи затрачені ресурси, встановлені цілі, обставини зовнішнього середовища та часові межі»². У контексті розгляду даного принципу крізь призму особливостей взаємодії поліції з громадськістю слід зазначити, що взаємодія є ефективною лише тоді, коли забезпечує виконання завдань та функцій усіх її суб'єктів. У цьому розкривається складність ефективності взаємодії та, водночас, головна умова довготривалого та плідного характеру.

7. Принцип плановості. В. М. Олійник зазначає, що «принцип плановості — це вираз цілеспрямованості спільних зусиль та управління ними. Реалізація цього принципу дозволить встановити послідовність реалізації висунутих цілей, визначити організаційно-тактичні основи використання сил та засобів на кожному етапі взаємодії, шляхи і терміни вирішення поставлених завдань, реалізувати намічені цілі найбільш раціональним шляхом»³. Сутність даного принципу розкривається у системній, міжвідомчій, міжгалузевій діяльності, спрямованій на вироблення стратегій, програм та планів, яка дозволяє завчасно визначати спрямованість та зміст заходів, їх тривалість, потребу в залученні ресурсів

¹ Gutschmidt D., Vera A. Dimensions of police culture – a quantitative analysis. *Policing*. 2020. № 43 (6). P. 963.

² Подольчак Н. Поняття та види ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 23 (606). С. 205.

³ Олійник В. М. Поняття та принципи взаємодії при виявленні та розкритті злочинів у сфері господарської діяльності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 517.

на їх проведення, відповідальних виконавців, а також ефективно реагувати на непередбачувані обставини за рахунок заздалегідь визначених резервів.

Додержання принципу плановості є основою розробки та реалізації спільних проєктів та програм, у тому числі правопросвітницького характеру, спрямованих на задоволення потреб окремих категорій громадян, змістовне дозвілля молоді, підвищення правосвідомості населення

Спеціально-правові принципи взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану ми розглядаємо крізь призму тих глибинних перебудов, які відбулися в діяльності поліції та функціонуванні інститутів громадянського суспільства в Україні під час даного правового режиму.

1. Принцип врахування бойової ситуації, бойової обстановки та бойового режиму функціонування підрозділу поліції в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану.

Так, під бойовою обстановкою ми розуміємо «стан органів (підрозділів) поліції під час здійснення ними тривалий час діяльності на певній територіальній одиниці покладених на них завдань та функцій в умовах бойових дій. Бойова обстановка має місце, коли ведуться бойові дії у тому населеному пункті чи іншій визначеній території, де виконує свої завдання та функції певний підрозділ поліції. При цьому вважаємо закономірним зазначити, що і ті підрозділи, які безпосередньо не беруть участь у бойових діях (слідчі, дізнавачі, дільничні офіцери, оперуповноважені), але в силу функціонування на території їх проведення можуть бути у будь-який момент до них залучені, також перебувають в умовах бойової обстановки. З бойовою обстановкою пов'язана іще одна запропонована нами дефініція – «бойовий режим функціонування підрозділу поліції». За умов такого режиму особовий склад підрозділу поліції по суті пере-водиться на казармене положення, вводиться цілодобове несення служби особовим складом за планом оборони й охорони адмінбудинку, працівники забезпечуються підвозом їжі та води, а також автоматичною зброєю на умовах постійного носіння, перекриваються, укріплюються окремі приміщення, створюються вогневі позиції, особовий склад готується до вогневого ураження сил противника у разі нападу»¹. Бойову ситуацію ми в контексті діяльності поліції в умовах воєнного стану в Україні розглядаємо як «разову, обмежену в часі та просторі подію або дію, яка характеризується руйнуючим або пригнічуючим впливом російської армії на повсякденне життя цивільного населення в Україні, до усунення наслідків якої задіяні у тому числі підрозділи поліції»².

2. Принцип гнучкості діяльності як органів та підрозділів поліції, так і громадськості в умовах воєнного стану. Даний принцип передбачає високу адаптивність учасників взаємодії до мінливих безпекових умов, постійну

¹ Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрямки вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1. С. 8–9.

² Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрямки вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1. С. 9.

готовність до перегляду формату роботи, у тому числі готовність долучатися до принципово нових форм взаємодії, доцільність яких продиктована ускладненням бойової обстановки чи виникненням бойової ситуації, подолання наслідків якої можливо виключно за умови ефективної взаємодії.

3. Принцип постійної комунікації та обміну інформацією між поліцією та громадськістю. В умовах воєнного стану вчасне отримання інформації громадськістю про наслідки ворожих обстрілів, характер можливої загрози, подолання тих або інших надзвичайних ситуацій є не лише основою забезпечення довіри та партнерства між поліцією та громадськістю, але й запорукою забезпечення безпеки та уникнення ще більших жертв з боку цивільного населення. При цьому керівники органів і підрозділів поліції, представники відповідних підрозділів, що відповідають за зв'язки з громадськістю регулярно повідомляють населенню не лише про сам факт загрози, але й пояснюють причини та наслідки такої загрози, роз'яснюють алгоритм дій задля уникнення небезпеки, а також надають інформацію за результатами роботи слідчо-оперативних груп поліції, що документують наслідки обстрілів цивільної інфраструктури.

4. Принцип компенсаторності, під яким «можна розуміти таку основу діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану, за якої при організації роботи підрозділу, визначенні обсягу його компетенції, формуванні штату мають бути враховані конкретні напрямки та характер взаємодії з іншими органами державної влади та громадськістю в тих або інших ситуаціях, що можуть виникнути в умовах воєнного стану»¹. Даний принцип охоплює побудову такої системи взаємозв'язків, у тому числі на рівні підзаконних нормативно-правових актів та цілодобової міжвідомчої комунікації, яка дозволяє у разі необхідності забезпечувати той чи інший напрямок роботи силами та засобами іншого органу публічної влади або громадськості. Адже в умовах воєнного стану окремі органи можуть бути передислоковані через захоплення територій чи руйнування будівель, інші органи можуть бути перевантажені внаслідок суттєвого ситуаційного збільшення покладених на них завдань та функцій. Громадськість при цьому наявними силами та засобами може компенсувати відсутність в органах та підрозділах поліції продуктів харчування та запасів питної води, а поліція забезпечувати евакуацію з територій, що внаслідок щоденних обстрілів та руйнування цивільної інфраструктури стали непридатними для проживання на них цивільного населення, зокрема дітей.

5. Принцип підвищеної відповідальності поліції в умовах воєнного стану. На переконання Л. В. Міщенко, «цей принцип засвідчує, передусім, відповідальність держави, яка сприяє зміцненню довіри людини до публічної влади. Держава та всі її органи визнають пріоритет права, підкоряються праву і правовому закону, не можуть знехтувати його

¹ Моргунов О. А., Музичук О. М. Шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 107.

приписами і несуть політичну, юридичну і моральну відповідальність перед народом за невиконання взятих на себе обов'язків»¹. Даний принцип є особливо актуальним на деокупованих та найбільш постраждалих від бойових дій територіях. У такій місцевості поліцейський подекуди виступає як єдиний представник держави, єдина посадова особа, якій місцеве населення може повідомити про втрату документів, руйнування житла та інші проблеми адміністративно-правового характеру. Допомога громадськості у таких умовах є особливо важливою, адже змінюється сама концепція поліцейської служби, яка в умовах воєнного стану переважно засновується на сервісно-орієнтованому підході. При цьому характер послуг, які надає поліція в таких умовах, передбачає постійну загрозу для життя та здоров'я.

6. Принцип широкого врахування потреб внутрішньо переміщених осіб. Як переконані окремі вітчизняні науковці, «розпочатий 24 лютого 2022 року збройний конфлікт Російської Федерації на території України та анексія Криму призвели до того, що багато людей покинули свої домівки та переїхали до безпечніших регіонів країни. Негативний характер масового явища процесів внутрішньої міграції пов'язаний з тим, що при виїзді із зазначених територій громадяни втрачають житло, роботу, майно, фінансові ресурси, документи. У цих умовах важлива державна підтримка, яка виражається в різних формах, включаючи допомогу та соціальне забезпечення»². Важливим є при організації взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану враховувати потреби не лише населення, яке проживає на територіях, що найбільше потерпають від бойових дій, але і тих людей, які були вимушені залишити ці території. Такі громадяни зіштовхуються з принципово іншими проблемами: безробіттям, неспроможністю оплатити житло на новому місці, придбати необхідні продукти харчування, засоби особистої гігієни, побутові прилади та ліки. Ми глибоко переконані, що взаємодія поліції з громадськістю має охоплювати широкий перелік заходів для таких громадян на плановій та системній основі.

7. Принцип підтримки інтелектуального капіталу, виховної та правопросвітницької роботи в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану. Ми глибоко переконані, що на поліцію у таких умовах покладений також і особливий правопросвітницький напрямок, який охоплює необхідність розкриття населенню сутності найбільш важливих питань з мінної безпеки, тактики дій у надзвичайних ситуаціях, домедичної допомоги тощо. У тому числі цей принцип охоплює і можливість впливу на тих осіб, які виїхали з території України з метою сприяння вирішенню правових проблем даних осіб та підтримання у них високого

¹ Міщенко Л. В. Місце та значення принципу взаємної відповідальності держави та учасників фінансових відносин в системі принципів права. *Форум права*. 2011. № 3. С. 545.

² Ishchenko I., Shvets K., Kupina L., Kulyk M., Bezpalova O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). P. 171.

рівня правосвідомості та готовності повернутися на батьківщину.

Висновки. Таким чином, до загально-правових принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану віднесено принципи верховенства права, законності, рівності, системності, високої етичної та естетичної культури, ефективності та плановості.

До системи спеціально-правових принципів взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану включено принципи врахування бойової ситуації, бойової обстановки та бойового режиму функціонування підрозділу поліції в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану, гнучкості діяльності як органів та підрозділів поліції, так і громадськості в умовах воєнного стану, постійної комунікації та обміну інформацією між поліцією та громадськістю, компенсаторності, підвищеної відповідальності поліції в умовах воєнного стану, широкого врахування потреб внутрішньо переміщених осіб, підтримки інтелектуального капіталу, виховної та правопросвітницької роботи в ході взаємодії поліції з громадськістю в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. *Право України*. 2010. № 3. С. 72–79.
2. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : монографія. Харків: Основа, 1996. 398 с.
3. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 320 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 205 с.
5. Міщенко Л. В. Місце та значення принципу взаємної відповідальності держави та учасників фінансових відносин в системі принципів права. *Форум права*. 2011. № 3. С. 543–547.
6. Моргунов О. А., Музичук О. М. Шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 104–108.
7. Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрямки вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1. С. 5–12.
8. Найда В. О., Даль А. Л. Становлення принципу взаємодії оперативно-розшукових органів і громади в Україні // *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультації місії Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 146–148.

9. Невзоров І. Л. Принцип законності правозастосовчої діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 196 с.
10. Олійник В. М. Поняття та принципи взаємодії при виявленні та розкритті злочинів у сфері господарської діяльності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 511–518.
11. Подольчак Н. Поняття та види ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 23 (606). С. 203–210.
12. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
14. Теорія держави і права / За ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ, 2003. 135 с.
15. Gutschmidt D., Vera A. Dimensions of police culture – a quantitative analys. *Policing*. 2020. № 43 (6). P. 963–977.
16. Ishchenko I., Shvets K., Kupina L., Kulyk M., Bezpalova O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). P. 169–179.
17. Merrill T. The Essential Meaning of the Rule of Law. *Economic & Policy*. 2022. № 673. URL: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/3897.
18. Stein R. What Exactly Is the Rule of Law? 57 HOUS. 2019. № 185. URL: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1711&context=faculty_articles.
19. Stoian A., Draghici T. The principle of legality, principle of public law. In: 21st International Scientific Conference on The Knowledge-Based Organization. Sibiu: Nicolae Bălcescu Land Forces Academy. P. 512–515.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2023.

Vitaly OI. NAIDA,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TO THE ISSUE OF THE PRINCIPLES OF POLICE INTERACTION WITH THE PUBLIC UNDER MARTIAL LAW

The article emphasizes that the principles of the rule of law, legality, equality, systematicity, high ethical and aesthetic culture, efficiency and planning are among the general legal principles of police interaction with the public under martial law.

It is noted that the system of special legal principles of police interaction with the public under martial law includes the principles of taking into account

the combat situation, the combat situation and the combat mode of functioning of the police unit during the police interaction with the public under martial law, the flexibility of the activities of police bodies and units, and the public under martial law, constant communication and exchange of information between the police and the public, compensatory nature, increased responsibility of the police under martial law, broad consideration of the needs of internally displaced persons, support of intellectual capital, educational and legal education work in the course of police interaction with the public in conditions of martial law.

Key words: *interaction, law enforcement activity, administrative and legal principles, principles, police, public, martial law, foreign experience, improvement, administrative legislation.*

УДК 342.922

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.39>

Світлана Миколаївна ПОПОВА,

доктор юридичних наук, професор,

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Максим Андрійович ТЕЛЬНИЙ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена визначенню змісту та поняття прав і законних інтересів фізичних осіб-підприємців як об'єкту адміністративного права. Проаналізовано сучасний стан правових гарантій фізичних осіб-підприємців при здійсненні ними господарської діяльності в Україні. Проаналізовано зміст поняття прав та законних інтересів фізичних осіб-підприємців як об'єкта адміністративного права. Розкрито значення підприємницької діяльності в умовах повномасштабної війни України з росією.

Ключові слова: фізична особа-підприємець, адміністративне право, підприємницька діяльність, господарська діяльність, національна безпека, економічна безпека, захист прав, охорона прав, законний інтерес.

Постановка проблеми. Одним із найпоширеніших суб'єктів здійснення підприємницької діяльності є фізична особа-підприємець. Не дивлячись на досить значну кількість наукових досліджень у теоретичному і практичному вимірі, присвячених правовому статусу фізичних осіб-підприємців, низка важливих теоретичних і практичних питань, пов'язаних з поняттями прав та законних інтересів фізичних осіб-підприємців як об'єкта адміністративного права, залишаються невирішеними.

Дослідження правового статусу фізичних осіб-підприємців у теоретичному і практичному вимірі у вітчизняній науці здійснювали С. М. Попова, Л. М. Попова, І. В. Венедіктова, Р. О. Максимович М. В. Григорчук та ін.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз змісту поняття прав та законних інтересів фізичних осіб-підприємців як об'єкта адміністративного права. Визначити особливості, що притаманні саме фізичній особі-підприємцю та вирізняють її з поміж інших суб'єктів адміністративного права. Дослідити питання правових гарантій фізичних осіб-підприємців при здійсненні ними підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне право охоплює широкий спектр об'єктів, включаючи права та законні інтереси фізичних осіб-підприємців, що здійснюють підприємницьку діяльність.

В умовах складного військово-політичного та соціально-економічного становища, в якому опинилась наша країна, на сьогодні гостро постає питання національної безпеки держави, захисту її національних інтересів, зокрема захисту прав і інтересів суб'єктів у сфері підприємницької діяльності¹. У цілому національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній та інших сферах. Але вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам у кожній із цих сфер².

На сьогодні існує цілий ряд проблемних аспектів, які вказують на прогалини у всебічному і якісному забезпеченні прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Така ситуація вимагає вжиття заходів щодо вдосконалення чинного законодавства України з метою усунення наявних у ньому недоліків. Адже саме чинне законодавство має бути надійною гарантією порушених прав усіх суб'єктів господарювання³. Станом на сьогодні падіння національної економіки є безпрецедентним, що значно ускладнює діяльність фізичних осіб-підприємців.

Згідно з Конституцією України, наша держава є соціальною і правовою, в якій найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Зміст і спрямованість діяльності держави в соціальній сфері визначають права і свободи людини та їх гарантії⁴.

Гарантуючи право на дозволена законом підприємницьку діяльність, а, отже, і право на безпечну, оплачувану працю, держава бере на себе обов'язок забезпечити дотримання конституційних положень і належного правопорядку в усіх сферах життя суспільства. Тому всі дії уповноважених державних органів на цих напрямках об'єднуються поняттям «захист», що застосовується в усіх галузях права⁵.

Статтею 42 Конституції України закріплено право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Зазначене право, також закріплено і в статті 50 Цивільного кодексу України (ЦКУ). При цьому зазначається, що фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законодавством. Закріплення статтею 42 Конституції України права кожного на

¹ Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лют. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 84.

² Попова С. М., Попова Л. М. Основні складові національної безпеки України. *Наше право*. 2013 № 13. С. 56.

³ Понікаров В. Д., Попова С. М., Попова Л. М., Назаренко Д. В. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури. 2012. С. 5.

⁴ Див. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁵ Червякова О. А. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Харків, 2018. С. 22.

підприємницьку діяльність гарантує вільний вибір такої діяльності, вільне розпорядження прибутком, забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає права споживачів від виявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку¹.

Зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність включає в себе систему таких правових можливостей:

а) здійснювати самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик господарську діяльність не заборонену чи не обмежену законом;

б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії, спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта;

в) користуватися соціальним благом досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку;

г) звертатися в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб із вимогою захистити і поновити порушене право на підприємницьку діяльність².

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Господарського Кодексу України (ГКУ), господарювання, що має за мету одержання прибутку, є підприємництвом. Так, підприємництво являє собою одну з форм господарської діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Господарського Кодексу України, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Правоздатність індивідуального підприємця можна прирівняти до правоздатності юридичних осіб, вони можуть мати права і обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів господарської діяльності, що не суперечить законодавству України та щодо яких законом не передбачено обмежень (ст. 50 Цивільного Кодексу України). Це впливає з положення ст. 91 ЦКУ, відповідно до якої юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Зауважимо, що підприємцем може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Відповідно до чинного законодавства, повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття),

¹ Ковач А. В. Охорона й захист державною конституційного права людини на підприємництво. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 90.

² Максимович Р. О. Співвідношення понять «охорона» та «захист» соціальних та економічних прав і свобод людини: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 5. Ч. 1. С. 101–106.

або особа, яка до досягнення повноліття уклала шлюб. Крім того, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Також повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. У даному випадку повна дієздатність виникає з моменту державної реєстрації фізичної особи як підприємця (закони України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»).

Визначальним для отримання статусу підприємця є державна реєстрація відповідної фізичної особи шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»).

Однак, закріплення певних цінностей не забезпечує їх практичної реалізації та захисту, для чого провідне значення мають інституційний компонент, вдосконалення існуючих і розробка нових засобів захисту, постійний моніторинг господарських відносин на предмет появи нових порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, переоцінка ролі суб'єктів захисту відповідно до актуальних змін у сфері підприємництва¹. М. В. Григорчук наголошує, що «право на захист є однією з найважливіших конституційно задекларованих гарантій для учасника господарських правовідносин, носія суб'єктивного цивільного права, який має охоронювану законом можливість звернутися до уповноваженого державою суб'єкта із заявою про застосування засобів правоохоронного і захисного характеру для відновлення порушеного права та застосування передбачених законом заходів з метою припинення дій, якими це право було порушено. Про важливість поняття «захист» для всієї правової системи держави свідчить той факт, що в Конституції України воно вжито 34 рази в різних комбінаціях»².

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності гарантується також нормами цивільного та господарського права. Однак законодавча база України відзначається крайньою непослідовністю, суперечливістю,

¹ Червякова О. А. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Харків, 2018. С. 14.

² Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_9.

неузгодженістю й містить істотні прогалини, що ускладнює процес реалізації права на підприємницьку діяльність на практиці. Одним із дестабілізуювальних факторів для сфери господарських правовідносин є прийняття законів, що не враховують реальної соціально-економічної ситуації, вступають у конфлікт з Конституцією України та іншими, раніше прийнятими нормативно-правовими актами. Належне нормативне забезпечення охорони й захисту господарських прав можливе лише за допомогою застосування комплексного нормативно-правового регулювання в Конституції України, законах, підзаконних, локальних правових актах¹.

Конституцією України закріплено право на захист, у свою чергу Господарським кодексом України уточнено реалізацію права на захист суб'єктами господарського права. Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. На виконання цієї вимоги, згідно зі ст. 20 Господарського Кодексу України, кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів шляхами, визначеними нормами чинного законодавства. Як у Конституції України, так і в статті 5 Господарського Кодексу України зазначено, що усі суб'єкти права власності є рівними перед законом.

Р. О. Максимович вказує, що «відсутність єдиних підходів до розуміння юридичного змісту поняття «захист», чіткого законодавчого розрізнення від терміну «охорона» прав і свобод людини, а також наукова дискусія серед вчених-працівників, ще з радянських часів щодо сутності зазначених понять, негативно впливає на правозастосовну практику. Зокрема, виникають труднощі при застосуванні конституційно-правового механізму захисту прав і свобод людини, а саме при виборі завдань, методів і суб'єктів такого захисту»².

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, поняття «захист» розглядається в синонімічній схожості з поняттями «захищати», «захистити», «захищатися», «захиститися». А сам термін «захистити» визначається, як обороняти чи охороняти кого-небудь від нападу чи замаху³. У свою чергу, поняття «охорона» Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить як:

- 1) оберігати від небезпеки кого, що-небудь, убезпечувати від загрози нападу, замаху і т. н.;
- 2) стояти на варті біля кого-, чого- небудь, вартувати, стерегти;
- 3) забезпечувати, гарантувати недоторканність кого-, чого-небудь;
- 4) оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди;

¹ Ковач А. В. Охорона й захист державою конституційного права людини на підприємництво. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 91.

² Максимович Р. О. Співвідношення понять «охорона» та «захист» соціальних та економічних прав і свобод людини: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 5. Ч. 1. С. 101.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 780.

5) захищати від чого-небудь¹.

Питання захисту права є складовою загального (більш ширшого) поняття охорони, яке поряд із захистом права містить також і механізми його реалізації та способи запобігання можливим порушенням. Різниця між поняттям охорони та захисту права яскраво простежується в тому, що охорона права насамперед направлена на гарантування підстав набуття цивільних та господарських прав (обереігає законний інтерес), тоді як під захистом права розуміють конкретні дії, спрямовані на поновлення порушеного чи оспореного права².

Р. О. Максимович стверджує, що «охорона» прав полягає у встановленні загального правового режиму законності шляхом закріплення відповідних правових норм у законодавстві України. Під захистом розуміють конкретні заходи, які вживаються, коли охоронювані державою правові норми порушуються або виникають труднощі в їх реалізації. Тобто, соціальні і економічні права людини охороняються постійно, а захисту підлягають у випадку їх порушення чи невиконання³.

М. О. Легенченко, узагальнивши деякі визначення поняття «захист прав», підкреслив, що воно є складовою частиною охорони права (яка здійснюється не тільки в разі порушення права, а й першочергово під час самої його реалізації) і являє собою систему правових норм (визначених законом форм та способів), направлених на відновлення порушених або оспорюваних прав та забезпечення інтересів особи щодо права, належного їй на відповідному правовому титулі⁴.

І. М. Коросташова, досліджуючи таку правову категорію, як «адміністративно-правова охорона», прийшла до висновку, що в загальнотеоретичному значенні та в науці адміністративного права цю категорію варто розглядати в чотирьох аспектах, а саме як:

- 1) одну з функцій держави (правоохоронна функція);
- 2) завдання адміністративного права;
- 3) функцію адміністративного права;

4) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також осіб, що надають публічні послуги⁵.

У першому випадку адміністративно-правова охорона розглядається як одна з внутрішніх функцій держави (правоохоронна функція), що розкриває її соціальну сутність і призначення в суспільстві, оскільки адміністративне право є дієвим важелем втілення державою в особі уповноважених нею державних органів влади (публічної адміністрації),

¹ Там само. С. 825.

² Легенченко М. О. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Вип. 6-1. Т.1 С. 171.

³ Максимович Р. О. Співвідношення понять «охорона» та «захист» соціальних та економічних прав і свобод людини: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 5. Ч. 1. С. 105.

⁴ Легенченко М. О. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Вип. 6-1. Т.1 С. 171.

⁵ Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 71–72.

своєї регулятивної та охоронної ролі. У другому випадку адміністративно-правова охорона розглядається, як одне з основних завдань адміністративного права (як галузі права) щодо здійснення регулювання суспільних відносин управлінського характеру, які складаються у сфері управління й виконуються суб'єктами владних повноважень, внутрішньо-організаційній діяльності інших державних органів, а також у процесі здійснення громадськими організаціями, їхніми органами зовнішніх юридично-владних повноважень з метою реалізації завдань і функцій держави. У третьому – як функція адміністративного права, що полягає у здійсненні правової охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб – учасників адміністративних правовідносин (реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних норм, а також діючих в охоронному режимі регулятивних (зобов'язуючих) норм. У четвертому випадку адміністративно-правова охорона – це система впорядкованої адміністративно-правовими нормами діяльності суб'єктів владних повноважень (публічної адміністрації)¹.

Низка науковців вважають, що адміністративно-правова охорона – це діяльність уповноважених органів публічної влади щодо профілактики правопорушень та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюються засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та здійснюється в трьох формах: правотворчій, коли створюються закони та підзаконні нормативно-правові акти; правозастосовній, коли втілюються в життя встановлені адміністративно-правові норми; правоохоронній, що включає засоби адміністративного впливу до порушників прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб².

Отже, охорона права за своєю сутністю є значно більшим поняттям та охоплює усі без винятку засоби захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємництва.

Так, норми Господарського кодексу України (ГКУ) передбачають, що держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, які захищаються шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання;
- визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;

¹ Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 71–72.

² Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х т. Т. 1 : Загальне адміністративне право / Галуцько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. та інші. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня» 2011. С. 76.

- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- установа, зміни і припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом.

Більше того, у ст. 147 ГКУ зазначено:

- 1) майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом;
- 2) вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом;
- 3) збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону;
- 4) право власності та інші майнові права суб'єкта господарювання захищаються у спосіб, зазначений у ст. 20 ГКУ.

Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги.

Статтею 47 ГКУ визначено загальні гарантії прав підприємців, зокрема:

1. Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.
2. Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для пріоритетних державних потреб.
3. Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до статті 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом.
4. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи

юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до цього Кодексу та інших законів.

5. Підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом (Господарський кодекс України).

Гарантії держави щодо захисту прав суб'єктів господарювання Б. В. Деревянко поділяє на організаційні, майнові та соціальні. Науковець вважає, що організаційні гарантії передбачають, що держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Під поняття майнових гарантій автор розуміє, ті гарантії, які передбачають, що держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Щодо соціальних гарантій у науковій роботі вказано, що ця група гарантій передбачає, що підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучено до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення¹.

Так, С. М. Попова та С. С. Бандурка стверджують, що соціальні гарантії держави полягають у тому, що вона:

- створює громадянам умови щодо самозабезпечення життєво необхідними благами для задоволення власних потреб;
- вилучаючи у громадян частину створеного ними валового внутрішнього продукту, повертає їм (без зв'язку із вилученою частиною) блага і послуги у формі освіти, дошкільного виховання, охорони здоров'я, культурного обслуговування, соціального страхування і забезпечення;
- за рахунок вилучення у громадян частини валового внутрішнього продукту надає певну кількість благ і послуг тим громадянам, які за фізичними даними не спроможні самі себе забезпечити всім необхідним (пенсії інвалідам дитинства, утримання будинків для інвалідів та утримання людей похилого віку, надання різних видів допомоги)².

Основні принципи системи соціальних гарантій населенню закладено в Конституції України, де зазначається, що громадяни України мають право на:

- достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що передбачає

¹ Деревянко Б. В., Туркот О. А. Захист прав суб'єктів господарювання: навчальний посібник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. В. Деревянко; 2-е вид., переробл. і доповн.; МВС України, Донецький юридичний інститут. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 8–9.

² Бандурка С. С., Попова С. М. Право соціального забезпечення в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України, акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2015. С. 25–27/

достатнє харчування, одяг, житло;

- підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, а також у старості та в інших випадках, передбаченим законодавством;

- охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування¹.

Специфіка прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту правового захисту в тому, що реалізація таких прав відбувається в рамках господарських відносин, які регулюються нормами господарського права, а захист може бути реалізований на основі норм не тільки господарського, але і адміністративного, кримінального та інших галузей права. Це означає, що в якості підстав для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання можуть бути визнані неправомірні дії інших суб'єктів господарювання, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які, по-перше, порушують забороняючі чи зобов'язуючі приписи (вимоги) акта господарського законодавства, господарського договору чи іншого правового джерела, по-друге, порушують, не визнають чи оскаржують належне суб'єкту господарювання право чи охоронюваний законом інтерес².

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є інтегральним процесом, що поєднує своїм змістом багатофункціональну систему правових засобів різногалузевого спрямування, активізація та визначення суб'єкта застосування яких залежить від суб'єктивного права підприємця забезпечити собі оптимальний варіант його реалізації – у межах господарсько-правових та цивільно-правових чи адміністративно-правових процедур. З позиції публічно-правового дискурсу захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні передбачає: організацію належного захисту прав підприємців в Україні та здійснення адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні³.

Григорчук М.В., зазначає, що інститут захисту прав має розглядатися комплексно і розумітися як агрегуюча (підсумкова) категорія, що виникає в результаті діяльності матеріальних і процесуальних чинників⁴.

Конкретний перелік прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового захисту залежить від виду підприємництва, статусу суб'єкта підприємницької діяльності, його зв'язків у конкретний проміжок часу тощо. Різні суб'єкти мають різні права вже на етапі їх формування як суб'єктів господарського права. Щодо господарських

¹ Бандурка С. С., Попова С. М. Право соціального забезпечення в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України, акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2015. С. 25–27

² Сенюта С. Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 145/

³ Параманов Д.Ю. Адміністративний аспект захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 25/

⁴ Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_9.

відносин на стадіях їх зміни та припинення, то права суб'єктів підприємницької діяльності також відрізняються¹.

Наступною правовою категорією, яка визначає стан суб'єкта підприємництва стосовно рівня реалізації ним своїх прав і свобод, є поняття «охоронюваний законом інтерес». Про важливість цієї правової категорії свідчить той факт, що термін «інтерес» вживається в Конституції України 18 разів (статті 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140), у Господарському кодексі – 144 рази, в Цивільному – 141 раз. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «інтерес» як «вигода, користь»².

Як зазначила І. В. Венедіктова, «правове регулювання – це царина суспільного життя, яка складається з сукупності нестабільних соціальних систем. Ця нестабільність надає особливої динамічності праву, правовідносинам, правосвідомості, правовій культурі та правовій системі загалом, на законодавчому рівні відображає наявні в суспільстві об'єктивні інтереси». Структура побудови охоронюваного законом інтересу усуває погрішності нормативно-правового регулювання, а право, зважаючи на зміну в суспільстві, повинно формувати інтереси³.

М. В. Григорчук зазначає, що, виокремлюючи національний інтерес (стаття 18 Конституції України), інтереси охорони громадського порядку і національної безпеки (статті 34, 35 Конституції України), соціально-економічні інтереси (стаття 36 Конституції України), Основний Закон держави не містить пряму вказівку щодо захисту інтересів суб'єктів господарської діяльності. У той же час аналіз статті 41 Конституції України дає підстави екстраполювати її окремі положення на захист інтересів суб'єктів господарювання, оскільки базовим елементом у цьому випадку виступає впорядковане законом розпорядження власністю. Нормативно встановлено, що граничними рамками реалізації права власності окремими учасниками суспільних відносин є дотримання прав інших осіб, недопущення порушення їх свобод і гідності, а також інтересів суспільства. Тому можна стверджувати, що поняття «законні інтереси суб'єктів господарювання» повністю поглинається поняттям «інтереси суспільства» і входить до його обсягу. Тобто всі якісні й правові характеристики поняття «інтереси суспільства» можна застосувати до меншого за обсягом поняття «законні інтереси суб'єктів господарювання»⁴.

І. В. Венедіктова визначила, що загальними гарантіями реалізації охоронюваних законом інтересів будуть економічні, політичні, соціальні,

¹ Червякова О. А. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Харків, 2018. С. 43, 44.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 678.

³ Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146–158.

⁴ Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_9

ідеологічні; спеціальними гарантіями – юридичні. Розглядаючи загальні й спеціальні гарантії, учена наголошує на тому, що безпосередню реалізацію, охорону й захист охоронюваних законом інтересів загальні гарантії забезпечити не можуть. А вже юридичні гарантії створюють усе необхідне для охорони й захисту, правомірної й безперешкодної реалізації охоронюваних законом інтересів¹.

Серед інструментів державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні провідне місце відведене адміністративно-правовим нормам².

Проте для належного захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності України необхідно врегулювати дане питання в нормах адміністративного права, оскільки закріплення даного права замало для практичної реалізації прав вказаних суб'єктів. Так, видання правового акту суб'єктом владних повноважень, можливо, і було стосовно вчинення підприємцем господарського правопорушення, а тому включало певні санкції відносно здійснюваної ним підприємницької діяльності чи з інших питань господарювання. Однак, якщо підприємець вважає, що його права при цьому було порушено, то він реалізує право на захист. І відносини, які виникають при реалізації права на захист вже не будуть господарськими відносинами³.

Вказані відносини характеризуються наступними ознаками:

- 1) їх суб'єктами є підприємці, з одного боку, та суб'єкти владних повноважень – з іншого;
- 2) передбачають використання імперативного методу правового регулювання;
- 3) оснований на підпорядкуванні керованого волі керуючого;
- 4) являють реалізацію владних повноважень;
- 5) забезпечені можливістю застосування державного примусу.

Виходячи з наступних ознак, можна зробити висновок про адміністративну правову природу відносин, які виникають при реалізації права на захист, а, отже, регулювання і охорону нормами адміністративного права, а не господарського, хоча однією із сторін є підприємець⁴.

Якщо права підприємців порушуються в межах вище зазначених відносин, то захист забезпечується нормами саме адміністративного права,

¹ Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146–158.

² Червякова О. В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. С. 189.

³ Тельний М. А. Необхідність адміністративно-правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності в Україні // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Х Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.) / МВС України, МОН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2021. С. 235–237.

⁴ Червякова О. В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. С. 191.

що обумовлює його найбільшу ефективність¹.

Сферою дії адміністративного права є відносини між підприємцями та іншими суб'єктами господарського права, що будуються на взаєминах влади та підпорядкування. Підпорядкування керованого об'єкта управляючому суб'єкту передбачає використання методів адміністративного права як у зв'язках таких суб'єктів, так і стосовно вирішення конфліктів між ними. Такі методи відрізняються імперативним характером впливу, вираженням державного публічного інтересу, нерівністю сторін відносин, жорстким підпорядкування управлінській волі².

Проведений аналіз юридичної наукової літератури дозволив констатувати, що серед учених в юридичній сфері відсутній єдиний підхід щодо розуміння прав та законних інтересів фізичних осіб-підприємців.

Так, М. В. Григорчук зазначає, що захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання – це легітимна, здійснювана відповідно до встановленої компетенції діяльність уповноважених органів держави і суду, спрямована на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також запобігання їх порушенням шляхом своєчасного й об'єктивного розгляду судами спорів даної категорії³.

Лісніча Т.В., у своїй роботі зазначає, що захист прав суб'єктів господарювання можна визначити як комплекс дій правового характеру, які застосовуються в разі порушення, невизнання, оспорювання прав суб'єкта господарювання, або з інших, визначених законом підстав, спрямованих на недопущення порушення, або відновлення порушеного права, а також забезпечення дотримання інтересів суб'єкта господарювання⁴.

Сенюта С.Я. розуміє захист прав суб'єктів господарювання, як «належну суб'єкту господарювання юридично забезпечену та гарантовану можливість застосування передбачених законом або договором способів захисту прав та охоронюваних законом інтересів або звернення до компетентного юрисдикційного органу з метою застосування зазначених способів захисту з метою спонукання порушника до певної поведінки та (або) відновлення порушеного права, та (або) задоволення свого інтересу чи досягнення іншого бажаного правового результату, що забезпечить захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу»⁵.

¹ Тельний М. А. Необхідність адміністративно-правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності в Україні // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Х Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.) / МВС України, МОН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2021. С. 235–237.

² Поярков В. О. Адміністративно-правові методи діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42. С. 136.

³ Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_9.

⁴ Лісніча Т. В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. С. 6–7. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685>

⁵ Сенюта С. Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 145.

У свою чергу Червякова О.А. визначає господарські права суб'єкту підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту, як міру свободи підприємця у господарській діяльності, що йому надається для досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку, та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів господарського права та гарантіями держави. Їх специфіка проявляється в тому, що господарські права реалізуються в господарських правовідносинах, а їх захист може бути здійснений в рамках адміністративних правовідносин. Підставами для цього є порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності органами держави, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами під час реалізації компетенції наведених суб'єктів у сфері підприємництва¹.

Д. Ю. Парамонов стверджує, що адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це виключно адміністративна діяльність уповноважених державою органів публічної влади, що спрямована на припинення протиправних дій, що порушують права і законні інтереси підприємців, ліквідації наслідків таких дій, а також притягнення правопорушників до відповідальності².

Висновки. Таким чином, за своєю сутністю права та законні інтереси фізичної особи-підприємця – це встановлена нормами права легітимована міра, певний обсяг юридично можливої свободи фізичної особи-підприємця здійснювати в межах діючого законодавства на свій особистий ризик підприємницьку діяльність, з метою одержання прибутку. Право кожної людини і громадянина на зайняття підприємницькою діяльністю є невід'ємним і ґрунтується на свободі зазначеної діяльності, що в цілому означає реальну можливість кожної особи самотійно і на свій особистий розсуд займатися господарською діяльністю, яка не заборонена чинним національним законодавством, з метою отримання прибутку. Вважаємо, що на сьогодні виникла необхідність у створенні і прийнятті єдиного конкретного нормативно-правового акту, який цілком системно встановлював би адміністративно-правовий статус фізичної особи-підприємця, зокрема його права та законні інтереси, а також основні умови, правила і принципи, обмеження та заборони щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Червякова О. А. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Харків, 2018. С. 45.

² Парамонов Д. Ю. Адміністративний аспект захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 27.

1. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х т. Т. 1 : Загальне адміністративне право / Галуцько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. та інші. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня» 2011. 320 с.
2. Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лют. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 80–85
3. Бандурка С. С., Попова С. М. Право соціального забезпечення в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України, акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2015. С. 25–27.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
5. Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146–158.
6. Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_9.
7. Деревянко Б. В., Туркот О. А. Захист прав суб'єктів господарювання: навчальний посібник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. В. Деревянки; 2-е вид., переробл. і доповн.; МВС України, Донецький юридичний інститут. Львів: Ліга-Прес, 2019. 150 с.
8. Ковач А. В. Охорона й захист державою конституційного права людини на підприємництво. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 88–92.
9. Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 66–72.
10. Легенченко М. О. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Вип. 6-1. Т.1 С. 169–172.
11. Лісніча Т. В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. С. 1–8. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685>.
12. Максимович Р. О. Співвідношення понять «охорона» та «захист» соціальних та економічних прав і свобод людини: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 5. Ч. 1. С. 101–106.
13. Параманов Д.Ю. Адміністративний аспект захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 20–27.
14. Параманов Д. Ю. Адміністративний аспект захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 20–27.

15. Петров Є. В. До дискусії про правову природу господарського права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 191–196.
16. Понікаров В. Д., Попова С. М., Попова Л. М., Назаренко Д. В. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури. 2012. 328 с.
17. Попова С. М., Попова Л. М. Основні складові національної безпеки України. *Наше право*. 2013 № 13. С. 54–60.
18. Поярков В. О. Адміністративно-правові методи діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42. С. 136–141.
19. Сенюта С. Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 143–146.
20. Тельний М. А. Необхідність адміністративно-правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності в Україні // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.) / МВС України, МОН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2021. С. 235–237.
21. Червякова О. А. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Харків, 2018. 226 с.
22. Червякова О. В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. С. 189–193.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2024

Svitlana M. POPOVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Maksym An. TELNY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SENS AND CONCEPT OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF NATURAL PERSONS-ENTREPRENEURS AS THE OBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to defining the content and concept of the rights and legitimate interests of individual entrepreneurs as an object of administrative law. The current state of legal guarantees for natural persons-entrepreneurs when

they carry out economic activities in Ukraine is analyzed. The content of the concept of rights and legitimate interests of natural persons-entrepreneurs as an object of administrative law is analyzed. The importance of entrepreneurial activity in the conditions of a full-scale war between Ukraine and Russia is revealed.

Keywords: *individual entrepreneur, administrative law, entrepreneurial activity, economic activity, national security, economic security, protection of rights, protection of rights, legitimate interest.*

Олексій Юрійович СТАРОСТІН*(Інститут підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків)*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що розвиток інформаційних технологій, з одного боку, призводить до появи більш прогресивних, доступних, ефективних рішень у вітчизняній економіці та соціальній сфері, а з іншого – викликає появу нових ризиків та проблем для національної безпеки держави. З урахуванням актуальних викликів і загроз нами були виокремлені конкретні кроки щодо забезпечення інформаційної, а саме використання можливостей штучного інтелекту в ході забезпечення інформаційної безпеки; закладення надійного економічного підґрунтя для розвитку інформаційних технологій; забезпечення ресурсної та інфраструктурної основи інформаційної безпеки України; розвиток інформаційної компетентності та медіаосвіти населення.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна війна, інформаційна безпека, інформація, інформаційний суверенітет.

Постановка проблеми. Суцільна інформатизація суспільства, розвиток інформаційних воєн у світі та поглиблення проблеми інформаційної безпеки в контексті російсько-української війни суттєво впливають на забезпечення міжнародної стабільності та сприятливого подальшого економічного, соціального та політичного розвитку¹, формування довіри українського суспільства як до самих процесів, пов'язаних із здійсненням публічного управління, так і до людей, які цими процесами керують².

Так, розвиток інформаційних технологій, з одного боку, призводить до появи більш прогресивних, доступних, ефективних рішень у вітчизняній економіці та соціальній сфері, а з іншого – викликає появу нових ризиків та проблем для національної безпеки держави, зумовлених формуванням глобального інформаційного середовища та намаганнями держав світу визначати вектор розвитку цього середовища.

У царині української правової доктрини окремим проблемам місця інформаційних потоків у сучасному суспільстві та інформаційної безпеки присвячували дослідження такі провідні вітчизняні науковці, як Є. Бережна,

¹ Cherniavska B., Shevchenko S., Kaletnik V., Dzhahupov H., Madryha T. Information warfare in the world and information security issues in the context of the russian-Ukrainian war. *Review of Economics and Finance*. 2023. № 21. P. 916.

² Serohina S. H., Mykolenko O. M., Seliukov V., Lialiuk O. Public Administration as One of the Forms for Exercising State Power. *Indonesian Law Journal*. 2021. № 9 (2). P. 281

О. Брусакова, Є. Гетьман, Г. Джагупов, О. Джафарова, І. Зозуля, О. Зозуля, Є. Кобрусєва, Т. Корнякова, І. Литвин, О. Лялюк, Т. Мадрига, О. Миколенко, І. Попович, В. Селюков, С. Серьохіна, Ю. Холод, Б. Чернявська, В. Шаблистий, С. Шевченко, О. Шумило та інші. Водночас дані питання не оминали увагою і зарубіжні науковці, зокрема R. Alguliyev, M. Shahbazyan, S. Wamba, R. Bawack, K. Carillo та інші. Водночас проблема інформаційної безпеки як складової національної безпеки постійно трансформується, набуваючи все нових форм та масштабів потенційного впливу.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати кроки до забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати наявні у науці погляди на сутність сучасних інформаційних потоків та зміст інформаційної безпеки; визначити основні кроки щодо забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Феномен національної безпеки в умовах глибинних цифрових, культурних та інформаційних перебудов у сучасному динамічному постмодерному суспільстві є вкрай складною категорією як у вітчизняній, так і у зарубіжній правовій доктрині. До того ж у вітчизняних реаліях російсько-української війни осмислення даної категорії відіграє ключову роль у збереженні української державності.

Авторський колектив під керівництвом Є. Гетьмана стоїть на тому, що зміст поняття «національна безпека» визначається історичними та соціально-політичними умовами держави, у якій воно виникає, функціонує та розвивається¹.

Водночас варто зазначити, що важливого значення у сучасному суспільстві набувають також інформаційні умови, що закладають інформаційний вимір існування суспільства та формування суспільної думки, а також визначають місце держави у міжнародному просторі.

До складових національної безпеки азербайджанські дослідники R. Alguliyev, Y. Imamverdiyev, R. Mahmudov, R. Aliguliyev відносять соціально-політичну безпеку, військову безпеку, інформаційну безпеку, продовольчу безпеку, енергетичну безпеку, безпеку системи освіти, науково-технічну безпеку, безпеку системи охорони здоров'я, безпеку транспортної системи, екологічну безпеку, безпеку засобів та культурно-моральну безпеку, при цьому першочергове значення відводиться саме інформаційній безпеці².

Окремі вітчизняні науковці справедливо зазначають, що правовою основою національної безпеки України є Конституція України, відповідно до якої розробляються закони, доктрини, концепції, стратегії та програми, що визначають цілі та орієнтири політики національної безпеки України з метою своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і

¹ Hetman Y., Kobrusieva Y., Dzhaferova O. Administrative and legal regulation of the national security system of Ukraine. *Journal of law and political sciences*. 2022. № 30 (1). P. 177.

² Alguliyev R., Imamverdiyev Y., Mahmudov R., Aliguliyev R. Information security as a national security component. *Information Security Journal*. 2021. № 30 (1). P. 1.

потенційних загроз національним інтересам України¹.

Так, Конституція України встановлює, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»².

Як бачимо, саме інформаційній безпеці як складовій національної безпеки приділяється особлива увага як у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині, так і на рівні нормативно-правового регулювання, зокрема у положеннях Основного Закону держави.

Інформація, зазначає авторський колектив під керівництвом С. Ясечко, поняття багатогранне, вона є об'єктом різноманітних форм людської свідомості та діяльності. З інформацією пов'язані всі суспільні відносини, які є об'єктом правового регулювання³.

Стрімке зростання інформаційних технологій викликало перерозподіл реальної влади в суспільстві від традиційних структур до центрів управління інформаційними потоками. Інформаційні технології знаходять все ширше застосування в таких сферах, як фінансовий обіг і ринок цінних паперів, зв'язок, транспорт, високотехнологічні галузі (особливо атомна, хімічна та ін.), системи державного управління тощо⁴. Окремі науковці наголошують на активному впровадженні та використанні сучасних інформаційних технологій у маркетингу та створенні продукції військового та цивільного призначення⁵.

Варто зазначити, що з огляду на подібне широке впровадження інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, їх системоутворюючий характер окремі вітчизняні дослідники стоять на тому, що державний суверенітет має не лише правовий, політичний чи економічний аспекти, а й інформаційну складову, від якої часто безпосередньо залежить повнота та реальність суверенітету держави в цілому. Більше того, сьогодні глобальні інформаційні процеси в умовах розвитку інформаційного суспільства, які передбачають свободу інформації від державних кордонів, фактично знижують роль державної території як ознаки суверенітету. Значна інформатизація суспільства, транскордонний характер передачі даних можуть дещо обмежити державний суверенітет. При цьому на відміну від державного суверенітету інформаційний суверенітет пов'язується не стільки з територією у фізичному сенсі, скільки з єдиним інформаційним простором⁶. З огляду на це сучасні держави

¹ Shumilo O., Lytvyn I., Shablysty I., Korniyakova T., Popovich I. Legal mechanism to ensure national security in the field of use of natural resources. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). P. 455.

² Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Iasechko S., Ivanovska A., Gudz T., Marchuk M., Venglinskyi O., Tokar A. Information as an object of legal regulation in Ukraine. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (5). P. 237.

⁴ Denysov A. I., Bershov H. Y., Krykun V. V., Zhydovtseva O. Protection of critical infrastructure facilities as a component of the national security. *Cuestiones politicas*. 2021. № 37 (71). P. 792.

⁵ Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). P. 452.

⁶ Zozulia O., Zozuha I., Brusakova O., Kholod Y., Berezna Y. Information Sovereignty as the Basis of

намагаються встановлювати ефективний механізм правового регулювання інформаційної сфери, зокрема інформаційної безпеки, зокрема невід'ємною частиною правового регулювання сфери високих технологій у розвинутих країнах є набір правових та інших інструментів, за допомогою яких держава в особі її компетентних органів може забезпечити захист суб'єктів у цій сфері¹.

Вірменська дослідниця М. Shahbazyan зазначає, що інформаційна безпека – це стан національної спільноти, при якому забезпечується всебічний і безпечний захист людини, суспільства і держави від усіх видів інформаційних ризиків і загроз, радикально налаштованих політичних і суспільних сил. Отже, інформаційна безпека є складним процесом поступового подолання будь-якого інформаційного ризику. Виклики та загрози, з якими стикається інформаційна безпека, визначають конкретний зміст практичних кроків і заходів із забезпечення національної безпеки².

З огляду на таке розуміння інформаційної безпеки нами з урахуванням актуальних викликів і загроз були виокремлені конкретні кроки щодо її забезпечення як складової національної безпеки України.

1. Використання можливостей штучного інтелекту в ході забезпечення інформаційної безпеки. S. Wamba, R. Bawack, K. Carillo у цьому контексті зазначають, що штучний інтелект стає все більш актуальною темою досліджень у сфері національної безпеки через зростаючу потребу в мирних та інклюзивних суспільствах, а також у підтримці сильних інститутів правосуддя. Оскільки електронні суспільства продовжують розвиватися завдяки прогресу в інформаційно-комунікаційних технологіях, штучний інтелект має вирішальне значення для забезпечення розробки заходів безпеки, особливо проти зростаючих кіберзагроз і кібератак. Це знайшло своє вираження у динамічному зростанні додатків з використанням технологій штучного інтелекту для вдосконалення систем підтримки прийняття рішень, експертних систем, робототехніки, спостереження та військових операцій, спрямованих на забезпечення національної безпеки³. Водночас в українських реаліях даний крок слід розглядати, у першу чергу, крізь призму необхідності забезпечення належних умов для розвитку технічної освіти, реалізації ефективних грантових програм, у рамках яких можливо було б підтримувати інноваційну науково-технічну діяльність українських розробників, здобувачів закладів вищої освіти та науково-педагогічних працівників.

2. Закладення надійного економічного підґрунтя для розвитку

Modern State Information Security. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (12). P. 265.

¹ Aristova I., Brusakova O., Koshikov D., Kaplya O. Developing information technology law and legislation: analysis of international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Ius humani-revista de derecho*. 2021. № 10 (2). P.123.

² Shahbazyan M. Information security in the system of ensuring national security. *Wisdom*. 2017. № 9 (2). P. 92.

³ Wamba S., Bawack R., Carillo K. The state of artificial intelligence research in the context of national security: bibliometric analysis and research agenda. *Lecture Notes in Computer Science*. 2019. № 11701. P. 255.

інформаційних технологій. Так, вітчизняні дослідники даної проблематики стверджують, що поступовий еволюційний розвиток національної економіки вимагає залучення максимального обсягу інвестицій, які мають бути спрямовані на створення ефективної системи кредитування малого та середнього бізнесу, розвиток технологічного виробництва конкурентоспроможної продукції, удосконалення транспортної інфраструктури та створення нових робочих місць. Основною умовою залучення прямих інвестицій є позитивне інвестиційне середовище, яке визначається як сукупність умов і факторів, що впливають на свідомість потенційного інвестора під час прийняття рішення щодо початку інвестиційної діяльності¹. З метою залучення іноземних інвестицій у ті сфери економіки, що безпосередньо пов'язані з розвитком інформаційних технологій, вважаємо доречною розробку окремого підзаконного нормативно-правового акту, який на основі діючого законодавства визначить чіткі гарантії захисту інвестиційної діяльності у сфері високих технологій, а також гарантії повернення інвестицій у разі необхідності.

3. Забезпечення ресурсної та інфраструктурної основи інформаційної безпеки України. Окремі дослідники наголошують, що використання енергії має важливе значення для існування будь-якої країни в сучасному світі. Електроенергетика надзвичайно важлива для економіки і має великий вплив на її галузі, оскільки від неї залежить їх нормальне функціонування. Запорукою енергетичної безпеки країни, а отже, її сталого розвитку є надійне, стабільне, достатнє, економічно ефективне та екологічно чисте енергопостачання².

Водночас в умовах російсько-української війни та постійних атак на вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури науковці стверджують, що високі технології є однією з найважливіших складових ефективності та надійності установ і відділів, які є частиною об'єктів критичної інфраструктури. Більшість поточних заходів із захисту та належного обслуговування об'єктів інфраструктури здійснюється з використанням високотехнологічних пристроїв, а також програмного забезпечення як вітчизняного, так і переважно іноземного виробництва. Експерти з безпеки відзначають, що загрози в кіберпросторі наразі є найбільшою загрозою для об'єктів критичної інфраструктури³. З огляду на таке комплексне розуміння інформаційної безпеки до стратегії забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки доречно включити окремі заходи із забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури, безперерійна діяльність яких є основою інформаційної безпеки.

¹ Panova I., Andriiko O., Kysil L., Kurylo T., Uralova Y. The investment environment management system in the framework of legal support as a factor of national safety. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). P. 150.

² Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). P. 329.

³ Denysov A. I., Bershov H. Y., Krykun V. V., Zhydovtseva O. Protection of Critical Infrastructure Facilities as a Component of the National Security. *Cuestiones politicas*. 2021. № 37 (71). P. 794.

4. Розвиток інформаційної компетентності та медіаосвіти населення. Не випадково у світлі сучасних викликів окремі науковці до кола ключових компетентностей відносять саме інформаційну компетентність, яка базується на універсальному вмінні працювати з різними джерелами інформації та забезпечує допрофесійну та соціальну мобільність особистості. Зміст універсальних умінь, що входять до складу інформаційної компетентності, змінюється відповідно до віку, особливостей особистості, залежать від кола життєво важливих завдань, які вирішуються¹. Водночас Н. Морська, О. Федоренко, О. Давидова, В. Андрєєв, Г. Богатирьова, Н. Щербаківа розуміють медіаосвіту як теорію критичного мислення, яка дозволяє сприймати та аналізувати медіатексти, а також опановувати основні засоби медіа².

Ми глибоко переконані, що з кожного окремого громадянина починається інформаційна безпека держави, при чому не лише з молоді, яка має можливість більш активно використовувати сучасні інформаційні технології, але і з кожного громадянина похилого віку, особи з інвалідністю, з кожної дитини, яка з перших років життя опиняється у насиченому інформацією середовищі, де батьки не завжди можуть передати їй відповідні компетентності, адже інформаційні технології постійно розвиваються разом із новими викликами з інформаційної безпеки. Тому важливим є диференційований підхід до визначення інструментів формування інформаційної компетентності населення: від поширених наразі вебінарів і онлайн-курсів до зустрічей на базі районних бібліотек та розміщення відповідних інформаційних матеріалів у житлових будинках.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що розвиток інформаційних технологій, з одного боку, призводить до появи більш прогресивних, доступних, ефективних рішень у вітчизняній економіці та соціальній сфері, а з іншого – викликає появу нових ризиків та проблем для національної безпеки держави, зумовлених формуванням глобального інформаційного середовища та намаганнями держав світу визначати вектор розвитку цього середовища.

Феномен національної безпеки в умовах глибинних цифрових, культурних та інформаційних перебудов у сучасному динамічному постмодерному суспільстві є вкрай складною категорією як у вітчизняній, так і у зарубіжній правовій доктрині. До того ж у вітчизняних реаліях російсько-української війни осмислення даної категорії відіграє ключову роль у збереженні української державності.

Саме інформаційній безпеці як складовій національної безпеки приділяється особлива увага як у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині, так і на рівні нормативно-правового регулювання, зокрема у

¹ Braslavskaya O., Rozhi I., Novhorodska Y., Skrypnyk N., Pochuieva V. Information technologies in the formation of professional competence of future teachers. *Ad alta-journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 139.

² Morska N., Fedorenko O., Davydova O., Andreev V., Bohatyryova G., Shcherbakova N. Information technologies in teaching: the basis of students' knowledge. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (2). P. 44.

положеннях Основного Закону держави.

З урахуванням актуальних викликів і загроз нами були виокремлені конкретні кроки щодо забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України, а саме використання можливостей штучного інтелекту в ході забезпечення інформаційної безпеки; закладення надійного економічного підґрунтя для розвитку інформаційних технологій; забезпечення ресурсної та інфраструктурної основи інформаційної безпеки України; розвиток інформаційної компетентності та медіаосвіти населення.

У межах реалізації запропонованих кроків доречно забезпечити належні умови для розвитку технічної освіти; реалізувати ефективні грантові програми, у рамках яких можливо було б підтримувати інноваційну науково-технічну діяльність українських розробників, здобувачів закладів вищої освіти та науково-педагогічних працівників; розробити окремий підзаконний нормативно-правовий акт, який на основі діючого законодавства визначить чіткі гарантії захисту інвестиційної діяльності у сфері високих технологій, а також гарантії повернення інвестицій у разі необхідності; до стратегії забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки включити окремі заходи із забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури, безперервна діяльність яких є основою інформаційної безпеки; втілити диференційований підхід до визначення інструментів формування інформаційної компетентності населення: від поширених наразі вебінарів і онлайн-курсів до зустрічей на базі районних бібліотек та розміщення відповідних інформаційних матеріалів у житлових будинках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Alguliyev R., Imamverdiyev Y., Mahmudov R., Aliguliyev R. Information security as a national security component. *Information Security Journal*. 2021. № 30 (1). pp. 1-18.
3. Aristova I., Brusakova O., Koshikov D., Kaplya O. Developing information technology law and legislation: analysis of international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Ius humani-revista de derecho*. 2021. № 10 (2). pp.117-128.
4. Braslavskaya O., Rozhi I., Novhorodska Y., Skrypnyk N., Pochuieva V. Information technologies in the formation of professional competence of future teachers. *Ad alta-journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). pp. 139-142.
5. Cherniavska B., Shevchenko S., Kaletnik V., Dzhabupov H., Madryha T. Information warfare in the world and information security issues in the context of the russian-Ukrainian war. *Review of Economics and Finance*. 2023. № 21. pp. 916 – 922.

6. Denysov A. I., Bershov H. Y., Krykun V. V., Zhydovtseva O. Protection of critical infrastructure facilities as a component of the national security. *Cuestiones politicas*. 2021. № 37 (71). pp. 789-799.
7. Denysov A. I., Bershov H. Y., Krykun V. V., Zhydovtseva O. Protection of Critical Infrastructure Facilities as a Component of the National Security. *Cuestiones politicas*. 2021. № 37 (71). pp. 789-799.
8. Hetman Y., Kobrusieva Y., Dzhafarova O. Administrative and legal regulation of the national security system of Ukraine. *Journal of law and political sciences*. 2022. № 30 (1). pp. 167-180.
9. Iasechko S., Ivanovska A., Gudz T., Marchuk M., Venglinskyi O., Tokar A. Information as an object of legal regulation in Ukraine. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (5). pp. 237-242.
10. Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). pp. 438-454.
11. Morska N., Fedorenko O., Davydova O., Andreev V., Bohatyryova G., Shcherbakova N. Information technologies inteaching: the basis of students' knowledge. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (2). pp. 44-53.
12. Panova I., Andriiko O., Kysil L., Kurylo T., Uralova Y. The investment environment management system in the framework of legal support as a factor of national safety. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). pp. 149-162.
13. Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). pp. 329-343.
14. Serohina S. H., Mykolenko O. M., Seliukov V., Lialiuk O. Public Administration as One of the Forms for Exercising State Power. *Indonesian Law Journal*. 2021. № 9 (2). pp. 279-290.
15. Shahbazyan M. Information security in the system of ensuring national security. *Wisdom*. 2017. № 9 (2). pp. 92-97.
16. Shumilo O., Lytvyn I., Shablysty I., Kornyakova T., Popovich I. Legal mechanism to ensure national security in the field of use of natural resources. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). pp. 455-470.
17. Wamba S., Bawack R., Carillo K. The state of artificial intelligence research in the context of national security: bibliometric analysis and research agenda. *Lecture Notes in Computer Science*. 2019. № 11701. pp. 255-266.
18. Zozulia O., Zozuha I., Brusakova O., Kholod Y., Berezhna Y. Information Sovereignty as the Basis of Modern State Information Security. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (12). pp. 264-268.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2024

Oleksiy Yu. STAROSTIN

*(Institute of Legal Personnel Training for the Security Service of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)*

ENSURING INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article emphasizes that the development of information technologies, on the one hand, leads to the emergence of more progressive, affordable, effective solutions in the domestic economy and social sphere, and on the other hand, it causes the emergence of new risks and problems for the national security of the state. Taking into account the current challenges and threats, we have singled out specific steps to ensure information security, namely the use of artificial intelligence capabilities in the course of ensuring information security; laying a reliable economic basis for the development of information technologies; provision of resource and infrastructural basis of information security of Ukraine; development of information competence and media education of the population.

Key words: *national security, information war, information security, information, information sovereignty.*

Владислав Іванович ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
НАПрН України, м. Київ)

Ольга Євгенівна АВРАМОВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф.Г. Бурчака НАПрН України, м. Київ)

МЕДІАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ЖИТЛОВИХ СПОРІВ

У статті з'ясовано особливості медіаційної процедури під час розгляду житлових спорів. Наголошено, що інститут медіації є одним із засобів захисту прав в межах неюрисдикційної форми захисту прав, зокрема цивільних, сімейних, житлових. Вказано, що житлові спори включають спори щодо: приватизації житла; примусового виселення із житла; вселення до житла; набуття права на житло; схоронності житлового фонду; розірвання договору житлового найму; припинення сервітуту на проживання; надання житлово-комунальних послуг тощо. Визначено, що медіація може бути застосована: 1) до виникнення спору, тобто як міра запобігання (медіатор буде виконувати функції щодо формування волевиявлення сторін, спрямованого на запобігання конфлікту та їх правомірної поведінки); 2) як процедура розв'язання вже існуючого спору (медіатор вже вступає у стан динаміки спірного правовідношення, його функція спрямовується на захист прав та відновлення режиму законності).

Альтернативне розв'язання спору проводиться у межах медіаційної процедури. Врегулювати спір можливо шляхом укладання медіаційної угоди. Наголошено, що медіація припиняється внаслідок: закінчення строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; дострокового завершення медіаційної процедури (у разі відмови хоча б однієї зі сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації); 3) фактичної неможливості проведення подальшої процедури медіації (у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена).

Ключові слова: медіація, форма захисту, спосіб захисту, житло, врегулювання спору, медіаційна угода, медіаційна процедура, медіатор.

Постановка проблеми. Житлові спори є одними з найбільш поширених в українському судочинстві. Вони створюють додаткове навантаження на вітчизняну судову систему. Водночас вказані спори найчастіше обумовлені особистими стосунками, зокрема сімейними, відносинами із сусідами, орендарем та орендодавцем. Як наслідок, наявність психологічних зв'язків та взаємодії між учасниками конфлікту створює підвалини для обрання альтернативного порядку розгляду спорів. Сучасним інструментарієм для цього є інститут медіації.

Медіація – це процес вирішення суперечок за допомогою третьої сторони – посередника, який надає сторонам інформацію для вирішення їх спору, адже у сторін конфлікту не виникає зобов'язання виконувати його пропозиції¹. Медіація сприяє зменшенню навантаження на судову систему, забезпечує швидше та ефективніше вирішення справ, сприяє збереженню відносин між сторонами, зміцненню довіри між державою та громадянином². Незважаючи на доступність медіаційної процедури, в українському суспільстві не є поширеним звернення до альтернативних способів вирішення спору. Це підкреслює доцільність продовження популяризації інституту медіації та розробки його наукових засад, зокрема залежно від предмета спірних правовідносин.

Стан дослідження проблеми. Науковці активно звертаються до проблематики медіації. Медіація, як і інші альтернативні способи вирішення спорів були предметом наукового інтересу таких дослідників, як Н.Ю. Голубєва, О.О. Кармаза, О.Р. Кібенко, С.О. Кравцов, Я.П. Любченко, Н.А. Мазаракі, В.Т. Маляренко, Т.О. Подковенко, Ю.Д. Притика, Т.В. Цувіна та ін. Зокрема, В.А. Кройтор визначив особливості застосування медіаційної

¹ Kurniawan R., Gayo S. The Use of Mediation as Alternative Property Dispute Resolution. *International Journal of Research and Review*. 2023. Vol. 10; Issue: 2; February. P. 332

² Teremetskyi V., Tokarieva K., Myronenko M., Mishchuk I., Melnychuk Y. Mediation in administrative and legal disputes in Ukraine: a European perspective. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (70). P. 200. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.18>.

URL:

<https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2567>.

процедури до вирішення спорів у сфері нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності¹. У дисертаційному дослідженні Л.І. Галупова розкриває особливості онлайн-медіації². На думку Ю.Д. Притики, специфіка медіації полягає у тому, що у переговорному процесі між двома конфліктуючими сторонами бере участь посередник³. Наведені позиції вказують на жваву наукову дискусію на рівні правничої науки. Водночас, незважаючи на системне дослідження інституту медіації, все ще не визначено особливості медіаційної процедури під час розгляду житлових спорів. Це і підкреслює актуальність наряду цього дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей медіаційної процедури під час розгляду житлових спорів. Опанування цієї мети можливе лише при розкритті таких завдань: надати характеристику медіації; визначити види житлових спорів; висвітлити медіаційну процедуру під час розгляду житлових спорів; надати пропозиції щодо подальших наукових розвідок у цей сфері.

Виклад основного матеріалу. Медіація є складним правовим явищем, оскільки вона може розглядатися у двох аспектах, як: 1) структурована, добровільна, конференційна, неупереджена процедура щодо врегулювання конфлікту шляхом переговорів; 2) автономна професійна діяльність⁴. Дійсно, медіація може розглядатися як доступна, економічна процедура вирішення конфлікту та як професійна діяльність правників. Варто підкреслити, що лінгвістично медіація походить від англ. «посередництво», а у сфері права розглядається як процедура вирішення суперечок із залученням третьої сторони посередника⁵. Вона відноситься до альтернативних способів вирішення спорів, які також охоплюють: 1) переговори – найпоширеніша та найпростіша з процедур, оскільки не потребує додаткових витрат і залучення третіх осіб; 2) медіація, посередництво – переговори між сторонами за участю третьої незацікавленої особи, яка позбавлена права виносити обов'язкове для сторін рішення; 3) медіація-арбітраж і арбітраж-медіація – комбіновані способи альтернативного вирішення спорів; 4) попередня незалежна оцінка (early neutral evaluation) – допоміжна стосовно переговорів процедура, яка полягає в залученні відповідного експерта, спеціаліста в певній галузі права

¹ Teremetskyi V., Tokarieva K., Myronenko M., Mishchuk I., Melnychuk Y. Mediation in administrative and legal disputes in Ukraine: a European perspective. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (70). P. 200–209. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.18>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2567>.

² Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2021. С. 5.

³ Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2006. С. 12.

⁴ Кройтор В. А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері захисту прав на нетипові об'єкти авторського права. *Науковий юридичний журнал*. 2023. № 8. С. 125. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2>.

⁵ Kurniawan R., Gayo S. The Use of Mediation as Alternative Property Dispute Resolution. *International Journal of Research and Review*. 2023. Vol. 10; Issue: 2; February. P. 334.

для надання висновку щодо можливих варіантів вирішення спору, шансів сторін у разі звернення до суду чи арбітражу та інших поставлених питань; 5) незалежний експертний висновок (expert determination) – залучення експерта має на меті переважно встановлення певних фактів (економічного, технічного, фінансового характеру); 6) рекомендаційний (необов'язковий) арбітраж (nonbinding arbitration) – залучений незалежний арбітр надає власну оцінку доводам сторін, спираючись на докази, і такий висновок не може бути примусово виконаний; 7) «маятниковий арбітраж» (pendulum arbitration) або арбітраж останньої оферти (final offer arbitration) – сторони у визначеній послідовності викладають власні варіанти вирішення спору, а арбітр обирає з них найбільш прийнятний і справедливий; 8) міні-суд (executive tribunal, mini-trial) – розгляд спору здійснюється комісією, що складається з керівників чи уповноважених осіб компаній-сторін під головуванням запрошеної нейтральної особи; 9) приватний суддя (rent-a-judge, private judging)¹. Наведені альтернативні способи вирішення спорів можуть визнаватися і формами захисту в межах неюрисдикційної форми захисту прав. Відомо, що неюрисдикційна форма захисту – це захист цивільних прав уповноваженою особою без звернення до компетентних державних органів та організацій². Тому інститут медіації є одним із засобів захисту прав в межах неюрисдикційної форми захисту прав, зокрема цивільних, сімейних, житлових.

Загальні положення щодо медіації закріплені у Законі України «Про медіацію». Згідно з абз. 4 ч. 1 ст. 1 цього Закону медіація є позасудовою добровільною, конфіденційною, структурованою процедурою, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів³. Виходячи з цього визначення можна стверджувати, що медіація є доступною, слушною процедурою для українського суспільства. Для досягнення узгодженості необхідно залучати незалежного посередника – медіатора, що має відповідні знання та досвід роботи у сфері розв'язання правових суперечок. Під час медіаційної процедури сторони спору можуть висловити свої занепокоєння та спільно знаходити шляхи вирішення конфлікту, що відповідає їх інтересам.

Аналізуючи положення Закону України «Про медіацію», можна стверджувати, що в нормах Закону не містяться особливості порядку проведення медіації щодо окремих категорій спорів (сімейних, житлових, права інтелектуальної власності тощо). Складність правового регулювання проведення медіаційної процедури щодо окремих категорій спорів (зокрема, житлових) посилюється тим, що спеціалізовані акти житлового законодавства також не визначають регламентацію медіаційних відносин.

¹ Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 20–22.

² Науменко К. С. Поняття та види форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. *Форум права*. 2014. № 2. С. 297.

³ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

Через те, проведення медіації житлових спорів врегульовується індивідуально-правовим регулюванням, зокрема укладанням медіаційної угоди. Це письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»)¹.

Правова природа медіаційної угоди є достатньо складною. Щодо цього В. П. Маковій підкреслює, що ця угода є різновидом правочину або цивільно-правового договору має низку рис, притаманних останнім юридичним категоріям. Вказана угода має таке втілення: 1) підстава виникнення, зміни та припинення суспільних відносин (у статичній проекції); 2) певна дія, якій притаманні відповідні риси; 3) динамічні стосунки протягом існування договірних відносин; 4) документ як форма прояву суспільно-значимої поведінки; 5) засіб до реалізації правосуб'єктності учасників медіаційної процедури; 6) спосіб досягнення юридично значимого результату наведеного різновиду альтернативної форми вирішення спорів². На особливість цієї угоди звертає Ю.М. Жорнокуй. Так, дослідник слушно наголошує, що найбільш поширеною точкою зору щодо проблеми правової природи результату процедури примирення полягає в тому, що необхідно розмежовувати медіаційний договір, укладений у межах приватної медіації, з одного боку, і в судовій медіації – з іншого. Перший досліджується як правочин, другий прирівнюється до мирової угоди³. В юридичній літературі визначаються такі види медіаційних угод: 1) простий (типовий) договір про проведення медіації чи змішаний (комбінований) договір про проведення медіації, який містить додаткові умови проведення медіації та/чи положення щодо застосування інших альтернативних форм врегулювання конфлікту (спору) чи положення медіаційного застереження; 2) договір про проведення медіації щодо врегулювання конфлікту чи договір про проведення медіації щодо врегулювання спору; 3) договір про проведення медіації, укладений до звернення до суду, та договір про проведення медіації, укладений в судовому процесі; 4) усний чи письмовий договір; 5) оплатний чи безоплатний⁴. Виходячи з наведеного, медіаційна угода є приватноправовою угодою, що спрямована на визначення порядку проведення медіаційної процедури та на розв'язання спору і захисту прав. Зауважимо, що в Україні правове регулювання медіації житлових спорів

¹ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

² Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99-103. <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.17>.

³ Жорнокуй Ю. М. Значення медіаційного договору у вирішенні корпоративних конфліктів. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна* (м. Харків, 25 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 83.

⁴ Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Цивільно-правові договори в медіації: проблеми якості закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 153. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/33>.

базується на нормативно-правовому регулюванні (Цивільний кодекс України, Закон України «Про медіацію») та індивідуально-правовому регулюванні (відповідна медіаційна угода). При цьому первинність норми регулювання відносин щодо альтернативного вирішення спору буде міститися саме в медіаційній угоді.

Варто підкреслити, що при зверненні до медіатора стосовно розв'язання будь-якого конфлікту, первинно він повинен визначитися із предметом спору. Так, іноді складно визначитися між розмежуванням житлового та сімейного спору. Наприклад, Український центр медіації наводить такий приклад сімейного/житлового спору: розподіл квартир в іншому місті та Києві між подружжям, яке фактично перебуває у шлюбі, але жінка живе у київській квартирі з новим фактичним чоловіком-іноземцем. Чоловік у Києві проживав на орендованій житловій прощі, на яку йому давала гроші жінка. Квартира у іншому місті під час шлюбу придбана на дошлюбні гроші чоловіка і юридично стала спільною власністю подружжя. Під час шлюбу подарована жінкою чоловіку в розрахунок на те, що він відмовиться від київської квартири. Подружжя визнає, що чоловік є прекрасним батьком. Чоловік вимагає придбання для нього окремої квартири у Києві поближче до дітей. Внаслідок медіації чоловік погодився включити подаровану жінкою квартиру у спільне шлюбне майно і всі житлові питання вирішувати з урахуванням цього майна¹. Наведений спір достатньо складно кваліфікувати за предметом спору, оскільки поєднуючи майнові та особисті немайнові інтереси, можна визначити, що спір виник щодо розумності права на утримання, справедливого правового режиму спільної власності, добросовісного виконання батьківських обов'язків. Саме такий аспект розгляду конфлікту можливий у межах проведення медіації. Водночас це не «класичний» житловий спір.

Виявити види житлових спорів можна через аналіз судової практики. У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1985 № 2 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України» виокремлюються такі категорії судових спорів: спори, пов'язані з договором найму жилого приміщення, про надання наймачеві звільненого жилого приміщення в квартирі, в якій він проживає, якщо йому відмовлено в наданні цього приміщення або на нього видано ордер іншій особі чи воно передано іншому наймачеві, який проживає в цій же квартирі; про відмову у видачі охоронного свідоцтва; про примусовий обмін займаного жилого приміщення; про переселення на час капітального ремонту жилого будинку; про відмову в наданні жилого приміщення, що зберіглося після капітального ремонту; про визнання і втрату права на жиле приміщення; про відмову у видачі ордера на жиле приміщення для заселення у житло². У цій Постанові були перелічені найбільш поширені

¹ Історії з практики. Сімейна медіація. Житлові спори. Спадкові спори. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/vrehuliuvannia-sporiv/istorii-z-praktyky/52-korotkyi-vyklad-istorii/1862-simeina-mediatsiia-zhytlovi-spori-spadkovi-spori>.

² Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України :

житлові спори та взагалі існуючі житлові правовідносини. Незважаючи на темпоральність прийняття цієї Постанови, визначення у її положеннях видів житлових спорів може бути враховано і для сучасного науково-практичного підґрунтя визначення спору як житлового.

Відповідно до п. 2 і 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на житловий будинок» від 04.11.1991 № 7 судам підвідомчі також справи, що прямо впливають з права власності, наприклад, права успадкування житла, застави житла тощо. Так, судам підвідомчі спори, пов'язані з правом власності на житловий будинок, а саме: 1) про визнання права власності на будинок або його частину (частку), витребування цього майна з чужого незаконного володіння, усунення будь-яких порушень зазначеного права, хоча б ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння і відшкодуванням заподіяних цим збитків; 2) про виділ частки з будинку (поділ будинку), що є спільною власністю (частковою чи сумісною); 3) про надбудову, прибудову або перебудову будинку і підсобних будівель, якщо є дозвіл виконкому місцевої ради, але проти цього заперечують інші учасники спільної часткової власності; 4) про визначення порядку користування житловим будинком; 5) про зміну розміру часток будинку, що перебувають у спільній частковій власності; 6) про право привілеєвої купівлі частки в спільній частковій власності на будинок; 7) про визнання недійсними договорів купівлі-продажу, міни, дарування будинку тощо; 8) про компенсацію, пов'язану із зниженням цінності будинку, спричинену діяльністю підприємств, організацій¹. Аналізуючи наведену Постанову, варто звернути увагу на те, що право власності на житло є цивільним спором, а ось до житлового спору слід відносити конфлікти стосовно проживання у житлі, управління ним, набуття та припинення права на житло, вселення та виселення.

Виявити перелік житлових спорів можливо і на підставі вивчення положень Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 24 постанови «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 № 3². У цій Постанові зазначено, що у порядку цивільного судочинства розглядаються спори щодо права особи на житло (приватизація житла, взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, або зняття з такого обліку, надання житла, користування житловим приміщенням у будинку державного чи приватного жилого фонду, житлово-будівельних кооперативів, у

постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1985 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85#Text>.

¹ Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.11.1991 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91#Text>.

² Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13#Text>.

гуртожитках, зняття з реєстраційного обліку місця проживання за наявності спору, виселення, а також спори щодо забезпечення житлових прав мешканців гуртожитків тощо)¹. У вказаній постанові частково визначено види житлових спорів.

Згодом категорія житлових спорів розширювалась, зокрема в Узагальненні житлових спорів за 2014–2015 рр., зробленому Апеляційним судом Харківської області, виокремлено такі найбільш поширені житлові спори: визнання особи, що втратила право користування житловим приміщенням за відсутності понад встановлений термін; позовні вимоги про зняття з реєстраційного обліку; виселення членів сім'ї власника майна; вселення до житлового приміщення; взаємовиключність вимог про виселення та визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням; можливість виселення іпотекодавця з іпотечного майна без надання іншого житлового приміщення новим власником майна. Зазначено, що до проблемних питань належать: 1) можливість виселення без надання іншого житлового приміщення іпотекодавця з іпотечного майна, яке придбано не за рахунок кредитних коштів новим власником майна; 2) про першочерговість надання житла суддям протягом 6 місяців після переведення у нову місцевість². З огляду на це можна виокремити житлові спори щодо набуття житла (отримання житла за допомогою кредитних, соціальних механізмів, отримання службового житла та ін.), користування житлом, відносини із вселення та виселення із житла.

Одним із проблемних напрямів кваліфікації житлових спорів є співвідношення ордеру на житлове приміщення та договору найму. Наприклад, складно погодитися з таким твердженням Великої Палати Верховного Суду України. У п. 31 постанови Великої Палати Верховного Суду України від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц, де вказано, що «особливість права користування службовим житлом на підставі ордеру полягає, зокрема, у тому, що володільцем такого житла залишається його власник. Особа, яка користується службовим житлом, знає, що після припинення її правовідносин з роботодавцем вона зобов'язана звільнити надане ним житлове приміщення»³. Наведена позиція не враховує, що ордер на вселення та договір найму службового житлового приміщення є різними індивідуально-правовими актами за своїм призначенням та наслідками. Як науковцям, так і практикуючим правникам варто враховувати, що право на проживання у службовому приміщенні виникає виключно на підставі договору найму службового житлового приміщення, а не на підставі

¹ Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.11.1991 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91#Text>.

² Узагальнення житлових спорів за 2014-2015 рр.: Апеляційний суд Харківської області: сайт. URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag16c11.

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/75296538?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05.

ордера¹. Виходячи з цього, особа яка проживає у житловому приміщенні на підставі виключно ордеру може вважатися такою, що самоправно зайняла житло, оскільки ордер має темпоральну дію і є лише підставою для укладання договору найму.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що житлові спори включають спори щодо: приватизації житла; примусового виселення із житла; вселення до житла; набуття права на житло; схоронності житлового фонду; розірвання договору житлового найму; припинення сервітуту на проживання; надання житлово-комунальних послуг тощо. Для розв'язання житлових спорів доцільно використовувати альтернативні способи розв'язання спорів, зокрема звернення медіатора.

Процесуальні відносини проведення медіації житлових спорів чітко не визначені у законодавстві. Тому при проведенні медіаційної процедури слід використовувати загальні положення визначені Законом України «Про медіацію». Зауважимо, що медіація провадиться з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію»²). Отже, медіація може бути застосована: 1) до виникнення спору, тобто як міра запобігання (медіатор буде виконувати функції щодо формування волевиявлення сторін, спрямованого на запобігання конфлікту та їх правомірної поведінки); 2) як процедура розв'язання вже існуючого спору (медіатор вже вступає у стан динаміки спірного правовідношення, його функція спрямовується на захист прав та відновлення режиму законності). Залежно від цього визначається і порядок проведення медіації житлових спорів.

Для проведення медіації у житлових спорах сторони конфлікту самостійно та добровільно приймають рішення щодо звернення до медіатора. Внаслідок низького рівня правничої обізнаності населення, можна припустити, що звернення до медіації може бути сформовано під час юридичної консультації, яка отримується для визначення стратегії та тактики захисту житлових прав. Перед початком проведення медіації медіатор або суб'єкт, який забезпечує проведення медіації, здійснює підготовчі заходи зі сторонами наявного або можливого конфлікту (спору), разом або окремо, для з'ясування можливості проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації (ст. 16 Закону України «Про медіацію»³).

¹ Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні : монографія. Тернопіль : ЗУНУ. 2021. С. 305.

² Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

³ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

Медіація починається з підготовчої стадії, на якій основну роль відведено медіатору або суб'єкту, що забезпечує проведення медіації, на якого покладено обов'язок здійснити підготовчі заходи зі сторонами наявного або можливого конфлікту (спору). Підготовча стадія медіації є фундаментом для подальшого перебігу процесу медіації (для переходу до наступних стадій медіації). Метою цієї стадії є створення організаційних умов для проведення процедури медіації. Завданням цієї стадії є: 1) встановлення волевиявлення та дійсних намірів сторін щодо проведення процесу медіації для вирішення наявного чи можливого спору (конфлікту); 2) пояснення змісту, принципів медіації, а також переваг процедури медіації; 3) визначення медіабельності спору (конфлікту); 4) вирішення організаційних умов проведення процедури медіації, наприклад, у разі необхідності запрошення іншої сторони спору (конфлікту) для врегулювання відносин шляхом медіації, визначення складу учасників процесу медіації, місця проведення медіації, визначення часу проведення медіації тощо; 5) укладення договору про проведення медіації¹. На підготовчій стадії необхідно визначитися з предметом спору, надати йому юридичну класифікацію, запропонувати сторонам надати необхідні докази, правостановлюючі документи щодо житла.

Друга стадія процесу медіації – безпосередня процедура медіації, полягає в організації та веденні безпосередньої процедури медіації (переговорного процесу), в межах якої медіатор повинен наблизити сторони до співробітництва (примирення) та укладення угоди за результатами медіації². Медіація проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора (ст. 17 Закону України «Про медіацію»)³. Варто підкреслити, що медіація може проводитися й у режимі он-лайн. Онлайн-медіація можлива у будь-якому випадку за вибором медіатора або запитом сторін⁴.

Безпосередня процедура медіації під час розгляду житлових спорів повинна включати такі питання: встановлення підстав виникнення житлових правовідносин, наявності житла у сторін, виявлення фактів наявності чи відсутності дискримінації житлових прав, з'ясування механізмів забезпечення права на житло, факт порушення житлових прав, порядок утримання житла та ін. При проведенні медіації житлових спорів необхідно враховувати, що за результатами медіації сторони не можуть бути позбавлені житла або їх конституційне права на житло буде

¹ Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. *Право і суспільство*. 2023. Т. 1. № 2. С. 70. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.11>.

² Там само. С. 70.

³ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

⁴ Бондарчук Н. В., Радченко О. Ю. Проведення медіації онлайн: міжнародний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 158–159. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.25>.

обмежено.

Третьою стадією медіації є стадія завершення медіації, яка пов'язується із підписанням угоди за результатами медіації та її виконанням¹. Зауважимо, що медіація може бути завершена як з позитивним результатом, так і негативним. Тобто сторони не отримують вирішення конфлікту, а тому вимушені звертатися до суду. Медіація може бути: 1) завершеною, коли підписується угода за результатами медіації; 2) припиненою. Медіація припиняється внаслідок: 1) закінчення строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; 2) дострокового завершення медіаційної процедури (у разі відмови хоча б однієї зі сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації); 3) фактичної неможливості проведення подальшої процедури медіації (у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена).

Висновки. Підкреслено, що медіаційна угода є приватноправовою угодою, яка спрямована на визначення порядку проведення медіаційної процедури та на розв'язання спору і захисту прав. Визначено, що в Україні правове регулювання медіації житлових спорів базується на нормативно-правовому регулюванні (Цивільний кодекс України, Закон України «Про медіацію») та індивідуально-правовому регулюванні (відповідна медіаційна угода). Аргументовано, що житлові спори включають спори щодо: приватизації житла; примусового виселення із житла; вселення до житла; набуття права на житло; схоронності житлового фонду; розірвання договору житлового найму; припинення сервітуту на проживання; надання житлово-комунальних послуг та ін. Звернута увага, що житлові спори мають відповідну специфіку та потребують окремої підготовки до проведення медіації. При проведенні медіації житлового спору необхідно неухильно дотримуватися положень щодо забезпечення конституційного права на житло кожної сторони конфлікту.

Перспективи подальших наукових досліджень особливостей медіаційної процедури під час розгляду житлових спорів можуть стосуватися розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства про введення альтернативних способів розгляду житлових спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні : монографія. Тернопіль : ЗУНУ. 2021. 426 с.

¹ Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. *Право і суспільство*. 2023. Т. 1. № 2. С. 71. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.11>.

2. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред.
3. Бондарчук Н. В., Радченко О. Ю. Проведення медіації онлайн: міжнародний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 156–161. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.25>.
4. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2021. 20 с.
5. Жорнокуй Ю. М. Значення медіаційного договору у вирішенні корпоративних конфліктів. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна* (м. Харків, 25 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 82–85.
6. Історії з практики. Сімейна медіація. Житлові спори. Спадкові спори. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/vrehuliuvannia-sporiv/istorii-z-praktyky/52-korotkyi-vyklad-istorii/1862-simeina-mediatsiia-zhytlovi-spori-spadkovi-sporu>.
7. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. *Право і суспільство*. 2023. Т. 1. № 2. С. 67–72. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.11>.
8. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Цивільно-правові договори в медіації: проблеми якості закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 151–154. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/33>.
9. Кройтор В. А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері захисту прав на нетипові об'єкти авторського права. *Науковий юридичний журнал*. 2023. № 8. С. 124–127. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2>.
10. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99–103. <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.17>.
1. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с.
11. Науменко К. С. Поняття та види форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. *Форум права*. 2014. № 2. С. 296–300.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/75296538?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05.
13. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2006. 33 с.

14. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13#Text>.

15. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1985 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85#Text>.

16. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.

17. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.11.1991 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91#Text>.

18. Узагальнення житлових спорів за 2014-2015 рр.: Апеляційний суд Харківської області: сайт. URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag16c11.

19. Kurniawan R., Gayo S. The Use of Mediation as Alternative Property Dispute Resolution. *International Journal of Research and Review*. 2023. Vol. 10; Issue: 2; February. P. 330–338.

20. Teremetskyi V., Tokarieva K., Myronenko M., Mishchuk I., Melnychuk Y. Mediation in administrative and legal disputes in Ukraine: a European perspective. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (70). P. 200–209. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.18>. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2567>.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2024

Vladyslav I. TEREMETSKYI,

Doctor in Law, Professor

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Olga E. AVRAMOVA,

PhD in Law, Associate Professor

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

MEDIATION PROCEDURE WHILE CONSIDERING HOUSING DISPUTES

The article identifies the specifics of the mediation procedure in resolving housing disputes. It is noted that the institution of mediation serves as one of the means of protecting rights within the framework of non-jurisdictional forms of legal protection, particularly in civil, family, and housing matters. It is indicated

that housing disputes encompass conflicts regarding: housing privatization; forced eviction from housing; occupancy of housing; acquisition of housing rights; preservation of the housing stock; termination of lease agreements; cessation of residential servitudes; provision of housing and communal services. It is determined that mediation can be applied: 1) at the onset of a dispute, as a preventive measure (the mediator will undertake functions to shape the parties' will aimed at preventing conflict and ensuring their lawful behavior); 2) as a procedure for resolving an existing dispute (the mediator enters into the dynamics of the contentious legal relationship, with their function directed towards protecting rights and restoring the regime of legality). Alternative dispute resolution is conducted within the framework of the mediation procedure. Dispute resolution can be achieved through the conclusion of a mediation agreement. It is emphasized that mediation is terminated as a result of: the expiration of the mediation period and/or the expiration of the mediation agreement; premature termination of the mediation procedure (in case of refusal by at least one of the mediation parties or the mediator(s) to participate in mediation); 3) the practical impossibility of further mediation procedure (in case of the death of a natural person who is a party to mediation, or the liquidation of a legal entity that is a party to mediation; in case of recognition of a mediation party or mediator(s) as legally incapacitated or as a person whose civil capacity is limited).

Keywords: *mediation, form of protection, means of protection, housing, dispute resolution, mediation agreement, mediation procedure, mediator.*

Олександр Олександрович УСИК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті відмічено, що функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту об'єктивно пов'язані із двома ключовими концепціями з приводу тлумачення цієї категорії: правовою та управлінською. Так, забезпечення міжнародного співробітництва – це юридично обґрунтована та регламентована діяльність правоуповноважених суб'єктів, а, отже, її функції цілком можна описати як правові. З'ясовано, що функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту – це допустимі та регульовані нормами чинного законодавства напрями діяльності уповноважених суб'єктів, роботу яких націлено на виконання завдань такого співробітництва, а також організацію та створення умов його ефективної реалізації.

Виділено наступні ключові функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту: інтеграційна; еволюційна; трансформаційна; виховна; організаційна; оціночна. Аргументовано, що саме наведені в статті функції є найбільш актуальними на сьогоденний момент, адже відповідають сучасному стану міжнародного співробітництва та його нормативно-правовій конструкції.

Ключові слова: функції, забезпечення, фізична культура, спорт, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми. Сьогодні фізична культура - це складова частина загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих потреб, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх відносин між народами і зміцнення миру. Одним із елементів фізичної культури є спорт – органічна частина фізичної культури¹. Водночас «спорт» відповідно до статті 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» – це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, яка спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у

¹ Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2010. С. 15–16

фізичній, інтелектуальній та інших підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них¹. Тож необхідним є забезпечення належного міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. При цьому така діяльність, будучи практично орієнтованою, реалізується через низку функцій, дослідженню яких і буде присвячено дану статтю.

Проблема забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу В. А. Базенко, С. М. Балабан, С. А. Вавренюк, І. Л. Гасюк, О. І. Іваненко, Ю. Ю. Калиновський, А. Ю. Клименко, Т. В. Курусь, Я. О. Тицька, М. О. Ткалич та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні доробки, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання розуміння функцій забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику ключовим функціям забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «функція»; узагальнити наукові погляди вчених та норми чинного законодавства, на основі чого виділити функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика функцій забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, а також запропоновано власний підхід до їх виокремлення.

Виклад основного матеріалу. Кожний правовий інститут, механізм або діяльність мають власний функціонал, який дає можливість побачити напрями приведення відповідних юридичних об'єктів до дії. Не виключається з цього правила забезпечення міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту. Якщо звернутись до семантики слова «функція», то можна встановити, що дане слово походить від латинського «functio» (виконання, здійснення) і тлумачиться як: 1) діяльність, обов'язок, робота; 2) зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в певній системі відносин (наприклад, функція грошей); 3) коло діяльності, призначення, роль; 4) специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин². Наведені визначення доводять, що функція – це практичний напрям, вектор діяльності певного об'єкту, механізму або ж зовнішній прояв властивостей чого-небудь. Категорія міжнародного співробітництва тяжіє до адміністративно-правової сфери, яка передбачає роботу суб'єктів публічного управління, дозволяє стверджувати про частковий зв'язок змісту її функцій із сутністю функцій управління або державного управління. З приводу останніх на сьогоднішній

¹ Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

² Словник іншомовних слів: За ред. О. С. Мельничука К. : Головна редакція УРЕ, 1977. 775 с.

день існує декілька точок зору.

Наприклад, О. М. Бандурка відмічає, що поняттям функції управління окреслюється та багатозначна роль, яку виконує суб'єкт управління при реалізації завдань як усієї системи в цілому, так і окремих її елементів. За допомогою управління забезпечується, з одного боку, єдність, узгодженість, взаємозв'язок усіх груп систем, а з іншого – розвиток, зміни, вдосконалення кожної структури, яка входить до складу такої системи¹. О. П. Рябченко функцію державного управління визначає як провідний напрямок діяльності відповідних органів, у ній виражене цільове навантаження, з нею безпосередньо пов'язано обсяг державно-владних повноважень. Тобто функції – основні напрями діяльності органів державної влади та правові засоби (обов'язки та повноваження), що застосовуються для досягнення мети функціонування органів – побудови незалежної держави. При цьому кожна функція, як певний вид діяльності органів державної влади, характеризується самостійністю, однорідністю, повторюваністю². В. Я. Малиновський визначає функції управління як складові змісту управлінської діяльності, що характеризуються певною самостійністю, однорідністю, складністю і стабільністю владно організуючого впливу суб'єкта управління, спрямованого на забезпечення життєво важливих потреб об'єкта управління³.

Разом із цим, у визначенні Н. М. Оніщенко та О. М. Лощихіна функція права – це прояв його іманентних, специфічних особливостей. У функції акумулюються ознаки права, що впливають із його посутньої визначеності як соціального феномена. Науковець виділяє ряд важливих ознак наведеної категорії, а саме: 1) функція права зумовлена сутністю та призначенням права у суспільстві. Водночас функція не є лише проявом іманентних рис сутності, її не можна розглядати тільки як «проекцію». Не можна механічно пов'язувати функції й сутність права; функція права має певний ступінь незалежності; 2) функція характеризує напрямок необхідного впливу права на суспільні відносини, тобто такого впливу, без якого суспільство на нинішньому етапі розвитку не може існувати (регулювання, охорона, закріплення певного виду суспільних відносин); 3) функція відображає найістотніші, основні, риси права і спрямована на реалізацію засадничих завдань, що постають перед правом на певному етапі його розвитку; 4) функція права – це, як правило, напрям його активної дії. Саме тому однією з важливих її ознак є динамізм; 5) постійність, як необхідна ознака функції права характеризує стабільність, безперервність її дії. Функція притаманна праву, проте, це не означає, що незмінними лишаються механізм і форми її здійснення, які змінюються й розвиваються відповідно до потреб практики⁴.

¹ Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків: Основа, 1996. С. 17.

² Рябченко О. П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: монографія / За заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во Університету внутрішніх справ, 1999. С. 42.

³ Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. К.: Атіка. 2003. С. 202.

⁴ Оніщенко Н. М., Лощихін О. М. Функції права: значення, сутність, система. *Часопис Київського*

Цікаву думку пропонує Є. М. Корж, акцентуючи увагу на тому, що функція права – це єдність двох моментів: призначення права в суспільстві й основних напрямках його впливу на суспільні відносини. У їхній взаємодії призначення виступає як зміст (визначальний фактор). Воно визначає найбільш істотні, головні риси основних напрямків впливу, які, незважаючи на багатогранність, різні форми прояву і тому подібне, здобувають завдяки призначенню відому єдність і гармонійність. Обумовлене економічними, політичними й ідеологічними факторами призначення забезпечує необхідну взаємодію, узгодженість, нарешті, цілеспрямованість основних напрямків впливу права на суспільні відносини, тобто виступає в якості організуючого початку цього процесу. Звідси стабільність і єдність здійснюваних правом функцій на тому або іншому етапі його розвитку¹.

На нашу думку, функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту об'єктивно пов'язані із двома ключовими концепціями з приводу тлумачення цієї категорії: правовою та управлінською. Так, забезпечення міжнародного співробітництва – це юридично обґрунтована та регламентована діяльність правоуповноважених суб'єктів, а, отже, її функції цілком можна описати як правові. Таким чином, функції забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту – це допустимі та врегульовані нормами чинного законодавства напрями діяльності уповноважених суб'єктів, діяльність яких націлено на виконання завдань такого співробітництва, а також організацію та створення умов його ефективною реалізації.

Зауважимо, що на сьогоднішній день, в науковій літературі відсутній універсальний підхід щодо розуміння переліку функцій як міжнародного співробітництва, так і його забезпечення. З огляду на це вважаємо, що до функцій міжнародного співробітництва безпосередньо в сфері фізичної культури та спорту відносяться:

- інтеграційна функція. Відмітимо, що категорія «інтеграція» має складний зміст та комплексне визначення. Етимологічно це об'єднання чого-небудь у єдине ціле². В соціально-педагогічному словнику визначається, що інтеграція – це сторона процесу розвитку, яка пов'язана з об'єднанням цілей раніше різнорідних частин та елементів, а у ході процесів інтеграції в уже сформованій системі, або у новій системі, яка виникла з раніше незв'язаних елементів, збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків і взаємодій між елементами, зокрема надбудовуються нові рівні управління³. В площині міжнародного права інтеграція розкривається вченими, як спільна діяльність держав, міжнародних організацій, яка спрямована на зближення національних правових систем на основі

університет права. 2004. № 2. С. 8–10.

¹ Корж Є. М. Реалізація інформаційної функції права в діяльності органів внутрішніх справ: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2010. С. 38–39.

² Тлумачний словник української мови / Т. В. Коваленко, Л. П. Коврига. Харків : Синтекс, 2002. С. 237.

³ Соціально-педагогічний словник / За заг. ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. С. 84.

міжнародно-правових норм, їх інтернаціоналізації¹. Отже, інтеграція – це, по суті, пристосування об'єктів або явищ одне до одного, що супроводжується взаємним поглинанням індивідуальних систем координат;

- еволюційна функція. Термін «еволюція» (від латинського «*evolutio*» - розгортання) уперше використаний у біології швейцарським натуралістом Ш. Бонне в 1762 року в роботі з ембріології. Але нині термін «еволюція» використовується в різних галузях науки. Кажуть про еволюцію атомів, галактик, Землі, машин, суспільства, методів пізнання і так далі, маючи на увазі послідовні зміни вихідного стану в часі, які ведуть до виникнення чогось нового. Наприклад, в основі біологічної еволюції лежать унікальні процеси самовідновлення макромолекул і життєвих організмів, які містять у собі майже необмежені можливості перетворення живих систем у низці поколінь². Таким чином, під еволюцією розуміється активний, стрімкий розвиток, який зумовлює виникнення чогось нового, нетипового, цілком унікального в рамках об'єктивної дійсності. Забезпечення ефективного та дієвого міжнародного співробітництва дозволяє проводити глибоку модернізацію всього національного сектору фізичної культури та спорту, ґрунтуючись на зарубіжному взірці, приводячи його до цілком нового, унікального для нашої держави правового та практичного вигляду;

- трансформаційна функція. Традиційно, трансформація позначає зміну чого-небудь, перетворення системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами. Існує точка зору, що трансформації відбуваються на певних етапах розвитку, так званих точках біфуркації, коли системи дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Трансформація принципово має характер міждисциплінарного поняття. Так в економічних науках трансформація та трансформаційні процеси розглядаються як якісна зміна економічної системи. В той же час, в соціології, дослідження соціальних трансформацій відносять до окремих проблем трансформаційних суспільств. Так, поняття трансформації широко використовується в природничих науках. В медичних, біологічних, сільськогосподарських науках особливу увагу займає дослідження генетичної трансформації. Ще в 1944 році в результаті експерименту О. Евері, К. Маклеод, М. Маккарті виявили, що перетворюючим фактором є ДНК і назвали цей процес трансформацією. У сучасній біотехнології трансформація означає фенотипові зміни, які викликані експресією чужорідного гену в організмі,

¹ Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2002. С. 11, 12.

² Гомля Л. М. Еволюційне вчення : навчальний посібник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Полтава : АСМІ, 2011. С. 11.

тобто генетична модифікація клітини шляхом введення і подальшої експресії в ній чужорідного генетичного матеріалу¹.

- виховна функція. Поняття «виховання» В.М. Галузяк, М.І. Сметанський та В.І. Шахов трактують як цілеспрямований і організований вплив на розвиток особистості. У педагогіці це поняття вживається у широкому і вузькому значенні. В широкому значенні виховання – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив вихователя на вихованця з метою всебічного розвитку особистості. Під вихованням у даному значенні розуміють цілісний вплив педагога на розвиток усіх сторін особистості вихованця: потреб, здібностей, почуттів, поглядів, рис характеру тощо. Поняття виховання у широкому розумінні охоплює собою два вузьких поняття: навчання і виховання у вузькому значенні. Виховання у вузькому значенні – це цілеспрямований вплив вихователя на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості вихованця². Тож, виховання – це вплив на свідомість людини або соціальних груп з метою вироблення нових знань, вмінь, навичок, принципів, ідеалів і таке інше. Співпраця щодо питань фізичної культури та спорту відкриває доступ до зарубіжного досвіду, прямого спілкування із спеціалістами та експертами вказаної сфери, різноманітних матеріалів та інформаційних джерел тощо, що в сукупності дозволяє виробляти нові суспільні усвідомлення відносно особливостей управління, контролю та загалом роботи фізкультурно-спортивного сектору;

- організаційна функція. Сутність останньої полягає в організації процесу управління, вжиття усвідомлених необхідних заходів і дій. Завданням цієї функції є створення структури організації, а також забезпечення всім необхідним для її ефективної діяльності, досягнення запланованих цілей. Після визначення мети і вибору стратегії розпочинають проектування або планування структури організації. Процес проектування має здійснюватися зверху вниз, тобто розподіл організації на широкі сфери, після цього розподіл цих сфер на більш вузькі сфери і подальший розподіл останніх на складові вузькоспеціалізовані елементи³;

- оціночна функція. Забезпечення міжнародного співробітництва передбачає проведення детального аналізу національної сфери фізичної культури та спорту на предмет її цільового призначення, актуальності процесів реалізації та управління, відповідності сучасним викликам та соціальному попиту, що в кінцевому випадку слугує якісним показником необхідності запозичення міжнародного досвіду, а також розкриває проблемні моменти котрі потребують удосконалення за рахунок зовнішніх, міжнародних ресурсів.

Висновки. Отже, саме так, на нашу думку, виглядає коло основних

¹ Avery O. T., MacLeod M. C., McCarty M. Studies on the Chemical Nature of the Substance Inducing Transformation of Pneumococcal Types: Induction of Transformation by a Desoxyribonucleic Acid Fraction Isolated from Pneumococcus Type III. Journal of Experimental Medicine. 1944. № 2 (79). P. 137–158.

² Педагогіка : навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдруккарня», 2001. С. 8.

³ Федоренко В. Г. Основи менеджменту: підручник. К. : Алерта. 2015. С. 46.

функцій забезпечення міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту України. Звісно – це далеко не повний перелік, адже система напрямів вказаної діяльності прямо пропорційна кількості, якості та змісту міжнародних зв'язків, в рамках яких вирішуються ті чи інші питання щодо розвитку й удосконалення національного фізкультурно-спортивного сектору. Разом з цим, ми переконані, що саме наведені в статті функції є найбільш актуальними на сьогоднішній день, адже відповідають сучасному стану міжнародного співробітництва та його нормативно-правовій конструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків : Основа, 1996. 398 с.
2. Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2002. 22 с.
3. Гомля Л. М. Еволюційне вчення : навчальний посібник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Полтава : АСМІ, 2011. 136 с.
4. Корж Є. М. Реалізація інформаційної функції права в діяльності органів внутрішніх справ: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2010. 237 с.
5. Малиновский В. Я. Державне управління : навчальний посібник. К.: Атіка. 2003. 576 с.
6. Оніщенко Н. М., Лощикін О. М. Функції права: значення, сутність, система. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 2. С. 9–13.
7. Педагогіка : навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. 200 с.
8. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.
9. Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2010. 232 с.
10. Рябченко О. П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія / За заг.ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во Університету внутрішніх справ, 1999. 299 с.
11. Словник іншомовних слів: За ред. О. С. Мельничука К. : Головна редакція УРЕ, 1977. 775 с.
12. Соціально-педагогічний словник / За заг. ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
13. Тлумачний словник української мови / Т. В. Коваленко, Л. П. Коврига. Харків : Синтекс, 2002. 672 с.

14. Федоренко В. Г. Основи менеджменту: підручник. К. : Алерта. 2015. 492 с.
15. Avery O. T., MacLeod M. C., McCarty M. Studies on the Chemical Nature of the Substance Inducing Transformation of Pneumococcal Types: Induction of Transformation by a Desoxyribonucleic Acid Fraction Isolated from Pneumococcus Type III. *Journal of Experimental Medicine*. 1944. № 2 (79). P. 137–158.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2024

Oleksandr Ol. USYK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FUNCTIONS OF ENSURING INTERNATIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

It was noted that the functions of ensuring international cooperation in the field of physical culture and sports are objectively related to two key concepts regarding the interpretation of this category: legal and managerial. Thus, ensuring international cooperation is a legally justified and regulated activity of legally authorized subjects, and therefore, its functions can be described as legal.

It was found that the functions of ensuring international cooperation in the field of physical culture and sports are permissible and regulated by the norms of current legislation, the activities of authorized subjects, whose work is aimed at the fulfillment of the tasks of such cooperation, as well as the organization and creation of conditions for its effective implementation.

The following key functions of ensuring international cooperation in the field of physical culture and sports are highlighted: integration function; evolutionary function; transformation function; educational function; organizational function; evaluation function. It is argued that the functions given in the article are the most relevant at the moment, because they correspond to the current state of international cooperation and its regulatory and legal structure.

Key words: *functions, provision, physical culture, sport, international cooperation.*

Євгенія Василівна ФІЛАТОВА

*(Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара, м. Дніпро)*

ВПЛИВ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗГОДИ АБО НЕЗГОДИ НА РОЗВИТОК ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ. ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПИ

У статті розглянуто різні системи презумпції (згоди або незгоди) на посмертне донорство у країнах Європи, а саме: їхній вплив на розвиток трансплантології всередині країни. Для дослідження цієї статті було проаналізовано 24 країни, з яких у 14 країнах закріплено правову процедуру згоди (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Хорватія, Угорщина, Франція, Чехія) та у 10 країнах процедура незгоди (Боснія і Герцеговина, Греція, Естонія, Ірландія, Латвія, Литва, Німеччина, Словенія, Україна, Швейцарія) на посмертне донорство. У дослідженні розрахований відсоток людей, які чекають на пересадку органів від кількості населення за кожною країною. Результати дослідження становлять важливий внесок для покращення функціонування правової системи сфери трансплантології. Відповідно до результатів аналізу було створено 2 порівняльні діаграми, які графічно відображають числові дані даного дослідження.

Ключові слова: право, донор, реципієнт, закон, медицина, трансплантація, механізм державного управління, охорона здоров'я, публічне управління.

Постановка проблеми. Оскільки, як у більшості країнах Світу, так й в Україні є проблеми щодо нестачі анатомічних матеріалів людини для трансплантації, постає актуальне питання, як вирішити цю проблему. Трансплантація органів є єдиним методом лікування кінцевої стадії органної недостатності. Це дає можливість врятувати життя в ситуаціях, коли немає інших еквівалентних варіантів лікування. Тема є актуальною,

оскільки дослідження висвітлює проблему нестачі донорських органів для трансплантації у зв'язку із розширенням можливостей медичної науки та підвищенням попиту на трансплантацію органів.

Аналіз дослідження в цій області вказує на те, що презумпція згоди або незгоди грає ключову роль у формуванні правового та етичного контексту трансплантології. Наукова спільнота висвітлює проблеми нестачі органів та супутні питання механізму державного управління у правовому регулюванні трансплантації органів. Серед авторів потрібно виділити роботи А. В. Мусієнко, А. М. Жук, В. Є. Стрілка, І. В. Міщук, Х. В. Майкут, М. М. Новицька, М. А. Аніщенко, А. М. Форманчук й деяких інших.

Мета статті – вивчення підходів різних країн Європи, які дають можливість проаналізувати чинники впливу (правова процедура презумпції згоди або незгоди на посмертне донорство, а також популяризація донорства серед населення), котрі позначаються на розвиток трансплантології всередині кожної країни та на яких зосереджується дана стаття.

Виклад основного матеріалу. Кожна проаналізована країна має наступні дані: правова процедура згоди або незгоди на посмертне донорство; кількість пересаджених органів у 2023 році; кількість людей, які очікують трансплантацію та їх відсоток відповідно до населення. Також, є організації Євротрансплант та Скандітрансплант, цілю яких є підтримання залучення донорів для покращення доступності донорських органів і тканин. Сприяють орієнтованому на пацієнта розподілу та транскордонному обміну органів померлих донорів; надають послуги центрам трансплантації та відповідним лабораторіям типування тканин і донорським лікарням у своїх державах-членах. До Євротранспланту включено 8 країн (Австрія, Бельгія, Хорватія, Німеччина, Угорщина, Люксембург, Нідерланди та Словенія), а до Скандітранспланту входить 6 країн (Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція та Естонія).

Австрія. Презумпція згоди. Австрійське законодавство щодо вилучення органів у померлих є так званим супротивом. В Австрії заперечення проти донорства органів визначається як заява відповідної особи про явну відмову від донорства органів. Цю заяву можна зробити письмово або усно (при свідках родичам)¹. Станом на 31.12.2022 в реєстрі заперечень зареєстровано 58619 осіб. У 2023 році було зроблено 688 трансплантацій від померлого донора. Чисельність населення 26439111 на 16.07.2023. Чекають на трансплантацію органів 730 людей (0,003 %) на 31.01.2024.

Бельгія. Презумпція згоди. Бельгійський закон, який регулює донорство органів від трупних донорів, передбачає, що будь-яка особа, яка протягом свого життя не заперечувала проти донорства органів після смерті, вважається потенційним донором органів. Бельгії було пересаджено 1044 органів (937 від померлого донора та 107 органів було взято від

¹ Informationen und Services der österreichischen Verwaltung. URL: <http://surl.li/riegd> (дата звернення: 26.02.2024)

живого донора)¹. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 11686140 осіб. 1504 пацієнтів (0,013 %) перебувають у списку очікування.

Болгарія. Презумпція згоди. У Болгарії до донорства органів, тканин і клітин застосовується принцип згоди за замовчуванням взяття органів, тканин і клітин у померлої особи.² Загалом у 2023 році в державі було проведено 42 трансплантації (40 було взято від померлого донора та 2 від живого донора), з них 25 трансплантацій нирки. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 6687717. За офіційними даними, на початок 2024 року на трансплантацію органів чекають 837 особи (0,013 %), з них понад 780 потребують нирки³.

Боснія і Герцеговина. Презумпція незгоди. За законодавством донор може бути молодшим 16 років, якщо він висловив таке бажання на все життя і якщо батьки або особи, які їх замінюють, згодні з цим⁴. У 2023 році було пересаджено 16 органів (від живого донора). Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 3210847 осіб. На 31.01.2024 чекають трансплантацію близько 320 людей⁵ (0,010 %).

Велика Британія. Презумпція згоди. У 2015 році в Великій Британії ввели презумпцію згоди, що призвело до збільшення кількості рятівних трансплантацій для тих, хто цього потребує⁶. 4533 органи було пересаджено у 2023 році. 2500000 людей за весь час дії презумпції згоди відмовилися від донорства після смерті⁷. Населення на 16.07.2023 оцінюється понад 67736802 мешканців. На кінець року, 7341 (0,011 %) людей чекають на трансплантацію.

Греція. Презумпція незгоди. Згідно з даними Грецької організації трансплантації, у 2023 році 87 родин донорів дали згоду на донорство своїх органів, подарувавши життя понад 200 пацієнтам. Всього у 2023 році було проведено 307 трансплантацій органів. Пацієнти з нирками, які чекають на трансплантацію, досягають 1200 по всій Греції, тоді як понад 150 чекають на трансплантацію печінки, серця чи легень⁸. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 10341277. Всього приблизно 1350 пацієнтів (0,013 %) чекають трансплантацію.

Естонія. Презумпція незгоди. Померлим донором може бути людина зі смертю мозку, яка за життя виявила бажання пожертвувати органи й тканини після смерті. Якщо відомості про думку, висловлену померлим за

¹ International registry in organ donation and transplantation. URL: <https://www.iredat.org/> (дата звернення: 26.02.2024)

² Изпълнителна агенция «Медицински надзор». URL: <http://surl.li/spqjl> (дата звернення: 26.02.2024)

³ Как да се повиши броят на бъбречните трансплантации у нас? БНР Хоризонт. URL: <http://surl.li/srpye> (дата звернення: 26.02.2024)

⁴ Donorska mreža BiH. URL: <http://surl.li/sqkti> (дата звернення: 04.03.2024)

⁵ Donorska mreža BiH. URL: <http://surl.li/sqkqb> (дата звернення: 04.03.2024)

⁶ NHS Blood and Transplant websites. URL: <http://surl.li/gjgzm> (дата звернення: 05.03.2024)

⁷ Overview of Organ Donation and Transplantation. URL: <http://surl.li/rgsfs> (дата звернення: 04.03.2024)

⁸ Ρεκόρ στις μεταμοσχεύσεις το 2023 στην Ελλάδα – Πόσες έγιναν. News24|7. URL: <http://surl.li/sqerz> (дата звернення: 04.03.2024)

життя, відсутні, то воля померлого за життя з'ясовується через його родичів¹. У 2023 році було пересаджено 75 органів (5 від живого донора та 70 від померлого). Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 1322765 осіб. Наразі на трансплантацію чекають 70 людей (0,005 %).

Ірландія. Презумпція незгоди (з 2024 року презумпція згоди). До 2024 року в Ірландії діяла презумпція незгоди². У 2023 році в Ірландії було пересаджено 265 органа (235 від померлого донора та 30 органів було взято від живого донора). Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 5056935 осіб. Кількість пацієнтів, які очікують на трансплантацію становить 601 людина (0,012 %).

Іспанія. Презумпція згоди. В країні дозволено вилучення органів не лише після смерті мозку, як у більшості країн, а й після зупинки серця. За 2023 рік було проведено 5861 пересадки органів. З показником Іспанія залишається країною з найвищою активністю донорства у Світі³. Населення на 16.07.2023 становить 47519628. Станом на 31.12.2022 в черзі – 4746 пацієнтів (0,010 %).

Італія. Презумпція згоди. Італія посідає друге місце серед найбільших європейських країн за кількістю донорів після Іспанії. У 2023 році було проведено 4462 операцій, це найкращий показник за всю історію Італії. За 2023 рік було 66 заперечень проти посмертного донорства⁴. Чисельність людей 58870762 на 16.07.2023. Кількість пацієнтів котрі чекають операцію 9172 (0,016 %).

Латвія. Презумпція згоди. Кожен громадянин країни має можливість висловити бажання або небажання донорства органів після смерті, зробивши відповідну позначку на веб-сайті державної електронної системи охорони здоров'я. Якщо в електронній системі охорони здоров'я відсутні відомості про дозвіл чи заборону померлому користуватись його органами, тканинами, тілом після смерті, а також не вдалося з'ясувати зажиттєве волевиявлення його найближчих родичів, це вважається, що особа погоджується на використання її органів, тканин, тіла після смерті⁵. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 1830211. У 2023 було пересаджено 50 органів від живих донорів (47 було взято від померлого донора та 3 від живого донора). Загалом наразі очікують трансплантацію 96 пацієнтів – 13 серця, 76 нирку, 7 печінку⁶ (0,005 %).

Литва. Презумпція незгоди. Хоча в Литві є понад 45000 людей, які висловили свою згоду на донорство органів і тканин й заповнили заявку на картку донора, родичі також повинні погодитися⁷. За 2023 рік було

¹ Elundidoonorlus. URL: <http://surl.li/sqici> (дата звернення: 05.03.2024)

² Acute Hospitals Division. URL: <http://surl.li/sprjk> (дата звернення: 05.03.2024)

³ España, líder en trasplantes de órganos: mantiene su liderazgo mundial y bate el récord. Euronews. URL: <http://surl.li/sqerg> (дата звернення: 07.03.2024)

⁴ La donazione. Fondazione Trapianti Onlus. URL: <http://surl.li/rgsin> (дата звернення: 07.03.2024)

⁵ Latvijas Republikas E-veselības sistēma. URL: <http://surl.li/spqnx> (дата звернення: 07.03.2024)

⁶ Gaidītāju sarakstā uz orgānu transplantāciju atrodas 128 pacienti. TV.net. URL: <http://surl.li/spqng> (дата звернення: 07.03.2024)

⁷ Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. URL: <http://surl.li/squesk> (дата звернення: 10.03.2024)

пересаджено 147 органів (141 було взято від померлого донора та 6 від живого донора). Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється у 2718352. На 29.02.2024 очікують на трансплантацію 288 людини (0,011 %).

Нідерланди. Презумпція згоди. Коли людині виповнюється 18 років, йому надсилають лист, у цьому листі міністр просить зробити вибір щодо донорства. Якщо отримувач нічого не заповнив після першого разу, йому надсилають другого листа, щоб він не забув. Якщо отримувач знову нічого не заповнив, через 6 тижнів у реєстрі донорів з'явиться позначка «немає заперечень щодо донорства органів». Про це отримувач одержає ще одного листа. Він може будь-коли змінити свій вибір. Сім'я не може змінити вибір померлого. У Реєстрі на 01.01.2024 висловили свою незгоду про донорство після смерті 3300000 людей, а також 1500000 людей висловили, що рішення залишається за родичами або призначеною особою, інші мешканці являються посмертними донорами. Лікар майже завжди дотримується вибору, який здійснив під час життя донор¹. У 2023 році вдалося зробити трансплантацію органів 1434 людині (109 легень, 207 печінка, 1020 нирки, 74 серце, 23 підшлункова залоза, 1 тонка кишка). Чисельність осіб, які проживають у країні на 16.07.2023 сягає 17618299. На 31.01.2024 чекають трансплантацію 1251 людини (0,007 %), більшість із цієї групи пацієнтів чекають на донорську нирку.

Німеччина. Презумпція незгоди. У Німеччині згода є важливою передумовою донорства органів. Якщо пацієнт не прийняв рішення сам, запитують найближчих родичів. Новим з 2022 року є те, що громадяни повинні регулярно отримувати інформацію про донорство органів і тканин у нейтральний та відкритий спосіб, наприклад, від свого сімейного лікаря. Опитування неодноразово показують, що переважна більшість, понад 80 % населення, позитивно ставиться до донорства органів. Але документальне підтвердження цієї готовності у формі так званого посвідчення донора органів має набагато менше людей². У 2023 році було пересаджено пацієнтам 3645 органів з яких 2985 посмертні органи та 660 органів було взято від живих донорів. Населення Німеччини на 16.07.2023 оцінюється в 83294633. За статистикою, на 31.01.2024, трансплантацію очікують понад 8866 осіб (0,011 %) за часом найбільше чекають нирку, приблизно 8-10 років.

Норвегія. Презумпція згоди. У Норвегії все населення вважається потенційним донором. Але, найближчі родичі завжди будуть залучені до процесу пожертвувань – незалежно від системи. 442 пацієнта отримали новий орган в 2023 році. Норвегія має одні з найкоротших очікувань у світі. Загальне очікування органу: нирки більше року, печінка 1 місяць, серце 1,5 року, легені від 1,5 років³. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 5474360 чоловік. Станом на 31.12.2023 черзі на новий орган 584 людини

¹ Nederlandse Transplantatie stichting. URL: <http://surl.li/rgsmy> (дата звернення: 27.02.2024)

² Kaum Spender, lange Wartezeiten: Warum Deutschland bei der Organspende hinterherhinkt. Tagesspiegel. URL: <http://surl.li/rgsni> (дата звернення: 27.02.2024)

³ Statistikk. Stiftelsen Organdonasjon. URL: <http://surl.li/sqeqw> (дата звернення: 05.03.2024)

(0,011 %).

Польща. Презумпція згоди. Тканини та органи з трупів людей можуть бути зібрані, якщо померла особа за життя не висловлювала проти цього жодних заперечень. Щодо малолітньої або іншої особи, яка не має повної дієздатності, законний представник цієї особи може заявити заперечення за її життя. Неповнолітні старше 16 років або інші особи, які не мають повної дієздатності, можуть висловити своє заперечення¹. У 2023 році було пересаджено 1 911 органів, з яких 1836 посмертні органи, 105 органа від живих донорів. Чисельність людей 41026067 на 16.07.2023. Очікують трансплантацію 1965 пацієнтів (0,005 %).

Португалія. Презумпція згоди. Згідно з португальським законодавством, всі вважаються потенційними донорами, якщо людина при житті не висловила заперечення щодо донорства в Національному реєстрі не донорів². У 2023 році Португалія здійснила 922 пересадки органів з яких від живого донора 74 органів та від померлого 848. Чисельність людей на 16.07.2023 – 10247605. Очікують трансплантацію понад 2200 чоловік (0,021 %).

Словенія. Презумпція незгоди. Донором може бути будь-яка особа віком від 15 років, яка здатна судити, може бути ідентифікована. Верхнього вікового обмеження немає. В Словенії у 2023 році було пересаджено 108 органів, з яких 107 від посмертного донора та 1 від живого. Країна має один із найкоротших термінів очікування серед інших країн Євротрансплант. У середньому на персадку нирки пацієнти чекають 12 місяців, серця 8 місяців, легені 6 місяців, печінки близько 3 місяці. У Словенії 85 % людей підтримують донорство, але лише близько 1 % населення внесено до національного реєстру. На кінець серпня 2023 року ідентифіковано 1485 осіб з них 95 проти донорства³. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється у 2119675 осіб. Чекають трансплантацію органів приблизно 200 осіб (0,009 %), більшість – це трансплантація нирок.

Угорщина. Презумпція згоди. У країні використовується принцип презумпційної згоди. Хто категорично не бажає, щоб їхні органи були пересажені після смерті, мають право прижиттєво подати письмову заяву проти донорства⁴. Загалом в Угорщині у 2023 році було виконано 409 трансплантацій органів, у 365 випадках органи були вилучені у померлих донорів і в 44 випадках у живих донорів⁵. Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 10156239 осіб. На кінець 2023 року 1248 пацієнтів (0,012 %) чекали на персадку органу.

Україна. Презумпція незгоди. Відповідно до законодавства, кожна

¹ Statystyka 2023 r. Centrum Organizacyjno-Koordynacyjne ds. Transplantacji «Poltransplant». URL: <http://surl.li/rgsnm> (дата звернення: 05.03.2024)

² Doação. SNS. URL: <http://surl.li/rgspd> (дата звернення: 12.03.2024)

³ Slovenija-transplant. URL: <http://surl.li/spqzmz> (дата звернення: 11.03.2024)

⁴ Emelkedett a szervdonációk száma 2023-ban Magyarországon. PHARMINDEX. URL: <http://surl.li/rpbgi> (дата звернення: 11.03.2024)

⁵ Több a szervátültetés, összesen 12 ezer műtétet végeztek Magyarországon. Magyar Nemzet. URL: <http://surl.li/rpbjd> (дата звернення: 15.03.2024)

повнолітня дієздатна особа має право у будь-який час подати письмову заяву про згоду або незгоду на посмертне донорство. Дана заява не потребує нотаріального посвідчення. Людина має право за життя змінювати свої рішення необмежену кількість разів. Чисельність людей 36744634 на 16.07.2023. У 2023 році було пересаджено 589 органів (208 від живого донора та 381 від померлого)¹. 2000 людей чекають на пересадку органів (0,005 %).

Франція. Презумпція згоди. 2023 році було проведено 5634 трансплантацій. У Франції закон вказує, що всі є донорами (закріплено законом з 2017 року). Можна повідомити своє заперечення усно своїм близьким, які повинні будуть підтвердити це медичній групі. Письмове підтвердження із зазначенням обставин вираження відмови за життя повинна бути зроблена близькими або медичною бригадою, яка зберігатиметься в медичній картці². Понад 10000 пацієнтів очікують на трансплантацію. Чисельність людей 64756584 на 16.07.2023. Відсотки 0.015 %.

Хорватія. Презумпція згоди. Згідно із законом, усі померлі особи є донорами органів, якщо вони прямо не заперечували проти цього³. У 2023 році було пересаджено 305 органів (14 від живого донора та 291 від померлого). Кількість населення на 16.07.2023 оцінюється в 4008617 осіб. Станом на 01.01.2024 в черзі – 471 пацієнт (0,012 %).

Чехія. Презумпція згоди. Відповідно до Закону, у Чехії застосовується принцип презумпційної згоди, тобто кожен може стати потенційним донором органів і тканин після смерті. Виняток становлять особи, які за життя висловили чітке письмове заперечення щодо донорства та перебувають на обліку в Державному реєстрі осіб, які не згодні на проведення патологоанатомічного дослідження⁴. У 2023 році було проведено 858 трансплантацій. Чисельність людей 10495295 на 16.07.2023. Очікують трансплантацію 999 пацієнтів (0,010 %).

Швейцарія. Презумпція незгоди. Якщо орган, подарований у Швейцарії, не може бути використаний через відсутність відповідної особи в списку очікування, його буде запропоновано іноземним організаціям з розподілу. Навпаки, Швейцарія також може отримувати органи від цих організацій. За останні роки країна загалом отримала 45 органів з європейських країн, а 26 їм надала⁵. У 2023 році було проведено 694 трансплантації органів від живих, так й від померлих донорів (400 нирок, 146 печінки, 58 серце, 71 легені, 19 підшлункова залоза). Чисельність людей 8796669 на 16.07.2023.

¹ Статистика 2023. Спеціалізована державна установа Український центр трансплант-координації. URL: <http://surl.li/sqero> (дата звернення: 15.03.2024)

² Activite de prelevement et de greffe d'organes en 2023 et barometre d'opinion 2024. URL: <http://surl.li/rgrsg> (дата звернення: 18.03.2024)

³ Transplantacija organa: Iskustva pacijenata i kako se postaje donor u Hrvatskoj? Najnovije. URL: <http://surl.li/sqhyd> (дата звернення: 20.03.2024)

⁴ Domáci statistiky. Koordinacní středisko transplantací. URL: <https://kst.cz/statistiky/> (дата звернення: 20.03.2024).

⁵ Kennzahlen zur Transplantationsmedizin in der Schweiz. Schweizerische Eidgenossenschaft. URL: <http://surl.li/rgrsq>

Очікують на трансплантацію органів 1433 людини (0,016 %).

Отже, для дослідження цієї статті було проаналізовано 24 країни, з яких у 14 країнах закріплено правовою процедурою згоди (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Хорватія, Угорщина, Франція, Чехія) та у 10 країнах процедура незгоди (Боснія і Герцеговина, Греція, Естонія, Ірландія, Латвія, Литва, Німеччина, Словенія, Україна, Швейцарія) на посмертне донорство. У дослідженні розрахований відсоток людей, які чекають на пересадку органів від кількості населення за кожною країною. Відповідно до результатів аналізу було створено 2 порівняльні діаграми, які графічно відображають числові дані дослідження. Жовтим кольором позначені країни у яких діє презумпція згоди та синім кольором ті країни, в котрих презумпція незгоди.

Відповідно до *рис. 1* «Відсоток пацієнтів, які знаходяться в листі очікування трансплантації на кінець 2023 року у країнах Європи», можна зазначити, що законодавче середовище презумпційної згоди відіграє велику роль у стимулюванні донорства органів. Але, в багатьох країнах, у яких закріплена презумпційна згода, прислуховуються до рішення, яке виражають члени сім'ї. На сьогодні, однією з головних проблем для збільшення рівня донорства органів є вето родичів, часто незалежно від рішення донора. Якщо донорство не обговорювалося з померлим або не було записане в розширеній директиві, члени сім'ї можуть зробити вибір на основі власної думки або затримати процес, зробивши донорство неможливим. Отже, сім'я відіграє ключову роль у визначенні остаточного рішення про донорство, і відмова сім'ї може перешкодити донорству органів. Систематичний огляд виявив, що відмінності між країнами в донорстві пов'язані не тільки з наявністю законодавства про передбачувану згоду, поглядами родичів, а через брак знань серед громадськості щодо посмертного донорства. Трансплантація є одним із найбільших досягнень сучасної медицини, яке може врятувати життя людини та значно покращити якість життя порівняно з тим, що було раніше. Однак процес донорства великою мірою залежить від членів сімей померлого, які мають змогу зробити рятівне пожертвування. Таким чином, популяризація донорства потрібне бути на національному рівні, щоб було суспільне усвідомлення, що трансплантація рятує життя, яка має перспективи розвиватися в кожній країні.

Рис. 1. Відсоток пацієнтів, які знаходяться в листі очікування трансплантації на кінець 2023 року у країнах Європи.

Відповідно до рис. 2 «Кількість пересаджених органів за 2023 рік у країнах Європи» можна зазначити, що країни у яких діє презумпційна згода, пересаджують більше органів за рік, чим країни у яких діє процес незгоди.

Рис. 2. Кількість пересаджених органів за 2023 рік у країнах Європи

Висновки. За аналізом дослідження можна зазначити, що в країнах Європи, у яких діє презумпційна згода, більша кількість трансплантацій за рік, чим у країнах в яких діє презумпція незгоди на посмертне донорство. Але, важливо підкреслити, що велику роль відіграє популяризація культури донорства, яке є пріоритетним завданням кожної країни, що робить вагомий внесок у досягнення важливої мети – зменшити час очікування пересадки органу реципієнту. Суспільна обізнаність про донорство органів зростає з кожним днем, і, отже, більше пацієнтів мають шанс на лікування. Трансплантологія є одним із найпередовіших напрямів медицини, який дає можливість відновити здоров'я та жити повноцінним життям тим, хто інакше не мав би жодного шансу. Крім того, здатність точніше підбирати

донорські органи реципієнтам покращується з кожним роком завдяки розвитку різних процесів і технологій. Однак, незважаючи на ці технологічні досягнення, ключем до успіху трансплантації є бажання ділитися найціннішим – шанс подарувати комусь життя. Популяризація трансплантації органів і донорства серед громадян є довготривалим процесом, який, відповідно до досвіду інших країн, може тривати десятиріччя. Проведення інформаційно-просвітницької роботи із залученням громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми нестачі донорських органів, для застосування трансплантації як спеціального методу лікування, рівня поінформованості населення, може позитивно впливати на рішення про донорство органів, усвідомлюючи його важливість для людей, для яких це може бути єдиною надією і новим стартом у житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистика 2023. Спеціалізована державна установа Український центр трансплант-координації. URL: <http://surl.li/sqero> (дата звернення: 15.03.2024).
2. Activite de prelevement et de greffe d'organes en 2023 et barometer d'opinion 2024. URL: <http://surl.li/rgsrg> (дата звернення: 18.03.2024).
3. Acute Hospitals Division. URL: <http://surl.li/sprjk> (дата звернення: 05.03.2024).
4. Centre Hospitalier Universitaire de Liège Transplantation d'Organes. URL: <http://surl.li/spquv> (дата звернення: 26.02.2024).
5. Countries in the world by population (2024). Worldometer. URL: <http://surl.li/bzayw> (дата звернення: 26.02.2024).
6. Doação. SNS. URL: <http://surl.li/rgspd> (дата звернення: 12.03.2024).
7. Domáci statistiky. Koordinacni stredisko transplantaci. URL: <https://kst.cz/statistiky/> (дата звернення: 20.03.2024).
8. Donorska mreža BiH. URL: <http://surl.li/sqkqb> (дата звернення: 04.03.2024).
9. Donorska mreža BiH. URL: <http://surl.li/sqkti> (дата звернення: 04.03.2024).
10. Elundidoonorlus. URL: <http://surl.li/sqici> (дата звернення: 05.03.2024).
11. Emelkedett a szervdonációk száma 2023-ban Magyarországon. PHARMINDEX. URL: <http://surl.li/rpbgi> (дата звернення: 11.03.2024).
12. España, líder en trasplantes de órganos: mantiene su liderazgo mundial y bate el récord. Euronews. URL: <http://surl.li/sqerg> (дата звернення: 07.03.2024).
13. Gaidītāju sarakstā uz orgānu transplantāciju atrodas 128 pacienti. TV.net. URL: <http://surl.li/spqnq> (дата звернення: 07.03.2024).

14. Informationen und Services der österreichischen Verwaltung. URL: <http://surl.li/riegd> (дата звернення: 26.02.2024).
15. International registry in organ donation and transplantation. URL: <https://www.irodat.org/> (дата звернення: 26.02.2024).
16. Kaum Spender, lange Wartezeiten: Warum Deutschland bei der Organspende hinterherhinkt. Tagesspiegel. URL: <http://surl.li/rgsni> (дата звернення: 27.02.2024).
17. Kennzahlen zur Transplantationsmedizin in der Schweiz. Schweizerische Eidgenossenschaft. URL: <http://surl.li/rgsrq>.
18. La donazione. Fondazione Trapianti Onlus. URL: <http://surl.li/rgsin> (дата звернення: 07.03.2024).
19. Latvijas Republikas E-veselības sistēma. URL: <http://surl.li/spqnx> (дата звернення: 07.03.2024).
20. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. URL: <http://surl.li/sqesk> (дата звернення: 10.03.2024).
21. NHS Blood and Transplant websites. URL: <http://surl.li/gjgzm> (дата звернення: 05.03.2024).
22. Nederlandse Transplantatie stichting. URL: <http://surl.li/rgsmu> (дата звернення: 27.02.2024).
23. Overview of Organ Donation and Transplantation. URL: <http://surl.li/rgsfs> (дата звернення: 04.03.2024).
24. Scandiatransplant. URL: <http://surl.li/ssbzb> (дата звернення: 26.02.2024).
25. Slovenija-transplant. URL: <http://surl.li/spqmz> (дата звернення: 11.03.2024).
26. Statistik. Stiftelsen Organdonation. URL: <http://surl.li/sqeqw> (дата звернення: 05.03.2024).
27. Statystyka 2023 r. Centrum Organizacyjno-Koordynacyjne ds. Transplantacji «Poltransplant». URL: <http://surl.li/rgsnm> (дата звернення: 05.03.2024).
28. Több a szervátültetés, összesen 12 ezer műtétet végeztek Magyarországon. Magyar Nemzet. URL: <http://surl.li/rpbjd> (дата звернення: 15.03.2024).
29. Transplantacija organa: Iskustva pacijenata i kako se postaje donor u Hrvatskoj? Najnovije. URL: <http://surl.li/sqhyd> (дата звернення: 20.03.2024).
30. Transplantationen – Organspende – Warteliste (Januar 2024). URL: <http://surl.li/spqnj> (дата звернення: 05.03.2024).
31. Ρεκόρ στις μεταμοσχεύσεις το 2023 στην Ελλάδα – Πόσες έγιναν. News24|7. URL: <http://surl.li/sqerz> (дата звернення: 04.03.2024).
32. Изпълнителна агенция «Медицински надзор». URL: <http://surl.li/spqjl> (дата звернення: 26.02.2024).
33. Как да се повиши броят на бъбречните трансплантации у нас? БНР Хоризонт. URL: <http://surl.li/srpye> (дата звернення: 26.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.04.2024

Yevheniia V. FILATOVA,

Postgraduate Student

(Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine)

IMPACT OF PRESUMPTION OF CONSENT OR DISSENT ON THE DEVELOPMENT OF TRANSPLANTOLOGY. FOREIGN EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES

The article examines various systems of presumption (consent or dissent) for post-mortem donation in European countries, specifically their impact on the development of transplantology within each country. For the purposes of this study, 24 countries were analyzed, of which 14 countries have a legal procedure for consent (Austria, Belgium, Bulgaria, UK, Spain, Italy, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Croatia, Hungary, France, Czech Republic) and 10 countries have a dissent procedure (Bosnia and Herzegovina, Greece, Estonia, Ireland, Latvia, Lithuania, Germany, Slovenia, Ukraine, Switzerland) for post-mortem donation. The study calculates the percentage of people awaiting organ transplantation relative to the population in each country. The findings of the study contribute significantly to improving the functioning of the legal system in the field of transplantology. According to the analysis, 2 comparative diagrams were created, graphically depicting the numerical data of this study.

Keywords: *law, donor, recipient, legislation, medicine, transplantation, mechanism of state administration, healthcare, public administration.*

Elnur Akif HUMBATOV,

PhD in Law

(Baku State University, Baku, Azerbaijan)

THE IMPACT OF THE PROBLEMS OF DETERMINING JURISDICTION IN THE VIRTUAL SPACE ON THE PROVISION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

In many cases, the existing legal regulations are not adequate to solve the legal problems created by the Internet. Solving the legal problems created by the Internet with existing positive regulations is a situation specific to the special field of law. In cases where the existing normative documents are insufficient, it is considered appropriate to add new provisions that complement each other, and if this is not possible, to make independent legal regulations. The fact that such arrangements are based on doctrine rather than spontaneity can ultimately lead to successful practice. Therefore, the interpretation of the human rights aspect of issues related to virtual space is one of the most important topics today.

The most important issue related to the protection of human rights violated in the virtual space is the resolution of the issue of jurisdiction. Issues related to the Internet have also been reflected in all international declarations adopted in the field of information society construction, including the provision of information rights. At the regional level, the Declaration "On Freedom of Communication on the Internet" adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe in 2003, the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Human Rights Guide for Internet Users to Member States, etc. such documents are of special importance for the regulation of Internet legal relations. However, no international norm fully covers the issue of jurisdiction in virtual space.

In the presented article, as a result of the research, it was concluded that it is necessary to create unified substantive and procedural legal norms that are mandatory for all in order to solve jurisdictional problems in the virtual space. Acceleration of integration and globalization processes in the world increases the interest of states in the unification of their legal norms. Because the countries of the world, which often protect their citizens from violations of their rights on the Internet, as well as from more dangerous information wars and psychological attacks, need the existence of a unified legal regulation. For this purpose, the creation and unification of legal norms that resolve jurisdictional issues in the virtual space should be implemented at different levels: bilateral, regional and universal levels.

Keywords: *virtual space, internet, jurisdiction, mosaic principle, targeting test, unicast-multicast rule.*

Theoretical approach. Before talking about the problem of jurisdiction in the virtual space, it would be appropriate to talk about the concept of both general

jurisdiction and international jurisdiction. The concept of jurisdiction means which court will hear the case after the dispute. While international, that is, foreign jurisdiction determines which state's courts will hear the case, domestic jurisdiction determines which court within the state will hear the case. The rules to be applied regarding international jurisdiction are determined by each state's own legislature. On the other hand, there is confusion in practice because there is no uniform rule of jurisdiction other than international treaties on determining the rules of international jurisdiction.

For each legal dispute, there may be more than one state court with international jurisdiction. This situation arises from the fact that the concept of international jurisdiction of courts is completely national and is implemented within the framework of the country's sovereignty. No State may regulate the rules relating to the international jurisdiction of the court of another State or delegate jurisdiction to the court of another State¹. For this reason, it is quite natural that the international jurisdiction system of the courts of each state is different.

On the other hand, the concept of international jurisdiction is related to domestic law. Thus, the word "international" here means the event or relationship that is the subject of the dispute. When regulating the rules on the international jurisdiction of courts, there must be a sufficient and real connection between the operation or relationship containing the foreign element (component) and the state that will have international jurisdiction. In other words, as a rule, it would not be appropriate for a country that does not have sufficient and reasonable ties to the dispute in question to have international jurisdiction.

In cases of violation of rights in the virtual space, the main feature is the foreign element. Situations such as the fact that the headquarters of most virtual platforms are companies located in foreign countries and the servers providing internet services are located abroad are the factors determining the foreign element. This has led to a disagreement about whether the virtual space is a separate, independent area from the real world. According to the approach that evaluates cyberspace and virtual space as an independent field separate from the real world, the mentioned spaces are an environment that is not limited by existing legal rules, and a new independent legal framework - regulation is needed to determine the law that will be applied to the violations of law that occur in this environment².

Current legal regulations are inadequate and slow to develop in the face of evolving technological developments. This inadequacy is the reason why the problems related to the cross-border violation of rights, especially the determination of the law to be applied to the legal disputes arising in the virtual space, have not been resolved even today. As John Perry Barlow has argued, instead of regulating the borderless cyberspace with local legal rules, there is a need to create *sui generis* legal rules according to the nature of cyberspace.

¹ Ekshi, Nuray: International Authority of Turkish Courts, Beta Press, Istanbul, 1996. P. 19. (in Turkish)

² Ozel, Sibel. Legal issue to be applied in violation of men's rights via the Internet. *Public and Private International Law Bulletins*. 2011. P. 612.

Another point to consider here is that the new legal rules are borderless¹. However, this approach proposed in the 90s was not implemented in practice. Only social media platforms set their own internal rules, especially regarding freedom of expression. These rules allow users to report, complain and block messages that violate the rules. Thanks to these rules, for example, a post containing hate speech can be removed much faster, even within seconds, compared to court orders.

Proponents of this approach apply the general regime. This means that if both parties use the same service provider, the law of the state in which the common service provider is located will also apply in cyberspace. If the parties use service providers located in different countries, the law of the plaintiff's place of residence or the defendant's domicile is also a possibility as *lex fori*.

According to another opinion, to consider the virtual space as a field completely independent from the real world means to ignore the real consequences of violations that occur in this environment. In this regard, the existing legal regulations should be updated and applied to the Internet environment in the face of developing new technologies, and the existing mandatory regulations should be used to determine the law that will be applied to legal violations occurring on the Internet².

We must note that cyber fraud affects the victim's interests in the real world. In other words, even if the attack takes place in cyberspace, the effects of the attack are directed against people and occur in the real world. Therefore, the violation of law committed on the Internet does not remain in cyberspace, but also has its effect in the real world. According to this opinion, which claims that cyberspace is not an independent world, it is possible to resolve legal violations disputes in the virtual environment by traditional norms³.

The presence of an element of foreignness raises the issue of the application of the law of which state. Although the law of the place where the infringement took place is the basis, since the place of action and the place of damage (result) will occur in two different countries, one of them should be preferred and applied to specific cases. Because when it comes to the Internet environment, harm can occur in more than one country, and the place of action and harm can be in different countries. As a rule, in such situations, the law of the place of residence - *lex loci delicti* - is applied. However, the application of this rule in the case of violation of rights and freedoms in the virtual space is not always successful. Because in some cases, especially in the cases of violations that occur through mass media, the rule of residence is not considered a suitable condition for determining the law to be applied, an alternative rule is needed that will allow the determination of the law that is more closely related to the legal relationship.

Traditionally, in cases where there is an element of foreignness, the rule of

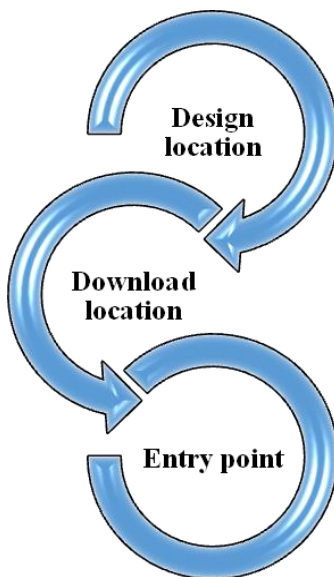
¹ John Perry Barlow. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <https://www.eff.org/tr/cyberspace-independence>.

² Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. P. 85 (in Turkish).

³ Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. P. 87 (in Turkish).

law of the place where the offense occurred (*lex loci delicti comissi*) applies, which is one of the oldest binding rules of private international law. The location of the violation in virtual space is not geographically limited. Furthermore, the ubiquity of the Internet can make it quite difficult to localize both the act and the harm. Since any web page can be accessed from anywhere in the world, just because the computer hosting the web page is located in a certain location does not necessarily mean that the criminal is located in the same location. The above confirms that the application of the law in which the violation occurred is not always effective. For example, if the conflict between the right to privacy and freedom of expression is adopted by the law of the state where the violation occurred, any balance that should be maintained between the parties is disturbed to the detriment of the victim. In other words, in the conflict between the right to privacy and freedom of expression, the right to privacy takes a back seat while disproportionate protection is provided in favor of freedom of expression. Because the damage, which is an indispensable element of the violation of this right, is somehow ignored. Therefore, in such situations, states effectively choose between the right to freedom of expression or the right to privacy and establish binding rules according to which right they provide superior protection.

The spatial element in determining jurisdiction. Due to the unique unrestricted structure of the virtual space and features such as anonymity and encryption provided by technical developments, problems can arise in determining the location of the breach, which sometimes makes it impossible to detect the real user. In this regard, three additional spaces should be distinguished in determining the place where the violation occurred¹:

The place where the infringing content is made is considered the design

¹ Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. P. 94 (in Turkish).

location and cannot be considered the place of commission of the infringement unless that content is disclosed. The upload location is where the content is sent to be delivered to the target audience. In principle, for infringements committed in virtual space, the place of upload should be applied as the place of commission of the infringement. But in many cases, the upload location can be a completely random location. The access location refers to the place where the damage is done. The point is that since the infringer has no way to influence the internet users' access to the content after the upload process, it is wrong to consider every place where the access exists as the place of infringement. Here, attention should be paid to the damage inflicted. Because any content can be designed (prepared) and uploaded to the system in a virtual space with no boundaries. It is practically impossible to detect such operations and to impose liability if no one is harmed. Therefore, the law of the place where the damage occurred is generally preferred. This situation is related to the fact that the law of the place where the damage was inflicted is easier to detect than the law of the place where the violation occurred, and the place where the damage was caused is more closely related to the victim. In our opinion, such an application should not always be accepted unambiguously. For example, the spread of false information about a person who is famous in the world forms a negative attitude towards him not only within a country, but among the entire population of the world. In this case, the value of the moral damage will of course change. Therefore, if the victim proves that he has been harmed in more than one legal system, it may be possible to apply more than one legal rule.

Regarding this issue, an alternative system originating from German law can be mentioned. In this system, a flexible approach (Ubiquity principle) is preferred. The victim or the court is given the right to choose between the law of the place of commission or the law of the place where the damage occurred.

Although the ubiquity system is considered practical in terms of applying a single legal system to a dispute, it has been criticized for giving unilateral choice to the victim or the court. There is no legal certainty as to the law to be applied in this system when assessed from the perspective of the infringer. Therefore, a fair balance between the parties will not be achieved¹.

In many cases, there may be more than one location of action or damage. Sometimes an action can cause damage in more than one place, while sometimes an action can happen in more than one place and the damage can happen in one place. It is a matter of debate which local law will apply in such cases. There are several rules regarding this:

Unicast-Multicast Rule. According to the Unicast-Multicast Rule adopted in the case of *Duke of Brunswick v. Harmer*² in England in the 19th century, if the rights of individuals in more than one country have been violated as a result of an article published in the mass media, the problem of how to apply the laws of the country where the damage occurred in resolving the dispute is solved differently depending on whether or not it has the appropriate legal force: Each sale,

¹ Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. P. 99 (in Turkish).

² *Duke of Brunswick v Harmer* [1849]. URL: <https://vlex.co.uk/vid/brunswick-duke-of-v-804967245>.

distribution and sharing of infringing content creates a separate liability and therefore a separate cause of action. That is, in dynamic streams or multiple streams where the stream is repeated, each share will create a separate claim.

It should be noted that this rule may not be practical in case of violation of rights occurring in the virtual space. Such a rule was more effective for traditional media, because television, radio broadcasting contained the commission of any violation in a single action. If this rule is adopted in a virtual environment, a chain of litigation can be formed, which will bring high costs to both parties, and each access to the infringing content on the website will be considered a separate publication and create a separate lawsuit. This is an unacceptable solution. Therefore, the multicast rule should be limited within the framework suitable for the Internet environment. US courts also defend this position. For example, as early as 2002 in *Firth v. State of New York*, the plaintiff claimed that his business reputation had been permanently damaged due to unfair content available on the Internet. However, the court treated the publication date of the uploaded content as the date it was placed on the Internet, likened it to a book first made available to the public, and accepted that there would be no new infringement¹.

Mosaic principle. If damage occurs in more than one country, the relevant provisions of each country in which the damage occurred may be applied separately only to the damage occurring in its territory. The mosaic principle, based on the 1995 case of *Fiona Shevill and Others*², is both subject to various criticisms and is increasingly applied in modern legal systems. At the same time, in Europe, the mosaic approach used in Article 7(2) of the Brussels Ibis Regulation is valid in 28 national jurisdictions³.

According to the mosaic principle, an injured party can sue for damages in the court of the country where the publisher is headquartered, which has full jurisdiction over the injured party's damages in other countries. In a lawsuit filed at the publisher's headquarters, the judge will apply the law of his country in terms of the damage caused in his country, but will apply the law of each country separately in terms of other places where the damage occurred. On the other hand, the victim may also choose to file a separate lawsuit where the harmful content is distributed. However, in this case, the victim will have to prove that he was harmed wherever the content was distributed, and the judge in the court will decide the dispute according to the rules of that place, i.e. *lex fori*.

When applying the mosaic principle to broadcasts in virtual space, of course, different restrictions are required. Because content on the Internet can be viewed simultaneously from anywhere with Internet access. In this regard, first of all, when determining the place of damage, not only the place of access should be

¹ *Firth v. New York*, 775 N.E.2d 463. URL: <https://law.justia.com/cases/new-york/court-of-appeals/2002/98-n-y-2d-365-1.html>.

² Judgment of the Court of 7 March 1995. *Fiona Shevill, Ixora Trading Inc., Chequepoint SARL and Chequepoint International Ltd v Presse Alliance SA*. Reference for a preliminary ruling: House of Lords. United Kingdom. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-68/93>.

³ Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast), 26.02.2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj>.

accepted as a criterion, but also the victim should be recognized at the place of access of the content. The mosaic principle is criticized because the same offense may lead to different consequences when different legal systems are applied in different countries due to the conflict of substantive law provisions, and this will not create uniformity in application.

In addition, it is very difficult in practice to determine the amount of damage that occurred in the relevant jurisdiction of the competent court when the information is online. Due to the delocalized nature of damages, courts may only judge a portion of damages, thereby depriving the court of an overall view of damages, which may prevent a global assessment of the context of the case. The mosaic principle leads to the fragmentation of claims within all possible forums. Each court will have jurisdiction to decide on damages limited to the relevant national territory¹.

Target test or targeting criterion. This rule, like the mosaic principle, took its origin from a specific court case. Although the 2002 *Dow Jones & Company Inc. v. Gutnick* decision [4] is essentially a decision based on jurisdiction, it has significant implications for infringement by Internet broadcasts because of its focus on determining the place of publication. The plaintiff in the said case, Joseph Gutnick, is a well-known businessman living in the state of Victoria. An article about his tax evasion is published in a New York-based magazine and on his online website, along with his photos. Gutnik filed another suit in Victoria, alleging that his honor and dignity had been violated. The defendant claims that the relevant content is transferred to a server in New Jersey and that no harm will occur in Victoria. Because the defendant could place the server in a convenient location and thus find an opportunity to avoid liability, the court refused to use the location of the content uploaded to the Internet as a criterion in Internet broadcasting, and instead investigated the area to which the access was directed. At that time, the sites were classified by the Court into two groups, depending on whether access to the content was targeted in a particular jurisdiction: open and closed websites. Open websites are websites where any user in the world can access the content anonymously. However, closed sites include websites that are subject to surveillance, closed or restricted access, and where users are fully identified by the cyberspace operator. The defendant's website in the current case is a closed website operated by a subscription system (In Victoria, website access by subscription is possible) and management and control of the target audience is centralized in the defendant's hands. Therefore, the Court decided that the claimant's right to privacy was violated. Additionally, the Court stated that for a publisher to be liable, the plaintiff's reputation must first be damaged, the infringing content must have reached third parties, and each new access would give rise to a new cause of action. More specifically, under the targeting test, a publisher is solely responsible for its broadcasts serving the purposes it pursues and their results within that region. Therefore, in online publications, the claimant

¹ Tereza Kyselovská. Critical Analysis of the „Mosaic Principle” Under Art. 7 Para 2 Brussels Ibis Regulation for Disputes Arising out of Non-Contractual Obligations on the Internet. *PME*. 2019. № 1. P. 43.

and the victim suffer moral damages where both parties are recognized, regardless of whether the content is transmitted to the server.

The target criterion is criticized because the definition of the country of the perpetrator's target is difficult to define and far from legal certainty. This theory, which is mostly supported in French law, is not considered objective because it is based on the assessment of the intention of the person causing the damage¹.

Conclusion. At a time when technology is widely and effectively used in the globalized world, court disputes involving foreign elements are also increasing rapidly. At this point, we should especially note that the mere use of one or more social media sites does not mean that there is an element of foreignness. In a specific case, there must be an element of foreignness in terms of factors such as the place of residence of the parties, the place where the damage occurred, and the place where the damage was inflicted.

During the research, a comment was made on the traditional rules of the application of which jurisdiction with reference to international legal bases. However, from the point of view of virtual space, the traditional rules and conditions do not meet the demand of the time. Therefore, several court cases on the mosaic, targeting tests in modern practice were referred to, and the advantages and disadvantages of the existing rules were determined.

We believe that there is a need for a new regulation that is specific to the virtual space, meets the technical specifications, and ensures the proportionality between the interests of the plaintiff and the defendant. Such new regulation may be based on classical binding rules. At this point, the rule of place of infliction of damage, not damage, may apply. Since the location of the action can be random in cases of cyberspace violations, the location of the damage should be the main criterion to consider.

LIST OF SOURCES

1. Aliyev A. I., Rzayeva G. A., Ibrahimova A. N., Maharramov B. A., Mammadrzali S. S. Information law. Textbook. Baku: Nurlar, 2019. 448 p. (in Azerbaijani)

2. Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. 147 p. (in Turkish).

3. Dow Jones and Company Company Inc v Gutnick Gutnick, 10 December 2002. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HIGH%20COURT%20OF%20AUSTRALIA_Dow%20Jones%20and%20Company%20Inc%20v%20Gutnick.pdf

4. Dow Jones and Company Company Inc v Gutnick Gutnick, 10 December 2002. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HIGH%20COURT%20OF%20AUSTRALIA_Dow%20Jones%20and%20Company%20Inc%20v%20Gutnick.pdf

¹ Atik I. C. The law to be applied to violations of manhood rights in the social media environment / Doctoral thesis ; MEF, 2023. P. 111 (in Turkish).

5. Duke of Brunswick v Harmer [1849]. URL: <https://vlex.co.uk/vid/brunswick-duke-of-v-804967245>.
6. Ekshi, Nuray: International Authority of Turkish Courts, Beta Press, Istanbul, 1996. - 304 p. (in Turkish)
7. Firth v. New York, 775 N.E.2d 463. URL: <https://law.justia.com/cases/new-york/court-of-appeals/2002/98-n-y-2d-365-1.html>.
8. John Perry Barlow. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <https://www.eff.org/tr/cyberspace-independence>
9. Judgment of the Court of 7 March 1995. Fiona Shevill, Ixora Trading Inc., Chequepoint SARL and Chequepoint International Ltd v Presse Alliance SA. Reference for a preliminary ruling: House of Lords. United Kingdom. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-68/93>
10. Judgment of the Court of 7 March 1995. Fiona Shevill, Ixora Trading Inc., Chequepoint SARL and Chequepoint International Ltd v Presse Alliance SA. Reference for a preliminary ruling: House of Lords. United Kingdom. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-68/93>
11. Ozel, Sibel. Legal issue to be applied in violation of men's rights via the Internet. *Public and Private International Law Bulletins*. 2011. P. 609–617 (in Turkish).
12. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast), 26.02.2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj>
13. Tereza Kyselovská. Critical Analysis of the „Mosaic Principle” Under Art. 7 Para 2 Brussels Ibis Regulation for Disputes Arising out of Non-Contractual Obligations on the Internet. *PME*. 2019. № 1. P. 36–44.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2024

Ельнур Акіф ХУМБАТОВ,

Доктор філософії у галузі права

(Бакинський державний університет, м. Баку, Азербайджан)

ВПЛИВ ПРОБЛЕМ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСУДНОСТІ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У багатьох випадках існуюче правове регулювання не є адекватним для вирішення правових проблем, створених Інтернетом. Необхідним є удосконалення існуючого правового регулювання сфери відносин, пов'язаної із віртуальним простором. Найважливішим питанням щодо захисту прав людини, які порушуються у віртуальному просторі, є вирішення питання юрисдикції. Питання, пов'язані з Інтернетом, також знайшли своє відображення у всіх міжнародних деклараціях, прийнятих у сфері інформаційного суспільства, включно із забезпеченням прав на інформацію. Втім наразі жодна норма міжнародного права не регулює у

достатній мірі питання юрисдикції у віртуальному просторі.

У представленій статті, в результаті проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність створення уніфікованих норм матеріального та процесуального права, обов'язкових до виконання, застосування для вирішення юрисдикційних проблем у віртуальному просторі. Прискорення інтеграційних і глобалізаційних процесів у світі підвищує зацікавленість держав в уніфікації своїх правових норм.

Ключові слова: *віртуальний простір, Інтернет, юрисдикція, принцип мозаїки, тест націлювання, правило unicast-multicast.*

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.45>

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(м. Чернігів, Україна)

Павло Павлович СЕРДЮК,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ, Україна)

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЕНТОНІ УОЛША «СЕКСУАЛЬНІСТЬ І ЗЛОЧИН: НЕОДАРВІНІСТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА»¹

Повідомимо коротко про автора монографії. Ентоні Уолш – професор кримінальної юстиції Бойського державного університету (м. Бойсе, штат Айдахо, США). У сферу його наукових інтересів входить біосоціальна кримінологія, статистика та філософія права, якими він займається ось уже 34 роки. Він отримав ступінь доктора філософії в галузі кримінології у 1983 р. Працював моряком, морським торговцем, поліцейським та офіцером пробації до того, як вступив до академії у віці 44-х років. Є автором 50 монографій та 150 статей та глав монографій, що включають різні питання кримінології та біосоціальних аспектів злочинності. Відзначений нагородами Асоціації біосоціальної кримінології та Біопсихологічним відділенням Американського товариства кримінології за його дослідження у галузі біосоціальної кримінології.

Назва монографії представлена більш вузько, ніж питання, розкриті в ній. У **першому розділі** монографії автор фактично надав апологію біосоціальній кримінології, у якій основну увагу приділив тому, як опоненти біосоціальної кримінології, особливо представники критичної кримінології, шельмують генетичний детермінізм. Як відомо, представники критичної кримінології сповідають вкрай ліві погляди на природу злочинності у суспільстві. Їх по праву називають марксистами у кримінології.

Автор послідовно пропонує аргументи проти генетичного детермінізму, пояснюючи, що такий підхід надто спрощує питання. Гени не

¹ Walsh A. Sexuality and Crime: A Neo-Darwinian Perspective. New York and London : Routledge, 2023. 124 p.

працюють поза впливом навколишнього середовища, включаючи соціальне. Вони впливають на формування головного мозку людини, та її поведінку, але не є інструкціями чи кресленнями поведінки людини. Гени, сприяючи внутрішній винагороді за альтруїстичну поведінку через систему метаболізму головного мозку, гормони заохочення тощо, лише опосередковано впливають на поведінку людини. Особистий досвід людини й навколишнє середовище не менш впливають на поведінку людини, ніж гени, які покладено в основу побудови організму та його процеси, але у жодному разі, ці процес не можна назвати генетичним детермінізмом.

У **другому розділі**, присвяченому поведінковій генетиці, зокрема, впливові генів і спадковості на можливу поведінку, автор наводить багато в чому нудну для багатьох кримінологів доказову базу того, чому немає якогось гена злочинності, або вродженої злочинності. Є тільки такі гени та спадковість, які сприяють появі властивостей людини, що підвищують її схильність до агресивних чи інших протиправних вчинків. Здається, що нудна ця інформація не об'єктивно, а тому що вимагає від читача поринути у термінологію та складні моделі інших наук, яким він не навчений. Йому доведеться запастися терпінням та наполегливістю, і прогризати граніт високої біології та генетики. Злочинність передбачає цілий комплекс фенотипових компонентів, які не такі однозначні, як можуть уявити скептики біосоціальної кримінології. Фенотип злочинності можна звести до складових його ендотипів, таких як імпульсивність або низька емпатія, що полегшують їхню ідентифікацію як генетичної основи злочинної поведінки (с. 13). Є гени, які сприяють розвитку таких рис у людини, як імпульсивність і низька емпатія, втім, як і багато інших властивостей психіки людини, що змушують її шукати короткий і простий шлях до успіху. Але дослідник чітко зазначає, що всі ці процеси тісно пов'язані із середовищем проживання, оточенням людини. Такі просоціальні риси, як альтруїзм, чесність і совість, подібні до троянд; для зростання їм необхідне ретельне вирощування. Антисоціальні риси, такі як низький самоконтроль, агресивність та негативна емоційність, подібні до бур'янів. За відсутності належного культивування результат передбачити не важко. Генетично обумовлені фактори ризику злочинної поведінки мають низький рівень впливу у сприятливих середовищах. Люди, які живуть у цих середовищах, і перетинають межу, зазвичай мають велику генетичну схильність до цього, саме тому, що середовище стримує злочинність. Взаємозв'язок між генетикою та злочинністю менш виражений у неблагополучних середовищах, оскільки сильний вплив навколишнього середовища маскує генетичний внесок, хоча, безсумнівно, що у цих середовищах існує більше людей із сильнішим генетичним навантаженням злочинної поведінки, ніж у благополучних середовищах (с. 16). Таке бачення навіть інтуїтивно зрозуміле, і дає можливість представникам соціологічного типу кримінології применшувати вплив генів та біології, а найчастіше нівелювати зовсім.

Фактори навколишнього середовища або сім'ї можуть впливати на

середнє значення будь-якої кількості фенотипічних ознак спадковості, не впливаючи на варіативність цих ознак.

Стабільність генетичної мінливості означає, що спадковість може залишатися стійкою навіть тоді, коли середній рівень змінної зростає, падає чи залишається незмінним. Це має означати, що перебільшення біологічної складової або навколишнього середовища у формуванні злочинної поведінки завжди веде до помилкових оцінок. Наприклад, діти з низьким самоконтролем і низьким рівнем страху генетично більш вразливі до можливостей антисоціальної поведінки у навколишньому середовищі, ніж стриманіші та боязкіші діти. Екстравертів, і шукаючих сенсацій людей приваблює кар'єра в армії, пожежників чи поліції, тоді як тих, хто схильний до інтроверсії та обережності, приваблюють менш небезпечні професії. Вплив довкілля посилює криміногенні тенденції у поведінці людини, але ми можемо знати їх унікальний причинний внесок, якщо не можемо виключити самостійний вибір. Без генетичного поведінкового аналізу кримінологи не зможуть відокремити причинний вплив навколишнього середовища від самостійного вибору (с.18–19). Ідея автора у тому, що середовище, передусім соціальне, може надавати однаковий вплив на різних людей. На одних воно впливає позитивно, на інших негативно, хоча й впливає однаково. Але ця різниця виникає через те, що у цих людей різні схильності у вираженні своїх реакцій на середовище. Одні – реагують стримано та просоціально, а інші – протилежно. А вирішує при цьому генетична схильність людини до певної поведінки, але вона діє не повністю. Людині залишається можливість обрати правомірний варіант поведінки, навіть, якщо вона володар генетичної схильності, наприклад, до імпульсивної поведінки.

Третій розділ «Молекулярна генетика та поведінка» пояснює читачеві, як діють гени у побудові людського тіла. Ця інформація була би малокорисною, якби гени не брали участь так само у побудові гормональної системи людини, а гормональний рівень управління поведінкою людини й зараз займає провідну роль у її житті. На жаль, тисячоліття розвитку цивілізації дуже мало вплинули на цю найпростішу систему самоврядування організму, яка заохочує ту поведінку, яка сприяє його виживанню, і карає за те, що веде до невиправданої розтрати ресурсів і небезпек на шляху до виживання та успішної репродукції. Очевидно, що ця система така ж парадоксальна та примітивна, як і сотні тисяч років тому назад. Відтак така очевидна різниця між завоюваннями цивілізації та мотивами поведінки звичайної людини.

Гормональна система винагороди за успішну для виживання поведінку дуже промовиста. Чого варта дофамінова система, яка відповідальна, зокрема, за створення любовних союзів між людьми, що приносить їм багато радості, і навіть більшою мірою смутку при розриві цих стосунків. Дофамінова винагорода окрилює та мотивує людину, а дефіцит такої винагороди веде до затяжних психічних розладів. Чим більш чутливі до дофаміну люди, тим більша імовірність того, що вони будуть надмірно

стимульовані подіями. Вони сильніше реагують на подразники, і більшою мірою залежать від цієї дофамінової системи. Часто сценарії їхнього життя стикаються з трагедіями та проблемами в особистому житті, оскільки їм складніше будувати тривалі, довірчі стосунки з людьми. Нестача секреції цього гормону, дофаміну, змушує таких людей нудьгувати, і вони прагнуть підвищити рівень стимулів, щоб полегшити свій стан, що може призвести до злочинної чи інших форм антисоціальної поведінки, сексуальної розбещеності та невірності (с. 23). Вочевидь, що гени, які сприяють формуванню в організмі конкретно такої чутливої до дофаміну гормональної системи, в умовах схожого середовища будуть частіше сприяти поведінці, яка становить інтерес для кримінології.

Автор зазначає про роль епігенетичного наслідування для поведінки людини. Актуальність епігенетики для кримінології пов'язана з тим, як досвід раннього життя, особливо виховний, безпосередньо взаємодіє з генами в мозку, що розвивається. Дослідження показують, що потомство матерів, яке отримувало належну з її боку турботу демонструвало кращу реакцію на стрес і було більш соціально адаптованим, ніж потомство матерів з низьким рівнем материнської турботи. Раннє оточення дає людині уроки про світ, у якому вона буде жити, які фіксуються в клітинах головного мозку, і якщо воно говорить людині, що світ – це вороже місце, вона ставиться до нього відповідно (с. 27), а це у свою чергу знижує рівень емпатії та підвищує агресивність. У прийомних дітей спостерігаються значно нижчі рівні нейропептидів вазопресину та окситоцину¹, ніж у рідних дітей, а також значно нижчі рівні взаємодії з їхніми матерями, які зазвичай підвищують рівні нейропептидів. Це означає, що епігенетичне пригнічення зазначених нейропептидів через тактильний комфорт і відчуття прихильності підвищує стрес і знижує емпатію. Епігенетика підкреслює проникні межі між біологією та навколишнім середовищем. Вона балансує між крайнім редукціонізмом у біології і тим цілим, яке називають «середовищем». Незважаючи на заяви про те, що біологія та кримінологія непорівнянні, біологія людини «біологізує» соціальні науки, а соціальні науки «соціологізують» біологію людини, не усвідомлюючи повністю, що вони роблять. Однак поточний стан біологічних досліджень дуже контрастний, тому що біологія коливається на роздоріжжі між редукціонізмом і холізмом. Усе це має відвернути соціологів від страхів щодо «генетичного детермінізму». Для вчених-соціологів розуміння генетики наблизить їх до розуміння середовища, а для вчених-біологів розуміння середовища наблизить їх до розуміння генетичних ефектів (с. 28). Розвиток біологічної науки, як нам здається, зменшить рівень соціологізації кримінології, оскільки прояснюватимуться механізми поведінки людини. Але це відбудеться не скоро, бо в західних суспільствах – в авангарді фундаментальних досліджень у галузі біології, зараз інший

¹ Вазопресин – пептидний гормон гіпоталамуса. У головному мозку бере участь у регуляції агресивної поведінки. Окситоцин – пептидний гормон гіпоталамуса. Дослідження довели зв'язок окситоцину в людських відносинах, підвищення довіри та зменшення страху.

порядок денний досліджень. Ліберальні сили вкладають гроші в абсолютно порожні та штучні «проблеми», і меншою мірою в справді актуальні питання.

Далі, у цьому розділі автор висвітлює добре відоме навіть у кримінологічній літературі питання про вплив монаміноксидази на схильність до антисоціальної поведінки (с. 29), що теж недвозначно говорить про вплив біології на поведінку людини. Нині деякі вважають, що моноаміноксидаза – фермент, який здійснює катаболізм моноамінів, більшою мірою впливає на вразливість деяких дітей по відношенню до несприятливих подій, що травмують, у їхньому житті, а в результаті на агресивність поведінки в майбутньому. У будь-якому випадку це питання все ще залишається слабовивченим і суперечливим. Важливо тут відзначити вагоме зауваження автора, що гени, які зумовлюють появу того чи іншого різновиду цього ферменту, виявляються або мовчать у контексті середовища (с. 29). На наш погляд, це говорить про те, що дослідження знаходяться на початковому етапі, оскільки для наукового результату потрібно знати, за якими закономірностями проявляються або мовчать ці гени, і як та чи інша схильність виявиться, тобто за яких умов ймовірність вища чи нижча. Із цим повинна мати справу наука. Нині питання знаходиться на стадії усвідомлення необхідності.

Наприкінці глави автор приділяє трохи уваги питанню впливу генетики на людську свободу волі – класичне питання філософії права. Він передбачувано робить висновок, що гени, мозок і навколишнє середовище схиляють нас у певному напрямку, але вони не визначають цей напрям у якомусь абсолютному сенсі (с. 32). Іншої відповіді ми не очікували, інакше довелося би зробити висновок, що система кримінальної юстиції карає невинних, і тільки їх, а сучасна цивілізація не може обійтися без примусового апарату, адже вона так само забезпечує панування політичних еліт, а не тільки стримування злочинців і гвалтівників.

У *розділі четвертому*, присвяченому тому, як кримінальні риси людини розвиваються й зберігаються, автор дає відповіді на низку питань. Зокрема, чи є злочинна поведінка нормальною? Цікава полеміка, як риси печерної людини, які зараз добре проявляються в окремих видах професійних злочинців, сприяють виживанню в сучасності? Мається на увазі, а чи вигідні вони зараз у сучасному світі? На це автор відповідає цілком переконливо. Майже всі характеристики «природженого злочинця» у пом'якшеній формі будуть корисні чоловікові у суспільстві мисливців-збирачів та корисні у його групі. Відсутність страху, прагнення азарту та імпульсивність зробили його грізною зброєю проти конкуруючих груп. Його агресивність, сила та відсутність співчуття дозволяють йому домінувати над своїми одноклубниками й дають йому кращі можливості в отриманні переваги. Злочинна поведінка – це спосіб отримати ресурси з невеликими витратами для себе, експлуатуючи інших.

Експлуататорська поведінка забезпечує еволюційні переваги широкому колу видів тварин (с. 33–34). Якою б неприємною не здавалася ця

думка сучасним моралізаторам та правовим фетишистам, на наш погляд, реальність така, що й у сучасному суспільстві безстрашні, імпульсивні, агресивні люди з ослабленою емпатією можуть отримувати переваги для виживання. Це стосується насамперед людей, які перебувають у злочинних спільнотах, професійних злочинців, олігархів, представників фінансових кланів, військових хунт, політиків, змовників та ін.

На думку автора, для розуміння природи злочинної поведінки потрібно зрозуміти природу альтруїстичної поведінки. Наводячи приклади всіляких корисних плодів від альтруїстичної поведінки, перш за все для самого благодійника, він зазначає, що цілком ймовірно, що люди народжуються зі сильною схильністю до співпраці та турботи про інших, і ця схильність потім посилюється або послаблюється залежно від того, що діти відчувають пізніше у соціальних взаємодіях з іншими (с. 36). Очевидно, що ця схильність має біологічну природу, а не є результатом соціалізації людини. І це ріднить альтруїстичну поведінку зі злочинною. Але, на наш погляд, щоб ясно зрозуміти це питання, варто додати тезу, яка, на перший погляд, звучить парадоксально. Маючи спільне коріння, це дві гілки одного дерева. І антисоціальна, і альтруїстична поведінка має в основі один глибокий мотив – користь для самого діяча. Вона проявляється в найближчому розгляді в отриманні внутрішньої винагороди у вигляді відповідного гормонального підкріплення, а в дальній перспективі користь для виживання у вигляді ресурсу від злочину або блага за альтруїзму.

Тактика поведінки людини у суспільстві також може залежати від її схильності, яка може мати генетичну природу. Необхідно при цьому враховувати фактори довкілля, такі як стабільність групи та культурна динаміка. Наприклад, кримінологи знають, що існують спільноти, у яких репутація «задири» цінується чоловіками найбільше, але навіть у цих спільнотах має бути певний рівень групової лояльності та співпраці з групою однолітків. Лояльність і співробітництво в таких спільнотах, звичайно, мають швидше антисоціальний, ніж просоціальний характер і мотивуються завоюванням «вуличної довіри», а не альтруїзмом та співчуттям (с. 39). Не лише підла поведінка має у собі біологічну основу, а й бажання покарати злочинця, негідника, брехуна, зрадника. Як і будь-яке універсальне бажання, бажання покарати має вбудовану нейрофізіологічну основу. Ми визнаємо справедливість, тому що визнаємо несправедливість, і ми визнаємо несправедливість, відчуваючи обурення з приводу несправедливості, а не шляхом посилення на якусь правову норму. Тобто ми відчуваємо несправедливість через фізіологічні реакції на неї до того, як сформулювали про неї уявлення (с. 41–42).

У п'ятому розділі, присвяченому еволюційним теоріям злочинності, автор вказує, що соціологічна кримінологія дає цінну демографічну інформацію, але вона подібна до географії, і описує те, що видно «неозброєним оком», відкидає технології, які б давали можливість зазирнути під поверхню. Зокрема, соціологічна кримінологія зазначає, що злочинність найпоширеніша у бідних районах, і робить висновок, що

бідність є причиною злочинності. Біосоціальна кримінологія прагне вийти за рамки сприйняття першого порядку та знайти основні «причини причин», використовуючи технології та теорії, надані нам природничими науками. Біосоціальна кримінологія більше схожа на геологію в тому сенсі, що вона виходить за рамки опису форми та розташування суші (топографії) і заглядає під поверхню, намагаючись пояснити еволюційні та сучасні геологічні процеси, які сформували топографію. Еволюція сформувала топографію наших геномів та нашого мозку, тому, на думку автора, на нас лежить обов'язок досліджувати процеси, які правдоподібно пояснюють карту нашої поведінки (с. 43).

У цьому розділі автор підходить до суті теми своєї монографії. Причини вибору злочинного поведінки він розглядає у тій самій площині, що й стратегії репродуктивної поведінки. Якщо є дві типові стратегії репродуктивної поведінки, які дещо відрізняються у чоловіків та жінок, а звідси, мабуть, і відмінності у чоловічій та жіночій злочинності. То відповідно генетика впливає і на стратегії соціальної поведінки, у тому числі злочинної та просоціальної. Стратегії репродуктивної поведінки передбачають два підходи. В одному чоловік обирає шлях співпраці. Вибирає одну жінку, створює з нею сім'ю, і всі свої інвестиції вкладає у потомство. Така стратегія вигідна тим, що збільшує виживання потомства. Інша стратегія, названа, з нашого погляду, не точно, передбачає стратегію обманщика, коли чоловік не прагне створення сім'ї, і не планує вкладатися інвестиціями у потомство, а має безліч короточасних зв'язків, у яких народжується потомство. Зазначається, що частіше таку стратегію обирають злочинці, і як наслідок, вони загалом мають більше дітей від різних жінок, ніж ті, які обирають сімейний спосіб життя, а останні, зазвичай, ведуть просоціальний спосіб життя. Зрозуміло, що схильність до вибору тієї чи іншої стратегії визначається генетикою та середовищем. У жінок ці стратегії відрізняються тим, що перші обирають одного тата для своїх дітей, переконавшись у його надійності, а другі, розуміючи ненадійність партнерів, намагаються отримати короточасні інвестиції від багатьох чоловіків, тим самим збільшуючи ймовірність появи всього свого потомства від різних батьків, які надалі або зовсім не вкладатимуть свої інвестиції в потомство, або ці інвестиції будуть мінімальними. Такі жінки частіше обирають злочинні способи задоволення своїх потреб, ніж жінки, які обирають першу стратегію репродукції.

Автор ставить питання, а як узгоджуються ці тези з тим фактом, що жінки надають перевагу сімейним відносинам з чоловіками з високим соціальним статусом? Чи означає це, що чоловіки з низьким соціальним статусом змушені частіше обирати стратегію репродукції – обманщика, тобто не будувати відносини на тривалу перспективу без інвестицій у сім'ю та потомство? Частково це правда, як фактор впливу навколишнього середовища. Але це так само залежить від соціального способу життя в суспільстві. У сучасності така реальність проявляється все виразніше. Це також узгоджується з тим, що чоловіки з низьким соціальним статусом

обирають також злочинні способи досягнення результату. Здебільшого це стосується загальнокримінальної злочинності. Соціологи, швидше за все, наголосили би, що не генетична схильність впливає на вибір життя з низьким соціальним статусом, а тому й відповідної стратегії репродуктивної поведінки, а соціальний стан, отриманий від своїх батьків та вплив соціального середовища. Автор сказав би, що таке пояснення швидше «географічне», ніж «геологічне» (див. вище).

Дослідник зазначає, що еволюційна теорія стала надзвичайно корисною теоретичною основою для кримінології, особливо у поясненні деяких із її найбільш загадкових особливостей, таких як співвідношення гендерної злочинності та проблеми співвідношення віку людини і злочинності. На відміну від традиційних підходів, заснованих на соціології, еволюційний підхід пов'язує свої теорії та припущення з тяжкою експериментальною роботою, що проводиться спорідненими науками, такими як нейробіологія, генетика та ендокринологія. Існує дуже мало пророцтв еволюційної теорії, які би не узгоджуються із цією експериментальною роботою. Фактично, ці споріднені науки часто звертаються до еволюційних пояснень, намагаючись глибше зрозуміти свої відкриття на найближчому рівні. Отже, еволюційна теорія послідовно пов'язує пояснення граничного рівня з поясненнями проміжного рівня. Автор також пов'язує поведінку людини з поведінкою тварин, підкреслюючи, що будь-яка поведінка підсвідома, але зрештою зв'язана з подвійними цілями всіх форм життя. Без еволюційної теорії наше розуміння людського розуму та людської поведінки було би значно зниженим (с. 52).

У *шостому розділі* монографії автор приділяє увагу питанню теорії «історії життя» та коваріації сексуальних та кримінальних рис людини. Тут представлено докладне пояснення репродуктивних стратегій людини та їх вплив на соціальну поведінку. Репродуктивні стратегії розміщуються у векторі від невеликих батьківських інвестицій або їх відсутності та високої плідності (вибір r) до високих батьківських інвестицій та низької плідності (вибір K), відповідно – r-стратегія та K-стратегія репродукції (с. 54). Вочевидь, що K-стратегія репродукції присутня у 90% людської популяції, і так само успадковується. Тому виникає питання, а чи не є вона результатом впливу культури? Змінити це може лише сильна зміна середовища життя людства. А ось відхід від цієї стратегії у бік r-стратегії найчастіше супроводжується проблемами у поведінці людини, у тому числі злочинною поведінкою (с. 56).

Автор зазначає, що злочинна поведінка пов'язана з необмеженою сексуальною поведінкою. Людську сексуальність він називає соціосексуальністю чи ступенем відмінностей між людьми у сексуальних установках, бажаннях та поведінці. Відмінності у соціосексуальності оцінюються з використанням соціосексуальної шкали, яка описує вектор від обмеженого, тобто менше сексуальних партнерів, згода з традиційними сексуальними установками й перевага довгострокових відносин, до необмеженого, тобто більша кількість сексуальних партнерів, розгульна

сексуальна поведінка та перевага короткострокових відносин над довгостроковими. Він наводить докази загального походження рис, пов'язаних із сексуальністю та антисоціальною поведінкою, використовуючи розмір вибірки від 31 968 до 318 863 піддослідних, щоб оцінити генетичні кореляції між різними показниками репродуктивних зусиль та антисоціальною поведінкою (с. 57–58). Потрібно, однак, з нашого боку помітити, що в сучасних умовах економічно розвинених держав генетична схильність більшості людей до вибору К-стратегії репродуктивної поведінки переживає суттєвий тиск середовища, оскільки люди фактично переходять до моделі серійної моногамії з огляду на високий рівень розлучень між подружжям та умови, у яких лише два шлюби із десяти ледве доживають до свого трирічного терміну. У таких умовах, справді, це вже навряд чи в чистому вигляді К-стратегія репродуктивної поведінки, і авторові варто було би у своєму досить свіжому дослідженні звернути увагу на ці процеси. Очевидно, що у більшості людей зберігається ця генетична схильність та знижена схильність до скоєння злочинів. Але не менш помітною є тенденція до впливу середовища на те, що скоро ця схильність зміниться на іншу – г-стратегію репродуктивної поведінки. Виникає резонне питання, чи не призведе така зміна у майбутньому до того, що такі суспільства стануть тотально злочинними? Хоча тут згадуються деякі закономірності соціологічної кримінології. Зокрема, «закон насичення злочинністю». Для якості дослідження треба було би з'ясувати, як у суспільствах, де представлений більший відсоток г-стратегії репродуктивної поведінки, справи зі злочинністю?

У **сьомому розділі** монографії автор не шкодує сил, щоб стисло описати те, як працюють основні системи головного мозку, які забезпечують виживання організму. Варто відзначити лише деякі аспекти впливу певних гормонів на поведінку людини. Гормон серотонін, зокрема впливає на низький самоконтроль та негативну емоційність. Остання є схильністю сприймати багато ситуацій, як відштовхуючі й реагувати на них роздратуванням і гнівом. Низький серотонін може негативно впливати на соціальну поведінку, а тому генетична схильність до зниженого засвоєння мозком цього гормону частіше призводить до нестриманої поведінки. Тестостерон належить до класу стероїдних гормонів, які називаються андрогенами. Він асоціюється з різними типами чоловічої поведінки, особливо з агресивною поведінкою. У людей з вищим рівнем тестостерону проявляється домінуюча поведінка, яка іноді спричиняє агресію. Кортизол є катаболічним гормоном. Він є частиною адаптивної реакції на стрес, яка мобілізує та концентрує нас на діях. Високе співвідношення тестостерону та кортизолу схиляє до соціально агресивної поведінки (с. 69–73). Взагалі, цей розділ не представляє особливого інтересу й не пропонує будь-якої нової наукової інформації. Більшою мірою вона покликана полегшити розуміння процесів у поведінці людини, яка залишається недоступною для нефакхівців.

Восьмий розділ «Анτισоціальні особистості: психопати та соціопати» викликає очікування суворо наукових доказів, а не умоглядних пояснень,

але в цьому випадку, хоч і були наведені деякі емпіричні дані, у цілому вони залишили присмак поверхневого підходу. Автор зазначає, що для психопатів характерні такі якості, як емоційна холодність, відсутність співчуття та почуття провини, висока схильність до ризику, нездатність відкладати задоволення, орієнтація на зараз, а також відсутність зобов'язань та лояльності. Ці характеристики так само підходять як для звичних злочинців, так і для тих, хто практикує лише випадкові чи короткострокові статеві зв'язки. Він підкреслює, що психопатія торкається приблизно 1% населення загалом, але є у 15–25% ув'язнених. Дослідження 170 ув'язнених злочинців показало, що психопати мають у два рази більшу кількість сексуальних партнерів протягом усього життя порівняно із ув'язненими з контрольної групи (с. 74–75). Тут слід наголосити, що в подібних дослідженнях методика виявлення психопатії у в'язнів частіше пов'язана із циркулярними аргументами, а вибірки основної та контрольної групи піддослідних викликають нарікання.

Психопати, на думку дослідника, є продуктом природи без суттєвого впливу навколишнього середовища, на відміну від соціопатів, яких вважають продуктом несприятливих умов навколишнього середовища, що взаємодіють із їх генетичними особливостями. Психопати відносно не реагують на стимули покарання й надмірно реагують на стимули, що винагороджують, і ці моделі реагування є вродженими, а не набутими (с. 76–77). Усі дослідження сходяться на думці, що при психопатії відбувається поділ коркових та підкіркових структур головного мозку, які пов'язують разом раціональні та емоційні структури (с. 79). Психопати відомі своєю холодною та розважливою поведінкою в гонитві за винагородою, але соціальні проблеми можуть спровокувати неконтрольовану їхню поведінку та емоційні реакції (с. 81–82). Очевидно, що автор проводить паралелі з якостями психопатів, злочинців та людей, які ведуть розгульне статеве життя.

На відміну від психопатів, усі соціопати є злочинцями за визначенням, хоча й з меншим генетичним навантаженням. Соціопати використовують стратегію обману, яка так чітко прив'язана до генотипу, як у психопатів. На відміну від психопатів, соціопати майже завжди походять з нижчого соціального класу, і їхня кількість може суттєво різнитися залежно від культури та часу, відстежуючи умови середовища, які сприяють чи перешкоджають використанню стратегій обману. На думку автора, соціопати становлять більшу загрозу для суспільства, ніж психопати, тому що вони так само небезпечні та їх більше. Їх чисельність, по суті, є результатом жорстокого та зневажливого виховання, яке збільшується через дедалі більшу кількість дітей, які виховуються в сім'ях без батька. Одна з ключових відмінностей між психопатами та соціопатами полягає в тому, що у психопатів відсутня совість, тоді як у соціопатів вона принаймні має проблески (с. 83–84).

У *дев'ятому*, завершальному розділі монографії автор засвідчує про те, що співвідношення кількості чоловіків і жінок корелює з рівнем

злочинності у суспільстві. У суспільствах, де більше чоловіків, ніж жінок – вищий рівень насильницьких злочинів (вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування). У суспільствах же, де більша кількість жінок, відзначається більша кількість позашлюбних зв'язків, позашлюбних дітей, дітей, які вирости без батька, що впливає на делінквентну поведінку таких дітей у майбутньому, та вищий рівень жіночої бідності, що збільшує показник жіночої злочинності (с. 87–88). Автор пов'язує явище співвідношення кількості чоловіків та жінок з рівнем шлюбності, а останній впливає, на його думку, на рівень бідності, і як наслідок – злочинність. У суспільствах, де кількість працездатних чоловіків значно менша, ніж жінок, нижчий рівень шлюбності, вищий рівень бідності, і вищий рівень злочинності (с. 91–92). Дослідник робить також важливе уточнення, що чоловіки, які схильні до позашлюбних зв'язків, так само схильні до більш ризикованої поведінки й так само протиправної. Своїм позашлюбним дітям вони частіше передають у спадок такі самі гени (с. 93). Автор резюмує, що в культурах з високим співвідношенням кількості чоловіків і жінок, традиційні цінності стійкіші, такі цінності можуть стати сильнішими, коли жінок мало. У них зв'язок між співвідношенням кількості чоловіків і жінок та злочинністю більш прямий, ніж у суспільствах із низьким співвідношенням кількості чоловіків і жінок, де чоловіків більше, тут більш усвідомленою є необхідність набувати фінансові ресурси будь-яким можливим способом, щоб справити враження на потенційних партнерів-жінок.

Звичайно ж, кількісні процеси відіграють провідну роль у житті суспільства, і співвідношення кількості чоловіків і жінок впливає на стратегію репродуктивної поведінки, і як наслідок на багато інших процесів у країні. Ось чому, на наш погляд, акцент на ці питання має важливе значення для науки.

У цілому, монографія Ентоні Уолша «Сексуальність і злочин: неодарвіністична перспектива» є цікавим і пізнавальним матеріалом. Якщо опустити деякі зазначені вище недоліки, у роботі представлена концепція, що заслуговує на належну увагу з боку спільноти кримінологів.

Serhii F. DENYSOV

Doctor of Science in Law, Professor

(Chernihiv, Ukraine)

ORCID ID 0000-0002-1218-0016

Pavlo P. SERDIUK

Doctor of Science in Law, Professor

(Kyiv, Ukraine)

ORCID ID 0000-0002-8519-0012

REVIEW OF ANTHONY WALSH'S MONOGRAPH "SEXUALITY AND CRIME: A NEO-DARWINIAN PERSPECTIVE"

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.46>

Вікторія Вікторівна АБЛАМСЬКА

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ НЕЗАКОННОГО ПОЛЮВАННЯ

Постійне зменшення тваринної складової екологічної системи, особливо зараз, під впливом повномасштабного вторгнення рф створює суттєві загрози для екологічної безпеки як елементу національної безпеки України. Стаття присвячена з'ясуванню особливостей окремих предметів незаконного полювання та наданні пропозицій спрямованих на удосконалення теоретичних положень та практики їх застосування під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля. Проаналізовано основні дискусійні питання, що існують в теорії кримінального права та

прогалини в юридичній практиці щодо концептуальних відмінностей, взаємозв'язку і співвідношення предмета і об'єкта незаконного полювання. Акцентовано увагу на існуванні гострої потреби в деталізації предмета кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 248 Кримінального кодексу України «Незаконне полювання». Підсумовано необхідність розробки дієвих механізмів забезпечення кримінально-правової охорони раціонального використання та відтворення тваринного світу з урахуванням тієї шкоди, що була завдана в результаті збройної агресії з боку рф.

Ключові слова: *незаконне полювання, предмет кримінального правопорушення, суспільні відносини, тваринний світ, екологічна система, довкілля, природні ресурси, війна, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Визначення змісту категорій об'єкт та предмет кримінального правопорушення здійснюється практично в усіх дослідженнях монографічного рівня. При цьому, термін об'єкт та наповнення змістом цього феномену активно обговорюється у середовищі фахівців з кримінального права, необґрунтовано залишаючи поза увагою розгляд предмета. Предмет, його матеріальний (у першу чергу вартісний або грошовий) вираз або оціночна вартість є таким самим показником цінності певного утворення для окремої людини, держави або суспільства в цілому як і об'єкт. Поряд із об'єктом ця ознака виступає показником небезпечності посягання у разі протиправного втручання в існуючі взаємозв'язки між суб'єктами – носіями прав та обов'язків. Так, необґрунтоване ігнорування факту постійного зменшення тваринної складової екологічної системи, відсутність уваги до потреби в деталізації предмета кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 248 Кримінального кодексу України (далі – КК України), робить зазначену проблему дуже актуальною. Додаткової актуальності проблема набуває сьогодні – під час повномасштабного вторгнення рф та введенням в Україні воєнного стану, адже попри введення повної заборони на полювання, випадки посягання на тваринний світ непоодинокі, послаблення контролю з боку держави за «мисливцями» створює передумови для «самопродукування» явища.

Проблематиці предмета у кримінальному праві в цілому та предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 248 КК України, приділяли увагу такі вчені, як Д. С. Азаров, П. П. Андрушко, М. П. Бікмурзін, В. М. Вінокуров, В. К. Глістін, М. Й. Коржанський, Є. В. Лащук, А. А. Музика, Б. С. Нікіфоров, Г. П. Новосьолов, М. М. Панов, В. Я. Тацій, Є. В. Фесенко та ін. Разом з цим, досі залишаються актуальними питання визначення змісту та характеристик предмета незаконного полювання, практичного застосування теоретичних доробок щодо положень ст. 248 КК України при розгляді кримінальних проваджень.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей окремих предметів незаконного полювання та наданні пропозицій спрямованих на

удосконалення теоретичних положень та практики їх застосування під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права загальноновизнаним є положення, що об'єктом кримінального правопорушення є те, чому завдається істотна шкода або те, що ставиться під загрозу заподіяння подібної шкоди. При цьому, предмет дозволяє визначити характер вчиненого правопорушення, розмежувати кримінальні правопорушення, відмежувати кримінальне правопорушення від адміністративного. Сутнісні характеристики предмета дозволяють встановити наявність продовжуваного правопорушення, а індивідуальні особливості предмета – розмежувати окремі посягання, визначати характер і ступінь суспільної небезпеки злочинних діянь¹. Саме специфічні ознаки предмета полювання – «дикість» звірів, птахів та (чи) інших видів тваринного світу; їх перебування в умовах природної волі або у напіввільних умовах (у штучно створених ізольованих ділянках) у межах мисливських угідь; здатність бути об'єктами полювання; приналежність до мисливського фонду або внесення до Червоної книги України.

У теорії кримінального права існує щонайменше два підходи до визначення місця предмета у складі кримінального правопорушення.

У працях науковців, що підтримують положення першого підходу (О. Ф. Кістяківський, В. Д. Спасович, М. С. Таганцев), предмет кримінального правопорушення практично ототожнюється з об'єктом кримінального правопорушення. З цього приводу Є. В. Лашук вказує, що таке ототожнення притаманне періоду формування концепції вчення про склад злочину в кримінальному праві, проте здобутки наших попередників слугували підґрунтям для розвитку численних концепцій об'єкта і предмета злочину².

В основу другого підходу було покладено положення про те, що предмет визнається факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, що перебуває в орбіті його об'єкта. Таке привілейоване положення предмета (і потерпілого) серед інших елементів складу дозволяє надати його самостійну характеристику та простежити зв'язок з іншими елементами складу. Прибічниками цієї позиції слід визнати П. С. Матишевського, В. Я. Тація, Є. В. Лашука та інших науковців. Через універсальність зазначеного підходу, він є найбільш поширеним і сьогодні.

Так, А. Н. Трайнін зазначає, що «як широко (суспільні відносини) або як вузько (чуже майно, гідність громадянина тощо) не визначати об'єкт, він завжди зберігає риси мішені, у яку злочин намагається вдарити. Відповідно до цього, об'єктом може бути лише та цінність, якої злочинна дія завдає або намагається завдати шкоди. Це положення безпосередньо веде до висновків, пов'язаних із розмежуванням об'єкта злочину від його предмета.

¹ Брич Л. Значення видів об'єкта й таких ознак, як предмет і потерпілий у розмежуванні суміжних складів злочинів між собою і для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Випуск 44. С. 234–235.

² Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 93.

Як не може бути безоб'єктних посягань, так неможливе і існування безпредметних злочинів: кожна злочинна дія вчинюється у світі реальних речей та явищ, на відміну від об'єкта, предмет злочину не зазнає шкоди від злочинного зазіхання. Предметом є цінності, у зв'язку з якими чи з приводу яких відбувається злочин»¹.

П. С. Матишевський вказує, що предмет злочину є ознакою складу злочину, що містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину. У ряді випадків він є обов'язковою (конструктивною) ознакою об'єкта злочину певного виду².

У свою чергу В. Я. Тацій визнає предмет кримінального правопорушення (злочину) не постійною, а факультативною ознакою складу злочину. У конкретному складі, якщо предмет указаний (передбачений) безпосередньо в законі, ця ознака обов'язкова, і він має бути встановлений для правильної кваліфікації³.

Нарешті, Є. В. Лашук вважає, що предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння⁴.

Таким чином, предмет кримінального правопорушення доцільно розглядати в якості факультативної ознаки об'єкта кримінального правопорушення, з урахуванням його співвідношення з об'єктом як частини і цілого⁵.

Повертаючись до аналізу предмета у складу правопорушення ст. 248 КК України, зазначимо, що безпосереднім його об'єктом є невід'ємна складова довкілля – екологічна безпека у сфері охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу⁶. Така позиція є найбільш поширеною, хоча і має певні варіації. Об'єктом цього складу було запропоновано також визнавати: законодавчо забезпечену охорону, раціональне використання і відтворення диких звірів та птахів⁷, встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу – диких звірів і птахів як невід'ємної складової частини довкілля⁸, тощо.

¹ Трайнин А. М. Учение о составе преступления. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. С. 95.

² Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К.: А.С.К., 2001. С. 105.

³ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2016. С. 92.

⁴ Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 110.

⁵ Там само. С. 95.

⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 573–574.

⁷ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 444.

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 664.

Досить повно ознаки об'єкта були визначені С. В. Матвєєвим: 1) об'єктом складу злочину незаконного полювання слід визначити суспільні відносини; 2) ці відносини існують у сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення диких мисливських звірів і птахів; 3) ці звірі й птахи знаходяться в стані природної свободи або утримуються у напіввільних умовах; 4) ці відносини стосуються створення умов для сприятливого відтворення звірів і птахів; 5) такі відносини стосуються мисливських звірів, птахів та інших видів тваринного світу¹.

Предметом зазначених відносин, у свою чергу, виступають:

- звірі, птахи чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України;

- мисливські звірі, птахи та інші види тваринного світу, якщо полюванням на них було заподіяно істотну шкоду (згідно Примітки до ст. 248 КК України, істотна шкода – шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Згідно ст. 3 Закону України «Про Червону книгу України», Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення².

Відповідальність за посягання, в яких предметом виступає тваринний світ, що перебуває під загрозою зникнення (види тваринного світу занесені до Червоної книги України), передбачено одночасно як у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), так і у КК України, однак вони стосуються різних форм вчинення правопорушення.

Так, у ст. 90 КУпАП (Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території) передбачено відповідальність за:

- погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких не занесені до Червоної книги України ... (ч. 1);

- погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких занесені до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх із природного середовища, а також порушення умов утримання (виращування) тварин і

¹ Матвєєв С. В. Проблемні питання визначення об'єкта і предмета злочину незаконне полювання. *Юридична наука*. 2016. № 11(65). С. 15.

² Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

рослин зазначених видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених штучних умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження), інші порушення порядку охорони, використання і відтворення таких видів тварин і рослин (ч. 2).

Тобто мова у зазначених складах правопорушень іде або про діяння у формах 1) «погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин»; 2) «знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх із природного середовища».

У той же час, під кримінально караним незаконним полюванням (ч. 1 ст. 248 КК України) розуміється полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Тобто одночасно використовується термін «знищення» в контексті порушення вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і полювання (добування (відстріл, відлов) мисливських тварин) на тварин, що занесені до Червоної книги України. Наслідком такої плутанини у термінах є неоднакове застосування закону.

Так, у лісах Дрогобицького району Львівської області незаконно добули самицю лося, який є об'єктом тваринного світу, занесеним до Червоної книги України. Правоохоронці встановили особу порушника, який здійснив незаконне полювання на лося, і склали на нього адміністративні протоколи за двома статтями КУпАП: за порушення правил використання об'єктів тваринного світу та за порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України¹.

При цьому, у постанові Пленуму Верховного Суду України 10.12.2004 №17 «Про судову практику у справах про злочини інші правопорушення проти довкілля» чітко зазначено, що «за незаконне полювання в заповідниках чи на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України, кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи мали місце шкідливі наслідки»².

Навіть більш критична ситуація з визначенням «істотної шкоди» від незаконного полювання. Свого часу, кримінальна відповідальність за заподіяння шкоди через незаконний вилов мисливських звірів, птахів та інших видів тваринного світу у розмірі істотної шкоди була обґрунтована тим, що швидкість відтворення тваринного світу дозволяла компенсувати поголів'я тварин. Разом з цим, воєнний стан вніс свої корективи.

Як зазначають експерти, станом на жовтень 2023 року понад 650 тис. га українських лісів залишаються замінованими. А загальна площа замінованих територій в Україні внаслідок російської агресії становить 180 тис. км². Під загрозою зникнення з терен України опинилися 80 видів

¹ У Дрогобицькому районі затримали бракон'єра, який вбив лося з Червоної книги. URL: <https://news.blog.net.ua/2024/02/na-lvivshchyni-spiymaly-brakoniera-z-tusheiu-chervonoknyzhnoho-losia/> (дата звернення: 19.04.2024).

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Верховного суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

тварин, а 20% природоохоронних територій досі потерпають від війни. За попередніми оцінками на територіях, де проводились бойові дії, поточні втрати тваринного світу, лише стосовно видів віднесених до мисливських ресурсів, в окремих регіонах можуть становити до 40 % і більше, що вже налічує біля 25 тис. голів крупних копитних, 270 тис. хутрових звірів та більше 2 млн. птахів. Не складно спрогнозувати, що впродовж ще одного-півтора року такої війни на окупованих та прилеглих територіях залишиться в середньому 15–20 % довоєнної чисельності тварин, після чого запустяться незворотні екологічні процеси порушення природного відтворення і повного зникнення місцевих угруповань¹.

Розмір «істотної шкоди», що заподіюється тваринному світу, явно перестав відповідати суспільній небезпечності діяння та «компенсації» заподіяної шкоди шляхом застосування кримінальних покарань, що мають майновий характер. Так, незаконне полювання за ступенем небезпеки діяння або суворістю покарання «не конкурує» навіть з крадіжкою (санкція ч. 1 – штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або пробацийний нагляд на строк до п'яти років, або обмеження волі на той самий строк) чи жорстоким поводженням з тваринами (санкція ч. 1 – обмеження волі на строк від одного до трьох років або позбавлення волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини). Безумовно, зазначена обставина лише опосередковано вказує на потребу в удосконаленні поточного стану речей, але викликає потребу у перегляді існуючих підходів.

Ураховуючи критичний стан тваринного світу, мають місце і регулярні факти фіксації правопорушень щодо вполювання червонокнижних тварин: «На Волині застрелили червонокнижного зубра»², «Застрелили кабана: на Буковині затримали браконьєрів»³, «На Рівненщині браконьєри вбили червонокнижну тварину»⁴ тощо.

Українське суспільство не має реальних шансів на самостійне відтворення тваринного світу на найближчі роки. Можна навести такий приклад: «вартість одного дельфіна становить 100 тис. грн. За попередніми даними, від початку повномасштабної війни мертвими знайшли 65 особин — а це 6 500 000 грн збитків, завданих державі через загибель цих тварин. Зазначена сума більша за 150 тис. мінімальних зарплат, а значить можна стверджувати, що докільню завдана значна шкода»⁵.

¹ Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 19.04.2024).

² На Волині застрелили червонокнижного зубра. URL: https://varta1.com.ua/news/na-volini-zastretili-chervonoknizhnogo-zubra_370402.html (дата звернення: 19.04.2024)

³ Застрелили кабана: на Буковині затримали браконьєрів. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/zastretili-kabana-na-bukovini-zatrimali-brakonieriv-97873> (дата звернення: 19.04.2024).

⁴ На Рівненщині браконьєри вбили червонокнижну тварину. URL: <https://zahid.espreso.tv/novyny-rivnenschyny-na-rivnenschini-brakonieri-vbili-chervonoknizhnu-tvarinu> (дата звернення: 19.04.2024).

⁵ Злочини проти тварин під час війни. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zlochiny-proti-tvarin-pid-chas-vijni> (дата звернення: 19.04.2024).

Висновки. Військове вторгнення рф суттєво прискорило процес деградації тваринного світу. Якщо не відбудеться зміни наявної парадигми ставлення до довкілля та споживацького використання природних ресурсів, на нас чекає катастрофа. Ситуація потребує негайного втручання з боку держави: як-то в частині внесення змін до чинного законодавства, через посилення кримінальної відповідальності, так і в частині дієвих механізмів протидії незаконному полюванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брич Л. Значення видів об'єкта й таких ознак, як предмет і потерпілий у розмежуванні суміжних складів злочинів між собою і для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2007. Випуск 44. С. 226–242.
2. Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 19.04.2024).
3. Застрелили кабана: на Буковині затримали браконьєрів. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/zastrelili-kabana-na-bukovini-zatrimali-brakoneriv-97873> (дата звернення: 19.04.2024).
4. Злочини проти тварин під час війни. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zlochini-proti-tvarin-pid-chas-vijni> (дата звернення: 19.04.2024).
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.
6. Матвеев С. В. Проблемні питання визначення об'єкта і предмета злочину незаконне полювання. *Юридична наука*. 2016. № 11(65). С. 13–22.
7. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К.: А.С.К., 2001. 352 с.
8. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
9. На Волині застрелили червонокнижного зубра. URL: https://varta1.com.ua/news/na-volini-zastrelili-chervonoknizhnogo-zubra_370402.html (дата звернення: 19.04.2024).
10. На Рівненщині браконьєри вбили червонокнижну тварину. URL: <https://zahid.espreso.tv/novyny-rivnenschyny-na-rivnenshchini-brakoneri-vbili-chervonoknizhnu-tvarinu> (дата звернення: 19.04.2024).
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

13. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанова Верховного суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

14. Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

15. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Х. : Право, 2016. 256 с.

16. Трайнин А. М. Учение о составе преступления. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. 185 с.

У Дрогобицькому районі затримали бракон'єра, який вбив лося з Червоної книги. URL: <https://news.blog.net.ua/2024/02/na-lvivshchyni-spiymaly-brakoniera-z-tusheiu-chervonoknyzhnoho-losia/> (дата звернення: 19.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 19.04.2024

Victoria V. ABLAMSKA

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENCE AS PART OF ILLEGAL HUNTING

The constant reduction of the animal component of the ecological system, especially now, under the influence of the full-scale invasion of the Russian Federation, creates significant threats to environmental safety as an element of Ukraine's national security. The article is devoted to clarifying the features of individual items of illegal hunting and providing proposals aimed at improving the theoretical provisions and practice of their application in the qualification of criminal offenses against the environment. The main debatable issues existing in the theory of criminal law and gaps in legal practice regarding conceptual differences, interconnection and correlation of the subject and object of illegal hunting are analyzed. Attention is focused on the existence of an urgent need to detail the subject of the criminal offense, the responsibility for which is provided for by Art. 248 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal hunting".

The need to develop effective mechanisms for ensuring criminal law protection of the rational use and reproduction of fauna is summarized, considering the damage caused because of armed aggression by the Russian Federation.

Key words: *illegal hunting, subject of a criminal offense, social relations, fauna, ecological system, environment, natural resources, martial law, war, combating crime.*

Сергій Євгенович АБЛАМСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРЕДСТАВНИК ЦИВІЛЬНОГО ПОЗИВАЧА ТА ВІДПОВІДАЧА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ БАЛАНСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ

Наукове дослідження присвячено висвітленню теоретико-правових питань участі представника цивільного позивача та цивільного відповідача в кримінальному провадженні. Акцентовано увагу, що особливістю правового регулювання подання цивільного позову в кримінальному провадженні є часткова регламентація зазначеної процедури нормами цивільного процесуального законодавства та схожість предмета правовідносин. Така ситуація спонукає до проведення порівняльного аналізу норм цивільного процесуального та кримінального процесуального законодавства в частині участі представника цивільного позивача та цивільного відповідача. З'ясовано, що в кримінальному процесуальному законодавстві, якщо порівняти з цивільним процесуальним, значно звужений перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача. Запропоновано розширити перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача.

Ключові слова: цивільний позов, відшкодування шкоди, цивільний відповідач, представник цивільного позивача та цивільного відповідача, захисник, правнича допомога.

Постановка проблеми. Конституція України (ст. 55)¹ гарантує, що кожна людина має право захищати свої права й свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.03.2024).

Одним із них є звернення до суду з цивільним позовом про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Зазначене право може реалізовуватись як особисто цивільним позивачем, так і за допомогою представника. Це питання набуває особливої актуальності у світлі нагальної необхідності створення в державі ефективного механізму захисту прав та законних інтересів потерпілих, адже запроваджені нині законодавчі положення щодо участі представника цивільного позивача та цивільного відповідача в кримінальному провадженні потребують свого перегляду¹. До того ж правова регламентація інституту цивільного позову в кримінальному провадженні в частині реалізації процесуальних прав сторін, деталізації повноважень суду на підготовчому судовому засіданні з питань прийняття та залишення цивільного позову без руху тощо також вимагає удосконалення. Наявні проблемні питання нерозривно пов'язані з участю в процесі розгляду цивільного позову представників цивільного позивача та відповідача. Тобто це особи, які на підставі повноважень, наданих їм законом або договором, можуть здійснювати процесуальні дії в інтересах фізичної або юридичної особи. Крім того, законотворцям також не слід забувати й про практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях вказує на недотримання державою обов'язку щодо забезпечення потерпілого (заявника) безоплатною правничою допомогою. Це так само не гарантує ефективну участь потерпілого в кримінальному провадженні (це стосується й цивільного позивача). Проте конституційне право кожного на професійну правничу допомогу, яке за правовою природою є суб'єктивним правом, свідчить про наявність у держави кореспондуючих обов'язків щодо наявності системи професійної правничої допомоги².

Проблемні аспекти подання та розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні розглядалися в наукових працях Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, В. І. Боярова, І. А. Воробйова, І. В. Гловюк, О. П. Кучинської, О. Р. Малої, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, О. В. Рибалки, О. Ю. Хабло, О. Г. Яновської та ін. Водночас сьогодні все ще не вирішеними залишаються питання, пов'язані з визначенням процесуального статусу та участю в кримінальному провадженні представника цивільного позивача та цивільного відповідача.

Метою статті є дослідження особливостей участі представників цивільного позивача та відповідача в досудовому кримінальному провадженні та судовому розгляді, виявлення проблемних аспектів та шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. У кримінальній процесуальній доктрині цивільний позов у кримінальному процесі визначається як вимога особи, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно

¹ Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 154–159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/53dde4c9-0fac-42cf-9882-0561d28919ca> (дата звернення: 04.03.2024).

² Гловюк І. В. Стаття 59. *Конституція України. Науково-практичний коментар* / Ю. Г. Барабаш, А. П. Гетьман, С. Г. Серьогіна та ін. ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука та О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України. Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 274–276.

небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, її законних представників, прокурора до підозрюваного, обвинуваченого або фізичної чи юридичної особи, яка відповідно до закону несе відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, про відшкодування шкоди, завданої вказаними діяннями, яка заявлена в кримінальному провадженні та підлягає розгляду судом за правилами, встановленими Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК України)¹.

Аналіз офіційних статистичних даних (2018–2023 рр.) наочно свідчить про те, що щорічно в кримінальних провадженнях заявляються цивільні позови про відшкодування матеріальної шкоди на суму понад 3 млрд грн². Звісно, що відшкодовані суми збитків є значно меншими ніж суми заявлених позовів, а це означає, що гарантії захисту прав та законних інтересів цивільних позивачів у кримінальному провадженні потребують більш пильної уваги з боку держави.

У положеннях статей 61, 62 КПК України унормовано процесуальний статус цивільного позивача та цивільного відповідача, а в ст. 63 КПК України визначено, хто може бути представником указаних учасників, його процесуальні права³. Проте особливістю правового регулювання подання цивільного позову в кримінальному провадженні є часткова регламентація зазначеної процедури нормами цивільного процесуального законодавства та схожість предмета правовідносин. Як слушно зазначає В. Т. Нор, регулювання відносин, що виникають між учасниками кримінального провадження у зв'язку із заявленим цивільним позовом на основі норм цивільного процесуального права, може здійснюватися за наявності таких умов: 1) фактичні відносини, що виникають між учасниками процесу у зв'язку з цивільним позовом, не врегульовані кримінальним процесуальним законом; 2) ці відносини врегульовані цивільним процесуальним законом; 3) застосування норм цивільного процесуального права для врегулювання відносин не суперечитиме нормам кримінального процесуального права та принципам кримінального провадження⁴.

У деяких моментах також доцільним вбачається порівняння відповідних процесуальних норм. Так, згідно із ч. 2 ст. 61 та ч. 2 ст. 62 КПК України права та обов'язки цивільного позивача та цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви до органу досудового розслідування або суду. Натомість у цивільному процесуальному законодавстві прямо не визначений момент, з якого особи набувають

¹ Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2014. С. 14.

² Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 06.03.2024).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.03.2024).

⁴ Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Київ : Вища шк., 1989. С. 37.

такого статусу. Існує усталена наукова думка, що таким моментом є відкриття судом провадження по справі¹. О. В. Рибалка наголошує на спірності цього моменту в кримінальному провадженні. Дослідник вважає, що не визначеним є, чи набуває особа статус цивільного відповідача з моменту подання позовної заяви або з моменту повідомлення належним чином органом досудового розслідування чи судом². Вважаємо, що дискусійність у цьому питанні відсутня, оскільки ч. 2 ст. 62 КПК України прямо встановлює цей момент. Проте з позиції додержання прав цивільного відповідача вважаємо, що більш доцільним є набуття ним такого статусу з моменту його повідомлення про це належним чином органом досудового розслідування, прокурором (у разі подання цивільного позову на стадії досудового розслідування) або судом (на підготовчому судовому засіданні). Також необхідним є направлення копії цивільного позову цивільному відповідачу органом, до якого він був поданий.

З моменту набуття статусу цивільного позивача та цивільного відповідача ці особи отримують право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг. Слід погодитися з думкою В. Г. Пожара, що основним призначенням інституту представництва є забезпечення засади рівності всіх перед законом і судом та змагальності в кримінальному провадженні. Слушним видається визначення поняття «представник в кримінальному провадженні», запропонованого науковцем, під яким він розуміє самостійного дієздатного учасника кримінального провадження, спеціально уповноваженого певним учасником провадження на реалізацію належного йому комплексу процесуальних прав та обов'язків з метою захисту й охорони прав та законних інтересів особи, яку він представляє³.

Системне дослідження положень КПК України в частині регламентації процесуального статусу представника цивільного позивача та цивільного відповідача вказує на те, що на законодавчому рівні передбачено такі види представництва:

1) представництво цивільного позивача та цивільного відповідача як фізичних осіб — представником може бути особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником (абз. 2 ч. 1 ст. 63 КПК України);

2) представництво юридичних осіб — представником може бути адвокат, керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю (абз. 3 ч. 1 ст. 63, ч. 1 ст. 64¹ КПК України);

3) законне представництво цивільного позивача — у разі, якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в

¹ Кравчук В. М., Угрінювська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Істина, 2006. С. 55.

² Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-3, Т. 2. С. 117.

³ Пожар В. Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 612.

установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник (ч. 1 ст. 64 КПК України).

Варто зауважити, що законодавець не застосував поняття «законний представник цивільного відповідача», оскільки в разі, коли цивільний позов пред'явлений до особи, яка не має повної цивільної дієздатності або є неосудною, цивільним відповідачем і буде її законний представник.

При дослідженні питання, пов'язаного з особою представника, закономірно виникає необхідність звернення до цивільного процесуального законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) представником у суді може бути адвокат або законний представник¹. Однак під час розгляду спорів, що виникають із трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України. Перелік справ, які віднесено до малозначних, визначено у ч. 6 ст. 19 ЦПК України. Виходячи з аналізу п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, до малозначних справ також віднесені справи, ціна позову в яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» з 1 січня 2024 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 3 028 грн². Тобто в разі, коли ціна позову в цивільному процесі не перевищує 757 000 грн, представляти інтереси цивільного позивача та цивільного відповідача може не лише адвокат, а й будь-яка інша повнолітня особа, що має цивільну дієздатність. Натомість у кримінальному провадженні, відповідно до ч. 1 ст. 63 КПК України, представником цивільного позивача та цивільного відповідача — фізичних осіб може бути лише особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником, тобто адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України (ст. 45 КПК України).

Як бачимо, якщо порівняти з цивільним процесуальним законодавством, то в кримінальному процесуальному законодавстві значно звужений перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача. Вважаємо, що така ситуація ставить їх у менш вигідне становище, оскільки в разі, якщо вони не мають фінансової можливості оплатити послуги адвоката, то фактично взагалі можуть бути позбавлені можливості отримати правничу допомогу в складанні та поданні цивільного позову, а також підтриманні його під час судового розгляду або поданні доказів на заперечення цивільного позову. У зв'язку з цим вважаємо доцільним внести зміни до ст. 63 КПК України, розширивши перелік осіб, що

¹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 06.03.2024).

² Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача, а саме викласти частини 1, 2 в такій редакції:

«1. Представником цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні може бути:

особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником;

особа, яка має вищу юридичну освіту в разі, якщо ціна позову становить не більше двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

2. Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

1¹) довіреністю на представництво інтересів, виданою в порядку, встановленому чинним законодавством, якщо інтереси цивільного позивача або цивільного відповідача представляє особа, яка має юридичну освіту;

2) копією установчих документів юридичної особи, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем».

У контексті викладеного варто звернути увагу, що в науці кримінального процесу висловлюються пропозиції щодо надання безоплатної правничої допомоги потерпілому в певних випадках. Із цього питання вважаємо слушною пропозицію Н. С. Кравченко про необхідність надання права потерпілому в кримінальному провадженні на отримання правничої допомоги за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». Авторка пропонує доповнити цей Закон статтею 14¹ «Особи, які визнані потерпілими у кримінальному провадженні, мають право на безоплатну вторинну правову допомогу». Безоплатну правничу допомогу пропонується надавати таким категоріям осіб: малозабезпечені або соціально незахищені; без постійного місця проживання та заробітку (офіційно безробітні); особи похилого віку, зокрема ті, які не мають жодного близького родича; особи, які через свій фізичний стан не можуть здійснювати свої права та виконувати обов'язки учасника кримінального провадження; недієздатні чи обмежено дієздатні особи та особи, які не мають близьких родичів; діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, діти, які не мають, крім батьків, жодного

близького родича¹. На нашу думку, запропоноване положення має поширюватися не лише на потерпілого, а й на цивільного позивача, адже цивільний відповідач має передбачені КПК України права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 62 КПК України), тобто й право на безоплатну правничу допомогу у випадках, встановлених ст. 52 КПК України. Така ситуація ставить цивільного позивача та цивільного відповідача в нерівне процесуальне становище та порушує змагальність сторін, свободу в наданні суду доказів та доведення перед судом її переконливості².

Аналіз даних з Єдиного реєстру судових рішень щодо цивільних позовів у кримінальному провадженні свідчить, що цивільні позови заявляються цивільними позивача в доволі невеликій кількості кримінальних проваджень. На нашу думку, це пов'язано з нерозумінням відповідними особами їхнього права на це та фінансовою неспроможністю на залучення представника — фахівця в галузі права. Отже, незабезпечення зазначеним особам належного роз'яснення їхнього права на отримання відшкодування на підставі заявленого в межах кримінального провадження цивільного позову, а також незапровадження механізму надання їм правничої допомоги, зокрема й за рахунок держави, може призводити до фактичного позбавлення можливості отримання ними будь-якого відшкодування втрат, яких вони зазнали внаслідок учинення кримінального правопорушення. У разі незабезпечення вказана особа буде змушена повторного звернутися до суду вже в межах цивільного процесу (за наслідками розгляду кримінального провадження), що не сприяє ефективності правосуддя та покращенню доступу пересічних громадян до суду, зокрема й осіб, яким кримінальним правопорушенням завдана шкода.

В умовах сьогодення важливим є забезпечення реальної можливості реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів на подання цивільного позову в кримінальному провадженні, що має сприяти відсутності багаторазової віктимізації цих осіб. Всі судові процеси, у яких особа має знову занурюватись у подробиці вчинення щодо неї або її близьких осіб кримінального правопорушення, повторно травмують її, поглиблюють її страждання, тим самим завдаючи душевного болю. Отже, максимальне скорочення таких процесів та повторів є обов'язком держави щодо зазначених осіб.

На нашу думку, позитивним зрушенням на законодавчому рівні було внесення змін до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»³ та включення до переліку категорій осіб, які мають право на безоплатну

¹ Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 11.

² Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 80–84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/8a0651e3-f687-45da-ab85-c0557eadfae5> (дата звернення: 04.03.2024+).

³ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 05.03.2024).

вторинну правничу допомогу, потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту. Це стосується правничих послуг, передбачених пунктами 2, 3 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», зокрема в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення вказаних видів кримінальних правопорушень. Аналізуючи наведені законодавчі зміни, І. В. Гловюк цілком справедливо звертає увагу на те, що в ухвалених змінах дещо не враховано специфіку кваліфікації воєнних злочинів. Тож підтримаємо точку зору науковиці, що «доречно було б у законі для цілей надання безоплатної правової допомоги не перелічувати різновиди кримінальних правопорушень. Адже при порушенні законів та звичаїв війни можуть бути вчинені не лише перелічені діяння, а й позбавлення життя, насильницькі зникнення, захоплення заручників, депортація, знищення майна, незаконне позбавлення волі, викрадення та вимагання викупу тощо»¹. Дійсно, вбачається, що цей перелік має бути значно розширений, оскільки можливість отримати захист від держави при вчиненні щодо певної особи або її близьких осіб будь-якого воєнного злочину або заподіяння цими злочинами збитків завдає душевної травми. Отже, незабезпечення з боку держави захисту прав та/або ненадання таким особам інструментів для цього тільки поглиблює страждання, яких і так зазнала особа. Крім того, також нівелюється дієвість інструментів кримінального процесу, які діють в Україні як правовій державі.

Окремою проблемою залишається є непред'явлення цивільного позову в межах кримінального процесу, коли кримінальним правопорушенням збитки завдано державі в цілому (державним органам, органам місцевого самоврядування тощо). У таких випадках фактично шкода завдається громадянам України (або мешканцям певної територіальної громади), але вони позбавлені будь-якої можливості громадського контролю в частині здійснення процесу відшкодування завданої воєнними злочинами шкоди. Тож отримання державою, територіальною громадою або відповідними органами відшкодування напряду залежить від сумнівних дій керівників цих органів, організацій та/або прокуратури. Однак відсутність контролю або обов'язковості певних процедур (дій), які мають бути вчинені в кожному кримінальному провадженні, може призвести до недоотримання державою будь-якого відшкодування. Таким чином, доцільним є встановлення обов'язковості та контролю вчинення дій відповідними суб'єктами щодо пред'явлення цивільних позовів у кримінальних провадженнях, порушених у зв'язку з вчиненням відповідних категорій кримінальних правопорушень.

Під час розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні особливу актуальність має питання його забезпечення. Єдність предмета

¹ Гловюк І. В. Право на безоплатну правничу допомогу у кримінальному провадженні: актуальні питання. *Слідча та детективна діяльність: виклики і перспективи* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 трав. 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 44.

доказування в кримінальному провадженні та цивільному позові є їхньою характерною особливістю, оскільки розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, встановлює сторона обвинувачення. Окрім матеріальної шкоди в кримінальному процесі також можливим є пред'явлення позову з відшкодування моральної шкоди. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 зазначено, що при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди за позовом потерпілого суди повинні керуватися відповідними положеннями Цивільного кодексу України, а також роз'ясненнями, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4¹. Відповідно до ч. 6 ст. 170 КПК України в разі пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні, «арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову у кримінальному провадженні, а так само обґрунтованого розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження»². Водночас при поданні такого клопотання за наявності цивільного позову про відшкодування моральної шкоди визначення її розміру є оціночним поняттям³, тому надважливим є пошук балансу між інтересами цивільного позивача та цивільного відповідача. Це пояснюється тим, що застосування такого заходу забезпечення та його продовження відбувається до моменту розгляду цивільного позову та відповідно кримінального провадження судом.

Дослідження практики застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження за наявності цивільного позову вказує на те, що непоодинокими є випадки накладення арешту на все майно цивільного відповідача без встановлення співвідношення суми позову до вартості майна та без його грошової оцінки. Саме тому під час вирішення питання забезпечення позову неабиякою є роль представників цивільного позивача та цивільного відповідача, діяльність яких має бути спрямована на отримання доказів, що заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди)

¹ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.03.2024).

³ Абламський С. Є. Оціночні поняття у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року: теоретичні та прикладні проблеми застосування. *Pravna Veda A Prax: Vyzvy Modernych Evropskych Integracnych Procesov* : zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie (Bratislava, 27–28 Novembra, 2015) ; Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava. Bratislava, 2015. S. 19–22.

пред'явленого цивільного позову повністю або частково¹ та доцільність застосування заходів забезпечення цивільного позову. Вважаємо, що в цьому разі під час вирішення клопотання про арешт майна слідчому судді, суду необхідно звертати увагу на: 1) грошову оцінку майна; 2) ціну цивільного позову (особливо в разі пред'явлення позову про відшкодування моральної шкоди; 3) співвідношення ціни позову та грошової оцінки майна цивільного відповідача.

Висновки. Резюмуючи викладене, слід констатувати, що питання гарантування й забезпечення участі представників цивільного позивача та цивільного відповідача в кримінальному провадженні є дуже важливими. Насамперед це пояснюється тим, що відшкодування шкоди в кримінальному провадженні є одним із механізмів відновлення порушених прав та законних інтересів як потерпілого, так і цивільного позивача. Вбачається, що пропозиції, наведені в науковій статті, сприятимуть додержанню таких загальних засад кримінального провадження, як змагальність сторін та свобода в поданні суду доказів та доведеність перед судом їх переконливості, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 154–159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/53dde4c9-0fac-42cf-9882-0561d28919ca> (дата звернення: 04.03.2024).

2. Абламський С. Є. Оціночні поняття у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року: теоретичні та прикладні проблеми застосування. *Pravna Veda A Prax: Vyzvy Modernych Europskych Integracnych Procesov : zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie* (Bratislava, 27–28 Novembra, 2015) ; Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava. Bratislava, 2015. S. 19–22.

3. Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 80–84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/8a0651e3-f687-45da-ab85-c0557eadfae5> (дата звернення: 04.03.2024).

4. Гловюк І. В. Право на безоплатну правничу допомогу у кримінальному провадженні: актуальні питання. *Слідча та детективна діяльність: виклики і перспективи* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 трав. 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 44.

5. Гловюк І. В. Стаття 59. *Конституція України. Науково-практичний коментар* / Ю. Г. Барабаш, А. П. Гетьман, С. Г. Серьогіна та ін. ; за заг. ред. Р. О.

¹ Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 15–16.

Стефанчука та О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України. Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 274–276.

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.03.2024).

7. Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 11.

8. Кравчук В. М., Угріновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. С. 55.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.03.2024).

10. Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2014. С. 14.

11. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Київ : Вища шк., 1989. 275 с.

12. Пожар В. Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 612–615.

13. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 05.03.2024).

14. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

15. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 06.03.2024).

16. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

17. Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-3, Т. 2. С. 117.

18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 06.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 23.03.2024

Serhii Ye. ABLAMSKYI,
PhD in Law, Associate Professor,
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

REPRESENTATIVE OF A CIVIL PLAINTIFF AND DEFENDANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS: THE ISSUE OF BALANCE OF RIGHTS ENFORCEMENT

The scientific research is aimed at highlighting the theoretical and legal issues of a civil plaintiff's and a civil defendant's representative participation in criminal proceedings. The emphasis is placed on the peculiarity of legislative regulation of filing a civil lawsuit in criminal proceedings, namely, partial regulation of this procedure by the rules of civil procedure legislation and similarity of the legal relations subject matter. This situation prompts a comparative analysis of the civil and criminal procedural laws in terms of participation of a representative of a civil plaintiff and defendant. It has been established that criminal procedural legislation, as compared to civil procedural legislation, significantly narrows the list of persons who may be representatives of a civil plaintiff and a defendant. It is proposed to expand the list of persons who may be representatives of a civil plaintiff and defendant.

Keywords: *civil lawsuit, compensation for damages, civil defendant, representative of a civil plaintiff and defendant, defence counsel, legal aid.*

Денис Владиславович БІЛЕНЬКИЙ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ДІЗНАВАЧЕМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВА

У статті визначено характерні особливості допиту потерпілого у кримінальних провадженнях щодо шахрайства в контексті забезпечення першочергової спрямованості на якнайшвидше проведення тимчасового доступу до речей і документів, надання дізнавачем ґрунтовних та вичерпних роз'яснень потерпілим, як у подальшому вберегтися від подібних шахрайських дій, а також інші актуальні особливості в контексті подальшого надання доручень оперативним підрозділам, оформлення запитів адміністраторам платформ, що розміщують оголошення потенційних шахраїв тощо.

Ключові слова: допит потерпілого, дізнавач, досудове розслідування, кримінальні проступки, кримінальне провадження, шахрайство.

Постановка проблеми. Щороку постачальники електронних послуг повідомляють про втрати мільярдів доларів через шахрайство. Незважаючи на величезні зусилля компаній щодо впровадження складних систем виявлення шахрайства на додаток до своїх електронних послуг, негативні наслідки шахрайства радше зростають, ніж зменшуються¹. Водночас у світлі цифровізації варто зазначити, що основна проблема для запобігання шахрайству в транзакціях електронної комерції полягає в тому, що моделі шахрайства досить динамічні та різноманітні². У зв'язку з цим усе частіше науковці звертають увагу на те, що велика кількість шахрайських дій у

¹ Yesuf A., Serna-Olvera J., Rannenberg K. Using Fraud Patterns for Fraud Risk Assessment of E-services. In: 32nd IFIP TC 11 International Conference on ICT Systems Security and Privacy Protection (IFIP SEC). Rome, 29-31 May 2017. P. 553.

² Nanduri J., Liu Y., Yang K., Jia Y. Ecommerce Fraud Detection Through Fraud Islands and Multi-layer Machine Learning Model. *Advances in Information and Communication*. 2020. № 1130. P. 556.

системі електронного банкінгу має негативні наслідки, що виражаються у зниженні довіри громадян до банківських установ, надійності захисту їх персональних даних та банківських операцій, що проводяться з використанням електронного банкінгу тощо¹.

Варто акцентувати увагу на тому, що умовах воєнного стану спостерігається збільшення кількості шахрайських проявів, про що свідчать статистичні дані. Так, за 10 місяців 2023 р. обліковано 73160 кримінальних проваджень про шахрайство за ст. 190 КК України. У 2023 р. зафіксовано у 1,3 рази більше випадків, аніж загалом за попередні 2 роки 2021-2022 — 55933².

В українській правовій доктрині науково-теоретичне підґрунтя, кримінальні процесуальні та криміналістичні основи проведення допиту потерпілого були закладені на рівні наукових пошуків таких дослідників, як С. Є. Абламський, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. В. Романюк, М. В. Салтевський, Т. Г. Фоміна, К. О. Чаплинський та інші. Водночас питання проведення допиту потерпілого дізнавачем у кримінальних провадженнях щодо шахрайства потребує новітніх наукових пошуків, які б враховували динамічні зміни в шахрайських проявах в еру цифровізації та принципову важливість ефективного досудового розслідування даної категорії кримінальних правопорушень.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити особливості проведення допиту потерпілого дізнавачем у кримінальних провадженнях щодо шахрайства. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: а) з'ясувати сутність допиту, що проводиться дізнавачем, зокрема, із урахуванням внутрішньо-інституційних особливостей функціонування органів і підрозділів поліції; б) проаналізувати вплив окремих особливостей внесення відомостей щодо шахрайства до ЄРДР на проведення допиту потерпілого; в) визначити особливості допиту потерпілого в контексті забезпечення першочергової спрямованості на якнайшвидше проведення тимчасового доступу до речей і документів, а також інші актуальні особливості в контексті подальшого надання доручень оперативним підрозділам, оформлення запитів адміністраторам платформ, що розміщують оголошення потенційних шахраїв тощо.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають М. Thielgen, S. Schade, P. Niegisch, допит є основним завданням практичної роботи поліції. Результати допиту часто є вирішальними доказами в ході досудового розслідування. Успіх допиту залежить від взаємодії поліцейських і громадян. Компетенції поліцейських в ході проведення допиту охоплюють застосування особистих, професійних, соціальних і методичних здібностей. Під спілкуванням в ході проведення допиту розуміється цілеспрямоване

¹ Kibets D., Lepei O., Prokopenko O., Chorna A., Shelukhin M. Anti fraud technologies in e banking. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). P. 5.

² На 17% зменшилась кількість справ про шахрайство восени // Опендатабот : сайт. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/fraud-pandemic-3> (дата звернення: 05.03.2024).

застосування тактик і прийомів в ході отримання необхідної інформації¹. Із наведеними тезами слід погодитися, адже дійсно допит проводить у всіх кримінальних провадженнях, а отримана інформація є своєрідним орієнтиром подальших дій органу досудового розслідування, в тому числі під час розслідування шахрайств.

Зарубіжні дослідники (наприклад, J. Yu, S. Yang) звертають увагу на те, що інституційне завдання поліцейського допиту полягає у зборі доказів, зокрема отриманні точної інформації. Процес поліцейського допиту можна розглядати як мінливий процес, у якому допитувачі намагаються підвищити точність інформації. Застосовуються різні стратегії дискурсу, наприклад, такі як послідовне опитування, повторне опитування, переривання та коментарі метадискурсу для виконання інституційного завдання².

У ході осмислення феномену допиту, що проводиться дізнавачем важливо зазначити, що на рівні будь-якої слідчої (розшукової) дії у діяльності органів і підрозділів Національної поліції України поряд із кримінально-правовими, процесуальними та криміналістичними аспектами важливо враховувати внутрішньо-інституційні особливості функціонування відповідних підрозділів поліції (в контексті досліджуваної тематики це підрозділи дізнання). Адже положення щодо організації діяльності підрозділів дізнання, сформовані в межах відомчих наказів, протоколів нарад, службових телефонограм, дозволяють в ході досудового розслідування органічно поєднувати врахування даних внутрішньо-інституційних особливостей з вимогами КПК України. Проте надзвичайно важливо не допустити надмірної відомчої регламентації процесу досудового розслідування, звісно й в частині проведення допиту потерпілого. Мова йде про ситуації, коли дізнавачі вимушені відводити значну частину робочого часу наданню відповідей на вказівки контролюючих підрозділів чи участі в заслуховуванні керівництвом певних категорій кримінальних проваджень. Водночас подібні внутрішньо-інституційні заходи за умови їх належної організації, плановості, врахування безпекової ситуації в умовах воєнного стану спрямовані не лише на пошук наявних недоліків, але й позитивних аспектів (наприклад, встановлення відповідної системи заохочення кращих дізнавачів), що може суттєво підвищити ефективність досудового розслідування кримінальних проступків.

Тим часом, поряд із внутрішньо-інституційним забезпеченням проведення допиту важливе значення має наукове осмислення наявних проблем, які виникають в ході проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Так, словенські науковці і досліджували переконання словенських поліцейських щодо основних характеристик їхніх допитів і того, чи методи, запропоновані

¹ Thielgen M., Schade S., Niegisch P. Police Officers' Interrogation Expertise and Major Objectives in Police Service and Training: A Comprehensive Overview of the Literature. *Frontiers in Psychology*. 2022. № 13. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000811989600001>.

² Yu J., Yang S. Discoursal Strategies of Police Interrogation. In: *Symposium of Policing Diplomacy and the Belt and Road Initiative*. Hangzhou, 28-30 June 2016. pp. 79-83.

на рівні навчально-методичних посібників, використовуються на практиці. З 86 заповнених анкет було виявлено, що типовий допит підозрюваного триває близько 90 хвилин. Дослідники з'ясували, що зазвичай використовуються три техніки допиту, а саме: проведення допитів ізольовано; виявлення протиріч у розповіді підозрюваного; очна ставка підозрюваного з наданням доказів¹. Тож, поліцейський допит є цілеспрямованим, конвенціоналізованим із повторюваними та відмінними рисами інституційного дискурсу, які впливають із його комунікативної мети, визначеної поліцейською професійною спільнотою².

Відповідно до положень ст. 40-1 КПК України, дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого, зокрема, він уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України³.

Для того, щоб простежити всю глибину змін у підходах до проведення дізнавачами допиту потерпілого у кримінальних провадженнях щодо шахрайства, необхідно розуміти особливості внесення відомостей про дану категорію кримінальних правопорушень до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), а також проведення дізнавачами окремих заходів забезпечення кримінального провадження, що мають фундаментальне значення в ході проведення досудового розслідування, зокрема тимчасового доступу до речей і документів в умовах воєнного стану.

Щодо особливостей внесення відомостей до ЄРДР, то згідно з усталеною практикою функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України з метою виявлення серійності вчинених шахрайств, забезпечення контролю за повнотою відомостей, які вносяться до ЄРДР, у фабулах обов'язково зазначаються номери мобільних телефонів шахраїв у чітко визначеному форматі, а також номери банківських карток (рахунків), на які здійснювались перекази коштів потерпілих у чітко визначеному форматі без пробілів, знаків пунктуації та символів, а також у разі необхідності в розділі «Додаткові відмітки» обов'язково зазначається «З використанням інформаційно-комунікаційних систем». На етапі внесення відомостей до ЄРДР важливо не допускати необґрунтованого приєднання заяв громадян про кримінальні правопорушення щодо шахрайських дій до інших, зокрема вже внесених до ЄРДР фактів шахрайств. Це обумовлює необхідність внесення змін у фабули після того як дізнавачу в ході

¹ Areh I., Walsh D., Bull R. Police interrogation practice in Slovenia. *Psychology Crime & Law*. 2016. № 22 (5). P. 405.

² Ye N., Pang J., Li J. A sociosemiotic interpretation of police interrogations. *Semiotica*. 2014. № 201. P. 269.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 05.03.2024).

проведення допиту потерпілого стали відомі нові номери мобільних телефонів та банківських карток (рахунків).

З практичної точки зору необхідно брати до уваги особливості проведення тимчасового доступу до речей і документів, що також мали вплив на підходи дізнавачів до проведення допиту потерпілих у кримінальних провадженнях щодо шахрайства. В цьому контексті варто вказати на те, що Законом України від 15 березня 2022 року № 2137-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» розділ XI «Перехідні положення» КПК України було доповнено п. 20-7. Згідно з положеннями цього пункту «під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК України, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури»¹.

З огляду на такі зміни у вітчизняному законодавстві одним із провідних завдань дізнавачів в ході проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо шахрайства, виконанню якого по суті мають сприяти всі інші завдання, є забезпечення швидкого проведення тимчасового доступу до речей і документів, зокрема до відомостей щодо номеру мобільного телефону та номеру банківської картки (рахунку) потенційного шахрая. Так, задля виконання даного завдання при проведенні в першочерговому порядку допиту потерпілого у кримінальних провадженнях даної категорії доцільно уточнювати у потерпілих номери телефонів потенційних шахраїв, номери банківських карт, на які здійснювались перекази коштів, та URL-адреси сайтів, на яких розміщувалися оголошення. Також доцільно невідкладно проводити огляди мобільних телефонів та комп'ютерної техніки потерпілих (оформлювати протоколом огляду, робити скріншоти або фото). Для прискорення отримання необхідної інформації від операторів мобільного зв'язку, доцільно також роз'яснювати потерпілим про можливість отримання списків з'єднань абонентських номерів шляхом надання відповідної заяви до операторів мобільного зв'язку, а також через відповідний додаток; приєднувати дані списки до матеріалів кримінального провадження.

Важливим моментом проведення допиту потерпілого в даній категорії кримінальних правопорушень є надання дізнавачем ґрунтовних та вичерпних роз'яснень потерпілим як у подальшому вберегтися від подібних шахрайських дій. З-поміж іншого, подібні роз'яснення можуть охоплювати важливість нерозголошення клієнтами персональних даних, пов'язаних із їхньою банківською картою, її номеру, CVV-коду, пін-коду картки, номеру

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> (дата звернення 09.03.2024).

мобільного телефону клієнта, до якого прив'язана картка з логіном і паролем від особистого кабінету, якщо особа зареєстрована в системі Інтернет-банкінг. Така інформація дуже часто відкриває шлях для третіх осіб для здійснення шахрайських дій з коштами клієнта¹.

У ході проведення допиту потерпілого за фактом зламу сторінок у соціальних мережах «Інстаграм» та «Фейсбук», а також здійснення шахраями розсилки друзям потерпілого (-ї) з проханням надати гроші від його (її) імені важливо встановити всю можливу інформацію про час і місце отримання доступу до акаунту потерпілого, використовуючи налаштування відповідної сторінки. Також доречно в такому випадку проводити огляд мобільного телефону потерпілого з обов'язковим оформленням протоколу огляду, створенням відповідних скріншотів або фото.

Не можемо оминати увагою такий вкрай важливий аспект проведення допиту потерпілого у кримінальних провадженнях щодо шахрайств, як отримання відомостей, які можуть бути використані в ході надання доручення оперативним підрозділам, співробітникам управління протидії кіберзлочинам відповідної області щодо надання всебічної інформації. Така інформація наявна в інформаційних базах та системах, до яких має доступ відповідний підрозділ (наприклад, інтегрованої інформаційно-пошукової системи «АРМОР», системи «ЄМА»). Також варто брати до уваги інформацію щодо сторінки у соціальній мережі, сайту, номеру банківської картки, номеру мобільного телефону тощо; встановлення IP-адрес комп'ютерного обладнання, за допомогою яких були вчинені шахрайські дії, адрес розташування вказаного обладнання, можливих співників у вчиненні шахрайства, їх анкетних даних, адрес мешкання, номерів мобільних телефонів; виконання інших дій.

Окремо зацентруємо увагу на тому, що у випадку шахрайських дій з використанням потенційними шахраями попередньо розміщених оголошень про продаж товару чи надання послуги дізнавачем можуть бути відправлені запити адміністраторам платформи, що розмістила оголошення (наприклад, olx.ua). У такому випадку в ході допиту потерпілого дізнавачу доречно з'ясувати мобільні телефони шахрая, прив'язані банківські картки, електронні гаманці, дані, які особа вказувала під час реєстрації на платформі, іншу інформацію щодо власника оголошень, яка може стати основою для складання відповідного запиту дізнавачем.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що в ході осмислення феномену допиту, що проводиться дізнавачем, важливо зазначити наступне. По-перше, під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо шахрайств необхідно брати до уваги внутрішньо-інституційні особливості функціонування підрозділів дізнання. По-друге, важливо розуміти особливості внесення відомостей про дану категорію кримінальних правопорушень до ЄРДР. По-

¹ Kibets D., Lepei O., Prokopenko O., Chorna A., Shelukhin M. Anti fraud technologies in e banking. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). P. 5.

третє, брати до уваги особливості здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема тимчасового доступу до речей і документів в умовах воєнного стану. По-четверте, доцільно уточнювати у потерпілих номери телефонів потенційних шахраїв, номери банківських карт, на які здійснювались перекази коштів, та URL-адреси сайтів, на яких розміщувались оголошення. По-п'яте, невідкладно проводити огляди мобільних телефонів та комп'ютерної техніки потерпілих (оформлювати протоколом огляду, робити скріншоти або фото). Для прискорення отримання необхідної інформації від операторів мобільного зв'язку доцільно також роз'яснювати потерпілим про можливість отримання списків з'єднань абонентських номерів шляхом надання відповідної заяви до операторів мобільного зв'язку, а також через відповідний додаток; приєднувати дані списки до матеріалів кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. На 17% зменшилась кількість справ про шахрайство восени // Опендатабот : сайт. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/fraud-pandemic-3>.
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.
4. Areh I., Walsh D., Bull R. Police interrogation practice in Slovenia. *Psychology Crime & Law*. 2016. № 22 (5). P. 405–419.
5. Kibets D., Lepei O., Prokopenko O., Chorna A., Shelukhin M. Anti fraud technologies in e banking. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). P. 1–6.
6. Nanduri J., Liu Y., Yang K., Jia Y. Ecommerce Fraud Detection Through Fraud Islands and Multi-layer Machine Learning Model. *Advances in Information and Communication*. 2020. № 1130. P. 556–570.
7. Thielgen M., Schade S., Niegisch P. Police Officers' Interrogation Expertise and Major Objectives in Police Service and Training: A Comprehensive Overview of the Literature. *Frontiers in Psychology*. 2022. № 13. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000811989600001>.
8. Ye N., Pang J., Li J. A sociosemiotic interpretation of police interrogations. *Semiotica*. 2014. № 201. pp. 269–280.
9. Yesuf A., Serna-Olvera J., Rannenber K. Using Fraud Patterns for Fraud Risk Assessment of E-services. In: 32nd IFIP TC 11 International Conference on

ICT Systems Security and Privacy Protection (IFIP SEC). Rome, 29-31 May 2017. pp. 553–567.

10. Yu J., Yang S. Discoursal Strategies of Police Interrogation. In: Symposium of Policing Diplomacy and the Belt and Road Initiative. Hangzhou, 28-30 June 2016. P. 79–83.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024

Denys V. BILENKYI,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ACTUAL PROBLEMS OF INTERVIEWING THE VICTIM BY THE INQUIRER IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING FRAUD

The article defines the characteristic features of the interrogation of the victim in criminal proceedings related to fraud in the context of ensuring the primary focus on providing temporary access to things and documents as soon as possible, providing thorough and comprehensive explanations to the victim by the investigator, how to protect themselves from similar fraudulent actions in the future, as well as other relevant specifics in the context of further assignment of orders to operative units, processing requests to administrators of platforms that post ads of potential fraudsters, etc.

Key words: *interrogation of the victim, investigator, pretrial investigation, criminal misdemeanors, criminal proceedings, fraud.*

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА, ВИДИ ТА ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМУ

У статті здійснено аналіз поняття кримінального сепаратизму як соціально-політичного явища, його природи, виду та форм його реалізації. З'ясовано, що головною вадою функціонуючої в Україні системи протидії сепаратизму є розрізненість її суб'єктів. Діяльність держави та суспільства вимагає консолідації спільних, скоординованих зусиль, формування загальнонаціональної системи протидії цьому явищу. Наголошено, що вдосконалення законодавства є основою державної політики з протидії екстремізму. Обґрунтовується необхідність прийняття Закону України «Про основи протидії сепаратизму в Україні». Він визначатиме правові та організаційні засади протидії сепаратизму на основі реалізації системи заходів із звільнення державного, суспільно-політичного, економічного та гуманітарного життя України від проявів сепаратизму, подолання наслідків сепаратистської діяльності на всій території України та запобігання загроз сепаратизму в майбутньому.

Ключові слова: національна безпека, територіальна цілісність, сепаратизм, агресія, злочинність, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Сепаратизм – один із найбільших ризиків непорушності національних кордонів і тому виходить за межі внутрішньої політики будь-якої держави. Світовий досвід показав, що сепаратизм, як явище, має глибоке історичне коріння, яке, з одного боку, стосується історії взаємовідносин між державами на принципах національного суверенітету та недоторканності, пов'язане з наявністю протиріч між традиційними традиції. З іншого боку низка визнаних нормативно-правових документів з Міжнародного права засвідчує право націй та народів на національне самовизначення й утворення незалежних держав. Такі протиріччя часто призводять до домінування принципу етнічного самовизначення в

інтересах національної безпеки держав, у тому числі територій з етнічними анклавом.

Прояви сепаратизму зачіпають будь-які сфері життєдіяльності держави та суспільства і часто є інструментами тиску на внутрішню політику окремої держави. Ми повністю погоджуємося із висловлюванням М. Т. Степика, який вважає, що «сучасне бачення проблеми прав людини, етноконфесійних меншин вимагає перегляду погляду на сепаратизм як суто внутрішньої справи окремої держави та потребує розробки нових критеріїв та оцінок, адекватних механізмів, міжнародного співробітництва в цілому до проблеми сепаратизму з метою пошуку шляхів справедливого та мирного їх вирішення»¹.

На жаль, проблеми сепаратизму зараз дуже актуальні для української реальності, оскільки саме сепаратизм є підґрунтям російської агресії проти нашої держави. Як справедливо підкреслює К. О. Литвиненко, «у деяких випадках сепаратистські рухи користуються прямою чи опосередкованою підтримкою третіх сторін, зацікавлених у дестабілізації відповідних держав з метою посилення свого впливу на їх внутрішню політику. Так, одним із способів ведення такої війни є створення умов для активізації сепаратистських рухів на території певної держави, а також використання широкого кола засобів, спрямованих на послаблення її гуманітарної безпеки»². Показовим прикладом цьому слугує російська анексія Автономної Республіки Крим на підставі незаконно проведеного «референдуму», який відбувся 16 березня 2014 року під дулами автоматів російських солдатів, утисків за національною ознакою українців та кримських татар. Наприклад, за даними української влади, станом на середину березня 2023 року Росія незаконно позбавила волі та утримує близько 180 людей з Криму, з них 116 – кримські татари. Їх заарештували в Криму, чи у справах пов'язаних з Кримом. Україна вважає їх політичним в'язнями. Переслідування кримських татар триває з моменту окупації Криму у 2014 році, що визнано і відповідними резолюціями Генеральної Асамблеї ООН. Міжнародний Суд ООН 19 квітня 2017 року зобов'язав Москву «утримуватися від обмежень на права кримськотатарського народу зберігати свої представницькі інституції, включаючи Меджліс», але окупаційна влада ігнорує це рішення суду³. Сказане стосується й квазідержавних утворень, так званих «ЛНР» та «ДНР». Усі ці події дали новий поштовх для висвітлення проблеми сепаратизму як суспільно-політичного явища, що становить найбільшу загрозу стабільності системи міжнародних відносин.

Згідно до положень Закону України «Про національну безпеку

¹ Степик М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / К. : НІСД, 2011. С. 69–70.

² Литвиненко К. О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 21.03.01 / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. С. 12.

³ Світ має покарати Росію за геноцид, інакше він повторюватиметься – Рефат Чубаров. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/refat-chubarov-intervyu-moskva-henotsydkrym/32418586.html> (дата звернення: 15.03.2024).

України»¹ та інших нормативно-правових актів, демонстрація сепаратизму становить загрозу національній безпеці України. Як зазначено у названому документі, «Сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема у кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного фундаменталізму та екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового ураження тощо».

Визначення ефективної національної стратегії протидії сепаратизму вимагає глибокого розуміння причин цього негативного соціального явища.

Сепаратизм як соціально-політичне явище став предметом розгляду у працях таких вчених, як: О. А. Агарков, В. Ф. Антипенко, А. Ю. Бабій, В. С. Батиргарєєва, М. М. Вівчарик, В. В. Дівак, О. О. Кваша, О. В. Картунова, І. О. Кресіна, О. М. Литвинов, К. О. Литвиненко, В. В. Олішевська, Н. М. Парасюк, Ю. І. Римаренко, О. О. Скрильник, Г. В. Татаренко, В. І. Тимошенко, О. О. Цеберко, В. Я. Явір та інші. У роботі названих науковців враховано міжнародний досвід протидії сепаратистським проявам, досліджено його типологічну характеристику, досліджено політико-конфліктологічні основи. При цьому мають бути визначені істотні елементи та особливості цього поняття.

Саме тому *метою статті* є розгляд поняття кримінального сепаратизму як соціально-політичного явища, його природи, виду та форми.

Виклад основного матеріалу. Природа сепаратизму складна і формується під впливом багатьох чинників. Існують різні підходи до визначення поняття «сепаратизм», але всі вони виокремлюють головну рису сепаратизму – прагнення відокремлення частини держави від цілого².

Як зазначено в Аналітичній доповіді «Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України»³, «за своєю суттю діяльність т.зв. ДНР і ЛНР та їх організаторів є злочинною і має ознаки сепаратизму, оскільки вона спрямована на зміну меж території або державного кордону України, на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також передбачає фінансування таких дій, публічні заклики або розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій»⁴.

Для досягнення зазначених цілей сепаратисти, зокрема, застосовують вчинення терористичних актів і проведення диверсій на території України,

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

² Дрьомов С. В. Проблеми законодавчого забезпечення протидії сепаратизму в Україні : аналіт. записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separatuzm-0bc80.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).

³ Аналітична доповідь «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України». URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Separatism_druk-8a53a.pdf (дата звернення: 15.03.2024).

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1452614476360738> (дата звернення: 29.03.2024).

особливо на життєво важливих об'єктах інфраструктури. Проте сепаратизм на Донбасі має низку особливостей. По-перше, він не є результатом внутрішньодержавного конфлікту на міжетнічному, міжконфесійному або іншому ґрунті. Протягом усієї історії незалежної України на цій території не спостерігалися системні організовані сепаратистські рухи з визнаними лідерами та широкою підтримкою з боку населення, а також відсутні райони компактного проживання представників окремих народів, етнічної або конфесійної групи.

По-друге, ідеологічні основи такого сепаратизму були розроблені за межами України у вигляді проекту «Русский мир». Організаційне і фінансове забезпечення діяльності квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР» також здійснюється переважно з території Росії за постійного контролю з боку кураторів від уряду РФ і ФСБ. Безпосередню участь у бойових діях на території Донбасу беруть регулярні підрозділи ЗС РФ, що відповідно до міжнародного права розцінюється як неспровокована збройна агресія РФ проти України... По-третє, якщо на перших етапах гібридної агресії проти України лідери самопроголошених республік закликали до їх виходу зі складу України, то останнім часом риторика їх виступів дещо змінилася. Проте, декларуючи невід'ємність «ДНР» і «ЛНР» від України (у т.ч. підтверджуючи наміри провести місцеві вибори на цих територіях за українським законодавством), на практиці вони продовжують активне «державотворення», використовують в обігу російську валюту, запроваджують російські стандарти в різних сферах. Продовження дезінтеграційних процесів з боку квазідержавних утворень «ДНР» і «ЛНР» та їх «лідерів» не має нічого спільного з пошуком шляхів мирного врегулювання, який відбувається в рамках Мінського процесу. Можна очікувати, що найбільш радикально налаштовані екстремістські елементи «ДНР» і «ЛНР» після завершення активної фази збройного конфлікту можуть вдаватися до продовження боротьби партизанськими методами за прихованої чи явної підтримки і сприяння РФ. І головне – дестабілізація суспільно-політичної ситуації, підриг основ громадянського миру в Україні, забезпечення можливості постійного впливу на внутрішню та зовнішню політику України через маріонеткові режими на Донбасі, контрольовані з Москви, є частиною геополітичної стратегії РФ щодо України. По суті, на Донбасі Україна має справу з гібридним сепаратизмом, який є частиною гібридної війни РФ. Його основу становить політичний сепаратизм, інспірований та підтримуваний ззовні¹.

Термін «сепаратизм» має латинське коріння (франц. *separatisme*, від лат. *separatus* - окремий). У тлумачних словниках це поняття розглядається як «прагнення до відокремлення, відособлення»², або «рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за

¹ Аналітична доповідь «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України». URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Separatism_druk-8a53a.pdf (дата звернення: 15.03.2024).

² Словник. UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=сепаратизм> (дата звернення: 15.03.2024).

національними, релігійними чи мовними ознаками»¹. Інші довідкові видання наводять такі визначення: «політика і практику відокремлення, відділення аборигенного, тубільного субетносу поліетнічної держави із частиною належної цьому етносу території»²; «відділення частини території (сецесію) держави з метою створення суверенної країни, дезінтеграцію держави, перехід до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу дуже широкої автономії»³; «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення»⁴.

У Великому тлумачному словнику української мови термін «сепаратизм» розглянуто як «рух до відособлення. У багатонаціональних державах – політичний рух національних меншостей, скерований на відокремлення від державного цілого і утворення самостійної держави»⁵.

У законодавстві України цим терміном послуговуються доволі часто, втім, у жодному нормативно-правовому акті немає дефініції поняття сепаратизму. (підкреслено нами). І це на одинадцятий рік війни (!). Є декілька нормативно-правових актів, де присутній цей термін: Закон України «Про національну безпеку України», постанова Верховної Ради України «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р. № 756-VII та деяких інших.

Якщо розглядати сепаратизм як окремі дії, то вони передбачені у своїй сукупності у нормативно-правових актах. Почнемо з основного закону, Конституції України⁶. Вона зазначає, що Україна є унітарною державою, територія якої в межах наявного кордону – цілісна і недоторканна. Крім того, стаття 157 Основного Закону визначає, що Конституція не може бути змінена, якщо такі зміни спрямовані, зокрема, на порушення територіальної цілісності України. Водночас Конституцією передбачено можливість зміни території України шляхом всеукраїнського референдуму. Однак, по-перше, не вказується, які зміни маються на увазі (приєднання, автономізація, реформування областей тощо), а по-друге, із сукупності інших норм законодавства та тієї самої Конституції можна зробити висновок, що сепаратизм, м'яко кажучи, не вітається. Навіть якщо скористатися законодавчою прогалиною, вимагати проведення референдуму про «відокремлення» і, як наслідок, внесення змін до Конституції, то варто

¹ Короткий словник політологічних термінів. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-term-409.html> (дата звернення: 15.03.2024).

² Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм> (дата звернення: 15.03.2024).

³ Політологічний енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2015. 816 с. URL: <http://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/143/1-32.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).

⁴ Сепаратизм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. URL: <http://leksika.com.ua/15460225/legal/separatizm> (дата звернення: 15.03.2024).

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. С. 1305.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

взяти до уваги таке: створення будь-якої автономії у складі України можливе лише на підставі ухвалення такого рішення на всеукраїнському референдумі. При цьому, згідно зі статтею 156 Конституції, такий референдум призначається тільки Президентом України і може бути проведений після того, як відповідні зміни до Основного Закону будуть ухвалені не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Якщо звернутися до положень Кримінального кодексу України, то бачимо, що окрема стаття «Сепаратизм» у ньому відсутня. Хоча навіть на сайті Президента України знаходиться петиція наступного змісту: «Просимо внести зміни в ч.1 ст. 110 Кримінального кодексу України поняття «пасивний сепаратизм». Пасивний сепаратизм - участь у незаконних референдумах, виборах, у яких підіймаються питання щодо відокремлення частини державної території або надання їй статусу автономії з наступною зміною територіального устрою країни. Також до пасивного сепаратизму відносяться - позитивне висловлення цих думок, відображення їх у блогах, статтях в мережі Інтернет, «лайки» подібних статей осіб, що перебувають за кордоном. Вказані зміни несуть за собою санкцію у вигляді заборони іноземним громадянам у перетинанні державного кордону України, а для громадян України- депортація за межі країни, зняття громадянства України та конфіскація майна»¹.

Натомість існує низка статей, де окремі елементи кримінального сепаратизму присутні. Це, зокрема: ч. 1 ст. 109, ст. 110, ст. 110-2, ст. 111, ст. 111-1, ст. 437, ст. 447 КК України та ін. Встановлюючи кримінальну відповідальність за вказані суспільно небезпечні діяння, законодавець виходив з того, що ці діяння не лише порушують конституційний лад України, її територіальну цілісність й недоторканність, а й завдають тяжкої шкоди суспільному устрою та окремим громадянам, що обов'язково спричинить порушення прав людини на расовому, релігійному, мовному ґрунті. Наприклад, за Січень-Квітень 2024 року було обліковано кримінальних правопорушень, проти основ національної безпеки України – 2 450. Звісно, не всі вони мають ознаки сепаратизму, але загальна цифра вражає.

Стосовно більшості злочинів, які зачіпають територіальну цілісність, недоторканність або територіальний лад держави, законодавець визначив кваліфікуючі та/або особливо кваліфікуючі ознаки, що, порівняно з основним складом злочину, суттєво підвищує рівень суспільної небезпечності цих злочинів.

При повній відсутності у законодавчому полі України визначення «сепаратизм» як кримінальний феномен, спроби заповнити «білі плями законодавства» все ж існують. Наприклад, до Верховної Ради подані декілька Законопроектів, в яких містяться доволі цікаві підходи до вирішення окремих питань щодо протидії сепаратизму в Україні.

¹ Петиція. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/12569> (дата звернення: 15.03.2024).

Наприклад, проєкт Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» (реєстр. № 4300а 2014 року) від 27.11.2014) містить доволі оригінальне законодавче визначення поняття «сепаратизм». Автори законопроекту під *сепаратизмом* пропонують розуміти діяльність, спрямовану на відокремлення частини території України з етнічних, мовних, релігійних мотивів для створення нової держави, наділеної політичною самостійністю або широкою автономією. Під *десепаратизацією* в цьому Законі розуміється комплекс заходів, що здійснюються з метою звільнення органів законодавчої, виконавчої, судової влади, правоохоронних органів, Збройних Сил України, Служби безпеки України, органів місцевого самоврядування, політичних партій та громадських об'єднань, вищих навчальних закладів, засобів масової інформації, підприємств, установ і організації усіх форм власності від будь-яких проявів сепаратизму та запобігання загрозам сепаратизму в майбутньому. Десепаратизація в Україні спрямована на забезпечення територіальної цілісності України, недоторканності її державних кордонів, зміцнення єдності та незалежної державності України, гарантування права громадян України жити у вільній суверенній державі¹. Поряд із зазначеним, автори законопроекту розробили низку законодавчих новел, а саме: досягнення визначеної в цьому Законі мети десепаратизації базується на комплексній реалізації державою люстраційних, ліквідаційних, конфіскаційних, освітніх та інформаційних заходів.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до статті 110 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за сепаратизм» (реєстр. № 4236 2014 року), пропонується посилити кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (стаття 110 КК України)². Ми погоджуємося з фахівцями, що потреби у розгляді парламентом цього законопроекту немає, оскільки запропоновані зміни є тотожними тим, що у квітня 2014 року внесені до КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (реєстр. № 1183-VII), який передбачає посилення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України³.

Дуже цікавим видається інший проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення громадянства України осіб, котрі вчинили злочини проти основ національної безпеки України» (реєстр. № 1297 2014). Автор згаданого документу пропонує передбачити у Кримінальному кодексі України новий (додатковий) захід

¹ Проєкт Закону про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію) / Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4300a&skl=8 (дата звернення: 15.03.2024).

² Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391 (дата звернення: 10.04.2024).

³ Проблеми законодавчого забезпечення протидії сепаратизму в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-03/separatuzm-0bc80.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

кримінально-правового переслідування вигляді припинення громадянства за вчинення злочину проти основ національної безпеки. При цьому він зазначає, що «...світова практика свідчить, що окремі держави вже застосовують аналогічні санкції до своїх громадян, які вчиняють дії проти держав, громадянами яких вони є. Наприклад, згідно статті 98 Кодексу законів про громадянство Франції, особа може бути позбавлена громадянства в разі якщо вона притягнута до кримінальної відповідальності за злочин проти «безпеки держави»¹. У цьому зв'язку ми повністю погоджуємося із правниками, які зазначають, що «запропонована новела суперечить конституційним принципам громадянства – неможливості позбавлення громадянина України громадянства України та запобігання випадків без громадянства (стаття 25 Конституції України, пункти 2, 3 частини 1 статті 2 Закону). Також слід нагадати, що Україна 20.09.2006 року ратифікувала (із застереженням та заявою) Європейську конвенцію про громадянство (Страсбург, 6 листопада 1997 року), у статті 7 якої записано, що: «...1. Держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства *ex lege* або на ініціативу самої держави-учасниці, за винятком таких випадків:

- а) добровільне набуття іншого громадянства;
- в) набуття громадянства держави-учасниці внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування будь-якого суттєвого факту, що має відношення до заявника;
- с) добровільна служба в іноземному військовому формуванні;
- д) поведінка, яка серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави-учасниці;
- е) відсутність справжнього зв'язку між державою-учасницею та її громадянином, який постійно проживає за кордоном;
- ф) якщо під час неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили їй набутися *ex lege* громадянства держави-учасниці, більше не виконуються;
- г) усиновлення дитини, якщо дитина набуває іноземного громадянства або має іноземне громадянство одного чи обох усиновителів»².

Пункт 3 цієї статті також підкреслено, що «... держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства згідно з пунктами 1 і 2 цієї статті, якщо відповідна особа стане внаслідок цього особою без громадянства, за винятком випадків, зазначених у підпункті «в» пункту 1 цієї статті»³.

Ці законопроекти не були прийняті народними обранцями.

Проаналізувавши науковий доробок українських та закордонних

¹ Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=52759 (дата звернення: 10.04.2024).

² Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_004p:/w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391 (дата звернення: 10.04.2024).

³ Там само.

фахівців з цього питання, мусимо підкреслити, що єдиної думки стосовно визначення поняття «сепаратизм» на сьогодні не існує.

У більшості наукових праць виділяються наступні *форми* сепаратизму, як *сецесія* (відділення частини території держави зі створенням суверенної держави), *іредентизм* (приєднання до складу іншої держави), *енозіс* (возз'єднання з історичною Батьківщиною) та різноманітні розширення прав певної території за відсутності мети від'єднання: *федералізація*, *автономізація* (*деволюція*) тощо¹.

Деякі автори під сепаратизмом розуміють лише найбільш радикальні його форми, не відносячи до них автономізацію (*деволюцію*), оскільки остання не порушує територіальної цілісності держави².

Наприклад, О. О. Цебенко підкреслює, що «вогнище сепаратизму формується під впливом комплексу тісно взаємопов'язаних факторів, серед яких є етнічно-конфесійний, соціально-економічний, геополітичний, а також чинник природних кордонів, наявність потенційно панівної еліти, політичної організації та популярного лідера, історичного досвіду державності. При цьому ключове місце займає фактор етнополітичної мобілізації суспільства, без прояву якого видається неможливим розгортання конфлікту та його перехід з латентної фази в актуалізовану»³.

В. В. Рахмайлов підкреслює, що сепаратизм «не може проявлятися лише на ґрунті утисків, які здійснює панівний етнос щодо непанівного, оскільки він також обумовлений політичною нестабільністю, соціально-економічною кризою в державі, геополітичними та історичними чинниками, підвищенням рівня недовіри до влади, рівнем незадоволення умовами життя, впливом інших держав тощо. А тому відбувається зіткнення інтересів, сторін і сил, а відтак так званий поділ на «своїх» і «чужих». Тобто йде усвідомлення неможливості подальшого спільного функціонування в межах єдиної державної спільноти»⁴.

В. В. Дівак розуміє під ним «випадки політичного відчуження від центральної влади та ослаблення контролю цієї влади на певній території, а також вимоги додаткових прав з боку регіональних (національних) еліт або автономності прийняття рішень у певних сферах»⁵. При цьому науковець

¹ Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. С. 639. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Surmin_Yurii/Entsyklopedychnyi_slovnyk_z_derzhavnoho_upravlinnia.pdf (дата звернення: 10.04.2024); Сьомін С. В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 144; Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5: П–С / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана; ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 469.

² Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : монографія. К. : Логос, 2010. С. 10. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феномен.html?id=QHXtZwEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 10.04.2024).

³ Цебенко О. О. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3. Num. 1. С. 57.

⁴ Рахмайлов В. В. Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59-60. С. 305.

⁵ Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : монографія. К. : Логос, 2010. С. 23. URL:

зауважує, що поняття «сепаратизм» є ширшим, ніж «сецесія», «оскільки воно стосується не лише відокремлення, а й послаблення на певній території контролю центральної влади, різних випадків відчуження від неї, прагнення до автономії, федералізації. Сецесія ж, на переконання дослідника, є вужчим поняттям вужчим та означає «вимогу формального виходу з держави, розриву зв'язків із центральною владою з боку якоїсь частини державного утворення на підставі прагнення до створення суверенної держави»¹.

І. О. Рафальський розглядає сецесію як «форму політичного сепаратизму та політичний процес, у ході якого від державного утворення відокремлюється певна його частина, у межах якої створюється нова держава»². Дослідник розробив певні етапи розвитку сецесійного руху – латентну, фазу радикалізації, фазу формування руху, розроблення ідеології, зростання руху та інституціалізації. Таким чином, сецесію можна вважати однією з фаз розвитку сепаратизму або однією з його форм. Її нарівні з інкорпорацією (добровільним об'єднанням однієї нації з іншою в межах однієї держави, проте з правом самостійно вирішувати національно важливі питання³) та автономізацією розглядають також як одну з форм реалізації права на самовизначення.

Якщо розглядати поняття «самовизначення», можна побачити, що воно також є досить не однозначним, розуміючи як «право кожного народу на визволення чи об'єднання та утворення власної самостійної держави або добровільне влаштування взаємин з іншими державами на основі федерації чи автономії», «як принцип, за яким кожна нація природно має право на вільне облаштування свого громадського й політичного життя, визначення форми свого правління».

Реалізація цього права національними меншинами, тобто спільнотою людей, які через різні історичні обставини відокремлені від панівної держави, мають власну мову, культуру та спосіб життя (оточення), чи проживають у різних етнічних середовищах на своїй території, можуть спричинити проблеми в інших державах і викликати активні сепаратистські настрої та рухи, воно є незаконним без юридичного визначення цих порушень прав меншин. Право народів на самовизначення передбачене міжнародним правом, наприклад, Статутом Організації Об'єднаних Націй, заключним актом Організації з безпеки і співробітництва в Європі, проте «право на відокремлення перебуває поза нормами міжнародного права»⁴.

Однак якщо «уряд певної держави проводить політику дискримінації

https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феномен.html?id=QHXtZwEACAAJ&redir_esc=y
(дата звернення: 10.04.2024).

¹ Там само.

² Рафальський І.О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса Національної академії наук України. К., 2014. Вип. 4–5. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7 (дата звернення: 10.04.2024).

³ Національне самовизначення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_самовизначення (дата звернення: 10.04.2024).

⁴ Рафальський І.О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса Національної академії наук України. К., 2014. Вип. 4–5. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7 (дата звернення: 10.04.2024).

й масштабного порушення прав національних меншин, у тому числі на користування досягненнями своєї культури, сповідання своєї релігії, використання своєї мови в щоденному житті й побуті, участі в громадсько-політичному житті цієї держави, то рухи щодо відокремлення можуть бути цілком виправданими. Водночас варто зазначити, що так звані субетноси мігрантів на створення свого окремого територіального осередку (локації) за рахунок територій титульної нації чи територій історичних субетносів права не мають, хіба що можуть мігрувати до материнської держави етнічного походження»¹. Тобто право на самовизначення також не є тотожним сепаратизму, його можна розглядати, скоріше, як передумову сепаратизму, адже право на територіальне відокремлення зазвичай ґрунтується на апеляції до права народу на самовизначення².

Для визначення сутності сепаратизму необхідно, також, зупинитись на аналізі його істотних чинників та ознак. Як справедливо зазначається у юридичній літературі, по-перше, «сепаратизм полягає у прагненні відокремитись від єдиної державної спільноти. При цьому таке відокремлення може бути як зовнішнім (метою якого є відокремлення від території певної держави й утворення нової незалежної держави або ж приєднання до іншої держави), так і внутрішнім (спрямований на отримання більшої автономії зі збереженням регіону у складі держави), що може полягати або у прагненні одержати більшу автономію у певній сфері життєдіяльності держави, зокрема культурній, релігійній, етнічній, економічній (наприклад, стосовно формування дохідної та видаткової частини бюджету певного регіону), політичній (прагнення до децентралізації влади)»³.

У фахових закордонних дослідженнях зазначається, що «сепаратизм є неминуchoю рисою державного розвитку і не завжди означає досягнення сецесії. З огляду на це розглядають три типи поведінки сепаратистських груп, залежно від їх вимог, а саме: «голос» (вимога культурної автономії), «лояльність» (відмова від конфлікту в обмін на увагу і визнання), «вихід» (вимоги самовизначення, які можуть бути також пов'язані з федералізацією)»⁴.

Дуже часто у наукових дослідженнях простежується думка, що сепаратизм може виникнути «абсолютно ні з чого, не ґрунтуючись на релігійних, расових чи інших межах», просто певні уявлення про деякі особливості регіону або належність етносу до певної окремої спільноти часто є «вигаданими або спеціально сконструйованими кимось»⁵. Ми

¹ Національне самовизначення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_самовизначення (дата звернення: 10.04.2024).

² Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм> (дата звернення: 10.04.2024).

³ Батиргарєєва В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінальноправових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 67.

⁴ Gurr T. R. *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash., 1993. P. 47.

⁵ Що таке сепаратизм: причини, технології, історичний контекст. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/vid-syanu-do-donuseparatyzm-ta-imperskyu-mif-v-ukrayini> (дата звернення: 10.04.2024).

абсолютно не згодні з цією позицією, оскільки «за наявності історичних, соціально-політичних, етнічних, релігійних передумов будь-який гостро напружений сепаратистський рух має своїх «авторів» – ініціаторів та організаторів протесту¹.

По-друге, наступною суттєвою ознакою сепаратизму є те, що він призводить до розділення держави внаслідок дії політичних чинників. Наприклад, основними причинами сепаратизму можуть бути підміна чи розширене трактування правових підстав на законний сепаратизм².

Наприклад, В. А. Горенкин з цього приводу стверджує, що «що такий стан речей призводить не лише до розпаду багатонаціональних держав, але й породжує ланцюгову реакцію етнополітичних конфліктів, сприяє зростанню можливостей розповсюдження зброї масового ураження, послабленню контролю над поширенням звичайного озброєння тощо»³.

О. О. Цебенко зазначає: «Ідеологія сепаратизму повинна спиратись на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні ... або ж на незалежність ідентичних територій чи близьких за походженням етносів». При цьому вчений зауважує, що «прибічники націоналістичних ідей можуть домовитися з представниками центральної влади, виторгувавши певного рівня автономію для своєї нації чи регіону»⁴.

Вивчаючи дану проблематику, Є. В. Рябінін підкреслює, що «сепаратизм ґрунтується на основі націоналізму та визначає політичні процеси, що відбуваються в тій чи іншій державі або регіоні, наводячи при цьому приклад європейських країн, до парламенту яких проходять право радикальні політичні сили, що мають значний вплив на національну політику»⁵. При цьому дослідник виділяє декілька хвиль (етапів) етнічних конфліктів: дві сталися у минулому столітті; кінець третьої хвилі спостерігається сьогодні, коли завершується проектування середовища міжнародної безпеки й кожна держава повинна визначитися щодо системи безпеки, до якої вона хоче приєднатись, що у свою чергу може зумовити появу внутрішньо-національних протиріч через відмінності в баченні різними етносами однієї держави її геополітичного вектору; четверту хвилю можуть викликати завершальні етапи політичного, фінансово-економічного, ідеологічного та цивілізаційного структурування світу⁶.

По-третє, на виникнення та розвиток сепаратистських течій завжди суттєвий вплив справляє так званий «закордонний чинник». Його можна

¹ Римаренко С. Ю. Індивідуальні і колективні права: етнополітичний контекст : монографія. К. : Світогляд, 2013. 246 с. URL: <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=83> (дата звернення: 10.04.2024).

² Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм> (дата звернення: 10.04.2024).

³ Горенкин В. А. Сепаратизм як соціально-політичне явище : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2004. С. 2.

⁴ Цебенко О. О. Ідеологічні засади сепаратизму. Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: Ін-т міжнар. відносин КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 90–94. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/viewFile/1586/1503> (дата звернення: 10.04.2024)..

⁵ Рябінін Є. В. Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6(II). С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6%282%29_24 (дата звернення: 10.04.2024).

⁶ Там само.

розглядати у двох взаємозалежних аспектах: 1) це вплив на національний сепаратистський рух не тільки місцевих елементів, а також дія зовнішніх факторів, тому що кожна структура має свій бюджет та спонсорів, які власне формують і впливають на її ідеологію, діяльність і подальший розвиток. 2) це відповідність положенням національного та міжнародного законодавства. Наприклад, у ст. 6 Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. вказується, що «будь-яка спроба, спрямована на те, щоб частково або повністю зруйнувати національну єдність і територіальну цілісність держави, несумісна з цілями і принципами Статуту ООН¹. Подібні положення викладені у с.17 Конституції України, де вказується, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави забороняється (ст.37).

Висновки. Провівши аналіз поняття кримінального сепаратизму як соціально-політичного явища, його природи, виду та форм його реалізації, хочемо зазначити наступне:

По-перше, на нашу думку, головною вадою функціонуючої в Україні системи протидії сепаратизму є розрізненість її суб'єктів. Фактично органи державної влади, громадські організації та ЗМІ (як виразники громадської думки) у цій сфері діють розрізнено, іноді навіть у супереч один одному. Діяльність держави та суспільства вимагає консолідації спільних, скоординованих зусиль, формування загальнонаціональної системи протидії цьому явищу.

По-друге, вдосконалення законодавства є основою державної політики з протидії екстремізму. Ми вважаємо за необхідне прийняття Закону України «Про основи протидії сепаратизму в Україні». Цей Закон визначатиме правові та організаційні засади протидії сепаратизму на основі реалізації системи заходів із звільнення державного, суспільно-політичного, економічного та гуманітарного життя України від проявів сепаратизму, подолання наслідків сепаратистської діяльності на всій території України та попередження загроз сепаратизму в майбутньому. Особливо актуальним цей нормативно-правовий акт виявляється у протидії збройній агресії РФ проти нашої держави.

Крім цього, доцільним є подальше посилення відповідальності не тільки за сепаратистську діяльність, а й за невжиття заходів щодо її профілактики та припинення. Політичні процеси, пов'язані з екстремізмом, формуються протягом тривалих періодів і, як правило, на очах у органів

¹ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples : 14 December 1960. General Assembly resolution 1514 (XV). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples> (дата звернення: 10.04.2024).

місцевого самоврядування та державної влади. Недооцінка розвитку подібних процесів, а тим більше їх ігнорування, закінчуються, як правило, тяжкими наслідками у вигляді втрати суверенних територій.

Крім того, законодавство не працюватиме, якщо воно не буде підкріплене ефективною реалізацією його на практиці. У даному випадку йдеться про комплекс заходів, насамперед, політичного та адміністративного характеру, спрямованих на попередження та припинення екстремістської діяльності.

По-третє, з метою заповнення «білих плям», які існують у чинному законодавстві України, необхідно закріпити на рівні законодавчої діяльності визначення поняття «сепаратизм», адже це зумовлено політичними, етнічними, мовними, релігійними та іншими реаліями життя країни та розбудови в Україні правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України». URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Separatism_druk-8a53a.pdf (дата звернення: 15.03.2024).
2. Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінальноправових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 65–69.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391 (дата звернення: 10.04.2024).
5. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=52759 (дата звернення: 10.04.2024).
6. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_004p://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391 (дата звернення: 10.04.2024).
7. Горенкин В. А. Сепаратизм як соціально-політичне явище : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2004. 18 с.
8. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : монографія. К. : Логос, 2010. 224. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феномен.html?id=QHxZwEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 10.04.2024).
9. Дрьомов С. В. Проблеми законодавчого забезпечення протидії сепаратизму в Україні : аналіт. записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separatuzm-0bc80.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).

10. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Surmin_Yurii/Entsyklopedychnyi_slovnyk_z_derzhavnoho_upravlinnia.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
12. Короткий словник політологічних термінів. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-term-409.html> (дата звернення: 15.03.2024).
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1452614476360738> (дата звернення: 29.03.2024).
14. Литвиненко К. О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 21.03.01 / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. 247 с.
15. Національне самовизначення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_самовизначення (дата звернення: 10.04.2024).
16. Петиція. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/12569> (дата звернення: 15.03.2024).
17. Політологічний енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2015. 816 с. URL: <http://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/143/1-32.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
18. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
19. Проблеми законодавчого забезпечення протидії сепаратизму в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-03/separatuzm-0bc80.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).
20. Проект Закону про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію) / Верховна рада України. Офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4300a&skl=8 (дата звернення: 15.03.2024).
21. Рафальський І.О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України. К., 2014. Вип. 4–5. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7 (дата звернення: 10.04.2024).

22. Рахмайлов В. В. Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59-60. С. 303–310.

23. Римаренко С. Ю. Індивідуальні і колективні права: етнополітичний контекст : монографія. К. : Світогляд, 2013. 246 с. URL: <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=83> (дата звернення: 10.04.2024).

24. Рябінін Є. В. Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6(II). С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6%282%29_24 (дата звернення: 10.04.2024).

25. Світ має покарати Росію за геноцид, інакше він повторюватиметься – Рефат Чубаров. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/refat-chubarov-intervyu-moskva-henotsydkrym/32418586.html> (дата звернення: 15.03.2024).

26. Сепаратизм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. URL: <http://leksika.com.ua/15460225/legal/separatizm> (дата звернення: 15.03.2024).

27. Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм> (дата звернення: 15.03.2024).

28. Сепаратизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сепаратизм> (дата звернення: 10.04.2024).

29. Словник. UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=сепаратизм> (дата звернення: 15.03.2024).

30. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / К. : НІСД, 2011. 336 с.

31. Сьомін С. В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 143–149.

32. Цебенко О.О. Ідеологічні засади сепаратизму. Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: Ін-т міжнар. відносин КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 90–94. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1586/1503> (дата звернення: 10.04.2024)..

33. Цебенко О. О. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3. Num. 1. С. 55–60.

34. Що таке сепаратизм: причини, технології, історичний контекст. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/vid-syanu-donuseparatyzm-ta-imperskyu-mif-v-ukrayini> (дата звернення: 10.04.2024).

35. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5: П–С / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана; ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 736 с.

36. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples : 14 December 1960. General Assembly resolution 1514 (XV). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration->

granting-independence-colonial-countries-and-peoples (дата звернення: 10.04.2024).

37. Gurr T. R. Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Wash., 1993. 427 p.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2024

Yevgenia Ol. HLADKOVA,

Doctor of Science in Law, Senior Researcher

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPT, NATURE, TYPES AND FORMS OF CRIMINAL SEPARATISM

The article is devoted to analysis of criminal separatism as a socio-political phenomenon, its nature, type and forms of its implementation. It was found that the main flaw of the system of combating separatism functioning in Ukraine is the diversity of its subjects. The activity of the state and society requires the consolidation of joint, coordinated efforts, the formation of a national system of counteraction to this phenomenon. It was emphasized that the improvement of the legislation is the basis of the state policy on countering extremism. The need to adopt the Law of Ukraine «On the Basics of Combating Separatism in Ukraine» is substantiated. It will determine the legal and organizational principles of combating separatism based on the implementation of a system of measures to liberate the state, socio-political, economic and humanitarian life of Ukraine from manifestations of separatism, overcome the consequences of separatist activity throughout Ukraine and prevent threats of separatism in the future.

Key words: *national security, territorial integrity, separatism, aggression, crime, combating crime.*

Олена В'ячеславівна ДЖАФАРОВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Наталія Юріївна ГРІДИНА,
доктор філософії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ

У статті на підставі чинного законодавства та аналітичних звітів визначено комплекс проблем, які на сучасному етапі існують щодо реалізації права на працю, до таких віднесено: значний рівень безробіття, низькооплачувана робота, висока частка неофіційної або нестабільної роботи, не поодинокі факти дискримінації та обмеження у доступі до робочих місць і кар'єрних можливостей, довготривала військова агресія. Визначено, що для реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття необхідно, в першу чергу, розуміти роль і місце органів, які цю політику мають реалізувати, а також їх адміністративно-правовий статус. Констатовано, що Централізованою системою державних установ, яка реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття є Державна служба зайнятості, яка наразі координується Міністерством економіки України.

Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус Служби постійно перебуває у динамічному процесі, який її видозмінює як зовнішньо,

так і внутрішньо. Змінними є загально функціональні основи діяльності Служби, які уточненні конкретними напрямками оптимізуючого контексту. Однак важливо, що допоки докорінно не буде змінено систему радянського типу формування її функціональності (йдеться про завершення процесу її становлення як служби, що не тільки має відповідні повноваження, а й в соціальному аспекті відповідає цьому завданню), марно говорити про ефективність нормативно створених умов для сталого економічного зростання України та реалізації основного напрямку державної політики щодо створення гідних умов праці та подолання безробіття. Тобто першочергово слід забезпечити її соціально-функціональну відповідність сучасним вимогам та стандартам у сфері працевлаштування та соціального захисту працівників (оновлення кадрового ресурсу, зокрема і у спосіб підвищення кваліфікації чи забезпечення відповідності кваліфікацій працівників займаним посадам, розробка та впровадження нових програм та інструментів підтримки зайнятості тощо), її гнучкість у вирішенні завдань та реагуванні на соціально-економічні зміни.

Ключові слова: Державна служба зайнятості, адміністративно-правовий статус, сфера зайнятості, безробіття, державна політика, Цілі сталого розвитку.

Постановка проблеми. Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1976 рік), у ст. 43 Конституції України закріплено обов'язок держави сприяти для повного здійснення громадянами права на працю. Для цього були створені і наразі функціонують спеціалізовані установи. Однак не все статичне. Зокрема розбудова нової європейської держави зумовила здійснення широкого спектру реформ у сфері зайнятості населення¹, адже для успішної реалізації зазначеного обов'язку держави мають подолати низку проблем, які вже виникли та виникають у цій сфері.

Сьогодні в Україні існують наступні невирішені проблемні питання щодо реалізації права на працю, а саме: навіть з наявними можливостями на ринку праці, значна частина населення залишається безробітними через недостатню кількість вакансій або невідповідність кваліфікації; багато працівників змушені приймати низькооплачувану роботу або працювати на неофіційних умовах через відсутність можливостей знайти достойно оплачувану роботу; частка працездатного населення, яка займається неофіційною або нестабільною роботою, є досить великою (сезонна робота, робота на підприємствах, які не мають офіційної реєстрації, та інші форми неповної зайнятості); жінки, молодь, люди з інвалідністю та інші уразливі категорії часто стикаються з дискримінацією та обмеженнями у доступі до робочих місць і кар'єрних можливостей; випускники вищих навчальних закладів не завжди забезпечені можливістю знаходження першої роботи,

¹ Панюкова Д. Адміністративно-правовий статус державної служби зайнятості України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*, 2020. Випуск 29. С. 213.

оскільки ринок праці конкурентний та вимагає від них додаткового досвіду.

Ці проблеми ускладнюються довготривалою військовою агресією зі сторони російської федерації, економічними труднощами, політичною нестабільністю та іншими факторами, які впливають на ринок праці в Україні.

Зокрема у грудні 2019 року Кабінет Міністрів України розробив та затвердив «Основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року». Ці напрями були розроблені відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»¹, «Програми діяльності Кабінету Міністрів України», схваленої постановою Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 р. № 188-IX², а також на підставі «Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки», схваленого постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555³ та спрямовані на досягнення Цілі сталого розвитку № 8 «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх»⁴.

Передбачалось, що обов'язковою умовою реалізації «Основних напрямів» є забезпечення взаємозв'язку політики зайнятості та економічної політики, поліпшення взаємодії між сторонами соціального діалогу, центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, що має реалізуватись шляхом: 1) стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць; 2) створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; 3) збалансування попиту та пропозиції на ринку праці⁵.

Між тим, важливо, що для реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття необхідно, в першу чергу, розуміти роль і місце органів, які цю політику мають реалізувати, а також їх адміністративно-правовий статус.

Маємо зазначити, що у контексті вчених, які займалися проблематикою адміністративного статусу державних органів, слід відмітити роботу таких науковців, як О. Дрозд, Л. Миськів та Л. Сорока, які у

¹ Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.

² Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 04.10.2019 р. № 188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n5>.

³ Про схвалення основних прогностичних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2020 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2019 р. № 555 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 29.03.2020 № 253). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2019-%D0%BF#n8>.

⁴ ЦСР У Дії. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>; Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text>.

⁵ Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text>.

статті «Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус Державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів Державної виконавчої служби» дослідили специфіку варіацій інтерпретації концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» у суб'єктному розумінні з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби¹. Інші вчені при дослідженні адміністративно-правового статусу Державної служби зайнятості наголошують на важливості взаємодії та співпраці цієї Служби з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також інститутами громадянського суспільства². Щодо досліджень можливості реформування зазначеної служби у напрямку досягнення Цілей сталого розвитку, – таких майже немає.

Тому *метою статті* є аналіз адміністративно-правового статусу Державною служби зайнятості з метою вироблення пропозицій щодо реформування зазначеної служби в контексті створення умов для сталого економічного зростання України та реалізації основного напрямку державної політики щодо створення гідних умов праці та подолання безробіття.

Виклад основного матеріалу. Централізованою системою державних установ, яка реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття є Державна служба зайнятості (далі – Служба), яка наразі координується Міністерством економіки України.

Служба складається із: Державного центру зайнятості, регіональних центрів зайнятості – Центру зайнятості Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості та їх філій, закладу післядипломної освіти «Центр підвищення кваліфікації служби зайнятості», закладів професійної (професійно-технічної) освіти Державної служби зайнятості, інших закладів освіти Державної служби зайнятості (далі – заклади освіти Служби), а також підприємств, установ, організацій, утворених Службою³.

Із зазначеного переліку установ та структур, зрозуміло, чому в «Положенні про Державну службу зайнятості» її іменують як «централізовану систему», а не «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади» або «центральним органом виконавчої влади». І треба сказати, що таке визначення Державної служби зайнятості, є унікальним як для суб'єкта системи публічного адміністрування.

Закон України «Про центральні органи виконавчої влади від 17

¹ Дрозд О., Сорока Л., Миськів Л. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус Державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 5. С. 506-508.

² Панюкова Д. Адміністративно-правовий статус державної служби зайнятості України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*, 2020. Випуск 29. С. 213-220.

³ Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 16.12.2020 р. № 2663 (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства економіки № 791-21 від 22.10.2021, №2281 від 20.04.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text>.

березня 2011 р. № 3166-VI визначає, що у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба¹. Станом на початок 2024 року на сайті урядового порталу – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України – надається перелік 25 служб, створених та функціонуючих, зокрема: Державна служба України з етнополітики та свободи совісті; Національна служба здоров'я України; Державна митна служба України; Державна податкова служба України; Державна аудиторська служба України; Національна соціальна сервісна служба України; Державна служба України у справах дітей; Державна авіаційна служба України; Державна архівна служба України; Державна казначейська служба України; Державна міграційна служба України; Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України; Державна служба України з безпеки на транспорті; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державна служба геології та надр України; Державна служба України з питань праці; Державна служба статистики України; Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна служба фінансового моніторингу України; Державна служба експортного контролю України; Державна регуляторна служба України; Державна фіскальна служба України; Державна служба якості освіти України². І жодна із зазначених служб не є «централізованою системою».

Отже, централізована система державних установ, яка реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття працює на основі законодавчих актів, нормативних документів та інструкцій, які встановлюють правила та процедури у сфері зайнятості та соціального захисту, а також розподіляє відповідальність між різними рівнями управління (центральним, регіональним, місцевим).

Доречно вказати, що при висвітленні теоретичних підходів щодо адміністративно-статусу науковці в основному його розглядають через: оперативну самостійність, яка виражається у їх компетенції – предметах відання, права та обов'язках³ або правах, обов'язках, повноваженнях та обсязі відповідальності⁴. Так, наприклад, В. Оксін, досліджуючи

¹ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

² Дрозд О., Сорока Л., Миськів Л. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус Державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 5. С. 506-508; Інші органи виконавчої влади. Державні сайти України, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>.

³ Битяк Ю. П. Адміністративне право: підручник. Харків: Право, 2010. С. 76; Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий Дім Ін-Юре||, 2002. 668 с.

⁴ Окар-Балаж Я. І. Деякі питання визначення правового статусу особи у адміністративному праві. *Наше право*, 2015. № 2. С. 81-85.

особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації у сфері місцевого розвитку в Україні, зміст адміністративно-правового статусу зазначених суб'єктів розкриває через сукупність елементів їх правового статусу (обов'язки, права завдання, функції, гарантії діяльності суб'єктів публічної адміністрації і, як окремий елемент, юридична відповідальність)¹.

Тому можемо визначити, що адміністративно-правовий статус Державної служби зайнятості України є складною юридичною конструкцією, яка містить різні за обсягом складові. Головною серед них є її компетенція, що доповнюється відповідальністю, завданнями, функціями, організацією (структурою) та порядком діяльності (охоплює визначення форм та методів діяльності, порядок створення Державної служби зайнятості України та припинення її діяльності)². Крім того, враховуючи її унікальність як колективного суб'єкта, що немає приналежності до такої організаційно-правової форми публічного суб'єкта (уповноваженого на виконання владно-управлінських функцій) як служба, однак іменується такою³ її статус необхідно розкривати враховуючи зазначену дуальність, як службу з нехарактерними для такої ознаками.

Щодо реформування Служби у напрямку «повна і продуктивна зайнятість та гідна праця для всіх», що має зумовити економічне зростання, доцільно вказати наступне. Перед проведенням відповідних реформ необхідно: 1) провести внутрішній аудит, який допоможе виявити наявні труднощі, та аналіз його результатів з метою визначення перешкод у скороченні запланованих адміністративних затрат; 2) нова структура не повинна перешкоджати, а навпаки – давати доступ до впливу на рішення, що є важливими та в яких зацікавлені локальні центри зайнятості. Якщо в базових центрів зайнятості немає повноважень для прийняття певних рішень, повинен бути чітко прописаний механізм їхнього впливу на такі рішення з обласного рівня (наприклад, укладення договорів з місцевими партнерами); 3) попри відсутність юридичного статусу у філіях, працівники цих структурних частин повинні бути проінформованими та залученими до прийняття рішень, що впливають на їхню роботу – розподіл бюджету та критерії його формування; 4) необхідним є встановлення уніфікованого визначення ефективного співвідношення кількості працівників до кількості безробітних для всіх центрів зайнятості та адаптація відповідно до цього співвідношення структури та наявного штату; 5) необхідно переглянути та збільшити розмір заробітних плат для працівників Служби, бонусів та соціальних гарантій. Окрім цього, стратегічно важливою є розробка цілей

¹ Оксін В. Ю. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації у сфері місцевого розвитку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. № 7. С. 279–281.

² Комплексний аналіз діяльності Державної служби зайнятості на національному, обласному і місцевому рівнях (на прикладі Донецької, Луганської та Запорізької областей), 2020. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/employment-services-report-UNRPP.pdf>.

³ Дрозд О., Сорока Л., Миськів Л. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус Державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 5. С. 506–508.

діяльності щодо покращення бренду Служби як роботодавця¹.

Висновки. Адміністративно-правовий статус Служби постійно перебуває у динамічному процесі, який її видозмінює як зовнішньо, так і внутрішньо. Змінними є загально функціональні основи діяльності Служби, які уточненні конкретними напрямками оптимізуючого контексту. Однак важливо, що допоки докорінно не буде змінено систему радянського типу формування її функціональності (йдеться про завершення процесу її становлення як служби, що не тільки має відповідні повноваження, а й в соціальному аспекті відповідає цьому завданню), марно говорити про ефективність нормативно створених умов для сталого економічного зростання України та реалізації основного напрямку державної політики щодо створення гідних умов праці та подолання безробіття. Тобто першочергово слід забезпечити її соціально-функціональну відповідність сучасним вимогам та стандартам у сфері працевлаштування та соціального захисту працівників (оновлення кадрового ресурсу, зокрема і у спосіб підвищення кваліфікації чи забезпечення відповідності кваліфікацій працівників займаним посадам, розробка та впровадження нових програм та інструментів підтримки зайнятості тощо), її гнучкість у вирішенні завдань та реагуванні на соціально-економічні зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий Дім Ін-Юре||, 2002. 668 с.
2. Битяк Ю. П. Адміністративне право: підручник. Харків: Право, 2010. 624 с.
3. Дрозд О., Сорока Л., Миськів Л. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус Державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 5. С. 506-508.
4. Інші органи виконавчої влади. Державні сайти України, 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>.
5. Комплексний аналіз діяльності Державної служби зайнятості на національному, обласному і місцевому рівнях (на прикладі Донецької, Луганської та Запорізької областей), 2020. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/employment-services-report-UNRPP.pdf>.
6. Окар-Балаж Я. І. Деякі питання визначення правового статусу особи у адміністративному праві. *Наше право*, 2015. № 2. С. 81–85.
7. Оксін В. Ю. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації у сфері місцевого розвитку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. № 7. С. 279–281.

¹ Комплексний аналіз діяльності Державної служби зайнятості на національному, обласному і місцевому рівнях (на прикладі Донецької, Луганської та Запорізької областей), 2020. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/employment-services-report-UNRPP.pdf>.

8. Панюкова Д. Адміністративно-правовий статус державної служби зайнятості України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*, 2020. Випуск 29. С. 213-220.

9. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.

10. Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text>.

11. Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 16.12.2020 р. № 2663 (Із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства економіки № 791-21 від 22.10.2021, №2281 від 20.04.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text>.

12. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 04.10.2019 р. № 188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n5>.

13. Про схвалення основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2020 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2019 р. № 555 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 29.03.2020 № 253). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2019-%D0%BF#n8>.

14. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

15. ЦСР У Дії. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2024

Olena V. DZHAFAROVA,

Doctor of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affaire, Kharkiv, Ukraine*)

Nataliia Yu. HRIDINA,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affaire, Kharkiv, Ukraine*)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE

The article, on the basis of current legislation and analytical reports, defines a set of problems that currently exist in relation to the realization of the right to work, including: a significant level of unemployment, low-paid work, a high share of unofficial or unstable work, not isolated facts of discrimination and restrictions

on access to jobs and career opportunities, long-term military aggression. It was determined that in order to implement the state policy in the field of population employment and labor migration, social protection against unemployment, it is necessary, first of all, to understand the role and place of the bodies that must implement this policy, as well as their administrative and legal status. It was established that the Centralized system of state institutions, which implements state policy in the sphere of population employment and labor migration, social protection against unemployment, is the State Employment Service, which is currently coordinated by the Ministry of Economy of Ukraine.

It was concluded that the administrative and legal status of the Service is constantly in a dynamic process that changes it both externally and internally. Variables are the general functional bases of the Service's activity, which are specified by specific directions of the optimizing context. However, it is important that until the Soviet-type system of forming its functionality is fundamentally changed (it is about completing the process of its formation as a service that not only has the appropriate powers, but also meets this task in the social aspect), it is useless to talk about the effectiveness of the normatively created conditions for sustainable economic growth of Ukraine and implementation of the main direction of state policy on creating decent working conditions and overcoming unemployment. That is, it should be primarily ensured that its social and functional compliance with modern requirements and standards in the field of employment and social protection of employees (updating the personnel resource, in particular in the way of improving qualifications or ensuring that the qualifications of employees correspond to the positions held, development and implementation of new programs and tools to support employment, etc.) , its flexibility in solving tasks and responding to socio-economic changes.

Key words: *State Employment Service, administrative and legal status, sphere of employment, unemployment, state policy, Sustainable Development Goals.*

Таїсія Миколаївна МЕЛЬНИК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наголошено на тому, що принцип – це основна ідея, яка лежить в основі певної системи, теорії, методу або дії. Це невід’ємна складова будь-якого концептуального фреймворку, яка визначає основні правила, стандарти або принципи, що спрямовують поведінку, рішення чи функціонування системи. Принцип може виступати базовою концепцією, яка визначає основні способи дії в певному контексті. Він може бути застосований в різних сферах, включаючи науку, технології, філософію, мораль, управління та інші сфери життя. Зазначено, що принцип юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти – це принцип, що передбачає створення правових умов, механізмів та інструментів для забезпечення законності та безпеки в сфері освіти.

Стверджується, що у царині принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти доцільно виокремити принцип законності, що передбачає дотримання вимог усіх законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність закладу вищої освіти; принцип прозорості, що відображається у доступності та відкритості інформації про правові аспекти діяльності закладу вищої освіти для всіх зацікавлених сторін; принцип індивідуального підходу; принцип професіоналізму та компетентності юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти; принцип конфіденційності в ході вирішення окремих питань; принцип системності та цілісності, який означає, що юридичні дії та рішення повинні бути вписані в загальний стратегічний план та враховувати взаємозв’язок різних аспектів діяльності закладу вищої освіти; принцип превентивної активності, який полягає в тому, щоб не лише реагувати на актуальні правові проблеми, а й уникати їх виникнення шляхом прогнозування потенційних ризиків та прийняття відповідних запобіжних заходів; принцип ефективності та економічної доцільності; принцип гнучкості та адаптивності; принцип етичності та відповідальності.

Ключові слова: *принципи, адміністративно-правове забезпечення, юридичне супроводження, статутна діяльність, заклади вищої освіти.*

Постановка проблеми. Юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти є невід’ємною складовою їх успішного функціонування. Забезпечуючи дотримання законодавства та регулюючи правові аспекти освітньої діяльності, юридичне супроводження відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та прозорості закладів вищої

освіти. Основою юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти є система непорушних основ, принципів відповідної діяльності. Принцип – це основна ідея, яка лежить в основі певної системи, теорії, методу або дії. Це невід’ємна складова будь-якого концептуального фреймворку, яка визначає основні правила, стандарти або принципи, що спрямовують поведінку, рішення чи функціонування системи. Принцип може виступати базовою концепцією, яка визначає основні способи дії в певному контексті. Він може бути застосований в різних сферах, включаючи науку, технології, філософію, мораль, управління та інші сфери життя. Узагальнені принципи часто служать важливими керівними началами при прийнятті рішень або розробці стратегій в різних галузях. Вони допомагають створити систему, яка буде послідовною, стійкою та ефективною у вирішенні конкретних проблем або досягненні поставлених цілей.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам юридичного супроводження діяльності органів публічної влади, підприємств, установ та організацій приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались А. Л. Борко, О. Ю. Дрозд, Н. А. Железняк, А. Т. Комзюк, К. Б. Левченко, С. В. Медведенко, Л. В. Могілевський, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. О. Невядовський, С. В. Потопальський, В. В. Сокурено, О. О. Шевчук, Г. В. Шевчук, О. М. Юхимюк та багато інших вчених. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні принципи юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати загальнонаукове розуміння категорії «принцип»; встановити сутність принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти; сформувати коло принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти; виокремити проблеми та виклики, пов’язані з принципами юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Принципи можуть бути виражені як конкретні правила чи ідеї, які керують діяльністю чи процесами. Вони зазвичай виступають як орієнтири, що допомагають уникнути конфліктів, роз’яснюють найбільш важливі аспекти і визначають основні принципи дії¹.

Наприклад, у науці принципи можуть визначати основні закони або закономірності, що лежать в основі проведення досліджень у певній галузі. У філософії принцип може виражати базові етики чи правосуддя. У технологічній галузі принципи можуть вказувати на ключові принципи

¹ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh#google_vignette.

конструювання чи розробки винаходів.

Загалом, принципи є важливими для розуміння фундаментальних аспектів будь-якого явища, системи чи концепту, відображаючи основні ідеї, що лежать у їх основі.

Принципи часто слугують основою для розвитку та вдосконалення. Вони можуть бути використані для розробки нових методів, стратегій або технологій, а також для аналізу і вирішення проблем. Крім того, принципи можуть стати основою для формулювання стандартів, політик або регуляцій.

Принципи можуть бути узагальненими, що означає, що вони можуть застосовуватися в різних ситуаціях і контекстах, або ж бути специфічними, адаптованими до конкретних обставин чи вимог. Вони можуть також змінюватися з часом або в залежності від різних факторів, таких як нові відкриття, технологічні зміни або зміна соціальних умов.

Тобто, як стверджує М. Уткіна, принципи відображають базові правила чи ідеї, які визначають функціонування системи, процесу чи концепту і відіграють важливу роль у керуванні діяльністю та розвитком¹.

Відповідно принцип юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти – це принцип, що передбачає створення правових умов, механізмів та інструментів для забезпечення законності та правової безпеки в сфері освіти. Цей принцип орієнтований на забезпечення виконання всіх законодавчих норм, правил і положень, що стосуються освітнього процесу, включаючи права та обов'язки здобувачів вищої освіти, викладачів, адміністрації закладів освіти та інших учасників освітнього процесу.

Юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти включає в себе не лише розробку та узгодження нормативних актів, але й практичне застосування їх приписів, а також контроль за їхнім виконанням. Це охоплює такі аспекти, як регулювання правових відносин між учасниками освітнього процесу, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення доступу до освіти для всіх груп населення, захист прав дітей та молоді у сфері освіти, а також управління закладами вищої освіти з дотриманням принципів правової держави.

Отже, принцип юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти спрямований на забезпечення законності, справедливості та розвитку освітньої системи через правове регулювання всіх аспектів освітнього процесу.

Принципи юридичного супроводження, відповідно до В. Нестеровича, визначаються необхідністю забезпечення легальності та відкритості в діяльності закладу вищої освіти. Це означає, що кожна дія та рішення повинні відповідати чинному законодавству, а також бути доступними для громадськості. Співпраця з громадськими організаціями стає фундаментом

¹ Уткіна М. С. Адміністративно-правові засади функціонування фінансової системи України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. С. 18.

для конструктивного вирішення питань, що виникають у процесі діяльності закладу вищої освіти¹.

Принципи юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти визначають ідейно-світоглядні та нормативно-правові основи, якими керуються фахівці у роботі з юридичного супроводження.

У царині принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти чільне місце посідає принцип законності, що передбачає дотримання вимог усіх законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність закладу вищої освіти.

Принцип прозорості є ще одним важливим принципом, що відображається у доступності та відкритості інформації про правові аспекти діяльності закладу вищої освіти для всіх зацікавлених сторін².

Принцип індивідуального підходу також є ключовим принципом, оскільки кожен заклад вищої освіти має свої особливості та потреби, які вимагають унікального підходу до вирішення правових питань.

Принцип професіоналізму та компетентності юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти передбачає високі вимоги до кваліфікації фахівців із юридичного забезпечення, глибокі знання останніх у сфері освітнього законодавства.

Принцип конфіденційності в ході вирішення окремих питань гарантує збереження конфіденційної інформації та дотримання відповідних етичних стандартів у відносинах з клієнтами та внутрішніми структурами закладу.

Варто також виокремити принцип системності та цілісності. Це означає, що юридичні дії та рішення повинні бути вписані в загальний стратегічний план та враховувати взаємозв'язок різних аспектів діяльності закладу вищої освіти. Важливо враховувати не лише окремі правові аспекти, але й їхній вплив на цілі закладу вищої освіти.

Потребує уваги і принцип превентивної активності, який полягає в тому, щоб не лише реагувати на актуальні правові проблеми, а й уникати їх виникнення шляхом прогнозування потенційних ризиків та прийняття відповідних запобіжних заходів. Це передбачає постійний моніторинг правового середовища та аналіз потенційних загроз для закладу вищої освіти. Замість вирішення проблем після їх виникнення відповідні фахівці можуть працювати на попередження можливих конфліктів та порушень, наприклад, шляхом аудиту та оцінки ризиків, розробки превентивних механізмів і процедур.

Нарешті, неможливо оминати увагою принцип ефективності та економічної доцільності юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Юридичні послуги мають надаватися ефективно та відповідати фінансовим можливостям закладу вищої освіти. Це передбачає

¹ Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумова утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 69.

² Концептуальні та правові основи формування Європейського освітнього простору: навчальний посібник / за ред. Ф. Г. Васькука, В. І. Лугового. Ужгород: ЗакДУ, 2021. С. 279.

раціональне використання ресурсів та пошук оптимальних рішень з точки зору якісного та ефективного вирішення правових проблем закладу вищої освіти¹.

До кола цих принципів можна додати принцип гнучкості та адаптивності. Заклади вищої освіти часто зіштовхуються зі змінами у законодавстві, вимогами ринку праці та іншими факторами, що впливають на їхню діяльність. У зв'язку з цим фахівці з юридичного забезпечення повинні швидко реагувати на зміни та пристосовувати стратегії юридичного супроводження до нових умов.

До інших принципів можна віднести принцип етичності та відповідальності. Фахівці з юридичного забезпечення повинні діяти відповідно до високих етичних стандартів та здійснювати свою діяльність з урахуванням загальних цілей та інтересів закладу вищої освіти. Вони також повинні нести відповідальність за свої рішення та дії, а також за наслідки їхньої роботи.

Ці принципи є основою для ефективного та етичного здійснення юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти, сприяючи дотриманню законності, забезпеченню прозорості та відповідності дій та рішень вимогам вітчизняного законодавства.

Отже, ці принципи є важливими вказівками для забезпечення ефективного та високоякісного юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Вони сприяють створенню сприятливого правового середовища для освітньої діяльності та допомагають закладам вищої освіти досягати своїх стратегічних цілей у межах закону та етичних норм.

Узагальнюючи, зазначимо, що принципи юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти формують фундаментальну основу для здійснення правової підтримки, яка дозволяє закладам вищої освіти ефективно функціонувати в умовах складного правового середовища та забезпечує відповідність їх діяльності та рішень законодавству та високим стандартам доброчесності.

І. Борисов вказує, що наразі існують деякі проблеми та виклики, пов'язані з принципами юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Однією з головних проблем є постійні зміни у законодавстві, що призводять до невизначеності та непередбачуваності щодо правового середовища, у якому діють заклади вищої освіти. Це ускладнює завдання юристів, які намагаються забезпечити дотримання закону та статутних положень².

Окрема проблема полягає у недостатньому фінансуванні. Заклади вищої освіти часто залежать від фінансування з різних джерел, що може

¹ Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк (та ін.); НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. С. 51.

² Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія / [Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПН України, 2021. С. 112.

призводити до складнощів у фінансовому плануванні та управлінні. Юридичне супроводження в цьому контексті включає в себе розуміння фінансових правил і обмежень, а також здатність враховувати їх в ході побудови ефективної системи правового регулювання.

Необхідно також враховувати проблему збалансування академічної свободи з потребами регулювання та нагляду. Гарантувати свободу досліджень наукових та академічних співробітників важливо, проте необхідно також забезпечити дотримання стандартів якості та етики діяльності закладу вищої освіти.

У стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки стверджується, що з розвитком глобалізації заклади вищої освіти займаються все більше міжнародною діяльністю, що може викликати нові правові питання та вимоги. Таким чином, юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти вимагає постійного вдосконалення та адаптації до змін в законодавстві, соціальних та економічних умовах, а також до розвитку самого освітнього процесу¹.

Крім того, з огляду на зростаючу кількість правових питань, пов'язаних з дистанційною освітою, юридичне супроводження закладів вищої освіти має також адаптуватися до цих нових реалій. Це охоплює визначення правових рамок для збереження конфіденційності, захисту авторських прав та вирішення спірних питань, які виникають у цьому контексті.

Загалом, юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти на сучасному етапі вимагає комплексного підходу та врахування багатьох аспектів, включаючи законодавчі зміни, фінансові аспекти, академічну свободу, міжнародну діяльність, доступність та рівність в освіті, а також інформаційну безпеку. Розуміння цих проблем та ефективне управління ними є ключовими для успішної діяльності закладів вищої освіти в сучасному світі.

Дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти є надзвичайно важливим у сучасному світі з численними викликами та змінами. У зв'язку зі складною системою законів, нормативних актів та правил, якими керуються заклади вищої освіти, необхідно вивчати особливості їх застосування в практичній діяльності. Проведення досліджень допомагає зрозуміти, які саме норми стосуються статутної діяльності закладів вищої освіти, які механізми їх реалізації та як вони впливають на сам процес здобуття освіти та управління закладами вищої освіти.

Поруч із цим, зростаюча складність в управлінні закладами вищої освіти вимагає дослідження найефективніших моделей юридичного забезпечення їх статутної діяльності. На наш погляд, важливо вивчати, які саме стратегії юридичного супроводження можуть допомогти забезпечити

¹ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.

ефективне управління закладами вищої освіти, збереження їхньої автономії та забезпечення прав та інтересів всіх учасників освітнього процесу.

Дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти також сприяє запобіганню конфліктів та ризиків в сфері освіти. Розуміння юридичних аспектів діяльності закладів вищої освіти дозволяє забезпечити їхню стабільність та безпеку, а також захист прав усіх учасників освітнього процесу: від студентів і викладачів до адміністрації та інвесторів.

Отже, дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти має велике значення для забезпечення ефективності, стабільності та розвитку системи вищої освіти в сучасному світі. Воно допомагає розуміти складні правові норми, забезпечує захист прав та інтересів усіх учасників освітнього процесу та сприяє підвищенню якості освіти в цілому.

Дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти також сприяє розвитку правової культури в освітній галузі. Розуміння основних правових принципів, на яких ґрунтується діяльність закладів вищої освіти, є важливим не лише для юристів і керівників, але й для усіх учасників освітнього процесу. Це сприяє формуванню правової свідомості серед студентів, викладачів та інших працівників закладів вищої освіти, що є важливою складовою академічної та соціальної культури¹.

Також дослідження вказаних принципів дозволяє виявити та вирішити актуальні проблеми у сфері правового регулювання вищої освіти. Воно сприяє виявленню недоліків у чинних нормативно-правових актах та розробці пропозицій щодо їхнього удосконалення. Такий аналіз дозволяє розробляти конструктивні рішення для поліпшення законодавчого середовища, яке регулює діяльність вищих навчальних закладів.

Крім того, дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти є важливим і для забезпечення відповідності діяльності цих закладів вимогам розвитку суспільства та сучасним соціальним та економічним умовам. Юридичне супроводження дозволяє розглядати проблеми вищої освіти з точки зору законодавства, що враховує потреби та інтереси суспільства, виклики глобалізації та розвитку інформаційного суспільства.

Подальші дослідження в цій сфері також сприяють розвитку нових підходів та інноваційних рішень у сфері управління закладами вищої освіти, допомагаючи виявляти та аналізувати недоліки в сучасній системі правового регулювання вищої освіти та розробляти пропозиції щодо їх подолання, сприяючи подальшому розвитку цієї сфери².

¹ Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. С. 62.

² Теоретико-методичні засади забезпечення якості освіти : монографія / Т67 [Д. В. Карамишев, Н. М. Гришина, О. В. Грибко, Т. В. Ревенко та ін.] ; за заг. ред. ддержупр., проф. Д. В. Карамишева. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. С. 71.

Не менш важливим є й аспект забезпечення відповідності діяльності закладів вищої освіти міжнародним стандартам. Дослідження принципів юридичного супроводження з точки зору зарубіжного досвіду сприяє усуненню розбіжностей між внутрішнім законодавством країни та міжнародними вимогами, що є важливим для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національної системи вищої освіти¹.

Дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти має ключове значення для подальшого розвитку освітньої системи, забезпечує її ефективності, підвищує якість освітнього процесу та забезпечує заклади вищої освіти потрібними інструментами для ефективного управління та розвитку.

Проте О. Воробйова відзначає, що дослідники можуть зіткнутися з рядом викликів у найближчому майбутньому. Серед них можуть бути швидкі зміни в законодавстві та регуляторному середовищі, які вимагатимуть постійного оновлення та адаптації юридичних підходів до управління закладами вищої освіти. Також зростаюча глобалізація та міжнародна співпраця у сфері освіти можуть породжувати нові правові проблеми, що потребуватимуть додаткового дослідження та розв'язання².

Одним зі значущих викликів є також забезпечення взаємодії між різними рівнями управління та правозастосування у системі вищої освіти, а також врахування інноваційних технологій та цифрових рішень у процесах управління закладами вищої освіти. Дослідники повинні бути готові до аналізу цих викликів та розробки стратегій, спрямованих на забезпечення сталого та успішного функціонування вищої освіти у майбутньому³.

Узагальнюючи, зазначимо, що дослідження принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти є важливою складовою для забезпечення ефективного функціонування, розвитку та вдосконалення системи вищої освіти як на національному, так і на міжнародному рівні. Воно сприяє зміцненню правової бази управління закладами вищої освіти, забезпеченню їхньої стабільності та здатності відповідати сучасним вимогам та викликам суспільства та ринку праці⁴.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що принцип – це основна ідея, яка лежить в основі певної системи, теорії, методу або дії. Це невід'ємна складова будь-якого концептуального фреймворку, яка визначає основні правила, стандарти або принципи, що спрямовують поведінку, рішення чи функціонування системи. Принцип може виступати базовою концепцією, яка визначає основні способи дії в

¹ Кахович О. О. Юридична служба в організаціях приватного та публічного права : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2016. С. 27.

² Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: монографія / Авт.: О. Воробйова, М. Дебич, В. Луговий, О. Оржель, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, К. Трима; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. С. 134–136.

³ Іняхін В. Є. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між органами публічного адміністрування та суб'єктами підприємницької діяльності в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2023. С. 94.

⁴ Лисоконь І. О. Організація управління інвестиційною діяльністю закладу вищої освіти. : дис... докт. філософії. Кривий Ріг, 2023. С. 106.

певному контексті. Він може бути застосований в різних сферах, включаючи науку, технології, філософію, мораль, управління та інші сфери життя.

Так, принцип юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти – це принцип, що передбачає створення правових умов, механізмів та інструментів для забезпечення законності та безпеки в сфері освіти. Цей принцип орієнтований на забезпечення виконання всіх законодавчих норм, правил і положень, що стосуються освітнього процесу, включаючи права та обов'язки здобувачів вищої освіти, викладачів, адміністрації закладів освіти та інших учасників освітнього процесу.

У царині принципів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти доцільно виокремити принцип законності, що передбачає дотримання вимог усіх законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність закладу вищої освіти; принцип прозорості, що відображається у доступності та відкритості інформації про правові аспекти діяльності закладу вищої освіти для всіх зацікавлених сторін; принцип індивідуального підходу; принцип професіоналізму та компетентності юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти; принцип конфіденційності в ході вирішення окремих питань; принцип системності та цілісності, який означає, що юридичні дії та рішення повинні бути вписані в загальний стратегічний план та враховувати взаємозв'язок різних аспектів діяльності закладу вищої освіти; принцип превентивної активності, який полягає в тому, щоб не лише реагувати на актуальні правові проблеми, а й уникати їх виникнення шляхом прогнозування потенційних ризиків та прийняття відповідних запобіжних заходів; принцип ефективності та економічної доцільності; принцип гнучкості та адаптивності; принцип етичності та відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іняхін В. Є. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між органами публічного адміністрування та суб'єктами підприємницької діяльності в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2023. 210 с.

2. Кахович О. О. Юридична служба в організаціях приватного та публічного права : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2016. 68 с.

3. Концептуальні та правові основи формування Європейського освітнього простору: навчальний посібник / за ред. Ф. Г. Ващука, В. І. Лугового. Ужгород: ЗакДУ, 2021. 486 с.

4. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія / [Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.

5. Лисоконь І. О. Організація управління інвестиційною діяльністю закладу вищої освіти. : дис... докт. філософії. Кривий Ріг, 2023. 255 с.

6. Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: монографія / Авт.: О. Воробйова, М. Дебич, В. Луговий,

О. Оржель, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, К. Трима; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. 220 с.

7. Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумова утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 67–76.

8. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.

9. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 108 с.

10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh#google_vignette.

11. Теоретико-методичні засади забезпечення якості освіти : монографія / Т67 [Д. В. Карамишев, Н. М. Гришина, О. В. Грибко, Т. В. Ревенко та ін.] ; за заг. ред. д.держ.упр., проф. Д. В. Карамишева. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. 180 с.

12. Уткіна М. С. Адміністративно-правові засади функціонування фінансової системи України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 221 с.

13. Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк (та ін.); НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 176 с.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2024

Taisia M. MELNYK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PRINCIPLES OF LEGAL SUPPORT OF STATUTORY ACTIVITIES OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article emphasizes that a principle is a basic idea that underlies a certain system, theory, method, or action. It is an integral part of any conceptual framework that defines the basic rules, standards or principles that guide the behavior, decisions or functioning of the system. A principle can act as a basic concept that defines the main ways of acting in a certain context. It can be applied in various fields, including science, technology, philosophy, morality, management and other areas of life. It is noted that the principle of legal support of the statutory activities of higher education institutions is a principle that provides for the creation of legal conditions, mechanisms and tools to ensure legality and security in the field of education. This principle is aimed at ensuring the implementation of all legislative norms, rules and regulations related to the

educational process, including the rights and obligations of higher education students, teachers, administration of educational institutions and other participants in the educational process.

It is argued that in the field of principles of legal support of the statutory activities of institutions of higher education, it is expedient to single out the principle of legality, which provides for compliance with the requirements of all laws and by-laws regulating the activities of institutions of higher education; the principle of transparency, which is reflected in the availability and openness of information about the legal aspects of the activity of a higher education institution for all interested parties; the principle of an individual approach; the principle of professionalism and competence of legal support of statutory activities of higher education institutions; the principle of confidentiality in the course of solving individual issues; the principle of systematicity and integrity, which means that legal actions and decisions must be included in the general strategic plan and take into account the interrelationship of various aspects of the higher education institution's activities; the principle of preventive activity, which consists in not only responding to actual legal problems, but also avoiding their occurrence by predicting potential risks and taking appropriate precautionary measures; the principle of efficiency and economic expediency; the principle of flexibility and adaptability; the principle of ethics and responsibility.

Key words: *principles, administrative and legal support, legal support, statutory activity, institutions of higher education.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Ярослав Валерійович СТУПНИК,
кандидат юридичних наук, доцент
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університету», м. Ужгород)

«ЛІСОВА ЗЛОЧИННІСТЬ» ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу феномену злочинності у сфері лісового господарства («лісової злочинності»). Встановлено, що є метаскладним політико-економічним, інституціональним феноменом кримінальної експлуатації лісів. З кримінально-правової перспективи він виражається у системі кримінальних правопорушень, ознаки складів яких передбачені різнорідними статтями КК України: від складів кримінальних правопорушень проти довкілля й до злочинів у сфері господарської діяльності, службової діяльності тощо. З функціональної точки зору «лісова злочинність» передбачає експлуатацію всіх компонентів лісу: рослинного, тваринного світу (в тому числі й зокрема через незаконне полювання), а також земель лісового фонду. Основними тенденціями відтворення «лісової злочинності» є: 1) інтеграція політико-інституціональної та економіко-інституціональної діяльнісної складової; 2) інституціоналізація вторинних, кондиційних та паразитарних кримінальних практик; 3) перерозподіл впливу

між політико-економічними акторами лісокористування під впливом фактору війни; 4) латентизація «лісової злочинності» у зв'язку з окупацією окремих територій України, зокрема частин Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей, Автономної Республіки Крим; 5) інтенсифікація заподіяння шкоди лісовому господарству України внаслідок бойових дій, зумовлених ними лісових пожеж.

Ключові слова: довкілля, злочинність, «лісова злочинність», кримінальна експлуатація, інституціональність, порубка лісу, незаконне полювання, контрабанда, війна, протидія злочинності.

Постановка проблеми. XXI століття ознаменувалося критичною потребою в переосмисленні та зміні підходів до природокористування. Гостра кліматична криза зі сталою тенденцією до загострення показників якості природного простору життя людства спонукає до системної трансформації практик у сфері використання ресурсів довкілля, захисту останніх від надмірних форм експлуатації, в тому числі й зокрема кримінальної. І це не лише завдання окремо взятої країни. Це – загальнопланетарний порядок денний. Кожна держава має докладати максимум зусиль для того, аби забезпечити базові, фундаментальні умови для збереження життя, гарантування права майбутніх поколінь на життя. Екологічні обструкції – фактор десуверенізації, тобто такий чинник, що не осмислюється та не вирішується в межах окремої державної юрисдикції. Рівень осмислення цих проблем – наддержавний.

В цьому контексті справжнім викликом вітального характеру можна вважати ті задачі, що постають перед кримінологічною наукою і практикою у сфері захисту довкілля від злочинного на нього тиску. На їх вирішення спрямовувало свої зусилля ціле сузір'я талановитих дослідників: П. С. Єпринцев, О. В. Заїчко, О. Г. Кальман, В. В. Коваленко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук, М. Г. Максименцев, Г. С. Поліщук, В. В. Сазонова, А. А. Тернавська, Ю. А. Турлова й деякі інші. Втім, поза специфікованим аналізом лишився феномен злочинності у сфері лісового господарства, або «лісової злочинності». Водночас, саме раціональне використання лісових ресурсів становить одну з базових умов відновлення кліматичної рівноваги на Землі. Попри це кримінальна експлуатація лісу навіть в умовах війни зберігає своє інституціональні риси, які підлягають самостійному дослідженню.

Метою цієї статті є виявлення, опис та пояснення сутності й ознак феномену «лісової злочинності», встановлення закономірностей його відтворення.

Виклад основного матеріалу. Концепція запобіжної діяльності та операційний дискурс Інтерполу передбачає використання категорії «лісова злочинності» («forestry crime»). Під нею зазвичай розуміється злочинна діяльності (що здійснюється всупереч національному чи міжнародному законодавству) у лісовій галузі, яка охоплює весь ланцюг поставок: від заготівлі (незаконна рубка) та транспортування до переробки, продажу,

торгівлі (перепродажу), імпорту та експорту, включаючи підробку документів (службове підроблення), корупцію та відмивання коштів¹. Дещо ширшим, але, во «лісова злочинність» послугують й аналітики Світового банку, вивчаючи зі свого боку криміногенні ризики на світові ринки деревини і не тільки. Цей вид злочинності, з їх точки зору, складається з незаконної порубки, незаконного зайняття земель лісового фонду, підпалів лісів, браконьєрства щодо об'єктів дикої природи, посягання на державні та приватні ліси, корупції².

Як можна бачити, категорія «лісова злочинність» характеризується досить широким обсягом, що в цілому відповідає тому розумінню лісового господарства, яке нами сформовано вище, змісту основних його компонентів. Цей обсяг включає і кримінальні форми безпосередньої експлуатації лісу, в тому числі й відповідний сегмент незаконного полювання (об'єкти тваринного світу у складі лісової екосистеми, елемент лісових ресурсів – у логіці Лісового кодексу України, та благо Природи – у логіці юснатуралізму), і забезпечувальну, і паразитарну кримінальну активність (зокрема, корупцію). У зв'язку з цим в цьому дослідженні будемо використовувати терміни «лісова злочинність» та «злочинність у сфері лісового господарства» як ідентичні, взаємозамінні.

Розгортаючи кримінологічний концепт лісової злочинності або злочинності у сфері лісового господарства, варто використати допоміжний ракурс аналізу, що формуються поруч зі структурно-функціональним, описаним вище і в межах якого нами виділено *три базові підсистеми лісового господарства, які умовно позначені як користування, охорона та адміністрування*. Додатковий ракурс представлений інституціональною оптикою, крізь яку наочно вимальовуються два відповідні **інституціональні модули лісового господарства: економічний та екологічний**. Їх виділення зумовлено запитом на пізнання соціально-правової, юснатуралістичної сутності лісової злочинності, окреслення як проявлених її контурів, так й імпліцитних властивостей, саме з яких і виводяться стратегічні засада протидії її відтворенню.

Як і будь-яка сфері діяльності, пов'язана з користуванням природними ресурсами, лісове господарство передусім сформувалося як економічний інститут. Незважаючи на природнозахисні функції та обмежене експлуатаційне значення лісів в Україні, на практиці, наголошує Б. М. Головкін, лісогосподарська діяльність має комерційний характер, орієнтованість на експорт лісоматеріалів й одержання валютної виручки.

¹ Global Forestry Enforcement. Strengthening Law Enforcement Cooperation Against Forestry Crime / INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/content/download/5149/file/Global%20Forestry%20Enforcement%20Prospectus%202019-web.pdf>.

² Strengthening Forest Law Enforcement and Governance Addressing a Systemic Constraint to Sustainable Development. Sustainable Development Network / Environment and Agriculture and Rural Development Departments ; The World Bank. Report No. 36638-GLB. August 2006. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/330441468161667685/pdf/366380REVISED010Forest0Law01PUBLIC1.pdf>.

Понад 90 % доходів лісогосподарських підприємств складають прибутки від реалізації ділової та паливної деревини на внутрішньому і зовнішньому ринках. Такий стан справ неабияк стимулює інтенсивну заготівлю деревини, у тому числі шляхом незаконних порубок лісу¹. Незважаючи на закладений у доктрині Лісового кодексу України примат екологічного призначення лісів над економічним, у діяльності Держлісагентства, обласних управліннях лісового та мисливського господарства і у підпорядкованих їм спеціалізованих лісових підприємствах панує комерційний підхід. Великий попит на лісоматеріали в умовах недофінансування лісової галузі державою стимулює пріоритетний розвиток самоокупних і швидко прибуткових напрямів ведення лісового господарства. Існуючий напівринковий, напівплановий державний механізм господарювання, з одного боку, дозволяє виживати в об'єктивно складних умовах, а з другого боку, забезпечує приховування реальних масштабів обігу деревини і грошових коштів від її реалізації. В умовах неврегульованості обігу деревини це породжує «тіньовий обіг» і незаконні операції з лісоматеріалами на внутрішньому і зовнішньому ринках².

Тож в основі операційної компоненти домінянти економізму у відношенні до лісів – привласнення та перетворення людиною лісових ресурсів (перш за все і в основному – дерев, деревини), відділення їх від світу Природи та на наділення міною вартістю, себто суто соціальною рисою. Відтак, лісове господарство є сегментом перетворення природного на соціальне. Однак, вже в останньому реченні прихована тавтологія. Ще А. Ф. Зелінський обґрунтовував думку про те, що соціальне – це особливим чином організоване біологічне (природне). І, вочевидь, був правим. Тобто розподіл між економічним та екологічним модусом лісового господарства – така ж умовність, як і узвичаєний в кримінологічній доктрині розподіл факторів детермінації злочинності та окремого кримінального правопорушення на біологічні та соціальні.

Крім того в цьому контексті не можна не сказати про концепцію (чи радше мисленнєву установку), що розгортається у роботах мислителів *Foundation for Future*, щодо вибудовування візій майбутнього через встановлення не споживацьких, а партнерських відносин із Природою. Або ж радше так: споживання, використання Природи на партнерських засадах, наділення природи суб'єктністю.

Ключове питання – підкреслює Т. Бебешко: «Як нам, людям різних націй, жити разом в умовах, коли клімат однозначно змінюється і часто змінюється непередбачувано?». Тобто порушується питання про принципи співіснування людини з людиною та людини з природою, зокрема економічних. Наприклад, Болівія ухвалила закон про права Матері-природи. Зробила відповідні інституціональні структури, які забезпечують права

¹ Заїчко О. В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / За наук. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. С. 6.

² Заїчко О. В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / За наук. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. С. 12.

матері-природи. Тепер права природи враховуються у розрахунку ВВП. Вони це зробили, щоб спробувати вийти на іншу форму взаємин між людиною та природою. Ми вже були рабами природи, коли людина найбільше боялася. Ми вже намагалися бути господарями природи. Тепер новий етап. Ми виходимо на партнерські стосунки. Починаємо розуміти, що споживаємо екосистемні послуги, навіть наша розмова – споживання екосистемних послуг. Ми споживаємо. І якщо я в партнерстві, то компенсуватиму те, що взяв»¹.

Відтак в межах цієї парадигми розуміння активу (вмістилище майбутніх доходів) характеризується виходом за межі ресурсного (привласнюючого, експлуатуючого) бачення й представлення ширшої панорами через невикористання ресурсів. Актив як невикористання – це принципово інакший погляд на Природу загалом, в тому числі й на ліс, лісове господарство, зокрема. При цьому й межі самого лісового господарства, зокрема його функціоналу, розширюються: лісовий актив як невикористані природні ресурси розкривається у майбутньому профіті в низці інших галузях економіки, в тому числі й банківському, фінансовому секторі за рахунок уникнення втрат внаслідок негативних кліматичних змін, що зачіпають чи не всі без виключення аспекти людської життєдіяльності.

І знову ж таки, слухними в цьому аспекті є зауваження Т. Бебешка, який наголошує, що наразі розвивається паралельна, екологічна, економіка з усіма її складовими. Адже що сталося у світі за останні 20 років? Поява на ринках продуктів, кінцевим споживачем якого не людина, а природа. Існують продукти, пов'язані з *неспоживанням екосистемних послуг, які торгуються ринково*. Наприклад, з'явився *механізм ринкової оцінки відмови від експлуатації лісових угідь*. У Бразилії та деяких африканських країнах платять *ринкову вартість за невирубаний ліс*². І це досить складно сприймається в узвичаєному, багато в чому вже архаїчному (в контексті викликів ХХІ ст.) мисленні ресурсорієнтованої економіки, зокрема і в тій парадигмі управління лісами, яка на сьогоднішній день склалася в Україні.

Також не зайвим буде наголосити і на тому, що вже сьогодні негативний вплив кліматичних змін є фактом та враховується при плануванні у банківсько-фінансовому, монетарному, фіскальному секторах. Наочним тому прикладом є підготовлена у 2021 р. Банком Англії доповідь «Управління фінансовими ризиками, пов'язаними зі змінами клімату, і вимоги до капіталу»³. Відповідно, ця авторитетна фінансова інституція, діяльність якої супроводжується потужним інтелектуальним центром міждисциплінарного охоплення, наголошує, по-перше, на тому, що ризики,

¹ Бебешко Т. Клімат – нова економіка. *Економічна правда*. 2018. 13 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/08/13/639456/>

² Там само.

³ Climate-related financial risk management and the role of capital requirements. Prudential Regulation Authority Climate Change Adaptation Report 2021 / Bank of England. 2021. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/prudential-regulation/publication/2021/october/climate-change-adaptation-report-2021.pdf>.

пов'язані зі зміною клімату, є загальноекономічними та глобальними. По-друге, – на вимогах до доцільної інвестиційної політики, до управління капіталами, які не мають направлятися на експлуатацію природних ресурсів, не мають їй сприяти; навпаки – мають виставлятися відповідні фінансові бар'єри, що робили б невикористання природних ресурсів та, натомість, стимулювали невикористання саме як актив. Це ж стосується й лісових ресурсів, які у такій оптиці мають вже трансформуватися у лісові активи.

Т. Бебешко слушно підкреслює: «Як же ж сумно, що тільки зараз починають казати про біорізноманіття та зміну клімату, як про економічні активи... Дрібничка полягає в тому, що ми поводимося з нашими активами (*assets*) – як з ресурсами (*resources*) і навпаки. Ба гірше – часто, як із роздрібними товарами (*retail goods*)»¹. І такий підхід має бути змінений, має бути змінена філософія ставлення до Природи, управління нею. А від цього – й до економіки. У такому підході, на нашу думку, криється фундаментальний потенціал у сфері зниження інтенсивності кримінальної експлуатації лісів. Відтак економічний та екологічний модуси є тісно взаємопов'язаними, взаємозалежними і розглядаються лише як аналітично відокремлені складники цілісного утворення, блага, яким є ліс, що своєю чергою є елементом загальнопланетарної екосистеми, до якої входить і людство, і кожна окрема людина.

Однак, здійснена аналітична розмітка на економічний та екологічний компоненти (осереддя предметної діяльності) зроблена нами не безпідставно. Економіко-інституціональний модус лісового господарства так чи інакше змушує розглядати лісову злочинність як *злочинність економічну*, або у сфері економіки (як кому до вподоби). Відтак на її відтворення поширюються базові, інституціональні закономірності економічної злочинності загалом. А таких чимало як у світовому вимірі, так і у національному, специфічному щодо факторів та проявів становлення української державності.

Прийнято вважати, що економіка є базисом існування та стабільного розвитку будь-якої сучасної держави. Відповідно, формування ефективної системи економічних відносин, стійкої до негативних зовнішніх впливів та водночас інтегрованої до міжнародного економічного простору, є одним із найважливіших завдань національної політики держави². Стратегія національної безпеки України, затверджена ще Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визнала забезпечення економічної безпеки одним з основних напрямів державної політики України. У ній цілком обґрунтовано зазначалося, що економічна безпека може бути досягнута лише у поєднанні розвитку внутрішньо- й зовнішньоекономічних відносин і системної протидії організованій економічній злочинності й

¹ Бебешко Т. 3 бесіди... / Блог Facebook. 2017. 14 грудня. URL: <https://www.facebook.com/taras.bebeshko>.

² Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 109.

«тінізації» економіки¹. Відповідно ж до Стратегії національної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020, це розуміння доповнено тією обставиною, що можливості адаптації економіки, систем життєзабезпечення та цивільного захисту до зміни клімату є недостатніми². Тобто є бачення того, що кліматичні зміни, які в тому числі спричиняються кримінальною експлуатацією природи, негативно впливають на національну економіку; остання зостається дезадаптивною.

Ідентичні, однак специфіковані під умови російсько-української війни пріоритети визначенні й у Стратегії забезпечення державної безпеки від 16.02.2022 р., де основними завданнями державної політики у сфері забезпечення державної безпеки визначено забезпечення економічної безпеки, системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці з метою досягнення політичних цілей³. У зв'язку з цим протидія економічній злочинності залишається не лише одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів, а й базою забезпечення національної безпеки України⁴.

Відповідно до положень Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси. Протягом 2010–2019 років стан економічної безпеки оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014–2015 роках. За розрахунками Міністерства економіки України, здійсненими відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, середнє значення рівня економічної безпеки за цей період становило 40 % – зона рівня незадовільного стану (за результатами перерахунку рівня економічної безпеки України за основними складовими економічного характеру). У 2019 році рівень економічної безпеки України становив 43 %, а за підсумками першого півріччя 2020 року – 41 %⁵.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>.

⁴ Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 109.

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року

Загалом показники всіх основних складових економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі. При цьому одними з ключових викликів і загроз серед іншого у зазначеній стратегії обґрунтовано вказується на:

- високий рівень тінізації економіки;
- втрату доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій;
- погіршення екологічної ситуації та зміна клімату, наслідки яких можуть найближчим часом спричинити економічний спад в аграрному секторі та пов'язаних з ним видах переробної промисловості;
- корупція;
- поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом¹.

Як можна бачити, корупція, відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, високий рівень тінізації економіки, бюджетні злоупливання – однієї маркерів як функціонування економічної системи держави в цілому, так і тенденцій відтворення економічної злочинності, зокрема. Варто визнати, що сфера розпорядження бюджетними ресурсами та управління природними благами, природоохорони лишаються одними з найбільш криміналізованих.

Загалом, використовуючи інституційний підхід, можна вказати на те, що економічні злочини порушують економічні інтереси певних суспільних інститутів. Держава є інститутом, що реалізує виконання інституційної угоди з приводу реалізації економічних інтересів, що являє собою особливу форму взаємодії інституцій. Держава встановлює правила та форми взаємодій суспільних інститутів з приводу економічних інтересів, які реалізуються через відповідні механізми державного управління. Від рівня економічної злочинності залежить національна безпека держави, адже здебільшого високий рівень економічної злочинності призводить до порушення економічних інтересів не лише суб'єктів економічної діяльності, але й інтересів держави та національних інтересів загалом².

Аналіз офіційної статистики дає змогу дійти висновку, що загалом на економічні злочини припадає лише 6% у структурі всієї злочинності в Україні. Водночас їм все ще притаманний високий рівень латентності, який за різними підрахунками сягає 80–90%³.

№ 347/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>.

¹ Там само.

² Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П. Економічна злочинність як суспільне явище та загроза державній безпеці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4. С. 140–151. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2020/22.pdf.

³ Ніпіаліді О. Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4 (24). С. 62.

Зменшення кількості зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності свідчить про значне зниження активності служб у виявленні економічних злочинів, при чому у 2016–2022 рр. майже 75% всіх розпочатих кримінальних проваджень щодо даних злочинів були порушені лише за 6 статтями з 34-х, передбачених у відповідному розділі ККУ: ст. 199 КК (18 %), ст. 213 КК (15 %), ст. 209 КК (15 %), ст. 205 КК (9 %), ст. 204 КК (9 %) і ст. 203-2 КК (9 %)¹. Водночас у правоохоронній практиці майже повністю відсутні факти виявлення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» (0,5 %) і ст. 210 КК України «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону» (0 %). Це вказує на певну вибірковість дій правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності².

За останні п'ять років значно збільшилася кількість облікованих випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Стрімке зростання кількості зареєстрованих випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, можна пояснити не стільки погіршенням криміногенної обстановки в країні, скільки активізацією роботи правоохоронних органів у напрямку протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Серед тенденцій економічної злочинності за останні десять років відмічається збільшення кількості кримінальних посягань, учинених з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій. Частина звичайних економічних злочинів перейшла до категорії кіберзлочинів. Так, привласнення або розтрата майна у банківських установах часто вчиняється шляхом внесення неправдивої інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, що робиться особою, яка має право доступу до неї, наприклад бухгалтером або касиром-оператором. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, також часто вчиняється шляхом використання можливостей сучасних комп'ютерних технологій у фінансовій і банківській сферах. Цей злочин нерідко називають «кібервідмивання грошей»³. Основні місця серед предикатних злочинів займають злочини, пов'язані з привласненням, розтратаю майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, незаконні дії з документами, фіктивне підприємництво та

¹ Дунас М. О. Організація діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 174. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/48.pdf; Ніпіаліді О. Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4 (24). С. 63.

² Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 110.

³ Там само. С. 111.

шахрайство¹.

Традиційно для України значним сегментом економічної злочинності є корупційна. Вона загрожує національній безпеці України, впливає практично на всі сфери суспільного життя – соціальну, правову, політичну. Корупція є передумовою і наслідком функціонування тіньової економіки держави, а суб'єкти корупційних діянь – одні з основних споживачів послуг з відмивання коштів, і водночас – неодмінні учасники більшості схем їхнього «відмивання». Саме тому без радикального зниження рівня корупції заходи щодо детінізації національної економіки, запобігання та протидії організованій злочинності не дадуть очікуваного ефекту. Спроби побороти корупцію лише за допомогою вибіркового покарання за корупційні діяння не будуть ефективними, оскільки залишаються глибинні чинники цих соціальних поведінкових деструкцій².

Також варто погодитись із тими дослідниками, які наголошують, що економіка України залишається ураженою діяльністю організованих злочинних груп. Організована економічна злочинність залишається найбільш розповсюдженою у бюджетній і банківській сферах, вугільній промисловості та в сфері земельних правовідносин³. Однак з приводу цієї думки слід зробити декілька зауважень. По-перше, починаючи з 2014 р. вугільна промисловість структурно поступається своїм місцем за ступенем криміналізованості іншим сферам і галузям природокористування. Не вдаючись у деталі, лише наголосимо, на тому, що саме сфера природокористування (надрокористування загалом, лісове господарство, рибне господарство й управління водними біоресурсами тощо) є однією з тих, яка найбільшою мірою вражена організованою злочинністю. В цьому контексті цілком обґрунтованими видаються й судження О. Г. Кальмана, який стверджував, що рівень економічної злочинності протягом XX століття з року в рік зростав у всіх країнах світу незалежно від ступеня економічного розвитку, а в кінці його досяг транснаціональних масштабів і почав загрожувати національній та міжнародній безпеці⁴.

Ми ще повернемося до цієї тези далі. Тут же, натомість, зробимо друге зауваження: економічна злочинність в Україні є не просто організованою, а сягає рівня суперорганізації, що в кримінологічній науці та вже й у законодавчому полі прийнято називати олігархізацією. І це є ще однією специфікою і тенденцією відтворення економічної злочинності в Україні.

Можна стверджувати, небезпідставно наголошує М. Г. Максименцев, що економічні актори на сьогоднішній день є потужними політичними гравцями. А враховуючи апріорні телеологічні установки їх діяльності, що

¹ Ніпіаліді О. Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4 (24). С. 63.

² Там само. С. 64.

³ Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 113.

⁴ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. С. 10.

візуалізуються у спектрі цілей максимізації прибутку, здійснюваний з їхнього боку вплив на політичну систему держави виявляється вкрай деструктивним, характеризується широким спектром криміногенних наслідків (зокрема, для загальної злочинності загалом), чинником стагнації соціального розвитку¹. При тому істотною рисою вітчизняної (як і багатьох інших пострадянських) економічної системи є її симбіотичність, зрощеність відверто кримінальних, некримінальних тіньових та легальних інститутів із залученням до їх функціонування широких верств населення. Екологічна злочинність взагалі є вельми потужним фактором, що впливає не тільки на економіку, політику, але й на суспільство загалом, постає чинником широкоформатної криміналізації і влади, і суспільства. Кримінальні практики у цій сфері є стійкими, відтворюються за принципами самоорганізації систем, а тому цілком закономірно можуть бути віднесені й до розряду функціонально автономної чарунки організованої злочинності².

Здійснений нами аналіз феномену, а також латентності злочинності у сфері лісового господарства (що більш детально буде описано у другому розділі цього дослідження), а також зібрані експертні оцінки як серед працівників цієї галузі, так і серед прокурорів, працівників Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції, засвідчують, що лісовій злочинності у повній мірі властиві перелічені риси й тенденції відтворення економічної злочинності в Україні. Можна з упевненістю стверджувати про існування так званої «лісової мафії». За цією умовною і дещо алегоричною назвою криється цілком реальна структура, усталені практики кримінальної експлуатації лісу шляхом використання численних корупційних схем, засобів політичного прикриття, яке в тому числі послуговується інструментами правотворчості. Визнання таких широких меж криміналізації лісового господарства змушує визнати ту обставину, що до ланцюгів кримінальних практик залучені в тому числі й представники депутатського корпусу, Уряду, правоохоронних органів.

Отже, фіксуючи ці обставини, наголосимо: злочинність у сфері лісового – організований вид економічної злочинності. При цьому не можна оминати увагою і те, що внутрішні ринки збуту нелегально отриманої деревини є вельми обмеженими, і фінансово, і інституціонально, що актуалізує вихід цієї злочинності за межі України, набуття нею рис *транскордонності*. Так чи інакше, але переміщення незаконно вирубленої деревини передбачає її трансфер через державний, митний кордон України, наявність іноземного актора, що формує попит на таку деревину, стимулюючи відповідні кримінальні промисли. Механізми такої взаємодії є гібридними, окрім нелегально добутої природної сировини включають в себе й низку легальних (з процедурної точки зору) господарських операцій, в тому числі й зовнішньо-економічних, а також операції прикриття та забезпечення, зокрема корупційні правопорушення.

¹ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків, 2019. С. 62.

² Там само. С. 63.

Слушними в цьому контексті видаються зауваги Т. В. Мельничук, яка зазначає, що організована злочинна діяльність у сфері зовнішньоекономічної діяльності являє собою певну соціальну підсистему, наділену функціональністю, за рахунок чого і відбувається консолідація злочинних елементів та формування їх організованості. Діяльність організованих злочинних формувань у зовнішньоекономічній сфері спрямована на отримання прибутку від економічних операцій «виробництво-споживання», які включають в себе також постачання товарів і послуг за допомогою міжнародної торгівлі. Відмінність між організованими злочинними угрупованнями та іншими бізнесовими структурами в даному випадку полягає в тому, що постачання здійснюється нелегально. Тим часом, це не знижує стійкого попиту на такі товари та послуги, що частково провокує розгортання організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері¹.

Легальні зовнішньоекономічні операції надають організованим злочинним угрупованням можливість та засоби для приховування незаконної діяльності; створюють додаткові механізми для відмивання незаконно одержаних коштів; служать джерелом для відображення законно отриманих доходів у податкових документах тощо. На підставі аналізу матеріалів кримінальних справ виявлено зворотний зв'язок, зокрема, «інвестування» злочинно здобутих коштів у легальний зовнішньоекономічний бізнес. При тому для більшості учасників організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері характерною є приналежність до законної підприємницької діяльності, а також те, що структура та ієрархія ролей у злочинних угрупованнях зовнішньоекономічної спрямованості зазвичай повторює формальну структуру організації, в якій їх створено². До того ж не можна не врахувати і те, що частка контрабанди лісу кругляку є значно нижчою за частку експорту переробленої деревини з нелегально вирубленого лісу. За експертними оцінками відповідне співвідношення складає 30 % до 70 %. Відтак, забезпечення функціонування подібних схем вивезення деревини передбачає залученість цілком легальних суб'єктів господарювання, виробничих підприємств, що здійснюють обробку та переробку деревини.

В той же час цілком зрозуміло, що лісова злочинність не зводиться виключно до транскордонної, навіть у її організованому сегменті. Остання є лише окремим фрагментом досліджуваного різновиду кримінальних практик, хоча і таким, що значною мірою стимулює незаконну вирубку лісу.

Не менш значущий ракурс кримінологічного аналізу резпрезентований **еколого-інституціональним модусом** злочинності у сфері лісового господарства. Він формує інакше сприйняття цього феномену, не у розрізі економіко-обструктивного функціоналу, а в біовітальній оптиці, налаштування якої дають змогу побачити

¹ Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. С. 9.

² Там само. С. 10.

аутодеструктивну сутність кримінальної експлуатації лісу. Так, саме аутодеструктивну, свого роду «суїдальну» сутність, що упосліджує права майбутніх поколінь, розриває зв'язки між минулим та майбутнім, підриває, зрештою засади співжиття. Саме у такому світлі, визначення засад колективного співжиття сприймається Природа загалом та ліс, зокрема у Новій Зеландії. Ліс як основа колективної ідентичності новозеландців... Осмислення та сприйняття цієї тези можливі виключно через усвідомлення принципової єдності людини, спільноти та Природи і здатності використовувати останню як чинник соціальності, як фактор суспільної консолідації. В цьому випадку злочинне посягання на ліс – це посягання на блага спільноти, її засновки, її самоідентифікацію. Гадаємо, справа не тільки в так званій екологічній свідомості, а ширше – у метафізичних началах колективного, державного устрою, що тривалий час і наполегливо спочатку знищувались радянською імперією, а згодом – войовничим невіглаством новоявлених буржуа, що постали на руїнах планової советської економіки, її виробничих комплексів. У безбожній, матеріалістичній системі співжиття споживацьке відношення до природи є домінуючим. Зрештою воно трансформується у експлуатацію природи, зокрема й кримінальну, що має своїм наслідком руйнацію екосистем, безкінечним пошуком українцями своєї ідентичності і національної ідеї.

Відповідно до Індексу екологічної ефективності (*Environmental Performance Index*) Україна займає 60 місце у світі. Найгірші показники в оцінці України становлять такі категорії: якість атмосферного повітря, умови для збереження біорізноманіття, стан екосистемних послуг, санітарія та управління відходами. У Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року основними проблемами у сфері охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів, які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем, визначено такі:

- забруднення навколишнього природного середовища викидами в атмосферне повітря та скидами у водні об'єкти від промислових підприємств;
- нераціональне використання основних природних ресурсів та їх виснаження;
- забруднення поверхневих, підземних та морських вод;
- недостатня лісистість території України;
- деградація земельних ресурсів;
- відсутність ефективної системи хімічної безпеки;
- відсутність достатньої інфраструктури та ефективної системи управління відходами, що призводить до масового утворення несанкціонованих звалищ відходів і численних порушень Закону України «Про відходи» та інших нормативно-правових актів;
- відсутність дієвої системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- недостатність частки територій для збереження біорізноманіття та ресурсів для забезпечення розвитку природно-заповідного фонду України;
- посилення глобальної зміни клімату і негативних наслідків для ряду секторів економіки і сфер життєдіяльності людини;
- негативний вплив наслідків Чорнобильської катастрофи та тимчасової окупації території України на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- недостатня інтеграція природоохоронних і кліматохоронних аспектів в секторальні і регіональні політики;
- недостатність освітнього та науково-технічного супроводу для вирішення викликів у сфері охорони навколишнього природного середовища щодо зменшення впливу, пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату¹.

Економічний стан української лісової галузі та екологічний стан українських лісів є незадовільним. Матеріальна база лісового господарства потребує суттєвого оновлення. У багатьох регіонах України збільшилася частка ослаблених і всихаючих лісів, зокрема похідних ялиників Карпат. Вимагають безвідкладного вирішення питання підвищення адаптаційної здатності лісових екосистем до зміни клімату та антропогенного впливу. Тому ліси потребують посиленого догляду та здійснення заходів у них на засадах екологічно орієнтованого та наближеного до природи лісівництва².

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, стрімко поширюється масове всихання хвойних лісів, пов'язане із зміною клімату, та зменшується опір до масового заселення шкідливими комахами, зокрема короїдами. Так, станом на 2020 рік загальна площа всихання становила 395,4 тис. гектарів, з яких соснові насадження на площі майже 200 тис. гектарів, що вже перевищує річні показники минулого року.

Близько 0,8 млн. гектарів лісів, у тому числі захисні лісові насадження лінійного типу, не надано у користування, перебувають на землях запасу та у незадовільному стані. Значні площі займають малоцінні та похідні деревостани, які потребують заміни. Потребує удосконалення система інформаційного забезпечення лісової галузі відповідно до сучасних вимог щодо збалансованого лісоуправління, моніторингу та інвентаризації лісів. Актуальним також є підвищення ефективності та якості лісовпорядних робіт з урахуванням вимог щодо цифрової трансформації, прозорості та публічності лісогосподарської діяльності³.

¹ Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.

² Там само.

³ Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.

Серед основних проблем у сфері лісового господарства, які виділяються на рівні стратегічно важливих у відповідній Державній стратегії управління лісами України до 2035 року, є:

- 1) необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства;
- 2) недосконалий розподіл функцій управління, що призводить в окремих випадках до дублювання функцій або втрати їх виконання;
- 3) незбалансованість системи правовідносин між суб'єктами лісового господарства з урахуванням можливої наявності конфлікту інтересів;
- 4) високий рівень корупції та незаконної діяльності в лісах;
- 5) дисбаланс фінансового забезпечення лісгосподарської діяльності, відсутність належного фінансування заходів з ведення лісового господарства та дефіцит відповідних фахівців у галузі;
- 6) погіршення санітарного стану лісів;
- 7) недостатня лісистість території України;
- 8) застаріла інформація про ліси та лісове господарство України;
- 9) ускладнення реалізації прав власності (користування) на ліси;
- 10) відсутність механізмів управління лісами комунальної власності;
- 11) відсутність економічних механізмів стимулювання запровадження природозберігаючих технологій або їх елементів, охорони, захисту, розширеного відтворення лісів, зокрема на землях приватної власності;
- 12) відсутність прозорого механізму продажу деревини; незаконні рубки та обіг незаконно добутої деревини¹.

Перераховані проблеми є на стільки причинами поганого стану лісів, скільки наслідками збереження у лісовому господарстві та загалом сфері управління природними ресурсами сталих кримінальних практик, криміналізованості цієї галузі, що у кримінологічній науці, як правило, пов'язується з феноменом екологічної злочинності. Тож еколого-інституціональний модус злочинності у сфері лісового господарства змушує говорити про останню не лише як організовану економічну злочинність, а й екологічну, або радше як *про комбіновану еколого-економічну злочинну діяльність*.

Екологічна злочинність здатна не лише самодетермінуватися, адаптуватися, ретранслювати інформацію про кримінально-інституційні практики майбутнім агентами тіньової економіки, а й чинити системний спротив спробам обструкції її структур і механізмів. Останнє зауваження видається особливо важливим, адже інкорпорує екологічну злочинність (в тому числі й злочинність у сфері надрокористування, лісового господарства та ін. – прим. наша – Ю. О., Я. С.) до складу не просто організованої злочинності у її вузькому, кримінально-правовому (та й те не надто вдало

¹ Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.

визначеному) аспекті, а у широкому кримінологічному її розумінні як, перш за все, системи організованих економічних, політичних кримінальних практик, що спричиняють шкоду довкіллю¹. Її найбільш істотними рисами, як організованої злочинності в еколого-економічній сфері, М. Г. Максименцев небезпідставно вважає системність, інтегрованість з владними структурами, стійкість, наявність розвинених механізмів самовідтворення (до числа яких, серед іншого, належать і корупційні схеми), ретрансляції кримінального досвіду, в тому числі й в межах апарату публічного адміністрування, вплив на формування й реалізацію державної й місцевої економічної, екологічної, частково – зовнішньої, правової і безпекової політики, істотна шкода довкіллю².

З переліченими М. Г. Максименцевим ознаками цілком можна погодитись. Ще академік А. П. Закалюк наголошував на тому, що вершиною організації убезпечення діяльності злочинних об'єднань є їх «хождение во власть» та захоплення кінцевої влади³. І якщо про захоплення влади представниками умовної «лісової мафії» не йдеться, хоча б через те, що політична влада є для них не ціллю, а засобом, то про наявність у вищих і центральних органах державної влади, а також органах місцевого самоврядування налагоджених механізмів кримінальної кооперації, важелів впливу на прийняття політичної значущих для сфери лісового господарства рішень, варто говорити, варто досліджувати. Але поки що констатуємо це як даність, як іманентну кримінологічну ознаку лісової злочинності. І використання публічного, адміністративного ресурсу лише підкреслює умовно «суїцидальну», яскраво виражено аутодеструктивну природу лісової злочинності як злочинності передусім (і ми на цьому наполягаємо з етичних, аксіологічних позицій) екологічної.

Варто підтримати позицію Ю. А. Турлової, яка визначає екологічну злочинність як соціальне явище, що має небезпечний для суспільства, об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер та проявляє себе в поведінці, яка заборонена кримінальним законодавством та посягає на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти, екологічну безпеку та природні ресурси, створюючи небезпеку біологічним основам існування людства⁴. Дійсно, має йтися саме про небезпеку біологічним основам існування на Землі. То який же ще має бути ґносеологічний пріоритет, якою ще, як не еколого-домінуючою має бути оптика кримінологічного чи будь-якого іншого дослідження екологічної злочинності загалом та злочинності у сфері лісового господарства, зокрема.

Роблячи проміжний висновок, гадаємо у нас є підстави для того, аби

¹ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків, 2019. С. 67.

² Там само. С. 67–68.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 294.

⁴ Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. С. 3.

запропонувати два визначення досліджуваного виду злочинності: вузьке та широке. У вузькому розумінні **злочинність у сфері лісового господарства (лісова злочинність)** постає як історично мінливий, масовий соціально-правовий феномен, що виражається у вчиненні кримінальних правопорушень проти лісу як елементу довкілля і які передбачені ст. ст. 245 та 246 КК України. Таке розуміння є операційним, може бути використане з обмеженим пізнавальним та практико перетворювальним потенціалом, але при цьому воно забезпечує достатню сфокусованість на проблемі безпосередньої незаконної порубки лісу, його перевезенні, зберіганні, збуті, а також знищення або пошкодження лісових масивів. У цьому випадку лісова злочинність як «forestry crime» фактично зводиться до предметно центруючого її елементу – кримінально-промислової порубки лісу, тобто «timber crime» (або розширено у дискурсі Інтерполу – «illegal logging and illicit timber trafficking») та дотичного до неї необережного заподіяння шкоди лісу.

У широкому розумінні **злочинність у сфері лісового господарства** можливо визначити як стійкий різновид економіко-екологічної організованої злочинності, що виражається в інституціональних, заборонених законом про кримінальну відповідальність, масових, понадсумативних соціальних практиках сфері управління, користування, відтворення та охорони лісів, що посягають на екологічну безпеку, природні основи біологічного життя та соціальності, загрожують біологічним і цивілізаційним основам існування людства. Цей підхід відображає інституціональну природу лісової злочинності, що є крос-системною, відтворюється і як економічна, і як екологічна, і як організована злочинність з елементами політичних кримінальних практик. Відтак діапазон кримінально протиправних діянь, що складають її зміст, виявляються набагато більш широким та окрім тих, що передбачені ст. ст. 245, 246 та 248 (в частині полювання на представників лісової фауни) КК України, як **первинні кримінальні практики**, охоплює також і ті, які передбачені такими статтями:

1) **вторинна злочинність**: а) транскордонна логістика: ст. 201-1 (переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України); б) забезпечувальна корупція серед персоналу митниці, Державної прикордонної служби України, інших правоохоронних органів; в) операції з незаконно отриманим майном – ст. 209 (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) КК України;

2) **кондиційна злочинність**, що створює передумови для лісової злочинності первинного штибу. Здебільшого це корупційна злочинність (ст. ст. 364, 368, 369-2 КК України), а також службове підроблення (ст. 366 КК України; наприклад, надання контролюючим органам недостовірної інформації про діяльність у сфері лісового господарства, щодо виконання умов і правил діяльності у цій сфері, про прибутки та обсяги вирубок, місця

діяльності і т. п.) серед персоналу Державної лісової охорони, Національної поліції, лісгоспів та кореспондуюча їм корупційна злочинність лісокористувачів (ст. 369 КК України), за рахунок якої забезпечується *невтручання* цих суб'єктів у незаконну порубку лісу;

3) **паразитарна злочинність**, під якою можливо розуміти в основному корупцію у сфері лісового господарства, тобто кримінальна експлуатація бюджетних ресурсів, лісгосподарського майна й суміжних можливостей кримінального збагачення, що виникають у зв'язку з виконанням організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських, владно-представницьких функцій службовими особами підприємств, установ та організацій лісового господарства всіх форм власності. Таким чином паразитарна злочинність у сфері лісового господарства – це сегмент переважно корупційної злочинності, що реалізується у компоненті загального адміністрування, кадрової політики (включаючи зловживання службовими повноваженнями з боку службових осіб вищих, центральних органів державної влади при вирішенні кадрових питань у галузі), управління майном, розпорядження бюджетними коштами (ст. ст. 191, 364, 368, 369-2), а також спрямоване на забезпечення цих злочинів службове підроблення (ст. 366 КК України), ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), легалізація отриманого злочинним шляхом майна (ст. 209 КК України).

Найпоширенішими прикладами паразитарних кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства України, що значною мірою є аналогічними із іншими сферами діяльності державних та комунальних підприємств, установ, організацій (в тому числі й у сфері надрокористування¹), є:

- протиправне відчуження майна та заволодіння ним фальсифікацією документів, зокрема приховування реального обсягу вирублених дерев;

- нецільове використання коштів, виділених на ведення лісового господарства, зокрема на лісовідновлювальні роботи, завищення обсягів виконаних робіт з метою розкрадання коштів;

- придбання обладнання за вищими, ніж ринкові, цінами, переважно за бюджетні кошти;

- надання в оренду приміщень, майнових об'єктів та матеріальних цінностей при занижених ставках оплати порівняно з ринковими;

- фальсифікація підсумків перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів лісового господарства щодо використання та збереження матеріальних цінностей (коштів), неповнота нарахування та сплати податків, незастосування штрафних і фінансових санкцій, безпідставне застосування пільг при оподаткуванні тощо.

¹ Документування та розслідування злочинів, вчинених у сфері надрокористування. URL : <https://helpiks.org/8-46646.html>.

Таким чином, підсумовуючи, зауважимо, що кримінологічний аналіз злочинності у сфері лісового господарства доцільно здійснювати на інтегративній платформі, у поєднанні вузького та широкого підходів у її розумінні. При цьому наполягаємо й відстоюємо ту позицію, що соціально-правова природа лісової злочинності, її сутнісний зміст визначається саме на засадах методології юснатуралізму та етики партнерських відносин людини з Природою, у системі координат яких остання є базовим засновком існування, вихідною точкою та межею біовітальності, фундаментом соціальної ідентичності. Тож і посягання на ці засновки варто розглядати не то, щоб прояв варварства і невігластва (на це можна було б списати природокористування, що існувало до XX ст.), а глибше – як саморуйнівну соціальну практику.

М. Г. Максименцев підібрав під опис подібної практики дуже влучну алегорію: «... Деякий техніко-етичний «розлам», «соціальна антиматерія», яка є джерелом спрямованої на природу агресії, що в не унормованих, науково необґрунтованих формах без сумніву перетворюється на антропо-техногенне насильство, об'єктом якого постає біосфера...»¹. І далі вчений робить застереження, що категорія «насильство» використовується у вказаному контексті зі значною часткою умовності. Певна річ, що ані подібної (антропо-техногенної) форми, ані виду насильства правнича наука не знає. Втім, потреба у глибинному розумінні сутності злочинного природокористування вимагає розширення усталених академічних меж сприйняття дійсності, в тому числі й перш за все – її дискурсивної оболонки, яка постає дисциплінарно-проміжною. Юриспруденція вимушена шукати свої начала в суспільстві, людині, природі. А тому й правнича категоризація так чи інакше, але змушена налагоджувати семіотичні мости, формувати міждисциплінарні смисли². Саме у зоні таких міждисциплінарних смислів формується розуміння сутності злочинності у сфері лісового господарства і як об'єкту кримінологічного дослідження, і як об'єкту керованого, системного, комплексного обструктивного впливу. Значення останнього важкого переоцінити для збереження життя на планеті, для забезпечення права майбутніх поколінь на життя, права бути. З цих позицій і виходимо на безпосередній аналіз цього різновиду кримінальної експлуатації Природи не тільки на національному, а й на глобальному рівні.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що «лісова злочинність» є метаскладним політико-економічним, інституціональним феноменом кримінальної експлуатації лісів. З кримінально-правової перспективи він виражається у системі кримінальних правопорушень, ознаки складів яких передбачені різнорідними (різномороздільними) статтями КК України: від складів кримінальних правопорушень проти довкілля й до злочинів у сфері господарської діяльності, службової діяльності тощо. З функціональної точки зору «лісова злочинність» передбачає експлуатацію всіх компонентів

¹ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків, 2019. С. 73.

² Там само. С. 73.

лісу: рослинного, тваринного світу (в тому числі й зокрема через незаконне полювання), а також земель лісового фонду.

Основними тенденціями відтворення «лісової злочинності» є: 1) інтеграція політико-інституціональної та економіко-інституціональної діяльнісної складової; 2) інституціоналізація вторинних, кондиційних та паразитарних кримінальних практик; 3) перерозподіл впливу між політико-економічними акторами лісокористування під впливом фактору війни; 4) латентизація «лісової злочинності» у зв'язку з окупацією окремих територій України, зокрема частин Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей, Автономної Республіки Крим; 5) інтенсифікація заподіяння шкоди лісовому господарству України внаслідок бойових дій, зумовлених ними лісових пожеж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бебешко Т. З бесіди... / Блог Facebook. 2017. 14 грудня. URL: <https://www.facebook.com/taras.bebeshko> (дата звернення: 20.02.2024).
2. Бебешко Т. Клімат – нова економіка. *Економічна правда*. 2018. 13 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/08/13/639456/> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П. Економічна злочинність як суспільне явище та загроза державній безпеці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4. С. 140–151. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2020/22.pdf (дата звернення: 15.02.2024)..
4. Дунас М. О. Організація діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 174–176. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/48.pdf (дата звернення: 15.02.2024)..
5. Заїчко О. В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / За наук. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. 192 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
7. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Х. : Гімназія, 2003. 352 с.
8. Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків, 2019. 544 с.
9. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. 20 с.

10. Ніпіаліді О. Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4 (24). С. 61–67.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2> (дата звернення: 15.02.2024)..

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2> (дата звернення: 15.02.2024)..

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377> (дата звернення: 15.02.2024)..

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377> (дата звернення: 15.02.2024)..

15. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024)..

16. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024)..

17. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 482 с.

18. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 109–119.

19. Climate-related financial risk management and the role of capital requirements. Prudential Regulation Authority Climate Change Adaptation Report 2021 / Bank of England. 2021. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/prudential-regulation/publication/2021/october/climate-change-adaptation-report-2021.pdf> (дата звернення: 17.02.2024)..

20. Global Forestry Enforcement. Strengthening Law Enforcement Cooperation Against Forestry Crime / INTERPOL. URL:

<https://www.interpol.int/content/download/5149/file/Global%20Forestry%20Enforcement%20Prospectus%202019-web.pdf> (дата звернення: 15.02.2024)..

21. Strengthening Forest Law Enforcement and Governance Addressing a Systemic Constraint to Sustainable Development. Sustainable Development Network / Environment and Agriculture and Rural Development Departments ; The World Bank. Report No. 36638-GLB. August 2006. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/330441468161667685/pdf/366380REVISED010Forest0Law01PUBLIC1.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2024

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yaroslav V. STUPNYK,

PhD in Law, Associated Professor

(Uzhgorod National University, Uzhgorod, Ukraine)

«FORESTRY CRIMINALITY» AS A CRIMINOLOGY PHENOMENON: CONCEPTS, SIGNS, TRENDS OF REPRODUCTION

The article is devoted to a criminological analysis of the phenomenon of criminality in the field of forestry («forestry criminality»). It has been established that the criminal exploitation of forests is a meta-complex political-economic, institutional phenomenon. From a criminal-legal perspective, it is expressed in the system of criminal offenses, the characteristics of which are provided for by various articles of the Criminal Code of Ukraine: from criminal offenses against the environment to crimes in the sphere of economic activity, official activity, etc. From a functional point of view, «forestry criminality» involves the exploitation of all components of the forest: flora and fauna (including and in particular due to illegal hunting), as well as the lands of the forest fund. The main trends in the reproduction of «forestry criminality» are: 1) integration of the political-institutional and economic-institutional activity component; 2) institutionalization of secondary, conditional and parasitic criminal practices; 3) redistribution of influence between political and economic actors of forest use under the influence of the war factor; 4) latentization of «forestry criminality» in connection with the occupation of certain territories of Ukraine, in particular parts of the Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia, Kherson regions, and the Autonomous Republic of Crimea; 5) intensification of damage to the forestry of Ukraine as a result of hostilities caused by forest fires.

Key words: *environment, crime, «forestry criminality», criminal exploitation, institutionality, deforestation, illegal hunting, smuggling, war, combating crime.*

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.53>**Андрій Юрійович ОСТАП'ЮК***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Наголошено, що систему нормативно-правових актів, які складають правові засади цивільного захисту на регіональному рівні, найбільш доцільно розглядати в залежності від їх юридичної сили. Аргументовано, що міжнародні правові засади забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні спрямовані на регулювання міжнародних відносин України з іншими державами з питань проведення спільних заходів протидії надзвичайним ситуаціям, обміну досвідом та технологіями в цьому напрямку, вдосконалення національного законодавства, створення інформаційних систем та баз даних, тощо. Подібні практичні кроки відбуваються в рамках комплексного міждержавного партнерства, результати якого мають значення як для всієї країни, так і окремих регіонів. Разом із тим, справедливим буде вказати те, що незважаючи на таку розгалуженість нормативних джерел, на сьогоднішній день доводиться констатувати недостатньо ефективну врегульованість цивільного захисту саме на регіональному рівні. А тому у даному напрямку має бути активовано нормотворчу діяльність, як на загально державному, так і регіональному рівнях.

Ключові слова: *правові засади, правове регулювання, цивільний захист, регіональний рівень.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, забезпечення цивільного захисту населення на регіональному рівні має особливе значення для створення таких умов, за яких життя та здоров'ю громадян не будуть загрожувати будь-які негативні чинники природного, техногенного, людського характеру, тощо. Саме тому, важливою умовою забезпечення ефективного функціонування вказаного інституту є створення системи правових засад здійснення даної діяльності. В рамках представленої проблематики правові засади представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання правовідносин, які виникають в процесі забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Варто відзначити, що проблема забезпечення цивільного захисту, в тому числі й на регіональному рівні, потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу Н. В. Григоренко, О. С. Жидкова, О. А. Зінченко, С. В. Майстро, В. О. Михайлюк, Н. С. Панова, І. М. Троян, В. А. Шойко та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний

доробок, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні напрацювання, присвячені характеристиці правових засад забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Мета статті полягає у тому, щоб надати змістовну характеристику системі правових засад забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: виділити коло нормативно-правових актів, що спрямовані на регулювання досліджуваних правовідносин, розкрити положення відповідних нормативних актів та надати їм характеристику з огляду на підняту у статті проблематику.

Виклад основного матеріалу. Почати наукове дослідження найбільш доцільно з Основного Закону нашої країни - Конституції України, яка визначає особливості та порядок регулювання всіх, без виключення, правових відносин, які виникають на території країни. Влучно з цього приводу висловлюється Р. П. Марчук. Автор вказує: «Конституція установлює державний лад, закріплює права та свободи особи, визначає принципи формування та діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Усі закони та підзаконні нормативно-правові акти повинні відповідати конституційним принципам та розвивати норми, що закріплені в конституції. Саме тому конституція є основним законом країни. Знаючи це все, ми з легкістю зможемо сформулювати поняття конституції, визначивши, що конституція – це основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян»¹. Отже, формуючи нормативно-правову та державно-владну систему країни, Основний Закон декларує ключові права та свободи людини і громадянина, а також гарантії їх захисту та реалізації, порядок роботи вищих інституцій влади, в тому числі й у сфері цивільного захисту.

Наступну групу нормативно-правових актів складають міжнародні документи. Наприклад, питання забезпечення цивільного захисту, зокрема, на регіональному рівні включено в Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) від 27.06.2014. Відповідно до статті 361 співробітництво нашої держави та ЄС має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, *inter alia*, у таких сферах: а) зміна клімату; б) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень; с) якість атмосферного повітря; d) якість води та управління

¹ Марчук Р. П. Поняття конституції та її види: політико-юридичний аспект. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С.12.

водними ресурсами, включаючи морське середовище; е) управління відходами та ресурсами; ф) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі); г) промислове забруднення і промислові загрози; h) хімічні речовини; і) генетично-модифіковані організми, в тому числі у сільському господарстві; j) шумове забруднення; к) цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози; l) міське середовище; m) екологічні збори¹.

До правових засад забезпечення цивільного захисту в нашій державі та на території її регіонів також можна віднести Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки від 05.06.2000, якою сторони зобов'язуються розвивати співробітництво в галузі запобігання, реагування, ліквідації та пом'якшення наслідків катастроф природного та техногенного характеру, що не відбуваються в контексті міжнародного чи внутрішнього військового або цивільного конфлікту².

Подібним до попереднього нормативним документом міжнародного рівня є Угода між Урядом України та Урядом Японії про співробітництво в сфері поліпшення післяаварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях. Відповідно до статті 1 Угоди Сторони документу сприятимуть у межах діючого законодавства та норм, у межах бюджетних асигнувань, а також відповідно до прав та обов'язків за міжнародними договорами, співробітництву у сфері поліпшення післяаварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях, зокрема, за напрямом протидії впливу подібних надзвичайних ситуацій на людину та довкілля. Подібне співробітництво передбачає: а) обмін інформацією; б) обмін науковцями, технічним персоналом, чи іншими експертами; в) проведення спільних семінарів; г) інші заходи, які можуть бути узгоджені³.

Огляд міжнародних правових засад забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні показав, що ця група нормативних документів спрямована на регулювання міжнародних відносин України з іншими державами з питань проведення спільних заходів протидії надзвичайним ситуаціям, обміну досвідом та технологіями в цьому напрямку, вдосконалення національного законодавства, створення інформаційних систем та баз даних, тощо. Зазначені практичні кроки відбуваються в рамках комплексного міждержавного партнерства, результати якого мають значення як для всієї країни, так і окремих регіонів.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ. Угода від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

² Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки в галузі попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру : Міжнародний документ. Меморандум від 05.06.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/840_700.

³ Угода між Урядом України та Урядом Японії про співробітництво у сфері поліпшення після аварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях : Міжнародний документ. Угода від 18.04.2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 47. Ст. 250.

Після Конституції та міжнародних документів слід вказати законодавчі акти, серед яких найпершим варто відмітити цільовий нормативно-правовий акт – Кодекс цивільного захисту України. В статті 1 КЦЗ прописано, що документ регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності¹. Це основний нормативно-правовий документ в сфері цивільного захисту, який своїми положеннями визначає правову природу останнього, організаційні основи його забезпечення, вихідні засади реалізації, суб'єктний склад і таке інше. Але це далеко не єдиний законодавчий документ.

Не меншу роль в складі правових засад цивільного захисту на регіональному рівні відіграє Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, яким визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони. Законом до сектору безпеки і оборони залучено, у тому числі суб'єктів цивільного захисту загально-державного та регіонального рівня, які здійснюють свою діяльність з урахуванням даного нормативного акту. Зокрема, в ньому вказано наступне: «Сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України. До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна

¹ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 №5403-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34–35. Ст. 458.

служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику»¹.

Важливим також є Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III. Нормативним актом визначено зміст правового режиму надзвичайного стану, порядок його введення та припинення дії, особливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах надзвичайного стану, додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану².

Серед законодавчих актів також варто виділити Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 № 2245-III, який регулює відносини у сфері здійснення цивільного захисту локально, в межах відповідних підприємств, установ та організацій. Зокрема, Закон визначає правові, економічні, соціальні та організаційні основи діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, і спрямований на захист життя і здоров'я людей та довкілля від шкідливого впливу аварій на цих об'єктах шляхом запобігання їх виникненню, обмеження (локалізації) розвитку і ліквідації наслідків³.

До правових засад забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні доцільно віднести не тільки законодавчі, але й підзаконні нормативно-правові документи, положеннями яких регламентовано не меншу кількість питань. Наприклад, Постанова КМУ «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» від 09.01.2014 № 11 регулює питання здійснення заходів цивільного захисту в державі, визначає склад органів управління та сил цивільного захисту, планування діяльності єдиної державної системи цивільного захисту, порядок виконання нею завдань та організації взаємодії⁴.

Окрему групу правових засад становлять підзаконні нормативно-правові акти Президента України. Сюди відносяться Укази якими забезпечується реагування на окремі випадки надзвичайних ситуацій та небезпечних подій, а також організація заходів із їх подолання та виправлення наслідків. Прикладом є Укази: «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 березня 2013 року «Питання протидії загрозам і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій»» від

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241

² Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 №1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

³ Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 №2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.

⁴ Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 №11. *Офіційний вісник України*. 2014. № 8. Ст. 341.

15.05.2013 № 265, «Про здійснення невідкладних надзвичайних заходів щодо подолання наслідків безпрецедентних снігопадів в Україні» від 23.03.2012 №1 55 тощо¹.

Регіональні межі забезпечення цивільного захисту зумовлюють додаткову групу нормативно-правових актів в межах його правових засад – актів органів місцевої влади. Наприклад, рішенням Харківської обласної ради від 23.12.2023 №729-VIII затверджено регіональну цільову Програму розвитку цивільного захисту Харківської області на 2024 – 2026 роки. До цієї ж групи можна віднести різноманітні угоди, меморандуми, договори Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), її органів та підрозділів із органами місцевої влади і місцевого самоврядування. Прикладом є Меморандум про співпрацю ДСНС і Всеукраїнської асоціації ОТГ. Цей документ спрямований на сприяння організації добровільного пожежного руху та залучення місцевих мешканців до участі в підрозділах добровільної пожежної охорони, які утворюються органами місцевого самоврядування і функціонують в територіальних громадах. Документом також передбачається підвищення рівня організаційної готовності підрозділів добровільної пожежної охорони, їх матеріально-технічного забезпечення, професійної підготовки².

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що система правових засад забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні охоплює велику кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, зокрема: Конституцію, міжнародні угоди, меморандуми, конвенції, протоколи, а також національні законодавчі та підзаконні акти. В більшості випадків норми представлених документів відносяться до адміністративної галузі права. Разом із тим, справедливим буде вказати те, що незважаючи на таку розгалуженість нормативних джерел, на сьогоднішній день доводиться констатувати недостатньо ефективну урегульованість цивільного захисту саме на регіональному рівні. А тому у даному напрямку має бути активовано нормотворчу діяльність, як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ДСНС і Всеукраїнська асоціація ОТГ підписали Меморандум про співпрацю: стаття від 23.11.2023. Офіційний веб-портал Державної служби з надзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/dsns-i-vseukrayinska-asociaciia-otg-pidpisali-memorandum-pro-spivpraci> (дата звернення: 20.03.2024).

¹ Укази Президента України. Офіційний веб-портал Державної служби з надзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/zakonodavstvo/ukazi-prezidenta-ukrayini> (дата звернення: 20.03.2024).

² ДСНС і Всеукраїнська асоціація ОТГ підписали Меморандум про співпрацю: стаття від 23.11.2023. Офіційний веб-портал Державної служби з надзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/dsns-i-vseukrayinska-asociaciia-otg-pidpisali-memorandum-pro-spivpraci> (дата звернення: 20.03.2024).

2. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 №5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458.
3. Марчук Р. П. Поняття конституції та її види: політико-юридичний аспект. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С.11–16.
4. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки в галузі попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру : Міжнародний документ. Меморандум від 05.06.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/840_700.
5. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2024 №11. *Офіційний вісник України*. 2014. № 8. Ст. 341.
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
7. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 №2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.
8. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 №1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.
9. Угода між Урядом України та Урядом Японії про співробітництво у сфері поліпшення після аварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях : Міжнародний документ. Угода від 18.04.2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 47. Ст. 250.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ. Угода від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
11. Укази Президента України. Офіційний веб-портал Державної служби з надзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/zakonodavstvo/ukazi-prezidenta-ukrayini> (дата звернення: 20.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024

Andriy Yu. OSTAPYUK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CHARACTERISTICS OF THE LEGAL BASIS OF PROVIDING CIVIL PROTECTION AT THE REGIONAL LEVEL

It is emphasized that the system of normative legal acts, which make up the legal basis of civil protection at the regional level, is most expedient to consider depending on their legal force. It is argued that the international legal framework for providing civil protection at the regional level is aimed at regulating international relations of Ukraine with other states on issues of conducting joint

measures to counter emergency situations, exchange of experience and technologies in this direction, improvement of national legislation, creation of information systems and databases, etc. Such practical steps take place within the framework of a complex intergovernmental partnership, the results of which are important both for the entire country and individual regions. At the same time, it would be fair to point out that, despite such a wide range of normative sources, to date, it is necessary to state that civil protection is not sufficiently regulated at the regional level. And therefore, in this direction, rule-making activity should be activated, both at the general state and regional levels.

Key words: *legal principles, legal regulation, civil protection, regional level.*

Людмила Василівна ЦЕРКУНИК

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗУПИНЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Публікація присвячена аналізу підстав зупинення та відновлення кримінального провадження. Встановлено, що правовий режим воєнного стану суттєво вплинув на перелік підстав зупинення кримінального провадження. У статті приділено увагу окремим етапам розвитку поняття та умов зупинення кримінального провадження. Акцентовано увагу, що на практиці часто виникають обставини, за яких звернення до суду чи закриття кримінального провадження у визначені строки є неможливими з об'єктивних причин.

Зроблено висновок, що поняття та підстави зупинення й відновлення кримінального провадження зазнають постійних змін в залежності від потреб суспільства на тому чи іншому етапі його становлення.

Ключові слова: досудове розслідування, зупинення кримінального провадження, відновлення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлюється тим, що відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура». В той же час, у положеннях ч. 1 ст. 28 КПК України встановлено, що «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень». Задля гарантування практичного забезпечення дотримання розумних строків законодавець закріпив, що «проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд».

Окрім того, на законодавчому рівні передбачені окремі критерії для

визначення розумності строків кримінального провадження, а саме: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо, поведінка учасників кримінального провадження та спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Щодо строків досудового розслідування, то вони передбачені в ст. 219 КПК України, зокрема, вони обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження. Однак, на практиці часто виникають обставини, за яких звернення до суду з обвинувальним актом, зазначеними клопотаннями чи закриття кримінального провадження у визначені строки є неможливими з об'єктивних причин. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження питання щодо підстав зупинення та відновлення кримінального провадження, у тому числі вплив правового режиму воєнного стану на перелік таких підстав.

Загальні проблеми зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні у своїх працях розглядали А. К. Запорожець, І. С. Кривonos, Т. М. Мирошніченко, Є. В. Расчотнов, О. В. Ромасев, Г. К. Тетерятник та інші вчені. Проте, питання підстав зупинення та відновлення кримінального провадження в умовах воєнного стану залишається малодослідженим.

Метою статті є спроба автора дослідити питання ролі та значення підстав зупинення і відновлення кримінального провадження в аспекті історичного розвитку та в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Частотою п'ятою статті 219 КПК України визначено, що у строки, передбачені цією статтею, не включається строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, крім дня прийняття відповідної постанови¹. Відтак, при наявності обґрунтованих законних підстав, кримінальне провадження може бути зупинене слідчим, дізнавачем, прокурором чи судом. Такі підстави зупинення визначено в ч. 1 ст. 280 КПК України, відповідно до якої, з урахуванням внесених змін, на сьогодні досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо: 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; 2) оголошено в

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2878>.

розшук підозрюваного; 2-1) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва; 4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану; 5) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає.

Крім того, відповідно до приписів п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України «у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності - строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати. До зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою»¹.

За даними Офісу Генерального прокурора станом на грудень 2023 року досудове розслідування зупинено у 4277 кримінальних провадженнях². З них із підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України зупинено 9 кримінальних проваджень, п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України – 3890, п. 3 ч. 1 ст. 280 КПК України – 46, а з підстав, передбачених пп. 4, 5 ч. 1 ст. 280 КПК України та п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України – 332 кримінальні провадження.

Інститут зупинення кримінального провадження має місце і на стадії судового розгляду. Так, ч. 1 ст. 335 КПК України передбачено, що «у разі якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, або був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його розшуку, видужання або звільнення з військової служби і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору».

Звернемо увагу, що положення ст. 335 КПК України доповнено частиною другою згідно із Законом № 2472-IX від 28.07.2022, відповідно до якої «у разі якщо уповноваженим органом прийнято рішення про передачу

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2878>.

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до моменту проведення такого обміну або до отримання від уповноваженого органу інформації про те, що такий обмін не відбувся. У такому разі суд продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється стосовно декількох осіб. Рішення про зупинення судового провадження із зазначеної підстави оскарженню не підлягає».

Відповідно до ст. 441 КПК України питання про зупинення кримінального провадження вирішуються судом касаційної інстанції шляхом постановлення ухвал в порядку, визначеному КПК України для постановлення ухвал суду першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 32 КПК України.

Слід зазначити, що впродовж 2022 року в умовах дії правового режиму воєнного стану законодавцем суттєво збільшено кількість підстав і внесено зміни до порядку зупинення та відновлення кримінального провадження, а поняття зупинення досудового розслідування набуло ширшого значення з метою забезпечення виконання завдань кримінального процесуального законодавства України в особливих умовах.

Однак, питання щодо зміни переліку підстав зупинення кримінального провадження як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження піднімалися до початку воєнного стану, зокрема перед прийняттям чинного КПК України, а саме під час реєстрації 13 січня 2012 року у Верховній Раді України проєкту КПК України (№ 9700), ініційованого Президентом України. На той час, І. С. Кривонос зауважувала, що у вказаному проєкті не передбачено підставу щодо зупинення розслідування у зв'язку з невстановленням особи, яка вчинила злочин, так як законодавець пов'язує цей факт із тим, що строк досудового провадження починає відраховуватися з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а строк з моменту початку кримінального провадження до повідомлення особі про підозру не встановлено. На думку дослідниці, запропонований у проєкті КПК України перелік підстав для зупинення розслідування не охоплює повністю потреби практики, пов'язані з інтенсивним розвитком суспільства, та потребує розширення, з чим на сьогодні неможливо не погодитися. У зв'язку з цим, дослідниця запропонувала перелік підстав зупинення провадження, передбачений статтею 280 проєкту КПК України, доповнити наступними: у зв'язку з невстановленням особи, яка вчинила злочин; коли психічне чи інше тяжке захворювання потерпілого перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; у зв'язку з проведенням великих за обсягом і тривалих за часом експертиз, ревізій; неможливість проведення слідчих дій у зв'язку з погодними умовами¹. Із запропонованими І. С. Кривонос

¹ Кривонос І. С. Інститут зупинення провадження в контексті проєкту Кримінально-

підставами зупинення досудового розслідування слід погодитися, адже більшість з них на практиці можуть суттєво вплинути на можливість здійснення досудового розслідування у визначені законодавством строки.

В свою чергу І. А. Малютін пропонував законодавчо передбачити можливість зупинити провадження у кримінальній справі у разі тимчасового тяжкого захворювання потерпілого, яке не дає можливості органам попереднього розслідування проводити з ним слідчі дії, у такому разі хвороба потерпілого також повинна засвідчуватись довідкою лікаря або висновком судово-медичного експерта, а також обґрунтовував додаткову умову зупинення попереднього розслідування, як воно на той час називалося, для забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином за підставами, де є наявність обвинуваченої особи¹. Як бачимо, запропоновані дослідником підстави зупинення також зосереджені на особі потерпілого та можливості учасниками цього кримінального провадження брати участь в проведенні слідчих (розшукових) дій, а також на необхідності дотримання додаткової умови зупинення кримінального провадження – забезпеченні відшкодування шкоди, завданої злочином, що фактично спрямоване на захист прав потерпілого.

Серед іншого, І. А. Малютін обґрунтовував нове поняття зупинення попереднього розслідування, яке полягає у тому, що це самостійний інститут кримінального судочинства, який передбачає вимушену тимчасову перерву процесуальної діяльності в кримінальній справі і застосування якого можливо за наявності доказових фактів, що характеризують відповідні підстави та умови зупинення, зазначені в законі. У вказаному визначенні автором зроблено вдаль спробу формулювання поняття інституту зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні, виокремивши його основні елементи. Зокрема, завданнями вказаного інституту автор називає збереження строків слідства, професійних сил та матеріальних затрат, а також реальне відображення статистичних даних про стан розкриття злочинів.

Орієнтуючись на мету та процесуальний зміст, Т. В. Мирошніченко інститут зупинення досудового розслідування формулює як оформлену постановою прокурора або слідчого за погодженням із прокурором вимушену перерву у кримінальному провадженні за наявності передбачених законом підстав і дотримання умов з метою припинення перебігу строків досудового розслідування².

Відмітимо, що в КПК України 1960 р. містилася норма, відповідно до якої досудове слідство у кримінальних справах може бути зупинено, коли не

процесуального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 103.

¹ Малютін І. А. Підстави та процесуальний порядок зупинення попереднього розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2000. С. 9.

² Мирошніченко Т. М. Щодо окремих аспектів правового регулювання зупинення досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 126.

встановлено особу, яка вчинила злочин. При цьому, у таких випадках досудове слідство могло бути зупинене лише після проведення всіх необхідних і можливих слідчих дій для встановлення особи, яка вчинила злочин¹. Натомість, у ч. 3 ст. 280 КПК України законодавець лише визначив, що «до зупинення досудового розслідування слідчий, дізнавач зобов'язані виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для здійснення розшуку підозрюваного, якщо зупинити досудове розслідування необхідно у зв'язку з обставинами, передбаченими пунктом 2 частини першої цієї статті».

Аналізуючи положення ст. 280 КПК України, Г. К. Тетерятник звернула увагу на її недосконалість, зокрема, вказавши, що в ній не передбачено підстав зупинення досудового розслідування, якщо виконані всі можливі процесуальні дії, однак жодній особі не було повідомлено про підозру. Разом з тим, вчена погоджується з думкою про те, що більшість із передбачених законом підстав для зупинення досудового розслідування пов'язані із відсутністю у провадженні підозрюваного як ключової фігури кримінального процесу, з приводу діянь якої й проводиться досудове розслідування². Тим часом, з такою думкою слід погодитися частково, адже низка саме об'єктивних обставин вплинули на визначення законодавцем підстав для зупинення кримінального провадження.

Як зазначає А. К. Запорожець, тривалий час в юридичній літературі обговорювалась необхідність розширення кола підстав зупинення кримінального провадження за рахунок інших обставин, що утруднюють продовження досудового розслідування: тяжке і тривале захворювання потерпілого, свідка; непереборні обставини, що заважають затриманню підозрюваного, місцезнаходження якого встановлене; необхідність проведення складних експертиз; велика за об'ємом ревізія, інвентаризація тощо, однак ці пропозиції не знайшли свого втілення у законодавстві. Вважається, що такі обставини не перешкоджають досудовому розслідуванню, строк якого в необхідних випадках може бути продовжений за встановленою законом процедурою³.

На сьогодні відповідно до змісту ч. 4 ст. 219 КПК України, строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 КПК України. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини третьої цієї статті; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 (втратив чинність на підставі Кодексу № 4651-VI від 13.04.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.

² Тетерятник Г. К. Зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 346.

³ Запорожець А. К. Правове регулювання підстав зупинення досудового розслідування. Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 73.

злочину; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

В контексті викладеного, приходимо до висновку, що задля кращого розуміння значення та поняття зупинення і відновлення досудового розслідування, слід звернутися до історії їх виникнення та розвитку.

Так, історичні аспекти становлення та розвитку інституту зупинення досудового розслідування детально проаналізував Є. В. Расчотнов, починаючи від понять «відкладення судового розгляду справ» у зв'язку з відсутністю уповноваженого складу суду згідно положень статті 10 Новгородської Судної грамоти 1471 року, з метою отримання додаткових доказів згідно статті 28 Судебника великого князя Івана IV 1550 року, щодо осіб, які перебували на державній службі, згідно статті 118 глави X «О суде» Соборного уложення 1649 року, аж до першого формулювання у Статуті кримінального судочинства від 20 листопада 1864 року поняття зупинення кримінального провадження «до завершення розгляду спірним судом цивільним» або до закінчення над винним «суду духовного»¹. Поряд із цими підставами зупинення, як зазначив автор, в указаному Статуті визначено не встановлення місцезнаходження винної особи, яка вчинила злочин, захворювання обвинуваченого на психічну хворобу і за хворобами фізичними, та втеча або не встановлення місцезнаходження обвинуваченого. Разом з тим, під відновленням досудового слідства малося на увазі лише відновлення закритих справ.

Як вказує Є. В. Расчотнов, прийнятою у 1919 р. Інструкцією для народних слідчих підстави для зупинення істотно звужені, з них встановлено одну - коли вирішення кримінальної справи зупинялося до вирішення цивільного спору. Фактично після проведення слідства у встановлений законом місячний строк народний слідчий звертався до народного судді, який і визначав подальший рух справи. В свою чергу, Інструкція для народних слідчих 1921 р. передбачила право народного слідчого робити розпорядження про розшук обвинуваченого, а після проведення необхідних слідчих дій народний слідчий передавав справу належному суду. Прийнятим КПК УРСР 1922 року не внесено суттєвих змін щодо підстав зупинення слідства, однак передбачено таке зупинення судом у зв'язку з психічним захворюванням обвинуваченого. При не встановленні винного справа підлягала закриттю судом. КПК УРСР 1927 року надано право зупинити, відновити та закрити кримінальну справу прокурору, у подальшому прийнято КПК УРСР 1960 року, у якому підстави зупинення досудового слідства залишалися незмінними упродовж десятиліть. Лише 14.12.2006 указаний КПК доповнено підставою зупинення судом слідчих дій на час розгляду скарги на постанову про порушення кримінальної справи².

Таким чином, можна зробити висновок про те, що інститут зупинення слідства проходив етапи як розширення, так і обмеження його змісту, що

¹ Расчотнов Є. В. Історичні аспекти становлення та розвитку інституту зупинення досудового розслідування. *Митна справа*. 2013. № 4(2). С. 332–336.

² Там само.

спостерігаємо і в КПК України. Разом з тим, не менш важливим є інститут відновлення досудового розслідування кримінального провадження. Так, відповідно до змісту ч. 1 ст. 282 КПК України «зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов, а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій». Згідно ч. 2 ст. 282 КПК України зупинене досудове розслідування також відновлюється у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування.

З метою аналізу стану оскарження рішень про зупинення досудового розслідування та результатів їх розгляду, відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень, встановлено, що впродовж січня 2024 р. слідчими суддями винесено три ухвали про задоволення скарг на постанови про зупинення досудового розслідування та шість ухвал про відмову у задоволенні таких скарг. Причинами скасування постанов про зупинення досудового розслідування стали недотримання вимог кримінального процесуального законодавства під час вручення повідомлення про підозру особі, факти належного виклику особи для проведення слідчих (розшукових) дій тощо.

Окремі питання щодо правових підстав оскарження рішення про зупинення досудового розслідування висвітлив О. В. Ромасєв, який зазначив, що «незважаючи на той факт, що зупинення досудового розслідування передбачено законодавцем як вимушене рішення, яке повинно прийматись після повідомлення особі про підозру та виконання всіх необхідних і можливих слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, спрямованих на з'ясування обставин справи або встановлення місцезнаходження підозрюваного у випадку його розшуку, на практиці нерідко мають місце факти зловживання вказаною нормою закону зі сторони слідчого, прокурора»¹. Саме зловживання вказаною нормою закону щодо можливості зупинення слідства може грубо порушити права як сторони захисту, так і потерпілого у кримінальному провадженні внаслідок необґрунтованої тяганини у справі або безпідставного оголошення підозрюваного у розшук. На сьогодні зупинення та відновлення кримінального провадження визначено нормами глави 23, а також ст. ст. 335, 615 КПК України, а положеннями п. 2 ч. 1 ст. 303 КПК України передбачено право потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника

¹ Ромасєв О. В. Правові підстави оскарження на досудовому розслідуванні рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового слідства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(2). С. 137.

на оскарження на досудовому розслідуванні рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування.

Висновки. Ураховуючи те, що з моменту усвідомлення необхідності такого поняття як зупинення кримінального провадження до його сучасного визначення нормами КПК України перелік підстав для прийняття такого рішення змінювався, слід констатувати, що становлення інституту зупинення кримінального провадження, а поруч з ним і відновлення кримінального провадження, досі триває. Разом з цим, основну увагу дослідників зосереджено на проблемах, які виникають під час вирішення питання щодо зупинення кримінального провадження на стадії досудового розслідування, у той час як проблеми зупинення кримінального провадження на стадії судового провадження практично не досліджено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запорожець А. К. Правове регулювання підстав зупинення досудового розслідування. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 72–74.

2. Кривонос І. С. Інститут зупинення провадження в контексті проекту Кримінально-процесуального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 102–107.

3. Малютін І. А. Підстави та процесуальний порядок зупинення попереднього розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2000. 19 с.

4. Мирошніченко Т. М. Щодо окремих аспектів правового регулювання зупинення досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 124–127.

5. Расчотнов Є. В. Історичні аспекти становлення та розвитку інституту зупинення досудового розслідування. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 331–337.

6. Ромасєв О. В. Правові підстави оскарження на досудовому розслідуванні рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового слідства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (2). С. 137–140.

7. Тетерятник Г. К. Зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 343–348.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

Liudmyla V. TSERKUNYK,
Postgraduate Student
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

GENESIS OF THE CONCEPT AND THE MEANING OF SUSPENSION AND RESUMPTION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyses the grounds for suspension and resumption of criminal proceedings. Moreover, it establishes that the legal regime of martial law has significantly influenced the list of grounds for suspension of criminal proceedings. The article focuses on certain stages of development of the concept and conditions of suspension of criminal proceedings. Furthermore, the attention is focused that in practice there are circumstances that often arise when, for objective reasons, it is impossible to file an indictment, the above-mentioned motions or close criminal proceedings within the specified time limits. Finally, it is concluded that the concept and grounds for suspension and resumption of criminal proceedings are subject to constant changes depending on the needs of society at a particular stage of its formation.

Keywords: *pre-trial investigation, suspension of criminal proceedings, resumption of criminal proceedings.*

Олена Юріївна САЛМАНОВА,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Анатолій Трохимович КОМЗЮК,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Костянтин Леонідович БУГАЙЧУК,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті наголошено на тому, що принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражають найбільш загальні та рамкові по відношенню до всіх інших основи, фундаментальні положення, які у своїй сукупності та взаємообумовленості здатні виражати уніфіковане бачення міжнародного співтовариства щодо сутності фізичної культури та спорту, їх основного покликання, спрямованості, завдань, форм,

методів, напрямків реалізації і перспектив удосконалення.

Зазначено, що принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражають саме покликання спорту як основи всебічного розвитку особистості, а також органічно пов'язані на глобальному рівні з Цілями сталого розвитку ООН та принципами олімпійського руху, перебуваючи у тісній взаємозалежності з екологічними, гендерними стандартами та інклюзивними практиками.

Виокремлено та надано ґрунтовну характеристику таким принципам міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як принцип соціальної обумовленості міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту та визначального впливу на життя людей в усьому світі; принцип міжнародної безпеки та протидії незаконній діяльності в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту; принцип широкої автономії спортивних організацій в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту; принцип демократичної підзвітності; принцип широкого використання інформаційних технологій та принцип науковості.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, сфера фізичної культури та спорту, принципи.

Постановка проблеми. Останнім часом спорт охоплює глибинні сторони життєдіяльності людини, що потребує всебічного розгляду не лише його фізичної спрямованості, а й правового регулювання. Феномен сучасного спорту неоднозначний, в ньому багато протиріч: високий статус спортсмена і водночас життя за правилами, виснажливі тренування та обмеження, великі жертви заради слави, успіхів, результатів і перемог¹. Соціально-економічними перетвореннями в державі були породжені нові завдання щодо вдосконалення системи фізичної культури та спорту². Водночас неможливо уявити сучасну фізичну культуру та спорт без міжнародного співробітництва. Співпраця регулюючих органів різних держав світу в даній сфері обумовлена тим, що в нестабільному глобальному просторі без ієрархічної структури співпраця необхідна для того, щоб вони отримали достатні повноваження для забезпечення відповідності своїм регуляторним планам; співпраця відкриває місце для обміну необхідними регуляторними ресурсами і, таким чином, зрештою допомагає регуляторам встановити та зміцнити свої повноваження³.

Серед вітчизняних дослідників неоціненний внесок в осмислення широкого кола проблем у сфері фізичної культури та спорту зробили такі науковці, як С. А. Вавренюк, М. М. Гнатовський, М. А. Журба, О. І. Іваненко,

¹ Iasechko S. Peculiarities of the regulation of personal non-property rights when concluding sports contracts. *Sport tk-revista euroamericana de ciencias del deporte*. 2023. № 12 (2). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/575941/344741>.

² Kovalenko J., Gnatenko K., Fedorenko O., Karpets L., Kovalenko R. Formation of vocational competence of future specialists in physical education and sports. *Pedagogika*. 2020. № 140 (4). P. 221.

³ Schmidt R. Globalization aspects of creating cooperation in sport environment with support of big data. *European Journal of International Law*. 2017. № 28 (4). P. 1341.

Ю. Ю. Калиновський, А. Ю. Клименко, В. М. Орел, С. М. Перепьолкін, Т. О. Свида, Я. О. Тицька, М. О. Ткалич, О. О. Туряниця та інші. Водночас питання принципів міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту нерозривно пов'язано з трансформацією суспільних відносин в умовах глобалізації та поглиблення міжнародних контактів, що потребує новітнього осмислення даного питання.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати авторське розуміння принципів міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; розглянути сутність окремих принципів міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу. Фізична культура, як і спорт, є сферою діяльності людини, яка підтримує цілісний розвиток особистості. Спорт визнається як індивідуальна діяльність, яка дає можливість для самопізнання, самовираження та реалізації особистих досягнень. Спорт сприяє набуттю та демонстрації майстерності, радісному життю, гарному самопочуттю та міцному здоров'ю. Крім того, спорт також залучає нас до колективних зусиль, спрямованих на досягнення людської досконалості, надаючи нам реальні можливості для соціальної взаємодії. Слідом за дисципліною спорт стає джерелом задоволення. Більше того, спорт приносить натхнення людям, об'єднує їх через їхні культури та відмінності заради спільної мети, таким чином створюючи зв'язки там, де раніше були соціальні розбіжності. З соціально-конструкційної парадигми спорт може сприяти процвітанню суспільства та стимулювати співробітництво між націями, водночас закликаючи до спільної відповідальності. Спорт є середовищем, онову якого складають морально-етичні цінності, такі як взаємна повага до гідності особи, солідарність, справедливість, прозорість¹.

Вказані морально-етичні цінності на рівні міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту знаходять своє втілення у системі принципів, які виражають найбільш загальні та рамкові по відношенню до всіх інших основи, фундаментальні положення, які у своїй сукупності та взаємообумовленості здатні виражати уніфіковане бачення міжнародного співтовариства щодо сутності фізичної культури та спорту, їх основного покликання, спрямованості, завдань, форм, методів, напрямків реалізації і перспектив удосконалення.

Принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражають саме покликання спорту як основи всебічного розвитку особистості, а також органічно пов'язані на глобальному рівні з Цілями сталого розвитку ООН та принципами олімпійського руху, перебуваючи у тісній взаємозалежності з екологічними, гендерними стандартами та

¹ Mindrescu V., Razvan S., Ilie I.A Theoretical Perspective on Understanding Ethical Principles in Sports. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2024. № 16 (1). P. 362.

інклюзивними практиками.

Принцип соціальної обумовленості міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражає визначальний вплив даної сфери суспільних відносин на життя людей в усьому світі. J. Wang звертає увагу на те, що спорт має на меті покращити якість здоров'я людей і схилити їх до здорового способу життя, допомагає їм зрозуміти дух змагання та відповідні цінності в процесі спортивної діяльності, що, у свою чергу, сприяє побудові ціннісних концепцій та національній єдності. З популяризацією та просуванням спорту його вплив на життя людей зростає та поглиблюється у всі сфери життя суспільства. Деякі відомі міжнародні змагання, такі як Олімпійські ігри та зимові Олімпійські ігри, можуть залучати аудиторію більше половини населення світу. Кожен тайм футбольного матчу чемпіонату світу, наприклад, глибоко привертає увагу вболівальників у всьому світі. Крім того, спорт має подвійну функціональну роль, включаючи духовну цивілізаційну конотацію та ефективність фізичної підготовки, що є важливим напрямом для побудови цивілізації сьогодні¹.

Принцип міжнародної безпеки та протидії незаконній діяльності в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту є ще одним фундаментальним принципом. Адже в сфері міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту наявні характерні безпекові виклики, зумовлені участю у спортивних заходах широких мас населення, які яскраво простежуються на прикладі так званого «футбольного хуліганства», що поширене в більшості країн майже на всіх континентах (78%). Зокрема, широкого суспільного резонансу набули масові порушення порядку під час футбольних матчів останніх чемпіонатів Європи (2012 і 2016 років) і чемпіонатів світу (2014 і 2018 років), а також різноманітні інциденти під час клубних турнірів. Така ситуація підтверджує підвищену небезпеку радикально налаштованих груп уболівальників, схильних до неконтрольованого насильства та агресії, вандалізму та інших суспільно небезпечних дій, які загрожують життю та здоров'ю невизначеного кола людей, посягають на права власності та створюють ризик зриву спортивних змагань².

Водночас даний принцип, як зазначає J. Chappelet, охоплює формування такого підходу до управління спортом, який поєднує в собі аспекти як корпоративного, так і демократичного управління. Такий підхід охоплює боротьбу з такими проблемами, як допінг, договірні матчі, хуліганство та спортивна корупція, вимагає ширшої міжнародної правової бази, розробленої завдяки співпраці між державними органами та спортивним сектором. Лише міжнародне регулювання безпекових питань

¹ Wang J. A Study of the Relationship between Development of Sports and Harmonious Society of the New Age. In: 3rd International Conference on Social Sciences and Society. South Korea, 27–28 December 2013. P. 151.

² Lytvynov O., Dzhuzha A., Spitsyna H., Tychyna D. Victimological prevention of crimes in the field of physical culture and sports. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2021. № 9 (1). P. 3.

забезпечить збереження цілісності та цінності спорту в очах громадськості¹.

Неможливо оминати увагою і принцип широкої автономії спортивних організацій в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту. L. Budevici-puiu та V. Manolachi наголошують, що однією з головних проблем для кожного уповноваженого суб'єкта в сфері фізичної культури та спорту є забезпечення ефективного менеджменту (організованого та конкурентоспроможного) з огляду на законні цілі, знання та застосування законодавчої бази, яка регулює спортивну діяльність. Водночас необхідно підтримувати та захищати незалежність спортивних організацій, а їхня автономія повинна конкурентоспроможного забезпечувати згуртованість і демократію участі. Належне управління з визнанням і повагою до автономії є важливим питанням для спорту, включно зі спортивними організаціями, оскільки управління ними має забезпечуватися стійким чином у тісній співпраці з державними органами, некомерційними організаціями, виробниками спортивного обладнання, спонсорами та засобами масової інформації. На початку 21-го століття концепції «автономії» та «управління» стали головними питаннями в міжнародних, національних та інколи місцевих спортивних дебатах. Ці концепції перебувають у прямому зв'язку з розвитком національної та міжнародної політики у напрямку вдосконалення менеджменту спортивних організацій².

Сутність принципу демократичної підзвітності міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту зводиться до того, що у демократичних суспільствах громадяни можуть вимагати від свого уряду політичної відповідальності за наслідки міжнародної співпраці. Громадяни можуть надати уряду стимули сприяти суспільному благу, обумовлюючи політичну підтримку наслідками міжнародної співпраці. Всупереч загальноприйнятій думці, демократична підзвітність ефективно формує міжнародну співпрацю. Оскільки міжнародна співпраця є взаємною, внутрішня демократична відповідальність також впливає на поведінку іноземних урядів, навіть якщо вони є автократичними. Емпірично демократична підзвітність в одній країні підвищує очікуваний двосторонній рівень міжнародної співпраці тоді і тільки тоді, коли очікувані соціальні вигоди для цієї країни є досить значними³.

Принцип широкого використання інформаційних технологій в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту зводиться до того, що з економічним розвитком і науково-технічним прогресом інформаційні технології швидко розвивалися і стали домінуючим фактором соціально-економічного розвитку. Інформаційні технології, що застосовуються майже в усіх сферах життєдіяльності людини, у спорті

¹ Chappelet J. Beyond governance: the need to improve the regulation of international sport. *Sport In Society*. 2018. № 21 (5). P. 724.

² Budevici-puiu L., Manolachi V. The Autonomy and Specificity of Sport in a National and European Context. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. № 14 (3). P. 457

³ Urpelainen J. How Does Democratic Accountability Shape International Cooperation? *Conflict Management and Peace Science*. 2012. № 29 (1). P. 28.

сприяють розвитку спортивної науки, а розвиток спортивної науки не можна відокремити від інформаційних технологій¹. Z. Fan звертає увагу, що кінцевою метою оптимізації спорту за допомогою інформаційних технологій є вдосконалення змагальних видів спорту, керівництво масовим спортом, практика шкільного фізичного виховання та розширення спортивної індустрії шляхом втілення унікальних інформаційних технологій у спортивній науці².

У сучасних умовах зростає значення принципу науковості міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту. E. Ryall стверджує, що роль і цінність науки в спорті зростає з дедалі більшою професіоналізацією та комерціалізацією. Наукові та технологічні інновації розроблені для підвищення продуктивності, забезпечення більшої точності вимірювання та суддівства, зменшення ризиків заподіяння шкоди, збільшення глядачів і підвищення доходів³. Також наукові розробки в сфері фізичної культури та спорту об'єднують дедалі більшу кількість дослідників. L. Wang, B. Thijs та W. Glänzel на основі аналізу 20 804 публікацій з 63 періодичних журналів, що належать до категорії Sport Sciences у базі даних Web of Science, зазначають, що спостерігається швидке зростання частки міжнародного співробітництва в галузі спортивних наук. У деяких країнах ця частка навіть перевищує 2/3, на що впливають деякі культурні, політичні чи географічні чинники співпраці⁴.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражають найбільш загальні та рамкові по відношенню до всіх інших основи, фундаментальні положення, які у своїй сукупності та взаємообумовленості здатні виражати уніфіковане бачення міжнародного співтовариства щодо сутності фізичної культури та спорту, їх основного покликання, спрямованості, завдань, форм, методів, напрямків реалізації і перспектив удосконалення.

Принципи міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виражають саме покликання спорту як основи всебічного розвитку особистості, а також органічно пов'язані на глобальному рівні з Цілями сталого розвитку ООН та принципами олімпійського руху, перебуваючи у тісній взаємозалежності з екологічними, гендерними стандартами та інклюзивними практиками.

Виокремлено та надано ґрунтовну характеристику таким принципам міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як

¹ Shen F., Li J., Wang Z. Information Technology and Its Application in Sports Science. In: Conference on the Future Computer and Control Systems. Changsha, 21-22 April 2012. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000310547200091>.

² Fan Z. The Innovation of Information Technology in the Development of Chinese Sports Science. In: 3rd International Conference on Social Science and Higher Education. Sanya, 28-30 September 2017. P. 335

³ Ryall E. Introduction to Philosophical Issues in Sport Science. *Philosophies*. 2019. № 4 (4). URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000613790200003>.

⁴ Wang L., Thijs B., Glänzel W. Characteristics of international collaboration in sport sciences publications and its influence on citation impact. *Scientometrics*. 2015. № 105 (2). P. 843

принцип соціальної обумовленості міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту та визначального впливу на життя людей в усьому світі; принцип міжнародної безпеки та протидії незаконній діяльності в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту; принцип широкої автономії спортивних організацій в ході міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту; принцип демократичної підзвітності; принцип широкого використання інформаційних технологій та принцип науковості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Budevici-puiu L., Manolachi V. The Autonomy and Specifity of Sport in a National and European Context. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. № 14 (3). P. 457–465.
2. Chappellet J. Beyond governance: the need to improve the regulation of international sport. *Sport In Society*. 2018. № 21 (5). P. 724–734.
3. Fan Z. The Innovation of Information Technology in the Development of Chinese Sports Science. In: 3rd International Conference on Social Science and Higher Education. Sanya, 28–30 September 2017. P. 335–338.
4. Iasechko S. Peculiarities of the regulation of personal non-property rights when concluding sports contracts. *Sport tk-revista euroamericana de ciencias del deporte*. 2023. № 12 (2). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/575941/344741>.
5. Kovalenko J., Gnatenko K., Fedorenko O., Karpets L., Kovalenko R. Formation of vocational competence of future specialists in physical education and sports. *Pedagogika*. 2020. № 140 (4). P. 220–236.
6. Lytvynov O., Dzhuzha A., Spitsyna H., Tychyna D. Victimological prevention of crimes in the field of physical culture and sports. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2021. № 9 (1). P. 1–12.
7. Mindrescu V., Razvan S., Ilie I.A Theoretical Perspective on Understanding Ethical Principles in Sports. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2024. № 16 (1). P. 362–372.
8. Ryall E. Introduction to Philosophical Issues in Sport Science. *Philosophies*. 2019. № 4 (4). URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000613790200003>.
9. Schmidt R. Globalization aspects of creating cooperation in sport environment with support of big data. *European Journal of International Law*. 2017. № 28 (4). P. 1341–1366.
10. Shen F., Li J., Wang Z. Information Technology and Its Application in Sports Science. In: Conference on the Future Computer and Control Systems. Changsha, 21–22 April 2012. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000310547200091>.

11. Urpelainen J. How Does Democratic Accountability Shape International Cooperation? *Conflict Management and Peace Science*. 2012. № 29 (1). P. 28–55.
12. Wang J. A Study of the Relationship between Development of Sports and Harmonious Society of the New Age. In: 3rd International Conference on Social Sciences and Society. South Korea, 27–28 December 2013. P. 151–157.
13. Wang L., Thijs B., Glänzel W. Characteristics of international collaboration in sport sciences publications and its influence on citation impact. *Scientometrics*. 2015. № 105 (2). P. 843–862.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2024

Olena Yu. SALMANOVA,

Doctor of Science in Law, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Anatoly T. KOMZYUK,

Doctor of Science in Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kostyantyn L. BUGAYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

The article emphasizes that the principles of international cooperation in the field of physical culture and sports express the most general and framework in relation to all other bases, fundamental provisions, which in their totality and interdependence are capable of expressing a unified vision of the international community regarding the essence of physical culture and sports. their main vocation, direction, tasks, forms, methods, directions of implementation and prospects for improvement.

It is noted that the principles of international cooperation in the field of physical culture and sports express the very vocation of sports as the basis of the comprehensive development of the individual, and are also organically connected at the global level with the Sustainable Development Goals of the United Nations and the principles of the Olympic movement, being in close interdependence with environmental and gender standards and inclusive practices.

Such principles of international cooperation in the field of physical culture and sports as the principle of social conditioning of international cooperation in the field of physical culture and sports and the determining influence on the lives of people all over the world are singled out and thoroughly characterized; the principle of international security and countering illegal activities in the course of

international cooperation in the field of physical culture and sports; the principle of broad autonomy of sports organizations in the course of international cooperation in the field of physical culture and sports; the principle of democratic accountability; the principle of widespread use of information technologies and the principle of scientificity.

Key words: *international cooperation, the sphere of physical culture and sports, principles.*

Ольга Ярославівна КОВАЛЬЧУК,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
(Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль)

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА: ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ УВ'ЯЗНЕНИХ

У статті застосовано мультидисциплінарний підхід, що поєднує методи інформаційних технологій (ІТ) та юридичної науки для обробки та аналізу правової інформації. Метою є отримання нових знань для ухвалення рішень у кримінальному судочинстві, зокрема щодо визначення ступені загрози для суспільства, яку становлять ув'язнені. Використано метод аналізу відповідності для виявлення взаємозв'язків між рівнем небезпеки для суспільства, соціально-демографічними характеристиками та інформацією про судимості засуджених. Встановлено, що більший ризик для суспільства становлять особи, які були вперше засуджені у молодому віці, мають низький рівень освіти, безробітні або частково зайняті, раніше були засуджені до умовної міри покарання та/або умовно-достроково звільнені. Отримані результати можуть бути використані для ухвалення обґрунтованих рішень судами, органами пробації та правоохоронними органами при призначенні міри та терміну покарання, визначенні доцільності умовно-дострокового звільнення та встановленні додаткових обмежень чи зобов'язань для засуджених після їх звільнення, ефективної організації нагляду та соціального супроводу звільнених осіб, розробки стратегій профілактики, запобігання та розкриття повторних злочинів. Запропонований підхід може сприяти забезпеченню балансу між захистом суспільства, справедливим правосуддям та реінтеграцією правопорушників.

Ключові слова: кримінальне судочинство, цифровізація судових процесів, правосуддя, ступінь небезпеки, інформаційна модель, ухвалення рішень, інформаційні технології, аналіз правової інформації, захист даних.

Постановка проблеми. Наукові дослідження та практика у сфері кримінального правосуддя переконливо демонструють, що раніше засуджені особи становлять значно вищий ризик для суспільства, ніж ті, хто не мав кримінального минулого. Тому запобігання рецидивізму і повторним

злочинам є одним із ключових пріоритетів забезпечення особистої та громадської безпеки. Невід'ємною складовою стратегії національної безпеки та цифровізації судочинства¹ є розробка ефективних інструментів для оцінювання рівня небезпеки, яку становлять для суспільства раніше засуджені особи. Ця оцінка відіграє вагомий роль в ухваленні судових рішень, зокрема щодо призначення терміну покарання, застосування умовно-дострокового звільнення або альтернативних заходів покарання. Така інформація забезпечує суддів та інших учасників судового процесу об'єктивними даними для ухвалення справедливих і зважених рішень, які враховують як інтереси суспільства, так і права засуджених осіб. Для об'єктивного оцінювання ступеня загрози, яку становить особа для суспільства, необхідно застосовувати мультидисциплінарний підхід, що поєднує знання з різних галузей, таких як кримінологія, психологія, соціологія та ІТ. Аналітичні моделі, розроблені засобами ІТ на основі індивідуальних соціально-демографічних характеристик засуджених, їхнього мікросоціального оточення та інформації про судимості засуджених, може надати цінні знання для правоохоронних і судових органів, органів виконання покарань та органів пробації.

Водночас важливо забезпечити дотримання етичних норм та принципів захисту приватності під час збору та обробки персональних даних. Створення консолідованих сховищ даних, захищених від кібератак та несанкціонованого доступу, дозволить ефективно зберігати, обробляти та аналізувати відповідну інформацію. Мультидисциплінарний підхід також повинен включати експертизу з галузі права та прав людини для гарантування справедливого та неупередженого ставлення до засуджених осіб. Поєднання наукових досліджень, сучасних ІТ цифровізації судочинства² та мультидисциплінарного підходу є необхідним для створення ефективної та надійної системи оцінювання рівня небезпеки, яку становлять раніше засуджені особи для суспільства. Це дозволить підвищити ступінь безпеки суспільства, забезпечити справедливе правосуддя та захист прав і свобод засуджених.

Факт скоєння повторних кримінальних злочинів особами, що вже відбували покарання за вчинене правопорушення, є однією із найбільш вагомих оцінок рівня небезпеки, яку становлять раніше засуджені особи для суспільства, та ефективності кримінальних судових вироків³. У науковій літературі широко представлені різнопланові дослідження щодо виявлення індивідуальних статичних і динамічних характеристик засуджених, що

¹ Kovalchuk O., Teremetskiy V. Informational and Legal Support of the Justice System. *The scientific notes. Series: Law*. 2023. №15. С. 271–278. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-271-278>.

² Teremetskiy V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(68), 33–42. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>.

³ Kovalchuk O., Kasianchuk M., Karpinski M., Shevchuk R. Decision-Making Supporting Models Concerning the Internal Security of the State. *INTL Journal of Electronics Telecommunications*. 2023. Vol. 96(2). P. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.24425/ijet.2023.144365>.

підвищують ризик скоєння кримінальних рецидивів¹. R. Yu, N. Langstrom, M. Forsman, A. Sjolander, S. Fazel та Ya. Molero вивчали взаємозв'язок між засудженням та кримінальними рецидивами². D. Yukhnenko, N. Blackwood та S. Fazel систематизували фактори небезпеки, яку становлять особи, засуджені за скоєння кримінальних злочинів³. Сьогодні надзвичайно актуальними є аналіз різноманітних соціально-економічних факторів, які асоціюють із скоєнням кримінальних рецидивів, виявлення відхилень, класифікація закономірностей та розробка ефективних обчислювальних моделей для прогнозування ризику скоєння злочинів за допомогою методів інноваційних ІТ⁴. В Україні такі дослідження є рідкісними, носять фрагментарний характер і не вирішують проблему в комплексі⁵. Актуальність досліджень з цієї тематики зумовлена необхідністю забезпечення безпеки суспільства, запобігання повторним злочинам, справедливого правосуддя, ефективного використання ресурсів, впровадження сучасних технологій та міждисциплінарного підходу в автоматизацію судочинства. Такі дослідження набувають більшої ваги у контексті прийняття Верховною Радою України 11 квітня 2024 року Закону №10449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»⁶, в якому зазначено, що «На військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період можуть бути призвані засуджені особи...».

Мета статті – розробити інформаційну модель для виявлення неочевидних взаємозв'язків між рівнем небезпеки, яку становлять раніше засуджені особи для суспільства, та їхніми соціально-демографічними характеристиками й умовами мікросоціального середовища.

Виклад основного матеріалу. Рівень злочинності зростає в багатьох країнах, що викликає занепокоєння суспільства та ставить нові виклики перед судовою системою та системою правопорядку⁷. Ця тенденція загрожує суспільній безпеці, економічному розвитку та підриває довіру

¹ Berezka K., Kovalchuk O. Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*. 2022. Vol. 22(1). P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.2478/fofi-2022-0001>.

² Yu R., Langstrom N., Forsman M., Sjolander A., Fazel S., Molero Ya. Associations between prisons and recidivism: A nationwide longitudinal study. *PLoS ONE*. 2022. Vol. 17. Article e0267941. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267941>.

³ Yukhnenko D., Blackwood N., Fazel, S. Risk factors for recidivism in individuals receiving community sentences: A systematic review and meta-analysis. *CNS Spectrums*. 2020. Vol 25(2). P. 252–263. DOI: [doi:10.1017/S1092852919001056](https://doi.org/10.1017/S1092852919001056).

⁴ Saravanan P., Selvaprabu J., Raj L.A., Khan A., Sathick K. Survey on crime analysis and prediction using data mining and machine learning techniques. *Lect. Notes Electr. Eng.* 2021. Vol. 688. P. 435–448. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-15-7241-8_31.

⁵ Kovalchuk O., Karpinski M., Banakh S., Kasianchuk M., Shevchuk R. Prediction Machine Learning Models on Propensity Convicts to Criminal Recidivism. *Information*. 2023. Vol. 14(3). P. 161. DOI: <https://doi.org/10.3390/info14030161>.

⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України № 3633-IX від 11.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>.

⁷ Gruszczyńska B., Gruszczyński, M. Crime and Punishment—Crime Rates and Prison Population in Europe. *Laws*. 2023. 12. Article 19. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws12010019>.

громадян до правоохоронних органів і судів. Необхідний комплексний підхід до боротьби зі злочинністю, який включає не лише підвищення ефективності правоохоронних органів, але й врахування того, що збільшення кількості ув'язнених не завжди знижує рівень злочинності та вимагає додаткових витрат¹. Слід розрізняти правопорушників, які не становлять значної загрози для суспільства, та злочинців з високим ступенем небезпеки для суспільства. Для першої категорії доцільно застосовувати програми реабілітації, психологічної підтримки та професійної підготовки, що дозволить їм повернутися до законотворчого життя². Для невинуватених злочинців мають застосовуватися жорсткі заходи відповідно до закону.

Ефективна стратегія запобігання злочинності повинна поєднувати репресивні й превентивні заходи та бути зосередженою на усуненні коренів проблеми і створенні сприятливого середовища для законотворчої поведінки громадян. Важливо аналізувати особу злочинця, а не лише факт скоєння злочину, щоб забезпечити краще розуміння причин протиправної поведінки та розробити індивідуальні підходи до реабілітації та ресоціалізації³. Об'єктивна оцінка ступеня небезпеки, який становить правопорушник для суспільства, є важливим елементом забезпечення верховенства права, справедливості та ефективності судочинства. Така оцінка базується на комплексному аналізі індивідуальних характеристик для визначення схильності до повторення правопорушень та можливості ресоціалізації⁴. Це надає суду важливу інформацію для призначення покарання, яке відповідає ступеню суспільної небезпечності злочину та ступеню загрози, яку становить правопорушник для суспільства, забезпечуючи баланс між цілями покарання та запобіганням новим злочинам, а також дає змогу вибрати належні реабілітаційні заходи.

Оцінка ступеня небезпеки, яку злочинець становить для суспільства, є важливим орієнтиром для суду при ухваленні рішень щодо покарання, умовно-дострокового звільнення, помилування та забезпечення безпеки під час здійснення правосуддя. Це один із ключових факторів, який суд враховує при обранні виду та строку покарання. Така оцінка дає суду можливість оцінити ризики та ухвалити обґрунтоване рішення про можливість дострокового звільнення засудженого або необхідність відбуття ним повного терміну покарання. Інформація про ступінь небезпеки також може бути використана судом для встановлення додаткових

¹ Adela H., Aldhaheeri W. The Impact of Crime Against a Person on Domestic Investment in Dubai. *J. Risk Financial Manag.* 2024. Vol. 17. Article 81. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm17020081>.

² Legodi R., Dube M. Community Reintegration of Offenders at an Overcrowded Rural Correctional Facility: Work Experiences of Correctional Officials. *Soc. Sci.* 2023. Vol. 12. Article 489. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12090489>.

³ Letlape O. W., Dube M. The Parole Officials' Views Concerning the Parole System in Rehabilitating Offenders from Brits Community Correction Centre in South Africa. *Soc. Sci.* 2023. Vol. 12. Article 410. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12070410>.

⁴ Kamaluddin M. R., Mahat N. A., Mat Saat G.A., Othman A., Anthony I. L., Kumar S., Wahab S., Meyappan S., Radhakrishnan B., Ibrahim F. The Psychology of Murder Concealment Acts. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 2021. Vol. 18. Article 3113. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18063113>.

обмежень або зобов'язань для засудженого після звільнення, наприклад, заборони наближатися до певних місць чи осіб, а також для вжиття необхідних заходів безпеки під час судового процесу.

Інформація про ступінь небезпеки, яку становить засуджений для суспільства, є важливою для широкого кола установ, таких як суди, установи виконання покарань, органи пробації, поліція, правоохоронні органи, психологічні та психіатричні установи. Ця інформація використовується для належного розподілу засуджених за режимами утримання, забезпечення безпеки персоналу та інших ув'язнених, організації нагляду та соціального супроводу після звільнення, визначення пріоритетів діяльності правоохоронних органів, планування заходів профілактики злочинів, нагляду за звільненими, розробки реабілітаційних та терапевтичних програм, зниження ризиків та корекції поведінки засуджених.

Стрімке зростання обсягів даних, які необхідно враховувати у судочинстві, зумовлює необхідність автоматизації визначення рівня небезпеки, яку становить засуджений для суспільства. Для об'єктивної оцінки потрібно враховувати величезну кількість факторів – від біографічних даних до психологічних профілів, деталей кримінальних справ та активності в інтернеті й соціальних мережах¹. Ручна обробка такого масиву інформації стає дедалі складнішою. Необхідно консолідувати та опрацьовувати дані з різноманітних джерел – від поліцейських баз даних до соціальних служб. Сучасне судочинство вимагає швидкого реагування, тому автоматизовані системи стають необхідністю для ефективної обробки великих обсягів даних.

Прикладні моделі, розроблені на основі статистичних даних та алгоритмах, що забезпечують неупередженість та усувають можливий людський фактор. Алгоритмізація забезпечує послідовність оцінювання, застосовуючи ті самі критерії до всіх випадків, на відміну від людського експертного аналізу, де можливі відхилення. Аналітичні моделі можуть надати вагомі об'єктивні знання при оцінюванні рівня небезпеки злочинців для суспільства, спростити та прискорити цей процес. Для України такі дослідження є інноваційними, оскільки наразі оцінювання небезпеки злочинців для суспільства проводиться в ручному режимі, що спричиняє нагальну потребу в розробці надійних прикладних рішень для автоматизації цього процесу.

Для встановлення неявних взаємозв'язків між рівнем небезпеки, яку становлять засуджені для суспільства, їхніми соціально-демографічними характеристиками та інформації про судимості використано аналіз відповідності². Прикладний аналіз проведено на основі офіційної інформації

¹ Onyeneke C. C., Karam A. H. An Exploratory Study of Crime: Examining Lived Experiences of Crime through Socioeconomic, Demographic, and Physical Characteristics. *Urban Sci.* 2022. Vol. 6. Article 43. DOI: <https://doi.org/10.3390/urbansci6030043>.

² Riani M., Atkinson A. C., Torti F., Corbellini A. Robust Correspondence Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series C: Applied Statistics.* 2022. Vol. 71. No 5. P. 1381–1401. DOI: <https://doi.org/10.1111/rssc.12580>.

з Єдиного реєстру засуджених та осіб, взятих під варту¹. Емпіричною базою є дані 13010 осіб, які відбувають покарання за скоєння кримінальних злочинів у закладах виконання покарань України. У дослідженні використано наступні показники:

- ступінь небезпеки, яку становлять засуджені для суспільства (*Recidivism*: 0 – невисокий, 1 – високий);
- стать (*Sex*: 0 – жінка, 1 – чоловік);
- вік на момент першого засудження до позбавлення волі (*AFA*: 1 – до 18 років, 2 – від 18 до 30 років; 3 – від 30 до 45 років; 4 – старші 45 років);
- вік на момент першого засудження до умовної міри покарання або позбавлення волі (*AFC*: 1 – до 18 років, 2 – від 18 до 30 років; 3 – від 30 до 45 років; 4 – старші 45 років);
- здобутий рівень освіти (*Education*: 0 – незакінчена середня освіта, 1 – середня освіта, 2 – спеціальна середня освіта, 3 – незакінчена вища освіта, 4 – вища освіта);
- тип зайнятості (*Employment*: 0 – безробітний, 1 – часткова зайнятість, 2 – повна зайнятість);
- раніше були умовно-достроково звільненні від відбування покарання (*Early Dismissals*: 0 – ні, 1 – так);
- раніше засуджені до умовної міри покарання (*Suspended Convictions* –: 0 – ні, 1 – так);
- наявність мотивації до звільнення (*Motivation*: 0 – ні, 1 – так).

Проведений аналіз взаємозв'язків між ступенем небезпеки, яку становлять засуджені для суспільства (високий/невисокий) та аналізованими факторами дає підстави зробити наступні висновки:

1. Існує прямий взаємозв'язок між ступенем небезпеки, яку засуджені становлять для суспільства (*Recidivism* = 1) та раннім засудженням (у підлітковому чи молодому віці) до реальної міри покарання та/або щодо якого раніше було застосовано умовне засудження (*AFA* = 1, *AFA* = 2, *AFC* = 1, *AFC* = 2) (Рис. 1, 2);

2. Спостерігається пряма залежність між ступенем небезпеки, яку становлять засуджені для суспільства та рівнем здобутої ними освіти: особи, що вчиняють повторні кримінальні злочини, в основному, мають незакінчену середню або середню освіту (*Education* = 0, *Education* = 1) (Рис. 3).

3. Безробітні засуджені (*Employment* = 0) та особи з частковою зайнятістю (*Employment* = 1) мають вищий ступінь небезпеки, яку вони становлять для суспільства (Рис. 4);

4. Засуджені, до яких раніше було застосовано умовно-дострокові звільнення від відбування покарання (*Early Dismissals* = 1) або ті, що раніше були засуджені до умовної міри покарання (*Suspended Conviction* =

¹ Єдиний реєстр засуджених та осіб, взятих під варту. URL: https://nais.gov.ua/registers/u_r_of_convicts_persons_taken_into_custody.

1), мають вищий ступінь небезпеки, яку вони становлять для суспільства (Рис. 5, 6);

5. Взаємозв'язок між ступенем небезпеки засуджених для суспільства, та їхньою мотивацією до звільнення, як і зі статтю особи, відсутній (Рис. 7, 8).

Ці висновки підтвердили результати, отримані у попередніх дослідженнях¹.

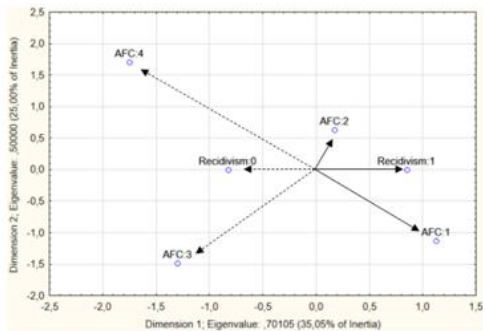

Рис. 1. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *AFA*

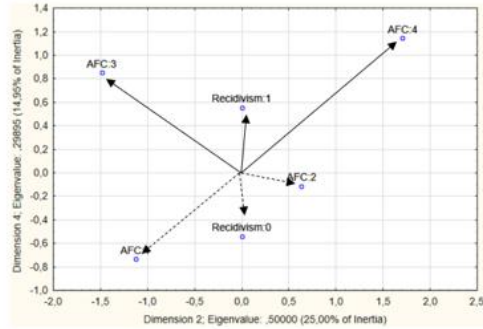

Рис. 2. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *AFC*

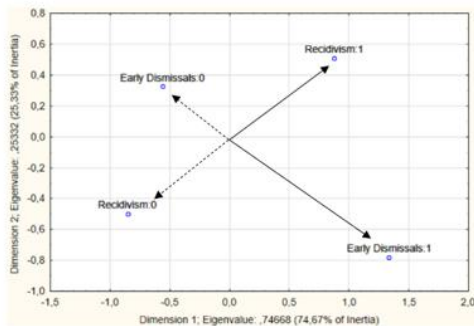

Рис. 3. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Education*

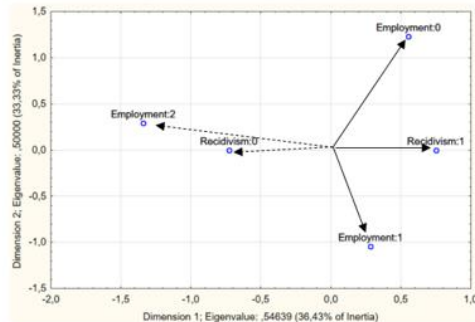

Рис. 4. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Employment*

¹ Kovalchuk O., Banakh S., Kasianchuk M., Moskaliuk N., Kaniuka V. Associative Rule Mining for the Assessment of the Risk of Recidivism. *CEUR Workshop Proceedings*. 2023. Vol. 3373. P. 376–387. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3373/paper24.pdf>.

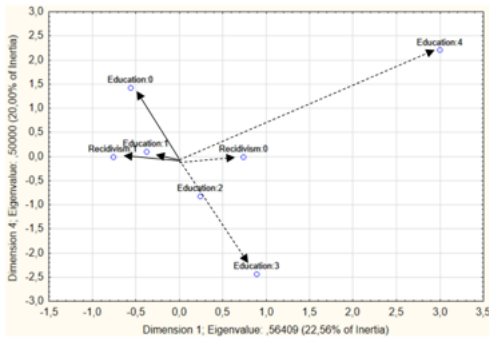

Рис. 5. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Early Dismissals*

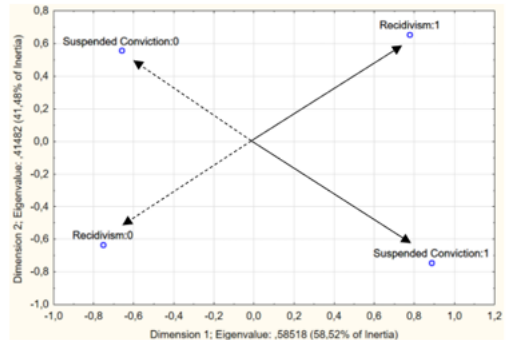

Рис. 6. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Suspended Conviction*

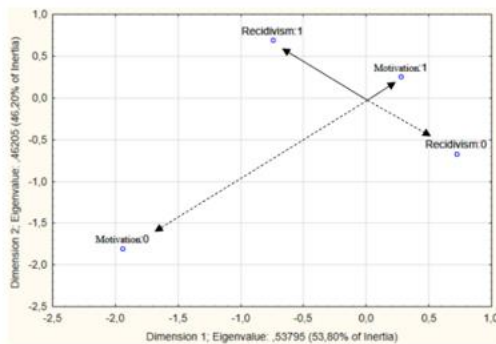

Рис. 7. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Motivation*

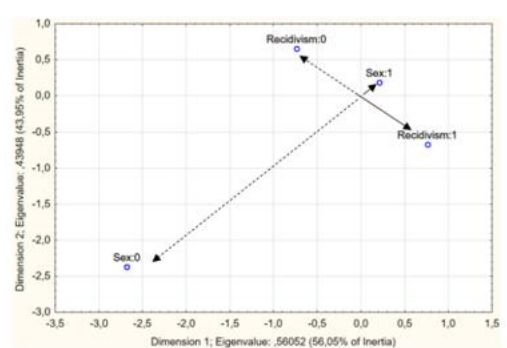

Рис. 8. Графік взаємозв'язків між *Recidivism* та *Sex*

Висновки. У цій статті застосовано мультидисциплінарний підхід, який полягає у використанні інструментів ІТ для обробки та аналізу правової інформації з метою отримання нових цінних знань та ухвалення рішень у судочинстві. Одним із таких важливих рішень є оцінювання рівня небезпеки засудженого, який він становить для суспільства. Такі знання дають можливість забезпечити баланс між захистом суспільства, дотриманням принципів справедливого правосуддя та успішною реінтеграцією правопорушників після відбуття покарання.

Застосування методів аналізу відповідності дозволило виявити неочевидні взаємозв'язки між рівнем небезпеки засуджених, який вони становить для суспільства, їхніми соціально-демографічними характеристиками й відомостями про судимості. Встановлено, що більший ризик для суспільства складають особи, які були засуджені до відбування покарання або умовної міри покарання у молодому віці, з незакінченою середньою або середньою освітою, безробітні або частково зайняті, були в минулому засуджені до умовної міри покарання та/або засуджені, до яких було застосовано умовно-дострокові звільнення від відбування покарання. Водночас не виявлено зв'язку між рівнем ризику засуджених, який вони становлять для суспільства, зі статтю та їхньою мотивацією до звільнення.

Отримані результати можуть надати вагому інформацію різним органам і установам для ухвалення обґрунтованих рішень. Зокрема, суди зможуть використовувати ці дані при призначенні покарання, враховуючи ризики повторних злочинів для певних категорій засуджених. Такі знання важливі для визначення доцільності умовно-дострокового звільнення, встановлення додаткових обмежень чи зобов'язань для засуджених після звільнення. Органи пробації отримують корисну інформацію для ефективної організації нагляду та соціального супроводу звільнених осіб з урахуванням їхнього рівня ризику рецидивізму. Правоохоронні органи можуть використати результати для розробки стратегій профілактики, запобігання та розкриття повторних злочинів, зосереджуючи зусилля на групах ризику. Отримані знання можуть підвищити рівень безпеки суспільства та забезпечити справедливе правосуддя, водночас захищаючи права та свободи засуджених. Однак додаткових досліджень потребують питання дотриманням принципів справедливості, неупередженості та поваги до прав людини при використанні ІТ в цифровізації судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний реєстр засуджених та осіб, взятих під варту. URL: https://nais.gov.ua/registers/u_r_of_convicts_persons_taken_into_custody.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України № 3633-IX від 11.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>.
3. Adela H., Aldhaheeri W. The Impact of Crime Against a Person on Domestic Investment in Dubai. *J. Risk Financial Manag.* 2024. Vol. 17. Article 81. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm17020081>.
4. Berezka K., Kovalchuk O. Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*. 2022. Vol. 22(1). P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.2478/fofi-2022-0001>.
5. Gruszczyńska B., Gruszczyński, M. Crime and Punishment—Crime Rates and Prison Population in Europe. *Laws*. 2023. 12. Article 19. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws12010019>.
6. Kamaluddin M. R., Mahat N. A., Mat Saat G.A., Othman A., Anthony I. L., Kumar S., Wahab S., Meyappan S., Radhakrishnan B., Ibrahim F. The Psychology of Murder Concealment Acts. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2021. Vol. 18. Article 3113. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18063113>.
7. Kovalchuk O., Banakh S., Kasianchuk M., Moskaliuk N., Kaniuka V. Associative Rule Mining for the Assessment of the Risk of Recidivism. *CEUR Workshop Proceedings*. 2023. Vol. 3373. P. 376–387. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3373/paper24.pdf>.
8. Kovalchuk O., Karpinski M., Banakh S., Kasianchuk M., Shevchuk R. Prediction Machine Learning Models on Propensity Convicts to Criminal

Recidivism *Information*. 2023. Vol. 14(3). P. 161. DOI: <https://doi.org/10.3390/info14030161>.

9. Kovalchuk O., Kasianchuk M., Karpinski M., Shevchuk R. Decision-Making Supporting Models Concerning the Internal Security of the State. *INTL Journal of Electronics Telecommunications*. 2023. Vol. 96(2). P. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.24425/ijet.2023.144365>.

10. Kovalchuk O., Teremeckiy V. Informational and Legal Support of the Justice System. *The scientific notes. Series: Law*. 2023. Vol. 15. P. 271–278. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-271-278>.

11. Legodi R., Dube M. Community Reintegration of Offenders at an Overcrowded Rural Correctional Facility: Work Experiences of Correctional Officials. *Soc. Sci.* 2023. Vol. 12. Article 489. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12090489>.

12. Letlape O. W., Dube M. The Parole Officials' Views Concerning the Parole System in Rehabilitating Offenders: Experiences from Brits Community Correction Centre in South Africa. *Soc. Sci.* 2023. Vol. 12. Article 410. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12070410>.

13. Onyeneke C. C., Karam A. H. An Exploratory Study of Crime: Examining Lived Experiences of Crime through Socioeconomic, Demographic, and Physical Characteristics. *Urban Sci.* 2022. Vol. 6. Article 43. DOI: <https://doi.org/10.3390/urbansci6030043>.

14. Riani M., Atkinson A. C., Torti F., Corbellini A. Robust Correspondence Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series C: Applied Statistics*. 2022. Vol. 71. No 5. P. 1381–1401. DOI: <https://doi.org/10.1111/rssc.12580>.

15. Saravanan P., Selvaprabu J., Raj L.A., Khan A., Sathick K. Survey on crime analysis and prediction using data mining and machine learning techniques. *Lect. Notes Electr. Eng.* 2021. Vol. 688. Pp. 435–448. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-15-7241-8_31.

16. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(68), 33–42. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>.

17. Yu R., Langstrom N., Forsman M., Sjolander A., Fazel S., Molero Ya. Associations between prisons and recidivism: A nationwide longitudinal study. *PLoS ONE*. 2022. Vol. 17. Article e0267941. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267941>.

18. Yukhnenko D., Blackwood N., Fazel, S. Risk factors for recidivism in individuals receiving community sentences: A systematic review and meta-analysis. *CNS Spectrums*. 2020. Vol. 25(2). P. 252–263. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31218975/>.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2024

OIha Ya. KOVALCHUK

Ph.D. in Physics and Mathematics, Associate Professor

(West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine)

DIGITALIZATION OF JUDICIARY: INFORMATION MODEL FOR ASSESSING THE DEGREE OF PUBLIC DANGER OF PRISONERS

The article applies a multidisciplinary approach that combines methods of information technology (IT) and legal science for processing and analyzing legal information. The aim is to obtain new knowledge for decision-making in criminal proceedings, particularly regarding determining the degree of threat to society posed by prisoners. The correspondence analysis method is used to identify the relationships between the level of danger to society, socio-demographic characteristics, and information about the convictions of convicts. It has been established that persons who were first convicted at a young age, have a low level of education, are unemployed or partially employed, were previously sentenced to a suspended sentence, and/or were suspended or released early, pose a greater risk to society. The obtained results can be used for making informed decisions by courts, probation bodies, and law enforcement agencies when determining the measure and term of punishment, determining the feasibility of early suspended release, and establishing additional restrictions or obligations for convicts after their release, effective organization of supervision and social support for released persons, developing strategies for prevention, prevention, and detection of repeated crimes. The proposed approach can contribute to ensuring a balance between protecting society, fair justice, and the reintegration of offenders.

Keywords: *criminal justice, digitalization of court proceedings, justice, degree of danger, information model, decision-making, information technology, legal information analysis, data protection.*

Андрій Павлович КОЛЕСНИКОВ,
кандидат економічних наук, доцент
(Західноукраїнський національний університет, м.
Тернопіль)

Єгор Ігорович ДОВГОПОЛИЙ
(Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна», м. Київ)

Сергій Петрович НАЗАРКЕВИЧ
(Херсонський державний університет, м. Херсон)

ІНСТРУМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА ІТАЛІЇ

Стаття присвячена дослідженню досвіду Республіки Польща та Італії у впровадженні електронного правосуддя. Обґрунтовано актуальність впровадження інноваційних механізмів у судочинство в умовах цифровізації суспільства та визначено, що електронне правосуддя може підвищити ефективність, прозорість, доступність та оперативність судової системи. Проаналізовано польські інструменти е-судочинства: дистанційний розгляд справ, цифровий запис процесів, електронну доставку

документів адвокатам через е-Сервіс, функціонування електронних судів з автоматизованим провадженням. В Італії розглянуто систему РСТ для електронного цивільного судочинства із застосуванням сертифікованої пошти, електронного підпису, хмарних технологій. Наведені статистичні дані свідчать про успішну інтеграцію е-інструментів у судові системи обох країн та економію від їх використання. Визначено переваги е-правосуддя: підвищення ефективності, доступності, прозорості судочинства, економія ресурсів. Окреслено напрямки запозичення позитивного досвіду Польщі та Італії для вдосконалення української моделі електронного правосуддя з урахуванням її специфіки. Наголошено на важливості наукового обґрунтування впровадження електронних технологій у судову систему як частини модернізації, спрямованої на підвищення її ефективності та відповідності європейським стандартам.

Ключові слова: Республіка Польща, Італія, судочинство, електронне правосуддя, е-Сервіс, РСТ, SPID.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та переходу до цифрової епохи перед органами судової влади постає нагальна потреба впровадження інноваційних механізмів здійснення правосуддя. Електронне правосуддя відкриває нові можливості для підвищення ефективності судочинства, забезпечення його прозорості, доступності та оперативності. Водночас, на шляху імплементації електронних інструментів у судову систему України існує низка перешкод організаційного, технічного та нормативно-правового характеру, що потребують розв'язання.

Досвід провідних європейських держав, зокрема Республіки Польща та Італії, демонструє позитивні результати запровадження електронного правосуддя. Проте процес цифровізації судочинства в різних країнах має свої особливості, зумовлені національними юридичними традиціями, рівнем розвитку інформаційних технологій та наявними ресурсами. Тому виникає необхідність ретельного аналізу кращих практик з метою виокремлення тих інструментів та підходів, які можуть бути успішно інтегровані в українську модель електронного правосуддя з урахуванням її специфіки.

Актуальність цієї проблематики посилюється в контексті реформування національної судової системи, спрямованої на її осучаснення та підвищення ефективності відповідно до європейських стандартів. Впровадження електронних технологій у сфері судочинства стає невід'ємним елементом модернізації роботи судів, що потребує належного наукового обґрунтування та супроводу.

Зауважимо, що дослідження закордонного досвіду електронного правосуддя є достатньо новітньою темою, оскільки останнє у багатьох країнах перебуває на етапі становлення. Окремі аспекти Закордонного

досвіду розглядала Н. Канюка¹ та О. Дубенко². Проблеми імплементації закордонного досвіду розглядав В. Теремецький, Є. Дуліба та інші автори³⁴. Окремі аспекти електронного правосуддя розглядалися нами раніше⁵.

Метою цієї статті є дослідження досвіду Республіки Польща та Італії у сфері запровадження елементів електронного правосуддя та пошуку шляхів імплементації їх досягнень в українську практику.

Виклад основного матеріалу. Серед усіх країн Європейського Союзу польська правова система найбільш споріднена з українською за етимологією формування та організаційно-правовим забезпеченням судочинства⁶.

Серед важливих ІКТ інструментів імplementованих в судах Польщі можна виокремити:

- дистанційний судовий розгляд – сторони провадження, а також свідки та експерти, не повинні особисто з'являтися в суді;
- цифровий запис процесу слухань – зали судових засідань обладнані цифровою аудіо- та відеоапаратурою для запису слухань; сторони провадження можуть отримати доступ до запису слухань через Інформаційний портал;
- е-Сервіс – система вручення судових листів через Інформаційний портал судів;
- електронне наказове провадження – судова процедура для стягнення певних грошових вимог, яка може повністю оброблятися в цифровому форматі;
- система автоматичного випадкового розподілу справ між суддями – алгоритм для випадкового розподілу складів, щоб забезпечити їх випадкове призначення до окремих справ;
- е-Payment – електронна система сплати судових зборів;
- е-Аукціони – форма публічних торгів у виконавчому провадженні, що проводяться в електронному вигляді на вимогу кредиторів.

Найбільш актуальні цифрові та технічні інструменти, що наразі доступні в судочинстві стосуються дистанційного розгляду, цифрового запису слухань, наказового провадження та е-Сервісу.

¹ Канюка Н. Закордонний досвід електронного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1. С. 194–202.

² Дубенко О. М. Закордонний досвід та напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №3. С. 133–139. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.21>.

³ Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>.

⁴ Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2. С. 130–143.

⁵ Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи правосуддя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 141–147.

⁶ Дубенко О. М. Закордонний досвід та напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №3. С. 133–139. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.21>

Дистанційний судовий розгляд проводиться за допомогою технічних пристроїв, що дозволяють здійснювати провадження віддалено з одночасною прямою трансляцією відео та аудіо особам, які беруть участь у слуханні без фізичної необхідності бути присутніми у будівлі суду. Проведення дистанційного слухання можна відхилити лише в разі необхідності розгляду справи в невідкладному порядку. На вимогу сторони, повідомленої не пізніше ніж за п'ять днів до запланованої дати такого слухання, суд надає можливість взяти участь у судовому розгляді в приміщенні суду, якщо сторона або викликана особа вкаже у заяві, що вона не має технічного обладнання для участі поза межами суду.

У цивільному судочинстві суди широко використовують віддалені слухання. Це популярне рішення, і з липня 2020 року до кінця 2022 року загалом було проведено понад 500 000 проваджень у дистанційному режимі¹.

Суд вручає судові листи адвокату, адвокату-радникові, патентному повіреному або Генеральному адвокату Республіки Польща шляхом внесення їх змісту до інформаційно-комунікаційної системи, що використовується для надання доступу до таких листів (Інформаційний портал судів)². Датою вручення вважається дата, коли отримувач ознайомився з листом, внесеним до Інформаційного порталу судів. У разі неознайомлення лист вважається врученим після закінчення 14 днів з дати, коли лист було внесено до Інформаційного порталу судів.

Після впровадження нової системи на початку липня 2020 року адвокати вже отримали понад 13,5 мільйонів документів через Інформаційний портал судів, включно з приблизно 5,6 мільйони повісток. Кількість користувачів Інформаційного порталу судів, які є адвокатами, що ведуть судові справи, наближається до 100% (майже 54 000 осіб)³. Загалом до Інформаційного порталу судів було завантажено понад 340,8 мільйонів документів та майже 10,2 мільйона записів, що стосуються 68,7 мільйонів опублікованих справ. За оцінками фахівців використання е-Сервісу вже дозволило заощадити понад 43 мільйони злотих Державної скарбниці Польщі⁴.

Цивільний процесуальний кодекс передбачає запис слухань за допомогою аудіо- та відеообладнання. Понад 2500 залів суду в Польщі обладнані цифровою аудіо- та відеоапаратурою. Таким чином уже зафіксовано понад 9,2 мільйони слухань. Учасники процесу мають доступ до запису судового засідання через Інформаційний портал судів. Записи

¹ Council of Europe. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report - 2022. Part 2: Country profiles. URL: <https://rm.coe.int/cepej-fiche-pays-2020-22-e-web/1680a86276>.

² Portal Informacyjny Sądu. URL: <https://portal.wroclaw.sa.gov.pl/>

³ Mikołajczuk E. Analiza funkcjonowania Portali Informacyjnych Sądów Powszechnych. Analizy wymiaru sprawiedliwości, Warszawa 2020. URL: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/02/IWS_Miko%C5%82ajczuk-E._Analiza-funkcjonowania-Portali-Informacyjnych-S%C4%85d%C3%B3w-Powszechnych.pdf.

⁴ Badanie postaw i zachowań Polek i Polaków w obszarze finansów w latach 2017-2023. Finanse w czasach inflacji, Marzec 2023. URL: <https://autopay.pl/storage/aktualnosci/finanse-w-czasach-inflacji---raport-z-badania-marzec-2023.pdf?v=orig>.

виконують роль електронних протоколів судових засідань, що скорочує час засідань.

Дистанційний судовий розгляд та цифровий запис слухань, як правило, є обов'язковими, якщо суд не вирішить інакше. Наразі е-Сервіс використовується лише для надсилання документів на електронні адреси адвокатів.

Цивільний відділ Люблінського Регіонального суду, який є повноцінним електронним судом (нині Шостий цивільний відділ Люблінського-Західного Регіонального суду) розпочав свою діяльність у січні 2010 року. Цей суд розглядає справи в рамках електронного наказового провадження (електронне провадження за наказом про сплату), згідно ст. 125 Цивільного процесуального кодексу¹.

Юрисдикція е-суду поширюється на всю територію Польщі, незалежно від місця проживання або місцезнаходження відповідача. Він має повноваження розглядати цивільні грошові позови (у тому числі комерційні та трудові спори). справи розглядаються в рамках електронного провадження незалежно від загальної суми спору. Суд не має повноважень щодо особистих немайнових позовів та сімейних справ.

Слід підкреслити, що подання справи до е-Суду є лише альтернативою традиційному провадженню. Іншими словами, запровадження е-суду не обмежило доступу громадян до традиційних судів². Позивач (сторона, яка порушує справу) спілкується з судом виключно в електронній формі за допомогою системи, призначеної для електронного наказного провадження. Після реєстрації на платформі [e-sad.gov.pl](https://www.e-sad.gov.pl) позивач може надсилати та редагувати бланк позову та подальші документи чи докази до е-суду, однак одночасне подання у традиційний спосіб (поштою) стає недійсними. Подання в електронному кабінеті здійснюється з використанням простого електронного підпису чи безпечного електронного підпису. Простий електронний підпис отримується в EPU безкоштовно, але перед цим необхідно налаштувати обліковий запис³. Після активації облікового запису потрібно подати заявку на сертифікат Центру сертифікації EPU. Для правильної установки сертифіката в операційній системі потрібен пароль сертифіката, який надсилається електронною поштою. Термін дії простих сертифікатів електронного підпису становить один рік⁴. Безпечний електронний підпис підтверджується дійсним кваліфікованим сертифікатом однієї із сертифікаційних компаній платно (кваліфікований електронний підпис) і діє на постійній основі.

Відповідач в наказовому провадженні може обрати електронну або традиційну (паперову) форму судового провадження. Проте, якщо відповідач обирає електронний спосіб, це стає єдиною формою зв'язку.

¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640430296>

² E-court basic information. URL: https://www.e-sad.gov.pl/Subpage.aspx?page_id=35.

³ Profil Zaufany. URL: <https://www.gov.pl/web/profilzaufany>.

⁴ E-Sąd. URL: <https://www.e-sad.gov.pl/>

Найпоширенішим типом рішення є наказ (ухвала) про сплату. Посадова особа суду (референдар) проводить "закрите" розслідування обґрунтованості позову, викладеного в позовній заяві. Якщо суд доходить висновку, що позов є обґрунтованим, електронна система готує проект наказу, який згодом підписується посадовою особою за допомогою електронного підпису (спеціального індивідуального коду, присвоєного посадовим особам, які розглядають справи). У випадку, якщо позов видається необґрунтованим, наказ про сплату не видається, і провадження припиняється (ст. 505 Цивільного процесуального кодексу) ¹.

Наказ про сплату автоматично вручається позивачу за допомогою електронної системи, тоді як вручення позовної заяви та наказу відповідачеві відбувається традиційним шляхом (поштою). Відповідач може подати письмове заперечення проти наказу про сплату протягом двох тижнів з дати належного вручення наказу. Заперечення безкоштовне і має відповідати формальним вимогам до процесуальних документів (серед іншого: номер справи, дата видачі наказу, підпис відповідача або його представника) (ст. 126 ЦПК Республіки Польща) ².

У справах, порушених після 6 лютого 2020 року, заперечення має зазначити, чи заперечує відповідач проти наказу про сплату повністю чи частково, і обґрунтувати аргументи захисту, а також надати факти та докази. Подання відповідачем обґрунтованої заяви про заперечення скасовує платіжне доручення і призводить до закриття провадження ³. Слід зазначити, що у разі закриття провадження кожна сторона несе свої витрати, пов'язані з участю у справі, які не відшкодовуються. Проте позивач протягом трьох місяців з моменту винесення ухвали про закриття провадження у справі може звернутися з таким самим позовом до суду загальної інстанції. У цьому випадку всі правові наслідки мають силу з дати подання позову до електронного суду. Суд загальної юрисдикції за клопотанням сторін розглядатиме та розподілятиме судові витрати, понесені сторонами в електронному суді. Якщо відповідач утримується від подання заперечення – платіжний наказ (платіжний лист) набирає законної сили, а виконавчий документ виноситься в електронну систему посадовою особою суду. Отриманий виконавчий лист дає можливість судовому виконавцю відкрити виконавче провадження для здійснення стягнення.

Судовий збір, що сплачується в електронному порядку, може бути сплачений лише за допомогою електронних засобів через постачальника платіжних послуг. Він становить чверть суми, яка сплачується за традиційною процедурою ⁴.

¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640430296>,

² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640430296>

³ E-court basic information. URL: https://www.e-sad.gov.pl/Subpage.aspx?page_id=35

⁴ Online processing of cases and e-communication with courts in Poland. URL: https://ejustice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts?POLAND&ini_t=true&member=1_

Індекс використання ІКТ у судах Польщі становить 7,1, що трохи вище медіани використання в ЄС в середньому, і зі значним зростанням порівняно з 2018 роком. Покращення відбуваються в багатьох інструментах ІКТ пов'язаних з судами. Частка бюджету ІКТ у бюджеті суду становить 4,5%, що значно вище середнього показника в ЄС¹. Станом на 2024 рік здійснюються заходи щодо подальшого посилення цифровізації судових процесів. Планується створити додаток на смартфонах, який дозволить надсилати листи до суду для отримання інформації про хід справ та доступу до оцифрованих матеріалів справ. Очікується, що в довгостроковій перспективі це призведе до повної цифровізації судових матеріалів².

Для порівняння нами було обрано ще одну країну ЄС, а саме Італію. В Італії впроваджено систему електронного цивільного судочинства (Processo Civile Telematico – PCT), яка представляє собою цифрову систему управління цивільним процесом³. Система PCT впроваджувалася поступово, починаючи з низки експериментів з 2001 року. Постанова Міністерства юстиції від 17 липня 2008 року встановлювала детальні технічні та експлуатаційні норми для використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві. Ця Постанова замінена Указом Міністра від 21 лютого 2011 р., № 44 з прийняттям «Регламенту про технічні правила для впровадження у цивільному та кримінальному процесі інформаційних та комунікаційних технологій»⁴. Нормативно-правовий акт визначав правила застосування електронних засобів на різних етапах цивільного процесу, забезпечуючи єдині стандарти та вимоги для всіх учасників. Зокрема, в документі були прописані вимоги до форматів електронних документів, процедури електронного підпису, особливості електронного документообігу та обміну інформацією між сторонами процесу.

З 2005 по 2009 роки в окремих судах Італії тестувалася PCT, яка спочатку працювала лише щодо майнових позовів і була реалізована в 5 із 165 судів. Повноцінно функціонувати система почала з червня 2014 року, коли подання процесуальних документів через Інтернет для певних видів проваджень стало обов'язковим. Італійське законодавство визнає електронний документообіг повноцінним аналогом паперового⁵. З часом частота використання системи збільшилась, а сьогодні сервіс перейменовано на Portale dei Servizi Telematici del Ministero della Giustizia -

¹ Council of Europe. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report - 2022. Part 2: Country profiles. URL: <https://rm.coe.int/cepej-fiche-pays-2020-22-e-web/1680a86276>

² CMS Law Firm Website. CMS Expert Guide to Digital Litigation in Poland. URL: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-digital-litigation/poland>

³ Processo Civile Telematico. URL: <https://www.processociviletelematico.it/>

⁴ Regolamento concernente le regole tecniche per l'adozione nel processo civile e nel processo penale, delle tecnologie dell'informazione e della comunicazione, in attuazione dei principi previsti dal decreto legislativo Указ Міністра від 21 лютого 2011 р., № 44, Регламент про технічні правила для впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у цивільному та кримінальному судочинстві. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.ministeriale:2011-02-21;44!vig>

⁵ Codice Civile. URL: <https://www.brocardi.it/codice-civile/libro-sesto/titolo-ii/capo-ii/sezione-ii/art2702.html>

Портал телематичних послуг Міністерства юстиції¹.

З використанням PST можливі наступні послуги: електронне заповнення процесуальних документів; віртуальні консультації щодо використання системи та подання електронних документів; електронні запити та надання електронних копій; можливість використання спеціальної електронної пошти, за допомогою якої користувачі можуть отримувати інформацію із канцелярії суду.

Система PST складається з двох основних компонентів: асинхронних комунікацій та синхронних послуг. Синхронні послуги дозволяють онлайн доступ до інформації, електронних актів і документів, що зберігаються у файловій системі. Для забезпечення надійного доступу до синхронних послуг системи PST, таких як онлайн перегляд інформації та електронних документів, необхідна автентифікація користувачів. Це дозволяє гарантувати безпеку та конфіденційність даних. Процес автентифікації здійснюється через спеціальні зовнішні точки доступу, уповноважені Міністерством юстиції, або через Італійський портал електронного правосуддя, (також наданий Міністерством). Серед таких аналогом українського додатку Дія є сервіс Public System of Digital Identity SPID — це спосіб цифрової ідентифікації для доступу до онлайн-сервісів держави. З системою SPID цифрова ідентифікація стає універсальною для багатьох цілей, наприклад запис в дитячий садок, запит нормативного акту і т.д., все доступне через унікальний, безпечний та сертифікований PIN-код. SPID є своєрідним універсальним паспортом, який можна використовувати на будь-якому пристрої, ПК, ноутбукі, смартфоні. Розробкою та управлінням сервісу займається Agenzia per l'Italia Digitale (AgID) - Цифрове Агентство Італії, вищий орган щодо управління ІКТ². Разом з тим, система PST передбачає можливість отримання загальнодоступної знеособленої інформації про стан проваджень без проходження автентифікації.

Асинхронні комунікації PST забезпечують передачу електронних правових актів та офіційних повідомлень. Для цього використовується "сертифікована пошта" (PEC) та цифровий підпис. Постачальники PEC також уповноважуються AgID. При електронному поданні правових актів зовнішніми користувачами системи PST, самі акти та супровідні документи упаковуються в зашифрований конверт формату S/MIME, який необхідно приєднати до повідомлення сертифікованої електронної пошти (PEC).

Цей конверт повинен містити:

- сам нормативно-правовий акт у форматі PDF, підписаний цифровим підписом автора;
- спеціальний XML-файл зі структурованою інформацією про акт, відповідно до його типу; цей файл також підписується цифровим підписом;
- всі додаткові документи, що додаються до нормативно-правового

¹ Portale dei Servizi Telematici del Ministero della Giustizia. URL: https://pst.giustizia.it/PST/en/homepage.wp?request_locale=en,

² Agenzia per l'Italia Digitale (AgID). URL: <https://www.agid.gov.it/>

акту¹.

Важливим аспектом безпеки системи є використання цифрових підписів для поштових повідомлень та звітів (квитанцій) про доставку. Це гарантує автентичність, неспростовність та цілісність даних, оскільки кожне повідомлення та квитанція мають цифровий підпис як відправника, так і одержувача.

Офіційним часом доставки акта до суду, який враховується при обчисленні процесуальних строків, вважається мітка часу на квитанції про доставку повідомлення PEC. Після доставки повідомлення PEC до поштової скриньки суду, воно автоматично отримується та перевіряється системою. Зашифрований конверт розшифровується, а його вміст формально перевіряється, відправнику надсилається повідомлення PEC з результатами цих перевірок. Якщо всі перевірки пройдено успішно, вміст конверта надається працівнику суду чи державного органу для остаточного прийняття та оновлення системи управління справами. Після цього відправнику надсилається повідомлення PEC про успішне прийняття, і з цього моменту файли стають доступними для онлайн-запитів всіх сторін, що беруть участь у процедурі. Повідомлення PEC також автоматично надсилається щоразу, коли необхідно доставити електронні документи або сповіщення юристам чи іншим учасникам справи. В такому випадку зміст і саме повідомлення автоматично генеруються відділом управління справами.

Крім РСТ, в Італії функціонують додаткові ресурси для доступу до правової інформації. Верховний касаційний суд (Corte Suprema di Cassazione) має власний портал, який сформовано з 2х основних розділів Один присвячений актуальним цивільним і кримінальним справам. Доступ надається тільки визначеним і уповноваженим юристам, які беруть участь у конкретних справах, відповідно до законодавства Італії про захист даних. Доступ здійснюється через дійсний цифровий сертифікат, приєднаний до смарт-картки або через системи SPID. Точка доступу PDA (веб-вікно) дозволяє юристу використовувати консультації та електронну передачу документів. Ці точки доступу засвідчені Міністерством юстиції.

Інша система Italgire DB, доступна через той самий портал, містить мільйони документів про минулі судові процеси (переважно судові рішення) у цивільних і кримінальних справах. Ці дані доступні безкоштовно для окремих суб'єктів судової системи (суддів, прокурорів, судових розпорядників), а також можуть бути доступні для адвокатів, університетів та інших зацікавлених сторін за сплату невеликої абонентської плати. Реєстри прецедентного права та цифрові документи в комп'ютеризованих файлах цивільних справ можна знайти також на платформах загальних та апеляційних судів.

Впровадження системи електронного цивільного судочинства PST в Італії зумовлене необхідністю досягнення ряду важливих цілей,

¹ Там само

спрямованих на модернізацію та підвищення ефективності судової системи. Передусім, система спрямована на підвищення доступності до правосуддя для громадян та юридичних осіб, надавши їм можливість звертатися до судів у зручний спосіб, без необхідності фізично відвідувати суд. Це є особливо важливим для забезпечення рівного доступу до правосуддя в різних регіонах країни. Крім того, перехід на електронний документообіг дозволив значно оптимізувати та пришвидшити обмін юридичними документами між сторонами, суддями та іншими учасниками процесу, сприяючи підвищенню ефективності. Автоматизація багатьох процесів, пов'язаних з обробкою та передачею документів, також сприяла скороченню робочого часу працівників судів, дозволяючи їм зосередитися на більш важливих завданнях.

Застосування системи також виявилось економічно вигідним, забезпечивши значну економію ресурсів. Аналіз використання РСТ станом на 2016 рік демонструє високий рівень інтеграції системи серед юридичної спільноти та судових органів. Система налічувала понад 1 мільйон зовнішніх користувачів, з яких 250 000 були юристами. Близько 4 500 суддів використовували систему щодня, а майже 2 000 з них – також поза офісом, що підкреслює важливість РСТ у повсякденній судовій роботі. Через систему було подано майже 20 мільйонів електронних актів за період з 2013 по 2016 рік, при цьому щомісяця подавалося близько 700 000 актів від зовнішніх користувачів та 400 000 від суддів. Всі 165 судів першої інстанції, 26 апеляційних судів та Верховний суд були зобов'язані комунікувати електронно, що свідчить про повну інтеграцію системи. За 12 місяців 2016 року було надіслано понад 17 мільйонів повідомлень, підкреслюючи масштаб використання електронних комунікацій. Річна економія на сповіщеннях оцінювалася в 55 мільйонів євро, що демонструє значну економічну вигоду від використання РСТ¹.

Італійська система електронного судочинства PST розглядається як достатньо інноваційна у світі. Вона дозволяє повністю автоматизувати процес управління судовими справами, зберігати всю документацію в електронному вигляді та забезпечити надійний обмін інформацією між судами, адвокатами та іншими учасниками процесу. З 2018 по 2020 рік Італія збільшила бюджет, виділений на витрати щодо ІТ на правосуддя та навчання судів². Експерти відзначають, що впровадження PST значно підвищило ефективність та прозорість судової системи Італії, скоротило затримки у розгляді справ та зменшило навантаження на персонал судів. Водночас зберігаються виклики, пов'язані з підготовкою кадрів та необхідністю постійної модернізації системи. Значна кількість користувачів, активне використання суддями, а також великі обсяги електронних документів та повідомлень свідчать про успішну інтеграцію цифрової

¹ Italian Ministry of Justice. Information Technologies Department Report. E-Justice in Italy: On-Line Civil Trial. URL: https://pst.giustizia.it/PST/resources/cms/documents/eJustice_in_Italy_rev_May_2016.pdf

² Council of Europe. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report - 2022. Part 2: Country profiles. URL: <https://rm.coe.int/cepej-fiche-pays-2020-22-e-web/1680a86276>.

системи в суспільстві.

У результаті нещодавньої реформи цивільного судочинства, що набула чинності з 1 березня 2023 року, покращуються наявні інструменти для повністю цифрового цивільного процесу та остаточно включаються до Цивільного процесуального кодексу положення щодо використання відеоконференцій для слухань¹.

Наразі в контексті продовження модернізації державного управління реалізуються деякі проекти з посилення цифровізації. Наприклад, Міністерство юстиції націлене на поступову заміну використання сертифікованої електронної пошти (PEC) як технології передачі процесуальних документів на користь інших інструментів, які спочатку доповнюватимуть поточну технологію, даючи фахівцям альтернативу, а потім – замінять її, таким чином подолавши проблеми, пов'язані зі зниженою транспортною спроможністю PEC та зовнішніх інфраструктур. Міністерство юстиції через Головне управління автоматизованих інформаційних систем AgID проводить постійні дослідження та розробки, спрямовані на визначення сучасних технологій та інфраструктур, що застосовуються в юстиції відповідно до останніх розробок у цифровому секторі².

У цьому контексті одним із найвагоміших напрямів розвитку є впровадження хмари Justice, яка матиме ключове завдання раціоналізації та однорідності послуг шляхом переосмислення роботи мережі з метою забезпечення належного рівня безпеки та більшого контролю над доступом до даних у повній відповідності чинним нормам. Інші ключові цілі стосуються впровадження вдосконалених та інтегрованих інструментів для забезпечення уніфікованого контролю питань безпеки відповідно до вимог стандартів, пов'язаних з Національним агенством кібербезпеки; створення єдиної платформи управління документами з гарантованим рівнем безпеки та конфіденційності документів, здатної взаємодіяти з безліччю додатків Justice; і постійне спрощення програм для кінцевих користувачів для полегшення робочого процесу.

Висновки. Проведене дослідження дозволило окреслити шляхи удосконалення окремих інструментів електронного правосуддя на основі закордонного досвіду. Зокрема, перспективним є запозичення досвіду ведення електронних протоколів судових засідань в Республіці Польща, що дозволить зекономити значний обсяг часу і коштів. Також позитивним є досвід автоматичної підготовки е-Судом проектів рішень та проект Італії щодо впровадження хмари Justice.

Разом з тим, варто відзначити і окремі переваги електронного правосуддя України. Зокрема у порівнянні з республікою Польща в Україні

¹ Piano Nazionale di Ripresa e Resilienza, PNRR. URL: <https://www.italiadomani.gov.it/en/Interventi/riforme/riforme-orizzontali/riforma-della-giustizia.html>

² Guerino Ferri, Cartabia: Italy justice reform – section dealing with judicial technical consultants. October 2, 2023. European Expertise and Expert Institute. URL: <https://experts-institute.eu/en/expertise-law-and-jurisprudence/cartabia-italy-justice-reform/>

документи в електронній формі надсилаються усім учасникам судового процесу, а не лише адвокатам. Перспективою подальших досліджень є проведення наукових розвідок щодо можливості акумулювання досвіду інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agenzia per l'Italia Digitale (AgID). URL: <https://www.agid.gov.it/>
2. Badanie postaw i zachowań Polek i Polaków w obszarze finansów w latach 2017-2023. Finanse w czasach inflacji, Marzec 2023. URL: <https://autopay.pl/storage/aktualnosci/finanse-w-czasach-inflacji---raport-z-badania-marzec-2023.pdf?v=orig>
3. CMS Law Firm Website. CMS Expert Guide to Digital Litigation in Poland. URL: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-digital-litigation/poland>
4. Codice Civile. URL: <https://www.brocardi.it/codice-civile/libro-sesto/titolo-ii/capo-ii/sezione-ii/art2702.html>
5. Council of Europe. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report - 2022. Part 2: Country profiles. URL: <https://rm.coe.int/cepej-fiche-pays-2020-22-e-web/1680a86276>
6. Council of Europe. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report - 2022. Part 2: Country profiles. URL: <https://rm.coe.int/cepej-fiche-pays-2020-22-e-web/1680a86276>
7. E-court basic information. URL: https://www.e-sad.gov.pl/Subpage.aspx?page_id=35
8. E-Sąd. URL: <https://www.e-sad.gov.pl/>
9. Guerino Ferri, Cartabia: Italy justice reform – section dealing with judicial technical consultants. October 2, 2023. European Expertise and Expert Institute. URL: <https://experts-institute.eu/en/expertise-law-and-jurisprudence/cartabia-italy-justice-reform/>
10. Italian Ministry of Justice. Information Technologies Department Report. E-Justice in Italy: On-Line Civil Trial. URL: https://pst.giustizia.it/PST/resources/cms/documents/eJustice_in_Italy_rev_May_2016.pdf
11. Mikołajczuk E. Analiza funkcjonowania Portali Informacyjnych Sądów Powszechnych. Analizy wymiaru sprawiedliwości, Warszawa 2020. https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/02/IWS_Miko%C5%82ajczuk-E._Analiza-funkcjonowania-Portali-Informacyjnych-S%C4%85d%C3%B3w-Powszechnych.pdf
12. Online processing of cases and e-communication with courts in Poland. URL: https://ejustice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts?POLAND&init=true&member=1

13. Piano Nazionale di Ripresa e Resilienza, PNRR. URL: <https://www.italiadomani.gov.it/en/Interventi/riforme/riforme-orizzontali/riforma-della-giustizia.html>
14. Portale dei Servizi Telematici del Ministero della Giustizia. URL: https://pst.giustizia.it/PST/en/homepage.wp?request_locale=en
15. Processo Civile Telematico. URL: <https://www.processociviletelematico.it/>
16. Profil Zaufany. URL: <https://www.gov.pl/web/profilzaufany>
17. Regolamento concernente le regole tecniche per l'adozione nel processo civile e nel processo penale, delle tecnologie dell'informazione e della comunicazione, in attuazione dei principi previsti dal decreto legislativo Указ Міністра від 21 лютого 2011 р., № 44, Регламент про технічні правила для впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у цивільному та кримінальному судочинстві. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.ministeriale:2011-02-21;44!vig>
18. Teremetskyi V., Boiko V., Malyshev O., Seleznova O., Kelbia S. Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 68. P. 33–42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>
19. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640430296>
20. Дубенко О. М. Закордонний досвід та напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №3. С. 133-139. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.21>
21. Інформаційний портал суду / Portal Informacyjny Sądu. URL: <https://portal.wroclaw.sa.gov.pl/>
22. Канюка Н. Закордонний досвід електронного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1. С. 194–202.
23. Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи правосуддя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 141–147.
24. Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2. С. 130–143.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2024

Andrii P. KOLESNIKOV,
PhD in Economics, Associate Professor
(West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine)

Yehor Ih. DOVHOPOLYI,
Postgraduate student

(Open International University of Human Development «Ukraine», Kyiv, Ukraine)

Serhii P. NAZARKEVYCH,

Postgraduate student

(Kherson state university, Kherson, Ukraine)

INSTRUMENTS FOR IMPLEMENTING E-JUSTICE: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND AND ITALY

The article studies the experiences of the Republic of Poland and Italy in implementing electronic justice. The paper substantiates the relevance of introducing innovative mechanisms in judicial proceedings in the context of the digitalization of society. The article determines that electronic justice can increase the efficiency, transparency, accessibility, and promptness of the judicial system. The paper analyzes Polish e-judiciary tools: remote case consideration, digital recording of proceedings, electronic document delivery to lawyers through the e-Service, and the functioning of electronic courts with automated proceedings. The paper examines Italian PCT system for electronic civil proceedings with the use of certified mail, electronic signatures, and cloud technologies. The presented statistical data indicate the successful integration of e-tools into the judicial systems of both countries and the budget savings from their implementation and use. The paper identifies the advantages of e-justice: increased efficiency, accessibility, transparency of judicial proceedings, and resource savings. The author outlines the areas for borrowing the positive experience of Poland and Italy to improve the Ukrainian model of e-justice, taking into account its specifics. The author emphasizes the importance of scientific substantiation of the introduction of electronic technologies into the judicial system as part of modernization aimed at increasing its efficiency and compliance with European standards.

Keywords: *Republic of Poland, Italy, judiciary, electronic justice, e-Service, PST, SPID.*

Володимир Олександрович ІВАНЦОВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Катерина Олександрівна ЧИШКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Олександр Олександрович АВДЕЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, ОБЛІКУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ, ДСНС, ДБР)

У статті проаналізовано окремі положення Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку № 10449 від 30.01.2024, в результаті чого було виявлено ряд суттєвих недоліків вказаного

документу, а також сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення його змісту. У пояснювальній записці не обґрунтовано доцільність внесення змін до Законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» тощо, що призвело до юридичних помилок, нелогічних пропозицій і виникнення імовірності порушення конституційних прав і свобод громадян.

Доцільно виключити з Прикінцевих та перехідних положень вказаного законопроекту норму про те, що: «громадяни чоловічої статі, які проходять службу у Національній поліції України, Службі судової охорони, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державній кримінально-виконавчій служби України зобов'язані протягом 60 днів з дня набрання чинності Закону статті на військовий облік військовозобов'язаних у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки за своїм місцем проживання;», залишивши щодо цієї норми актуальну редакцію відповідного абзацу ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Норма щодо обмеження права на державну службу для осіб чоловічої статі віком до 60 років, які не пройшли базову загальновійськову підготовку або військову службу: 1) порушує ст. 38 Конституції України; 2) суперечить п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу»; 3) містить ознаки дискримінації за ознаками статі та віку.

Ключові слова: воєнний стан, мобілізація, держава служба, публічна служба, проходження служби, поліція, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми. Питання мобілізації в країнах особливо гостро постають у період виникнення на їх території збройних конфліктів¹. Нажаль для нашої держави актуальність вказаного питання набула особливого значення ще в 2014 році з початком проведення Антитерористичної операції, а пізніше – Операції об'єднаних сил. На цьому в своєму дослідженні наголошує і В. М. Братковський, зазначаючи, що «удосконалення чинного законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію на сьогоднішній день є важливим обов'язком держави. В особливий період, захист прав та інтересів громадян України, що повинні виконувати перед державою військовий обов'язок внаслідок зовнішньої агресії Російської Федерації, набуває першочергового значення»². Отже, слід констатувати той факт, що національне законодавство в сфері мобілізації та мобілізаційної підготовки вже десять років є достатньо динамічними, внаслідок його перманентної систематизації, а власне «правове поле скориговано та має тенденцію к подальшій адаптації до умов гібридної війни сучасності»³.

¹ Градецька Н. М. Конституційні засади військового обов'язку та заходи попередження ухилення від його реалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 1 (48). С. 85.

² Братковський В. М. Проблемні питання надання відстрочки від призову на військову службу в період мобілізації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (25). С. 37.

³ Грінченко О. І., Кутовий О. П., Шапталенко М. І. Напрями подальшого удосконалення національного законодавства у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. *Збірник наукових праць*

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку № 10449 від 30.01.2024¹ (далі – Законопроект № 10449 від 30.01.2024) містить ряд суттєвих змін до різних законодавчих актів, які так чи інакше стосуються питань мобілізації, яка «охоплює комплекс заходів, спрямованих на переведення державної інфраструктури та військових сил країни у військовий стан у зв'язку з надзвичайними умовами всередині країни або ж за її межами»². Їх умовно можна згрупувати на такі, що стосуються наступних процесів.

1. Забезпечення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів та проходження військової служби:

1.1) безпосереднє удосконалення процедури військового обліку;
1.2) зниження граничного мобілізаційного віку з 27 до 25 років;
1.3) виключення строкової військової служби – як виду військової служби;

1.4) уточнення порядку бронювання для військовозобов'язаних, які працюють в органах державної влади;

1.5) оновлення підстав для звільнення з військової служби;

1.6) визначення категорій осіб, які не підлягають призову на військову службу;

1.7) уточнення підстав для надання відстрочки та звільнення від призову на військову службу;

1.8) перегляду обмежено придатних громадян, зокрема чоловіків віком від 25 до 55 років, яким після 24 лютого 2024 року встановлено інвалідність II та III груп (крім тих, кому інвалідність II та III груп встановлено за наслідками захворювань, поранень (травм, контузій, каліцтв), одержаних під час захисту Вітчизни, а також відсутності кінцівки внаслідок її ампутації);

1.9) постановки на військовий облік військовозобов'язаних громадян, які проходять службу на посадах у Національній поліції України, Службі судової охорони, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України;

1.10) надання відпусток військовослужбовцям, яких звільнено з полону;

1.11) закріплення можливості надання права засудженим особам, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, за бажанням бути призваними на військову службу;

1.12) удосконалення процедури випробування під час прийняття на

центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2017. №1 (59) 2017 С. 19. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2017-1-59/16-20>.

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку від 30.01.2024 № 10449. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604> (дата звернення 24.02.2024).

² Романова О. М. Юридичні аспекти мобілізації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 77. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.15>.

військову службу за контрактом;

1.13) виключення з переліку висновків військово-лікарських комісій висновку про обмежену придатність до військової служби;

1.14) визначення чітких вимог до повісток про виклик до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки;

1.15) запровадження базової загальновійськової підготовки з 2025 року:

- визначення категорій осіб, які в обов'язковому порядку повинні проходити таку підготовку;

- терміни проходження базової загальновійськової підготовки.

2. Розширення повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування в сферах мобілізації та військової служби:

2.1) Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та розвідувальних органів України щодо ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, проведення заходів мобілізації та бронювання;

2.2) Національній поліції України щодо участі у заходах мобілізації;

2.3) органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних та військових адміністрацій, підприємств, установ і організацій до участі у заходах проведення мобілізації;

2.4) центрів надання адміністративних послуг, центрів зайнятості та центрів рекрутингу до організації та проведення заходів рекрутингу на військову службу.

3. Уточнення та встановлення обов'язків, а саме:

3.1) військово-транспортного обов'язку;

3.2.) обов'язків громадян України щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації:

- проходити медичний огляд, постановки на військовий облік за місцем перебування у разі переїзду під час проведення мобілізації,

- реєструвати електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста,

- обов'язкової явки до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки і військових частин після оголошення мобілізації,

- наявності при собі військово-облікового документу разом з документом, що посвідчує особу, які пред'являються за вимогою згідно закону.

4. Запровадження заходів впливу щодо громадян, які не виконують обов'язки щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації та процедур їх забезпечення.

З огляду на суттєву кількість питань, які охоплюються вказаним законопроектом ми зупинимось тільки на тих, які безпосередньо стосуються предмету дослідження. Особливо зважаючи на той факт, що ряд питань вже було висвітлено в роботах таких вчених: В. М. Братковського, Н. М. Градецької, О. І. Гріненко, О. П. Кутового, Р. С. Пінчука О. М. Романової,

М. І. Шапталенко та інших.

Мета статті полягає в проведенні юридичного аналізу Законопроекту № 10449 від 30.01.2024, зокрема окремих його частин і положень, із метою виявлення недоліків і формування пропозицій щодо удосконалення вказаного документу, що обумовлює необхідність систематичного тлумачення кожної з запропонованих змін.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено Законом № 10449 від 30.01.2024 запропоновано внести велику кількість надзвичайно важливих змін до чинного національного законодавства. Натомість, необхідність прийняття нормативно-правового акта обґрунтовується необхідністю «залучення більшої кількості населення бажаного стати на захист суверенітету і територіальної цілісності України, а також забезпечення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів та удосконалення окремих питань проходження військової служби»¹ з посиланнями на такі норми Конституції України²: ч.ч. 1, 5 ст. 17 і ч. 1 ст. 65. Відсутність будь-яких інших тез і положень щодо доцільності запровадження тих чи інших змін, унеможливорює розуміння та оцінку доцільності їх внесення та викликає низку питань, зокрема:

1) з якою метою необхідно проводити переогляд обмежено придатних громадян?

2) у чому необхідність постановки на військовий облік військовозобов'язаних громадян, які проходять службу на посадах у Національній поліції України, Службі судової охорони, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державній кримінально-виконавчій службі України та хто буде виконувати їх вкрай специфічні обов'язки?

3) який зв'язок між проходженням базової загальновійськової підготовки та проходженням державної служби та служби в органах Національної поліції?

4) як орган поліції, співробітники якого підлягають мобілізації, зможуть брати участь у заходах з проведення цієї самої мобілізації, якщо тут кожний громадянин поставить цілком логічне питання про мобілізацію самого поліцейського?

5) яка раціональність уточнення військово-транспортного обов'язку осіб?

6) чи є законним встановлення обов'язку громадян реєструвати електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста та відповідність цього положення іншими нормам Конституції України, на які в пояснювальній записці не посилаються?

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку від 30.01.2024 № 10449. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604> (дата звернення 06.03.2024).

² Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 07.03.2024).

7) в чому доцільність встановлення саме таких заходів впливу щодо громадян, які не виконують обов'язки щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації та процедур їх реалізації?

Наведені вище питання свідчать про те, що пояснювальна записка не містить належного обґрунтування необхідності його прийняття, що призвело не тільки до нерозуміння суспільством тих чи інших законодавчих пропозицій, а і призвело до наявності юридичних помилок, нелогічних пропозицій і виникнення дискусій про порушення конституційних прав і свобод громадян.

У прикінцевих та перехідних положеннях Законопроекту № 10449 від 30.01.2024 міститься наступна норма: «громадяни чоловічої статі, які проходять службу у Національній поліції України, Службі судової охорони, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України зобов'язані протягом 60 днів з дня набрання чинності Закону стати на військовий облік військовозобов'язаних у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки за своїм місцем проживання»¹, з якої випливає питання про доцільність взяття на військовий облік поліцейських, працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) і інших правоохоронних органів, які в умовах воєнного стану і так забезпечують національну (воєнну та державну) безпеку, виконуючи вкрай складні та специфічні завдання.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: «1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги»². Основним завданням Державної служби з надзвичайних ситуацій є захист населення і територій від надзвичайних ситуацій³. Аналіз ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»⁴ взагалі дозволяє зробити висновки про стратегічні завдання цього органу, саме в умовах дії воєнного стану, адже його робота спрямована на

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку від 30.01.2024 № 10449. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604> (дата звернення 11.03.2024).

² Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 18.03.2024).

³ Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2015 № 1052 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.03.2024).

⁴ Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 20.03.2024).

недопущення порушень функціонування державного апарату, від роботи якого безпосередньо залежить захист національної безпеки держави. Всі вказані завдання спрямовані на захист національних інтересів, тобто життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»¹).

Національна поліція в умовах дії воєнного стану не тільки забезпечує правопорядок на території країни, а й: приймає безпосередню участь у відсічі збройній агресії (з 2014 року – це спеціальні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України «Луганськ-1», «Київщина», «Артемівськ», «Азов», «Миколаїв», «Шторм», «Київ-1», «Слобожанщина», «Харків-1», «Харків-2», «Дніпро-1», «Чернігів» і інші; з 2022 року – КОРД, «ТОР», штурмові полки Національної поліції України «Сафарі», «Цунамі», воєнізований підрозділ «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» та інші); перша виїжджає на місця так званих «прильотів» і проводить необхідні заходи, в тому числі розбір завалів, разом із працівниками Державної служби з надзвичайних ситуацій і надання першої домедичної допомоги; приймає участь у фіксації та документуванні воєнних злочинів; здійснює розмінування; виявляє диверсантів і колаборантів; проводить стабілізаційні заходи на деокупованих територіях, у тому числі проводить евакуацію населення та забезпечує доставлення гуманітарної допомоги тощо².

Отже, Національна поліція України: 1) забезпечує публічну безпеку і порядок; 2) охороняє права та свободи людини, а також інтереси суспільства і держави; 3) протидіє злочинності, зокрема фіксує, документує та розслідує воєнні злочини; 4) приймає безпосередню участь у відсічі збройній агресії; 5) перша прибуває на місця влучення ворожих ракет і дронів та надає необхідну допомогу; 6) здійснює розмінування на деокупованих територіях; 7) виявляє диверсантів і колаборантів; 8) проводить стабілізаційні заходи на деокупованих територіях; 9) забезпечує евакуацію населення; 10) доставляє гуманітарну допомогу. Таким чином, 8 з 10 напрямів діяльності Національної поліції України безпосередньо пов'язані з наданням відсічі збройній агресії Російській Федерації та подолання її наслідків. Це окрім реалізації інших напрямів діяльності поліції: забезпечення безпеки дорожнього руху; здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення; здійснення досудового слідства; реагування на заяви громадян, які надходять на лінію 102 тощо. Все це потребує великою кількості персоналу, зокрема поліцейських, у той час, коли за словами голови Національної поліції України Івана Виговського:

¹ Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 21.03.2024).

² Чишко К. О., Пінчук Р. С. Становлення та розвиток підрозділів поліції особливого призначення: ретроспективний аналіз. *Право і безпека*. 2024. № 92(1). С. 128-129. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.

«не вистачає патрульних поліцейських – некомплект більше 20%. І загальний некомплект - 17,5%. ... Поки ми працюємо в 98 тисячах, так було і до війни»¹. В свою чергу, дефіцит кадрів в органах поліції, в разі мобілізації поліцейських унеможливить реалізацію вказаних вище напрямів роботи поліції, в тому числі тих, які стосуються оборони держави та забезпечення її національної безпеки. Це з урахуванням того, що за пів року повномасштабного вторгнення: загинули 22 поліцейських; 7 – зникли безвісти; 88 поліцейських отримали поранення, а троє – взяті у полон². У даному контексті, слід погодитись із начальником сектор реагування патрульної поліції у Луцькому районному управлінні поліції Олександром Котом, який проходив службу в батальйоні «Захід»: «От ви (поліція) тут, на місці, беріть зброю, йдіть воюйте». Але ніхто не поцікавиться, скільки поліцейських воює, скільки загинуло, скільки поранено, а їх дуже багато. І кожному важко пояснити, що якщо вся поліція буде воювати – буде хаос. Ми маємо жити в нових умовах: частина поліцейських ефективно працює на передовій, інші – забезпечують правопорядок тут. Така реальність»³.

У розрізі даного питання щодо ДБР, насамперед слід вказати на незначну кількість його працівників – 1600 осіб, що прямо передбачено в ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державне бюро розслідувань». Це при тому, що вказана в законі цифра є граничною чисельністю та може суттєво відрізнятись від реальної кількості персоналу. Враховуючи те, що органи поліції, ДСНС, ДБР і так виконують завдання пов'язані з обороною держави та захистом національної (державної, воєнної) безпеки, в умовах браку кадрів і екстремальних умовах роботи, мобілізація працівників вказаних органів вбачається недоцільною, оскільки призведе не тільки до дефіциту кадрів, а і дефіциту професіоналів і фахівців, що буквально частково паралізує роботу держави. По-суті теж саме стосується працівників інших органів: Служби судової охорони, Бюро економічної безпеки України, Державної кримінально-виконавчої служби України.

Також Законопроектом № 10449 від 30.01.2024 пропонується внести зміни до ст. 19 Закону України «Про державну службу», у частині встановлення наступного обмеження: «На державну службу не може вперше вступити особа чоловічої статі віком до 60 років, яка не пройшла базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, звільнених від проходження базової військової служби відповідно до статті 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» або визнаних за

¹ Чи є брак кадрів в українській поліції: відповідь голови Нацполу (22.01.2024) / Веб сайт інформаційного агентства «РБК-Україна». URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chi-e-brak-kadriv-ukrayinskiy-politsiyi-vidpovid-1705913776.html> (дата звернення: 02.04.2024).

² У Нацполіції розповіли, скільки поліцейських загинули з початку вторгнення окупантів (08.03.2022) / Веб сайт інформаційної агенції «УНІАН». URL: <https://www.unian.ua/war/u-nacpolitsiji-rozpovili-skilki-policeyskih-zaginali-z-pochatku-vtorgnennya-okupantiv-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11734723.html> (дата звернення: 02.04.2024).

³ «Хочу поставити крапку у війні»: поліцейський з Волині понад пів року захищає Україну на «нулі» (01.10.2023) / Веб сайт Волинської служби новин. URL: <https://vsn.ua/news/hochu-postaviti-krapku-u-viyni-politseyskiy-z-volini-ponad-piv-roku-zahischaje-ukrayinu-na-nuli-31487> (дата звернення: 02.04.2024).

станом здоров'я непридатними до проходження військової служби»¹. Зазначена норма містить вказівку на ознаку статі (чоловіча) та віку (до 60 років), а також містить особливу умову прийняття на державну службу виключно для певної категорії осіб визначеної за ознаками статі та віком – проходження базової загальновійськової підготовки або військової служб. На противагу в ст. 38 Конституції України закріплено, що громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування². Зазначена норма кореспондується з п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», де закріплено один із принципів державної служби: «забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження»³. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінацією є «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними»⁴.

Тому, норма щодо обмеження права на державну службу для осіб чоловічої статі віком до 60 років, які не пройшли базову загальновійськову підготовку або військову службу: 1) порушує ст. 38 Конституції України; 2) суперечить п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу»; 3) містить ознаки дискримінації за ознаками статі та віку.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене вище, констатуємо наступне.

По-перше, у пояснювальній записці до Законопроекту № 10449 від 30.01.2024 не обґрунтовано доцільність внесення змін до Законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» тощо, що призвело до юридичних помилок, нелогічних пропозицій і виникнення імовірності порушення конституційних прав і свобод громадян.

По-друге, доцільно виключити з Прикінцевих та перехідних положень

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку від 30.01.2024 № 10449. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604> (дата звернення 04.04.2024).

² Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 04.04.2024).

³ Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 04.04.2024).

⁴ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 04.04.2024).

Законопроекту № 10449 від 30.01.2024 норму про те, що: «громадяни чоловічої статі, які проходять службу у Національній поліції України, Службі судової охорони, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державній кримінально-виконавчій служби України зобов'язані протягом 60 днів з дня набрання чинності Закону стати на військовий облік військовозобов'язаних у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки за своїм місцем проживання»; залишивши щодо цієї норми актуальну редакцію відповідного абзацу ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

По-третє, норма щодо обмеження права на державну службу для осіб чоловічої статі віком до 60 років, які не пройшли базову загальновійськову підготовку або військову службу: 1) порушує ст. 38 Конституції України; 2) суперечить п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу»; 3) містить ознаки дискримінації за ознаками статі та віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братковський В. М. Проблемні питання надання відстрочки від призову на військову службу в період мобілізації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (25). С. 36-40.

2. Градецька Н. М. Конституційні засади військового обов'язку та заходи попередження ухилення від його реалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 1 (48). С. 83-88.

3. Гріненко О. І., Кутовий О. П., Шапталенко М. І. Напрями подальшого удосконалення національного законодавства у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2017. №1 (59) 2017 С. 16-20. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2017-1-59/16-20>.

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 07.03.2024).

5. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 20.03.2024).

6. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 04.04.2024).

7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 04.04.2024).

8. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2015 № 1052 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.03.2024).

9. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 21.03.2024).

10. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 18.03.2024).

11. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку від 30.01.2024 № 10449. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604> (дата звернення 24.02.2024).

12. Романова О. М. Юридичні аспекти мобілізації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 73-78. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.15>.

13. У Нацполіції розповіли, скільки поліцейських загинули з початку вторгнення окупантів (08.03.2022) / Веб сайт інформаційної агенції «УНІАН». URL: <https://www.unian.ua/war/u-nacpolicii-rozpovili-skilki-policeyskih-zagинуli-z-pochatku-vtorgnennya-okupantiv-novini-vtorgnennya-gosiji-v-ukrajinu-11734723.html> (дата звернення: 02.04.2024).

14. Чи є брак кадрів в українській поліції: відповідь голови Нацполу (22.01.2024) / Веб сайт інформаційного агентства «РБК-Україна». URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chi-e-brak-kadriv-ukrayinskiy-politsiyi-vidpovid-1705913776.html> (дата звернення: 02.04.2024).

15. Чишко К. О., Пінчук Р. С. Становлення та розвиток підрозділів поліції особливого призначення: ретроспективний аналіз. *Право і безпека*. 2024. № 92(1). С. 123-132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.

16. «Хочу поставити крапку у війні»: поліцейський з Волині понад пів року захищає Україну на «нулі» (01.10.2023) / Веб сайт Волинської служби новин. URL: <https://vsn.ua/news/hochu-postaviti-krapku-u-viyni-politseyskiy-z-volini-ponad-piv-roku-zahischaje-ukrayinu-na-nuli-31487> (дата звернення: 02.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 04.04.2024

Volodymyr OI. IVANTSOV,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Kateryna OI. CHYSHKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr O. AVDIEIEV,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ISSUES OF LEGAL SECURITY OF MILITARY SERVICE, ACCOUNTING AND MOBILIZATION OF PUBLIC SERVANTS (ON THE EXAMPLE OF THE POLICE, SSES, SBI)

The article is devoted to the problem of individual provisions of the Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Certain Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration No. 10449 dated January 30, 2024, as a result of which a number of significant shortcomings of the specified document were identified, and a number of proposals were formulated improvement of its content.

First of all, the explanatory note does not substantiate the expediency of making changes to the Laws of Ukraine «On Civil Service», «On the Prosecutor's Office», «On the National Police», etc., which led to legal errors, illogical proposals and the possibility of violation of the constitutional rights and freedoms of citizens.

Secondly, it is advisable to exclude from the final and transitional provisions of the specified draft law the provision that: «Male citizens who are serving in the National Police of Ukraine, the Judicial Security Service, the State Bureau of Investigation, the Bureau of Economic Security of Ukraine, bodies and units of civil protection, of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are obliged within 60 days from the date of entry into force of the Law to enter the military register of conscripts in the territorial centers of recruitment and social support at their place of residence;», leaving the current wording of the relevant paragraph of part 1 with respect to this norm Art. 23 of the Law of Ukraine «On Mobilization Training and Mobilization».

Thirdly, the norm regarding the restriction of the right to public service for men under the age of 60 who have not completed basic military training or military service: 1) violates Art. 38 of the Constitution of Ukraine; 2) contradicts Clause 7, Part 1, Art. 4 of the Law of Ukraine «On Civil Service»; 3) contains signs of discrimination based on gender and age.

Keywords: *martial law, mobilization, state service, public service, service, police, State Emergency Service, State Bureau of Investigation.*

Роман Ігорович БОГДАНОВ,

доктор філософії з менеджменту

(Територіальне управління Державного бюро розслідувань, м. Хмельницький)

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті розкривається загальнотеоретичний зміст поняття взаємодія з точки зору соціології, філософії, психології, теорії управління. Запропоновано авторське визначення поняття взаємодії територіальних управлінь державного бюро розслідувань. Акцентовано увагу на позитивних аспектах, які забезпечує ефективно та якісно налагоджена взаємодія між територіальними управліннями ДБР. Аргументовано, що взаємодія у розрізі представленої проблематики представляє собою спільну, взаємоузгоджену діяльність різних територіальних управлінь державного бюро розслідувань, яка спрямована на досягнення загальної мети існування Державного бюро розслідувань. Взаємодія включає обмін інформацією, спільне проведення оперативно-розшукових заходів, узгодження дій у розслідуванні злочинів, а також координацію ресурсів та спеціалістів для досягнення спільних цілей. Отже, вказана взаємодія є ключовим елементом у забезпеченні ефективного функціонування Державного бюро розслідувань. Вона сприяє оптимізації розслідувань, координації ресурсів, обміну інформацією, підвищенню професійного рівня співробітників та зміцненню єдності дій. Все це дозволяє ДБР ефективно виконувати свої завдання та зміцнювати правопорядок в Україні.

Обґрунтовано, що взаємодія територіальних управлінь Державного бюро розслідувань має важливе значення для: по-перше, оптимізації процесів розслідування складних та багатоепізодних справ, які часто охоплюють декілька регіонів. Спільні зусилля допомагають швидше зібрати докази, здійснити затримання підозрюваних та провести необхідні слідчі дії; по-друге, забезпечення ефективного обміну інформацією між регіональними підрозділами, що сприяє оперативному реагуванню на нові виклики та загрози; по-третє, більш ефективного розподілу та використання людських, фінансових та технічних ресурсів; по-четверте, спільні тренінги, навчання та обмін досвідом між працівниками різних територіальних управлінь сприяють підвищенню професійної підготовки слідчих та оперативних співробітників.

Ключові слова: взаємодія, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми. Державне бюро розслідувань з метою ефективного виконання покладених на нього завдань, складається з цілого ряду територіальних управлінь. Згідно Закону України «Про Державне бюро

розслідувань» для забезпечення виконання завдань утворюються такі його територіальні управління: 1) територіальне управління, розташоване у місті Львові, що поширює свою діяльність на Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську області; 2) територіальне управління, розташоване у місті Хмельницькому, що поширює свою діяльність на Вінницьку, Житомирську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку області; 3) територіальне управління, розташоване у місті Миколаєві, що поширює свою діяльність на Кіровоградську, Миколаївську, Одеську області; 4) територіальне управління, розташоване у місті Мелітополі, що поширює свою діяльність на Автономну Республіку Крим, Запорізьку, Херсонську області, місто Севастополь; 5) територіальне управління, розташоване у місті Полтаві, що поширює свою діяльність на Дніпропетровську, Полтавську, Сумську, Харківську області; 6) територіальне управління, розташоване у місті Краматорську, що поширює свою діяльність на Донецьку і Луганську області; 7) територіальне управління, розташоване у місті Києві, що поширює свою діяльність на місто Київ, Київську, Черкаську та Чернігівську області¹. Такий розподіл управлінь відображає принцип територіальності, заснований на адміністративно-територіальному розподілі країни. Така розгалуженість обумовлює необхідність забезпечення ефективної взаємодії між цими територіальними управліннями.

Окремі проблемні аспекти пов'язані із діяльністю територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: О. Р. Звоненко, О. В. Климчук, В. В. Комашко, О.П. Левківська, Н. Р. Носевич, Є. Д. Скулиш, Р. М. Труба, О. Г. Усатий, В.І. Цимбалюк, М. М. Чикалова, В. І. Чечерський, О.В. Шамара, О.М. Юрченко та інші. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, справедливим буде констатувати, що на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо якісно опрацьованим є питання взаємодії територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити сутність та значення взаємодії територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «взаємодія»; розкрити значення та виокремити проблеми взаємодії територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. З точки зору етимології, взаємодія – це категорія, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного. У працях З.Я. Ковальчук взаємодія розуміється як систематичні, досить регулярні дії суб'єктів один на одного, що мають на меті викликати певну відповідну реакцію, яка породжує нову реакцію того, хто здійснює вплив. Таким чином, відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість дій обох суб'єктів, їхня координація, стійкість інтересів, планування спільної

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/conv#n6>.

діяльності, поділ функцій, тощо. Дії сприяють взаємному регулюванню, взаємовпливу, контролю, взаємодопомозі. Це передбачає, що кожен з учасників взаємодії зробить внесок у виконання спільного завдання, коректуючи власні дії, враховуючи попередній досвід, активізуючи здібності та можливості партнера. У соціально-психологічному контексті взаємодію розуміють не лише як взаємозалежний обмін діями, а й організацію людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Отже, спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми та норми спільних дій, організовує та координує ці дії¹. На думку Є. Ю. Бараша, взаємодія (це такий стан взаємозв'язків між суб'єктами спільної діяльності, при якому вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу правовідносин з метою ефективного виконання як загальних, так і спеціальних завдань щодо забезпечення виконання кримінальних покарань².

В. М. Олійник, провівши аналіз поняття «взаємодії» як філософської категорії через призму теорії систем та теорії діяльності, виділяє такі основні положення зазначеного терміну: 1) взаємодія існує лише за наявності двох і більше співіснуючих систем із суміжними функціями; 2) взаємодія має місце тоді коли системи функціонують одночасно; 3) наявність у взаємодіючих елементів схожих властивостей; 4) при взаємодії змінюються якісні характеристики об'єктів взаємодії; 5) здатність кожного об'єкту взаємодії виступати її ініціатором; 6) можливість настання негативних і позитивних наслідків взаємодії; 7) спільність мети, засобів та діяльності відокремлених взаємодіючих об'єктів³.

У сучасній філософії, пише І. Л. Олійник, взаємодія – це поняття для позначення впливу речей один на одного для відображення взаємозв'язків між різними об'єктами для характеристики форм людського буття, людської діяльності і пізнання. У понятті взаємодія фіксуються прямі і “зворотні” впливи речей один на одного, обміни речовиною, енергією й інформацією між різними об'єктами, між організмами і середовищем, форми кооперації людей у різних ситуаціях співробітництва. Взаємодія охоплює прямі й опосередковані відносини між об'єктами і системами. Прикладами прямих взаємодій оперує класична механіка, коли розглядає зіткнення і відштовхування, що передають рух від одного тіла до іншого. У суспільній області прикладом взаємодії може бути безпосереднє спілкування між людськими індивідами. Таке визначення взаємодії є всеосяжним і застосовано для відображення будь-яких процесів і форм прояву свідомості⁴.

¹ Ковальчук З. Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя із старшокласниками : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. С. 89.

² Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. С. 132.

³ Олійник В. М. Поняття та принципи взаємодії при виявленні та розкритті злочинів у сфері господарської діяльності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 512.

⁴ Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн-учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Донецький юридичний ін-т МВС при

М. П. Лукашевич та М. В. Туленков у своїх працях соціальну взаємодію називають формою соціальної комунікації чи спілкування, що являє собою систему соціальних дій щонайменше двох осіб чи соціальних спільнот, або індивіда і соціальної спільноти¹. Більше того, наголошують дослідники, соціальна взаємодія – це будь-яка поведінка індивіда чи групи індивідів, що має значення для інших індивідів і груп індивідів чи суспільства в цілому в даний момент і в майбутньому. Категорія «соціальна взаємодія», виражає характер і зміст відносин між людьми і соціальними групами як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що розрізняються за соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями)².

О. О. Піменова пише, що соціальна взаємодія – це така форма спілкування осіб, соціальних спільнотей, верств, угруповань, за якою систематично здійснюється їх вплив один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, сенсу дій і певний ступінь солідарності або згоди між ними³. Дослідниця акцентує увагу на тому, що слід розрізняти соціальну взаємодію і соціальний контакт. Прикладом соціального контакту може бути привітання, обмін люб'язностями (здали речі в гардероб і подякували гардеробниці, взяли книгу в бібліотеці, спитали в перехожого, котра година). Тобто соціальний контакт – поверховий, швидкоплинний, його суб'єкти змінюються, але основне – відсутня система споріднених дій суб'єктів один до одного. Чекання, орієнтації однієї людини на іншу не поширюються далі соціального контакту. Соціальна взаємодія – систематичні, досить регулярні соціальні дії суб'єктів, спрямовані один на одного, що мають за мету викликати цілком певну відповідну реакцію, а відповідна реакція породжує нову реакцію впливаючого, тобто відбувається обмін діями⁴.

Ю. П. Сурмін пише, що управлінська взаємодія – це участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. Головним призначенням управлінської взаємодії є об'єднання зусиль суб'єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями⁵. Вона, зазначає дослідник, тісно пов'язана із соціальною взаємодією, яка є більш широким видом соціальних зв'язків. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну

Донецькому національному ун-ті. Донецьк, 2005. С. 72.

¹ Кукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: Навчальний посібник. К. : Каравела, 2006. 408 с. URL: http://www.big-lib.com/book/8_Sociologiya_Zagalnii_kyrs/742_82_Zmist_i_harakterni_oznaki_socialnoi_vzajemodii.

² Там само.

³ Соціологія / За ред. О. О. Піменової. URL: <http://lib.lntu.info/book/fof/filosofii/2011/11-74/page10.html>.

⁴ Там само.

⁵ Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. С. 82.

систему¹.

Таким чином, поняття взаємодії є багатоаспектним та використовується у різних сферах суспільного життя, наприклад:

- з точки зору семантики, взаємодія визначається як процес обміну інформацією (даними) між учасниками комунікації, де кожна дія одного учасника має певне значення та впливає на наступні дії інших учасників. Це включає не лише мовні, але й немовні знаки та символи, які використовуються для передачі інформації та створення спільного сенсу;

- у соціології взаємодія розглядається як процес соціальних дій та обмінів між індивідами або групами, які відбуваються в певному соціальному контексті. Соціальна взаємодія включає різноманітні форми поведінки, комунікації та відносини, які визначаються соціальними нормами, ролями та очікуваннями;

- з філософської точки зору взаємодія розуміється як фундаментальне явище буття, яке відображає динамічний процес взаємовпливу та взаємозв'язку між різними сутностями або явищами. Це поняття охоплює як фізичні, так і метафізичні аспекти існування, включаючи діалектичну єдність протилежностей та обмін інформацією та енергією у світі;

- у психології взаємодія визначається як процес взаємного впливу між індивідами, який включає обмін думками, емоціями та поведінковими реакціями. Психологічна взаємодія передбачає комунікативні акти, емоційний відгук та когнітивні процеси, що відбуваються між людьми в міжособистісних відносинах;

- з точки зору теорії управління, взаємодія розглядається як координація дій та комунікації між членами організації або системи з метою досягнення спільних цілей. Це включає обмін інформацією, прийняття рішень та узгодження дій між керівниками та підлеглими, а також між різними підрозділами організації.

Отже, взаємодія є багатогранним поняттям, яке охоплює різні аспекти обміну інформацією, діями та впливами між суб'єктами в різних контекстах і на різних рівнях аналізу.

Що ж стосується безпосередньо представленої у даному науковому дослідженні проблематики, то варто відзначити, що на сьогоднішній день питання взаємодії, переважно, розглядалось в контексті співпраці ДБР з іншими правоохоронними органами. В той час як взаємодія безпосередньо територіальних управлінь Державного бюро розслідування фактично залишилась по за увагою правників. Так, відповідно до Річної програми діяльності Краматорського територіального управління ДБР на 2024 рік, під час виконання покладених на Територіальне управління завдань, з метою обміну інформацією буде продовжено взаємодію та співпрацю з іншими правоохоронними органами: Національною поліцією України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, митними органами, Державної кримінально-виконавчої служби України, Військовою

¹ Там само. С. 82.

службою правопорядку у Збройних Силах України (далі – ВСП) тощо. Також Територіальне управління продовжить взаємодіяти з Донецькою та Луганською обласними прокуратурами, спеціалізованими прокуратурами Луганського, Донецького та Маріупольського гарнізонів з питань організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних проваджень, наглядом за додержанням законності проведення негласних та інших слідчих і розшукових дій¹.

Реалізація взаємодії відбуватиметься у таких формах: 1) обмін інформацією та відомостями, необхідними для виконання завдань та реалізації повноважень, в тому числі отримання інформації, яка може в подальшому стати підставою для початку досудового розслідування, а також слугувати доказами у вже розпочатих кримінальних провадженнях; 2) проведення спільних нарад, заслуховувань, обговорення з процесуальними керівниками та визначення шляхів вирішення питань щодо проведення заходів для прийняття кінцевих процесуальних рішень у кримінальних провадженнях; 3) проведення спільних спецоперацій щодо документування протиправної діяльності суб'єктів, віднесених до підслідності ДБР; 4) участь у спеціальних мобільних групах спільно з працівниками Національної поліції України, зональних відділів ВСП з метою проведення превентивної роботи, спрямованої на усунення умов проявів злочинності у регіоні; 5) взаємодія з командуванням оперативно-тактичних угруповань, які входять до складу оперативно-стратегічного угруповання військ «Хортиця» та оперативно-стратегічного угруповання військ «Таврія», а саме оперативнотактичні угруповання «Соледар», «Лиман», «Донецьк» з метою оперативного обміну інформацією, попередження та швидкого реагування на вчинення військових кримінальних правопорушень; 6) інші форми взаємодії, які не суперечать чинному законодавству². Окрім того, програмою визначаються засади взаємодії з громадськістю. В той час як питання спільної діяльності між самими територіальними управління фактично залишилось по за увагою.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу констатувати, що взаємодія у розрізі представленої проблематики представляє собою спільну, взаємоузгоджену діяльність різних територіальних управлінь державного бюро розслідувань, яка спрямована на досягнення загальної мети існування Державного бюро розслідувань. Взаємодія включає обмін інформацією, спільне проведення оперативно-розшукових заходів, узгодження дій у розслідуванні злочинів, а також координацію ресурсів та спеціалістів для досягнення спільних цілей. Отже, вказана взаємодія є ключовим елементом у забезпеченні ефективного функціонування Державного бюро розслідувань. Вона сприяє оптимізації розслідувань,

¹ Територіальне управління Державного бюро розслідувань, розташоване у місті Краматорську : Річна програма діяльності на 2024 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/2024/richna-programa-diyalnosti-teritorialnogo-upravlinnya-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-roztashovanogo-u-misti-kramatorsku-na-2024-rik.pdf>.

² Там само.

координації ресурсів, обміну інформацією, підвищенню професійного рівня співробітників та зміцненню єдності дій. Все це дозволяє ДБР ефективно виконувати свої завдання та зміцнювати правопорядок в Україні.

Взаємодія територіальних управлінь Державного бюро розслідувань має важливе значення для:

- по-перше, оптимізації процесів розслідування складних та багатоепізодних справ, які часто охоплюють декілька регіонів. Спільні зусилля допомагають швидше зібрати докази, здійснити затримання підозрюваних та провести необхідні слідчі дії;

- по-друге, забезпечення ефективного обміну інформацією між регіональними підрозділами, що сприяє оперативному реагуванню на нові виклики та загрози;

- по-третє, більш ефективного розподілу та використання людських, фінансових та технічних ресурсів;

- по-четверте, спільні тренінги, навчання та обмін досвідом між працівниками різних територіальних управлінь сприяють підвищенню професійної підготовки слідчих та оперативних співробітників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: Навчальний посібник. К. : Каравела, 2006. 408 с. URL: http://www.big-lib.com/book/8_Sociologiya_Zagalnii_kyrs/742_82_Zmist_i_harakterni_oznaki_soc_ialnoi_vzaemodii.

2. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 190 с.

3. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

4. Ковальчук З. Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя із старшокласниками : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 160 с.

5. Олійник В. М. Поняття та принципи взаємодії при виявленні та розкритті злочинів у сфері господарської діяльності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 511–518.

6. Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн-учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Донецький юридичний ін-т МВС при Донецькому національному ун-ті. Донецьк, 2005. 232 с.

7. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/conv#n6>.

8. Соціологія / За ред. О. О. Піменової. URL: <http://lib.lntu.info/book/fof/filosofii/2011/11-74/page10.html>.

9. Територіальне управління Державного бюро розслідувань, розташоване у місті Краматорську : Річна програма діяльності на 2024 рік.

URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/2024/richna-programa-diyalnosti-teritorialnogo-upravlinnya-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-roztashovanogo-u-misti-kramatorsku-na-2024-rik.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2024

Roman Ih. BOGDANOV,

PhD in Management

(Territorial Department of the State Bureau of Investigation, Khmelnytskyi, Ukraine)

CONCEPT AND MEANING OF INTERACTION BETWEEN TERRITORIAL OFFICES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

The article reveals the general theoretical content of the concept of interaction from the point of view of sociology, philosophy, psychology, management theory. The author's definition of the concept of interaction between the territorial offices of the State Bureau of Investigation is proposed. Attention is focused on the positive aspects that are ensured by the effectively and qualitatively established interaction between the territorial administrations of the DBR. It is argued that the interaction in terms of the presented issues represents a joint, mutually coordinated activity of various territorial offices of the State Bureau of Investigations, which is aimed at achieving the general goal of the existence of the State Bureau of Investigations. Interaction includes the exchange of information, the joint implementation of investigative activities, the coordination of actions in the investigation of crimes, as well as the coordination of resources and specialists to achieve common goals. Therefore, the specified interaction is a key element in ensuring the effective functioning of the State Bureau of Investigation. It contributes to optimization of investigations, coordination of resources, exchange of information, improvement of professional level of employees and strengthening of unity of actions. All this allows the SBI to effectively perform its tasks and strengthen law and order in Ukraine.

It is substantiated that the interaction of the territorial offices of the State Bureau of Investigation is important for: first, optimizing the investigation processes of complex and multi-episode cases, which often cover several regions. Joint efforts help to collect evidence faster, arrest suspects and carry out necessary investigative actions; secondly, ensuring effective exchange of information between regional units, which contributes to prompt response to new challenges and threats; third, more efficient distribution and use of human, financial and technical resources; fourthly, joint trainings, training and exchange of experience between employees of different territorial offices contribute to the improvement of the professional training of investigators and operational employees.

Key words: *interaction, territorial administrations, State Bureau of Investigation.*

Олександр Анатолійович ІВАХНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено особливостям правового статусу реабілітаційних закладів в Україні. Досліджено законодавчі та підзаконні акти, які встановлюють вимоги до реабілітаційних закладів, особливості їх діяльності та управління ними. Вивчено праці науковців у сфері юриспруденції, державного управління та медицини, які досліджували правовий статус закладів охорони здоров'я, сутність реабілітаційних послуг та діяльність реабілітаційних закладів.

Вказано, що правовий статус реабілітаційного закладу – це встановлений нормами права особливий порядок створення, ліцензування, акредитації, здійснення господарської діяльності, користування майном, кадрового і матеріально-технічного забезпечення таких закладів. Зроблено висновок, що реабілітаційні заклади комунальної або державної форми власності створюються у формі установ. Реабілітаційні заклади приватної форми власності можуть бути створені в організаційно-правовій формі господарських товариств або приватних підприємств. Протезно-ортопедичні підприємства можуть бути створені на підставі державної, комунальної або приватної форми власності. Реабілітаційні заклади є одним із різновидів закладів охорони здоров'я, які здійснюють надання реабілітаційних послуг на підставі ліцензії про провадження господарської діяльності з медичної практики. Ліцензійні умови встановлюють матеріально-технічні, кадрові та організаційні вимоги для отримання ліцензії на здійснення господарської діяльності з медичної практики щодо реабілітаційних послуг. Можуть бути створені реабілітаційні заклади у формах реабілітаційних лікарень, медико-реабілітаційних центрів та амбулаторних реабілітаційних закладів.

Запропоновано внесення змін до чинного законодавства. Висловлено пропозиції щодо перспектив подальших наукових досліджень з цієї тематики.

Ключові слова: реабілітація, реабілітаційний заклад, реабілітаційна допомога, реабілітаційна послуга, правовий статус, правове регулювання,

охорона здоров'я, медична допомога, пацієнт, ліцензійні умови, ліцензування, акредитація, здійснення господарської діяльності.

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я в Україні покликана забезпечувати життєдіяльність людини та надавати медичну допомогу пацієнтам. Одним із різновидів медичної допомоги є реабілітаційна допомога, яка надається реабілітаційними закладами в Україні. Відповідні заклади повинні забезпечити відновлення людини після травм, поранень, тривалого лікування. Належне правове регулювання діяльності реабілітаційних закладів забезпечує відповідний рівень реабілітаційної допомоги, захист прав пацієнта і контроль за дотриманням ліцензійних умов діяльності таких закладів. Саме тому дослідження особливостей правового статусу реабілітаційних закладів в Україні є актуальним.

Проблеми правового регулювання діяльності закладів охорони здоров'я загалом та реабілітаційних закладів зокрема вивчалися науковцями у сфері права, державного управління та медицини. Зокрема, окремі аспекти правового статусу закладів охорони здоров'я відображено у дослідженнях О. В. Батрин¹, С. В. Васильєва, І. В. Волошко², В. А. Кройтора³, В. І. Теремецького та Л. М. Руснак⁴. Наукові здобутки вказаних учених дозволили автору цієї публікації сформулювати визначення правового статусу реабілітаційного закладу. Проблеми діяльності реабілітаційних закладів розглянуті у працях Т. О. Гусєвої⁵, І. А. Берлінець⁶ та О. В. Бісмак⁷. Однак вказані науковці аналізували окреслену проблематику з точки зору медицини, державного управління та фізичного виховання, адже не є фахівцями з юриспруденції. М. О. Бук⁸ та А. Р. Козолис⁹ запропонували

¹ Батрин О. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я комунальної форми власності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 189–199. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.189-199>

² Васильєв С. В., Волошко І. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я. *Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики: збірник наукових робіт V міжнародної науково-практичної дистанційної конференції*, м. Харків, НФаУ, 30–31 березня 2017 р. С. 136–139.

³ Кройтор В. А. Юридичні ознаки закладу охорони здоров'я як спеціального суб'єкта медичних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 108–111. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/23>.

⁴ Теремецький В. І., Руснак Л. М. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 241–253. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.

⁵ Гусєва Т. О. Система корекційно-реабілітаційної роботи з людьми з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 38. Т. 1. С. 186–192. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-1-28>.

⁶ Берлінець І. А. Історико-географічні аспекти надання реабілітаційної допомоги в Україні. *Інвестиції: практика і досвід*. 2019. № 13. С. 92–97. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.13.92>.

⁷ Бісмак О. В. Особливості організації діяльності реабілітаційних закладів в Україні. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 4 (12). С. 1–12.

⁸ Бук М. О. Соціальне обслуговування осіб з інвалідністю в реабілітаційних установах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 82–89. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>.

⁹ Козолис А. Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 171–174. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.

власне визначення та надали характеристику реабілітаційним послугам. В одній із публікацій нами приділялася увага аналізу ефективності прийнятих нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я в Україні, спрямованих на покращення доступу до медичної та реабілітаційної допомоги в період воєнного стану¹. Однак і досі існує потреба у проведенні комплексного дослідження правового статусу реабілітаційних закладів у межах юридичного дослідження. Адже невирішеною проблемою залишається з'ясування правового статусу реабілітаційного закладу та його особливостей.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу правового статусу реабілітаційних закладів в Україні, виявленні основних проблем та розробці рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус реабілітаційних закладів в Україні є важливим аспектом забезпечення соціальної справедливості та підтримки здоров'я населення. Реабілітаційні заклади відіграють ключову роль у процесі відновлення працездатності та якості життя осіб, які постраждали від травм, захворювань чи інших негативних впливів. Особливе значення ці заклади мають для людей з інвалідністю, ветеранів, осіб, які зазнали наслідків бойових дій, та інших вразливих категорій населення.

О. В. Батрин розглядає правовий статус закладів охорони здоров'я як регламентоване нормами права існуюче становище таких закладів у системі охорони здоров'я, яке характеризується особливим порядком створення, ліцензування, акредитації, здійснення господарської діяльності, користування майном, кадрового і матеріально-технічного забезпечення таких закладів². С. В. Васильєв та І. В. Волошко пропонують визначення правового статусу закладів охорони здоров'я як системи норм права, які встановлюють особливості створення і діяльності, кадрового і матеріально-технічного забезпечення цих закладів³. В. А. Кройтор звертає увагу на те, що спеціальні ознаки закладів охорони здоров'я полягають в особливому порядку створення, відповідному матеріально-технічному, кадровому і правовому забезпеченні, системі контролі якості надання медичних послуг⁴. В. І. Теремецький та Л. М. Руснак стверджують, що ознаками правового статусу закладу охорони здоров'я є надання медичних послуг виключно на підставі ліцензії, встановлення законодавчих вимог до якості медичних

¹ Батрин О. В., Теремецький В. І., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2024. Вип. 2(15). С. 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58).

² Батрин О. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я комунальної форми власності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 195. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.189-199>.

³ Васильєв С. В., Волошко І. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я. *Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики*: збірник наукових робіт V міжнародної науково-практичної дистанційної конференції, м. Харків, НФаУ, 30–31 березня 2017 р. С. 139.

⁴ Кройтор В. А. Юридичні ознаки закладу охорони здоров'я як спеціального суб'єкта медичних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 110. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/23>.

послуг і захисту прав пацієнтів¹. Враховуючи наведенні визначення, можна запропонувати власне визначення правового статусу реабілітаційного закладу як встановленого нормами права особливого порядку створення, ліцензування, акредитації, здійснення господарської діяльності, користування майном, кадрового і матеріально-технічного забезпечення таких закладів.

Поняття реабілітаційної допомоги встановлено у абз. 26 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи). Законодавство визначає реабілітаційну допомогу як діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі². Отже, реабілітаційну допомогу можна розглядати як окремий вид медичної допомоги, який надається спеціально підготовленими фахівцями у відповідних закладах.

У ч. 1 ст. 11 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (далі – Закон № 1053-IX) встановлено поняття реабілітаційного закладу. Згідно з цією нормою реабілітаційні заклади, відділення та підрозділи мають статус юридичних осіб будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що надає реабілітаційну допомогу на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я³. Отже, виходячи із наведеного визначення, можна визначити декілька ознак реабілітаційних закладів:

- 1) мають статус юридичної особи;
- 2) можуть бути створені у будь-якій організаційно-правовій формі;
- 3) здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії про провадження господарської діяльності з медичної практики;
- 4) можуть перебувати у державній, комунальній або приватній власності.

В Основах визначено поняття реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я як діяльності фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі⁴. Саме надання цього виду допомоги становить сутність діяльності реабілітаційних закладів. Т. О. Гусєва уточнює, що під час перебування

¹ Теремецький В. І., Руснак Л. М. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 248. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

³ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

пацієнта у реабілітаційному закладі формуються навички автономного проживання в суспільстві, надання соціальних послуг, проведення комплексних реабілітаційних заходів відповідно до індивідуальних планів людей з інвалідністю, проведення заходів професійної орієнтації, надаються інші медичні послуги¹. М. Бук стверджує, що під реабілітацією осіб з інвалідністю слід розуміти сукупність медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, які здійснюються реабілітаційними установами за індивідуальною програмою реабілітації інваліда і які спрямовані на надання особам допомоги у відновленні й компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної і матеріальної незалежності, трудової адаптації й інтеграції у суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними та іншими необхідними засобами і виробами медичного призначення². А. Р. Козолис визначає реабілітаційну послугу як визначену договором або законом дію чи комплекс дій реабілітаційного закладу – виконавця, спрямовану на вжиття комплексу заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем³. Отже, однією із основних характеристик реабілітаційного закладу є сутність його діяльності, яка полягає у наданні різних видів реабілітаційної допомоги.

Відповідно до ст. 11 Закону № 1053-IX передбачено існування таких реабілітаційних закладів: реабілітаційні лікарні та реабілітаційні центри, амбулаторні реабілітаційні заклади незалежно від форми власності, які надають реабілітаційну допомогу в післягострому та довготривалому реабілітаційних періодах, центри психологічної реабілітації та/або травматерапії, протезно-ортопедичні підприємства незалежно від підпорядкування і форми власності, заклади комплексної реабілітації, включаючи заклади медико-психологічної реабілітації. Також до реабілітаційних відділень, підрозділів належать палати гострої реабілітації у лікарнях різного профілю, стаціонарні відділення післягострої та довготривалої реабілітації у лікарнях різного профілю, амбулаторні відділення післягострої та довготривалої реабілітації, а також стаціонарні відділення післягострої та довготривалої реабілітації, створені на базі санаторно-курортних установ незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності⁴. Тож до реабілітаційних закладів можуть бути віднесені як окремі лікарні або центри, так і реабілітаційні відділення у

¹ Гусева Т. О. Система корекційно-реабілітаційної роботи з людьми з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 38. Т. 1. С. 190. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-1-28>.

² Бук М. О. Соціальне обслуговування осіб з інвалідністю в реабілітаційних установах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 88. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>.

³ Козолис А. Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 173. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.

⁴ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

складі інших закладів охорони здоров'я. Також окремим різновидом реабілітаційних закладів є протезно-ортопедичні підприємства.

Зауважимо, що у ст. 13 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» встановлені типи реабілітаційних закладів. Зокрема, заклади реабілітації у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної та соціальної реабілітації, психолого-педагогічної та професійної реабілітації, трудової та фізкультурно-спортивної реабілітації¹. Наведена класифікація відповідає профілю діяльності таких закладів, характеризує особливості медичних послуг, які надаються такими закладами. Зазначені заклади можуть бути засновані на різних формах власності та в різних організаційно-правових формах.

У Переліку закладів охорони здоров'я, затвердженому МОЗ України, містяться такі назви реабілітаційних закладів: медичний реабілітаційний центр, центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи, центри медико-соціальної реабілітації дітей, центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям, центр реабілітації репродуктивної функції людини². Зазначений перелік реабілітаційних закладів цілком відповідає вимогам, встановленим у ст. 11 Закону № 1053-IX. При цьому варто мати на увазі, що у ст. 11 Закону № 1053-IX передбачені такі види реабілітаційних закладів, як реабілітаційні лікарні та амбулаторні реабілітаційні заклади, яких немає у Переліку закладів охорони здоров'я, затвердженому МОЗ України.

Також варто звернути увагу на те, що Перелік закладів охорони здоров'я містить визначення медико-реабілітаційного центру як лікувально-профілактичного закладу, призначеного для надання допомоги з декількох лікарських спеціальностей та проведення медико-психологічно реабілітації³. Можна зробити висновок, що відмінність між реабілітаційним центром та реабілітаційною лікарнею може полягати в тому, що в центрі надаються медичні реабілітаційні послуги за багатьма лікарськими спеціальностями, а в реабілітаційній лікарні – лише за однією лікарською спеціальністю. При цьому медико-реабілітаційні центри можуть поєднувати декілька типів реабілітаційної допомоги, передбаченої у ст. 13 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Зокрема, можуть бути створені центри медико-соціальної та психолого-педагогічної реабілітації або ж центри трудової та фізкультурно-спортивної реабілітації. Отже, перелік реабілітаційних закладів, передбачений у Переліку закладів охорони здоров'я повинен бути розширений і приведений у відповідність до ст. 11 Закону № 1053-IX.

¹ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

² Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п>

³ Там само.

І. А. Берлінець наводить такі відомості: станом на 01 січня 2018 року в Україні надавали реабілітаційні послуги 153 реабілітаційні центри. Найбільше реабілітаційних центрів здійснюють діяльність у Хмельницькій (16), Донецькій (15) та Сумській (13) областях, а по 1–2 реабілітаційних центрів створено та працюють у Харківській, Кіровоградській, Закарпатській, Дніпропетровській та Волинській областях¹. О. В. Бісмак зауважує, що реабілітаційний центр включає не лише складну апаратуру, але й висококваліфікованих фахівців з різних галузей медицини, медико-соціальної та фізичної реабілітації. На реабілітаційні центри покладається також і організаційно-методична робота, проводиться навчання і підвищення кваліфікації кадрів установ відновлювальної медицини, розробка методичних рекомендацій, оцінка ефективності реабілітаційного процесу². Крім того, під час воєнного стану було запроваджено нові додаткові гарантії реалізації військовослужбовцями права на реабілітаційну допомогу, спрощено механізм направлення військовослужбовців на реабілітацію, удосконалено механізм забезпечення допоміжними засобами реабілітації³. Отже, громадяни України можуть отримати відповідні реабілітаційні послуги у спеціально пристосованих реабілітаційних закладах.

Будь-які реабілітаційні заклади мають статус юридичних осіб та закладів охорони здоров'я. Згідно зі ст. ст. 80–83 ЦК України юридична особа є організацією, створеною і зареєстрованою у встановленому порядку. Законодавство розрізняє юридичних осіб приватного і публічного права. При цьому юридичні особи публічного права створюються на підставі розпорядчого акта органу влади або місцевого самоврядування⁴. Тож реабілітаційні заклади державної або комунальної форми власності створюються розпорядчим актом органу влади або місцевого самоврядування і належать до юридичних осіб публічного права. При цьому реабілітаційні заклади приватної форми власності належать до юридичних осіб приватного права.

Також зазначимо, що згідно зі ст. 11 Закону № 1053-IX реабілітаційні заклади створюються у формі установи. А відповідно до ч. 3 ст. 83 ЦК України установою визнається організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна⁵. Отже, у разі створення реабілітаційних закладів органи державної влади або місцевого

¹ Берлінець І. А. Історико-географічні аспекти надання реабілітаційної допомоги в Україні. *Інвестиції: практика і досвід*. 2019. № 13. С. 96. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.13.92>

² Бісмак О. В. Особливості організації діяльності реабілітаційних закладів в Україні. *Освітнологічний дискурс*. 2015. № 4 (12). С. 5.

³ Батрин О. В., Теремецький В. І., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2(15). С. 52. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58).

⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

⁵ Там само.

самоврядування створюють їх у формі установи. Для надання реабілітаційних послуг такій установі надається відповідне майно за рахунок коштів державного або місцевого бюджету.

При цьому варто не забувати, що серед реабілітаційних закладів у ст. 11 Закону № 1053-IX названі також протезно-ортопедичні підприємства. Згідно зі ст. 62 ГК України підприємство є самостійним суб'єктом господарювання, створеним компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності¹. Тож протезно-ортопедичні підприємства можуть перебувати у державній, комунальній або приватній власності. Вони здійснюють свою господарську діяльність саме для задоволення потреб громадян у реабілітаційних послугах.

Слід визначитися із співвідношенням понять «реабілітаційний заклад» і «заклад охорони здоров'я». Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я закладом охорони здоров'я визнається юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації². Отже, основним змістом діяльності закладів охорони здоров'я є медичне обслуговування населення. Реабілітаційні заклади також здійснюють медичне обслуговування населенню у вигляді надання реабілітаційних послуг. Це споріднює заклади охорони здоров'я та реабілітаційні заклади. У ч. 1 ст. 11 Закону № 1053-IX встановлено поняття реабілітаційного закладу як юридичної особи будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремленого підрозділу, що надає реабілітаційну допомогу на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я³. Отже, для роботи реабілітаційного закладу необхідно отримати ліцензію для здійснення господарської діяльності саме з медичної практики, як і для закладу охорони здоров'я. Водночас у Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови) терміни «заклад охорони здоров'я» та «реабілітаційний заклад» вживаються через кому, з чого можна зробити висновок, що вказані юридичні особи є різними закладами⁴.

¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/find>.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

³ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

⁴ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p>.

Водночас для започаткування своєї діяльності реабілітаційний заклад повинен отримати ліцензію саме на медичну практику, як і заклад охорони здоров'я. Враховуючи наведені роздуми, є підстави вважати реабілітаційні заклади одним із різновидів закладів охорони здоров'я.

Як відомо, однією із основних умов діяльності реабілітаційних закладів є наявність ліцензії на здійснення господарської діяльності з медичної практики у сфері надання реабілітаційних послуг. Ліцензійні умови встановлюють вимоги до реабілітаційних закладів, які необхідно виконати для отримання ліцензії. Зокрема, згідно з п. 11 Ліцензійних умов реабілітаційний заклад повинен мати затверджений у встановленому порядку статут та правила внутрішнього трудового розпорядку. Відповідно до п. 15-1 Ліцензійних умов реабілітаційний заклад повинен затвердити індивідуальний реабілітаційний план, забезпечувати доступність реабілітаційної допомоги, залучення до процесу допомоги необхідних фахівців, застосовувати методи доказовості. Згідно із п. 26-1 Ліцензійних умов фахівці з реабілітації повинні відповідати єдиним кваліфікаційним вимогам, затвердженим МОЗ України¹. Отже, Ліцензійні умови встановлюють перелік обов'язкових вимог, які повинен виконати заклад охорони здоров'я для отримання ліцензії на медичну практику. Такі вимоги стосуються матеріально-технічного обладнання, організаційних документів та кадрового потенціалу.

Висновки. Вивчення правового статусу реабілітаційних закладів в Україні є важливим кроком на шляху до забезпечення доступності та якості реабілітаційної допомоги для всіх верств населення, що сприятиме підвищенню рівня здоров'я нації та соціальної інтеграції осіб, які потребують реабілітації.

Правовий статус реабілітаційного закладу – це встановлений нормами права особливий порядок створення, ліцензування, акредитації, здійснення господарської діяльності, користування майном, кадрового і матеріально-технічного забезпечення таких закладів. Правовий статус реабілітаційних закладів регулюється Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з медичної практики.

Правовий статус реабілітаційних закладів характеризується такими особливостями:

- 1) мають статус юридичної особи;
- 2) можуть бути створені у будь-якій організаційно-правовій формі;
- 3) здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії про провадження господарської діяльності з медичної практики;
- 4) можуть перебувати у державній, комунальній або приватній власності.
- 5) реабілітаційні заклади приватної форми власності можуть бути

¹ Там само.

створені в організаційно-правовій формі господарських товариств або приватних підприємств;

6) протезно-ортопедичні підприємства можуть бути створені на підставі державної, комунальної або приватної форми власності;

7) є одним із різновидів закладів охорони здоров'я;

8) здійснюють надання реабілітаційних послуг на підставі ліцензії про провадження господарської діяльності з медичної практики;

4) ліцензійні умови встановлюють матеріально-технічні, кадрові та організаційні вимоги для отримання ліцензії для здійснення господарської діяльності з медичної практики щодо реабілітаційних послуг;

9) можуть бути створені у формах реабілітаційних лікарень, медико-реабілітаційних центрів та амбулаторних реабілітаційних закладів;

10) сутністю їх діяльності є надання різних видів реабілітаційної допомоги;

11) залежно від характеру медичної допомоги розрізняють такі їх типи: медико-соціальної та соціальної реабілітації, психолого-педагогічної та професійної реабілітації, трудової та фізкультурно-спортивної реабілітації.

Для вдосконалення правового регулювання діяльності реабілітаційних закладів необхідно внести зміни до Переліку закладів охорони здоров'я і узгодити цей перелік зі ст. 11 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». Зокрема, передбачити у Переліку закладів охорони здоров'я реабілітаційні лікарні та амбулаторні реабілітаційні заклади.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з розробкою наукових пропозицій, пов'язаних з удосконаленням правового регулювання діяльності реабілітаційних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрин О. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я комунальної форми власності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 189–199. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.189-199>.

2. Батрин О. В., Теремецький В. І., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2(15). С. 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58).

3. Берлінець І. А. Історико-географічні аспекти надання реабілітаційної допомоги в Україні. *Інвестиції: практика і досвід*. 2019. № 13. С. 92–97. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.13.92>

4. Бісмак О. В. Особливості організації діяльності реабілітаційних закладів в Україні. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 4 (12). С. 1–12.

5. Бук М. О. Соціальне обслуговування осіб з інвалідністю в реабілітаційних установах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 82–89. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>.

6. Васильєв С. В., Волошко І. В. Правовий статус закладів охорони здоров'я. *Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики*: збірник наукових робіт V міжнародної науково-практичної дистанційної конференції, м. Харків, НФаУ, 30–31 березня 2017 р. С. 136–139.

7. Гусєва Т. О. Система корекційно-реабілітаційної роботи з людьми з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 38. Т. 1. С. 186–192. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-1-28>.

8. Козолис А. Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 171–174. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.

9. Кройтор В. А. Юридичні ознаки закладу охорони здоров'я як спеціального суб'єкта медичних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 108–111. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/23>.

10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/find>.

12. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>.

13. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п>.

14. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

15. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

16. Теремецький В. І., Руснак Л. М. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 241–253. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.

17. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2024

Oleksandr An. IVAKHNENKO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

LEGAL STATUS OF REHABILITATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the peculiarities of the legal status of rehabilitation institutions in Ukraine. Legislative and subordinate acts that establish the requirements for rehabilitation institutions, the specifics of their activities, and management have been studied. The works of scholars in the fields of jurisprudence, public administration, and medicine, who have researched the legal status of healthcare institutions, the essence of rehabilitation services, and the activities of rehabilitation institutions, have been examined.

It is noted that the legal status of a rehabilitation institution is a special order established by law for the creation, licensing, accreditation, business activities, use of property, and staffing and material-technical support of such institutions. It is concluded that rehabilitation institutions of communal or state ownership are established in the form of establishments. Rehabilitation institutions of private ownership can be established in the organizational-legal form of business companies or private enterprises. Prosthetic and orthopedic enterprises can be established based on state, communal, or private ownership. Rehabilitation institutions are a type of healthcare institution that provides rehabilitation services based on a license for medical practice business activities. Licensing conditions establish the material-technical, staffing, and organizational requirements for obtaining a license for medical practice business activities related to rehabilitation services. Rehabilitation institutions can be established in the forms of rehabilitation hospitals, medical-rehabilitation centers, and outpatient rehabilitation institutions.

Proposed amendments to the current legislation are suggested. Proposals for future scientific research in this field are expressed.

Keywords: *rehabilitation, rehabilitation institution, rehabilitation assistance, rehabilitation service, legal status, legal regulation, healthcare, medical assistance, patient, licensing conditions, licensing, accreditation, business activities.*

Костянтин Вікторович КОСІНЦЕВ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР В УМОВАХ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, сформовано авторський щодо характеристики трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Сформульовано власний підхід щодо розуміння сутності та змісту цієї категорії. Наголошено, що трудовий договір суттєво відрізняється від категорії договору у загально-теоретичному змісті, що пов'язано із його наступними ознаками: по-перше, трудовий договір передбачає угоду з приводу виконання професійної, оплатної, трудової діяльності, здійснюваної систематично на підприємстві, установі чи організації; по-друге, незмінними в усіх випадках є сторони трудового договору – працівник та роботодавець, які за рахунок укладення угоди вступають у трудові правовідносини та визначають договором склад взаємних прав та обов'язків; по-третє, трудовий договір є писаним документом, тобто, це юридичний акт, який має зовнішнє вираження та структуру; він укладається відповідно до вимог юридичної техніки; по-четверте, трудовий договір логічно вважати «обмежено вільним», адже значна частина його змісту, форма, обов'язкові умови, особливості використання в рамках окремих трудових правовідносин, строки, гарантії укладення – прямо визначаються КЗпП, можуть бути доповнені, але не порушені; по-п'яте, прямий та чіткий регламент має порядок укладення, припинення та розірвання трудового договору, що відбувається за наявності визначених КЗпП підстав.

Доведено, трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин - це особливий письмовий юридичний акт – угода між працівником і роботодавцем за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець – виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

Ключові слова: спрощений режим регулювання, трудові правовідносини, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми. За чинним трудовим законодавством України, оформлення трудового процесу та забезпечення реалізації громадянами права на працю здійснюється за допомогою трудового договору. Зауважимо, що КЗпП передбачено чіткий перелік питань, які в обов'язковому порядку мають освітлюватись у вказаному документі, а також вимог, яким він має відповідати. Поряд із цим, трудовий договір є досить гнучким трудово-правовим актом, котрий тісно пов'язаний із режимом регулювання відносин

найманої праці, особливостями діяльності підприємств, установ та організацій де така праця використовується, а також іншими моментами відповідного професійного напрямку. В окремих випадках до змісту, форми та порядку укладення і припинення дії вказаного документу висуваються додаткові, кваліфіковані вимоги. Подібний момент присутній в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин, де трудовому договору відведено особливе місце і значення.

Окремі проблемні питання, пов'язані із спрощеним режимом регулювання трудових відносин, у своїх наукових працях розглядали В. С. Венедиктов, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, К. А. Рагулін, Р. О. Халфіна, О. М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, у науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання сутності та змісту трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати сутність трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «трудова угода»; розкрити положення норм чинного законодавства, яке регулює порядок укладення трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці договір приймає різні інтерпретації. Наприклад, К. А. Рагулін розглядає категорію у таких значеннях: 1) у функціональному – як угода двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків (характеризує договір як нормативну угоду сторін і відображає його зміст); 2) у формальному – як документ, у якому висловлюється зміст договору (відображає форму фіксації угоди); 3) в онтологічному – договір як один із найважливіших юридичних фактів (визначає динаміку правовідносин)¹. С. Вавженчук наголошує на необхідності розуміння договору, як правовідношення: договір – це угода сторін, спрямована на виникнення, зміну та припинення правовідношення. «В поняття «договір», крім погодження волі двох чи кількох осіб, також мають бути включені їхні взаємні права та обов'язки», - вважає науковець². С. С. Святошнюк погоджуючись з даною точкою зору, вважає, що саме договірне правовідношення у будь-якому разі передбачає пряму або непряму кореляцію прав та обов'язків. Така кореляція не ставиться в залежність від того або іншого юридичного факту, що може бути підставою виникнення договірної правовідносини. Однак, юридичний факт у чистому вигляді є фактичною підставою для виникнення такого правовідношення у

¹ Рагуліна К. А. Поняття й сутність договору як правового явища загалом і джерела права зокрема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Том 1. С. 42.

² Вавженчук С. Деякі ознаки договору як юридичного факту та договору-правовідношення. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2019. С. 10.

сукупності з нормативною підставою (відповідною нормою права)¹.

Одним із альтернативних підходів до визначення договору є так звана «актова теорія». Прибічники цієї теорії визначають договір як правовий акт. Так, наприклад, В. В. Іванов визначає договір, договірний акт у найширшому сенсі як спільний правовий акт, який являє собою оформлене вираження відокремлених узгоджених автономних волевиявлень двох або декількох формально рівних суб'єктів права, що встановлюють умови, виконання яких передбачається обов'язковим. Він підкреслює, що правовий акт – це не просто волевиявлення суб'єкта права, це волевиявлення, вчинене в певній формі. Волевиявлення становить основу правового акта, але сам акт є все ж таки оформленим вираженням волевиявлення. Найближчим родовим поняттям для правового договору є поняття «правовий акт» (або «юридичний акт»), надає таке визначення: «Правовий договір – це правовий акт, який учинено (укладено) двома або більше суб'єктами права (сторонами), висловлює їхню узгоджену волю і регулює правові відносини сторін між собою або також з іншими (третіми) суб'єктами права (особами), наділеними правами щодо сторін»².

Широкого опрацювання поняття договору отримало у цивільному праві. Згідно до статті 626 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 №435-IV договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Також договір можна вважати двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору. До договорів, що укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів³.

Науковці-цивілісти, зокрема, О. В. Мороз, цивільно-правовий договір тлумачить як юридичний акт двох або більше осіб, заснований на їх погоджених діях, виражений у вільному волевиявленні, спрямований на досягнення єдиного правового результату, який полягає у встановленні, зміні і припиненні цивільних прав та обов'язків і зафіксований у встановленій законом формі⁴. С. О. Бородавський у своїх наукових працях доводить: «Цивільно-правовий договір – це юридичний акт двох і більше осіб, заснований на їх погоджених діях, виражений у вільному волевиявленні, зафіксований у встановленій законом формі і спрямований

¹ Святошнюк С. С. Поняття договору як одна із теоретичних основ правового регулювання надання фінансових послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. С. 153.

² Рагуліна К. А. Поняття й сутність договору як правового явища загалом і джерела права зокрема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Том 1. С. 42.

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

⁴ Мороз О.В. Поняття цивільно-правового договору. *Право і суспільство*. 2023. №1. С. 95.

на досягнення єдиного правового результату, який полягає у встановленні, зміні та припиненні цивільних прав і обов'язків»¹.

На наш погляд, договір – це юридичний акт волевиявлення двох рівноправних сторін на підставі чого вони вступають у правовідносини між собою, досягають домовленості з приводу якогось питання та визначають взаємні права та обов'язки. В залежності від сфери правовідносин, що виникають між сторонами, зумовлена галузева приналежність договору (цивільно-правовий, адміністративний тощо). Договір може існувати виключно в царині демократичності, добровільності, цілеспрямованості та взаємоповазі його учасників. Укладення договору має відповідати їх спільним цілям та бажанням, що в кінцевому випадку засвідчується юридично. При цьому, у своєму вихідному, теоретико-правовому значенні цей юридичний акт фактично є безформним, адже може приймати як вигляд документу, так і укладатись усно. Головним чинником в даному випадку виступає саме факт вираження волі сторін досягнути домовленостей та реалізувати свої права і обов'язки. Неважливо як саме вони засвідчать та опишуть цей акт, головне, щоб він був повністю виконаний.

Логічним є висновок, що трудовий договір в базовому розумінні – це юридичний акт за рахунок якого сторони вступають у трудові правовідносини, а предметом домовленостей є відповідна праця. КЗпП в цілому підтверджує дану точку зору та розширює її. Змісту трудового договору в кодексі присвячено окрему Главу III. В ній закріплено положення щодо сутності, форми, процедури укладення та розірвання, а також інших моментів пов'язаних із зазначеною категорією. Так, в статті 21 Кодексу вказано: трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець - фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації. Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін. Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови

¹ Бородавський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореферат. дис... канд. юрид наук : 12.00.03. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2005. С. 15

розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України¹.

Досить часто визначення КЗпП піддається критиці з боку наукової спільноти, які бачать у трудовому договорі значно глибше юридичне явище. Наприклад, К. Ю. Мельник відмічає, що трудовий договір є центральним правовим інститутом трудового права. Його важливість полягає, передусім, у тому, що виникнення й існування трудових правовідносин, які є ядром предмета трудового права, закон пов'язує з укладенням працівником і роботодавцем трудового договору. Змістом трудового договору є умови, встановлені за домовленістю між сторонами трудового договору – працівником та роботодавцем. Розрізняють обов'язкові та додаткові умови трудового договору. Обов'язкові умови повинен містити будь-який трудовий договір. Такі умови мають бути погоджені сторонами. Якщо домовленість щодо них не досягнута, то трудовий договір не може вважатися укладеним. Додаткові умови сторони можуть включати або не включати в трудовий договір, оскільки трудовий договір може бути укладений і без них. Однак у випадку включення сторонами в зміст трудового договору додаткової умови це автоматично робить її обов'язковою для виконання. Сторони вільні у встановленні умов трудового договору. Разом із тим така свобода обмежується законодавчою заборонаю включати до трудових договорів умови, що погіршують становище працівників порівняно з чинним законодавством, колективними договорами та угодами. Наприклад, не можна в трудовий договір включати умову про встановлення розміру заробітної плати нижче мінімальної заробітної плати, визначеної законом².

К. Н. Гусов зазначає, що словосполучення «трудовий договір» має багатопланове значення, тобто вживається у різних значеннях в законодавстві та практиці, а також у правознавстві. І цю особливість не можна не враховувати під час обґрунтування поняття трудового договору. На думку К. Н. Гусова, трудовий договір, по-перше, є найважливішим інститутом трудового права, посідає центральне місце в його системі і актах кодифікаційного значення – кодексах законів про працю. По-друге, трудовий договір являє собою важливу гарантію права на працю, вибір виду зайнятості і вільне розпорядження здібностями особи у сфері трудової діяльності. По-третє, трудовий договір виступає як своєрідним юридичним містком – зв'язком між правовідносинами працевлаштування і трудовими правовідносинами. Його укладення означає припинення правовідносин працевлаштування, оскільки мета працевлаштування досягнута. По-четверте, словосполучення «трудовий договір» вживається в юридичній науці і практиці як передумова, необхідна для застосування до працівника трудового законодавства. По-п'яте, трудовий договір виступає в ролі

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

² Мельник К. Ю. *Трудове право України : підручник*. Харків : Діса плюс, 2014. С. 149–154.

головної юридичної підстави виникнення трудових правовідносин, трудових прав і обов'язків. І як такий трудовий договір може виступати як єдиний юридичний факт або у поєднанні з будь-якими іншими юридичними фактами: актом обрання, актом призначення тощо¹.

В розрізі основних індивідуальних ознак трудовий договір розглядає Д. В. Сичов, який доводить: «За юридичною природою трудовий договір є договором про працю між роботодавцем і найманим працівником. Він є універсальною моделлю найму. Будь-який працівник здає в найм власнику засобів виробництва (роботодавцю) свою здатність до праці. З точки зору права не має різниці чи працює особа за трудовим договором на державному підприємстві, установі, чи у колективному господарстві, чи у приватного власника. Всі наймані працівники мають однаковий правовий статус, і будь-який роботодавець зобов'язаний дотримуватись всіх правил і гарантій щодо них, передбачених трудовим законодавством». Далі науковець доводить, що характерними ознаками трудового договору слід вважати наступні. По-перше, трудовий договір – це угода між двома сторонами (суб'єктами трудового права): працівником та власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою. По-друге, трудовий договір містить основні права та обов'язки сторін. Працівник зобов'язується виконувати певну трудову функцію з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи. По-третє, трудовий договір укладається між рівноправними основними суб'єктами трудового права та спрямований на взаємовигідне задоволення їх потреб за рахунок один одного. Укладення трудового договору передбачає обопільну свободу вибору його сторін. По-четверте, трудовий договір є підставою виникнення індивідуального трудового правовідношення. По-п'яте, трудовий договір є результатом специфічного прояву індивідуально-договірною методом правового регулювання трудових відносин, адже у змісті договору персоніфікуються такі умови, як: місце роботи, трудова функція тощо. По-шосте, трудовий договір – це договір, що характеризується особистим характером, а тому він гарантує, охороняє особистість найманого працівника від незаконних умов праці, що можуть спричинити працівнику як моральну, так і фізичну шкоду. По-сьоме, за допомогою трудового договору можна якнайшвидше, найоперативніше врахувати динаміку соціальних та виробничих умов, з якими стикаються сторони трудового договору у процесі праці. По-восьме, трудовий договір як документ, фіксує наміри сторін діяти певним чином. Права і обов'язки сторін встановлені в ньому реалізуються у їх подальших діях².

¹ Цесарський Ф. А. Визначення змісту поняття «трудова угода» та його характерних ознак в умовах розвитку ринкової економіки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 166–167.

² Сичов Д. В. Індивідуальні трудові відносини : теоретично-правові аспекти: дис... канд. юрид. наук : 12.00.05. / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2009. С. 8–9.

О. І. Процевський вказує, що трудовий договір як юридичний факт відрізняється від інших юридичних фактів тим, що він є не тільки підставою виникнення трудових відносин, а й угодою про його зміст. Він має своєю метою долучити здатність до праці до загальної праці з метою задоволення особистих та суспільних потреб. Трудовий договір – це форма поєднання індивідуальних здібностей до праці із суспільною необхідністю праці. Отже, однією з функцій трудового договору як юридичного факту є виникнення трудових відносин, які обумовлюють правовий зв'язок між роботодавцем та працівником. Сутність цього факту базується на добровільному та взаємному волевиявленні сторін щодо використання сукупності фізичних, фахових і духовних здібностей працівника до праці на користь та в інтересах роботодавця¹.

Висновки. Таким чином, беручи до уваги положення КЗпП та наукові праці представників науки трудового права можна вказати, що трудовий договір суттєво відрізняється від категорії договору у загально-теоретичному змісті, що пов'язано із його наступними ознаками: по-перше, трудовий договір передбачає угоду з приводу виконання професійної, оплатної, трудової діяльності, здійснюваної систематично на підприємстві, в установі чи організації; по-друге, незмінними в усіх випадках є сторони трудового договору – працівник та роботодавець, які за рахунок укладення угоди вступають у трудові правовідносини та визначають договором склад взаємних прав та обов'язків; по-третє, трудовий договір є писаним документом, тобто, це юридичний акт, який має зовнішнє вираження та структуру; він укладається відповідно до вимог юридичної техніки; по-четверте, трудовий договір логічно вважати «обмежено вільним», адже значна частина його змісту, форма, обов'язкові умови, особливості використання в рамках окремих трудових правовідносин, строки, гарантії укладення – прямо визначаються КЗпП, можуть бути доповнені, але не порушені; по-п'яте, прямий та чіткий регламент має порядок укладення, припинення та розірвання трудового договору, що відбувається за наявності визначених КЗпП підстав та встановлених випадках.

Отже, трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин – це особливий письмовий юридичний акт – угода між працівником і роботодавцем за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець – виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Костюченко О. Є. Правове регулювання праці лікарів в умовах ринкової економіки: дис... канд. юрид наук : 12.00.05 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2009. С. 93–94.

1. Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореферат. дис... канд. юрид наук : 12.00.03. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2005. 19 с.
2. Вавженчук С. Деякі ознаки договору як юридичного факту та договору-правовідношення. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2019. С. 6–11.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
4. Костюченко О. Є. Правове регулювання праці лікарів в умовах ринкової економіки: дис... канд. юрид наук : 12.00.05 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2009. 201 с.
5. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
6. Мороз О.В. Поняття цивільно-правового договору. *Право і суспільство*. 2023. №1. С. 90–95.
7. Рагуліна К. А. Поняття й сутність договору як правового явища загалом і джерела права зокрема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Том 1. С. 41–46.
8. Святошнюк С. С. Поняття договору як одна із теоретичних основ правового регулювання надання фінансових послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. С. 150–155.
9. Сичов Д. В. Індивідуальні трудові відносини : теоретично-правові аспекти: дис... канд. юрид наук : 12.00.05. / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2009. 188 с.
10. Цесарський Ф. А. Визначення змісту поняття «трудовий договір» та його характерних ознак в умовах розвитку ринкової економіки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 165–172.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2024

Kostyantyn V. KOSINTSEV,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

EMPLOYMENT CONTRACT UNDER THE SIMPLIFIED LABOR REGULATION REGIME

It is emphasized that the employment contract differs significantly from the category of contract in the general theoretical sense, which is connected with its following features: firstly, the employment contract provides for an agreement on the performance of professional, paid, labor activities carried out systematically at an enterprise, institution or organizations; secondly, in all cases, the parties to the employment contract are unchanged - the employee and the employer, who enter

into labor relations through the conclusion of the agreement and determine the composition of mutual rights and obligations by the contract; thirdly, the employment contract is a written document, that is, it is a legal act that has an external expression and structure; it is concluded in accordance with the requirements of legal technique; fourthly, it is logical to consider an employment contract as "limitedly free", because a significant part of its content, form, mandatory conditions, features of use within the framework of individual employment relationships, terms, guarantees of conclusion are directly defined by the Labor Code and may be supplemented, but not violated; fifthly, the direct and clear regulation has a procedure for concluding, terminating and terminating an employment contract, which takes place on the grounds specified by the Labor Code.

It has been proven that an employment contract in the conditions of a simplified regime of regulation of labor relations is a special written legal act - an agreement between an employee and an employer under which the employee undertakes to perform the work specified in this agreement, and the employer undertakes to pay the employee a salary and provide working conditions necessary for performance of work

Keywords: *simplified regulatory regime, labor relations, employee, employer.*

Михайло Васильович ЛЕПЕЙ,

кандидат юридичних наук,

(КУП «ЕкоВін», м. Вінниця)

Олена Володимирівна ЛЕПЕЙ,

кандидат юридичних наук, доцент

(Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця)

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Аналізуються особливості проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях визначеної категорії. Зазначено, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності слідчий експеримент не втрачає своєї ваги, адже в переважній більшості ситуацій виникає потреба в перевірці показань підозрюваного, потерпілого або свідка. Встановлено такі заходи підготовчого етапу до проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності як-от: попередній допит особи, показання якої перевірятимуться; повне та докладне опрацювання матеріалів кримінального провадження; підготовка техніко-криміналістичних засобів; обрання транспортних засобів; відбирання учасників процесуальної дії; забезпечення безпеки під час проведення процесуальної дії; проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події; обрання додаткових засобів, необхідних під час проведення слідчого експерименту; складання плану слідчого експерименту; попередній огляд території (приміщення), де очікується проведення процесуальної дії.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, моральність, розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, слідчий експеримент, підозрюваний, потерпілий.

Постановка проблеми. Якісне розслідування кримінальних правопорушень тісно пов'язане з оптимізацією тактичного забезпечення слідчої діяльності, насамперед, проведення слідчих (розшукових) дій. Слідчий експеримент є важливою процесуальною дією в будь-яких категоріях кримінальних проваджень. Завдяки проведенню цієї процесуальної дії можна вирішити одну з основних задач розслідування, а саме: з'ясувати чи дійсно так було вчинене кримінальне правопорушення як

фігурує в показаннях допитаної особи. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності зазначена слідча (розшукова) дія не втрачає своєї ваги, адже в переважній більшості ситуацій виникає потреба в перевірці показань підозрюваного, потерпілого або свідка. Тому опрацювання зазначеної тематики на часі є досить актуальним.

Розгляду проблематики проведення слідчих (розшукових) дій в різних категоріях кримінальних проваджень присвятили свої праці такі дослідники як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Зі свого боку, аналізу проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності приділили увагу в своїх роботах такі автори як К. Ю. Береза, Є. Ю. Буждиганчук, М. М. Єфімов, С. Г. Кулик, М. В. Куратченко, В. О. Лазарєв, В. О. Малярова та інші. В той же час, наше дослідження, на відміну від попередніх, більш точно охарактеризувало різні аспекти визначеної процесуальної дії через призму сучасної судово-слідчої практики та позицій інших науковців.

Метою статті є дослідження криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку приведемо тезу Є. Ю. Буждиганчук, яка зазначила, що «...на подальшому етапі розслідування можуть проводитись різноманітні слідчі (розшукові) дії. В той же час, їх вибір буде залежати як від самого складу кримінального правопорушення, так і від початкових дій та заходів, здійснених працівниками правоохоронних органів. Ведучи мову про розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою, слід одразу наголосити на тому, що подальший етап розслідування по даним кримінальним провадженням характеризується певною складністю. Це пов'язано з тим, що всі підозрювані в більшості випадків по різному співпрацюють зі слідством. Так, деякі члени організованих груп дають правдиві показання, а інші взагалі вибирають конфліктну позицію. Тому проведення слідчих експериментів з добросовісними учасниками провадження є важливою дією для перевірки та уточнення показань на подальшому етапі розслідування»¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України «З метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань»². Ми поділяємо позицію

¹ Буждиганчук Є. Ю. Підготовчий етап проведення слідчого експерименту під час розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 6. Том 2. С. 31.

² Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Д. Д. Зайця, який, проаналізувавши наведену статтю, зауважив, що «...законодавчо передбачається використання експериментального методу пізнання під час розслідування злочинів для перевірки зібраних відомостей та одержання нових даних. Цим забезпечується достовірність доказів у кримінальному провадженні. Серед слідчих дій, передбачених КПК України, слідчий експеримент посідає особливе місце, оскільки він спрямовується на наочне відновлення картини скоєного кримінального правопорушення й усунення всіх суперечностей у матеріалах кримінального провадження. Ця слідча дія покликана заповнити наявні прогалини й одержати нові докази, досі невідомі слідству. Шляхом проведення слідчого експерименту можуть бути встановлені, зокрема, факти обмови з боку потерпілого, свідка чи самообмови з боку підозрюваного, а також перевіряються висунуті слідчим версії»¹. Зі свого боку, С. Ю. Карпушин наголошував, що «...за своєю сутністю слідчий експеримент є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме відтворення, досліди й випробування, що проводяться в його межах, і становлять його сутнісну природу, слугують специфічним засобом перевірки та одержання нових доказів у кримінальному провадженні»². Разом із тим М. М. Єфімов відмітив, що «...підготовчий етап слідчого експерименту є найбільш складним серед усіх СРД, що визначені КПК України. У криміналістичній літературі цьому важливому питанню присвячено багато праць, що підкреслює його актуальність та потребу у подальших дослідженнях. Під час розслідування досліджуваної категорії діянь ця процесуальна дія має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення»³. Стосовно заходів підготовчого етапу, то, для прикладу, В. В. Негребецький, «...провівши аналіз опитування слідчих прокуратури та МВС України визначив наступні підготовчі заходи: попередній допит особи, чий показання перевірятимуться, з метою одержання детальної інформації про обстановку й пов'язані з нею обставини події; вивчення матеріалів кримінальної справи; підготовка допоміжних засобів (манекен, трафарети, макети предметів тощо); підготовка технічних засобів; добір допоміжно-технічного персоналу; добір учасників слідчої дії; підготовка транспортних засобів; допити інших очевидців та учасників події; забезпечення безпеки під час проведення перевірки показань на місці; складання плану слідчої дії; одержання інформації про обстановку місця процесуальної дії; вибір місця збору учасників слідчої дії; проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події; попередній огляд території (приміщення), де передбачається провести цю слідчу дію»⁴.

¹ Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 342.

² Карпушин С. Ю. Поняття, сутність і правова природа слідчого експерименту. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 3 (2). С. 53.

³ Єфімов М. М. Підготовчий етап слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ*. 2017. № 2. С. 199.

⁴ Негребецький В. В. Перевірка показань підозрюваного на місці: тактика і психологія: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 94-95.

Одразу відзначимо, що підготовка місця до проведення слідчого експерименту має певні особливості. З цього приводу вважаємо найбільш точним твердження Н. Рогатинської, яка відмічала, що «...за вибору місця її проведення потрібно враховувати, що часто вона пов'язана з демонстрацією способу вчинення злочину, тому доступ туди сторонніх повинен бути виключений. У таких випадках необхідно вживати заходів щодо забезпечення охорони місця проведення (для цього та запобігання втечі підозрюваного залучаються працівники органів внутрішніх справ)»¹.

З огляду на проведене нами вивчення матеріалів анкетування працівників правоохоронних органів відносно потенціальних заходів підготовчого етапу до проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності, останні визначили такі як:

- попередній допит особи, показання якої перевірятимуться (100 %);
- повне та докладне опрацювання матеріалів кримінального провадження (21 %);
- підготовка техніко-криміналістичних засобів (41 %);
- обрання транспортних засобів (25 %);
- відбирання учасників процесуальної дії (76 %);
- забезпечення безпеки під час проведення процесуальної дії (27 %);
- проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події (6 %);
- обрання додаткових засобів, необхідних під час проведення слідчого експерименту (38 %);
- складання плану слідчого експерименту (57 %);
- попередній огляд території (приміщення), де очікується проведення процесуальної дії (3 %).

Як бачимо, всі респонденти обрали повторний допит як обов'язків захід підготовчого етапу до проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності, оскільки завдяки його реалізації можна з'ясувати такі обставини, як-от:

- обставини, що необхідно перевірити шляхом проведення дослідів або випробувань (91 %);
- актуалізувати інформацію в пам'яті осіб, залучених до проведення слідчого експерименту (69 %);
- розкрити мотиви надання згоди підозрюваними на участь у досліджуваній процесуальній дії (9 %);
- встановити вид слідчого експерименту (77 %);
- визначити коло завдань, які підлягають встановленню (43 %);
- прийняти рішення стосовно проведення процесуальній дії (89 %).

Крім того, важливе значення має правильне визначення учасників слідчого експерименту. Серед обов'язкових учасників досліджуваної

¹ Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 151.

процесуальної дії К. О. Чаплинський виокремлює таких як: «...особу, яка проводить дану слідчу дію (зокрема, слідчий); особу, чий показання уточнюються або перевіряються (підозрюваний, свідок, потерпілий); не менше двох понять»¹. Зі свого боку, І. С. Кіпач зазначав, що «...обов'язковою тактичною умовою проведення слідчого експерименту є використання технічних засобів фіксації (наприклад, відеокамери). Адже їх застосування під час проведення значно підвищує його інформаційну цінність. При проведенні слідчого експерименту закон надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу. Треба зазначити, що фіксація покликана не лише описувати та засвідчувати результати слідчого експерименту, а й процесуального порядку його проведення, отже, гарантії дотримання прав учасників процесу, та, як наслідок – факту допустимості доказів, отриманих внаслідок його проведення»².

В розрізі визначеного, вважаємо вірною тезу В. С. Бондар відносно того, що «...спеціалісти надають допомогу слідчому на всіх етапах слідчого експерименту: а) виявити ключові та вказати небезпечні для здоров'я учасників моменти; б) відтворити обстановку та умови проведення дослідів, максимально наближених до події вбивства; в) розробити план, організувати дослід і здійснити контроль за їх виконанням; г) надати максимальне сприяння в підборі аналогів, виготовленні макетів та муляжів знарядь та предметів, що були об'єктами; д) оцінити отримані результати. Допомога слідчому може бути конкретизована такими завданнями: 1) участь у контролі за правильним виконанням умов проведення слідчого експерименту, тобто забезпеченні адекватності критеріїв порівняння обставин, що потребують уточнення чи перевірки; 2) участь у виборі серед характеристик і параметрів, які перевіряються, тих що відображають суттєві сторони досліджуваної обставини чи факту; 3) формулювання рекомендацій щодо врахування максимально можливого діапазону змін даних характеристик та самих обставин; 4) науково-технічне та консультативне супроводження експериментальної перевірки даних обставин; 5) участь у встановленні характеру, закономірності та стійкості зв'язку між раніш встановленими достовірними та знову отриманими в експерименті параметрами ситуації, що аналізується; 6) участь в отриманні даних, які будуть вихідними для вирішення конкретних експертних завдань; 7) участь у відборі експериментальних зразків при проведенні ідентифікаційних експертних досліджень; 8) участь у фіксації результатів експерименту»³. В свою чергу, К. О. Чаплинський, на основі опитування

¹ Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. С. 378-379

² Кіпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2, кн. 1. С. 233.

³ Бондар В. С. Особливості проведення слідчого експерименту при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. *Часопис Академії*

співробітників оперативних і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ і прокуратури серед найбільш розповсюджених видів слідчого експерименту виокремив такі як: «...по встановленню можливості спостереження або сприйняття якого-небудь факту чи явища – 14 %; по встановленню можливості існування якого-небудь факту чи явища – 6 %; по встановленню можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах – 21 %; по встановленню наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок – 7 %; по встановленню можливості учинення тих або інших дій за визначений час – 12 %; по встановленню послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів – 13 %; по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство – 27 %»¹.

Слід зазначити, що на основі вивчення судово-слідчої практики, нами було визначено найбільш оптимальні умови проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, як-от:

- реалізація слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тої, в якій проходила протиправна подія;
- активізація пам'яті особи, показання якої перевіряються;
- встановлення та підтримання психологічного контакту з правопорушником, а також спостереження за його поведінкою;
- багаторазове повторення однорідних експериментів у перемінних обставинах;
- найкраще обмеження кількості учасників процесуальної дії.

Як бачимо, характерною тактичною умовою під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності незалежно від виду проведення перевірки буде активізація пам'яті особи, показання якої перевіряються. Стосовно цього група науковців (В. Г. Лукашевич, В. М. Стратонов) зауважили, що «...бувають випадки, коли особа дає дуже конкретні показання під час допиту, але, опинившись на місці, починає плутатися, не все розповідати. Тут або особа себе обмовила, або існує інша причина. Часом, особливо при встановленні обставин щодо статевих злочинів, особа соромиться в присутності великої кількості людей деталізувати, показувати, демонструвати ті дії, які відбувалися в момент злочину»².

Висновок. Підводячи підсумок, зауважимо, що було встановлено такі заходи підготовчого етапу до проведення слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності як-от: попередній допит особи, показання якої перевірятимуться; повне та докладне опрацювання матеріалів кримінального провадження; підготовка техніко-криміналістичних засобів; обрання транспортних

адвокатури України. 2013. № 20. С. 5.

¹ Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи слідчого експерименту. *Право і суспільство*. 2010. № 6 (44). С. 235.

² Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навчальний посібник. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. С. 122.

засобів; відбирання учасників процесуальної дії; забезпечення безпеки під час проведення процесуальної дії; проведення оперативно-розшукових заходів із метою отримання додаткової інформації про обстановку й обставини події; обрання додаткових засобів, необхідних під час проведення слідчого експерименту; складання плану слідчого експерименту; попередній огляд території (приміщення), де очікується проведення процесуальної дії. З'ясовано, що повторний допит дозволяє з'ясувати такі обставини, зокрема: обставини, що необхідно перевірити шляхом проведення дослідів або випробувань; актуалізувати інформацію в пам'яті осіб, залучених до проведення слідчого експерименту; розкрити мотиви надання згоди підозрюваними на участь у досліджуваній процесуальній дії; встановити вид слідчого експерименту; визначити коло завдань, які підлягають встановленню; прийняти рішення стосовно проведення процесуальній дії. Визначено найбільш оптимальні умови проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, як-от: реалізація слідчого експерименту в обстановці, максимально наближеній до тої, в якій проходила протиправна подія; активізація пам'яті особи, показання якої перевіряються; встановлення та підтримання психологічного контакту з правопорушником, а також спостереження за його поведінкою; багаторазове повторення однорідних експериментів у перемінних обставинах; найкраще обмеження кількості учасників процесуальної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. С. Особливості проведення слідчого експерименту при досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 20. С. 1–6.
2. Буждиганчук Є. Ю. Підготовчий етап проведення слідчого експерименту під час розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 6. Том 2. С. 31–35.
3. Єфімов М. М. Підготовчий етап слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 199–206.
4. Карпушин С. Ю. Поняття, сутність і правова природа слідчого експерименту. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 3 (2). С. 50–54.
5. Кірпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2, кн. 1. С. 233–234.
6. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
7. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня

2012 року № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навчальний посібник. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. 192 с.

9. Негребецький В. В. Перевірка показань підозрюваного на місці: тактика і психологія : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 197 с.

10. Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 149–153.

11. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи слідчого експерименту. *Право і суспільство*. 2010. № 6 (44). С. 233–237.

12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2024

Mykhailo V. LEPEI,

PhD in Law

(*Municipal Unitary Enterprise «Ekovin», Vinnytsia, Ukraine*)

Olena V. LEPEI,

PhD in Law, Associate Professor

(*Public Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia, Ukraine*)

FORENSIC SUPPORT FOR CONDUCTING AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY

The article is devoted to the consideration of some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. The peculiarities of conducting an investigative experiment in criminal proceedings of a certain category are analyzed.

It is noted that the investigative experiment is an important procedural action in any categories of criminal proceedings. Because thanks to its implementation, one of the main tasks of the investigation can be solved: whether the criminal offense was really committed as it appears in the testimony of the interrogated person. During the investigation of criminal offenses against morality, the specified investigative (search) action does not lose its weight, because in the vast majority of situations there is a need to check the statements of the suspect, victim or witness.

The following measures of the preparatory stage for conducting an investigative experiment in the investigation of criminal offenses against morality

have been established, such as: preliminary interrogation of the person whose testimony will be checked; complete and detailed processing of criminal proceedings materials; preparation of technical and forensic means; selection of vehicles; selection of participants in the procedural action; ensuring security during the procedural action; carrying out operational and search activities with the aim of obtaining additional information about the situation and circumstances of the event; selection of additional means necessary during the investigative experiment; drawing up a plan of an investigative experiment; preliminary inspection of the territory (premises) where the procedural action is expected.

It was found that repeated questioning allows to find out the following circumstances, in particular: circumstances that need to be verified by conducting experiments or tests; to update information in the memory of persons involved in conducting an investigative experiment; to reveal the motives of the suspects giving their consent to participate in the investigated procedural action; establish the type of investigative experiment; determine the range of tasks to be set; to make a decision regarding the conduct of a procedural action.

The most optimal conditions for conducting an investigative experiment in criminal proceedings of the studied category have been determined, such as: implementation of an investigative experiment in an environment as close as possible to the one in which the illegal event took place; activating the memory of the person whose testimony is being checked; establishing and maintaining psychological contact with the offender, as well as observing his behavior; multiple repetition of homogeneous experiments in variable circumstances; the best limitation of the number of participants in the procedural action.

Key words: *criminal offenses, morality, investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, investigative experiment, suspect, victim.*

Тарас Ігоревич ОЛЕКСЮК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що правове регулювання має загальновиховний вплив на суспільство, воно є невіддільним від морально-етичних основ суспільства, зокрема ми хотіли б особливо наголосити на тісному взаємозв'язку з феноменом честі. Правове регулювання здавна має тісні взаємозв'язки з релігією, відношенням людини до благочестивих істот

Наголошено, що адміністративно-правове регулювання виступає організаційно-управлінським базисом успішного здійснення будь-якого процесу публічно-правової природи норми, забезпечує ефективність та результативність конкретної адміністративної форми, методу та процедури.

Визначено, що фундаментальні засади, непорушні основи забезпечення територіальної оборони України визначені на рівні Конституції України; на міжнародному рівні правових засад звернуто увагу на положення Європейської конвенції з прав людини та Конвенції про захист цивільного населення під час війни; проаналізовано положення вітчизняного законодавства, зокрема Закону України «Про основи національного спротиву», Закону України «Про національну безпеку України», Закону України «Про оборону України», Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Закону України «Про правовий режим воєнного стану»; на рівні підзаконних нормативно-правових актів проаналізовано укази Президента України, якими затверджено Стратегічний оборонний бюлетень України та Стратегію національної безпеки України, постанови Кабінету Міністрів України; на низовому рівні проаналізовано накази начальника Хмельницької обласної військової адміністрації у царині забезпечення територіальної оборони.

Ключові слова: *правові засади, місцеві державні адміністрації, забезпечення територіальної оборони в Україні, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Неможливо повною мірою досягнути всю глибинну питання забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні без звернення до відповідних правових засад, які становлять його нормативно-правовий фундамент, комплексність, системність та непорушність якого є гарантією обороноздатності та

територіальної цілісності держави.

У вітчизняній правовій думці науково-теоретичне підґрунтя для подальшого осмислення правових засад забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні закладали у своїх наукових працях О.М. Бандурка, О. І. Безпалова, Є.В. Гармаш, Н.В. Горло, С. М. Гусаров, І. І. Дейнега, В. П. Ємельянов, Ю. Л. Калгушкін, М.В. Лошицький, В.О. Мороз, О.М. Музичук, О.В. Пабат, В.А. Пастушенко, А.М. Подоляка, О. Ю. Синявська, О.П. Угровецький, В.В. Хомутянський, С. В. Чумаченко, К. В. Яровий та ін. Проте у сучасному світі багато явищ і процесів переосмислюються, постають у світлі як новітніх напрямків вдосконалення, так і нагальних проблем, зокрема таких змін зазнає і питання забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб сформувати комплексне бачення правових засад забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути сутність адміністративно-правового регулювання крізь призму його співвідношення з морально-етичним регулюванням та взаємозв'язків з релігією; проаналізувати правові засади забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні на рівні Конституції України, на міжнародному рівні правових засад, на рівні законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання має загальновиховний вплив на суспільство та є невіддільним від морально-етичних основ суспільства, зокрема ми хотіли б особливо наголосити на тісному взаємозв'язку з феноменом честі.

Р. Mosquera стверджує, що честь причетна до різноманітних соціально-психологічних процесів, включаючи мораль, насильство, сексуальність і стать, ідентифікацію в групі, реакцію на бікультуралізм. Честь може мати місце в межах різноманітних груп (наприклад, військові, правоохоронні органи), контекстах стосунків (наприклад, сімейні стосунки, романтичні стосунки) і країнах (наприклад, Афганістан, Бразилія, Канада, Естонія, Італія, Японія, Нова Зеландія, Росія, Швейцарія). З огляду на це честь виступає багатогранною конструкцією, яка є основною проблемою окремих людей і груп у різних культурах¹.

Водночас питання честі, як і інші проблеми, що лежать у сфері морально-етичного регулювання, є менш регламентованими на процесуальному рівні порівняно з правовими приписами. О. Herstein задається питанням, чи мораль має процедуру? На відміну від права, мораль, мабуть, не є ні встановленою, ні інституційною. Таким чином, хоча мораль беззаперечно приписує різні процедури, те, що сама мораль має процедуру, менш очевидно. Дійсно, співіснування процесуальних моральних норм

¹ Mosquera P. In the name of honor: On virtue, reputation and violence. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2013. № 16 (3). P. 271.

поряд із матеріальними моральними нормами може здатися парадоксальним, враховуючи, що вони часто дають суперечливі приписи. Тим не менш, мораль має «процесуальну галузь», яка містить численні норми, які самі є процедурними. Ці норми охоплюють те, що науковець вважає трьома характерними ознаками процесуальної норми: другорядність, надання аргументів щодо того, як взаємодіяти з іншими нормами, і нейтральність результату. У цьому відношенні мораль більше схожа на закон, ніж можна було очікувати¹.

Водночас ми глибоко переконані, що правове регулювання здавна має тісні взаємозв'язки з релігією. Глибоко досліджуючи дане питання, L. Donadini зазначає, що грецька та латинська літературні традиції використовують різні терміни для опису правильних дій і обов'язків людини, яка має відношення до якоїсь надприродної сутності. Визначаючи відношення людини до благочестивих істот, афінські філософи та їхні послідовники стверджують, що сутності потрібно належним чином поважати. Крім того, вони стверджують, що дії щодо надприродних сутностей повинні здійснюватися відповідно до звичайних відносин і правил. Цю тему також згадує Цицерон, який стверджує, що людині необхідно підходити до благочестивих істот з почуттям обов'язку (*pietas*). Він також стверджує, що існують додаткові правила, яких необхідно дотримуватися, як-от те, що людина повинна очиститися (*castus*), коли наближається до богів, що люди повинні виявляти вдячність (*gratia*) і пропонувати дари. Але це ще не кінець. Людина повинна бути обережною у своїх діях у світі, особливо по відношенню до предметів і сутностей, які перебувають під надприродним захистом (наприклад, сім'я або ритуальний простір). Коли людина виконує всі вимоги та підходить до надприродних сутностей з належною повагою та належним ставленням, тоді людина належним чином надає сутностям пошесті, що гарантує добрі стосунки з богами, що, у свою чергу, приносить різні милості тим, хто поклоняється. У часи римського Середземномор'я людина могла молитися про різні блага, такі як здоров'я, добробут, справедливість, успіх тощо².

В. Т. Колесник, осмислюючи питання правового регулювання, вважає, що «чинне законодавство України з питань забезпечення національної безпеки є застарілим, а закладені у ньому норми щодо взаємодії і координації дій органів державної влади та силових структур як у мирний час, так і у кризові періоди не враховують особливості нового типу агресії (гібридної війни), у процесі якої широко використовують не лише традиційні військові операції, а й різноманітні невоєнні сили та засоби боротьби»³.

¹ Herstein O. The procedure of morality. *Journal of Ethics and Social Philosophy*. 2024. № 27 (1). P. 180.

² Donadini L. Religion, cult and morality in Salona (I) Respect and duty towards the deities. *Tusculum-Casopis Za Solinske Teme*. 2022. № 15 (1). P. 41.

³ Колесник В. Т. Концептуальна модель національної безпеки України. Імперативи розвитку цивілізації // Інформаційна безпека у воєнній сфері. Сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 31 березня 2015 р.) / Нац. ун-т оборони ім. Івана Черняхівського. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2015. С. 167.

Адміністративно-правове регулювання виступає організаційно-управлінським базисом успішного здійснення будь-якого процесу публічно-правової природи норми, забезпечує ефективність та результативність конкретної адміністративної форми, методу та процедури.

На сучасному етапі формування територіальної оборони України юридично розпочалося з грудня 2020 року, коли було зареєстровано проєкт Закону України «Про територіальну оборону України», фактично перший законопроект, який визначив заходи територіальної оборони, обґрунтував нові концепції, які раніше були незрозумілі для більшості українців. Зокрема, у законопроекті було висвітлено сутність концепції «система управління територіальною обороною України»¹.

Фундаментальні засади, непорушні основи забезпечення територіальної оборони України визначені на рівні Конституції України, на рівні якої статтею 17 проголошено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України»².

Так, основна роль Конституції України у забезпеченні територіальної оборони України полягає у закріпленні незмінних положень, що гарантує стабільність і національну безпеку незалежно від політичних, економічних, соціальних проблем, кризових явищ і безпекових викликів.

На міжнародному рівні правових засад варто звернути увагу на положення Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенції). V. Muraviov і N. Mushak стверджують, що Конвенція є одним із перших документів із прав людини, заснованих на принципах забезпечення об'єктивних стандартів і захисту осіб від зловживань державною владою. Конвенція, яка за своєю суттю є договором нового покоління, не лише встановлює для держав традиційні права та обов'язки, а й закріплює зобов'язання держав-членів перед своїми громадянами, фізичними та юридичними особами – усіма, хто перебуває під їх юрисдикціями. Вступом до Ради Європи у 1995 році Україна не лише засвідчила визнання верховенства права, але й взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення прав людини та основних свобод, підтвердивши тим самим свій європейський демократичний вибір. У 1997 році з ратифікацією Конвенції розпочався новий етап у розвитку прав людини та основних свобод в Україні³.

Ще одним фундаментальним міжнародним документом виступає

¹ Levchenko I., Chubina T. Territorial defense forces as a phenomenon of the national army of Ukraine (from december of 2020 to the present day). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk-East European Historical Bulletin*. 2023. № 27. P. 236.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Muraviov V., Mushak N. Legal issues of the implementation of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950 in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 1. P. 8.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни, якою проголошено, що «у разі збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру й виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення: 1. З особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat (поза боєм) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії. 2. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу. Безстороння гуманітарна організація, така, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту»¹.

Щодо вітчизняного законодавства як ще однієї надзвичайно важливої та багато в чому сполучної ланки правових засад забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, то Т. Drinoczi стоїть на тому, що є декілька факторів, які впливають на якість законодавства держави. Одним із них є рівень демократії, який демонструє кореляцію з прихильністю політичної еліти до демократії та верховенства права. Для того, щоб надати можливість певним чином оцінити якість законодавства держави, можна було б розробити концепцію якісного законодавства, яке було б достатньо гнучким, щоб стати інструментом порівняльного конституційного права/законодавчої практики².

У першу чергу, з-поміж правових засад на рівні законодавства фундаментальним нормативно-правовим актом є Закон України «Про основи національного спротиву», який «визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених цим Законом суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву»³.

Вагоме значення в ході забезпечення територіальної оборони мають положення Закону України «Про національну безпеку України», яким «визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

² Drinoczi T. Concept of Quality in Legislation-Revisited: Matter of Perspective and a General Overview. *Statute Law Review*. 2015. № 36 (3). P. 211–227.

³ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони»¹.

Закон України «Про оборону України» регулює широке коло суспільних відносин у сфері оборони. Цим Законом України встановлені «засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони»².

Щодо Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», то цей нормативно-правовий акт «відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі»³.

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» закріплює «правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів»⁴.

Положення даного нормативно-правового акту в умовах воєнного стану активно обговорюються, вносяться відповідні зміни. Проте важливість мобілізації задля забезпечення територіальної цілісності України перебуває поза всяким сумнівом.

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» закріплює, що «до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань: 1) забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) соціально-економічного розвитку відповідних територій; 3) бюджету, фінансів та обліку; 4) управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; 5) промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; 6) науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей, утвердження української національної та

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

² Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

громадянської ідентичності; 7) використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; 8) зовнішньоекономічної діяльності; 9) оборонної роботи, мобілізаційної підготовки, мобілізації та демобілізації; 10) соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати»¹.

Водночас неможливо оминати увагою і рівень підзаконних нормативно-правових актів, які багато в чому конкретизують, розширюють, розтлумачують окремі положення законів України, зокрема особливу увагу в контексті досліджуваного питання слід звернути на укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України.

Так, указом Президента України від 17.09.2021 № 473/2021 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року та затверджено Стратегічний оборонний бюлетень України², який є «документом оборонного планування, що розробляється за результатами оборонного огляду та визначає основні напрями реалізації воєнної політики України, стратегічні цілі розвитку та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів»³.

Водночас нижньою ланкою досліджуваних нами правових засад забезпечення територіальної оборони в Україні виступають акти місцевих державних адміністрацій. Важливим аспектом, якому варто приділити особливу увагу при розгляді таких актів, є забезпечення їх своєчасного доведення до відома населення, у тому числі з широким застосуванням усього наявного потенціалу інформаційно-комунікативних технологій – створення зручних та зрозумілих сайтів, мобільних додатків тощо, на яких населення з короткий проміжок часу зможе ознайомитись із актуальними розпорядженнями та наказами.

Так, відповідний розділ офіційного інтернет-представництва Хмельницької обласної військової адміністрації дозволяє переглядати накази начальника обласної військової адміністрації за кожен окремий місяць. Зокрема, у царині забезпечення територіальної оборони затверджено цільову програму захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у Хмельницькій області на 2024-2028 роки⁴.

Висновки. Таким чином, правове регулювання має загальновиховний вплив на суспільство, воно є невіддільним від морально-етичних основ суспільства, зокрема ми хотіли б особливо наголосити на тісному

¹ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021>.

³ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁴ Про затвердження цільової програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у Хмельницькій області на 2024–2028 роки: Наказ начальника Хмельницької обласної військової адміністрації від 19.02.2024 № 25/2024-н. URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/orders/2024/02/025n_190224.pdf.

взаємозв'язку з феноменом честі. Правове регулювання здавна має тісні взаємозв'язки з релігією, відношенням людини до благочестивих істот.

Адміністративно-правове регулювання виступає організаційно-управлінським базисом успішного здійснення будь-якого процесу публічно-правової природи норми, забезпечує ефективність та результативність конкретної адміністративної форми, методу та процедури.

Фундаментальні засади, непорушні основи забезпечення територіальної оборони України визначені на рівні Конституції України; на міжнародному рівні правових засад звернуто увагу на положення Європейської конвенції з прав людини та Конвенції про захист цивільного населення під час війни; проаналізовано положення вітчизняного законодавства, зокрема Закону України «Про основи національного спротиву», Закону України «Про національну безпеку України», Закону України «Про оборону України», Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Закону України «Про правовий режим воєнного стану»; на рівні підзаконних нормативно-правових актів проаналізовано укази Президента України, якими затверджено Стратегічний оборонний бюлетень України та Стратегію національної безпеки України, постанови Кабінету Міністрів України; на низовому рівні проаналізовано накази начальника Хмельницької обласної військової адміністрації у царині забезпечення територіальної оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
2. Колесник В. Т. Концептуальна модель національної безпеки України. Імперативи розвитку цивілізації // Інформаційна безпека у воєнній сфері. Сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 31 березня 2015 р.) / Нац. ун-т оборони ім. Івана Черняхівського. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2015. С. 167–170.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про затвердження цільової програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у Хмельницькій області на 2024–2028 роки: Наказ начальника Хмельницької обласної військової адміністрації від 19.02.2024 № 25/2024-н. URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/orders/2024/02/025n_190224.pdf.
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
9. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021>.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
12. Donadini L. Religion, cult and morality in Salona (I) Respect and duty towards the deities. *Tusculum-Casopis Za Solinske Teme*. 2022. № 15 (1). P. 41–59.
13. Drinoczi T. Concept of Quality in Legislation-Revisited: Matter of Perspective and a General Overview. *Statute Law Review*. 2015. № 36 (3). P. 211–227.
14. Herstein O. The procedure of morality. *Journal of Ethics and Social Philosophy*. 2024. № 27 (1). P. 180–209.
15. Levchenko I., Chubina T. Territorial defense forces as a phenomenon of the national army of Ukraine (from december of 2020 to the present day). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk-East European Historical Bulletin*. 2023. № 27. P. 236–248.
16. Mosquera P. In the name of honor: On virtue, reputation and violence. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2013. № 16 (3). P. 271–278.
17. Muraviov V., Mushak N. Legal issues of the implementation of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950 in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 1. P. 8–22.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2024

Taras Ih. OLEKSYUK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TO THE ISSUE OF THE LEGAL BASIS FOR THE PROVISION OF TERRITORIAL DEFENSE BY LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE

The article emphasizes that legal regulation has a general educational impact on society, it is inseparable from the moral and ethical foundations of society, in particular, we would like to emphasize the close relationship with the phenomenon of honor. Legal regulation has long had close relationships with

religion, the relationship of man to pious beings

It is emphasized that administrative-legal regulation serves as the organizational-management basis for the successful implementation of any process of a public-legal nature of the norm, ensures the efficiency and effectiveness of a specific administrative form, method and procedure.

It was determined that the fundamental principles, inviolable foundations of ensuring the territorial defense of Ukraine are defined at the level of the Constitution of Ukraine; at the international level of legal frameworks, attention was paid to the provisions of the European Convention on Human Rights and the Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War; provisions of domestic legislation were analyzed, in particular the Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance", the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine", the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service", the Law of Ukraine "On Social and legal protection of military personnel and members of their families", the Law of Ukraine "On mobilization training and mobilization", the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law"; the decrees of the President of Ukraine approving the Strategic Defense Bulletin of Ukraine and the National Security Strategy of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine were analyzed at the level of subordinate legal acts; at the grassroots level, the orders of the head of the Khmelnytskyi regional military administration in the area of territorial defense were analyzed.

Key words: *legal basis, local state administrations, provision of territorial defense in Ukraine, administrative and legal regulation.*

Ігор Володимирович БЕСПАЛИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІСЦЕ В НІЙ
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття суб'єктів превентивної діяльності. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділено три великі групи суб'єктів превентивної діяльності. З'ясовано, що суб'єкти превентивної діяльності – це сукупність визначених нормами чинного законодавства органів державної влади та їх посадових осіб, а також структурних підрозділів поліції, які наділені необхідною компетенцією та повноваженнями для реалізації спеціальних заходів та вчинення особливого роду дій, спрямованих на профілактику, запобігання та попередження порушень режиму законності в державі, а також прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Аргументовано, що суб'єктний склад превентивної діяльності включає в себе три групи: 1) Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України – суб'єкти забезпечення та створення умов здійснення превентивної діяльності НПУ; 2) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування – суб'єкти підтримки та сприяння здійсненню превентивної діяльності Національною поліцією України; 3) спеціально уповноважені органи та підрозділи Національної поліції України – ключові суб'єкти превенції, які відповідають за фактичну реалізацію спеціальних заходів, засобів, операцій і дій, спрямованих на профілактику, запобігання та попередження порушень режиму законності, прав і свобод людини і громадянина.

Наголошено, що особливістю кожного суб'єкта всіх трьох груп є те, що вступати у адміністративно-правові відносини з питань забезпечення, організації та здійснення превентивної діяльності, вони мають можливість виключно відповідно до своєї компетенції та повноважень, які носять неоднорідний характер і суворо регламентуються законодавством України.

Ключові слова: система, суб'єкт, превентивна діяльність, Національна поліція України, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми. Превентивна діяльність – це своєрідний тригер виникнення великої кількості суспільно-правових відносин, сторонами в яких є різноманітні суб'єкти. При цьому, система останніх обмежена, адже здійснення спеціальних заходів, засобів, операцій і дій спрямованих на профілактику, запобігання та попередження порушень режиму законності, прав і свобод людини і громадянина, потребує наявності особливих, окремо визначених нормами чинного законодавства компетенції

та повноважень. А тому важливим, з теоретичної та практичної точок зору кроком, є вивчення системи суб'єктів превентивної діяльності та окреслення в ній повноважень органів Національної поліції.

Окремі проблемні питання, присвячені превентивній діяльності Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали Ю. П. Битяк, В. М. Вац, Н. Т. Гончарук, В. Ю. Грітчина, О. Ю. Дрозд, Н. А. Дубина, Т. Є. Кагановська, В. В. Кириченко, О. І. Кобєлев, Ю. О. Коваленко, В. О. Кудря, Н. А. Литвин та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці системи суб'єктів превентивної діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику системі суб'єктів превентивної діяльності та визначити місце в ній органів Національної поліції. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «суб'єкт превентивної діяльності»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділити коло суб'єктів превентивної діяльності; надати характеристику правовому статусу відповідних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що суб'єкти превентивної діяльності – це сукупність визначених нормами чинного законодавства органів державної влади та їх посадових осіб, а також структурних підрозділів поліції, які наділені необхідною компетенцією та повноваженнями для реалізації спеціальних заходів та вчинення особливого роду дій, спрямованих на профілактику, запобігання та попередження порушень режиму законності в державі, а також прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Як правило, до суб'єктів правоохоронної діяльності відносять органи правосуддя, органи прокуратури, органи служби безпеки (державної безпеки), органи внутрішніх справ, систему інших органів державної влади¹. Натомість М. І. Мельник зауважує про правильність іншого класифікаційного підходу, згідно з яким система вказаних суб'єктів включає в себе такі ланки: 1) за територією функціонування – загальні, місцеві, регіональні, міжнародні органи; 2) залежно від повноважень – центральні, регіональні органи; 3) за формою організації – управління, відділи, відділення, пункти, центри, навчальні та науково-дослідні установи, реабілітаційні заклади; 4) залежно від строку дії – постійні, тимчасові².

Окремі науковці в рамках своїх досліджень звертали увагу на суб'єктний склад окремих складових превенції, тобто, профілактичної, попереджувальної діяльності тощо. Як зауважує О. М. Макаренко усіх суб'єктів, які виконують функції з профілактики правопорушень, необхідно поділити на три великі групи: 1) органи, організації та окремі громадяни, які безпосередньо виконують завдання з профілактики правопорушень;

¹ Опришко І. В., Сидорчук Л. А. Система правоохоронних органів України : навч.-метод. посіб. К. : КНЕУ, 2003. 203 с.

² Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. К. : Атіка, 2001. С. 203.

2) органи, організації та окремі громадяни, для яких профілактична діяльність є тільки одним із завдань; 3) державні органи, громадські організації і окремі громадяни, які періодично виконують завдання щодо профілактики правопорушень. Отже, в діяльності щодо профілактики правопорушень беруть участь такі суб'єкти: правоохоронні органи; органи виконавчої влади та місцевого самоврядування й створювані при них органи: державні підприємства, установи, організації (заклади освіти, охорони здоров'я, тощо); громадські організації та об'єднання громадян; окремі громадяни¹. Досліджуючи суб'єктний склад запобігання злочинності М. О. Свірін дійшов висновку, що систему останнього складають юридичні і фізичні особи, які відповідно до своїх повноважень здійснюють передбачені законом заходи у сфері протидії злочинності. До кола цих суб'єктів відносяться законодавчий орган, органи виконавчої і судової влади, органи державного управління, культурно-виховні та навчальні заклади, підприємства, установи і організації, що функціонують у різних сферах соціальної життєдіяльності, їх трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні установи, сім'я, громадяни².

Спільною рисою багатьох наукових досліджень є те, що суб'єктний склад правоохоронної, профілактичної, попереджувальної або іншої діяльності, поділяється на групи наступним чином: основні суб'єкти та ті, які здійснюють допоміжні, забезпечувальні, організаційні та інші другорядні, а не цільові функції. Основуючись на даній концепції, вважаємо логічним та правильним поділити суб'єктів превентивної діяльності між трьома основними групами.

Першу групу представлено безпосередньо поліцією, що є основним реалізатором превентивної діяльності. Однак, в даному питанні є своя специфіка. Так, в сучасних умовах поліція, як правило, розуміється як система спеціальних органів з охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю. У вітчизняних дослідженнях, відзначається, що поняття «поліція» у широкому сенсі – це державна уніформована, озброєна, формація, уповноважена на здійснення превентивної та інтервенційної діяльності з метою, забезпечення публічної безпеки, охорони громадського порядку, надання допомоги тощо³. В Законі України «Про національну поліцію» останню визначено, як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку⁴.

Фактор «центральної» наголошує на глибоку специфіку правового статусу НПУ, а також системну розгалуженість відомства. Закон передбачає, що структуру поліції складають апарат та територіальні органи, але

¹ Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 68–70.

² Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1 (1). С. 98.

³ Копча В. Поняття поліції (поліцейських функцій) у стандартах Ради Європи та ОБСЄ. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 212.

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

документ не зазначає, що кожен із цих елементів є окремою, комплексною ланкою, яка включає в себе більш малі складові. Ґрунтовне роз'яснення з цього приводу дає Закон України «Про центральні органи виконавчої влади». В статті 20 документу визначено, що апарат центрального органу виконавчої влади – це організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів, що забезпечують діяльність керівника центрального органу виконавчої влади, а також виконання покладених на центральний орган виконавчої влади завдань. Структуру апарату центрального органу виконавчої влади затверджує керівник центрального органу виконавчої влади за погодженням з міністром, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади. В свою чергу, територіальні органи центрального органу виконавчої влади утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників центрального органу виконавчої влади і коштів, передбачених на його утримання, ліквідовуються, реорганізуються за поданням міністра, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади, Кабінетом Міністрів України¹. Отже, згідно із Законом апарат Національної поліції України – це елемент організації та координації роботи НПУ в цілому, який забезпечує загальне виконання органом покладених на нього завдань та функцій. В свою чергу, територіальні органи та інші підрозділи, що не входять до апарату є елементами безпосереднього виконання цільового вектору роботи поліції на території України.

Так, організацією превентивної діяльності НПУ в апараті органу займається декілька підрозділів. Наприклад, Департамент превентивної діяльності є структурним підрозділом центрального органу управління поліції, який у межах компетенції організовує та забезпечує виконання Національною поліцією України покладених на неї законодавством України функцій щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, загальної та індивідуальної профілактичної роботи, запобігання та протидії домашньому насильству, конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, взятих під варту, обвинувачених, засуджених до арешту або позбавлення волі на певний строк, а також охорони їх у залі суду². Іншим підрозділом апарату є Управління ювенальної превенції – підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією, який організовує та забезпечує профілактичну діяльність НПУ із запобігання вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень в дитячому середовищі³.

Окремі завдання превентивної діяльності виконує також Департамент

¹ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011. №3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 1696.

² Департамент превентивної діяльності: офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-preventivnoyi-diyalnosti>

³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 116

карного розшуку – структурний підрозділ апарату центрального органу управління Національної поліції, який належить до кримінальної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності. Саме даний підрозділ організовує та координує діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України в контексті проведення ними оперативно-розшукової діяльності та попередження злочинності¹.

Що стосується територіальних органів поліції, то вони поділяються на дві групи: Головні управління Національної поліції в областях (далі – ГУНП) та міжрегіональні територіальні органи. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» на сьогоднішній день ГУНП створено в усіх областях де вони є основними відомствами надання населенню поліцейських послуг. В їх структурі функціонують спеціально уповноважені підрозділи превенції, зокрема, ювенальна превенція, дільничні офіцери поліції, поліцейські офіцери громади, дозвільна система. Їх діяльність обмежено компетенцією, повноваженнями та територією обслуговування відповідного ГУНП.

Міжрегіональні управління не підпорядковуються ГУНП в областях, є самостійними органами, але при цьому не входять в апарат НПУ. Вони виконують завдання та функції, зокрема, превентивного спрямування, за окремими напрямками. Наприклад, Департамент патрульної поліції відповідальний за превентивну діяльність, передусім, в сфері забезпечення правил дорожнього руху².

Варто наголосити, що суб'єктний склад превентивної діяльності Національної поліції не обмежується тільки підрозділами та органами поліції та включає в себе ряд інших відомств, що формують групи. Зокрема, варто виділити другу групу суб'єктів, яка відповідає за забезпечення і створення умов здійснення превентивної діяльності НПУ до якої варто включити: Верховну Раду України (далі – ВРУ), Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ України. В Конституції України зазначено, що ВРУ – парламент – це єдиний законодавчий орган нашої держави, а КМУ – вищий орган у системі органів виконавчої влади³. Своєї черги, відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 №878 МВС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який відповідає за формування державної

¹ Департамент карного розшуку: офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-karnogo-rozshuku-u-skladi-kriminalnoyi-policiyi>

² Поліція охорони. Офіційний веб-портал Поліції охорони. URL: https://securitypolice.com.ua/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIrJLgv8_ahQMv8BeiAx2STgFaEAAAYASAAEgJHpvD_BwE.

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.

політики, зокрема, у правоохоронній сфері¹.

Тож, наведені центральні суб'єкти в рамках двох гілок державної влади, володіють широкою компетенцією та повноваженнями із правового та організаційного забезпечення функціонування нашої країни в цілому, системи публічного управління в ній, а також роботи правоохоронного сектору загалом.

Останню, третю групу складають суб'єкти підтримки та сприяння здійсненню превентивної діяльності Національної поліції України. Сюди відносяться суб'єкти, які не мають публічно-управлінського зв'язку із поліцією, її органами та підрозділами, але в силу своєї компетенції і повноважень можуть сприяти здійсненню НПУ її функцій та завдань. Наприклад, до цієї групи відносяться місцеві державні адміністрації – органи виконавчої влади в областях, районах, містах Києві та Севастополі згідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. В процесі виконання покладених на місцеві державні адміністрації функції, останні тісно співпрацюють із органами і підрозділами Національної поліції України, особливо, з питань запобігання, попередження та профілактики правопорушень. Відповідно до статті 31 Закону місцеві державні адміністрації при здійсненні своїх повноважень у сфері управління взаємодіють з відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, зокрема шляхом укладення договорів у випадках, встановлених законами. Голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань. Голова місцевої державної адміністрації має право порушувати перед міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади вмотивовані питання про відповідність займаній посаді керівників їх територіальних органів, на підставі чого міністерство, інший центральний орган виконавчої влади повинен у місячний термін прийняти рішення та дати обґрунтовану відповідь².

Іншим прикладом є органи місцевого самоврядування. Згідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», останнє – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.

² Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 №586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. Ст. 190.

здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Безпека територіальної громади є одним з ключових питань, яким опікуються органи місцевого самоврядування. Його вирішення забезпечується шляхом співпраці із органами Національної поліції та допомоги у реалізаціях останніми своїх функцій¹.

Висновки. Отже, проаналізувавши суб'єктний склад превентивної діяльності ми дійшли висновку, що останній включає в себе три групи: 1) Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України – суб'єкти забезпечення та створення умов здійснення превентивної діяльності НПУ; 2) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування – суб'єкти підтримки та сприяння здійсненню превентивної діяльності Національною поліцією України; 3) спеціально уповноважені органи та підрозділи Національної поліції України – ключові суб'єкти превенції, які відповідають за фактичну реалізацію спеціальних заходів, засобів, операцій і дій, спрямованих на профілактику, запобігання та попередження порушень режиму законності, прав і свобод людини і громадянина. Особливість кожного суб'єкта всіх трьох груп є те, що вступати у адміністративно-правові відносини з питань забезпечення, організації та здійснення превентивної діяльності, вони мають можливість виключно відповідно до своєї компетенції та повноважень, які носять неоднорідний характер і суворо регламентуються законодавством України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Департамент карного розшуку: офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiji/departament-karnogo-rozshuku-u-skladi-kriminalnoyi-policiji>.
2. Департамент превентивної діяльності: офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiji/departament-preventivnoyi-diyalnosti>.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
4. Копча В. Поняття поліції (поліцейських функцій) у стандартах Ради Європи та ОБСЄ. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 211–218.
5. Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 68–70.

¹ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

6. Опришко І. В., Сидорчук Л. А. Система правоохоронних органів України : навч.-метод. посіб. К. : КНЕУ, 2003. 203 с.
7. Поліція охорони. Офіційний веб-портал Поліції охорони. URL: https://securitypolice.com.ua/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMirJLgv8_ahQM V8BeiAx2STgFaEAAAYASAAEgJXpvD_BwE.
8. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 116.
9. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
11. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 №586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. Ст. 190.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
13. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011. №3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 1696.
14. Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1 (1). С. 96–106.
15. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. К. : Атіка, 2001. 512 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024

Ihor V. BESPALIY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTIVE ACTIVITIES AND THE PLACE IN IT OF NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE

It was found that the subjects of preventive activity are a set of state authorities and their officials, as well as structural subdivisions of the police, which are endowed with the necessary competence and powers to implement special measures and perform a special type of actions aimed at prevention, defined by the norms of current legislation, preventing and preventing violations of the rule of law in the state, as well as the rights, freedoms and interests of a person and a citizen. It is argued that the subject structure of preventive activity includes three groups: 1) the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine - subjects of ensuring and

creating conditions for the implementation of preventive activities of the National Police; 2) local state administrations and local self-government bodies – subjects of support and assistance in the implementation of preventive activities by the National Police of Ukraine; 3) specially authorized bodies and units of the National Police of Ukraine are the key actors of prevention, which are responsible for the actual implementation of special measures, means, operations and actions aimed at the prevention, prevention and prevention of violations of the rule of law, human and citizen rights and freedoms.

It is emphasized that the peculiarity of each subject of all three groups is that they have the opportunity to enter into administrative and legal relations on issues of provision, organization and implementation of preventive activities, they have the opportunity exclusively in accordance with their competence and powers, which are of a heterogeneous nature and are strictly regulated by legislation of Ukraine.

Key words: *system, subject, preventive activity, National Police of Ukraine, administrative and legal status.*

Надія Василівна ІЛЬЧИШИН,

доктор юридичних наук

(Восьмий апеляційний адміністративний суд, м. Львів)

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті наголошено на тому, що здійснення публічного управління у регіонах є складним та багатоаспектним процесом, адже недосконалість структурного реформування економіки України проявляється саме на регіональному рівні. З огляду на це особливої важливості в ході розвитку регіонів набуває належним чином організована система цивільного захисту, яка втілює в собі сучасні тенденції розвитку суспільства та держави, а також здатна забезпечити захист населення у світлі актуальних безпекових викликів. Акцентовано увагу на необхідності при осмисленні феномену принципів права враховувати сучасні глобалізаційні трансформації, а також онтологічну, гносеологічну та аксіологічну природу самих принципів, їх зв'язки з людським буттям, а також їх орієнтованість на захист інтересів громадськості.

Зазначено, що сфера цивільного захисту в регіональному контексті зазнає суттєвих перебудов, впливу все нових чинників, глибоке розуміння яких відкриває принципово нові принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, серед яких виокремлено та проаналізовано принцип обережності; принцип соціальної відповідальності громадян, органів публічної влади, підприємств, установ та організацій; принцип кластерності; принцип міжнародного співробітництва та принцип використання сучасних інформаційних технологій та невпинного технологічного розвитку в ході забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Ключові слова: *принципи, забезпечення цивільного захисту, регіональний рівень, публічне управління.*

Постановка проблеми. Здійснення публічного управління у регіонах є складним та багатоаспектним процесом, адже недосконалість структурного реформування економіки України проявляється саме на регіональному рівні, що призводить до певного виснаження природно-ресурсного потенціалу окремих територій та диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів¹. Водночас розширення кордонів міжнародної торгівлі разом із впровадженням європейської політики «без кордонів» для стимулювання економічного та соціального розвитку

¹ Onyshchenko O., Yudenko Y., Levytska I., Rarok O., Pokotytska N., Korbutiak A. Logistical component of sustainable development of regions in the context of decentralization processes: ukrainian case. *Independent journal of management & production*. 2020. № 11 (9). P. 2251.

висувають нові вимоги щодо забезпечення економічного зростання прикордонних територій та регіонів¹. Основою такого зростання є належним чином організована система цивільного захисту, яка втілює в собі сучасні тенденції розвитку суспільства та держави, а також здатна забезпечити захист населення у світлі актуальних безпекових викликів.

У вітчизняній правовій доктрині різних проблемних аспектів осмислення сутності принципів публічного управління, у тому числі у сферах правоохоронної діяльності та цивільного захисту, торкалися у своїх роботах В. Авер'янов, С. Алексєєв, О. Андрійко, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Гаращук, С. Гусаров, Ю. Ковровський, Т. Коломонець, А. Комзюк, О. Лещенко, В. Михайлов, О. Музичук, О. Пахаренко, А. Рогуля та багато інших науковців. Водночас дане питання у сучасних умовах переосмислюється, трансформується, модифікується у світлі новітніх технологій, що активно впроваджуються у сферу цивільного захисту, а також економічних концепцій розуміння регіонального розвитку.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити та проаналізувати принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити сутність принципів права у сучасних умовах; проаналізувати принципи забезпечення цивільного захисту, що закріплені на рівні вітчизняного законодавства; розглянути окремі принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Окремі вітчизняні науковці зазначають, що при розумінні принципів права необхідно враховувати сучасні глобалізаційні трансформації, а також онтологічну, гносеологічну та аксіологічну природу самих принципів, їх зв'язки з людським буттям, наукою та іншими способами світосприйняття, функціональні, організаційні та процесуальні аспекти методологічних підходів до розуміння принципів права².

Водночас у сучасних умовах у публічному управлінні зростає роль громадськості, довіра якої визначає ефективність та результативність діяльності органів публічної влади. Окремі науковці навіть обґрунтовують важливе значення принципу захисту довіри на рівні відносин добросовісності та реалізації принципу верховенства права, приписів законодавства про доброчесність. У процесі здійснення виконавчої влади поряд із адміністративною ефективністю важливим є захист інтересів громадськості, справедливості, що втілює основний дух сучасного верховенства права, рівності, прав людини тощо³.

¹ Petrunenko I.V., Belei S.I., Petchenko M.V., Kovalenko N.V., Bodnar O.A., Maslak N.G. Organizational and financial principles for the development of euroregions. *International Journal of Economics and Business Administration*. 2020. № 8 (3). P. 150.

² Bezpalova O., Khar I., Ilchyshyn V., Isaienko Y., Doroshenko K. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Revista Do Curso De Direito Do Unifor*. 2023. № 14 (1). P. 55.

³ Shi Y. Trust protection principles should be established as the basic principles of administrative law in our country // International Conference on Economic, Business Management and Education Innovation (EBMEI).

Принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні закріплені на рівні Кодексу цивільного захисту України, згідно з яким до основних принципів здійснення цивільного захисту віднесено: «1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права; 2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту; 3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян; 4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій; 5) централізації управління, єдиначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб; 6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом; 7) добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я; 8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту; 9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт»¹.

Водночас сфера цивільного захисту в регіональному контексті зазнає суттєвих перебудов, впливу все нових чинників, глибоке розуміння яких відкриває принципово нові принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Серед таких принципів варто вказати принцип обережності. С. Cranor звертає увагу на те, що ідея принципу обережності (або принципів обережності) починає привертати увагу екологічної спільноти, урядових установ і регулюючих органів. Різні принципи обережності детально не прописані, і, звісно, це важко зробити. Проте важливо більше зрозуміти принцип, його базові припущення та його порівняння з іншими принципами². J. Koplin, C. Gyngell, J. Savulescu стверджують, що принцип обережності має на меті вплинути на прийняття рішень у контекстах, коли певна діяльність створює невизначені, але потенційно серйозні загрози. Це, наприклад, ідеально описує суперечки навколо редагування генів зародкової лінії. Принцип обережності охоплює розуміння того, як ми зважуємо ризики та вигоди від втручання до певних процесів, зосереджуючись особливо на можливих загрозах для здоров'я майбутніх поколінь. Принцип обережності рекомендує приділяти дещо більшу увагу уникненню загроз майбутнім поколінням, ніж досягненню

Beijing, 22-23 May 2013. P. 441.

¹ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

² Cranor C. Toward understanding aspects of the precautionary principle. *Journal of Medicine and Philosophy*. 2004. № 29 (3). P. 259.

короткострокових вигод¹.

Варто врахувати і позицію D. Ma, Q. Xu, J. Zhou про те, що принцип обережності є важливим і перспективним принципом. Його сутність полягає в подоланні будь-якого тимчасового відставання в наукових знаннях. Оскільки важливість захисту від невідомих небезпек зростає, принцип обережності отримав широке визнання в міжнародних та національних правових документах. Вивчаючи міжнародно-правові документи та судову практику, можна виявити, що юридична сила та правове значення принципу обережності постійно вдосконалювалися в міжнародному праві².

Не менш важливим принципом забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні є принцип соціальної відповідальності громадян, органів публічної влади, підприємств, установ та організацій. Даний принцип передбачає, що компанії мають бути соціально відповідальними, шукати шляхи співпраці через кооперацію, консолідуючи свої зусилля для збалансованого розвитку своїх громад, використовувати механізми державно-приватного партнерства для реалізації своїх проєктів розвитку та розвитку свого регіону³ з метою сформувані ефективного управлінського підходу до вирішення проблем забезпечення сталого збалансованого розвитку територіальної громади, а отже, належного рівня якості компонентів довкілля, розкриття та використання існуючого природного, ресурсного, економічного, соціального та споживчого потенціалу регіону⁴.

Принцип кластерності у забезпеченні цивільного захисту на регіональному рівні постає у світлі новітніх підходів до бачення регіонального розвитку, у тому числі на основі аналізу зарубіжного досвіду. Не випадково окремі вітчизняні науковці стоять на тому, що для сучасної української економіки виділення кластерів саме за здатністю до інноваційного розвитку є основою для подальшого розвитку господарської діяльності в державі. Для забезпечення ефективного функціонування інноваційних кластерів необхідно активізувати діяльність об'єктів інноваційної інфраструктури (технопарків, бізнес-інкубаторів, інноваційно-технологічних центрів, центрів трансферу технологій тощо), які є важливим структурним елементом кластерів. Галузева приналежність та економічна специфіка функціонування кожного з кластерів стає основою подальших напрямків розвитку окремих регіонів, об'єднаних в один кластер⁵.

Принцип міжнародного співробітництва у забезпеченні цивільного

¹ Koplin J., Gyngell C., Savulescu J. Germline gene editing and the precautionary principle. *Bioethics*. 2020. № 34 (1). P. 49.

² Ma D., Xu Q., Zhou J. The application of the precautionary principle in the decision of releasing Fukushima radioactive contaminated water into the sea. *Marine Policy*. 2023. № 156. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308597X23003366?via%3Dihub>.

³ Onyshchenko O., Yudenko Y., Levytska I., Rarok O., Pokotylska N., Korbutiak A. Logistical component of sustainable development of regions in the context of decentralization processes: Ukrainian case. *Independent journal of management & production*. 2020. № 11 (9). P. 2269.

⁴ Там само.

⁵ Mashtaler O., Gutsul T., Maslyhan O., Cheban Y., Tsymbalistova O. Clusters in the strategy of economic development of Ukraine and its regions. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). P. 328.

захисту на регіональному рівні зводиться до того, що багатоаспектність сучасних міжнародних відносин так чи інакше зумовлює розширення сфер взаємодії держав, що вимагає універсального та регіонального міжнародного співробітництва. Цілком зрозуміло, що універсальне міжнародне співробітництво не може охопити всі аспекти співробітництва держав. Регіональне міжнародне співробітництво допомагає отримати більш ефективну співпрацю між державами, розташованими в одному географічному регіоні¹. У свою чергу в контексті досліджуваної проблематики S. Kavan та L. Brehovska підкреслюють важливість транскордонного співробітництва, яке зосереджено на цивільному захисті та врегулюванні криз. Транскордонне співробітництво сприймається як допоміжний і додатковий інструмент національної системи цивільного захисту. Транскордонне співробітництво можна охарактеризувати як ефективне рішення безпеки для проведення рятувальних операцій та покращення координації розгортання сил і засобів у надзвичайних і кризових ситуаціях².

Принцип використання сучасних інформаційних технологій та невинного технологічного розвитку в ході забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Окремі науковці стверджують, що в останні роки грид-технології досягли зрілого стану, створюючи платформу для безпечного та скоординованого спільного використання ресурсів між учасниками так званих віртуальних організацій. Крім того, розвиток інформаційних технологій надає концептуальні інструменти для моделювання геопросторової інформації, яка використовується в програмах цивільного захисту³. Перспективним у контексті забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні вважаємо технології паралельних обчислень⁴, нейромережеву систему керування багатозв'язними динамічними об'єктами⁵ та використання гібридного нейроконтролю⁶.

Водночас даний принцип охоплює і використання сучасних технологій для популяризації серед населення високих зразків поведінки, а також моральних установок та цінностей у сфері забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. На основі поглядів А. Burato як приклад застосування цифрових технологій у формуванні культури цивільного захисту серед молоді можна навести італійський проєкт, спрямований на створення мобільного додатку для залучення молоді до культури та

¹ Voitsikhovskiy A., Bakumov O., Ustymenko O., Marchuk M. The legal mechanisms of ensuring regional cooperation in combatting crime within the framework of the Council of Europe: Experience of Ukraine. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2019. № 13 (1). P. 138.

² Kavan S., Brehovska L. Cooperation of South Bohemia and cross-border regions with a focus on civil protection // 19th International Colloquium on Regional Science. Cejkovice, 15-17 June 2016. P. 907.

³ Mazzetti P., Nativi S., Angelini V., Verlato M., Fiorucci P. A Grid platform for the European Civil Protection e-Infrastructure: the Forest Fires use scenario. *Earth Science Informatics*. 2009. № 2 (1-2). P. 53.

⁴ Romanova T.E., Stetsyuk P.I., Chugay A.M., Shekhovtsov S.B. Parallel computing technologies for solving optimization problems of geometric design. *Cybernetics and System Analysis*. 2019. № 55 (6). P. 894.

⁵ Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural network. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3137. P. 108.

⁶ Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Modified helicopters turboshaft engines neural network onboard automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3309. P. 222.

системи цивільного захисту. На основі огляду літератури про нові способи викладання та навчання за допомогою ІТ-інструментів проєкт виник із простого запитання: чи може існувати сучасний спосіб взаємодії з людьми віком від 14 до 19 років, які, як відомо, є доволі складною аудиторією, коли йдеться про сферу цивільного захисту, щоб підвищити їхню обізнаність і стимулювати їх бути частиною цього? Для того, щоб працювати над цим питанням, було організовано семінар з експертами щодо тренінгів або програм шкіл цивільного захисту, на основі чого був розроблений відповідний мобільний додаток¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що здійснення публічного управління у регіонах є складним та багатоаспектним процесом, адже недосконалість структурного реформування економіки України проявляється саме на регіональному рівні. З огляду на це особливої важливості в ході розвитку регіонів набуває належним чином організована система цивільного захисту, яка втілює в собі сучасні тенденції розвитку суспільства та держави, а також здатна забезпечити захист населення у світлі актуальних безпекових викликів.

При осмисленні феномену принципів права важливо враховувати сучасні глобалізаційні трансформації, а також онтологічну, гносеологічну та аксіологічну природу самих принципів, їх зв'язки з людським буттям, а також їх орієнтованість на захист інтересів громадськості.

Сфера цивільного захисту в регіональному контексті зазнає суттєвих перебудов, впливу все нових чинників, глибоке розуміння яких відкриває принципово нові принципи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, серед яких виокремлено та проаналізовано принцип обережності; принцип соціальної відповідальності громадян, органів публічної влади, підприємств, установ та організацій; принцип кластерності; принцип міжнародного співробітництва та принцип використання сучасних інформаційних технологій та невпинного технологічного розвитку в ході забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

2. Bezpalova O., Khar I., Ilchyshyn V., Isaienko Y., Doroshenko K. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Revista Do Curso De Direito Do Unifor*. 2023. № 14 (1). P. 55–65.

¹ Burato A. Civil protection youth engagement: is there a Web 2.0 way? // NATO advanced research workshop (ARW) on engaging the public to fight the consequences of terrorism and disasters. Tbilisi, 02-04 June 2014. P. 55.

3. Burato A. Civil protection youth engament: is there a Web 2.0 way? // NATO advanced research workshop (ARW) on engaging the public to fight the consequences of terrorism and disasters. Tbilisi, 02-04 June 2014. P. 55–65.
4. Cranor C. Toward understanding aspects of the precautionary principle. *Journal of Medicine and Philosophy*. 2004. № 29 (3). P. 259–279.
5. Kavan S., Brehovska L. Cooperation of South Bohemia and cross-border regions with a focus on civil protection // 19th International Colloquium on Regional Science. Cejkovice, 15-17 June 2016. P. 907–914.
6. Koplin J., Gyngell C., Savulescu J. Germline gene editing and the precautionary principle. *Bioethics*. 2020. № 34 (1). P. 49–59.
7. Ma D., Xu Q., Zhou J. The application of the precautionary principle in the decision of releasing Fukushima radioactive contaminated water into the sea. *Marine Policy*. 2023. № 156. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308597X23003366?via%3Dihub>.
8. Mashtaler O., Gutsul T., Maslyhan O., Cheban Y., Tsymbalistova O. Clusters in the strategy of economic development of Ukraine and its regions. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). P. 320–329.
9. Mazzetti P., Nativi S., Angelini V., Verlato M., Fiorucci P. A Grid platform for the European Civil Protection e-Infrastructure: the Forest Fires use scenario. *Earth Science Informatics*. 2009. № 2 (1-2). P. 53–62.
10. Onyshchenko O., Yudenko Y., Levytska I., Rarok O., Pokotylska N., Korbutiak A. Logistical component of sustainable development of regions in the context of decentralization processes: ukanian case. *Independent journal of management & production*. 2020. № 11 (9). P. 2250–2274.
11. Onyshchenko O., Yudenko Y., Levytska I., Rarok O., Pokotylska N., Korbutiak A. Logistical component of sustainable development of regions in the context of decentralization processes: Ukranian case. *Independent journal of management & production*. 2020. № 11 (9). P. 2250–2274.
12. Petrunenko I.V., Belei S.I., Petchenko M.V., Kovalenko N.V., Bodnar O.A., Maslak N.G. Organizational and financial principles for the development of euroregions. *International Journal of Economics and Business Administration*. 2020. № 8 (3). P. 150–160.
13. Romanova T.E., Stetsyuk P.I., Chugay A.M., Shekhovtsov S.B. Parallel computing technologies for solving optimization problems of geometric design. *Cybernetics and System Analysis*. 2019. № 55 (6). P. 894–904.
14. Shi Y. Trust protection principles should be established as the basic principles of administrative law in our country // International Conference on Economic, Business Management and Education Innovation (EBMEI). Beijing, 22-23 May 2013. P. 441–445.
15. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural network. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3137. P. 108–125.

16. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Modified helicopters turboshaft engines neural network onboard automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3309. P. 205–224.

17. Voitsikhovskiy A., Bakumov O., Ustymenko O., Marchuk M. The legal mechanisms of ensuring regional cooperation in combatting crime within the framework of the Council of Europe: Experience of Ukraine. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2019. № 13 (1). P. 138–160.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2024

Nadia V. ILCHYSHYN,

Doctor of Science in Law

(*Eighth Administrative Court of Appeal, Lviv, Ukraine*)

THE ISSUE OF THE PRINCIPLES OF PROVIDING CIVIL PROTECTION AT THE REGIONAL LEVEL

The article emphasizes that the implementation of public administration in the regions is a complex and multifaceted process, because the imperfection of the structural reform of the Ukrainian economy is manifested precisely at the regional level. In view of this, a properly organized system of civil protection, which embodies modern trends in the development of society and the state, and is also capable of providing protection to the population in the light of current security challenges, becomes especially important during the development of the regions.

Attention is focused on the need to consider modern globalization transformations, as well as the ontological, epistemological and axiological nature of the principles themselves, their connections with human existence, as well as their orientation to protecting the interests of the public when understanding the phenomenon of principles of law. It is noted that the field of civil protection in the regional context is undergoing significant changes, the influence of new factors, a deep understanding of which reveals fundamentally new principles of civil protection at the regional level, among which the principle of caution is singled out and analyzed; the principle of social responsibility of citizens, public authorities, enterprises, institutions and organizations; principle of clustering; the principle of international cooperation and the principle of using modern information technologies and continuous technological development in the course of ensuring civil protection at the regional level.

Key words: *principles, provision of civil protection, regional level, public administration.*

Олексій Олександрович ЛЕОНОВ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено нормативно-правові акти різної юридичної сили, які складають систему правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності в Україні. Узагальнено, що правові засади забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності доцільно охарактеризувати як сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які встановлюють: 1) умови, порядок регулювання, коло допустимих для реалізації цих прав суб'єктів, види відповідної, діяльності, тощо); 2) порядок реалізації розглядуваних прав (державна реєстрація, отримання необхідних дозволів залежно від конкретного різновиду підприємництва тощо); 3) особливості здійснення нагляду та контролю з боку уповноважених суб'єктів за дотриманням встановлених умов та вимог, а також недопущення порушення прав інших підприємців та споживачів, тощо; 4) підстави, порядок та наслідки припинення діяльності суб'єктів підприємництва.

Аргументовано, що ключове місце в системі правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності відводиться нормам адміністративної галузі права. Означене обумовлено тим, що вони пов'язані із сферою публічного адміністрування, а їх метою є втілення цих прав та захист, вони мають обов'язковий характер, реалізуються переважно через імперативні методи впливу. Окрім того, саме адміністративно-правові норми забезпечують: свободу підприємницької діяльності, вільне обрання виду діяльності; захист від недобросовісної конкуренції; відсутність перешкод на основі зобов'язання органів державної влади, органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень сприяти розвитку підприємництва в разі відсутності фактів, які відповідно до законодавства унеможливають реалізацію конкретною особою обраного нею виду діяльності.

Ключові слова: правові засади, адміністративне право, забезпечення, права громадян, підприємницька діяльність.

Постановка проблеми. Сьогодні забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності є одним із найбільш важливих завдань українського законодавця. А тому необхідною є побудова дієвої та ефективної системи правових засад здійснення відповідної діяльності. Саме

в правових нормах окреслюється коло суб'єктів досліджуваних правовідносин, їх права та обов'язки, відповідальність за порушення встановленого порядку їх реалізації, тощо. Не можна також не відмітити, що реалізація прав громадян у сфері підприємницької діяльності відбувається на визначених нормами права умовах та в установлених межах. А відтак, з огляду на зазначене вище, важливим напрямком теоретичних досліджень є вивчення системи правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності.

Низка проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності, ставали предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, йому приділяли увагу Г. С. Буга, В. С. Загорський, А. В. Ковач, С. С. Лисенко, Т. О. Мурована, А. Ю. Олійник, І. А. Петрова, А. М. Чорна та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити місце норм адміністративного права в системі правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити коло нормативно-правових актів, які складають систему правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності в Україні; здійснити аналіз відповідних нормативних документів, на основі чого виділити місце норм адміністративного права в системі відповідних засад.

Виклад основного матеріалу. Розглядати систему правових засад забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності найбільш доцільно керуючись поділом нормативно-правових актів в залежності від їх юридичної сили. В даному контексті, насамперед, зупинимось на Конституції України та міжнародно-правових актах, оскільки саме вони мають загальний характер та є основоположними для формування національних законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Так, доцільно вказати на закріплення нормами Основного Закону загальних вимог до діяльності органів державної влади з приводу захисту прав і свобод громадян, а саме: ст.3 (держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави); ст. 55 (право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб); ст. 56 (право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх

повноважень)¹.

Наступним щаблем нормативно-правових актів, які визначають забезпечення реалізації розглядуваних прав, є міжнародні. Означене обумовлено тим, що згідно ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору².

Тож розглянемо основні міжнародні договори, які присвячені реалізації прав на підприємництво, насамперед, доцільно звернути увагу на Європейську конвенцію з прав людини. Вона визначає основоположні права, які є досягненням європейської цивілізації та визнаються більшістю розвинутих країн. Європейське спрямування України підкреслює важливість норм Конвенції для приєднання до кола Європейської спільноти.

Названа Конвенція передбачає право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Заборонена дискримінація, користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою³.

Протоколом до Конвенції закріплено право кожної фізичної або юридичної особи володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права⁴. Слід вказати, що на сьогодні Україна відмовилася від додержання цього права на основі воєнного стану та обмежень низки прав та свобод громадян обумовлених ним, проте не викликає сумніву повернення до сприйняття державою всіх прав, визначених цією Конвенцією, як основи Європейського буття.

Законодавчі акти в сфері регулювання прав громадян у сфері підприємницької діяльності є доволі різноманітними. Насамперед слід

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

² Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

³ Європейська конвенція з прав людини : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

⁴ Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ. Протокол від 20.11.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

виділити ті закони та прийняті на їх виконання підзаконні нормативно-правові акти, які стосуються загальних питань реалізації більшості видів такої діяльності. Загальне значення для реалізації прав в сфері підприємницької діяльності має її державне регулювання, тож доцільно відмітити Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», яким така політика визначена як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Слід відмітити, що за умов воєнного стану регуляторна діяльність здійснюється з урахуванням обмежень прав і свобод людини і громадянина, які в умовах воєнного стану встановлюються відповідно до Конституції України та відповідних спеціальних законів, зокрема Закону України «Про правовий режим воєнного стану»¹. Названий закон спричинив прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення механізму його реалізації, зокрема: Постанова Кабінету Міністрів України «Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади»², Указ Президента «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» було прийнято з метою забезпечення реалізації конституційного права громадян на підприємницьку діяльність, створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва на засадах непорушності права приватної власності, підтримання добросовісної конкуренції і обмеження монополізму³.

Також загальне значення для реалізації підприємницької діяльності мають ті акти, що встановлюють умови та порядок її здійснення. Зокрема, Господарський кодекс, який визначає поняття підприємництва, основні засади та організаційні форми здійснення цієї діяльності, підстави її припинення, відповідальність підприємців, державну підтримку. З метою

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/conv#n335>.

² Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету міністрів України від 11 лютого 2004 року № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-2004-%D0%BF#Text>.

³ Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва : Указ Президента України від 12 травня 2005 року № 779/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779/2005#Text>.

створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом, зокрема: надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності; сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів; здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; подають підприємцям інші види допомоги тощо¹.

Цивільний кодекс України визначає загальні засади діяльності юридичних осіб – суб'єктів здійснення підприємницької діяльності, їх організаційно-правові форми, їх цивільну правоздатність та дієздатність, порядок реалізації фізичними особами підприємницької діяльності, їх цивільно-правову відповідальність, управління майном, що використовується у підприємницькій діяльності, органом опіки та піклування, регулює договірні відносини, що в багатьох випадках є основою підприємницької діяльності, основи приватної форми права власності, його набуття та припинення та ін.²

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців. Ним визначені порядок подання документів для державної реєстрації, вимоги до оформлення документів, що подаються для державної реєстрації, вимоги до найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу, документи, що подаються заявником для державної реєстрації юридичної особи та ті, які подаються заявником для державної реєстрації фізичної особи-підприємця поза процедурою державної реєстрації³.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає правові засади її підтримки та захисту, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Встановлює заборону для суб'єктів господарювання, об'єднанням схилити інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяти вчиненню таких порушень тощо⁴.

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n297>.

³ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/conv#n64>.

⁴ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL:

Випадки, коли вільно обраний громадянином вид підприємницької діяльності передбачає згідно законодавства набуття державного санкціонування, врегульовані низкою спеціальних актів. Зокрема, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» регулює суспільні відносини у названій сфері, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності¹.

Складні часи вимагають прийняття нормативно-правових актів, що визначають засади державної підтримки реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності. До таких актів можна віднести Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», який окреслює такі основні напрямки державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні: 1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; 2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; 3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; 4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; 5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; 6) гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності тощо².

Слід відмітити ті нормативно-правові акти, які визначають правові засади реалізації специфічних видів підприємницької діяльності, наприклад, у сільськогосподарській сфері. Одним з них є Закон України «Про фермерське господарство», який спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.

¹ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/conv#n28>.

² Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону¹.

Окремо доцільно виділити ті законодавчі акти, які регламентують набуття та реалізацію прав щодо використання природних ресурсів як основи здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Земельний кодекс України врегульовує відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею будь-якого цільового призначення, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, наприклад, землі сільськогосподарського призначення; порядок та обсяг земель, які можуть бути приватизовані, у тому числі для окремих різновидів товарного сільськогосподарського підприємництва та ін.²

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що правові засади забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності доцільно охарактеризувати як сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які встановлюють: 1) умови, порядок регулювання, коло допустимих для реалізації цих прав суб'єктів, види відповідної діяльності, тощо); 2) порядок реалізації розглядуваних прав (державна реєстрація, отримання необхідних дозволів залежно від конкретного різновиду підприємництва тощо); 3) особливості здійснення нагляду та контролю з боку уповноважених суб'єктів за додержанням встановлених умов та вимог, а також недопущення порушення прав інших підприємців та споживачів, тощо; 4) підстави, порядок та наслідки припинення діяльності суб'єктів підприємництва.

Названі засади втілюються насамперед через адміністративно-правові норми. Означене обумовлено тим, що вони пов'язані із сферою публічного адміністрування, а їх метою є втілення цих прав та захист, вони мають обов'язковий характер, реалізуються переважно через імперативні методи впливу. Окрім того, саме адміністративно-правові норми забезпечують: свободу підприємницької діяльності та вільне обрання виду діяльності; захист від недобросовісної конкуренції; відсутність перешкод на основі зобов'язання органів державної влади, органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень сприяти розвитку підприємництва в разі відсутності фактів, які відповідно до законодавства унеможливають реалізацію конкретною особою обраного нею виду діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

¹ Про фермерське господарство. Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

2. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ. Протокол від 20.11.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Європейська конвенція з прав людини : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

4. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/conv#n64>.

7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/conv#n335>.

8. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.

9. Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва : Указ Президента України від 12 травня 2005 року № 779/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779/2005#Text>.

10. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/conv#n28>.

11. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

12. Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету міністрів України від 11 лютого 2004 року № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-2004-%D0%BF#Text>.

13. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

14. Про фермерське господарство. Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n297>.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2024

Oleksiy OI. LEONOV,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE PLACE OF THE NORMS OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE SYSTEM OF LEGAL PRINCIPLES FOR ENSURING THE IMPLEMENTATION OF CITIZENS' RIGHTS IN THE FIELD OF BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE

In general, the legal basis for ensuring the realization of the rights of citizens in the field of entrepreneurial activity should be characterized as a set of normative legal acts of different legal force, which establish: 1) conditions, regulatory procedure, range of entities admissible for the realization of these rights, types of relevant activity, etc); 2) the procedure for implementing the rights in question (state registration, obtaining the necessary permits depending on the specific type of business, etc.); 3) specifics of supervision and control by authorized entities in compliance with established conditions and requirements, as well as prevention of violation of the rights of other entrepreneurs and consumers, etc.; 4) grounds, procedure and consequences of termination of business entities.

It is argued that the key place in the system of legal foundations for ensuring the realization of citizens' rights in the field of entrepreneurial activity is assigned to the norms of the administrative field of law. The above is due to the fact that they are related to the sphere of public administration, and their purpose is the realization and protection of these rights, they are mandatory and are implemented mainly through imperative methods of influence. In addition, it is the administrative and legal norms that ensure: freedom of entrepreneurial activity, free choice of the type of activity; protection against unfair competition; the absence of obstacles based on the obligation of state authorities, local self-government bodies within their powers to promote the development of entrepreneurship in the absence of facts that, in accordance with the legislation, make it impossible for a specific person to implement the type of activity chosen by him.

Keywords: *legal principles, administrative law, provision, rights of citizens, entrepreneurial activity*

Антон Сергійович СОКОЛОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У статті визначено сутність нелегальної міграції, що полягає у незаконному перетинанні кордону чи перебуванні на території держави без відповідного легального статусу, порушуючи відповідне законодавство. Це складне явище, що має численні соціальні, економічні та політичні аспекти.

Досліджено особливості нелегальної міграції в Україні, включаючи характерні маршрути, типові прояви та мотиваційні чинники. Зазначено, що Україна як транзитна країна на шляху мігрантів до країн Європейського Союзу стикається зі значними викликами, пов'язаними з контролем за нелегальними міграційними потоками.

Виявлено ключові фактори, які сприяють нелегальній міграції в Україні, такі як економічні труднощі, соціальні конфлікти, політична нестабільність та недостатня ефективність міграційної політики. На основі проведеного аналізу розглянуто можливі стратегії та інструменти адміністративно-правового впливу на нелегальну міграцію в Україні. Серед них - законодавчі заходи, посилення контролю за державним кордоном, впровадження адміністративних санкцій тощо.

На основі аналізу нелегальної міграції в Україні зазначено, що існують важливі аспекти, які потребують уваги при розробці стратегій протидії цьому явищу. Наприклад, необхідно враховувати вплив міграційних процесів на ринок праці, національну безпеку та соціальну стабільність. Крім того, важливо підкреслити значення міжнародного співробітництва у протидії нелегальній міграції, оскільки це явище має транскордонний характер і потребує спільних зусиль країн для ефективного контролю. Також слід звернути увагу на важливість підтримки легальних міграційних потоків шляхом створення привабливих умов для законної міграції, що може сприяти зменшенню нелегальних міграційних шляхів. Нарешті, важливо враховувати права та гідність нелегальних мігрантів у процесі розробки та впровадження політики контролю за міграційними потоками.

Ключові слова: *нелегальна міграція, сутність та особливості, об'єкт адміністративно-правового впливу, адміністративно-правове регулювання, публічне управління, адміністративне законодавство.*

Постановка проблеми. Ефективна протидія нелегальній міграції потребує комплексного підходу. Це включає в себе зміцнення міжнародного співробітництва для обміну інформацією та координації заходів у сфері міграції. Розвиток спільних механізмів контролю за кордонами, обмін

даними між правоохоронними органами та спільне проведення операцій - усе це сприяє більш ефективній боротьбі з нелегальною міграцією. Так, розуміння сутності та особливостей нелегальної міграції в Україні є ключовим для розробки та впровадження ефективних стратегій адміністративно-правового впливу. Тільки шляхом спільних зусиль урядів суверенних країн, громадських організацій та інших зацікавлених сторін можна досягти значних результатів у протидії цьому складному явищу та забезпеченні захисту прав усіх осіб, які перетинають державні кордони.

В українській адміністративно-правовій доктрині окремі проблеми адміністративно-забезпечення протидії нелегальній міграції досліджувалися у наукових працях таких вчених, як О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. М. Вац, С. Г. І. П. Голосніченко, В. О. Іваха, В. В. Кириченко, П. О. Комірчий, В. О. Кудря, Н. А. Литвин, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання саме адміністративно-правових засад протидії нелегальній міграції в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості нелегальної міграції в Україні як об'єкту адміністративно-правового впливу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати важливість проведення наукових досліджень в ході осмислення феномену нелегальної міграції в Україні; розглянути сутність і зміст адміністративно-правового впливу та об'єкту адміністративно-правового впливу; визначити сутність нелегальної міграції та її особливості, що постають у світлі актуальних викликів у даній сфері суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Дослідження феномену нелегальної міграції в Україні є необхідним завданням задля здійснення ефективного адміністративно-правового впливу.

По-перше, нелегальна міграція може становити серйозну загрозу для національної безпеки. Нелегальні мігранти можуть використовуватися терористичними організаціями для дестабілізації безпекової ситуації в державі. Крім того, економічні наслідки нелегальної міграції не можна недооцінити. Зниження рівня оплати праці, конкуренція на ринку праці та навантаження на соціальні програми - усе це може виникнути внаслідок нелегальної міграції¹. По-друге, дослідження нелегальної міграції допомагає виявити причини, які змушують людей нелегально перетинати державні кордони. Це дозволяє розробляти стратегії для захисту прав і свобод мігрантів. Крім того, розуміння особливостей нелегальної міграції сприяє ефективному управлінню міграційною політикою. Це важливо для того, щоб уряд міг розробляти стратегії управління міграцією, які були б ефективними та справедливими. Нарешті, дослідження нелегальної міграції

¹ Perkowska M. Przerzut cudzoziemców przez polską wschodnią granicę – analiza studium przypadku // Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації: матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 24.

сприяє міжнародному співробітництву. Україна може співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями у розробці спільних стратегій боротьби з цим явищем. Такий підхід сприяє покращенню умов для всіх сторін, що стикаються з проблемою нелегальної міграції¹.

Розглядаючи сутність і зміст базового в межах даної статті поняття «адміністративно-правовий вплив», варто зазначити, що останній відноситься до впливу, який здійснюють органи влади шляхом застосування адміністративно-правових норм і процедур. Цей вплив може мати різні форми та бути спрямований на досягнення різних цілей.

Адміністративно-правовий вплив може полягати в здійсненні контролю за дотриманням законодавства та вживанні відповідних заходів у випадку його порушення. Це може включати проведення перевірок, складання протоколів про порушення, а також застосування адміністративних санкцій². Також адміністративно-правовий вплив може виявлятися в прийнятті та реалізації владних приписів, які регулюють певні сфери життєдіяльності суспільства. Ці приписи можуть стосуватися надання дозволів, ліцензій та інших адміністративних процедур.

До того ж адміністративно-правовий вплив може охоплювати також участь державних органів у розробці та впровадженні правових норм і стандартів, які регулюють певні аспекти суспільного життя: від економічних відносин до охорони навколишнього середовища³.

Адміністративно-правовий вплив визначається діяльністю державних органів у сфері застосування правових норм і процедур з метою забезпечення порядку, законності та ефективного функціонування суспільства.

Однак важливо збалансувати адміністративно-правовий вплив таким чином, щоб він не обмежував особисті свободи та права громадян. Потрібно уникати зловживань владою та забезпечувати прозорість та відкритість у прийнятті рішень, а також можливість правового захисту для всіх членів суспільства⁴. Крім того, важливо враховувати соціальні та економічні наслідки адміністративно-правового впливу, щоб уникнути негативних наслідків для певних груп населення чи суспільства в цілому. Такий підхід допомагає забезпечити справедливий та ефективний розвиток суспільства, де права та інтереси кожного громадянина захищені і поважаються.

Об'єкт адміністративно-правового впливу - це фізична особа, юридична особа, група осіб або об'єкт природного чи соціального середовища, на які спрямовані дії та заходи адміністративно-правового

¹ Луценко Ю. В. Запобігання нелегальній міграції : у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. №1 (24). С. 8–9.

² Ткаля О. Загальнотеоретичне розуміння адміністративно-правового впливу. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 12. С. 159.

³ Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.]. Львів : СПЛОМ, 2021. С. 613.

⁴ Махмурова-Дишлок О. П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як комплексний інструмент публічного адміністрування забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів фізичних осіб в умовах російсько-української війни. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 187.

характеру з метою регулювання, контролю або впливу на діяльність чи правові відносини у сфері державного управління.

Адміністративно-правовий вплив може здійснюватися через прийняття адміністративних рішень, надання дозволів, накладання обмежень, адміністративні позови тощо. Об'єкт адміністративно-правового впливу має підлягати встановленим нормативно-правовим вимогам та процедурам, а також мати можливість забезпечити захист прав у разі недотримання законодавства або зловживання владою з боку адміністративних органів¹.

Об'єкти адміністративно-правового впливу можуть бути різноманітними залежно від сфери діяльності та завдань, які ставить перед собою держава. Наприклад, це можуть бути громадяни, підприємства, установи, організації, території, об'єкти природного середовища, соціальні групи тощо².

У сучасних умовах об'єкти адміністративно-правового впливу також можуть включати в себе інформаційні системи, мережі зв'язку, кіберпростір тощо, оскільки цілісний підхід до регулювання включає не лише фізичні об'єкти, а й велику кількість цифрових ресурсів та інформаційних потоків.

Такий вплив є одним із основних інструментів державного управління і дозволяє забезпечувати порядок, безпеку, ефективне функціонування суспільства та економіки шляхом регулювання поведінки та діяльності суб'єктів. При цьому важливо, щоб вплив здійснювався в межах закону, з урахуванням прав та інтересів об'єктів впливу, а також забезпечував прозорість та відповідав принципам справедливості³.

Щодо розгляду і тлумачення об'єкту адміністративно-правового впливу, то останнім у межах даного дослідження виступає таке соціально-політичне і культурне явище, як нелегальна міграція. У цьому контексті варто встановити тлумачення понять «міграція» та «нелегальна міграція».

Міграція – це процес переміщення людей з одного місця проживання до іншого. Це може відбуватися як всередині країни (внутрішня міграція), так і між різними країнами (міжнародна міграція). Люди можуть мігрувати з різних причин, таких як економічні можливості, політичні або військові конфлікти, пошук притулку або кращих умов для життя, здобуття освіти, ведення господарства тощо.

Міграція впливає на різні аспекти суспільства, включаючи економіку, культуру, політику та демографію. Вона може призводити до настання як позитивних, так і негативних наслідків. Наприклад, міграція може стимулювати економічний розвиток через збільшення робочої сили або

¹ Адміністративно-правові засоби захисту прав людини і громадянина // «WikiLegalAid»: довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.

² Черкаський Р. А. Адміністративно-правові засади діяльності Державної митної служби як суб'єкта запобігання та протидії злочинності в Україні: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 56.

³ Стільник В. В., Зінгаєва Н. Є. Адміністративний менеджмент : конспект лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2019. С. 42.

забезпечувати культурний обмін, але може і спричинити напругу в суспільстві через конкуренцію за ресурси або культурні відмінності.

Водночас поняття «нелегальна міграція» визначається як процес переміщення людей через державні кордони без відповідних дозволів або з порушенням законодавства країн, кордони яких перетинаються. Це може охоплювати нелегальне перетинання кордону, використання підроблених або одержаних шахрайським шляхом документів тощо.

Відомо, що явище нелегальної міграції нерозривно пов'язане з економічними, політичними або соціальними причинами, такими як бідність, конфлікти, пригнічення або пошук кращих можливостей для себе та своїх сімей. Цей явище має значний вплив і стає об'єктом політичних дебатів і дискусій щодо міграційної політики та прав людини¹.

Явище нелегальної міграції у сучасних умовах пов'язане з низкою викликів, що визначають його особливості. У країнах, з яких масово виїжджає населення, це може викликати втрату робочої сили, руйнування родин, економічну нестабільність та зростання бідності. Крім того, нелегальна міграція може призводити до зростання злочинності, так як люди, які опиняються в нелегальному статусі, часто відчувають нестачу захисту та підтримки.

Також нелегальна міграція може призвести до проблем з контролем над кордонами, перевантаженням системи соціального забезпечення, підвищенням напруги в суспільстві і викликати політичні суперечки. Протидія цьому явищу вимагає комплексного підходу, який включає в себе реформи міграційної політики, зміцнення контролю за кордонами та сприяння інтеграції мігрантів у суспільство.

Крім того, важливо розуміти, що багато осіб, які обирають нелегальні шляхи міграції, ризикують своїм життям і здоров'ям. Частіше за все, вони намагаються перетнути небезпечні території, використовуючи нелегальних перевізників або небезпечні маршрути, що може призвести до трагічних наслідків, таких як загибель на кордоні або потрапляння у руки злочинних угруповань².

Протягом багатьох років до повномасштабного збройного вторгнення однією з основних причин нелегальної міграції в Україну була економічна нестабільність та низький рівень життя в окремих державах. Багато людей з країн Сходу, особливо з країн СНД, намагалися перейти кордон з Україною в пошуках кращих можливостей заробітку. Це призводило до виникнення нелегальних мігрантських потоків, які негативно впливали на безпеку та соціально-економічний стан країни³.

¹ Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія. Рівне : Видавець О. М. Зень, 2019. С. 290.

² Гнатюк П. Міграція та грошові перекази мігрантів. Майбутнє міграції в Україні. Звіт конференції. К.: МОМ, 2011. С. 9.

³ Лобова А. О. Інтелектуальна міграція громадян України до США : дипломна робота. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», спеціалізація «Міжнародні відносини». Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2022. С. 28–29.

В умовах воєнного стану відбулося переосмислення міграційних потоків в Україні. Основним чинником, який провокує незаконний перетин державного кордону, стає бажання уникнути загальної мобілізації, а основною категорією громадян України, які допускають таку поведінку, стають чоловіки призовного віку.

Також нелегальна міграція може бути пов'язана з іншими факторами, такими як політична нестабільність, конфлікти, релігійні чи етнічні переслідування. Україна, знаходячись на перетині важливих міграційних шляхів, стикається з проблемою нелегальної міграції як в транзитному, так і в рецепторному відношенні.

Нелегальні мігранти, які в'їжджають до країни без належних документів або дозволів, можуть потрапляти у кримінальне середовище або стати жертвами окремих злочинів, включаючи торгівлю людьми, експлуатацію та насильство. Також існує ризик для громадського здоров'я через нелегальний перетин кордону. Нелегальні мігранти можуть поширювати в країні різні захворювання та інфекції, що становить загрозу для медичної системи та громадського здоров'я загалом, що особливо актуально в світлі досвіду карантинних обмежень пандемії COVID-19.

Додатковим викликом є загроза зміни демографічного складу країни через нелегальну міграцію. Нелегальні мігранти можуть викликати напруження у суспільстві через конкуренцію за робочі місця. Це може призвести до негативного ставлення до мігрантів серед місцевого населення.

Крім того, нелегальна міграція може мати серйозні екологічні наслідки. Наприклад, нелегальний перетин кордону може призвести до незаконного вирубування лісів або забруднення довкілля через неправомірне викидання відходів¹.

Розв'язання проблеми нелегальної міграції вимагає комплексного підходу, який враховує економічні, соціальні, політичні та екологічні аспекти. Це може включати в себе зміцнення законодавства, покращення умов праці та соціального захисту для всіх мігрантів, сприяння легальній міграції через поширення інформації про офіційне працевлаштування та здобуття освіти за кордоном, а також розвиток програм інтеграції та міжкультурного діалогу. Тільки шляхом реалізації такого комплексного підходу можна досягти більш стійкого та гуманного вирішення проблеми нелегальної міграції.

Загалом проблема нелегальної міграції в Україні вимагає комплексного та системного підходу з урахуванням різноманітних аспектів, включаючи економічні, соціальні, політичні та правові аспекти. Тільки так можливо досягти значного зменшення нелегальної міграції та забезпечити стабільність та економічне зростання у державі.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було здійснено глибоке

¹ Комар Н. В. Міста дестинації мігрантів в Європі: виклики та можливості. *Економічний аналіз*. 2020. № 1. С. 50.

дослідження сутності та особливостей нелегальної міграції в Україні як об'єкту адміністративно-правового впливу з метою виявлення його ключових характеристик та механізмів регулювання. Проведений аналіз дозволив зробити наступні висновки.

Було визначено сутність нелегальної міграції, що полягає у незаконному перетинанні кордону чи перебуванні на території держави без відповідного легального статусу, порушуючи відповідне законодавство. Це складне явище, що має численні соціальні, економічні та політичні аспекти.

Досліджено особливості нелегальної міграції в Україні, включаючи характерні маршрути, типові прояви та мотиваційні чинники. Зазначено, що Україна як транзитна країна на шляху мігрантів до країн Європейського Союзу стикається зі значними викликами, пов'язаними з контролем за нелегальними міграційними потоками.

Виявлено ключові фактори, які сприяють нелегальній міграції в Україні, такі як економічні труднощі, соціальні конфлікти, політична нестабільність та недостатня ефективність міграційної політики.

На основі проведеного аналізу розглянуто можливі стратегії та інструменти адміністративно-правового впливу на нелегальну міграцію в Україні. Серед них - законодавчі заходи, посилення контролю за державним кордоном, впровадження адміністративних санкцій тощо.

Зазначений аналіз дозволив зробити висновок про необхідність подальшого удосконалення адміністративно-правового регулювання нелегальної міграції в Україні з метою зменшення її негативних наслідків та забезпечення національної безпеки та стабільності.

На основі аналізу нелегальної міграції в Україні зазначено, що існують важливі аспекти, які потребують уваги при розробці стратегій протидії цьому явищу. Наприклад, необхідно враховувати вплив міграційних процесів на ринок праці, національну безпеку та соціальну стабільність. Крім того, важливо підкреслити значення міжнародного співробітництва у протидії нелегальній міграції, оскільки це явище має транскордонний характер і потребує спільних зусиль країн для ефективного контролю. Також слід звернути увагу на важливість підтримки легальних міграційних потоків шляхом створення привабливих умов для законної міграції, що може сприяти зменшенню нелегальних міграційних шляхів. Нарешті, важливо враховувати права та гідність нелегальних мігрантів у процесі розробки та впровадження політики контролю за міграційними потоками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.]. Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 612–614.

2. Адміністративно-правові засоби захисту прав людини і громадянина // «WikiLegalAid»: довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL:

https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.

3. Гнатюк П. Міграція та грошові перекази мігрантів. Майбутнє міграції в Україні. Звіт конференції. К.: МОМ, 2011. 27 с.

4. Комар Н. В. Міста дестинації мігрантів в Європі: виклики та можливості. *Економічний аналіз*. 2020. № 1. С. 47–55.

5. Лобова А. О. Інтелектуальна міграція громадян України до США : дипломна робота. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», спеціалізація «Міжнародні відносини». Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2022. 72 с.

6. Луценко Ю. В. Запобігання нелегальній міграції : у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. №1 (24). С. 1–21.

7. Махмурова-Дишлюк О. П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як комплексний інструмент публічного адміністрування забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів фізичних осіб в умовах російсько-української війни. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 185–190.

8. Стільник В. В., Зінгаєва Н. Є. Адміністративний менеджмент : конспект лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2019. 102 с.

9. Ткаля О. Загальнотеоретичне розуміння адміністративно-правового впливу. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 12. С. 157–163.

10. Черкаський Р. А. Адміністративно-правові засади діяльності Державної митної служби як суб'єкта запобігання та протидії злочинності в Україні: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 324 с.

11. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія. Рівне : Видавець О. М. Зень, 2019. 476 с.

12. Perkowska M. Przerzut cudzoziemców przez polską wschodnią granicę – analiza studium przypadku // Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації: матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 24–25.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

Anton S. SOKOLOVSKY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INFLUENCE

The article defines the essence of illegal migration, which consists in

illegally crossing the border or staying on the territory of the state without the corresponding legal status, violating the relevant legislation. It is a complex phenomenon that has numerous social, economic and political aspects.

The peculiarities of illegal migration in Ukraine, including characteristic routes, typical manifestations and motivational factors, were studied. It is noted that Ukraine, as a transit country on the way of migrants to the countries of the European Union, faces significant challenges related to the control of illegal migration flows.

The key factors contributing to illegal migration in Ukraine, such as economic difficulties, social conflicts, political instability and insufficient effectiveness of the migration policy, have been identified. Based on the analysis, possible strategies and instruments of administrative and legal influence on illegal migration in Ukraine are considered. Among them are legislative measures, strengthening of control over the state border, implementation of administrative sanctions, etc.

Based on the analysis of illegal migration in Ukraine, it is indicated that there are important aspects that require attention when developing strategies to combat this phenomenon. For example, it is necessary to consider the impact of migration processes on the labor market, national security and social stability. In addition, it is important to emphasize the importance of international cooperation in combating illegal migration, since this phenomenon has a cross-border nature and requires joint efforts of countries for effective control. Attention should also be paid to the importance of supporting legal migration flows by creating attractive conditions for legal migration, which can contribute to the reduction of illegal migration routes. Finally, it is important to consider the rights and dignity of illegal migrants in the process of developing and implementing migration control policies.

Key words: *illegal migration, essence and features, object of administrative and legal influence, administrative and legal regulation, public administration, administrative legislation.*

Микола Миколайович СТРІЛЬЧУК*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ПРИВАТНОЮ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правових форм нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю. Виділено та охарактеризовано наступні форми здійснення відповідної діяльності: адміністративну правотворчість; видання індивідуальних адміністративних актів; вчинення інших юридично-значимих дій. З'ясовано, що адміністративно-правові форми нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю найбільш доцільно тлумачити як регламентовані нормами чинного законодавства України моделі правомірної та цілеспрямованої діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, що реалізуються ними з метою виявлення порушень законності в роботі приватних нотаріусів, а також оперативного корегування та спрямування їх роботи відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Аргументовано, що до адміністративно-правових форм нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю доцільно віднести наступні: адміністративну правотворчість; видання індивідуальних адміністративних актів; вчинення інших юридично-значимих дій. Зазначено, що на сьогодні вказані вище адміністративно-правові форми контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю в Україні не віднайшли свого законодавчого закріплення. А відтак, дана прогалина потребує усунення, що значно покращить як теоретичні дослідження у даному напрямку, так і правозастосовну практику.

Ключові слова: *форма, правова форма, адміністративно-правова форма, нагляд, контроль, нормотворча діяльність.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства, нотаріальна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні правової безпеки, стабільності та передбачуваності суспільних правовідносин. Нотаріуси, будучи уповноваженими державою посадовими особами, виконують функції, які забезпечують законність та достовірність юридичних документів, сприяють запобіганню правових конфліктів та захищають права та інтереси фізичних та юридичних осіб. Зауважимо, що нотаріальна діяльність, як і будь-яка інша, потребує контролю та нагляду. Необхідність останнього, як слушно зазначає К. І. Чижмар, пояснюється, принаймні, двома причинами: 1) поява в реальній юридичній практиці нових проблем, які за допомогою контролю повинні виявлятися та

ефективно вирішуватися; 2) попередження та вирішення конфліктних ситуацій¹. При цьому варто відмітити, що нагляд та контроль у цій сфері віднаходить своє відображення у сукупності форм, які носять адміністративно-правовий характер.

Окремі проблемні питання, присвячені контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю, у своїх наукових працях розглядали: П. В. Діхтієвський, Р. А. Калюжний, Є. Б. Кубко, Д. М. Лук'янець, О. М. Музичук, В. М. Марчук, В. Ф. Опришко, О. П. Рябченко, А. О. Селіванов, Х. П. Ярмачі та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження адміністративно-правових форм контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику адміністративно-правовим формам контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо визначення понять «форма» та «правова форма»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділити коло адміністративно-правових форм контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що взагалі форма – це зовнішній вигляд чогось, якась модель, що може піддаватись зовнішньому дослідженню. Вона є відчутною та представляє собою явний вираз змісту предмету або явища, активного процесу, роботи механізму тощо. В правовій літературі форма це, перш за все, юридична комплексна категорія, що опосередковує правом різні суспільні явища, які потребують регламентації, а також слугує каркасом усередині права, впорядковує та поєднує всі правові явища та право як таке.

Коли йдеться про правові форми, то мається на увазі право як певне соціальне явище, що відрізняється від інших (політика, релігія, мораль), які разом із правом визначаються матеріальними умовами життя суспільства, його економічними умовами й слугують засобом відображення та закріплення. Іншими словами, поняття «правова форма» є загальним відображенням об'єктивного зв'язку права та явищ, на які воно впливає. Аналіз чинного законодавства дає можливість зробити висновок про непослідовність використання поняття «форма» та «правова форма» в нормативному масиві. В одному випадку законодавець говорить про форму як про організаційно-правову картину діяльності, в іншому - як про зразок або модель, процедуру, як про джерело права. Іноді використовує слово «форма», коли необхідно вжити слово «вид». Поняття «правова форма» орієнтується на право в цілому, визначення його місця серед інших форм. Поняття «форма права» розглядається як самостійне явище, що

¹ Чижмар К. І. Контроль за нотаріальною діяльністю : досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Вип. 19. Т. 3. С. 218.

виражається зовні за допомогою певних конкретних засобів. Таким чином, форма, разом зі змістом, робить право тим, чим воно є в дійсності, тобто саме правом, а не будь-яким іншим явищем¹.

Багатозначність поняття форми в праві суттєво впливає на його інтерпретації в наукових колах. Так, А. М. Шульга наголошує: «Правова форма – це організаційна форма діяльності органів держави, їх посадових осіб, яка, по-перше, передбачена правом і йому відповідає, по-друге, спричиняє юридично значущі наслідки для суб'єктів права»². Відповідно до тлумачення А. Пилипенко, правова форма – це правова конструкція нормативного впорядкування діяльності, що характерна для будь-якої юридичне значущої діяльності, в тому числі юрисдикційної. Вона являє собою сукупність вимог до дій суб'єктів юрисдикційного процесу, які спрямовані на досягнення конкретного матеріально обумовленого процесуально-правового результату. Іншими словами, правова форма являє собою особливу юридичну конструкцію, що втілює істотні принципи найбільш доцільної процедури здійснення конкретних повноважень³.

Більш чітко та зрозуміло форми розтлумачено у адміністративній галузі права, де з приводу їх змісту існує більш-менш послідовна концептуальна думка. Адміністративно-правові форми найчастіше розглядаються у якомусь окремому контексті. Наприклад, О. М. Бандурка, розглядаючи адміністративно-правову форму в правоохоронній сфері визначив її, як управлінську категорію, або ж зовнішній прояв управлінської діяльності конкретного правоохоронного органу, спосіб вираження її змісту в конкретних умовах. «Іншими словами, форма – це конкретна управлінська дія, що має зовнішній вияв, за допомогою якої досягається упорядкованість, стабільність і динамізм управління правовідносинами в правоохоронній сфері», – наголошує вчений⁴. А. В. Логінов, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади, дійшов до висновку, що під адміністративно-правовою формою забезпечення інформаційної безпеки слід розуміти здійснення передбачених нормативно-правовими актами, теорією та практикою державного управління однорідної діяльності посадовими та службовими особами органів виконавчої влади, за допомогою якої реалізується їх компетенція по забезпеченню інформаційної безпеки⁵.

Розглядаючи адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності А. В. Власов констатував, що останні, з одного боку, є важливим інструментом

¹ Пархоменко Н. М. Джерела та форми права як категорії права : до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 17–18.

² Шульга А. М. Теория государства и права. Пособие для подготовки к государственному (выпускному) экзамену. Харьков, 2000. С. 29.

³ Пилипенко А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів виконавчої влади: питання теорії. *Право України*. 2004. № 2. С. 29.

⁴ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручник / За заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 1841.

⁵ Логінов О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Логінов Олександр Володимирович. К., 2005. С. 228.

ефективного функціонування їх діяльності, а з іншого – сприяють якісному виконанню владних повноважень в сучасних умовах. У той же час чітке визначення адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування, їх відповідне нормативно-правове закріплення забезпечить успішну реалізацію завдань і функцій, покладених на них державою у сфері торговельної діяльності. Зважаючи на це, під адміністративно-правовими формами діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності автор запропонував розуміти зовнішнє вираження адміністративних дій суб'єктів публічного адміністрування (їх посадових осіб), які визначені адміністративно-правовими нормами, здійснюються в межах наданих законом компетенції і повноважень, спрямовані на досягнення певних цілей і виконання покладених на них завдань, та які в процесі реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності можуть як викликати юридичні наслідки, так і не спричиняти їх. На думку науковця, вказаним адміністративно-правовим формам притаманні такі основні ознаки: 1) вони є способами зовнішнього вираження діяльності органів державного управління та їх посадових осіб; 2) регламентовані нормативно-правовими актами; 3) застосовуються з метою виконання завдань та реалізації функцій, покладених на них у сфері торговельної діяльності¹. Т. М. Тимчишин, у своєму визначенні, торкаючись питання протидії правопорушенням, пише, що під формою протидії цьому явищу слід розуміти дії органів виконавчої влади і виконавчо-розпорядчих органів місцевого самоврядування, їх системних утворень і посадових осіб, громадських формувань з охорони громадського порядку з видання адміністративно-правових актів і укладення адміністративно-правових договорів, а також інші дії вказаних органів і посадових осіб, що призводять до адміністративно-правових наслідків, у яких проявляються функції і методи протидії правопорушенням². Адміністративно-правові форми діяльності Державного бюро розслідувань Я. М. Лісойван визначив, як важливий інструмент ефективного функціонування його структурних підрозділів в системі правоохоронних органів, та, одночасно, чинником який сприяє якісному виконанню владних повноважень в сучасних умовах. Далі вчений робить висновок, що адміністративно-правовим формам діяльності ДБР України притаманні такі основні ознаки: 1) вони є способами зовнішнього вираження діяльності органів ДБР України та їх посадових осіб; 2) регламентовані нормативно-правовими актами; 3) застосовуються з метою виконання завдань та реалізації функцій, покладених на ДБР України у правоохоронній сфері; 4) визначаються та застосовуються в рамках компетенції ДБР України та залежать від обсягу повноважень працівників ДБР України; 5) обираються залежно від кінцевої мети, на досягнення якої

¹ Власов А. В. Адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 15. С. 96–98.

² Тимчишин Т. М. Адміністративно-правові форми та методи протидії правопорушенням на залізничному транспорті. *Митна справа*. 2015. № 1 (22). С. 169; Марков В. В. Поняття та види форм адміністративно-правової протидії кіберзлочинності в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 44.

спрямована діяльність цього правоохоронного органу; 6) здебільшого спричиняють певні юридичні наслідки¹.

Таким чином, адміністративно-правові форми нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю найбільш доцільно тлумачити як регламентовані нормами чинного законодавства України моделі правомірної та цілеспрямованої діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, що реалізуються ними з метою виявлення порушень законності в роботі приватних нотаріусів, а також оперативного корегування та спрямування їх роботи відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Традиційно, у юридичній літературі виділяються такі адміністративно-правові форми, як: 1) видання адміністративних актів, зокрема підзаконних та індивідуальних; 2) укладення адміністративних договорів; 3) учинення інших юридично значущих адміністративних дій; 4) здійснення матеріально-технічних операцій; 5) здійснення організаційно-охоронної діяльності; 6) проведення нарад і ревізій; 7) здійснення обліково-реєстраційних дій тощо².

На наш погляд, ключовими формами нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю є наступні:

– адміністративна правотворчість. Правотворчий процес визначається в літературі як специфічна діяльність уповноважених органів держави, громадських організацій, їх посадових осіб, що передбачає систему дій з підготовки, затвердження та офіційного оголошення нормативно-правових актів. Вона має на меті створення й підтримання системи права в належному стані, яка відповіла б потребам правового регулювання на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Кінцевим результатом правотворчої діяльності є прийняття нормативно-правового акту – офіційного документу, який містить юридичні норми. Основні ознаки нормативно-правових актів такі: 1) нормативно-правовий акт приймається компетентним державним органом або народом (у порядку референдуму). Практично кожний державний орган має право видавати в межах своїх повноважень нормативно-правові акти. Ці документи мають державно-владний характер, їх виконання в разі необхідності забезпечується заходами державного примусу. Ця ознака нормативно-правового акта виражає його зв'язок з державою. Держава може наділяти нормотворчою компетенцією також недержавні органи, установи та організації, дозволивши приймати нормативно-правові акти з визначеного кола питань. (наприклад, органи місцевого самоврядування, акціонерні товариства, профспілки і т. інші); 2) нормативно-правові акти змістовно містять нові юридичні норми або змінюють чи скасовують чинні; 3) нормативно-правові акти приймаються у визначеному процедурному

¹ Лісойван Я. М. Поняття та види адміністративно-правових форм діяльності Державного Бюро Розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 83.

² Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. ; Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 396.

порядку; 4) нормативно-правовий акт документально оформлений, має встановлену форму (закон, указ, постанова і так далі) та точно визначені реквізити; 5) нормативно-правовий акт має юридичну силу;

– юридична сила – це специфічна властивість нормативно-правового акту, яка характеризує його узгодження з іншими нормативно-правовими актами в залежності від ступеня формальної обов'язковості юридичних норм, що в них зазначені, та визначається місцем відповідного органу в апараті держави. Юридична сила виявляється в ієрархії нормативно-правових актів. Ієрархія нормативно-правових актів – це узгодження нормативно-правових актів, що полягає в підпорядкованості актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, встановленні взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами, визначенні місця кожного виду нормативно-правових актів у системі законодавства¹.

Отже, саме за рахунок адміністративної правотворчості суб'єкти контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю мають можливість видавати нормативні документи, які упорядковують контрольно-наглядову роботу, визначають методологію та організаційно-функціональні аспекти її здійснення. При цьому варто наголосити, що адміністративна правотворчість спрямована на видання довготривалих, системних, декларативних правових актів, які містять норми, що застосовуються постійно для регулювання суспільно-правових відносин, що виникають у досліджуваній сфері суспільного життя. Прикладом реалізації цього форми є наказ Міністерства юстиції «Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства».

Видання індивідуальних адміністративних актів. Науковці визначають, що індивідуальний адміністративний акт – це одностороннє волевиявлення адміністративного органу зовнішньої дії, що безпосередньо впливає на права, свободи чи інтереси конкретних осіб або стосується конкретної ситуації². На відміну від правотворчості, видання індивідуальних адміністративних актів направлено на волевиявлення конкретного суб'єкту контролю чи нагляду за приватною нотаріальною діяльністю, яке виражене у формалізованому, локальному документі, який містить конкретизовані приписи та вимоги. За допомогою таких документів вирішуються окремі питання, які виникли в рамках контрольно-наглядової діяльності щодо відповідного приватного нотаріуса. Наприклад, згідно до Наказу Мін'юста «Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних

¹ Ющик О. І. Законотворчість у системі правової нормотворчості. *Правова держава*. 2004. № 15. С. 31.

² Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. С. 6.

нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства» від 17.02.2014 № 357/5 за результатами перевірки приватного нотаріуса, на підставі висновків комісії Міністерство юстиції, територіальний орган Міністерства юстиції видає наказ, у якому встановлюється строк для усунення виявлених порушень та помилок¹.

Вчинення інших юридично-значимих дій. Дана адміністративно-правова форма об'єднує в собі юридичні факти породжені діями суб'єктів нагляду та контролю за приватною нотаріальною діяльністю, що не підпадають за змістом під визначення інших форм, але також зумовлюють зміну, припинення чи породження нових правовідносин. Сюди можна віднести прийняття судового рішення яким скасовується відповідна нотаріальна дія, або складання щодо приватного нотаріуса протоколу про адміністративне, пов'язане із корупцією правопорушення. Іншим прикладом є винесення припису НАЗК про порушення антикорупційного законодавства. Такий припис Національного агентства є обов'язковим для виконання. Про результати виконання припису Національного агентства посадова особа, якій його адресовано, інформує Національне агентство упродовж десяти робочих днів з дня одержання припису². Сюди ж можна віднести окремі дії Нотаріальної палати, яка, наприклад, розглядає висновки Комісії з питань професійної етики нотаріусів щодо порушення нотаріусами правил професійної етики та готує подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату³.

Висновки. Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогодні вказані вище адміністративно-правові форми контролю та нагляду за приватною нотаріальною діяльністю в Україні не віднайшли свого законодавчого закріплення. А відтак, дана прогалина потребує усунення, що значно покращить як теоретичні дослідження у даному напрямку, так і правозастосовну практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства : наказ Міністерства юстиції України від 17.02.2014 р. № 357/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 16. Ст. 246.

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

³ Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

1. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручник / За заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.
2. Власов А. В. Адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 15. С. 96–99.
3. Лісойван Я. М. Поняття та види адміністративно-правових форм діяльності Державного Бюро Розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 80–85.
4. Логінов О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Логінов Олександр Володимирович. К., 2005. 245 с.
5. Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 21 с.
6. Марков В. В. Поняття та види форм адміністративно-правової протидії кіберзлочинності в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 43–47.
7. Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. ; Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
8. Пархоменко Н. М. Джерела та форми права як категорії права : до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 16–20.
9. Пилипенко А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів виконавчої влади: питання теорії. *Право України*. 2004. № 2. С. 26–31.
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
11. Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства : наказ Міністерства юстиції України від 17.02.2014 р. № 357/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 16. Ст. 246.
12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
13. Тимчишин Т. М. Адміністративно-правові форми та методи протидії правопорушенням на залізничному транспорті. *Митна справа*. 2015. № 1 (22). С. 164–170.
14. Чижмар К. І. Контроль за нотаріальною діяльністю : досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Вип. 19. Т. 3. С. 218–219.
15. Шульга А. М. Теория государства и права. Пособие для подготовки к государственному (выпускному) экзамену. Харьков, 2000. 132 с.

16. Ющик О. І. Законотворчість у системі правової нормотворчості. *Правова держава*. 2004. № 15. С. 31–43.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2024

Mykola M. STRILCHUK,
Postgraduate Student
(*Research Institute of Public Law, Kyiv*)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF CONTROL AND SUPERVISION OF PRIVATE NOTARY ACTIVITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the administrative and legal forms of supervision and control over private notary activities are most expediently interpreted as models of lawful and purposeful activity of specially authorized entities regulated by the current legislation of Ukraine, which are implemented by them in order to detect violations of legality in the work of private notaries, and as well as operational correction and direction of their work in accordance with the requirements of regulatory and legal acts.

It is argued that the following should be included in the administrative-legal forms of supervision and control of private notarial activity: administrative law-making; issuance of individual administrative acts; committing other legally significant actions. It is noted that the above-mentioned administrative and legal forms of control and supervision of private notarial activity in Ukraine have not found their legislative confirmation. Therefore, this gap needs to be eliminated, which will significantly improve both theoretical research in this direction and law enforcement practice.

Key words: *form, legal form, administrative-legal form, supervision, control, rule-making activity.*

Сергій Васильович СМАГЛЮК,

кандидат юридичних наук

(Головне управління Національної поліції у Волинській області, м. Луцьк)

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті наголошено на тому, що сутність поняття «результати НСРД» розкривається через їх інформаційне значення для кримінального провадження і створення через цю їхню властивість здатності забезпечити виконання його завдань; – поняття «результати НСРД» доцільно сприймати як у широкому (докази та інша інформація), так і вузькому (власне докази) значенні, що впливає на визначення напрямів їх використання.

Значено, що можна вести мову про процесуальні (доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, а також доведення обставин організаційнопроцесуального характеру) та криміналістичний (організаційно-тактичне забезпечення розслідування) напрями використання результатів НСРД. Відзначено, що кожен із напрямів використання результатів НСРД є досить самостійним засобом підвищення ефективності досудового розслідування та у цілому виконання завдань кримінального провадження.

Акцентовано увагу на тому, що важливим аспектом реалізації кожного з напрямів використання результатів НСРД є процесуальний порядок їх реалізації, що є передумовою дотримання законності реалізації цих матеріалів у кримінальному провадженні, а також гарантією охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників. Перспективними напрямами подальших наукових досліджень проблематики використання результатів НСРД у кримінальному провадженні слід вважати опрацювання питання процесуального порядку реалізації цих результатів. Його розв'язання сприятиме результативності проведення вказаних заходів та в цілому підвищенню ефективності досудового розслідування стосовно виконання завдань кримінального провадження.

Ключові слова: наукова розробка, кримінальне провадження, кримінальна процесуальна форма, доказування, негласні слідчі (розшукові) дії, результати негласних слідчих (розшукових) дій.

Постановка проблеми. Протидія злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, зважаючи на те, що досить важливу роль для досягнення мети кримінальної процесуальної діяльності під час досудового розслідування відіграють негласні слідчі (розшукові) дії

(далі – НСРД). Їх, без сумніву, можна віднести до основних засобів збирання доказів (ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)). Однак під час їх проведення має бути забезпечена законність та дотримані права і свободи певного кола осіб, бо саме проведення таких дій має відповідати критеріям дієвості та ефективності, а внаслідок їх проведення мають бути отримані результати, які сприятимуть швидкості та повноті досудового розслідування й судового розгляду.

Водночас дослідження стану наукової розробки окреслених вище аспектів є засобом ідентифікації тих важливих проблем, вирішення яких забезпечить формування підґрунтя для подальшого вдосконалення процесуального порядку та форм використання результатів НСРД, що сприятиме підвищенню дієвості та ефективності використання НСРД у кримінальному провадженні.

Окремі питання особливостей використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні розглядали такі вітчизняні науковці, як В. М. Бабакін, Р. І. Благута, Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, О. М. Дроздов, М. В. Корнієнко, С. С. Кудінов, О. В. Мартовицька, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, С. Р. Тагієв, О. Ю. Татаров, М. В. Шепітько, Р. М. Шехавцов, А. В. Шило та інші. Проте з огляду на необхідність систематизації та опрацювання загальних рис та провідних тенденцій, які прослідковуються у роботах багатьох дослідників у досліджуваній тематиці, постає питання необхідності наукового осмислення стану наукової розробки питань використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні.

Мета статті полягає в тому, щоб узагальнити стан наукової розробки питань використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити сутність вітчизняних наукових рефлексій на впровадження інституту НСРД у сферу кримінального судочинства, періоди їх розвитку, а також виокремити основні теоретико-методологічні роботи про ОРД.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити на тому, що проведення НСРД не є самоціллю, вони проводяться із певною метою. Такою метою є отримання конкретного процесуально вагомого та юридично значущого результату. Отже, слід зауважити, що вся процедура їх реалізації: від початку ініціювання НСРД, їх безпосереднє проведення та отримання певних результатів аж до їх використання спрямована на отримання допустимих, належних та достовірних фактичних даних – доказів для виконання завдань кримінального провадження. Причому це стосується таких випадків, коли відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, що і є однією з визначальних особливостей НСРД. Усі ці вимоги, а отже, і отримання належних, допустимих та достовірних фактичних даних можуть бути забезпечені лише за умови змістовної теоретичної розробки, відповідного правового опосередкування й належної практичної реалізації інституту

НСРД та регламентованої ним процесуальної діяльності з проведення НСРД.

Починаючи з часу становлення національного кримінального судочинства та розвитку науки кримінального процесу незалежної України, питанню оперативно-розшукової діяльності, а з часом (з моменту ухвалення у 2012 р. нового КПК України) питанням НСРД було присвячено чимало наукових праць.

Одну з перших наукових рефлексій на впровадження інституту НСРД у сферу кримінального судочинства надав М. А. Погорецький. Зокрема, в опублікованій ним науковій статті з цієї проблематики вчений наголошує, що останній не є новим для кримінального процесу. Застосування НСРД широко відоме та застосовується відповідно до законодавства багатьох зарубіжних країнах, зокрема країнах пострадянського простору (як приклад наведений досвід Молдови та Литви). Так, відповідно до кримінального процесуального законодавства Литви такі дії називають «інші примусові заходи». Їхній перелік також визначений законодавчо: контроль і запис переговорів підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб (ст. 154 КПК Литовської Республіки); дії, що імітують злочинне діяння (ст. 159 КПК Литовської Республіки); секретне спостереження (ст. 160 КПК Литовської Республіки)¹. Наведена точка зору підтверджується й отриманими автором результатами². Також наголошується, що застосування НСРД у таких країнах пов'язане з тим, що за їх законодавством функції оперативнорозшукової діяльності (далі – ОРД) і досудового розслідування здійснюються одноособово, тобто як гласні, так і негласні засоби пізнання злочину реалізуються тією самою посадовою особою (офіцером поліції, детективом, агентом тощо)³.

Хоча науковець прямо і не зазначає, але, аналізуючи його позицію, можливо дійти висновку, що впровадження НСРД до вітчизняного кримінального процесу поряд із ОРД вказує на «гібридний» характер цього процесу. Адже НСРД притаманне тим країнам, у кримінальному процесі яких ця діяльність здійснює слідчий, та не існує паралельно оперативнорозшукової діяльності, яку реалізують відповідні оперативні підрозділи. Дослідники наразі виокремлюють певні етапи розвитку застосування оперативнорозшукової діяльності та НСРД у кримінальному провадженні.

Вагомий внесок у розвитку наукової думки у цьому напрямі здійснив С. Р. Тагієв у своїй монографії «Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика». Науковець зазначає, що дослідження генезису становлення інституту НСРД надало підстави

¹ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативнорозшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. С. 126–148.

² Смаглюк С. В. Досвід регулювання питання використання результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій в праві країн Європи та США та можливість його застосування в Україні. *Legal, Economic Science and Praxis*. 2022. № 4. С. 17–21. URL: https://lesp.hu/wp-content/uploads/2023/12/4-Smahliuk_7_2022_17-22.pdf

³ Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 57.

дійти висновку, що історія оперативно-розшукової діяльності у взаємодії з кримінально-процесуальною може бути поділена на п'ять основних періодів розвитку, а саме:

1) зародження розшукової роботи з часів Київської Русі (XI–XVIII ст.), який поділяється на два підетапи: а) розшук злочинців за князівським правом (XI–XV ст.); б) розшук злочинців за правом XV–XVIII ст.;

2) становлення і розвиток розшукової роботи Російської імперії (XVIII–початок XX ст.);

3) становлення і розвиток оперативно-розшукової діяльності та її взаємодія з кримінальним процесом у радянський період (1917–1991 рр.);

4) оперативно-розшукова діяльність у взаємодії з кримінально-процесуальною за часів незалежної України (1991–2012 рр.);

5) процесуалізації оперативно-розшукової діяльності через запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій (з 2012 р.)¹.

Отже, бачимо, що у вітчизняній науці НСРД по суті можна розглядати як форму трансформації ОРД та, як слушно зазначає С. Р. Тагієв, відбувся процес процесуалізації ОРД. Унікальністю цього процесу є те, що він не призвів до ліквідації інституту оперативно-розшукової діяльності, а навпаки, до появи двох паралельно існуючих засобів встановлення обставин кримінального правопорушення.

Як зазначає В. Д. Пчолкін, аналіз проведених наукових досліджень за роки незалежності веде до висновку, що з боку науковців особливу увагу привертала ті питання розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності, які визначають та пояснюють: соціальну обумовленість і державно-правовий характер оперативно-розшукової діяльності; шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї діяльності; принципи її здійснення; проблеми застосування спеціальних засобів, заходів і організаційно-тактичних форм ОРД; питання компетенції різних суб'єктів цієї діяльності, а також координації їхньої взаємодії; особливості організації й тактики проведення окремих оперативно-розшукових дій; проблеми державного та відомчого контролю за дотриманням гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян під час їх проведення².

І. П. Козаченко зазначав, що оперативно-розшукова діяльність відзначається чітким правовим регулюванням системи гласних і негласних заходів, оперативних і оперативно-технічних засобів, встановленням правових та державних гарантій законності, дотриманням прав і свобод громадян, суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та інших осіб, що залучаються до здійснення такої діяльності³.

¹ Тагієв С. Р. Генезис та становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 301.

² Пчолкін В. Д. Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності за роки незалежності в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2 (53). Спец. вип.: Незалежній Україні – 20 років. С. 114–115.

³ Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю. Поняття, суть та завдання оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. Київ : УАВС, 1995. С. 7.

Інші дослідники наголошували на тому, що оперативно-розшукова діяльність зумовлена потребами боротьби зі злочинністю та надавали їй таке визначення: «система пошукових, розвідувальних (контррозвідувальних) заходів, які здійснюються відповідно до законів і підзаконних правових актів з метою своєчасного запобігання, забезпечення виявлення, швидкого і повного розкриття злочинів і розшуку осіб, які їх вчинили, та осіб, що ухиляються від слідства, суду і виконання вироку»¹. Наразі праці вітчизняних учених у галузі ОРД об'єднують у такі групи: 1) ті, що безпосередньо присвячені проблематиці оперативно-розшуку первинної оперативно-розшукової інформації; 2) ті, що присвячені окремим видам оперативно-розшуку первинної оперативно-розшукової інформації; 3) ті, що розглядають загальні засади оперативно-розшукової діяльності та розглядають питання оперативно-розшуку первинної оперативно-розшукової інформації в контексті інших організаційно-тактичних форм ОРД².

До найбільш відомих теоретико-методологічних робіт про ОРД належать праці Є. А. Мітрофанова «Оперативно-розшукові дії: поняття, типологія, тактика» (1987 р., навчальний посібник); О. Ф. Долженкова, В. П. Євтушка, В. Л. Ортинського, М. Б. Саакяна «Оперативно-тактичні операції» (2004 р., монографія); І. В. Сервецького, Г. О. Якименка «Теорія оперативнорозшукових заходів» (2006 р., монографія); Ю. Ю. Орлова «Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика)» (2007 р., монографія); М. М. Перепелиці, О. В. Манжая, В. В. Шендрика «Здійснення оперативно-розшукових заходів шляхом використання кіберпростору» (2009 р., монографія); О. М. Бандурки, М. М. Перепелиці, О. В. Манжая, В. В. Шендрика «Оперативно-розшукова компаративістика» (2013 р., монографія). У наведених працях автори намагалися висвітлити більшість закономірностей предмета теорії і практики ОРД, побудувати чітку систему нових знань, які розкривають поняття і зміст ОРД, її правову й функціональну сутність як об'єкта наукового вивчення, а також методологічні основи пізнання із проведення ОРД як практичної категорії³.

Висновки. Підсумовуючи наведене, зазначимо таке:

– сутність поняття «результати НСРД» розкривається через їх інформаційне значення для кримінального провадження і створення через цю їхню властивість здатності забезпечити виконання його завдань; – поняття «результати НСРД» доцільно сприймати як у широкому (докази та інша інформація), так і вузькому (власне докази) значенні, що впливає на визначення напрямів їх використання;

¹ Долженков О. Ф., Думко А. Ф., Козаченко І. П., Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. Одеса: НДРВВ ОІВС. С. 16.

² Волошина М. О. Науковий генезис проблематики оперативно-розшуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 244.

³ Капустник В. В. Науковий генезис проблематики проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3. С. 29–33.

– можна вести мову про процесуальні (доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, а також доведення обставин організаційнопроцесуального характеру) та криміналістичний (організаційно-тактичне забезпечення розслідування) напрями використання результатів НСРД; – кожен із напрямів використання результатів НСРД є досить самостійним засобом підвищення ефективності досудового розслідування та у цілому виконання завдань кримінального провадження;

– важливим аспектом реалізації кожного з напрямів використання результатів НСРД є процесуальний порядок їх реалізації, що є передумовою дотримання законності реалізації цих матеріалів у кримінальному провадженні, а також гарантією охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників. Перспективними напрямами подальших наукових досліджень проблематики використання результатів НСРД у кримінальному провадженні слід вважати опрацювання питання процесуального порядку реалізації цих результатів. Його розв'язання сприятиме результативності проведення вказаних заходів та в цілому підвищенню ефективності досудового розслідування стосовно виконання завдань кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
2. Смаглюк С. В. Досвід регулювання питання використання результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій в праві країн Європи та США та можливість його застосування в Україні. *Legal, Economic Science and Praxis*. 2022. № 4. С. 17–21. URL: https://lesp.hu/wp-content/uploads/2023/12/4-Smahliuk_7_2022_17-22.pdf.
3. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 56–63.
4. Тагієв С. Р. Генезис та становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 295–303.
5. Пчолкін В. Д. Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності за роки незалежності в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2 (53). Спец. вип.: Незалежній Україні – 20 років. С. 113–121.
6. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність як державноправова форма боротьби зі злочинністю. Поняття, суть та завдання оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. Київ : УАВС, 1995. 44 с.

7. Долженков О. Ф., Думко А. Ф., Козаченко І. П, Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. Одеса: НДРВВ ОІВС. 134 с.

8. Волошина М. О. Науковий генезис проблематики оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 241–247.

Капустник В. В. Науковий генезис проблематики проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3. С. 28–33.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

Serhiy V. SMAGLYUK,

PhD in Law

(Headquarters of the National Police in the Volyn region, Lutsk, Ukraine)

THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE ISSUES OF USING THE RESULTS OF SECRET INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article emphasizes that the essence of the concept of "results of NSRD" is revealed through their informational value for criminal proceedings and the creation, through this property, of the ability to ensure the fulfillment of its tasks; - the concept of "NSRD results" should be understood both in a broad (evidence and other information) and narrow (evidence itself) meaning, which affects the determination of directions for their use.

It is noted that it is possible to talk about procedural (proving the circumstances provided for in Article 91 of the Criminal Code of Ukraine, as well as proving the circumstances of an organizational-procedural nature) and forensic (organizational-tactical support of the investigation) directions of using the results of the NSRD. It was noted that each of the directions of using the results of the NSRD is a fairly independent means of increasing the effectiveness of the pre-trial investigation and, in general, the performance of the tasks of criminal proceedings.

Attention is focused on the fact that an important aspect of the implementation of each of the areas of use of the NSRD results is the procedural order of their implementation, which is a prerequisite for observing the legality of the implementation of these materials in criminal proceedings, as well as a guarantee of the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of its participants. Prospective areas of further scientific research on the issue of using the results of the NSRD in criminal proceedings should be considered the development of the issue of the procedural order of implementation of these results. Its solution will contribute to the effectiveness of the specified measures and, in general, to increase the effectiveness of the pre-trial investigation in relation to the performance of the tasks of criminal proceedings.

Key words: *scientific research, criminal proceedings, criminal procedural*

form, evidence, undercover investigative (search) actions, results of undercover investigative (search) actions.

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ У СТРУКТУРІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті із застосуванням загальнотеоретичного аналізу висвітлюється зміст і значення соціальних стандартів як складової правової політики держави. На основі аналізу положень Конституції України та чинного законодавства про державні соціальні стандарти визначено систему чинників, які вказують на те, що встановлення державних соціальних стандартів є складовою правової політики держави. Це, зокрема, визначення чинною редакцією Основного Закону України того, що Україна є соціальною державою і регламентація широкого переліку соціальних прав особи, визначення на законодавчому рівні мети державних соціальних стандартів, закріплення широкої класифікації соціальних стандартів за сферою застосування (соціальні стандарти у сфері доходів населення, у сфері надання соціальних послуг, у сфері житлово-комунального обслуговування, у сфері транспортного обслуговування та зв'язку, у сфері охорони здоров'я, у сфері забезпечення освітніми послугами, у сфері обслуговування закладами культури, фізичної культури і спорту, у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування).

Доведено позицію про те, що законодавче визначення соціальних стандартів у межах правової політики держави, сприяє якісним змінам суспільних відносин. Зокрема, - утверджується необхідний мінімум правового порядку, при якому мінімізуються ризики негативного соціального становища, а конкретна особа убезпечується від первинних негативних впливів умов життєдіяльності. Окреслено перспективний напрям удосконалення правової політики держави в частині визначення державних соціальних стандартів, який полягає у подальшому впровадженні у систему законодавства правових інновацій і норм, які б посилювали на нормативному

рівні соціальні гарантії усіх верств населення.

Ключові слова: *соціальні стандарти, соціальні гарантії, правова політика, правове забезпечення, законодавство, правові інновації.*

Постановка проблеми. Встановлення і законодавче забезпечення соціальних стандартів іманентне будь-якій формі державності. Для соціальної, правової держави реальне гарантування соціальних стандартів має особливо важливу роль і значення. Це пояснюється, перш за все, тим, що суспільство і держава постійно перебувають у пошуку найбільш оптимальних моделей, способів і засобів нормативного впорядкування соціальних процесів і гарантування кожному можливості одержання за рахунок державою мінімуму соціальних благ. У відповідності до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III державні соціальні стандарти являють собою встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій¹ (далі – Закон про соціальні стандарти).

Очевидним є те, що встановлення соціальних стандартів є комплексним, складним процесом. Початковим етапом його здійснення є їх правове забезпечення, тобто визначення на рівні правового регулювання комплексу (системи) нормативів, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій (мінімальний розмір оплати праці, доходів громадян, пенсійне забезпечення, соціальна допомога, розміри інших видів соціальних виплат). Правове забезпечення соціальних стандартів робить можливим застосування механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, передбачених Конституцією України від 28.06.1996 р. (далі – Конституція України)².

Аналіз юридично визначеного змісту соціальних стандартів дозволяє визначити пріоритети державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах та фінансових ресурсах, необхідних для їх набуття, встановлення розмірів видатків бюджетних коштів і коштів соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери. Враховуючи це, слід наголосити, що стартова формалізація соціальних стандартів відбувається не у межах соціальної політики держави, а у процесі реалізації саме правової державної політики. Для сучасної України це має особливо важливе значення, адже зміни змісту соціальних стандартів та запровадження новітніх механізмів їх втілення, вимагають постійного оновлення організаційно-правових підходів. Порівняння змісту і кількості державних соціальних стандартів, які оприлюднюються Міністерством соціальної політики України у період з

¹ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III.

² Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2017 по 2024 р. це чітко підтверджує¹.

В зазначеному контексті актуальним є наукова розробка інституту соціальних стандартів як складової соціальної політики держави. Відповідно, *метою статті* є характеристика соціальних стандартів як однієї зі складових правової політики держави.

Виклад основного матеріалу. Правова політика кожної держави характеризується національно обумовленими змістовними рисами та функціональними особливостями. Сучасна юридична доктрина України категорію «правова політика» визначає як система ідей стратегічного характеру, що вироблені органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участі інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми розвитку правового життя суспільства та держави². За сферою здійснення, правову політику можна диференціювати на зовнішню правову політику і внутрішню правову політику. Зовнішня правова політика спрямована на забезпечення суверенітету, незалежності і територіальної цілісності нашої держави, а внутрішня – на правове закріплення пріоритетів соціально-державного розвитку. Первинними пріоритетами правової політики А. Селіванов та О. Рябченко справедливо визначають гарантування державою прав і свобод особи, фінансово-економічний розвиток, правоохоронна діяльність та юстиція, оборона, судочинство, зовнішньоекономічна діяльність³.

Якщо зазирнути в історію європейської цивілізації періоду середніх віків, то слід зазначити, що формування соціальних стандартів на рівні державної політики мало в основі релігійне коріння. Багато принципів сучасного права соціального забезпечення сформульовано ще у часи раннього християнства. Не випадково перші нормативні акти з соціальних питань європейських держав враховували положення канонічних документів Святого Престолу – енцикликів, які за юридичною силою в ієрархії канонічних актів посідають друге місце після апостольських конституцій⁴ (М. Шумило). Зазначені акти містили відомі євангельські постулати (одягти голих, нагодувати голодних, поділитися з нужденним), які у результаті правової політики стали універсальними інститутами права соціального забезпечення.

Аксіоматичним є те, що першочерговість і пріоритетність напрямів правової політики держави визначається проблематикою розвитку певних сфер суспільних відносин і враховує виклики сучасних глобалізаційних процесів. У зазначеному контексті слід погодитися з позицією Н. Железняк

¹ Державні соціальні стандарти. Офіційний інтернет-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html?PrintVersion>.

² Тарнавська В. М. Категорія «Правова політика» (історико-правовий аналіз). *Науковий вісник Жгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 52. С. 50.

³ Селіванов А., Рябченко О. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави. *Голос України. Газета Верховної Ради України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/210432>.

⁴ Шумило М. М. Соціальна доктрина католицької церкви як першооснова виникнення правового регулювання у сфері соціального захисту в Європі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 354

про те, що «головним функціональним завданням правової політики сучасної цивілізованої держави є нормативно-правове забезпечення реформ, що проводяться у державі»¹ (Железняк). З урахуванням серйозності соціальних викликів, які сформувалися через триваючий правовий режим воєнного стану, зазначене завдання набуває особливого значення.

Правова політика держави має власну структуру, існування якої обумовлюється концентрацією різних сфер людської діяльності, на які здійснюється державно-правовий вплив. Існує кілька доктринальних підходів до визначення складових правової політики держави: за галузевою ознакою правова політика складається з конституційно-правової політики, кримінально-правової, адміністративно-правової, господарсько-правової політики, соціально-правової політики тощо; за ознакою пріоритетів зовнішньополітичної діяльності держави, правова політика складається з міжнародно-правової політики співробітництва з ООН, Європейським Союзом, Радою Європи та іншими міжурядовими організаціями; з позицій втілення права правова політика складається з правотворчості, правозастосовчої практики, правового виховання та ін. Так чи інакше, але соціальний компонент правової політики є сталим, адже без нього неможливим є забезпечення прав людини, проведення багатьох реформ і перетворень у сфері економіки, державної служби, охорони правопорядку та ін.

Законодавче передбачене визначення соціальних стандартів передбачає, що на їх базі визначаються основні державні соціальні гарантії. Соціальні гарантії - це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. На те, що визначення державних соціальних стандартів є відносно самостійною частиною правової політики, вказує кілька чинників, які впливають із чинного законодавства. По-перше, чинна редакція Конституції України визначає, що Україна є соціальною державою і кожній особі держава гарантує широкий перелік соціальних прав. Соціальними правами людини і громадянина в Україні є закріплені конституцією і законами України, обумовлені відповідним рівнем суспільного розвитку та такі, що характеризують державу як соціальну, можливості людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або отримувати такі засоби із соціальних джерел². Конституційно-закріпленими соціальними права є:

- право на працю (ст. 43);
- право на страйк (ст. 44);

¹ Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. *Наукові записки Національного університету «Києво Могилянська академія»*. 2003. № 8. С. 9.

² Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. № 8. С. 138.

- право на відпочинок (ст. 45);
- право на соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень (ст. 48);
- право на охорону здоров'я (ст. 49);
- охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52).

По-друге, на рівні законодавства в імперативному порядку визначено мету державних соціальних стандартів. Так, у відповідності до ст. 2 Закону про соціальні стандарти мета соціальних стандартів є триєдиною: визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України, визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації, визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються у процесі розробки програм економічного і соціального розвитку.

По-третє, законодавством передбачено широку класифікацію соціальних стандартів за сферою застосування:

- державні соціальні стандарти у сфері доходів населення (для визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їхніх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики);

- державні соціальні нормативи у сфері надання соціальних послуг (для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах);

- державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування (для визначення державних гарантій щодо надання житлово-комунальних послуг та розмірів плати за житло і житлово-комунальні послуги, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло);

- державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку (норми забезпечення транспортом загального користування, показники якості транспортного обслуговування і норми забезпечення населення послугами зв'язку);

- державні соціальні стандарти у сфері охорони здоров'я (перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, нормативи надання медичної допомоги, показники якості надання медичної допомоги, нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими

засобами та іншими спеціальними засобами, нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою, нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я, нормативи санаторно-курортного забезпечення, нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я);

– державні соціальні нормативи у сфері забезпечення освітніми послугами (перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, нормативи граничного наповнення класів, груп та спів-відношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах, норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів);

– державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури (перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами, підприємствами, організаціями та установами культури, показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями та установами культури, нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями та установами культури);

– державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту (перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами фізичної культури, спорту, а також дитячо-юнацькими спортивними школами, нормативи забезпечення населення закладами фізичної культури та спорту);

– державні соціальні нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування (нормативи забезпечення населення побутовими послугами, показники якості надання побутових послуг; нормативи забезпечення торговельною площею та місцями у закладах громадського харчування; показники якості та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування).

Безумовно, наявна зараз організаційно-правова модальність законодавчого забезпечення соціальних стандартів є складною. Але, у кінцевому рахунку, реалізація положень Закону про соціальні стандарти у межах правові політики держави, сприяє якісним змінам (покращенням) суспільних відносин, утвердженню необхідного правового порядку, при якому мінімізуються ризики негативного соціального становища, а конкретна особа убезпечується від первинних негативних впливів умов життєдіяльності. У зазначеному контексті доцільно врахувати, що стан соціальної захищеності кожного окремого громадянина, впливає на загальну картину соціальної безпеки в державі¹ (В. Шаль). Відповідно, встановлення соціальних стандартів у процесі реалізації державної правової політики є запорукою підтримання належного рівня соціальної безпеки,

¹ Шаль В. В. Щодо визначення поняття та значення соціальних гарантій прокурорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. №. 72. Ч. 2. С. 271.

вжиття державою заходів щодо соціальної захищеності кожного конкретного громадянина.

Висновки. На сьогодні правове забезпечення соціальних стандартів в Україні є невід'ємною складовою правової політики держави. Аналіз положень чинного національного законодавства з питань соціальної політики дає підстави відзначити важливість правотворчої і правозастосовної практики для формулювання соціальних стандартів і соціальних гарантій у процесі здійснення правової політики держави. Зміст правових конструкцій, якими забезпечується реалізація соціальних стандартів є особливим і спрямований на вирішення нагальних проблем соціального забезпечення. У зв'язку з цим, перспективним напрямом удосконалення правової політики держави в частині визначення державних соціальних стандартів є впровадження у систему законодавства правових інновацій норм, які б посилювали на нормативному рівні соціальні гарантії усіх верств населення. Відповідно, актуальним завданням юридичної науки є формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового забезпечення державних соціальних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. № 8. С. 137–144.
2. Державні соціальні стандарти. *Офіційний інтернет-сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html?PrintVersion>.
3. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. *Наукові записки Національного університету «Києво Могилянська академія»*. 2003. № 8. С. 8–14.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III.
6. Селіванов А., Рябченко О. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави. *Голос України. Газета Верховної Ради України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/210432>.
7. Тарнавська В. М. Категорія «Правова політика» (історико-правовий аналіз). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 52. С. 25–32.
8. Шаль В. В. Щодо визначення поняття та значення соціальних гарантій прокурорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. №. 72. Ч. 2. С. 268–273.
9. Шумило М. М. Соціальна доктрина католицької церкви як першооснова виникнення правового регулювання у сфері соціального

захисту в Європі. Часопис Київського університету права. 2020. № 3. С. 353–357.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2024

Oleksandr S. PEREDERII,

PhD in Law, Associate Professor,

(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

SOCIAL STANDARDS IN THE STRUCTURE OF STATE LEGAL POLICY (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT)

The content and significance of social standards as a component of the legal policy of the state is highlighted in the article using a general theoretical analysis. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine and current legislation on state social standards, a system of factors has been identified that indicate that the establishment of state social standards is a component of the state's legal policy. This is, in particular, the determination by the current version of the Basic Law of Ukraine that Ukraine is a social state and the regulation of a wide list of social rights of an individual, the determination at the legislative level of the purpose of state social standards, the establishment of a broad classification of social standards by scope of application (social standards in the sphere of population income, in the sphere of providing social services, in the sphere of housing and communal services, in the sphere of transport services and communication, in the sphere of health protection, in the sphere of provision of educational services, in the sphere of service by cultural, physical culture and sports institutions, in the sphere of household services , trade and catering).

The position that the legislative definition of social standards within the legal policy of the state contributes to qualitative changes in social relations is proven. In particular, - the necessary minimum legal order is established, which minimizes the risks of a negative social situation, and a specific person is protected from the primary negative effects of living conditions. The prospective direction of improving the legal policy of the state in terms of determining state social standards is outlined, which consists in the further introduction of legal innovations and norms into the legal system, which would strengthen the social guarantees of all sections of the population at the regulatory level.

Key words: *social standards, social guarantees, legal policy, legal support, legislation, legal innovations.*

Юрій Миколайович КОНДРАЦЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ОРГАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ

У статті доведено, що керівник територіального органу Національної поліції є важливим структурним елементом системи суб'єктів контролю Національної поліції України. На ньому лежить відповідальність за виконання управлінських функцій, організацію протидії злочинності на ввіреній території, забезпечення громадського порядку і безпеки на території обслуговування, налагодження зв'язків з громадськістю та представниками місцевого самоврядування тощо. Наголошено, що керівник цієї ланки мусить володіти навичками постійного самовдосконалення і пристосування до динамічної, мінливої ситуації, мусить мати тактичне і стратегічне мислення задля організації роботи підрозділу належним чином і передбачення можливих кризових ситуацій. Аргументовано, що тільки досвідчена і всебічно розвинена особа може займати таку відповідальну посаду як керівник територіального підрозділу Національної поліції України. Працівники територіальних підрозділів Національної поліції України є найближчою до населення ланкою взаємодії, що охороняє права громадян, їх безпеку, життя та здоров'я. Саме тому критично важливо, щоб робота поліції організовувалася відповідним чином. Як підсумок, керівник підрозділів поліції вищезазначеного типу є важливою складовою і структурною одиницею системи контролю Національної поліції України. Від ефективності його діяльності залежить успіх роботи поліції загалом, захищеність прав і свобод громадян.

Ключові слова: керівник, територіальний підрозділ, Національна поліція України, дисципліна, законність, підпорядкований особовий склад, поліцейський, контроль, суб'єкти контролю.

Постановка проблеми. Роль керівника територіального підрозділу Національної поліції України, як структурної одиниці системи суб'єктів контролю поліції, є важливою і, не дивлячись на численні наукові праці українських науковців, є не розкритою в повній мірі. Також керівники територіальних підрозділів Національної поліції часто піддаються критиці, інколи навіть стають фігурантами кримінальних проваджень та не завжди користуються довірою населення. Саме тому в даній науковій праці напрацьовано алгоритми оптимізації діяльності керівників цього типу і ланки з метою покращення роботи системи територіальних підрозділів Національної поліції України та збільшення довіри до поліції серед населення загалом.

Існують також багато інших аспектів, котрі потребують детального дослідження та напрацювання можливих змін та доповнень в чинне законодавство з метою підвищення рівня дисципліни і законності серед керівників територіальних підрозділів Національної поліції України в ході виконання ними своїх службових обов'язків, орієнтування їх на демократичний стиль управління і як наслідок поліпшення соціально-психологічного клімату серед особового складу, а також працездатності та ефективності праці підпорядкованого особового складу територіальних підрозділів Національної поліції України.

Питання ролі керівника територіального підрозділу Національної поліції України в забезпеченні функціонування підрозділу досліджувалося такими вченими як О. В. Король – «Правовий статус керівника органу Національної поліції як суб'єкта дотримання дисципліни та законності»¹, Ю. А. Гречишкін дослідив в своїй праці «Принципи управлінської діяльності керівника міжрегіонального територіального органу патрульної поліції»². Вивченням даного питання займався також А. Є. Крищенко, який у своїй науковій статті вивчав «Повноваження керівника територіального органу Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку»³.

Не зважаючи на достатню дослідженість питання українськими вченими, в даний час досі залишаються не вирішеними певні проблеми пов'язані зі стилем управління та несенням служби керівниками територіальних підрозділів Національної поліції України, а також їх роль як структурного елемента системи контролю Національної поліції України, що і обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідити основні аспекти діяльності керівника територіального підрозділу Національної поліції України як структурної одиниці системи контролю та його вплив на роботу підрозділу в цілому, виявити проблеми, з якими зустрічається керівник даної ланки в ході виконання покладених на нього службових обов'язків, напрацювати алгоритми дій спрямованих на покращення ефективності його діяльності і діяльності самого підрозділу, що перебуває в підпорядкуванні керівника даної ланки.

Завдання наукової статті полягає в дослідженні різних проблемних аспектів службової діяльності керівника територіального підрозділу Національної поліції України, а також у напрацюванні заходів спрямованих на покращення ефективності виконання ним службових обов'язків і діяльності працівників підпорядкованого територіального підрозділу, особливо в умовах сучасних викликів, таких як війна з росією, пандемія,

¹ Король О. В. Правовий статус керівника органу національної поліції як суб'єкта дотримання дисципліни та законності. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1 (23). С. 13–20.

² Гречишкін Ю. А. Принципи управлінської діяльності керівника міжрегіонального територіального органу патрульної поліції. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1(9) 2024. С. 35–39.

³ Крищенко А. Є. Повноваження керівника територіального органу Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 105. С. 186–198.

тощо.

Виклад основного матеріалу. В системі Міністерства внутрішніх справ України контроль являє собою одну з базових і важливих функцій управлінської діяльності, що має значний вплив на успішність того чи іншого органу державної влади. В межах його використання забезпечується неухильне дотримання всіх встановлених критеріїв та норм діяльності, що створені у відповідності до потреб і функцій Міністерства внутрішніх справ України. При успішному здійсненні вищезазначеної функції її суб'єктами налагоджуються процеси моніторингу результатів роботи, їх аналіз, за рахунок чого керівна ланка того чи іншого органу чи підрозділу МВС України може успішно виконувати поставлені завдання та тримати руку на пульсі подій, що мають місце в ході діяльності підпорядкованого особового складу. За рахунок використання такого підходу вдається вчасно ідентифікувати проблемні аспекти, коригувати і впливати на них. Як наслідок, відштовхуючись від цього, – приймати управлінські рішення та відповідним чином організовувати роботу. Використовуючи дану управлінську функцію вдається мобілізувати максимум зусиль на досягнення бажаного результату у встановлені часові проміжки. Також в її рамках відбувається постійна щільна комунікація з підпорядкованим особовим складом, що дозволяє вчасно дізнаватися про зміни у зовнішньому середовищі та внутрішніх процесах органів та підрозділів МВС України та відповідним чином реагувати на них. Контроль, як управлінський захід, впливає на підпорядкований особовий склад, відповідним чином формуючи психологічний клімат, сприяє встановленню в колективі атмосфери співпраці та персональної і групової відповідальності за результати роботи, так як наслідком аналізу поточної ситуації є надання оцінки роботі кожного окремого працівника і колективу в цілому. Такий стан справ призводить до професійного зростання працівників, поліпшенню робочих вмій і навичок, поглибленню кооперації та взаємодії з керівництвом з метою отримання бажаного результату.

В системі МВС України варто виділити таке поняття, як суб'єкти контролю. Це особи, наділені владними повноваженнями щодо здійснення контролю за виконанням певних встановлених вимог та правил у ході службової діяльності органів та підрозділів підпорядкованих МВС України. Їх мета полягає у забезпеченні дотримання законності та порядку всіма учасниками трудових та службових взаємовідносин та процесів, недопущенні порушень чи зловживань, легковажного ставлення до своїх службових обов'язків або виконання їх не ефективно або не в повній мірі. Серед таких суб'єктів в системі МВС України варто виділити Міністра внутрішніх справ та його заступників, Голову Національної поліції та його заступників, начальників ГУНП в областях та їх заступників, начальників РУП та їх заступників, начальників територіальних підрозділів НПУ та їх заступників. Діяльність вищезазначеної управлінської ланки поліції спрямована на забезпечення ефективності функціонування органів та підрозділів МВС України та Національної поліції України, державних інститутів, органів державної влади що до них відносяться.

Варто розглянути роль керівника територіального підрозділу Національної поліції як елементу системи суб'єктів контролю, що існує в Національній поліції України. Дана посада передбачає високий рівень обов'язків і відповідальності, особа яка її займає мусить бути високоосвіченим менеджером – керівником, який забезпечує належне функціонування ввіреного йому органу в тісній координації, взаємодії з представниками інших органів державної влади та місцевого самоврядування, таких як ДСНС, НГУ, СБУ, прокуратура, суд, міські та районні ради. Він несе високу персональну відповідальність за рівень злочинності та криміногенну обстановку в державі, а також за дії особового складу, їх професійність, своєчасність та законність. Роль керівника даного рангу є такою, яку важко переоцінити, виходячи з того, що від ефективності виконання ним службових обов'язків безпосередньо залежить безпека в державі.

Отримуючи на початку своєї діяльності кредит довіри від місцевого населення він мусить виправдати її та забезпечити безпеку, верховенство права на ввіреній йому території, враховуючи всі особливості місцевості, що обслуговується підрозділом. Важливим аспектом його діяльності є швидка адаптація до змін в соціумі, в політичній й загальнодержавній безпековій ситуації, робота на випередження, шляхом завбачливого передбачення криміногенних ризиків та потреб громади. Одним із засад успіху керівника даної ланки є вміння збудувати взаємодію з населенням на засадах партнерства таким чином, щоб між людьми та поліцією відбувався постійний обмін інформацією та була довіра. Вибудувати відносини поліції і громади таким чином це той важливий напрямок діяльності НПУ, який кожен керівник мусить ставити в пріоритет і орієнтувати на це особовий склад підрозділу.

В дійсності Національна поліція України є найбільшим правоохоронним органом в Україні. На її плечі покладено основний тягар боротьби, запобігання та протидії різного роду правопорушенням, і по своїй суті вона є основою, фундаментом правоохоронної системи загалом та Міністерства внутрішніх справ України, зокрема.

Територіальні підрозділи є адміністративними одиницями Національної поліції України, що розташовуються на певній території та займаються забезпеченням безпеки громадян, шляхом протидії та запобігання кримінальними та адміністративними правопорушеннями, які відносяться до компетенції поліції. Рівень відповідальності територіальних підрозділів Національної поліції України високий, і варіюється починаючи від таких правопорушень, як дрібне хуліганство, розпиття алкогольних напоїв та куріння в не встановленому для цього місці, закінчуючи тяжкими та особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями, такими як розбій, грабіж, крадіжки з проникненням, кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, вбивства, тощо.

Виходячи з обсягу завдань, що стоять перед поліцейськими, які проходять службу в територіальних підрозділах, можна уявити, наскільки важливою є їх ефективна робота, так як вони, в тому ж числі, разом з

підрозділами превентивної діяльності становлять фундамент поліції загалом і є основним джерелом надання поліцейських послуг та першою ланкою взаємодії з людьми. Виходячи з вищевикладеного самим по собі зрозумілим є факт того, що на керівнику територіального підрозділу НПУ лежить персональна відповідальність за все, що відбувається в підрозділі і за результати його роботи. Тобто керівник територіального підрозділу поліції наділений службово-владними повноваженнями по відношенню до своїх підлеглих. Варто пам'ятати, що «влада надає можливість суб'єкту нав'язувати іншим учасникам суспільних відносин власну волю для досягнення заздалегідь поставлених цілей. Логічним і характерним є те, що служба в органах поліції наділяє її службовців державно-владними повноваженнями. Тому цілком логічно, що керівник територіального органу Національної поліції як владний суб'єкт також має певні права та обов'язки»¹. Саме тому глибокому дослідженню варто піддати різні аспекти діяльності посадової особи керівного складу поліції даного рівня, починаючи від аналізу сфер та напрямків контролю які він здійснює як структурний елемент системи контролю Національної поліції України, закінчуючи стилем управління та вмінням правильно організувати діяльність особового складу, персональним дотримання принципів дисципліни та законності ним особисто.

Аналізуючи сфери та напрями контролю керівника даної ланки, можна виділити їх орієнтовний перелік. До таких напрямків і сфер відноситься контроль за дотриманням норм чинного законодавства особовим складом підпорядкованого підрозділу, моніторинг за дотримання прав і свобод громадян під час їх затримання, проведення слідчих дій, або інших поліцейських заходів, нагляд за дотриманням встановлених процесуальних процедур підлеглими під час несення служби, контроль за станом криміногенної ситуації, розкриття кримінальних правопорушень та проведення досудового слідства по ним, підведення підсумків роботи підрозділу, надання оцінки роботи поліцейським, як персональної так і колективної, контроль дисципліни серед підпорядкованих поліцейських, нагляд за морально-психологічним їх станом, робота по запобіганню професійному вигоранню та перевтомі, організація матеріально-технічного забезпечення, організація координації роботи з громадськими організаціями, органами державної влади та іншими правоохоронними органами, організація взаємодії підпорядкованого особового складу з громадою на засадах партнерства, організація постійного підвищення кваліфікації підпорядкованих поліцейських, тренінгів для покращення їх службових навичок та професійного росту як професіоналів.

Розглядаючи можливі проблемні питання, що можуть виникати в ході виконання службових обов'язків начальником даного типу очевидним і логічним, є те що ні для кого не секрет, що враховуючи особливості

¹ Крищенко А. Є. Повноваження керівника територіального органу Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 105. С. 189–190.

оперативної обстановки, яка часто буває не стабільна, і в тому числі в зв'язку зі скоєнням резонансних і тяжких, військових злочинів на території обслуговування, і особливо в умовах вторгнення росії, особовий склад часто залучається до понаднормового несення служби. Нажаль в деяких підрозділах існує практика порушення процесуального порядку даної процедури закріпленого в законодавстві. Тобто існує практика, в певних територіальних підрозділах, коли весь особовий склад залучається в рамках усних наказів керівника, без видання ним офіційного письмового наказу, без відображення конкретних часових проміжків несення служби в табелі робочого часу, що є порушенням норм чинного законодавства, і негативно впливає на особовий склад, а також виховує його в дусі недотримання або не повного, вибіркового дотримання норм чинного законодавства. Такий підхід до організації несення служби порушує права підпорядкованого особового складу і погіршує, а подекуди робить навіть не стерпним морально-психологічний клімат серед поліцейських. З метою викорінення таких речей необхідно впровадити звітність по даному напрямку перед ГУНП і РУП, а також покласти контроль за дотриманням процесуального порядку залучення особового складу до понаднормового несення служби на Управління головної інспекції ГУНП, з метою недопущення порушень чинного законодавства в даному напрямку.

Іншим важливим професіональним аспектом роботи керівника територіального підрозділу є його професіоналізм і досвід. Він має бути досвідченим в напрямку розкриття та розслідування кримінальних правопорушень різної тяжкості, так як спроможність контролювати даний напрямок роботи належним чином може мати тільки людина, що є досвідченою в даній сфері. Важливим аспектом діяльності є особисте відношення керівника до несення служби і в особливості стиль управління також є критично важливими. Неухильне слідування ним дисципліні і законності спрямовує особовий склад підрозділу робити те ж саме, і також цей самий принцип діє і навпаки. З часів міліції зберіглося багато патернів авторитарного способу управління особовим складом, в тому числі з використанням морального тиску, шантажу щодо преміювання, або понаднормовим несенням служби тощо. По суті радянський підхід до управління правоохоронним органом частково ще має свої відголоски в сучасній поліції, в певних підрозділах. Проблема мусить бути визнана керівництвом МВС України і Національної поліції України на найвищому рівні і відповідно варто виробити та впровадити стратегію протидії вищеописаній проблемі. Аналізуючи подібні речі через призму чинного законодавства можна встановити, що вищеописані дії авторитарного характеру підпадають під визначення «Мобінгу», і являють собою склад адміністративного правопорушення. Тому важливим є створення стратегії керівництвом МВС України з викорінення подібних явищ, розробка управлінських курсів для керівників, де ясно і по поличках для них було б розкладено інформацію про правильний демократичний стиль управління підпорядкованим особовим складом. До таких курсів варто залучати не

тільки керівників територіальних підрозділів, але й керівників всіх ланок НПУ, з метою створення нової проєвропейської демократичної культури управління в найбільшому правоохоронному органі України.

Великою проблемою і водночас радянським рудиментом є плановий показник службової діяльності, який досі на щомісячній основі вимагають в певних підрозділах Національної поліції України і в тому числі територіальних. Така система управління є як під копірку скопійованою зі стилю організації служби радянських правоохоронних органів. Керівник підрозділу мусить оцінювати роботу підпорядкованого особового складу тільки у відповідності до пункту 3 статті 11 закону України «Про Національну поліцію» «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції»¹, а не кількість розкритих та направлених до суду кримінальних та адміністративних правопорушень на протязі певного проміжку часу. Так, як такий підхід перетворює поліцію на каральний орган, і вибудовує певні бар'єри у взаємовідносинах з громадою, і судячи з його пріоритетів, головною метою роботи поліцейських стає виконання плану, тобто штучне збільшення статистики до попередньо запланованого рівня, а не встановлення істини по кожній окремій справі.

Наступною проблемою, яку варто розглянути є вигорання серед поліцейських через надмірне навантаження та професійна деформація. Керівник територіального підрозділу Національної поліції України мусить тримати руку на пульсі колективу, відслідковувати тенденції поведінки, особливості спілкування, звертати увагу на морально-емоційний стан працівників підрозділу, так як від цього залежить як і робоча обстановка в підрозділі, так і результати його роботи. «В результаті несприятливого впливу різних чинників деякі працівники поліції проявляють схильності до професійної деформації, яка може в подальшому проявитися у зловживанні владою або її перевищенні, частковому перейнятті ментальних та культурних патернів поведінки від злочинних елементів, як наслідок схильність до моральної деградації, втрати чутливості до людських страждань та їх розуміння, переконанні у необхідності посилення юридичної відповідальності за вчинене правопорушення, втраті віри у справедливість чинного законодавства, несприйнятті нововведень»². Керівник територіального органу Національної поліції України може превентивно протидіяти професійному вигоранню та професійній деформації підпорядкованого особового складу, шляхом впровадження в діяльність поліцейських системи підтримки стабільності морально-емоційного стану, до цього процесу можна і варто також залучати психолога. Щоденний алгоритм діяльності поліцейських мусить вибудовуватися таким чином, щоб не призводив до перевантаження і вигорання, моральної та культурної деградації підпорядкованого особового

¹ Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

² Там само.

складу.

Важливим аспектом професіональної діяльності поліцейських, якому треба приділяти достатньо уваги, є їх професіоналізм і усебічний розвиток. Водночас це є превентивним засобом до вигорання та деформації. Він мусить взрощуватися і зміцнюватися зусиллями керівника територіального підрозділу в першу чергу. Поліцейські мусять не менше 3 годин на тиждень навчатися навичкам рукопашного бою, боротьби та спеціальним тактичним елементам несення служби, таким, як правильний вхід в будівлю, де є не визначений рівень небезпеки, робота в парі, забезпечення принципу «контакт – прикриття» під час спілкування з підозрілими особами, вирішення практичних завдань шляхом моделювання реальних ситуацій з життя тощо. Такий підхід буде покращувати фізичну форму особового складу, зменшить психологічне навантаження і дозволить їм бути готовими до будь якої небезпечної ситуації з якою вони можуть зіткнутися в ході несення служби. Важливо обов'язково залучати до такої діяльності весь особовий склад без виключення, крім поліцейських що несуть службу в добових нарядах. Окрім підвищення рівня професіоналізму, це ще й покращить соціальний клімат в підрозділі, допоможе зменшити психологічне напруження, згуртує колектив.

Іншим важливим аспектом службової діяльності керівника територіального підрозділу НПУ, як структурної одиниці системи контролю в системі НПУ є обов'язок створити комфортні умови роботи, організовувати матеріально-технічне забезпечення на належному рівні всіма необхідними речами, від принтерів та комп'ютерів до паливо-мастильних матеріалів та службових авто, засобів особистого захисту, тощо. Фундаментом успіху та благополуччя колективу підрозділу є можливості для відпочинку та відновлення, так як важка багатогодинна, небезпечна стресова служба виснажує нервову систему і всі інші системи організму, і людина потребує достатньо часу для відновлення після здійснення діяльності в режимі перенавантаження. Додатковим інструментом зниження рівня моральної втоми в колективі можуть стати тренінги з управління стресом, організовані та проведені представники психологічного забезпечення Національної поліції України. До того ж працівників територіальних підрозділів замість морального пресингу варто мотивувати додатковими вихідними чи преміюванням, в разі якщо вони будуть кращі кожний в своїй сфері діяльності, таким чином організувати здорову і справедливую змагальність, яка б лише позитивно вплинула на роботу підпорядкованого особового складу.

Керівник мусить бути доступним і відкритим для комунікації з підлеглими, щоб поліцейські не мали жодних моральних бар'єрів і могли звертатися зі своїми проблемами і переживання не створюючи жодної додаткової напруги. Забезпечення кар'єрного зростання співмірного заслугам поліцейських може бути додатковою мотивацією для особового складу. Також варто організовувати командні активності для зміцнення згуртованості колективу, спільний відпочинок на природі, гра в настільні

ігри тощо.

Авторитарний стиль управління досі має місце в певних підрозділах і є ще однією значною проблемою. З метою напрацювання демократичного стилю управління територіальними підрозділами керівництву Національної поліції України варто було б організовувати спеціальні тренінги з лідерства та командної роботи для керівників різних ланок. В рамках таких тренінгів їх навчать ефективним та демократичним методам управління та вмінню правильно мотивувати підлеглих, не здійснюючи на них психологічного тиску.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що керівник територіального органу Національної поліції є важливим структурним елементом системи суб'єктів контролю Національної поліції України. На ньому лежить відповідальність за виконання управлінських функцій, організації протидії злочинності на ввіреній території, забезпеченні громадського порядку і безпеки на території обслуговування, налагодження зв'язків з громадськістю та представниками місцевого самоврядування, для кооперації та взаємодії на засадах партнерства, та багато інших сфер та напрямків контролю, що роблять посаду керівника територіального підрозділу Національної поліції України значущою і важливою в системі суб'єктів контролю поліції. Керівник даної ланки мусить володіти навичками постійного самовдосконалення і пристосування до динамічної, мінливої ситуації, мусить мати тактичне і стратегічне мислення, задля організації роботи підрозділу належним чином і передбачення можливих кризових ситуацій. Відкритість, вміння налагодити взаємодію з підпорядкованим особовим складом на демократичних засадах, нетерпимість до авторитарних моделей поведінки та управління особовим складом мусять бути близькі та притаманні керівнику територіального підрозділу сучасної формації.

Тільки досвідчена і всебічно розвинена особа може займати таку відповідальну посаду як керівник територіального підрозділу Національної поліції України, так як зусиллями особового складу даних установ здійснюється основна протидія злочинності в країні, на їх плечі лягає вал розкриття найбільшої кількості кримінальних правопорушень та проведення досудового слідства по ним. Працівники територіальних підрозділів Національної поліції України є найближчою до населення першою ланкою взаємодії, що охороняє права громадян, їх безпеку, життя та здоров'я, саме тому критично важливо, щоб робота даних установ поліції організовувалася відповідним чином. Як наслідок можна підсумувати, що керівник підрозділів поліції вищезазначеного типу є важливою складовою і структурною одиницею системи контролю Національної поліції України, і від ефективності його діяльності залежить успіх роботи поліції загалом, захищеність прав і свобод громадян, а також їх життя та здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гречишкін Ю. А. Принципи управлінської діяльності керівника міжрегіонального територіального органу патрульної поліції. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1(9) 2024. С. 35–39.

2. Король О. В. Правовий статус керівника органу національної поліції як суб'єкта дотримання дисципліни та законності. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1 (23). С. 13–20.

3. Крищенко А. Є. Повноваження керівника територіального органу Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 105. С. 186–198.

4. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2024

Yuriy M. KONDRATSKY,

Postgraduate

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PLACE AND CHARACTERISTICS OF THE HEAD OF THE TERRITORIAL AUTHORITY OF THE NATIONAL POLICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF CONTROL

The scientific work proved that the head of the territorial body of the National Police is an important structural element of the system of subjects of control of the National Police of Ukraine. It is responsible for the performance of management functions, the organization of combating crime in the assigned territory, ensuring public order and security in the territory of service, establishing relations with the public and representatives of local self-government, for cooperation and interaction on the basis of partnership, and many other areas and directions control, which make the position of the head of the territorial unit of the National Police of Ukraine significant and important in the system of subjects of police control. It was emphasized that the head of this unit must possess the skills of constant self-improvement and adaptation to a dynamic, changing situation, must have tactical and strategic thinking in order to organize the work of the unit properly and foresee possible crisis situations. Openness, the ability to establish interaction with subordinate personnel on a democratic basis, intolerance to authoritarian models of behavior and personnel management must be close and inherent to the head of a territorial unit of a modern formation.

It is argued that only an experienced and comprehensively developed person can hold such a responsible position as the head of the territorial unit of the National Police of Ukraine, since the main countermeasures against crime in the country are carried out by the efforts of the personnel of these institutions, and on their shoulders lies the shaft of revealing the largest number of criminal offenses and conducting pre-trial investigations according to them Employees of

territorial divisions of the National Police of Ukraine are the closest to the population and the first link of interaction that protects the rights of citizens, their safety, life and health, that is why it is critically important that the work of these police institutions be organized accordingly. As a conclusion, the head of police units of the above-mentioned type is an important component and structural unit of the control system of the National Police of Ukraine, and the success of the police work in general, the protection of the rights and freedoms of citizens, as well as their lives and health depends on the effectiveness of his activities.

Key words: *manager, territorial unit, National Police of Ukraine, discipline, legality, subordinate personnel, police officer, control, subjects of control.*

Іван Сергійович НАУМЕНКО*(Науково-дослідний інституту публічного права, м. Київ)*

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА БЕЗПЕКИ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності». Підкреслено, що система правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності складається із великої кількості нормативно-правових актів різної галузевої належності, однак при цьому обґрунтовано, що в системі останніх ключове місце відводиться нормам адміністративного права.

Аргументовано, що правові засади забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності в Україні представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній галузі суспільного життя.

Констатовано, що система правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності складається із великої кількості нормативно-правових актів різної галузевої належності. Доведено, що у системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме допомогою останніх визначаються: повноваження та компетенція суб'єктів державної влади, які реалізують діяльність у сфері регулювання банківської діяльності; порядок притягнення та міра юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у цій сфері; імперативні вимоги та стандарти провадження банківської діяльності, зокрема, в особливий період; засади інформаційно-технічного забезпечення в роботі банків; владно-управлінські заходи пов'язані із протидією відмиванню (легалізації) доходів здобутих злочинним шляхом банками і таке інше.

Ключові слова: правові засади, адміністративно-правове регулювання, контроль, безпека, банківська діяльність.

Постановка проблеми. Важливим завданням українського законодавця в умовах сьогодення є створення безпечних умов для функціонування банківської сфери України. При цьому зауважимо, що забезпечення безпеки у банківській сфері також сприяє збереженню довіри до банківської системи, яка є основою фінансових операцій, кредитування та інвестицій. Ефективні заходи безпеки допомагають захистити

конфіденційні дані клієнтів, а також забезпечити безперебійну роботу банківських систем та знижують ризик системних збоїв. Це важливо не лише для окремих фінансових установ, а й для підтримки загальної економічної стабільності та стійкості держави і суспільства.

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню контролю та безпеки у сфері банківської діяльності, в своїх наукових працях розглядали: О. О. Бригінець, О. А. Кириченко, Т. А. Латковська, А. Є. Лісняк, І. О. Лютий, Н. С. Прокопенко, В. С. Симов'ян, О. В. Скороход, С. О. Харламова, І. О. Чкан та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання аналізу правових засад забезпечення контролю та безпеки у досліджуваній сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити місце норм адміністративної галузі права у системі правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «правові засади»; виділити коло нормативно-правових актів, які складають систему відповідних засад та надати їм змістовну характеристику; окреслити місце норм адміністративного права у системі правових засад здійснення даної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, слід відзначити, що правові засади забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності в Україні представляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній галузі суспільного життя. В системі відповідних засад ключове місце належить нормам адміністративної галузі права, за допомогою яких здійснюється адміністративно-правове регулювання цієї сфери. Під останнім слід розуміти здійснюваний за допомогою норм адміністративного права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно правові відносини у досліджуваній сфері з метою їх упорядкування та належної реалізації.

Так, в першу чергу приділимо увагу аналізу норм Конституції України, яка є єдиним нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили що регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту. Конституція, як головне системотворче джерело конституційного права України, має ряд характерних ознак. По-перше, Конституція своєю сутністю є Основним Законом («*lex fundamentales*»), що виражає волю Українського народу й політику держави; по-друге, за змістом Конституція має вищу юридичну силу; по-третє, норми Конституції є нормами прямої дії; по-четверте, Конституцією ухвалюється і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Спеціальна процедура передбачена й щодо внесення змін та доповнень до Основного Закону. По-п'яте, чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового

захисту, гарантування Конституції¹.

Так, в статтях Конституції знаходять своє закріплення положення про гуманістичну спрямованість роботи держави, привалювання принципу верховенства права, панування законності, обов'язковий поділ влади на гілки і таке інше. Зокрема, в статті 3 документу вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно до статті 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Згідно із положенням статті 19 Основного Закону правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України².

Окрім визначеного, в Конституції знайшли своє висвітлення: а) правовий статус Національного банку України, як одного з ключових суб'єктів забезпечення контролю та безпеки в сфері банківської діяльності; б) порядок законодавчого регламенту забезпечення контролю та безпеки в сфері банківської діяльності; в) участь представників вищого керівництва держави, зокрема, ВРУ у відносинах, що виникають в аспекті контролю і підтримки безпеки роботи банківської системи.

Наступну групу правових засад складають законодавчі акти, які за ієрархією йдуть за Конституцією України та мають найвищу після неї юридичну силу. Першими з них є два кодифіковані документи, які встановлюють зміст юридичної відповідальності, яка настає за вчинення правопорушень в сфері провадження банківської діяльності, а саме: Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Кримінальний кодекс України (далі – ККУ).

Так, завданням КУпАП є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав,

¹ Цоклан В. І. Класифікація сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 73.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.

честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Згідно із положеннями Кодексу адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. В сфері провадження банківської діяльності адміністративна відповідальність може настати, наприклад, за: порушення порядку проведення розрахунків; невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів; порушення банківського законодавства, законодавства у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку тощо¹.

В свою чергу ККУ має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Відповідно до Кодексу, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ККУ. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу. Так, кримінальна відповідальність може, зокрема, наступити у разі доведення банку до неплатоспроможності, тобто, умисного, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору².

На законодавчому рівні до правових засад забезпечення контролю та безпеки в сфері банківської діяльності відноситься Закон України «Про

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 80073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

банки і банківську діяльність». Це цільовий нормативно-правовий документ, який визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків. Метою Закону є правове забезпечення захисту законних інтересів вкладників та інших клієнтів банків, сталого розвитку і стабільності банківської системи, а також створення сприятливих умов для розвитку економіки України і належного конкурентного середовища на фінансовому ринку. Розділ IV документу цілком присвячено питанням регулювання банківської діяльності державою, а також здійсненню банківського контролю (нагляду)¹.

Також значення цільового має Закон України «Про Національний банк України», що встановлює правовий статус, структуру, повноваження, організаційно-правові особливості та інші моменти роботи НБУ, який виступає головним суб'єктом державного регулювання, а також забезпечення контролю та безпеки банківської діяльності².

До правових засад в досліджуваній сфері відноситься Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», який визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Основними завданнями цього Закону є: створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації; визначення системи державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та їх взаємовідносин; встановлення повноважень спеціальних державних органів по боротьбі з організованою злочинністю та спеціальних заходів, що здійснюються ними; встановлення обов'язків інших державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю; правове забезпечення фінансових, матеріально-технічних та інших умов, необхідних для боротьби з організованою злочинністю; забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю. Окрім того, в документі присвячено увагу діяльності НБУ із контролю за комерційними банками з питань порушення ними законодавства України та сприяння організованим злочинностям³.

Безпеки банків прямо стосуються норми Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.

² Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 №679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

³ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.

засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки. Положення закону торкаються всіх сфер життєдіяльності суспільства де використовуються інформаційні технології які потенційну можуть стати об'єктом кіберзлочину, у тому числі й у галузі банківської діяльності та функціонування внутрішньобанківських процесів¹.

Забезпечення контролю та безпеки банківської діяльності ґрунтується на положеннях Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Документ спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Значну частину положень закону присвячено адміністративно-правовим та організаційно-управлінським заходам і методам попередження та припинення легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинних шляхом в рамках банківської діяльності².

Значну групу правових засад становлять організаційно-адміністративні акти НБУ з питань діяльності банківських установ. Прикладом є наступні Постанови Правління Національного банку України: «Про затвердження Положення про здійснення контролю за дотриманням банками вимог законодавства з питань інформаційної безпеки, кіберзахисту та електронних довірчих послуг» від 16.01.2021 № 4, «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 №18; «Про затвердження Положення про використання засобів криптографічного захисту інформації Національного банку України» від 14.04.2023 №49, «Про затвердження Змін до Положення про здійснення Національним банком України безвизного банківського нагляду» від 16.09.2023 №116 та інші³. Вказані документи регулюють питання пов'язані зі здійсненням адміністративного регламенту банківської діяльності у вигляді проведення контрольних та безпекових заходів, організаційних операцій для вдосконалення роботи банківської системи, встановлення існуючих ризиків в роботі банків та визначення механізмів протидії їм, удосконалення інформаційно-технічного облаштування банківських установ і таке інше.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що система правових засад забезпечення контролю та безпеки у сфері банківської діяльності складається із великої кількості нормативно-правових актів різної галузевої належності. Втім, проведений

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 №2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2765.

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171

³ Офіційний веб-портал Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.

аналіз дає змогу говорити про те, що у системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме допомогою останніх визначаються: повноваження та компетенція суб'єктів державної влади, які реалізують діяльність у сфері регулювання банківської діяльності; порядок притягнення та міра юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у цій сфері; імперативні вимоги та стандарти провадження банківської діяльності, зокрема, в особливий період; засади інформаційно-технічного забезпечення в роботі банків; владно-управлінські заходи пов'язані із протидією відмиванню (легалізації) доходів здобутих злочинним шляхом банками і таке інше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 80073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
4. Офіційний веб-портал Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
5. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.
7. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.
9. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2765.
10. Цоклан В. І. Класифікація сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 73–80.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2024

Ivan S. NAUMENKO,
Postgraduate student
(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW STANDARDS IN THE SYSTEM OF LEGAL BASES FOR ENSURING CONTROL AND SECURITY IN THE SPHERE OF BANKING ACTIVITIES IN UKRAINE

It is argued that the legal principles of ensuring control and security in the sphere of banking activity in Ukraine represent a set of normative and legal acts of different legal force, the norms of which are aimed at regulating social relations in the studied field of social life.

It has been established that the system of legal foundations for ensuring control and security in the field of banking activity consists of a large number of regulatory legal acts of various branches. It has been proven that in the system of relevant principles, the key place is given to the norms of the administrative field of law, because it is with the help of the latter that the following are determined: the powers and competence of the subjects of state power, which implement activities in the sphere of banking regulation; the procedure for prosecution and the degree of legal responsibility for committing offenses in this area; imperative requirements and standards of conducting banking activities, in particular, in a special period; principles of information and technical support in the work of banks; administrative measures related to the prevention of money laundering (legalization) of criminally obtained income by banks and the like.

Keywords: *legal principles, administrative and legal regulation, control, security, banking activity.*

Юлія Юріївна ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)*

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що міжнародне співробітництво в сучасному глобалізованому світі постає основою гармонійного, збалансованого, сталого розвитку держав та міжнародних співтовариств.

Визначено, що сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України зводиться до цілеспрямованої, конструктивної, сталої, здійснюваної в межах міжнародних угод України, у тому числі двосторонніх договорів експорту-імпорту електричної енергії, спільної діяльності декількох держав на ринку електричної енергії, що здійснюється з метою врегулювання суспільних відносин із виробництва, зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження електроенергії.

Встановлено, що неможливо повною мірою досягнути сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України без звернення до фундаментальних основ такої діяльності, якими виступають принципи, а саме такі загальноправові принципи верховенства права та законності, а також спеціально-правові принципи, зокрема принцип енергетичної безпеки; принцип переходу до відновлюваної енергетики; принцип регіонального співробітництва, який доречно розглядати в тому числі і крізь призму розвитку освіти та наукових досліджень у досліджуваній сфері суспільних відносин (регіональне співробітництво в сфері освіти та науки, що охоплює питання електроенергетики, дозволяє спрямовувати цільові кошти на підтримку прогресивних наукових досліджень у даній сфері, фінансувати наукові гранти, встановлювати індивідуальні стипендії для дослідників).

Ключові слова: міжнародне співробітництво у сфері електроенергетики України, загальноправові принципи, спеціально-правові принципи.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво в сучасному глобалізованому світі постає основою гармонійного, збалансованого, сталого розвитку держав та міжнародних співтовариств. Сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України зводиться до цілеспрямованої, конструктивної, сталої, здійснюваної в межах міжнародних угод України, у тому числі двосторонніх договорів експорту-імпорту електричної енергії, спільної діяльності декількох держав на ринку електричної енергії, що здійснюється з метою врегулювання суспільних

відносин із виробництва, зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження електроенергії. Водночас неможливо повною мірою досягнути сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України без звернення до фундаментальних основ такої діяльності, якими виступають принципи.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам нормативно-правового та організаційно-управлінського забезпечення міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України розглядали такі провідні дослідники, як О. М. Бандурка, В. М. Гаращук, А. В. Денисова, І. М. Коросташова, В. В. Латишева, П. С. Лютіков, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, О. М. Рєзнік, Р. О. Савченко, О. Ю. Салманова, О. Г. Серєда, А. О. Собакарь, В. В. Сокурєнко та багато інших вчених. Проте проблеми принципів адміністративно-правового забезпечення міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України вченими-адміністративістами досі фактично не досліджувались.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити можливості використання зарубіжного досвіду в сфері протидії нелегальній міграції в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність та значення зарубіжного досвіду; проаналізувати перспективи використання в Україні досвіду США, Німеччини, Італії, Великої Британії, Канади в ході протидії нелегальній міграції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання принципів є невіддільним від врахування філософії постмодерну, індивідуалізму, антифункціоналізму, антиутилітаризму, мультикультуралізму та багатовимірної істини в суспільному житті.

Також ми глибоко переконані, що управління електроенергетикою нерозривно пов'язане з управлінням власністю. S. Guo, J. Li, T. Xia зазначають, що «людиноорієнтованість» є основним принципом реалізації управління власністю. Крім того, «людиноорієнтований» принцип поділяється на наступні два аспекти: один - «орієнтований на власників», а інший - «орієнтований на персонал». При цьому управління власністю має засновуватися на важливому принципі «людиноорієнтованості», щоб побудувати гармонійне суспільство¹.

Окремі науковці звертають увагу на те, що у сучасному світі відбувається переосмислення принципів науки про навколишнє середовище. Деякі вчені до єдиних базових принципів науки про навколишнє середовище відносять систематичний принцип середовища, принцип ємності середовища, принцип симбіозу людини між середовищем та принцип ентропії².

Щодо сутності останнього принципу, то B. Wu, J. Yi та Q. Yong стоять на

¹ Guo S., Li J., Xia T. «Human-oriented» principle and development of property management industry. In: International Conference on Construction and Real Estate Management. Bristol, 21–22 August 2007. P. 1527.

² Tong Z., Gu L., Ma J. What are basic principles in environmental science? In: International Conference on Energy, Environment and Sustainable Development. Shanghai, 21–23 October 2012. P. 2068

тому, що ентропія - це міра ступеня хаосу в системі, яка походить від фізики. Тоді вчені запропонували інформаційну ентропію з математичної точки зору. Пізніше було виявлено зв'язок між ентропією та інформаційною ентропією. Це зруйнувало бар'єри між дисциплінами та вивело багато пов'язаних концептуальних принципів. Серед них принцип максимальної ентропії широко використовується в таких дисциплінах, як фінанси, комп'ютерні науки тощо, і на його основі з'явилося багато програм і технологій¹.

Водночас на принципи чинять системоутворюючий вплив такі явища в світовому контексті, як урбанізація. Y. Cai зазначає, що урбанізація — це своєрідна проєктна система, яка об'єднує матерію, людину та справу. Гармонія між ними абсолютно необхідна для спільної сталості. У тому числі науковець наголошує на необхідності гармонії у відносинах між «принципами матерії», «принципами людини», «принципами справи» в ході розуміння, визначення та реформування світу².

Моральні принципи, на наше глибоке переконання, мають фундаментальне значення. Як стверджують A. Arvanitis та K. Kalliris, бути людиною з моральною цілісністю - можна розглядати як послідовне застосування моральних принципів чи правил у різних типах ситуацій. Науковці висувують погляд на моральну цілісність, який включає три різні, але взаємопов'язані типи моральної послідовності: когнітивну, емоційну та мотиваційну моральну послідовність. Підхід науковців базується на теорії самовизначення, теорії мотивації, стверджуючи, що моральна цілісність досягається, коли людина діє на основі внутрішньої моральної системи принципів, емоцій і мотивів³.

У вітчизняній правовій довідковій літературі зазначається, що «принципи - це основні засади, вихідні ідеї, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки»⁴.

А. М. Колодій наголошує на тому, що «принципи права - це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу»⁵.

Щодо безпосередньо принципів міжнародного співробітництва у

¹ Wu B., Yi J., Yong Q. Research on principle and application of maximum entropy. In: 32nd Chinese Control And Decision Conference (CCDC). Hefei, 22-24 August 2020. P. 2571.

² Cai Y. Matter-human-affair 3 Principles' Harmony: an Empirical Study of Urbanization and Land Resource Utilization. In: 2nd International Conference of Urbanization and Land Resource Utilization. Tianjin, 16 October 2010. P. 12.

³ Arvanitis A., Kalliris K. Consistency and moral integrity: A self-determination theory perspective. *Journal of Moral Education*. 2020. № 49 (3). P. 316.

⁴ Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. Т. 3: К-М. Київ: «Українська енциклопедія», 2001. С. 110.

⁵ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1998. С. 345.

сфері електроенергетики України, то в базовому в даній сфері Законі України «Про ринок електричної енергії» зазначено, що «функціонування ринку електричної енергії здійснюється на принципах: 1) забезпечення енергетичної безпеки України; 2) забезпечення безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів; 3) створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики; 4) збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування ОЕС України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею; 5) забезпечення балансу між попитом та пропозицією електричної енергії; 6) розвитку міждержавних перетинів з енергосистемами суміжних держав; 7) енергоефективності та захисту навколишнього природного середовища; 8) сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики; 9) добросовісної конкуренції; 10) рівності прав на продаж та купівлю електричної енергії; 11) вільного вибору електропостачальника споживачем; 12) недискримінаційного і прозорого доступу до системи передачі та систем розподілу; 13) недискримінаційної участі в ринку електричної енергії; 14) незалежного державного регулювання; 15) недискримінаційного ціно- та тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати; 16) відповідальності учасників ринку за недотримання правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу, кодексу комерційного обліку, правил роздрібного ринку, інших нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії, та умов договорів, що укладаються на цьому ринку; 17) співробітництва та інтеграції ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях»¹.

Водночас окреслені вище принципи не є вичерпними, адже в ході міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України неможливо оминати увагою і такі базові загальноправові принципи, як верховенства права та законності.

Осмислюючи сутність принципу верховенства права, варто навести позицію R. Stein, який стверджує, що принципи, що становлять верховенство права, є як процедурними, так і матеріальними. Принципи верховенства права є процедурними, наприклад, у тому, що закони мають оприлюднюватися публічно, однаково виконуватись і застосовуватись незалежною судовою системою. Додаткові процедурні правила вимагають справедливого й однакового застосування законів, а також дотримання розподілу влади під час ухвалення законів і винесення судових рішень. Принципи верховенства права також є основними, оскільки закони мають бути справедливими та відповідати нормам і стандартам міжнародного права прав людини. Крім того, верховенство права вимагає уникнення свавілля в законі². Науковець переконує, що верховенство права - це ідеал,

¹ Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.

² Stein R. What Exactly Is the Rule of Law? *Houston Law Review*. 2019. № 185. P. 188. URL:

мета, те, до чого потрібно прагнути. Як ідеал, він ніколи не досягається повністю. Тому його наявність або відсутність слід оцінювати у відносних термінах; те, що можливо у високорозвинених західних демократіях, може бути просто недосяжним у країні, що розвивається. Жодна країна не може стверджувати, що повністю дотримується цих принципів. Таким чином, верховенство права є путівною зіркою, до якої ми можемо звернутися за керівництвом зараз і в майбутньому. Це наша найкраща надія на свободу і справедливість¹.

Вітчизняні науковці по-своєму розглядають сутність даного принципу. В. Б. Авер'янов пропонує розуміти принцип верховенства права як «принцип функціонування держави, що означає: по-перше, пріоритетність прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; по-друге, підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту зазначених прав»².

Щодо другого фундаментального принципу законності, то термін «принцип законності» найчастіше асоціюється з одним конкретним принципом тлумачення загального права - презумпцією того, що парламент не має наміру втручатися в основні права, свободи та імунітет загального права. Обґрунтування полягає в тому, що малоімовірно, щоб парламент скасував або скоротив такі питання без чіткої та недвозначної мови. Принцип законності пов'язаний з реальним законодавчим наміром. Більше того, принцип законності, незважаючи на те, що він давно встановлений, піддається критиці через брак чіткості його сфери застосування та дії³.

Як стверджує М. В. Цвік, законність може бути визначена як «режим правомірної діяльності органів держави, який знаходить свій вияв у прийнятті правових законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також у їх неухильному додержанні, точному і однаковому виконанні і правильному застосуванні всіма органами держави, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями»⁴.

Щодо спеціально-правових принципів міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України, то варто зазначити, що суспільні відносини у сфері виробництва, зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження електроенергії постійно трансформуються, адаптуючись під новітні безпекові реалії, технології та цифрові рішення.

З огляду на це постають такі принципи міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України, як принцип

https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1711&context=faculty_articles.

¹ Там само. С. 201.

² Авер'янов В. Б. Зasadничє значення принципу верховенства права у сфері виконавчої влади. *Вісник державної служби України*. 2006. № 2. С. 33.

³ Chen B. The principle of legality: Issues of rationale and application. *Monash University Law Review*. 2015. № 41 (2). P. 329.

⁴ Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. С. 388.

енергетичної безпеки.

Енергетична безпека є загальним і ключовим питанням, пов'язаним з економічним і соціальним розвитком країни. Це важливо для розвитку країни, покращення життя людей і довгострокової стабільності суспільства. Міжнародне енергетичне співробітництво завжди відігравало важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки. Оскільки конотація енергетичної безпеки зміщується в бік багатьох вимірів, позиціонування та основні завдання міжнародного енергетичного співробітництва стикаються з оновленням та еволюцією. Нова концепція енергетичної безпеки пропонує нові та вищі вимоги до міжнародного енергетичного співробітництва. У найближчому майбутньому вона повинна зосередитись на сприянні створенню диверсифікованої схеми імпорту та торгівлі нафтою та газом, зміцненні взаємозв'язку електроенергії з сусідніми країнами, розширенню співпраці в галузі передових енергетичних технологій, а також активній участі та керівництві глобальним енергетичним управлінням, щоб закласти міцну основу для забезпечення енергетичної безпеки в умовах відкритості¹.

Принцип екологічної безпеки постає у світлі того, що глобальні екологічні загрози, пов'язані з досягненнями людини, стають найскладнішими та взаємопов'язаними, що має масштабні наслідки для людей, екосистем та економіки. Економічне зростання, міжнародна торгівля та державні витрати позитивно пов'язані з екологічною стійкістю. Країни повинні розширити енергетичну політику з низьким вмістом вуглецю, щоб прискорити технологію відновлюваної енергетики та еволюцію систем промисловості, заохочуючи проривні технологічні інновації та індустріалізацію вітроенергетики, сонячної енергії та біопалива².

Принцип переходу до відновлюваної енергетики походить з того, що з відновленням світової економіки та зростанням попиту на електроенергію, багато країн світу прагнуть перетворити електроенергію з відновлюваних джерел енергії в нову точку економічного зростання, щоб гарантувати безпеку електропостачання, боротися зі зміною клімату та розвивати низький рівень викидів вуглецю. У таких умовах розумно експлуатувати та використовувати енергетичні ресурси за кордоном, запроваджувати передові іноземні технології та спиратися на міжнародний досвід шляхом міжнародної співпраці, щоб компенсувати наявні недоліки, сприяючи розвитку електроенергії з відновлюваних джерел енергії та зміцненню енергетичної безпеки. Одночасно шляхом встановлення стратегічного бачення конфігурації глобальних ресурсів і взаємовигідного співробітництва в галузі електроенергії з відновлюваних джерел країни могли б повною мірою використовувати ресурси та ринки обох сторін для досягнення подвійної вигоди. Однак досліджень щодо міжнародного співробітництва у сфері відновлюваної енергетики дуже мало, а досліджень

¹ Wang J., Cao Y., Wang Y., Rao J. Ensuring energy security in China through International Energy Cooperation. *Chinese Journal of Engineering Science*. 2021. № 23 (1). P. 118

² Zhang S., Kong D., Bilal, Komal B. Sustainable energy and environmental sustainability in selected Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Gondwana Research*. 2024. № 127. P. 65.

щодо співпраці у сфері відновлюваної електроенергії тим більше¹.

Окремі науковці наголошують на розгортанні механізмів співпраці з відновлюваними джерелами енергії в Європейському Союзі (шляхом спільних схем підтримки та спільних проєктів). Такі механізми співпраці можуть сприяти досягненню цілей щодо відновлюваної енергетики. Тим не менш, оскільки відомо, що неналежним чином розроблені національні інструменти підтримки спотворюють інвестиції в відновлювану енергетику та рішення щодо виробництва, можна також очікувати, що вони впливатимуть на ефективність механізмів співпраці. Базуючись на аналітичному виведенні та числовому прикладі, науковці підтверджують, що фіксовані надбавки є найефективнішим інструментом стимулювання відновлювальних джерел енергії у всьому світі, враховуючи квоти на основі виробництва (у МВт-год). Інші національні інструменти (зелені тарифи та субсидії на основі потужності) можуть спотворювати рішення щодо інвестицій у відновлювані джерела енергії та є неоптимальними².

Принцип регіонального співробітництва органічно постає з положень Закону України «Про ринок електричної енергії», статтю 15 якого встановлено, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, та Регулятор співпрацюють з відповідними органами інших держав - сторін Енергетичного Співтовариства та установами Енергетичного Співтовариства з метою інтеграції національних ринків електричної енергії на регіональному рівні. Регіональне співробітництво має сприяти гармонізації нормативної бази та розвитку обмінів електричною енергією між державами, координованому розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів на основі недискримінаційних ринкових рішень, регіональній інтеграції ринку «на добу наперед», механізмів балансування та резервування потужності³.

Принцип регіонального співробітництва в ході міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України ми розглядаємо в тому числі і крізь призму розвитку освіти та наукових досліджень у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Так, регіональне співробітництво у сфері вищої освіти зросло в останні десятиліття через політичні чинники та все більш помітну роль знань в економіці та суспільстві. Регіональне співробітництво в сфері освіти та науки, що охоплює питання електроенергетики, дозволяє спрямовувати цільові кошти на підтримку прогресивних наукових досліджень у даній сфері, фінансувати наукові гранти, встановлювати індивідуальні стипендії для дослідників, які вивчають широкий комплекс питань електроенергетики, а також проводити міжнародні дослідження

¹ Xin-gang Z., Yi-sheng Y., Tian-tian F., Yu-heng Y. International cooperation on renewable energy electricity in China – A critical analysis. *Renewable Energy*. 2013. № 55. P. 410.

² Meus J., Van den Bergh K., Delarue E., Proost S. On international renewable cooperation mechanisms: The impact of national RES-E support schemes. *Energy Economics*. 2019. № 81. P. 859.

³ Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.

науковцями з різних країн світу.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що міжнародне співробітництво в сучасному глобалізованому світі постає основою гармонійного, збалансованого, сталого розвитку держав та міжнародних співтовариств.

Сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України зводиться до цілеспрямованої, конструктивної, сталої, здійснюваної в межах міжнародних угод України, у тому числі двосторонніх договорів експорту-імпорту електричної енергії, спільної діяльності декількох держав на ринку електричної енергії, що здійснюється з метою врегулювання суспільних відносин із виробництва, зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження електроенергії.

Неможливо повною мірою досягнути сутність міжнародного співробітництва у сфері електроенергетики України без звернення до фундаментальних основ такої діяльності, якими виступають принципи, а саме такі загальноправові принципи верховенства права та законності, а також спеціально-правові принципи, зокрема принцип енергетичної безпеки; принцип переходу до відновлюваної енергетики; принцип регіонального співробітництва, який доречно розглядати в тому числі і крізь призму розвитку освіти та наукових досліджень у досліджуваній сфері суспільних відносин (регіональне співробітництво в сфері освіти та науки, що охоплює питання електроенергетики, дозволяє спрямовувати цільові кошти на підтримку прогресивних наукових досліджень у даній сфері, фінансувати наукові гранти, встановлювати індивідуальні стипендії для дослідників); принцип балансу попиту та пропозиції на електричну енергію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Зasadниче значення принципу верховенства права у сфері виконавчої влади. *Вісник державної служби України*. 2006. № 2. С. 33–37.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
3. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1998. 382 с.
4. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: «Українська енциклопедія», 2001. 792 с.
6. Arvanitis A., Kalliris K. Consistency and moral integrity: A self-determination theory perspective. *Journal of Moral Education*. 2020. № 49 (3). P. 316–329.

7. Cai Y. Matter-human-affair 3 Principles' Harmony: an Empirical Study of Urbanization and Land Resource Utilization. In: 2nd International Conference of Urbanization and Land Resource Utilization. Tianjin, 16 October 2010. P. 12–16.
8. Chen B. The principle of legality: Issues of rationale and application. *Monash University Law Review*. 2015. № 41 (2). P. 329–376.
9. Guo S., Li J., Xia T. «Human-oriented» principle and development of property management industry. In: International Conference on Construction and Real Estate Management. Bristol, 21–22 August 2007. P. 1527–1529.
10. Meus J., Van den Bergh K., Delarue E., Proost S. On international renewable cooperation mechanisms: The impact of national RES-E support schemes. *Energy Economics*. 2019. № 81. P. 859–873.
11. Stein R. What Exactly Is the Rule of Law? *Houston Law Review*. 2019. № 185. URL: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1711&context=faculty_articles.
12. Tong Z., Gu L., Ma J. What are basic principles in environmental science? In: International Conference on Energy, Environment and Sustainable Development. Shanghai, 21–23 October 2012. P. 2068–2072.
13. Wang J., Cao Y., Wang Y., Rao J. Ensuring energy security in China through International Energy Cooperation. *Chinese Journal of Engineering Science*. 2021. № 23 (1). P. 118–123.
14. Wu B., Yi J., Yong Q. Research on principle and application of maximum entropy. In: 32nd Chinese Control And Decision Conference (CCDC). Hefei, 22–24 August 2020. P. 2571–2576.
15. Xin-gang Z., Yi-sheng Y., Tian-tian F., Yu-heng Y. International cooperation on renewable energy electricity in China – A critical analysis. *Renewable Energy*. 2013. № 55. P. 410–416.
16. Zhang S., Kong D., Bilal, Komal B. Sustainable energy and environmental sustainability in selected Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Gondwana Research*. 2024. № 127. P. 65–76.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2024

Yuliya Yu. TOLCHININA-BURUNSKA,

Postgraduate Student

(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF ELECTRIC POWER OF UKRAINE

The article emphasizes that international cooperation in today's globalized world becomes the basis of harmonious, balanced, sustainable development of states and international communities.

It was determined that the essence of international cooperation in the field of electric energy of Ukraine is reduced to purposeful, constructive, stable, carried

out within the framework of international agreements of Ukraine, including bilateral agreements on export-import of electric energy, joint activity of several states on the electric energy market, which is carried out with the aim of regulating of social relations for the production, storage, aggregation, transmission, distribution, purchase, sale, transmission, use, measurement and saving of electricity.

It has been established that it is impossible to fully understand the essence of international cooperation in the field of electric power of Ukraine without referring to the fundamental foundations of such activity, which are the principles, namely the general legal principles of the rule of law and legality, as well as special legal principles, in particular the principle of energy security; the principle of transition to renewable energy; the principle of regional cooperation, which should be considered, including through the prism of the development of education and scientific research in the researched field of social relations (regional cooperation in the field of education and science, covering the issue of electric power, allows directing targeted funds to support progressive scientific research in this field, finance scientific grants, establish individual scholarships for researchers).

Key words: *international cooperation in the field of electric power of Ukraine, general legal principles, special legal principles.*

Вадим Петрович ГРОХОЛЬСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ЛАТЕНТНІСТЬ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Стаття присвячена дослідженню проблем поширення гендерно-обумовленого насильства в контексті російсько-української війни. Основним об'єктом дослідження стало гендерно-обумовлене насильство в умовах збройної агресії РФ та його латентність в процесі фіксації і розслідування злочинів, пов'язаних з ним. Результатом дослідження є визначення кола питань, які необхідно вирішити для подолання латентності злочинів означеної категорії, зміни відношення у суспільстві до жертв гендерно-обумовленого насильства, що дасть можливість їм відновити нормальне існування, допоможе фіксації та розслідуванню кримінальних проваджень у цій сфері.

Ключові слова: збройна агресія РФ, гендерно-обумовлене насильство, жертва гендерно-обумовленого насильства, недержавні громадські об'єднання, домашнє насильство.

Постановка проблеми. Військова агресія РФ в Україні підвередила зневажливе ставлення країни агресора до будь-яких міжнародних норм права. Постійно порушуючи правила та звичаї ведення війни, від злочинів проти цивільних українців до руйнування критичної інфраструктури, окупанти щоразу нехтують всіма встановленими правилами.

Закони та звичаї ведення війни – це фактично міжнародне гуманітарне право, сукупність правил та обов'язків, що діють під час воєнних дій та поширюються на сторони конфлікту. Основна їхня функція — обмеження сторін, що воюють, у тому, що їм можна, а що заборонено робити. Ці правила мають зменшити жорстокість та смертоносність війн, що особливо актуально в умовах все більш сучасного та смертоносного озброєння. Закони та звичаї ведення війни існували не завжди. Людство прийшло до розуміння необхідності запровадження певних правил лише після багатьох смертоносних війн, що забрали сотні тисяч безневинних жертв. 1889 року прийняли першу з Гаазьких конвенцій, однак Перша світова війна, що розпочалася за 15 років після цього, продемонструвала повну недієвість запроваджених правил: сторони не виконували жодних прописаних вимог. Розуміння потреби ввести нові, більш чіткі правила ведення війни настало після закінчення Другої світової війни — найкривавішої та найбільшої за кількістю жертв (у тому числі й цивільних) за всю історію людства. Тож 1949-го прийняли чотири Женевські конвенції,

які стали основою міжнародного гуманітарного права¹.

Слід зазначити про те, що в Україні комплексних досліджень цієї проблеми практично не проводилось. Тому автор залишає за собою право спиратися на аналіз існуючого законодавства, роз'яснення офіційних органів влади, а також висловлювання експертно-аналітичного середовища.

Мета дослідження полягає у вивченні питань пов'язаних за порушенням законів та звичаїв ведення війни що відносяться до норм міжнародного гуманітарного права. Основним об'єктом дослідження є гендерно-обумовлене насильство в умовах збройної агресії рф та його латентність в процесі фіксації і розслідування злочинів пов'язаних з ним.

Наукова новизна полягає в осмисленні та встановленні практичних підходів до визначення кола питань, які потрібно вирішити для подолання латентності вказаних злочинів, зміни відношення у суспільстві до жертв гендерно-обумовленого насильства, що дасть можливість їм відновити нормальне існування в суспільстві та буде сприяти фіксації та розслідуванню кримінальних проваджень у цій сфері.

Викладення основних положень. Одним із самих поширених злочинів протягом військової агресії рф в Україні проти цивільного населення, яке стало візитною карткою окупантів, є гендерно-обумовлене насильство. Не дивлячись на так звані «духовні скрепи», які являють собою ідеологічну настанову в росії, що позначає «традиційні цінності» для населення росії та набули популярності за часів пізнього путінізму, рашистські загарбники постійно завдають фізичної, сексуальної, психологічної та матеріальної шкоди і страждання місцевому населенню у разі окупації населених пунктів. Тому одним із завдань сектору безпеки та оборони України є фіксація та розслідування злочинів, пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством, для подальшого притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Для більш чіткого розуміння злочинів пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством потрібно проаналізувати саме поняття та його особливості.

Гендерно-обумовлене насильство – це будь-яке насильство, яке спрямоване на особу на основі її соціальної ролі та яке завдає або може завдати фізичної, сексуальної і психологічної або економічної шкоди чи страждання. Зокрема це погрози таких дій, примусу чи свавільне позбавлення волі, незалежно від того, відбувається це в публічному чи приватному житті.² Гендерно-обумовлене насильство є ширшим поняттям від поняття сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (або СНПК) – юридичний термін, яким позначають зґвалтування, сексуальне рабство, сексуальні тортури чи приниження, умисне зараження венеричними захворюваннями, примус до

¹ Війна має свої закони та звичаї. Проте Росія порушує майже кожен з них. Розбір Заборони. URL: <http://surl.li/nhrymq>.

² Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янкової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». К., 2017. С 112.

споглядання сексуального насильства щодо інших людей та інші форми сексуального насильства, які здійснюються з політичними чи соціально-економічними намірами, що відповідають цілям конфлікту¹.

Гендерно-обумовлене насильство включає в себе не лише акти сексуального насильства (зґвалтування, ушкодження статевих органів), а також акти несексуального характеру: насильство в сім'ї, «убивство честі» тощо. Вказаний прояв насильства відрізняється від будь-якої іншої форми насильства не самою дією (наприклад, убивство, зґвалтування, ушкодження), а тим, що такі дії обумовлені гендером. Насильство вчиняється «на основі соціально обумовлених (гендерних) відмінностей між чоловіками та жінками» або через гендер (соціальну роль) особи. Жертвами гендерно-обумовлене насильство можуть бути особи обох статей. Насильство щодо них використовується для посилення відповідності наявним гендерним ролям. Гендерно-обумовлене насильство у цій інтерпретації включає насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі².

Гендерно-обумовлене насильство також може бути спрямованим проти чоловіків, особливо за умов збройного конфлікту. У резолюції Ради Безпеки ООН № 2106 відзначається, що сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту й у постконфліктних ситуаціях значно більше зачіпає жінок і дівчат, але також впливає на чоловіків та хлопців³.

З початку збройної агресії РФ фіксуються численні випадки гендерно-обумовленого насильства стосовно громадян України. Вказані факти мають підтвердження у розслідуваннях фактів звірств російських загарбників на Київщині, а сама безпосередньо в Бучі, на Харківщині в Ізюмі та інших регіонах України. Багато інформації надходить із телеграмм-каналів жителів постраждалих регіонів та телеграмм-каналів російських загарбників та їх псевдодовоєнків.

За словами колишнього Генерального прокурору України Ірини Венедіктової: «Наразі російські війська в Україні використовують зґвалтування як зброю війни. Ми документуємо та розслідуємо такі воєнні злочини у Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях. Втім, ми розуміємо, що більшість потерпілих поки не звертаються до правоохоронців через страх та стрес після подібних звірств. І тільки створення безпечних умов для тих, хто вижив, зможе змінити цю ситуацію»⁴.

¹ Злочини сексуального насильства росіян на ТОВ: чи сподіватися на невідворотність покарання URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230605-zlochyny-seksualnogo-nasylstva-rosiyan-na-totchy-spodivatysya-na-nevidvorotnist-pokarannya/>

² Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янкової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». – К., 2017. – 216 с.

³ Резолюція Ради Безпеки ООН 2106. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/6273.html?PrintVersion>.

⁴ ООН допоможе Україні з експертами для розслідування сексуального насильства, - І. Венедіктова. URL: https://lb.ua/society/2022/07/13/523084_oon_dopomozhe_ukraini_z_ekspertami.html.

Цей вислів дуже показово підкреслює глибину проблематики відношення правоохоронної системи України та суспільства в цілому до гендерно-обумовленого насильства. До того, особлива увага звертається саме на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та не торкається питань приниження, аморального поводження із мирним населенням та полоненими. Що також є визнаним злочином. В процесі розслідувань, правоохоронці дуже часто виявляють факти скоєння правопорушень, отримані в ході слідства, але самі постраждалі особи не поспішають давати свідчення та заявляти про відповідні факти. Багато постраждалих осіб, які були звільнені в результаті деокупації наших територій, намагаються виїхати в інші регіони України або взагалі за кордон, також існують факти зміни ім'я та прізвища. Ці намагання пов'язані з тим, що визнання факту насильства, а особливо сексуального насильства не полегшує стан особи, оскільки будь-яке розголошення насамперед буде впливати на саму особу, та відношення до неї у суспільстві.

Вказана проблематика свідчить про те, що у сучасному українському суспільстві існує механізм притягнення до кримінальної відповідальності за відповідні злочини, але у свідомості громадян відсуне прийняття людей, які стали жертвами гендерно-обумовленого насильства. Це викликає цілу низку проблем. А саме: а) жертва гендерно-обумовленого насильства відчуває неприйняття себе у суспільстві; б) будь-яке офіційне звернення за фактом гендерно-обумовленого насильства фактично руйнує нормальне життя людини; в) бажання позбавитись наслідків насильства, як правило змушує жертв змовчувати факт скоєння правопорушення, змінювати місто проживання і звичне коло спілкування та оточення; г) відсутність толерантності та прийняття в суспільстві до жертв гендерно-обумовленого насильства.

Зазначений список питань не є вичерпним, але саме позначені обставини призводять до приховування фактів про скоєння гендерно-обумовленого насильства, що призводить до латентності злочинів, що були вчинені, однак не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних осіб до відповідальності.

На нашу думку, потрібно створювати умови не тільки для боротьби з фактами відповідних злочинів та ліквідації наслідків гендерно-обумовленого насильства, а також змінювати суспільну уяву і свідомість громадян щодо осіб, які стали жертвами насильства. Для цього потрібно вжити певних заходів.

По-перше, необхідна розробка державних соціально-гуманітарних програм із висвітлення вказаної проблематики, що потребує активної законотворчої діяльності. Така діяльність в Україні на даний час активно розвивається у сфері боротьби із домашнім насильством. Тому можна взяти відповідні напрацювання і застосувати їх для створення та розбудови заходів, спрямованих на подолання наслідків і підтримки жертв гендерно-обумовленого насильства із залученням допомоги міжнародних партнерів.

По-друге, державна підтримка громадських об'єднань (далі – ГО), які мають за мету займатись відповідною проблематикою. Чому так важливо державна підтримка ГО в цьому питанні? Тому що ГО на відміну від державних органів викликають більшу довіру у жертв гендерно-обумовленого насильства (на прикладі жертв домашнього насильства). Вони використовують анонімний індивідуальний підхід до кожної людини, не вимагають реєстрації випадків та можуть допомогти людині подолати психологічні наслідки пережитої події. Також державна підтримка ГО допомагатиме вказаним організаціям надавати можливість жертвам гендерно-обумовленого насильства добиватись покарання злочинців.

По-третє, – це налагодження ефективної взаємодії між державою, правоохоронними органами, ГО та суспільством з питань подолання наслідків гендерно-обумовленого насильства. Необхідно максимально сприяти подоланню психологічних та фізичних наслідків самої події, притягнення до відповідальності злочинців та надання можливості жертвам відновити повноцінне життя у суспільстві.

Дуже цікавим буде аналогічний підхід стосовно жертв домашнього насильства та як приклад реалізація Регіональної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в Дніпропетровській області на період до 2025 року¹.

По-четверте, ліквідація гендерної нерівності у сприйнятті особи, яка стала жертвою гендерно-обумовленого насильства. Наразі багато приділяється уваги боротьбі з насильством відносно жінок та дітей. Тоді, як показує практика за період військової агресії рф, об'єктами гендерно-обумовленого насильства бувають також чоловіки та молоді хлопці. Ця категорія жертв, є найбільш латентною, оскільки розголошення самого факту такого насильства стосовно вказаної категорії фактично руйнує будь-яку можливість на відновлення звичайного життя. Тому дуже важливо створювати рівні умови та можливості для усіх жертв гендерно-обумовленого насильства.

Висновки. Подолання наслідків гендерно-обумовленого насильства, що спричинила військова агресія рф, сприяння відновленню звичайного життя його жертв є одним із основних напрямків діяльності держави і суспільства. Відбудова та зміцнення української державності повинна починатися з громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Війна має свої закони та звичаї. Проте Росія порушує майже кожен з них. Розбір Заборони. URL: <http://surl.li/nhrymq> (дата звернення: 05.03.2024)

¹ Грицай І. До питання протидії гендерно обумовленим насильницьким злочинам під час війни: на прикладі діяльності Дніпропетровської ОДА. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/5480>.

2. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». К., 2017. 216 с.

3. Злочини сексуального насильства росіян на ТОТ: чи сподіватися на невідворотність покарання URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230605-zlochyny-seksualnogo-nasylstva-rosiyan-na-tot-chy-spodivatysya-na-nevidvorotnist-pokarannya/> (дата звернення: 5.03.2024)

4. Резолюція Ради Безпеки ООН 2106. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/6273.html?PrintVersion> (дата звернення: 05.03.2024)

5. ООН допоможе Україні з експертами для розслідування сексуального насилля, – І. Венедіктова. URL: https://lb.ua/society/2022/07/13/523084_oon_dopomozhe_ukraini_z_eksperta_mi.html. (дата звернення 5.03.2024).

6. Грицай І. До питання протидії гендерно обумовленим насильницьким злочинам під час війни: на прикладі діяльності Дніпропетровської ОДА. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/5480> (дата звернення: 05.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024.

Vadim P. GROHOLSKYI,

PhD in Law, Associate Professor,

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

LATENTITY OF GENDER-BASED VIOLENCE IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION IN THE RUSSIA

The purpose of the research is to study the issues related to the violation of laws and customs of warfare related to the norms of international humanitarian law. The main object of the study was gender-based violence in the conditions of armed aggression of the Russian Federation and its latency in the process of recording and investigating crimes related to it. The result of the study is the determination of a range of issues that need to be resolved in order to overcome the latency of these crimes and change the attitude of society towards victims of gender-based violence, which will give them the opportunity to restore a normal existence in society and will contribute to the recording and investigation of criminal proceedings in this area.

Key words: *armed aggression of the Russian Federation, gender-based violence, victim of gender-based violence, non-state public associations, domestic violence.*

Євгенія Валеріївна МІНАКОВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро)

ПОЛІТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПРАВОВІ ОСНОВИ

У статті надано характеристику політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України та її правових основ з метою вироблення пропозицій щодо її удосконалення.

Реінтеграції тимчасово окупованих територій України притаманний політичний контекст. Реінтеграція є одним із ключових завдань української державної політики, що насамперед потребує ретельної підготовки та визначення механізму подолання внутрішніх і зовнішніх ризиків.

Зазначено, що політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України не отримала комплексного врегулювання в окремому нормативно-правовому акті. Необхідним є прийняття закону про реінтеграцію деокупованих територій та ухвалення відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Ухвалення Концепції реінтеграції деокупованих територій, а також стратегічних документів щодо інформаційної та економічної політики на деокупованих територія є логічним продовженням такого політичного рішення.

Доведено, що громадська участь у політиці реінтеграції тимчасово окупованих територій України сприяє прозорості, справедливості та ефективності політичних рішень, а також зміцненню суспільної довіри.

Зроблено висновки, що формування політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України є важливим завданням, яке вимагає комплексного та системного підходу. Політика реінтеграції повинна ґрунтуватися на Конституції України та бути визначеною в окремому законі України, крім того важливі чіткі і послідовні стратегічні підзаконні нормативно-правові акти. В процесі формування та реалізації політики реінтеграції тимчасово окупованих територій важливо використовувати переваги комунікації між державою і громадянським суспільством.

Ефективна політика реінтеграції повинна спиратись на якісну інформаційну політику, забезпечувати відновлення інфраструктури та стимулювати економічний розвиток деокупованих територій.

Ключові слова: політика, територіальна цілісність, деокупація, механізм реінтеграції, тимчасово окуповані території.

Постановка проблеми. Реінтеграція тимчасово окупованих територій є питанням як глобального миробудування, так і подальшого державного будівництва України. Підхід до деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій змінився з політико-дипломатичного на військово-політичний після повномасштабного вторгнення Росії.

Суспільні відносини щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій є складними для правового врегулювання. Такі суспільні відносини не можуть розвиватися хаотично і природньо, а потребують ретельного прогнозування, моделювання та подальшого контролю.

В умовах відсічі воєнної агресії Російської Федерації, Україна має моделювати політику реінтеграції фактично в непередбачуваних і мало контрольованих умовах. Це ускладнюватиме її подальшу реалізацію після деокупації та відповідно оцінку її ефективності.

Окремі проблеми формування політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України розкривали такі вчені, як: А. Бойко, О. Буткевич, О. Гуржій, В. Горбулін, О. Дахно, В. Демиденко, О. Даниленко, Н. Камінська, В. Ковальчук, О. Кресін, Ю. Легеза, А. Мацко, Н. Мішина, К. Савчук, О. Скрипнюк, Л. Тимченко, О. Циганов, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко, Є. Щербань та інші. Але, враховуючи неврегульованість державної політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій України, відповідний механізм не отримав комплексного розкриття.

Отже, метою цієї статті є характеристика політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України та її правових основ з метою вироблення пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України є основою процесу відновлення територіальної цілісності держави після завершення військової агресії Російської Федерації.

Політика представляє собою організаційну та регулятивно-контрольну сфери суспільства, основні в системі інших сфер та такі, що охоплюють відносини та діяльність суб'єктів та об'єктів¹. Політико-правовий підхід до регулювання реінтеграції тимчасово окупованих територій є актуальним з огляду на вищезазначене.

Значний вплив на якості і характеристики політики можуть здійснювати методи, процедури і правила, які не обов'язково оформлені в законі і продекларовані. Далеко не всі з елементів політичного механізму

¹ Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митно і політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2000. С. 7

державного регулювання підтримуються на інституційному рівні, спеціально створеними для цього установами. Тим більше, неможливо описати весь склад елементів політичного механізму тільки застосовуючи правові інститути, процеси, форми і засоби. У праві і законі оформляється лише частина норм, що регулюють систему державного управління¹. Реінтеграції тимчасово окупованих територій України притаманний політичний контекст. Її регулювання здійснюється не тільки правовими, а й політичними нормами.

Дослідження політико-правових засад реінтеграції тимчасово окупованих територій дає більш глибоке розуміння цього процесу.

Актуальність політико-правового підходу обумовлюється гносеологічним потенціалом поєднання тісно взаємопов'язаних категорій «право» і «політика». Нормативний контекст не забезпечує цілісного сприйняття причин і наслідків діяльності політичних суб'єктів. А політико-інституційний аналіз не дає відповіді на питання щодо правових цілей перетворень та їх конкретного формального втілення³. Отож, поєднання цих вимірів дозволяє більш системно зрозуміти і розкрити процес реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Евристичний потенціал політико-правового підходу проявляється у можливості розв'язувати дослідні завдання з урахуванням специфіки політичних і правових проблем. Подвійна сутність державно-владної проблематики отримала визнання на предметному полі функціонування сучасної держави у суспільстві⁴. Процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України складний, тому формування відповідної політики потребує системного підходу.

Державна політика визначається як порівняно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства⁵. Державна політика стосується соціально значимих питань, яким і є відновлення суверенітету та територіальної цілісності України через реінтеграцію тимчасово окупованих територій.

Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру. Для концептуалізації моделі й стратегії державної політики України з питань тимчасово окупованих територій та захисту прав населення, що на них проживає, поряд з державною політикою відновлення територіальної

¹ Ганяк В. Й. Аналіз державної релігійної політики України щодо запобігання розколу Православної Церкви. *East European Scientific Journal*. 2016. № 11 (15). Vol. 1. С. 108.

² Ганяк В. Й. Політичні механізми у процесі вироблення державної політики у сфері свободи совісті й релігії: безпековий вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 112

³ Бура К. М. Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 2(142). С. 29.

⁴ Бура К. М. Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 2(142). С. 30.

⁵ Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ : НАДУ, 2000. С. 45.

цілісності держави, розбудови миру, інформаційного суверенітету України, воєнною політикою держави, необхідним є визначення ключових засад і пріоритетів. Ідеться про національні інтереси, права і свободи людини та громадянина, інтереси й потреби територіальних громад, народу, територіальну цілісність і непорушність державних кордонів України й інші конституційні та загальнолюдські цінності¹. Успішна реалізація політики з питань тимчасово окупованих територій України можлива за умови комплексного підходу з урахуванням міжнародного досвіду.

Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій включає реінтеграцію власне територій і функціонування органів державної влади на них та політику реінтеграції населення, що проживає на зазначених територіях². Це не лише механічне возз'єднання територій, відновлення територіальної цілісності, а й налагодження діалогу, адаптація, інтеграція населення окупованих територій у загальнодержавний простір, захист їх прав, етнокультурна та етнополітична консолідація, запровадження особливих, спеціально напрацьованих форматів та політико-правових механізмів реінтеграції на непідконтрольних територіях³. Така політика включає низку напрямів, спрямованих на відновлення прав громадян та забезпечення безпеки, економічного розвитку й суспільної стабільності.

Реінтеграція має супроводжуватися важливими політичними заходами, що сприятимуть зміцненню миру та реалізації цілей роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Серед них – створення механізмів правосуддя перехідного періоду, реалізація політики примирення, ефективна правозахисна стратегія, створення нових політичних партій, зміна конституції, вибори, створення нової судової системи, сприяння належному врядуванню, реформування системи безпеки, забезпечення доступу до землі та кредитів, тощо. Стратегія повинна носити комплексний характер і мати на меті відновлення миру та людського розвитку⁴ ⁵. Отож, політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України потребує чітких і обґрунтованих правових рамок.

Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України не отримала комплексного врегулювання в окремому нормативно-правовому акті.

На сьогодні, правові основи статусу тимчасово окупованих територій України, визначають загальні риси політики їх реінтеграції. До таких

¹ Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 65.

² Скобельська О. Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 96.

³ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. *S.P.A.C.E.* 2017. № 6. С. 65.

⁴ UN DDR. Inter-Agency Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. (2005). DDR briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. URL: <http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf>.

⁵ Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 98.

нормативно-правових актів слід віднести Закони України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р., «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р., «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р., Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020, Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, Постанову Кабінету Міністрів України «Про підготовку до дій зі стабілізації та реінтеграції деокупованих територій Донецької та Луганської областей» від 12 травня 2023 р. № 486 та ін.

Необхідним є прийняття закону про реінтеграцію деокупованих територій та ухвалення відповідних підзаконних нормативно-правових актів.

У 2023 році Верховна Рада України оприлюднила Заяву про пріоритетні напрями державної політики України в сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 23 серпня 2023 р. У заяві оголошено наміри щодо відновлення територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, у тому числі деокупація Автономної Республіки Крим та міста Севастополя¹. Ухвалення Концепції реінтеграції деокупованих територій, а також стратегічних документів щодо інформаційної та економічної політики на деокупованих територія є логічним продовженням такого політичного рішення.

Чим більше проходить часу після дезінтеграції або сепаратизації територій незалежної держави під зовнішнім тиском і за прямої участі іншої держави, тим примарнішими є перспективи возз'єднання і тим більше зусиль і ресурсів доведеться застосувати для реалізації цього процесу. Аж до відновлення воєнних дій та силового сценарію повернення контролю над окупованим регіоном². Линник Т. зазначає, що «Україна вживає активних програмних заходів із деокупації та реінтеграції Криму що зокрема знаходить своє відображення у планах. Зазначені плани передбачають спеціальний адміністративний шлях контролю за виконанням, а їх заходи можна розподілити на деокупаційні та реінтеграційні. До основних викликів зазначених урядових планів слід віднести потребу їх кореляції із стратегічними безпековими документами та із бюджетним програмуванням. Питання громадського контролю за виконанням планів деокупації та реінтеграції Криму має стати підґрунтям для нових наукових досліджень»³ 1. Реінтеграція є одним із ключових завдань української

¹ Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України в сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-IX#Text>.

² Кресіна І. О. Політика реінтеграції та її роль у державній етнонаціональній політиці України. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2e89171-b590-43a5->.

³ Линник Т. В. Правове програмування деокупації та реінтеграції Криму в сучасних умовах.

державної політики, що насамперед потребує ретельної підготовки та визначення механізму подолання внутрішніх і зовнішніх ризиків.

Політики реінтеграції охоплює значну кількість стейкхолдерів – державних органів, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Кожен інститут має специфічні ресурси для участі в процесі створення та впровадження цих політик. До цього процесу залучені майже всі центральні органи виконавчої влади, служби та агентства. До процесу формування політик реінтеграції залучений і головний законодавчий орган – Верховна Рада України. Окрему нішу займає громадський сектор, який виступає проміжною ланкою між державними органами та суспільством². Громадська участь у політиці реінтеграції тимчасово окупованих територій України сприяє прозорості, справедливості та ефективності політичних рішень, а також зміцненню суспільної довіри. Громадські та волонтерські організації, благодійні фонди, громадські експертні групи можуть здійснювати контроль за дотриманням прав людини, процесами відбудови інфраструктури тощо. Це дозволяє уникнути зловживань і корупції.

Існує низка проблемних питань, які виникають у теоретичній площині та правозастосовній діяльності у зв'язку зі змінами, що були внесені до ряду законодавчих актів України в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема: неоднозначність трактування нормативно-правових приписів, неузгодженість їх між собою, можливість різного тлумачення деяких положень, невинуватна конкуренція деяких правових норм, їх недостатня формалізація (неконкретизованість) тощо^{3 4}. Упорядкування законодавства у сфері державної політики з відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від конфлікту територій має здійснюватись за такими напрямками: прийняття відповідних законів, які впливають з Конституції України; усунення дублювання та суперечностей в існуючих законах та підзаконних актах; вдосконалення окремих норм, пов'язаних з визначенням статусу деокупованої та реінтегрованої після закінчення конфлікту території⁵. Ключовим залишається прийняття основних

Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 1. С. 137.

¹ Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск. 2021. № 2. С. 33.*

² Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України: досягнення та виклики: аналітичний звіт / А. Осипчук, А. Суслов, С. Шулімов, В. Усачова, М. Яковлев; Школи політичної аналітики НАУКМА. Київ, [б.в.], 2021. С. 14.

³ Шевчук Т. А. До питання про нормативно-правове забезпечення діяльності щодо деокупації тимчасово окупованої території України. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 655.

⁴ Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph // Frankfurt (Oder): Izdavnictva «Baltija Publishing, 2019. P. 197–214.

⁵ Келембет О. С. Аналіз нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від військового конфлікту регіонів України. *Аспекти публічного управління. 2017. Т. 5. № 7. С. 38.*

нормативно-правових актів щодо політики реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Ефективність української політики з врегулювання конфлікту на Донбасі, яка формувалася і здійснювалася у складних умовах, обмежувалася низкою об'єктивних внутрішніх і зовнішніх обставин. Дії української влади часто мали реактивний, ситуаційний характер, а деякі проблеми залишалися поза увагою або були відкладені на майбутнє. Досі триває важливий процес удосконалення законодавчого та правового, інституційного забезпечення політики України щодо тимчасово окупованих територій^{1 2 3}. Після повномасштабного вторгнення низка вказаних проблем залишаються актуальними та потребують вирішення.

Участь міжнародних організацій та українських неурядових організацій у формуванні та реалізації політики реінтеграції забезпечить її якість, прозорість та гарантує включеність громадянського суспільства в цей процес.

Висновки. Формування політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України є важливим завданням, яке вимагає комплексного та системного підходу. Політика реінтеграції повинна ґрунтуватися на Конституції України та бути визначеною в окремому законі України, крім того важливі чіткі і послідовні стратегічні підзаконні нормативно-правові акти. В процесі формування та реалізації політики реінтеграції тимчасово окупованих територій важливо використовувати переваги комунікації між державою і громадянським суспільством. Ефективна політика реінтеграції повинна спиратись на якісну інформаційну політику, забезпечувати відновлення інфраструктури та стимулювати економічний розвиток деокупованих територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph // Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing, 2019. P. 197–214.
2. UN DDR. Inter-Agency Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. (2005). DDR briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. URL: <http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf>.
3. Братунь К.О. Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин: дис. ... канд. політ. наук. Київ 2021. 244 с.

¹ Братунь К.О. Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин: дис. ... канд. політ. наук. Київ 2021. С. 108.

² Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. №. 2 (3). С. 118.

³ Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 63.

4. Буря К. М. Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 2(142). С. 26-31.

5. Ганяк В. Й. Аналіз державної релігійної політики України щодо запобігання розколу Православної Церкви. *East European Scientific Journal*. 2016. № 11 (15). Vol. 1. Р. 105-111.

6. Ганяк В. Й. Політичні механізми у процесі вироблення державної політики у сфері свободи совісті й релігії: безпековий вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 110-115.

7. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ : НАДУ, 2000. 232 с.

8. Келембет О. С. Аналіз нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від військового конфлікту регіонів України. *Аспекти публічного управління*. 2017. Т. 5. № 7. С. 36-43.

9. Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митно і політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2000. 25 с.

10. Кресіна І. О. Політика реінтеграції та її роль у державній етнонаціональній політиці України. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2e89171-b590-43a5->

11. Линник Т. В. Правове програмування деокупації та реінтеграції Криму в сучасних умовах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 135-140.

12. Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60-65.

13. Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2021. № 2. С. 31-36.

14. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України: досягнення та виклики: аналітичний звіт / А. Осипчук, А. Суслов, С. Шулімов, В. Усачова, М. Яковлев; Школи політичної аналітики НаУКМА. Київ, [б.в.]. 2021. 52 с.

15. Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України в сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-IX#Text>.

16. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 96-106.

17. Скобельська О. Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 96-102.

18. Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 2 (3). С. 117-122.

19. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57-69.

20. Шевчук Т. А. До питання про нормативно-правове забезпечення діяльності щодо деокупації тимчасово окупованої території України. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 652-657.

21. Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціювання у політиці України. *S.P.A.C.E.* 2017. № 6. С. 64-67.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2024

Yevheniia V. MINAKOVA

PhD in Law, Associate Professor

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

REINTEGRATION POLICY OF TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AND ITS LEGAL BASIS

The article describes the policy of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine and its legal foundations with the aim of developing proposals for its improvement.

The political context is inherent in the reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine. Reintegration is one of the key tasks of Ukrainian state policy, which first of all requires careful preparation and determination of the mechanism for overcoming internal and external risks.

It is noted that the policy of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine has not been comprehensively regulated in a separate legal act. It is necessary to adopt the law on the reintegration of the de-occupied territories and to adopt the corresponding subordinate legal acts. The adoption of the Concept of reintegration of the de-occupied territories, as well as strategic documents on information and economic policy in the de-occupied territories, is a logical continuation of such a political decision.

It has been proven that public participation in the policy of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine contributes to the transparency, fairness and effectiveness of political decisions, as well as strengthening public trust.

It was concluded that the formation of the reintegration policy of the temporarily occupied territories of Ukraine is an important task that requires a complex and systematic approach. The policy of reintegration should be based on the Constitution of Ukraine and be defined in a separate law of Ukraine, in addition, clear and consistent strategic bylaws are important. In the process of forming and implementing the reintegration policy of temporarily occupied territories, it is important to use the advantages of communication between the state and civil society. An effective reintegration policy should be based on a quality information policy, ensure the restoration of infrastructure and stimulate the economic development of the de-occupied territories.

Keywords: *politics, territorial integrity, deoccupation, reintegration mechanism, temporarily occupied territories.*

Володимир Володимирович СТОРОЖЕНКО*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)***ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СЛУЖБИ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм законодавства, яке діяло у різні часи, здійснено історико-правовий аналіз розвитку та становлення Служби безпеки України як правоохоронного органу. Узагальнено, що на сьогоднішній день СБУ все ще перебуває на етапі еволюції, адже нова геополітична ситуація та збройна агресія російської федерації щодо нашої країни, викликають необхідність зміни форм та методів роботи цього відомства.

Акцентовано увагу на тому, що події 2014 року виявили багато прогалин в роботі Служби Безпеки України, які показали, що дане відомство не спроможне на високому рівні ефективно та якісно виконувати свої обов'язки та забезпечувати належний рівень національної безпеки. Численні корупційні скандали, випадки явного переходу на бік ворога співробітників СБУ на окупованих територіях Сходу держави, інертність дій щодо захисту прав і свобод громадян в аспекті гібридної війни, безпідставні випадки тиску на бізнес та перешкоджання законній господарській діяльності, – це все зумовило виникнення нових дискусій з приводу перебудови СБУ та обмеження її функціоналу за рахунок виключення з компетенції даного відомства всіх напрямів діяльності, які безпосередньо не пов'язано із процесом підтримки національної безпеки.

Зроблено висновок про те, що розвиток Служби безпеки України відбувався протягом всього часу незалежності нашої держави, чітко відповідає демократичним зрушенням в її політиці, а також обраному європейсько-орієнтованому вектору розвитку. Історія побудови СБУ показала, що вище керівництво України прагне створити дієвий правоохоронний орган зі спеціальними повноваженнями, робота якого спрямовуватиметься, передусім, на забезпечення прав і свобод українського населення, а не його тотальний контроль. Зважаючи на це, зі структури Службу виокремлено відомства державної охорони, розвідки та забезпечення захисту інформації, за рахунок чого сформовано орган із чітким спектром функцій та повноважень. При цьому, на сьогоднішній день СБУ все ще перебуває на етапі еволюції, адже нова геополітична ситуація та збройна агресія російської федерації щодо нашої країни, викликають необхідність зміни форм та методів роботи цього відомства.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, Служба безпеки України, становлення, розвиток, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення важливим завданням будь-якої сучасної, демократичної та соціально спрямованої держави є забезпечення прав, свобод та інтересів громадян у всіх сферах суспільного життя. І Україна в даному контексті не є виключенням. З цієї метою в системі державних інституцій було створено низку органів, діяльність яких спрямовується на реалізацію однієї із ключових функцій держави – правоохоронної. При цьому слід зауважити, що система правоохоронних органів нашої країни є достатньо сталою, і одне з провідних місць у ній відводиться Службі безпеці України, яка має досить тривалу та цікаву історію становлення та розвитку.

Історія розвитку правоохоронних органів на території України та в світі, досліджувалась багатьма науковцями, зокрема С. В. Банахом, Л. В. Головка, А. В. Грубінко, К. Ф. Гуценко, М. Н. Марченко, В. В. Савенко, В. З. Ухачем, Б. Л. Филимоновим та багатьма іншими. Окремі історико-правові аналізи мали відношення до Служби безпеки України. В цьому напрямку провадили свої дослідження Ю.Ф. Кравченко, В. А. Моїсєєва, Л. Б. Невзлік, В. Г. Пилипчук, а також ряд інших науковців. Втім, попри наявність багатьох та різних за змістом наукових оглядів, історико-правовий аналіз розвитку СБУ все ще містить велику кількість актуальних проблем, які досліджувались поверхнево та потребують подальшого розкриття.

Мета статті полягає у тому, щоб здійснити історико-правовий аналіз становлення та розвитку Служби безпеки України як правоохоронного органу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: охарактеризувати стародавні підвалини функціонування механізмів забезпечення державної безпеки та охорони населення держави; здійснити аналіз наукових поглядів вчених, на основі чого виділити етапи розвитку СБУ, як правоохоронного органу України; встановити сучасний стан та перспективи еволюції СБУ.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження зазначимо, що розвиток СБУ відбувався паралельно із становленням всього правоохоронного сектору нашої держави, який відбувався у відповідності до розвитку правоохоронної системи у світі. Так, вже за часів Древньої Греції відомі факти проведення цілих державних реформ, спрямованих на зміцнення охорони прав і законних інтересів громадян, а також безпеки життєдіяльності всієї нації. Яскравим прикладом є державна діяльність і теоретичні міркування знаменитого грецького реформатора, політичного діяча та мислителя Солон (близько 640 рік – 558 рік до нашої ери), який, провів наступні зміни в політичному та правовому устрої Афін: знищив боргове рабство й запровадив цензову демократію, що була пронизана ідеєю компромісу між знаттю та демосом, багатими та бідними, які як громадяни полісу рівною мірою мали перебувати під захистом закону та підкорятися його загальнообов'язковим нормам. Після реформ Солон в Афінах був остаточно оформлений полісний державний устрій. Він

ґрунтувався на раціональних (розумних) законах, його ідеологічна основа включала в себе уявлення про договірні відносини між громадянином і полісом, про правове виховання громадян у душі законслухняності та відповідній правокультурній орієнтації громадян. Тож, абсолютно у всі часи забезпечення національної безпеки та охорона прав і свобод людини і громадянина виділялись, як одні з ключових державних функцій, через що на їх реалізацію покладался найбільший обсяг ресурсів. Наприклад, вже за часів Древньої Греції відомі факти проведення цілих державних реформ, спрямованих на зміцнення охорони прав і законних інтересів громадян, а також безпеки життєдіяльності всієї нації¹. На території Стародавнього Риму забезпечення охорони прав і свобод, а також державної безпеки набуло не тільки юридичного обрамлення, але і інституціонального вираження. Зокрема, в Римі існувала ціла система урядовців, які здійснювали різноманітні повноваження, у тому числі виконували правоохоронні функції в сфері фінансів, військової справи, на політичній арені тощо. Зазвичай, це були виборні посади, які користувалися особливою увагою та повагою народу – магістрати².

На землях нашої країни життя пращурів набуло державних ознак за часів Київської Русі. Поряд із князівством було сформовано інституцію боярської ради (до неї увійшли феодали, вище духовенство, вона ухвалювала закони, розв'язувала проблеми війни та миру, судові та фінансові питання), а також віче – загальні збори військового населення. Князь мав своїх намісників у землях, які здійснювали адміністративне врядування та чинили суд. Безпосередньо суспільством керували виборні старости, які, власне, й розв'язували проблеми не тільки улаштування та організації спільного життя людей, а й виконували функції щодо забезпечення безпеки спільноти. Пізніше воєнна організація землі була об'єднана, і на чолі її став київський князь³.

Звичайно, досить важко провести паралель між стародавніми та сучасними тенденціями забезпечення державної безпеки та охорони людських прав, але архаїчний період показує, що основу даного напрямку діяльності держави складають відповідні закони та спеціальні суб'єкти державної влади, на яких покладаються особливі повноваження.

З набуттям незалежності для України як держави постало нагальне питання здійснення правоохоронної діяльності та підтримка національної безпеки. Незважаючи на довготривале перебування українських земель в складі Радянського Союзу, а до цього – Російської Імперії, в кінці ХХ століття вони стали територією суверенної країни, цілком самостійної в своїх

¹ Загуменна Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції. *Право і безпека*. 2022. №1 (84). С. 137.

² Холод Ю. А., Зайцев Л. О., Головка Б. Г. Текст лекції з навчальної дисципліни «Історія правоохоронних органів» обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за темою «Історія правоохоронних органів як навчальна дисципліна» 262 Правоохоронна діяльність. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023. С. 19–20.

³ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. В. О. Антонов; наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 61–63.

внутрішніх та зовнішніх відносинах, яка потребувала створення власного апарату державної влади.

На підставі Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII у 1991 році видається Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 №1427-XII, за текстом якої: «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, - продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, - виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, - здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави - України. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України»¹.

Виходячи зі складу Радянського Союзу, Україна успадкувала багато владно-державних інституцій (зберігши специфіку їх діяльності), а також особливості здійснення контролю за роботою всього правоохоронного сектору країни. Проте, обрання нового, демократичного вектору розвитку потребувало зміни концепції державного управління та виконання державних функцій. У зв'язку із цим, застаріла система Комітету державної безпеки України (далі – КДБ) зумовила неможливість його подальшого існування, передусім, через те, що це був репресивно-каральний, а не правоохоронний орган, орієнтований на подолання нових викликів та забезпечення національної безпеки у реаліях того часу. З метою виправлення цього негативного фактору було видано Постанову Верховної Ради України (далі – ВРУ) «Про створення Служби національної безпеки України»². Прийняття постанови стало відправною точкою у формуванні правового статусу та функціональної основи діяльності СБУ.

В 1992 році було прийнято Закон України «Про Службу безпеки України», який детально визначив: зміст правового статусу СБУ; сферу її діяльності і ключові функції; компетенцією та повноваження, службові завдання; специфіку кадрового та матеріально-технічного забезпечення; особливості взаємодії з громадськістю та органами державної влади, місцевого самоврядування; гарантії діяльності СБ України та її працівників; специфіку застосування державного примусу в роботі Служби і таке інше³.

Протягом наступних років, до 2008 року включно, СБУ розвивалась в плані внутрішньої діяльності, поступово відходячи від методів та форм роботи Комітету державної безпеки СРСР, а також структурно ліквідуючи

¹ Декларація про державний суверенітет України : Декларація від 16.07.1990 р. №55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. Ст. 429; Про проголошення незалежності України : Акт від 24.08.1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502

² Про створення Служби національної безпеки України : Закон від 20.09.1991 р. № 1581-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 689.

³ Про Службу безпеки України : Закон від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

застарілі системні елементи та створюючи нові. Наприклад, в цей період відбувається реорганізація СБ України, наслідком якої стало формування принципово нових правоохоронних та безпекових відомств. Від СБУ відділяються відомства охорони вищих посадових осіб, захисту інформації і спеціальних телекомунікаційних систем та розвідувальні органи¹.

Разом із ліквідацією окремих складових СБУ, в межах зазначеного часового відрізка керівництвом держави було приділено увагу важливості забезпечення антитерористичної діяльності СБ України, як пріоритетного аспекту національної безпеки. З метою підвищення ефективності роботи Служби у цьому напрямку видано Указ Президента України «Про створення Управління «А» Служби безпеки України» від 23.06.1994 №335/94 в межі спеціалізації якого увійшло: боротьба з тероризмом, захист учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів, припинення діяльності незаконних збройних формувань тощо².

З 2008 року розпочинається новий етап розвитку Служби безпеки України, характерним аспектом якого стало реформування відомства у зв'язку із новими викликами на геополітичній арені, посиленням тиску з боку Російської Федерації та її поступовим втручанням в суверенні інтереси країни, обрання нашою державою зовнішньополітичного курсу на приєднання до НАТО, а також необхідності у зв'язку із цим перейняття досвіду зарубіжних держав в сфері забезпечення національної безпеки та охорони прав і свобод населення. В цьому аспекті Рада національної безпеки і оборони України приймає Рішення «Про Концепцію реформування Служби безпеки України» від 15.02.2008, яким схвалює відповідну Концепцію³. Указом Президента України від 20.03.2008 №249/2008 останню було схвалено⁴.

Події 2014 року виявили багато прогалин в роботі Служби Безпеки України, які показали, що дане відомство не спроможне на високому рівні ефективно та якісно виконувати свої обов'язки та забезпечувати належний рівень національної безпеки. Численні корупційні скандали, випадки явного переходу на бік ворога співробітників СБУ на окупованих територіях Сходу держави, інертність дій щодо захисту прав і свобод громадян в аспекті гібридної війни, безпідставні випадки тиску на бізнес та перешкоджання законній господарській діяльності, – це все зумовило виникнення нових дискусій з приводу перебудови СБУ та обмеження її функціоналу за рахунок

¹ Сучасна діяльність Управління державної охорони України. Офіційний веб-сайт Управління державної охорони України. URL: <https://do.gov.ua/about/>; Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258; Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 8. Ст. 231.

² Про створення Управління «А» Служби безпеки України : Указ Президента України від 23.06.1994 р. № 335/94. *Офіційний вісник України*. 2010. № 9. Ст. 433.

³ Про Концепцію реформування Служби безпеки України : рішення від 15.02.2008 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 836.

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України» : Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 249/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 12.

виключення з компетенції даного відомства всіх напрямів діяльності, які безпосередньо не пов'язано із процесом підтримки національної безпеки.

З цією метою у 2019 році Президентом України було подано до ВРУ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України від 10.03.2020 № 3196. Проектом було визначено, що СБУ – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. На Службу безпеки України згідно із документом повинні покладатись такі завдання: 1) протидія розвідувально-підбивальній діяльності проти України, а також іншим загрозам державній безпеці України; 2) боротьба з тероризмом та кібертероризмом; 3) контррозвідувальний захист; 4) попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки, миру і безпеки людства, розповсюдження зброї масового ураження та інших злочинів, які становлять загрозу державній безпеці України; 5) охорона державної таємниці¹. На сьогоднішній день даний законопроект не прийнято та спрямовано на доопрацювання у відповідний комітет ВРУ, внаслідок чого викладені в ньому положення все ще мають концептуальний характер, але при цьому визначають досить широку перспективу перебудови СБУ та забезпечення її роботи згідно до існуючих реалій і викликів воєнного стану.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що розвиток Служби безпеки України відбувався протягом всього часу незалежності нашої держави, чітко відповідав демократичним зрушенням в її політиці, а також обраному європейсько-орієнтованому вектору розвитку. Історія побудови СБУ показала, що вище керівництво України прагне створити дієвий правоохоронний орган зі спеціальними повноваженнями, робота якого спрямовуватиметься, передусім, на забезпечення прав і свобод українського населення, а не його тотальний контроль. Зважаючи на це, зі структури Службу виокремлено відомства державної охорони, розвідки та забезпечення захисту інформації, за рахунок чого сформовано орган із чітким спектром функцій та повноважень. При цьому, на сьогоднішній день, СБУ все ще перебуває на етапі еволюції, адже нова геополітична ситуація та збройна агресія російської федерації щодо нашої країни, викликають необхідність зміни форм та методів роботи цього відомства. Окрім того, в контексті його реформування великого значення набувають наукові напрацювання, що дозволяють побудувати концептуально-теоретичні позиції з приводу векторів подальшого організаційно-правового розвитку Служби безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : проект Закону України від 10.03.2020 р. № 3196. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68347

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. В. О. Антонов; наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
2. Декларація про державний суверенітет України : Декларація від 16.07.1990 р. №55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. Ст. 429.
3. Загуменна Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції. *Право і безпека*. 2022. №1 (84). С. 133–142.
4. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.
5. Про Концепцію реформування Служби безпеки України : рішення від 15.02.2008 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 836.
6. Про проголошення незалежності України : Акт від 24.08.1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України» : Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 249/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 12.
8. Про Службу безпеки України : Закон від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
9. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 8. Ст. 231.
10. Про створення Служби національної безпеки України : Закон від 20.09.1991 р. № 1581-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 689.
11. Про створення Управління «А» Служби безпеки України : Указ Президента України від 23.06.1994 р. № 335/94. *Офіційний вісник України*. 2010. № 9. Ст. 433.
12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : проект Закону України від 10.03.2020 р. № 3196. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68347.
13. Сучасна діяльність Управління державної охорони України. Офіційний веб-сайт Управління державної охорони України. URL: <https://do.gov.ua/about/>.
14. Холод Ю. А., Зайцев Л. О., Головка Б. Г. Текст лекції з навчальної дисципліни «Історія правоохоронних органів» обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за темою «Історія правоохоронних органів як навчальна дисципліна» 262 Правоохоронна діяльність. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2024

Volodymyr V. STOROZHENKO,

Postgraduate Student

(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AS A LAW ENFORCEMENT AUTHORITY

The article is devoted to the fact that the events of 2014 revealed many gaps in the work of the Security Service of Ukraine, which showed that this department is not able to perform its duties effectively and efficiently at a high level and ensure an adequate level of national security. Numerous corruption scandals, cases of SBU employees clearly defecting to the enemy in the occupied territories of the East of the country, the inertness of actions to protect the rights and freedoms of citizens in the aspect of hybrid warfare, groundless cases of pressure on business and obstruction of legitimate economic activity - all this led to the emergence of new discussions with the reason for restructuring the SBU and limiting its functionality due to the exclusion from the competence of this department of all areas of activity that are not directly related to the process of supporting national security.

It was concluded that the development of the Security Service of Ukraine took place during the entire period of independence of our state, clearly corresponds to democratic shifts in its policy, as well as the chosen European-oriented vector of development. The history of the construction of the SBU has shown that the top leadership of Ukraine seeks to create an effective law enforcement agency with special powers, the work of which will be directed, first of all, to ensuring the rights and freedoms of the Ukrainian population, and not its total control. Taking this into account, the departments of state protection, intelligence and ensuring information protection were separated from the structure of the Service, due to which a body with a clear range of functions and powers was formed. At the same time, today the SBU is still at the stage of evolution, because the new geopolitical situation and the armed aggression of the Russian Federation against our country call for a change in the forms and methods of work of this agency.

Keywords: *historical and legal analysis, Security Service of Ukraine, establishment, development, law enforcement agencies.*

Олександр Іванович ЧЕРВЯКОВ,

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

РОЛЬ ПОЛІЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено на тому, що в умовах воєнного стану зазнала кардинального переосмислення діяльність поліції в напрямку забезпечення національної безпеки держави. В основі такого переосмислення лежать і попередні процеси реформування вітчизняних правоохоронних органів, зокрема в ході європейської та євроатлантичної інтеграції.

Зазначено, що проголошений у попередні роки вектор на євроінтеграцію з перших днів введення правового режиму воєнного стану забезпечив стійкість та злагодженість діяльності органів і підрозділів поліції в ході надання широкого кола послуг із допомоги населенню та виявлення загроз національній безпеці, зокрема в частині протидії колабораційній діяльності, а також сприяв максимально активній підтримці з боку європейських партнерів.

Акцентовано увагу на тому, що діяльність поліції із забезпечення національної безпеки держави зводиться до документування наслідків воєнних злочинів, розслідування фактів колабораційної діяльності, участі у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у тому числі ворожих артилерійських та ракетних обстрілів, а також забезпечення стримування збройної агресії проти України в ході безпосередньої участі у бойових діях стрілецьких бригад поліції, охорони повітряного простору держави під час знищення ворожих безпілотних літальних апаратів, посилення охорони державного кордону України підрозділами, сформованими зі здобувачів освіти та працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських тощо.

Стверджується, що надання поліції широкого кола повноважень у сфері забезпечення національної безпеки та відсічі збройній агресії має бути виключно тимчасовим, вимушеним кроком та не призводити до поступової мілітаризації вітчизняних правоохоронних органів, що загрожує здійсненню демократичного цивільного контролю над їх діяльністю та забезпеченню дотримання у їх повсякденній діяльності прав людини.

Зазначено, що в умовах воєнного стану поліція також виконує цілу низку завдань в ході забезпечення фінансової та інформаційної складової національної безпеки держави.

Ключові слова: забезпечення національної безпеки, поліція, воєнний стан, євроінтеграція, взаємодія з громадськістю, фінансова, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану зазнала кардинального переосмислення діяльність Національної поліції України (далі – поліції) в напрямку забезпечення національної безпеки держави. В основі такого переосмислення лежать і попередні процеси реформування вітчизняних правоохоронних органів, зокрема в ході європейської та євроатлантичної інтеграції. Адже станом на сьогодні інститут правоохоронних органів в Україні зазнав численних суттєвих змін шляхом реорганізації, реформування та модернізації як самих органів, так і концептуально – створення нової правоохоронної системи, метою якої є комплексне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, забезпечення безпеки держави та боротьба зі злочинністю¹. Водночас у будь-яких трансформаційних процесах, що відбуваються в суспільстві, проблема безперешкодного функціонування правоохоронної системи відіграє ключову роль², зокрема в контексті забезпечення національної безпеки держави.

Широке коло проблемних питань забезпечення національної безпеки України вітчизняними правоохоронними органами, зокрема і Національною поліцією України, досліджували такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. О. Бандурка, В. В. Безега, О. І. Безпалова, В. М. Гаращук, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, О. Ф. Кобзар, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, В. А. Ліпкан, М. В. Лошицький, О. М. Музичук, О. А. Падалка, А. І. Собакар, С. О. Шатрава та ін. Проте, слід бути свідомими того, що в умовах воєнного стану відбулася значна трансформація діяльності поліції, яка триває і зараз, втілюючись у все нових напрямках і формах забезпечення національної безпеки України, що окреслює потребу в проведенні все нових наукових досліджень даної сфери суспільних відносин.

Мета статті полягає в тому, щоб максимально розкрити всю багатогранність ролі поліції у забезпеченні національної безпеки України в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність євроінтеграції як світоглядної основи забезпечення стійкості діяльності органів і підрозділів поліції в ході виявлення загроз національній безпеці; сформулювати авторське розуміння діяльності поліції із забезпечення національної безпеки; розкрити зміст взаємодії поліції з громадськістю в ході забезпечення національної безпеки держави; окреслити коло завдань поліції в ході забезпечення фінансової і інформаційної складової національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Роль поліції у забезпеченні національної безпеки України в умовах воєнного стану є надзвичайно багатогранною. Проте, роль будь-якого суспільного процесу чи організації може бути зведена до зовнішньої та внутрішньої складової. Якщо зовнішня

¹ Zozulia I., Zozulia O. Ukrainian experience in innovative National police activities. *Middle European Scientific Bulletin*. 2021. № 16. P. 73.

² Okhrimenko I., Yevdokimova O., Shvets D., Pakhomova N., Fediy O. Police training or police education: View on the matter. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. № 9 (12). P. 129.

складова часто є мінливою, ситуаційно обумовленою, то внутрішнє формується роками та десятиліттями, залишаючись незмінною навіть в умовах кризових випробувань. Так, для вітчизняної поліції подібною внутрішньої складовою, закладеною в самому Законі України «Про Національну поліцію», є орієнтація на європейський простір. При цьому, як зазначає І. В. Зозуля, в ході осмислення діяльності вітчизняної поліції як європейської важливо враховувати такі основні реалії: 1. Національна поліція не може бути постійним бенефіціаром коштів і поліцейських технологій з Європейського Союзу – необхідно розвивати внутрішні людські, технічні та інтелектуальні ресурси та інтегруватися в правове коло поліцейської спільноти європейських країн на принципах рівноправного партнерства. Зазначена євроінтеграція повною мірою можлива лише після побудови належної економічної бази в державі; 2. Українська поліція набуде умовного статусу європейської лише тоді, коли її корпоративний менталітет і менталітет пересічного працівника поліції стане європейським. Іншими словами, Національна поліція України має не лише професійно «самоідентифікуватися» як європейська, а й бути визнаною такою. Будь-яке штучне нав'язування іміджу Європейської поліції без реальних змін не є перспективним¹.

Проголошений у попередні роки вектор на євроінтеграцію з перших днів введення правового режиму воєнного стану забезпечив стійкість та злагодженість діяльності органів і підрозділів поліції в ході надання широкого кола послуг із допомоги населенню та виявлення загроз національній безпеці, зокрема в частині протидії колабораційній діяльності, а також сприяв максимально активній підтримці з боку європейських партнерів. Так, за даними голови Консультативної місії ЄС в Україні Рольфа Холмбо «у 2023 році мандат КМЄС суттєво скоригували з огляду на агресивну війну Росії, так само як і статус України як кандидата на вступ до ЄС. Відтак, КМЄС консультує український уряд щодо реформ у сфері безпеки, які сприятимуть вступу України до ЄС, а також долучається до розслідувань воєнних злочинів на територіях, звільнених від російської окупації. Навчальні програми охоплюють широкий спектр тем, зокрема розслідування міжнародних злочинів, тактичну медицину, психологічну підтримку та стратегічні комунікації. Крім того, навчальні візити до таких установ, як Блю Хейвен у Роттердамі, Нідерланди, та Центр передового досвіду для підрозділів поліції стабільності у Віченці, Італія, дають можливість отримати цінні знання та досвід»².

В умовах воєнного стану роль поліції, органи і підрозділи якої входять до складу сектору безпеки і оборони, стає надзвичайно багатоплановою з точки зору забезпечення національної безпеки, яка розглядається нами як стан захищеності державного суверенітету,

¹ Zozulia I. V. Is the National Police of Ukraine European? *Forum Prava*. 2019. № 59. P. 30.

² Як ЄС допомагає Україні реформувати поліцію та систему правосуддя // Офіційний сайт Консультативної місії ЄС в Україні. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/how-the-eu-helps-ukraine-reform-police-and-justice/>

конституційного ладу, публічного порядку, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці від зовнішніх і внутрішніх загроз, від будь-яких проявів протиправних посягань, що досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, пропорційних загрозам національним інтересам України¹. Забезпечення національної безпеки є запорукою розвитку держави та її визнання на міжнародній арені².

З огляду на таке розуміння національної безпеки діяльність поліції із забезпечення останньої зводиться до документування наслідків воєнних злочинів, розслідування фактів колабораційної діяльності, участі у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у тому числі ворожих артилерійських та ракетних обстрілів, а також забезпечення стримування збройної агресії проти України в ході безпосередньої участі у бойових діях стрілецьких бригад поліції, охорони повітряного простору держави під час знищення ворожих безпілотних літальних апаратів, посилення охорони державного кордону України підрозділами, сформованими зі здобувачів освіти та працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських тощо.

При цьому, таку діяльність поліції неможливо повною мірою уявити без тісної взаємодії та координації з іншими органами та громадськістю. Як стверджують дослідниці А. Комзюк та О. Кириченко, повноваження поліції, які ґрунтуються на співпраці з громадськістю з метою запобігання правопорушенням і злочинам, є актуальною потребою сьогодення. Ефективне виконання поліцією професійних завдань у сфері охорони публічного порядку потребує посилення взаємодії з громадянами та громадськими об'єднаннями. Впроваджуючи інноваційні форми взаємодії, необхідно вдосконалювати та зміцнювати співпрацю поліції з громадськістю. Ініціатива, бажання змін та чітке розуміння поліцейськими того, що добре організована взаємодія поліції сприяє відновленню довіри громадян до поліції, сприяє зниженню рівня правопорушень та злочинності³. При цьому особливої важливості взаємодія з громадськістю набуває в ході забезпечення поліцією національної безпеки держави, розслідування воєнних злочинів, що потребує встановлення довірливих стосунків, побудованих на співпраці, з місцевою громадою, волонтерами, активістами, які спільними зусиллями можуть сприяти виявленню осіб, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією та добровільно погодилися обіймати адміністративні посади в її структурі.

Водночас варто зазначити, що надання поліції широкого кола

¹ Нікітін А. А. Діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 293.

² Komziuk V. T., Zahumenna Y. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*. 2023. № 15(1). С. 509.

³ Komziuk A., Kyrychenko O. Some aspects of the administrative and legal regulatory framework for interaction between the national police and the public. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 8 (306). P. 50.

повноважень у сфері забезпечення національної безпеки та відсічі збройній агресії має бути виключно тимчасовим, вимушеним кроком та не призводити до поступової мілітаризації вітчизняних правоохоронних органів, що загрожує здійсненню демократичного цивільного контролю над їх діяльністю та забезпеченню дотримання у їх повсякденній діяльності прав людини.

С. Friesendorf в ході дослідження афганського досвіду звертає увагу на небезпечність прискорення тенденції до створення воєнізованих сил безпеки, щоб допомогти заповнити прогалини в безпеці. Ця практика, відзначає науковець, є проблематичною з точки зору реформи сектору безпеки, оскільки реформа сектору безпеки спрямована на розмежуванні між військовими та поліцією та на сприянні цивільній поліції. Ліберально-демократична мета реформи сектору безпеки полягає в тому, щоб гарантувати ефективне забезпечення безпеки в демократичних рамках. У сучасній війні діють різні воєнізовані статутні та неофіційні збройні групи, які схильні порушувати права людини. Щоб переконатися, що громадяни відновлять довіру до сил безпеки, роль військових, а також воєнізованої поліції у внутрішній безпеці має бути обмежена. Демілітаризація є елементом реформи поліції, а також заходів, пов'язаних з реформою сектору безпеки, таких як роззброєння, демобілізація та реінтеграція. Нездатність демілітаризувати поліцію загрожує населенню відсутністю обмежень у застосуванні сили, що може виявитися неефективним і контрпродуктивним, відштовхуючи населення від поліції та підриваючи найважливіші відносини між поліцією та військовими¹.

Важливо зазначити, що в умовах воєнного стану поліція також виконує цілу низку завдань в ході забезпечення фінансової і інформаційної складової національної безпеки держави.

Так, у контексті забезпечення фінансової безпеки держави «правоохоронці зобов'язані сприяти посадовим особам органу державного фінансового контролю у виконанні ними службових обов'язків. У разі недопущення працівників органу державного фінансового контролю на територію підприємства, установи, організації, відмови у наданні документів для перевірки та інших протиправних дій органи Національної поліції за зверненням цих осіб негайно вживають відповідних заходів для припинення такої діяльності, забезпечення нормального проведення перевірки, охорони працівників органу державного фінансового контролю, документів і матеріалів, які перевіряються, а також вживають заходів до притягнення винних осіб до встановленої відповідальності»².

Щодо забезпечення інформаційної безпеки (кібербезпеки), то варто акцентувати увагу на тому, що інформаційна безпека загалом та кібербезпека зокрема є об'єктом захисту в тому числі і Національної поліції

¹ Friesendorf C. Paramilitarization and security sector reform: The Afghan National police. *International Peacekeeping*. 2011. № 18 (1). P. 79.

² Shopina I., Riadinska V. Interaction of national police with other subjects of ensuring state financial security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 4 (4). P. 378.

України. Основним органом Національної поліції, який безпосередньо пов'язаний із забезпеченням інформаційної безпеки, є Департамент кіберполіції, створений для участі у формуванні та реалізації державної політики щодо запобігання та боротьби з кримінальними правопорушеннями, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин, комп'ютерних систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Департамент виконує низку функцій щодо запобігання, виявлення та припинення правопорушень в інформаційній сфері, профілактичної роботи серед населення, участі у розробці законодавства щодо регулювання відносин у цій сфері¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що в умовах воєнного стану зазнала кардинального переосмислення діяльність поліції в напрямку забезпечення національної безпеки держави. В основі такого переосмислення лежать і попередні процеси реформування вітчизняних правоохоронних органів, зокрема в ході європейської та євроатлантичної інтеграції.

Проголошений у попередні роки вектор на євроінтеграцію з перших днів введення правового режиму воєнного стану забезпечив стійкість та злагодженість діяльності органів і підрозділів поліції в ході надання широкого кола послуг із допомоги населенню та виявлення загроз національній безпеці, зокрема в частині протидії колабораційній діяльності, а також сприяв максимально активній підтримці з боку європейських партнерів.

Діяльність поліції із забезпечення національної безпеки держави зводиться до документування наслідків воєнних злочинів, розслідування фактів колабораційної діяльності, участі у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у тому числі ворожих артилерійських та ракетних обстрілів, а також забезпечення стримування збройної агресії проти України в ході безпосередньої участі у бойових діях стрілецьких бригад поліції, охорони повітряного простору держави під час знищення ворожих безпілотних літальних апаратів, посилення охорони державного кордону України підрозділами, сформованими зі здобувачів освіти та працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських тощо.

При цьому надання поліції широкого кола повноважень у сфері забезпечення національної безпеки та відсічі збройній агресії має бути виключно тимчасовим, вимушеним кроком та не призводити до поступової мілітаризації вітчизняних правоохоронних органів, що загрожує здійсненню демократичного цивільного контролю над їх діяльністю та забезпеченню дотримання у їх повсякденній діяльності прав людини.

В умовах воєнного стану поліція також виконує цілу низку завдань в

¹ Makarchuk V., Nikitenko N., Dotsenko O., Kopan O., Kitsul S. Tasks and powers of the National police of Ukraine in ensuring information security of the state. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (37). P. 91.

ході забезпечення фінансової та інформаційної складової національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нікітін А. А. Діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 289–300.
2. Як ЄС допомагає Україні реформувати поліцію та систему правосуддя // Офіційний сайт Консультативної місії ЄС в Україні. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/how-the-eu-helps-ukraine-reform-police-and-justice/>
3. Friesendorf C. Paramilitarization and security sector reform: The Afghan National police. *International Peacekeeping*. 2011. № 18 (1). P. 79–95.
4. Komziuk A., Kyrychenko O. Some aspects of the administrative and legal regulatory framework for interaction between the national police and the public. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 8 (306). P. 47–51.
5. Komziuk V. T., Zahumenna Y. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*. 2023. № 15(1). С. 509–520.
6. Makarchuk V., Nikitenko N., Dotsenko O., Kopan O., Kitsul S. Tasks and powers of the National police of Ukraine in ensuring information security of the state. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (37). P. 86–92.
7. Okhrimenko I., Yevdokimova O., Shvets D., Pakhomova N., Fediy O. Police training or police education: View on the matter. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. № 9 (12). P. 129–136.
8. Shopina I., Riadinska V. Interaction of national police with other subjects of ensuring state financial security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 4 (4). P. 375–379.
9. Zozulia I., Zozulia O. Ukrainian experience in innovative National police activities. *Middle European Scientific Bulletin*. 2021. № 16. P. 73–75.
10. Zozulia I. V. Is the National Police of Ukraine European? *Forum Prava*. 2019. № 59. P. 30–39.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2024

Oleksandr Iv. CHERVYAKOV,

PhD in Law

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE OF THE POLICE IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article emphasizes that in the conditions of martial law, the activities of the police in the direction of ensuring the national security of the state underwent a radical rethinking. This rethinking is based on previous processes of reforming

domestic law enforcement agencies, in particular during European and Euro-Atlantic integration.

It is noted that the vector for European integration announced in previous years from the first days of the introduction of the legal regime of martial law ensured the stability and coherence of the activities of police bodies and units in the course of providing a wide range of services to help the population and identify threats to national security, in particular in terms of countering collaborative activities, and also contributed to maximum active support from European partners.

Attention is focused on the fact that the activities of the police in ensuring the national security of the state are reduced to documenting the consequences of war crimes, investigating the facts of collaborative activities, participating in the liquidation of the consequences of emergency situations, including enemy artillery and missile attacks, as well as ensuring the deterrence of armed aggression against Ukraine in the course of direct participation in combat operations of police rifle brigades, protection of the state's airspace during the destruction of enemy unmanned aerial vehicles, strengthening of the protection of the state border of Ukraine by units formed from students and employees of higher education institutions with specific training conditions that train police officers, etc.

It is argued that granting the police a wide range of powers in the field of ensuring national security and repelling armed aggression should be an exclusively temporary, forced step and not lead to the gradual militarization of domestic law enforcement agencies, which threatens the implementation of democratic civilian control over their activities and ensuring compliance in their daily activities human rights

It is noted that in the conditions of martial law, the police also perform a number of tasks in the course of ensuring the financial and informational component of the state's national security.

Key words: *ensuring national security, police, martial law, European integration, interaction with the public, financial, information security.*

Володимир Васильович ЮР'ЄВ*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)***СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В
ДЕРЖАВІ ТА МІСЦЕ І ОСОБЛИВОСТІ У НІЙ ВІЙСЬКОВИХ ДЕРЖАВНИХ
АДМІНІСТРАЦІЙ**

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «суб'єкти забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні». Розкрито положення норм чинного законодавства, на основі чого сформовано авторський підхід щодо визначення кола відповідних суб'єктів. Акцентовано увагу на тому, що військові державні адміністрації займають особливе місце в системі суб'єктів забезпечення режиму воєнного стану.

Наголошено, що суб'єкти забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні – це сукупність спеціально уповноважених органів державної влади (в особі їх посадових осіб), які відповідно до норм чинного законодавства наділені особливим правовим статусом (набором спеціальних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків), що дає їм можливість здійснювати різноманітні юридичні, організаційні, матеріально-технічні, інформаційні, фінансово-економічні та інші засоби, спрямовані на формування та підтримку умов для ефективного функціонування відповідного правового режиму.

Аргументовано, що на сьогоднішній день існує багато цілком різноманітних за своїм правовим статусом, але активно взаємодіючих між собою в процесі виконання функціональних завдань, суб'єктів забезпечення воєнного стану в Україні. Кожен з них має власну юридичну роль у створенні та підтримці умов роботи досліджуваного правового режиму.

Обґрунтовано, що відмінністю саме військових адміністрацій від інших суб'єктів є те, що вони уповноважені забезпечувати не тільки умови та інші аспекти функціонування механізму воєнного стану в цілому, але також процес реалізації заходів цього правового режиму, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Ця унікальна ознака свідчить про концентрацію в правовому статусі військових адміністрацій всієї повноти публічної влади в межах території, на якій введено правовий режим воєнного стану, адже вони відповідають і за навколишню організацію останнього, і за практичну реалізацію його механізму.

Ключові слова: *воєнний стан, правовий режим, правовий статус, суб'єкти, військові адміністрації.*

Постановка проблеми. *Розпочата російською федерацією повномасштабна війна змусила українського законодавця змінити підхід до забезпечення функціонування всього державного механізму. В основу*

роботи останнього було закладено особливий правовий режим воєнного стану. Забезпечення належної роботи останнього є фактично неможливим без роботи низки суб'єктів, які представлені низкою спеціально уповноважених органів державної влади та їх посадових осіб. Кожен суб'єкт наділений своїм, особливим правовим статусом, що дає їм можливість підтримувати законне, правильне та ефективне функціонування правового режиму воєнного стану.

В останні роки низка проблемних питань, присвячених проблемі функціонування правового режиму воєнного стану неодноразово ставали предметом теоретико-правових оглядів. Так, юридичні засади відміченої категорії аналізувались в працях О. А. Гусарова, А. Т. Комзюка, О. П. Мандрика, Т. П. Мінки та інших. В свою чергу особливості суб'єктного складу реалізації даного правового режиму розкривались в працях В. О. Голуба, С. О. Кириченко, С. О. Кузнichenko, М. М. Лобко та ін. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження системи суб'єктів забезпечення режиму воєнного стану в державі та місце і особливості у ній військових державних адміністрацій.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити місце та особливості військових державних адміністрацій у системі суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану. Досягнення даної мети потребує вирішення наступних завдань: розкрити сутність понять «суб'єкт» та «суб'єкт права»; визначити зміст категорії «суб'єкт забезпечення режиму воєнного стану»; виділити коло відповідних суб'єктів та надати змістовну характеристику їх правовому статусу.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто зазначити, що поняттям «суб'єкт» активно оперували ще в часи античної філософії, де ним («*subjectus*») позначали те, що лежить внизу, знаходиться в основі¹. Представники правової теорії відходять від постулату «суб'єкт – це людина», характеризуючи даним терміном також юридичних осіб. Про це, зокрема, йдеться у Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученко, в якій категорія «суб'єкт права» розкривається, як фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин. Особа фізична є індивідуальним, а особа юридична – колективним суб'єктом права².

Поряд із енциклопедичним тлумаченням, існують окремі наукові визначення. Наприклад, як зазначає В. В. Шуба, суб'єкт права – це носій передбачених правовими нормами суб'єктивних прав та обов'язків, що має потенційну можливість участі у правовідносинах³. С. В. Єрохін наголошує,

¹ Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. С. 199; Прокопенко О. Ю. Що до визначення поняття «суб'єкт забезпечення правопорядку в регіоні». *Право і безпека*. 2016. №1 (60). С. 59.

² Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998 Т. 5: П–С. 2003. С. 680.

³ Шуба В. В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти : дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2006. С. 81; Чумак В. В.

що суб'єкт права – це фізична чи юридична особа, яка має передбачені правовими нормами права та обов'язки. Реалізуючи ці права та обов'язки, вона може стати учасником правових відносин¹. В. О. Котюк констатує: суб'єкт права – це особа, яка реально здатна брати участь у правовідносинах, має властивості суб'єкта права в силу юридичних норм². Тож, суб'єктом права може бути як фізична, так і юридична особа, яка володіє відповідними правами та обов'язками, що є елементом її правового статусу, який вона має можливість повноцінно реалізовувати. Користуючись своїми правовими можливостями та виконуючи обов'язки суб'єкти права вступають між собою у суспільно-правові відносини.

Таким чином, суб'єкти забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні – це сукупність спеціально уповноважених органів державної влади (в особі їх посадових осіб), які відповідно до норм чинного законодавства наділені особливим правовим статусом (набором спеціальних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків), що дає їм можливість здійснювати різноманітні юридичні, організаційні, матеріально-технічні, інформаційні, фінансово-економічні та інші засоби, спрямовані на формування та підтримку умов для ефективного функціонування відповідного правового режиму.

Так, першими суб'єктами варто назвати Верховну Раду України (далі – ВР), Президента України (далі – Президент) та Раду національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), які відповідають за законодавче забезпечення правового режиму воєнного стану. Введення воєнного стану породжує багато додаткових питань, які потребують законодавчого обґрунтування та регулювання, наприклад: мобілізація, мобілізаційна підготовка, особливості трудової діяльності працівників органів державної влади, соціальне забезпечення військовослужбовців та інших, прирівняних до них осіб тощо. Досить часто, в царині зазначених та інших важливих проблематик або відсутній належний законодавчий фундамент в цілому, або він є непристосований до умов воєнного стану та потребує перебудови. Так, в 2024 році було прийнято новий закон з питань мобілізації та мобілізаційної підготовки, адаптований до реалій війни із російською федерацією³.

Попереднім етапом прийняття законів у військовій та інших сферах, є законопроектна робота, якою займаються Комітети ВРУ. Відповідно до Постанови ВРУ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 29.08.2019 №19-IX на

Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. С. 212.

¹ Єрохін С. В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. С. 38

² Котюк В. О. Теорія права : Курс лекцій. К. : Вентурі, 1996. С. 70; Максименко Н. О. Правове регулювання нормування праці державних службовців в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2010. С. 53.

³ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

сьогоднішній день в парламенті функціонує Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки, який реалізує законопроектну роботу в сфері правового режиму державного кордону, воєнного та надзвичайного стану, а також суміжних питань віднесених до його сфери відання: а) державна політика у сферах національної безпеки і оборони; б) законодавче забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони, у тому числі щодо впровадження принципів і стандартів Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в НАТО; в) демократичний цивільний контроль; г) оборонно-промисловий комплекс; г) державна система страхового фонду документації тощо¹.

До суб'єктів забезпечення воєнного стану в державі також відноситься Кабінет Міністрів України (далі – КМУ, Уряд). На рівні із ВРУ та Президентом, це також вища інституція влади, яка відповідно до статті 12-1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Уряд: «1) працює відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану; 2) розробляє та вводить в дію План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася; 3) організовує та здійснює керівництво центральними та іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану; 4) після початку збройного конфлікту здійснює заходи щодо створення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права безпечних зон, організованих у спосіб, який дає змогу забезпечити захист цивільних осіб; 5) визначає особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників і замовників від воєнних загроз»².

Допоміжними суб'єктами в питанні забезпечення воєнного стану, які здійснюються цільову діяльність згідно Конституції та законодавства, але при цьому можуть в окремих випадках залучатись до виконання завдань правового режиму воєнного стану, створення умов його належного функціонування та реалізації окремих адміністративно-правових засобів виступають правоохоронні органи та органи місцевого самоврядування. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до переліку перших відомств відносить: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції³. В

¹ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 28.08.2019 р. № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2015. № 28. ст. 1509.

³ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993

умовах воєнного стану, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» допускається за рішенням РНБО залучати правоохоронні органи до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, згідно з їх призначенням та специфікою діяльності¹. В свою чергу, за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» останнє тлумачиться як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самотійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України².

Наступну групу складають суб'єкти безпосереднього забезпечення правового режиму воєнного стану для яких цей напрям діяльності є головним, або одним з ключових. Першими є військові адміністрації – тимчасові органи влади, що створюються на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом. Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. У районі, області військові адміністрації утворюються у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/96-ВР строки або припинення їх повноважень згідно із законом, або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій³.

№3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №11. Ст. 50.

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2015. № 28. Ст. 1509.

² Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості*

Другим суб'єктом даної групи є військове командування, якому згідно до статті 3 Закону надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану. Військове командування, в межах повноважень, визначених законодавством України та Указом Президента України про введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, затвердженим Верховною Радою України, видає обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану¹.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день існує багато цілком різноманітних за своїм правовим статусом, але активно взаємодіючих між собою в процесі виконання функціональних завдань, суб'єктів забезпечення воєнного стану в Україні. Кожен з них має власну юридичну роль у створенні та підтримці умов функціонування досліджуваного правового режиму. Тож, на нашу думку, можна виділити: 1) суб'єкти нормативно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану – Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Комітети Верховної Ради України, які відповідають за легалізацію правового режиму воєнного стану та удосконалення його нормативно-правової основи; 2) суб'єкти організаційного забезпечення роботи державного апарату в умовах воєнного стану – Кабінет Міністрів України та підпорядковані його міністерства; 3) допоміжні суб'єкти забезпечення воєнного стану – правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, що ситуативно залучаються до відповідних заходів; 4) суб'єкти безпосереднього забезпечення воєнного стану – військові адміністрації, військово-командування, для яких забезпечення належних умов дії воєнного стану складає частину основного функціоналу.

У підсумку варто зауважити, що відмінністю саме військових адміністрацій від інших суб'єктів є те, що вони уповноважені забезпечувати не тільки умови та інші аспекти функціонування механізму воєнного стану в цілому, але також процес реалізації заходів цього правового режиму, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Ця унікальна ознака свідчить про концентрацію в правовому статусі військових адміністрацій всієї повноти публічної влади в межах території, на якій введено правовий режим воєнного стану, адже вони відповідають і за навколишню організацію останнього, і за практичну реалізацію його механізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Верховної ради України. 2015. № 28. Ст. 1509.

¹ Там само.

1. Єрохін С. В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 180 с.
2. Котюк В. О. Теорія права : Курс лекцій. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
3. Максименко Н. О. Правове регулювання нормування праці державних службовців в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2010. 193 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 №3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №11. Ст. 50.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
7. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
8. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 28.08.2019 р. № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2015. № 28. Ст. 1509.
10. Прокопенко О. Ю. Щодо визначення поняття «суб'єкт забезпечення правопорядку в регіоні». *Право і безпека*. 2016. №1 (60). С. 58–63.
11. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.
12. Шуба В. В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти : дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2006. С. 81.
13. Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998 Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2024

Volodymyr V. YURYEV,
Phd in Law
(*Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine*)

**THE SYSTEM OF SUBJECTS ENSURING THE REGIME OF MARTIAL STATE
IN THE STATE AND THE LOCATION AND CHARACTERISTICS OF MILITARY**

STATE ADMINISTRATIONS IN IT

It is emphasized that the subjects of ensuring the legal regime of martial law in Ukraine are a set of specially authorized bodies of state power (represented by their officials), which, in accordance with the norms of the current legislation, are endowed with a special legal status (a set of special subjective rights and legal obligations relations), which gives them the opportunity to implement various legal, organizational, material and technical, informational, financial and economic and other means aimed at forming and maintaining conditions for the effective functioning of the relevant legal regime.

It is argued that today there are many subjects of martial law enforcement in Ukraine, which are quite diverse in terms of their legal status, but actively interact with each other in the process of performing functional tasks. Each of them has its own legal role in creating and maintaining the working conditions of the studied legal regime.

It is substantiated that the difference between military administrations and other subjects is that they are authorized to ensure not only the conditions and other aspects of the functioning of the martial law mechanism as a whole, but also the process of implementing the measures of this legal regime, provided for by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law ". This unique feature testifies to the concentration in the legal status of military administrations of all the fullness of public power within the territory where the legal regime of martial law has been introduced, because they are responsible for both the surrounding organization of the latter and the practical implementation of its mechanism.

Key words: *martial law, legal regime, legal status, subjects, military administrations.*

Микола Леонідович ПАХНІН,

доктор юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

РОСІЙСЬКА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті наголошено на тому, що в українських реаліях дана проблема набуває особливого значення з огляду на те, що саме інформаційна сфера стає ареною найзапекліших протистоянь демократичного світу з російським агресором, який протягом всієї своєї історії намагався спотворювати, викривляти, знищувати найвидатніші надбання та пам'ятки вітчизняної історії та культури.

Зазначено, що дезінформація виступає принципово важливим викликом для української державності, а також вітчизняної кримінології з огляду на те, що дезінформація та пропаганда використовуються державою-агресором для виправдання вчинення воєнних злочинів на території України, формування ідейно-світоглядного підґрунтя для вчинення таких злочинів, а також поширення викривлених суспільно-моральних переконань, що спонукають окремих громадян України до колабораціонізму. Ці дії держави-агресора спрямовані на нівелювання вітчизняних інститутів соціальної пам'яті, фальсифікацію національної пам'яті, знищення української політичної нації, поступове «вимішування» національної ідентичності.

Наголошено, що держава-агресор намагається всіма силами та наявними засобами знищувати інтелектуальний потенціал української нації, атакуючи музеї, культурні пам'ятки та заклади вищої освіти. Позбавлене інтелектуального, ідейно-культурного, творчого підґрунтя населення стає максимально відкритим для впливу інформаційно-психологічних операцій та дезінформації. Саме глибокі знання, багатогранність мислення є основою медіаграмотності. Адже стратегії дезінформації, що насичують політико-правовий простір держави-агресора, прагнуть максимального спрощення багатоплановості життя.

Стверджується, що особливій важливості в таких умовах набувають соціальні ініціативи, наукові проекти, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення, а також об'єднання провідних науковців, політиків, громадських, творчих діячів навколо спільного осмислення проблем у даній сфері та генерації ідей, спрямованих на пошук шляхів їх вирішення, зокрема ініціатива «Зраду скасовано».

Ключові слова: російська дезінформація, пропаганда, масова культура, інтелектуальний потенціал, засоби масової інформації, медіаграмотність.

Постановка проблеми. В українських реаліях проблема поширення російської дезінформації набуває особливого значення з огляду на те, що саме інформаційна сфера стає ареною найзапекліших протистоянь демократичного світу з російським агресором, який протягом всієї своєї історії намагався спотворювати, викривляти, знищувати найвидатніші надбання та пам'ятки вітчизняної історії та культури.

Наразі в умовах триваючої агресії російська дезінформація спрямована на поширення конкретних наративів і маніпулювання масовою свідомістю. Дезінформація передбачає навмисне створення оманливого та маніпулятивного контенту, часто у формі штучно створених фейків. Інформаційне поле України стало основним полем реалізації тактики гібридної війни Росії, яка включає дезінформацію, пропаганду та фейки. Щоб ефективно протистояти цій тактиці, суспільство має розвивати навички критичного мислення та медіаграмотності задля розпізнавання та критичного оцінювання інформації¹.

Дезінформаційна діяльність є невід'ємною частиною інформаційно-психологічної війни російської федерації, а раніше Радянського Союзу (у сприйнятті росіянами інформаційного захисту) із західним світом. Ефективне маніпулювання громадськими настроями в Європі в бажаному для москви напрямку йде на користь загальним заявленим зовнішньополітичним цілям російської держави. Незважаючи на накопичений протягом десятиліть великий досвід європейської розвідки та урядів, російська дезінформація все ще є ефективним інструментом завдяки появі нових оперативних можливостей².

З огляду на це дезінформація виступає принципово важливим викликом для української державності, а також вітчизняної кримінології з огляду на те, що дезінформація та пропаганда використовуються державою-агресором для виправдання вчинення воєнних злочинів на території України, формування ідейно-світоглядного підґрунтя для вчинення таких злочинів, а також поширення викривлених суспільно-моральних переконань, що спонукають окремих громадян України до колабораціонізму.

Стан дослідження теми. Окремим проблемам кримінологічного осмислення феномену злочинності в інформаційному просторі присвячені ґрунтовні наукові праці О. М. Бандурки, А. Б. Благої, А. П. Буценка, О. Ю. Водянікова, О. В. Волошенюка, О. М. Литвинова, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова, С. В. Шевчука, О. В. Щербанюка та інших науковців. Водночас останнім часом в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну особливої актуальності набуває осмислення проблеми дезінформації в контексті розгортання на території України поряд з російськими окупаційними військами також і інформаційно-

¹ Voitovych N., Imbirovska-Syvakijska L. The spread of Russian disinformation within the Ukrainian information field. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2023. № 21 (2). P. 197.

² Jez P. Modern disinformation activity of the Russian Federation and examples of its neutralization. *Res Polticae*. 2023. № 15. P. 87

психологічних операцій, спрямованих на формування ідейно-світоглядного підґрунтя для виправдання вчинення воєнних злочинів на території України, а також поширення викривлених суспільно-моральних переконань, що спонукають окремих громадян України до колабораціонізму, що зумовлює необхідність проведення нових наукових досліджень, спрямованих на осмислення цих нових викликів.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність російської дезінформації як виклику для Української Державності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути дезінформацію як ключовий аспект військової стратегії росії; дослідити положення міжнародних документів та українських нормативно-правових актів, що підкреслюють важливість протидії дезінформації; проаналізувати масову культуру як середовище поширення різноманітних проявів дезінформації та розкрити значний вплив у цьому контексті соціальних ініціатив громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Н. Кондратенко та М. Журавльова в ході ретельного аналізу російських телепрограм, змісту інформаційних повідомлень у пропагандистських телеграм-каналах стверджують, що «від 70 до 88% змісту досліджуваних телепередач виявилися антиукраїнською пропагандою, яка систематично розповсюджується й через альтернативні канали (соцмережі, телеграм-канали, вебплатформи тощо); на російському телебаченні щонайменше з 2014 року просували специфічні наративи та мовні маркери про Україну. Пропагандисти успішно впливають на громадську думку за допомогою низки інструментів: інформаційної ізоляції, створення інформаційної «бульбашки», конструювання системи взаємопов'язаних наративів, використання специфічного глосарія та емоційного тиску на аудиторію¹.

О. Полегкий у цьому контексті зазначає, що дезінформація та пропаганда є ключовими аспектами військової стратегії росії, оскільки вона використовує інформаційне середовище, щоб виправдати свої дії в міжнародній політиці як усередині країни, так і за кордоном, і змусити аудиторію мимоволі підтримувати її дії. Росія задіяла весь свій пропагандистський апарат, використовуючи відкриті та приховані засоби масової інформації та засоби дезінформації, щоб виправдати вторгнення та спробу знищити міжнародну підтримку України².

Ці дії держави-агресора спрямовані на нівелювання вітчизняних інститутів соціальної пам'яті, фальсифікацію національної пам'яті, знищення української політичної нації, поступове «вимішування» національної ідентичності.

Водночас проблема дезінформації у загальносвітовому масштабі була

¹ Дослідження «Російські пропагандисти мають нести відповідальність за вчинені проти України злочини» // Internews Ukraine: сайт. URL: <https://internews.ua/opportunity/rosijski-propagandisti-mayut-nesti-vidpovidalnist-za-vchineni-proti-ukrayini-zlochiny>.

² Polegkyi O. Russian disinformation and propaganda before and after the invasion of Ukraine. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2023. № 21(1). P. 91.

визначена у Резолюції A/HRC/49/L.31/Rev.1 Генеральної Асамблеї ООН, у якій з-поміж іншого зазначається, що дезінформація може бути розроблена та поширена таким чином, щоб вводити в оману, а також порушувати та зловживати правами людини, включаючи недоторканність приватного життя та свободу осіб шукати, отримувати та поширювати інформацію, у тому числі під час надзвичайних ситуацій, криз та збройних конфліктів, коли така інформація є життєво важливою; кампанії дезінформації можуть використовуватися для паплюження окремих осіб і груп, загострення соціального розколу, сіяння розбрату, поляризації суспільств, поширення ненависті, расизму, ксенофобії, негативних стереотипів і стигматизації, а також для розпалювання насильства, дискримінації та ворожнечі; дезінформація є загрозою для демократії, яка може пригнічувати політичну участь, породжувати або поглиблювати недовіру до демократичних інститутів і процесів та перешкоджати реалізації інформованої участі в політичних і громадських справах¹.

Окрім значних зусиль, яких докладає Україна до висвітлення проблеми дезінформації з боку РФ на міжнародному рівні, варто зазначити, що і на рівні кримінального та кримінального процесуального законодавства відбуваються певні зрушення в частині протидії дезінформації та запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій в умовах воєнного стану. Так, було прийнято закони: «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» з питання підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137-IX від 15 березня 2022 року та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24 березня 2022 року².

Водночас поживним середовищем для проявів дезінформації є не парламенти, не міжнародні конференції, а масова культура, глибоко вкорінена у повсякденних практиках і поширювана в різних сферах життєдіяльності суспільства. Міхаель Крістенсен стверджує, що сучасний політичний дискурс щодо дезінформації в Інтернеті у багатьох випадках ґрунтується на припущеннях про небезпеку масової культури, витоки яких беруть свій початок у теоріях масового суспільства середини двадцятого століття. Щоб зрозуміти, як теорія масового суспільства сформувала сучасні дискусії про дезінформацію, науковець досліджує визначення проблеми урядом Канади з точки зору безпеки, регулювання та медіаграмотності, підкреслюючи, що офіційні дискурси дезінформації надмірно підкреслюють

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/HRC/49/L.31 Rev.1 від 30 березня 2022 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g22/296/55/pdf/g2229655.pdf>.

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>; Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text>.

роль поведінкових маніпуляцій з боку іноземних акторів і технологічних компаній і недооцінюють глибші соціально-структурні фактори, які виражають наративи дезінформації¹.

Окремі науковці звертають увагу на те, що прийняття рішень, включаючи голосування, купівлю та іншу поведінку обмежено наявною інформацією. Державні та недержавні актори використовують інформаційні операції, щоб спробувати використати інформаційні обмеження, щоб впливати, маніпулювати, перешкоджати, корумпувати або узурпувати здатність ключових впливових осіб, масової аудиторії та непрофесіоналів приймати рішення. Одним із способів досягнення цих цілей є поширення дезінформації за допомогою кібероперацій. На рівні масової аудиторії та непрофесіоналів (на відміну від ключових впливових осіб) дезінформація може поширюватися дуже швидко. Населення на цих двох рівнях більш сприйнятливим до дезінформації, адже у цьому середовищі відкритого доступу важко контролювати та виявляти дезінформацію. У результаті люди, які піддаються впливу дезінформації, можуть розвинути когнітивні схеми, які, у свою чергу, можуть обмежити їхній майбутній пошук інформації. Пошук інформації – це когнітивна вправа, яка застосовується, коли люди стикаються з невизначеністю. Але когнітивна схема, на яку впливає дезінформація, може призвести до організаційної дисфункції або може ввести в оману непрофесіоналів, які приймають рішення в повсякденній діяльності, наприклад, при голосуванні, на користь противника².

Саме з огляду на це держава-агресор намагається всіма силами та наявними засобами знищувати інтелектуальний потенціал української нації, атакуючи музеї, культурні пам'ятки та заклади вищої освіти. Саме в цих центрах науки та освіти генеруються ідеї, пропонуються нестандартні підходи до розв'язання проблем, формуються майбутні лідери нації, функціонують наукові школи, здатні активно підтримувати розвиток економіки та впровадження інституційних реформ у державі. Позбавлене інтелектуального, ідейно-культурного, творчого підґрунтя населення стає максимально відкритим для впливу інформаційно-психологічних операцій та дезінформації. Саме глибокі знання, багатогранність мислення є основою медіаграмотності. Адже стратегії дезінформації, що насичують політико-правовий простір держави-агресора, прагнуть максимального спрощення багатоплановості життя.

У цьому контексті помітну роль відіграють засоби масової інформації. Так, «на сайті російського державного міжнародного інформаційного агентства «РІА Новості» 3 квітня 2022 року було оприлюднено статтю «Что Россия должна сделать с Украиной», де зазначено, що «денацифікація»

¹ Christensen M. Disinformation and the return of mass society theory. *Canadian Journal of Communication*. 2022. № 47 (4). P. 621.

² Canan M., Warren R. Cognitive Schemas and Disinformation Effects on Decision Making in lay Populations. In: 13th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICWS). Washington, 08-09 March 2018. P. 101.

українців полягає у перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (придушенням) нацистських установок та жорсткою цензурою: не лише у політичній сфері, але обов'язково також у сфері культури та освіти. В цій публікації вказано, що «денацифікація» неминуче буде й «деукраїнізацією» - відмовою від розпочатого ще радянською владою масштабного штучного роздмухування етнічного компонента самоідентифікації населення територій історичних Малоросії та Новоросії. Автор цього пропагандистського матеріалу стверджує, що «дебандеризації» буде самої по собі недостатньо для «денацифікації» – «бандерівський» елемент є лише виконавцем і ширмою, маскуванням для європейського проєкту нацистської України¹.

Варто бути свідомими того, що загарбницьким планам держави-агресора, проголошеним на початку збройного вторгнення, так і не судилося реалізуватися, проте російська пропагандистська машина все ще намагається посіяти в українському суспільстві насіння внутрішньої ворожнечі за допомогою механізмів дезінформації. Слід погодитися з окремими науковцями, які стверджують, що у контексті міжнародних злочинів дезінформація, починаючи від вибіркового повідомлення фактів, навмисного неправильного опису подій і супротивників або навіть відвертих вигадок і брехні, є живильним середовищем, у якому може процвітати підбурювання до вчинення насильства. Хоча поширення такої брехні не є прямим заклик до вчинення фізичного насильства, воно тим не менш сіє насіння масових звірств².

На початку даної статті вже зверталася увага на те, щоб ефективно протистояти російській дезінформації, суспільство має розвивати навички критичного мислення та медіаграмотності. Ці навички є надзвичайно цінними в сучасному насиченому інформаційними потоками суспільстві, особливо в українських реаліях, де дані потоки часто намагаються штучно викривити на рівні ворожих інформаційно-психологічних операцій.

З огляду на це особливої важливості набувають соціальні ініціативи, наукові проєкти, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення, а також об'єднання провідних науковців, політиків, громадських, творчих діячів навколо спільного осмислення проблем у даній сфері та генерації ідей, спрямованих на пошук шляхів їх вирішення. Прикладом подібної ініціативи слугує проєкт «Зраду скасовано», сутність якого полягає у протидії російській агресії у кіберпросторі та боротьбі з дезінформацією в ході висвітлення у соціальних мережах експертних позицій представників української інтелектуальної еліти відносно актуальних економічних, історичних, політичних проблем, які найбільш часто стають об'єктом російської дезінформації.

¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постанова Верховної Ради України 14 квітня 2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

² Holvoet M. International Criminal Liability for Spreading Disinformation in the Context of Mass Atrocity. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. № 20 (1). P. 223.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що в українських реаліях дана проблема набуває особливого значення з огляду на те, що саме інформаційна сфера стає ареною найзапекліших протистоянь демократичного світу з російським агресором, який протягом всієї своєї історії намагався спотворювати, викривляти, знищувати найвидатніші надбання та пам'ятки вітчизняної історії та культури.

Дезінформація виступає принципово важливим викликом для української державності, а також вітчизняної кримінології з огляду на те, що дезінформація та пропаганда використовуються державою-агресором для виправдання вчинення воєнних злочинів на території України, формування ідейно-світоглядного підґрунтя для вчинення таких злочинів, а також поширення викривлених суспільно-моральних переконань, що спонукають окремих громадян України до колабораціонізму. Ці дії держави-агресора спрямовані на нівелювання вітчизняних інститутів соціальної пам'яті, фальсифікацію національної пам'яті, знищення української політичної нації, поступове «вимішування» національної ідентичності.

Держава-агресор намагається всіма силами та наявними засобами знищувати інтелектуальний потенціал української нації, атакуючи музеї, культурні пам'ятки та заклади вищої освіти. Позбавлене інтелектуального, ідейно-культурного, творчого підґрунтя населення стає максимально відкритим для впливу інформаційно-психологічних операцій та дезінформації. Саме глибокі знання, багатогранність мислення є основою медіаграмотності. Адже стратегії дезінформації, що насичують політико-правовий простір держави-агресора, прагнуть максимального спрощення багатоплановості життя.

Особливої важливості в таких умовах набувають соціальні ініціативи, наукові проєкти, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення, а також об'єднання провідних науковців, політиків, громадських, творчих діячів навколо спільного осмислення проблем у даній сфері та генерації ідей, спрямованих на пошук шляхів їх вирішення, зокрема ініціатива «Зраду скасовано».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дослідження «Російські пропагандисти мають нести відповідальність за вчинені проти України злочини» // Internews Ukraine: сайт. URL: <https://internews.ua/opportunity/rosijski-propagandisti-mayut-nesti-vidpovidalnist-za-vchineni-proti-ukrayini-zlochini>.

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text>.

3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії

кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.

4. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постанова Верховної Ради України 14 квітня 2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>.

5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/HRC/49/L.31 Rev.1 від 30 березня 2022 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g22/296/55/pdf/g2229655.pdf>.

6. Canan M., Warren R. Cognitive Schemas and Disinformation Effects on Decision Making in lay Populations. In: 13th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICCWS). Washington, 08-09 March 2018. P. 101–110.

7. Christensen M. Disinformation and the return of mass society theory. *Canadian Journal of Communication*. 2022. № 47 (4). P. 621–644.

8. Holvoet M. International Criminal Liability for Spreading Disinformation in the Context of Mass Atrocity. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. № 20 (1). P. 223–250.

9. Jez P. Modern disinformation activity of the Russian Federation and examples of its neutralization. *Res Politicae*. 2023. № 15. P. 87–101.

10. Polegkyi O. Russian disinformation and propaganda before and after the invasion of Ukraine. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2023. № 21(1). P. 91–107.

11. Voitovych N., Imbirovska-Syvakivska L. The spread of Russian disinformation within the Ukrainian information field. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2023. № 21 (2). P. 197–211.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2024

Mykola L. PAKHNIN,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

RUSSIAN DISINFORMATION AS A CHALLENGE TO UKRAINIAN STATEHOOD

The article emphasizes the fact that in Ukrainian realities this problem takes on a special significance, given that the information sphere is becoming the arena of the fiercest confrontations of the democratic world with the Russian aggressor, which throughout its history tried to distort, distort, and destroy the most outstanding properties and monuments. the fabric of national history and culture.

It is noted that disinformation is a fundamentally important challenge for Ukrainian statehood, as well as domestic criminology, given that disinformation and propaganda are used by the aggressor state to justify the commission of war crimes on the territory of Ukraine, to form an ideological and ideological basis for the commission of such crimes, as well as the spread of distorted social and moral

beliefs that encourage individual citizens of Ukraine to collaborate. These actions of the aggressor state are aimed at leveling domestic institutions of social memory, falsification of national memory, destruction of the Ukrainian political nation, gradual "mixing" of national identity.

It was emphasized that the aggressor state is trying with all its forces and available means to destroy the intellectual potential of the Ukrainian nation by attacking museums, cultural monuments and institutions of higher education. Deprived of an intellectual, ideological, cultural, creative basis, the population becomes maximally open to the influence of informational and psychological operations and disinformation. It is deep knowledge, multifaceted thinking that is the basis of media literacy. After all, disinformation strategies that saturate the political and legal space of the aggressor state seek to simplify the multifaceted nature of life as much as possible.

It is argued that social initiatives, scientific projects aimed at improving the media literacy of the population, as well as the unification of leading scientists, politicians, public and creative figures around the joint understanding of problems in this field and the generation of ideas aimed at finding ways become especially important in such conditions their solution, in particular the initiative «Treason is cancelled».

Key words: *russian disinformation, propaganda, mass culture, intellectual potential, mass media, media literacy.*

Анастасія Володимирівна НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПЕРСПЕКТИВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ

У статті підкреслено, що формування методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини є однієї з передумов протидії вказаному різновиду злочинності й забезпечення ефективності в окресленій категорії кримінальних проваджень. Виокремлено й охарактеризовано фактори, які в своїй сукупності визначають перспективність формування методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини: якісно-кількісні показники злочинності загалом та в окремій сфері суспільних відносин; складність механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи); відсутність наукових праць, інформаційно-довідкової та методичної літератури, в яких були б сформовані рекомендації щодо кримінально-правової кваліфікації, виявлення, документування та досудового розслідування; низький рівень обізнаності практичних працівників у закономірностях механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи), особливостях організації, планування та здійснення їх розслідування; недостатній рівень наукової розробки проблематики розслідування окремого виду (групи) кримінальних правопорушень; резонансність кримінального правопорушення окремого різновиду; політичні, соціально-економічні та безпекові зміни в суспільстві, що безпосередньо впливають на криміногенну ситуацію та особливості реалізації кримінальної процесуальної діяльності тощо. Доведено, що побудова запропонованої окремої криміналістичної методики є прогностичною діяльністю.

Ключові слова: криміналістична методика, вбивство, вбивство заручника або викраденої людини, формування, побудова.

Постановка проблеми. Одним із природних і невід'ємних природних прав людини є право на життя. Вказане право закріплене в Основному Законі України в ст. 27, відповідно до положень якої «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя»¹. Вказане право породжує релевантний обов'язок у держави захищати життя людини. Саме тому одним із пріоритетних завдань органів правопорядку є захист людини від порушень її прав, запобігання, припинення та протидія кримінальній протиправній діяльності, у тому числі тієї, що посягає на життя та здоров'я особи.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Враховуючи найвищу соціальну цінність людини, її життя та здоров'я, в Україні посягання на вказані об'єкти визнаються правопорушення, за які передбачені співрозмірні їхній суспільній небезпеці та ступеню вини міри покарання. Проте неможливо винну особу притягнути до юридичної відповідальності без попереднього її встановлення та збирання доказів, які підтверджують наявність в її діяннях ознак певного правопорушення та її вини в їх учиненні. Зокрема, в разі вчинення кримінального правопорушення, працівники органів досудового розслідування повинні своєчасно їх виявити, розпочати досудове розслідування й ефективно його здійснювати. Іншими словами, діяльність правоохоронних органів загалом і органів досудового розслідування зокрема повинна бути організованою, оптимізованою та продуктивною. Одним із інструментів, який допомагає досягти названої цілі, безперечно, є криміналістична методика. З огляду на що актуальним є питання про перспективність побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини як однієї з передумов протидії вказаному різновиду злочинності й забезпечення ефективності в окресленій категорії кримінальних проваджень.

Більше за все, як удадо зазначає В. Ю. Шепітько, «нинішній стан розвитку криміналістики в Україні характеризується формуванням загальної теорії криміналістики, розробкою і впровадженням сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практику протидії злочинності, вдосконаленням прийомів криміналістичної тактики, пропонуванням методик розслідування нових видів злочинів. Певні тенденції властиві синтезуючому розділу криміналістики – криміналістичній методиці (поєднанню криміналістичної техніки і тактики щодо видової своєрідності злочинів)»¹. Саме вказаний розділ криміналістичної науки озброює практичних працівників знаннями та навиками, необхідними для ефективного виконання стратегічних і проміжних завдань кримінального провадження.

Питання про кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну характеристики різних видів убивств і особливості організації їх досудового розслідування висвітлюють в своїх наукових працях багато вчених, наприклад, В. П. Бахін, І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков, В. М. Гузей, П. М. Зубаков, В. О. Коновалова, А. І. Кунтій, Я. В. Орловський, О. С. Саїнчин, А. О. Шульга й інші. Однак доводиться констатувати, що чимало питань залишаються невирішеними чи дослідженими фрагментарно. Зокрема, досі не сформована така окрема криміналістична методика як методика розслідування вбивств заручника або викраденої людини.

Метою представленого наукового дослідження є обґрунтування перспективності побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини.

¹ Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2017. Вип. 1. С. 445.

Виклад основного матеріалу. Перспективність формування окремої криміналістичної методики визначається низкою факторів, основними з яких є:

- якісно-кількісні показники злочинності загалом та в окремій сфері суспільних відносин;
- складність механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи);
- відсутність наукових праць, інформаційно-довідкової та методичної літератури, в яких були б сформовані рекомендації щодо кримінально-правової кваліфікації, виявлення, документування та досудового розслідування;
- низький рівень обізнаності практичних працівників у закономірностях механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи), особливостях організації, планування та здійснення їх розслідування;
- недостатній рівень наукової розробки проблематики розслідування окремого виду (групи) кримінальних правопорушень;
- резонансність кримінального правопорушення окремого різновиду;
- політичні, соціально-економічні та безпекові зміни в суспільстві, що безпосередньо впливають на криміногенну ситуацію та особливості реалізації кримінальної процесуальної діяльності тощо.

На перспективність побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини вказують статистичні дані Офісу Генерального прокурора. Приміром, у 2013 році було зареєстровано 71749 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, що становило 12,73 % в загальній структурі кримінальної протиправної діяльності; у 2014 році вказані показники становили відповідно 61760 і 11,67 %; 2015 – 53794 і 9,52 %; 2016 – 45979 і 7,76 %; 2017 – 38274 і 7,31 %; 2018 – 39164 і 8,04 %; 2019 – 41101 і 9,25 %; 2020 – 37328 і 10,35 %; 2021 – 33657 і 10,47 %; 2022 – 43199 і 11,91 %; 2023 – 63766 і 13,41 %; поточному році – 70085 і 16,53 %. При цьому питома вага вбивств у структурі злочинності проти життя та здоров'я особи у 2013 році становила 8,17 %, 2014 – 18,57 %, 2015 – 15,29 %, 2016 – 13,03 %, 2017 – 13,44 %, 2018 – 14,19 %, 2019 – 13,3 %, 2020 – 10,2 %, 2021 – 9,6 %, 2022 – 51,12 %, 2023 – 57,5 %, поточному році – 62,77 %¹.

Разом із тим рівень притягнення особи до кримінальної відповідальності та скерування матеріалів кримінального провадження до суду є досить низьким, особливо у порівнянні з облікованими кримінальними правопорушення досліджуваного різновиду. Як демонструють статистичні дані, у 2013 році повідомлення про підозру було вручено тільки в 30,35 % кримінальних проваджень про умисні вбивства (ст. 115 КК України), а закінчено досудове розслідування тільки в 23,47 %. У 2014 році вказані показники становили 15,35 % і 10,73 %, 2015 – 18,32 % і

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генеральної прокуратури. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

13,4 %, 2016 – 23,41 % і 16,42 %, 2017 – 26,84 % і 19 %, 2018 – 24,53 % і 16,79 %, 2019 – 23,86 % і 16,51 %, 2020 – 32,61 % і 22,68 %, 2021 – 38,33 % і 27,06 %, 2022 – 5,05 % і 3,45 %, 2023 – 2,85 % і 2,09 %, поточному році – 1,92 % і 1,28 %¹.

З наведеного помітно, що кількість облікованих умисних вбивств зросла в період повномасштабного вторгнення РФ на територію України, ведення активних бойових дій. Разом із тим більш детальний аналіз продемонстрованих статистичних даних дозволяє дійти висновку, що абсолютні показники притягнення винних у вчиненні вбивств осіб до кримінальної відповідальності та закінчення досудового розслідування у відповідних кримінальних провадженнях не зазнали кардинальних змін, а от відносні явно знизилися на фоні помітного збільшення кількості зареєстрованих умисних убивств.

Окремо варто зазначити, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, є доволі малою. Динаміка вчинення вказаних протиправних діянь у період 2013–2016 років характеризувалася тенденцією до збільшення кількісно-якісних показників у структурі питомої ваги вбивств, а згодом вказані показники знизилися. Наступний сплеск вказаного різновиду вбивств спостерігається у 2022 і 2023 роках. Зокрема, у 2013 році було обліковано 1 вбивство заручника або викраденої людини, 2014 – 3, 2015 – 5, 2016 – 6, 2017 – 0, 2018 – 2, 2019 – 0, 2020 – 0, 2021 – 1, 2022 – 4, 2023 – 5². У поточному році жодних випадків учинення вбивств заручника або викраденої людини не було виявлено й зареєстровано.

Проте відносно невисокі показники злочинності в сфері заподіяння навмисної смерті заручнику або викраденій людині жодним чином не применшують необхідність і важливість їх наукового дослідження з криміналістичного аспекту задля формування відповідної криміналістичної характеристики та рекомендацій щодо організаційно-тактичного забезпечення їх досудового розслідування як невід'ємних елементів окремої криміналістичної методики. Навпаки, вказані цифри тільки підкреслюють нагальність побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини. Вказану позицію пояснюємо тим, що з огляду на малу кількість учинених вбивств заручника або викраденої людини більшість працівників органів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову та кримінальну процесуальну діяльність, відсутній практичний досвід з виявлення, документування та розслідування вказаного різновиду вбивств, а також уявлення про алгоритм дій за типових слідчих ситуацій. При цьому джерел, з яких практичні працівники могли б екстрено почерпнути знання про стратегію досудового розслідування вбивств заручника або викраденої людини, а також засоби та методи його ефективного здійснення, особливо

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генеральної прокуратури*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

² Там само.

на початкових етапах за умов інформаційного дефіциту, немає.

Ще одним чинником, який тільки наголошує на нагальності та перспективності побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини, є те, що вказані кримінальні правопорушення водночас є складними за механізмом учинення та резонансними. Все це вказує на підвищену суспільну увагу до ходу та результатів досудового розслідування таких убивств.

Разом із тим діяльність з доказування в цій категорії кримінальних проваджень вирізняється складністю. Зокрема, органу досудового розслідування паралельно варто збирати докази, які вказують, що вбита особа була заручником або викраденою особою. Це означає, що в рамках одного кримінального провадження під час досудового розслідування слід одночасно встановлювати обставини вчинення сукупності кримінального правопорушення – незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України), умисного вбивства (ст. 115 КК України)¹. При цьому обов'язково повинен бути доказаний причинний зв'язок між захопленням заручника або викрадення людини та умисним убивством такої особи. Крім того, слід розмежувати вбивство заручника або викраденої людини (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України) та вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України), доказово це продемонструвати в матеріалах кримінального провадження.

Перспективність побудови методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини також підкреслюється дією правового режиму воєнного стану, адже в такі скрутні для держави часи діє особливий режим досудового розслідування та судового розгляду.

Окремо зазначимо, що побудова запропонованої окремої криміналістичної методики є прогностичною діяльністю, оскільки наукові розробки із протидії вбивствам заручника або викраденої людини здійснюються на випередження, «йдуть попереду» злочинної діяльності та запиту правоохоронних органів.

Висновки. Отже, формування методики розслідування вбивств заручника або викраденої людини є однією з передумов протидії вказаному різновиду злочинності й забезпечення ефективності в окресленій категорії кримінальних проваджень. Перспективність формування окремої криміналістичної методики визначається низкою факторів, основними з яких є: якісно-кількісні показники злочинності загалом та в окремій сфері суспільних відносин; складність механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи); відсутність наукових праць, інформаційно-довідкової та методичної літератури, в яких були б сформовані рекомендації щодо кримінально-правової кваліфікації, виявлення, документування та досудового розслідування; низький рівень

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

обізнаності практичних працівників у закономірностях механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи), особливостях організації, планування та здійснення їх розслідування; недостатній рівень наукової розробки проблематики розслідування окремого виду (групи) кримінальних правопорушень; резонансність кримінального правопорушення окремого різновиду; політичні, соціально-економічні та безпекові зміни в суспільстві, що безпосередньо впливають на криміногенну ситуацію та особливості реалізації кримінальної процесуальної діяльності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генеральної прокуратури*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
4. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2017. Вип. 1. С. 445–451.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024

Anastasia V. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PROSPECTS FOR BUILDING A METHODOLOGY FOR INVESTIGATING THE MURDERS OF HOSTAGES OR KIDNAPPED PERSONS

In this article, it has been emphasized that the formation of a methodology for investigating the murders of hostages or kidnapped persons is one of the prerequisites for counteracting this type of crime and ensuring efficiency in the specified category of criminal proceedings. The factors that, in their aggregate, determine the prospects for the formation of a methodology for investigating the murders of hostages or kidnapped persons have been identified and characterized: qualitative and quantitative indicators of crime in general and in a separate sphere of social relations; the complexity of the mechanism for committing criminal offenses of a particular type (group); the lack of scientific works, information and reference and methodological literature that would form recommendations on criminal legal qualification, detection, documentation and pre-trial investigation; the low level of awareness of practitioners in the regularities of the mechanism for committing criminal offenses of a particular type (group), the features of organizing, planning and conducting their

investigation; the insufficient level of scientific development of the issues of investigating a particular type (group) of criminal offenses; the resonance of a criminal offense of a particular type; political, socio-economic and security changes in society that directly affect the criminogenic situation and the features of the implementation of criminal procedural activities, etc. It has been proven that the construction of the proposed separate forensic methodology is a predictive activity.

Key words: *forensic methodology, murder, killing of a hostage or kidnapped person, formation, construction.*

Роман Олександрович НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ТИПОВІ СПОСОБИ ШАХРАЙСТВ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ

У статті підкреслено, що способи вчинення шахрайств з банківськими картами є повноструктурними та включають типові дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування вказаних кримінальних правопорушень. Встановлено, що типовими способами підготовки є: визначення суб'єктного складу: підшукування співучасників, зговір з ними стосовно ролей кожного у шахрайських схемах, передбачення способів комунікації одне з одним, визначення розміру часток винагороди кожного з учасників шахрайської схеми; вибір сфери вчинення шахрайських дій і визначення кола ймовірних жертв, одержання їх персональних даних; обрання способів безпосереднього вчинення шахрайських схем і необхідних засобів і знарядь, їх підшукування та готування; розроблення плану реалізації шахрайської схеми чи шахрайських схем; визначення способів легалізації коштів, здобутих у результаті вчинення шахрайств з банківськими картами тощо. З'ясовано, що способи безпосереднього вчинення шахрайств з банківськими картами напряду варіюються залежно від обраної шахрайської схеми та представлені наступним чином: розміщення в соціальних мережах повідомлень про збір коштів на допомогу, про продаж певного товару чи надання певних послуг, ведення переписки з потенційними жертвами та переконання їх про необхідність пожертвування, оплати (повної чи часткової); розсилання повідомлень про соціальні виплати чи іншу допомогу, одержання персональних даних осіб під час оформлення вказаних «виплат» та заволодіння коштами, що знаходилися на банківських картах; копіювання за допомогою скіммінгових накладок даних банківських карт, які містяться на магнітних смугах, подальше їх відтворення на інших носіях і зняття коштів з «скомпрометованих» карток в банкоматах України чи за кордоном; телефонування під виглядом банківського співробітника для уточнення певних даних з метою надання додаткової вигідної послуги чи блокування несанкціонованих спроб отримання доступу до банківського рахунку потерпілої особи; створення фейкових чат-ботів, сайтів банківських установ чи популярних інтернет-магазинів, одержання персональних даних потерпілих у результаті здійснення ними банківських операцій через указані чати/сайти та подальше заволодіння коштами вказаних осіб. Виокремлено й охарактеризовано типові способи приховування шахрайств з банківськими картами: використання різних IP-адрес для унеможливлення встановлення місцезнаходження особи злочинця; створення «підставних» облікових записів; часта зміна SIM-карт; вчинення дій із уведення жертв в оману, одержання персональних даних потерпілих осіб у цифровій формі та

заволодіння їх коштами дистанційно, без особистого контакту, часто перебуваючи за кордоном; знищення/пошкодження чи маскуванню слідів учинення шахрайств з банківськими картами тощо.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, шахрайство, банківські карти, типові способи, способи підготовки, способи безпосереднього вчинення, способи приховування.

Постановка проблеми. Способи вчинення кримінального правопорушення, як слушно підмічає І. В. Сорока, «розглядається вченими-криміналістами як ключовий компонент структури криміналістичної характеристики окремого виду кримінального правопорушення». Крім того, ключове місце способу вчинення кримінального проступку/злочину обумовлюється тим, що «виявлення ознак, що вказують на складові способу злочину, робить можливим встановлення інших його структурних компонентів»¹. Водночас, як правильно підкреслює М. В. Войчишена, «дослідження способу вчинення кримінального правопорушення дає можливість сформулювати рекомендації щодо методики розслідування кримінальних правопорушень, а на практиці – здійснення попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, висунення версій і застосування тактичних прийомів щодо збирання доказової інформації та виявлення осіб злочинців»².

Також повністю погоджуємося з твердженням Л. В. Полуніної, що «суттєву для розслідування інформацію має <...> характеристика способу вчинення злочину, його поширеність, конкретні прийоми реалізації, використані технічні засоби, їх конструктивні особливості, джерела отримання та ін.»³. Ба більше, «дані про спосіб злочину мають також важливе значення для розкриття раніше вчинених в аналогічний спосіб злочинів»⁴, «для пошуку слідів та встановлення інших обставин»⁵, а також дозволяють охарактеризувати «усю злочинну діяльність»⁶. Вищенаведене підкреслює актуальність визначення типових способів шахрайств з банківськими картами.

Питання про кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну характеристики різних видів шахрайств загалом, а також

¹ Сорока І. В. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики крадіжки чужого майна громадян, вчиненої групами неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 236–238. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2015/65.pdf.

² Войчишена М. В. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 6. С. 181.

³ Полуніна Л. В. Спосіб злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 159. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-27>.

⁴ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. С. 37.

⁵ Курята Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 274.

⁶ Шепітько М. В. Спосіб вчинення злочину як ознака складу злочинів проти правосуддя. *Форум права*. 2015. № 6. С. 334.

способи вчинення вказаних кримінальних правопорушень зокрема висвітлюють в своїх наукових працях багато вчених, наприклад, С. Афанасенко, В. Березняк, С. Бугера, М. Думчиков, А. Жилін, О. Заріцька, І. Ігнатова, І. Коваленко, А. Огієвич, Т. Охрімчук, В. Пивоваров, К. Попов, А. Романова, С. Самойлов, К. Терещенко, П. Харламов та інші. Однак доводиться констатувати, що чимало питань залишаються невирішеними чи дослідженими фрагментарно.

Метою представленого наукового дослідження є здійснення аналізу наукових підходів до систематизації способів учинення шахрайств, у тому числі з банківськими картами, та виокремлення типових способів підготовки, безпосереднього вчинення та приховування шахрайств з банківськими картами.

Виклад основного матеріалу. Спосіб учинення кримінального правопорушення загалом і шахрайств з банківськими картами зокрема є складною категорією, оскільки, як правильно зазначає В. В. Пясковський, є «закономірно визначеною, структурованою системою поведінки суб'єкта, спрямованою на підготовку, учинення та приховування злочину»¹. Крім того, складність структури способу вчинення кримінального правопорушення полягає в тому, що в ній «відбиваються кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти»². На структуризованість і відповідно складність категорії «спосіб учинення кримінального правопорушення» також указує О. В. Одерій. Учений визначає вказане поняття як «обумовлену різними суб'єктивними та об'єктивними чинниками систему усвідомлених і взаємопов'язаних дій злочинця з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину, спрямованих на отримання злочинного результату»³. Повністю погоджуємося з наведеними вище підходами та вважаємо, що під час виокремлення типових способів учинення шахрайств з банківськими картами слід використовувати широке розуміння способу вчинення правопорушення – сукупності поведінкових актів, за допомогою яких «здійснювалася підготовка до злочину, його безпосереднє вчинення та приховування злочину, об'єднаних загальним злочинним задумом»⁴.

Підготовка до вчинення кримінального правопорушення, в тому числі шахрайства з банківськими картами, є однією із стадій його вчинення. Встановлення факту та способів підготовки до вчинення шахрайств з банківськими картами відіграє важливу роль у діяльності з їх виявлення та розслідування через низку факторів. По-перше, встановлення вказаної

¹ Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статеві недоторканності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 37.

² Іщенко Т. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*. 2021. Volume 2. С. 64. <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v2.20>

³ Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: проблеми побудови та використання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 59.

⁴ Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 206.

обставини дозволяє з'ясувати, чи було кримінальне правопорушення закінченим, що впливає на його кримінально-правову кваліфікацію. По-друге, встановлення наявності підготовчих дій є невід'ємним елементом під час доказування вини особи злочинця, а саме наявності умислу вчинити шахрайські дії з банківськими картами. По-третє, встановлення способів підготовки шахрайств з банківськими картами дозволяє з'ясувати знаряддя та засоби, які використовувалися правопорушниками, визначити коло жертв шахрайських схем, установити всі чи хоча б більшість епізодів кримінальної протиправної діяльності, а також розмір завданих збитків. Загалом установлення способів підготовки до вчинення шахрайств з банківськими картами дозволяє уточнити раніше висунуті версії, визначитися з подальшим напрямом розслідування, вибрати алгоритм дій, необхідний для вирішення ситуативно зумовлених тактичних завдань із урахуванням отриманих відомостей.

При цьому слід усвідомлювати, що підготовка до кримінального правопорушення, в тому числі досліджуваного нами різновиду, є «складною та багатоплановою» діяльністю, оскільки «пов'язана не тільки з забезпеченням умов для вчинення майбутнього злочину, а й спрямована на створення обставин, що сприятимуть приховуванню задуманого злочину, ухиленню злочинців від відповідальності, зберіганню й поліпшенню умов для подальшої злочинної діяльності»¹. Як правильно підкреслює О.В. Баланюк, «в діях суб'єкта до вчинення злочину, як правило, присутня більш-менш виражена спрямованість на приховування того, що він збирається вчинити. В організованих групах підготовча діяльність відіграє головну роль, є елементом їхньої життєдіяльності, що створює необхідні умови для успішного вчинення задуманого злочину та подальшої злочинної діяльності»². Тому обізнаність працівника органу досудового розслідування про повну структуру способів учинення шахрайств з банківськими картами, починаючи з моменту їх підготовку до вжиття заходів з їх приховування, дозволить йому не згаяти цінний час на непотрібні та/чи хаотичні дії, не втратити вагому доказову базу, а також своєчасно розпочати вжиття заходів, спрямованих на недопущення та усунення протидії розслідуванню.

На притаманність механізму вчинення шахрайств такого елементу як способи підготовки вказує С. В. Головкін. Учений виокремлює такі типові способи підготовки до шахрайства:

1) способи, пов'язані з пошуком потерпілого, знайомство з ним, підтримання дружніх, довірчих стосунків, вивчення способу життя потерпілого, встановлення наявності у нього цінних речей, нерухомості, грошей, частковий розрахунок із потерпілим;

2) способи, спрямовані на створення умов для вчинення шахрайства, пошук співучасників, знайомств із працівниками органів державної влади та управління, комерційних, фінансових структур (працівники нотаріату, БТІ,

¹ Баланюк О. В. До питання про значення та класифікацію підготовчої діяльності до вчинення та приховування злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 123.

² Там само.

ЖЕКів, МВС, банків) тощо;

3) способи, що ґрунтуються на злочинній діяльності (викрадення або підробка документів, печаток, штампів, готування подальшого насильства або фізичного усунення потерпілих)¹.

Узагальнення судово-слідчої практики з виявлення, досудового розслідування та судового розгляду шахрайств з банківськими картами дозволило дійти висновку, що основними способами підготовки вказаного різновиду кримінальних правопорушень є наступні:

– визначення суб'єктного складу: підшукування співучасників, зговір з ними стосовно ролей кожного у шахрайських схемах, передбачення способів комунікації одне з одним, визначення розміру часток винагороди кожного з учасників шахрайської схеми. Наприклад, у кримінальному провадженні № 112023141360001184 було встановлено, що ОСОБА_4 попередньо змовився з ОСОБА_6 та спільно «розробили злочинний план, спрямований на незаконне збагачення шляхом обману, який полягав у привласненні коштів, отриманих під виглядом збору благодійної допомоги на лікування поранених військовослужбовців Збройних сил України, розподілили між собою ролі та суму коштів, яка належала б кожному з них після вчинення шахрайських дій»²;

– вибір сфери вчинення шахрайських дій і визначення кола ймовірних жертв, одержання їх персональних даних. Приміром, «ОСОБА_3, діючи умисно, повторно, з корисливих мотивів, маючи умисел, спрямований на вчинення шахрайських дій з метою незаконного збагачення, у спеціалізованих додатках, які можуть виключати можливість ідентифікації особи ОСОБА_3, а саме: «Telegram», «Viber», здійснював пошук за їх допомогою та подальше спілкування з потенційними потерпілими. При цьому ОСОБА_3 для зв'язку із ним повідомляв свої контактні дані, зазначаючи різні номери сім карт, які він змінював у своєму пристрої з IMEI НОМЕР_7»³;

– обрання способів безпосереднього вчинення шахрайських схем і необхідних засобів і знарядь, їх підшукування та готування. Наприклад, у кримінальному провадженні № 12018170160000109 особа злочинця при підготовці до вчинення шахрайств з банківськими картами «зареєструвала на інтернет-сайті безкоштовних оголошень «<http://www.olx.ua>» обліковий запис, вказуючи недостовірні анкетні дані та місце проживання, а також один із номерів телефонів заздалегідь заготовлених SIM-карток мобільних операторів. Після чого, ОСОБА_5, розмістила на інтернет-сайті безкоштовних оголошень «<http://www.olx.ua>» повідомлення про продаж

¹ Головкин С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 8.

² Вирок Галицького районного суду м. Львова від 01.04.2024. Справа № 461/9133/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118050870>.

³ Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 18.08.2023. Справа № 639/2783/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112882246>.

рюкзаку вартістю 309 гривень»¹. Ще одним прикладом реалізації підготовчих дій у шахрайських схемах з банківськими картами є матеріали кримінального провадження за № 12021221220001069 від 24.12.2021 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України. Підготовка до вказаного кримінального правопорушення включала в себе вступ у зговір певної групи осіб, які: виготовили пристрій для копіювання інформації, що знаходиться на магнітних стрічках банківських карт, установлювали зчитувальний пристрій і приховану камеру, спрямовану на клавіатуру банкомата»²;

– розроблення плану реалізації шахрайської схеми чи шахрайських схем. Як приклад, «особи, маючи за мету протиправне одержання матеріальних благ за рахунок інших осіб, розробили злочинний план, відповідно до якого необхідно було: підшукати офісне приміщення для реєстрації суб'єкта господарської діяльності та створення видимості законної підприємницької діяльності; підшукати особу, на яку буде зареєстровано суб'єкт господарської діяльності; виготовити документи для реєстрації суб'єкта господарської діяльності, здійснити їх підписання, подати їх державному реєстратору для здійснення відповідної реєстраційної дії; виготовити печатку суб'єкта господарської діяльності; звернутися до банківських установ із заявами про відкриття рахунків товариства; отримати доступ до карти ключа банківських рахунків товариства; укласти договір «Еквайрингу» (використання платіжних карток за допомогою POS-терміналу) з банківською установою; звернутися до банківської установи із заявою про отримання POS-терміналу для можливості проведення фінансових операцій з картковими рахунками фізичних осіб; отримати відомості про карткові рахунки клієнтів іноземних банківських установ; здійснити незаконні операції з наданим у користування банківською установою POS-терміналом шляхом ручного введення даних карткових рахунків клієнтів іноземних банківських установ без їх відома; з використанням банківських терміналів самообслуговування здійснити зняття коштів з рахунку товариства та перевести їх у готівку; з метою обходу встановлених лімітів на зняття готівки банківською установою здійснити перерахування протиправно отриманих коштів на карткові рахунки додатково підшуканих фізичних осіб з метою подальшого обготівковування коштів через банківські термінали самообслуговування з використанням їх особистих карткових рахунків; повернути POS-термінал до банківської установи; здійснити перереєстрацію використаного суб'єкта господарювання на іншу особу з метою приховування слідів злочину»³;

– визначення способів легалізації коштів, здобутих у результаті вчинення шахрайств з банківськими картами тощо.

¹ Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 12.01.2021. Справа № 524/6302/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94104149>.

² Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 18.02.2022. Справа № 642/631/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103441573>.

³ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25.08.2023. Справа № 761/4271/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113630118>.

Способи безпосереднього вчинення шахрайств, у тому числі з банківськими картами, протягом плину часу змінювалися, особливо на фоні постійно розвитку комп'ютерно-інформаційних технологій. За вказаними процесами можна наочно прослідкувати завдяки аналізу наукових напрацювань у царині формування криміналістичної характеристики шахрайств з банківськими картами та відповідних криміналістичних рекомендацій щодо їх виявлення, документування та досудового розслідування. Наприклад, спочатку популярними були способи злочинного отримання кредитів та інших видів фінансової позики¹, згодом отримали поширення такі способи шахрайства як вішинг, фішинг, картинг, фармінг², ще пізніше почали вдосконалюватися способи фішингу, фармінгу, нігерійських листів, отримання персональних даних клієнта та використання у шахрайських цілях, як приклад, в Інтернеті, сервісних торговельних мережах³ тощо.

Способи безпосереднього вчинення шахрайств з банківськими картами наряду варіюються залежно від обраної шахрайської схеми та представлені наступним чином:

- розміщення в соціальних мережах повідомлень про збір коштів на допомогу, про продаж певного товару чи надання певних послуг, ведення переписки з потенційними жертвами та переконання їх про необхідність пожертвування, оплати (повної чи часткової);

- розсилання повідомлень про соціальні виплати чи іншу допомогу, одержання персональних даних осіб під час оформлення вказаних «виплат» та заволодіння коштами, що знаходилися на банківських картах;

- копіювання за допомогою скіммінгових накладок даних банківських карт, які містяться на магнітних смугах, подальше їх відтворення на інших носіях і зняття коштів з «скомпрометованих» карток в банкоматах України чи за кордоном;

- телефонування під виглядом банківського співробітника для уточнення певних даних з метою надання додаткової вигідної послуги чи блокування несанкціонованих спроб отримання доступу до банківського рахунку потерпілої особи;

- створення фейкових чат-ботів, сайтів банківських установ чи популярних інтернет-магазинів, одержання персональних даних потерпілих

¹ Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. Київ: Атіка, 1998. 416 с.; Осика І. М. Характеристика способів використання підроблених документів при вчиненні злочинів у сфері підприємництва. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 94–100.

² Абрамов К. Інтернет-шахрайство з платіжними картками та методи захисту від нього. *Фінансовий ринок України*. 2010. № 2. С. 31–33.

³ Руденко Я. П. Класифікація сучасних методів Інтернет-шахрайств. *Економіка XXI століття: сучасні тенденції та перспективи розвитку*: матеріали наукової Інтернет-конференції (20 грудня 2011 р.). Ірпінь, 2011. С. 128–129; Кришевич О. В. Способи шахрайств у банківській сфері: кримінально-правовий аспект. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 2 (23). С. 112–116; Клочко А. М., Єременко А. О. Шахрайство з використанням банківських платіжних карток. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 82–86; Войтенко І. С. Види шахрайств із використанням банківських платіжних карток та способи їх вчинення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 332–335. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/94.pdf.

у результаті здійснення ними банківських операцій через указані чати/сайти та подальше заволодіння коштами вказаних осіб.

Наприклад, «03.11.2021 невстановлені особи не санкціоновано втруtilись у роботу банкомату САНА 2538, розташованого за адресою: м. Харків, майд. Конституції, 9 (встановили накладку), а вже 29.12.2021 року кошти з скомпрометованих карток були зняті в банкоматах іноземних банків м. Мисловиці, Республіки Польща. Загальна сума завданих збитків через цей банкомат становить 103329,98 гривень»¹.

Ще одним прикладом шахрайської схеми з банківськими картами є пропозиція з працевлаштування за кордоном. За цієї схеми особа злочинця одержує персональні дані жертви під час оформлення документів для виїзду за кордон, призначення на посаду, страхування та виплати заробітної плати. Згодом, використовуючи отримані персональні дані потерпілої особи з використанням інформаційних технологій заволодівають її коштами. Приміром, «29.03.2023 у ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, невстановлена особа, представившись працівником з працевлаштування за кордоном ФОП «ОСОБА_5» у Федеративній Республіці Німеччина, із використанням електронно-обчислюваної техніки заволоділа грошовими коштами з карти № НОМЕР_1 та № НОМЕР_2 у загальній сумі 29465,83 грн.»².

В якості прикладу вчинення шахрайства з банківськими картами в спосіб соціальної інженерії варто навести обставини кримінального провадження № 12020265080000002. А саме: «06.07.2020 о 14:18 годин невстановлена особа в ході телефонної розмови із сином потерпілої громадянкою ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_2, жителем с. Опришени Глибоцького району, зловживаючи довірою останнього надала номер банківської карти № НОМЕР_1, на яку через декілька хвилин громадянин ОСОБА_6 із своєї банківської карти № НОМЕР_2 на банківську карту № НОМЕР_1 перерахував грошові кошти в сумі 4000 гривень»³.

Щодо приховування шахрайств з банківськими картами передусім зазначимо, що вказаний різновид кримінальних правопорушень вирізняється високим рівнем латентності. Це зумовлено низкою чинників, одним із яких є небажання потерпілих осіб розголосу про їх довірливість. Крім того, банківські установи також не хочуть, щоб розповсюджувалася інформація про вчинення шахрайств щодо їх клієнтів, оскільки це підриває їх ділову репутацію та довіру з боку клієнтської бази й інвесторів. Також одним із чинників високого ступеня латентності шахрайств з банківськими картами є те, що велика кількість указаних кримінальних правопорушень учиняються за допомогою кіберінструментів⁴.

¹ Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 18.02.2022. Справа № 642/631/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103441573>.

² Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 16.02.2024. Справа № 642/5972/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117036563>.

³ Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 16.07.2020. Справа № 715/1537/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90433105>.

⁴ Латиш К.В. Криміналістичний аналіз кіберінструментів вчинення злочинів. *Проблеми*

При цьому слід зазначити, що основні дії, спрямовані на приховування шахрайств з банківськими картами, вчиняються ще на стадії їх готування. Зокрема, як указує О. В. Баланюк, «особи, які вчиняють найбільш небезпечні злочини, у переважній більшості випадків головну увагу приділяють приховуванню злочину, не зважаючи на його вчинення доти, доки не продумають та не здійснять у необхідному обсязі комплекс заходів, спрямованих на приховування факту злочину чи своєї участі в ньому»¹. З огляду на що науковець виокремлює чотири групи підготовчих дій з приховування кримінальних правопорушень:

1) дії, спрямовані на приховування самої події кримінального правопорушення загалом і маскування окремих її обставин (її кримінального характеру);

2) дії з приховування особистої участі чи участі інших осіб у вчиненні протиправного діяння;

3) дії зі створення умов для ухилення від кримінальної відповідальності та продовження кримінальної протиправної діяльності (створення уяви про винність у кримінальному правопорушенні інших осіб, вербування й установка корумпованих зв'язків з відповідними посадовими особами тощо);

4) інші дії з приховування².

Серед типових способів приховування шахрайств з банківськими картами слід виокремити наступні:

- використання різних IP-адрес для унеможливлення встановлення місцезнаходження особи злочинця;

- створення «підставних» облікових записів;

- часта зміна SIM-карт;

- вчинення дій із уведення жертв в оману, одержання персональних даних потерпілих осіб у цифровій формі та заволодіння їх коштами дистанційно, без особистого контакту, часто перебуваючи за кордоном;

- знищення/пошкодження чи маскування слідів учинення шахрайств з банківськими картами тощо.

Наприклад, у шахрайській схемі з банківськими картами, яка полягала у використанні скіммінгового обладнання, з метою приховування протиправних діянь і унеможливлення чи ускладнення своєчасного виявлення кримінальних правопорушень особи злочинця знімали кошти зі скомпрометованих карток в банкоматах іноземних банків м. Варна та м. Дробич, Республіки Болгарія³.

Висновки. Отже, шахрайські схеми з банківськими картами характеризуються великим різноманіттям. Способи вчинення шахрайств з банківськими картами є повноструктурними та включають типові дії з

законності. 2021. Вип. 153. С. 165. DOI: 10.21564/2414-990X.153.230429.

¹ Баланюк О. В. До питання про значення та класифікацію підготовчої діяльності до вчинення та приховування злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 124.

² Там само. С. 124–125.

³ Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 18.02.2022. Справа № 642/631/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103441573>.

підготовки, безпосереднього вчинення та приховування вказаних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов К. Інтернет-шахрайство з платіжними картками та методи захисту від нього. *Фінансовий ринок України*. 2010. № 2. С. 31–33.
2. Баланюк О. В. До питання про значення та класифікацію підготовчої діяльності до вчинення та приховування злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 123–126.
3. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 12.01.2021. Справа № 524/6302/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94104149>.
4. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 01.04.2024. Справа № 461/9133/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118050870>.
5. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 18.08.2023. Справа № 639/2783/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112882246>.
6. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 18.02.2022. Справа № 642/631/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103441573>.
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25.08.2023. Справа № 761/4271/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113630118>.
8. Войтенко І. С. Види шахрайств із використанням банківських платіжних карток та способи їх вчинення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 332–335. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/94.pdf.
9. Войчишена М. В. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 6. С. 178–181.
10. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 18 с.
11. Іщенко Т. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*. 2021. Volume 2. С. 64–65. <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v2.20>.
12. Клочко А. М., Єременко А. О. Шахрайство з використанням банківських платіжних карток. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 82–86.
13. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. Київ: Атіка, 1998. 416 с.

14. Кришевич О. В. Способи шахрайств у банківській сфері: кримінально-правовий аспект. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 2 (23). С. 112–116.

15. Курята Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 272–275.

16. Латиш К. В. Криміналістичний аналіз кіберінструментів вчинення злочинів. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 165–172. DOI: 10.21564/2414-990X.153.230429.

17. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довілля: проблеми побудови та використання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 51–60.

18. Осика І. М. Характеристика способів використання підроблених документів при вчиненні злочинів у сфері підприємництва. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 94–100.

19. Полуніна Л. В. Спосіб злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 158–162. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-27>.

20. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.

21. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 36–46.

22. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

23. Руденко Я. П. Класифікація сучасних методів Інтернет-шахрайств. *Економіка XXI століття: сучасні тенденції та перспективи розвитку*: матеріали наукової Інтернет-конференції (20 грудня 2011 р.). Ірпінь, 2011. С. 128–129.

24. Сорока І. В. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики крадіжки чужого майна громадян, вчиненої групами неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 236–238. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2015/65.pdf.

25. Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 16.07.2020. Справа № 715/1537/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90433105>.

26. Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 16.02.2024. Справа № 642/5972/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117036563>.

27. Шепітько М. В. Спосіб вчинення злочину як ознака складу злочинів проти правосуддя. *Форум права*. 2015. № 6. С. 330–335.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2024

Roman OI. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TYPICAL METHODS OF BANK CARD FRAUD

In this article, it has been emphasized that the methods of committing bank card fraud are fully structured and include typical actions for the preparation, direct commission and concealment of the specified criminal offenses. It has been established that typical methods of preparation are: determining the subject composition: searching for accomplices, colluding with them regarding the roles of each in fraudulent schemes, predicting the methods of communication with each other, determining the size of the share of the reward for each of the participants in the fraudulent scheme; choosing the scope of committing fraudulent actions and determining the circle of potential victims, obtaining their personal data; choosing the methods of directly committing fraudulent schemes and the necessary means and tools, searching for them and preparing them; developing a plan for implementing a fraudulent scheme or fraudulent schemes; determining the methods of legalizing funds obtained as a result of committing bank card fraud, etc. It has been found that the methods of direct commission of fraud with bank cards vary depending on the chosen fraudulent scheme and are presented as follows: posting messages on social networks about collecting funds for aid, about selling a certain product or providing certain services, conducting correspondence with potential victims and convincing them of the need for donation, payment (full or partial); sending messages about social benefits or other assistance, receiving personal data of individuals during the processing of the specified “payments” and seizing funds that were on bank cards; copying bank card data contained on magnetic stripes using skimming overlays, further reproducing them on other media and withdrawing funds from “compromised” cards at ATMs in Ukraine or abroad; calling under the guise of a bank employee to clarify certain data in order to provide an additional beneficial service or block unauthorized attempts to gain access to the victim’s bank account; creating fake chatbots, websites of banking institutions or popular online stores, obtaining personal data of victims as a result of their banking transactions through the specified chats/sites and further seizing the funds of the specified persons. Typical methods of concealing bank card fraud have been identified and characterized: using different IP addresses to make it impossible to determine the location of the criminal; creating “fake” accounts; frequently changing SIM cards; committing actions to mislead victims, obtaining personal data of the victims in digital form and seizing their funds remotely, without personal contact, often

while abroad; destroying/damaging or masking traces of committing bank card fraud, etc.

Key words: *forensic methodology, forensic characteristics, fraud, bank cards, typical methods, methods of preparation, methods of direct commission, methods of concealment.*

Микола Іванович МАРЧУК,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ІНСТИТУТ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ ЯК ПРИКЛАД «РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ» ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Стаття присвячена комплексному аналізу польського досвіду запровадження інституту приватних детективів як дієвому прикладу роздержавлення окремих поліцейських функцій польської держави та передачу їх самоврядним органам та суб'єктам приватно-правових відносин на місцевому рівні.

Підкреслюється той факт, що процес роздержавлення став не стільки наслідком втрати довіри до правоохоронних органів з боку пересічних поляків, скільки результатом поступової демократизації владної діяльності польської держави, достосування її правозастосовних практик до загальноєвропейських стандартів у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Зазначається, що детективна діяльність у Республіці Польща визнана діяльністю квазіполіцейською, а тому законодавець передбачив досить жорсткі умови отримання ліцензії детектива.

Акцентовується, що приватна детективна діяльність є характерною для практично всіх держав сучасної Європи, оскільки в її основу покладається право громадян цих держав на захист своїх конституційних прав. Як наслідок, даний вид діяльності знаходить своє закріплення на рівні національного законодавства більшості держав-членів Європейського Союзу. Водночас зазначається на наявних законодавчих складнощах в означеній сфері, зокрема щодо меж та умов отримання детективами конфіденційної інформації щодо третіх осіб без відповідного на це погодження. Наголошується, що у сучасній європейській державі законодавець зобов'язаний збалансувати притаманні кожній людині особисту свободу, право на приватність й легальні можливості особи, яка здійснює приватну

детективну діяльність.

Автор робить висновок про те, що правова неоднозначність не дозволяє приватним детективам ефективно взаємодіяти з правоохоронними органами. Більше того за відсутності належного правового регулювання професійна діяльність приватних детективів може стати підставою для їх кримінального переслідування.

Ключові слова: поліцейська функція держави, правоохоронні органи, приватна детективна діяльність, правове регулювання, права та свободи людини й громадянина.

Постановка проблеми. Потреба осучаснення Української держави безпосередньо пов'язана з необхідністю трансформації системи органів державної влади, наповнення їх функцій новим змістом та потребою передачі частини даних функцій на місцевий рівень. Водночас цей процес має ще один вимір – передачу частини таких функцій суб'єктам приватно-правових відносин, тобто фактичне їх «роздержавлення»¹.

Даний підхід є актуальним і для поліцейської функції держави. Прикладом цього можуть стати наукові та практичні напрацювання правоохоронців Республіки Польща у зазначеній сфері. Такий підхід допомагає позбавити, зокрема, поліцію від тих завдань, які можуть належним чином виконуватися іншими (недержавними) суб'єктами забезпечення громадського порядку та громадської безпеки й зосередити її потенціал на найбільш значущих напрямках.

Одним із таких напрямів постає приватна детективна діяльність, яка в Республіці Польща знайшла своє втілення не лише на законодавчому, але й на практичному рівні, чим досягається, зокрема, й реалізація норми ст. 5 польської Конституції щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також безпеки громадян², підкреслюючи їхні значимість і пріоритетність для польської держави, суспільства та конкретної особи, на благо якої держава здійснює свою діяльність.

Безперечно важко переоцінити важливість дослідження інституту приватної детективної діяльності й для конституційно-правової теорії та практики сучасної української поліцейстики, тим більше, що Республіка Польща є сусідньою для нас пострадянською державою, близькою українцям як з точки зору історичної ретроспективи й сьогодення, так і державницько-еволюційної перспективи.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблематику становлення та провадження приватної детективної діяльності в Україні та державах Європи слід згадати, зокрема Волинську А. М., Леоненко І. В., Закалюка А. П. Проблемам становлення інституту приватних детективів

¹ Марчук М. І. До проблеми «роздержавлення» правоохоронної функції: досвід Республіки Польща. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу (Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 126

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 02.04.1997 r. Dziennik Ustaw. 1997. Nr 78. Poz. 483. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483> (дата звернення: 13.11.2023).

саме в Республіці Польща присвячували свої наукові праці Тупіченко Ю. К., Француз А. Й., Лесько Н. В.

Метою статті постає з'ясування особливостей реалізації окремих складових поліцейської функції Польської держави (Республіки Польща) на місцевому рівні приватними детективами та детективними агентствами та визначення основних чинників, що впливають на ефективність їх роботи, а також розробка рекомендацій щодо підвищення їх функціональної спроможності.

Виклад основного матеріалу. Здійснення реформ та децентралізації в Республіці Польща передбачало одним з векторів не лише перетворення системи органів державної влади, а й наповнення їхніх функцій новим змістом і делегування частини з них на місцевий рівень. Водночас згаданий процес передбачає ще один аспект – делегування частини таких функцій суб'єктам приватноправових відносин, іншими словами, реальне їх «роздержавлення».

Однією формою «роздержавлення» правоохоронної функції поліції стало створення в Польщі детективних агентств, кількість яких у Польщі наразі лише – 2321¹. І це тоді, коли у штаті приватних суб'єктів охоронної діяльності Польщі сьогодні перебуває близько 250 тис. осіб, а чисельність особового складу поліції в Республіці Польща складає близько 90 тис. осіб.

Закон «Про детективні послуги» від 6 липня 2001 р.² (далі – Закон) визначив засади здійснення підприємницької діяльності в галузі надання детективних послуг, права й обов'язки детективів, засади та порядок набуття повноважень щодо надання такого виду послуг. Відповідно до ст. 2 Закону поняття «детективні послуги» визначено як дії, що полягають у добуванні інформації про осіб, предмети та події, реалізовані на підставі укладеної з клієнтом угоди, у формах і в галузі, не віднесених до компетенції державних органів інституцій.

Детективна діяльність у Республіці Польща визнана діяльністю квазіполіцейською, а тому законодавець передбачив досить жорсткі умови отримання ліцензії детектива, що видається комендантом поліції воєводства після складання кандидатом іспиту перед спеціально створеною комісією. Також претендент відповідно до статті 29 Закону повинен досягти 21-річного віку, бути громадянином Польщі або іншої держави-члена ЄС, працездатним, мати хоча б середню освіту та не бути раніше судимим за умисний злочин, а також пройти психологічний та медичний огляд. При цьому досвід роботи в поліції або юридична освіта для польського детектива – не є обов'язковою умовою. Водночас показовою, на наше глибоке переконання, є також заборона займатись детективною діяльністю людям, які були звільнені з правоохоронних чи військових органів через

¹ Rejestr przedsiębiorców wykonujących działalność regulowaną w zakresie usług detektywistycznych. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji : сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-przedsiębiorcow-wykonujacych-dzialalnosc-regulowana-w-zakresie-uslug-detektywistycznych>4 (дата звернення: 13.11.2023)

² Ustawa «O usługach detektywistycznych» z dnia 6 lipca 2001 r.: tekst ujednolicony. Dziennik Ustaw, 2018. poz. 392.

дисциплінарні проступки¹. Це можна пояснити тим, що люди, які не виправдали очікувань громадськості й порушили закон чи внутрішні установи, і під час здійснення приватної професійної діяльності можуть порушувати законодавство, наражати на небезпеку громадян та псувати імідж та довіру до інших приватних детективів.

Слід зазначити, що наявність у законодавстві підвищених вимог до приватних детективів не є чимось незвичайним й для інших держав Європи. Так, у Великій Британії ніхто не може просто відкрити бізнес і стати приватним детективом, адже для цього необхідно скласти іспити на професійну придатність та отримати ліцензію. Належність чи членство у відповідній асоціації, такої, наприклад, як Асоціація Британських детективів, гарантує, що людина володіє достатнім досвідом в означеній сфері. Стати членом Асоціації Британських детективів можна при наданні рекомендацій з державних установ (поліції, кримінального чи міжнародного розшуку) і наявності юридичної освіти. Крім цього, враховується кількість розкритих справ, здатність кандидата логічно мислити, витримувати стресові ситуації. Така перевірка мало чим відрізняється від перевірки під час працевлаштування у державні правоохоронні органи².

Своєю чергою приватне детективне бюро у ФРН повинне бути зареєстроване як установа, що займається підприємницькою діяльністю. Бюро має виконувати всі закони і постанови, що стосуються подібних установ у даній землі Німеччини. На відміну від деяких інших країн, засновник не повинен володіти професійною підготовкою, натомість є вимоги щодо наявності мінімального капіталу. Згідно з Федеральним законом про приватні підприємства, для відкриття приватної детективної служби потрібен спеціальний дозвіл органів місцевої влади, в тому числі на укладання контрактів із замовником: відомством, підприємством, приватною фірмою. У такому дозволі може бути відмовлено у разі, якщо приватна структура не в змозі забезпечити необхідний рівень безпеки роботи або не має для цього достатніх фінансових, технічних чи інших можливостей³.

Законом не визначено чіткий перелік засобів і методів, що можуть використовуватися детективом під час виконання службових повноважень. Такий стан речей подекуди має наслідком неоднозначне сприйняття детективів як суб'єктів втілення окремих поліцейських функцій. Водночас окремі науковці та практики зазначають, що замовчування та неоднозначна оцінка приватної детективної діяльності призводить до виключно

¹ T. Aleksandrowicz, J. Konieczny, A. Konik (2008), Podstawy detektywistyki. Usługi detektywistyczne, prawo, taktyka, moralność, Warszawa, Poland, P. 20.

² Association of British Investigators : сайт. URL: <https://www.theabi.org.uk/> (дата звернення: 13.11.2023).

³ Черков В. О., Попов П. О. Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. С. 253.

негативних наслідків¹.

Потреба в послугах приватних детективів у сучасному суспільстві вкрай висока. Частково це обумовлено об'єктивною нездатністю правоохоронних органів оперативно реагувати на всі наявні та нововиниклі потреби громадян. У результаті відсутності належного правового регулювання приватні детективи, у своєму професійному прагненні допомогти клієнтам, часто здійснюють карні злочини. Водночас правова неоднозначність не дозволяє приватним детективам ефективно взаємодіяти з правоохоронними органами. Можливим лишається лише приховане співробітництво – обмін інформацією з надійними приятелями, друзями, родичами, що є службовцями правоохоронних органів. Це, у свою чергу, є вкрай несприятливим корупціогенним фактором.

Детективи уповноважені здійснювати такі повноваження: збір інформації у цивільних справах щодо майна та дотримання вимог чесності у господарчих стосунках, нелегітимного використання в господарчій діяльності товарних знаків і торгівельних марок, нечесної конкуренції та оприлюднення відомостей, що становлять комерційну таємницю; розшук майна та осіб (загиблих або таких, які переховуються); збір інформації у справі, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, провадження у справах про фінансові злочини та інше, якщо у процесі провадження можна застосувати норми кримінального права, за умови, якщо замовник цих дій не є органом, що здійснює або наглядає за провадженням із цих справ. Зауважимо, що перелік цих послуг не є вичерпним і, відповідно може бути розширеним².

На наше переконання, досить важливим також вбачається той факт, що приватний детектив має не лише права, а й обов'язки. Серед яких – нерозголошення особистої інформації, обов'язок попередження про початок слідства у кримінальній справі – правоохоронних органів, заборона роботи без ліцензії. Детективи несуть відповідальність за порушення законів, згідно з Кримінальним кодексом та іншими законами Польщі.

Діяльність детективів у Республіці Польща підлягає контролю з боку органів внутрішніх справ, що ведуть реєстр детективів, зупиняють дію ліцензій та проводять перевірки. Також детектив, як і будь-який інший підприємець, підлягає контролю з боку низки установ, таких як Вища контрольна служба, поліція, податкова інспекція та інші³. Варто зауважити, що дозволу на використання сили та зброї у польських детективів – немає⁴.

Окремо слід також звернути увагу на можливість користування послугами детективних агентств та окремих приватних детективів для

¹ Литвиненко В.І. Зарубіжний досвід здійснення приватної детективної діяльності та його адаптація в Україні. Верховенство права. 2016. Т. 1. С. 128.

² Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2017. 21 с.

³ Мулявка Д.Г., Шилле Д.А. Поняття та ознаки приватної детективної (розшукової) діяльності. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 2. С. 345.

⁴ Tokarczyk R. Etyka prawnicza. Warszawa : LexisNexis, 2005. URL: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/artykuly/etykaprawnicza-1569812956> (дата звернення: 13.11.2023)

державних правоохоронних органів, спецслужб в інтересах контррозвідки, збору інформації, в тому числі із застосуванням засобів, які могли б дискредитувати державні органи. Зауважимо, що необхідність взаємодії правоохоронних органів і недержавних суб'єктів охоронної та розшукової діяльності в убезпеченні суб'єктів господарської діяльності зумовлюється цілою низкою чинників:

- спільними завданнями, що стоять перед ними у сфері охорони правопорядку;
- обмеженістю джерел інформації в кожній зі сторін, про які йдеться, за наявності єдиного інформаційного поля, що відображає протиправну діяльність¹;
- різним обсягом їх повноважень у сфері забезпечення безпеки суб'єктів господарювання;
- особливістю призначення сил та засобів, що застосовуються для вирішення відповідних завдань;
- спорідненістю використовуваних ними методів;
- взаємозалежністю кінцевих результатів їх спільної діяльності².

Водночас законна діяльність приватних детективів забезпечує справжню, а не декларативну конкуренцію сторін під час досудового провадження. При цьому діяльність приватних детективів може забезпечити додаткові прибутки до державного бюджету³.

Ухвалення закону про детективну діяльність, як показує зарубіжна, зокрема польська практика, не вимагатиме додаткових дотацій з держбюджету, і здатне створити нові об'єкти оподаткування. З огляду на це дещо дивною та незрозумілою видається понад 10-річна українська історія запровадження цього інституту на національному ґрунті.

На сьогодні в Україні розроблено низку законопроектів, метою яких є законодавче врегулювання приватної детективної діяльності як комплексу недержавних заходів, спрямованих на вдосконалення механізму забезпечення конституційних прав і свобод людини, захисту законних прав та інтересів юридичних осіб. Це і проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 12 грудня 2012 № 1093 (автор – народний депутат В. Швець), і законопроект з аналогічною назвою (автори – народні депутати М. Паламарчук, А. Кожем'якін, О. Продан, А. Тетерук) від 28 грудня 2015 р. № 3726, який 13 квітня 2017 р. було прийнято Верховною Радою в цілому та 3 травня 2017 р. підписано Головою Верховної Ради України й направлено на підпис Президенту України. На жаль, Президент України не погодився з окремими положеннями цього Закону та 6 червня

¹ Чистоклетов Л. Г. Безпека суб'єктів господарювання в Україні: теорія і практика адміністративно-правового забезпечення : монограф. Львів : Растр-7, 2016. С. 90.

² Сачаво А. Г. Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 18 с.

³ Француз А. Й., Корченов Т. С. Співвідношення приватної детективної та правоохоронної діяльності. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку*: тези доп. IV Міжнар. конф. (7 груд. 2022 р., м. Київ). Київ : Ун-т «КРОК», 2022. URL: <https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2022/paper/view/1356> (дата звернення: 13.11.2023).

2017 р. повернув його для повторного розгляду з пропозиціями узгодити його положення з нормами законодавчих актів, які є базовими у відповідних сферах правового регулювання.

18 грудня 2018 р. Закон України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» було відхилено Верховною Радою. Таким чином, цей законопроект потрапив до переліку не прийнятих і проблема законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності залишилася.

Якщо проаналізувати вищезазначений перелік законопроектів, можна дійти висновку, що з моменту появи першої законодавчої ініціативи минуло більше 15 років, проте жоден із цих законопроектів не ухвалено, хоч фактично приватною детективною діяльністю досить активно займаються не лише фізичні особи, а й юридичні. Отже, цілком очевидно, що запровадження й функціонування приватної детективної діяльності повинно бути врегульовано національним законодавством. Законодавство Польщі є гарним зразком для національних законодавців стосовно досвіду введення на рівні законодавства приватної детективної діяльності.

Висновки. На підставі вище означеного доходимо наступних висновків:

1. Досвід Республіки Польща у сфері детективної діяльності, з огляду на порівнянню новизну цієї діяльності для України, спільні підходи до державного розвитку обох держав та ментальну спорідненість обох наших народів є дуже цінним і потребує подальшого дослідження та врахування всіх позитивних і негативних складових, при впровадженні його елементів у вітчизняних реаліях.

2. Детективна діяльність у Республіці Польща визнана діяльністю квазіполіцейською, а тому потребує від кандидата дотримання досить жорстких умов для отримання ліцензії детектива, зокрема дотримання етичних принципів, високої кваліфікації та бездоганної репутації. Перелік повноважень приватних детективів не є вичерпним і обумовлюється лише критеріями законності й моральності.

3. Необхідними умовами належного функціонування приватної детективної діяльності в Україні мають стати: а) прийняття відповідного закону, яке б не лише легалізувало приватну детективну діяльність, але й окреслювало сферу її застосування, тенденції та стратегію розвитку; б) забезпечення найширшої взаємодії правоохоронних органів з приватними детективними структурами, як це відбувається в більшості розвинених країн; в) вжиття дієвих заходів щодо формування у населення довіри до офіційно зареєстрованих приватних детективів та детективних агентств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марчук М. І. До проблеми «роздержавлення» правоохоронної функції: досвід Республіки Польща. *Правоохоронна функція держави:*

теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу (Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 126–129.

2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 02.04.1997 r. Dziennik Ustaw. 1997. Nr 78. Poz. 483. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483> (дата звернення: 13.11.2023).

3. Rejestr przedsiębiorców wykonujących działalność regulowaną w zakresie usług detektywistycznych. *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji* : сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-przedsiębiorców-wykonujących-działalność-regulowaną-w-zakresie-usług-detektywistycznych4> (дата звернення: 13.11.2023).

4. O usługach detektywistycznych : Ustawa z dnia 6 lipca 2001 r. : tekst ujednolicony. *Dziennik Ustaw*. 2018. Poz. 392.

5. Aleksandrowicz T., Konieczny J., A. Konik. Podstawy detektywistyki. Usługi detektywistyczne, prawo, taktyka, moralność. Warszawa, Poland: WAIP, 2008. 264 str.

6. Association of British Investigators : сайт. URL: <https://www.theabi.org.uk/> (дата звернення: 13.11.2023).

7. Черков В. О., Попов П. О. Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. С. 248–259.

8. Литвиненко В. І. Зарубіжний досвід здійснення приватної детективної діяльності та його адаптація в Україні. *Верховенство права*. 2016. Т. 1. С. 125–129.

9. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 21 с.

10. Мулявка Д. Г., Шилле Д. А. Поняття та ознаки приватної детективної (розшукової) діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 345–347.

11. Tokarczyk R. Etyka prawnicza. Warszawa : LexisNexis, 2005. URL: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/artykuly/etykaprawnicza-1569812956> (дата звернення: 13.11.2023).

12. Чистоклетов Л. Г. Безпека суб'єктів господарювання в Україні: теорія і практика адміністративно-правового забезпечення : монограф. Львів : Растр-7, 2016. 312 с.

13. Сачаво А. Г. Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 18 с.

14. Француз А. Й., Корченков Т. С. Співвідношення приватної детективної та правоохоронної діяльності // Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку : Зб. тез доп. IV Міжнар. конф. (7 груд. 2022 р., м. Київ). Київ : Ун-т «КРОК», 2022. URL: <https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2022/paper/view/1356> (дата звернення: 13.11.2023).

Стаття надійшла до редакції 27.02.2024

Mykola Iv. MARCHUK,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

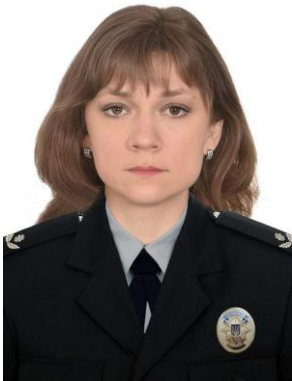
**THE INSTITUTE OF PRIVATE DETECTIVES AS AN EXAMPLE OF
«DENATIONALISATION» OF THE STATE'S POLICE FUNCTION: THE
EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF POLAND**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the Polish experience in implementing the institute of private detectives as an effective example of denationalisation of certain police functions of the Polish State and their transfer to self-governing bodies and subjects to private legal relations at the local level. Particular emphasis is placed on the fact that the process of denationalisation was not so much a consequence of the loss of trust in law enforcement agencies on the part of ordinary Poles as the result of the gradual democratisation of the Polish State's power, and the adjustment of its law enforcement practices to the European standards in the field of human and civil rights and freedoms. Moreover, it is noted that detective activity in the Republic of Poland is recognised as a quasi-police activity, and therefore the legislator has provided for rather strict conditions for obtaining a detective's licence.

Furthermore, it is emphasised that private detective activity is typical for almost all modern European countries, since it is based on the right of citizens of these countries to protect their constitutional rights. As a result, this type of activity is enshrined in the national legislation of most EU Member States. At the same time, the article points out that there are legislative difficulties in this area, in particular, regarding the limits and conditions for obtaining confidential information about third parties by detectives without the appropriate consent. There is a strong emphasis on the fact that in a modern European State, the legislator is obliged to balance the personal freedom, the right to privacy and the legal opportunities of a person engaged in private detective activities inherent in each person.

The author concludes that legal ambiguity does not allow private detectives to effectively interact with law enforcement agencies. Moreover, in the absence of proper legal regulation, the professional activities of private detectives may become the basis for their criminal prosecution.

Keywords: *police function of the State, law enforcement agencies, private detective activity, legal regulation, human and civil rights and freedoms.*

Наталія Сергіївна ЯЗАН

(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті висвітлено питання діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо допомоги внутрішньо переміщеним особам незалежно від їх віку, статі чи соціального статусу. Особливу увагу приділено актуальності та необхідності надання психологічної підтримки не лише дітям, які є найбільш вразливою категорією, але й їхнім батькам. Забезпечення стабільного психічного стану всієї родини розглядається як важливий чинник соціальної стабільності суспільства в умовах сучасних викликів.

Зазначено, що особливий акцент потрібно робити на роботі з дітьми, які через свій вік і вразливість особливо страждають від наслідків переміщення. Розглянуто важливість організації тренінгів і консультацій для батьків, а також співпраці з фахівцями у сфері психічного здоров'я та соціальної підтримки.

У статті наголошено, що забезпечення комплексної допомоги внутрішньо переміщеним особам сприяє зміцненню соціальної згуртованості та відновленню життєвого потенціалу суспільства в цілому.

Ключові слова: *військова агресія, психологічна підтримка, діти, внутрішньо переміщені особи.*

Постановка проблеми. У контексті військової агресії з боку російської федерації питання захисту неповнолітніх набуває особливої ваги. Моніторинг та реагування на випадки, коли неповнолітні опиняються в ситуаціях, що загрожують їхньому життю, здоров'ю або безпеці, є першочерговим завданням підрозділів ювенальної превенції. Наразі питання побутового характеру відходять на другий план, оскільки найважливішим є збереження психічного та фізичного здоров'я неповнолітніх у складних умовах сучасних реалій. Саме тому діяльність підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту покликана захищати інтереси неповнолітніх, мінімізуювши вплив війни у

майбутньому.

Конвенція ООН про права дитини є ключовим міжнародним документом, який захищає права дітей на життя, захист від насильства та доступ до освіти. Україна зобов'язана виконувати положення цієї конвенції, зокрема під час збройних конфліктів, забезпечуючи захист дітей від насильства і воєнних дій¹.

Як слушно зазначають науковці, з метою уникнення суперечностей та повного забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту, національне законодавство потребує імплементації норм міжнародного гуманітарного права, які стосуються захисту прав дітей, оскільки розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів, відсутність системності в їх викладі прямо й дуже негативно впливає на дотримання й виконання державами учасницями цих міжнародних угод².

Досліджуючи ступінь наукової розробленості проблеми, варто зазначити, що її методологічні, загальнотеоретичні та прикладні аспекти вже активно досліджувалися вітчизняними кримінологами, соціологами, психологами та педагогами. Зокрема, необхідно згадати про здобутки таких учених, як О. М. Бандурка, І. О. Бандурка, А. Б. Блага, В. С. Батиргарєєва, А. А. Вознюк, Є. О. Гладкова, С. М. Гусаров, Л. М. Давиденко, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, Ю. В. Орлов, В. І. Павликівський, О. О. Титаренко, Н. Є. Філіпенко, В. Б. Харченко, Т. А. Шевчук, А. М. Яценко та багато інших. Проте, незважаючи на підвищений науковий інтерес до розглядаємих питань, залишається значна кількість невирішених або спірних аспектів, які потребують додаткового висвітлення. Окремі з них розглянемо в рамках цієї наукової дискусії.

Мета статті – визначити організаційно-тактичні засади здійснення ювенальної превенції для внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ухвалений у жовтні 2014 року, гарантує захист прав внутрішньо переміщених дітей, включаючи доступ до освіти, соціальних послуг, медичної допомоги та інших базових потреб. Згідно п. 10 ст. 7 зазначеного Закону, діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у

¹ Конвенція про права дитини (Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 13.01.2024).

² Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України: наукове видання / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. К. : КИТ, 2016. 82 с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/8950/> (дата звернення: 13.01.2024). С. 32.

порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України¹.

Військова агресія проти України має жахливі наслідки, такі як масові порушення прав людини; загроза життю мирного населення, джерелам існування та інфраструктурі; і спричинила нестачу продовольства та переміщення мешканців охоплених військовими діями територій не лише в межах країни, а й виїзд в інші країни світу. За даними Агентства ООН у справах біженців, 6,98 мільйонів біженців втекли з України до сусідніх країн через наслідки військового наступу. Кількість внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО) в Україні через розв'язану Росією війну ООН оцінює приблизно у 8 мільйонів осіб. Окрім того, ще майже 13 млн осіб, за оцінками організації, застрягли в постраждалих районах або не можуть залишити їх через підвищений ризик для безпеки, руйнування мостів та доріг, а також брак ресурсів або інформації про те, куди переїхати, знайти безпеку та житло².

З 24.02.2022 лише до Закарпаття прибуло більше 500 тисяч людей. Станом на 05.04.2022 від початку вторгнення Росії на Закарпатті проживало понад 300 тисяч вимушених переселенців (дані від служби у справах дітей Закарпатської ОДА), з них понад 36 тисяч дітей. Це без врахування людей, які розмістилися у приватному секторі і не стали на облік. По всій області розгорнулися масштабні волонтерські пункти допомоги, деякі з них надають тимчасове житло, забезпечують продуктами та речами першої необхідності. Кількість внутрішньо переміщених осіб, які шукають для себе і своїх сімей відносно безпечне місце з кожним днем стає все більшою. Так, станом на 25.11.2022 кількість ВПО на Закарпатті (за неофіційними даними) досягло 350 тисяч, а офіційно зареєстровано понад 156 тисяч ВПО, з них 54 тисячі дітей (за матеріалами статистичних довідок ГУНП в Закарпатській області). Багато з ВПО втратили свою домівку, роботу, зв'язок з рідними, плани на життя, та переживають сильний стрес та фрустрацію. Таким чином, у ВПО зростає потреба не лише у забезпеченні основних базових потреб, але й у психосоціальній та психоемоційній підтримці та відновленні.

Переселенці гостро потребують приналежності до спільноти, можливості спілкуватися на мирні теми, відкриття для себе нових горизонтів і можливостей. Особливо нагальним це є для дітей, які через свою пластичну психіку та емпатію часто переживають вторинну психологічну травму.

Згідно з наказом МОН України від 28.03.2022 р. № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» діти, які перемістилися в межах України, можуть продовжити навчання у школах за місцем тимчасового перебування. Цей закон дає право зараховувати здобувачів освіти до

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.01.2024).

² Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН). офіц. веб-сайт. URL: <https://www.unhcr.org/ua/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96> - (дата звернення: 13.01.2024).

закладів освіти на місці тимчасового проживання без документів, або на підставі копій, якщо в родині немає відповідних оригіналів¹.

Переїхавши на нове місце мешкання, ще не маючи друзів, більшість часу «маленькі переселенці» спілкуються зі своїми однолітками, перебуваючи в навчальних закладах, які вони вимушено змінили через військові дії. Звісно, починають виникати конфлікти між тими дітьми, які щойно прибули та тими, які вже певний період або з самого початку навчалися в освітньому закладі. Але, на жаль, конфлікти починають переростати у булінг – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого², від якого потерпають як внутрішньо переміщені діти, так і місцеві діти.

Отже, можемо говорити про появу нового різновиду булінгу – *булінг на підставі внутрішнього переміщення осіб*. У новому класі діти ВПО заново повинні здобути той статус, який мали в попередній школі. Крім того, внутрішньо переміщені діти могли стати свідками страшних подій, пережити втрату домівки чи рідних, що робить їх ще більш вразливими. Для інших це може стати приводом для цькування. Найчастіше психологи фіксують таку поведінку в дітей 10–11 років. Адже саме у цьому віці вони починають самостверджуватися, конкурувати й намагатися привернути до себе увагу, часто агресивними нападками на однолітків. Подібні вияви булінгу відбуваються і в закордонних державах, куди вимушені були переїхати українські діти через початок збройного конфлікту. Також варто наголосити, що перехід на дистанційне навчання під час карантину (починаючи з 2020 року) та під час введення в дію воєнного стану (починаючи з 24 лютого 2022 року) спровокував суттєве збільшення фактів кібербулінгу (булінг із застосуванням цифрових технологій). Він може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах та мобільних телефонах. Це неодноразова поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований. Серед проявів кібербулінгу виділяють: поширення брехні про когось або розміщення фотографій, які компрометують когось, у соціальних мережах; надсилання повідомлень або погроз, які ображають когось або можуть завдати комусь шкоди, через платформи обміну повідомленнями; видання себе за когось іншого/іншу і

¹ Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Наказ МОН № 274 від 28 березня 2022 року. Міністерства освіти і науки України: офіц. веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 13.01.2024).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.01.2024).

надсилання повідомлень іншим людям від його/її імені.

Особистий булінг та кібербулінг часто пов'язані між собою. Але кібербулінг залишає цифровий слід – записи, які можуть слугувати доказами, що дозволять зупинити цькування. Застосовуючи заходи антибулінгу під час дії воєнного стану варто враховувати зовнішні фактори, які впливають на поведінку учасників освітнього процесу (тривоги, вибухи, наслідки влучань збройних сил РФ, загиблі родичи, родичі в окупації або за кордоном тощо). Усі зовнішні фактори під час дії воєнного стану загострюють внутрішні психологічні характеристики особистості, що знаходить своє відображення у відповідних діях або бездіяльності. Треба пам'ятати, що діти до 16 років не визнаються суб'єктами адміністративного правопорушення за вчинення булінгу. Ставлення до них повинно бути таке саме, як і до потерпілої особи, вони також потребують психологічної допомоги.

Булінг (цькування) в закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх сторін цього процесу: кривдника (булера), потерпілого (жертви), спостерігачів. Наслідки булінгу можуть виходити далеко за межі закладу освіти та впливати на найближче оточення дитини, на її майбутнє життя. Ці наслідки можуть виявлятися як відразу (так звані «прямі»), так і через тривалий час («віддалені»). Найважче наслідки булінгу (цькування) позначаються на потерпілому (жертві). До прямих наслідків для потерпілого (жертви) булінгу (цькування) належать: фізичні травми й ушкодження; гострі психічні порушення (страх, тривога, гнів), що можуть виявлятися в прагненні кудись тікати, сховатися, у зовнішній байдужості тощо.

Віддаленими наслідками булінгу є серйозні порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини, що неминуче позначаються на її подальшому житті. Наслідки булінгу (цькування) для потерпілого (жертви) відображаються на якості навчання та успішності. Знижується пізнавальна здатність, може виникнути відчуття страху відвідувати заклад освіти. Учень/учениця, які потерпали від булінгу (цькування), можуть стати агресивними стосовно слабших (молодших дітей, братів (сестер), тварин тощо). Через недостатню соціалізацію в потерпілого від булінгу (цькування) може відчуватись брак комунікативних навичок, несформованість суспільних цінностей, і як наслідок, вони часто залишаються самотніми. Потерпілі (жертви) булінгу (цькування) постійно відчують підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози. Вони більше за їхніх однолітків схильні до нервово-психічних розладів і депресій, що може призвести до самогубства. Іноді в них виявляється фізичне нездужання психосоматичного походження (проблеми із серцем, анорексія, булімія, розлади сну, втрата апетиту тощо). Для потерпілих (жертв) булінгу (цькування) також властивою стає занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе. У дітей, які стали мішенню булінгу, може виявлятися девіантна поведінка – схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної

залежності.

Наслідки булінгу для потерпілого (жертви): зниження якості навчання; підвищення агресії та перенесення її на інших; відсутність друзів, відсутність комунікативних навичок, усамітнення; схильність до нервово-психічних розладів і депресії; фізичне нездужання психосоматичного походження; занижена самооцінка; вияви девіантної поведінки¹.

Досвід булінгу (цькування) деструктивний і для кривдника(ниці). Вони часто потрапляють у ситуації, де виявляється насильство та порушуються закони, що має негативні наслідки в дорослому житті та гальмує їхню соціалізацію. Цей досвід призводить до огрубіння почуттів, відрізання можливостей для тонких і близьких відносин, у кінцевому підсумку – до деструктивних, асоціальних рис особистості. Наслідками для кривдників можуть бути вияви асоціальної поведінки: зловживання алкоголем, наркотиками, паління або інша небажана поведінка. Наслідки булінгу (цькування) для кривдника (ниці): проблеми у стосунках з однолітками та дорослими; надмірна агресія; вияви асоціальної поведінки; неблагополучне майбутнє; недостатня соціалізація; асоціальні риси особистості.

Щодо наслідків булінгу (цькування) для спостерігачів, то такі діти також зазнають значних психічних травм. Спостерігачі отримують досвід безсилля перед владою натовпу або сильнішого, сорому за свою легкодухість, оскільки не наважуються заступитися і підтримували цькування через страх виявитися наступною жертвою. У тих, хто стає свідками булінгу, часто виникає переконання, що насильство – це нормально. Спостерігачі страждають від відчуття безпорадності, часто потерпають від депресивних станів чи Perezбудження. Іноді намагаються менше відвідувати заклад освіти. Наслідки булінгу (цькування) для спостерігачів (свідків): досвід безсилля перед владою натовпу чи сильнішого; сором за свою легкодухість; відчуття безпорадності; депресивний стан чи Perezбудження; небажання відвідувати заклад освіти.

Коли булінг (цькування) продовжується, і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки впливають на все освітнє середовище. Наслідки булінгу (цькування) для закладу освіти: здобувачам освіти важко навчатися; здобувачі освіти не люблять відвідувати заклад освіти; учасники освітнього процесу почуваються незахищеними; не задовольняється базова потреба учасників освітнього процесу – потреба в безпеці; формується середовище страху та неповаги.

У зв'язку з тим, нами розроблений та впроваджений проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» (надалі – Проєкт) з областю реалізації на території Закарпатської області.

¹ Язан Н. С. Вплив фонових кримінологічних явищ на рівень та стан злочинності неповнолітніх // Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у ХХІ столітті в дослідженнях молодих учених : 36. матеріалів доповідей учасників всеукраїнської наук.-практ. конф. м. Харків, 3 берез. 2023 р. Харків, 2023. URL: <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4874/Yazan.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 14.01.2024).

Проект спрямований на відновлення психологічної безпеки людей (зони комфорту, що опинилися у складній життєвій ситуації, у зв'язку із повномасштабним військовим вторгненням Росії до України і були змушені покинути свої домівки та шукати безпечного місця у Закарпатській області. У межах проекту, дітям та дорослим, надано психосоціальну та психоемоційну допомогу, шляхом проведення занять з надання першої психологічної допомоги, на тему «Формування/відновлення стресостійкості» та «Конфліктологія» командою кваліфікованих волонтерів. Також проведені заходи для зменшення емоційної напруги та відновлення психологічного стану внутрішньо переміщених осіб, які вимушено перебувають в Закарпатській області, серед яких проведення екскурсій, за попередньо розробленою маршрутною картою відповідно до місць розташування ВПО в Закарпатській області, та паралельної превентивної роботи поліцейським-екскурсоводом з правової обізнаності дітей та їх батьків щодо безпеки дорожнього руху та толерантності до оточуючих. В екскурсіях брали участь також діти поліцейських та працівників ДСНС, в тому числі з числа переміщених осіб, для налагодження комунікації і збільшення довіри дітей-переселенців до дітей з приймаючої громади, а також до захисників та захисниць України; проведення занять з ВПО за темою «Формування/відновлення стресостійкості», «Конфліктологія» (тематика занять залежала від вікової категорії та ступеню психологічної травмованості учасників, яку визначали психологи під час спілкування на екскурсіях) у місцях перебування ВПО в Закарпатській області; превентивні заняття працівниками ювенальної превенції Закарпатської області на теми: «Права дитини», «Як не стати жертвою шахраїв», «Як не стати жертвою торгівлі людьми», «Кібербезпека», «Безпека на дорозі», «Мої дії за кордоном» тощо у вигляді відео- сюжетів та презентацій. Наприкінці запланованих заходів відбувався перегляд мультфільмів дітей з батьками просто неба для зменшення емоційної напруги та відновлення психологічного стану.

Під час впровадження Проекту почали запускатись такі процеси як адаптація, прийняття, сприйняття, бажання чути та бути почутим у всіх мешканців громад, місцевих та ВПО. Успішна комунікація серед місцевих поліцейських та поліцейських-переселенців між собою надала якісний та яскравий приклад усім категоріям громадян на території реалізації та впровадження Проекту, незалежно від їх соціального, фінансового чи будь-якого іншого статусу. На етапі завершення реалізації Проекту почали поступати запити на проведення занять за темою «Формування/відновлення стресостійкості», «Конфліктологія» з населенням, переважно в учбових навчальних закладах, що свідчить про актуальність заходів та затребуваність у фахівцях, задіяних у Проекті.

Завдяки проекту «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» стали наступні значні досягнення:

- створено волонтерську команду, яку ми навчили працювати зі складними психологічними станами, спричиненими війною, для надання

підтримки постраждалим;

- працівникам ювенальної превенції Закарпатської області було передано технічне обладнання для проведення заходів із дітьми та їхніми батьками, які, рятуючись від війни, знайшли безпечний притулок у Закарпатті;

- організовано екскурсії для дітей та їхніх батьків до палацу Шенборнів та замку Сент-Міклош, де вони ознайомилися з історією та легендами цих місць. Діти також відвідали пожежні частини, де гірські рятувальники навчали їх базовим навичкам виживання, зокрема, в'язати вузли й долати канатні переправи;

- волонтери проводили заняття з відновлення стресостійкості, щоб допомогти дітям та дорослим справлятися з наслідками війни. Ювенальні поліцейські проводили правові лекції, а на завершення заходів організовували спільний перегляд тематичних мультфільмів, що сприяло зменшенню емоційної напруги як у дітей, так і у їхніх батьків.

У рамках проєкту було охоплено 2 195 осіб, серед яких 1 338 — внутрішньо переміщені особи, включно з 1 582 дітьми. Проведено 28 екскурсій за участю професійних гідів, один із яких був патрульним поліцейським. Також закуплено ноутбуки, проектори та інше обладнання, яке дозволить працівникам ювенальної превенції не лише проводити навчальні лекції, але й організовувати цікаве дозвілля для дітей, що потребують емоційної підтримки.

Проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» реалізовувався громадською організацією «Неємія» спільно з ювенальною превенцією поліції Закарпаття та Донеччини за підтримки ПРООН в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру, за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Таким чином можна зробити висновок, що прийняття переселенців громадою почало відбуватись, а внутрішньо переміщені особи відповідно стали почувати себе частиною приймаючої громади та намагатися адаптуватися до існуючих обставин і реалій¹.

Ми сміливо можемо робити висновки, що впроваджені проєкти допомагають забезпечувати безпечне освітнє середовище, яке створюється з метою забезпечення фізичної, емоційної та соціальної захищеності учнів і педагогів. Воно є фундаментом для ефективного навчання, виховання та розвитку, оскільки тільки в безпечних умовах діти можуть зосередитися на навчанні, розвивати свої здібності та бути впевненими у своїй захищеності.

Аналіз фахової літератури² дає нам можливість стверджувати, що,

¹ Язан Н. С. Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дітей та дорослих) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області. Забезпечення стійкості у складних умовах: зб. матеріалів доп. учасників між нар. міждисциплінарної наук.-практ. конф. Харків – Брістоль, 8 червня 2023 р. м. Харків, 2023. 258 с. DOI: <https://doi.org/10.32620/BRCE.23>. URL: <http://dspace.library.khai.edu/xmlui/handle/123456789/5457> (дата звернення: 14.01.2024).

² Язан Н. С. Вплив фонових кримінологічних явищ на рівень та стан злочинності неповнолітніх // Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених : Зб. матеріалів доп. учасників всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків,

основними компонентами безпечного освітнього середовища можна назвати:

1. Фізична безпека¹:

- Безпека приміщень: школи мають відповідати всім стандартам безпеки щодо пожежної охорони, евакуаційних планів, безпеки будівель і забезпечення комфортних умов навчання. Це включає наявність аварійних виходів, технічне обслуговування будівель та нагляд за виконанням норм безпеки.

- Контроль доступу: важливу роль відіграє система контролю доступу до школи для захисту від зовнішніх загроз. Школи часто впроваджують системи безпеки, такі як відеоспостереження, ідентифікаційні картки та присутність охоронців.

- Захист від фізичного насильства: учні повинні бути захищені від насильства з боку інших учнів або сторонніх осіб. Це включає активну роботу з попередження фізичних конфліктів, забезпечення правил поведінки та відповідне реагування на прояви насильства.

2. Психологічний комфорт²:

- Відсутність булінгу (цькування) та дискримінації: школа має забезпечувати середовище, вільне від булінгу (цькування), дискримінації за будь-якими ознаками (раса, релігія, стать, соціальний статус, особливі освітні потреби тощо). Педагоги повинні швидко реагувати на будь-які прояви агресії, зневаги або несправедливого ставлення.

- Підтримка інклюзивності: важливо створювати інклюзивні умови, де діти з особливими освітніми потребами можуть почувати себе частиною загальної освітньої спільноти. Це включає забезпечення спеціальних умов навчання, допоміжного персоналу, адаптацію навчальних програм та підготовку педагогів до роботи з дітьми з інвалідністю.

- Психологічна допомога: підтримка психологів є важливою складовою безпечного середовища. Діти повинні мати можливість отримати кваліфіковану допомогу у разі стресу, емоційного дискомфорту або проблем у сім'ї. Консультації психологів також допомагають попередити можливі кризи та допомогти учням краще адаптуватися до шкільного життя.

3. Емоційна підтримка:

- Довірливі стосунки: у школі має формуватися культура взаємної довіри та поваги між учнями, вчителями та адміністрацією. Діти повинні

3 березня 2023 р.) Харків, 2023. С. 196–199. URL: <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4874/Yazan.pdf?sequence=1&isAllowed=1> (дата звернення: 14.01.2024).

¹ Filipenko N., Spitsyna H., Andrieieva O. (2023) Security of higher educational institutions in Ukraine: today's realities. Забезпечення стійкості у складних умовах: зб. матеріалів доп. учасників міжнар. міждисциплінарної наук.-практ. конф., Харків – Брістоль, 8 червня 2023 р. Харків, 2023. 258 с. DOI: <https://doi.org/10.32620/BRCE.23>. URL: <http://dspace.library.khai.edu/xmlui/handle/123456789/5457>. С. 19–22. (дата звернення: 13.01.2024).

² Язан Н. С. Булінг як прояв морального зла в міжособистісних відносинах. Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму. Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, присвяченому всесвітньому Дню філософії, 16–17 листопада 2023 р. Харків 2023. doi: <https://doi.org/10.32620/PAGS.23> (дата звернення: 12.01.2024).

знати, що до них прислухаються, що їхні проблеми важливі і можуть бути вирішені.

- ненасильницьке вирішення конфліктів: вчителі та інші працівники школи повинні бути навчені методам медіації та конструктивного вирішення конфліктів, щоб допомогти учням справлятися з непорозуміннями в позитивний спосіб. Важливо, щоб будь-які конфлікти розв'язувалися мирно, з повагою до всіх учасників.

4. Толерантність і повага до різноманітності:

- Формування культури взаємоповаги: безпечне освітнє середовище сприяє розвитку толерантності та прийняття різноманітності. Учні навчаються поважати відмінності один одного — етнічні, культурні, релігійні чи соціальні. Це запобігає конфліктам на ґрунті дискримінації та допомагає виховувати громадянську відповідальність.

- Інклюзивність: заклади освіти повинні підтримувати рівноправну участь усіх учнів у навчальному процесі, включаючи дітей з інвалідністю або іншими особливими освітніми потребами. Це не лише покращує інтеграцію дітей у колектив, але й формує позитивні цінності у всіх учасників освітнього процесу.

5. Підтримка фізичного та психічного здоров'я:

- Медична підтримка: наявність шкільних медичних працівників, а також програми здорового харчування та фізичної активності сприяють загальному фізичному благополуччю учнів. Важливу роль відіграє також доступ до професійної медичної допомоги у випадку потреби.

- Психічне здоров'я: велика увага повинна приділятися психічному здоров'ю учнів, яке може погіршуватися через стрес, тиск або інші труднощі. Школа має забезпечити доступ до фахівців, які надають емоційну підтримку і допомогу в критичних ситуаціях.

6. Профілактика булінгу (цькування)¹:

- Антибулінгові програми: школа повинна розробляти програми профілактики булінгу, включаючи тренінги для учнів, педагогів і батьків щодо виявлення та протидії булінгу. Важливим аспектом є також створення політик, які чітко визначають правила поведінки, заходи реагування та відповідальність за порушення.

- Моніторинг ситуації в школі: постійний моніторинг шкільної атмосфери через опитування, спостереження та інші інструменти дозволяє вчасно виявляти випадки булінгу та інші проблеми, що впливають на безпеку учнів.

7. Роль адміністрації та педагогів:

- Відповідальність керівництва: адміністрація закладу освіти повинна відповідати за впровадження політик безпеки та контролювати дотримання цих політик. Вона також повинна забезпечувати постійну

¹ Язан Н. С. Булінг як прояв морального зла в міжособистісних відносинах // Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму. Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, присвяченому всесвітньому Дню філософії (16-17 листопада 2023 р. м. Харків). DOI: <https://doi.org/10.32620/PAGS.23> (дата звернення: 12.01.2024).

2016. – 82 с. з іл. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/8950/> (дата звернення: 13.01.2024).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.01.2024).

5. Конвенція про права дитини (Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 13.01.2024).

6. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : наказ МОН № 274 від 28 березня 2022 року. Міністерства освіти і науки України: офіц. веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 13.01.2024).

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.01.2024).

8. Язан Н. С. Вплив фонових кримінологічних явищ на рівень та стан злочинності неповнолітніх // Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених: зб. матеріалів доп. учасників всеукраїнської наук.-практ. конф. (3 березня 2023 р. м. Харків). Харків, 2023. С. 196–199.

9. Язан Н. С. Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дітей та дорослих) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області // Забезпечення стійкості у складних умовах: зб. матеріалів доп. учасників між нар. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (8 червня 2023 р. м. Харків). Харків, 2023. 258 с.

10. Язан Н. С. Булінг як прояв морального зла в міжособистісних відносинах // Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму : Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, присвяченому всесвітньому Дню філософії (16-17 листопада 2023 р. Харків). Харків, 2023. DOI: <https://doi.org/10.32620/PAGS.23> (дата звернення: 12.01.2024).

Стаття надійшла до редакції 17.03.2024

Nataliia S. YAZAN,
Postgraduate Student
(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»,
Kharkiv, Ukraine*)

JUVENILE PREVENTION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS: ORGANIZATIONAL AND TACTICAL PRINCIPLES

The article highlights the activities of juvenile prevention units in assisting internally displaced persons regardless of their age, gender or social status. Particular attention is paid to the relevance and necessity of providing psychological support not only to children, who are the most vulnerable category, but also to their parents. Ensuring a stable mental state of the whole family is seen as an important factor in the social stability of society in the context of modern challenges.

It is noted that special emphasis should be placed on working with children, who, due to their age and vulnerability, are particularly affected by the consequences of displacement. The importance of organizing trainings and consultations for parents, as well as cooperation with specialists in the field of mental health and social support, is considered.

The article emphasizes that providing comprehensive assistance to internally displaced persons contributes to strengthening social cohesion and restoring the vital potential of society as a whole.

Keywords: *military aggression, psychological support, children, internally displaced persons.*

Віктор Миколайович ПЛАХТІЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРИНЦИП ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття принципів застосування заходів адміністративного примусу Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України. З'ясовано, що принципи застосування заходів адміністративного примусу являють беззаперечні вимоги, правила для застосування відповідних заходів та знаходять своє відображення в правових нормах, метою яких є узгодження суспільної необхідності у застосуванні таких заходів та інтересів громадськості у непорушності визнаних законодавством загальнолюдських цінностей. Зауважено, що дані принципи не виокремлено окремим переліком у нормах чинного законодавства, а вони лише виводяться із змісту тих актів, які регулюють роботи Служби правопорядку.

Виділено три групи принципів застосування заходів адміністративного примусу Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, зокрема: загально-правові, галузеві та спеціальні. Аргументовано, що до групи специфічних принципів доцільно віднести такі: пропорційність, тобто відповідність заходів примусу тим діям, які військовослужбовець Служби правопорядку має намір попередити, припинити, чи яким посприяти; доцільність, яка проявляється в тому, що застосування саме таких заходів з урахуванням зовнішніх умов об'єктивної реальності є оптимальним для досягнення визначеної мети; індивідуальна відповідальність військовослужбовця за вибір та дотримання порядку реалізації такого заходу; обмеженість, зокрема, законодавством визначено окремі місця та коло суб'єктів, відносно яких певні заходи адміністративного примусу є забороненими за визначених умов; відсутність дискримінації, особисті вподобання чи неприязнь військовослужбовця до особи через статеву, політичну, соціальну, релігійну, расову, національну чи іншу приналежність не повинні впливати на вибір застосування заходу адміністративного примусу.

Ключові слова: принципи, принципи права, заходи, адміністративний примус, Військова служба правопорядку.

Постановка проблеми. Важливим завданням сьогодення є забезпечення ефективного функціонування Збройних Сил України. Для цього в системі органів державної влади функціонує низка суб'єктів, серед яких важливе місце відводиться Військовій службі правопорядку у

Збройних Силах України. Остання представляє собою спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах¹. В процесі своєї діяльності Служба правопорядку використовує низку інструментів, серед яких важливе та самостійне місце відводиться заходам адміністративного примусу.

Окремі проблемні питання, присвячені діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, у своїх наукових працях розглядали: Ю.В. Гаруст, А.Т. Комзюк, О.П. Котляренко, А.М. Куліш, С.П. Мокляк, І.О. Остапенко, Т.В. Сараскіна, А.А. Соболев, Р.Я. Шай, В. М. Шемаєв та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики принципів застосування заходів адміністративного примусу Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України

Мета статті полягає у тому, щоб виділити коло та надати характеристику ключовим принципам застосування заходів адміністративного примусу Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття принцип; узагальнити теоретичні підходи щодо переліку принципів діяльності Служби правопорядку; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. Академічним тлумачним словником української мови «принцип» розкривається, як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці². Отже, принципи – це ті вихідні начала, на яких ґрунтується будь-яка діяльність, а правовими їх робить закріплення у нормах чинного законодавства.

Принципи застосування заходів адміністративного примусу Службою

¹ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

² Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. С. 693.

правопорядку не існують самі по собі, вони ґрунтуються на низці принципів, що мають широкий спектр застосування, насамперед загальні принципи права. Так, О. В. Зайчук визначає принципи права, як вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права¹. А. М. Колодій розглядає їх, як відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. До найсуттєвіших ознак принципів права автор відносить їх регулятивність та об'єктивну зумовленість. Регулятивність проявляється в тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер. Під об'єктивною зумовленістю принципів дослідник розуміє їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, які відбуваються в суспільстві².

Таким чином, принципи застосування заходів адміністративного примусу являють собою беззаперечні вимоги, правила для застосування відповідних заходів та знаходять своє відображення в правових нормах, метою яких є узгодження суспільної необхідності у застосуванні таких заходів та інтересів громадськості у непорушності визнаних законодавством загальнолюдських цінностей. Варто зауважити, що дані принципи не виокремлені окремим переліком у нормах чинного законодавства, а виводяться із змісту тих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Служби правопорядку.

Б. М. Ринажевський підкреслює те, що діяльність Служби правопорядку у ЗСУ ґрунтується на засадах: вірності конституційному обов'язку та військовій присязі; верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод; гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю; поєднання єдиноначальності й колегіального розроблення найбільш важливих питань; комплектування шляхом призову громадян на військову службу та прийняття на військову службу за контрактом; постійної бойової та мобілізаційної готовності; збереження державної та військової таємниці; виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях українського народу – додержання військової дисципліни³.

Безпосередньо Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» до засад її функціонування віднесено принципи:

¹ Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 23.

² Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 43.

³ Ринажевський Б. М. Компетенція та повноваження військової служби правопорядку (служби правопорядку) у Збройних силах України. URL: <http://radnuk.info/statti/226-admin-pravo/14536-2011-01-18-03-51-02.html>.

законності, поваги до особи, її прав і свобод, соціальної справедливості, централізованого керівництва та єдиноначальності, взаємодії з громадськістю¹. Такі принципи є уточнюючими відносно галузевих, вбирають до себе специфіку діяльності Служби правопорядку, яка є структурним підрозділом ЗСУ, отже вагомим в її діяльності є принцип централізованого керівництва та єдиноначальності. В літературі підкреслюють, що єдиноначальність передбачає підпорядкування колективу працівників волі керівника, начальника який несе всю повноту відповідальності за діяльність певної структури (певного органу, частини, підприємства тощо), тобто кожен працівник має одного і тільки одного безпосереднього керівника². Такі принципи, як: повага до особи, її прав та свобод, соціальної справедливості та взаємодії з громадськістю – властиві службі правопорядку як правоохоронному формуванню, діяльність якого спрямована на захист прав та свобод людини, та на одночасне обмеження з цією метою деяких прав та свобод людини. Означені принципи розкриваються у засадничих вимогах до реалізації заходів адміністративного примусу.

Найбільш загальним з усіх вищеперерахованих можна вважати принцип законності. Т. М. Смазна підкреслює, що принцип законності безпосередньо пов'язаний з принципом верховенства права та з нього постає, а також базується на положеннях Конституції України, відповідно до яких Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Змістом законності є верховенство закону, рівність суб'єктів права перед законом, з іншого боку постає принцип діяльності, компетенції, прав і обов'язків суб'єктів публічної адміністрації та їх посадових осіб на підставі закону, і разом з тим можливість особи захистити суб'єктивні права та інтереси³. Тож, принцип законності, в широкому розумінні, означає дотримання всіх вимог законодавства стосовно відповідності компетенції суб'єкта, підстав, умов, порядку та меж застосування заходів адміністративного примусу.

Законодавчо встановлено, що Служба правопорядку має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених Законом «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» та іншими законами України. Також встановлено певний порядок впровадження таких заходів, загальною основою якого є те, що застосуванню фізичної сили, спеціальних засобів і

¹ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

² Морквін Д. А., Гох І. М. Основні засади та принципи діяльності Національної гвардії України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 34–37. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/5.pdf.

³ Смазна Т. М. Значення принципів адміністративного права у захисті прав законом в інтересах особи // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 78.

вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо є така можливість. Без попередження фізичний вплив, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися лише в разі виникнення безпосередньої загрози життю або здоров'ю військовослужбовців чи інших осіб¹. Разом із цим принцип законності є загальним правовим принципом. Вважаємо за доцільне відрізнити такі принципи від тих, що є специфічними та розкривають особливості їх впливу на застосування заходів адміністративного примусу.

Принцип поваги до особи, її прав і свобод визначає загальне спрямування діяльності Служби правопорядку ЗСУ та проявляється в низці принципів, що знаходять свій прояв у правових нормах. Так, встановлено, що у разі неможливості уникнути застосування фізичної сили, вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на Службу правопорядку завдань і функцій, і має зводитися до мінімально можливого завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. У разі завдання їм шкоди, військовослужбовці Служби правопорядку забезпечують надання необхідної першої медичної допомоги потерпілим у найкоротший строк². Отже, ця норма закріплює принцип застосування фізичної сили як заходу примусу виключно у разі крайньої необхідності, якщо інші засоби не можуть вирішити поставлені завдання. Також очевидним є закріплення принципу мінімізації заподіяної шкоди на основі: по-перше, вибору якнайменше вражаючих засобів; по-друге, надання у короткі строки першої медичної допомоги для забезпечення швидшого відновлення організму, порушеного застосуванням заходом примусу.

Принцип не перевищення необхідної міри, закріплений вищезазначеною нормою, також можна назвати принципом пропорційності. Який проявляється в тому, що обрані заходи та міра їх застосування повинна відповідати тій небезпеці, яку військовослужбовець відвертає своїми діями. Такий принцип діє і в разі залучення Служби правопорядку до виконання бойових завдань під час дії воєнного стану. Як справедливо підкреслюють Р. В. Гринько, Н. П. Демчик та А. Ф. Мота, загальна визнана мета ведення бойових дій полягає у досягненні поразки супротивника із мінімальними витратами часу, життя і фізичних ресурсів як з боку атакуючої сторони, так і з боку атакованої сторони. Водночас, вид і ступінь сили, що застосовується, мають бути дійсно необхідними для досягнення законної військової мети, та таке застосування не забороняється нормами міжнародного гуманітарного права (принцип військової необхідності)³.

Важливим принципом є принцип індивідуальної відповідальності військовослужбовця за дотримання вимог законодавства при застосуванні

¹ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

² Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

³ Гринько Р. В., Демчик Н. П., Мота А. Ф. Адміністративно-правові аспекти застосування примусу Державною прикордонною службою України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 245. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/56.pdf.

заходів адміністративного примусу. Відповідно до Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України військовослужбовці Служби правопорядку під час здійснення службових обов'язків застосовують спеціальні засоби за наказом свого безпосереднього командира (начальника), керівника конкретної операції, за винятком випадків реальної загрози їх життю і здоров'ю або життю і здоров'ю інших військовослужбовців чи цивільних осіб, звільнення заручників, захоплених на території військової частини. При цьому військовослужбовці, які індивідуально здійснюють службові обов'язки, приймають такі рішення самостійно¹. Законом встановлено індивідуальну відповідальність військовослужбовця за свої протиправні дії або бездіяльність, зокрема за перевищення повноважень під час застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї². При виконанні протизаконних наказів свого безпосереднього командира (начальника), керівника конкретної операції військовослужбовець також несе відповідальність.

Принцип не дискримінації особи закріплено Основним Законом України, який забороняє привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками³. Тож, цей принцип є конституційним, основним принципом, який головує в системі права. Разом із цим його застосування має важливе значення для механізму застосування заходів адміністративного примусу та відображається у спеціальних нормативно-правових актах. Як приклад, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими встановлює вимогу гуманного поводження без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини⁴. Також з метою захисту життя та здоров'я цих вразливих категорій осіб та недопущення спричинення шкоди широкому колу людей встановлено заборону застосування спеціальних засобів у приміщеннях і на земельних ділянках, де розташовані дипломатичні, консульські та інші іноземні

¹ Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2003-%D0%BF#Text>.

² Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

³ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

представництва, а також у приміщеннях, де виготовляються вибухові чи легкозаймисті речовини, у дитячих і лікувальних закладах, а також у місцях значного скупчення людей, де можуть постраждати сторонні особи (за винятком засобів індивідуального бронезахисту, засобів зв'язування та наручників)¹.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу виділити три групи принципів застосування заходів адміністративного примусу Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, зокрема: загально-правові, галузеві та спеціальні. Так, до загально-правових слід віднести засади законності, поваги до особи, її прав та свобод тощо. В свою чергу галузевими принципами є принципи: централізованого керівництва та єдиноначальності, взаємодії з громадськістю, тощо. Означені принципи орієнтовані на те, щоб: по-перше, відобразити вплив загальних принципів права та принципів адміністративного управління на закономірності діяльності Служби правопорядку; по-друге, адаптувати основні цінності, закладені першими двома групами принципів, до сфери застосування заходів адміністративного примусу.

До групи специфічних принципів доцільно віднести такі: пропорційність, тобто відповідність заходів примусу тим діям, які військовослужбовець Служби правопорядку має намір попередити, припинити, чи яким посприяти; доцільність, яка проявляється в тому, що застосування саме таких заходів з урахуванням зовнішніх умов об'єктивної реальності є оптимальним для досягнення визначеної мети; індивідуальна відповідальність військовослужбовця за вибір та дотримання порядку реалізації такого заходу; обмеженість, зокрема, законодавством визначено окремі місця та коло суб'єктів, відносно яких певні заходи адміністративного примусу є забороненими за визначених умов; відсутність дискримінації, особисті вподобання чи неприязнь військовослужбовця до особи через статеву, політичну, соціальну, релігійну, расову, національну чи іншу приналежність не повинні впливати на вибір застосування заходу адміністративного примусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько Р. В., Демчик Н. П., Мота А. Ф. Адміністративно-правові аспекти застосування примусу Державною прикордонною службою України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 243–246. URL: http://lsei.org.ua/4_2022/56.pdf.
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

¹ Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2003-%D0%BF#Text>.

3. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
4. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Морквін Д. А., Гох І. М. Основні засади та принципи діяльності Національної гвардії України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 34–37. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/5.pdf.
7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.
8. Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2003-%D0%BF#Text>.
9. Ринажевський Б. М. Компетенція та повноваження військової служби правопорядку (служби правопорядку) у Збройних силах України. URL: <http://radnuk.info/statti/226-admin-pravo/14536-2011-01-18-03-51-02.html>.
10. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.
11. Смазна Т. М. Значення принципів адміністративного права у захисті прав законом в інтересах особи // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 77–79.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2024

Viktor M. PLAKHTII,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PRINCIPLE OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES BY THE MILITARY LAW ORDER SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

It was found that the principles of applying administrative coercion measures represent indisputable requirements, rules for applying appropriate measures and are reflected in legal norms, the purpose of which is to reconcile the social necessity of applying such measures and the interests of the public in the inviolability of universal human values recognized by law. It was noted that these principles are not singled out in a separate list in the norms of current legislation,

but they are only deduced from the content of those acts that regulate the work of the Law Enforcement Service.

Three groups of principles of applying administrative coercion measures by the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine are distinguished, in particular: general legal, sectoral and special. Thus, the general legal ones include the principles of legality, respect for the individual, his rights and freedoms, etc. In turn, the sectoral principles of administrative law, which include: centralized management and single leadership, interaction with the public, are aimed at: first, reflecting the influence of general principles of law and principles of administrative management on the regularities of the activities of the Law Enforcement Service; second, adapting the basic values laid down by the first two groups of principles to the scope of application of administrative coercive measures. It is argued that the following should be included in the group of specific principles: proportionality, i.e. the correspondence of coercive measures to the actions that the serviceman of the Law Enforcement Service intends to prevent, stop, or facilitate; expediency, which is manifested in the fact that the application of such measures, taking into account the external conditions of objective reality, is optimal for achieving a certain goal; individual responsibility of the serviceman for choosing and adhering to the procedure for implementing such a measure; limitedness, in particular, the legislation defines certain places and a range of subjects in relation to which certain measures of administrative coercion are prohibited under certain conditions; the absence of discrimination, personal preferences or dislike of a serviceman towards a person due to sexual, political, social, religious, racial, national or other affiliation should not influence the choice of applying a measure of administrative coercion.

Keywords: *principles, principles of law, measures, administrative coercion, Military Law Enforcement Service.*

Олег Олексійович ЛЕВИЦЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАРАНТИННИХ ТА ПРОТИЕПІДЕМІЧНИХ ЗАХОДІВ

У статті запропоновано авторське визначення поняття «правові засади забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів». Обґрунтовано, що систему відповідних засад складають нормативно-правові акти різної юридичної сили, констатовано, що в системі правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів ключове місце відводиться нормам адміністративного права. З'ясовано, що правові засади забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів – це сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, положення яких регламентують діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування щодо організації та здійснення карантинних та протиепідемічних заходів на території всієї України або окремих її адміністративно-територіальних одиниць.

Зроблено висновок про те, що на сьогоднішній день систему правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів складають: Конституція України, закони і підзаконні документи. Дві останні групи нормативних джерел містять, переважно, норми адміністративного права, адже саме: регулюють державну регуляторну політику у сфері охорони здоров'я та підтримки громадського здоров'я; визначають правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування у даних сферах; забезпечують організацію та здійснення карантинних і протиепідемічних заходів; окреслюють механізми контролю та координації при реалізації останніх; затверджують порядок і особливості карантинних та протиепідемічних заходів за певних умов і об'єктивних обставин, як то пандемія COVID-19; регулюють інші адміністративно-правові питання, пов'язані із роботою уповноважених суб'єктів

Ключові слова: правові засади, забезпечення, карантин, карантинні заходи, протиепідемічні заходи, правове регулювання, адміністративне право.

Постановка проблеми. Забезпечення і реалізація карантинних та протиепідемічних заходів вимагає ефективного та належного нормативно-правового підґрунтя. В науковій літературі загальноприйнятою є концепція, що правові засади – це нормативне джерело, юридично-документальна основа, на основі якої здійснюється правове регулювання суспільно-правових відносин. Вони складаються із сукупності офіційних актів, прийнятих в установленому порядку уповноваженими органами державної

влади¹. Правові засади, як і принципи, знаходяться в основі кожного правового явища чи діяльності, але на відміну від вихідних ідей, мають суворо встановлену форму, вигляд та механізм створення. А відтак, дослідження останніх має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Правова природа та різноманітні проблеми аспекти забезпечення та здійснення карантинних і протиепідемічних заходів, розкривались в роботах великої кількості науковців. Зокрема їм присвячувалась увага у працях Ю. В. Бурченко, О. О. Воронятнікова, О. Л. Дзюбенко, О. В. Колоса, М. В. Лошицького, Г. В. Муляра В. В. Романюка, І. М. Сопілко та багатьох інших. Однак, незважаючи на наявність значного теоретичного доробку, до сьогодні в юридичній літературі комплексне опрацювання правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів не проводилось.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовим засадам забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів. З огляду на зазначену мету, завдання дослідження полягають у наступному: виділити коло нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів; розкрити положення вказаних нормативних джерел, які регулюють відповідні суспільні відносини та надати їм характеристику.

Наукова новизна статті обумовлюється тим, що в ній дістала подальшого опрацювання характеристика системи правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що правові засади забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів – це сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, положення яких регламентують діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування щодо організації та здійснення карантинних та протиепідемічних заходів на території всієї України або окремих її адміністративно-територіальних одиниць.

Основоположним нормативно-правовим актом вищої юридичної сили є Конституція України, що виступає найпершим та найголовнішим джерелом організації здійснення карантинних та протиепідемічних заходів. В конституційних нормах не знаходять свого закріплення безпосередньо механізми забезпечення протиепідемічних та карантинних заходів, але Основний Закон, по-перше, регулює більшість принципів, на яких діяльність уповноважених суб'єктів ґрунтується; по-друге, права та свободи людини і громадянина на виконання яких спрямовано діяльність держави; по-третє,

¹ Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2008. 220 с.; Шевченко Е. О. Системність закріплення адміністративно – правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного ун-ту : Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 160–170; Пунда О.О. Використання даних, одержаних в результатів застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі: дис... канд. юрид. наук : Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. 216 с.

основи роботи центральних інституцій кожної гілки влади з питань забезпечення вказаних заходів; по-четверте, гарантії функціонування системи охорони здоров'я та її гуманістичної спрямованості. Відповідно до статті 49 Конституції кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, а також дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя¹.

Наступними, після Конституції України, в системі правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів є закони України. Першим документом, безперечно, варто відмітити Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». В преамбулі Закону вказується, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості².

Не можна оминати увагою Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб». Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямованої на запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізацію та ліквідацію їх спалахів та епідемій, встановлює права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері захисту населення від інфекційних хвороб³. Вказаним вище Законом також встановлено, що фінансування профілактичних і протиепідемічних заходів

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 №2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

³ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а у випадках, передбачених законом, – за рахунок коштів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також коштів фізичних осіб¹.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення робіт, пов'язаних із епідеміологічним обстеженням, ліквідацією епідемій та спалахів інфекційних хвороб фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів. У випадках, передбачених законом, для цього можуть залучатися кошти підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також кошти фізичних осіб і громадських організацій, у тому числі міжнародних. У разі якщо епідемія чи спалах інфекційної хвороби виникли з вини встановленої юридичної або фізичної особи, витрати з Державного бюджету України та місцевих бюджетів на локалізацію та ліквідацію зазначених епідемії чи спалаху інфекційної хвороби можуть бути відшкодовані за рахунок винної особи в порядку, встановленому законом. У разі виникнення епідемії чи спалаху інфекційної хвороби медіа незалежно від форм власності сприяють органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у проведенні необхідної роз'яснювальної роботи серед населення².

Наступною важливою законодавчою засадою є Закон України «Про систему громадського здоров'я», який декларує правові, організаційні, економічні та соціальні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні з метою зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, встановлює правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення. Стаття 5 Закону визначає, що захист здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я забезпечуються шляхом: «1) визнання захисту населення від інфекційних та неінфекційних хвороб одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) профілактики інфекційних та неінфекційних хвороб відповідно до епідемічної ситуації та прогнозу її змін на основі комплексного підходу – єдине здоров'я; 3) затвердження та виконання медико-санітарних заходів і дотримання вимог санітарного законодавства; 4) затвердження державних медико-санітарних нормативів та державних медико-санітарних правил; 5) медико-санітарної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів; 6) реєстрації, введення в обіг,

¹ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

² Там само.

застосування дезінфікуючих засобів, консервантів, інших хімічних речовин з біоцидними властивостями відповідно до закону; 7) ліцензування видів діяльності, що становлять потенційну небезпеку для здоров'я населення; 8) проведення наукових досліджень у сфері безпеки середовища життєдіяльності та санітарно-епідемічного благополуччя населення; 9) забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, науково-дослідних установ з метою посилення спроможності системи громадського здоров'я щодо запобігання виникненню та реагування на небезпеку для здоров'я населення; 10) формування та ведення відкритих і загальнодоступних інформаційних ресурсів, спрямованих на своєчасне інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб про: виникнення і поширення інфекційних та неінфекційних хвороб, уражень та отруєнь; виконання медико-санітарних заходів і дотримання фізичними та юридичними особами законодавства у сфері громадського здоров'я та санітарного законодавства; затверджені державні медико-санітарні нормативи та державні медико-санітарні правила; потенційні та реальні загрози для здоров'я і санітарно-епідемічного благополуччя населення і таке інше»¹.

На виконання законодавства України органи КМУ, МОЗ, а також інші уповноважені суб'єкти в сфері забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів видають підзаконні нормативно-правові акти, що входять в систему відповідних правових засад. Відмітити в цьому напрямку варто Постанову КМУ «Про затвердження Правил санітарної охорони території України» від 22.08.2011 №893. Ці Правила визначають механізм здійснення організаційних медико-санітарних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних та протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання занесенню та поширенню на територію України особливо небезпечних, інфекційних хвороб та ввезенню на територію України товарів, хімічних, біологічних і радіоактивних речовин, відходів та інших вантажів, небезпечних для життя та здоров'я людини².

Постановою КМУ «Про затвердження Порядку залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до проведення заходів з локалізації і ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби» встановлено механізм залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до проведення заходів з локалізації і ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби на територіях, на яких встановлено карантин у визначеному законодавством порядку³.

¹ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. №2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

² Про затвердження Правил санітарної охорони території України : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 р. № 893. *Офіційний вісник України*. 2011. № 65. Ст. 19.

³ Про затвердження Порядку залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до проведення заходів з локалізації і ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2024 р. № 464. *Офіційний вісник України*. 2024. № 42. Ст. 2553.

Також необхідно відмітити Наказ МОЗ від 17.05.2019 №1126, що встановлює проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями в закладах охорони здоров'я будь-якої організаційно-правової форми та форм власності, в тому числі фізичними особами – підприємцями, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та закладах громадського здоров'я¹.

Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку проведення епідеміологічного обстеження (розслідування) епідемій та спалахів інфекційних хвороб» від 18.08.2021 №1742 призначений для впорядкування проведення епідеміологічного обстеження (розслідування) осередків інфекційних хвороб з метою встановлення причин їх виникнення, факторів передачі інфекції, визначення меж осередків інфекційних хвороб та масштабів поширення епідемії чи спалаху інфекційної хвороби, вжиття заходів щодо їх локалізації та ліквідації, виявлення осіб, винних у виникненні епідемії чи спалаху інфекційної хвороби, а також попередження їх подальшого поширення за межі територій, де була зареєстрована інфекційна хвороба. Порядок поширюється на заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкованості, фізичних осіб - підприємців, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, центри контролю та профілактики хвороб (лабораторні центри МОЗ), територіальні органи Держпродспоживслужби, Державну санітарно-епідеміологічну службу Служби безпеки України².

Окрім підзаконні нормативно-правові акти мають ситуативний характер та регламентують забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів в певних умовах та обставинах. Багато таких підзаконних актів прийнято під час пандемії COVID-19, а саме: Постанови КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11.03.2020 №211; «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 09.12.2020 №1236; Постанову МОЗ та Головного державного санітарного лікаря України «Про затвердження протиепідемічних заходів під час проведення масових заходів (окрім спортивних) на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 06.12.2021 №23; «Про затвердження протиепідемічних заходів щодо роботи аеропортів та авіакомпаній України на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби

¹ Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.05.2019 р. № 1126. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51.

² Про затвердження Порядку проведення епідеміологічного обстеження (розслідування) епідемій та спалахів інфекційних хвороб : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.08.2021 №1742. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Ст. 6455.

(COVID-19)» тощо.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає можливість дійти до висновку, що на сьогоднішній день систему правових засад забезпечення карантинних та протиепідемічних заходів складають: Конституція України, закони і підзаконні нормативно-правові акти. Дві останні групи нормативних джерел містять, переважно, норми адміністративного права, адже саме: регулюють державну регуляторну політику у сфері охорони здоров'я та підтримки громадського здоров'я; визначають правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування у даних сферах; забезпечують організацію та здійснення карантинних і протиепідемічних заходів; окреслюють механізми контролю та координації при реалізації останніх; затверджують порядок і особливості карантинних та протиепідемічних заходів за певних умов і об'єктивних обставин, як то пандемія COVID-19; регулюють інші адміністративно-правові питання, пов'язані із роботою уповноважених суб'єктів забезпечення і проведення карантинних та протиепідемічних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 №2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
3. Панова Н. С. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2008. 220 с.
4. Про затвердження Порядку залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності до проведення заходів з локалізації і ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2024 р. № 464. *Офіційний вісник України*. 2024. № 42. Ст. 2553.
5. Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.05.2019 р. № 1126. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51.
6. Про затвердження Порядку проведення епідеміологічного обстеження (розслідування) епідемій та спалахів інфекційних хвороб : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.08.2021 №1742. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Ст. 6455.
7. Про затвердження Правил санітарної охорони території України : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 р. № 893. *Офіційний вісник України*. 2011. № 65. Ст. 19.

8. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

9. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. №2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

10. Пунда О.О. Використання даних, одержаних в результатів застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі: дис... канд. юрид. наук : Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. 216 с.

11. Шевченко Е. О. Системність закріплення адміністративно – правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного ун-ту : Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 160–170.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024

Oleg OI. LEVYTSKYI,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CHARACTERISTICS OF LEGAL PRINCIPLES FOR PROVIDING QUARANTINE AND ANTIEPIDEMIC MEASURES

It was found that the legal basis for ensuring quarantine and anti-epidemic measures is a set of regulatory legal acts of various legal force, the provisions of which regulate the activities of authorized state authorities and local self-government bodies in organizing and implementing quarantine and anti-epidemic measures throughout Ukraine or in its individual administrative-territorial units.

It was concluded that today the system of legal principles for ensuring quarantine and anti-epidemic measures consists of: the Constitution of Ukraine, laws and subordinate legislation. The last two groups of regulatory sources contain, mainly, the norms of administrative law, because they: regulate state regulatory policy in the field of health protection and public health support; determine the legal status of state authorities and local self-government bodies in these areas; ensure the organization and implementation of quarantine and anti-epidemic measures; outline mechanisms for control and coordination in the implementation of the latter; approve the procedure and features of quarantine and anti-epidemic measures under certain conditions and objective circumstances, such as the COVID-19 pandemic; regulate other administrative and legal issues related to the work of authorized entities.

Keywords: legal principles, provision, quarantine, quarantine measures, anti-epidemic measures, legal regulation, administrative law.

УДК: 342.95 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.86>**Наталія Леонідівна ЯШАН***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРЕДМЕТ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОТРИМАННЯМ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті наголошено на тому, що здійснення нагляду (контролю) є ефективним виключно за умови визначення його предмету та меж, що дозволяє окреслити коло проблемних питань та спрямувати управлінський вплив, наявні сили та засоби на поступове вирішення цих питань.

Стверджується, що предмет нагляду (контролю) нерозривно пов'язаний із певною управлінською системою, у межах якої реалізується відповідний контроль. Таким чином, предмет нагляду (контролю) по суті є проекцією мети, завдань, цінностей і принципів цієї системи. Акцентовано увагу на тому, що розуміння предмета контролю може змінюватися залежно від того, які орієнтири контролюючого органу, цінності лежать в основі його проведення. У цьому контексті мова йде про те, що в основі здійснення контролю може лежати або бажання покращити, допомогти, або виключно виявлення недоліків, посадових осіб або працівників структурних підрозділів, які їх допустили. Наголошено, що під предметом нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я ми розуміємо проекцію мети, завдань, цінностей і принципів, закладених в основу системи охорони здоров'я, на повсякденну практику функціонування закладів охорони здоров'я, що нерозривно пов'язана з актуальними процесами реформування та цифровізації сфери охорони здоров'я, положеннями чинних нормативно-правових актів та спрямована на підтримку належного рівня якості медичної допомоги.

Ключові слова: *нагляд, контроль, дотримання стандартів, охорона здоров'я, предмет, заклади охорони здоров'я, цифровізація, місцеве самоврядування.*

Постановка проблеми. Нагляд і контроль є важливими у діяльності будь-яких державних органів, за допомогою яких планується процес досягнення поставлених цілей. Крім того, шляхом усунення помічених недоліків здійснюється запобігання корупції. Використовуючи необхідні засоби контролю, дотримуючись відповідних правил і положень, а також підвищуючи мотивацію та задоволеність працівників, досвідчені менеджери запроваджують та інституціоналізують дисципліну на робочому місці. Це може призвести до зменшення порушень та можливих злочинів, вчинених окремими особами, приватними та державними організаціями, а також до

скорочення видатків¹.

Водночас здійснення нагляду (контролю) є ефективним виключно за умови визначення його предмету, що дозволяє окреслити коло проблемних питань та спрямувати управлінський вплив, наявні сили та засоби на поступове вирішення цих питань.

Варто відзначити, що в науковій літературі окремим проблемним аспектам адміністративно-правового забезпечення контрольно-наглядової діяльності приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, С. В. Белай, Ю. А. Ведерніков, Д. О. Горбач, В. М. Горшен'єв, С. М. Гусаров, О. В. Зайчук, Д. П. Калайанов, О. Г. Комісаров, Д. М. Корнієнко, М. В. Корнієнко, О. В. Кривенко, А. М. Кучук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання адміністративно-правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати погляди вітчизняних науковців на сутність предмету нагляду (контролю); охарактеризувати предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дана наукова стаття містить в собі запропоноване автором розуміння сутності предмету нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я як проекції мети, завдань, цінностей і принципів, закладених в основу системи охорони здоров'я, на повсякденну практику функціонування закладів охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує О. М. Ярошенко, «предмет – це категорія, яка визначає певну цілісність, виокремлену зі світу різноманітних об'єктів у процесі людської діяльності й пізнання. Предмет пов'язаний з виявленням певних особливостей об'єкта»².

Незважаючи на те, що, дійсно, предмет є цілісністю, проте в сфері публічного управління він може охоплювати суспільні відносини, що перебувають у постійному русі, трансформації, зазнають впливу багатьох чинників, що потребує постійного врахування актуальних тенденцій з метою корекції управлінських рішень та підходів до реалізації управлінського впливу.

На думку М. М. Оріщенко, «як філософська категорія – предмет, явище або процес, на які спрямована предметно-практична та пізнавальна діяльність суб'єкта (спостерігача). Таким чином, об'єкт слід розглядати як частину існуючого світу, а предмет – як суб'єктивно встановлені властивості

¹ Pirniakan A. L. The Definition and Types of Supervision and Control in Iranian Law. *Interdisciplinary Legal Research*. 2020. № 1 (1). P. 67.

² Ярошенко О. М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 92.

об'єкта, що піддаються пізнанню»¹.

Поділяючи окремі думки науковця, слід погодитися, що предмет нагляду (контролю) нерозривно пов'язаний із певною управлінською системою, у межах якої реалізується відповідний контроль. Таким чином, предмет нагляду (контролю) по суті є проекцією мети, завдань, цінностей і принципів функціонування даної системи на певний аспект діяльності, що піддається регулюючому впливу.

В. В. Липівський розглядає досліджувану категорію крізь призму «дотримання та правильного застосування законів у конкретній сфері суспільних відносин. Предмет визначає, які акти, дії органів, посадових осіб підлягають перевірці з точки зору їх відповідності закону»². У цьому контексті в основі визначення предмету контролю лежить «аналіз й обробка чинних нормативно-правових актів, групування правових приписів за певною схемою, створення внутрішньо єдиної системи актів є необхідними умовами ефективності правотворчої діяльності, сприяють ліквідації прогалин і суперечностей у чинному законодавстві»³.

Водночас, погоджуючись з влучною думкою науковця, вважаємо доречним зазначити, що предмет нагляду (контролю) зводиться не лише до визначення ключових у певній сфері чинних нормативно-правових актів, але й надання пропозицій щодо вдосконалення системи законодавства, адже в цьому полягає соціально-орієнтоване покликання нагляду (контролю), а не лише у підтриманні бюрократичних систем і виявленні недоліків. Особливо, це є актуальним у ході впровадження нових технологій у вітчизняну медицину, адже охорона здоров'я - це галузь, що швидко розвивається, і вона постійно взаємопов'язана з технологічним прогресом. Подібно до багатьох інших критично важливих галузей, охорона здоров'я стикається з натиском щоденних викликів кібербезпеки, однак опиняється значною мірою в невідповідному становищі через застаріле законодавство⁴.

Як переконаний О. Ю. Дубинський, «контрольна діяльність, якщо вона становить одну з основних функцій підконтрольних суб'єктів, може бути предметом внутрішньовідомчого контролю. І в такому разі суб'єкт контрольної діяльності набуде властивостей об'єкту для керуючого суб'єкта, але і одночасно залишиться суб'єктом контролю для підпорядкованих йому об'єктів. До предмету контролю автор відносить і стан об'єкту контролю, коли мова іде про стан конкретної речі»⁵.

Слід звернути увагу і на те, що розуміння предмета контролю може

¹ Оріщенко М. М. Об'єкт та предмет аудиторської діяльності як форми фінансового контролю. *Наше право*. 2014. № 8. С. 86.

² Липівський В. В. Поняття та правова природа прокурорського нагляду. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 168.

³ Клименко О. Законодавство у сфері охорони здоров'я: перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2012. № 5. С. 129.

⁴ Daniels J., Bhatia S. Legislation and the Negative Impact on Cybersecurity in Healthcare // 6th International Conference on Information Systems Security and Privacy (ICISSP). Valletta, 25-27 February 2020. P. 691.

⁵ Дубинський О. Ю. Об'єкт та предмет відомчого контролю в органах внутрішніх справ України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 160.

змінюватися залежно від того, які орієнтири контролюючого органу, цінності лежать в основі його проведення. У цьому контексті мова йде про те, що в основі здійснення контролю може лежати або бажання покращити, допомогти, або виключно виявлення недоліків, посадових осіб або працівників структурних підрозділів, які їх допустили. Очевидно, що саме перший варіант є більш сприятливим для реальних позитивних у діяльності підприємства, установи чи організації.

Водночас предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я є доволі багатоаспектним. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 р. № 752 визначено, що «контроль якості надання медичної допомоги здійснюється за такими складовими: структура, процес та результати медичної допомоги; організація надання медичної допомоги; контроль за реалізацією управлінських рішень; відповідність кваліфікаційним вимогам медичних працівників, у тому числі керівників закладів охорони здоров'я; вивчення думки пацієнтів щодо наданої медичної допомоги; забезпечення прав та безпеки пацієнтів під час надання їм медичної допомоги. Контроль якості наданої медичної допомоги проводиться у випадках смерті пацієнтів, первинного виходу на інвалідність осіб працездатного віку, розбіжності встановлених діагнозів, недотримання закладами охорони здоров'я стандартів медичної допомоги (медичних стандартів), клінічних протоколів, табелів матеріально-технічного оснащення, а також у випадках, що супроводжувалися скаргами пацієнтів та/або близьких осіб, які доглядають за пацієнтами, шляхом клініко-експертної оцінки якості та обсягів медичної допомоги. Клініко-експертна оцінка якості та обсягів медичної допомоги здійснюється шляхом експертизи клінічних питань діагностики, лікування та реабілітації медичними радами закладів охорони здоров'я, клініко-експертними комісіями Міністерства охорони здоров'я України та/або управлінь охорони здоров'я протягом 30 днів з дня надходження відповідного звернення або з ініціативи Міністерства охорони здоров'я України, про що складається висновок за результатами клініко-експертної оцінки за формою, наведеною в додатку до цього Порядку»¹.

У контексті визначення предмету нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я слід приділити особливу увагу недопущенню корупційних проявів. Так, згідно з Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки «для населення України наступними за пріоритетністю (у порядку спадання) є такі напрями: охорона здоров'я (38 відсотків), поліція і прокуратура (37 відсотків), державний сектор економіки (27 відсотків), податкова і митна сфери (25 відсотків), а також фінансування партій та виборчих кампаній (21 відсоток). На думку представників бізнесу, найбільш пріоритетними напрямками у протидії корупції є: поліція і прокуратура (41 відсоток), податкова і митна сфери (32

¹ Про порядок контролю якості медичної допомоги : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 р. № 752. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text>.

відсотки), фінансування партій та виборчих кампаній (25 відсотків), охорона здоров'я (24 відсотки), оборона і безпека (23 відсотки)»¹.

Як бачимо, суспільна думка зводиться до того, що питання недопущення корупції у сфері охорони здоров'я є одним із основних і пріоритетних в ході антикорупційної діяльності. За оцінками ВООЗ, майже половина населення світу не має доступу до основної медичної допомоги, і частка населення з катастрофічними витратами на охорону здоров'я з власної кишені (10% або більше сімейного бюджету) зростає. Тим часом Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй нещодавно визначила корупцію як фактор, що підриває зусилля щодо досягнення загального охоплення медичними послугами. Досвід корупції у формі виплат хабарів, а також частота виплат хабарів у секторі охорони здоров'я підвищує ймовірність позбавлення медичної допомоги. Крім того, корупція, яка спостерігається в інших секторах, таких як освіта, діяльність правоохоронних органів, комунальних служб та інших органів публічної влади, має побічні ефекти, що негативно впливає на позбавлення медичної допомоги².

Водночас задля виявлення відповідних проявів корупції як предмету нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я важливу роль відіграє електронна система публічних закупівель «ProZorro». Впроваджуються й інші ініціативи. Так, електронний каталог «Prozorro Market» - це «маркетплейс, де публічні замовники можуть легко, ефективно та ощадливо купувати необхідні товари, а постачальники - реалізовувати свою продукцію. Медичну частину каталогу адмініструють МЗУ. USAID через проєкт «SAFEMed» підтримує багатовекторний підхід до зміцнення та інституціоналізації е-каталогу. USAID SAFEMed також сприяв створенню Медичних закупівель України та е-каталогу «Prozorro Market» у рамках роботи з підтримки антикорупційних зусиль уряду України та пріоритизації орієнтованої на пацієнта допомоги. Зазначимо, що обсяг продажів медичних товарів через Prozorro Market у першій половині 2024 року зріс до 10,1 млрд грн проти 235 млн грн за аналогічний період 2023 року. Лікарні за цей час заощадили 2 млрд грн, а середній показник економії на закупівлях через е-каталог склав 15,5%»³.

При цьому слід зазначити, що предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я становить також «систематичний збір, аналіз та поширення для відповідних осіб й установ даних про стан здоров'я (наприклад, випадки хвороби) й заходи охорони здоров'я та громадського здоров'я (наприклад, статистика проведених

¹ Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>.

² Anishchenko M., Oharenko V. Economic justification of corruption risks in the field of healthcare. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9 (2). P. 40.

³ Як е-каталог «Prozorro Market» змінив сферу медичних закупівель // Міністерство охорони здоров'я України: сайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/yak-e-katalog-prozorro-market-zminiv-sferu-medichnih-zakupivel>.

вакцинацій)»¹ або так званий епідеміологічний нагляд.

Слід також додати, що предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я зводиться і до визначеної системи критеріїв та індикаторів якості. Як справедливо зазначають науковці, «досягнення максимального ступеня об'єктивності контролю можливе за умови його проведення на основі розробленої та затвердженої керівником закладу охорони здоров'я інформаційної бази критеріїв та індикаторів якості, відповідних її компонентам. Критерії якості повинні охоплювати усі компоненти якості і слугувати орієнтирами на шляху досягнення запланованих цілей з надання якісної медичної допомоги. Критерії якості деталізуються для кожного відділення / структурного підрозділу і кожного співробітника, відповідно до виду і обсягу медичної допомоги, визначених Положеннями про структурні підрозділи та посадовими інструкціями»². Науковці додають, що «згідно з критеріями формується блок еталонних (планових) показників якості для закладу охорони здоров'я, визначених у нормативах, стандартах, інструкціях, методиках, інших директивних та розпорядчих документах»³.

На розумінні предмета нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я позначаються і актуальні зрушення в сфері цифровізації діяльності закладів охорони здоров'я. Так, Національна служба здоров'я України наразі має можливість моніторити інформацію щодо створених та виконаних електронних направлень «стосовно наступних показників: кількість створених е-направлень; кількість надавачів медичних послуг, які створили направлення в ЕСОЗ; кількість лікарів, які створили направлення; кількість пацієнтів, які отримали е-направлення; кількість виконаних направлень; середній показник загальної кількості направлень на одного пацієнта. Також можна побачити кількість пацієнтів відповідно до областей»⁴. Щодо створених електронних направлень можна аналізувати інформацію за такими критеріями: «область реєстрації; назва надавача; код ЄДРПОУ закладу; вид допомоги (первинна, спеціалізована); номер договору; категорія направлень - візуалізація, госпіталізація, діагностична процедура, консультація, лабораторна діагностика, лікувально-діагностична процедура, переведення до іншого ЗОЗ, процедура та хірургічна процедура; дата створення»⁵.

Особливого змісту набуває предмет нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування. Як стверджують Н. Коробчинська та А. Халецька, «для

¹ Бачмага М. Досвід пандемії для побудови системи громадського здоров'я в Україні : аналітичне дослідження / ГО «Український центр європейської політики», 2022. С. 24. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/covid_experience.pdf

² Вороненко Ю. В. Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я : методичні рекомендації. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/oky_zoz.pdf.

³ Там само.

⁴ Аналіз ведення електронних направлень лікарями первинної та спеціалізованої допомоги / Національна служба здоров'я України : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/e-data/dashboard/service-requests>.

⁵ Там само.

оцінки ефективності впровадження державної програми із забезпечення ліками на місцевому рівні проводять моніторинг та оцінку різних показників та індикаторів у їх сукупності: рівень звернень до спеціаліста, рівень виявлення захворювань, поширеність захворювання, частота направлень на консультацію до спеціаліста або на стаціонарне лікування, рівень стійкої втрати працездатності у зв'язку з певним захворюванням, рівень смертності. За необхідності проводять додаткове дослідження: оцінюють обсяг та якість проведеного лікування та прихильність до лікування, частоту виникнення ускладнень, наявність супутніх захворювань та ризиків тощо. На основі зазначеного дослідження можливо робити об'єктивні висновки щодо ефективності виконання програми. Саме розширений моніторинг та оцінка можуть урахувати різні чинники та взаємодію, які могли вплинути на результат, та допомогти виявити чинники негативного впливу (недостатність кількості кадрів – спеціалістів, які забезпечують обстеження та лікування пацієнтів, незадовільна якість обстеження або лікування, відсутність прихильності пацієнта до лікування тощо)»¹.

Так, під предметом нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я ми розуміємо проекцію мети, завдань, цінностей і принципів, закладених в основу системи охорони здоров'я, на повсякденну практику функціонування закладів охорони здоров'я, що нерозривно пов'язана з актуальними процесами реформування та цифровізації сфери охорони здоров'я, положеннями чинних нормативно-правових актів та спрямована на підтримку належного рівня якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що здійснення нагляду (контролю) є ефективним виключно за умови визначення його предмету та меж, що дозволяє окреслити коло проблемних питань та спрямувати управлінський вплив, наявні сили та засоби на поступове вирішення цих питань.

Так, предмет нагляду (контролю) нерозривно пов'язаний із певною управлінською системою, у межах якої реалізується відповідний контроль. Таким чином, предмет нагляду (контролю) по суті є проекцією мети, завдань, цінностей і принципів функціонування даної системи на певний аспект діяльності, що піддається регулюючому впливу.

Розуміння предмета контролю може змінюватися залежно від того, які орієнтири контролюючого органу, цінності лежать в основі його проведення. У цьому контексті мова йде про те, що в основі здійснення контролю може лежати або бажання покращити, допомогти, або виключно виявлення недоліків, посадових осіб або працівників структурних підрозділів, які їх допустили.

Під предметом нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері

¹ Коробчинська Н., Халецька А. Моніторинг та контроль у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування у сучасних умовах. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. 2023. Вип. 3. С. 116.

охорони здоров'я ми розуміємо проекцію мети, завдань, цінностей і принципів, закладених в основу системи охорони здоров'я, на повсякденну практику функціонування закладів охорони здоров'я, що нерозривно пов'язана з актуальними процесами реформування та цифровізації сфери охорони здоров'я, положеннями чинних нормативно-правових актів та спрямована на підтримку належного рівня якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз ведення електронних направлень лікарями первинної та спеціалізованої допомоги / Національна служба здоров'я України : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/e-data/dashboard/service-requests>.
2. Бачмага М. Досвід пандемії для побудови системи громадського здоров'я в Україні : аналітичне дослідження / ГО «Український центр європейської політики», 2022. 58 с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/covid_experience.pdf.
3. Вороненко Ю. В. Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я : методичні рекомендації. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/oky_zoz.pdf.
4. Дубинський О. Ю. Об'єкт та предмет відомчого контролю в органах внутрішніх справ України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 156–160.
5. Клименко О. Законодавство у сфері охорони здоров'я: перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2012. № 5. С. 128–130.
6. Коробчинська Н., Халецька А. Моніторинг та контроль у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування у сучасних умовах. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. 2023. Вип. 3. С. 111–118.
7. Липівський В. В. Поняття та правова природа прокурорського нагляду. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 165–169.
8. Оріщенко М. М. Об'єкт та предмет аудиторської діяльності як форми фінансового контролю. *Наше право*. 2014. № 8. С. 85–89.
9. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>.
10. Про порядок контролю якості медичної допомоги : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 р. № 752. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1996-12#Text>.
11. Як е-каталог «Prozorro Market» змінив сферу медичних закупівель // Міністерство охорони здоров'я України: сайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/yak-e-katalog-prozorro-market-zminiv-sferu-medichnih-zakupivel>.

12. Ярошенко О. М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 90–98.
13. Anishchenko M., Oharenko V. Economic justification of corruption risks in the field of healthcare. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9 (2). P. 40–47.
14. Daniels J., Bhatia S. Legislation and the Negative Impact on Cybersecurity in Healthcare // 6th International Conference on Information Systems Security and Privacy (ICISSP). Valletta, 25-27 February 2020. P. 691–697.
15. Pirniakan A. L. The Definition and Types of Supervision and Control in Iranian Law. *Interdisciplinary Legal Research*. 2020. № 1 (1). P. 67–79.

Стаття надійшла до редакції 27.01.024

Natalia L. YASHAN,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

SUBJECT OF SUPERVISION (CONTROL) OVER COMPLIANCE WITH STANDARDS IN THE FIELD OF HEALTHCARE

The article emphasizes that supervision (control) is effective only if its subject and boundaries are defined, which allows to outline the range of problematic issues and direct managerial influence, available forces and means to gradually resolve these issues.

It is argued that the subject of supervision (control) is inextricably linked to a certain management system, within which the corresponding control is implemented. Thus, the subject of supervision (control) is essentially a projection of the goal, objectives, values and principles of functioning of this system onto a certain aspect of the activity subject to regulatory influence.

The emphasis is on the fact that the understanding of the subject of control may change depending on what guidelines the supervisory body has, the values that underlie its implementation. In this context, we are talking about the fact that the basis of control may be either a desire to improve, help, or exclusively the identification of shortcomings, officials or employees of structural units who have committed them.

It is emphasized that under the subject of supervision (control) of compliance with standards in the field of healthcare, we understand the projection of the goals, objectives, values, and principles underlying the healthcare system onto the daily practice of functioning of healthcare institutions, which is inextricably linked to the current processes of reform and digitalization of the healthcare sector, the provisions of current regulatory legal acts, and is aimed at maintaining the appropriate level of quality of medical care in healthcare institutions.

Key words: *supervision, control, compliance with standards, healthcare, subject, healthcare institutions, digitalization, local government.*

Олексій Іванович ВАЦ

(Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, м. Харків)

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

В науковій статті здійснено аналіз наукових позицій вчених щодо розуміння адміністративних процедур у сфері оподаткування. Звернуто увагу, що вчені зосереджені на розгляді адміністративних процедур через призму адміністративно-правового статусу органу публічної влади у сфері оподаткування, через відповідний набір повноважень щодо вирішення адміністративної справи по суті та прийняття відповідного рішення у вигляді адміністративного акту, що в цілому відповідає змісту норм чинного законодавства. Доведено, що адміністративна процедура у сфері оподаткування має певні особливості (ознаки): 1) врегульована адміністративно-процесуальними нормами; 2) представляє собою послідовність організаційно-розпорядчих дій, які здійснюються в певному порядку і узгоджені між собою; 3) має цілеспрямований характер; 4) метою є реалізація не тільки матеріальних норм податкового законодавства, але й матеріальних норм інших правових галузей; 5) завершується прийняттям індивідуального адміністративного акта. Надано власне розуміння категорії «адміністративна процедура у сфері оподаткування».

Ключові слова: процедура, правова процедура, адміністративна процедура, адміністративний акт, органи публічної влади, органи податкової служби, оподаткування, справляння податків і зборів.

Постановка проблеми. Визначальною ознакою розвитку адміністративного законодавства у розвинутих демократичних країнах є його спрямованість на забезпечення прав і законних інтересів осіб у відносинах із державою та її органами. Однією з найважливіших гарантій цього є чітка регламентація процедурного аспекту відносин особи і влади. За таких умов державний службовець чи службовець органу публічної влади діє не свавільно, а керуючись чітко встановленим порядком. Це, по-перше,

забезпечує рівність осіб перед законом, адже до всіх однопорядкових справ застосовується однакова процедура, а, по-друге, існування законодавчо встановленої процедури є вихідною точкою для здійснення контролю, зокрема судового, за законністю діяльності органів публічної влади. Ці питання є особливо актуальними для України, оскільки досі більшість процедурних елементів відносин органів публічної влади, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, з громадянами або не регулюються законодавством взагалі або ж регулюються підзаконними нормативно-правовими актами¹. Вищевказане стосується й реалізації відповідних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері оподаткування.

Доречно звернути увагу, що науковці останнім часом приділяють увагу на рівні монографічних робіт процедурним аспектам у сфері оподаткування, зокрема О. М. Гінда «Провадження за зверненням податкових органів в адміністративному судочинстві»², А. А. Горошко «Органи державної податкової служби України як суб'єкти адміністративної юрисдикції»³, Т. В. Костюк «Адміністративні процедури в діяльності податкових органів»⁴, І. Є. Криницький «Теоретичні проблеми податкового процесу»⁵, В. О. Курило «Правова природа процедур вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз»⁶, О. С. Лагода «Адміністративна процедура: теорія і практика застосування»⁷, А. М. Луцик «Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні»⁸, О. М. Мінаєва «Процедурне регулювання податкових відносин (методологічний аспект)»⁹, А. О. Снежко «Адміністративні процедури в податковій сфері»¹⁰ тощо. Втім, незважаючи на значний науковий доробок праць вчених, на доктринальному рівні постають питання щодо з'ясування низки питань організаційно-правового характеру реалізації адміністративних процедур у сфері оподаткування.

Мета наукової статті полягає у здійсненні аналізу наукових позицій вчених щодо розуміння категорії «процедура», «адміністративна

¹ Про адміністративну процедуру: пояснювальна записка до проекту Закону України № 2073-ІХ від 17.02.2022. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/103802>.

² Гінда О. М. Провадження за зверненням податкових органів в адміністративному судочинстві: дис. доктора філософії: 081 Право, Львів, 2023. 267 с.

³ Горошко А. А. Органи державної податкової служби України як суб'єкти адміністративної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 208 с.

⁴ Костюк Т. В. Адміністративні процедури в діяльності податкових органів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. 213 с.

⁵ Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 433 с.

⁶ Курило В. О. Правова природа процедур вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 199 с.

⁷ Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 188 с.

⁸ Луцик А. М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 192 с.

⁹ Мінаєва О. М. Процедурне регулювання податкових відносин (методологічний аспект) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 402 с.

¹⁰ Снежко А. О. Адміністративні процедури в податковій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. 215 с.

процедура» з подальшим визначенням поняття «адміністративна процедура у сфері оподаткування» та виокремлення основних ознак останньої.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечно реалізації адміністративних процедур у сфері оподаткування відіграє важливе значення, оскільки від правомірності останньої напряду залежить сплата податків та зборів у відповідності до вимог чинного податкового законодавства. Тим більш, у процесі переходу від фіскальної моделі роботи до сервісної для органів державної податкової служби велике значення має налагодження партнерських відносин з платниками податків, визначення ефективного механізму взаємодії зазначених органів та платників податків¹.

Як зазначає О. В. Джафарова в умовах сучасного розвитку української держави, коли невиконання законів окремими посадовими особами стало прямим виявом та однією з умов правового свавілля, адміністративні процедури набувають особливої гостроти. Процедурний механізм є невід'ємним елементом нормативно-правового регулювання щодо реалізації практично всіх різновидів матеріальних норм².

Так, О. С. Лагода в межах монографічного дослідження звертає увагу, що у загальному аспекті процедура визначається як певна сукупність дій чи операцій, за допомогою яких реалізується той чи інший процес або етап, стадія, що виражає зміст відповідної технології. В той же час, з правової точки зору, процедура – це регламентований юридичною нормою порядок дій або регулювання відповідних суспільних відносин у сфері правозастосування³. У свою чергу, правова процедура характеризується такими ознаками: попередньо визначена модель її застосування у реальному житті, через яку досягається необхідний результат; юридична сила, тобто норми, що визначають процедурну діяльність, закріплені у законі, як і основні; межі регулятивного «впливу» процедурних норм. Процедурні норми не торкаються змістової (внутрішньої) сторони реалізації основних норм, лише передбачають зовнішній процес їх впровадження; синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна. Це забезпечує нерозривність правотворчості та правореалізації, теорії та практики; законність – відповідність процедури нормативній моделі, закріпленій у нормативно – правовому акті; ознака демократизму правової процедури стосується тільки тих, які є шляхом до реалізації владних відносин. Вчений акцентує увагу, що зазначена характеристика розкриває ознаки процедури, які прийнятні та можуть бути

¹ Питання створення та запровадження електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.12.2012 № 1007-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1007-2012-%D1%80>.

² Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. С. 175. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.

³ Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. С. 12.

застосовані до всіх галузей права, включно і до адміністративної¹. У подальшому, О. С. Лагода дійшов висновку, що категорія «адміністративна процедура» становить собою встановлений законом порядок розгляду та вирішення індивідуальних справ органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору². В дійсності науковець звертає увагу, на важливий аспект реалізації адміністративної процедури, що полягає в законодавчо-визначеному процесуальному (процедурному) характері вирішення справи та прийняття відповідного рішення по справі. Оскільки кінцеве рішення має важливе значення по справі. В деякій мірі прийняте процедурне рішення органу публічної влади може бути оскаржено у законодавчо-визначеному порядку. Недаремно в податковому законодавстві закріплюється, що під час процедури адміністративного оскарження обов'язок доведення того, що будь-яке нарахування, здійснене контролюючим органом у випадках, визначених податковим законодавством, або будь-яке інше рішення контролюючого органу є правомірним, покладається на контролюючий орган³.

У свою чергу, О. В. Джафарова у межах монографічного дослідження дійшла висновку, що адміністративна процедура – це нормативно встановлений порядок послідовно здійснюваних процедурних дій суб'єктів відповідних адміністративно-правових відносин і прийняття актів щодо реалізації їх прав та обов'язків. Оскільки предмет дослідження вченої пов'язаний із дозвільною діяльністю органів публічної влади, то процедури дозвільної діяльності, порівняно із загальним поняттям адміністративних процедур, зумовлюються предметом регулювання та його особливостями. Як наголошує вчена сутність дозвільних процедур полягає в тому, що ця діяльність урегульована нормами адміністративно-процесуального права, знаходиться у межах повноважень органів публічної влади, які визначені чинним законодавством, спрямована на реалізацію норм адміністративного матеріального права, а також матеріально-правових норм інших галузей права у процесі вирішення конкретних справ щодо забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб тощо⁴. Не заперечуючи проти зазначеного підходу у розуміння дозвільної процедури через призму адміністративної процедури, остання може реалізовуватися й у сфері оподаткування уповноваженими органами публічної влади.

Якщо вести мову про адміністративні процедури у сфері оподаткування, то А. М. Луцик доводить, що адміністративна процедура є

¹ Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. С. 12–13.

² Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. с. 25.

³ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.

⁴ Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія Харків : Діска плюс, 2016. С. 177. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.

самостійною правовою категорією, яка відображає порядок розгляду і розв'язання органами публічної влади індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб¹. У свою чергу, вчена доводить, що адміністративні процедури охоплюють управлінську діяльність органів ДФС України, спрямовану на реалізацію покладених на них функцій та завдань, а також на реалізацію прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб у сфері оподаткування. За допомогою адміністративних процедур здійснюється реалізація як внутрішньо організаційних, так і зовнішніх повноважень органів ДФС України у сфері оподаткування. Вони сприяють врегулюванню внутрішньо організаційної діяльності податкових органів, а також прийняттю відповідних рішень з індивідуальних справ, які мають значення для платників податків у зв'язку з реалізацією їх прав та законних інтересів у сфері оподаткування².

На підставі вказаного, А. М. Луцик наголошує, що під адміністративною процедурою у сфері оподаткування слід розуміти встановлений законодавством порядок прийняття ДФС України, її територіальними органами та посадовими особами нормативно-правових актів управління, а також порядок розгляду і розв'язання індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів платників податків, а також забезпечення нормального функціонування податкової системи держави³. В цілому доцільно підтримати дане визначення, оскільки воно характеризує як внутрішню організаційну, так зовнішню діяльність діяльності податкових органів у взаємовідносинах із платниками податків.

Крім того, вчена звертає увагу, що в межах адміністративної процедури реалізується порядок прийняття органом публічної влади (ДФС України, її територіальними органами та посадовими особами) нормативно-правових актів управління. Ця позиція корелюється із науковим доробком Р. С. Мельника, що інститут адміністративної процедури є доволі складним правовим утворенням, у змісті якого можуть бути виділені окремі підінститути, серед яких найважливішим є підінститут адміністративного акта. Це пов'язано з тим, що адміністративний акт у переважній більшості випадків є єдиною підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин між публічною адміністрацією та приватною особою. Адміністративний акт є інструментом діяльності публічної адміністрації, способом перенесення у «реальне життя» нормативних публічно-правових установлень, засобом, за допомогою якого публічна адміністрація виконує покладені на неї обов'язки⁴.

¹ Луцик А. М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. С. 30.

² Луцик А. М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. С. 30–31.

³ Луцик А. М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. С. 31.

⁴ Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07.

А. О. Снежко доводить, що адміністративні процедури в діяльності податкових органів України – це окремі, регламентовані законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами групи цілеспрямованих, юридично значущих дій та операцій, які здійснюються органами та підрозділами Державної податкової служби України з метою розгляду та вирішення адміністративної справи, реалізації функції контролю, а також забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб в податково-фінансовій сфері, результатом яких є видання адміністративного акту¹.

В даному контексті вчений розкриває зміст адміністративних процедур в діяльності податкових органів, як відповідну правову форму діяльності останніх, а також діяльність спрямовані на вирішення адміністративної справи. В подальшому вчений констатує, що адміністративні процедури в діяльності податкових органів відрізняються особливою важливістю та значущістю, адже вони: по-перше, становлять велику частину поточної діяльності органів та підрозділів Державної податкової служби України; по-друге, за рахунок використання адміністративних процедур суттєво підвищується ефективність роботи податкових органів, яка стає значно оперативнішою та більш цілеспрямованою; по-третє, адміністративно-процедурна діяльність Державної податкової служби України характеризується прозорістю, стандартизованістю та передбачуваністю; по-четверте, за їх допомогою досягається більш якісне упорядкування податкових суспільних відносин, адже законодавство чітко визначає перелік прав та обов'язків їх учасників².

Т. В. Костюк досліджуючи адміністративні процедури в діяльності податкових органів доводить, що під останніми доцільно розуміти форму реалізації ними своїх повноважень, що складають основу їх адміністративно-правового статусу, проявляються в правозастосовній діяльності податкових органів щодо реалізації юридичних засобів їх функціонування та спрямовані на забезпечення публічних фінансових інтересів в сфері оподаткування³. В цьому контексті вчена розглядає адміністративні процедури через призму адміністративно-правового статусу податкових органів з метою забезпечення публічних фінансових інтересів в сфері оподаткування. В дійсності забезпечення фінансових інтересів нашої держави на сьогоднішній день є дуже актуальним, оскільки охоплюються доходами, видатками та активами, що охоплюються, набуваються за рахунок або формуються внаслідок залучення фінансових ресурсів та послуг в країні.

Слушним є також те, що вчена виокремлює характерні ознаки

Харків, 2010. С. 244–245.

¹ Снежко А. О. Адміністративні процедури в податковій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. С. 70–71.

² Снежко А. О. Адміністративні процедури в податковій сфері: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2024. С. 71.

³ Костюк Т. В. Адміністративні процедури в діяльності податкових органів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. С. 69.

адміністративних процедур в діяльності податкових органів: вони встановлені нормами адміністративного та податкового права; являють собою форму реалізації передбачених законодавством функцій податкових органів, що реалізуються відповідними нормами; суб'єктом реалізації конкретної адміністративної процедури є відповідна уповноважена на її здійснення посадова чи службова особа податкового органу; вони спрямовані на забезпечення публічних фінансових інтересів в сфері оподаткування за допомогою чітко визначених законодавством юридичних засобів, які реалізуються у повноваженнях податкових органів¹.

Д. В. Крилов досліджуючи публічно-сервісну діяльність як основний напрямок державної податкової політики доводить, що адміністративні процедури в діяльності Державної податкової служби України – це сукупність послідовно впорядкованих, нормативно встановлених дій, які реалізуються посадовими особами та підрозділами Державної податкової служби України відповідно до компетенції та повноважень останньої, метою яких є реалізація поставлених перед ДПС завдань². У свою чергу, головними особливостями адміністративних процедур у діяльності Державної податкової служби України визначено: особливу правову основу; спрямованість на досягнення конкретного юридично значущого результату; тісний зв'язок з компетенцією Державної податкової служби України; наявність спеціальної відомчої правової основи застосування; різноманітність і видову розгалуженість³.

В цілому аналіз наукових позицій вчених щодо розуміння адміністративних процедур в податковій сфері в деякій мірі тотожний. Як правило вчені зосереджені на розгляді адміністративних процедур через призму адміністративно-правового статусу органу публічної влади у сфері оподаткування, через відповідний набір повноважень щодо вирішення адміністративної справи по суті та прийняття відповідного рішення у вигляді адміністративного акту, що в цілому відповідає змісту норм чинного законодавства у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина, та законні інтереси юридичних осіб⁴. Крім того, розуміння адміністративних процедур у сфері оподаткування корелюється із визначенням категорії «адміністративна процедура» закріплена у Законі України «Про адміністративні процедури», як «визначений законом порядок розгляду та вирішення справи»⁵.

¹ Костюк Т.В. Адміністративні процедури в діяльності податкових органів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. С. 69.

² Крилов Д.В. Публічно-сервісна діяльність як основний напрямок державної податкової політики: адміністративно-правовий аспект: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. С. 310.

³ Крилов Д.В. Публічно-сервісна діяльність як основний напрямок державної податкової політики: адміністративно-правовий аспект: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. С. 310

⁴ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>.

⁵ Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>.

Висновок. Адміністративна процедура у сфері оподаткування має певні особливості (ознаки): 1) врегульована адміністративно-процесуальними нормами; 2) представляє собою послідовність організаційно-розпорядчих дій, які здійснюються в певному порядку і узгоджені між собою; 3) має цілеспрямований характер; 4) метою є реалізація не тільки матеріальних норм податкового законодавства, але й матеріальних норм інших правових галузей; 5) завершується прийняттям індивідуального адміністративного акта.

Отже, під адміністративною процедурою у сфері оподаткування доцільно розуміти врегульовано нормами адміністративно-процесуального права та нормами інших галузей права діяльність органів публічної влади (органи Державної податкової служби України) в межах компетенції щодо розгляду та вирішення індивідуальних справ, які виникають у сфері справляння податків і зборів, та прийняття відповідного адміністративного акту по справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гінда О. М. Провадження за зверненням податкових органів в адміністративному судочинстві : дис. доктора філософії : 081 Право, Львів, 2023. 267 с.
2. Горошко А. А. Органи державної податкової служби України як суб'єкти адміністративної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 208 с.
3. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Діа плюс, 2016. 688 с. URI: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.
4. Костюк Т. В. Адміністративні процедури в діяльності податкових органів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 213 с.
5. Крилов Д. В. Публічно-сервісна діяльність як основний напрямок державної податкової політики: адміністративно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 368 с.
6. Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 433 с.
7. Курило В. О. Правова природа процедур вирішення податкових спорів : порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 199 с.
8. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 188 с.
9. Луцик А. М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 192 с.
10. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 417 с.

11. Мінаєва О. М. Процедурне регулювання податкових відносин (методологічний аспект) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 402 с.

12. Питання створення та запровадження електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.12.2012 № 1007-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1007-2012-%D1%80>.

13. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.

14. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>.

15. Про адміністративну процедуру: пояснювальна записка до проекту Закону України № 2073-IX від 17.02.2022. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/103802>.

16. Снежко А. О. Адміністративні процедури в податковій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. 215 с.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2024

Oleksiy Iv. VATS

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TAXATION: CONCEPT AND CONTENT

The scientific article analyzes the scientific positions of scientists on the understanding of administrative procedures in the field of taxation. It is noted that scientists focus on considering administrative procedures through the prism of the administrative and legal status of a public authority in the field of taxation, through the appropriate set of powers to resolve an administrative case on the merits and make a corresponding decision in the form of an administrative act, which generally corresponds to the content of the norms of current legislation. It is proven that the administrative procedure in the field of taxation has certain features (signs): 1) is regulated by administrative and procedural norms; 2) is a sequence of organizational and administrative actions that are carried out in a certain order and are coordinated with each other; 3) is purposeful in nature; 4) the goal is the implementation of not only the substantive norms of tax legislation, but also the substantive norms of other legal branches; 5) is completed by the adoption of an individual administrative act. The author provides his own understanding of the category "administrative procedure in the field of taxation".

Key words: *procedure, legal procedure, administrative procedure, administrative act, public authorities, tax authorities, taxation, collection of taxes and fees.*

Сергій Станіславович ЛУКАШ,

доктор юридичних наук, професор

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)

Оксана Володимирівна ПАНАСЮК,

доктор юридичних наук, доцент,

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)

Світлана Сергіївна ВАЩЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ І ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті розглянуто принципи управління як ідейно-світоглядні «стовпи» для подальшого формування різного роду корпоративних норм у діяльності підприємств, установ та організацій. Проаналізовано взаємозв'язок між принципами управління та командування крізь призму врахування специфіки поліцейської професії. Наголошено, що в органах і підрозділах Національної поліції у світлі євроінтеграційних процесів утвердився чіткий вектор саме на принципи управління, а не командування, широке впровадження у повсякденну діяльність поліції цифрових інструментів, програм і проєктів, спрямованих на підвищення відкритості та орієнтованості на сервісний характер діяльності.

Розглянуто сутність окремих принципів, які доцільно поступово впроваджувати в повсякденну діяльність з управління органами і підрозділами поліції, закріплювати на рівні відомчих наказів і законів України, а саме принцип маркетингової комунікації та принцип високої етичної культури в ході управління органами і підрозділами Національної поліції.

Ключові слова: принципи, управління, командування, органи, підрозділи, Національна поліція, маркетингова комунікація, етична культура, воєнний стан.

Постановка проблеми. Будь-яка професійна діяльність у сучасному суспільстві, а особливо та, від якої залежить життя, особиста свобода, дотримання прав, захист честі та гідності людей, має базуватися на визначеній системі основоположних начал, які визначають її глибинне покликання, стратегічне бачення її розвитку в майбутньому та задають

вектор для її подальшого вдосконалення та реформування. Саме такою діяльністю і є управління в органах і підрозділах Національної поліції.

Оскільки поліцейська діяльність є процесом, що постійно розвивається, вона може і повинна бути заснованою на останніх тенденціях розвитку суспільства. Сучасна поліцейська діяльність - це не стільки постійна організаційна діяльність, скільки набір функцій і цінностей, що розвиваються. Таким чином, увага до заяв про місію, до управління та до етики є важливою. Поліцейська діяльність завжди йшла пліч-о-пліч із розвитком поняття належної правової процедури та громадянських свобод. Тут важливо підкреслити, що поліцейська діяльність є процесом, який має тісні зв'язки з іншими складовими соціальної системи (такими як політика та судова система)¹.

І. В. Клименко влучно зазначає, що «професія поліцейського у будь-якій країні вважається складною і такою, що передбачає ризик для життя і здоров'я як самого поліцейського, так й інших людей. Опановуючи навколишнє професійне середовище, працівники поліції намагаються адаптуватися до соціально-економічних умов, які постійно змінюються. Соціальне напруження в суспільстві є достатньо високим, виявляються негативні наслідки економічних негараздів, мають місце прояви екстремізму і тероризму. Непростою є кримінальна ситуація в країні»². Науковець та державний діяч зазначає, що «перед Національною поліцією України, яка формується та розвивається у складних умовах соціально й економічно нестабільного суспільства, стоять складні завдання забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Успішність виконання цих завдань залежить перш за все від злагодженої роботи всіх її ланок – від вищого керівництва до кожного патрульного й дільничного офіцера»³.

З огляду на важливість такої діяльності в масштабах держави вона має ґрунтуватися на системі принципів, визначених на нормативно-правовому рівні, а також доповнених і збагачених на доктринальному рівні за рахунок ґрунтовних наукових досліджень.

Слід звернути увагу на те, що проблемних питань адміністративно-правового забезпечення цілої низки напрямів діяльності вітчизняних правоохоронних органів у своїх наукових дослідженнях торкалися такі вітчизняні науковці, як О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, К. Л. Бугайчук, С. І. Виговський, В. М. Гарашук, С. М. Гусаров, А. В. Денисова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, К. Б. Левченко, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, О. М. Резнік, О. Ю. Салманова, А. О. Собакарь, В. В. Сокурєнко та інші. Водночас досліджувану проблематику низка дослідників, зокрема С. М. Бортник, В. В. Безусий, А. О. Іванов, К. Ю. Мельник, Я. В. Сімутіна, О. В. Сорока, М. М. Шумило

¹ Francis R. D., Armstrong A. Corporate Governance in Policing: Standards and Ethics. *Journal of Law and Governance*. 2008. № 3 (3). DOI: <https://doi.org/10.15209/jbsge.v3i3.140>.

² Клименко І. В. Морально-психологічна стійкість працівника поліції в системі його професійно важливих якостей. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 19.

³ Клименко І. В. Модель службової діяльності як предиктор її психологічного забезпечення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 133.

та інші науковці, розглядали кризь призму трудового права. Слід зазначити, що попри наявність ґрунтовних наукових досліджень перед вітчизняною правовою доктриною все ще постають важливі питання у сфері принципів управління в органах і підрозділах Національної поліції.

Мета статті зводиться до того, щоб проаналізувати питання принципів управління в органах і підрозділах Національної поліції. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників на ключові у дослідженні категорії; охарактеризувати взаємозв'язок між принципами управління та командування кризь призму врахування специфіки поліцейської професії; розглянути сутність принципу маркетингової комунікації та принципу високої етичної культури в ході управління органами і підрозділами Національної поліції.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній роботі розглянуті такі новітні для вітчизняної правової науки принципи управління в органах і підрозділах Національної поліції, як принцип маркетингової комунікації та принцип високої етичної культури в ході управління органами і підрозділами Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Досить часто науковці досить поверхнево розглядають сутність самих досліджуваних категорій, проте розкриття повною мірою змісту є основою подальшої розбудови окремих проблемних аспектів, пов'язаних із цими категоріями.

А. Колодій стверджує, що «термін «принцип» означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, котрі визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості»¹.

Принципи дозволяють сформувати світоглядне бачення явищ і процесів, а також визначити найважливіші сфери їх функціонування. З огляду на це принципи знаходять своє відображення у нормативно-правових актах, набуваючи природу правових принципів, які С. В. Нечипорук розглядає як «об'єктивно існуюче явище, що обумовлено його первинністю, природністю, базовістю, обґрунтованістю тощо; а також може бути окреслено із точки зору суб'єктивно-прикладного характеру, що пояснюється необхідністю сприйняття останнього людьми та використання в реальному житті та діяльності»².

Водночас саме у сфері управління принципи набувають фундаментального значення з огляду на регулювання діяльності трудових колективів, встановлення ідейно-світоглядних «стовпів» для подальшого формування різного роду корпоративних норм у діяльності підприємств, установ та організацій.

Так, О. В. Свірідова зазначає, що принципи управління - це твердження фундаментальної істини, засновані на логіці, які забезпечують керівні

¹ Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 17.

² Нечипорук С. В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. С. 51.

основи для прийняття управлінських рішень і дій. Похідні принципи управління відображають зміст спеціалізованої управлінської діяльності з формування привабливості підприємства. Встановлено, що за основу систематизації принципів управління вчені використовують різні ознаки управління, такі як соціально-політичні принципи, принципи культури управління та державно-управлінської діяльності, соціально-політичні, структурні, наукові, правові, кадрові та організаційні основи. Дослідниця пропонує розділити такі принципи на дві великі мегагрупи: принципи пізнавальної діяльності або загальнонаукові, які мають свої особливості, але в цілому не відрізняються від принципів пізнання в будь-якій іншій сфері науки; принципи реалізації практичної управлінської діяльності. Принципи, які істотно відрізняються від принципів в інших сферах¹.

Разом із тим слід бути свідомими того, що у діяльності правоохоронних органів питання принципів управління набуває дискусійного змісту з огляду на тісний взаємозв'язок із так званими принципами командування. Як зазначають дослідники, протягом багатьох років, можна навіть сказати, століть, командування асоціювалося з формою керівництва, яка приписувалася майже виключно військовим організаціям. З часом ця форма керівництва все більше проникала в цивільні організації, зокрема в різні типи силових служб. Однак, розглядаючи неармійські контексти, у багатьох людей виникають сумніви, чи варто говорити про командування чи просто про управління, у ході якого використовуються певні елементи, засоби та принципи, взяті безпосередньо з командування. Вищезазначені сумніви стали приводом для постановки питання: чи варто говорити про командування в поліції. Через відокремленість і специфіку поліції, її завдань і обов'язків, не всі елементи системи військового управління могли бути застосовані в цій організації, а деякі з них вимагали (або все ще потребують) модифікації. У той же час можна зробити висновок, що принципи, правила та ієрархічні командні структури поліції дуже схожі на військові, і що командування є однією з форм керівництва, яка використовується в поліції².

Специфіка принципів командування безпосередньо втілюється за рахунок більш жорстких механізмів забезпечення дисципліни та ієрархічності прийняття рішень. Водночас, на наше глибоке переконання, в органах і підрозділах Національної поліції у світлі євроінтеграційних процесів утвердився чіткий вектор саме на принципи управління, а не командування, широке впровадження у повсякденну діяльність поліції цифрових інструментів, програм і проєктів, спрямованих на підвищення відкритості та орієнтованості на сервісний характер діяльності. З огляду на це у межах даного дослідження ми спробуємо розглянути сутність окремих принципів, які доцільно поступово впроваджувати в повсякденну діяльність

¹ Sviridova O. V. Management principles of the interaction between market attractiveness producer and its recipients. *Marketing and Management of Innovations*. 2013. № 3. P. 45.

² Smolenski S. Command in the Police. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. 2024. № 214 (4). P. 85.

з управління органами і підрозділами поліції, закріплювати на рівні відомчих наказів і законів України.

Так, до подібних принципів слід віднести принцип маркетингової комунікації. Т. Кравцова, О. Лашченко та О. Кравцов звертають увагу на те, що «основне завдання управління комплексом публічного маркетингу полягає у тому, щоб синхронізувати процес управління елементами комплексу маркетингу в такий спосіб, щоб кожен з них, виконуючи своє функціональне призначення, одночасно сприяв підвищенню ефективності решти елементів і тим самим підвищував синергійний ефект від прийняття управлінських рішень. Застосування маркетингових підходів у діяльності публічних інституцій є важливим, перспективним, ключовим фактором успіху публічного управління, що, дозволить вивести на належний рівень якість надання публічних послуг, забезпечити своєчасне виявлення та задоволення потреб територіальної громади, підвищити конкурентоспроможність територіального утворення та імідж місцевої влади. Маркетингова комунікація все більше стає надійним каналом розповсюдження інформації та засобом налагодження партнерських відносин з громадою»¹.

Слід зазначити, що принцип маркетингової комунікації наразі знаходить своє широке впровадження в ході реалізації низки орієнтованих на громаду проєктів, зокрема «Поліцейський офіцер громади» та «Офіцер освітнього середовища». Принцип високої етичної культури в ході управління органами і підрозділами Національної поліції також потребує особливої уваги.

Закон наділяє поліцію надзвичайними повноваженнями та, водночас, обмежує ці повноваження таким чином, щоб ними не зловживали. Така форма вираження доктрини поділу влади не тільки гарантує відсутність зловживань владою, але й має наслідком підвищення репутації поліції як органу, що діє у межах закону. Саме цінності, які лежать в основі управління поліцією, забезпечують це. Однією з проблем моралі, про яку часто не говорять, є те, що її неможливо виміряти. Проте цінності можна оцінити з певною точністю за допомогою різних методів шкалювання, які зазвичай використовуються в науках поведінку. Коли узгоджені цінності будуть чітко виражені, тоді і тільки тоді ми зможемо думати про стратегії та тактики, які допоможуть досягти узгоджених цілей. Такі питання, як «правила зустрічей», етичні основи управління мають загальне значення. Саме завдяки відданості таким розробкам і новим ідеям управління може прогресувати не лише в ефективності, але й у організаційному та моральному сенсі².

На переконання І. В. Клименка, «професійна успішність працівників поліції безпосередньо залежить від рівня сформованості цінностей і норм

¹ Кравцова Т., Лашченко О., Кравцов О. Використання маркетингового підходу в діяльності органів публічного управління медичною сферою. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 4. С. 81.

² Francis R. D., Armstrong A. Corporate Governance in Policing: Standards and Ethics. *Journal of Law and Governance*. 2008. № 3 (3). DOI: <https://doi.org/10.15209/jbsge.v3i3.140>.

як кожного окремого працівника, так і колективів у цілому в підрозділах поліції. У більшості випадків навіть за ретельного психологічного підбору кандидатів на службу в поліцію і детально розроблених правил поведінки під час виконання завдань службової діяльності щорічно кількість залучених до дисциплінарної відповідальності працівників практично не знижується. Очікування держави і суспільства в цілому не завжди виправдовуються, оскільки морально-етичні орієнтири не у всіх працівників поліції є пріоритетними у професійній діяльності, вони допускають неодноразові порушення дисципліни і навіть протиправні дії. Формування високої морально-психологічної стійкості є одним із ключових напрямків, що забезпечують гідне і якісне виконання працівниками поліції своїх службових обов'язків»¹.

Водночас у ході формування стійких морально-етичних переконань в органах і підрозділах Національної поліції саме на керівнику лежить особлива відповідальність. Адже керівник завжди є прикладом для особового складу, зразком для наслідування. Особливого значення приклад керівників набув у перші дні повномасштабного вторгнення, коли особистий приклад керівників органів і підрозділів Національної поліції на місцях, навіть за умови відсутності детальних вказівок щодо дій у тих чи інших ситуаціях, був основою забезпечення злагодженості та дисциплінованості особового складу.

Слід також розуміти, що у діяльності органів і підрозділів Національної поліції будь-які матеріальні стимули будуть позбавлені будь-якого сенсу, якщо не буде побудовано міцний морально-етичний фундамент повсякденної діяльності та взаємодії керівництва та особового складу. Так, як влучно зазначає А. О. Іванов, «матеріальні стимули є одним з ключових, однак вони виявляються не такими вже й дієвими інструментами впливу на службово-трудова активність, якщо державний службовець не бачить перспектив кар'єрного зростання, якщо заохочення застосовуватиметься як інструмент відзначення або найбільш «наближених» до керівника працівників, або тих, до кого, так би мовити, дійшла черга; якщо дисципліну побудовано на суто авторитарних відносинах керівника з підлеглими; якщо службова етика та гарантії прав і законних інтересів державних службовців як працівників мають формальний характер; якщо одним із ключових аргументів у питанні спонукання службовців до ефективної службово-трудова діяльності є загроза застосування дисциплінарного стягнення»².

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що першочергова роль у створенні організаційних, матеріально-технічних, інформаційних, кадрових та інших умов для повноцінного виконання окреслених завдань належить саме керівникам органів і підрозділів

¹ Клименко І. В. Морально-психологічна стійкість працівника поліції в системі його професійно важливих якостей. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 24.

² Іванов А. О. Актуальні питання стимулювання праці державних службовців. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 141. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.20.21.3.15>.

Національної поліції. Така діяльність у сучасній демократичній та соціально орієнтованій державі має ґрунтуватися на певних принципах, які набувають основоположного та світоглядного значення. Так, до подібних принципів з огляду на актуальні трансформаційні процеси у державі та у глобальному контексті доцільно віднести принцип маркетингової комунікації і принцип високої етичної культури в ході управління органами і підрозділами Національної поліції.

До перспективних напрямів подальших досліджень віднесено подальше осмислення співвідношення командування та управління у діяльності органів і підрозділів Національної поліції в умовах воєнного стану, трансформації принципів управління з огляду на новітні безпекові виклики, переосмислення етичних, організаційно-розпорядчих, господарських, інформаційних аспектів управлінської діяльності в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов А. О. Актуальні питання стимулювання праці державних службовців. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.15>.
2. Клименко І. В. Модель службової діяльності як предиктор її психологічного забезпечення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 133–139.
3. Клименко І. В. Морально-психологічна стійкість працівника поліції в системі його професійно важливих якостей. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 19–25.
4. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 205 с.
5. Кравцова Т., Лашенко О., Кравцов О. Використання маркетингового підходу в діяльності органів публічного управління медичною сферою. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 4. С. 72–84.
6. Нечипорук С. В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 225 с.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Francis R. D., Armstrong A. Corporate Governance in Policing: Standards and Ethics. *Journal of Law and Governance*. 2008. № 3 (3). DOI: <https://doi.org/10.15209/jbsge.v3i3.140>.
9. Smolenski S. Command in the Police. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. 2024. № 214 (4). P. 85–104.
10. Sviridova O. V. Management principles of the interaction between market attractiveness producer and its recipients. *Marketing and Management of Innovations*. 2013. № 3. P. 45–52.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2024

Serhii S. LUKASH,

Doctor of Legal Sciences, Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oksana V. PANASIUK,

Doctor of legal sciences, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Svitlana S. VASHCHENKO,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF MANAGEMENT PRINCIPLES IN THE BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE

The article considered the principles of management as ideological and worldview "pillars" for the further formation of various corporate norms in the activities of enterprises, institutions and organizations. The relationship between the principles of management and command was analyzed through the prism of taking into account the specifics of the police profession. It was emphasized that in the bodies and units of the National Police, in the light of European integration processes, a clear vector was established precisely on the principles of management, not command, and the widespread introduction into the daily activities of the police of digital tools, programs and projects aimed at increasing openness and service-oriented nature of activities. The essence of individual principles that should be gradually introduced into the daily activities of managing bodies and units of the police, fixed at the level of departmental orders and laws of Ukraine, namely the principle of marketing communication and the principle of high ethical culture in the course of managing bodies and units of the National Police, was considered.

Key words: *principles, management, command, bodies, units, National Police, marketing communication, ethical culture, martial law.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ Й НЕДОТОРКАНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ДО ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття присвячена дослідженню проблем кримінально-правової охорони особистої свободи й недоторканості людини в контексті збройного конфлікту. Встановлено, що вимагають удосконалення як законодавча база, так і правозастосовні підходи. Гострою є необхідність в усуненні прогалини у кримінально-правовому регулюванні відносин, що можуть бути пов'язані із вчиненням злочинів проти людяності (de lege ferenda) в умовах збройного конфлікту. Крім того, далеко не всі прояви СНПК, як посягання на статеву свободу й недоторканість особи у вказаному контексті, мають кваліфікуватися за ст. 438 КК України, як порушення законів і звичаїв війни. До питань кваліфікації слід підходити виважено, аналізувати ситуацію системно, враховувати особливості контекстуального елементу, мотивів

злочинної поведінки. Зґвалтування та сексуальне насильство, а так само незаконне позбавлення волі, торгівля людьми за наявності до того підстав (вони вбачаються у контурах категорії «злочин на ґрунті ненависті») можуть кваліфікуватися як геноцид (ст. 442 КК України) або як злочини проти людяності за міжнародним кримінальним правом.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, особиста свобода, недоторканість, статева свобода, статева недоторканість, незаконне позбавлення волі, торгівля людьми, війна, збройний конфлікт, насильство, ненависть, злочин на ґрунті ненависті, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Війна поставила перед Україною неординарні виклики у захисті як своїх державності, так і нерозривно пов'язаної з нею правової системи. Ціннісним осердям цієї системи є людина. Саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України)¹. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України)². При тому очевидно, що саме в умовах війни, в контексті міжнародного збройного конфлікту високої інтенсивності, що триває на території України у зв'язку з агресією російської федерації, вказані цінності і права зазнають свого найзначнішого утиску, створюються істотні перепони на шляху до втілення їх у життя як реальної практики, а не тільки як декларацій. Їй найнебезпечнішою з усіх загроз для них є відповідні кримінальні правопорушення, злочини, що вчиняються в умовах війни, в контексті збройного конфлікту. Разом з тим, аналіз чинного кримінального законодавства України і практики його застосування не дозволяє однозначно стверджувати про наявність ефективних інструментів кримінально-правової охорони особистої свободи та недоторканості людини. Поширеними лишаються численні воєнні злочини з ознаками сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі – СНПК), незаконним позбавленням волі, насильницькими зникненнями, торгівлі людьми. Наявна законодавча база потребує удосконалення.

Проблеми кримінально-правової охорони особистої свободи й недоторканості людини, в тому числі й зокрема у вимірі статевої свободи та недоторканості, розглядалися такими науковцями як Ю. В. Баулін, В. І. Бондаренко, В. І. Борисов, О. О. Дудоров, Ю. С. Митрофанова, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський та іншими. Попри наявний суттєвий теоретико-прикладний доробок, зберігається потреба у додаткових дослідженнях, спрямованих як на удосконалення положень законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на особисту свободу й недоторканість людини в контексті збройного конфлікту, так і практики його застосування.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Там само.

Мета статті – виявити стан, окремі недоліки кримінально-правової охорони особистої свободи та недоторканості людини в контексті збройного конфлікту, сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Належна кримінально-правова охорона особистої свободи та недоторканості особи в контексті збройного конфлікту – задача нетривіальна. Як з огляду на складність реального гарантування прав і свобод людини, ефективних механізмів відновлення порушених права, забезпечення притягнення винних до кримінальної відповідальності, так і з огляду на широту тих кримінальних правопорушень, які посягають на означені блага. В нашому дослідженні ми сфокусуємо увагу на тих, що посягають на статеву свободу й недоторканість, а також тих, що брутально й вкрай аморально уречевлюють людину. Гадаємо – саме ці прояви є найбільш небезпечними й огидними, поширення яких не може на зачіпати чуйну до несправедливості совість та вимагає дій і на дослідницькому рівні, і на рівні законотворчості, правозастосування.

Статева свобода є складовою особистої свободи людини. Відповідно статеву недоторканість – елемент недоторканості особистої. Право на свободу та недоторканість є найважливішим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (п. 65 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 червня 1971 р. (справа де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії)¹. Право людини на свободу є не що інше, як сама свобода, можливість людини здійснювати будь-які правомірні дії. Особиста недоторканість, як особистасвобода, полягає в тому, що ніхто в державі не має права примусово обмежувати свободу людини в рамках діючого законодавства здійснювати дії, користуватися свободою пересування тощо. Свобода є правом кожної людини робити все в межах діючих правових законів. А недоторканість – це якість, невід’ємна від особи².

Право на свободу й особисту недоторканність послідовно проголошується в міжнародних документах: у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 3)³, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9)⁴, Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ст. 5)⁵. Конституція України увібрала в себе визнані у світі стандарти основних міжнародно-правових актів в галузі захисту прав людини, наведені вище. Інститут недоторканності включає фізичну і

¹ Cases of De Wilde, Ooms and Versyp ("Vagrancy") v. Belgium (Merits) ; Application no. 2832/66; 2835/66; 2899/66 / ECHR. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57606%22]}).

² Слінько Т. М. Право на особисту недоторканість як невід’ємне право людини і громадянина // Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиків. читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 85.

³ Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН, Декларація. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН, Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043.

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

духовну недоторканність, свободу діяти, розпоряджатися собою, тобто не знаходитися під контролем. Згідно з одним із рішень Комітету ООН з прав людини порушенням ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визнається неспроможність або небажання державної влади забезпечити особисту недоторканність, навіть якщо посягання не пов'язане із позбавленням волі і виражається у небезпеці її втратити, погрозі життю або здоров'ю людини, переслідуванні з боку влади або приватних осіб. Таким чином, погроза втратити свободу також порушує особисту недоторканність, в тому числі психічну¹.

Ст. 5 Конвенції доповнює систему правового захисту недоторканності особи, до якої також належать положення статей 2, 3 і 4 Конвенції², що, як зазначено у рішенні Суду у справі «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 р., «це право є найважливішим у демократичному суспільстві у розумінні Конвенції»³. При цьому Суд посилається на рішення у справах «де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії» від 18 червня 1971 р. (п. 65) та «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 р. як на підтвердження незмінюваності цінності цього права. Як у справі «Вікс проти Сполученого Королівства» від 2 березня 1987 р. (п. 40), так і в справі «Гарькавий проти України» Суд підтверджує, що кожен має право на захист цього права, а це означає, що особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених у п. 1 ст. 5 Конвенції. Зазначаючи, що «цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке їх тлумачення відповідає цілям цього положення, а саме — гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи»⁴, Суд послідовно захищає це право особи у справах «Енгель та інші проти Нідерландів» рішення від 8 червня 1976 р. (п. 58), «Лай біта проти Італії» від 6 квітня 2000 р. (п. 170), «Куїн проти Франції» від 22 березня 1995 р. (п. 42), «Амур проти Франції» рішення від 25 червня 1996 р. (п. 42) і тепер у 2010 р. у справі «Гарькавий проти України», як таке, що «становить основну ідею, яка лежить в основі всіх політичних режимів, що дотримуються принципів верховенства права»⁵.

Політичні режими якнайкраще проявляють свою сутність та визначальні риси у кризові періоди. Війна, збройний конфлікт – один з таких. У зв'язку з цим звертає на себе увагу практика поширення СНПК, як щодо цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, так і проти військовополонених.

Принагідно зауважимо, що СНПК – не є законодавчою категорією. Під

¹ Слінько Т. М. Право на особисту недоторканість як невід'ємне право людини і громадянина // Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиків. читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 86.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

³ Справа «Гарькавий проти України». Заява № 25978/07 / Рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_544#Text.

⁴ Там само.

⁵ Слінько Т. М. Право на особисту недоторканість як невід'ємне право людини і громадянина // Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиків. читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 86–87.

нею розуміється ціла низка діянь, що в контексті збройного конфлікту посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи. Тобто йдеться про війнні злочини, що за національним законом криміналізовані у ст. 438 КК України – порушення законів та звичаїв війни. Проте, аналіз диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України на логіко-семантичному рівні не виявляє жодних положень про посягання на означені блага. Вони виводяться виключно шляхом деталізації міжнародно-правової бланкетності цієї диспозиції, положень тих міжнародних договорів, до яких відсилають такі категорії, види діянь як «жорстоке поводження з цивільним населенням» та «жорстоке поводження з військовополоненими»¹.

Певну орієнтуючу роль у нашому пізнавальному русі здатен виконати Римський статут МКС, який хоча й не ратифіковано Україною, однак який, менше з тим становить джерело права для Міжнародного кримінального суду (МКС), з яким Україна співпрацює на засадах визнання його юрисдикції за окремим порядком. Перш за все звернімо увагу на те, що в категоріях Римського статуту МКС, посягання на статеву свободу та статеву недоторканість можуть розглядатися як злочини проти людяності. Так, відповідно до п. «g» ч. 1 ст. 7 зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства визнаються саме злочинами проти людяності, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено². Проте, як відомо, злочини проти людяності не набули самостійного визначення у КК України, що є значною прогалиною для вітчизняної системи кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи. Правий, в цьому аспекті, Ю. В. Орлов, який наголошує на тому, що злочини проти людяності є поширеним різновидом кримінальних практик, що вчиняються на території України у зв'язку зі збройним конфліктом як елемент зовнішньої агресивної політики російської федерації. Як можна зробити висновок з правових джерел, в яких використовувалась категорія «злочини проти людяності», остання пройшла певний шлях еволюції: від нюрнберзької до римської концепції й сьогодні з достатньою розлогістю викладена у ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Елементах злочинів як додатку до цього статуту. Водночас склади злочинів проти людяності виявляють чимало ознак, які мають спільний зміст з ознаками складів війнних злочинів, що в теорії створює труднощі у правозастосуванні. Власне, вітчизняна правозастосовна практика цих труднощів абсолютно не відчуває, демонструючи домінування антивоєнної політики, себто кваліфікації діянь, які мають бути визначені як злочини проти людяності за міжнародним правом, як війнних злочинів – порушень

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України). І це є закономірним, адже КК України не містить спеціальних складів злочинів проти людяності, чим виявляє цілковиту дезадаптивність щодо запитів синхронізації національної та міжнародної кримінальної юстиції у справі протидії злочинам, пов'язаним з агресією РФ проти України¹.

Водночас, підтримуючи думку, згідно з якою Україна має криміналізувати злочини проти людяності на рівні самостійного кримінально протиправного діяння на підставі особливого контекстуального елементу – систематичності та/або широкомасштабності відповідних дій, слід, тим не менш, вказати й на те, що власне контекст збройного конфлікту як обов'язковий, необхідний компонент складу злочину, притаманний саме для воєнних злочинів. У цьому зв'язку звернімо увагу на те, що для цілей Римського Статуту термін «воєнні злочини», серед іншого, означає: зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7 Статуту, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій (п. xxii частини 2 ст. 8)².

Необхідно зазначити, що в Україні певною мірою напрацьовується слідча та судова практика за ст.438 КК України. Звичайно, інструменти національного законодавства не дозволяють повністю реалізувати можливості щодо притягнення до кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни, враховуючи тривалість агресивних дій, перебування під тимчасовою окупацією окремих територій, вчинення на цих територіях злочинів щодо цивільного населення, в тому числі СНПК. Однак ті випадки СНПК, про які відомо на даний момент (щодо яких внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, проводиться досудове слідство, судовий розгляд) мають бути належним чином задокументовані, а доказова база не викликати жодних сумнівів³.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція) 1949 року у ст. 27 визначає: «Особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу. Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи

¹ Orlov Yu. V. Crimes against humanity in the context of the armed conflict in Ukraine: definition, problems of distinction with related offences. *Law and Safety*. 2023. №. 1 (88). P. 109–110. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.9>.

² Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) /Офіс Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPK.pdf.

³ Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) /Офіс Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPK.pdf.

будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність»¹.

СНПК саме як порушення законів та звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України) охоплює такі діяння: зґвалтування, сексуальне рабство, примус до спостереження над сексуальним насильством над іншими людьми, примушування до зайняття проституцією, примусове оголення, викрадення з метою торгівлі людьми, примусова вагітність або аборт, стерилізація, домагання, погрози, тортури, каліцтво геніталій, інфікування статевими хворобами². Водночас, по-перше, жертвами СНПК, як засвідчує практика, стають не тільки жінки. Потерпілими від цих воєнних злочинів так само часто стають й чоловіки, а надто в тих випадках, коли йдеться про сексуалізовані форми катувань щодо військовополонених. По-друге, перелік форм СНПК не є вичерпним.

Ключовою особливістю СНПК є те, що тут завжди наявний зв'язок із конфліктом. СНПК як військову тактику можуть застосовувати різноманітні озброєні групи для того, щоб мордувати, принижувати, підкоряти, домінувати. Зв'язок також можна спостерігати в культурному контексті. Так, під час Арабської весни основними категоріями людей, які постраждали, були молоді дівчата, яких вважали незайманими. Оскільки в тій культурі незайманість була дуже важливою для громади, це була ознака честі. Безсумнівно, це становило велику цінність для родини, для роду. Отже, якщо злочинець відібрав молоду дівчину в її родини, то він переміг. Справа може бути в етнічній належності людини. Під час війни в колишній Югославії, якщо одна сторона конфлікту підкоряла жінок або хлопчиків іншої сторони конфлікту, це був їхній спосіб помститися своїм ворогам. У Міранді (Руанда), якщо чоловік хуту піддав дівчину або жінку тутсі сексуальному насильству, це було тріумфом однієї етнічної групи над іншою. Зв'язок навіть може прослідковуватись у сексуальній орієнтації постраждалих. Згідно з деякими статистичними даними, зґвалтованих чоловіків у Лівії було більше, ніж жінок. Усі, хто підозрювались в належності до не гетеросексуальної орієнтації, ставали постраждалими в першу чергу. І для того, щоб вчиняти над ними сексуальне насильство, наймали спеціальних людей³.

Певна річ, в ситуації міжнародного збройного конфлікту на території України у зв'язку з агресією російської федерації, не йдеться про пов'язування СНПК з деякою особливою мотивацією за ознаками чи-то незайманості, чи-то сексуальної орієнтації. Йдеться про контекст збройного конфлікту як такий, тобто про наявність збройного конфлікту, усвідомлення винним цього факту, а також користування з нього. Останнє, втім, може бути варіативне: як користування із ситуації беззахисності

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

² Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) /Офіс Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPK.pdf.

³ Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом : правове регулювання та практика. URL: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf>.

потерпілої особи, так і вчинення СНПК з метою, релевантною меті збройної агресії рф. Йдеться про можливість ідентифікації СНПК в низці випадків зі злочинами на ґрунті ненависті, коли жертва обирається за критерієм її приналежності до української етнічної та/або політичної національної групи. СНПК в цьому випадку постає додатковим проявом приниження, домінування. Проте детальний аналіз вказаної мотивації впливатиме й на можливість кваліфікації СНПК не як воєнного злочину, а як геноциду. Подібні випадки, зокрема, відомі практиці роботи Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Вибірковість СНПК за ознакою приналежності особи до певної захищеної групи, в тому числі й до числа української нації, може бути підставою для кваліфікації дій винної особи за ст. 442 КК України – геноцид.

Схожа ситуація формується й у випадку кваліфікації інших кримінальних форм дегуманізації людини, пов'язаної з її уречевленням. Мова йде про воєнні злочини з ознаками торгівлі людьми, що проявляються у предикатному незаконному позбавленні волі та подальшій оплатній передачі людини, в тому числі й з метою сексуального рабства або для примусових робіт тощо. Дії винного належить кваліфікувати за ст. 438 КК України. Однак, якщо незаконне позбавлення волі, торгівля людиною здійснюється вибірково, за критерієм її належності до захищеної категорії осіб, не виключається й можливість кваліфікації цих дій як геноцид (ст. 442 КК України).

Висновки. Кримінально-правова охорона особистої свободи й недоторканості людини в контексті збройного конфлікту вимагає удосконалення як законодавчої бази, так і правозастосовних підходів. Гострою є необхідність в усуненні прогалини у кримінально-правовому регулюванні відносин, що можуть бути пов'язані із вчиненням злочинів проти людяності (*de lege ferenda*) в умовах збройного конфлікту. Крім того, далеко не всі прояви СНПК, як посягання на статеву свободу й недоторканість особи у вказаному контексті, мають кваліфікуватися за ст. 438 КК України, як порушення законів і звичаїв війни. До питань кваліфікації слід підходити виважено, аналізувати ситуацію системно, враховувати особливості контекстуального елементу, мотивів злочинної поведінки. Зґвалтування та сексуальне насильство, а так само незаконне позбавлення волі, торгівля людьми за наявності до того підстав (вони вбачаються у контурах категорії «злочин на ґрунті ненависті») можуть кваліфікуватися як геноцид (ст. 442 КК України) або як злочини проти людяності за міжнародним кримінальним правом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Додатковий протокол (І) до Женевських конвенцій 1949 р. : Міжнародний документ ООН від 12.12.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

3. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН, Декларація. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version>

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН, Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043

8. Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) /Офіс Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPK.pdf.

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

10. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом : правове регулювання та практика. URL: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf>.

11. Слінько Т. М. Право на особисту недоторканість як невід'ємне право людини і громадянина // Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиків. читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (2–3 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 85–87.

12. Справа «Гарькавий проти України». Заява № 25978/07 / Рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_544#Text.

13. Суслowa О. , Ненька А., Гончаренко Г., Чеховська М. Методичні рекомендації щодо поводження із постраждалими від сексуального насильства внаслідок воєнної агресії рф в Україні під час проведення стабілізаційних заходів та слідчих дій. Київ, 2023. 48 с.

14. Cases of De Wilde, Ooms and Versyp ("Vagrancy") v. Belgium (Merits) ; Application no. 2832/66; 2835/66; 2899/66 / ECHR. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57606%22]}).

15. Orlov Yu. V. Crimes against humanity in the context of the armed conflict in Ukraine: definition, problems of distinction with related offences. *Law*

and Safety. 2023. №. 1 (88). Pp. 99–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.9>.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2024

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Andrei M. YASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF PERSONAL FREEDOM AND INVIOATION OF A PERSON IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT: FROM SEXUAL VIOLENCE TO HUMAN TRAFFICKING

The article is devoted to the study of the problems of criminal-legal protection of personal freedom and human integrity in the context of armed conflict. It is established that both the legislative framework and law enforcement approaches require improvement. There is an urgent need to eliminate the gap in the criminal-legal regulation of relations that may be associated with the commission of crimes against humanity (*de lege ferenda*) in conditions of armed conflict. In addition, not all manifestations of SNPK, such as encroachment on sexual freedom and personal integrity in the specified context, should be qualified under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, as a violation of the laws and customs of war. The issues of qualification should be approached carefully, the situation should be analyzed systematically, taking into account the peculiarities of the contextual element, the motives of criminal behavior. Rape and sexual violence, as well as illegal deprivation of liberty, human trafficking, if there are grounds for this (they are seen in the contours of the category of "hate crime") can be qualified as genocide (Article 442 of the Criminal Code of Ukraine) or as crimes against humanity under international criminal law.

Keywords: *criminal legal protection, personal freedom, inviolability, sexual freedom, sexual inviolability, illegal deprivation of liberty, human trafficking, war, armed conflict, violence, hatred, hate crime, combating crime.*

Микола Юрійович ОНИСКОВЕЦЬ

(Університету економіки та права «КРОК», м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню питання правового регулювання містобудівної діяльності в Україні. У статті аналізуються основні нормативно-правові акти, що регулюють містобудівні правовідносини, визначаються недоліки і переваги містобудівного законодавства, визначаються основні положення, що врегульовують вищезазначені правовідносини. У статті досліджуються характерні ознаки дозвільних процедур у сфері містобудування в Україні, визначається потреба у врегулюванні таких процедур шляхом стандартизації та сертифікації, визначаються думки науковців у підтримку таких тез, а також зазначається про проблему законодавчого регулювання сфери в цілому, що передбачає необхідність законодавчого ефективного регулювання, регулювання на рівні підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі регулювання взаємодії підрозділів органів державної влади у цій сфері тощо. У статті визначено ряд переваг та недоліків у контексті законодавчого закріплення дозвільних процедур та їх реалізації у сфері містобудування в Україні. У науковій статті міститься поетапний аналіз нормативного регулювання містобудівної діяльності в Україні.

У статті міститься інформація про необхідність створення сприятливих умов для компаній, що займаються містобудівною діяльністю в Україні, адже ринок нерухомості сьогодні впливає як на економічний рівень розвитку держави, так і на стабільність валюти в державі, особливо у період правового режиму воєнного стану. Статтею визначено недоліки нормативного регулювання містобудівної діяльності в Україні, вказано перелік проблемних питань, що були проаналізовані в рамках цієї наукової статті. Стаття наводить пропозиції до удосконалення правового регулювання містобудівної діяльності в Україні. Зазначено, що прозорість адміністративних процедур загалом та дозвільних зокрема у сфері містобудування привертає увагу до такого напрямку управління дозвільною системою, як її внутрішнє впорядкування відповідно до актуального суспільного запиту, що можна розглядати як один із напрямків державного управління в цій сфері, а внутрішнє управління колективом визначено іманентною функцією керівника (як лінійного, так і функціонального управління).

Ключові слова. Містобудування, містобудівні правовідносини, стандартизація, сертифікація, реформа у сфері містобудування, правове регулювання містобудівних відносин, проєкт землеустрою, нормативно-правове регулювання охорони довкілля, цифровізація, інформаційне

забезпечення управління у сфері охорони довкілля, публічні інтереси, громадський контроль, технологічний розвиток, законодавство у сфері містобудування.

Постановка проблеми. Науковцями у галузі містобудування пропонується розглядати питання правового статусу не лише створення об'єктів будівництва, а і: планування, забудови та рекреаційних зон, інших об'єктів, створення інфраструктури та її підтримання в належному стані, підтримання належного стану об'єктів культурної спадщини тощо¹.

Реалізація всіх цих напрямів передбачає дотримання певних стандартів створення відповідних об'єктів, що передбачено реформою у сфері містобудування, зокрема, шляхом проведення інформаційного забезпечення управління у сферах охорони довкілля та містобудування, розробки на подання проєкту землеустрою з використанням новітніх технологій, а також шляхом цифровізації містобудівних процесів тощо. Проте український досвід містобудування в умовах економічної кризи та воєнного стану свідчить не лише про значне зниження розвитку існуючих стандартів будівництва порівняно, наприклад, із розквітом будівельної діяльності за радянських часів у 80-х роках, а й про численні порушення існуючих стандартів.

Дослідження з питань правового регулювання містобудівної діяльності в Україні представлені у різних наукових роботах, у яких розкривається складність та багатоплановість аспекту законодавчого регулювання різних аспектів містобудування, зокрема у роботах Н. Е. Штомпеля, Ю. М. Манцевича, Р. В. Ленівського, Н. П. Петришина тощо. Проте, у публікаціях у визначеній сфері здебільшого розкрито основні особливості законодавчого регулювання питання містобудування, та питанню сучасного правового регулювання містобудівної діяльності не приділено належної уваги.

Метою цієї статті слід вважати визначення особливостей, переваг та недоліків правового регулювання містобудівної діяльності в Україні, надання пропозицій до удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. На думку У. Манцевича значення кризи містобудування, особливо економічної, проявляється в усуненні непотрібних управлінських рішень, зменшенні впливу застарілих рішень на реальний хід містобудування².

Ще одним аспектом, який привертає увагу дослідження історичного розвитку джерел адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності, є систематизація будівельного законодавства. Зокрема, Концепція державного управління у сфері містобудування на 2019-2030 роки передбачає проблеми правового регулювання містобудування: відсутність кодифікації містобудівного законодавства та його

¹ Штомпель Н.Е. Містобудування: конспект лекцій. Х: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2010. С. 80.

² Манцевич Ю. М. Концептуальний прогноз розвитку житлового будівництва в Україні на фоні загальної кризи містобудування. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 8.

неузгодженість з іншими сферами законодавства; термінологічні недоліки містобудівного законодавства; необхідність приведення окремих підзаконних актів у сфері містобудування у відповідність до вимоги законодавчих актів. У тому числі щодо дозвільної системи: законодавчі прогалини щодо окремих категорій робіт, які потребують отримання дозволів; прогалини в процедурах, гарантії прав заявників щодо таких дозволів, як-от видача дозволу на будівництво та анулювання такого дозволу¹.

Завершуючи характеристику сучасного етапу розвитку правового регулювання містобудівної діяльності та організації її здійснення, необхідно звернути увагу на перспективи розвитку цього законодавства. В юридичній літературі склалася усталена позиція щодо визначення внутрішніх і зовнішніх факторів правової системи. Так, до внутрішніх чинників належать: тип і форма держави, правонаступництво, рецепція тощо. Серед зовнішніх факторів – статус і авторитет держави в міжнародному співтоваристві, глобалізаційні процеси в праві².

Питання забезпечення законності у сфері містобудування склалися історично, як традиційно проблемні у сфері містобудування. Проте окреслення кола цих проблем передбачає врахування наявних наукових досягнень щодо засобів забезпечення верховенства права як основної категорії, на основі якої визначатимуться відповідні засоби у сфері містобудування.

Характеризуючи правові засоби забезпечення законності, необхідно враховувати наукові досягнення загального характеру, які визначають загальні положення щодо таких засобів. Зокрема, Р. Ленівський на основі наукових розробок визначає такі ознаки вищезазначених засобів: чітке визначення суб'єктів застосування таких засобів та їх правосуб'єктності щодо цього; суворе дотримання ними встановленого порядку реалізації власної компетенції; наявність вимог до їх діяльності як такої, що має правоохоронний характер.³ З таким висновком вченого варто погодитися. Дійсно, незважаючи на такий широкий спектр гарантій юридичної легітимності, дослідження індивідуальних засобів має відбуватися виключно в світлі їхньої правозастосовчої природи.

Науковці аналізують проблеми сучасного стану дозвільних процедур у сфері містобудування. З наведених дослідниками положень можна зробити висновок, що найпоширенішими видами звернень у цій сфері є скарги. Адже типовою є ситуація, коли орган державної влади у сфері містобудування приймає рішення, а через тривалий час таке рішення може бути скасоване іншим органом влади, і найефективнішим способом захисту своїх прав є

¹ Концепція державного управління у сфері містобудівної діяльності // Збірник аналітичних матеріалів. Київ: 2019. С. 146.

² Петришин Г. П. Проблеми містобудівного розвитку центральної частини Хуста. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Серія: архітектура*. 2013. С. 217.

³ Ленівський Р. В. Законність і правопорядок в Україні: адміністративно-правові засоби забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; Нац. авіації. ун-т. Київ. 2018. 187 с.

адміністративне провадження. Як один із можливих шляхів виходу з цієї ситуації пропонується деталізація процедур, що здійснюються в рамках державного архітектурно-будівельного контролю (що може включати і процедури оскарження).

Так, Концепція державного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019–2030 роки відзначає неефективність фактичних процедур оскарження рішень органів державного архітектурно-будівельного контролю¹.

Щодо застосування адміністративного судочинства як способу забезпечення законності містобудування, то вказують на такі проблеми, як: відсутність ефективних процедур досудового вирішення спорів, зокрема – з боку саморегулювних організацій у сфері містобудування; необхідність запровадження права представників територіальної громади на судовий захист прав територіальної громади, які порушуються внаслідок планування території, а також розміщення будівництва; побудова оптимального балансу використання судових та позасудових способів захисту прав щодо містобудування.²

Провідним напрямом подальшого розвитку адміністративно-правового регулювання містобудування є розвиток адміністративно-правових засобів забезпечення законності у цій сфері. Застосування системного підходу дозволяє виділити відповідні категорії таких інструментів: по-перше, юридична відповідальність осіб та органів державної влади, особливо адміністративна; по-друге, адміністративно-процесуальна діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на здійснення контролю у сфері містобудування шляхом розгляду скарг на акти органів державної влади, здійснення судового контролю у цій сфері.

Особливості містобудівної діяльності (підвищені вимоги до передбачуваності рішень органів державної влади, неприпустимість затягування вирішення правових конфліктів у цій сфері) зумовлюють актуальність розвитку позасудового способу вирішення адміністративних конфліктів. Засобом вирішення таких конфліктів може бути позасудова адміністративна юрисдикція.

Висновки. Вимога прозорості адміністративних процедур загалом та дозвільних зокрема у сфері містобудування привертає увагу до такого напряму управління дозвільною системою, як її внутрішнє впорядкування відповідно до актуального суспільного запиту, що можна розглядати як один із напрямків державного управління в цій сфері. При цьому іманентною функцією керівника (як лінійного, так і функціонального управління) є внутрішнє управління колективом. У зв'язку з цим слід зазначити, що на рівні Закону мають регулюватися лише основні принципи

¹ Концепція державного управління у сфері містобудівної діяльності // Збірник аналітичних матеріалів. Київ: 2019. С. 164.

² Концепція державного управління у сфері містобудівної діяльності // Збірник аналітичних матеріалів. Київ: 2019. С. 165.

дозвільного характеру: конкретний орган, уповноважений видавати окремі дозволи; платний характер видачі дозволу тощо.

Забезпечення законності дозвільної діяльності у сфері містобудування передбачає вдосконалення не лише законодавчого регулювання її здійснення, а й на рівні підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі регулювання взаємодії підрозділів органів державної влади у цій сфері, а також взаємодії між таких предметів. Це діяльність, зокрема, керівництва органів державної влади з організації дозвільної діяльності в межах їх повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штомпель Н.Е. Містобудування: конспект лекцій. Х: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2010. 104 с.
2. Концепція державного управління у сфері містобудівної діяльності // Збірник аналітичних матеріалів. Київ: 2019. 365 с.
3. Манцевич Ю. М. Концептуальний прогноз розвитку житлового будівництва в Україні на фоні загальної кризи містобудування. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 6–10.
4. Петришин Г. П. Проблеми містобудівного розвитку центральної частини Хуста. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Серія: архітектура*. 2013. С. 213–219.
5. Ленівський Р. В. Законність і правопорядок в Україні: адміністративно-правові засоби забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; Нац. авіації. ун-т. Київ. 2018. 187 с.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2024

Mykola Yu. ONYSKOVETS

(University of Economics and Law «KROK», Kyiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF URBAN PLANNING ACTIVITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the issue of legal regulation of urban planning activities in Ukraine. The article analyzes the main regulatory legal acts that regulate urban planning legal relations, identifies the shortcomings and advantages of urban planning legislation, defines the main provisions that regulate the above-mentioned legal relations. The article examines the characteristic features of permitting procedures in the field of urban planning in Ukraine, determines the need for regulation of such procedures through standardization and certification, identifies the opinions of scientists in support of such theses, and also notes the problem of legislative regulation of the sphere as a whole, which implies the need for effective legislative regulation, regulation at the level of subordinate regulatory legal acts, including regulation of interaction of units of state authorities in this area, etc. The article identifies a number of

advantages and disadvantages in the context of legislative consolidation of permitting procedures and their implementation in the field of urban planning in Ukraine. The scientific article contains a phased analysis of the regulatory regulation of urban planning activities in Ukraine. The article contains information on the need to create favorable conditions for companies engaged in urban planning activities in Ukraine, because the real estate market today affects both the economic level of development of the state and the stability of the currency in the state, especially during the period of the legal regime of martial law. The article identifies the shortcomings of the regulatory regulation of urban planning activities in Ukraine, and indicates a list of problematic issues that were analyzed within the framework of this scientific article. The article provides proposals for improving the legal regulation of urban planning activities in Ukraine. It is noted that the transparency of administrative procedures in general and permitting procedures in particular in the field of urban planning draws attention to such a direction of management of the permitting system as its internal organization in accordance with the current public demand, which can be considered as one of the directions of public administration in this area, and internal management of the team is determined by the inherent function of the manager (both linear and functional management).

Keywords: *urban planning, urban planning legal relations, standardization, certification, reform in the field of urban planning, legal regulation of urban planning relations, land management project, regulatory and legal regulation of environmental protection, digitalization, information support for management in the field of environmental protection, public interests, public control, technological development, legislation in the field of urban planning.*

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА РОЗКРИТТЯ ЗНАЧЕННЯ «ПРАВОСУДДЯ» ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкриваються наукові погляди вчених стосовно визначення поняття «правосуддя». Акцентується увага на тому, що на законодавчому рівні вказаний термін не знаходить свого змістовно розкриття. Запропоновано авторське визначення поняття «правосуддя». Надано характеристику категорії «правосуддя» як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Аргументовано, що правосуддя фактично є своєрідним «сенсом» існування судової влади. Остання представляє собою діяльність судів, яка спрямована на розгляд і вирішення правових спорів, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, а також держави та суспільства в цілому, та притягнення до відповідальності осіб, які порушили закон. В основі правосуддя лежать принципи верховенства права, законності, справедливості, рівності перед законом і судом, змагальності сторін та дотримання процесуальних гарантій.

Констатовано, що як об'єкт адміністративно-правового дослідження, правосуддя найбільш доцільно розглядати через призму державного управління та контролю, організації судової влади, забезпечення доступу до правосуддя, а також адміністративних процедур, що супроводжують судовий процес. Адміністративне право регулює питання судової юрисдикції, взаємодії судової влади з іншими гілками влади, діяльності правоохоронних органів у забезпеченні виконання судових рішень, тощо.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, адміністративне право, наукове дослідження.*

Постановка проблеми. Важливою та невід'ємною складовою будь-якої сучасної та демократичної держави, є судові гілки влади, ключовою метою функціонування якої є забезпечення та захист законних прав, свобод та інтересів, як фізичних та юридичних осіб, так і органів державної влади і суспільства в цілому. Окрім того, саме судова влада забезпечує контроль за дотриманням принципів верховенства права та законності. О. Б. Северінов слушно вказує, що судова влада на кожному етапі державотворення повинна відповідати суспільному запиту на оперативне, якісне та справедливе розв'язання правових конфліктів як між фізичними та

юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. При цьому судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності¹. Ключовим напрямом судової влади є здійснення правосуддя, розкриттю сутності якого і буде присвячено дане наукове дослідження.

Теоретичному опрацюванню поняття «правосуддя» у своїх наукових працях приділяли увагу В. С. Бігун, О. О. Вітушинська, К. В. Гусаров, В. Т. Комзюк, В. М. Лаговський, Б. В. Малишев, Г. О. Попадинець, В. Б. Татаренко, М. Ю. Череватий, О. В. Щерблюк та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання визначення поняття та окреслення значення «правосуддя» як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття, а також розкрити значення «правосуддя» як об'єкту адміністративно-правового дослідження. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства стосовно тлумачення поняття «правосуддя»; виділити характерні ознаки даної наукової категорії; розкрити сутність категорії правосуддя, як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого теоретичного опрацювання науковий підхід щодо визначення поняття та розкриття значення «правосуддя» як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що термін «правосуддя» не визначений законодавством, хоча він міститься, як у Конституції України, так й інших законодавчих актах, зокрема у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Так, Основний Закон держави містить окремий розділ «Правосуддя», в якому серед його ключових характеристик називається те, що воно здійснюється виключно судами. Відсутність розкриття поняття «правосуддя» є характерною й для Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Цим законом уточнюється конституційне положення, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції, законів України та на засадах верховенства права². Отже, правосуддя – це цілеспрямована публічна діяльність, яка реалізується спеціально створеними для цього органами –

¹ Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16–20.

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

системою судів. Як справедливо підкреслює О. В. Щерблюк, правосуддя не може здійснюватися саме по собі. Його реалізацію треба організувати, тобто створити відповідні умови для функціонування судів¹. Таким чином, у загальному підсумку, правосуддя є основним призначенням судової влади. М. Ю. Череватий підкреслює, що аналіз конституційних норм виявляє, що законодавець використовує терміни «судова влада», «правосуддя», «судочинство» як синонімічні².

Відсутність законодавчої дефініції поняття «правосуддя» викликала значну різноманітність серед наукових поглядів на визначення та характеристики ознак цього терміну. Б. В. Малишев під правосуддям розуміє спосіб розв'язання спору про право, яким захищаються права і свободи суб'єктів права (фізичних осіб, юридичних осіб, держави, суспільства): а) на підставі закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму; б) на постійній і професійній основі спеціальними органами державної влади – судами, акти яких забезпечуються авторитетом держави. У запропонованому визначенні дослідник наголошує на спеціальних ознаках правосуддя, які полягають у тому, що правові спори будуть розглянуті та вирішені не лише формально (на підставі норм чинного законодавства), а й з чітким до триманням пануючих у певному суспільстві уявлень морально-правової спрямованості, а саме на підставі правових принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму. При цьому вказані принципи на практиці повинні мати більшу регулятивну та юридичну силу, ніж норми чинного законодавства, зміст яких у деяких випадках може суперечити змісту зазначених принципів³. Отже, до однієї з ознак правосуддя, що відрізняє його від інших категорій, зокрема судочинства, слід віднести відповідність панівним у суспільстві морально-правовим ідеям.

На погляд Б. В. Малишева, правосуддя – це значною мірою аксіологічне поняття. Тобто діяльність судів з розгляду спорів, яка відповідає певним ціннісним морально-правовим характеристикам, є правосуддям; у той самий час діяльність судів з розгляду спорів, яка не відповідає цим характеристикам, але відповідає формальним вимогам закону, є судочинством. Зважаючи на викладене, правосуддя у першому наближенні слід розглядати як судочинство, що відповідає вимогам справедливості і є інструментом досягнення справедливості при вирішенні судового спору, що виражається у належному захисті судом прав і свобод людини⁴. Таким чином, використовуючи логічні конструкції, можемо зазначити, що судочинство є категорією, що може співпадати чи не співпадати з

¹ Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні : дис. ... канд юрид наук : 12.00.07. Київ. 2021. С. 23.

² Череватий М. Ю. Місце поняття «судівництво» у категорійно-поняттєвому апараті загальнотеоретичної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 41.

³ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В.С. Бігун). К., 2009. С. 244.

⁴ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В.С. Бігун). К., 2009. С. 243.

правосуддям.

В. С. Бігун підкреслює той факт, що у філософсько-правовому осмисленні правосуддя та судочинство не є тотожними поняттями, адже в такому разі будь-яка судова діяльність може вважатися здійсненням правосуддя. Судова практика, утім, не підтверджує цю тезу й доводить зворотнє в тому значенні, що рішення суду, прийняте всупереч закону, не вважається правосудним. Судові рішення, прийняті відповідно до закону, але всупереч праву, теж не вважаються такими, що спрямовані на здійснення правосуддя. Як приклад, автор наводить окремі рішення судів часів нацистської Німеччини щодо поводження із психічно хворими чи представниками певних етнічних груп¹. Отже, автор наголошує на принциповій можливості судочинства бути не лише тотожним, але й протилежним правосуддю, яке не відповідає загальнолюдським цінностям, відображеним в правових системах більшості цивілізованих країн світу. Доцільно підтримати думку В. С. Бігуна про те, що терміни «правосуддя» і «судочинство» є відмінними за специфічним змістом юридичними термінами. Їхнє вживання як синонімічних є недоцільним і має бути обумовленим. Розуміння суті правосуддя автор формулює так: функціональне розуміння правосуддя ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге змістовне розуміння акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості².

М. Ю. Череватий зазначає, що зазвичай «система правосуддя» та «судова система» (у широкому розумінні) розуміються як синонімічні за змістом поняття, однак в сучасних умовах на законодавчому рівні закріплений термін «система правосуддя», тому й у науковому обороті дедалі рідше вживаним є термін «судова система»³. Таким чином, вчений підкреслює той факт, що правосуддя в наукових працях часто ототожнюється з системою судів. В. Б. Татаренко на основі аналізу сучасної наукової літератури стверджує, що термін «правосуддя» вживається у таких основних значеннях: 1) правосуддя ототожнюється із судовою владою. Зокрема як найбільш значущий елемент судової влади, чим пояснюється найменування судових органів органами правосуддя; 2) правосуддя – це форма реалізації судової влади; 3) правосуддя — це функція судової влади. Проте, деякі учені визначають правосуддя як діяльність суду з розгляду і вирішення кримінальних, цивільних справ, а також як позови про адміністративні правопорушення. Виходячи з цього і впливає тотожність понять «судова влада» й «правосуддя»⁴.

¹ Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2009. Вип. 48. С. 21.

² Там само. С. 25.

³ Череватий М. Ю. Місце поняття «судівництво» у категорійно-поняттєвому апараті загальнотеоретичної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 42.

⁴ Татаренко В. Б. Аналіз діючої системи здійснення судочинства та шляхи її регулювання державою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 10. С. 94. URL:

Разом із цим як наголошує В. Т. Комзюк, хоча правосуддя найтісніше пов'язане із судовою владою, є механізмом, способом, формою її реалізації, її найважливішим повноваженням і функцією, разом із цим ці поняття не можна ототожнювати, оскільки судова влада є ширшим за змістом поняттям і реалізується не тільки через здійснення правосуддя¹. Отже, автор називає правосуддя найважливішим, але не єдиним функціональним призначенням судової влади. Подібної думки дотримується й М. Ю. Череватий, який наголошує, що судова влада за змістом є значно ширшою, ніж правосуддя; останнє можна вважати одним із її проявів, видом діяльності, яку здійснюють суди у формі судочинства².

Подібний наголос в своєму дослідженні робить і О. Б. Северінова, яка зазначає, що основне призначення судів – це вирішення правових конфліктів на засадах справедливості, законності та верховенства права. Правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним і цивілізованим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах³.

Г. О. Попадинець також відносить правосуддя до однієї з функцій судової влади, діяльністю судових органів (судів). У свою чергу, судова влада, відповідно до теорії й практики розподілу влади, є незалежною самостійною сферою публічної влади, яка створена для вирішення соціальних конфліктів, покликана забезпечувати захист прав і свобод людини й громадянина. Тому такі поняття, як «судова влада», «судова система», «правосуддя», автор не вважає тотожними. До сутнісних ознак судової влади дослідник відносить: її реалізацію виключно спеціальними державними органами – судами; єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, єдиним статусом суддів, обов'язковими для всіх судів правилами судочинства, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності суддів, фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України, вирішенням питань внутрішньої діяльності суддів органами суддівського самоврядування; самостійність та незалежність; для реалізації судової влади закон наділяє суди усіма необхідними повноваженнями; головними завданнями усіх судів є захист гарантованих Конституцією України й законами прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів

<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=202>.

¹ Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2023. № 4. С. 90. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/16.pdf>.

² Череватий М. Ю. Місце поняття «судівництво» у категорійно-поняттєвому апараті загальнотеоретичної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 41.

³ Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 18–19.

юридичних осіб, інтересів суспільства й держави; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини у державі; вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, які були предметом розгляду в судовому засіданні, та виносить на їх основі мотивоване рішення; судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності з вимогами процесуального закону; судові рішення є обов'язковими на всій території України; повноваження суду мають владний характер; виконання вимог суду й виконання його рішень забезпечується силою держави¹. Перелічені особливості судової влади відрізняють її від інших органів публічної влади, оскільки саме суди наділені можливістю реалізовувати правосуддя в своїй діяльності. Відносячи правосуддя лише до однієї з функцій судової влади, Г. О. Попадинець певним чином нівелює першочерговий задум існування всієї судової системи.

В. Б. Татаренко зазначає, що правосуддя – основна функція судової влади, що здійснюється судами, суддями, які наділені для цього спеціальними повноваженнями. Судочинство визначається як «сукупність процесуальних (процедурних норм), які визначають порядок діяльності при відправленні правосуддя, права учасників процесу, гарантії їхніх прав тощо». Основною метою судової влади є здійснення правосуддя шляхом справедливого розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві². Погоджуючись з чітким розподіленням В. Б. Татаренко термінів «правосуддя», «судочинство» та «судова влада», вважаємо за доцільне підтримати позицію К. В. Гусарова, який наголошує на тому, що оскільки вся діяльність судових органів охоплюється правосуддям (ст.124 Конституції України), то правосуддя, на думку науковця, не слід розглядати як функцію органів судової влади. Правосуддя – це єдина діяльність судових органів, що полягає в необмеженій судовій юрисдикції³.

Висновки. Отже, підсумовуюче викладене, слід зазначити, що правосуддя фактично є своєрідним «сенсом» існування судової влади. Остання представляє собою діяльність судів, яка спрямована на розгляд і вирішення правових спорів, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, а також держави та суспільства в цілому, та притягнення до відповідальності осіб, які порушили закон. В основі правосуддя лежать принципи верховенства права, законності, справедливості, рівності перед законом і судом, змагальності сторін та дотримання процесуальних гарантій.

У підсумку, слід констатувати, що як об'єкт адміністративно-правового дослідження, правосуддя найбільш доцільно розглядати через

¹ Попадинець Г. О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 116.

² Татаренко В. Б. Аналіз діючої системи здійснення судочинства та шляхи її регулювання державою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=202>.

³ Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3 (26). С. 82.

призму державного управління та контролю, організації судової влади, забезпечення доступу до правосуддя, а також адміністративних процедур, що супроводжують судовий процес. Адміністративне право регулює питання судової юрисдикції, взаємодії судової влади з іншими гілками влади, діяльності правоохоронних органів у забезпеченні виконання судових рішень, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2009. Вип. 48. С. 21–27.
2. Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3 (26). С. 81–83.
3. Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2023. № 4. С. 88–92. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/16.pdf>.
4. Попадинець Г. О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 114–117.
5. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В.С. Бігун). К., 2009. 316 с.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
7. Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16–20.
8. Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16–20.
9. Татаренко В. Б. Аналіз діючої системи здійснення судочинства та шляхи її регулювання державою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=202>.
10. Татаренко В. Б. Співвідношення понять «державне управління» та «судова влада» в механізмі здійснення державної влади в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 1. С. 92–95.
11. Череватий М. Ю. Місце поняття «судівництво» у категорійно-поняттєвому апараті загальнотеоретичної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 39–45.
12. Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні : дис. ... канд юрид наук : 12.00.07. Київ. 2021. 253 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024

Iryna M. POPOVICH,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT AND DISCLOSING THE MEANING OF “JUSTICE” AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RESEARCH

The article reveals the scientific views of scientists regarding the definition of the concept of “justice”. Attention is focused on the fact that at the legislative level the specified term does not find its substantive disclosure. The author’s definition of the concept of “justice” is proposed. The category of “justice” as an object of administrative-legal research is characterized.

It is argued that justice is actually a kind of “meaning” of the existence of the judiciary. The latter represents the activities of the courts, which are aimed at considering and resolving legal disputes, protecting the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, as well as the state and society as a whole, and bringing to justice persons who have violated the law. The principles of the rule of law, legality, fairness, equality before the law and the court, adversarial nature of the parties and observance of procedural guarantees are at the heart of justice.

It has been stated that as an object of administrative law research, justice is most expedient to be considered through the prism of state administration and control, the organization of the judiciary, ensuring access to justice, as well as administrative procedures accompanying the judicial process. Administrative law regulates issues of judicial jurisdiction, the interaction of the judiciary with other branches of government, the activities of law enforcement agencies in ensuring the execution of court decisions, etc.

Keywords: *judiciary, justice, administrative law, scientific research.*

УДК:342.35

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.92>**Євгеній Олександрович ХРИСТИНЧЕНКО***(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)*

ПРАВОВІ ФОРМИ ТА ФУНКЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

У статті розглянуто правові форми та функції корпоративної доброчесності державного службовця як ключового елемента забезпечення ефективності, прозорості та підзвітності державного управління. Проаналізовано основні аспекти доброчесності, включаючи її роль у запобіганні корупції, захисті публічних інтересів, підвищенні ефективності державної служби, формуванні культури етичної поведінки та запобіганні конфлікту інтересів.

Здійснено огляд нормативно-правових механізмів забезпечення доброчесності державних службовців, зокрема законів України «Про державну службу» та «Про запобігання корупції», а також діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК). Окрему увагу приділено практичним механізмам забезпечення доброчесності, включаючи декларування доходів і майна посадовців, впровадження антикорупційних програм, підвищення кваліфікації державних службовців та механізми громадського контролю.

Виявлено основні проблеми, які ускладнюють забезпечення доброчесності в державному управлінні, зокрема правову невизначеність окремих аспектів, недостатню ефективність антикорупційних заходів, політичний вплив на контролюючі органи та низький рівень етичної культури серед посадовців.

У результаті дослідження запропоновано комплексний підхід до вдосконалення механізмів забезпечення доброчесності, що включає модернізацію законодавства, посилення антикорупційного контролю, формування етичної культури державних службовців та активну взаємодію з громадянським суспільством. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню рівня прозорості, відповідальності та довіри громадян до державної влади.

Ключові слова: доброчесність, державна служба, корпоративна доброчесність, запобігання корупції, етичні стандарти, конфлікт інтересів, державне управління, правові механізми, підзвітність, прозорість.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державного управління питання корпоративної доброчесності державних службовців набуває особливого значення. Корупційні загрози, конфлікти інтересів, закритість процесу ухвалення рішень та низький рівень етичної культури серед посадовців підривають ефективність державного апарату та знижують довіру громадян до влади.

Попри існування законодавчих механізмів, спрямованих на запобігання корупції та забезпечення етичних стандартів, проблема доброчесності державних службовців залишається актуальною. Досі недостатньо вивченими є правові форми корпоративної доброчесності, способи її практичного впровадження в державних органах та її вплив на ефективність управління.

Функції корпоративної доброчесності державного службовця також потребують детального аналізу. З одного боку, вона формує високі етичні стандарти в державному секторі, з іншого – виступає важливим інструментом боротьби з корупцією та зловживанням владою. Необхідно визначити, як правові механізми та етичні принципи можуть ефективно взаємодіяти з практичними заходами для забезпечення доброчесності.

Отже, є нагальна потреба в комплексному дослідженні правових форм та функцій корпоративної доброчесності державних службовців. Це дозволить розробити ефективні механізми її впровадження та вдосконалення, що сприятиме підвищенню рівня прозорості та ефективності державного управління.

Метою статті є комплексний аналіз правових форм та функцій корпоративної доброчесності державного службовця, визначення основних механізмів її забезпечення та оцінка їхнього впливу на ефективність державного управління.

Окремі аспекти досліджуваного питання були розглянуті у працях Н. М. Корчак, О. І. Пархоменко-Куцевіл, Н. Г. Сорокіної, Ю. П. Битяк, К. О. Чеченко та інших.

Виклад основного матеріалу. Доброчесність є одним із ключових принципів державної служби та виступає основою для ефективного виконання службових обов'язків. Вона визначається як спрямованість діяльності державного службовця на захист публічних інтересів, а також його свідомий вибір на користь загального блага замість приватних або корпоративних інтересів. Цей принцип закріплено у статті 4 Закону України «Про державну службу»¹.

Поняття доброчесності охоплює такі основні аспекти:

1. Прозорість та підзвітність. Державний службовець повинен діяти відкрито та відповідально, забезпечуючи громадський контроль за своєю діяльністю. Це сприяє підвищенню рівня довіри громадян до державних органів та мінімізує ризики корупційних проявів.

2. Справедливість і неупередженість. Прийняті рішення та вчинені дії повинні бути обґрунтованими, законними та однаковими для всіх суб'єктів, з якими взаємодіє державна служба. Неупередженість гарантує рівний доступ до державних послуг та виключає можливість конфлікту інтересів.

3. Дотримання етичних стандартів і професіоналізм. Чесність, повага

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

до прав громадян і принципи правової держави мають бути основою діяльності державного службовця. Високий рівень професійної підготовки та відповідальне ставлення до виконання посадових обов'язків сприяють утвердженню авторитету державної служби.

4. Пріоритет публічних інтересів. Державний службовець має діяти виключно в інтересах суспільства, відмовляючись від впливу особистих чи корпоративних мотивів. Це гарантує прийняття об'єктивних рішень, які відповідають потребам громадян та стратегічним завданням держави.

5. Захист конфіденційної інформації. Використання та поширення інформації, отриманої під час виконання службових обов'язків, повинно відповідати чинному законодавству. Порушення цих вимог може призвести до втрати довіри та притягнення до відповідальності.

6. Протидія корупції. Важливим аспектом доброчесності є запобігання корупційним правопорушенням як серед колег, так і у власній діяльності. Це передбачає дотримання антикорупційного законодавства, участь у відповідних навчальних програмах, а також активну співпрацю з контролюючими та правоохоронними органами¹.

Таким чином, доброчесність не лише формує морально-етичні стандарти поведінки державних службовців, а й виступає запорукою прозорого, підзвітного та ефективного державного управління.

Таким чином, доброчесність державного службовця відіграє ключову роль не лише у забезпеченні ефективності державного управління, а й у формуванні довіри громадян до державних інституцій. Вона є не просто набором етичних стандартів, а важливим механізмом запобігання корупції та гарантування прозорості прийняття рішень.

У контексті антикорупційної політики доброчесність виступає фундаментальною морально-етичною основою діяльності державного службовця. Вона визначає межі його поведінки, що мають ґрунтуватися на принципах сумлінного ставлення до громадян, неупередженості, чесності та відповідального використання державних ресурсів.

Для забезпечення високого рівня доброчесності у державному секторі сьогодні впроваджено низку механізмів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків:

- обов'язкове декларування майна, доходів, витрат та фінансових зобов'язань, що сприяє підзвітності та контролю з боку суспільства;
- заборона на отримання подарунків від підлеглих чи осіб, які можуть мати потенційний інтерес у взаємодії з державним службовцем;
- встановлення обмежень щодо суміщення посад та одночасного зайняття іншими видами діяльності з метою запобігання конфлікту інтересів;
- зобов'язання службовців усвідомлювати ризики конфлікту інтересів, знати методи їхнього запобігання та врегулювання відповідно до чинного

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

законодавства.

Розвиток моральних та етичних норм, що сягає ще античних часів, відіграв ключову роль у формуванні держави як окремого інституту суспільства. З давніх часів організована суспільна структура забезпечувала порядок, законність і контроль за поведінкою громадян, що сприяло стабільності та процвітання людських спільнот.

Аналізуючи етимологію поняття «добročесність» та його історичну генезу, можна стверджувати, що впровадження цього принципу в систему державної служби України є цілком виправданим і необхідним. Моральні засади, яких має дотримуватися посадова особа у своїй професійній діяльності, повинні бути не лише загальними орієнтирами, а й конкретизованими у відповідних правових нормах. Дотримання цих норм має контролюватися через систему відповідальності, що дозволить забезпечити їх ефективне застосування.

Без усвідомлення важливості дотримання законодавчих вимог, без добročесного ставлення до виконання обов'язків та високих морально-етичних переконань неможливо реалізувати навіть найвищий рівень професійних навичок і компетентностей. Однак, попри загальну підтримку ідеї добročесності у державному управлінні, національне законодавство досі стикається з проблемою правової невизначеності цього поняття.

Наукова спільнота активно досліджує питання, пов'язані з принципом добročесності, що знаходить своє відображення у дискусіях, які охоплюють різні галузі суспільних наук та філософії права. Юридична наука акцентує увагу на тому, що відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «добročесність» та його антипода – «недобročесність» – створює певні труднощі у практичному застосуванні цього принципу.

Отже, дослідження добročесності як основоположного принципу державної служби вимагає системного підходу, що поєднує адміністративно-правові механізми з морально-етичними цінностями. Комплексний аналіз цього питання є необхідним для подальшого його закріплення як самостійної правової категорії адміністративного права¹.

Добročесність державного службовця є фундаментальним принципом, який забезпечує прозорість, ефективність і підзвітність державного управління. Вона визначає спрямованість дій посадовців на захист суспільних інтересів та вимагає відмови від пріоритету особистої вигоди при виконанні службових обов'язків. Дотримання цього принципу сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій та забезпеченню належного рівня управління.

Правові форми забезпечення добročесності державних службовців в Україні охоплюють нормативно-правове регулювання, яке визначає добročесність як один із ключових принципів державної служби. Зокрема, законодавство встановлює вимоги до службової етики, забороняє конфлікт

¹ Чеченко К. О. Принцип добročесності державної служби : етимологія та генеза морально-етичної норми. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 143–151.

інтересів та передбачає зобов'язання щодо декларування майна й доходів. Кодекси поведінки, які регламентують професійну етику державних службовців, визначають основні стандарти їхньої взаємодії з громадянами та колегами.

Окрему роль у забезпеченні доброчесності відіграють механізми контролю та відповідальності. Національне агентство з питань запобігання корупції здійснює перевірку фінансової прозорості службовців та контролює дотримання антикорупційного законодавства. Водночас дисциплінарні комісії аналізують порушення етичних норм та застосовують відповідні заходи реагування.

Важливим аспектом формування доброчесності є освітні ініціативи, які включають тренінги, семінари та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення рівня правової обізнаності державних службовців. Ці заходи сприяють формуванню культури доброчесності та запобіганню корупційним ризикам.

Таким чином, правові механізми забезпечення доброчесності державних службовців поєднують законодавче регулювання, професійну етику, контрольні процедури та освітні заходи. Їхнє ефективне застосування є необхідною умовою для підвищення рівня прозорості державного управління та зміцнення демократичних засад у суспільстві.

Доброчесність державного службовця є не лише морально-етичним орієнтиром, а й важливим елементом його правового статусу, який безпосередньо впливає на ефективність проходження державної служби. Формування професійного корпусу державних службовців в Україні неможливе без належного рівня етичної поведінки, що було підтверджено у Стратегії реформування державного управління України. Одним із ключових аспектів цієї стратегії є впровадження моделі управління талантами, де важливу роль відіграє забезпечення високих стандартів доброчесності.

З огляду на необхідність протидії корупції та дотримання етичних стандартів у діяльності посадовців, в Україні діє розгалужена система правових механізмів, що регламентують питання доброчесності. Зокрема, законодавство передбачає погодження антикорупційних програм, ведення єдиного державного реєстру декларацій посадових осіб, а також встановлення чітких обмежень щодо отримання пільг, подарунків або майна з боку органів влади. Крім того, здійснюється антикорупційна експертиза, проводяться спеціальні перевірки та формується реєстр осіб, які порушили антикорупційне законодавство.

Національне агентство з питань запобігання корупції відіграє провідну роль у реалізації антикорупційних заходів, зокрема через розробку методичних рекомендацій, координацію роботи уповноважених підрозділів, а також реагування на виявлені порушення. Діяльність НАЗК спрямована на швидке та неупереджене усунення недоліків у системі державного управління, що передбачає винесення приписів керівникам установ, проведення службових розслідувань та притягнення винних осіб до

відповідальності. Важливим механізмом контролю також є складання протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, та підготовка висновків, які надсилаються компетентним органам для подальшого реагування.

Таким чином, інституалізація стандартів доброчесності в державній службі ґрунтується не лише на законодавчих положеннях, а й на ефективному механізмі контролю та запобігання корупційним проявам. Комплексний підхід до забезпечення етичної поведінки службовців дозволяє не лише підвищити рівень їхньої відповідальності, а й зміцнити довіру суспільства до державних інституцій¹.

Функціонування державної служби відбувається в умовах постійного ускладнення завдань, які стоять перед державою. Це вимагає від державного апарату підвищення рівня професійності, відповідальності та здатності адаптуватися до змін. У сучасному суспільстві, що динамічно розвивається, державне управління відіграє важливу роль у регулюванні економічних, політичних та соціальних процесів. Відповідно, до державних службовців висуваються високі вимоги щодо компетентності, моральних якостей і здатності ефективно взаємодіяти з громадянами.

З огляду на трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, державна служба потребує фахівців, здатних швидко реагувати на виклики часу, приймати відповідальні рішення та діяти в інтересах суспільства. Вона розглядається не лише в юридичному аспекті, а й у ширшому політико-соціальному контексті. Державні службовці мають бути не лише кваліфікованими фахівцями, а й особами з високим рівнем моральної стійкості, етичних принципів та комунікаційних навичок.

Управлінські функції держави передбачають постійне вдосконалення системи державної служби та впровадження нових механізмів підготовки й підбору кадрів. Ефективність роботи державного апарату безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки службовців, їхньої здатності працювати в команді та реалізовувати визначені законодавством вимоги. Окрім цього, важливим є формування здорового робочого середовища, що ґрунтується на доброчесності, відкритості та взаємній відповідальності.

У період реформування політичної, соціальної та економічної системи особливої ваги набуває якість управлінських рішень і здатність державного апарату діяти ефективно навіть за умов нестабільності. Саме тому важливо не лише закріплювати принципи доброчесності на нормативному рівні, а й створювати дієві механізми їхнього впровадження в повсякденну роботу державних органів².

Важливу роль у забезпеченні морально-етичних стандартів державної служби відіграє громадський контроль, який здійснюється як організованими структурами, так і окремими громадянами. До кола

¹ Корчак Н. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Доброчесність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 2 (59). С. 78–84.

² Битяк Ю. П. Моральні та правові вимоги до поведінки державних службовців. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. № 8. С. 26–37.

суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі, належать громадські об'єднання, професійні спілки, територіальні громади, органи самоорганізації населення, трудові колективи, а також громадські ради та політичні партії, що не представлені у парламенті. Однак здійснювати контроль за дотриманням етичних норм на державній службі може будь-який громадянин, оскільки це право закріплене на конституційному рівні та є невід'ємною частиною демократичного суспільства.

Особливе місце у системі громадського контролю займають засоби масової інформації. Вони не лише висвітлюють проблеми порушення етичних норм у діяльності державних службовців, а й можуть сприяти підвищенню рівня відповідальності публічної адміністрації перед суспільством. Проте нинішня ситуація в Україні демонструє, що ефективність медіа у цьому питанні залишається низькою. Багато інформаційних ресурсів обслуговують політичні чи корпоративні інтереси, що значно ускладнює їхню роль як незалежних інструментів громадського контролю.

Важливою умовою покращення ситуації є забезпечення дотримання журналістами професійних стандартів, що передбачає відповідальність за поширення недостовірної інформації та порушення етичних норм. Формування незалежного медійного середовища, яке б об'єктивно висвітлювало питання доброчесності державних службовців, могло б суттєво посилити механізми громадського контролю та сприяти підвищенню стандартів державного управління¹.

Доброчесність у публічній службі визначає морально-етичні засади діяльності її представників, спрямовані на досягнення суспільного блага та забезпечення справедливого управління. Вона ґрунтується на принципах прозорості, підзвітності та боротьби з корупцією. Якщо ключові державні інститути ефективно виконують свої функції, вони створюють дієву систему доброчесності, яка перешкоджає корупційним проявам, зловживанню владою та незаконному привласненню державних ресурсів. Водночас відсутність чітких правил та механізмів контролю підвищує ризики корупції, що негативно впливає на розвиток суспільства, економічну стабільність і соціальну згуртованість.

Розвиток національної системи доброчесності є важливим напрямом державної політики, який отримав міжнародну підтримку. Концепція системного підходу до запобігання корупції, запропонована Transparency International, передбачає оцінку як правового регулювання, так і практичного функціонування антикорупційних механізмів. Особливу увагу приділяють аналізу взаємодії між державними органами, що відповідають за забезпечення доброчесності, оскільки слабкість однієї з інституцій може суттєво підірвати ефективність усієї системи.

Сучасний міжнародний досвід підтверджує необхідність комплексного

¹ Сорокіна Н. Г. Морально-етичні основи публічної служби в умовах трансформації влади в Україні : моногр. Дніпро : ГРАНІ, 2020. 224 с.

підходу до боротьби з корупцією, оскільки лише формальне закріплення норм не гарантує їхнього дієвого застосування. Виявлення та усунення системних проблем у сфері доброчесності дозволяє не лише підвищити рівень правопорядку, а й сприяє побудові більш ефективного державного управління, що ґрунтується на принципах законності, відкритості та справедливості¹.

Корпоративна доброчесність державного службовця є важливим механізмом забезпечення прозорості, ефективності та підзвітності державного управління. Вона сприяє запобіганню корупції через дотримання принципів чесності, законності та об'єктивності, що дозволяє уникати зловживань службовим становищем і приймати рішення виключно в інтересах суспільства. Це, у свою чергу, підвищує рівень довіри громадян до державних інституцій та зміцнює авторитет влади.

Доброчесність також безпосередньо впливає на ефективність державної служби, забезпечуючи раціональне використання ресурсів та якісне виконання службових обов'язків. Формування етичної культури серед службовців створює умови, за яких моральні принципи стають невід'ємною частиною професійної діяльності, сприяючи відповідальному ставленню до роботи.

Важливим аспектом є запобігання конфлікту інтересів, що гарантує неупередженість та справедливість у процесі прийняття рішень. Це не лише підвищує якість державного управління, а й формує довіру громадян до державної влади, забезпечуючи її легітимність у демократичному суспільстві².

Таким чином, корпоративна доброчесність державного службовця є ключовим елементом, який забезпечує належне функціонування державної служби та сприяє розвитку демократичного суспільства.

Висновки. Доброчесність державного службовця є ключовим елементом ефективного державного управління, що сприяє прозорості, підзвітності та зміцненню довіри громадян до влади. Вона відіграє важливу роль у мінімізації корупційних ризиків і забезпеченні стабільності правової держави.

В Україні сформовано законодавчу основу для підтримки доброчесності державних службовців, що включає нормативні акти, такі як закони «Про державну службу» та «Про запобігання корупції». Додатково функціонують кодекси етики та контрольні механізми, зокрема через діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК).

Корпоративна доброчесність державного службовця виконує низку важливих функцій, зокрема сприяє боротьбі з корупцією, забезпечує захист суспільних інтересів, підвищує ефективність державного апарату, формує

¹ Transparency International Україна. Національна система доброчесності. 2015. URL: https://tiukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/nis_assessment_ukr_0.pdf.

² Посібник ОЕСР з публічної доброчесності. OECD Publishing, Paris, 2024. URL: <https://doi.org/10.1787/5b2fe28c-uk>.

культуру етичної поведінки та запобігає конфлікту інтересів. Також вона відіграє важливу роль у зміцненні довіри суспільства до діяльності державних органів.

Окрім правових норм, в Україні використовуються різні практичні механізми підтримки доброчесності, серед яких декларування доходів і майна посадовців, антикорупційні програми, навчання та підвищення кваліфікації службовців, а також громадський контроль та моніторинг діяльності публічної адміністрації через засоби масової інформації.

Попри існування законодавчих норм і контрольних заходів, забезпечення доброчесності залишається викликом. Основними проблемами є нечіткість окремих правових норм, недостатня ефективність антикорупційних механізмів, політичний вплив на контролюючі органи та низький рівень етичної культури серед державних службовців.

Подальше вдосконалення механізмів забезпечення доброчесності потребує комплексного підходу, що включає модернізацію законодавства, посилення антикорупційного контролю, формування високих етичних стандартів серед службовців та активну участь громадянського суспільства. Враховуючи ці аспекти, можна створити ефективну систему доброчесності, що сприятиме підвищенню якості державного управління та зміцненню демократичних принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битяк Ю. П. Моральні та правові вимоги до поведінки державних службовців. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. № 8. С. 26–37.
2. Корчак Н. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Доброчесність державного службовця : етичний та юридичний виміри. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 2 (59). С. 78–84.
3. Посібник ОЕСР з публічної доброчесності. Paris : OECD Publishing, 2024. URL: <https://doi.org/10.1787/5b2fe28c-uk>.
4. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
6. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>.
7. Сорокіна Н. Г. Морально-етичні основи публічної служби в умовах трансформації влади в Україні : моногр. Дніпро : ГРАНІ, 2020. 224 с.
8. Чеченко К. О. Принцип доброчесності державної служби : етимологія та генеза морально-етичної норми. *Київський часопис права*. 2022.

№ 1. С. 143–151.

9. Transparency International Україна. *Національна система доброчесності*. 2015. URL: https://tiukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/nis_assessment_ukr_0.pdf.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024

Yevhenii OI. KHRYSTYNCHENKO,
(*Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine*)

LEGAL FORMS AND FUNCTIONS OF CORPORATE INTEGRITY OF A CIVIL SERVANT

The article examines the legal forms and functions of corporate integrity of a civil servant as a key element in ensuring the efficiency, transparency, and accountability of public administration. The main aspects of integrity are analyzed, including its role in preventing corruption, protecting public interests, enhancing the efficiency of public service, fostering a culture of ethical behavior, and preventing conflicts of interest.

A review of the regulatory and legal mechanisms for ensuring the integrity of civil servants has been conducted, particularly focusing on the laws of Ukraine "On Civil Service" and "On Prevention of Corruption," as well as the activities of the National Agency on Corruption Prevention (NACP). Special attention is given to practical mechanisms for ensuring integrity, including asset and income declaration, implementation of anti-corruption programs, professional development of civil servants, and mechanisms of public oversight.

The study identifies key challenges in ensuring integrity within public administration, including the legal ambiguity of certain aspects, the insufficient effectiveness of anti-corruption measures, political influence on oversight bodies, and the low level of ethical culture among officials.

As a result of the research, a comprehensive approach is proposed to improve mechanisms for ensuring integrity, which includes legislative modernization, strengthening anti-corruption control, fostering an ethical culture among civil servants, and enhancing engagement with civil society. The implementation of these measures will contribute to increasing transparency, accountability, and public trust in government institutions.

Keywords: *integrity, civil service, corporate integrity, corruption prevention, ethical standards, conflict of interest, public administration, legal mechanisms, accountability, transparency.*

Віталій Олександрович БУРБИКА,

кандидат юридичних наук

(Сумський державний університет, м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті було розглянуто окремі особливості забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Стверджується, що у таких умовах відбулося переосмислення суспільного значення публічної служби, адже з'явилися реальні ризики для життя та здоров'я працівників місцевого самоврядування (посадових осіб), нові безпекові питання щодо відновлення пошкодженої чи знищеної інфраструктури, організації в таких умовах освітнього процесу, у громадах загострилися соціальні проблеми внутрішньо-переміщених осіб, ветеранів, військовослужбовців і членів їх сімей. Розглянуто сутність такої особливості, як взаємопов'язаність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану з органами державної влади та закладами вищої освіти в ході забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, досліджено в цьому контексті консультативні онлайн-зустрічі для представників місцевих рад і мешканців територіальних громад Вінницької області. До інших особливостей віднесено інноваційність підходів органів місцевого самоврядування та провідну роль обласних асоціацій органів місцевого самоврядування в узагальненні, аналізі та поширенні позитивних практик у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян серед територіальних громад.

Ключові слова: особливості, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, децентралізація, органи місцевого самоврядування, воєнний стан.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування є важливою складовою функціонування та розвитку будь-якої країни, але їх вплив на забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян потребує вдосконалення. Науковці зазначають, що позитивний аспект децентралізації зумовлений переміщенням значної частини адміністративних повноважень від центру до місцевих громад, і є реальний шанс здійснити зміни, принаймні на місцевому рівні, які є вкрай необхідними на тривалий період часу¹.

¹ Fedorenko V. L., Dniprov O. S., Panchyshyn R., Muzychuk O. M. Exercising the powers of local self-government agencies in Ukraine: The need of implementation international standard. *DIXI*. 2021. № 23(2). pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.04>.

Водночас в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування пережили комплексні трансформації, спрямовані на адаптацію до динамічних безпекових викликів, забезпечення відбудови зруйнованих та знищених об'єктів, врахування потреб внутрішньо-переміщених осіб, військовослужбовців та ветеранів тощо. І. С. Пирога та М. І. Пирога в цьому контексті зазначають, що «більший ефект зростання мають країни із сильними інституціями, а не розміром допомоги. Навіть попри жахливі випробування війни, довіра українців до державних і соціальних інститутів тільки зростає. Ні агенції з відновлення України, ні міжнародні організації, ні громадські не повинні замінювати чи дублювати функції державних інституцій, перебирати на себе роботу місцевих органів влади. Територіальні громади та громадськість здатні брати активну і ефективну участь у прийнятті рішень щодо відбудови і здійснювати контроль за діяльністю владних структур, використовуючи цифрові технології»¹.

З огляду на це забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану є нерозривно пов'язаним з системою особливостей, урахування яких на рівні кожної окремої територіальної громади має лежати в основі стратегічного планування управління розвитком громад, впровадження нового законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, міжмуніципального співробітництва, грантової діяльності та посилення спроможності територіальних громад щодо інтеграції внутрішньо-переміщених осіб та вирішення їх актуальних проблем.

Зазначимо, що широкий спектр проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням діяльності органів місцевого самоврядування в Україні, аналізували в своїх наукових працях В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, П. Д. Біленчук, А. В. Бондар, А. Л. Борко, В. М. Гаращук, Ю. В. Гаруст, А. П. Головін, О. В. Джафарова, І. Д. Казанчук, П. М. Каркач, Т. А. Кобзева, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюк, І. М. Коропатнік, А. М. Куліш, К. Б. Левченко, О. І. Миколенко, О. М. Музичук, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, М. В. Старинський, А. В. Шевчук та інші науковці. Слід зазначити, що в умовах воєнного стану перед органами місцевого самоврядування в Україні постають принципово нові виклики у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, врахування яких у повсякденній діяльності з надання цілого ряду послуг населенню ґрунтується на розумінні їх найбільш фундаментальних з огляду на виклики сучасності особливостей.

Мета статті зводиться до того, щоб проаналізувати особливості забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути сутність ідеї децентралізації публічної влади та її вплив на забезпечення

¹ Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. Вип. 77 (1). С. 122.

прав, свобод та законних інтересів громадян; встановити окремі особливості забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній роботі було враховано раніше недосліджені аспекти новітньої безпекової реальності, до якої мають адаптуватися органи місцевого самоврядування в Україні в ході забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Фахівці у сфері публічного управління виходять із того, що ефективно та своєчасно управляти населенням та ввіреними їм територіями можуть лише самі територіальні громади, які очолюють вихідці з цих громад, обрані мешканцями цих громад. Європейські суспільні практики демонструють, що децентралізація влади є одним із найефективніших інструментів модернізації системи публічної влади, успішна реалізація якого створює необхідні організаційно-правові передумови для подальшої демократизації владних відносин. Ідея децентралізації публічної влади певним чином реалізована в переважній більшості розвинутих країн. Завдяки децентралізації ефективність публічної влади в цілому в багатьох демократичних державах піднято на якісно новий рівень¹.

Ю. С. Хоббі у контексті впливу децентралізації на забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян звертає увагу на те, що «децентралізована влада у порівнянні з національним урядом може бути більш доступною, викликати більшу прихильність людей та швидше реагувати на місцеві потреби. На місцевому рівні програми та послуги можна легше адаптувати до особливих місцевих умов та потреб, тому що органи місцевого самоврядування краще ознайомлені з місцевою ситуацією, аніж влада, яка є далекою від реалій громад. Місцева влада краще володіє інформацією, необхідною для планування та виконання програм та послуг, вона є більш повною та доступною. Потенційно близькі стосунки між громадянами та владою сприяють кращій звітності. Вже доведено, що прийняття рішень за участю населення є прекрасним механізмом запобігання зловживанню владою, оскільки важче приховати корупцію посадовим особам, яких громадяни знають, порівняно з тими, які знаходяться далеко і є недоступними. Тому у посадових осіб органів місцевого самоврядування, як правило, менше можливості приховати корупційні наміри, ніж у посадових осіб у центральному уряді. Крім цього, посадових осіб органів місцевого самоврядування та вибраних політиків легше тримати підзвітними за їхню діяльність, ніж отримати звіт від політиків вищих рівнів влади»².

¹ Fedorenko V. L., Dniprov O. S., Panchyshyn R., Muzychuk O. M. Exercising the powers of local self-government agencies in Ukraine: The need of implementation international standard. *DIXI*. 2021. № 23(2). pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.04>.

² Хоббі Ю. С. Вплив процесів децентралізації на забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (1). С. 108.

Щодо окремих особливостей забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану, то слід звернути увагу на переосмислення під час дії даного правового режиму суспільного значення публічної служби. Кожен працівник (посадова особа) місцевого самоврядування з перших днів повномасштабного вторгнення опинився перед складним вибором: залишитися на публічній службі, тим самим зазнаючи потенційної небезпеки бути затриманим у разі окупації ворогом населеного пункту, небезпеки для життя та здоров'я у разі здійснення ракетного (артилерійського) обстрілу адміністративної будівлі, або ж залишити службу, виїхати за кордон, почуватися у відносній безпеці. До того ж органи місцевого самоврядування в регіонах, наближених до зони ведення бойових дій, постійно мають вирішувати ряд нових безпекових питань щодо відновлення пошкодженої чи знищеної інфраструктури, організації в таких умовах освітнього процесу, розмінування територій тощо.

Як стверджують окремі науковці, саме здійснення влади має значний вплив на повсякденне життя суспільства. Наприклад, у більшості розвинутих і демократичних країн Західної Європи та Північної Америки публічна служба як на національному, так і на місцевому рівнях визнається почесною та відповідальною діяльністю. Таке ставлення до процесу публічної служби сягає давньої історії державно-правових процесів західних країн. Певною мірою на це вплинуло поширення ідеалу «служіння народу», який включав у себе широкий спектр різноманітних трактувань, здебільшого заснованих на уявленнях про те, як і за якими принципами має здійснюватися публічна служба¹.

Водночас в умовах воєнного стану Україна зіткнулася з викликами, раніше не баченими в світовому контексті, у тому числі у вказаних країнах Західної Європи та Північної Америки. Це, з одного боку, ускладнює процес використання зразків зарубіжного досвіду, а з іншого – окреслює в масштабах цілого світу унікальність набутого вітчизняними органами місцевого самоврядування досвіду реагування на складні безпекові проблеми війни. Це також позначається на суспільному значенні публічної служби в новітніх умовах, що підвищує довіру населення до органів місцевого самоврядування, утверджує у територіальних громадах готовність населення до захисту спільних для громади інтересів і цінностей.

До того ж підвищення суспільного значення служби в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану пов'язано з загостренням у громадах ряду соціальних проблем внутрішньо-переміщених осіб, ветеранів, військовослужбовців і членів їх сімей тощо.

Подібна ситуація може бути наглядно продемонстрована на прикладі Вінниччини. Згідно з даними Вінницької міської ради «з початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України у

¹ Pavlichenko H., Balamush M., Berezhna Ye., Syniavska O. Service in local selfgovernment bodies as a kind of public service from a legal perspective in Ukraine. *Lex Humana*. 2022. № 14 (2). P. 342.

Вінницькій громаді станом на 19 лютого 2024 рік зареєстровано 34 488 родин з числа ВПО, в яких налічується 45 630 осіб, з них 10 763 дитини. Наразі 15,3 тис. осіб знято з обліку»¹. До того ж «у 2023 році ВПО надавали матеріальну допомогу, медичні послуги за пільговими тарифами, соціальну підтримку у вигляді продуктових наборів (таких за рік сім'ям ВПО видали 3 493)»². Також відповідно до звіту Вінницької міської ради «ВПО з родин демобілізованих військовослужбовців, членів сімей загиблих (померлих), зниклих безвісти Захисників і Захисниць України отримували муніципальні пільги на медичні стоматологічні послуги із ортопедичної стоматологічної допомоги, компенсацію за самостійно пройдене санаторно-курортне лікування, надання допомоги на поховання загиблих (померлих) внаслідок військової агресії, допомогу на оздоровлення дітей загиблих (померлих), безвісти зниклих Захисників і Захисниць, грошову допомогу на оплату житлово-комунальних послуг, щорічну матеріальну грошову допомогу дітям до Дня святого Миколая, дітям, які йдуть до 1-го класу, а також кошти до Дня пам'яті Захисників України»³.

Ще однією особливістю забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органами місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану є взаємопов'язаність останніх з органами державної влади та закладами вищої освіти. Як зазначають науковці, органи місцевого самоврядування при визначенні пріоритетних напрямків розвитку регіонів повинні враховувати різноманітні чинники: географічні, демографічні, кадрові, екологічні, економічні, історико-культурні⁴. Кожен із даних факторів переважно знаходить своє вираження в певній інституції, яка опікується ним та здійснює на нього регулюючий вплив.

У діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану подібна взаємопов'язаність в окремих випадках знаходить своє втілення в прогресивних ініціативах, спрямованих на забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян. На Вінниччині до подібних ініціатив слід віднести консультативні онлайн-зустрічі для представників місцевих рад і мешканців територіальних громад Вінницької області у межах взаємодії відділення Юридичної клініки ХНУВС у м. Вінниця з Вінницькою обласною Асоціацією органів місцевого самоврядування та Центрально-Західним управлінням надання безоплатної правничої допомоги Північного міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги.

З вищевказаною особливістю тісно пов'язана та змістовно переплітається з нею така особливість, як інноваційність підходів органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав, свобод та законних

¹ Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у громаду: підсумки засідання Координаційної ради з питань ВПО // Вінницька міська рада: сайт. URL: <https://www.vmr.gov.ua/intehratsiia-vnutrishno-peremishchenykh-osib-u-hromadu-pidsumky-zasidannia-koordynatsiinoi-rady-z-pytan-vpo>.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Popova S., Popova L., Kazanchhuk I., Bandurka I., Kyrieieva I. The role of local self-government bodies in prospective areas of regional development. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. № 39 (7). P. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5000>.

інтересів громадян. Як стверджує Ю. М. Кириченко, під час здійснення органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами своїх функцій та повноважень вони мають право обирати, в який спосіб їм діяти. Враховуючи те, що у процесі своєї діяльності перед органами місцевого самоврядування постають різноманітні цілі та завдання, отже, й варіанти цих дій можуть бути різними, тобто вони можуть проявлятися в різноманітних формах. З огляду на сказане, неможливо передбачити вичерпний перелік організаційно-правових форм діяльності органів місцевої влади в законодавстві про місцеве самоврядування. Проте багатогранне життя територіальних громад спонукає до постійного пошуку нових і покращення існуючих організаційно-правових засад діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а, отже, і до подальшого удосконалення місцевого самоврядування з метою підвищення ефективності функціонування його органів і посадових осіб під час вирішення питань місцевого значення»¹.

Нарешті, щоб приймати вказані вище інноваційні рішення, бути готовими до різного роду викликів у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян органам місцевого самоврядування необхідно об'єднуватися, на що вони мають передбачені ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноваження, а саме щодо: «прийняття рішень про об'єднання в асоціації або вступ до асоціацій, інших форм добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування та про вихід з них; схвалення угод про об'єднання євро регіонального співробітництва, прийняття рішень про утворення об'єднання євро регіонального співробітництва, про приєднання до такого об'єднання або про вихід з нього, затвердження статуту об'єднання євро регіонального співробітництва та внесення до нього змін; схвалення угод про європейське об'єднання територіального співробітництва, прийняття рішень про утворення європейського об'єднання територіального співробітництва, про приєднання до такого об'єднання або про вихід з нього; прийняття рішень про вступ до відповідних міжнародних асоціацій, інших об'єднань; прийняття рішень щодо фінансування діяльності органів міжтериторіального та транскордонного співробітництва»². З огляду на це постає така особливість, як провідна роль обласних асоціацій органів місцевого самоврядування в узагальненні, аналізі та поширенні позитивних практик у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян серед територіальних громад.

Висновки. Таким чином, в умовах воєнного стану перед органами місцевого самоврядування в Україні постала нова безпекова реальність, продовження функціонування в умовах якої потребувало реалізації низки

¹ Кириченко Ю. М. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 290. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/66.pdf.

² Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

управлінських рішень, налагодження партнерства з органами державної влади та громадськістю, що в ході забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян знайшло своє втілення у наступних особливостях: переосмислення під час дії правового режиму воєнного стану суспільного значення публічної служби; взаємопов'язаність з органами державної влади та закладами вищої освіти; інноваційність підходів органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян; провідна роль обласних асоціацій органів місцевого самоврядування в узагальненні, аналізі та поширенні позитивних практик у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян серед територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у громаду: підсумки засідання Координаційної ради з питань ВПО // Вінницька міська рада: сайт. URL: <https://www.vmr.gov.ua/intehratsiia-vnutrishno-peremishchenykh-osib-u-hromadu-pidsumky-zasidannia-koordynatsiinoi-rady-z-pytan-vpo>.
2. Кириченко Ю. М. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 286–290. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2022/66.pdf.
3. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 77 (1). С. 117–123.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Хоббі Ю. С. Вплив процесів децентралізації на забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (1). С. 105–109.
6. Fedorenko V. L., Dniprov O. S., Panchyshyn R., Muzychuk O. M. Exercising the powers of local self-government agencies in Ukraine: The need of implementation international standard. *DIXI*. 2021. № 23(2). pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.04>.
7. Pavlichenko H., Balamush M., Berezhna Ye., Syniavska O. Service in local selfgovernment bodies as a kind of public service from a legal perspective in Ukraine. *Lex Humana*. 2022. № 14 (2). P. 334–345.
8. Popova S., Popova L., Kazanchuk I., Bandurka I., Kyrieieva I. The role of local self-government bodies in prospective areas of regional development. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. № 39 (7). P. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5000>.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2024

Vitaliy Ol. BURBYKA,

PhD in Law

(Sumy State University, Sumy, Ukraine)

PECULIARITIES OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS BY LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article considered certain features of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens by local government bodies in Ukraine under martial law. It is argued that in such conditions there was a rethinking of the social significance of public service, as real risks to the life and health of local government employees (officials), new security issues regarding the restoration of damaged or destroyed infrastructure, the organization of the educational process in such conditions, and the social problems of internally displaced persons, veterans, military personnel and their family members in communities have become more acute. The essence of such a feature as the interconnection of local government bodies in Ukraine under martial law with state authorities and higher education institutions in the course of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens was considered, and in this context, consultative online meetings for representatives of local councils and residents of territorial communities of Vinnytsia region were studied. Other features include the innovative approaches of local governments and the leading role of regional associations of local governments in generalizing, analyzing, and disseminating positive practices in ensuring the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens among territorial communities.

Key words: *features, ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, decentralization, local government bodies, martial law.*

Сергій Анатолійович ЧИЖ,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

У статті акцентується увага на аналізі сучасного стану розвитку наукових уявлень про доказування у кримінальному процесі.

Підкреслюється існування двох ключових напрямків досліджень проблем доказування у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах дії правового режиму воєнного стану. Перший напрямок охоплює теоретичні принципи доказування у кримінальному процесі України, які мають фундаментальне значення для формування понять доказування в умовах дії правового режиму воєнного стану. Другий напрямок зосереджений на процесуальних та криміналістичних аспектах доказування, аналізі особливостей його реалізації в таких специфічних умовах, а також вивченні проблем доказування щодо окремих видів злочинів, характерних для періоду дії правового режиму воєнного стану.

Виходячи з вищезазначеного, зроблено висновок, що наукові результати у цих напрямках знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, де теоретична база стає основою для вирішення прикладних задач. Підкреслюється, що рівень досліджень з питання доказування в умовах дії правового режиму воєнного стану залишається недостатнім, оскільки існуючі роботи є фрагментарними та не забезпечують всебічного висвітлення проблеми. З огляду на це, відзначається нагальна потреба у всебічному дослідженні як теоретичних, так і практичних аспектів цього питання, що дозволить знайти ефективні рішення як наукових, так і практичних проблем.

Ключові слова: доказування, докази, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, стан розвитку.

Постановка проблеми. Активізація й подальший розвиток наукових досліджень, що стосуються проблем доказування у кримінальному провадженні, беруть свій початок із кінця XIX століття. Це відбулося на хвилі судових реформ, проведених на теренах сучасної України, зокрема через прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 року та Австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 року. У науковій літературі слушно зазначається, що формування вітчизняної теорії доказування супроводжувалося різноманітними поглядами щодо сутності кримінального процесуального доказування як у цілому, так і стосовно окремих його категорій та інститутів. Історія розвитку теорії доказування у

кримінальному процесі того періоду тісно пов'язана з діяльністю визначних науковців. Серед ключових імен вирізняються С. І. Вікторський, Л. Є. Владимиров, А. Ф. Коні, М. М. Розін, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький і М. А. Чельцов-Бебутов. Внесок цих дослідників і багатьох їхніх колег сприяв становленню фундаментальних підходів до вивчення та розробки концепції доказування у кримінальному провадженні¹. Розвиток теорії доказів і процесу доказування в кримінальному провадженні зазнав істотного прогресу в радянський період і продовжує еволюціонувати сьогодні. Саме в цей час були закладені основи сучасного вчення завдяки працям таких науковців, як А. М. Васильєв, А. М. Ларін, Р. С. Белкін та інших. У зазначену епоху остаточно сформувалася базова теорія доказів: було визначено поняття доказів і джерел їхнього походження, проведено класифікацію доказів та їх джерел, описано властивості доказів, встановлено стандарти доказування, а також сформульовано принципи цього процесу. Сучасний етап розвитку теорії доказування у вітчизняній кримінальній процесуальній науці характеризується вдосконаленням уже існуючих концепцій, їх поглибленим опрацюванням та новим осмисленням. Це включає проведення порівняльних досліджень із правовими системами країн Європейського Союзу, а також практичне обґрунтування важливості адаптації окремих аспектів зарубіжного досвіду до національного кримінального процесу.

У зв'язку із чим, цілком закономірною вбачається теза, що подальше дослідження проблем доказування в умовах правового режиму воєнного стану вимагає окреслення сучасного стану наукової розробленості як концепції доказування у цілому, так і визначення у ній місця наукових доробок із проблем доказування у кримінальних провадженнях, що здійснюються в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Питання доказування у на теренах сучасної України торкались такі науковці як Ю. П. Аленін, О. В. Капліна, Т. М. Мірошніченко, М. А. Погорецький, С. М. Сівочек, Н. В. Сибільова, С. В. Слінько, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшнік, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Вказані дослідники зробили вагомий внесок у формування та розвиток теорії доказування, тому дослідження їх праць та праць інших вчених повинно лягти в основу аналізу стану наукової розробленості проблем кримінального процесуального доказування.

Метою проведеного дослідження є визначення стану наукової розробленості проблем кримінального процесуального доказування/

Виклад основного матеріалу. За даними дослідників, на сьогодні сформувались три базові концепції, що відображають погляди на сутність кримінального процесуального доказування. Перший підхід до розуміння доказування у кримінальному процесі йменується пізнавальним та розкриває його зміст як пізнавальну діяльність визначених суб'єктів. Він

¹ Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог (м. Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків: Право, 2017. С. 116.

споріднений із іншими видами пізнання, маючи при цьому як спільні риси, так і відмінності¹.

Із цього приводу можна згадати праці окремих українських науковців. Так, на думку В. Т. Нора, доказування є різновидом пізнавальної діяльності людини, яка реалізується у кримінальному процесі за загальними закономірностями, властивими процесу пізнання в цілому, однак має власні особливості, які полягають у тому, що вона здійснюється у передбаченій законом процесуальній формі та спрямована на збирання, закріплення, перевірку й оцінку фактичних даних, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні². М. М. Михеєнко також розглядав доказування за своєю гносеологічною сутністю в якості різновиду пізнавальної діяльності людини, що передбачає застосування усіх законів і категорій діалектичної та формальної логіки³. М. Є. Шумило зазначає, що доказування є основною формою пізнання у кримінальному процесі, що реалізується у відповідності із визначеною процедурою, відображаючи гносеологічні, психологічні та правові закономірності щодо встановлення винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення⁴. Цю ж позицію висловлював й Ю. М. Грошевий, який доказування розглядав як основний елемент кримінального процесуального пізнання, який в свою чергу є різновидом опосередкованого пізнання обставин події, яка мала місце у минулому⁵.

Розуміння ж доказування як регламентованої кримінальним процесуальним законом пізнавальної діяльності зі збирання, перевірки та оцінки фактичних даних прослідковуються у роботах багатьох науковців⁶. Слід погодитись із думкою науковців про те, що вказаний погляд відображає наявність у змісті доказування як пізнавальної (оцінювання), так і практичної (збирання й перевірка) складової.

Другий підхід до визначення поняття доказування, який виділяють у науковій літературі, йменується діяльнісним та пов'язаний із роботами В. П. Гмирка, що засновані на розробленій у 50-х – 60-х роках ХХ ст. системно-мислєдіяльнісної методології (СМД-методології). Автор пропонує наступну структурну схему діяльності із кримінального процесуального доказування: «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності»⁷. Автор

¹ Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 21–24.

² Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : ЛДУ (Вища шк.), 1978. С. 73–75.

³ Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. С. 117.

⁴ Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : РВФ «Арсис, ЛТД», 2002. С. 118.

⁵ Грошевой Ю. В. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 144.

⁶ Коновалова В. О. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці. Харків : ХДУ, 1965. С. 6, 25 та ін.

⁷ Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. С. 100.

наголошує на сутності доказування з позиції діяльнісного підходу полягає у тому, що, використовуючи певні пізнавальні інструменти, суб'єкт доказування, не просто отримує конкретний матеріал. Дотримуючись визначеної кримінальної процесуальної форми, він вибудовує власну модель щодо певного складу кримінального правопорушення¹. Однак, окремі положення цієї концепції викликають заперечення, зокрема, позиція про те, що доказування не може розглядатися як процес реконструкції події, що відбулась у минулому. Фактично вона заперечує ретроспективний характер пізнавальної діяльності суб'єктів доказування, що на нашу думку, не відповідає об'єктивній дійсності.

Крім того, дослідник висловлює спірну, на нашу, думку позицію і щодо співвідношення доказування та прийняття кримінальних процесуальних рішень. А саме про те, що діяльність із прийняття останніх складає основу змісту кримінальної процесуальної діяльності. Доказування ж є «лише органічним структурним «забезпечувальним» елементом цієї діяльності; поза її рамками доказування взагалі не може існувати як самостійний феномен». Вважаємо, що характер співвідношення цих видів діяльності є дзеркально протилежним, де центральне місце у кримінальній процесуальній діяльності займає саме доказування. Що ж стосується кримінальних процесуальних рішень – то вони приймаються у зв'язку із необхідністю реалізації доказування, тобто виконують допоміжну функцію.

Третя, сформована у літературі концепція доказування йменується комплексно та була сформульована М. А. Погорецьким. Доказування пропонується розуміти як пізнавально-практичну (правову й розумову) діяльність, що має зовнішню і внутрішню структуру. Зовнішня структура доказування являє єдиний та нерозривний процес, що складається із елементів отримання і використання доказів. Внутрішніми структурними складовими доказування є: об'єкт, суб'єкт, предмет, мета, завдання, засоби і результат. Їх сутність обумовлюється формою кримінального процесу та його функціями².

Поряд із пізнавальною складовою вітчизняні вчені також виокремлюють й іншу його сторону, яка іменується доказуванням-обґрунтуванням. Так, М. Є. Шумило вважає, що під час кримінальної процесуальної діяльності здійснюється ретроспективне моделювання із використанням юридичних конструкцій соціальної реальності (кримінального правопорушення). На його думку, «у доказуванні в кримінальному провадженні не так реально важливим є джерельна основа, як те, які саме висновки зробить суб'єкт доказування із отриманого доказового матеріалу»³.

Слід відзначити, що на сучасному етапі переважна окремі вчені

¹ Там само. С. 20

² Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 70–74.

³ Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 41.

стверджують про існування трьохелементної системи операцій із доказами, що передбачає їх збирання, перевірку й оцінку¹. Інші певною мірою модифікують згадану модель. Наприклад, у наукових джерелах можна зустріти й інші підходи: збирання, перевірка, оцінка, прийняття та обґрунтування процесуального рішення², збирання (формування), перевірка, оцінка та висунення правових тез³, збирання, перевірка, оцінка, використання⁴ а також інші моделі.

Загальноприйнятою та підтримуваною більшістю процесуалістів є класифікація доказів на обвинувальні й виправдувальні, первинні й похідні, а також прямі й непрямі⁵.

Окреме, проте не менш важливе місце займають дослідження, спрямовані на формування поняття та видів джерел доказів та їх властивостей. У літературі підтримується визначена законодавцем модель, відповідно до якої у процесі доказування у кримінальному провадженні можуть використовуватися виключно ті докази, які містяться в передбачених законом процесуальних джерелах. До таких джерел належать показання, речові докази, документи та висновки експертів, що встановлено ч. 2 ст. 84 КПК України⁶.

На даний момент законодавець виділяє чотири основні процесуальні характеристики доказів: 1) належність; 2) допустимість; 3) достовірність; 4) достатність і взаємозв'язок. Загалом ці характеристики широко застосовуються науковцями при формулюванні системи судових доказів⁷. Інші науковці, дотримуючись обраних ними підходів, визначають від п'яти до десяти процесуальних характеристик доказів, окремо акцентуючи увагу на таких властивостях, як доброякісність⁸, значимість⁹, законність¹⁰, придатність, силу, переконливість і повноту¹¹.

¹ Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. С. 45.

² Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 24.

³ Щериця С. І. Докази й доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. № 1 (II). С. 206.

⁴ Ляш А. О. Теорія доказів, процес доказування і проблема істини у кримінальному провадженні. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства*: тези допов. Всеукр. наук. – практ. конф., Київ 25 березня 2016 р. У 2 ч. Ч. I. Київ, 2016. С. 452.

⁵ Грошевський Ю. М., Хотенець В. М. Кримінальний процес України : підруч. Харків, 2000. С. 121.

⁶ Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник / Академія адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. С. 10.

⁷ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваїте, 2014. С. 184; Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80.

⁸ Ландедова Ю. О., Виноградов А. К. Можливості уточнення властивостей доказів та підстав юридичної відповідальності слідчого чи інших суб'єктів владних повноважень за порушення порядку їх отримання в антикримінальному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 108.

⁹ Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. С. 290.

¹⁰ Кириченко С. А., Ландедова Ю. О., Ткач Ю. Д., Тунтула О. С. Сутність і класифікація антикримінальних доказів та їх особистісних і речових джерел : навчальний посібник. Миколаїв : Видавництво Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2009. С. 135–136.

¹¹ Берназ В. Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С.

Сформульовані у науці й підходи щодо визначення предмета доказування. Так, С. М. Стахівський стверджує, що: «предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, що підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного розв'язання»¹. Л. М. Лобойко та О. А. Банчук визначають сутність предмета доказування через взаємозв'язок трьох складових елементів: кримінально-правового, цивільно-правового та кримінально-процесуального. Кримінально-правовий аспект складають обставини, що визначають склад кримінального правопорушення, особу обвинуваченого, а також обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність. Цивільно-правовий компонент пов'язаний із питаннями, які стосуються заявленого цивільного позову та конфіскації майна. Кримінально-процесуальний елемент включає обставини, необхідні для прийняття певних процесуальних рішень чи виконання окремих процесуальних дій².

Сучасні тенденції у розвитку теорії доказування також піддавались аналізу науковцями. Зокрема, слід погодитись із висновком А. Ю. Репчонка про те, що прийняття КПК України у 2012 році стало потужним стимулом для активізації нових наукових досліджень, спрямованих на подальший розвиток кримінального процесуального права, його окремих теорій та інститутів. Особливу увагу в цих дослідженнях приділено критичному аналізу положень КПК України та розробці пропозицій щодо вдосконалення його норм. Ця тенденція не минула й специфічну сферу дослідження проблем кримінального процесу доказування. Варто зазначити, що сучасні наукові дослідження у цій галузі зосереджені головним чином на питаннях стандартизації процесу доказування та аналізу властивостей доказів у кримінальному провадженні³.

На думку Х. Р. Слюсарчук стандарти доказування слід розуміти як «закріплені кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, які охоплюють кількісну та якісну складову доказування, і виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, - також стороною захисту) забезпечує рівень переконання, придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні»⁴.

Вагомим внеском у вивченні проблем імплементації міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України є дослідження Г. Р. Крет. У межах цього дослідження було розроблено класифікацію міжнародних стандартів доказування за їх функціональним призначенням,

13.

¹ Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 2005. С. 32.

² Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваіте, 2014. С. 171–172.

³ Репчонко А. Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 251.

⁴ Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. С. 2–6.

у рамках якої виокремлено дві групи: 1) стандарти формування належних, допустимих, достовірних та достатніх доказів і 2) стандарти формування рівня переконання, який є необхідним для ухвалення процесуального рішення: «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом»¹.

Впровадження в Україні правового режиму воєнного стану закономірно породило науковий інтерес до досліджень особливостей доказування у кримінальному процесі у таких умовах. Одразу ж привертає увагу відсутність фундаментальних, комплексних та систематичних досліджень за цим напрямом. На сьогодні науковці лише частково торкаються зазначеної проблематики, що відбувається на рівні окремих наукових статей чи тез доповідей. Однак, розглянемо і їх. Так, М. М. Насінник наводить частковий аналіз змін до кримінального процесуального законодавства, що відбулись у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану на території України. Вчений торкається питання юридичної (доказової) сили довідки спеціаліста у кримінальному провадженні, наголошуючи на необхідності усунення суперечностей та визначення процедури оформлення таких документів, про що пропонується внести зміни до положень статті 84 КПК². На жаль, вчений не наводить конкретних пропозицій, які могли б бути нами оцінені.

Особливості доказування під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану підіймаються М. Я. Ніконенко. Вчений вказує, що законодавець свідомо допускає можливість відступу від загальних засад кримінального провадження у випадках, пов'язаних із воєнним станом. Однак такий відступ має залишатися в межах чітко визначених законом правил. У подальшому проводиться аналіз окремих положень розділу IX-I КПК України щодо пропорційності таких обмежень під час збору доказів. Наприклад, зазначається, що не слід вважати обмеженням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження таке положення, яке дозволяє не залучати понятих у разі проведення обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, якщо це є об'єктивно неможливим чи створює небезпеку для життя та здоров'я понятих. Як підтвердження аргументованості цієї позиції наводиться положення статті 3 Конституції України, яка визначає пріоритетність охорони життя та здоров'я людини поряд із іншими соціальними цінностями³.

Проблематика доказування під час розслідування зґвалтувань в

¹ Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. С. 2–9.

² Насінник М. М. Щодо певних процесуальних змін українського законодавства у частині доказів та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 351.

³ Ніконенко М. Я. Особливості доказування під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 126–127.

умовах воєнного стану, яка розглядається А. В. Шульженко, охоплює низку ключових труднощів, що виникають у процесі таких розслідувань. Однією з найсерйозніших є складність своєчасного отримання доказових зразків для проведення експертиз. Через значний часовий розрив між вчиненням злочину на тимчасово окупованій території та її звільненням можливість збору важливих доказів, таких як сліди рук, ніг, зубів, нігтів, мікрооб'єкти, текстильні волокна чи біологічні виділення, практично відсутня — вони губляться або стають невиявленими. Крім того, тілесні ушкодження, які могли б бути зафіксовані під час експертизи статевого стану чи судово-медичних досліджень, зникають із плином часу, що також ускладнює процес розслідування і доведення злочину¹.

Висновки. Підсумовуючи результати аналізу наукової розробки проблематики доказування в кримінальному провадженні за умов дії правового режиму воєнного стану, можна виділити два ключові напрямки досліджень. Перший напрямок охоплює теоретичні засади доказування у кримінальному процесі України, які мають фундаментальне значення для формування концепцій доказування в умовах воєнного стану. Другий напрямок зосереджений на процесуальних та криміналістичних аспектах доказування, аналізуючи особливості його здійснення у таких специфічних умовах, а також вивчаючи проблеми доказування щодо окремих видів злочинів, характерних для періоду дії правового режиму воєнного стану. Важливим є те, що здобуті наукові результати цих напрямків перебувають у діалектичному взаємозв'язку, де теоретична база стає підґрунтям для вирішення прикладних завдань. Проте варто зазначити, що рівень дослідження проблематики доказування за умов воєнного стану залишається недостатнім, оскільки існуючі праці мають фрагментарний характер і не забезпечують комплексного охоплення проблеми. З огляду на це постає нагальна потреба у всебічному дослідженні як теоретичних, так і практичних аспектів цього питання, що дозволить забезпечити ефективні рішення у сферах науки та правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берназ В. Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 11–21.
2. Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк.

¹ Шульженко А. В. Проблеми доказування під час розслідування зґвалтувань в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 438.*

кримінал. процесуал. полілог (м. Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків: Право, 2017. С. 115–123.

3. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 509 с.

4. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с

5. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

6. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник / Академія адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.

7. Грошевой Ю. В. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 134–145.

8. Грошевський Ю. М., Хотенець В. М. Кримінальний процес України : підруч. Харків, 2000. 494 с.

9. Кириченко С. А., Ланцедова Ю. О., Ткач Ю. Д., Тунтула О. С. Сутність і класифікація антикримінальних доказів та їх особистісних і речових джерел : навчальний посібник. Миколаїв : Видавництво Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2009. 384 с.

10. Коновалова В. О. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці. Харків : ХДУ, 1965. 140 с.

11. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с.

12. Ланцедова Ю. О., Виноградов А. К. Можливості уточнення властивостей доказів та підстав юридичної відповідальності слідчого чи інших суб'єктів владних повноважень за порушення порядку їх отримання в антикримінальному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 101–112.

13. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваіте, 2014. 280 с.

14. Ляш А. О. Теорія доказів, процес доказування і проблема істини у кримінальному провадженні. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства*: тези допов. Всеукр. наук. – практ. конф., Київ 25 березня 2016 р. У 2 ч. Ч.І. Київ, 2016. С. 451–453.

15. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

16. Насінник М. М. Щодо певних процесуальних змін українського законодавства у частині доказів та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 350–352.

17. Ніконенко М. Я. Особливості доказування під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 125–129.

18. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів: ЛДУ (Вища шк.), 1978. 112 с.

19. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 63–79.

20. Репчонок А. Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 250–257.

21. Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87.

22. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 258 с.

23. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 41 с.

24. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 2005. 272 с.

25. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. 96 с.

26. Шульженко А. В. Проблеми доказування під час розслідування згвалтувань в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 438–440.

27. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40–48.

28. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : РВФ «Арсіс, ЛТД», 2002. 320 с.

29. Щериця С. І. Докази й доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. № 1 (II). С. 203–209.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2024

Serhiy An. CHIZH,
PhD in Law

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF CRIMINAL PROCEDURAL EVIDENCE

The article emphasizes the analysis of the current state of development of scientific ideas about evidence in the criminal process.

The existence of two key areas of research on the problems of evidence in criminal proceedings under the legal regime of martial law is emphasized. The first area covers the theoretical principles of evidence in the criminal process of Ukraine, which are of fundamental importance for the formation of concepts of evidence under martial law. The second area focuses on the procedural and forensic aspects of evidence, analyzing the features of its implementation in such specific conditions, as well as studying the problems of evidence regarding certain types of crimes characteristic of the period of the legal regime of martial law.

Based on the above, it is concluded that the scientific results in these areas are in a dialectical relationship, where the theoretical basis becomes the basis for solving applied problems. It is emphasized that the level of research on the issue of proof under martial law remains insufficient, since existing works are fragmentary and do not provide a comprehensive coverage of the problem. In view of this, it is noted that there is an urgent need for a comprehensive study of both theoretical and practical aspects of this issue, which will allow for effective solutions in the fields of science and law enforcement.

Keywords: *proof, evidence, criminal proceedings, criminal justice, criminal procedural legislation, judicial practice, state of development.*

Катерина Анатоліївна ШАПОВАЛ,
доктор філософії у галузі права
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті досліджено тактичні особливості проведення допиту підозрюваного під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Проаналізовано вплив процесуальної позиції підозрюваного, характеру його взаємовідносин із потерпілою особою та психологічних чинників на вибір тактичних прийомів, що можуть застосовуватися під час допиту. Розглянуто особливості тактики допиту залежно від слідчої ситуації, а також обґрунтовано доцільність використання психологічно виважених прийомів комунікації з метою підвищення доказової цінності показань, зокрема в аспекті отримання об'єктивної інформації.

Ключові слова: домашнє насильство, досудове розслідування, допит, кримінальне правопорушення, підозрюваний, слідча (розшукова) дія, тактика.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством, мають низку особливостей, що суттєво впливають на тактику досудового розслідування, зокрема – на проведення допиту підозрюваного. Тісний емоційний і побутовий зв'язок між учасниками конфлікту, латентність насильницької поведінки, а також можливі маніпуляції з боку сторін формують, як правило, складні слідчі ситуації. Тому важливо з'ясувати позицію обох сторін справи – як потерпілого, так і підозрюваного. З огляду на це допит підозрюваного повинен проводитися із дотриманням апробованих практик, адже від його ефективності може залежати подальший хід розслідування.

Проведений аналіз слідчої практики свідчить, що ефективність допиту значною мірою залежить від вибору правильних тактичних прийомів, здатності слідчого враховувати психологічні чинники, позицію підозрюваного та його поведінкові реакції. Недостатня увага до тактики допиту може призвести до отримання неправдивих або неповних показань, формального характеру допиту, а також нівелювання його доказового значення. З огляду на це, актуалізується потреба у науковому аналізі тактичних особливостей допиту підозрюваних у справах щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством з урахуванням їх психологічної, соціальної та криміналістичної специфіки.

Надважливим стає допит підозрюваного в аспекті з'ясування механізму події, мотивів і характеру поведінки особи, а також встановлення обставин, що свідчать про систематичність насильницьких дій.

Питання методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а також тактики допиту, були предметом наукових досліджень вітчизняних учених. Зокрема, у працях В. П. Гонтаренко¹, О. В. Пчеліної та В. Б. Пчеліна², Т. В. Іщенко³ розглядаються окремі питання досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень та слідчої (розшукової) дії. Водночас, попри наявність низки інших наукових праць⁴ питання організаційно-тактичних особливостей допиту підозрюваного саме у досліджуваних кримінальних провадженнях залишаються недостатньо систематизованими. Це зумовлює необхідність подальшого криміналістичного аналізу зазначеної слідчої (розшукової) дії з урахуванням сучасної слідчої практики, вимог кримінального процесуального законодавства та завдань захисту прав потерпілих осіб.

Метою статті є визначення тактичних особливостей проведення допиту підозрюваного під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з урахуванням специфіки зазначених діянь, вимог законодавства та криміналістичних рекомендацій тактики допиту підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. Після повідомлення особі про підозру за вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій є допит підозрюваного. На початковому етапі такого допиту слідчий з'ясовує ставлення особи до оголошеної їй підозри, після чого пропонує надати показання щодо обставин інкримінованого діяння. Таким чином,

¹ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 251 с

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №1 (31). С. 267. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.1.21>.

³ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 324 с.

⁴ Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

подальший перебіг слідчої ситуації безпосередньо обумовлюється позицією підозрюваного під час допиту. У слідчій практиці вона, як правило, проявляється в одному з таких варіантів: повна відмова від надання показань і відповідей на запитання; часткове визнання вини; повне визнання своєї причетності до кримінального правопорушення або заперечення вини та невизнання пред'явленої підозри ¹.

За таких умов особливого значення набуває правильний вибір тактики допиту підозрюваного, який має ґрунтуватися на врахуванні його процесуальної позиції, особистісних характеристик, характері відносин з потерпілою особою, а також особливостей механізму вчинення домашнього насильства та його форми. Тактика допиту не може мати універсального характеру, оскільки кожен із можливих варіантів поведінки підозрюваного потребує застосування диференційованих тактичних прийомів. Водночас під час досудового розслідування допит підозрюваного у провадженнях за фактом домашнього насильства та кримінальних правопорушень, пов'язаних із ним, нерідко проводиться за загальними правилами без належного урахування особливостей механізму таких кримінальних правопорушень, типових моделей захисної поведінки підозрюваних та необхідності доведення систематичності протиправних дій. Такий формальний підхід знижує доказову цінність отриманих показань, ускладнює перевірку слідчих версій і негативно впливає на ефективність розслідування загалом.

Головним призначенням допиту, відповідно до позиції науковців, яку поділяємо і ми, є отримання від допитуваної особи повних, послідовних і достовірних показань у межах її поінформованості щодо обставин кримінального правопорушення. З метою досягнення цього результату особа, яка здійснює допит, повинна забезпечити встановлення належного психологічного контакту з допитуваним. Водночас предмет допиту та застосовувані під час нього тактичні прийоми обумовлюються сукупністю чинників, серед яких важливе значення мають особливості механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, його кримінально-правова й криміналістична характеристика, процесуальний статус допитуваної особи, обрана нею позиція, а також обсяг відомостей, якими вона володіє ².

Під час допиту підозрюваного насамперед доцільно з'ясувати відомості, що характеризують його стосунки з потерпілою особою. Зокрема, необхідно встановити, чи пов'язані вони родинними, сімейними або іншими тісними зв'язками, а також визначити зміст і спрямованість таких відносин. Важливим є з'ясування наявності між ними конфліктів, неприязні, ворожості, проявів жорстокого ставлення, а також причин і умов

¹ Криміналістика. Підручник у двох томах. За загальною редакцією А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Харків, 2018. С. 31.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №1 (31). С. 267. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.21>.

виникнення відповідних протиріч. Окрему увагу слід приділити з'ясуванню особистісних рис потерпілої особи, які мають значення для розуміння розвитку конфліктної ситуації¹.

Особливостями допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях досліджуваної нами категорії є те, що підозрювані нерідко заперечують факт насильства, мінімізують власну роль у події, намагаються перекласти відповідальність на потерпілу особу або пояснюють свою поведінку побутовими конфліктами. Додаткові труднощі створює психологічна та емоційна залежність між підозрюваним і потерпілою особою, а також можливий вплив підозрюваного на подальшу поведінку жертви, що безпосередньо відбивається на тактиці проведення допиту. На нашу думку, з'ясування окреслених обставин має важливе значення, оскільки дозволяє слідчому не лише відтворити передумови виникнення насильницької поведінки, а й оцінити її можливу систематичність. Аналіз характеру взаємовідносин між підозрюваним і потерпілою особою сприяє правильному розумінню мотивів протиправних дій, перевірці показань сторін та вибору необхідної тактики подальшого допиту, зокрема у випадках заперечення вини або перекладання відповідальності на потерпілу.

З метою забезпечення результативності допиту підозрюваного слід дотримуватися низки загальних тактичних правил, вироблених криміналістичною практикою. Однією з ключових передумов якісного допиту є його належна та всебічна підготовка, що передбачає попередній аналіз матеріалів кримінального провадження, побудову плану його проведення, підготовку питань, з'ясування слідчої ситуації та визначення тактичної мети допиту. Ефективність отримання показань істотно підвищується у разі проведення допиту без зволікань, зокрема одразу після затримання особи, коли її позиція ще не є остаточно сформованою.

Важливе значення має й послідовність проведення допитів: насамперед доцільно допитувати тих осіб, які, за оцінкою слідчого, схильні до надання правдивих показань. У випадках вчинення кримінального правопорушення групою осіб ефективним тактичним прийомом є використання наявних міжучасницьких суперечностей або конфліктних відносин, що може сприяти викриттю неправдивих версій та уточненню обставин події. Водночас запитання, які ставляться під час допиту, повинні бути чіткими, логічно послідовними та зрозумілими для допитуваного. За потреби доцільним є залучення спеціаліста у галузі психології, а також активне застосування тактичних прийомів, спрямованих на встановлення психологічного контакту з підозрюваним і створення робочої атмосфери взаєморозуміння².

¹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. С. 144.

² Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Є.В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 63–64, 73–74, 76.; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №1 (31). С. 267. DOI:

На нашу думку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, наведені тактичні правила набувають особливого значення. Це зумовлено особливостями таких правопорушень, які часто характеризуються тривалими міжособистісними конфліктами, емоційною залежністю учасників, наявністю психологічного тиску та спробами мінімізувати або виправдати насильницьку поведінку. Крім того, допит у таких провадженнях може здійснюватися в умовах збереження ризику вчинення повторного насильства, що потребує від слідчого поєднання тактичних завдань із вжиттям заходів безпеки. У зв'язку з цим під час допиту підозрюваного слідчому необхідно враховувати можливі маніпулятивні стратегії, заперечення систематичності насильства або перекладання відповідальності на потерпілу особу. Детальна підготовка, залучення спеціаліста-психолога, ретельне формулювання запитань і використання тактичних прийомів, спрямованих на подолання психологічного опору, дозволяють не лише підвищити доказову цінність показань, а й забезпечити встановлення механізму та характеру насильницьких дій, які є кримінально-караними.

Далі пропонуємо розглянути особливості тактики в конкретних слідчих ситуаціях виходячи з позиції допитуваного. Так, у випадку відмови підозрюваного від надання показань основні зусилля слідчого мають бути спрямовані на створення умов для реалізації права особи на захист без тиску чи примусу, одночасно забезпечуючи належну фіксацію такої позиції та використання інших джерел доказової інформації. При цьому важливим є демонстрування слідчим поінформованості щодо обставин кримінального правопорушення, що в подальшому може сприяти зміні позиції підозрюваного.

За часткового або повного визнання вини тактика допиту повинна бути зорієнтована на уточнення фактичних обставин події, мотивів і механізму насильницьких дій, а також встановлення ознак систематичності протиправної поведінки. Особливу увагу слід приділяти перевірці достовірності показань, їх зіставленню з іншими доказами та виявленню можливих спроб мінімізації власної відповідальності або перекладення її на потерпілу особу.

У разі заперечення вини та невизнання підозри доцільним є застосування тактичних прийомів, спрямованих на поетапне викриття неправдивих тверджень, використання суперечностей у показаннях, пред'явлення доказів у логічній послідовності, а також зіставлення пояснень підозрюваного з показаннями потерпілої особи та іншими матеріалами кримінального провадження. Водночас тактика допиту повинна виключати конфронтаційний підхід, який може призвести до загострення конфлікту та ускладнення подальшої слідчої діяльності.

Зважаючи на вищенаведене особливого значення набувають науково обґрунтовані рекомендації щодо тактичних прийомів допиту

підозрюваного. Так, Ю. М. Слухаєнко до тактичних прийомів допиту підозрюваного відносить низку дій, застосування яких є доцільним у ситуаціях, коли особа уникає надання показань, неохоче повідомляє відомості про обставини кримінального правопорушення або ж надає завідомо неправдиву інформацію. У таких випадках слідчому необхідно зосередити увагу на тих фактах і деталях, які підозрюваний викладає правдиво, поступово розширюючи предмет допиту та використовуючи відповідні тактичні прийоми. Зокрема, ефективним є застосування максимальної деталізації показань із подальшим виявленням і використанням суперечностей як у самих поясненнях підозрюваного, так і між його показаннями та результатами проведених слідчих (розшукових) дій. Також рекомендовано надати підозрюваному можливість повністю викласти неправдиву версію подій з метою її подальшого негайного спростування. Окремим тактичним прийомом виступає пропозиція відтворити подію у зворотній хронологічній послідовності, що ускладнює підтримання вигаданої версії. Крім того, результативним є пред'явлення викривальних доказів, зокрема матеріалів відеофіксації, висновків експертних досліджень чи інших об'єктивних даних, із роз'ясненням їх доказового значення у кримінальному провадженні. Важливе місце серед тактичних прийомів посідає і з'ясування ставлення підозрюваного до свідків, після чого доцільно отримати пояснення щодо фактів, викладених зазначеними особами, з метою запобігання подальшим заявам про їх нібито упередженість або недобросовісність, що, за твердженням підозрюваного, могла вплинути на зміст їхніх показань¹. На нашу думку, зазначені прийоми у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством потребують застосування особливого підходу.

З огляду на психологічну складність кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, тактика допиту підозрюваного має поєднувати процесуальну коректність із використанням психологічно виважених прийомів комунікації. Це дозволяє не лише отримати повні та достовірні показання, а й забезпечити ефективне досягнення завдань досудового розслідування без порушення прав учасників кримінального провадження.

Під час проведення допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, доцільним є застосування сукупності тактичних прийомів, спрямованих на забезпечення повноти та достовірності одержуваної інформації. До них належать: спонукання її до правдивого викладення обставин події, виявлення та подолання суперечностей у показаннях, актуалізація пам'яті щодо подій кримінального правопорушення або ситуацій, що йому передували, а також виявлення неправдивих тверджень. Важливе значення має також спостереження за поведінковими проявами підозрюваного та оцінка його

¹ Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. С. 159.

психофізіологічних реакцій під час допиту¹. Також слідчому важливо зберігати нейтральний тон спілкування й уникати емоційного реагування на провокації. За наявності суперечностей у показаннях доцільно поетапно фіксувати їх і пропонувати підозрюваному надати пояснення щодо таких невідповідностей².

Таким чином, тактика допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, повинна будуватися з урахуванням процесуальної позиції допитуваної особи, психологічних особливостей її поведінки та специфіки механізму насильницьких дій. Поєднання криміналістично вивіrenих тактичних прийомів із психологічно обґрунтованими способами комунікації дозволять підвищити доказову цінність отриманих показань і забезпечити ефективне досягнення завдань досудового розслідування.

Висновки. Допит підозрюваного під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, є однією з головних слідчих (розшукових) дій, від результативності якої значною мірою залежить ефективність досудового розслідування та кваліфікація діяння. Особливості механізму таких кримінальних правопорушень, латентний характер насильства та обмеженість об'єктивної інформації зумовлюють необхідність застосування диференційованої тактики допиту з урахуванням позиції підозрюваного та його психологічних характеристик.

Встановлено, що використання криміналістично обґрунтованих тактичних прийомів у поєднанні з психологічно виваженими методами комунікації сприяє подоланню протидії, застосованої допитуваним, викриттю неправдивих показань і встановленню систематичності насильницьких дій. Застосування таких підходів дозволяє не лише підвищити доказову цінність отриманих показань, а й підвищити ефективність досудового розслідування загалом.

Подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на дослідження особливостей тактики допиту підозрюваних неповнолітніх осіб, особливостям реалізації тактичних прийомів у допитах, що проводяться за участю захисника тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білінська Л. В. Криміналістичні методика і тактика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і суспільство*. 2024. С. 576-581. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.84>.

¹ Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 142.

² Білінська Л. В. Криміналістичні методика і тактика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і суспільство*. 2024. С. 579-580. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.84>

2. Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 251 с.

3. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 324 с.

4. Криміналістика. Підручник у двох томах. За загальною редакцією А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. 312 с.

5. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Є.В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.

6. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №1 (31). С. 264-275. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.21>.

7. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2024

Kateryna A. SHAPOVAL,

PhD in Law

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

TACTICAL FEATURES OF SUSPECT INTERROGATION DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article explores the tactical features of conducting suspect interrogation during the pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence. It analyzes the impact of the suspect's procedural position, the nature of their relationship with the victim, and psychological factors on the choice of tactical techniques that may be used during interrogation. The article examines the specifics of interrogation tactics depending on the investigative situation and substantiates the relevance of using psychologically balanced communication techniques to increase the evidentiary value of testimony, particularly in terms of obtaining objective information.

Key words: *domestic violence, pre-trial investigation, interrogation, criminal offense, suspect, investigative action, tactics.*

Влада Олександрівна ГУСЕВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Катерина Анатоліївна ШАПОВАЛ,
доктор філософії у галузі права
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті розкрито можливості та значення молекулярно-генетичної експертизи у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Проаналізовано правові, організаційні та тактичні засади застосування методів ДНК-аналізу в кримінальному провадженні, а також окреслено основні напрями їх використання у слідчій і судовій практиці. Особливу увагу приділено специфіці виявлення та дослідження біологічних слідів у житлових приміщеннях, що зумовлює підвищений ризик контамінації та утворення змішаних ДНК-зразків. Розкрито основні труднощі інтерпретації результатів молекулярно-генетичних досліджень за умов контамінації біологічного матеріалу та проаналізовано типові помилки, які виникають на етапах огляду місця події, відібрання порівняльних зразків і проведення експертного дослідження. Обґрунтовано визначальну роль стадії відібрання біологічного матеріалу як чинника, що

безпосередньо впливає на достовірність і доказову цінність висновку експерта. Наголошено на значенні інтеграції результатів молекулярно-генетичної експертизи з даними, отриманими під час вербальних слідчих (розшукових) дій, для встановлення механізму слідоутворення та оцінювання релевантності виявлених слідів. Обґрунтовано, що ефективне застосування молекулярно-генетичної експертизи у справах про домашнє насильство можливе лише за умови дотримання комплексного підходу, що включає стандартизацію процедур, належну підготовку слідчих і судових експертів, а також запобігання контамінації біологічного матеріалу.

Ключові слова: домашнє насильство, експертиза, молекулярно-генетичне дослідження, ДНК-аналіз, порівняльне дослідження, досудове розслідування, кримінальне провадження, спеціальні знання.

Постановка проблеми. У розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи доволі результативним є використання можливостей ДНК-аналізу. Це стосується і кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, адже на місці їх учинення, як правило, залишається вагома кількість слідів біологічного походження. Суттєво ускладнюється дослідження слідів, вилучених під час огляду місця події, тим, що місцем їх учинення здебільшого є житло чи інше приміщення, в якому напередодні перебували всі учасники події. Переваги застосування методу ДНК-аналізу полягають в тому, що він дозволяє з високим рівнем точності ідентифікувати особу, яка могла бути присутньою на місці події, контактувати з потерпілим або предметами, що мають значення для розслідування.

Водночас варто враховувати, що ефективність аналізу біологічних слідів у таких випадках може бути суттєво зниженою через складність ідентифікації джерела походження цих слідів. Це пов'язано з тим, що події зазвичай відбуваються у житлових приміщеннях, де постійно або тимчасово перебувають обидва учасники інциденту – потерпілий, так і ймовірний підозрюваний (кривдник). У практиці доволі часто мають місце ситуації, де під час огляду можуть бути виявлені змішані зразки ДНК, які належать кільком особам, що ускладнює інтерпретацію результатів і потребує додаткових зусиль з боку експертів-генетиків, зокрема щодо розділення профілів, встановлення домінуючого джерела біологічного матеріалу, а також оцінки релевантності виявлених слідів до конкретної події.

Таким чином, хоча метод ДНК-аналізу є потужним інструментом у криміналістиці, його застосування у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вимагає дотримання низки правових, організаційних і тактичних засад на всіх етапах діяльності, пов'язаної із пізнанням події кримінального правопорушення.

У науковій літературі вже висвітлювалися різні аспекти призначення судових експертиз під час розслідування вбивств¹, домашнього насильства,

¹ Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час

умисних вбивств, в яких факт насильства в сім'ї був предикатним злочином¹ тощо. Увагу вивченню проблематики призначення молекулярно-генетичних експертиз під час розслідування злочинів приділено в роботах А. Г. Вуйми, В. О. Гусєвої, В. В. Іонової, В. В. Кікінчука, М. П. Климчука, Г. В. Мудрецької, О. С. Нарусевича, С. І. Перліна, Р. Л. Степанюка, С. О. Шевцова та багатьох інших². Попри вагомість напрацювань, більшість наявних наукових праць мають загальний характер або зосереджуються переважно на загальних питаннях призначення молекулярно-генетичних досліджень у контексті кримінальних проваджень, оминаючи увагою ті з них, що пов'язані із домашнім насильством. Однак саме ці правопорушення відзначаються низкою особливостей – специфікою місця події (житлові приміщення), частим характером фізичного контакту між учасниками подій, складністю розмежування релевантних і нерелевантних біологічних слідів, а також високим ризиком контамінації матеріалу. У зв'язку з цим постає необхідність у комплексному аналізі можливостей, значення та типових помилок, які виникають під час забезпечення проведення молекулярно-генетичної експертизи саме в справах про домашнє насильство і пов'язаних із ним кримінальних правопорушень, що й обумовлює актуальність і доцільність цього дослідження.

Метою статті є визначення можливостей і значення молекулярно-генетичних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Застосування молекулярно-генетичної експертизи у правозастосовній діяльності забезпечує розв'язання широкого спектра спеціальних завдань, насамперед у цілях доказування. Завдяки інформативності молекулярно-генетичних методів стає можливим достовірне визначення походження біологічних слідів, установлення їх належності конкретній особі, з'ясування ступенів родинної спорідненості,

розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174-180; Stepaniuk R., Shcherbakovskiy M., Kikinchuk V., Lapta S., Husieva V. Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*. 2019/5. № 290. P. 157-163.

¹ Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії. Харків, 2023. 224 с.; Кунтій А.І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 220 с.

² Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 307-319; Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. Т. 39, № 1. С. 29-38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29; Перлін С. І., Шевцов С. О., Іонова В. В. Генетичний фінгерпринтинг: вилучення та дослідження слідів біологічного походження: практ. посібник. Харків, 2019. 64 с.; Нечеснюк М. В., Климчук М. П., Патик А. А., Нарусевич О. С. Особливості роботи зі слідами біологічного походження людини при огляді місця події та призначення молекулярно-генетичної експертизи: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 90 с.; Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 150 с.; Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярногенетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 79-91. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

ідентифікація невпізнаних трупів, а також визначення статевої приналежності біологічного матеріалу. Ці можливості істотно підсилюють якість доказів і сприяють вирішенню завдань кримінального провадження.

Правове й організаційне забезпечення використання методів ДНК-аналізу в Україні визначається численними нормативно-правовими актами. Серед них – Закони України «Про судову експертизу», «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», «Про захист персональних даних», а також положення Кримінального процесуального кодексу України. Деталізація процедур проведення досліджень встановлюється відповідними підзаконними нормативно-правовими актами.

Історично молекулярно-генетичні дослідження в Україні почали застосовуватися з 1992 р., але системне використання в правоохоронній діяльності набуло значного розвитку лише з 2005 року, після відкриття перших ДНК-лабораторій у науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах Міністерства внутрішніх справ України. Нині судові експертизи цієї категорії виконуються судовими експертами експертної служби МВС за напрямом 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України в межах судово-медичної експертизи, а також поступово в підрозділах судово-експертної діяльності Міністерства юстиції України.

Важливо зазначити, що молекулярно-генетична експертиза має дві основні практичні моделі застосування. Перша – це класична ідентифікація особи у межах процесуальної форми судової експертизи шляхом безпосереднього порівняння біологічного сліду з еталонним зразком особи, що фігурує у провадженні. Друга – ідентифікація за допомогою державної системи реєстрації ДНК-даних за умови, що відповідний генетичний профіль особи вже внесено до бази даних. Сучасні електронні системи обліку ДНК-профілів значно підвищують оперативність та ефективність таких порівнянь у слідчій і судовій практиці.

Молекулярно-генетична експертиза сьогодні успішно вирішує широкий перелік тактичних завдань розслідування різних груп і видів злочинів. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством найчастіше призначається ця експертиза з метою встановлення ступеня спорідненості; ідентифікації останків або їх частин із визначенням, чи належать вони одній особі (наприклад, у разі розчленування трупа); з'ясування генетичної тотожності біологічних слідів, виявлених на різних ділянках місцевості, об'єктах тощо; порівняння генетичних ознак із профілями, що зберігаються у базі даних, з подальшою орієнтацією слідства на певну особу; встановлення участі конкретної особи у вчиненні злочину; визначення статевої приналежності біологічних слідів тощо.

Сутність молекулярно-генетичної експертизи полягає у дослідженні унікальних генетичних маркерів особи – гіперваріабельних ділянок ДНК, які є індивідуальними та стабільними протягом життя людини. В основі дослідження лежить метод полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), який

забезпечує ампліфікацію (багатократне копіювання) цільових ділянок ДНК, навіть у випадку незначної кількості або деградованих біологічних зразків.

Основна наукова передумова цього методу полягає в тому, що молекула ДНК у всіх соматичних клітинах однієї особи є ідентичною та зберігає індивідуальну структуру. Завдяки високій чутливості ПЛР-технологій можливе отримання генетичного профілю навіть з мінімальних мікроскопічних зразків біологічного матеріалу – поодиноких клітин, поодинокого волосся, мікрослідів крові або сперми, епітеліальних клітин на предметах, що виявлені на місці події.

Разом із вагомою значимістю і результативністю молекулярно-генетичного дослідження для досудового розслідування, однією з ключових складностей, що виникають під час призначення цих експертиз, є обставина контамінації зразків, тобто наявність у біологічному матеріалі домішок від двох і більше осіб. Така ситуація є типовою для злочинів, що вчиняються у житлових чи побутових приміщеннях, де одночасно або послідовно перебувало декілька осіб, включно з підозрюваним, потерпілим та іншими членами сім'ї або сторонніми особами. Тим паче, що і знаряддями, які використовуються під час вчинення цих кримінальних правопорушень, найчастіше стають предмети побуту або інші підручні засоби.

Контамінація може виникати як безпосередньо під час вчинення злочину (наприклад, при фізичному контакті кількох осіб), так і під час постфактумових дій – переміщення тіла, втручання свідків або осіб, які намагалися надати домедичну допомогу, проведення слідчих (розшукових) дій або несанкціонованого доступу до місця події сторонніх осіб¹. З технічної точки зору це ускладнює процедуру інтерпретації отриманих ДНК-профілів через:

1. Наявність змішаних зразків – біологічний матеріал містить ДНК кількох осіб, що призводить до накладання алелів у електрофореграмах. Ідентифікація кожного окремого генотипу у таких випадках саме під час проведення експертного дослідження вимагає застосування складних математичних алгоритмів, зокрема програмного забезпечення для статистичного моделювання та розділення профілів.

2. Зниження концентрації цільової ДНК – при домішках у зразку кількість ДНК, що належить особі, яка отримала процесуальний статус у кримінальному провадженні (наприклад, жертві чи підозрюваному), може бути низькою, що зменшує надійність результатів. Особливо це стосується мікрослідів (наприклад, слідів епітелію на предметах), де ДНК однієї особи може бути суттєво розведеною матеріалом іншої.

3. Ризик помилкової ідентифікації – за умов, коли не проводиться суворий контроль за стерильністю або є недотримання правил транспортування і зберігання зразків, може виникнути перехресне забруднення, що в подальшому призведе до хибних збігів або виключення

¹ Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 106-115.

потрібного профілю.

4. Неоднозначність результатів експертизи – у випадках, коли зразок містить ДНК двох і більше осіб, під час оформлення висновку експерта результати можуть бути інтерпретовані неоднозначно (може бути отримано некатегоричний висновок). Наприклад, експерт може не встановити чіткий висновок щодо джерела ДНК у зразку, що створює потенційні ризики для оцінювання цього доказу в суді.

5. Обмеження технологічних методів – хоча метод ПЛР має високу чутливість, він також є чутливим до домішок і зовнішніх чинників. У випадку деградованих або змішаних зразків може виникнути частковий генотип, що не дозволить забезпечити однозначне порівняння із еталонними зразками.

6. Високий рівень суб'єктивізму при інтерпретації – у випадках складних змішаних профілів значення набуває професійна кваліфікація судового експерта-генетика, а також обрана стратегія аналізу. Відсутність автоматизованої інтерпретації або статистичної оцінки достовірності профілю може знизити об'єктивність висновків.

Таким чином, у ситуаціях, коли під час огляду місця події вилучено декілька біологічних слідів із потенційною контамінацією, необхідне дотримання високих стандартів як на етапі огляду місця події (стерильність, розділення об'єктів, належне пакування), так і під час лабораторного аналізу (контроль якості, використання референтних зразків, застосування профільного програмного забезпечення).

З урахуванням викладеного, можемо узагальнити, що молекулярно-генетична експертиза при роботі з контамінованими зразками потребує не лише застосування високотехнологічного обладнання, дороговартісних і якісних реагентів, а й глибокої методичної підготовки судових експертів-генетиків та узгодженості дій між слідчим, судом і експертною установою для забезпечення належного доказового значення результатів.

У контексті діяльності слідчого крім технічних аспектів виявлення й аналізу біологічних слідів, надзвичайно важливу роль під час ідентифікації потенційно контамінованого матеріалу відіграють вербальні слідчі (розшукові) дії – допити та слідчі експерименти. Саме в межах таких дій слідчий може встановити критично важливу інформацію щодо характеру, часу, джерела та можливих обставин залишення слідів біологічного походження на місці події, знаряддях учинення злочину чи інших об'єктах.

Зокрема, під час допиту потерпілих, свідків або підозрюваного можуть бути з'ясовані обставини, які свідчать про попередню присутність інших осіб у приміщенні або їхнього контакту з об'єктами, вилученими з місця вчинення злочину чи на місці виявлення трупа тощо. Наприклад, повідомлення про те, що впродовж останніх днів у житлі перебували діти, родичі чи сторонні особи, дозволяє слідчому сформулювати уявлення про можливу мультикомпонентність ДНК-змісту слідів, виявлених під час огляду.

Крім того, така інформація може сприяти формулюванню версій на

часовий контекст залишення слідів: чи вони виникли в момент злочину, чи є результатом попередніх контактів, побутового співіснування, чи можливо – утворилися після події (наприклад, при наданні допомоги потерпілій) або ж спеціально були залишені там, щоб заплутати слідство. Це суттєво впливає на оцінювання релевантності кожного сліду до події злочину та допомагає відфільтрувати ті зразки, які не пов'язані з подією кримінального правопорушення, а отже, і не мають доказового значення.

Таким чином, інтеграція інформації, здобутої під час вербальних дій, із даними молекулярно-генетичної експертизи дозволяє комплексно підходити до аналізу слідів, оцінювання в аспекті їх доказового потенціалу. Вона сприяє встановленню їх процесуального значення, запобігає помилковим або упередженим висновкам і забезпечує реконструкцію події.

Слід зауважити, що однією з найбільш визначальних стадій в аспекті забезпечення проведення молекулярно-генетичної експертизи є етап відібрання порівняльних зразків біологічного матеріалу. Саме на цій стадії закладаються передумови достовірності, повноти та доказової цінності подальших експертних висновків, а будь-які процесуальні або методичні порушення, допущені слідчим чи іншими учасниками кримінального провадження, можуть істотно знизити інформативність або навіть призвести до непридатності результатів експертизи.

Складність відібрання порівняльних зразків зумовлена необхідністю суворого дотримання процесуальних гарантій. Отримання біологічного матеріалу від підозрюваного або інших осіб безпосередньо пов'язане з обмеженням їхніх особистих прав, зокрема права на особисту недоторканність і захист персональних даних. У зв'язку з цим відібрання зразків можливе лише за наявності належної правової підстави (добровільної згода особи, постанови прокурора або ухвала слідчого судді або суду), що на практиці часто ускладнює оперативність проведення слідчих (розшукових) дій і створює ризик втрати актуальності або деградації слідів.

Організаційні засади, пов'язані із відбором порівняльного матеріалу, також є надзвичайно вимогливими і підлягають обов'язковому дотриманню. Порушення правил стерильності, використання несертифікованих інструментів, неналежне маркування або пакування зразків створюють реальну загрозу контамінації, унаслідок чого отриманий ДНК-профіль може містити сторонні генетичні домішки¹. Особливої актуальності ця проблема набуває у справах, де зразки відбираються в побутових умовах або за відсутності належного матеріально-технічного забезпечення.

Існують і об'єктивні чинники, що негативно позначаються на можливості відібрання, а саме суттєві труднощі виникають у зв'язку з індивідуальними біологічними особливостями осіб, в яких відбираються

¹ Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94dc878e-7276-4c12-a187-872f0597c676/content>.

порівняльні зразки. Низька концентрація клітинного матеріалу в букальному епітелії, ушкодження слизових оболонок, наявність інфекційних захворювань, вплив алкоголю або наркотичних речовин можуть негативно впливати на якість отриманого зразка та ускладнювати подальшу ампліфікацію ДНК.

Також своєчасність відібрання біологічних зразків, як тактичний аспект, відіграє важливу роль. Не слід оминати увагою ті обставини, що особа може почати переховуватися від органів досудового розслідування чи суду, що може унеможливити отримання повноцінного порівняльного зразка. Це суттєво обмежує можливості ідентифікації та підвищує значення непрямих доказів.

Неповнота порівняльних матеріалів також становить серйозну проблему. Насамперед мова йде про ті ситуації, коли зразки отримано від обмеженої кількості осіб. У випадках, коли на місці події перебувало кілька осіб, а порівняльний матеріал отримано лише від підозрюваного і потерпілого, інтерпретація змішаних ДНК-профілів ускладнюється, а можливість виключення альтернативних джерел походження біологічних слідів залишається обмеженою.

Отже, така слідча (розшукова) дія як відібрання зразків для порівняльного дослідження є не лише початковим, а й концептуально визначальним етапом молекулярно-генетичної експертизи. На цьому етапі досудового розслідування також значною мірою формується доказовий потенціал експертного дослідження, а недотримання правових засад, допущення організаційних чи тактичних помилок можуть мати незворотний характер та істотно вплинути на кінцеву оцінку доказів судом. У зв'язку з цим забезпечення належної підготовки слідчих, яким доручають проведення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є важливим. Зокрема, мова йде про стандартизацію процедур відібрання біологічних зразків, котра стає необхідною умовою ефективного застосування молекулярно-генетичних методів у кримінальному судочинстві.

Висновки. Молекулярно-генетична експертиза сьогодні є одним із найінформативніших і найточніших інструментів криміналістичного забезпечення досудового розслідування, зокрема у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Її можливості стосуються: 1) ідентифікації осіб за біологічними слідами; 2) підтвердження або спростування участі у вчиненні кримінального правопорушення; 3) установлення біологічної спорідненості осіб за залишеними слідами чи отриманими зразками або за виявленими фрагментами тіла; 4) з'ясування статевієї приналежності виявлених слідів; 4) з'ясування зв'язку між подіями тощо.

Однак практичне застосування молекулярно-генетичних методів у розслідуванні та доказуванні пов'язане з низкою суттєвих складностей. Серед них – наявність контамінованих або змішаних зразків на місці події, що ускладнює ідентифікацію окремих ДНК-профілів та потребує високого

рівня кваліфікації судових експертів-генетиків і застосування спеціалізованого програмного забезпечення.

Також складнощі під час розслідування можуть виникнути на етапі відібрання біологічного матеріалу для проведення порівняльного дослідження, який є концептуально важливим для достовірності отриманих висновків. Порушення нормативних вимог, неналежне технічне забезпечення, невчасне відібрання зразків або їх неповнота можуть не лише знизити інформативність дослідження, а й унеможливити використання висновку експерта як доказу в суді. Окрім того, у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, особливу роль відіграють вербальні слідчі дії, які дозволяють з'ясувати обставини формування слідів (механізму слідоутворення), їхнє потенційне походження та процесуальне значення.

Обґрунтовано, що контамінація біологічних зразків, як чинник, що негативно позначається на розслідуванні, може виникати як під час самого кримінального правопорушення, так і внаслідок подій після нього – взаємодії з тілом потерпілого, присутності сторонніх осіб або порушення правил проведення слідчих (розшукових) дій. Така ситуація ускладнює аналіз ДНК-профілів через змішаність зразків, зниження концентрації цільової ДНК, ризик помилкової ідентифікації та неоднозначність експертних висновків. Своєю чергою високі технічні вимоги до дослідження змішаних профілів потребують належної кваліфікації експерта та використання спеціалізованих програмних засобів для об'єктивної інтерпретації результатів. Отже, пріоритетним завданням має бути запобігання контамінації біологічного матеріалу, ніж подальше дослідження вже забруднених зразків.

Таким чином, ефективне використання молекулярно-генетичної експертизи в доказуванні можливе за умови дотримання низки правових, організаційних і тактичних засад, серед яких: професіоналізм усіх учасників кримінального провадження, належне технічне та методичне забезпечення, стандартизація процедури відібрання зразків тощо. Лише за таких умов цей вид судово-експертного дослідження може повною мірою реалізувати свій потенціал у забезпеченні об'єктивного й справедливого правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94dc878e-7276-4c12-a187-872f0597c676/content>.
2. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 150 с.

3. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 220 с.

4. Мудрецька Г. В., Цикова О. В. Проблеми використання даних ДНК аналізу під час розслідування злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. № 26. С. 246–249. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvuzhpr_2014_26_65.pdf.

5. Нечеснюк М. В., Климчук М. П., Патик А. А., Нарусевич О. С. Особливості роботи зі слідами біологічного походження людини при огляді місця події та призначення молекулярно-генетичної експертизи: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 90 с.

6. Перлін С. І., Шевцов С. О., Іонова В. В. Генетичний фінгерпринтинг: вилучення та дослідження слідів біологічного походження: практ. poradnik. Харків, 2019. 64 с.

7. Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 106–115.

8. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174–180.

9. Степанюк Р. Л., Гусева В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. Т. 39. № 1. С. 29–38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29.

10. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 307–319.

11. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії. Харків, 2023. 224 с.

12. Stepaniuk R., Shcherbakovskiy M., Kikinchuk V., Lapta S., Husieva V. Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*. 2019/5. № 290. P. 157–163.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2024

Vlada OL. HUSIEVA,

Doctor of Legal Science, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine),

Kateryna A. SHAPOVAL,

PhD in Law

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

MOLECULAR GENETIC EXPERTISE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article explores the possibilities and significance of molecular genetic expertise in the investigation of criminal offenses related to domestic violence. It analyzes the legal, organizational, and tactical foundations of DNA analysis methods within criminal proceedings and highlights their practical applications in investigative and judicial contexts. Special attention is paid to the peculiarities of identifying and examining biological traces in residential settings, which increase the risk of sample contamination and the formation of mixed DNA profiles. The article outlines key challenges in interpreting DNA results under such conditions and discusses common mistakes occurring during crime scene examination, sample collection, and expert analysis. It emphasizes the critical role of the sample collection stage, which directly affects the accuracy and evidentiary value of expert conclusions. The integration of DNA analysis with information obtained through verbal investigative actions (e.g., interviews and reenactments) is shown to enhance the assessment of the biological traces' origin and relevance. The study concludes that effective use of molecular genetic expertise in domestic violence cases requires a comprehensive approach—standardized procedures, trained investigators and forensic experts, and prevention of biological material contamination.

Key words: *domestic violence, examination, molecular genetic research, DNA analysis, comparative research, pre-trial investigation, criminal proceedings, special knowledge.*

Сергій Михайлович ДАНИЛО,
кандидат юридичних наук
(Адвокат, м. Харків)

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті досліджено наукову розробленість проблематики забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування в контексті сучасних трансформацій української правової системи та інтеграції європейських стандартів. Підкреслено, що в умовах розбудови правової держави та демократичного суспільства питання дотримання прав людини під час досудового розслідування набуває особливої ваги, оскільки саме на цьому етапі формуються фундаментальні гарантії від неправомірного втручання держави та забезпечується дотримання верховенства права, гуманізму й справедливості. Здійснено аналіз наукових досліджень, у яких розглядаються як теоретичні основи захисту прав людини, так і практичні аспекти впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство України. Наголошено, що, попри значний науковий доробок у цій сфері, низка важливих питань залишається відкритою та потребує подальшого глибокого осмислення. Серед таких питань виділено визначення критеріїв ефективності реалізації прав особи, уніфікацію підходів до тлумачення міжнародно-правових стандартів, забезпечення балансу між інтересами особи, суспільства та держави, а також удосконалення процесуальних гарантій протидії зловживанням з боку правоохоронних органів. Вказано на необхідність деталізації процедурних норм, які б виключали вибірковість застосування прав залежно від категорії кримінального провадження чи статусу особи. Здійснено огляд сучасних наукових підходів до питання забезпечення прав особи на досудовій стадії кримінального провадження, проаналізовано внесок провідних українських

науковців у розробку теоретичних і практичних засад цієї проблематики. Констатовано, що стан наукової розробленості питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування є достатньо ґрунтовним, але потребує подальшого поглиблення, особливо в частині адаптації до нових реалій та впровадження передових міжнародних стандартів.

Ключові слова: права, свободи і законні інтереси; забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи; реалізація прав, свобод і законних інтересів; досудове розслідування; стадія кримінального провадження; кримінальне провадження; міжнародно-правові стандарти; європейські стандарти; наукова розробленість; наукові дослідження.

Постановка проблеми. В умовах розвитку правової держави, розбудови демократичного суспільства та інтеграції України в європейський і світовий правовий простір дедалі більшої актуальності набуває питання забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час досудового розслідування. Саме на цій стадії кримінального провадження закладаються основи для ефективного захисту особи від неправомірного втручання держави, забезпечується дотримання верховенства права, гуманізму та справедливості. Наукова спільнота не випадково приділяє значну увагу дослідженню механізмів реалізації й гарантування прав людини у кримінальному процесі, адже саме вони є запорукою формування довіри до правосуддя, зміцнення законності та запобігання порушенням прав особи з боку органів досудового розслідування. В умовах глобалізації та розширення міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства надзвичайно важливим є врахування міжнародних стандартів захисту прав людини, що знаходить відображення у численних наукових працях, присвячених теоретичним і практичним аспектам імплементації відповідних норм у національне законодавство¹.

Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, багато аспектів цієї проблематики залишаються відкритими, потребують подальшого осмислення та вдосконалення, зокрема з огляду на виклики, що постають перед правозастосовною практикою в нинішніх реаліях. Українська правова наука, опираючись на багатий досвід європейських країн і міжнародних інституцій, активно шукає оптимальні моделі забезпечення балансу між інтересами особи та суспільства, розробляє теоретичні засади й практичні

¹ Капліна О.В. Імплементація міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 98–101; Pchelina O., Sezonov V., Myrhorod-Karpova V., Zherobkina Ye. Administrative and legal mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights as the basis of case law application in the judicial system of Ukraine. (2019) *Asia Life Sciences*, (2), pp. 117–134; Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>; Пчеліна О.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.

інструменти для ефективного функціонування системи захисту прав і свобод на досудовій стадії кримінального провадження. Саме тому поглиблене вивчення наукової розробленості цієї проблеми є не лише актуальним, але й необхідним для подальшого розвитку правової системи України, забезпечення її відповідності міжнародним стандартам та зміцнення гарантій справедливого правосуддя.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій з питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування свідчить про значний інтерес наукової спільноти до цієї проблематики. У наукових працях висвітлюються теоретичні засади забезпечення прав людини, механізми їхньої реалізації та гарантування, а також практичні аспекти впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство. Особливу увагу дослідники приділяють аналізу чинних нормативно-правових актів, порівняльно-правовому вивченню досвіду європейських країн, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних зобов'язань України.

Наприклад, такі вчені, як С.Є. Абламський, В.В. Андрух, І.В. Гловюк, Ю.П. Драчук, В.Г. Дрозд, А.А. Жук, Д.Г. Іллящук, О.В. Мартовицька, Н.В. Марущак, О.В. Пчеліна, Д.В. Сидоренко, В.І. Теремецький, Т.Г. Фоміна, І.І. Циліурик, Т.О. Часова, В.М. Юрчишин й інші, в своїх працях приділили увагу різним аспектам забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, зокрема, питанням доступу до правничої допомоги, гарантіям захисту від незаконного затримання, забезпеченню права на захист, а також механізмам судового та прокурорського контролю за дотриманням правових стандартів. Окремо варто відзначити аналіз проблематики співвідношення національних і міжнародних стандартів у сфері кримінального процесу, а також імплементації практики Європейського суду з прав людини у правозастосовну діяльність органів досудового розслідування.

Водночас, попри значний науковий доробок, низка питань все ще залишається дискусійною й недостатньо розробленою. Зокрема, невирішеними залишаються такі аспекти, як: визначення чітких критеріїв ефективності реалізації прав і свобод особи на стадії досудового розслідування; розробка уніфікованих підходів до тлумачення та впровадження міжнародно-правових стандартів у національну практику; забезпечення балансу між інтересами особи, суспільства і держави в умовах посилення безпекових викликів; удосконалення процесуальних гарантій протидії зловживанням з боку правоохоронних органів. Не менш актуальними залишаються питання щодо ефективності механізмів захисту прав потерпілих у кримінальному провадженні, а також забезпечення рівності сторін у процесі. В окремих випадках науковці звертають увагу на необхідність подальшої деталізації процедурних норм, які б унеможливлювали вибірковість застосування прав людини залежно від категорії кримінального провадження чи статусу особи у процесі. З огляду

на що наукова спільнота й надалі має зосереджуватися на виявленні прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, а також на пошуку дієвих шляхів їх подолання для зміцнення гарантій справедливого судочинства. А це неможливо без з'ясування стану наукової розробленості досліджуваної проблематики.

Тому *метою статті* є визначення стану наукової розробленості проблематики забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Проблематика забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи на стадії досудового розслідування є однією з найбільш актуальних, динамічних та дискусійних у кримінальній процесуальній науці України. Її розробленість має глибоку теоретичну базу, що активно розвивається в умовах реформ та інтеграції європейських стандартів. Передусім наукова розробленість цієї проблематики має вирішальне значення для:

- теоретичного обґрунтування реформ, оскільки забезпечує необхідну базу для вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України;

- практичної реалізації прав, адже наукові дослідження виявляють прогалини, колізії та недоліки у правозастосовній, серед іншого пропонуючи шляхи підвищення ефективності правозахисного механізму;

- дотримання міжнародних стандартів. Останнім часом науковці активно аналізують міжнародно-правові договори та практику ЄСПЛ, адаптуючи їхні вимоги до національного законодавства та правосвідомості.

У цьому контексті особливої ваги набуває подальше системне дослідження стану наукової розробленості проблеми забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування. Від ступеня опрацьованості відповідних теоретичних підходів, глибини їхнього аналізу залежить якість захисту прав учасників кримінального процесу. При цьому важливо не лише констатувати наявність наукових напрацювань, а й визначати їхню актуальність і дієвість у сучасних правозастосовних реаліях, особливо враховуючи динаміку змін у законодавстві та правовій практиці. З огляду на що розкриття стану наукової розробленості цієї проблеми передбачає комплексний огляд основних напрямів досліджень, виявлення невирішених питань, аналіз існуючих наукових дискусій і формування рекомендацій щодо подальшого вдосконалення теоретичних і практичних механізмів захисту прав людини. Це, на нашу думку, по-перше, дозволить зміцнити гарантії справедливого судочинства, по-друге, забезпечити відповідність кримінального процесуального законодавства України міжнародним стандартам.

Аналіз фахової наукової літератури демонструє, що праці з галузі кримінального процесу в період незалежності України акцентують на зміні природи кримінального процесу. Мова йде про те, що з проголошенням нашої держави як правової особливий акцент зосереджено на необхідності забезпеченні прав, свобод і законних інтересів особи в усіх сферах

суспільного життя, особливо в кримінальній юстиції. Тому більшість наукових напрацювань присвячені доктринальному обґрунтуванню необхідності перетворення досудового розслідування з переважно фіскального (обвинувального) процесу на правозахисний, де пріоритет надається правам особи (підозрюваного/обвинуваченого, потерпілого, свідка тощо) над інтересами державного обвинувачення.

Варто підкреслити, що вітчизняна наукова думка розглядає трансформацію кримінального процесу не лише як формальну зміну, а передусім як глибоку концептуальну перебудову всієї системи досудового розслідування. Це передбачає впровадження системи дієвих гарантій, які унеможливають свавілля та забезпечують неухильне дотримання прав кожного учасника провадження. У цьому контексті дослідники приділяють увагу не лише формально-правовим механізмам, а й питанням правової культури, рівня правосвідомості та професійної етики працівників правоохоронних органів. Більше за все, науковці здебільшого обговорюють такі ключові концепції:

- механізм забезпечення прав особи як система гарантій¹;
- забезпечення засади верховенства права в кримінальному провадженні²;
- адаптація міжнародних стандартів до національного законодавства й практики досудового розслідування³;
- роль судового контролю й прокурорського нагляду ключових інструментів забезпечення дотримання прав людини⁴;
- гарантії реалізації права на захист, серед іншого доступ до правничої

¹ Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 158–162; Цилірич І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2020. 21 с.; Підгородинська А.В., Широбокова Л.О. Кримінальні процесуальні гарантії прав осіб у провадженнях із взаємної правової допомоги та у порядку перейняття. *Journal ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 2 (16). С. 48–57. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.235325.

² Назаров В.В. Реалізація засади верховенства права в кримінальному провадженні. *Правова держава*. 2017. Вип. 26. С. 137–143.

³ Капліна О.В. Імплементация міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 98–101; Іванов М.С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 195–201; Pchelina O., Sezonov V., Myrhorod-Karпова V., Zherobkina Ye. Administrative and legal mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights as the basis of case law application in the judicial system of Ukraine. (2019) *Asia Life Sciences*, (2), pp. 117–134; Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>; Пчеліна О.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.

⁴ Юрчишин В.М. Правозахисна діяльність прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 231–236; Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 40 с.; Теремецький В.І. Судовий контроль під час досудового розслідування в Україні: правова природа та особливості в умовах воєнного стану. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 451–468. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.39>.

допомоги на всіх етапах досудового провадження¹;

– запобігання та протидія зловживанням з боку органів досудового розслідування²;

– забезпечення рівності сторін кримінального процесу та захисту прав потерпілих³;

– обґрунтування законності та пропорційності проведення негласних слідчих (розшукових) дій загалом і питання допустимості доказів, отриманих у таємний спосіб, зокрема⁴.

Подальший розвиток наукової розробленості цієї проблематики відбувається в умовах постійних законодавчих змін і зростання впливу міжнародного права, що вимагає від дослідників системного підходу до вивчення як теоретичних, так і практичних аспектів захисту прав людини на досудовій стадії кримінального провадження. Особливої ваги набуває імплементація рішень ЄСПЛ, які слугують дороговказом для формування ефективних механізмів захисту та приведення національних процедур у відповідність до міжнародних стандартів. На думку багатьох вчених, саме послідовне впровадження таких стандартів забезпечує реальну, а не декларативну охорону прав і свобод особи.

Вищенаведене дозволяє констатувати, що українська наукова школа вже напруцювала вагомий теоретичний та методологічний фундамент для подальшого вдосконалення інституту досудового розслідування в частині забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи. Проте, незважаючи на це, досліджувана сфера потребує постійного оновлення та адаптації до нових викликів часу. Тому на перший план виходить питання ефективної імплементації наукових рекомендацій у законодавчу та правозастосовну практику, що забезпечить реальний, а не формальний захист прав людини в Україні.

Окремо варто зауважити, що зміст наукової розробки проблеми

¹ Фоміна Т.Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія. Харків, 2014. 234 с.; Бабчинська Т. Деякі аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 166–170; Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 8–15; Волошанівська Т.В., Федорова І.В. Процесуальний порядок забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як реалізація засади кримінального провадження: практика ЄСПЛ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. Вип. 3, ч. 1. С. 102–107. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.3.1.17>.

² Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правами потерпілим під час досудового розслідування в кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 84–91. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/15>.

³ Сиза Н., Сизий І. Реалізація змагальності сторін під час судового розгляду в кримінальному провадженні України. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 2 (46). С. 70–76. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2\(46\).226882](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2(46).226882); Ємельянов Р.О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 233 с.

⁴ Даль А.Л. Забезпечення прав і свобод людини під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України: збірник тез доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 11 квітня 2019 р.). Харків, 2019. С. 92–95; Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 364–370. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.66>.

забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи охоплює глибокий аналіз конкретних інститутів та процедур КПК України, як-то: судовий контроль; право на захист; процесуальний статус особи; процесуальні дії, пов'язані з обмеженням прав, свобод і законних інтересів особи, серед іншого негласні слідчі (розшукові) дії тощо. Крім зазначених аспектів, до наукової розробки проблематики забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у досудовому провадженні слід включити дослідження ефективності механізмів реалізації правничої допомоги, особливостей взаємодії між слідчим, прокурором і захисником, а також аналіз процедурних гарантій, спрямованих на мінімізацію ризику зловживань з боку органів досудового розслідування. Особливої уваги заслуговує питання забезпечення рівності сторін, доступу до матеріалів провадження, а також прозорості й обґрунтованості прийняття рішень, що впливають на процесуальний статус особи.

При цьому варто наголосити, що сучасні наукові підходи також охоплюють аналіз імплементації міжнародних стандартів захисту прав людини, зокрема практики ЄСПЛ, у національне кримінальне процесуальне законодавство. Це дозволяє не лише вдосконалити окремі інститути кримінального провадження, а й забезпечити їх відповідність європейським правовим цінностям, що є необхідною умовою інтеграції України до європейського правового простору.

У контексті предмета представленого дослідження слід підкреслити, що наукове забезпечення проблематики здійснюється на кількох взаємопов'язаних рівнях, які забезпечують її всебічну розробленість. Зокрема, такими рівнями є:

- загальнотеоретичний, на якому відбувається обґрунтування фундаментальних категорій та місця проблематики у загальній правовій системі, здійснюється аналіз понять «права», «свободи» та «законні інтереси» в контексті кримінального процесу, а також досліджується співвідношення національного права із загальновизнаними міжнародними принципами у контексті забезпечення верховенства права. Саме на цьому рівні формується наукова база для подальших досліджень, а також окреслюється коло теоретичних проблем, які потребують практичного вирішення. Особливої уваги заслуговують праці, присвячені імплементації рішень ЄСПЛ у національне законодавство, адже саме такі дослідження дозволяють осмислити український досвід у світлі європейських стандартів;

- галузевий рівень є основним, оскільки на ньому проводиться спеціалізований аналіз інститутів та норм КПК. На цьому рівні науковці досліджують конкретні механізми забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, аналізують правозастосовну практику, а також порівнюють національні підходи із зарубіжними. Такий підхід дає змогу виявити прогалини та суперечності у законодавстві, а також напрацювати рекомендації щодо його вдосконалення. Варто підкреслити, що саме детальний галузевий аналіз сприяє формуванню єдиної практики

застосування норм кримінального процесу та унеможлиблює вибірковість у захисті прав учасників провадження;

– прикладний (правозастосовний) рівень орієнтований на вивчення ефективності реалізації наукових напрацювань у практиці. Саме тут науковці зосереджують увагу на розробленні практичних рекомендацій, аналізі судової та слідчої практики, вивченні типових проблем, що виникають при захисті прав особи на досудовому розслідуванні. Значна роль відводиться питанням взаємодії між слідчим, прокурором, захисником і судом, а також пошуку оптимальних моделей забезпечення рівності сторін і мінімізації ризику зловживань. У цьому контексті надзвичайно важливо враховувати динаміку змін у законодавстві й орієнтуватися на прогресивний європейський досвід.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити кілька висновків щодо стану наукової розробленості питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування. По-перше, українська наукова школа вже заклала міцний теоретичний фундамент, що охоплює як загальнотеоретичні, так і галузеві аспекти, однак потреба в оновленні підходів лише зростає у зв'язку з постійними законодавчими змінами та новими викликами, які ставить перед правозастосуванням сучасний світ. По-друге, на рівні галузевих досліджень спостерігається поступове розширення тематики, зокрема щодо ефективності правничої допомоги, процедурних гарантій, механізмів протидії зловживанням та забезпечення рівності сторін, проте деякі питання залишаються недостатньо дослідженими (наприклад, взаємодія між органами досудового розслідування і захисниками, питання прозорості прийняття процесуальних рішень). По-третє, прикладний рівень наукового забезпечення демонструє, що між теорією й практикою все ще існує певний розрив. Незважаючи на наявність численних рекомендацій, їх імплементація у правозастосовну діяльність часто відбувається фрагментарно.

Відповідно, стан наукової розробленості питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування є достатньо ґрунтовним, але потребує подальшого поглиблення, особливо в частині адаптації до нових реалій та впровадження передових міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабчинська Т. Деякі аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 166–170.

2. Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 8–15.

3. Волошанівська Т.В., Федорова І.В. Процесуальний порядок забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як реалізація засади кримінального провадження: практика ЄСПЛ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. Вип. 3, ч. 1. С. 102–107. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.3.1.17>

4. Гарбовський Л.А., Сизоненко А.Л. Деякі проблемні аспекти забезпечення прав потерпілого у кримінальному процесі України. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1 (2). С. 64–69.

5. Даль А.Л. Забезпечення прав і свобод людини під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України: збірник тез доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 11 квітня 2019 р.). Харків, 2019. С. 92–95.

6. Ємельянов Р.О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 233 с.

7. Іванов М.С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 195–201.

8. Капліна О.В. Імплементация міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 98–101.

9. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.

10. Назаров В.В. Реалізація засади верховенства права в кримінальному провадженні. *Правова держава*. 2017. Вип. 26. С. 137–143.

11. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 158–162.

12. Підгородинська А.В., Широбокова Л.О. Кримінальні процесуальні гарантії прав осіб у провадженнях із взаємної правової допомоги та у порядку перейняття. *Journal ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 2 (16). С. 48–57. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.235325.

13. Пчеліна О.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.

14. Сидоренко Д.В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Харків, 2025. 242 с.

15. Сиза Н., Сизий І. Реалізація змагальності сторін під час судового розгляду в кримінальному провадженні України. *Вісник НТУУ «КПІ»*

Політологія. Соціологія. Право. 2020. № 2 (46). С. 70–76. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2\(46\).226882](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2(46).226882)

16. Теремецький В.І. Судовий контроль під час досудового розслідування в Україні: правова природа та особливості в умовах воєнного стану. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 451–468. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2023.2.39>.

17. Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правами потерпілим під час досудового розслідування в кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/15>

18. Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 364–370. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.66>

19. Фоміна Т.Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія. Харків, 2014. 234 с.

20. Цилюрик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2020. 21 с.

21. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 40 с.

22. Юрчишин В.М. Правозахисна діяльність прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 231–236.

23. Pchelina O., Sezonov V., Myrhorod-Karpova V., Zherobkina Ye. Administrative and legal mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights as the basis of case law application in the judicial system of Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. № 2. P. 117–134.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024

Serhii M. DANYLO,

Candidate of Law

(Lawyer, Kharkiv, Ukraine)

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE ISSUE OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THE INDIVIDUAL AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

In the article it has been examined the scientific development of the issues of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the individual at the

stage of pre-trial investigation in the context of the ongoing transformations of the Ukrainian legal system and the integration of European standards. It has been emphasized that, in the process of building a rule-of-law state and a democratic society, the question of safeguarding human rights during pre-trial investigation acquires particular significance, since it is at this stage that fundamental guarantees against unlawful state interference are established and the principles of the rule of law, humanism and justice are upheld. An analysis has been conducted of scientific studies that address both the theoretical foundations of human rights protection and the practical aspects of implementing international standards into Ukraine's national legislation. It has been noted that, despite significant scholarly achievements in this field, a number of important issues remain unresolved and require further in-depth consideration. Among these are the identification of criteria for the effective realization of individual rights, the unification of approaches to interpreting international legal standards, the ensuring of a balance between the interests of the individual, society and the state, as well as the improvement of procedural guarantees to counteract abuses by law enforcement agencies. The necessity has been highlighted for detailed procedural norms that would exclude selective application of rights depending on the category of criminal proceedings or the status of the individual. A review has been provided of current academic approaches to the issue of ensuring individual rights at the pre-trial stage of criminal proceedings, and the contribution of leading Ukrainian scholars to the development of theoretical and practical foundations for this area is analyzed. It has been concluded that the scientific development of the issues of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of individuals at the stage of pre-trial investigation is sufficiently substantial, yet requires further deepening, especially in terms of adaptation to new realities and the implementation of advanced international standards.

Key words: *rights, freedoms and legitimate interests; ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the individual; realization of rights, freedoms and legitimate interests; pre-trial investigation; stage of criminal proceedings; criminal proceedings; international legal standards; European standards; scientific development; scientific research.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 1 (31) 2024

АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна – наукова співробітниця науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ.

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

АВРАМОВА Ольга Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака НАПрН України.

БАНДУРКА Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, перший віцепрезидент Національної академії правових наук України.

БАТРИН Олесь Василівна – кандидат юридичних наук, суддя Печерського районного суду міста Києва.

БАХМАЧ Андрій Олександрович – аспірант Національного авіаційного університету.

БЕРШОВ Геннадій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕСПАЛИЙ Ігор Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БІЛЕНЬКИЙ Денис Владиславович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОГДАНОВ Роман Ігорович – доктор філософії з менеджменту, директор Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Хмельницькому.

БУРБИКА Віталій Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант Сумського державного університету.

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович – доктор юридичних наук, професор, завідувач Науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна – ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАЦ Олексій Іванович – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ВАЩЕНКО Світлана Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВОСКОБОЙНИКОВ Вадим Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна – доктор юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем психологічного забезпечення правоохоронної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРІДІНА Наталія Юріївна – доктор філософії, старший викладач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРОХОЛЬСЬКИЙ Вадим Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ГУСЕВА Влада Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДАНИЛО Сергій Михайлович – кандидат юридичних наук, адвокат.

ДЕНИСОВ Сергій Федорович – доктор юридичних наук, професор.

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДОВГОПОЛИЙ Єгор Ігорович – аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

ЗІНКЕВИЧ Владислав Костянтинович – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки.

ІВАНЦОВ Володимир Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІВАХНЕНКО Олександр Анатолійович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІЛЬЧИШИН Надія Василівна – доктор юридичних наук, суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду.

КЛЕПКА Дар'я Ігорівна – кандидатка юридичних наук, наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

КОМЗЮК Анатолій Трохимович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОБЗІНА Альона Сергіївна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОБКО Євген Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ.

КОВАЛЬЧУК Ольга Ярославівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет.

КОЛЕСНИКОВ Андрій Павлович – кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет.

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

КОНДРАЦЬКИЙ Юрій Миколайович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОСІНЦЕВ Костянтин Вікторович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

КРИЩАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕВИЦЬКИЙ Олег Олексійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕОНОВ Олексій Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович – кандидат юридичних наук, заступник директора з юридичних питань КУП «ЕкоВін».

ЛЕПЕЙ Олена Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філології та гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти».

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ЛУКАШ Сергій Станіславович – доктор юридичних наук, професор, директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри

кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАГДАЛЮК Віталій Іванович – ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАРТИНЮК Андрій Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАРЧУК Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МЕЛЬНИК Таїсія Миколаївна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МИНАКОВА Євгенія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, Дніпровський державний університет внутрішніх справ.

МУЗИЧУК Едуард Олександрович – аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму.

МУЗИЧУК Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАЗАРКЕВИЧ Сергій Петрович – аспірант кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету.

НАЙДА Віталій Олегович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАУМЕНКО Сергій Миколайович – директор Департаменту авіаційної безпеки Міністерства внутрішніх справ України

НАУМЕНКО Іван Сергійович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НОВІКОВ Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОНИСКОВЕЦЬ Микола Юрійович – Університет економіки та права «КРОК».

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОСТАП'ЮК Андрій Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ПАНАСЮК Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальних поліцейських дисциплін та базової загальновійськової підготовки Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАХНІН Микола Леонідович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАШНЄВ Дмитро Валентинович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПЛАХТІЙ Віктор Миколайович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВА Світлана Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ПЧЕЛІН Віталій Борисович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЧЕЛІНА Оксана Василівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

САЛМАНОВА Олена Юріївна – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

САЛЬНІКОВА Ангеліна Олександрівна – аспірантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

СЕРДЮК Павло Павлович – доктор юридичних наук, професор.

СМАГЛЮК Сергій Васильович – кандидат юридичних наук, заступник начальника Головного управління Національної поліції у Волинській області – начальник кримінальної поліції.

СОКОЛОВСЬКИЙ Антон Сергійович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

СТАРОСТІН Олексій Юрійович – старший викладач спеціальної кафедри № 4 Інститут підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

СТЕЦЕНКО Сергій Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

СТОРОЖЕНКО Володимир Володимирович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

СТРІЛЬЧУК Микола Миколайович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

СТУПНИК Ярослав Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

ТВЕРДОХЛІБ Володимир Миколайович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України.

ТЕРНАВСЬКА Анастасія Андріївна – кандидат юридичних наук, докторант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

ТИМОШКО Володимир Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Юлія Юріївна – аспірантка Науково-дослідного інституту публічного права.

ТУР Ірина Юріївна – старший викладач кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ТЮЛЕНЕВ Сергій Анатолійович – кандидат економічних наук, директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

УСИК Олександр Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ФЕДОРИЩЕВ Іван Петрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ФІЛАТОВА Євгенія Василівна – аспірантка кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

ХАНЬ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ХОРВАТОВА Оксана Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін Київського університету права НАН України.

ХРИСТИНЧЕНКО Євгеній Олександрович – науково-дослідний інститут публічного права.

ЦЕРКУНИК Людмила Василівна – аспірантка Національної академії внутрішніх справ.

ЧИЖ Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора наук, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ЧИШКО Катерина Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ЧЕРВЯКОВ Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, начальник Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШАЙТУРО Ольга Павлівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент

кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна – доктор філософії у галузі права, Головне управління Національної поліції в Харківській області.

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, адвокат.

ШЕВЧЕНКО Тихін Віталійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЮР'ЄВ Володимир Васильович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

ЯЗАН Наталія Сергіївна – аспірантка Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ЯШАН Наталія Леонідівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

HUMBATOV Elnur Akif – Professor at the UNESCO Department of «Human Rights and Information Law» of BSU.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 12 квітня	до 12 вересня	До 12 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (31) 2024

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Відповідальні за випуск: *Ю. В. Орлов*

Переклад англійською: *авторський*

Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 30.04.2024 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 50 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008